inches

centimeters

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11 (A)	12	13	14	15
L*	39.12	65.43	49.87	44.26	55.56	70.82	63.51	39.92	52.24	97.06	92.02	87.34	82.14	72.06	62.15
a*	13.24	18.11	-4.34	-13.80	9.82	-33.43	34.26	11.81	48.55	-0.40	-0.60	-0.75	-1.06	-1.19	-1.07
b*	15.07	18.72	-22.29	22.85	-24.49	-0.35	59.60	-46.07	18.51	1.13	0.23	0.21	0.43	0.28	0.19
Density										0.04	0.09	0.15	0.22	0.36	0.51

	16 (M)	17	18 (B)	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
L*	49.25	38.62	28.86	16.19	8.29	3.44	31.41	72.46	72.95	29.37	54.91	43.96	82.74	52.79	50.87
a*	-0.16	-0.18	0.54	-0.05	-0.81	-0.23	20.98	-24.45	16.83	13.06	-38.91	52.00	3.45	50.88	-27.17
b*	0.01	-0.04	0.60	0.73	0.19	0.49	-19.43	55.93	68.80	-49.49	30.77	30.01	81.29	-12.72	-29.46
Density	0.75	0.98	1.24	1.67	2.04	2.42									

D50 Illuminant, 2 degree observer

Density →

Golden Thread

Colors by Munsell Color Services Lab

Don Williams

Sh 10 C
1915

355

FLAVI VEGETI REN. V. INL.

DE RE MILITARI LIBRI QVATVOR;

POST OMNES OMNIVM EDITIONES ope veterum librorum correcti,

A

GODESCALCO STEWECHIO HEVSDANO.

Accesserunt SEX. IVLI FRONTINI Strategematôn libri quatuor; In eosdem FRANCISCI MODII Notæ, & G. STEWECHI Coniectanea: ÆLIANVS De instruendis aciebus: MODESTVS De vocabulis rei militaris: Castrametatio Rom. ex historiis POLYBII, Latinitate donata à Iano Lascari, &c.

Accessit seorsum eiusdem G. STEWECHI *in Fl. Vegetium Commentarius.*

ANTVERPIÆ,

Apud Christophorum Plantinum.

M. D. LXXXV.

Ax b 7

IOAN. MATALIVS METELLVS SEQVANVS I. C.

ADVERSAS *equitum turmas, peditumque cohortes,*
Infracto quisquis sternere Marte paras;
Classica qui medias gestis audire per vndas,
Et miscere truci prœlia sæua mari;
Oppida, sic arces subuertere; cædere castra,
Dum fas, dumque vocat sanus ad arma furor:
Hos, age, ne pigeat miles volvisse libellos,
Queis, ducibus victor, queis sine victus eris.
FLAVIVS *has docuit quondam* VEGETIVS *artes,*
FLAVIVS *armisona doctor in arte potens.*
Has GODESCALCVS *solerte* STEWECHIVS *ausu*
Illustrat prisca clarus in historia.
Res magna est, summi terris moderator Olympi
Quòd scelerum vindex bella cruenta ciet.
Res magna est, iustis respublica crescit ab armis,
Quæritur imperium, paxque serena subit.
Munere mox pacis faustissima quæque tuemur,
Viuimus; & Pietas, Relligioque viget.
Hinc tibi post superos quæ surgit gloria FLAVI,
Hæc quoque STEWECHI *proxima te sequitur.*
Vt quaquà properet festo Victoria plausu,
Hoc meritò semper fama, loquatur opus.
Sic tua STEWECHI *populis modò prodit imago,*
Laudibus ingenij suspicienda tui.

SERI-

SERENISSIMO ILLVSTRISSIMO POTENTISSIMO PRINCIPI CAROLO, CALABRIÆ, LOTHARINGIÆ, BARRI, AC GELDRIÆ DVCI, &c.

BELLVM quidam à belluis ideò dictum volút, Serenissime Princeps, quòd belluarum propria sit, & ab omni humanitate aliena tam perniciosa dissensio. cùm enim cæteris animantibus, quasi arma quædam, ad sui defensionem, natura tribuerit; illa ipsa solum hominem produxerit nudum, inermem, imbecillum. Nihilominus tamen, simul humanum genus ius naturale negligere; vinculum cognationis, quo vniuersi coniuncti erant, reuellere; sibi mutuo insidiari; bonorum deniq. possessionem vi eripere cœpit; statim, ipso vsu hoc introducente, mos quidam inualuit, vt rebus repetitis, neq. restitutis, non modò ad arma confugere; verùm si quos caperent, pœnæ nomine, in iustam seruitutem redigere liceret. Imò ea ipsa, quæ iure gentium contra ingenuitatem seruitus introducta est, iure quoque diuino confirmata. Hoc amplius, ipso iure Canonum id deniq. constitutum scimus, bellum videlicet licitum esse, & non sine merito geri: modò arma sumantur ex legum præscripto, hoc est auctoritate Principis, aut reip. tum iusta de causa, & legibus approbata:

tum bona intentione, hoc eſt, vt bello nil niſi pax quæſita videatur. Hæc quòd obſeruaret populus Iſraëliticus, neque latronum inſtar arma capeſſeret, eò factum vt rerum omnium creator D. O. M. Deum ſe exercituum ab iis vocari permiſerit, quàm plurimas ſuo nomine expeditiones ſuſcipi, regna extingui, transferri imperia paſſus ſit. Si quis autem à Moyſe, Ioſue, Gedeone, Sampſone, aliis ſuperatos recognouerit populos: ſi quis perpenderit ab Abrahamo, Dauide, Iuda, Machabæo, & reliquis eius æui ducibus ad internecionem cæſos exercitus; illi res bellica non tantùm licita, verùm etiam honeſta, ac grata Deo videatur neceſſe eſt. Ad vtilitatem belli, ne dicam neceſſitatem, varia quoque argumenta in medium proferri poſſunt. quale imprimis iſtud, quod belli tempore vaſalli à vitiis auocari queunt, mercatorum arrogantia, ruſticorum inſolentia corrigi. abducuntur ſæpè ad vitam caſtrenſem, qui domi otio ſolent torpeſcere; qui vias obſidere; maria infeſtare; vel denique latrocinia exercere ſolent. multi, inquam, bello vtiles reipublicæ, qui tempore pacis ſe ciues præbent nimis quàm pernicioſos. C. Marius Cimbrorum domitor, foris dux arduus, miles fortitudine & labori ferendo impar nemini; domi temeritate & ambitione ſua patribus ac reipub. non ſemel moleſtus fuit. Præterea (quod maximè hic conſiderandum venit) belligerandi ſcientiam non ſine maximo reip. damno amitti, nemini dubium eſt. vtpote quæ ſola non tantùm quærendis, ſed & augendis conſeruandiſq. rebus conueniens, ac neceſſaria ſit. Hæc ſubditos, ne quid aduerſus te moliantur, continet: hoſtes ne qua parte tua occupent aut inuadant, abſterret, defendit. Macedones armorum

virtute

virtute Aſiam ſubegerunt, Græcorum exercitus dele-
uerunt: at Romanorum viribus, induſtria, toti Aphri-
cæ, atque Europæ iugum impoſitum. Qui ipſi Roma-
ni, non tam felicitate fortunæ, quàm ſua ſibi diligen-
tia, & labore victoriam parare ſoliti. Vſi quippe milite
enucleatim & diligenter lecto; omni armorum arte,
atque tentamine frequenter ac ſtrenuè imbuto; per do-
ctores idoneos ad gradum militarem, curſum, ſaltum,
natatum, omnem denique caſtrenſem proluſionem ex-
ercitato atque edocto. Mitto munera cetera, quæ ſub-
eunda iſtic fuerint; mitto lignorum adgeſtionem, ca-
ſtrorum munitionem, & mille alia. Atqui militem eiuſ-
modi, quanquam ſatis iam ſuperque exercitum, nihil-
ominus tamen arctè contentèque habere conſueuerant.
neque enim ſinebant aut luxuriæ diffluere animum,
aut vires illius mollitie frangi. Continebant ergo etiam
veteranum & plurima ſtipendia meritum vigiliis mul-
tis, obedientia inuiolabili, ambulationibus, diſcurſio-
nibus, aliis laboribus atque occupationibus infinitis.
Quàm graue, quàm periculoſum ſit militare otium res
Romana documento eſt. vix enim Carthagine deleta,
ſtatim plebs in partes diuidi; Senatus in factiones abire
cœpit: imò pro metu hoſtili, qui ciuitatem in bonis ar-
tibus retinuerat, ad iuuentutem acuendam pro cote fue-
rat; intrauere laſciuia, atque ſuperbia; gloriæ, ac domi-
nationis certamen: nobilibus dignitatem in ſuperbiam;
plebeis libertatem in lubidinem vertentibus. Neque
Romæ ſolummodo, verùm foris quoque & in expedi-
tionibus, quòd laxius remiſſiuſque habiti eſſent mili-
tes, neque pro eo, vt par erat, exercitati, multæ ſeditio-
nes ortæ, prœlia multa infauſtis auibus commiſſa, vt

plenæ ſint ea de re veterum hiſtoriæ. Dicendum porrò & illud eſt, duces ipſos præterquam quòd militum, præterea animi quoq. ſui imperio gnauiter intentos eſſe debere: ne videlicet in aduerſis deſpondeant, in proſperis ne nimium efferantur. Multi partam ſudore gloriam neſcio qua laſciuiæ aut crudelitatis macula infecerunt: alij re non malè geſta, cum laude regredi poterant, ſi vnquam temeritas felix inueniſſet modum: nonnulli cùm in ipſo limine ſtarent victoriæ, pedem retulerunt, voluptatibus ſe totumque exercitum immergentes. An'non Magni Alexandri gloriæ denſiſſimam nebulam luxus offudit? vbi Dario extincto, nationibus innumeris debellatis, Perſarum veſtitui, ornatuique adſueuit? greges ſpadonum in caſtris & tentoriis ſuis admiſit? arbitrio ſcorti aliis regna dedit, aliis vitam ademit? Hannibalem ducem ſtrenuum, ſi quem Carthago, ſi quem Italia vidit, Romam euntem vna voluptas reprehendit, ac remorata eſt; & totius Italiæ imperium quaſi è manibus illi extorſit; magisq. Campaniæ delitiæ, quam iuga Alpium Pœno militi obfuerunt. Rurſum alij amœnitate Aſiæ degeneres, atq. emolliti, quam ipſi nacti erant victoriam, aduerſario tradidêre. Neq. tamen rerum ſucceſſui hæc, ſed immoderationi animi eorum, qui fortunam minus ſuſtinuêre, aut qui vti victoria neſciuêre, imputanda veniunt. Multi enim è contrario, voluptatibus atque inlecebris fortunæ non aliter, quàm Circeis poculis, & Sirenum vocibus poſthabitis, in curſu cœpto perſeuerarunt; quod ſemel decretum erat, prudenter vigilanterque perſecuti ſunt. imò ſui, ſuorumque obliti, pro patria ſe deuouere, quàm inglorij redire maluerunt. Vt Græcos ſilentio prætercam, vnde Marcellus, Decij, Scipiones ſexcenti

centi alij nominis immortalitatem adepti, quàm rebus bello gestis? Nobilitatis prima initia vnde quæso, quàm ab armis? Vnde ipsa Ducum, Comitum, Marchionum, Baronum, aliaque inferiorum dignitatum nomina originem traxêre? non aliunde quàm à re militari. Taceo familiarum insignia bellico honore parta, titulos inde reportatos, agros, alia commoda ibi quæsita. taceo statuas, & tropæa in memoriam rerum gestarum Ducibus militibus erecta. Taceo summũ illud, & seorsum bonis seruatum præmium, ius triumphi. Ex quibus omnibus liquidò constare arbitror, illustri familia editos, nulla re magis debere inclarescere, quàm laude bellica. imò conandum iis esse; vt actis saltem, si non auctis bello rebus, domesticam laudem propagent, patrum auorumque gloriam altius extollant, atque euehant. In eam rem quàm strenuè maiores tui, quàm gnauiter tu, Serenissime Princeps, incubueris, & nostri, & superioris æui historiæ loquuntur. in quibus Lotharingorum, ac Barroducæorum Principum expeditiones, prœlia, victoriæ, egregia Martiæ virtutis exempla adeò longè lateque recitantur ac produntur posteris; vt eadem illa à nobis recenseri minimè opus sit. Ex Galliæ, & aliorum Annalibus Caroli Lotharingiæ quondam Cardinalis industria, religio, pietas populis omnibus innotuit. Guisiæ, & Aumaliæ Ducum fortitudinem, prudentiam, constantiam totus celebrat atque decantat orbis. Supersunt etiamnum, præter Guisianos successores, & alij, ex Illustrissima Lotharingiæ Ducum stirpe, tanquam ex equo Troiano progeniti, Heroës magnæ famæ, spei maximæ. inter quos Carolus, in præsens Vaudemontij Cardinalis Episcopus, ac Comes Tul-

 lensis,

lensis cuius diligentiam, eruditionem, pietatem nemo non prædicat & admiratur. accedunt Illustrissimus Dux Mercurianus, D. Marchio de Chaucy, prædicto fratri suo magnanimitate, virtute non impares. Non minus celebre nomen, non minor gloria eorum Principum, quos Serenissima atque Illustrissima D. Claudia, Christianissimi Francorum regis filia, charissima ac desideratissima coniunx, C. T. peperit. inter quos principem locum tenet Illustrissimus, ac Generosissimus D. Marchio Mussopuntanus. quem sequitur cùm humanioribus, tum sacris litteris probè imbutus, ac singulari pietate inter ceteros conspicuus D. Carolus Episcopus Metensis. Hi piè ac Christianè semper ab ipsis incunabulis vsque instituti, omnem adhibent operam, vt maioribus suis pares aut superiores euadant. multas quidem domi imagines habent, quas imitentur: at nulla imitatione dignior, quàm tua, hoc est genitoris. te vident, ac coram intuentur, dum res geris, dum principatum administras. adsunt, dum tuos vel exteros admittis, audis: dum supplicantibus aut ope aut re subuenis. Audiunt domi, audiunt foris, patrem fortitudine non inter Principes modò, sed inter illos quoque, quorum hæc sola est virtus, excellere. corporis tui staturam eximiam; membrorum compositionem, agilitatem; tum quod in te est supra quàm virile robur, ab omnibus audiũt commendari. Imò singula hæc & dignissima esse Principe, & prosapiæ Diui Caroli Magni congruentissima. Vident liberi tui, simulatque instantibus curis parumper animus tuus laxatus est, non iam voluptates, non intempestiua conuiuia, sed eas occupationes te excipere, quæ simul cum recreatione animi, corporis exercitionem non minorem

coniun-

coniunctam habent. quales sunt venatio, aucupium, equitatio, ac quorumlibet meditatio armorum. Quæ vna res sufficere mihi poterat, vt tibi, Serenissime Princeps, FL. VEGETIVM RENATVM, bellicæ disciplinæ scriptorem, multis à me laboribus emendatum & integritati restitutum offerre auderem. etsi reliqua sint multa, quibus ad hoc faciendum impelli poteram, æquè in te, atque in aula tua suspicienda. In quibus sunt magnanimitas tua, moderatio animi temperatissima, felicitas, potentia, benignitas, & quæ singulæ singulos Principes ornare solent, in vno te congruentes & coniunctæ virtutes; vt meritò inter optimos illustrissimus, inter illustrissimos optimus, & inter vtrosque clementissimus nominari debeas. Ne quid interim dicam de venerandissimo consessu tuorum Consiliariorum, qui singuli ætate prudentes, eruditione ac scientia sapientes, pro Nestore esse possint. Taceo tam frequentem numerum illustrium, ac nobilissimorum aulicorum, qui, si res postulet, consilium pariter & auxilium adferre possint, mentem & manum, animum & gladium. Sed redeo ad Vegetium quem vt ego post varias aliorum editiones recognoscendum atque emaculandum sumerem, solus in causa fuit meus & in remp. & in litteras amor. quidquid mihi laboris, aut sumptus impendi, alteri quàm Celsitudini Tuæ consecrare nec volui, nec debui. Neque tamen ideò à me factum est, quasi te lectione istiusmodi librorum indigere arbitrer; sed tantummodò vt intelligant posteri, me hoc quale quale est munusculi Serenissimæ atque illustrissimæ familiæ vestræ (quod bonum, faustum mihi sit) dare dedicare voluisse, meque vnà cum hoc opere tibi tuisque defen-

dendum, promouendum tradidisse. Accipies spero, Serenissime Princeps, vtrumque æquo animo, & illa benignitate, qua ab ineunte ætate erga omnes bonos semper & vbique vsus es. Faxit Deus O. M. qui te tuis, ac toti reipub. Christianæ diu seruet incolumem, & qua adhuc fructus es felicitate, ac pace, in summis totius orbis Christiani tumultibus, eandem ille velit prouinciis tuis concedere perpetuam, salutarem. Vale. ex Academia vestra Mussipontana. Anno redempti Orbis M. D. LXXXIV.

I. S. T.

humillimus cliens

Godescalcus Stewechius.

AD LE-

AD LECTOREM.

VETERES de veterum disciplina militari libros, si aliàs vmquã, hodie certè manibus omnium terendos arbitror. vtinã superessent quotquot scripti à Græcis, quotquot scripti à Romanis: haberent affatim eius rei studiosi, vbi desiderium leuarent, vnde sitim restinguerent. at longè aliter (nescio quo fato) & his scriptoribus pariter cum aliis quoq. accidit. nempe pro multis puris & Romanis vix aliud nobis reliquum fecit antiquitas præter vnam Fl. Vegetij Renati epitomen. Eam ad nos transmissam vidimus mutilam, corruptam, vt ipsum auctorem Renatum illam pro sua non autumem agnituram fuisse. Laborarunt in ea perpurganda magni aliquot viri ante me, nihilominus tamen mendarum spicilegium tantum mihi relictum, vt illud messem illorum existumem superaturum. Damus hîc Vegetium ope multorum codicum impressorum, manuscriptorum multo quàm antehac emendatiorem. Tum de nouo vocibus multis castrensibus per me ditatum, quales palæ, rutra, armaturæ, samiatores, sagmarij, drungi, aliæ multæ. Taceo, quæ hoc signo [ ] inclusa, abiicienda indicium feci. nimirum ab adulterina manu huc accita. Varias lectiones, seu mauis emendationes in marginem reijcere visum fuit, in textu ipso nihil mutare, nisi quod libris omnibus approbaretur, improbaret sententia, aut mens ipsius scriptoris. Quisquis de his iudicaturus es, quæso ne graue sit ad Commentarium nostrum recurrere: quibusq; rationibus vel auctoribus singula à me stabiliantur, corroborētur cum iudicio expendere. Sexti Iulij Frontini Strategemata, & Notis Francisci Modij amici nostri, & nostris Coniectaneis iuuare tantùm conamur. Modesto autem De vocabulis rei militaris non aliunde, quàm ex comparatione cum scriptis Vegetij nostri medicinam facere quiuimus. interea quæ de nomine Modesti, quæ de opusculo ipso controuersia aut dubitatio est, eam tibi, beniuole Lector, excutiendam relinquere, quàm diiudicare malui. Scio esse, qui scriptori huic plagij notam inurere, & quasi Vegetij labores sibi suppositum iuerit insimulare voluerint: verùm illi non animaduerterunt puto Vegetium

tium

tium sub Valentiniano; Modestum sub Tacito Imperatore floruisse. qui Tacitus tres Valentinianos, & vnde genus illi duxêre, Gratianum ipsum spatio XC. & quod excurrit annorum præcessit. Hoc amplius Epitomen tantùm rei militaris ex diuersis scriptoribus illum conflasse nemini incognitum est: hic verò quis fuerit adhuc facilius est suspicari, quàm adfirmare. Vale, bone Lector, & fruere.

FRAGMENTA FLAVI VEGETI.

Priscianus Grammat. lib. tertio.

VEGETIVS Renatus rei militaris lib. primo: Sed latera eorum subducantur ab hostibus, ne possint vulnus accipere; & proximior dextra sit, quæ possit plagam inferre.

Raphaël Volaterranus Commentar. vrbanorum libro XX.

FL. VEGETIVS Renatus Comes Constantinopolitanus scripsit ad Valentinianum principem libros V. Epitomen videlicet Institutorum rei militaris, de Commentariis Catonis, Augusti, Traiani, & Hadriani principum, ac Frontini.

ELENCHVS LIBRORVM FLAVI VEGETI RENATI.

PRIMVS *liber, lectionem edocet minorum ex quibus locis, vel quales milites probandi sint, aut quibus armorum exercitiis imbuendi.*

SECVNDVS *liber, veteris militiæ continet morem; aut quemadmodum pedestris institui posit exercitus.*

TERTIVS *liber, omnium artium genera, quæ terrestri prœlio necessaria videntur, exponit.*

QVARTVS *liber, vniuersas machinas, quibus vel oppugnantur ciuitates, vel defenduntur, enumerat; naualisq́ belli præcepta subnectit.*

FLAVI

FLAVI VEGETI RENATI VIRI INLVSTRIS, AD VALENTINIANVM AVGVSTVM institutorum rei militaris, ex Commentariis Catonis, Celsi, Traiani, Hadriani, & Frontini,

LIBRI PRIMI PROLOGVS.

ANTIQVIS *temporibus mos fuit, bonarum artium studia mandare literis, atque in libros redacta offerre principibus. Quia neque rectè aliquid inchoatur, nisi post Deum fauerit Imperator: neque quenquam magis decet, vel meliora scire, vel plura, quàm principem, cuius doctrina omnibus potest prodesse subiectis. Quod Octauianum Augustum, ac bonos dehinc principes libenter habuisse, frequentibus declaratur exemplis. Sic regnantium testimoniis* * *creuit eloquentia, dum non culpatur audacia.* Hac *ego imitatione compulsus, dum considero clemẽtiam vestram, ausibus literarum magis ignoscere posse, quàm cæteros, tanto inferiorem me antiquis scriptoribus esse vix sensi. licet in hoc opusculo, nec verborum concinnitas sit necessaria, nec acumen ingenij, sed labor diligens ac fidelis: vt, quæ apud diuersos historicos, vel armorum disciplinam docentes, dispersa & inuoluta celantur; pro vtilitate Romana proferantur in medium. De* * *delectu igitur atque exercitatione tyronum, per quosdam gradus, & titulos antiquam consuetudinem conamur ostendere. Non quò tibi,* Imperator

*Malo, *crebruit.*

*Scribo, *dilectu*, & hîc, & infrà.

inuicte,

inuicte, ista videantur incognita, sed vt quæ sponte pro reipub. salute disponis, agnoscas olim custodisse Romani imperij conditores: & in hoc paruo libello, quicquid de maximis rebus, semperque necessarijs requirendum credis, inuenias.

*Liber V. excercitione.

Romanos, omnes gentes sola armorum * *exercitatione vicisse.* CAPVT I.

IN omni autem prælio non tam multitudo & virtus indocta, quàm ars & exercitium solent præstare victoriam. Nulla enim alia re videmus populum Romanum orbem subegisse terrarum, nisi armorum exercitio, disciplina castrorum, vsuq; militiæ. Quid enim aduersus Gallorum multitudinem paucitas Romana valuisset? Quid aduersus Germanorum proceritatem breuitas potuisset audere? Hispanos quidem non tantùm numero, sed etiam viribus corporum nostris * præstitisse, manifestum est. Aphrorum dolis, atque diuitijs semper impares fuimus. Græcorum artibus, prudentiaq; nos vinci, nemo [vnquam] dubitauit. Sed aduersus * omnia profuit tyronem * solertem eligere, ius (vt ita dixerim) armorum docere, quotidiano exercitio roborare, quæcunque euenire in acie, atque [in] prælijs possint, omnia in campestri meditatione prænoscere, seuerè in desides vindicare. Scientia enim rei bellicæ, dimicandi nutrit audaciam. Nemo facere metuit, quod se benè didicisse confidit. Etenim in certamine bellorum, exercitata paucitas ad victoriam promptior est: rudis & indocta multitudo, exposita semper ad cædem.

Liber V. præstasse,

**Liber V.* hæc omnia.
**In aliquibus est* soler-ter, *quod probo.*

Ex quibus regionibus tyrones legendi sint.
CAPVT II.

Lego, nationibus.

RERVM ordo deposcit, vt ex quibus prouincijs vel* regionibus tyrones legendi sint prima parte tractetur. Constat enim, in omnibus locis & ignauos & strenuos nasci. Sed tamen, & gens gentem præcedit in bello, & plaga cæli ad robur non tantùm

tantùm corporum, sed etiam animorum plurimùm valet, quo loco ea quæ à doctissimis hominibus comprobata sunt, non omittam. Omnes nationes, quæ vicinæ sunt soli, nimio calore siccatas, amplius quidem sapere, sed minus habere sanguinis dicunt: ac propterea constantiam ac fiduciam cominus non habere pugnandi, quia metuunt vulnera, qui se exiguum sanguinem habere nouerunt. Contrà, Septentrionales populi, remoti à solis ardoribus, inconsultiores quidem, sed tamen largo sanguine redundantes, sunt ad bella promptissimi. Tyrones igitur de temperatioribus legendi sunt plagis, quibus & copia sanguinis suppetat ad vulnerum mortisque contemtum, & non possit deesse prudentia, quæ & modestiam seruat in castris, & non parum prodest in dimicatione, & consiliis.

Vtrum ex agris an ex vrbibus vtiliores sint tyrones.

CAPVT III.

SEQVITVR, vtrum de agris, an de vrbibus vtilior tyro sit, requiramus. De qua parte nunquam credo potuisse dubitari, aptiorem armis rusticam plebem, quæ sub diuo, & in * labore nutritur; solis patiens; vmbræ negligens; balnearum nescia; deliciarum ignara; simplicis animi; paruo contenta; duratis ad omnem laborum tolerantiam membris: cui gestare ferrum, fossam ducere, onus ferre, consuetudo de rure est. Interdum tamen necessitas exigit, etiam vrbanos ad arma compelli: qui vbi nomen dedêre militiæ, primùm laborare, decurrere, portare pondus, & solem pulueremque ferre condiscant.* parco victu vtantur & rustico, interdum sub diuo, interdum sub papilionibus, commorentur. Tunc demum ad vsum erudiantur armorum: & si longior expeditio emergit, in angariis plurimum detinendi sunt, proculque habendi à * ciuitatis illecebris: vt eo modo, & corporibus eorum * robur accedat, & animis. Nec inficiandum est, post vrbem conditam, Romanos ex ciuitate profectos semper ad bellum: sed tunc nullis voluptatibus, nullis deliciis frangebantur. Sudorem cursu & campestri exercitio collectum nando iuuentus abluebat in Tyberi. Idem bellator, idem agricola, genera

*Quid si cū VV. laboribus enutritur.

*Omnes optimi libri, paruo.

Mss. ciuilib. illecebris.

*VV. Libri, robor.

tantùm mutabat armorum. Quod vſque adeò verum eſt, vt aranti Quintio Cincinnato * [viro optimo] dictaturam conſtet oblatam. Ex agris ergo ſupplendum robur præcipuè videtur exercitus. Neſcio enim quomodo minus mortem timet, qui minus deliciarum nouit in vita.

*Boni libri non agnoſcũt.

Cuius ætatis tyrones probandi ſint.*

CAPVT IIII.

*alij, *legendi.*

NVNC, qua ætate milites legi conueniat, exploremus. Et quidem, ſi antiqua conſuetudo ſeruanda eſt, incipientem pubertatem ad delectum cogendam nullus ignorat. Non enim tantùm celerius ſed etiam perfectius imbibuntur, quæ diſcuntur à pueris. Deinde militaris * alacritatis ſaltus & curſus antè tentandus eſt, quàm corpus ætate pigreſcat. Velocitas enim eſt, quæ percepto exercitio ſtrenuum efficit bellatorem. Adoleſcentes legendi ſunt, ſicut ait Saluſtius: * Nam primùm iuuentus, ſimul ac belli patiens erat, in caſtris * per laboris vſum militiam diſcebat. Melius enim eſt, vt exercitatus iuuenis cauſetur ætatem nondum aduenisse pugnandi, quàm doleat præteriiſſe. Habeat etiam ſpacium vniuerſa diſcendi. Neque enim parua, aut leuis ars videtur armorum, ſiue equitem, ſiue peditem ſagittarium velis imbuere, ſiue ſcutatum armaturæ numeros omnes, omneſque geſtus docere; ne locum deſerat; ne ordines turbet; vt miſſile & deſtinato ictu et magnis viribus iaciat; vt foſſam ducere, ſudes ſcienter figere norit, tractare ſcutum, & obliquis ictibus venientia tela deflectere, plagam prudenter vitare, audacter inferre. Huic taliter inſtituto tyroni, pugnare aduerſum quoslibet hoſtes in acie formido non erit, ſed voluptas.

Malo, alacritas, ſaltus.

* *Emendo*, Iam primũ iuuentus ſimul belli patiens erat.

* *Malunt alij Codices*, per laborem vſu.

Qua ſtatura ſint probandi tyrones.

CAPVT V.

* PROCERITATEM tyronum, à conſule Mario ſcio ſemper exactam, ita vt ſenos pedes, vel certè, quinos, & denas vncias habentes inter alares equites, vel in primis legionum cohortibus probarentur. Sed tunc erat amplior multitudo; & plures

* *In membranis eſt*, Proce. tyr. quõdam ſcio ſemper exactam, puta, vt ſenos.

plures militiam ſequebantur armatam. Necdum enim ciuilis pars florentiorem * adduxerat iuuentutem. Si ergo neceſſitas exegerit, non tam ſtaturæ rationem conuenit habere, quàm virium. Et ipſo Homero teſte non fallimur, qui Tydeum minorem quidem corpore, ſed fortiorem animis fuiſſe ſignificat.

*Membranæ, abduxerat.

Ex vultu & poſitione corporis agnoſci in eligendo, qui meliores poßint eſſe tyrones. CAP. VI.

SED qui delectum acturus eſt, vehementer intendat, vt ex vultu, ex oculis, ex omni conformatione membrorum eos eligat, qui implere valeant * officium bellatoris. Namque non tantùm in hominibus, ſed etiam in equis & canibus virtus multis declaratur indiciis, ſicut doctiſſimorum hominum diſciplina comprehēditur: quod etiam in apibus * Mantuanus autor dicit eſſe ſeruandum:

Ms. officia bellatorum.

**Virg.* IV. *Georg.*

Nam duo ſunt genera: hic melior, inſignis & ore
Et rutilis clarus ſquamis: ille horridus alter
Deſidia, latamq́ue trahens inglorius aluum.

Sit ergo adoleſcens Martio operi deputandus, vigilantibus oculis, erecta ceruice, lato pectore, humeris muſculoſis, * valentibus digitis, longioribus brachiis, ventre modicus, exilior * cruribus, ſuris, & pedibus non ſuperflua carne diſtentis; ſed neruorum duritia collectis. Cùm hæc in tyrone ſigna deprehenderis, proceritatem non magnoperè deſideres. Vtilius eſt enim fortes milites eſſe, quàm grandes.

**Reſtituo*, valentibus brachiis, digitis longioribus.
**Libri* VV. & *membranæ*, clunibus.

Cuius artis tyrones, vel eligendi ſint, vel reſpuendi.
CAPVT VII.

SEQVITVR, vt cuius artis, vel eligendi, vel penitus reſpuendi ſint milites, indagemus. Piſcatores, aucupes, dulciarios, linteones, omneſque qui aliquid tractaſſe videbuntur ad gynæcea pertinens, longè arbitror pellendos à caſtris. Fabros ferrarios, carpentarios, macellarios, & ceruorum aprorumq́; venatores, conuenit ſociare militiæ. Et hoc eſt in quo totius reipublicæ ſalus vertitur, vt tyrones non tantùm corporibus, ſed etiam animis præſtantiſſimi deligantur. Vires regni &

Romani nominis fundamentum in prima delectorum *examinatione consistunt. Nec leue hoc officium putetur, aut passim quibuscunque mandandum, quod apud veteres inter tam varia genera virtutum, in Sertorio præcipuè constat esse laudatum. Iuuentus enim, cui defensio prouinciarum, cui bellorum committenda fortuna est, & genere, si copia suppetat, & moribus debet excellere. Honestas enim idoneum militem reddit. Verecundia dum prohibet fugere, facit esse victorem. Quid enim prodest, si exerceatur ignauus? si pluribus stipendiis moretur in castris? Nunquam exercitus profecit tempore * [belli], cuius in probandis tyronibus claudicarit electio. Et quantum vsu experimentisque cognouimus, hinc tot vbique ab hostibus illatæ sunt clades, dum longa pax militem negligentius incuriosiusque legit: dum honestiores quique ciuilia sectantur officia, dum * possessoribus indicti tyrones, per gratiam, aut dissimulationem *probantur, talesque sociantur armis, quales domini habere fastidiunt. A magnis ergo viris magna diligentia idoneos eligi conuenit iuniores.

*Liber scriptus dilectuum.

*Abest in aliquibus, & meritò.

*Rectè Ia. Cuiacius emendabat, possessionibus.

*Melius, probantium tales sociãtur.

Quando tyrones signandi sint.

CAPVT VIII.

SED non statim punctis signorum * inscribendus est tyro dilectus: verùm antè exercitio prætentandus, vt vtrum verè tanto operi aptus sit, possit cognosci. Et velocitas in illo requirenda videtur & robur: & vtrum armorum disciplinam ediscere valeat, vtrum habeat confidentiam militarem. Plerique enim quamuis non improbabiles videantur in specie, tamen experimentis comprobantur indigni. Repudiandi ergo minus vtiles, & in locum eorum strenuissimi subrogandi sunt. In omni enim conflictu non tam prodest multitudo quàm virtus. Signatis itaque tyronibus per quotidiana exercitia, armorũ est demonstranda doctrina. Sed huius rei vsum dissimulatio longæ securitatis aboleuit. Quem inuenias qui docere possit, quod ipse non didicit? De historiis ergo vel libris nobis antiqua consuetudo repetenda est. Sed illi res gestas & euentus tantùm scripsere bellorum, ista, quæ nunc quæri-

* Codices optimi scribendus.

quærimus, tanquam nota linquentes. Lacedæmonii quidem, & Athenienses, aliique Græcorum in libros retulere complura, quæ τακτικὰ vocantur. Sed nos disciplinam militarem populi Romani debemus inquirere, qui ex paruissimis finibus imperium suum penè solis regionibus, & mundi ipsius fine distendit. Hæc necessitas compulit euolutis autoribus, ea me in hoc opusculo fidelissimè dicere, quæ Cato ille Censorius de disciplina militari scripsit: quæ Cornelius Celsus, quæ Frontinus perstringenda duxerunt; quæ Paternus diligentissimus iuris militaris assertor in libros redegit; quæ Augusti, & Traiani, Adrianique constitutionibus cauta sunt. Nihil enim mihi autoritatis assumo, sed horum, quos suprà retuli, quæ dispersa sunt, velut [in ordinem] epitomata conscribo.

Ad gradum militarem, & cursum & saltum exercendos tyrones. CAP. IX.

PRIMIS ergo meditationum auspiciis, tyrones militarem edocendi sunt gradum. Nihil enim magis in itinere vel in acie custodiendum est, quàm vt omnes milites incedendi ordinem seruent. Quod aliter non potest fieri, nisi * [vt] assiduo exercitio ambulare celeriter, & æqualiter discant. Periculum enim ab hostibus semper grauissimum sustinet diuisus, & inordinatus exercitus. Militari ergo gradu, viginti millia passuum, horis quinque duntaxat æstiuis conficienda sunt. Pleno autem gradu, qui citatior est, totidem horis viginti quatuor [millia] peragenda sunt. Quicquid addideris, iam cursus est, cuius spacium non potest diffiniri.* Sed ad cursum præcipuè assuefaciendi sunt iuniores, vt maiore impetu in hostem procurrant: vt loca opportuna celeriter, cùm vsus aduenerit, occupent, vel aduersariis idem facere volentibus, præoccupent: vt ad explorandum alacriter pergant, alacrius redeant: vt fugientium terga facilius comprehendant. Ad saltum etiam quo vel fossæ transiliuntur, vel impediēs aliqua altitudo superatur, exercendus est miles: vt cùm eiusmodi difficultates euenerint, possit sine labore transire. Præterea in ipso conflictu ac dimicatione telorum bellator cum cursu saltu-

** Vox ista nihili est.*

** Quid si ex V V. recipiamus,* Sed & cursu.

ſaltuque veniens, aduerſarij perſtringit oculos, mentemque deterret, priuſque plagam infligit, quàm ille ad cauendum vel ad reſiſtendum certè ſe præparet. De exercitio Cn. PompeI Magni Saluſtius hoc memorat: Cum alacribus ſaltu, cum velocibus curſu, cum validis vecte certabat. Neque enim ille aliter potuiſſet par eſſe Sertorio, niſi ſeſe, & ſuos milites, frequentibus exercitiis præparaſſet ad prœlia.

Ad vſum natandi exercendos tyrones.

CAPVT X.

NATANDI vſum æſtiuis menſibus omnis æqualiter debet tyro condiſcere, non enim pontibus ſemper flumina trãſeuntur, ſed & cedens & inſequens natare cogitur frequenter exercitus. Sæpè repentinis imbribus vel niuibus ſolent exundare torrentes. Et ignorantia non ſolùm ab hoſte, ſed etiam ab ipſis aquis diſcrimen incurrit: ideoque Romani veteres, quos tot bella, & continuata pericula, ad omnem rei militaris erudierant artem, campum Martium vicinum Tyberi delegerunt: in quo iuuentus poſt exercitium armorum, ſudorem pulueremque dilueret, ac laſſitudinem curſus, natandi labore deponeret. Non ſolùm autem pedites, ſed & equites ipſosq; equos vel lixas (quos * galerios vocant) ad natandum exercere percommodum eſt, ne quid imperitis, cùm neceſſitas incumbit, eueniat.

* *Infrà Vegetio dicuntur,* galearij.

Quemadmodum ad ſcuta viminea, vel ad palos antiqui exercebant tyrones. CAP. XI.

ANTIQVI (ſicut inuenitur in libris) hoc genere exercuere tyrones. Scuta de vimine in modum cratium corrotundata texebant: ita vt duplum pondus cratis haberet, quàm ſcutum publicum habere conſueuit. Idemque clauas ligneas, * duplicis æquè ponderis, pro gladiis tyronibis dabant. Eoque modo non tantùm manè, ſed etiam poſt meridiem exercebantur ad palos. Palorum enim vſus non ſolùm militibus, ſed etiam gladiatoribus plurimùm prodeſt. Nec vnquam aut arena, aut campus inuictum armis virum probauit, niſi qui diligenter exercitatus docebatur ad palum. A ſingulis autem

* *Quid ſi,* dupli.

tyronibus

tyronibus singuli pali defigebantur in terram, ita vt nutare non possent, & sex pedibus eminerent. Contra illum palum, tanquam contra aduersarium, tyro cum crate illa, & claua; velut cum gladio se exercebat, & scuto: vt nunc quasi caput, aut faciem peteret, nunc [à] lateribus minaretur, interdum contenderet poplites et crura succidere, * recederet, assultaret, insiliret, & quasi præsentem aduersarium, sic palum omni impetu, omni bellandi arte tentaret. In qua meditatione seruabatur illa cautela, vt ita tyro ad inferendum vulnus insurgeret, * ne qua ex parte ipse pateret ad plagam.

*Suppleo ex duobus VV. accederet, recederet.

*Lege, ne qua parte.

Non cæsim, sed punctim ferire docendos tyrones.

CAPVT XII.

PRÆTEREA non cæsim, sed punctim ferire discebant. Nam cæsim pugnantes non solùm facilè vicere, sed etiam derisere Romani. Cæsa enim quouis impetu veniat, non frequenter interficit: cum & armis vitalia defendantur, & ossibus. At contrà puncta, duas vncias adacta, mortalis est. Necesse est enim, vt vitalia penetret, quicquid immergitur. Deinde dum cæsa infertur, brachium dextrum latusque nudatur. Puncta autem tecto corpore infertur, & aduersarium sauciat antè quàm *videatur. Ideoq; ad dimicandum hoc præcipuè genere vsos esse constat Romanos: * duplicis autem ponderis illa cratis & claua ideo dabantur, vt cùm vera & leuiora tyro arma sumsisset, velut grauiore pondere liberatus, securior alacriorque pugnaret.

*In plerisque est, videat.

*Rectius, dupli.

Armaturam docendos tyrones.

CAPVT XIII.

PRÆTEREA illo exercitii genere, quod armaturam vocant, & à campi * doctoribus traditur, imbuendus est tyro. Qui vsus vel ex parte seruatur. Constat enim etiam nunc in omnib. prœliis * armaturis melius pugnari, quàm ceteris. Ex quo intelligi debet, quantum exercitatus miles inexercitato sit melior, cùm armatura vtcunque eruditi, reliquos contubernales suos bellandi arte præcedant. Ita autem seuerè apud maiores exercitii disciplina seruata est, vt & doctores armo-

*Restituo, doctoribus.

Vulgò erat, armaturā melius pugnare, quàm ceteros.

*Libri optimi iterùm, duplis.
*Aliàs, prælusione, vtrumq. bonis auctoribus vsurpatum.

rum * duplicibus remunerarentur annonis: & milites, qui parum in illa * prolusione profecerant, pro frumento hordeum cogerentur accipere: nec antè eis in tritico redderetur annona, quàm sub præsentia præfecti legionis, tribunorũ vel principum, experimentis datis, ostendissent se omnia, quæ erant in militari arte, complesse. Nihil enim neque firmius, neque felicius, neque laudabilius est repub. in qua abundant milites eruditi. Non enim vestium nitor, vel auri, argẽti, gemmarumque copiæ, hostes, aut ad reuerentiam nostram, aut ad gratiam inclinant, sed solo terrore subiguntur armorum. Deinde in aliis rebus (sicut ait Cato) si quid erratum est, potest [postmodum] corrigi, præliorum delicta emendationem non recipiũt. cùm pœna statim sequatur errorem. Aut enim confestim pereunt, qui ignauè imperiteque pugnauerint: aut in fugam versi, victoribus vltrà pares esse non audent.

Ad missilia iacienda exercendos tyrones.

CAPVT XIIII.

SED ad incœptum reuertor, tyro, qui cum claua exercetur ad palum, hastilia quoque ponderis grauioris, quàm vera futura sunt iacula, aduersus illum palum, tanquam aduersus hominem iactare compellitur. In qua re armorum doctor attendit, vt magnis viribus hastile contorqueat, vt destinato ictu vel in palum, vel iuxta dirigat missile. Eo enim exercitio & lacertis robur accrescit, & iaculandi peritia atque vsus acquiritur.

Sagittis tyrones exercendos diligenter.

CAPVT XV.

SED propè tertia, vel quarta pars iuniorum, quæ aptior potuerit reperiri, arcubus ligneis, sagittisque lusoriis, ad illos ipsos semper exercenda est palos. Ac doctores ad hanc rem artifices eligẽdi: & maior adhibenda solertia, vt arcum scienter teneant, vt fortiter impleant; vt sinistra fixa sit, & dextera cum ratione ducatur; vt ad illud, quod feriendum est, oculus pariter animusque consentiant; vt siue in equo, siue in terra, rectum sagittare * doceant. Quam artem, & disci opus est di-

Ms. doceantur.

est diligenter, & quotidiano vsu exercitioque seruari. Quantum autem vtilitatis boni sagittarii in prœliis habeant, & Cato in libris De disciplina militari euidenter ostendit, & Claudius pluribus iaculatoribus [antè] institutis atque perdoctis, hostem, cui prius impar fuerat, superauit. Aphricanus quidem Scipio, cùm aduersum Numantinos, qui exercitum populi Romani sub iugum miserant, esset acie certaturus, aliter se superiorem futurum [esse] non credidit, nisi in omnibus centuriis lectos sagittarios miscuisset.

Redundare libri clamãt, si fortè & sententia.

Ad iactandos lapides exercendos tyrones.
CAPVT XVI.

AD lapides verò, vel manibus, vel fundis iaciendos, exerceri diligenter conuenit iuniores. Fundarum [autem] vsum primi Balearium insularum habitatores & inuenisse, & ita peritè exercuisse dicuntur, vt matres paruos filios nullum cibum contingere sinerent, nisi quem ex funda destinato lapide percussissent. Sæpè enim aduersum bellatores cassidibus, cataphractis, loricisque munitos, teretes lapides de funda, vel fustibalo destinati, sagittis sunt omnibus grauiores: cum mẽbris integris, letale tamen vulnus importent: & sine inuidia sanguinis, hostis lapidis ictu intereat. In omnibus autem veterum prœliis funditores militasse nullus ignorat. Quæ res ideo ab vniuersis tyronibus frequenti exercitio discenda est, quia fundam portare, nullus est labor. Et interdum euenit, vt in lapidosis locis conflictus habeatur, vt aut mons sit aliquis defendendus aut collis, aut ab oppugnatione castellorum siue ciuitatum, lapidibus barbari fundisque pellendi sint.

De exercitio plumbatarum.
CAPVT XVII.

PLVMBATARVM quoque * exercitatio (quos Martiobarbulos vocant) tradenda est iunioribus. Nam in Illyrico dudum duæ legiones fuerunt, quæ sena millia militum habuerunt: quæ quòd his telis scienter vtebantur & fortiter, Martiobarbuli vocabantur. Per hos longo tempore strenuissimè constat omnia bella confecta: vsque eò, vt Diocletianus &

*In m. l. exercitio.

Maximianus, cùm ad imperium peruenissent, pro merito virtutis hos Martiobarbulos, Iouianos, atque Herculianos censuerint appellandos, eosque cunctis legionibus prætulisse doceantur. Quinos autem Martiobarbulos insertos scutis portare consueuerunt: quos si opportunè milites* iaciunt, propè sagittariorum scutati * mutuari videntur officium. Nam hostes, equosque consauciant, priusquàm non modò ad manum, sed ad ictum missilium potuerit perueniri.

*VV. iactant

* *In optimis Mss. & VV.* imitari.

Quemadmodum ad ascendendos equos tyrones exercendi sint. CAP. XVIII.

Non tantùm autem à tyronibus, sed etiam à * stipendiariis militibus salitio equorum districtè est semper * exacta. Quem vsum vsque ad hanc ætatem, licet iam cum dissimulatione, peruenisse manifestum est. Equi lignei hyeme sub tecto, æstate ponebantur in campo: super hos iuniores primò inermes, dum consuetudine proficerent, * demum armati cogebantur ascendere. Tantaque cura erat, vt non solùm à dextris, sed etiam à sinistris [partibus] & insilire & desilire condiscerent, euaginatos etiam gladios, vel contos tenentes. Hoc enim assidua meditatione faciebant, scilicet vt in tumultu prœlij sine mora ascenderent, qui tam studiosè exercebantur in pace.

* *Ex Mss. & aliis lego*, ab stipendiosis.

* *Ex iisdem*, exercenda.

* *Scribo*, deinde.

Ad portandum pondus exercendos tyrones.
CAPVT XIX.

PONDVS quoque baiulare vsque ad 60. libras, & iter facere gradu militari, frequentissimè cogendi sunt iuniores, quibus in arduis expeditionibus necessitas imminet annonam pariter & arma portandi. Nec hoc credatur esse difficilè, si vsus accesserit: nihil enim est, quod non assidua meditatio facillimum reddat. Quam rem antiquos milites factitauisse, Vergilio ipso teste, cognoscitur, qui ait:*

Non secus ac patriis acer Romanus in armis
Iniusto sub fasce viam cùm carpit, & hosti
Ante expectatum positis stat in agmine castris.

* *Virgil.* III. *Georg.*

Quo

Quo armorum genere vsi sint antiqui.

CAPVT XX.

LOCVS exigit, vt quo armorum genere, vel instruendi, vel muniendi sint tyrones, referre tentemus. Sed in hac parte antiqua penitus consuetudo deleta est: nam licet exemplo Gotthorum & Alanorum Hunnorumq. equitum arma profecerint, pedites * [tamen] cõstat esse nudatos. Ab vrbe enim condita vsque ad tempus D. Gratiani, & cataphractis & galeis muniebatur pedestris exercitus. Sed cùm campestris exercitatio interueniente negligentia, desidiaque cessaret, grauia videri arma cœperunt, quæ rarò vtique milites induebant. Itaque ab imperatore postulant, primò cataphractas, deinde * cassides deponere: sic detectis pectoribus & capitibus, congressi contra Gotthos milites nostri, multitudine sagittariorum sæpe deleti sunt: nec post tot clades, quæ vsque ad tantarum vrbium excidia peruenerunt, cuiquam curæ fuit, vel cataphractas vel galeas pedestribus reddere. Ita fit, vt non de pugna, sed de fuga cogitent, qui in acie nudi exponuntur ad vulnera. Quid enim pedes sagittarius sine cataphracta, sine galea, qui cum arcu scutum tenere non potest, faciat? Quid ipsi draconarij, atque signiferi, qui sinistra manu hastas gubernant, in prœlio facient, quorum & capita nuda esse constat, & pectora? Sed grauis pediti lorica videtur, & galea fortasse,* rarò meditanti arma, rarò tractanti. Cæterùm quotidianus vsus non laborat, etiamsi onerosa gestauerit. Sed illi qui laborem in portandis veteribus munimentis armorum ferre non possunt, detectis corporibus & vulnera sustinere coguntur & mortes: &, quod est grauius [& turpius] aut capi, aut certè fuga rempublicam prodere. Sic dum exercitium laboremque declinant, cum maximo dedecore trucidantur, vt pecudes. Vnde enim apud antiquos Murus dicebatur pedestris exercitus: nisi quod pilatæ legiones præter scuta etiam cataphractis galeisque fulgebant? vsque eò, vt sagittarij sinistra brachia manicis munirentur. Pedites autem scutati, præter cataphractas & galeas, etiam ferreas ocreas in dextris cruribus cogerentur accipere.

Damnant libri, locutione non insolenti.

Alij, cassides se debere refundere, de quo vide Notas meas.

Legendum conicio, rarò meditanti, rarò arma tractanti.

Sic erant muniti illi,qui in prima acie pugnantes principes, in secunda hastati, in tertia Triarii vocabantur. Sed Triarii genib. positis solebant intra scuta subsidere, ne stantes vulnerarentur,venientibus telis: & cùm necessitas postulasset, tanquam requieti vehementius inuaderent hostes,à quibus constat sæpe factam esse victoriam,cùm hastati illi,& qui priores steterant, interiissent. Erant autem apud veteres inter pedites,qui dicebantur leuis armaturæ funditores, & ferentarij: qui præcipuè in cornibus locabantur, & à quibus pugnandi sumebatur exordium: sed hi & velocissimi & exercitatissimi legebantur. Nec erant admodum multi, qui cedentes (si prœlij necessitas compulisset) inter principia legionum recipi solebant, ita vt acies immota consisteret. Vsque ad præsentem propè ætatem consuetudo permansit, vt omnes milites pileis, quos Pannonicos vocabant, ex pellibus vterentur,quod propterea seruabatur, ne grauis galea videretur in prœlio homini, qui gestabat aliquid semper in capite. Missilia autem, quibus vtebatur pedestris exercitus, pila vocabantur, ferro subtili trigono præfixa, vnciarum nouem siue pedali,quod in scutum fixum non posset abscindi,& loricam, scienter ac fortiter directum, facilè perrumpit. cuius generis apud nos iam rara sunt tela. Barbari autem scutati pedites,his præcipuè vtuntur, quas bebras vocant, & binas etiam ac ternas in prœliis portant. Sciendũ præterea, cùm missilibus agitur, sinistros pedes in antè milites habere debere: ita enim vibrandis spiculis vehementior ictus est. Sed cùm ad pila (vt appellant) venitur, & manu ad manum gladiis pugnatur, tunc dextros pedes in antè milites habere debent: vt & latera eorum subducantur ab hostibus, ne possint vulnus accipere, & proximior dextra sit, quæ plagam possit inferre. Instruendos igitur ac protegendos omni arte pugnandi,quocunque genere armorum constat esse tyrones. Necesse est enim, vt dimicandi acriorem sumat audaciam, qui munito capite vel pectore non timet vulnus.

De mu-

De munitione castrorum. CAP. XXI.

CASTRORVM quoque munitionem debet tyro condiscere: nihil enim, neque tam salutare, neque tam necessarium inuenitur in bello: quippe si rectè constituta sunt castra, ita intra vallum securi milites dies noctesque peragunt, etiam si hostis quasi, obsideat muratam ciuitatem videantur secum vbiq. portare. Sed huius rei scientia prorsus intercidit: nemo enim iam diu ductis fossis, præfixisque sudibus castra constituit. Sic diurno vel nocturno superuentu equitum barbarorum, multos exercitus scimus frequenter afflictos. Non solùm autem * confidentes sine castris ista patiuntur, sed cùm in acie casu aliquo cœperint cedere, munimenta castrorum, quò se recipiant, non habent, & more animalium * multi cadunt. Nec prius moriendi finis fit, quàm hostibus voluntas defuerit persequendi.

Corrigo, confidentes, *etsi non inuor libris.*

**Lege meo periculo*, inulti.

In quibus locis constituenda sint castra. CAPVT XXII.

CASTRA autem præsertim hoste vicino, tuto semper facienda sunt loco: vbi & lignorum & pabuli & aquæ suppetat copia. Et si diutius commorandum sit, loci salubritas eligetur. Cauendum etiam ne mons sit* vicinus altior, qui ab aduersariis captus, possit officere. Considerandum [etiam] ne torrentibus inundari consueuerit campus, & hoc casu vim patiatur exercitus. Pro numero autem militum, vel impedimentorum munienda sunt castra, ne maior multitudo constipetur in paruis, néue paucitas in latioribus vltrà quàm oportet cogatur extendi.

**Malim*, vicinior, aut altior.

Quali specie deliniendæ sint castra. CAPVT XXIII.

INTERDVM autem quadrata, interdum trigona, interdum semirotunda, prout loci qualitas aut necessitas postulauerit, castra facienda sunt. Porta autem, quæ appellatur prætoria, aut Orientem spectare debet, aut illum locum qui [ad] hostes respicit: aut si iter agitur, illam partem debet attēdere,

ad quam

ad quam est profecturus exercitus, intra quam primæ centuriæ, hoc est, cohortes, papiliones tēdunt, & dracones, & signa constituunt. Decumana autem porta, quæ appellatur post *prætoriam est, per quam delinquentes milites educuntur ad pœnam.

*Ms. prætorium.

Quo genere munienda sint castra.

CAPVT XXIIII.

CASTRORVM autem diuersa triplexque munitio est. Nam si nimia necessitas non premit, cespites circumciduntur è terra, & ex illis velut murus instruitur, altus tribus pedibus supra terram, ita vt * ante sit fossa de qua leuati sint cespites: deinde tumultuaria fossa fit lata pedes nouem, & alta pedes septem. Sed vbi vis acrior imminet hostium, tunc legitima fossa ambitum conuenit munire castrorum, ita vt 12. pedes lata sit, & alta sub linea (sicut appellant) pedes nouem. Suprà autem sepibus hinc inde factis, quæ de fossa egesta fuerit terra congeritur, & crescit in altum quatuor pedes. Sic fit vt sit alta tredecim pedes, duodecim lata: supra quam sudes de lignis fortissimis, quas milites portare consueuerunt, præfiguntur. Ad quod opus ligones, * rastra, qualos, aliaque vtensilium genera habere conuenit semper in promtu.

*Vera lectio est, in ante.

Audeo legere, rutra, quanquam libris omnibus reclamantibus.

Quemadmodum munienda sint castra, cùm hostis immineat. CAP. XXV.

SED facilè est absentibus aduersariis castra munire, verùm si hostis incumbat, tunc omnes equites, & media pars peditum, ad propulsandum impetum ordinantur in acie, reliqui post ipsos ductis fossis muniunt castra: & per præconem indicatur, quæ centuria prima, quæ secunda, quæ tertia, donec opus omne compleuerit. Post hoc à centurionibus fossa inspicitur, ac mensuratur, & vindicatur in eos, qui negligentius fuerint operati. Ad hunc ergo vsum instituendus est tyro, vt cùm necessitas postulauerit, sine perturbatione, & celeriter, & cautè possit castra munire.

Quem-

Quemadmodum exerceantur tyrones, vt in acie ordines, & interualla custodiant.

CAPVT XXVI.

NIHIL magis prodesse constat in pugna, quàm vt assiduo exercitio milites in acie dispositos ordines * [indesinenter] seruent, nec* vltra, quàm expedit, aut conglobent agmen, aut laxent. Nam vt constipati perdunt spacia pugnandi, & sibi inuicem impedimento sunt: ita rariores atque interlucentes, aditum perrumpendi hostibus * præstant. Necesse est autem statim metu vniuersa confundi, si intercisa acie ad dimicantium terga hostis accesserit. Producẽdi ergo tyrones sunt semper ad campum, & secundum matriculæ ordinem in aciem dirigendi, ita vt primò simplex extensa sit acies, ne quos sinus, ne quas habeat curuaturas: vt æquali legitimoque spacio miles distet à milite. Tunc præcipiendum, vt subitò duplicent aciem, ita vt in ipso impetu, is ad quem respondere solent, ordo seruetur. Tertiò præcipiendum, vt quadratam aciem repentè constituant: quo facto in trigonum (quem cuneum vocant) acies ipsa *mutanda est. Quæ ordinatio plurimùm prodesse consueuit in bello. Iubetur etiam vt instruant orbes, quo genere cùm vis hostium interruperit aciem, resisti ab exercitatis militibus consueuit, ne omnis multitudo fundatur in fugam, & graue discrimen immineat. Hæc si iuniores assidua meditatione perceperint, facilius in ipsa dimicatione seruabunt.

*Libri melioris notæ non recipiunt.
*Iidem præ se ferunt, necubi contra.
*In iisdem videas, dabunt.
VV. aliquot, item Modestus, vertenda est.

Quantum spacium ire, vel redire debeant, vel quoties in mense exerceri, cùm educuntur milites ambulatum.

CAPVT XXVII.

PRÆTEREA & vetus consuetudo permansit, & diui Augusti atque Hadriani constitutionibus præcauetur, vt ter in mense, tam equites quàm pedites, educãtur ambulatum: hoc enim verbo, hoc exercitii genus nominant. Decem millia passuum armati instructique omnibus telis pedites, militari gradu ire, ac redire iubebantur in castra, ita vt aliquam itineris partem cursu alacriore conficerent. Equites quoque diuisi per turmas, armatique, similiter tantum itineris per-

*Liber Mſ. ad æqualem.
*Malunt membranæ. in prœliis repedarent.

agebant, ita vt * ad equeſtrem meditationem interdum ſequerentur, interdum cederent, & recurſu quodam* impetus repararēt. Non ſolùm autem in campis, ſed etiam in cliuoſis & arduis locis, & aſcendere & deſcendere vtraq. acies cogebatur, vt nulla res vel caſus prorſus pugnãtibus poſſet accidere, quá nõ antè boni milites aſſidua exercitatione didiciſſent.

De adhortatione rei militaris, Romanæq́; virtutis.

CAPVT XXVIII.

HÆC fidei, ac deuotionis intuitu, Imperator inuicte, de vniuerſis autorib. qui rei militaris diſciplinam literis mãdauerunt, in hunc libellum enucleata congeſſi, vt in delectu atque exercitatione tyronum, ſi quis diligens velit exiſtere, ad antiquæ virtutis imitationẽ facilè corroborare poſſit exercitum. Neque enim degenerauit in hominibus Martius calor, nec effœtæ ſunt terræ, quæ Lacedæmonios, quæ Athenienſes, quæ Marſos, quæ Samnites, quæ Pelignos, quæ ipſos progenuere Romanos. Nõne Epirotæ armis plurimùm aliquando valuerunt? Nonne Macedones ac Theſſali, ſuperatis Perſis vſq. ad Indiam bellando penetrarunt? Dacos autem &* Medos, ac Thraces, in tantùm bellicoſos ſemper fuiſſe manifeſtũ eſt, vt ipſum Martem fabulæ apud eos natũ eſſe confirment. Longum eſt, ſi vniuerſarum prouinciarum vires enumerare contendã, cùm omnes in Romani Imperij ditione cõſiſtant. Sed longæ ſecuritas pacis, homines partim ad* delectationem ocij, partim ad ciuilia traduxit officia. Ita cura exercitij militaris primò negligentius agi, poſtea diſſimulari, ad poſtremum olim in obliuionem perducta cognoſcitur: nec aliquis hoc ſuperiore ætate accidiſſe miretur, cùm poſt primũ Punicum bellum, viginti, & quod excurrit, annorum pax; ita Romanos illos vbique victores ocio, & armorum deſuetudine eneruauerit; vt ſecundo Punico bello Hannibali pares eſſe non poſſent. Tot* itaq. conſulibus, tot ducibus, tot exercitib. amiſſis, tunc demum ad victoriam peruenerunt, cùm vſum exercitiumque militare condiſcere potuerunt. Semper ergo legendi & exercendi ſunt iuniores. Vilius. n. conſtat erudire armis ſuos, quàm alienos mercede conducere.

*Libri optimi conſtanter, Mœſos, & id rectum eſt.

*VV. aliquot habent dilectionem.

*Liber meus mauult vbique.

FLAVI VEGETI RENATI DE RE MILITARI,

LIBRI SECVNDI PROLOGVS.

INSTITVTA *maiorum artis armaturæ plenißimè clementiam vestram perißimeque retinere, continuis declaratur victoriis ac triumphis. Siquidem indubitata approbatio artis sit, rerum semper effectus. Verùm tranquillitas tua, Imperator inuicte, altiori consilio, quàm mens terrena poterat concipere, ex libris * antiqua desiderat, cùm ipsam antiquitatem factis recentibus antecedat. Igitur cùm hæc literis breuiter comprehendere, maiestati vestræ non tam discenda, quàm recognoscenda præciperer, certauit sæpius deuotio cum pudore. Quid enim audacius, quàm domino ac principi generis humani, domitori omnium gentium barbararum, aliquid de vsu ac disciplina insinuare bellorum? nisi fortè iußisset fieri quod ipse geßisset. rursum tanti Imperatoris non obedire mandatis, plenum sacrilegij videbatur atque periculi. Miro itaque *timore in parendo audax factus sum, dum metuo videri audacior, si * negassem. Ad quam temeritatem, præcedens me indulgentiæ vestræ perennitas animauit. Nam libellum de delectu atque exercitatione tyronum, dudum tanquã famulus obtuli: nec tamen culpatus absceßi. Nec formido iussum aggredi opus, quod spontaneum cessit impune.*

*Aliàs, *antiquorum ea.*

*In plerisq. est, *modo.*
*In iisdem, *neglexissem.*

In quot genera diuidatur res militaris.

CAPVT I.

RES igitur militaris (ſicut Latinorum egregius autor, carminis ſui teſtatur exordio) armis conſtat & viris. Hæc in tres diuiditur partes, Equites, Pedites, Claſſes. Equitum alæ dicuntur, ab eo quod ad ſimilitudinem alarum ab vtraque parte protegant acies: quæ nunc vexillationes vocantur *à velo, quia velis, hoc eſt,* flãmulis vtuntur. Eſt & aliud genus equitum, qui legionarij vocantur, propterea quòd connexi ſunt legioni: ad quorum exemplũ ocreati equites ſunt inſtituti. Claſſium item duo genera ſunt. Vnum liburnarum, aliud luſoriarum. Equitibus campi, claſſibus maria & flumina, peditibus colles, vrbes, plana, & abrupta ſeruantur. Ex quo intelligitur, magis reipublicæ neceſſarios pedites, qui poſſunt vbique prodeſſe. Et maior numerus*peditum, ſumtu & expenſa minore nutritur. Exercitus ex re ipſa atque opere exercitij, nomen accepit, vt ei nunquam liceret obliuiſci, quod vocabatur. Verùm ipſi pedites, in duas diuiſi ſunt partes, hoc eſt, in auxilia & legiones. Sed auxilia à ſociis, vel fœderatis gentibus mittebantur.* Romana autem virtus, præcipuè in legionum ordinatione præpollet. Legio autem ab elegendo appellata eſt: quod vocabulum eorum deſiderat fidem atque diligentiam, qui milites probant. in auxiliis minor, in legionibus longè amplior conſueuit militum numerus aſcribi.

*Membranæ habent, ab eo quòd velis.
*Forte, flammeolis.
*VV. *conſtanter*, militum, *quid ſi vtroque caueamus.*
*Lege, Romana autem æs.

Quid inter legiones, & auxilia interſit.

CAPVT II.

DENIQVE Macedones, Græci, Dardani, phalanges habuerunt, & in vna Phalange armatorum octo milia cenſuerunt. Galli atque Celtiberi, pluresque barbaricæ nationes, cateruis vtebantur in prœlio, in quibus erant ſena milia armatorũ. Romani legiones habent, in quibus ſinguli ſena milia, interdum amplius, militare conſueuerunt. Quid autem inter legiones, & auxilia intereſſe videatur, expediam. Auxiliares conducuntur ad prœlium, ex diuerſis locis, ex diuerſis

*mune-

*muneribus venientes. nec disciplina inter se, nec notitia, nec affectione consentiunt. Alia instituta, alius inter eos est vsus armorum. Necesse est autem tardius, ad victoriam peruenire, qui discrepant, antequam dimicent. Deniq. cùm in expeditionibus plurimùm prosit, omnes milites vnius præcepti significatione conuerti, non possunt æqualiter iussa complere, qui antè pariter non fuerunt. Tamen hæc ipsa si solennibus diuersisque exercitiis propè quotidie roborentur, non mediocriter iuuant. Nam legionibus semper auxilia, tanquam leuis armatura in acie iungebantur, vt in his prœliandi magis adminiculum esset, quàm principale subsidium. Legio autem propriis cohortibus plena, cùm grauem armaturam, hoc est, principes hastarios, triarios, antesignanos: item leuem armaturam, hoc est, ferentarios, sagittarios, funditores, balistarios; cùm proprios & sibi insitos equites legionarios, iisdem matriculis teneat: cum vno animo, parique consensu castra muniat; aciem instruat, prœlium gerat; ex omni parte perfecta; nullo extrinsecus indigens adiumento; quantamlibet hostium multitudinem superare consueuerat. Documentum est magnitudo Romana, quæ semper cum legionibus dimicans, tantum hostium vicit, quantum vel ipsa voluit, vel rerum natura permisit.

*Numeris, genuina lectio est.

Quæ causæ exhauriri fecerint legiones.

CAPVT III.

LEGIONVM nomen in exercitu permanet hodieque, sed per negligentiam superiorum tẽporum, robur infractum est cum virtutis præmia occuparet ambitio, & per gratiam promouerentur milites, qui promoueri consueuerant per laborem. Deinde contubernalibus, completis stipendiis, per testimoniales ex more dimissis, non sunt alij substituti. Præterea necesse est, morbo aliquantos debilitari, atque dimitti, aliquantos * [militiam] deserere, vel diuersis casibus interire: vt nisi annis singulis, imo singulis pene mensibus in decedentium locum iuniorum turba succedat, quamuis copiosus exhauriatur exercitus. Est & alia causa, cur attenuatæ sint legiones. Ma-

*Glossema est additum ab iis qui phrasin non intellexerunt.

nes. Magnus in illis labor eſt militandi, grauiora arma, * ſera munera, ſeuerior diſciplina. Quod vitantes plerique, in auxiliis feſtinant militiæ ſacramenta percipere, vbi & minor ſudor, & maturiora ſunt præmia. Cato ille maior, cùm & armis inuictus eſſet, & conſul exercitus ſæpè duxiſſet, plus ſe reipub. credidit profuturum, ſi diſciplinam militarem conferret in literas. Nam vnius ætatis ſunt, quæ fortiter fiunt, quæ verò pro vtilitate reipublicæ ſcribuntur, æterna ſunt. Idem fecerunt alii complures, ſed præcipuè Frontinus diuo Traiano * ob eiuſmodi comprobatur induſtriam. Horum inſtituta, horum præcepta, in quantum valeo ſtrictim fideliterque ſignabo. Nam cùm eaſdem expenſas faciat & diligenter & negligenter exercitus ordinatus, non ſolùm præſentibus, ſed etiam futuris ſeculis proficiet: ſi prouiſione maieſtatis tuæ, Imperator Auguſte, & fortiſſima diſpoſitio reparetur armorum, & emendetur diſſimulatio præcedentium.

* *Exemplaria optimæ notæ conſtanter,* plura.

* *Iterum libri optimi,* ab eiuſmodi cõprobatus induſtria.

Quotenas legiones antiqui ad bellum duxerunt.
CAPVT IIII.

IN omnibus autoribus inuenitur, ſingulos conſules aduerſus hoſtes copioſiſſimos, non amplius quam binas duxiſſe legiones, additis auxiliis ſociorum. Tanta in illis erat exercitatio, tanta fiducia, vt cuiuis bello duæ legiones crederentur poſſe ſufficere. Quapropter ordinationem legionis antiquæ ſecundum normã militaris iuris exponam. Quæ deſcriptio ſi obſcurior aut impolitior videbitur, non mihi, ſed difficultati ipſius rei conuenit imputari. Attento itaque animo ſæpius relegenda ſunt, vt memoria intellegentiaque valeant comprehendi. Neceſſe eſt enim inuictam eſſe rempublicam, cuius Imperator militari arte percepta, quantos voluerit faciat exercitus bellicoſos.

Quemadmodum legio conſtituatur.
CAPVT V.

Diligenter igitur lectis iunioribus, animis corporibusque præſtantibus, additis etiam exercitiis quotidianis, quatuor vel eò amplius menſium, iuſſu auſpiciiſque inuictiſſimi principis

cipis legio formatur. Nam * puncturis in cute punctis milites scripti * & matriculis inserti iurare solent. Et ideo militiæ sacramenta dicuntur. Iurant autē per Deum, & per Christum, & per Spiritum sanctum, & per maiestatem Imperatoris, quæ secundum Deum generi humano diligenda est & colenda. Nam Imperatori, cùm Augusti nomen accepit, tanquam præsenti & corporali Deo fidelis est præstanda deuotio, & impendendus peruigil famulatus. Deo enim vel priuatus, vel militans seruit, cùm fideliter eum diligit, qui Deo regnat autore. Iurant autem milites, omnia se strenuè facturos, quæ præceperit Imperator, nunquam deserturos [militiam], nec mortem recusaturos pro Romana Republica.

*Scribo, vi-ctuis.
*Corrigo, cū matriculis inseruntur,

*Suspicor ab aliena manu esse.

Quot cohortes in vna sint legione, item quot milites in vna cohorte. CAP. VI.

SCIENDVM est autem, in vna legione decem cohortes esse debere. Sed prima cohors reliquas, & numero militum & dignitate præcedit. Nam genere atque institutione literarum viros electissimos quærit. Hæc enim suscipit aquilam, quod præcipuum signum in Romano est semper exercitu, & totius legionis insigne. Hæc imagines imperatorum, hoc est, diuina & præsentia signa veneratur. Habet pedites mille centum quinque. Equites loricatos centum triginta duos: & appellatur cohors miliaria. Hæc caput est legionis, ab hac, cùm pugnandum est, prima acies incipit ordinari. Secunda cohors habet pedites 555. Equites 66. & appellatur cohors quingentaria. Tertia cohors similiter habet pedites 555. Equites 66. sed in hac cohorte tertia, validiores probari moris est, quia in media acie consistit. Cohors quarta habet pedites quingētos quinquaginta quinque. Equites 66. Cohors quinta habet pedites 555. equites 66. Sed & quinta cohors strenuos desiderat milites: quia sicut prima in dextro, ita quinta in sinistro ponitur cornu. Hæ quinque cohortes in prima acie ordinantur. Sexta cohors habet pedites 555. Equites 66. In ipsa quoque * enucleati asscribendi sunt iuniores: quia in secunda acie post Aquilam & Imagines cohors sexta consistit.

*VV. aliquot, enucleatim.

Cohors

Cohors ſeptima habet pedites 555: Equites 66. Cohors octaua habet pedites 555: Equites 66. Sed & ipſa animoſos deſiderat viros: quia in ſecunda acie conſiſtit in medio. Cohors nona habet pedites 555: Equites 66. Cohors decima habet pedites 555: Equites 66. & ipſa bonos accipere conſueuit bellatores: quia in ſecunda acie ſiniſtrum poſſidet cornu. His decem cohortibus legio plena fundatur, quæ habet pedites ſex milia centum, equites ſeptingentos viginti ſex. Minor itaque numerus armatorum in *vna legione eſſe non debet. Maior autem interdum eſſe conſueuit, ſi non tantùm vnam cohortem, ſed etiam alias miliarias fuerit iuſſa ſuſcipere.

*In V. & Modeſto, vnaquaque.

*Liber v. principiorum.

*Nomina & gradus * principum legionis.*
CAPVT VII.

ANTIQVA ordinatione legionis expoſita, principalium militum, & (vt proprio vtar vocabulo) * principum nomina, & dignitates ſecundum præſentes matriculas indicabo. Tribunus maior per epiſtolam ſacram Imperatoris iudicio deſtinatur. Minor tribunus prouenit ex labore. Tribunus autem vocatur à tribu: quia præeſt militibus, quos ex tribu primus Romulus legit. Ordinarij dicũtur, qui in prœlio primos ordines ducunt. Auguſtales appellantur, qui ab Auguſto ordinariis iuncti ſunt. Flauiales item tanquam ſecundi Auguſtales, à diuo Veſpaſiano ſunt legionibus additi. Aquiliferi, qui aquilam portant. Imaginarii vel imaginiferi, qui Imperatoris imagines ferũt. Optiones ab optando appellati, quòd antecedentibus ægritudine præpeditis, hi tanquam * adoptati eorum, atque vicarij ſolent vniuerſa curare. Signiferi, qui ſigna portant: quos nunc draconarios vocant. Teſſerarii, qui teſſeram per contubernia militum nunciant. Teſſera autem dicitur præceptum ducis, quo vel ad [aliquod] opus, vel ad bellum mouetur exercitus. Campigeni, hoc eſt, anteſignani, ideo ſic nominati, quia eorum opera atque virtute exercitij genus creſcit in campo. Metatores, qui præcedentes, locum eligunt caſtris. Beneficiarij, ab eo appellati, quòd promouentur beneficio tribunorum. Librarii, ab eo, quòd in libros referant rationes ad

*VV. tam editi, quàm mſſ. legunt, principiorum.

*Membranæ aliquot, & Modeſtus. ad optati, cum eorum vicario.

nes ad

nes ad milites pertinentes. Tubicines, Cornicines, & Buccinatores, qui tuba vel ære curuo, vel buccina committere prælium solent. Armaturæ duplares, quæ binas consequuntur annonas. Simplares, quæ singulas. Mensores, qui in castris ad podismum dimetiuntur loca, in quibus milites tentoria figant, vel hospitia in ciuitatibus præstant. Torquati duplares; Torquati simplares, quibus torques aureus solidus virtutis præmium fuit, quem qui meruisset, præter laudem interdum duplas consequebatur annonas: duplares duas, * simplares vnam. Erant & secundum annonam candidati duplares, candidati simplares. Hi sunt milites principales, qui priuilegiis muniuntur. Reliqui munifices appellantur, quia * munia facere coguntur.

* *In membranis est*, sesquiplares vnam semis.

* *Libri aliquot*, munera.

Nomina eorum, qui antiquos ordines ducebant. CAPVT VIII.

VETVS autem consuetudo tenuit, vt ex primo principe legionis, promoueretur Centurio primipili: qui non solùm aquilæ præerat, verumetiam quatuor centurias, hoc est, quadringentos milites, in prima acie gubernabat. Hic tanquam caput totius legionis merita cõsequebatur & commoda. Item primus hastatus duas centurias, id est, ducentos homines ducebat in acie secunda, quem nunc ducenarium vocant. Princeps autem primæ cohortis centuriam semis, hoc est, centum quinquaginta homines gubernabat. Ad quem propè omnia, quæ in legione * ordinata sunt, pertinent. Item secundus hastatus centuriam semis, id est, centum quinquaginta homines regebat. Triarius prior, centum homines gubernabat: sic decem centuriæ cohortis primæ, à quinque ordinariis regebantur: quibus magnæ vtilitates, & magnus honor est à veteribus constitutus: vt ceteri milites ex tota legione omni labore, ac deuotione contenderent ad tanta præmia peruenire. Erant * enim centuriones, qui singulas centurias curabant: qui nunc centenarii nominantur. Erant decani, denis militibus præpositi: qui nunc caput contubernii vocantur. Secunda cohors habebat centuriones quinque. Similiter tertia, & quarta, vsque

* *Rectius legeris* ordinanda.

* *Legendum*, etiam.

ad decimam cohortem: in tota autem legione erant centuriones quinquaginta quinque.

De officio præfecti legionis. CAP. IX.

*Restituo, ex consulibus.

SED legati Imperatoris * ex consularibus ad exercitus mittebantur, quibus legiones, & auxilia vniuersa obtemperabant in ordinatione pacis vel necessitate bellorum, in quorum locum nunc illustres viros constat magistros militum substitutos, à quibus non tantùm binæ legiones, sed etiam plures * numero gubernantur. Proprius autem iudex erat præfectus legionis, habens comitiuam primi ordinis dignitatem, qui absente legato, tanquam vicarius ipsius potestatem maximam retinebat. Tribuni vel centuriones, ceteriq; milites, eius præcepta seruabãt. Vigiliarum siue profectionis tessera ab eodem petebatur. Si miles crimen aliquod admisisset, autoritate præfecti legionis deputabatur à tribuno ad pœnam. Arma omnium militum, item equi, vestes, & annona, ad curam ipsius pertinebant. Disciplinæ ius, & seueritas: * exercitatio, non solùm peditum, sed etiam equitum legionariorum, præcepto eius quotidie curabatur. Ipse autem custos diligens & sobrius, legionem sibi creditam assiduis operibus ad omnem deuotionem, ad omnem formabat industriam: sciens ad præfecti laudem subiectorum redundare virtutem.

*Numeri, *vera scriptura.*

*Non malè *libri mss.* exercitio.

De officio præfecti castrorum. CAPVT X.

ERAT etiam castrorum præfectus, licet inferior dignitate, occupatus tamen non mediocribus causis: ad quem castrorum positio, valli & fossæ * destinatio pertinebat. Tabernacula vel casæ militum, cum impedimentis omnibus, nutu ipsius curabantur. Præterea ægri contubernales & medici, à quibus curabantur, expensæ etiam ad eius industriam pertinebant. Vehicula, * sagittarii, necnon etiam ferramenta, quibus materies, * secatur vel cæditur, quibus aperiuntur fossæ, * contexitur vallum aquæ ductus. Item ligna vel stramina, arietes, onagri, balistæ, ceteraque genera tormentorum, ne deessent aliquando, procurabat. Is post longam probatamque militiam peritissi-

*Melior *lectio* æstimatio.

*Emendo, sagmarij.

*Lege, serratur.

*Quid *si scripserimus*, consepitur vallum, aqua educitur.

peritiſſimus omnium legebatur: vt rectè doceret alios, quod ipſe cum laude feciſſet.

De officio præfecti fabrorum.
CAPVT XI.

HABET præterea legio * fabros lignarios, inſtructores, carpentarios, ferrarios, pictores, reliquoſque artifices ad hybernorum ædificia fabricanda; ad machinas, turres ligneas, ceteraque, quibus vel expugnantur aduerſariorum ciuitates, vel defenduntur propriæ, præparatos: qui arma, qui vehicula, ceteraque genera tormentorum, vel noua facerent, vel quaſſata repararent. Habebant etiam fabricas ſcutarias, loricarias, arcuarias, in quibus ſagittæ, miſſilia, caſſides, omniaque armorum genera formabantur. Hæc enim erat cura præcipua, vt quicquid exercitui neceſſarium videbatur, nunquam deeſſet in caſtris: vſque eò, vt etiam cunicularios haberent, qui ad morem Beſſorum, ducto ſub terris cuniculo, muriſque intra fundamenta perfoſſis, improuiſi emergerēt ad vrbes hoſtium capiendas. Horum iudex erat proprius præfectus fabrorum.

* *Rectè Modius emendabat* fabros, tignarios, ſtructores.

De officio tribuni militum. CAP. XII.

DECEM cohortes habere legionē diximus: ſed prima erat miliaria, in qua cenſu, genere, literis, forma, virtute, pollentes milites mittebantur. Huic tribunus præerat, armorum ſcientia, virtute corporis, morum honeſtate præcipuus. Reliquæ cohortes, prout principi placuiſſet, à tribunis, vel à præpoſitis regebantur. Tanta autem ſeruabatur exercendi milites cura, vt non ſolùm tribuni, vel præpoſiti contubernales ſibi creditos, ſub oculis ſuis iuberent quotidie meditari, ſed etiam ipſi armorum arte perfecti, ceteros ad imitationem proprio cohortarentur exemplo. Tribuni autem ſolicitudo * per hanc laudatur induſtriam: cùm miles veſte nitidus, armis benè munitus, ac fulgens, exercitij vſu, & diſciplina eruditus * incedit.

* *Recipiendum ex VV.* Tribuni laudabatur induſtria:
* *Ex iiſdem legamus* incedebat.

De centuriis atque vexillis peditum.
CAPVT XIII.

PRIMVM ſignum totius legionis eſt Aquila, quam aquilifer portat. Dracones etiam per ſingulas cohortes à draconariis fe-

*Liber V. & Modestus, qui.

riis feruntur ad prœlium. Sed antiqui, * quia sciebant in acie, commisso bello celeriter ordines, aciesque turbari, atque confundi; ne hoc posset accidere, cohortes in centurias diuiserunt, & singulis cẽturiis singula vexilla, constituerunt: ita vt ex qua cohorte, vel quota esset centuria, in illo vexillo literis esset ascriptum, quod intuentes, vel legentes milites, in quantouis tumultu, à contubernalibus suis aberrare non possent. Centuriones insuper, qui nunc centenarij vocantur, trãsuersis cassidum * cristis, vt facilius noscerentur, quos singulas iusserunt gubernare centurias: quatenus nullus error existeret, cùm centeni milites sequerentur, non solùm vexillum suum, sed etiam centurionem, qui signum habebat in galea. Rursus ipsæ centuriæ in contubernia diuisæ sunt: vt decem militibus sub vno papilione degentibus, vnus * [quasi] præesset decanus, qui caput contubernij nominatur. Contubernium autem manipulus vocabatur, ab eo quòd coniunctis manibus pariter dimicabant.

*Membranæ inserunt cristis litteras habebant.

* Fortean quoque.

De turmis equitum legionariorum.

CAPVT XIIII.

QVEMADMODVM inter pedites centuria vel manipulus appellatur, ita inter equites turma dicitur. Et habet vna turma equites 32. Huic qui præest, Decurio nominatur. *Vt enim centum pedites ab vno centurione, sub vno vexillo gubernantur, similiter 32. equites ab vno decurione, sub vno vexillo reguntur. Præterea sicut centurio eligendus est, qui sit magnis viribus & procera statura; qui hastas vel missilia peritè iaculetur & fortiter; qui dimicare gladio, & scutum rotare doctissimè nouerit; qui omnem artem didicerit armaturæ, vigilans, sobrius, agilis, magis ad facienda, quæ ei imperãtur, quàm ad loquendum paratus: [qui] contubernales suos ad disciplinam retineat; ad armorum exercitium cogat, vt benè vestiti, & calceati sint; vt arma omnium defricentur ac splendeant: similiter elegendus est decurio, qui turmæ equitum præponatur, imprimis habili corpore, vt loricatus, & armis circundatus omnibus, cum summa admiratione equum possit ascendere; equitare fortissimè; conto scienter vti; sagittas doctissimè mittere;

*Emendãdum Vt enim cẽtum, & decem pedites.

mittere; turmales ſuos, id eſt, ſub cura ſua equites poſitos erudire ad omnia, quæ equeſtris pugna depoſcit: eoſdem cogere loricas, vel cataphractas, contos, & caſſides frequenter tergere, & curare. Plurimum enim terroris hoſtibus armorum ſplendor importat. Quis credat militẽ bellicoſum; cuius diſſimulatione, ſitu, ac rubigine arma fœdantur? Non ſolùm autem equites, ſed etiam ipſos equos aſſiduo labore conuenit edomari. Itaque ad decurionem & ſanitatis, & exercitationis tam hominum, quàm equorum pertinet cura.

Quemadmodum legionum acies inſtruantur.
CAPVT XV.

NVNC qualiter inſtruenda ſit acies, ſi pugna immineat, declaretur vnius legionis exẽplo: quod ſi vſus exegerit, transferri poſſit ad plures. Equites locantur in cornibus. Acies peditum à prima cohorte incipit ordinari in cornu dextro. Huic cohors ſecunda coniungitur. Tertia cohors in media acie collocatur. Huic annectitur quarta. Quinta verò [cohors] ſiniſtrum ſuſcipit cornu. Sed ante ſigna, & * citra ſigna, nec non etiam in prima acie dimicantes, principes * vocantur, hoc eſt, ordinarij, ceteriq́ue principales. Hæc erat grauis armatura, * qui habebant caſſides, cataphractas, ocreas, ſcuta, gladios maiores, quos ſpathas vocant, & alios minores, quos ſemiſpathas nominant, plumbatas quinas poſitas in ſcutis, quas primo impetu iaciunt. Item bina miſſilia, vnum maius, ferro triangulo, vnciarum nouem, * haſtili pedum quinque * [&] ſemis, quod pilum vocabant, nunc ſpiculum dicitur, ad cuius iactũ exercebãtur præcipuè milites, quod arte, & virtute directum, & ſcutatos pedites, & loricatos equites ſæpè tranſuerberabat: aliud minus, ferro triangulo vnciarum quinque, * haſtili trium pedum [&] ſemis, quod tunc verriculum, nunc verutum dicitur. Prima acies principum: Secunda haſtatorum, armis talibus docetur inſtructa. Poſt hos erant ferentarij & leuis armatura; quos nunc * auxiliatores, & armaturas dicimus; ſcutati qui plumbatis, gladiis, & miſſilibus accincti, ſicut nunc propè omnes milites videntur armati. Erãt item ſagittarij cum caſſi-

* *Libri meliores, &* Mode*ſtus* circa.
* *Iidem*, vocabantur.
* *Verius* haſtile.
* *Abiiciendum eſt.*
* *Iterum lego* haſtile.
* *Libri ſaniores habent*, exculcatores.

dibus;cataphractis;& gladiis;ſagittis;& arcubus. Erant funditores,qui ad fundas vel fuſtibalos lapides iaciebant. Erant tragularij, qui ad manubaliſtas, vel arcubaliſtas dirigebant ſagittas. Secunda acies ſimiliter armabatur: in qua conſiſtentes milites,haſtati vocabantur. Sed in ſecunda acie, dextro cornu, cohors ſexta ponebatur: cui iungebatur ſeptima. Octaua cohors mediam aciem tenebat,nona comitante. Decima cohors in ſecunda acie ſiniſtrum ſemper obtinebat cornu.

Quemadmodum triarij, vel centuriones armentur.

CAPVT XVI.

POST omnes autem acies, triarij cum ſcutis, cataphractis & galeis ocreati cum gladiis, ſemiſpathis, plumbatis [&] binis miſſilibus locabantur, qui genu poſito ſubſidebant, vt, ſi prima acies vinceretur, ab his quaſi de integro reparata pugna poſſet * ſperari victoria. Omnes autem ſignarij vel ſigniferi, quamuis pedites,loricas minores accipiebant,& galeas ad terrorem hoſtium * vrſinis pellibus tectas. Centuriones verò habebant cataphractas,ſcuta,& galeas ferreas: ſed tranſuerſis & argentatis criſtis,vt * facilius agnoſcerentur à ſuis,

*Membranæ, reparari *fortean,* reſpirare.
*In vno V. *eſt* hirſutis.
**Libri ſcripti malunt* celerius.

Commiſſa pugna grauem armaturam ſtare pro muro.

CAPVT XVII.

ILLVD autem ſciendum eſt, & modis omnibus retinendum: quòd commiſſo bello, prima ac ſecunda acies ſtabat immota. Triarij quoque reſidebant. Ferentarij autem, * & leuis armatura ſcutatores,ſagittarij,funditores, aduerſarios prouocabant ante aciem procedentes: ſi hoſtes fugare poterant, ſequebantur: ſi eorum virtute, * ac multitudine premebantur, reuertebantur ad ſuos, & poſt eos ſtabant. Excipiebat autem prœlium grauis armatura, quæ tãquam murus (vt ita dicam) ferreus ſtabat; & non ſolùm miſſilibus, ſed etiam gladiis cominus dimicabat. Et ſi hoſtes fugaſſet, non ſequebatur grauis armatura, ne aciem ſuam * ordinemq. turbaret,& ad diſperſos recurrentes hoſtes, incompoſitos opprimerẽt: ſed leuis armatura cum funditoribus,ſagittariis, & equitibus, fugientes ſequebatur inimicos. Hac diſpoſitione, atque cautela ſine periculo le-

**Reſtituo,* armaturæ, ex culcatores, ſcutatores, ſagittarij funditores, hoc eſt leuis armatura.
**Malim,* aut.

*Vegetius *ſcripſit* ordinationemque.

culo legio vincebat, aut ſuperata ſeruabatur incolumis: quia ius legionis eſt, facilè nec fugere, nec ſequi.

Nomina militum, & gradus in ſcutis eorum aduerſis ſcribenda. CAP. XVIII.

SED ne milites [aliquando] in tumultu prœlij à ſuis contubernalibus aberrarent, diuerſis cohortibus diuerſa in ſcutis ſigna pingebant: vt ipſi nominant δείγματα, ſicut etiam nunc moris eſt fieri. Præterea in aduerſo ſcuto vniuſcuiuſq. militis, literis erat nomen adſcriptum, addito, ex qua eſſet cohorte, quáve centuria. Ex his ergo apparet, legionem benè inſtitutam, quaſi munitiſſimam eſſe ciuitatem, quæ omnia prœlio neceſſaria ſecum vbique portaret, nec metueret repentinum hoſtium ſuperuentum, quæ etiam in mediis campis ſubito * foſſa valloque muniretur, quæ omne genus militum, omne genus contineret * armorum. Si quis igitur pugna publica ſuperare Barbaros cupit, vt, diuinitatis nutu, diſpoſitione Imperatoris inuicti, reparentur ex tyronibus legiones, votis omnibus petat. Intra breue autem temporis ſpacium, iuniores diligenter electi & exercitati quotidie, non ſolùm mane, ſed etiam poſt meridiē, omni armorum diſciplina vel arte bellandi, veteres illos milites, qui orbem terrarum integrum ſubegerunt, facilè coæquabunt. * Nec moueatur, [Cæſar, tua maieſtas] quòd olim conſuetudo eſt mutata, quæ viguit: * huius felicitatis ac prouiſionis eſt perennitas tua, vt pro ſalute reipublicæ & noua excogitet, & antiqua reſtituat. Omne opus difficile videtur, * antequam tentes, ceterùm ſi exercitati, & prudentes viri dilectui præponantur, celeriter manus bellis apta poterit aggregari, & diligenter inſtitui. Quiduis enim efficit ſolertia, ſi competentes non denegentur expenſæ.

*Malo cum membranis, foſſa ſe valloque muniret.

*Liber V. armaturarum.

*Nec moueat quod olim, *ita legendum monent ferè omnes libri.*

**Reſtituò.* Sed huius, Sed, *valet*, nam.

**Mſ.* ante tentamentū.

*Præter corporis * robur, notarum, & computandi artem in tyronibus eligendam.* CAP. XIX.

Mſ. robor,

SED quoniam in legionibus plures ſcholæ ſunt, quæ literatos milites quærunt; ab his, qui tyrones probant, in omnibus quidem ſtaturæ magnitudinem, corporis * robur, alacritatem animi,

*robor,

animi, conuenit explorari: sed in quibusdam notarum peritia, calculandi, computandique vsus* exigitur. Totius enim legionis ratio, siue obsequiorum, siue militarium* numerorum, siue pecuniæ quotidie asscribitur actis maiore propè diligentia, quàm res annonaria, vel ciuilis,* polipticis annotatur. Quotidianas etiam in pace vigilias: item excubitum, siue * angarias, de omnibus centuriis, & contuberniis, *[quæ] vicissim milites faciunt; * vt ne quis contra iustitiam prægrauetur, aut alicui præstetur immunitas: nomina eorum, qui vices suas fecerunt, breuibus inseruntur. Quando quis commeatum acceperit, vel quot dierum, annotatur in breuibus. Tunc enim difficilè commeatus dabatur, nisi causis iustissimis * approbatis. Nec aliquibus milites instituti deputabantur obsequiis, nec priuata iisdem negocia mandabantur. Siquidem incongruum videbatur, Imperatoris militem, qui veste & annona publica pascebatur, vtilitatibus vacare priuatis. Ad obsequia tamen * iudicum vel tribunorum, nec non etiam principalium deputabantur milites, qui vocantur accensi, hoc est, postea additi, quàm fuisset legio completa, quos nunc Supernumerarios vocát. Fascicularia tamen, id est, lignum, fœnum, aquam, stramen, etiam legitimi milites in castra portabant. Munifices enim ab eo appellantur, quòd hæc * munia faciant.

*VV. plerique eligitur.
*Forte, munerum.
*Adi Commentarium.
*VV. agrarias.
* Miror vocem illam hactenus Vegetio adhærescere.
* Legerim, & ne.
* Quid si scribamus, ac probatis.
* Membrana iudicium.
* Alias, munera.

Donatiui partem dimidiam debent apud signa milites sequestrare [seruandam.] CAP. XX.

ILLVD verò ab antiquis diuinitùs institutum est, vt ex donatiuo quod milites consequuntur: dimidia pars sequestraretur apud signa, & ibidem ipsis militibus seruaretur, ne per luxum aut inanium rerum comparationem, à contubernalibus possit absumi. Plerique enim homines, & præcipuè pauperes, tantùm erogant, quantum habere potuerint. * Sepositio autem ista pecuniæ, primùm ipsis contubernalibus docetur accommoda. (Nam cùm publica sustententur annona, ex omnibus donatiuis augetur eorum pro medietate castrense peculium) Miles deinde qui sumtus suos scit apud signa depositos, de deserendo nihil cogitat, magis diligit signa. Pro illis in acie

Fortasse an legendum, Sed depositio ista

acie fortius dimicat, more humani ingenij, vt pro illis habeat maximam curam, in quibus suam videt positam esse substantiam. Denique decem folles, hoc est, decem sacci, per cohortes singulas ponebantur, in quibus hæc ratio condebatur. Addebatur etiam saccus vndecimus, in quem tota legio particulam aliquam conferebat, sepulturæ scilicet causa, vt si quis ex contubernalibus defecisset, de illo vndecimo sacco ad sepulturam ipsius promeretur expēsa. Hæc ratio apud signiferos (vt nunc dicunt) in cophino seruabatur. Et ideo signiferi non solùm fideles, sed etiam literati homines diligebantur, qui & seruare deposita, & scirent singulis reddere rationem.

In legione ita fieri promotiones, vt per omnes cohortes transeant qui promouentur. CAP. XXI.

NON tantùm humano consilio, sed etiam diuinitatis instinctu, legiones à Romanis arbitror constitutas. In quibus decem cohortes ita sunt ordinatæ, vt omnium vnum corpus, vna videatur esse coniunctio. Nam quasi in orbem quendam per diuersas cohortes & diuersas scholas milites promouentur, ita vt ex prima cohorte ad gradum quempiam promotus vadat ad decimam cohortem: & rursus ab ea, crescentibus stipendiis, cum maiore gradu per alias recurrat ad primam. Ideo primipili centurio, postquam in orbem omnes cohortes per diuersas administrauerit scholas, in prima cohorte ad hanc peruenit palmam, in qua ex omni legione infinita commoda *consequitur. Sicut primicerius in officio præfectorum prætorio ad honestum, quæstuosumque militiæ peruenit *gradum: ita legionarij equites cohortes suas contubernij affectione venerantur, cùm naturaliter equites à peditibus soleant discrepare. Per hāc ergo contextionē, in legionibus,* & omnium cohortium, equitum, peditumque seruabatur vna concordia.

*Veteres libri legunt, & distinguūt, consequatur: sicut p.
*Iterum, finem. Item legionarij.
*Rectius ni fallor. & omnibus cohortibus.

Quid inter tubicines, & cornicines, & classicum intersit. CAPVT XXII.

HABET præterea legio tubicines, cornicines, & buccinatores. Tubicen ad bellum vocat milites, & rursum receptui

canit. Cornicines*[& buccinatores erant ornamentum totius legionis in ingressu conflictus & eius reditu. Hi]quotiens canunt, non milites, sed signa ad eorum obtemperant nutum. Ergo quotiens ad aliquod opus exituri sunt soli milites, tubicines canunt, * [& soli milites ad signa eorum obtemperant]. [*Quotiens mouenda sunt signa, cornicines canunt.] Quotiens autem pugnatur, & tubicines & cornicines pariter canunt. Classicum item appellatur, quod buccinatores per cornu dicunt. Hoc insigne videtur imperij, quia classicum canit [2] Imperatore præsente, vel cum in militem capitaliter animaduertitur: quia hoc ex * imperialibus legibus fieri necesse est. Siue ergo ad vigilias vel* angarias faciendas, siue ad opus aliquod, vel ad decursionem campi exeunt milites, tubicine vocante operantur, & rursus tubicine admonente cessant. Cùm autem mouentur signa, aut iam mota figenda sunt, cornicines canunt. Quod ideo in omnibus exercitiis, & processionibus custoditur, vt in ipsa pugna facilius obtemperent milites, siue eos pugnare, siue stare, siue sequi, vel redire præceperint duces. Siquidem ratio manifesta sit, semper in ocio debere fieri, quod necessariò faciendum videtur in prœlio.

*Inclusa, ab alia, quàm Vegetij manu esse libri clamitat.

*Etiam illa ab adulterina manu.

*Etiam illa in meo V. non reperiuntur. vide hoc cap. versic. Cum autem.

*Alij. Imperatoris.

*Libri optimi, agrarias,

De exercitatione militum.

CAPVT XXIII.

LEGIONIS ordinatione digesta, ad exercitium reuertamur: vnde (sicut iam dictum est) exercitus nomen accepit. Iuniores quidem, & noui milites; mane, & post meridiem, ad omne genus exercebantur armorum. Veteres autem & eruditi sine intermissione semel in die exercebantur [in] armis. Neque enim longitudo ætatis, aut annorum numerus artem bellicam tradit. *sed[continua exercitationis meditatio]post quanta volueris stipendia, inexercitatus miles semper est tyro. *Idcirco armaturam, quæ festis diebus exhibetur, non tantùm, qui sub campi doctore sunt, sed omnes æqualiter contubernales quotidiana meditatione discebant. Nam & velocitas vsu ipso acquiritur corporis, & scientia feriendi hostem, seque protegendi, præsertim si gladiis cominus dimicetur. Illud

*Sed, interpretor, nam. reliqua à mala manu.

*Sic restituo. Armaturam quæ festis diebus exhibetur in Circo: non tantùm armaturæ, quæ sub câpi ductore sunt.

Illud verò maius est, * quiddam, ordines seruare discunt, & vexillum suum in tantis permixtionibus in ipsa prolusione comitantur, nec inter doctos aliquis error existit, cùm multitudinis sit tanta confusio. Ad palum quoque, * vel sudes iuniores exerceri percommodum est, cum latera, vel pedes, aut caput petere punctim, cæsimque condiscunt. Saltus quoque, & ictus facere pariter assuescant, insurgere * tripudiantes in clypeum, rursusque subsidere, nunc gestiendo prouolare cum saltu, nunc cedentes in terga resilire. Missilibus etiam palos ipsos procul ferire meditentur, vt & ars dirigendi, & dextræ virtus possit adcrescere. Sagittarij verò, vel funditores, scopas, hoc est, fruticum vel straminum fasces, pro signo ponebant: ita vt sexcentos pedes remouerentur à signo, vt sagittis, vel certè lapidibus ex fustibalo destinatis, signum sæpius tangerent. Propterea sine trepidatione in acie faciebant, quod ludentes in campo semper fecerant. Assuescendum est etiam, vt semel tantùm funda circa caput rotetur, cùm ex ea emittitur saxum. Sed & manu sola omnes milites meditabantur libralia saxa iactare: qui vsus paratior creditur, quia non desiderat fundam. Missilia quoque, vel plumbatas * iugiter perpetuoque exercitio dirigere cogebantur, vsque adeò, vt tempore hyemis de tegulis, vel * scandulis, quæ si deessent, certè de cannis, vlua, vel culmo, & porticus tegerétur ad equites, & quædam velut basilicæ ad pedites: in quibus tempestate, vel ventis aëre turbato, sub tecto armis erudiebatur exercitus. Ceteris autem etiam hybernis diebus, si niues tantùm, pluuiæque cessarent, exerceri cogebantur in campo: ne intermissa consuetudo, & animos militum debilitaret, & corpora. Siluam cædere, portare onera, transilire fossas, natare in mari, siue fluminibus, gradu pleno ambulare, vel currere etiam armatos cum sarcinis suis, frequentissimè conuenit: vt quotidiani laboris vsus in pace, difficilis non videatur in bello. Siue ergo legio, siue auxilia fuerint, exerceantur assiduè. Nam quemadmodum benè exercitatus miles prœlium cupit, ita formidat indoctus. Postremò sciẽdum est, in pugna vsum amplius prodesse, quàm vires. Nam si doctrina cesset armorum, nihil paganus distat à milite.

* *Vide notas.*

* *Vegetius scripsit* ludibus.

* *Mss.* trepidantes.

* *Lego,* iugi, perpetuoque

* *Malo,* scindulis.

Exempla adhortationum & exercitij militaris, de aliis artibus tracta. CAP. XXIIII.

ATHLETA, venator, auriga, propter exiguam mercedem, vel certè plebis fauorem, quotidiana meditatione * artes suas aut seruare, aut augere consuescunt. Militem (cuius est manibus seruanda respublica) studiosiùs oportet scientiam dimicandi, vsumque rei bellicæ iugibus exercitiis custodire: cui cõtingit non tantùm gloriosa uictoria, sed etiam amplior præda: quemque ad opes, ac dignitates ordo militiæ, & Imperatoris iudicium consueuit euehere. Artifices scænici ab exercitiis non recedunt pro laude vulgi. Miles sacramento lectus, ab exercitiis armorum, vel nouellus, vel iam vetustus cessare non debet, cui pugnandum est pro salute propria, & libertate communi: præsertim cùm antiqua sit prudensque sententia, Omnes artes in meditatione consistere.

* *Legendum conieci*, artis suæ, aut certare, aut agere consueuit.

Enumeratio ferramentorum, vel machinarum legionis CAPVT XXV.

LEGIO autem non tantùm militum numero, sed etiam genere ferramentorum vincere consueuit. Primùm omnium instruitur iaculis, quæ nullæ loricæ, nulla possunt scuta sufferre. Nam per singulas centurias singulas carrobalistas habere consueuit, quibus muli ad trahendum, & singula contubernia ad armandum vel dirigendum, hoc est, vndecim homines deputantur. Nam hæ quantò maiores fuerint, tantò longius ac fortius tela iaculantur. Non solùm autem castra defendunt, verùm etiam in campo post aciem grauis armaturæ ponuntur. Ad quarum impetum, nec equites loricati, nec pedites scutati possunt obstare. In vna autem legione quinquaginta quinque carrobalistæ esse solent. Item decem onagri, hoc est, singuli per singulas cohortes in carpentis * bobus [duobus] portantur armatis: vt si fortè hostes ad oppugnandum venerint vallum, sagittis, & saxis possint castra defendi. Scaphas quoque de singulis trabibus excauatas, cum longissimis

* *In membranis, & VV. est*, bobus portantur armati.

ſimis funibus,& interdum etiam ferreis cathenis,ſecum legio portat: quatenus contextis eiſdem (ſicut dicunt) monoxylis, ſupertectis etiam tabulatis, flumina quæ ſine pontibus vadari nequeunt, tam à peditibus, quàm ab equitatu ſine periculo tranſeantur. Habet ferreos harpagones, quos lupos vocant,& falces ferreas confixas longiſſimis contis. Item ad foſſarum opera * facienda bidentes,ligones,* palos,raſtra, alueos, cophinos,quibus portetur terra. Habet quoque dolabras, ſecures, aſcias, ſerras, quibus materia ac pali dedolantur atque ſerrantur. Habet præterea artifices cum omnibus ferramentis, qui ad oppugnandas hoſtium ciuitates,teſtudines,muſculos, arietes, vineas (vt appellant) turres etiam ambulatorias faciant. Verùm ne ſingula enumerando plura dicantur, vniuerſa quæ in quoque belli genere neceſſaria eſſe creduntur, ſecum legio debet vbique portare,vt in quouis loco fixerit caſtra,armatam faciat ciuitatem.

*Aliàs, faciendum.
*Emendo, palas, rutra.

LIBRI SECVNDI FLAVI VEGETI
DE RE MILITARI FINIS.

FLAVI VEGETI RENATI DE RE MILITARI,

LIBRI TERTII PROLOGVS.

*Probant libri VV. *loquuntur.*

ATHENIENSES & Lacedæmonios ante Macedonas rerum potitos, priſci * teſtantur annales. Verùm apud Athenienſes, non ſolùm rei bellicæ, ſed etiam diuerſarum artium viguit induſtria: Lacedæmoniis autem præcipua fuit cura bellorũ. Primi namque experimenta pugnarum de euentibus colligentes, artem prœliorum ſcripſiſſe firmantur vſque eò, vt rem militarem, quæ virtute ſola, vel certè felicitate creditur contineri, ad diſciplinam peritiæque ſtudia reuocarint: ac magiſtros armorum (quos τακτικοὺς appellauerunt) iuuentutem ſuam vſum, varietatemque pugnandi præceperint edoceri. O viros ſumma admiratione laudandos, qui eam præcipuè artem ediſcere voluerunt, ſine qua aliæ artes eſſe non poſſunt. Horum ſequentes inſtituta Romani, Martij operis præcepta, & vſu retinuerunt, & literis prodiderunt. Quæ per diuerſos autores libroſque diſperſa, Imperator inuicte, mediocritatem meam adbreuiare iuſſiſti, ne vel faſtidium naſceretur ex plurimis, vel plenitudo fidei deeſſet in paruis. Quantum [autem] in prœliis Lacedæmoniorum diſciplina profuerit (vt omittam* ceteros (Xanthippi declaratur exemplo, qui Attilium Regulum, Romanumque exercitum ſæpe victorem, cum Carthaginienſibus, non virtute, ſed arte ſolus ferret auxilium, proſtratis exercitibus, cepit, ac domuit; vnoque congreſſu triumphans, bellum omne confecit.

*In VV. eſt, *cetera.*

Nec

Nec minus Hannibal petiturus Italiam Lacedæmonium doctorem quæsiuit armorum: cuius monitis tot consules, tantasq. legiones, inferior numero ac viribus, interemit. Ergo qui desiderat pacem, præparet bellum. Qui victoriam cupit, milites imbuat diligenter. Qui secundos optat euentus, dimicet arte, non casu. Nemo prouocare, nemo audet offendere, quem intellegit superiorem esse pugnaturum.

Qui modus debeat esse exercitus.

CAPVT PRIMVM.

PRIMVS liber tyronum delectum exercitiumq. deprompsit, sequens legionis institutionem disciplinamque edocuit militarem, hic [autem] tertius classicum sonat. Ideo enim illa præmissa sunt, vt hæc, in quibus peritia certaminum, & victoriæ summa consistit, disciplinæ ordine custodito, & intelligerentur celerius, & amplius adiuuarent. Exercitus dicitur tam legionum, quàm etiam auxiliorum, nec non etiam equitum, ad gerendum bellum multitudo collecta. Huic modus à magistris quæritur armorum. Nam cùm Xerxis, & Darij, & Mithridatis ceterorumq. regum, qui innumerabiles armauerant populos, exempla releguntur, euidenter apparet, nimium copiosos exercitus, magis propria multitudine, quàm hostiũ virtute depressos. Nam pluribus casibus subiacet amplior multitudo. In itineribus pro mole sua semper est tardior, in longiore autem agmine, etiã à paucis superuentum assolet pati. In locis autem asperis vel fluminibus transeundis, propter impedimentorum moras sæpe decipitur. Præterea ingenti labore numerosis animalibus equisque pabula colliguntur. Rei quoque frumentariæ difficultas, quæ in omni expeditione vitanda est, citò maiores fatigat exercitus. Nam quantumlibet studiosè præparetur annona, tantò maturius* deficit, quantò pluribus erogatur. Aqua denique ipsa nimiæ multitudini aliquando vix sufficit. Quod si casu acies verterit tergum, necesse est multos cadere de multis, & illos qui effugerint, vt semel territos, post-

*Malo, defit.

tos, postea formidare conflictum. Veteres autem, qui remedia difficultatum experimentis didicerant, non tam numerosos, quàm eruditos [armis] exercitus habere voluerunt. Itaque in leuioribus bellis vnam legionem, mixtis auxiliis, hoc est, decem millia peditum, & duo millia equitum, crediderunt posse sufficere, quam manum Prætores velut minores duces, ad expeditionem sæpe ducebant. Quod si magnæ hostium copiæ dicerentur, consularis potestas cum viginti millibus peditum, & quatuor equitum, tanquam comes maior mittebatur. Quod si infinita multitudo ex gentibus ferocissimis rebellasset, tunc nimia necessitate cogente, duo duces, & duo mittebantur exercitus, cum eiusmodi præcepto: Prouideant, ne quid Respublica detrimenti capiat, Coss. alter, vel alter, ambóue. Denique cùm in diuersis regionibus, contra diuersos hostes, à populo Romano annis propè omnibus pugnaretur, ideo sufficiebant militum copiæ, quòd vtilius iudicabant non tam grandes exercitus habere, * quàm armis instructos. Illa tamen ratio est seruata, ne vnquam amplior multitudo sociorum * auxiliarium esset in castris, [quàm] ciuium Romanorum.

Libri aliquot præferunt. quàm plures. Illa tamen r.

Alij, auxiliariúmue.

Quemadmodum sanitas gubernetur exercitus.

CAPVT II.

NVNC (quod vel maximè prouidendum est) quemadmodũ sanitas custodiatur exercitus, admonebo: hoc est, locis, aquis, tempore, medicina, exercitio. Locis, ne in pestilenti regione iuxta * morbosas paludes, ne aridis, & sine opacitate arborum campis, aut collibus, ne sine tentoriis æstate milites commorentur: ne tardius egressi, & calore solis, & fatigatione itineris contrahant morbum, sed potius in * æstate luce cœpto itinere ad destinata perueniant. Ne sæua hyeme iter per niues, ac pruinas noctibus faciant, aut lignorum patiantur inopiam, aut minor illis vestium suppetat copia. Nec sanitati enim, nec expeditioni idoneus miles est, qui algere compellitur. Nec perniciosis vel paludosis aquis vtatur exercitus. Nam malæ aquæ potus, veneno similis, pestilentiam bibentibus generat.

Editio Parisiensis, borbolas.

Membranæ approbant, æstu.

generat. Iam verò vt* hoc casu ægri contubernales opportunis cibis reficiantur, ac medicorum arte curentur, Principiorum, Tribunorumque & ipsius Comitis, qui maiorem sustinet potestatem, iugis quæritur diligentia. Malè enim cum his agitur, quibus necessitas & belli incumbit, & morbi. Sed rei militaris periti, plus quotidiana armorum exercitia ad sanitatem militum putauerunt prodesse, quàm medicos. Itaque pedites sine intermissione, imbribus, vel niuibus sub tecto, reliquis diebus exerceri in campo voluerunt. Similiter equites non solùm in in planis, sed etiam in* abruptis, & fossarum hiatu difficillimis semitis, seque & equos suos assiduè exercere iusserunt, vt nihil iis in necessitate prœlij accidere posset incognitum. Ex quo intelligitur, quantò studiosius armorum artem docendus sit semper exercitus, cùm ei laboris consuetudo & in castris sanitatem, & in conflictu possit præstare victoriam. Si autumnali, æstiuoque tempore diutius in iisdem locis militum multitudo consistat, ex contagione aquarum, & odoris ipsius fœditate vitiatis haustibus, & aëre corrupto, perniciosissimus nascitur morbus, qui prohiberi non potest aliter, nisi frequenti mutatione castrorum.

*Quid si, eo casu.

*Ms. arbustis.

Quanta cura prouidenda sint, atque seruanda pabula, & frumenta. CAP. III.

ORDO postulat, vt de commeatu* pabuli frumentique dicatur. Sæpius enim penuria, quàm pugna consumit exercitum, & ferro sæuior fames est. Deinde reliquis casibus potest in tempore subueniri, pabulatio & annona in necessitate, remedium non habent, nisi antè condantur. In omni expeditione vnum est, & maximum* consilium, vt tibi sufficiat victus, hostes frangat inopia. Antè igitur quàm inchoëtur bellum, de copiis, expensisque solers debet esse tractatus, vt pabula, frumentum, ceteræque annonariæ species, quas à prouincialibus consuetudo deposcit, maturius exigantur, & in opportunis ad rem gerendam, ac munitissimis locis, amplior semper modus, quàm sufficit, aggregetur. Quod si tributa deficiunt* prærogato auro* comprobanda sunt omnia. Neque

*Ms. pabulo, frumentoque.

*Malunt VV. telum.

*Alij libri, prorogato, & rectius hoc est.

*Vera lectio, comparāda.

enim diuitiarum secura possessio est, nisi armorum defensione seruetur. Frequenter autem necessitas geminatur, & obsidio sæpe fit longior quàm putaris, cùm aduersarij etiam ipsi esurientes circumsidere non desināt, quos fame sperant vincendos. Præterea quicquid in pecore, vel quacunque fruge vinoque hostis inferens bellum ad victum suum poterit occupare, non solùm admonitis per edicta possessoribus, sed etiam coactis per electos * perscrutatores ad castella idonea, & armatorum firmata præsidiis, vel ad tutissimas conferendum est ciuitates, vrgendique prouinciales, vt ante irruptionem, seque, & sua mœnibus condant. Reparatio etiam murorum, tormentorumque omnium antè curanda est. Nam si sèmel hostis præuenerit occupatos, metu vniuersa turbantur. Et quæ ex aliis vrbibus petenda sunt, interclusis itineribus denegantur. Sed fidelis * horreorum custodia, & erogatio moderata, consueuit sufficere pro copia, maximè si ab initio procurentur. Ceterùm sera parsimonia est, tum seruare cùm deficit. In arduis expeditionibus, per capita magis militū quàm per dignitates ab antiquis præbebantur annonæ, * ita post necessitatem eisdem à republica redderentur. Hyeme lignorum & pabuli, æstate aquarum vitanda est difficultas. Frumenti verò, vini, aceti, nec non etiam salis omni tempore necessitas declinanda: ita vt vrbes, atque castella ab iis militibus, qui minus prompti inueniuntur in acie, armis, sagittis, fustibalis, fundis etiam, & saxis, onagris, balistisque defendantur. Præcipueque cauendum videtur, ne aduersariorum dolo, atque periuriis decipiatur prouincialium incauta simplicitas. Frequentius enim * conuentionum, pacisque simulatio credulis, quàm arma nocuerunt. Qua ratione famem collecti patiuntur hostes, dispersi verò crebris superuentibus facilè vincuntur.

* *Tribus apud me libris dicuntur* executores.

* *Malè hactenus edebatur*, seruatorum.

* *Suppleo*, ita vt.

* VV. *plerique*, commerciorum.

Quemadmodum oporteat prouidere, ne milites seditionem faciant. CAP. IIII.

INTERDVM mouet tumultum ex diuersis locis collectus exercitus: & cum pugnare nolit, irasci se simulat, cur non ducatur ad bellum: quod ij præcipuè faciunt, qui in sedibus ociosè

ociosè delicateque vixerunt. Nam asperitate insoliti laboris offensi, quem in expeditione necesse est sustinere, præterea metuentes prœlium, qui armorũ exercitia declinant, ad eiusmodi præcipitantur audaciam. Cui vulneri multiplex medicina consueuit opponi, vt dum adhuc separati sunt, & in sedibus * suis, tribunorum vel vicariorum, nec non etiam principum ad omnem disciplinam arctissima seueritate teneantur, nihilque aliud, nisi deuotionem moderationemq. custodiant. Campi cursionem (vt ipsi appellant) inspectionemq. armorum assiduè faciant, nullis cõmeatibus vacent. Ad nomen, ad signa obseruare non desinant. Ad sagittas iaciendas, ad missilia dirigenda, ad iactandos lapides, vel funda, vel manu: ad armaturæ gestum, ad vectes [iactãdos], pro similitudine gladiorum, punctim, cæsimque feriendo, multo die, vsque ad sudorem sunt frequentissimè detinendi. Cursu etiam & saltu ad transmittendas fossas nihilominus imbuendi. Seu mare, seu fluuius vicinus est sedibus, æstiuo tempore ad natandum cogendi sunt omnes. Præterea siluam cædere, iter per dumosa & abrupta facere, materiam dedolare, aperire fossam, occupare aliquem locum, & ne à cõtubernalbus detrudantur, in scutis inuicem obuiantibus niti. Ita exercitati, & eruditi in sedibus milites, siue illi legionarij, siue auxiliares, siue equites fuerint, cùm ad expeditionem ex diuersis conuenerint * locis, æmulatione virtutis, prœlium magis [necesse est] habeant optare, quàm ociũ. Nemo cogitat de tumultu, qui fiduciam de arte vel viribus gerit. Dux autem debet esse attentus, vt in omnibus legionibus, siue auxiliis, vel vexillationibus à tribunis, vicariis, * principibusque, si qui turbulenti, vel seditiosi sunt milites, non pro inuidia suggerentium, sed pro rerum veritate cognoscat, eosque prudentiori consilio segregatos à castris, ad agendum aliquid, quod ipsis propè videatur optabile: aut ad castella, vrbesque deputet muniendas, atque seruandas, tanta subtilitate, vt cum abiiciuntur, videantur electi. Nunquam enim ad contumaciam pari cōsensu multitudo prorumpit, sed incitantur à paucis, qui vitiorum, scelerumque impunitatem sperant peccare cum plurimis. Quòd si * fieri

* *Liber* V. sunt.

* *Scribo*, numeris.

* *Et illa inculcata sunt.*

* *Restituo ex* VV. principiisque.

* *Plerique*, ferre.

medicinam necessitas extrema persuaserit, rectius est, more maiorum, in autores criminum vindicari: vt ad omnes metus, ad paucos pœna perueniat. Laudabiliores tamen duces sunt, quorum exercitus ad modestiam labor & vsus instituit, quàm illi, quorum milites ad obedientiam, suppliciorum formido compellit.

*Libri emẽdant, *quanta.*

Signorum militarium * *quot sint genera.*

CAPVT V.

*Quid si ex VV. *legamus* dicenda.

MVLTA quidem sunt * ediscenda, atque obseruanda pugnantibus: siquidem nulla sit negligentiæ venia, vbi de salute certatur. Sed inter reliqua nihil magis ad victoriam proficit, quàm monitis obtemperare signorum. Nam cum voce sola inter prœliorum tumultus regi multitudo non possit, & cum pro necessitate rerum plura ex tempore iubẽda, atque facienda sint, antiquus omnium gentium vsus inuenit, quomodo quod solus dux vtile iudicasset, per signa totus agnosceret & sequeretur exercitus. Tria itaque genera constat esse signorum, vocalia, semivocalia, muta. Quorum vocalia & semiuocalia percipiuntur auribus: muta verò referuntur ad oculos. Vocalia dicuntur, quæ voce humana pronunciantur, sicut in vigiliis, vel in prœlio pro signo dicitur: vt puta, victoria, palma, virtus, Deus nobiscum, triumphus Imperatoris, & alia quæcunq. voluerit dare is, qui in exercitu habet maximam potestatem. Sciẽdum tamen est, ista * vocabula quotidie debere variari, ne ex vsu hostes signum agnoscant, & exploratores inter nostros versentur impunè. Semivocalia sunt, quæ per tubam, aut cornu, aut buccinam dantur. Tuba, quæ directa est, appellatur. Buccina, quæ in semetipsam æreo circulo flectitur. Cornu, quod ex vris agrestibus, argento nexum, temperato arte spiritu, quem canentis flatus emittit, auditur. Nam indubitatis per hæc sonis agnoscit exercitus, vtrùm stare, vel progredi, an certè regredi oporteat: vtrùm longè persequi fugientes, an receptui canere. Muta signa sunt aquilæ, dracones, vexilla, * flammulæ rufæ, pinnæ. Quocunque enim hæc ferri * iusserit ductor, eò necesse est signum suum comitantes milites pergant

*Aliàs, vocalia.

**De coniectura muto in* flāmeola.

**Liber meus,* dixerit.

gant. Sunt & alia muta ſigna, quæ dux belli in equis, aut indumentis, & in ipſis armis, vt dignoſcatur hoſtis, præcipit cuſtodiri. Præterea manu aliquid, vel flagello, more barbarico, vel certè mota qua vtitur veſte, ſignificat. Quæ omnia in ſedibus, in itineribus, in omni exercitatione caſtrenſi, vniuerſi milites & ſequi, & intelligere conſueſcat. Continuus enim vſus neceſſarius videtur in pace eius rei, quæ in prœlij confuſione ſeruanda ſit. Item mutum, & commune ſignum eſt, quotiens proficiſcente turba excitatus puluis ad ſimilitudinē nubium ſurgit, hoſtiumque prodit aduentum: ſimiliter ſi diuiſæ ſint copiæ, per noctem flammis, per diem fumo ſignificant ſociis, quod aliter non poteſt nunciari. Aliquanti in caſtellorum, aut vrbium turribus appendunt trabes: quibus aliquando erectis, aliquando depoſitis indicant quæ geruntur.

Quanta ſit ſeruanda cautela, cùm vicinis hoſtibus mouetur exercitus. CAP. VI.

QVI rem militarem ſtudioſius didicerunt, aſſerunt plura in itineribus, quàm in ipſa acie pericula ſolere cōtingere. Nam in conflictu armati ſunt omnes & hoſtem cominus vident, & ad pugnandum animo veniunt præparati. In itinere minus armatus minusque attentus eſt miles, * & ſuperueniente impetu, vel fraude repentè turbatur. Ideoque omni cura, omnique diligentia prouidere debet dux, ne proficiſcens patiatur incurſum, vel facilè, ac ſine damno repellat illatum. Primum itineraria omnium regionum, in quibus bellum geritur, pleniſſimè debet habere perſcripta: ita vt locorum interualla, non ſolùm paſſuum numero, ſed etiam viarum qualitates perdiſcat: compendia, diuerticula, montes, flumina, ad fidem deſcripta conſideret: vſque eò, vt ſolertiores duces, itineraria prouinciarum, in quibus neceſſitas* geritur, non tantùm adnotata, ſed etiam picta habuiſſe firmentur, vt non ſolùm conſilio mentis, verùm aſpectu oculorum viam profecturis eligerent. Ad hoc à prudētioribus & honoratis ac locorum gnaris, ſeparatim debet vniuerſa perquirere, & veritatem colligere de pluribus. Præterea ſub periculo eligendarum viarum,

* *Placet coniectura*, & ſuperuentus impetu, vel fraude ſubſeſſæ repentur.

* VV. *Habent*, gerebatur.

duces idoneos, ſcientesque* percipere, eosque cuſtodiæ mancipare, addita pœnæ oſtentatione vel præmij. Erunt enim vtiles, cùm intellegent, nec fugiendi ſibi copiam ſupereſſe, & fidei præmium, perfidiæ parata ſupplicia. Prouidendum quoque, vt ſapientes, exercitatique quærantur, ne duorum aut trium error diſcrimen pariat vniuerſis. Interdum autem imperita ruſticitas plura promittit, & credit ſe ſcire, quæ neſcit. Sed cautelæ caput eſt, vt* per quæ loca, vel quibus itineribus ſit profecturus exercitus, ignoretur. Tutiſſimum namque in expeditionibus creditur, facienda* [ab hoſtibus] neſciri. *Ob hoc veteres Minotauri ſignum in legionibus habuerunt, vt quemadmodum ille in intimo, & ſecretiſſimo labyrintho abditus perhibetur, ita ducis conſilium ſemper occultum eſſet. Securum iter agitur, quod agendum hoſtes minimè ſuſpicantur. Verùm, quia exploratores altrinſecus miſſi, profectionem* ſuſpicionibus, vel oculis deprehendunt, & interdum transfugæ, proditoreſque non deſunt, quemadmodum occurri ingruentibus debeat, intimetur. Dux cum agmine exercitus profecturus, fideliſſimos, argutiſſimoſque cum equis probatiſſimis mittat, qui loca per quæ iter faciendum eſt, in progreſſu, & à tergo, dextra, leuaque, perluſtrent, ne aliquas aduerſarij moliantur inſidias. Tutius autem operantur exploratores noctibus quàm diebus. Nam quodammodo ipſe ſui proditor inuenitur, cuius ſpeculator fuerit [ab aduerſariis] comprehenſus. Primi ergo equites iter arripiant, inde pedites: impedimenta,* ſagittarij, calones, vehiculaque in medio collocentur, ita vt expedita pars peditum & equitum ſubſequatur. Nam ambulantibus, interdum quidem à fronte, ſed frequentius à tergo ſuperuentus infertur. A lateribus quoque pari armatorum manu impedimenta claudenda ſunt. Nam inſidiatores tranſuerſos frequenter incurſant. Illud quoque præcipuè ſeruandum eſt, vt ea pars, ad quam hoſtis venturus creditur, oppoſitis lectiſſimis equitibus, & leui armatura, necnon etiam peditibus ſagittariis, muniatur. Quod ſi vndique circumfunduntur inimici, vndique debent præparata eſſe ſubſidia. Ne verò repentinus tumultus amplius noceat,

*Suſpicor legi poſſe, præcipere.

*Sententia & libri volunt, ad quæ.

*Abſint iſta.

*Liber meus. Sed ob hoc.

*Reduco ex VV. ſuſpectionibus.

*Repono, ſagmarij.

noceat, antè * commonendi ſunt milites, vt parati ſint animo, vt arma in manibus habeát. In neceſſitate ſubita quæ terrent, prouiſa non ſolent eſſe formidini. Antiqui diligentiſſimè præcauebant, ne à calonibus interdum vulneratis, interdum timentibus, & * ſagittariis clamore paucefactis, [pugnantes] milites turbarentur: ne diſperſi longius aut conglobati amplius, quàm expedit, impedirent ſuos, hoſtibusque prodeſſent. Et ideo ad exemplum militum, etiam impedimenta ſub quibuſdam ſignis ordinanda duxerunt. Denique ex ipſis calonibus (quos galearios vocant) idoneos ac peritos vſu legebant, quos non amplius quàm ducentis * ſagiſarciariis puerisque præficerent. Hisque vexilla dabant, vt ſcirent ad quæ ſigna deberent impedimenta colligere. Sed * pugnatores ab impedimentis laxamento aliquo diuiduntur, ne conſtipati lædantur * in prœlio, ambulante exercitu. Vt locorum varietas aduenerit, ita defenſionis ratio varietur. Nam in campis patentibus equites magis ſolent impugnare, quàm pedites. At verò in locis ſilueſtribus vel montuoſis, ſiue paluſtribus pedeſtres magis formidandæ ſunt copiæ. Illud quoque vitandum, ne per negligentiam aliis feſtinantibus, aliis tardius incedentibus, interrumpatur acies, aut certè tenuetur. Continuo enim hoſtes * inter prolata peruadunt. Interponendi ergo ſunt exercitatiſſimi campi * doctores, vicarij, vel tribuni, qui alacriores tardét, & pigrius incedentes accelerare cõpellant. Nam qui multum præceſſerint, ſuperuentu facto, non tam redire, quàm effugere cupiunt. Qui verò extremi ſunt, deſerti à ſuis, vi hoſtium, & propria deſperatione ſuperantur. Sciendum etiam, quod aduerſarij in his locis quæ ſibi oportuna intelligunt, ſubſeſſas occultius collocant, vel aperto Marte impetum faciunt. Sed ne ſecreta noceant, ducis præſtat induſtria, quem omnia prius conuenit explorare. Deprehenſa verò ſubſeſſa, ſi circumueniatur vtiliter, plus periculi ſuſtinet, quàm parabat inferre. Aperta autem vis ſi præparetur in montibus, altiora loca præmiſſis ſunt præſidiis occupanda, vt cum hoſtis aduenerit, reperiatur inferior, nec audeat obuiare, cùm tam à frõte, quàm ſupra caput ſuum cernat armatos. Quòd ſi anguſtæ ſint viæ, ſed ta-

*Commonendi, *in aliquibus eſt.*

**Iterum*, ſagmariis.

*ſagmariis

**Verius*, propugnatores.

**Diſtinguo*, in prælio. Ambulante exercitu vt loc. var.

**Melior lectio*, interpolata.

*ductores.

ſed tamen tutæ, melius eſt præcedere cum ſecuribus, ac dolabris milites, & cum labore vias aperire, quàm in optimo itinere periculum ſuſtinere. Præterea noſſe debemus hoſtium conſuetudinem: * vtrùm nocte, an incipiente die, an hora reficiendi, laſſis superuenire conſueuerint: & deuitare quod illos facturos putamus ex more. Iam verò vtrum peditibus, an equitibus, vtrùm contatis, an ſagittariis amplius valeant, vtrùm numero hominum, an armorum munitione præcellant, ſcire nos conuenit: & ordinare quod nobis vtile, illis doceatur aduerſum. Tractare quoque, per diem, an per noctem iter expediat inchoari: quanta locorum interualla ſint, ad quæ cupimus peruenire: ne æſtate, aquæ penuria obſit euntibus, ne hyeme, difficiles, aut inuiæ occurrant paludes, maioreſque torrentes: & impedito itinere circumueniatur exercitus, priuſquam ad deſtinata perueniat. Vt enim noſtra commoditas eſt, ſapienter iſta vitare: ita ſi aduerſariorum imperitia vel diſſimulatio occaſionem nobis dederit, non oportet omitti, ſed explorare ſolicitè, proditores, ac tranfugas inuitare. vt quid hoſtis moliatur, in præſenti, vel in futurum poſſimus agnoſcere: paratiſque equitibus, ac leui armatura, ambulantes eoſdem* [clàm], vel pabula, victumque quærentes, improuiſo terrore decipere.

*In membranis, vtrum de nocte.

*Facile eo, carebit Vegetius.

Quemadmodum flumina, quæ maiora ſunt, tranſeantur.

CAPVT VII.

IN tranſitu fluuiorum * grauis moleſtia negligentibus frequenter emergit. Nam ſi aqua violentior fuerit, aut alueus latior, impedimenta, pueros, & ipſos interdum ignauiores ſolet mergere bellatores. Ergo explorato vado, duæ acies equitum, electis animalibus ordinantur, interuallis competentibus ſeparatæ, vt per medium pedites & impedimenta tranſeant. Nam acies ſuperior, aquarum impetum frangit: inferior, qui rapti ſubuerſique fuerint, colligit atque tranſponit. At cùm altior fluctus nec equitem nec peditem patitur, ſi per plana decurrat, ductis multifariam ſpargitur foſſis, diuiſuſque facilè tranſitur. Nauigeri verò amnes, * haſtilibus fixis, ac ſuperpoſitis ta-

*An'ne conuenientius grandis.

*Duo libri genuinam ſuggerunt lectionẽ, ſtylis fixis.

ſitis tabulatis peruij fiunt: vel certè tumultuario opere colligatis inanibus cuppis, additiſque trabibus tranſitum præbent. Expediti verò equites faſces de cannis aridis vel vlua facere conſueuerunt, ſuper quos loricas & arma, ne * prodentur, imponunt. ipſi equique natando tranſeunt, colligatoſque ſecum faſces pertrahunt * ſociis. Sed commodius repertum eſt, vt monoxylos, hoc eſt, paulò latiores ſcaphulas, ex ſingulis trabibus excauatas, pro genere ligni & ſubtilitate leuiſſima, carpentis ſecum portet exercitus, tabulatis pariter, & clauis ferreis præparatis. Ita abſque mora conſtructus pons, & funibus (qui propterea habendi ſunt) vinctus, lapidei arcus ſoliditatē præſtat in tempore. Sed * inſtantes aduerſarij ad tranſitus fluminum, inſidias, vel ſuperuentus facere conſueuerunt. Ob quam neceſſitatem in vtraque ripa collocantur armata præſidia, ne alueo interueniente, diuiſi opprimantur ab hoſtibus. Cautius tamen eſt, ſudes ex vtraque parte præfigere, ac ſine detrimento, ſi qua vis illata fuerit, ſuſtinere. Quod ſi pons non tantùm ad tranſitum, ſed etiam ad recurſum & commeatus neceſſarius fuerit, tunc in vtroque capite, percuſſis latioribus foſſis, aggereq. conſtructo, defenſores milites debet accipere, à quibus tam diu teneatur, quàm diu locorum neceſſitas poſtulat.

*Vera ſcriptura, vdentur.

*Suſpicor mutandum in loris.

*Locum antè deprauatum, ita reſtitui.

Quemadmodum caſtra debent ordinari.

CAPVT VIII.

CONSEQVENS videtur, itineris obſeruatione deſcripta, ad caſtrorum (in quibus manēdum eſt) venire rationem. Non enim [belli tempore] ad ſtatiua, vel manſionem ciuitas * murata ſemper occurrit, & incautum eſt plenumque diſcriminis, exercitum paſſim ſine aliqua munitione conſidere: cum militibus ad capiendum cibum occupatis, ad * munera facienda diſperſis, facilè nectantur inſidiæ. Poſtremò noctis obſcuritas, neceſſitas ſomni, paſcentium equorum diſperſio, occaſionem ſuperuentibus præſtat. In metandis caſtris non ſufficit locum bonum legere, niſi talis ſit, vt alter eò non poſſit melior inueniri: ne vtilior prætermiſſus à nobis, & ab aduerſariis occupatus, apportet incōmodum. Cauendum quoque, ne per æſta-

*Aliàs, munita.

*Aliàs, muniminа.

tem, aut morbosa in proximo, aut salubris aqua sit longius: Hyeme, ne pabulatio desit, aut lignũ: ne subitis tempestatibus campus, in quo manendum est, soleat inundari: ne sit in abruptis ac deuiis, ne circumsedẽtibus aduersariis difficilis præstetur egressus: ne ex superioribus locis, missa ab hostibus in eum tela perueniant. Quibus cautè, studioseque prouisis, pro necessitate loci, vel quadrata, vel rotunda, vel trigona, vel oblonga castra constitues. Nec vtilitati præiudicat forma. Tamen pulchriora creduntur, quibus, vltrà latitudinis spacium, tertia pars longitudinis additur. Ita autem ab agri mensoribus podismum mensuræ colligi oportet: vt ad quantitatem concludatur exercitus. Nam propugnatores angusta constipant, & vltrà quàm conuenit latiora diffundunt. Tribus autem modis diffiniunt castra muniri posse. Primum in vnius noctis transitum, & itineris, occupatione leuiore cùm sublati cespites ordinantur, & aggerem faciunt, supra quem valli, hoc est, sudes, vel tribuli lignei per ordinem digeruntur. Cespes autem circumciditur ferramentis, qui herbarum radicibus continet terram: fit altus * semis pedem, latus pedem, longus pedem semis. Quòd si terra solutior fuerit, vt ad similitudinem lateris, cespes non possit abscindi, tunc opere tumultuario * fossa perducitur, lata pedes quinque, alta tres: cuius intrinsecus agger excrescit, vt sine metu securus requiescat exercitus. Statiua autem castra æstate vel hyeme, hoste vicino, maiore cura ac labore firmantur. Nam singulæ centuriæ, diuidentibus campi doctoribus & principiis, accipiunt pedaturas, & scutis, ac sarcinis suis in orbem circa propria signa dispositis, cincti gladio, fossam aperiunt, latam aut nouem, aut vndecim, aut tredecim pedibus: vel, si maior aduersariorum vis metuitur, pedibus decem & * septem (imparem enim numerum obseruari moris est) tum sepibus ductis, vel interpositis stipitibus, ramisque arborum, ne terra facilè dilabatur, agger erigitur. Super quem ad similitudinem muri, & pinnæ, & propugnacula componuntur. Opus hoc centuriones decempedis metiuntur, ne minus foderit, aut errauerit alicuius ignauia. Id etiam tribuni circumeunt, nec antè discedunt,

[qui

* *Malo*, semissem, latus pedem.

Legendum de cõiectura mea, fossa percutiatur.

* *Supplendum ex libris*, septem, vel nouem.

[qui ſtrenui ſunt],quàm fuerint vniuerſa perfecta. Ne tamen aliquis ſuperueniens laborantibus fiat, omnes equites & pars peditum, quæ non operatur, priuilegio dignitatis ante foſſam in procinctu armata conſiſtit, vt ingruentes repellat inimicos. Prima igitur ſigna locis ſuis intra caſtra ponuntur, quia nihil eſt venerabilius eorum maieſtate militibus. Deinde Duci prætorium,eiuſque comitibus præparatur,*ac tribunis tabernacula collocantur, quibus per contubernales deputatos ad *munia,aqua, lignum, & pabula miniſtrãtur. Tunc pro gradu legionibus & auxiliis,equitibus, & peditibus, loca in quibus papiliones tendant, deputantur in caſtris:ac de ſingulis centuriis quaterni equites & quaterni pedites, excubitum noctibus faciunt. Et quia impoſſibile videbatur in ſpeculis per totam noctem vigilantes ſingulos permanere, ideo in quatuor partes ad clepſydram ſunt diuiſæ vigiliæ, vt non amplius quàm tribus horis nocturnis neceſſe ſit vigilare. A tubicine omnes vigiliæ committuntur. Et finitis horis à cornicine reuocantur. Idoneos tamen tribuni & probatiſſimos eligunt, qui vigilias circumeant, & renuntient, ſi qua emerſerit culpa, quos circuitores appellabant. Nunc militiæ factus eſt gradus, &*circitores vocantur. Sciẽdum tamen eſt, equites extra vallum nocturnas excubias facere debere. Per diem autem caſtris poſitis,*alij mane, alij poſt meridiem propter fatigationem hominum equorumq́. *angarias faciunt. Inter præcipua cõuenit ducẽ prouidere ſiue in caſtris,ſiue in ciuitate cõſiſtat, vt animaliũ paſcua, ſubuectio frumẽti,ceterarumq́. ſpecierũ, aquatio,lignatio, pabulatio ſecura ab hoſtiũ reddatur incurſu. Quod aliter non poteſt euenire, niſi per loca idonea, qua noſtrorum ambulat commeatus, præſidia*diſponantur, ſiue illæ ciuitates ſint,ſiue caſtella murata. Quòd ſi nõ reperitur antiqua munitio, oportunis locis circundata maioribus foſſis tumultuaria caſtella firmãtur. Nam à caſtris diminuto vocabulo ſunt nuncupata caſtella. Intra quæ in*angariis aliquanti pedites, equiteſq́. degentes, tutum iter commeantibus præſtant. Difficile enim hoſtis ad ea loca audet accedere, in quibus & à fronte & à tergo nouit aduerſarios commorari.

*Melius eſt. Hinc.

*Aliàs, munera.

*Vnus m. l. circatores.

**Duo* VV. *paulò plenius.* alij mane, alij meridie, alij p.m.

* *Reſtituẽdum* agrarias.

**In* VV. *aliquot*, diſpartiantur, *quod malo.*

**Libri optimi legunt*, agrariis.

Quæ & quanta consideranda sint, vt intelligatur, vtrùm superuentibus & insidiis, an publico debeat Marte confligi. CAP. IX.

QVISQVIS hos artis bellicæ commentarios, ex probatissimis autoribus breuiatos legere dignabitur, quamprimùm *legem prœlij, depugnandique cupit audire præcepta: sed cõflictus publicus duarum vel trium horarum certamine diffinitur: postquam partis eius, quæ superata fuerit, spes omnis intercidit. Ideo omnia antè cogitanda sunt, antè tentanda, antè facienda, quàm ad vltimum veniatur abruptum. Boni enim duces, non aperto Marte [prœlium], in quo est commune periculum, sed ex occulto semper attentant, vt integris suis, *quantos possint hostes interimant certè vel terreant: in qua parte, *quæ necessaria admodum sunt, ab antiquis reperta perscribam. Præcipua* res, & vtilitas ducis est, vt adhibitis ex vniuerso exercitu scientibus belli, & sapientibus viris, de suis et hostium copiis sæpius tractet; omni, quæ plurimum nocet, adulatione summota; vtrùm maiorem numerum pugnatorum ipse, an hostes habeant; vtrùm ipsius, an aduersariorum homines magis armati sint, & muniti. Qui magis exercitati, qui sint in necessitatibus fortiores. Quærendum est etiam, vtra pars equites, vtra pedites habeat meliores. Sciendumque in peditibus, vel maximè consistere robur exercitus: & inter ipsos equites, quis contatis, quis sagittariis antecedat. Quis plures loricas induat, quis vtiliores equos adduxerit. Postremò loca ipsa, in quibus pugnandum est, vtrùm inimicis, an nobis videantur accommoda. Nam si equitatu gaudemus, campos debemus optare, si pedite, loca eligere angusta, fossis, paludibus, vel arboribus impedita, & aliquoties montuosa: cui magis victus abundet, aut desit: nam fames (vt dicitur) intrinsecus pugnat, & vincit sæpius, *quàm ferrum. Maximè autem tractandum est, vtrùm expediat necessitatem protrahi, an celerius dimicari: interdum enim sperat aduersarius expeditionem citò posse finiri: & si dilata fuerit in longum, aut penuria maceratur, aut desiderio suorum reuocatur ad propria: aut nihil

* *Lege cum* VV. rationẽ.
* *Alij*, quantum.
* *Liber* V. quę necessaria sunt, quemadmodum ab an. r. p.
* *Restituo*, ars.
* *Libris accedo, qui habent.* sine ferro. Vel maximè autem.

nihil magnum faciens, per desperationem abire compellitur. Tunc fracti labore & tædio plurimi deserunt, aliquanti produnt, aliquanti se tradunt. Quia aduersis rebus rarior fides est, & nudari incipit, qui copiosus aduenerat. Ad rem pertinet qualis ipse aduersarius, vel eius comites [optimatesque] sint, nosse: vtrùm temerarij, an cauti; audaces, an timidi; * scientes artem bellicam, an ex vsu temerè pugnantes; quæ gentes cum his fortes, quæ've ignauæ pugnauerint; nostra auxilia cuius fidei, quarumq. sint virium; quos animos illius copiæ, quos habeat noster exercitus, quæ pars sibi magis victoriam repromittat. Eiusmodi enim cogitationibus virtus augetur, aut frangitur. Desperantibus autem crescit audacia adhortatione ducis, & si nihil ipse timere videatur. crescit animus, si ex insidiis, vel occasione aliquid fortiter feceris; si hostibus aduersæ res cœperint euenire; si vel infirmiores, aut minus armatos ex inimicis potueris superare. Cauendum autem est, ne dubitantem, aut formidantem exercitum ad pugnam publicam aliquando producas. Interest, tyrones, an veteres milites habeas; vtrùm antè breue tempus in expeditionibus fuerint, an per annos aliquos in pace durarint. Nam pro tyronibus accipiendi sunt, qui pugnare longo tempore desierunt. Sed cùm legiones, auxilia, vel equites ex diuersis * aduenerint locis, dux optimus, & separatim singulos numeros per tribunos electos, quorum scitur industria, omni genere exercere debet armorum: & pòst in vnum collectos, quasi depugnaturos cõflictu publico, *exercebit. Ipse sæpius tentabit quid artis possint habere, quid virium. quemadmodum sibi ipsi consentiant, vtrùm ad tubarum monita, ad signorum indicia, ad præcepta, vel nutum suum diligenter obtemperent. Si errant in aliquibus, exerceantur, atque doceantur, quàm diu possint esse perfecti. Si verò in campi cursione, in sagittando, in iaculando, in ordinanda acie ad plenum fuerint eruditi, ne sic quidem temerè, sed occasionè captata, ad publicam *ducẽdi sunt pugnam. Sed antè minoribus prœliis imbuendi. Dux itaque vigilans, sobrius, prudens, tanquam de ciuili caussa inter partes iudicaturus, adhibito consilio, de suis & aduersarij copiis iudicet. Et si

*Recipiamus ex m. l. scientes artẽ bellicam, an non: ex vsu, an temerè pugnantes:

**Amo*, *quod in libro meo est*, euenerint.

**Male hactenus omnes, distinguo.* exercebit ipse. Sæpius tentabit.

**Malim*, educendi.

multis rebus ſuperior inuenitur, oportunum ſibi ne differat inire conflictum. Si verò aduerſarium intellegit potiorem, certamen publicum vitet. Nam pauciores numero, & inferiores viribus, ſuperuentus & inſidias facientes, ſub bonis ducibus reportauerunt ſæpe victoriam.

Quid oporteat fieri, ſi quis deſuetum à pugna exercitum habeat vel tyronem. CAP. X.

OMNES artes, omniaque opera quotidiano vſu & iugi exercitatione proficiunt. Quod ſi in paruis verum eſt, quanto magis decet in maximis cuſtodiri? Quis autem dubitat, artem bellicam rebus omnib. eſſe potiorem, per quam libertas retinetur, & dignitas propagatur, prouinciæ conſeruantur, & imperium? Hanc quondam relictis doctrinis omnibus Lacedæmonij, & poſt coluere Romani. Hanc ſolam hodieq. Barbari putant eſſe ſeruandam. cetera aut in hac arte conſiſtere, aut per hanc aſſequi ſe poſſe confidunt. Hæc dimicaturis eſt neceſſaria, per quam vitam retineant, & victoriam cõſequantur. Dux ergo, cui tantæ poteſtatis inſignia tribuuntur; cuius fidei, atque virtuti poſſeſſorum fortunæ, tutelæ vrbium, ſalus militum, reipublicæ creditur gloria, non tantùm pro vniuerſo exercitu, ſed etiam pro ſingulis contubernalibus debet eſſe ſolicitus. Si quid enim illis eueniat in bello, & ipſius culpa, & publica videtur iniuria. Ergo ſi tyronem, vel diu armis deſuetum exercitum ducit, ſingularum legionum ſiue auxiliorum, necnon etiam vexillationum vires, animos, conſuetudinem, diligenter exploret. Sciat etiam (ſi poteſt fieri) nominatim, quis comes, quis tribunus, quis domeſticus, quis contubernalis, quantum poſſit in bello, autoritatemque maximam ſeueritate ſumat, omnes culpas militares legibus vindicet, nulli errantium credatur ignoſcere, in diuerſis locis, in diuerſis occaſionibus omniũ experimenta præcipiat. His (vt oportet) curatis, cùm diſperſi ad prædãdum ſecuri oberrãt hoſtes, tunc probatos equites, ſiue pedites cum tyronibus, aut inferioribus mittat, vt ex occaſione fuſis inimicis, & illis peritia, & reliquis creſcat audacia. Ad tranſitus fluuiorum, ad præcipitia

montium

montium, ad siluarum angustias, ad paludum, & viarum difficultates, superuentus nullo sciente disponat, atque iter suum ita temperet, vt aut cibum capientes, aut dormientes, aut* vacantes certè, securos, inermes, discalciatos,* distractis equis, nihil suspicantes ipse paratus inuadat, quatenus in huiusmodi certaminibus sui fiduciam colligant. Nam qui ante longum tempus, aut omnino nunquam videre homines vulnerari, vel occidi, cùm primum aspexerint, perhorrescunt: & pauore confusi, de fuga magis quàm de conflictu incipiunt cogitare. Præterea si excurrant aduersarij, longo itinere fatigatos aggrediatur, & vltimos vel certè insperatos superueniat. Eos etiam, qui longè à suis aut pabuli, aut * prædæ gratia commorantur, subitò occupet cum dilectis. Illa enim antè tentanda sunt, quæ si malè cesserint, minus noceant: si benè, plurimum prosint. Inter hostes discordiarum serere caussas sapientis est ducis. Nulla enim, quamuis minima natio, potest ab aduersariis perdeleri, nisi propriis simultatibus seipsa consumpserit. Nam ciuile odiũ ad inimicorũ perniciẽ præceps est, ad vtilitatem suæ defensionis incautum. Vnum illud in hoc opere prædicendũ est, vt nemo desperet fieri posse, quæ facta sunt. Dicat aliquis: Multi anni sunt, quibus nullus fossa, vel aggere, valloq. mansurum circumdat exercitum. Respõdebitur, Si fuisset ista cautela, nihil nocturni aut diurni superuentus hostium nocere potuissent. Persæ imitantes Romanos, ductis fossis castra constituunt: & quia arenosa sunt propè omnia, saccos, quos inanes portant ex puluerulenta (quæ effoditur) terra complent, eorumque cumulo aggerem faciunt. Omnes barbari, carris suis in orbem connexis, ad similitudinem castrorum, securas à superuentibus exigunt noctes. Veremur ne discere nequeamus, quæ à nobis alij didicerunt? Hæc ex libris discẽda, quæ vsu antea seruabantur. sed omissa diu nemo quæsiuit; quia vigẽtibus pacis officiis, procul aberat necessitas belli. Sed ne impossibile videatur disciplinam, cuius vsus intercidit, reparari,* doceamur exemplis. Apud veteres* res militaris in obliuionem sæpius venit,* sed à libris repetita est, postea ducum autoritate firmata. Scipio Aphricanus sub aliis Impe-

*Suspicor, vagantes.

*Scribendum, distratis.

*M. l. potus, & quidem de præda paulò ante dixit.

*M. l. ducemur.

*Vera scriptura, ars.

*Excidit vox, sed prius.

Imperatoribus Hispanienses exercitus frequenter victos accepit: hos disciliplinæ regula custodita, omni opere, fossisque faciendis ita diligenter exercuit, vt diceret fodientes luto inquinari debere, qui madere hostium sanguine noluissent. Ipsos denique Numantinos, capta ciuitate, sic concremauit, vt nullus euaderet. Metellus in Aphrica, Albino imperante, subiugatum accepit exercitum, quem ita emendauit veteribus institutis, [& disciplina maiorum], vt postea eos, à quibus sub iugum missi fuerant, superarent. Cymbri quoq. Cæpionis, & Manlij, * [& Syllani] legiones inter Gallias * deleuerunt: quarum reliquias cùm C. Marius suscepisset, ita erudiuit scientia, & arte pugnandi, vt innumerabilem multitudinem non solùm Cymbrorum, sed etiam Teutonum & * Vmbrorum publico Marte deleret. Facilius autem est ad virtutem nouos * instruere, quàm reuocare perterritos.

*Repudiant hæc plerique codices sed minus rectè.

*Quin scribamus cum VV. debellarunt.

* Emendo, Ambronum.

* Alias, imbuere.

Quæ ipso die procuranda sint, quo publica committitur pugna. CAPVT XI.

PRÆMISSIS leuioribus artibus belli, ad publici conflictus incertum, & ad fatalem diem nationibus ac populis, ratio disciplinæ militaris inuitat. Nam in euentu aperti Martis victoriæ plenitudo consistit. Hoc ergo tempus est, quo tantò magis duces debent esse soliciti, quantò maior speratur diligentibus gloria, & maius periculum comitatur ignauos: in quo momento peritiæ vsus, pugnandi doctrina, consilium dominatur. Veteribus seculis mos fuit, parco cibo curatos milites ad certamen educere, * vt citatiores sumpta esca redderet, & longiore conflictu non fatigarentur inedia. Præterea obseruandum est præsentibus hostibus, siue ex castris, siue ex ciuitate producas ad prœlium, ne dum per angusta portarum particulatim procedit exercitus, à collectis & præparatis debilitetur inimicis. Ideoque prouidendum est, vt antè omnes milites egrediantur portas, & aciem construant antè, quàm hostes aduenient. Quòd si intra ciuitatem manentibus, * parati aduenerint, aut differatur egressus, aut certè dissimuletur: vt cum aduersarij insultare cœperint his, quos non putat exituros; aut

*Melioris notæ libri constanter legunt, vt audaciores sumptus escæ redderet.

*Lege meo periculo. imparatisque.

ros; aut cùm ad prædam, vel redeundum conuerterint animũ, & ordines soluerint; tunc illis stupentibus* lectissimi prorumpant, & conferti aggrediantur ignaros. Obseruatur autem, ne longo spacio fatigatum militem, ne lassos post cursum equos ad publicum prælium cogas: multum virium labore itineris pugnaturus amittit. Quid faciet, qui ad aciem anhelus aduentat? Hoc & veteres declinarũt, & superiori* nostra ætate, cùm Romani duces per imperitiam non cauissent (ne quid amplius dicam) exercitus perdiderũt. Impar enim conditio est, lassum cum requieto, sudantem cum alacri, currentem cum eo, qui steterit, subire conflictum.

* *Repono*, lectissimi quique erumpant.

* *Alij*, vel nostra.

Inuestigandum, quid sentiant milites pugnaturi.

CAPVT XII.

IPSA die, qua certaturi sunt milites, quid sentiant, diligenter conuenit explorare. Nam fiducia vel formido ex vultu, verbis, incessu, motibusque cernitur. Nec confidas satis, si tyro prœlium cupit: inexperto enim dulcis est pugna. Et noueris te oportere differre, si exercitati bellatores metuunt dimicare. Monitis tamen, & oratione ducis exercitui virtus crescit, & animus: præcipuè si futuri certaminis talem acceperint rationem, quasi sint facilè ad victoriam peruenturi. Tunc inimicorum ignauia, vel error ostendendus est: vel si antè à nobis superati sunt, commemorandum. Dicenda etiam, quibus militum mentes in odium aduersariorum, ira, & indignatione moueantur. Animis penè omnium hominum hoc naturaliter euenit, vt trepident, cùm ad conflictum venerint. Sine dubio autem* formidolosiores sunt, quorum mentes ipse confundit aspectus. Sed hoc remedio formido lenitur, si antequam dimices, frequenter exercitum tuum locis tutioribus ordines, vnde & videre hostem, & agnoscere consuescant. Interdum audeant aliquid ex occasione, aut fugent, aut interimant inimicos. [Inimicorum] mores aduersariorum, arma, equos recognoscant. Nam quæ ex vsu sunt, non timentur.

* infirmiores, *non malè videtur conuenire.*

Quemadmodum idoneus locus eligatur ad pugnam.
CAPVT XIII.

BONVM ducem conuenit nosse magnam partem victoriæ, ipsum locum, in quo dimicandum est, possidere. Elabora ergo, vt conserturus manum, primum auxilium captes ex loco, qui tantò vtilior iudicatur, quantò superior fuerit occupatus. In subiectos enim vehementius tela descendunt, & maiore impetu obnitentes, pars altior pellit. Qui aduersò nititur cliuo, duplex subit, & cum loco & cum hoste certamen. Sed illa distantia est, quòd si de pedibus tuis victoriam speras contra equites hostium, loca aspera, inæqualia, montuosa debes eligere. Si verò de equitibus tuis contra aduersarij pedites victoriam quæris, sequi debes paulò quidem editiora loca; sed plana, atque patentia; neque siluis, neque paludibus impedita.

Quemadmodum acies debeat ordinari, vt in conflictu reddatur inuicta. CAP. XIIII.

ORDINATVRVS aciem tria debet antè prospicere, solem, puluerem, ventum. Nam sol ante faciem eripit visum: ventus contrarius tua inflectit ac deprimit, hostium adiuuat tela. Puluis à fronte congestus oculos implet & claudit. Hæc momento eo, quo acies ordinantur, etiam imperiti vitare solent: sed duci prouido cauendum est in futurum, ne post paululum accedente die noceat solis mutata conuersio, ne ventus aduersus hora solita eo pugnante nascatur. Ita ergo constituantur ordines, vt hæc post occipitium nostrum sint, & (si fieri potest) aduersariorum impetant faciem. Acies dicitur exercitus instructus: frons quæ aduersus hostem spectat. Hæc in pugna publica, si sapienter disponitur, plurimum iuuat: si imperitè, quamuis optimi bellatores sint, mala ordinatione franguntur. Instructionis lex est, vt in primo ordine exercitati, & veteres milites collocentur, quos antea principes vocabant. In secundo ordine circumdati * cataphractis, necnon optimi milites cum spiculis, vel lanceis ordinentur, quos prius hastatos vocabant. Singuli autem armati in directum ternos pedes inter

* *Repono quod exciderat,* cataphractis sagittarij, *ex libris & cap.* XV. *lib.* II.

inter se occupare consueuerunt, hoc est, in mille passibus mille sexcenti sexaginta sex pedites ordinantur in longum: vt nec acies interluceat, & spacium sit arma tractandi. Inter ordinem autem & ordinem à tergo in latum sex pedes distare voluerunt, vt haberent pugnantes spacium accedendi atque recedendi: vehementius enim cum saltu cursuque tela mittuntur. In his duobus ordinibus, & ætate maturi, & vsu confidentes, & muniti etiam grauioribus armis collocantur. Hi enim ad vicem muri, nec cedere, nec sequi* alium cogendi sunt, ne ordines turbent: sed venientes aduersarios excipere, & stando pugnandoque repellere vel fugare. Tertius ordo disponitur de armaturis velocissimis, de sagittariis iuuenibus, de bonis iaculatoribus, quos antea ferentarios nominabant. Quartus item ordo construitur de scutatis expeditissimis, de sagittariis iunioribus, de his qui alacriter* verutis vel martiobarbulis (quas plumbatas nominant) dimicant, qui dicebantur leuis armatura. Sciendum ergo est, stantibus duobus primis ordinibus, tertium, & quartum ordinem ad prouocandum, cum missilibus, & sagittis primo loco semper exire. Qui si hostes in fugam vertere potuerint, ipsi cum equitibus persequuntur. Sin verò ab hostibus pulsi fuerint, redeunt ad primam & secundam aciem, & inter ipsas recipiunt se ad loca sua. Prima autem & secunda acies, cùm ad spathas, & ad pila (vt dicitur) ventum fuerit, totum sustinet bellum. In quinta acie ponebantur interdum carrobalistæ, manubalistarij,* fundibulatores, funditores. * Fundibulatores sunt, qui fustibalis lapides iaciunt. Fustibalus fustis est longus pedibus quatuor, cui per medium ligatur funda de corio: & vtraque manu impulsus, propè ad instar onagri dirigit saxa. Funditores sunt, qui fundis [ex] lino vel setis factis (has enim dicunt esse meliores) contorto circa caput brachio dirigunt saxa. Quibus scuta deerant, siue lapidibus manu iactis, siue missilibus in hoc ordine dimicabant, [quos accensos, tanquam iuniores & postea additos nominabant]. Sextus ordo post omnes à firmissimis, & scutatis, & omni genere armorum munitis bellatoribus tenebatur; quos antiqui Triarios appellabant. Hi, vt re-

*In VV. repertus; aliquando.

* *Inserit m. l.* se agunt verutis.

* *Aliàs*, fustibulatores.

*Fustibulatores.

* *Desunt in aliquot libris.*

quieti & integri acrius inuaderet hostes, post vltimas acies sedere consueuerant. Si quid enim primis ordinibus accidisset, de horum viribus reparationis spes tota pendebat.

Ratio podismi, quantum spacium in acie inter singulos homines in longum, vel inter singulos ordines in latum debeat custodiri. CAP. XV.

EXPLANATO autem qualiter debeat acies instrui, nunc podismum, mensuramque ipsius ordinationis exponam. In mille passibus campi, vna acies mille sexcentos sexaginta sex suscipit pedites: propterea quia singuli pugnatores ternos occupat pedes. Quòd si sex acies in mille passibus campi volueris ordinare, nouem millia nongenti nonaginta sex pedites sunt necessarij. Si autem in ternos ordines hunc numerum volueris tendere, duo millia passuum comprehendes. Sed melius est plures acies facere, quàm militem * spargere. Senos autem pedes à tergo inter singulas acies in latum diximus, interpatere debere; & ipsi bellatores stantes singulos obtinent pedes. Ideoque si sex acies ordinaueris, quadraginta * duos pedes in latum, & mille passus in longum decem millium hominũ tenebit exercitus. [Si autem in ternos ordinare volueris 21. pedes in latum, & duo millia passuum in longum, 10000. tenebit exercitus.] Ad hanc rationem siue 20000. siue 30000 peditum fuerint iuxta mensuram podismi, sine aliqua dubitatione difficultatis poterũt ordinari, nec dux fallitur cùm sciat, qui locus quantos capere possit armatos. * Denique si angustior locus sit, vel multitudo sufficiat, inde etiam nouem, vel amplius acies ordinari [conuenit]. Magis enim expedit, vt conferti pugnent, quàm longius separati. Nam si nimium fuerit acies * attenuata, citò ab aduersariis facta impressione perrumpitur, & nullum postea potest esse remedium. Qui autem numeri in dextro cornu, qui in sinistro, qui in medio debeant ordinari, vel iuxta dignitates eorum seruatur ex more, vel certè pro qualitate hostium commutatur.

* Lego, expargere.

* *Membranæ,* duo.

* *Adulterina hæc esse libri clamitant.*

* *Malunt* VV. Dicunt,

* *Genuinum est,* tenuata.

De equi-

De equitibus ordinandis. CAP. XVI.

CONSTRVCTA acie peditum, equites ponuntur in cornibus, ita vt loricati omnes, & contati iuncti sint peditibus. Sagittarij autem, vel qui loricas non habent, longius euagentur. A fortioribus nanque equitibus, peditum protegẽda sunt latera: & à velocioribus atque expeditis, hostium cornua * superfundenda, atque turbanda [sunt]. Scire dux debet, contra quos * grumos, hoc est, globos hostium, quos equites oporteat poni. Nam nescio qua occulta ratione, immò penè diuina, alij contra alios dimicant melius: & qui fortiores vicerant, ab inferioribus sæpè vincũtur. Quod si equites impares fuerint, more veterum velocissimi cum scutis leuibus pedites, ad hoc ipsum exercitati iisdem miscendi sunt, quos expeditos * velites, [*quasi volitantes] nominabant. Quo facto quamuis fortissimi hostium *venerint equites, tamen aduersus mixtũ agmen pares esse non possunt. Vnum hoc remedium veteres omnes duces inuenerunt, vt assuefacerent iuuenes currentes egregiè, & inter binos equites, singulos ex his pedites collocarent, cum leuioribus scutis, gladiis, atque missilibus.

*Magis placet, perfundenda.

*Verissimam lectionem reduco, drungos.

* Liber meus, veteres.

* Absint ista.

* Emendo, euenerint.

De subsidiis, quæ post aciem collocantur. CAPVT XVII.

SED optima ratio est, & ad victoriam plurimum confert, vt lectissimos de peditibus, & equitibus, cum vicariis, comitibus, tribunisque vacantibus, habeat dux post aciem * [in subsidiis] præparatos: alios circa cornua, alios circa medium, vt sicubi hostis vehementius insistit, ne rumpatur acies, prouolent subitò, & suppleant loca: additaque virtute, inimicorum audaciam frangãt. Hoc primi Lacones inuenerunt: imitati sunt Carthaginienses; Romani postea vbique seruauerũt. Hac dispositione nulla melior inuenitur. Nam directa acies hoc solùm agere debet, si potest, vt hostem repellat, aut fundat. Si cuneus sit agendus, aut forfex, superfluos habere debes post aciem, de quibus cuneum aut forficem facias. Si ducenda sit Serra, item ex abundantibus ducetur: nam si de loco suo ordi-

* Damnant omnes libri, at contra Modestus tuetur.

natum militem transferre cœperis, vniuersa turbabis. Si globus hostium separatus, aut alam tuam, aut partem aliquam *vrgere cœperit, nisi superfluos habeas, quos contra globum possis opponere, siue pedites, siue equites de acie tuleris, dum alia vis defendere, alia periculosius denudabis. Quòd si bellatorum tibi copia non abundat, melius est aciem habere breuiorem, dummodo in subsidiis colloces plurimos. Nam circa medias partes campi, ex peditibus bene armatis debes habere lectissimos, de quibus cuneum facias, & statim aciem hostium rumpas. Circa cornua autem, de contatis, loricatisque equitibus ad hoc reseruatis, & leui armatura peditum, alas hostium circumuenire te conuenit.

*Membrana, vrguere, neque solum hoc loco.

In quo loco primus dux stare debeat, in quo secundus, in quo tertius. CAP. XVIII.

DVX qui præcipuam sustinet potestatem inter equites, & pedites, in parte dextra stare consueuit. Hic enim locus est, in quo tota acies gubernatur, ex quo rectus est, liberque procursus. Ideo autem inter vtrosque consistit, vt & consilio regere, & autoritate tam equites quàm pedites ad pugnam possit hortari. Hic de equitibus supernumerariis, mixtis peditibus expeditis, aduersariorum sinistrum cornu, quod contra ipsum stat, circuire, & à tergo semper vrgere debet. Secundus dux in media acie ponitur peditum, qui eam sustentet & firmet. Hic fortissimos pedites, & bene armatos de illis superfluis secum habere debet, de quibus aut ipse cuneum faciat, & aciem hostium rumpat: aut si aduersarij cuneum fecerint, ipse forficem faciat, vt cuneo illi possit occurrere. In sinistra parte exercitus, tertius esse dux debet, satis bellicosus & prouidus, quia sinistra pars difficilior est, & velut manca in acie consistit. Ideo bonos equites supernumerarios & velocissimos pedites habere debet, de quibus sinistrum cornu semper extendat, ne circumueniatur ab hostibus. Clamor autem (quem barritum vocant) prius non debet attolli, quàm acies vtraque se iunxerit. Imperitorum enim, vel ignauorum est, vociferari de longè, cùm hostes magis terreantur, si cùm telorum ictu clamoris

clamoris horror accesserit. Semper autem studere debes, vt prior instruas aciem, quia ex arbitrio tuo potes facere, quod tibi vtile iudicas, cùm nullus obsistit: deinde & tuis auges confidentiam, & aduersariis fiduciam minuis. quia fortiores videntur, qui prouocare non dubitant. Inimici autem incipiunt formidare, qui vident contra se acies ordinari. Huic additur maximum commodum, * quia tu instructus, paratusque ordinantem, & trepidum aduersarium, praeoccupas. Pars enim victoriae est, inimicum turbare antequam dimices.

*Ms. si tu.

Quibus remediis virtuti, vel dolis hostium resistatur in acie. CAP. XIX.

[EXCEPTIS superuenientibus vel incursionibus repentinis ex occasione, quam nunquam dux exercitatus amittit]. Nam in itineribus, iam fatigatis; in fluminum transgressione diuisis; in paludibus occupatis; in iugis montium laborãtibus; in campis * sparsis, atque securis: in mansione dormientibus, oportunum proelium semper infertur: cum aliis negotiis occupatus hostis, prius interimatur, quàm praeparare se possit. Quod si cauti sunt aduersarij, & insidiarum nulla sit copia, tunc aduersus praesentes, scientes, videntes, aequa conditione pugnatur. Tamen ars belli, non minus in hoc aperto conflictu, quàm in occultis fraudibus adiuuat eruditos. Cauendum vel maximè, ne ab ala, cornuque sinistro (quod saepius euenit) aut certè dextro, (quod rarò contingit) circumueniantur tui à multitudine hostium, aut à vagantibus globis, quos vocant * Grumos. Quòd si acciderit, vnum remedium est, vt alam, cornuque replices, & rotundes: quatenus conuersi tui, sociorum terga defendant. Sed & in angulo ipsius extremitatis fortissimi collocentur, quia ibi impetus amplior fieri consueuit. Item aduersus cuneum hostium, certis resistitur modis. Cuneus dicitur multitudo peditum, quae iuncta [cum] acie primò angustior, deinde latior procedit, & aduersariorum ordines rumpit: quia à pluribus in vnum locum tela mittũtur. Quam rem milites nominant caput porcinum. Contra quod ordinatio po-

*Desiderantur ista in libris tribus.

*Emendo, ex sparsis.

*Reddo Vegetio, drungos.

tio ponitur: quam forficem vocant. Nam ex lectissimis militibus confertis* in V literam, ordo componitur: & illum cuneum excipit, atque ex vtraque parte concludit, quo facto, aciem non potest irrumpere. Item serra dicitur, quæ à strenuis directa, ante frontem opponitur hostibus, vt turbata acies reparetur. Globus autem dicitur, qui à sua acie separatus, vago superuentu incursat inimicos, contra quem alter populosior, vel fortior immittitur globus. Obseruandum quoque, ne sub tempore, quo iam committitur pugna, velis ordines commutare, aut de locis suis aliquos numeros ad alia transferre. Statim enim nascitur tumultus, atque confusio; & imparatis, conturbatisque facilius hostis incumbit.

*Legendum potius, in similitudinē V, litteræ.

Quot generibus pugna publica committatur, & quomodo etiam, qui inferior numero, & viribus est, valeat victoriam obtinere. CAP. XX.

DE PVGNATIONVM septem sunt genera vel modi, cùm infesta ex vtraque parte signa confligunt. Vna depugnatio est fronte longa* quadrato exercitu, sicut etiam nunc & propè semper solet prœlium fieri. Sed hoc genus depugnationis periti armorum non optimum iudicant, quia cùm in prolixo spacio tenditur acies, non æqualis semper campus occurrit, & *cum in eius parte sinus, aut curuatura fit, in eo loco acies frequenter inrumpitur. Præterea si multitudine aduersarius antecedit, à lateribus aut dextram, aut sinistram alam circumuenit. in quo periculum magnum est, nisi supernumerarios habeas, qui procurrant, hostemque sustineant. Hoc genere solus debet confligere, qui & plures, & fortes habuerit bellatores, vt ex vtroque cornu hostem circumueniat, & quasi in sinum sui concludat exercitus. Secunda depugnatio est obliqua, quæ plurimis melior. In qua si paucos strenuos loco idoneo ordinaueris, etiamsi multitudine hostium & virtute turberis, tamen poteris reportare victoriam. Huius talis est modus: Cùm instructæ acies ad congressum veniunt, tunc tu sinistram alam tuam à dextra aduersarij longius separabis, ne vel missilia ad eam, vel sagittæ perueniant. Dextram autem alam

*Restituunt VV. quadro.

*Adi Commentarium.

tem alam tuam ſiniſtræ alæ illius iunge, & ibi primum inchoa prœlium: ita vt cum equitibus optimis, & probatiſſimis peditibus ſiniſtrá partem illius, ad quam te iunxeris, aggrediaris atque circumeas, & detrudendo atque ſupercurrendo ad hoſtium terga peruenias. Quòd ſi ſemel aduerſarios exinde pellere cœperis, accedentibus tuis indubitatam victoriam conſequeris, & pars exercitus tui, quã ab hoſte ſubmoueris, ſecura durabit. Ad ſimilitudiné autem A literæ, vel libellæ fabrilis, acies in hoc dimicandi genere conſtituitur. Quòd ſi prior aduerſarius hoc fecerit, illos quos poſt acie ſupernumerarios diximus debere poni, tam equites, quàm pedites, ad ſiniſtrum tuũ colliges cornu, & ſic aduerſario reſiſtes magnis viribus, ne arte pellaris. Tertia depugnatio eſt ſimilis ſecũdæ: ſed in hoc deterior, quòd à ſiniſtro cornu tuo cũ illius incipis dextro confligere. Nam quaſi mancus impetus eſt eorum, & aperti cum difficultate aggrediuntur hoſtes, qui in ſiniſtro dimicant cornu. Quod apertius, [vt ſit] explanabo. Si quando alam ſiniſtram longè habueris meliorem, cum ea fortiſſimos equites, pediteſque coniunge, & in congreſſu ipſam primam applica ad alam hoſtium dextram, & quantum poteſt, aduerſarij dextram partem pellere, & circumire feſtina. *Tu autem aliam exercitus partem, in qua deteriores bellatores habere te noſti, à ſiniſtra illius longiſſimè ſepara, ne vel gladiis inuadatur, vel ad eam tela perueniant. In hoc [genere] cauendum eſt, ne inimicorum cuneis tranſuerſa tua acies elidatur. Hoc autem modo, vno caſu vtiliter pugnabitur, ſi aduerſarius infirmius dextrũ cornu habuerit, & tu longè fortius ſiniſtrum. Quarta depugnatio talis eſt: Cùm ordinaueris aciem, ante quadringentos, vel quingentos paſſus, quàm ad hoſtem peruenias, non ſperante eo, ſubitò ambas alas tuas incitare te conuenit: vt ex vtroque cornu improuiſos hoſtes vertas in fugam, & celerius victoriam conſequaris. Sed hoc genus certaminis, licet citò ſuperet, ſi exercitatos, fortiſſimoſque produxerit, tamen periculoſum eſt: quia mediam aciem ſuam, qui ſic dimicat, nudare compellitur, & in duas partes exercitum ſeparare. Et ſi primo impetu victus non fuerit inimicus, habet [poſtea] occaſionem,

*Scribendum, Tuam autem.

qua inuadat & diuiſa cornua, & mediam aciem deſtitutam. Quinta depugnatio eſt quartæ ſimilis. Sed hoc vnum amplius habet, quod leuem armaturam, & ſagittarios ante* mediam aciem ponit, vt illis reſiſtentibus, non poſſit irrumpi. Nam ſic de dextro cornu ſuo, illius ſiniſtrum: & de ſiniſtro cornu ſuo, illius dextrum aggreditur. Quòd ſi fugare potuerit, ſtatim vincit: ſin minus, media acies illius non laborat: quia à leui armatura, ſagittariiſque defenditur. Sexta depugnatio optima eſt, prope ſimilis ſecundæ: qua vtuntur, qui de numero ſuorum, & de virtute* deſperant. Et ſi bene ordinauerint, quamuis cum paucioribus, ſæpe victoriam conſequuntur. Nam cùm instructa acies ad hoſtes accedit, dextram alam tuam ſiniſtræ alæ hoſtium iunge, & ibi per equites probatiſſimos, & velociſſimos pedites incipe prœlium. Reliquam autem partem exercitus tui, longiſſimè *à dextra parte aduerſariorum remoue, & in directum porrige, quaſi veru. Nam cum partem ſiniſtram illius, & à lateribus, & à tergo cœperis cædere, ſine dubio vertes in fugam. Aduerſarius autem nec de dextra parte ſua, nec de media acie poteſt ſuis laborantibus ſubuenire, quia acies tua extenditur, & totam ſe porrigit ad ſimilitudinem I literæ, longiſſimeque recedit ab hoſtibus. Quo genere in itineribus ſæpè confligitur. Septima depugnatio eſt, quæ loci beneficio adiuuat dimicantem. In hac quoque, & cum paucioribus, & cum minus fortibus poteris aduerſarium ſuſtinere, hoc eſt ſi montem, aut mare, aut flumen, aut lacum, aut ciuitatem, aut paludes, aut abrupta in vna parte habeas, ex qua hoſtis non poſſit accedere, & reliquum exercitum tuum directa acie ordines. Sed in illa ala, quæ munitionem non habet, omnes equites & ferentarios ponas. Tunc* ſecurius, pro tuo arbitrio, cum hoſte confliges; quia ab vna parte loci natura te munit, ab alia duplex propè ponitur equitatus. Illud tamen obſeruandum eſt, quo nihil melius inuenitur, vt ſiue ſolo dextro cornu pugnare volueris, ibi fortiſſimos ponas: ſiue ſiniſtro, ibi ſtrenuiſſimos colloces: ſiue in medio cuneos facere volueris, per quos acies hoſtium rumpas, in cuneo exercitatiſſimos ordines bellatores. Victoria enim per

*Corrigunt libri omnes, primam.

*Aliis in libris, diffidũt.

*Rurſus libri omnes, ab acie aduerſariorum.

*Lego, ſecurus.

enim per paucos fieri consueuit. Tantum est, vt electi à duce sapientissimo, in his locis, in quibus ratio & vtilitas postulat, ordinentur.

Viam abscedendi hostibus dandam, vt deleantur facilius fugientes. CAP. XXI.

PLERIQVE rei militaris ignari, pleniorem victoriam credunt, si aduersarios, aut locorum angustiis, aut armatorum multitudine circumdederint, vt aditum non inueniant abscedendi. Sed clausis ex desperatione crescit audacia, & cùm spei nihil est, sumit arma formido. Libenter cupit commori, qui sine dubio scit se moriturum. Ideoque Scipionis laudata sententia est, qui dixit, viam hostibus, qua fugiant, muniendam. Nam cùm abscedendi aditu patefacto, mentes omnium ad præbenda terga consenserint, *multi more pecudum trucidantur. Nec insequentium vllum periculum est, cùm victi (quibus defendi poterant) arma conuerterint *[in fugam]. Hoc genere quantò maior fuerit exercitus, tantò facilius multitudo prosternitur. Neque enim ibi requirendus est numerus, vbi animus semel territus, non tam tela hostium cupit declinare, quàm vultũ. Ceterùm clausi, licet exigui numero & infirmi viribus, hoc ipso tamen sunt hostibus pares, quia desperantes sciunt aliud ibi licere non posse. *Nam

**Vna salus victis, nullam sperare salutem.*

*Inulti, Vegetius scripsit.
**Reiiciuntur illa ab optimis exemplaribus.*
*VV. *plerique habent* Sed.
**Virgil.* II. *Aeneid.*

Quemadmodum ab hostibus recedatur, si consilium pugnæ displiceat. CAP. XXII.

DIGESTIS omnibus, quæ ratio militaris experimentis & arte seruauit, vnum superest *docere, quemadmodum recedatur ab hostibus. Nam disciplinæ bellicæ, & exemplorum periti nusquam maius periculum imminere testantur. Qui enim ante congressum recedit ex acie, & suis fiduciam minuit, & inimicis addit audaciam. Verùm quia hoc sæpius necesse est euenire, quibus modis tutò possit fieri, declarandum est. Primùm vt tui nesciant, ideo te recedere, quia declinas inire conflictum, sed credant arte aliqua ideo se reuocari, vt ad

**Scribo,* edocere.

oportuniorem locum inuitetur hostis, ac facilius superetur: aut certè insequentibus aduersariis secretiores collocentur insidiæ. Nam necesse est, ad fugā parati sint, qui ducem suum sentiunt desperare. Illud quoque vitandum est, ne hostes te recedere sentiant, & statim inruant. Propterea plerique ante pedites, equites posuerunt, vt discurrentes aduersarios videre non sinerent, quando pedites abscedebant. Item * articulatim incipientes à primis, singulas acies subducebant, retroque reuocabant, in gradu suo manentibus reliquis: quos sensim postea cessimque ad illos iungebant, quos primùm subduxerant. Aliquanti exploratis itineribus, noctu cum exercitu recedebant: vt hostes die orto, cùm intellexissent, non possent comprehendere præcedentes. Præterea leuis armatura præmittebatur ad colles, sub quos subitò * tutò reuocaretur exercitus: & si hostes insequi voluissent, à leui armatura, quæ antè occupauerat locum, additis equitibus, * fundebantur. Nihil enim periculosius existimant, quàm si inconsultè insequentes, ab his qui in subsessa fuerint, vel qui ante se parauerint, obseruentur. Hoc tempus est, quo oportunè collocantur insidiæ, quia aduersus fugientes maior audacia & minor cura est. Necessariò autem amplior securitas grauius solet habere discrimen. Imparatis, cibum capientibus, in itinere lassis, equos suos pascētibus, ac nihil tale suspicantibus superuētus assolēt fieri. Quod & nobis vitandū est, & hosti in eiusmodi occasionibus pernicies inferenda. Hoc enim casu oppressis, nec virtus potest, nec multitudo prodesse: quia qui in acie, publica vincitur pugna, licet & ibi ars plurimum prosit, tamē ad defensionem suam potest accusare fortunam. Qui verò superuentus, & subsessas [* insidias] passus est, culpam suam non potest excusare: quia hæc & vitare potuit, & per speculatores idoneos antecognoscere. Cùm receditur, talis fraus ita fieri consueuit. Recto itinere pauci equites * consequuntur, valida manus occultè per alia mittitur loca: vbi & agmen inimicorum peruenerunt equites, tentant leuiter atque discedunt. Illi credunt quicquid insidiarum fuerit, præteriisse, & sine cura resoluuntur * in neglegentiam. Tunc illa manus, quæ secreto itinere destinata

* particulatim, *mihi pro genuino est.*

* *Lege*, totus.

* *Lege*, defendebātur.

* *Hoc ego glossema censeo verbi* subsessas.

* VV. insequuntur.

* *In* VV. ad

destinata fuerat, superueniens opprimit ignorantes. Multi cùm ab hoste discedunt, si per siluas ituri sunt, præmittunt, qui angusta vel abrupta occupent loca, ne ibidem patiantur insidias. Et rursus post se præcisis arboribus vias claudunt, quas compedes vocãt, vt aduersariis facultatem adimant persequendi, & penè vtrique parti in itinere ad subsessas communis occasio est. Nam qui præcedit, opportunis vallibus, vel siluosis montibus, [*quasi] post se relinquit insidias, in quas cùm inciderit inimicus, recurrit ipse, & adiuuat suos. Qui verò sequitur, *aduersis semitis longè antè destinat expeditos, vt præcedentem aduersarium arceat transitu, deceptumque à fronte & à tergo concludat. Dormientibus noctu aduersariis, & qui præcessit, potest regredi, & qui sequitur, quantumuis intersit, potest superuenire per fraudẽ. In transfretatione fluuiorum, qui præcedit, illam partem tentat opprimere, quæ prima transierit, dum reliqui alueo separantur: qui autem sequitur itinere festinato, illos qui nondum potuerunt transire, conturbat.

*Abest in aliquibus & facilè eo Vegetius careat.

*In m. l. auersis.

De camelis & cataphractis equitibus.

CAPVT XXIII.

CAMELOS aliquãtæ nationes apud veteres in aciem produxerunt, vt Vrsiliani in Aphrica, Macetes hodieque producunt. Sed hoc genus animaliũ arenis, & tolerandæ siti aptum, confusas etiam, in puluere, vento vias, absque errore dirigere memoratur. Ceterùm præter nouitatem, inefficax bello est. Cataphracti equites propter munimina quæ gerunt, à vulneribus quidem tuti, sed propter impedimentum, & pondus armorum, capi [eos] facilè est, quoniã frequenter *obnixi contra dispersos pedites, quam cõtra equites. In certamine meliores tamen, aut ante legiones positi, aut cum legionariis mixti. quando cominus (hoc est manu ad manum) pugnatur, acies hostium sæpe rumpunt.

*Scribe, obnoxij.

Quomodo quadrigis falcatis, vel elephantis in acie possit obsisti. CAP. XXIIII.

QVADRIGAS falcatas in bello rex Antiochus & Mithridates habuerunt. Quæ vt primò magnum intulere terro-

rem, ita postmodùm fuere derisui. Nam difficile currus falcatus planum semper inuenit campum, & leui impedimento retinetur: vnoque afflicto aut vulnerato equo decipitur. Sed maximè hac Romanorum militum arte perierunt. Vbi ad pugnam ventum est, repente toto campo Romani tribulos abiecerũt, in quos currentes quadrigæ cùm incidissent, deletæ sunt. Tribulus autem est* quatuor palis confixum propugnaculum, quod quomodo abieceris, tribus radiis stat, & erecto quarto infestum est. Elephanti in prœliis magnitudine corporum, barritus horrore, formæ ipsius nouitate, homines equosque conturbant. Hos contra Romanum exercitum primus in Lucania rex Pyrrhus eduxit. Postea Hannibal in Aphrica, Rex Antiochus in Oriente, Iugurtha in Numidia copiosos habuerunt, aduersus quos* diuersa excogitata sunt genera* armorum. Nam & Centurio in Lucania gladio manum (quam promuscidem vocant) vni abscidit, & bini cataphracti equi iungebantur ad currum, quibus insidentes clibanarij, sarissas, hoc est, longissimos contos in elephantos dirigebant. Nam muniti ferro, nec à sagittariis, quos vehebāt beluæ, lædebantur, & earum impetũ equorum celeritate vitabant. Alij cõtra elephantos cataphractos milites immiserunt: ita vt in brachiis eorũ, & in cassidibus, vel humeris, aculei ingentes ponerentur è ferro, ne [manu sua] elephas bellatorem contra se venientem posset apprehendere. Præcipuè tamen velites antiqui aduersum* elephantos ordinauerunt. Velites autem erant iuuenes, leui armatura, corpore alacri, qui ex equis missilia optimè dirigebant. Hi equis prætercurrentibus ad latiores lanceas, vel maiora spicula beluas occidebant: sed crescente audacia, postea collecti, plures milites pariter pila, hoc est, missilia, in elephantos congerebant, eosque vulneribus elidebant. Illud additum est, vt funditores cum fustibalis & fundis, rotundis lapidibus destinatis, * illos (per quos regebantur elephanti) cum ipsis turribus affligerent atque mactarent, quo nihil tutius inuenitur. Præterea venientibus beluis, * quà irrupissent aciem, spacium milites dabant. Quæ cùm in agmen medium peruenissent, circumfusis vndique armatorum globis, cum magi-

stris

*VV. *sequor in quibus*, est ex quatuor.

**Auctius libri optimi*, resistendi diuersa.

**Alij*, armatorum.

**Damnatur ab optimis libris, & ipso Modesto.*

*VV. elephantes, *quos non sequor.*

**Exemplaribus optimis placet*, Indos.

**Veram lectionem erui*, quasi.

ſtris abſque vulneribus capiebantur illæſæ. Carobaliſtas aliquanto maiores (hæ enim longius & vehementius ſpicula dirigunt) ſuperpoſitas curribus, cum binis equis aut mulis poſt aciem ordinari conuenit, vt cùm ſub iactum teli acceſſerint beſtiæ, ſagittis baliſtariorum transfigantur. Latius tamen contra eas & firmius præfigitur ferrum, vt in magnis corporibus maiora ſint vulnera. Aduerſum elephantos plura exempla, & machinamenta retulimus, vt ſi quando neceſſitas poſtulauerit, ſciatur quæ ſint tam immanibus beluis opponenda.

Quid fieri debeat, ſi vel pars, vel totus exercitus fugerit.
CAPVT XXV.

SCIENDVM verò eſt, ſi pars exercitus vicerit, & pars fugerit, minimè deſperandum, cùm in eiuſmodi neceſſitate, ducis conſtantia totam ſibi poſſit vendicare victoriam. Innumerabilibus hoc accidit bellis, & pro ſuperioribus ſunt habiti, qui minimè deſperarunt. Nam in ſimili conditione fortior creditur, quem aduerſa non frangunt. Prior ergo de cæſis hoſtibus ſpolia capiat, (quod ipſi dicunt) colligat campum, prior clamore, ac buccinis exultare videatur. Hac fiducia perterrebit inimicos, & ſuis fiduciam geminabit, quaſi victor ex omni parte diſceſſerit. Quod ſi aliquo caſu omnis in acie fundatur exercitus, *pernicioſæ cladis tamen reparationis fortuna multis non defuit; & medicina quærenda eſt. Dux ergo prouidus ſub ea cautela publico debet Marte confligere, vt ſi quid pro varietate bellorum, vel conditionis humanæ ſecus acciderit, abſque graui detrimento liberet victos. Nam ſi vicini colles fuerint; ſi poſt terga munitio; ſi ceteris abſcedentibus fortiſſimi quique reſtiterint, ſe ſuoſque ſeruabunt. Frequenter iam fuſa acies, diſperſos, ac paſſim ſequentes, reparatis viribus interemit. [Nam] nunquam exultantibus maius ſolet *eſſe diſcrimen, quàm cùm ſubitò ferocia in formidinem commutatur. Sed quicunque euentus fuerit, colligendi ſuperſtites, bello erigendi adhortationibus congruis, & armorum inſtauratione refouendi. Tunc noui dilectus, noua quæruntur auxilia: & (quod amplius prodeſt) *captatis occaſionibus in ipſos victores per

**Corrigo à ſcriptura, & interpunctione,* pernicioſa clades; tamen

**Malo cum VV.* euenire.

** Liber meus, & aliquot mſſ.* occupatis.

res per occultas insidias impetus faciendus est, ac sic audacia reparanda. Nec oportunitas * desit, cùm pro felicitate superbius, & incautius mentes efferantur humanæ. Si quis hunc casum vltimum putat, cogitet euentus omnium prœliorum, inter initia cõtra illos magis fuisse, quibus victoria debebatur.

* *Adsentior VV. qui scribunt*, desit.

Regulæ bellorum generales. CAP. XXVI.

IN omnibus prœliis expeditionis conditio talis est, vt quod tibi prodest, aduersario noceat: quod illum iuuat, tibi semper officiat. Nunquam igitur ad illius arbitriũ aliquid facere, aut dissimulare debemus, sed id solum agere, quod nobis vtile iudicamus. Contra te enim esse incipis, si imiteris quod fecit ille pro se: & rursus quicquid pro tua parte tentaris, contra illum erit, si voluerit imitari.

In bello, qui plus in * angariis vigilauerit, plus in exercendo milite laborauerit, minus periculum sustinebit.

* VV. agrariis, *quod probo.*

Nunquam miles in aciem producendus est, cuius antea experimenta non ceperis.

Aut inopia, aut superuentibus, aut terrore melius est hostem domare, quàm prœlio: in quo amplius solet fortuna potestatis habere, quàm virtus.

Nulla consilia meliora sunt, * quàm illa, quæ ignorauerit aduersarius antequam facias.

* *Ms.* nisi illa.

Occasio in bello amplius solet iuuare, quàm virtus.

In sollicitandis suscipiendisque hostibus, si cum fide veniant, magna fiducia est: quia aduersarium amplius transfugæ frangunt, quàm peremti.

Melius est post aciem plura seruare præsidia, quàm latius militem * spargere.

* *Mihi perplacet*, exspargere.

Difficile vincitur, qui verè potest de suis, & de aduersarij copiis iudicare.

Amplius iuuat virtus, quàm multitudo.

Amplius prodest locus sæpe, quàm virtus.

Paucos viros fortes natura procreat, bona institutione plures reddit industria.

Exercitus labore proficit, ocio consenescit.

Nunquam

Nunquam ad certamen publicum produxeris militem, nisi [cum] eum videris sperare victoriam.

Subita conterrent hostes, vsitata vilescunt.

Qui dispersis suis inconsultè sequitur, quam ipse acceperat, aduersario vult dare victoriam.

Qui frumentum,* necessariumque commeatum non præparat: vincitur sine ferro.

*VV. *Malunt*, necessariaque nō præparat.

Qui multitudine, & virtute præcedit, quadrata dimicet fronte, qui primus est modus.

Qui imparem se iudicat, dextro cornu suo sinistrum cornu pellat inimici, qui est secundus modus.

Qui sinistram alam fortissimā habere se nouerit, dextram alam hostis inuadat, qui est tertius modus.

Qui habet exercitatissimos milites, in vtroque cornu pariter prœlium debet incipere, qui est quartus modus.

Qui leuem armaturam optimam regit, vtramq. alam hostis inuadat, ferentariis ante mediam aciem constitutis, qui est quintus modus.

Qui nec numero militum, nec virtute confidit, si depugnaturus est, de dextra sua sinistram alam hostium pulset, reliquis suis porrectis in similitudinem veru, qui sextus est modus.

Qui pauciores, infirmioresque habere se nouit, septimo modo ex vno latere, aut montem, aut ciuitatem, aut mare, aut fluuium, aut aliquod debet habere subsidium.

Qui confidit equitatu, aptiora loca quærat equitibus, & rem magis per equites gerat.

Qui cōfidit pedestribus copiis, aptiora loca peditibus quærat: & rem magis per pedites gerat.

Cùm explorator hostium latenter oberrat in castris, omnes ad tentoria sua per diem redire iubeatur, & statim deprehenditur explorator.

Cùm consilium tuum cognoueris aduersariis proditum, dispositionem mutare te conuenit.

Quid fieri debeat, tractato cum multis: quid verò facturus sis, cum paucissimis, ac fidelissimis; vel potius ipse tecum.

Milites pœna, & timor in sedibus corrigunt; in expe-

ditionibus, ſpes, & præmia faciunt meliores.

Boni duces publico certamine nunquam niſi ex occaſione, aut nimia neceſſitate confligunt.

Magna diſpoſitio eſt, hoſtem fame magis vrguere, quàm ferro.

De equitatu ſunt multa præcepta, ſed cùm hæc pars militiæ, vſu exercitij, armorum genere, equorum nobilitate profecerit, ex libris nihil arbitror colligendum, cùm præſens doctrina ſufficiat.

Quo genere depugnaturus ſis, neſciant hoſtes: ne aliquibus remediis reſiſtere moliantur.

DIGESTA ſunt, Imperator inuicte, quæ nobiliſſimi autores, diuerſis probata temporibus, per experimentorum fidem, memoriæ prodiderunt, vt ad ſagittandi peritiam, quam in ſerenitate tua Perſa miratur: ad equitandi ſcientiam vel decorem, quæ Hunnorum, Alanorumque natio velit imitari, ſi poſſit: ad currendi velocitatem, quam Saracenus Induſque non æquat: ad armaturæ exercitationem, cuius campi* doctores, vel pro parte exempla intellexiſſe gaudent: nunc regula prœliandi, imo vincendi artificium iungatur; quatenus virtute pariter ac diſpoſitione mirabili, reipublicæ tuæ & Imperatoris officium exhibeas & militis.

* ductores *malim.*

LIBRI TERTII FLAVI VEGETI DE RE MILITARI FINIS.

FLAVI

FLAVI VEGETI RENATI VIRI INL. DE RE MILITARI,

LIBRI QVARTI PROLOGVS.

AGRESTEM, *incultamque hominum in initio sæculi vitam, à communione brutorum animalium, vel ferarum, vrbium constitutio prima discreuit. In his nomen reipublicæ* peperit communis vtilitas. Ideo potentissimæ nationes, ac principes consecrati, nullam maiorem gloriam putauerunt, quàm aut fundare nouas ciuitates, aut ab aliis conditas in nomen suum, sub quadam amplificatione, transferre. In quo opere clementia serenitatis tuæ obtinet palmam.* Ab aliis enim vel paucæ, vel singulæ, à pietate tua innumerabiles vrbes ita iugi labore perfectæ sunt, vt non tam humana manu conditæ, quàm diuino nutu videantur* paratæ. Cunctos Imperatores felicitate, moderatione, castimonia, indulgentiæ exemplo, studiorum amore* præcellis. Regni, animique tui bona cernimus: & tenemus, quæ anticipare & superior optauit ætas, & extendi in perpetuum ventura desiderat. Quibus rebus tantum vniuerso orbi præstitum gratulamur [bonum], quantum, vel humana mens petere, vel gratia potuit diuina conferre. Sed dispositionibus vestræ clemētiæ, quantùm profecerit murorum elaborata constructio, Roma documentum est, quæ salutem ciuium Capitolinæ arcis defensione seruauit, vt gloriosius postea totius orbis*

Aliàs, *reppperit.*

*VV. *Ab illis.*

*Malo cum VV. mss. *enatæ.*

*Restituo, *præcedis.*

 possideret

poßideret imperium. Ad complementum ergo operis maiestatis vestræ præceptione suscepti, rationes quibus vel nostræ ciuitates defendendæ sint, vel hostium subruendæ, ex diuersis autoribus in ordinem digeram: nec laboris pigebit, cum omnibus profutura condantur.

Ciuitates aut opere, aut natura, aut vtroque debere muniri. CAPVT I.

VRBES atque castella, aut natura muniuntur; aut manu; aut vtroque; quod firmius ducitur. Natura, aut loco edito vel abrupto, circumfuso mari siue paludibus, vel fluminibus. Manu, fossis, ac muris.* In illo naturali beneficio, tutissimum eligentis consilium; in plano quæritur fundantis industria. Videmus antiquissimas ciuitates ita in campis patẽtibus constitutas, vt deficiente auxilio locorum, arte tamen, & opere* redderentur inuictæ.

* *Vide Commentarium.*

* *In* VV. *quibusdam,* reddantur.

Non directos, sed angulosos muros faciendos. CAPVT II.

AMBITVM muri directum veteres duci noluerunt, ne ad ictus arietum esset dispositus, sed, sinuosis anfractibus, iactis fundamentis, clausere vrbes; crebrioresque turres in ipsis angulis ediderunt propterea: quia si quis ad murum tali ordinatione constructum, vel scalas, vel machinas voluerit admouere, non solùm à fronte, sed etiam à lateribus, & propè à tergo, veluti in sinum circumclusus opprimitur.

Quemadmodum muris terra iungatur egesta. CAPVT III.

MVRVS autem,* vt nunquam possit elidi, hac ratione perficitur. Interuallo vicenûm pedum interposito, duo intrinsecus parietes fabricantur. Deinde terra, quæ de fossis fuerit egesta, inter illos mittitur, vectibusque densatur: ita vt à muro primus paries* parum inferior, secundus longè minor ducatur: vt de plano ciuitatis ad similitudinem graduum quasi cliuo, molliuſ-

* *Fortean.* ne vnquam.

* *Aliquot in libris* pro rata.

molliuſq; ad propugnacula poſſit aſcendendi. Quia nec murus vllis poteſt arietibus rumpi, quem terra confirmat, & quouis caſu deſtructis lapidibus, ea quæ inter parietes denſata fuerit, ad muri vicem ingruentibus moles obſiſtit.

*Scribo, quaſi cliuo molli, vſque ad p. p. adſcendi.

De cataractis, & portis, ne exurantur ab ignibus.

CAPVT IIII.

CAVETVR præterea, ne portæ ſubiectis ignibus exurantur. Propter quod ſunt coriis, & ferro tegendæ. Sed amplius prodeſt, quod inuenit antiquitas, vt ante portam addatur propugnaculum, in cuius ingreſſu ponitur cataracta, quæ annulis ferreis, ac funibus pendet, vt ſi hoſtes intrauerint, demiſſa eadem extinguantur incluſi. Ita tamen ſupra portam murus eſt ordinandus, vt accipiat foramina, per quæ de ſuperiore parte effuſa aqua, ſubiectum reſtinguat incendium.

De foßis faciendis. CAPVT V.

FOSSÆ autem ante vrbes latiſſimæ, altiſſimæque faciendæ ſunt, vt nec facilè poſſint coæquari, repleriq; ab obſidentibus, & cum aquæ cœperint *inundari ab aduerſario cuniculum continuari minimè patiantur. Nam duplici modo opus ſubterraneum peragi, earum altitudine, & inundatione prohibetur.

*VV. redundare.

Ne ſagittis hoſtium homines lædantur in muro.

CAPVT VI.

FORMIDATVR, ne multitudo ſagittariorum, de propugnaculis exterritis defenſoribus, appoſitiſque ſcalis, occupet murum. Aduerſum quod cataphractas atque ſcuta in ciuitatibus debent habere quàm plurimi. Deinde propugnacula duplicia, ſaga ciliciaq. tenduntur, quæ impetum excipiunt ſagittarum. Nec enim facilè tranſeunt ſpicula, quod cedit ac fluctuat. Inuentum quoque remedium eſt, vt de ligno crates facerent, quas metellas vocauerunt, lapidibuſque complerent: ea arte inter bina propugnacula conſtitutas, vt ſi per ſcalas aſcendiſſet hoſtis, & partem aliquam ipſius contigiſſet, ſupra caput ſuum vergerent ſaxa.

Quibus modis prouidendum sit, ne famem patiantur obsessi. CAP. VII.

MVLTA defensionum, oppugnationumque sunt genera, quæ locis competentibus inseremus. Nunc sciendum est, obsidendi duas esse species. Vnam, cùm aduersarius opportunis locis præsidiis ordinatis* [continuis insultibus impugnat obsessos. Alteram, cùm] vel aqua prohibet inclusos, vel deditionem sperat à fame, quando omnes prohibuerit commeatus. Hoc enim consilio, ipse ociosus, ac tutus fatigat inimicum. Ad quos casus, possessores, quamuis leui suspicione pulsati, omnem alimoniam victus intra muros debent studiosissimè collocare, vt ipsis exuberet substantia, aduersarios inopia cogat abscedere. Non solùm autem porcinum, sed & omne animalium genus, quod inclusum seruari non potest, deputari oportet ad lardum, vt adminiculo carnis frumenta sufficiant. Aues autem cohortales, & sine impensa, in ciuitatibus nutriuntur; & propter ægrotantes sunt necessariæ. * Pabula equis sunt præcipuè congerenda, & quæ apportari nequiuerint, exurenda. Vini, aceti, ceterarumque frugum, vel pomorum congerendæ sunt copiæ, nihilque, quod vsui proficiat, hostibus relinquẽdum. Nam vt hortorum cura in viridariis domorũ, vel areis exerceatur, vtilitatis, & voluptatis ratio persuadet. Parum autem *proficit plurimum collegisse, nisi ab exordio dimensione salubri per idoneos* [procuratores] erogatio temperetur. Nunquam periclitati sunt fame, qui frugalitatem inter copiam seruare cœperunt. Imbellis quoque ætas, ac sexus, propter necessitatem victus, portis frequenter exclusa est: ne penuria opprimeret armatos, à quibus mœnia seruabantur.

*Inclusa adulterina esse libri clamant, sententia autem reclamat.

*VV. aliquot, Pabulaque sunt præcipuè.

*Aliàs, prodest.

* Hæc vox nulla est in optimis exemplaribus.

Quæ species præparandæ sint pro defensione murorum. CAPVT VIII.

BITVMEN, sulphur, picem liquidam, oleum, quod incendiarium vocant, ad exurendas hostium machinas, conuenit præparare: ad arma facienda ferrum vtriusque temperaturæ, & carbones seruantur in conditis: ligna quoque hastilibus, sagittis-

gittisque necessaria reponuntur. Saxa rotunda de fluuiis, quia pro soliditate grauiora sunt, & aptiora mittentibus, diligentissimè colliguntur; ex quibus muri replentur, & turres. Minima * fundis, siue fustibalis, vel manibus iacienda. Maiora per onagros diriguntur. Maxima verò pondere, formaque volubili, in propugnaculis digeruntur, vt dimissa per præceps, non solùm obruant subeuntes, sed etiam machinamenta confringant. Rotæ quoque de lignis viridibus ingentissimæ fabricantur, vel intercisi ex validissimis arboribus cylindri (quas taleas vocant) vt sint volubiles læuigantur: quæ per pronum labentia subito impetu bellatores sternunt, equosque solent deterrere. Trabes quoque & tabulata, vel diuersæ magnitudinis clauos ferreos esse oportet in promptu. Nam oppugnantium machinis per alias machinas consueuit obsisti, præcipuè cum subitis operibus addenda sit muris vel propugnaculis altitudo, ne aduersariorum mobiles turres supereemineant, & capiant ciuitatem.

* *Restituendum*, ad fundas, siue fustibalos.

Quid faciendum, si neruorum defuerit copia.
CAPVT IX.

NERVORVM quoque copiam summo studio expedit colligi: quia onagri, vel balistæ, ceteraque tormenta, nisi funibus neruinis intenta, nihil prosunt. Equorum tamen setæ de caudis ac iubis ad balistas vtiles asseruntur.* Indubitatum verò est crines feminarum in eiusmodi tormẽtis non minorem habere virtutem, Romanæ scilicet necessitatis experimento. Nam in obsidione Capitolij corruptis iugi, ac longa fatigatione tormentis, cùm neruorum copia defecisset, matronæ abscissos crines viris suis obtulere pugnantibus, reparatisq. machinis, aduersariorum impetum repulerunt. Maluerunt enim pudicissimæ feminæ, deformato ad tempus capite, liberè viuere cum maritis; quàm hostibus integro decore seruire. Cornua quoque, vel cruda coria proficit colligi ad cataphractas tegendas, aliaque machinamenta, siue munimina.

* *Adi notas.*

Quid

Quid faciendum, ne aquæ inopiam patiantur obsessi.
CAPVT X.

MAGNA vrbis vtilitas est, cùm perennes fontes murus includit. Quod si natura non præstat, cuiuslibet altitudinis effodiendi sunt putei, aquarumque haustus funibus extrahendi. Sed interdum * sicciora sunt loca, quæ montibus sunt, saxisq; munita, in quibus superposita castella; extra murum inferiores reperiunt fontium venas, ac de propugnaculis, vel turribus destinatis protegunt telis, vt aquatoribus liber præstetur accessus. Quod si vltra iactum teli, in cliuo tamen ciuitatis subiecta sit vena, castellum paruulum (quem Burgum vocant) inter ciuitatem, & fontem conuenit fabricari, ibique balistas, sagittariosque constitui, vt aqua defendatur ab hostibus. Præterea in omnibus publicis ædificiis, multisque priuatis, cisternæ sunt diligentissimè substruẽdæ, vt receptacula aquis pluuialibus, quæ de tectis effluunt, præstent. Difficilè enim vincit sitis eos, qui quamuis exigua aqua, ad potum tantùm, in obsidione, sunt vsi.

Mss. si altiora sunt.

Si sal defuerit, quid faciendum.
CAPVT XI.

SI maritima sit ciuitas, & * sal defuerit, liquor ex mari sumtus, per alueos atque patula vasa diffunditur, qui à calore solis duratur in salem. Quod si hostis ab vnda prohibeat (nam hoc sæpè accidit) harenas, quas exagitatum ventis mare * superfuderat, aliquando colligunt, & dulci aqua eluunt, quæ sole siccata nihilominus mutatur in salem.

* *Aliquot* VV. sales defuerint.

* *Libri optimi* fuderat.

Quid faciendum, cùm primo impetu venitur ad muros
CAPVT XII.

VIOLENTA autem impugnatio, quando castellis, vel ciuitatibus præparatur, mutuo vtrinque periculo, sed maiore oppugnantium sanguine, exercentur luctuosa certamina. Illi enim qui muros inuadere cupiunt, terrifico apparatu expositis copiis, in spem deditionis formidinem geminant, tubarum strepitu, hominumque permixto. Tunc, quia timor magis frangit insuetos, primo impetu stupentibus oppidanis, si dis-

criminum experimenta non norunt, [dum] admotis ſcalis inuaditur ciuitas [reſiſtere debent omni virtute]. Quòd ſi à fidentibus, ſiue militaribus viris repellatur prima congreſſio, ſtatim clauſis creſcit audacia, & iam non terrore, ſed viribus, & arte confligitur.

Incluſa cur remouenda ſint, dicam poſtea in Commentario.

Enumeratio machinarum, quibus muri oppugnantur. CAPVT XIII.

ADMOVENTVR* etiam teſtudines, arietes, falces, vineæ, plutei, muſculi, turres, de quibus ſingulis qualiter fabricentur, quo etiam pacto prœlientur, vel repellãtur, ediſſeram.

**Libri omnes, enim.*

De ariete, falce, teſtudine. CAP. XIIII.

DE materia, ac tabulatis teſtudo contexitur, quæ ne exuratur incendio, coriis, vel ciliciis, centonibuſque veſtitur. Hæc intrinſecus accipit trabem, quæ aut adunco præfigitur ferro, & Falx vocatur, ab eo quod incurua eſt, vt de muro extrahat lapides: aut certè ipſius caput veſtitur ferro, & appellatur Aries: vel quòd habet duriſſimam frontem, quæ ſubruat muros: vel quòd more arietum retrocedit, vt cum impetu vehementius feriat. Teſtudo autem à ſimilitudine veræ teſtudinis vocabulum ſumſit: quia ſicut illa modò reducit, modò profert caput; ita machinamentum interdum reducit trabem, interdum exerit, vt fortius cædat.

De vineis, pluteis, & aggere. CAP. XV.

VINEAS dixerunt veteres, quas nunc militari, barbaricoque vſu cauſias vocant. E lignis leuioribus machina colligatur, alta pedibus octo, lata pedibus ſeptem, longa pedibus* ſex. Huius tectum munitione duplici,* tabulatis, cratibuſque contexitur. Latera quoque vimine ſepiuntur, ne ſaxorum, telorumque impetu penetrentur. Extrinſecus autem, ne immiſſo concremetur incendio, crudis, ac recentibus coriis, vel centonibus operitur. Iſtæ, cùm plures factæ fuerint,* iunguntur in ordinem, ſub quibus* ſubſidentes tuti ad ſubruenda murorum penetrant fundamenta. Plutei dicuntur, qui ad ſimilitudinem abſidis contexuntur è vimine, & ciliciis, vel coriis proteguntur,

**Emendãdum libris omnibus auctoribus,* ſexdecim.
**An'ne rectum ſit,* tabulis.
**Alter Suſij* cogũtur.
**V.V. malunt* obſidentes.

teguntur, ternisq. rotulis, quarum vna in medio, duæ in capitibus apponuntur, in quamcunq. partem volueris admouentur more carpenti: quos obsidentes applicant muris, eorumq. munitione protecti, sagittis, siue fundis, vel missilibus defensores omnes de propugnaculis ciuitatis exturbant, vt scalis ascendendi facilior præstetur occasio. Agger autem ex terra, lignisque extollitur contra murum, de quo tela iactantur.

De Musculis. CAPVT XVI.

MVSCVLOS dicunt minores machinas, quibus protecti bellatores,* si lutum obfuerit, ciuitatis fossatum etiam apportatis lapidibus, lignis, ac terra, non solum complent, sed etiam solidant, vt turres ambulatoriæ sine impdimento iungantur ad murum. Vocantur autem à marinis beluis Musculi. Nam quemadmodum illi, cùm minores sint, tamen balenis auxilium, adminiculumque iugiter exhibent: ita istæ machinæ breuiores, deputatæ turribus magnis, aduentui illarum parant viam, itineraque præmuniunt.

*VV. *aliquot,* sudatum auferunt.

De turribus ambulatoriis. CAP. XVII.

TVRRES autem dicuntur machinamenta, ad ædificiorum speciem, ex trabibus, tabulatisque compacta: & ne tantum opus hostili concremetur incendio, diligentissimè [ex] crudis coriis, vel centonibus *communita, quibus pro modo altitudinis, additur latitudo. Nam interdum tricenos pedes per quadrum, interdum quadragenos, vel quinquagenos latæ sunt. Proceritas autem ipsarum tanta fit, vt non solùm muros, sed etiam turres lapideas altitudine superent. His plures rotæ mechanica arte subduntur, quarum lapsu volubili magnitudo tam ampla mouetur. Præsens autem periculum ciuitatis est, si ad murum fuerit turris admota. Plures enim accipit scalas, & diuerso genere conatur inrumpere. Nam in inferioribus habet arietem, cuius impetu destruit muros: circa mediam verò partem accipit pontem, factum de duabus trabibus, septumque de vimine, quem subito prolatum inter turrim murumque constituunt, & per eum egredientes de machina bellatores in ciuitatem transeunt, & occupant muros. In

**Scribe,* communitur.

ros. In superioribus autem turris illius partibus contati, & sagittarij collocantur, qui defensores vrbis [ex alto] contis, missilibus, saxisque prosternant. Quo facto ciuitas capitur sine mora. Quid enim auxilij superest, cùm hi qui de murorum altitudine sperabant, repentè supra se aspiciant altiorem hostium murum?

Quemadmodum ambulatoria turris possit incendi.
CAPVT. XVIII.

HVIC tam manifesto discrimini multis occurritur modis. Primùm, si confidentia, vel virtus est militaris, eruptione facta, globus egreditur armatorum, & vi hostibus pulsis machinamentum illud ingens, direptis coriis, ignis exurit. Quòd si oppidani exire non audeant,* maiores balistas, malleolos, vel phalaricas cum incendio destinant, vt perruptis coriis, vel centonibus, intrinsecus flamma condatur. Malleoli velut sagittæ sunt, & vbi adhæserint (quia ardentes* sunt) vniuersa conflagrant. Phalarica autem, ad modum hastæ, valido præfigitur ferro: inter tubum, & hastile sulphure, resina, bitumine, stupisque conuoluitur infuso oleo, quod incendiarium vocant, quæ balistæ impetu destinata, perrupto munimine ardens figitur ligno, turritamque machinam frequenter incendit. Depositi quoque homines funibus, cùm hostes dormiunt, in laternis portant lucernas, &, incensis machinis, rursus leuantur in murum

*Restituo, ad maiores balistas.

*Exemplaria optima, veniunt.

Quemadmodum altitudo muris addatur.
CAPVT XIX.

PRÆTEREA partem muri, ad quam machina conatur accedere, cæmento atque lapidibus, vel luto, siue lateribus, postremò tabulatis exstruẽdo faciunt altiorem, ne defensores mœnium desuper vrbi ventura possit opprimere. Constat autem inefficax machinamentum reddi, si inueniatur inferius. Verùm obsidentes eiusmodi dolum adhibere consueuerunt. Primò talem exstruunt turrem, quæ propugnaculis ciuitatis videatur inferior. Deinde secretò aliam de* tabulatis intrinsecus turriculam faciunt, & cum muris fuerit machina sociata, subito

*Alij libri, tabulis.

ta, ſubitò funibus, trochleiſque de medio turricula illa producitur, de qua egredientes armati (quia altior inuenitur) ſtatim capiunt ciuitatem.

Quo pacto ſuffodiatur terra, vt machina nocere non poßit.

CAPVT XX.

INTERDVM longiſſimas, ferrataſque trabes opponunt machinæ venienti, eamque à muri vicinitate propellunt. Sed cum Rhodiorum ciuitas oppugnaretur ab hoſtibus, & turris ambulatoria murorum altitudinem, ac turrium omnium ſuperaret, mechanici ingenio inuentum eſt tale remedium. Per noctem ſub fundamento muri cuniculum fodit, & illum locum, ad quem die poſtero turris fuerat promouēda, nullo hoſtium ſentiente, egeſta terra cauauit intrinſecus: & cum rotis ſuis moles fuiſſet impulſa, atque ad locum qui ſubtus cauatus fuerat, perueniſſet, tanto ponderi ſolo cedente, ſubſedit. nec iungi muris, aut moueri vlterius potuit. Ita & ciuitas liberata eſt, & machina derelicta.

De ſcalis, ſambuca, exoſtra, & tollenone

CAPVT XXI.

ADMOTIS turribus, funditores lapidibus, ſagittarij iaculis, manubaliſtarij vel arcubaliſtarij ſagittis, iaculatores plumbatis ac miſſilibus, è muris ſubmouent hoſtes. Hoc facto, ſcalis appoſitis occupant ciuitatem. Sed qui ſcalis nituntur, frequenter periculū ſuſtinent, exemplo Capanei, à quo primum [hæc] ſcalarum oppugnatio perhibetur inuenta: qui tanta vi occiſus eſt à Thebanis, vt extinctus fulmine diceretur. Et ideo ſambuca, exoſtra, & tollenone obſidentes in murum hoſtium penetrant. Sambuca dicitur * à ſimilitudine citharæ. Nam quemadmodùm in cithara chordæ ſunt, ita in trabe, quæ iuxta turrim ponitur, funes ſunt, qui pontem de ſuperiore parte trochleis laxant, vt* aſcendat ad murum, ſtatimque de turri exeunt bellatores, & per eum tranſeuntes mœnia vrbis inuadunt. Exoſtra dicitur pons, quem ſuperius expoſuimus, qui de turri in murum repente* protenditur. Tollenon dicitur, quoties vna trabes in terram præaltè defigitur, cui in ſummo vertice

** Lege, ad ſimilitudinē.*

** Emendandum, deſcendat.*

** Ea lectio ex officinis eſt. Veteres libri, & editi plerique, protruditur.*

vertice alia transuersa trabes longior dimensa medietate connectitur, eo libramento, vt si vnum caput depresseris, aliud erigatur. In vno ergo capite cratibus siue tabulatis contexitur machina, in qua pauci collocantur armati. Tunc per funes vno attracto depressoque, alio capite eleuati imponuntur in murum.

De balistis, onagris, scorpionibus, arcubalistis, fustibalis, fundis, per quæ tormenta defenditur murus.

CAPVT XXII.

ADVERSVM hæc obsessos defendere consueuerunt balistæ, onagri, scorpiones, arcubalistæ, fustibali, sagittarij, fundæ. Balista* funibus, neruis, [chordisque] tenditur, quæ quantò prolixiora brachiola habuerit, hoc est, quantò maior fuerit, tantò spicula longius emittit: quæ si iuxta artem mechanicam temperetur, & ab exercitatis hominibus, qui mensuram eius antè collegerint, dirigatur, penetrat quodcunque percusserit. Onager autem dirigit lapides, sed pro neruorum crassitudine, & magnitudine, saxorum pondera iaculatur. Nam quantò amplior fuerit, tantò maiora saxa fulminis more contorquet. His duobus generibus nulla tormentorum species vehementior inuenitur. Scorpiones dicebant, quas nunc manubalistas vocant: ideo sic nuncupati, quòd paruis, subtilibusque spiculis inferant mortem. Fustibalos, arcubalistas, & fundas describere superfluum puto, quæ præsens vsus agnoscit: saxis tamen grauioribus per onagrum destinatis, non solùm equi eliduntur, & homines, sed etiam hostium machinamenta franguntur.

*Mss. aliquot malunt, funibus neruinis.

Aduersum arietes prosunt culcitræ, laquei, lupi, & columnæ grauiores.* CAP. XXIII.

*Scribo, culcitæ.

ADVERSVM arietes etiam vel falces, sunt plura remedia. Aliquanti centones & culcitas *fustibus calcant, & illis opponunt locis, quà cædit aries, vt impetus machinæ materia molliore fractus, non destruat murum. Alij laqueis captos arietes, per multitudinem hominum de muro in obliquum trahunt, & cum ipsis testudinibus euertũt. Plures in modum

*Emenda, funibus chalant.

forficis dentatum funibus illigant ferrum, quem lupum vocant, apprehensumque arietem, aut* auertunt, aut ita suspendunt, vt impetum non habeat feriendi. Interdum bases, columnæ marmoreæ, vibrato impetu iaciuntur è muris, arietesque confringunt. Quod si tanta vis fuerit, vt murus arietibus perforetur, & (quod sæpe accidit) decidat, salutis vna spes superest, vt destructis domibus alius intrinsecus murus addatur, hostesque inter binos parietes (si penetrare tentauerint) perimantur.

* *Præferunt alij codices*, euertunt.

De Cuniculis, per quos aut murus defoditur, aut ciuitas penetratur. CAP. XXIIII.

ALIVD genus oppugnationis est subterraneum, atque secretum, quod cuniculum vocant: à leporibus, qui cauernas sub terris fodiunt, ibique conduntur. Adhibita ergo multitudine ad speciem metallorum, in quibus auri argentique venas Bessorum rimatur industria, magno labore terra defoditur, cauatoq. specu in exitium ciuitatis inferna quæritur via: quæ fraus duplicibus operatur insidiis. Aut enim penetrant vrbem, & noctu non sentientibus oppidanis egrediuntur per cuniculum, reseratisque portis suorum agmen* ducunt, hostesque in ipsis domibus perimunt ignorantes: aut certè cùm ad murorum fundamenta peruenerint, suffodiunt eorum maximam partem, & appositis siccioribus lignis, ruinam muri tumultuario opere suspendunt. Sarmenta insuper iungunt, aliaque fomenta flammarum. Tunc præparatis bellatoribus* subter ignis immittitur, combustisque columnis ligneis, atque tabulatis, muro subitò corruente, * inruptione aditus reseratur.

* *Lege*, inducunt.

* *Liber* V. in opera ignis.

* *Malim* inruptioni.

Quid facere debeant oppidani, si hostis inruperit ciuitatem. CAPVT XXV.

INNVMERABILIBVS declaratur exemplis, sæpè cæsos ad internecionem hostes, qui peruaserant ciuitatem. Quod sine dubio euenit, si oppidani muros, ac turres retinuerint, vel altiora occupauerint loca. Tunc enim de fenestris, ac tectis; omnis ætas, ac sexus inrumpentes obruunt saxis, aliisque generibus telorum: quod ne sustineant obsidentes, portas

ciuitatis

*ciuitatis aperire consueuerunt, vt resistere desinant, fugiendi potestate cōcessa. Necessitas enim quædam virtutis est desperatio. In hoc casu vnum oppidanis auxiliū est, siue per diem, siue per noctem hostis intrauerit, vt muros, turresque teneant, ac loca superiora conscendant, hostesque per vicos, & plateas vndique obruant dimicantes.

*Alij, ciuibus.

Quæ sit adhibenda cautela, ne hostes furtim occupent murum. CAP. XXVI.

FREQVENTER dolum excogitant obsidentes, ac simulata desperatione longius abeunt. Sed vbi* postmodum, murorum vigiliis derelictis, requieuerit incauta securitas, tenebrarum ac noctis occasione captata, cum scalis *clāculum veniunt, murosque conscendunt. Propter quod maior est adhibenda custodia, cùm hostis abscesserit, & in ipsis muris, ac turribus* tuguriola collocanda, in quibus vigiles, hybernis mensibus, ab imbribus, vel frigore; æstiuis defendantur à sole. Illud quoqe vsus inuenit, vt acerrimos, ac sagacissimos canes in turribus nutriant, qui aduentum hostium odore præsentiant, latratuque testentur. Anseres quoque non minore solertia nocturnos superuentus clamoribus indicant. Nam ingressi Capitolinam arcem Galli, Romanum nomen eruerant, nisi clamore *anseris excitatus Manlius restitisset. Mira diligentia siue fortuna viros, qui vniuersum orbem erant missuri sub iugum, auis vna seruauit.

* *Restituo*, post metum,

*VV. clanculò.

**Membranæ habent*, teguriola.

**Libri aliquot*, anserum.

Quomodo oppidanis inferantur insidiæ.
CAPVT XXVII

NON solùm in obsidionibus, sed in vniuerso genere bellorum supra omnia ducitur, hostiū consuetudinem explorare diligenter, ac nosse. Oportunitas enim insidiarum aliter non potest inueniri, nisi scias, quibus horis aduersarius à laboris intentione discedat, quibus reddatur incautior: interdum medio die, interdum ad vesperum, sæpe nocte, aliquando eo tempore, quo sumitur cibus, cùm vtriusque partis milites ad requiem, aut ad curanda corpora disperguntur. Quod in ciuitate cùm cœperit fieri, obsidentes astu se à prœlio subtrahunt, vt

hunt, vt

hunt, vt aduersariorum neglegentiæ licentiam tribuant. Quæ ipsa impunitate cùm creuerit, repentè admotis machinis, vel appositis scalis occupant ciuitatem. Et ideo in muris saxa, ceteraque tormenta ponuntur in promptu, vt cognitis insidiis accurrentes, ad manum habeant quod supra capita hostium euoluant, atque iaculentur.

Quid faciant obsidentes, ne ab oppidanis patiantur insidias.
CAPVT XXVIII.

CVM neglegentia interuenerit paribus insidiis subiacent obsidentes. Nam siue cibo, siue somno fuerint occupati, siue ocio, aut aliqua necessitate dispersi: tunc oppidani repentè prorumpunt; ignorantes perimunt; arietes, machinas, ipsosque aggeres ignibus concremant; omniaq. in perniciem suam fabricata opera subuertunt. Propter quod obsidentes vltra iactum teli fossam faciunt, eamque non solùm vallo, & sudibus, sed etiam turriculis instruunt, vt erumpentibus ex ciuitate possint obsistere, quod opus Loriculam vocant, & sæpe cùm odsidio describitur, inuenitur in historiis, *Loricula vrbem esse circumdatam.

*Membranæ legunt, Lorica

Quo genere tormentorum ciuitates defendantur.
CAPVT XXIX.

SED ex alto destinata missilia, siue plumbatæ, siue lanceæ, veruta, vel spicula in subiectos vehementius cadunt. Sagittæ quoque arcubus missæ, & saxa manibus, fundis, siue fustibalis directa; quantò de excelsiori loco exeunt, tantò longius penetrant. Balistæ verò, & onagri, si à peritis diligentissimè temperentur, vniuersa* præcidunt, à quibus nec virtus vlla, nec munimina possunt defendere bellatores. Nam more fulminis quicquid percusserint, aut dissoluere, aut inrumpere consueuerunt.

*Rectè VV. præcedunt,

Quemadmodum mensura colligatur ad scalas vel machinas faciendas. CAP. XXX.

AD capiendos muros, scalæ, vel machinæ plurimùm valent, si ea magnitudine compactæ fuerint, vt altitudinem exsuperent

ſuperent ciuitatis. Menſura autem colligitur duplici modo: aut enim linum tenue expeditum vno capite nectitur in ſagitta, quæ cùm ad muri faſtigia directa peruenerit, ex menſura lini, murorum altitudo deprehenditur: aut certè cùm ſol obliquus vmbrám turrium, murorumque iaculatur in terram, tunc ignorantibus aduerſariis, vmbræ illius ſpacium menſuratur. itemque decempeda figitur, & vmbra ipſius ſimiliter menſuratur. Quo collecto [numero], nemo dubitat, ex vmbra decempedæ inueniri altitudinem ciuitatis, cùm ſciatur quanta altitudo, quantum vmbræ emittat in longum. Quæ ad oppugnandas, vel defendendas vrbes autores bellicarum artium prodiderunt, vel quæ recentior neceſſitatum vſus inuenit, pro publica (vt arbitror) vtilitate digeſſi, illud* iterumque commonens, vt ſolertiſſimè caueatur, ne quando aut potus inopia emergat, aut cibi, quibus malis nulla arte ſuccurritur: ideoque intra muros tantò plura condenda ſunt,* quantò ſcitur clauſuræ tempus in obſidentium poteſtate conſiſtere.

* *Explent alij* iterum, iterumque.

* *Liber V.* quando.

Præcepta belli naualis CAP. XXXI.

PRÆCEPTO maieſtatis tuæ, imperator inuicte, terreſtris prœlij rationibus abſolutis, naualis belli reſidua (vt opinor) eſt portio: de cuius artibus ideo pauciora dicenda ſunt: quia iamdudum pacato mari, cum barbaris nationibus agitur terreſtre certamen.* Romanus autem populus pro decore & vtilitate magnitudinis ſuæ, non propter neceſſitatem tumultus alicuius claſſem parabat ex tempore: ſed ne quando neceſſitatem ſuſtineret, ſemper habuit præparatam. Nemo enim bello laceſſere, aut facere audet iniuriam ei regno, vel populo, quem expeditum, & promptum ad reſiſtendum, vindicandumque cognoſcit. Apud Miſenum ergo, & Rauennam ſingulæ legiones cum claſſibus ſtabant, ne longius à tutela vrbis abſcederent: & cum ratio poſtulaſſet, ſine mora, ſine circuitu ad omnes mundi partes nauigio peruenirent. Nam Miſenatium claſſis, Galliam, Hiſpanias, Mauritaniam, Aphricam, Ægyptum, Sardiniam, atque Siciliam habebat in proximo. Claſſis autem Rauennatium, Epiron, Macedoniam,

* *In vno V. huc vſque præfatio libri quinti.*

Achaiam, Propontidem, Pontum, Orientem, Cretam, Cyprum petere directa nauigatione consueuerat: quia in rebus bellicis celeritas amplius solet prodesse, quàm virtus.

Nomina iudicum, qui praeerant classibus.
CAPVT XXXII.

LIBVRNIS autem, quae in Campania stabant, praefectus classis Misenatiū praeerat. Eae verò, quae Ionio in mari locatae fuerant, ad praefectum classis Rauennatium pertinebant: sub quibus erant [deni] tribuni, per cohortes singulas constituti. Singulae autem Liburnae singulos nauarchos, id est, quasi nauicularios habebāt, qui exceptis ceteris nautarum officiis, gubernatoribus, atque remigibus, & militibus exercendis, quotidianam curam, & iugem exhibebant industriam.

Vnde appellentur Liburnae. CAP. XXXIII.

DIVERSAE autem prouinciae quibusdam temporibus mari plurimùm potuerunt, & ideo diuersa eis genera nauium fuerunt. Sed Augusto dimicante Actiaco proelio, cùm Liburnorum auxilis praecipuè victus fuisset Antonius, experimento tanti certaminis patuit, [esse] Liburnorum naues ceteris aptiores. Ergo similitudine, & nomine vsurpato, ad earundem instar classem Romani principes texuerūt. Liburnia namque Dalmatiae pars est, * Iadertinae subiacens ciuitati, cuius exemplo nunc naues bellicae fabricantur, & appellātur Liburnae.

* *Emendo*, Iaderinae, *nisi malis*, Iaderae.

Qua diligentia fabricentur Liburnae.
CAPVT XXXIIII.

SED cùm in domibus * struendis arenae vel lapidum qualitas requiratur, tantò magis in fabricandis nauibus diligenter cuncta quaerenda sunt, quantò maius periculum est, nauem vitiosam esse, quàm domum. Ex cypresso ergo, & pinu domestica, siue siluestri larice, & abiete praecipuè Liburna contexitur, vtilius aereis clauis, quàm ferreis * configenda. Quamlibet enim grauior aliquanto videatur expensa, tamen, quia amplius durat, lucrum probatur afferre. Nam ferreos clauos tempore, & humore, celeriter rubigo consumit; aerei autem, etiam in fluctibus, propriam substantiam seruant.

* *Membranae pleraeque* substruendae.

* *Quis non recipiat ex membranis* compingenda.

Qua ob-

Qua obseruatione sit cædenda materies.

CAPVT XXXV.

OBSERVANDVM præcipuè, vt à quintadecima luna, vsque ad vigesimam* tertiam, arbores præcidantur, ex quibus Liburnæ contexẽdæ sunt. His enim tantum* octo diebus cæsa materies immunis seruatur à carie: reliquis autem diebus præcisa, etiam eodem anno interna vermium labe exesa in puluerem vertitur: quod, ars ipsa, & omnium architectorum quotidianus vsus edocuit, & contemplatione ipsius religionis agnoscimus, quam pro æternitate his tantùm diebus placuit celebrari.

*Meliores libri secundam.
*Iterum, septem.

Quo mense cædendæ sint trabes

CAPVT XXXVI.

CÆDVNTVR autem trabes vtiliter post solstitium æstiuum, id est, per menses, Iulium, Augustum, & per autumnale equinoctium, id est, vsque ad kalendas Ianuarias. His namque mensibus arescente humore ficciora, & ideo fortiora sunt ligna. Illud etiam cauendum, ne continuò, vt deiectæ fuerint trabes, secentur, vel statim, vt sectæ fuerint, mittantur in nauem: siquidem & adhuc solidæ arbores, & iam diuisæ per tabulas, duplices, ad maiorem siccitatem, mereantur inducias. Nam quæ virides compinguntur, cùm natiuum humorem exsudauerint, contrahuntur, & rimas faciunt latiores, quo nihil est periculosius nauigantibus.

De modo Liburnarum. CAP. XXXVII.

QVOD ad magnitudinem pertinet, minimæ Liburnæ remorum habent singulos ordines, paulò maiores binos, idoneæ mensuræ, ternos, vel quaternos, interdum quinos sortiuntur remigum gradus. Nec hoc cuiquam enorme videatur, cùm in Actiaco prœlio longè maiora referantur concurrisse nauigia, vt senorum etiam, vel vltrà ordinum fuerint. Scaphæ tamen maioribus Liburnis exploratoriæ sociantur, quæ vicenos propè remiges, in singulis partibus, habeant: quas Britanni* pictas vocant. Per has & superuentus fieri, & commeatus aduer-

*Fortassean, picatas, nisi verius sit pincas.

ſariorum nauium aliquando intercipi aſſolet, & ſpeculandi ſtudio aduentus earum, vel conſilium deprehendi. Ne tamen exploratoriæ naues candore prodantur, colore Veneto (qui marinis eſt fluctibus ſimilis) vela tinguntur, & funes: cera etiam, qua vngere ſolent naues inficitur. Nautæ quoque, vel milites Venetam veſtem induunt, vt non ſolùm per noctem, ſed etiam per diem facilius lateant explorantes.

Nomina ventorum & numerus.
CAPVT XXXVIII.

QVICVNQVE exercitum armatis claſſibus vehit, turbinum ſigna debet antè prænoſcere. Procellis namque, & fluctibus liburnæ grauius, quàm vi hoſtium ſæpe perierunt. in qua parte naturalis philoſophiæ tota eſt adhibenda ſolertia, qua ventorum, tempeſtatumque cœleſti ratione natura colligitur. Et pro acerbitate pelagi, ſicut prouidos cautela tutatur, ita neglegentes extinguit incuria. Igitur ventorum numerum atque vocabula ars nauigandi primùm debet inſpicere. Veteres autem iuxta poſitionem cardinum, tantùm quatuor ventos principales à ſingulis cœli partibus flare credebāt, ſed experimento poſterior ætas duodecim comprehendit. Horum vocabula ad ſubmouendam dubitationem, non ſolùm Græca, ſed etiam Latina protulimus, ita vt ventis principalibus declaratis, eos qui ipſis dextra læuaque iuncti ſunt, indicemus. *A verno itaque ſolſtitio, id eſt, ab orientali cardine, ſumimus exordium, ex quo ventus oritur ἀπηλιώτης, id eſt, ſubſolanus. Huic à dextra iungitur *καικίας. A ſiniſtra εὖρος, ſiue vulturnus. Meridianum autem cardinem poſſidet νότος, id eſt, auſter. Huic à dextra iungitur λευκονότος, id eſt, albus notus. A ſiniſtra λιβονότος, id eſt, corus. Occidentalem verò cardinem tenet *ζέφυρος. Huic à dextra iungitur λίψ, ſiue Aphricus. A ſiniſtra, ἰάπυξ, ſiue fauonius. Septentrionalē verò cardinem ſortitus eſt ἀπαρκτίας ſiue ſeptentrio, cui adhæret à dextra τρασκίας, ſiue Circius. A ſiniſtra βορέας, id eſt, aquilo. Hi ſæpe ſinguli, interdum duo, magnis autem tempeſtatibus etiam tres pariter flare conſueuerunt. Horum impetu maria, quæ ſua ſponte

*Hyberno itaque, *in* VV.

**Supplent ex* VV. καικίας, ſeu erobinus.

**Iterum ſuppleo.* ζέφυρος, id eſt ſubueſpertinus.

ſponte tranquilla ſunt, & quieta, vndis æſtuantibus ſæuiunt. Horum flatu pro natura temporum vel locorum ex procellis ſerenitas redditur, & rurſus in procellas ſerena mutantur. Nam ſecundo ſpiramine optatos claſſis inuenit portus, aduerſo ſtare vel regredi, aut diſcrimen ſuſtinere compellitur. Et ideo difficilè naufragium pertulit, qui ventorum rationem diligenter inſpexit.

Quibus menſibus tutius nauigetur.
CAPVT XXXIX.

SEQVITVR menſium dierumq. tractatus. Neque enim integro anno vis atque acerbitas maris patitur nauigantes, ſed quidam menſes aptiſſimi, quidam dubij, reliqui claſſibus intractabiles ſunt lege naturæ. *Phænitæ decurſu, id eſt, poſt ortum Pleadum à die ſexto kalendarum Iuniarum, vſque in Arcturi ortum, id eſt in diem octauum decimum kalendarum Octobrium, vt ſecura nauigatio creditur, quia æſtatis beneficio ventorum acerbitas mitigatur: ita poſt hoc tempus vſque in tertium Idus Nouembris incerta nauigatio eſt, & diſcrimini propior: propterea, quia poſt Idus Septembris oritur Arcturus vehementiſſimum ſidus. Et octauo kalendas Octobris æquinoctialis euenit acerba tempeſtas. Circa nonas verò Octobris Hœdi pluuiales, quinto Idus eiuſdem Taurus. A Nouembri autem menſe crebris tempeſtatibus nauigia conturbat Vergiliarum hyemalis occaſus. Ex die igitur tertio Iduum Nouembris vſque in diem ſextum Iduum Martiarum maria clauduntur. Nam lux minima; noxque prolixa; nubium denſitas; aëris obſcuritas; ventorum, imbri, vel niuibus geminata ſæuitia; non ſolùm claſſes à pelago, ſed etiam commeantes à terreſtri itinere deturbat. Poſt natalem verò (vt ita dicam) nauigationis, qui ſolenni certamine, publicoque ſpectaculo multarum gentium celebratur, plurimorum ſiderum, ipſiuſque temporis ratione, vſque in Idus Maias periculoſè maria tentantur: non quod negociatorum ceſſet induſtria, ſed quia maior adhibenda eſt cautela, quando exercitus nauigat cum liburnis, quàm cũ priuatorum merciũ feſtinat audacia.

* *Adrianus Turnebus legit,* Pharmuti.

Quemadmodum tempestatum obseruanda sint signa. CAPVT XL.

PRÆTEREA* aliquorum ortus, occasusque siderum, tempestates vehementissimas commouent. in quibus licet certi dies auctorum attestatione signentur, tamen quia diuersis casibus* aliquando mutantur, & quod confitendum est, cælestes caussas humana cōditio ad plenum nosse prohibetur: ideo nauticæ obseruationis curam trifariam diuidunt. Aut enim circa diem statum, aut antè, vel postea tempestates fieri compertum est. Vnde præcedentes προχείμασιν, nascentes die solenni ἐπιχείμασιν, subsequentes μεταχείμασιν, Græco vocabulo nuncupauerunt. Sed omnia enumerare nominatim longum est, cùm auctores plurimi, non solùm mensium, sed etiam dierum rationem diligenter expresserint, *transitusque siderum, quos planetas vocant, cùm præscripto cursu *dierum arbitrio creatoris suscipiunt signa, vel deserunt, frequenter assolent serena turbare. Interluniorum autem dies tempestatibus plenos, & nauigātibus quàm maximè metuendos, non solùm peritiæ ratio, sed etiam vulgi vsus intellegit.

*VV. aliorum.

*Manuscripti aliquot, aliquanta.

* Fortean Transitus quoque.

*Alij diei, liber meus dei.

De prognosticis, quibus noscitur serenitas & turbatio aëris. CAPVT XLI.

MVLTIS quoque signis & de tranquillo procellæ, & de tempestatibus serena produntur, quæ velut in speculo lunæ orbis ostendit. Rubicundus enim color ventos, cæruleus indicat pluuias. Ex vtroque commixtus, *nimbos, & furentes procellas. Lætus orbis, ac lucidus serenitatem nauigiis repromittit, quam gestat in vultu: præcipuè si quarto ortu, neque obtusis cornibus rutila; neque infuso fuerit humore fuscata. Sol quoque exoriens, vel diem condens, interest vtrum æqualibus gaudeat radiis, an obiecta nube varietur; vtrum solido splendore fulgidus, an ventis vrguentibus igneus; néve pallidus, vel pluuia sit impendente maculosus. Aër verò, & mare ipsum, nubiumque magnitudo, vel species solicitos instruit nautas. Aliquanta ab auibus, aliquanta à piscibus significantur. quæ Virgilius in Georgicis diuino penè comprehendit ingenio, &

*Aliàs, imbres.

nio, & Varro in libris naualibus diligenter excoluit. Hæc gubernatores * se scire profitentur, sed eatenus quatenus eos imperitiæ vsus instruit, quam altior doctrina firmauit.

*In membranis est, si se scire profitentur, peritiam magis vsus instituit, quàm al. d. f.

De æstuariis, hoc est, de rheumate.

CAPVT XLII.

ELEMENTVM pelagi tertia pars mundi est, quod præter ventorum flatum suo quoque spiramine, motuque vegetatur. Nam certis horis, diebus pariter, ac noctibus, æstu quodam (quod rheuma vocant) vltrò citroque procurrit: & more torrentium fluminum, nunc exundat in terras, nunc refluit in altitudinem suam. Hæc reciprocantis meatus ambiguitas, cursum nauium secunda adiuuat, retardat aduersa: quæ dimicaturo magna sunt cautione vitanda. Neque enim auxilio remorum rheumatis impetus vincitur, cui interdum cedit & ventus. Et quoniam in diuersis regionibus, diuerso lunæ crescentis, minuentisque statu, certis horis ista variantur: ideo prœlium nauale gesturus, consuetudinem pelagi vel loci, ante congressum debet * agnoscere.

*In aliquibus erat, cognoscere.

De locorum notitia, siue de remigibus.

CAPVT XLIII.

NAVTICORVM, gubernatorumque solertia est, loca in quibus nauigatur, portusque cognoscere. vt infesta prominentibus, vel latentibus scopulis, vadosa, ac sicca vitentur. Tanto enim securitas maior est, quanto mare altius fuerit. In nauarchis diligentia, in gubernatoribus peritia, in remigibus virtus eligitur: propterea, quia naualis pugna tranquillo committitur mari, liburnarumque moles non ventorum flatibus, sed remorum pulsu aduersarios percutit rostris, eorumque rursum impetus vitat. In quo opere lacerti remigum, & ars clauum regentis magistri victoriam præstat.

De telis tormentisque naualibus.

CAPVT XLIIII.

MVLTA quidem armorum genera prœlium terrestre desiderat, sed nauale certamen non solùm plures armorum

species

ſpecies, verùm etiã machinas, & tormenta flagitat, tanquam in muris dimicetur, & turribus. Quid enim crudelius congreſſione nauali, vbi & aquis homines perimuntur, & flammis? Præcipua ergo eſſe debet * tegminum cura, vt cataphracti, vel loricati, galeati etiam, & ocreis muniti ſint milites. De onere namque armorum nemo poteſt conqueri, qui ſtans pugnat in nauibus. Scuta quoque validiora, propter ictus lapidum; & ampliora ſumũtur propter falces, & harpagones, aliaque naualia genera telorum. Sagittis, miſſilibus, fundis, fuſtibalis, plumbatis, onagris, baliſtis, ſcorpionibus, iacula inuicem diriguntur & ſaxa: & (quod eſt grauius) qui de virtute præſumunt, admotis liburnis iniectis pontibus in aduerſariorum tranſeunt naues, ibique gladiis manu ad manum (vt dicitur) cominus dimicant. In maioribus etiam liburnis propugnacula, turreſq. conſtituunt, vt tanquam de muro, ita de excelſioribus tabulatis facilius vulnerent, & perimant inimicos. Oleo incendiario, ſtuppa, ſulphure, bitumine obuolutæ, & ardentes ſagittæ, per baliſtas in hoſticarum nauium alueos infiguntur, inunctaſque cera, & pice, & reſina tabulas tot fomentis ignium repentè ſuccendunt. Alij ferro interimuntur, & ſaxo, alij ardere coguntur in fluctibus: inter tanta tamen mortium genera; qui acerbiſſimus caſus eſt; abſumenda piſcibus inſepulta ſunt corpora.

*VV. tegiminum.

Quemadmodum nauali bello collocentur inſidiæ.

CAPVT XLV.

ADINSTAR autem terreſtris prœlij ſuperuentus fiunt ignorantibus nauticis, vel circa opportunas inſularum anguſtias collocantur inſidiæ. Idque agitur, vt imparati facilius deleantur, ſi longo remigio fatigati ſunt hoſtium nautæ, ſi vento vrguentur aduerſo, ſi pro roſtris eſt rheuma, ſi nihil ſuſpicantes dormiunt inimici, ſi ſtatio quam tenent exitum non habet, ſi dimicandi * optata venit occaſio, fortunæ beneficiis iungendæ ſunt manus, & ex opportunitate prœlium conſerendum. Quòd ſi cautela hoſtium, euitatis inſidiis, publico Marte confligat, tunc liburnarum inſtruendæ ſunt acies, non directæ vt

*VV. Plerique optatè.

rectæ vt in * campo, sed incuruæ ad similitudinem lunæ, ita vt productis cornibus acies media sinuetur: vt si aduersarij perrumpere tentauerint, ipsa ordinatione circumdati deprimantur. In cornibus autem præcipuum * robur, & liburnarum collocetur, & militum.

* *Libri meliores*, campis.

* *Membrana*, robor.

Quid fiat cùm aperto Marte bellum nauale committitur. CAPVT XLVI.

PRÆTEREA vtile est, vt alto, & libero mari tua semper classis vtatur, inimicorum verò pellatur ad littus: quia pugnandi impetũ perdunt, qui detruduntur in terras. In huiusmodi certamine tria armorum genera solent plurimùm ad victoriam prodesse, asseres, falces, bipẽnes. Asser dicitur, cùm trabes subtilis, ac longa, ad similitudinem antennæ pendet in malo, vtroque capite ferrato. Hunc siue à dextra siue à sinistra parte aduersariorum se iunxerint naues pro vice arietis vi impellunt, qui bellatores hostium siue nautas sine dubio prosternit ac perimit, ipsamque nauem sæpius perforat. Falx autem dicitur acutissimum ferrum, curuatum ad similitudinem falcis, quod contis longioribus inditum, collatorios funes, quibus antenna suspenditur, repentè præcidit, collapsisque velis liburnam pigriorem & inutilem reddit. Bipennis, est securis, habens ex vtraque parte latissimum, & acutissimum ferrum. Per has in medio ardore pugnandi peritissimi nautæ, vel milites * [cum minoribus scaphulis] secretò incidunt funes, quibus aduersariorum ligata sunt gubernacula. Quo facto, statim capitur tanquam inermis, & debilis nauis. Quid enim salutis superest ei, qui amiserit clauum? De lusoriis, queis in Danubio quotidianis vtuntur excubiis, reticendum puto, quia artis amplius in his frequentior vsus inuenit, quàm vetus doctrina monstrauerit.

* *Addita hæc ab iis, qui non intellexerunt, per Vrinatores rem confici.*

LIBRI QVARTI FLAVI VEGETI DE RE MILITARI FINIS.

SEXTI IVLII FRONTINI VIRI CONSVLARIS,

STRATEGEMATICωN PRÆFATIO.

CVM ad astruendam rei militaris scientiam, vnus ex numero studiosorum eius accesserim, eique destinationi, quantum cura nostra valuit, satisfecisse visus sim, deberi adhuc institutæ arbitror operæ, vt solertia ducum facta, quæ à Græcis vna στρατηγηματικῶν appellatione comprehensa sunt, expeditis amplectar commentariis. Ita enim consilij quoque & prouidentiæ exemplis succincti duces erunt, vnde illis excogitandi gerendique similia facultas nutriatur. Præterea continget, ne de euentu trepidet inuentionis suæ, qui probatis eam experimentis comparabit. Illud neque ignoro, neque inficior, etiam rerum gestarum scriptores indagine operis sui, hanc quoque partem esse complexos: & ab auctoribus exemplorum, quicquid insigne aliquo modo fuit traditum: sed (vt opinor) occupatis velocitate consuli debet: longum est enim, singula & sparsa per immensum corpus historiarum prosequi: & hi, qui notabilia excerpserunt, ipso velut aceruo rerum, confuderunt legentem. Nostra sedulitas impendet operam, vt quemadmodum res poscet, ipsum quod exigitur, quasi ad interrogatum exhibeatur: circumspectis enim generibus, præparaui oportuna exemplorum veluti consilia. Quò magis autem discreta, ad rerum varietatem

rietatem aptè collocarentur, in tres libros ea diducimus. In primo erunt exempla, quæ competant prælio nondum cõmisso. In secundo, quæ ad prælium, & confectam pacationem pertineant. Tertius, inferendæ, soluẽdæq. obsidionis habebit στρατηγήματα, *quibus deinceps generibus suas species attribui. Huic labori non iniustè veniam paciscar, ne me pro incurioso reprehendat, qui præteritum aliquod à nobis repererit exemplum. Quis enim ad percensenda omnia monumenta, quæ vtraque lingua tradita sunt, sufficiat? vnde multa transire mihi ipse permisi, quod me non sine caussa fecisse scient, qui aliorum libros eadem promittentium legerint. Verùm facilè erit, sub vnaquaque specie suggerere. Nam cum hoc opus, sicut cetera, vsus potius aliorum, quàm meæ commendationis caussa aggressus sim, adiuuari me ab his, qui aliquid illi astruent, non argui, credam. Si qui erunt, quib. volumina hæc cordi sint, meminerint, vt parent gratiam* στρατηγηματικῶν *&* στρατηγημάτων, *per quam possimus similem naturam discernere. Nam tum omnia, quæ à duce prouidè, vtiliter, constanter, magnificè fiunt,* στρατηγηματικὰ *habebuntur, si in specie eorum sunt* στρατηγήματα. *Eorum propriè vis in arte solertiaque posita proficit, tam vbi cauendus, quàm vbi opprimendus hostis sit. Qua in re cùm verborum quoque illustris exstiterit effectus, vt factorum ita dictorum exempla posuimus.*

CAPITVM ELENCHVS, LIBRI PRIMI.

LIB. II.

LIB. III.

LIB. IIII.

SPECIES EORVM, QVÆ INSTRVENT DVCEM IN HIS, quæ ante prœlium gerenda sunt.

De occultandis consiliis. CAP. I.

MARCVS Porcius Cato, deuictas à se Hispaniæ ciuitates existimabat in tempore rebellaturas, fiducia murorum: scripsit itaque singulis, vt diruerent munimenta, minatus bellum, nisi confestim obtemperassent: epistolasque vniuersis ciuitatibus eodem die reddi iussit: vnaquæque vrbium sibi soli credidit imperatum. Contumaces conspiratio potuit facere, si omnibus idem denuntiari notum fuisset.

Hamilcar dux Pœnorum, vt in Siciliam inopinatus appelleret classem, non pronuntiauit quò proficisceretur, sed tabellas, in quibus scriptum erat, quam partem peti vellet, vniuersis gubernatoribus dedit signatas, præcepitq., ne quis legeret, nisi vi tempestatis à cursu prætoriæ nauis abductus esset.

C. Lælius ad Syphacem profectus legatus, quosdam ex tribunis & centurionibus, per speciem seruitutis ac ministerij exploratores secum duxit, ex quibus, L. Statorium, quia sæpius in eisdem castris fuerat, quidam ex hostibus videbantur agnoscere, occultandæ conditionis eius caussa, baculo vt seruum castigauit.

Tarquinius Superbus pater principes Gabiorum interficiendos arbitratus, quia hoc nemini volebat commissum, nihil nuntio respondit, qui ad eum à filio erat missus: tamen virga, eminentia papauerum capita, cùm fortè in horto ambularet, decussit. Nuntius sine responsione reuersus, renuntiauit adolescenti Tarquinio, quid agentem patrem vidisset: ille intellexit idem esse eminentibus faciendum.

C. Cæsar qui suspectam habebat Ægyptiorum fidem, per speciem securitatis, inspectione vrbis, atque operum, ac simul licentioribus conuiuiis deditus, videri voluit captum sese gratia locorum, & ad mores Alexandrinos vitamque deficere, at-

que inter eam dissimulationem præparatis subsidiis, occupauit Ægyptum.

Ventidius Parthico bello aduersus Pacorum regem, non ignarus Pharneum quendam, natione Cyresten, ex his, qui socii videbantur, omnia quæ apud ipsos agebantur, nuntiare Parthis, perfidiam Barbari ad vtilitates suas conuertit. Nam quæ maximè fieri cupiebat, ea vereri se ne acciderent: quæ timebat, ea vt euenirent optare se simulabat. Solicitus itaque, ne Parthi antè transirent Euphraten, quàm sibi superuenirent legiones, quas in Cappadocia trans Taurum habebat, studiosè cum proditore egit, vt solenni perfidia Parthis suaderet, per Zeugma traiicerent exercitum, quà & breuissimum iter est, & omisso alueo Euphrates decurrit. Namque si illac venirent, asseuerabat se oportunitate collium vsurum, ad eludendos sagittarios. Omnia autem vereri, si se in patentes campos proiecissent. Inducti hac affirmatione Barbari, inferiore itinere, per circuitum adduxerunt exercitum: dumque fusiores ripas, & ob hoc operosiores pontes iungunt, instrumentaq. moliuntur, 40. amplius dies impenderunt: quo spacio Ventidius ad contrahendas vsus est copias: eisque triduo antequam Parthus aduenirent receptis, acie commissa, vicit Parthos, & interfecit.

Mithridates circumuallante Pompeio, fugam in proximam diem moliens, huius consilij obscurandi caussa, latius & vsque ad applicitas hosti valles, pabulatus, colloquia quoque cum pluribus, auertendæ suspicionis caussa, in posterum constituit. Ignes etiam frequentiores per tota castra fieri iussit. Secunda deinde vigilia præter ipsa castra hostium, agmen eduxit.

Imperator Cæsar Domitianus Augustus Germanicus, cùm Germanos, qui in armis erant, vellet opprimere, nec ignoraret maiore bellum molitione inituros, si aduentum tanti ducis præsensissent, profectionem suam censu obtexuit Galliarum. Sub quibus inopinato bello affusus, contusa immanium ferocia nationum, prouinciis consuluit.

Cl. Nero, cùm cuperet Hasdrubalem, copiasque eius antequam

tequam Hannibali fratri iungerentur occidere, idcircoque festinaret, se Liuio Salinatori collegæ suo, cui bellum mandatum fuerat, (parum fidens viribus, quæ sub ipso erant) adiungere, neque tamen discessum suum ab Hannibale, cui oppositus erat, sentiri vellet, decem millia fortissimorum militum delegit, præcepitque legatis, quos relinquebat, vt eædem stationes & vigiliæ æquè agerentur, totidem ignes arderent, eademque facies castrorum seruaretur, ne quid Hannibal suspicatus, auderet aduersus paucitatem relictorum. Cùm deinde in Vmbria, occultatis itineribus, collegæ se iunxisset, vetuit castra ampliari, ne quod signum aduentus sui daret Pœno, detracturo pugnam, si Consulum iunctas vires intellexisset. Igitur inscium duplicatis aggressus copiis superauit, & velocius omni nuntio, rediit ad Hannibalem. Ita ex duobus callidissimis ducibus Pœnorum, eodem consilio alterum celauit, alterum oppressit.

Themistocles Athenarum dux exhortans suos ad suscitandos festinanter muros, quos iussu Lacedæmoniorum deiecerant, legatis Lacedæmone missis, qui interpellarent, respondit venturum se ad diluendam hanc existimationem, & peruenit Lacedæmonem: ibi simulato morbo aliquantum temporis extraxit, & postquam intellexit suspectam esse tergiuersationem suam, contendit, falsum ad eos rumorem perlatum, & rogauit, vt mitterent aliquos ex principibus, quibus crederent de munitione Athenarum. Suis deinde clàm scripsit, vt eos, qui venissent, retinerent, donec refectis operibus, confiterentur Lacedæmoniis, munitas esse Athenas, neç aliter principes eorum redire posse, quàm si ipse remissus foret: quod facilè præstiterunt Lacedæmonij, ne vnius interitum multorum morte pensarent.

L. Furius exercitu producto in locum iniquum, cùm constituisset occultare solicitudinem suam, ne reliqui trepidarent, paulatim se inflectens, tanquam circuitu maiore hostem aggressurus, conuerso agmine, ignarum rei quæ agebatur exercitum, incolumem reduxit.

Metellus Pius, in Hispania interrogatus, quid postera die

facturus

facturus esset, Tunicam meam, si id eloqui posset (inquit) comburerem.

M. Licinius Crassus, percontanti, quo tempore castra moturus esset, respondit, Vereris, ne tubam non exaudias?

De explorandis consiliis hostium.

CAPVT II.

SCIPIO Aphricanus, capta occasione mittendæ ad Syphacem legationis, cum Lælio seruorum habitu tribunos & centuriones lectissimos ire iussit, quibus curæ esset perspicere regias vires: hi vt liberius castrorum positionem scrutarentur, equum de industria dimissum, tanquam fugientem persectati, maximam partem munimentorum circuierunt: quæ cùm nuntiassent, incendio confectum est bellum.

Q. Fabius Maximus bello Hetrusco, cùm adhuc incognitæ forent Romanis ducibus sagaciores explorandi viæ, fratrem Fabium Cæsonem, peritum linguæ Hetruscæ, iussit Hetrusco habitu penetrare Ciminiam siluam, antè militi nostro intentatam: quod is adeò prudenter atque industriè fecit, vt transgressus siluam, Vmbros Camertes cùm animaduertisset, non alienos nomini Romano, ad societatem compulerit.

Carthaginenses cùm animaduertissent Alexandri ita magnas opes, vt Aphricæ quoque immineret, vnum ex ciuibus virum acrem, nomine Hamilcarem Rhodinum, iusserunt simulato exilio ire ad regem, omniq́ue studio in amicitiam eius peruenire, qua is potitus, consilia eius nota ciuibus suis faciebat.

Iidem Carthaginenses miserunt, qui per speciem legatorum longo tempore Romæ morarentur, exciperentq́ue consilia nostrorum.

M. Cato in Hispania, quia ad hostium consilia alia via peruenire non poterat, iussit trecentos milites simul impetum facere in stationem hostium, raptumq́ue vnum ex his in castra perferre incolumem: tortus ille, omnia suorum arcana confessus est.

C. Marius

C. Marius cos. bello Cymbrico & Teutonico, ad excutiendam Gallorum & Ligurum fidem, literas eis misit, quarum pars prior præcipiebat, ne interiores, quæ præsignatæ erant, ante tempus certum aperirentur, easdem postea ante præstitutum diem repetiit, & quia resignatas repererat, intellexit hostilia agitari.

Est etiam aliud explorandi genus, quo ipsi duces nullo extrinsecus adiutorio, per se prouident. Sicut Æmilius Paulus cos. bello Hetrusco apud oppidum Coloniam demissurus exercitum in planiciem, contemplatus procul auium multitudinem citatiore volatu è silua consurrexisse, intellexit illic aliquid insidiarum latere, quod & turbatæ aues, & simul plures euolauerant. Præmissis igitur exploratoribus, comperit decem millia Boiorum, excipiendo ibi Romanorum agmini imminere: eaque alio, quàm expectabatur latere missis legionibus, circumfudit.

Similiter Thyamenus Horestis filius, cùm audisset iugum ab hostibus natura munitum teneri, præmisit sciscitaturos, quid rei foret, ac referentibus eis, non esse verum, quod opinaretur, ingressus iter, vt vidit ex suspecto iugo magnam vim auium simul euolasse, neque omninò residere, arbitratus est latere illic agmen hostium: itaque circumducto exercitu elusit insidiatores.

Hasdrubal frater Annibalis, tunc Liuij & Neronis exercitum (quanquã hoc illi non duplicatis castris dissimularent) intellexit, quòd ab itinere strigosiores notabat equos, & coloratiora hominum, vt ex via, corpora.

De custodiendo statu belli. CAP. III.

ALEXANDER Macedo, cùm haberet vehementem exercitum, semper eum statum belli elegit, vt acie confligeret.

C. Cæsar bello ciuili cùm exercitum veteranum haberet, hostium autem tyronem esse sciret, acie semper decertare studuit.

Fab. Maximus aduersus Annibalem, successibus prœliorum insolentem, recedere ab ancipiti discrimine, & tueri

O tantum-

tantummodo Italiam constituit, Cunctatorisque nomen, & per hoc summi ducis meruit.

Bizantii aduersus Philippum omne prœliandi discrimen vitantes, omissa etiam finium tutela, intra munitiones oppidi se receperunt: assecutique sunt, vt Philippus obsidionalis more impatiens recederet.

Hasdrubal Gisgonis filius, secundo Punico bello in Hispaniam ductum exercitum (cùm P. Scipio instaret) per vrbes diuisit: itaque factum est, vt Scipio, ne oppugnatione plurium oppidorum distringeretur, in hyberna suos reduceret.

Themistocles aduentante Xerxe (quia neque prœlio pedestri, neque finium tutelæ, neque obsidioni credebat sufficere Athenienses) autor fuit eis liberos & coniuges Trœzena, & in alias vrbes emittendi, relictoq. oppido, statum belli ad nauale prœlium transferendi. Idem fecit in eadem ciuitate Pericles aduersum Lacedæmonios.

Scipio manente in Italia Hannibale, trāsmisso in Aphricam exercitu, necessitatem Carthaginensibus imposuit reuocandi Hannibalem; sicque à domesticis finibus hostile transtulit bellum.

Athenienses cùm Deceleam castellum ipsorum Lacedæmonij communissent, & frequentius vexarentur, classem, quæ Peloponesum infestaret, miserunt: consecutique sunt, vt exercitus Lacedæmoniorum, qui Deceleæ erat, reuocaretur.

Imperator Cæsar Domitianus Augustus, cùm Germani more suo è saltibus & obscuris latebris subinde impugnarent nostros, tutumque regressum in profunda siluarum haberent, militibus per centum viginti millia passuum actis, non mutauit tantum statum belli, sed subiecit ditioni suæ hostes, quorum refugia nudauerat.

De transducendo exercitu per loca hosti infesta.

CAPVT. IIII.

ÆMILIVS Laulus Cos. cum in Pucanos iuxta littus angusto itinere exercitum duceret, & Tarentini ei classe insidiati, agmen eius scorpionibus aggressi essent, captiuis latera euntium prætexuit, quorum respectu hostes inhibuere tela.

Agesilaus

Agesilaus Lacedæmonius, cum præda onustus ex Phrygia rediret, insequerenturque hostes, & ad locorum opportunitatem lacesserent agmen eius, ordinem captiuorum ab vtroque latere exercitus sui applicuit: quibus dum parcitur ab hoste, spacium transeundi habuerunt Lacedæmonij. Idem tenentibus angustias Thebanis, per quas trāsire habebat, flexit iter, quasi Thebas cōtenderet: exterritis Thebanis digressisq. ad tutanda mœnia, repetitum iter, quod destinauerat emensus est, nullo obsistente.

Nicostratus dux Ætolorum aduersus Epirotas, cùm ei aditus in fines eorum angusti fierent, per alterum locum irrupturum se ostendens, omni illa ad prohibendum occurrente Epirotarum multitudine, reliquit suos paucos, qui speciem remanentis exercitus præberent, & ipse cū cetera manu, quà non expectabatur aditus, intrauit.

Autophraudates Perses, cùm in Pisidiam exercitum duceret, & angustias quasdā Pisidæ occuparent, simulata vexatione traiiciendi, instituit reducere: quòd cùm Pisidæ credidissent, ille noctu validissimam manum ad eundem locum occupandum præmisit, ac postero die totum traiecit exercitum.

Philippus Macedonum rex, Græciam petens, cùm Thermopylas occupatas audiret, & ad eum legati Ætolorum venissent acturi de pace, retentis eis, ipse magnis itineribus ad angustias pertendit, securisque custodibus, & legatorum reditus expectantibus, inopinatus Thermopylas traiecit.

Iphicrates dux Atheniensium, aduersus Anaxibium Lacedæmonium in Hellesponto circa Abydon, cùm transducendum exercitum haberet per loca, quæ stationibus hostium tenebantur, alterum autem latus eius transitus abscissi montes premerent, alterum mare ablueret, aliquandiu moratus, cùm incidisset frigidior solito dies, & ob hoc nemini suspectus, delegit firmissimos quosque: quibus oleo ac mero calefactis, præcepit vt ipsam oram maris legerent, abruptiora tranarent: atque ita custodes angustiarum inopinatus oppressit à tergo.

C. Pompeius cùm flumen transire propter oppositum exercitum hostium non posset, assiduè producere & reducere in

castra instituit: deinde in eandem persuasionem hoste perducto, ne vllam viam ad progressum Romanorum teneret, repentè impetu facto transitum rapuit.

Alexander Macedo, prohibente rege Indorum Poro traiici exercitum per flumen Hydaspem, aduersus aquam assiduè procurrere iussit suos: & vbi eo more exercitationis assecutus est, vt Poro aduersa ripa caueretur, per superiorem partem subitò transmisit exercitum. Idemque Indi fluminis traiectu prohibitus ab hoste, diuersis locis in flumine equites instituit immittere, & transitum minari: cumque expectatione barbaros teneret intentos, insulam paulò remotiorem, primùm exiguo, deinde maiore præsidio occupauit, atque inde in vlteriorem ripam transmisit. Ad quam manum opprimendam, cùm vniuersi se hostes effudissent, ipse libero vado transgressus, omnes copias coniunxit.

Xenophon, vlteriorem ripam Armeniis tenentibus, duos iussit quæri aditus: & cum à citeriore repulsus esset, transiit ad superiorem. Inde quoq. prohibitus hostium occursu, repetiit vadum inferius, iussa ibidem militum parte subsistere, ex qua cum Armenij ad inferioris vadi tutelam rediissent, per superius transgrederetur. Armenij credentes decursuros omnes, decepti sunt à remanentibus. Hi cùm resistente nullo vadum superassent, transeuntium suorum fuere propugnatores.

P. Claudius Cos. primo bello Punico, cum à Rhegio Messanam traiicere militem nequiret, custodientibus fretum Pœnis, sparsit rumorem, quasi bellum iniussu populi incœptum gerere non posset, classemque Italiã versus se agere simulauit: digressis deinde Pœnis, qui profectioni eius habuerant fidem, circumactas naues appulit Siciliæ.

Lacedæmoniorum duces, cum Syracusas nauigare destinassent, & Pœnorum dispositam penitus classem timerent, decem Punicas naues, quas captiuas habebant, veluti victrices, primas iusserunt agi, à latere iunctis ac puppe religatis aliis, qua specie deceptis Pœnis, transierunt.

Philippus cùm angustias maris, quæ Cyaneæ appellantur, transnauigare propter Atheniensium classem, quæ opportunitatem

nitatem loci custodiebat, non posset, scripsit Antipatro Thraciam rebellare, præsidiis quæ ibi reliquerat, interceptis, vt sequeretur omissis omnibus: quæ epistolæ vt interciperetur ab hoste, curauit. Athenienses arcana Macedonū excepisse visi, classem abduxerunt. Philippus nullo prohibente angustias freti liberauit. Idem quia Cherronesum, quæ iuris Atheniensium erat, occupare prohiberetur, tenentibus transitum non Byzantiorum tantùm, sed Rhodiorum quoque, & Chiorum nauibus, conciliauit animos eorum reddendo naues, quas ceperat, quasi sequestres futuros ordinandæ pacis inter se atque Byzantios, qui caussa belli erant: tractaque per magnum tempus postulatione, cùm de industria subinde aliquid in conditionibus retexeret, classem per id tempus præparauit: eaque in angustias freti imparato hoste subitò euasit.

Chabrias Atheniensis, cùm adire portum Samiorum, obstante nauali hostium præsidio, non posset, paucas è suis nauibus præter portum missas, iussit transire, arbitratus, qui in statione erant, persecuturos: hisque per hoc consilium euocatis, nullo obstante portum cum reliqua adeptus est classe.

De euadendo ex locis difficillimis. CAP. V.

Q. SERTORIVS in Hispania, cùm à tergo instante hoste flumen traiicere haberet, vallum in ripa eius in modum cauæ lunæ duxit, & oneratum materiis incendit, atque ita exclusis hostibus fluuium liberè transgressus est.

Similiter Pelopidas Thebanus, bello Thessalico transitum quæsiuit: namque castris ampliorem locum supra ripam complexus, vallum ceruolis, & alio materiæ genere constructum incendit: dumque ignibus submouerentur hostes, ipse fluuium superauit.

Q. Luctatius Catulus, cùm à Cymbris pulsus vnam spem salutis haberet, si flumen liberasset, cuius ripam hostes tenebant: in proximo monte copias ostendit, tanquam ibi castra positurus: ac præcepit suis, ne sarcinas soluerent, aut onera deponerent, ne quis ab ordinibus, aut signis discederet: & quo magis persuasionem hostium confirmaret, pauca tabernacula

in conspectu erigi iussit ignesque fieri, & quosdam vallum struere, quosdam in lignationē, vt conspicerentur exire: quod Cymbri verè agi existimantes, & ipsi castris delegerunt locum: dispersique in proximos agros ad comparanda ea, quæ necessaria sunt mansuris, occasionem dederunt Catulo non solùm flumen traiiciendi, sed etiam castra eorum infestandi.

Crœsus, cùm Halim vado transire non posset, neque nauium aut pontis faciendi copiam haberet, fossa superiori parte post castra deducta, alueum fluminis à tergo exercitus sui reddidit.

Cn. Pompeius, Brundusij, cùm excedere Italia & transferre bellum proposuisset, instante à tergo Cæsare, conscensurus classē, quasdam obstruxit vias, alias parietibus intersepsit, alias intercidit fossis, easque sudibus erectis præclusas operuit cratibus, humo aggesta, quosdam aditus, qui ad portum ferebant trabibus transmissis, & in densum ordinem structis, ingenti mole tutatus. Quibus perpetratis, ad speciem retinendæ vrbis raros pro mœnibus sagittarios reliquit, ceteras copias sine tumultu ad naues reduxit: nauigantem eum mox sagittarij quoque per itinera nota digressi, paruis nauigiis consecuti sunt.

Cn. Duillus Cos. in portu Syracusano, quem temerè intrauerat, obiecta ad ingressum catena clausus, vniuersos in puppim retulit milites, atque ita resupina nauigia magna remigantium vi concitauit, leuatæ proræ super catenam processerunt, qua parte superata, transgressi rursus milites proras presserunt, in quas versum pondus decursum super catenam dedit nauibus.

Lysander Lacedæmonius, cum in portu Atheniensium cum tota classe obsideretur, obrutus hostium nauibus, ab ea parte qua faucibus angustissimis influit mare, milites suos clàm in littus egredi iussit, & subiectis rotis ad proximum naues portum Monœcium traiecit.

Herculeius legatus Sertorij, cum in Hispania inter duos montes abruptos longum & angustum iter ingressus, paucas duceret cohortes, comperissetque ingentem manum hostium

ſtium aduenire, foſſam tranſuerſam inter montes preſſit, vallumque materia exſtructum incendit, atque ita intercluſo hoſte euaſit.

C. Cæſar bello ciuili cum aduerſus Afranium copias educeret, & recipiendi ſe ſine periculo facultatem non haberet, ſicut conſtiterat, prima & ſecunda acie furtim à tergo ad opus applicata, quindecim pedum foſſam fecit, intra quam ſub occaſum Solis armati ſe milites eius receperunt.

Pericles Athenienſis, à Peloponēſibus in eum locum compulſus, qui vndique abruptis cinctus, duos tantum exitus habebat, ab altera parte foſſam ingentis latitudinis duxit, velut hoſtis excludendi cauſſa: ab altera militem agere cœpit, tanquam per eum erupturus. Ij qui obſidebant, cùm per foſſam, quam ipſe fecerat, exercitum Periclis non crederent euaſurum, vniuerſi à milite obſtiterunt. Pericles pontibus, quos præparauerat foſſæ iniectis, ſuos, qua non reſiſtebatur, emiſit.

Lyſimachus ex his vnus, in quos opes Alexandri tranſierunt, cùm editum collem caſtris deſtinaſſet, imprudentia autem ſuorum in inferiorem deductus, vereretur ex ſuperiore hoſtium incurſum, triplices foſſas intra vallum obiecit: deinde ſimilibus foſſis circa omnia tentoria ductis, tota caſtra confodit: & intercepto hoſtiũ aditu, ſimul humo quoque, & frondibus, quas foſſis ſuperiecerat, facto impetu in ſuperiora euaſit.

Cn. Fonteius Craſſus, in Hiſpania cum tribus millibus hominum prædatum profectus, locoque iniquo circumuentus ab Haſdrubale, ad primos tantùm ordines relato conſilio, inc piente nocte, quo tempore minimè expectabatur, per ſtationes hoſtium prorupit.

L. Furius, exercitu perducto in locum iniquum, cum conſtituiſſet occultare ſolicitudinem ſuam: ne reliqui trepidarent, paulatim inflexit iter, tanquam circuitu maiore hoſtem aggreſſurus, conuerſoque agmine ignarum rei, quæ agebatur exercitum incolumem reduxit.

P. Decius Tr. bello Samnitico, Cornelio Coſſo coſ. iniquis locis deprehenſo ab hoſtibus, ſuaſit vt ad occupandum collem, qui erat in propinquo, modicam manũ mitteret, ſeque

ducem

ducem iis, qui mittebantur, obtulit: auocatus in diuersa hostis dimisit consulem. Decium autem cinxit, obseditque. Illas quoque angustias, noctu eruptione facta, cum eluctatus esset, Decius incolumis cum militibus consuli accessit.

Idem fecit sub Attilio Calatino cos. is cuius variè traditur nomen. Alij, Laberium, nonnulli, Q. Cæditium, plurimi Calpurnium Flammam vocitatum scripserunt. Hic cum dimissum exercitum in eam vallem videret, cuius latera omnia superiora hostis insederat, depoposcit, & accepit trecentos milites; quos adhortatus, vt virtute sua exercitum seruarent, in mediam vallem decurrit, & ad opprimendos eos vndiq. descendit hostis, longoque & aspero prœlio retentus, occasionem consuli ad extrahendum exercitum dedit.

L. Minutius cos. in Liguria dimisso in angustias exercitu, cùm iam omnibus obuersaretur Caudinæ cladis exemplum, Numidas auxiliares, tã propter ipsorum quàm propter equorum deformitatem despiciendos, iussit adequitare faucibus quæ tenebantur. Primò intenti hostes ne lacescerentur, stationem obiecerunt: de industria Numidæ ad augẽdum sui contemtum, labi equis, & per ludibrium spectaculo esse affectauerunt, ad nouitatem rei laxatis ordinibus, barbari in spectaculum vsque resoluti sunt. Quod vbi animaduerterunt Numidæ, paulatim succedentes, additis calcaribus per intermissas hostium stationes eruperunt: qui deinde cùm proximos irruerent agros, necesse Liguribus fuit auocari ad defendenda sua, inclusosque Romanos emittere.

L. Sylla bello sociali apud Eserniam inter angustias deprehensus, ad exercitum hostium, cui Duillius præerat, colloquio petito, de conditionibus pacis agitabat sine effectu: hostem tamen propter inducias negligentia resolutum animaduertens, nocte profectus, relicto buccinatore, qui vigilias ad fidem remanentium diuideret, & quarta vigilia commissa, eum sequeretur, incolumes suos cum omnibus impedimentis tormentisque in tuta perduxit.

Idem aduersus Archelaũ præfectum Mithridatis in Cappadocia, iniquitate locorum & multitudine hostium pressus,

fecit pa-

fecit pacis mentionem: interpositoque tempore etiam induciarum, & per hæc auocata intentione, aduersarium euasit.

Hasdrubal frater Annibalis, cùm saltum euadere non posset, faucibus eius obsessis, egit cum C. Nerone, recepitque dimissum se Hispania excessurum, cauillatus deinde conditionibus dies aliquot extraxit, quibus omnibus, non omisit per angustos tramites, & ob id neglectos dimittere per partes exercitum: ipse deinde cum reliquis expeditis facilè effugit.

Spartacus fossam, qua erat à M. Crasso circundatus, cæsis captiuorum pecorumque corporibus noctu repleuit, & supergressus est. Idem cùm in Vesuuio obsessus, ea parte qua mons asperrimus erat, ideoque incustoditus, ex vimine siluestri cathenas conseruit, quibus demissus non solùm euasit, verùm etiam ex alio latere Clodium ita terruit, vt aliquot cohortes, gladiatoribus quatuor & septuaginta cesserint. Idem cùm à L. Varino Procos. præclusus esset, palis per modica interualla fixis ante portam, erecta cadauera, adornata veste atq. armis, alligauit, vt procul intuētib. stationis species esset, ignibus per tota castra factis, imagine vana deluso hoste, copias silentio noctis eduxit.

Brasidas dux Lacedæmoniorum, circa Amphipolim ab Atheniensium multitudine numero impar deprehensus, claudendum se præstitit, vt per longum coronæ ambitum extenuaret hostilem frequentiam, quaque rarissimi obstabant, erupit.

Iphicrates in Thracia cùm depresso loco castra posuisset, explorasset autem ab hoste, proximum teneri collem, ex quo vnus ad opprimendum ipsos descensus erat, nocte paucis intra castra relictis, imperauit, vt multos ignes facerent, eductoque exercitu & disposito circa latera prædictæ viæ, passus est transire Barbaros: locorumque iniquitate in qua ipse fuerat, in illos conuersa, parte exercitus terga eorum cecidit, parte castra fecit.

Darius, vt falleret Scythas discessu, canes atque asinos in castris reliquit, quos cùm latrantes rudétesque hostis audiret, remanere Darium credidit.

P Eundem

Eundem errorem obiecturi nostris Ligures, per diuersa loca bubalos laqueis ad arbores alligauerunt, qui deducti frequentiori mugitu speciem remanētium præbebant hostium.

Hanno ab hostibus clausus, locum irruptioni maximè aptum, aggestis leuibus materiis incendit, tum hoste ad ceteros exitus custodiẽdos auocato, milites per ipsam flammam eduxit: admonito ora scutis, crura veste contegere.

Hannibal, vt iniquitatem locorum, & inopiam instante Fabio Maximo effugeret, noctu boues, quibus ad cornua fasciculos alligauerat sarmentorũ, subiecto igne, dimisit, cumque ipso motu adolescente flamma turbaretur pecus, magna discursatione montes, in quos actum erat, collustrauit: Romani qui ad speculandum concurrerant, primò prodigium opinati sunt, deinde cùm certa Fabio renũtiassent, ille de insidiarum metu suos castris continuit, Barbari obsistente nullo profecti sunt.

De insidiis in itinere factis CAP. VI.

FVLVIVS Nobilior, cùm ex Samnio in Lucanos exercitum duceret, & cognouisset à perfugis, hostes nouissimum agmen eius aggressuros, fortissimam legionem primò ire, vltimò sequi iussit impedimenta, ita factum pro occasione amplexi hostes, diripere sarcinas cœperunt. Fuluius legionis de qua supra dictum est, quinque cohortes in dextram partem viæ direxit, quinque ad sinistram, atque ita prædationi intentos hostes, explicato per vtraque latera milite, clausit, ceciditque.

Idem hostibus tergum eius in itinere prementibus, dum flumine interueniente, non ita magno vt transitum prohiberet, moraretur tamen rapiditate, alteram legionem in occulto citra flumen collocauit, vt hostes paucitate contemta audacius sequerentur: quod vbi factum est, legio, quæ ad hoc disposita erat, ex insidiis hostem aggressa vastauit.

Iphicrates in Thraciam cùm propter conditionem locorum, longum agmen deduceret, & nuntiatum ei esset, hostes summum id aggressuros, cohortes in vtraque latera secedere, & consi-

& consistere iussit, ceteros suffugere & iter maturare. Transeunte autem toto agmine, lectissimos quosque retinuit, & ita passim circa prædam occupatos hostes, iam etiam fatigatos, ipse requietis & ordinatis suis aggressus fudit, exuitque præda.

Boij in silua Litana, qua transiturus erat noster exercitus, succiderāt arbores, ita vt ex parte exigua sustentatæ starēt, donec impellerentur, delituerant deinde ad extremas ipsi, vbi, ingresso siluā hoste, proximas vlteriores impulerunt, eo modo propagata pariter supra Romanos ruina, magnam manum eliserunt.

Quemadmodum ea, quibus deficimur, videantur non deesse, aut vsus eorum expleatur.

CAPVT VII.

L. CÆCILIVS Metellus, quia vsu nauium, quibus elephantes transportaret, deficiebatur, iunxit dolia, constrauitq; tabulamentis, ac super ea positos, per Siculum fretum transmisit.

Annibal, cùm ab prææalti fluminis transitum elephantes non poss t pellere, neque nauium aut materiarum, quibus rates consternerentur, copiam haberet, iussit ferocissimum elephantum sub aure vulnerari, & eum qui vulnerasset, transnato statim flumine procurrere: elephantus exasperatus ad persequendum doloris sui authorem, tranauit amnem, & reliquis idem audendi fecit exemplum.

Carthaginensium duces instructuri classem, quia sparto deficiebantur, crinibus tonsarum mulierum ad funes efficiendos vsi sunt. Idem Massilienses & Rhodij fecerunt.

M. Antonius à Mutina profugus, cortices pro scutis militibus suis dedit. Spartaco copiisque eius, scuta ex vimine fuerunt, quæ coriis tegebantur. Non alienus (vt arbitror) hic locus est, referendi factum Alexandri Macedonis illud nobile, qui per deserta Aphricę itinera, grauissima siti cū exercitu affectus, oblatā sibi à milite in galea aquā, spectantibus vniuersis, effudit, vtilior exemplo temperantiæ, quàm si communicare potuisset.

De distringendis hostibus. CAP VIII

CORIOLANVS, cùm ignominiam damnationis suæ bello vlcisseretur, populationem patriciorum agrorum inhibuit, deustis vastatisque plebeiorum: vt discordiam moueret, qua consensus Romanorum distringeretur.

Hannibal Fabium, cui neque virtute, neque artibus bellandi par erat, vt infamia distringeret, agris eius abstinuit, cæteros populatus. Contrà ille, ne suspecta ciuibus fides esset, magnitudine animi effecit, publicatis possessionibus suis.

Fabius Maximus quintò Cos. cùm Gallorum, Vmbrorum, Etruscorum, Samnitiumque, aduersus P. R. exercitus coissent, contra quos & ipse trans Appennium montem castra communiebat, scripsit Fuluio & Posthumio, qui in præsidio vrbi erant, copias ad Sitium mouerent: quibus assecutis, ad sua defendenda Etrusci, Vmbrique descenderunt: relictos Samnites Gallosque Fabius & collega Decius aggressi, vicerunt.

Marcus Curius aduersus Sabinos, qui ingenti exercitu conscripto, relictis finibus suis, nostros occupauerant, occultis itineribus, manum misit, quæ desolatos agros eorum vicosque, per diuersa incendit. Sabini ad arcendam domesticam vastitatem, recesserunt. Curio contigit & vacuos infestare hostium fines, & exercitum sine prœlio auertere, sparsumq. cædere.

T. Didius paucitati suorum defidens, cùm in aduentum earum legionū, quas expectabat traheret bellum, & occurrere eis hostem comperisset, concione aduocata aptari iussit milites ad pugnam, ac de industria negligentius custodiri captiuos: ex quibus pauci, qui profugere nuntiauerunt suis pugnam imminere. At illi, ne suspicione prœlij deducerent vires, omiserunt occurrere eis, quibus insidiabantur: legiones tutissimè, nullo excipiente, ad Didium peruenerunt.

Bello Punico quædam ciuitates, quæ à Romanis deficere ad Pœnos destinauerant, cum obsides dedissent, quos recipere antequam desciscerent studebant, simulauerunt seditionem

tionem inter finitimos ortam, quam Romanorum legati dirimere deberent, missosque eos velut contraria pignora retinuerunt, nec antè reddiderunt quàm ipsi recuperarent suos.

Legati Romanorum cùm misissent ad Antiochum regem, qui secum Hannibalem victis iam Carthaginensibus habebat, consiliumque eius aduersus Romanos instruebat, crebris cum Hannibale colloquiis effecerunt, vt is regi fieret suspectus, cui gratissimus alioqui erat, & vtilis propter calliditatem & peritiam bellandi.

Quintus Metellus aduersus Iugurtham bellum gerens, missos ad se legatos eius, corrupit, vt sibi proderent regem. Cùm etiam alij venissent, idem fecit. Eodem consilio vsus est & aduersus tertios. Sed de captiuitate Iugurthæ res parum processit, viuum enim tradi sibi volebat, plurimum tamen consecutus est: nam cùm interceptæ fuissent epistolæ eius ad regios amicos scriptæ, in omnes eos rex animaduertit, spoliatusque consiliis, amicos postea parare non potuit.

C. Cæsar per exceptum quendam aquatorem, cùm comperisset Afranium Petreiumque castra noctu moturos, vt citra vexationem suorum, hostilia impediret consilia, in initio statim noctis vasa conclamare milites, & præter aduersariorum castra agi mulos cum fremitu, & sonum iussit continuare, quos retentos volebat arbitrari castra Cæsarem mouere.

Scipio Aphricanus ad excipienda auxilia cum commeatibus, Hannibali Venticiũ Termum dimisit, ipse subuenturus.

Dionysius Syracusanorum tyrannus, cùm Aphri ingenti multitudine traiecturi essent in Siciliam, ad eum oppugnandum, castella pluribus locis communiit, custodibusque præcepit, vt ea aduenienti hosti dederent, dimissique Syracusas occultè redirent. Aphris necesse fuit, capta castella præsidio ibi tenere, quos Dionysius redactos ad quam voluerat paucitatem, penè iam par numero aggressus vicit, cùm suos contraxisset, & aduersarios sparsisset.

Agesilaus Lacedæmonius, cùm inferret bellum Tysapherni, Cariam se petere simulauit: quasi aptius locis montuosis, aduersus hostem equitatu præualentem pugnaturus. Per hãc

consilij ostentationem aduocato in Cariam Tysapherne, ipse Lydiam, vbi caput hostium regni erat, irrupit. oppressisque qui illic agebant, pecunia regia potitus est.

De seditione militum compescenda.

CAPVT IX.

A. MANLIVS Cos. cùm comperisset coniurasse milites in hybernis Campaniæ, vt iugulatis hospitibus, ipsi res eorum inuaderent, rumorem sparsit eodem loco hybernaturos: atque ita coniuratorum consilio turbato, Campaniam periculo liberauit, & ex occasione nocentes puniuit.

Lucius Sylla, cùm legiones ciuium Romanorum perniciosa seditione furerent, consilio restituit sanitatem efferatis. Properè enim annuntiari iussit, hostem adesse, & ad arma vocantium clamorem tolli, signa canere: discussa seditio est, vniuersis aduersus hostem consentientibus.

Cn. Pompeius, trucidato ab exercitu Mediolani senatu, ne tumultum moueret, si solos euocasset nocentes, mixtos eis, qui extra delictum erãt, venire iussit: ita & noxij minore cum metu, quia non segregati, ideoq. non ex caussa culpæ videbantur accersiti, comparuerunt, & illi quibus integra erat conscientia, custodiendis quoque nocentibus, attenderunt, ne illorum fuga inquinarentur.

C. Cæsar, cùm quædam legiones eius, seditionem mouissent, adeò vt in perniciem quoque ducis viderentur consurrecturæ, dissimulato metu, processit ad milites, postulantibusque missionem, vltro minaci vultu dedit: exauctoratos pœnitentia coëgit satisfacere Imperatori, obsequentioresque in reliquum operas edere.

Quemadmodum intempestiua postulatio pugnæ inhibeatur. CAP. X.

Q. SERTORIVS, quod experimento didicerat, imparem se vniuerso Romanorum exercitui, vt barbaros quoq. inconsultè pugnã exposcentes doceret, adductis in conspectũ duobus equis, altero præualido, altero admodũ exili, duos admouit iuuenes similiter affectos, robustũ & gracilẽ: ac robustiori

imperauit

imperauit, equo exili vniuersam caudam abrumpere: gracili autem, valentiorem per singulos pilos vellere: cumque gracilis fecisset quod imperatum erat, validissimus cùm in infirmi equi cauda sine effectu luctaretur: Iam inquit Sertorius, naturam Romanarũ cohortium per hoc vobis exemplum ostendi milites, insuperabiles sunt vniuersas aggredientibus: easdem lacerabit & carpet, qui per partes attentauerit.

Idem cùm videret suos pugnæ signum inconsultè flagitantes, crederetque rupturos imperium nisi congrederentur, permisit turmæ equitum ad lacessendos hostes ire, laborantique submisit alias, & sic recepit omnes: tutisq. & sine noxa ostendit, quis exitus flagitatam pugnam mansisset: obsequentissimisque inde eis vsus est.

Agesilaus Lacedæmonius, cùm aduersus Thebanos castra super ripam posuisset, multoque maiorem hostium manum esse intelligeret, & ideo suos arcere à cupiditate decernendi vellet, dixit, responso Deûm se ex collibus pugnare iussum: & ita exiguo præsidio ad ripam posito, accessit in colles. Quod Thebani pro metu interpretati transierunt flumen, & cùm facilè depulissent præsidium, cæteros insecuti auidius, iniquitate locorum à paucioribus victi sunt.

Scorylo dux Dacorum, cum sciret dissociatum armis ciuilibus populum Romanum, neque tamen tentandum arbitraretur, quia externo bello posset concordia in ciues coalescere, duos canes in conspectu popularium commisit. hisque acerrimè inter ipsos pugnantibus, lupum ostendit, quem protinus canes, omissa inter se ira, aggressi sunt. quo exemplo prohibuit barbaros ab impetu Romanis profuturo.

Quemadmodum sit incitandus exercitus ad prœlium.
CAPVT XI.

M. FABIVS & Cn. Manlius Coss. aduersus Hetruscos propter seditiones detrectante prœlium exercitu, vltrò simularunt cunctionem, donec milites probris hostium coacti, pugnam deposcerent, iurarentque se ex ea victores redituros.

Fuluius Nobilior, cum aduersus Samnitium numerosum exercitum,

exercitum,& successibus tumidum, paruis copiis necesse haberet decertare, simulauit vnam legionem hostium à se corruptam ad proditionem: imperauitque (ad eius rei fidem) tribunis,& primis ordinibus,& centurionibus, quantum quisq. numeratæ pecuniæ, aut auri argentique haberet,conferret, vt repræsentari merces proditoribus posset: se autem his, qui cótulissent pollicitus est, consummata victoria, ampla insuper præmia daturum. Quæ sua persuasio Romanis alacritatem attulit & fiduciam: vnde etiam præclara victoria, commisso statim bello, peracta est.

C. Cæsar aduersus Germanos & Ariouistum pugnaturus, confusis suorum animis, pro concione dixit, nullius se eo die opera, nisi decimæ legionis vsurum: quo consecutus est, vt decimam tanquam præcipuæ fortitudinis testimonio cogeret, & ceteros puderet, ne penes alios gloria virtutis esset.

Q. Fabius, qui egregiè sciebat, & Romanos eius esse libertatis, quæ contumelia exasperaretur, & à Pœnis nihil iustum aut moderatum expectabat, misit legatos Carthaginem, de conditionibus pacis: quas cùm illi iniquitatis & insolentiæ plenas retulissent, exercitus Romanorum ad pugnandum concitatus est.

Agesilaus Lacedæmoniorum dux, cùm prope ab Orchomeno socia ciuitate castra haberet, comperissetque plerosque ex militibus pretiosissima rerum deponere intra munimenta, præcepit oppidanis, ne quid ad exercitum suum pertinens reciperetur, quo ardentius dimicaret miles, qui sciret sibi pro omnibus suis pugnandum.

Epaminundas dux Thebanorum, aduersus Lacedæmonios dimicaturus, vt non solùm viribus milites sui, verùm etiam affectibus adiuuarentur, pronuntiauit in concione, destinatum Lacedæmoniis, si victoria potirentur, omnes virilis sexus interficere, vxoribus autem eorum & liberis in seruitutem adductis, Thebas diruere, qua denuntiatione concitati, primo impetu Thebani Lacedæmonios expugnauerunt.

Eutidas dux Lacedæmoniorum, pugnaturus eodem die, quo classe vicerant socij, quamuis ignarus actæ rei, vulgauit nuntia-

nuntiatam sibi victoriam partium, quò constantiores ad pugnam milites haberet.

Aulus Posthumius prœlio, quo cum Latinis conflixit, oblata specie duorum in equis iuuenum, animos suorum erexit, Pollucem & Castorem adesse dicens, ac sic prœlium restituit.

Archidamus Lacedæmonius aduersus Arcadas bellum gerens, arma in castris statuit, & circa ea duci equos noctu clàm imperauit: quorum vestigia manè (tanquam Castor & Pollux perequitassent) ostendens, adfuturos eosdem ipsis prœliantibus persuasit.

Pericles dux Atheniensium initurus prœlium, cùm animaduertisset lucum, ex quo vtraque acies conspici poterat, densissimæ opacitatis, vastum alioqui & Diti patri sacrum, ingẽtis illic staturæ hominem, altissimis cothurnis, & veste purpurea, coma venerabilẽ in curru candidorum equorum sublimem constituit, qui dato signo pugnæ, proueheretur: & voce Periclem nomine appellans, cohortaretur eum, diceretque Deos Atheniensibus adesse: quo penè ante coniectum teli hostes terga verterunt.

L. Sylla, quo paratiorem militem ad pugnandum haberet, prædici sibi à diis futura simulauit. Postremò etiam in conspectu exercitus, priusquam in aciem descenderet, signum modicæ amplitudinis, quod Delphis sustulerat orabat, petebatque, vt promissam victoriam maturaret.

C. Marius sagam quandam ex Scythia habuit, à qua se dimicationum euentus prædiscere simulabat.

Quintus Sertorius, cùm barbaro, & rationis indocili milite vteretur, ceruam candidam insignis formæ per Lusitaniam ducebat, & ab ea, quæ agenda aut vitanda essent, prænoscere se asseuerabat, vt barbari ad omnia tanquam diuinitus imperata obedirent.

Hoc genere Strategematicῶn non ea tantùm parte vtendũ est, qua imperitos existimabimus esse, apud quos his vtemur, sed multò magis ea, quæ talia erunt, excogitabuntur, vt ab his monstrata credantur.

Alexander Macedo sacrificaturus, inscripsit medicamento

aruſpicis manum, quam ille extis erat ſuppoſiturus: literæ ſignificabant victoriam Alexandro dari, quas cum iecur calidum rapuiſſet, & à rege militi eſſet oſtenſum, auxit animum, tanquam Deo ſpondente victoriam.

Idem fecit Innidès aruſpex, prœlium Eumene cum Gallis commiſſuro.

Epaminundas Thebanus, aduerſus Lacedæmonios fiduciam ſuorum religione adiuuandam ratus, arma quæ ornamentis affixa in templis erant, nocte ſubtraxit, perſuaſitque militibus, Deos iter ſuũ ſequi, vt prœliantibus ipſis adeſſent.

Ageſilaus Lacedæmonius, cum quoſdam Perſarum cepiſſet, quorum habitus multum terroris præfert, quoties veſte tegitur, nudatos militibus ſuis (vt alba corpora & vmbratica contemnerent) oſtendit.

Gelo Syracuſarum tyrannus, bello aduerſus Pœnos ſuſcepto, cum multos cepiſſet, infirmiſſimum quemque præcipuè ex auxiliaribus, qui nigerrimi erant, nudatum in conſpectu ſuorum produxit, vt perſuaderet contemnendos.

Cyrus rex Perſarum, vt concitaret animos popularium, tota die in excidenda quadam ſilua eos fatigauit, deinde poſtridie præſtitit eis liberaliſſimas eptlas, & interrogauit, vtro magis gauderēt: cumq. ei præſentia probaſſent: Atqui per hæc (inquit) ad illa perueniendum eſt: Nam liberi beatique eſſe, niſi Medos viceritis, non poteſtis. atque ita eos ad cupiditatem prœlij concitauit.

L. Sylla quia aduerſus Archelaum præfectum Mithridatis, apud Pyrea pigrioribus ad prœlium militibus vtebatur, opere eos fatigando, compulit ad poſcendum vltrò pugnæ ſignum.

Fabius Maximus veritus, nè qua fiducia nauium, ad quas refugium erat, minus conſtanter pugnaret exercitus, incendi eas, priuſquam iniret prœlium, iuſſit.

De diſſoluendo metu, quo milites ex aduerſis ominibus conciderunt. CAP. XII.

SCIPIO ex Italia in Aphricam tranſportando exercitum, cùm egrediens nauem prolapſus eſſet, & ob hoc attonitos milites cerneret, id quod trepidationem afferebat, con-

ſtantia

ſtantia & magnitudine animi, in hortationem conuertit: Et ludite (inquit) milites, Aphricam oppreſſi.

C. Cæſar cùm fortè conſcendens nauem lapſus eſſet, Teneo te terra mater, (inquit) qua interpretatione effecit, vt repetiturus illas, à quibus proficiſcebatur, terras videretur.

T. Sempronius Gracchus, Coſ. acie aduerſus Picentes directa, cùm ſubitus terræmotus vtraſq. confudiſſet, exhortatione confirmauit ſuos, & impulit, vt conſternatum ſuperſtitione hoſtem inuaderent, adhortatuſque deuicit.

Sertorius, cùm equitum ſcuta extrinſecus, equorumque pectora cruenta ſubitò prodigio apparuiſſent, victoriam portendi interpretatus eſt, quoniam illæ partes ſolerent hoſtili cruore reſpergi.

Epaminundas Thebanus, contriſtatis militibus, quod ex haſta eius ornamentum infulæ more dependens, ventus ablatum in ſepulchrum Lacedæmonij cuiuſdam depulerat: Nolite (inquit) milites trepidare, Lacedæmoniis ſignificatur interitus. Sepulchra enim funeribus ornantur.

Idem cùm fax de cœlo nocte delapſa, eos qui aduerterunt, terruiſſet: Lumen (inquit) hoc numina oſtendunt.

Idem inſtante aduerſus Lacedæmonios pugna, cùm ſedile, in quo reſederat, ſuccubuiſſet, & id vulgo pro triſti ſignificatione confuſi milites interpretarentur: Immo (inquit) vetamur ſedere.

Lucius Sulpitius Gallus defectun Lunæ imminentem, ne pro oſtento exciperent milites, prædixit futurum, additis rationibus cauſſiſque defectionis.

Agathocles Syracuſanus aduerſus Pœnos ſimili eiuſdem ſideris diminutione, qua ſub diem pugnæ, vt prodigio milites ſui conſternati erant, ratione qua id accideret expoſita, docuit quicquid illud foret, ad rerum naturam, non ad ipſorum propoſitum pertinere.

Pericles, cùm in caſtra eius fulmen decidiſſet, terruiſſetque milites, aduocata concione, lapidibus in conſpectu omnium colliſis, ignem excuſſit, ſedauitque turbationem, cùm docuiſſet ſimiliter nubium attritu excuti fulmen.

Timotheus Atheniensis, classe dimicaturus aduersus Corcyreos, gubernatori suo, qui proficiscenti iam classi signum receptui cœperat dare, quia ex remigibus quendam sternutantem audierat: Miraris (inquit) ex tot millibus vnũ perfrixisse?

Chabrias Atheniensis classe dimicaturus, excusso ante nauem ipsius fulmine, exterritis per tale prodigium militibus: Nunc (inquit) potissimum ineunda pugna est, cùm Deorum maximus Iupiter adesse numen suum classi nostræ ostendit.

LIBRI PRIMI FINIS.

SEXTI

SEXTI IVLII FRONTINI VIRI CONSVLARIS, STRATEGEMATΩN libri secundi

PRÆFATIO.

DISPOSITIS *primo libro exemplis, instructuris (vt mea fuit opinio) ducẽ in his, quæ ante commissum prœlium agenda sunt, deinceps reddemus pertinentia ad ea, quæ in ipso prœlio agi solent, & deinde ea, quæ post prœlium. Et eorum, quæ ad prœlium pertinent, species sunt:*

De tempore ad pugnam eligendo.
CAPVT I.

PVBLIVS Scipio in Hispania, cum comperisset Hasdrubalem Pœnorum ducem ieiuno exercitu manè processisse in aciem, continuit in horam septimam suos: quibus præceperat, vt quiescerent, & cibum caperent: cumque hostes, inedia, siti, mora sub armis fatigati, repetere castra cœpissent, subitò copias eduxit, & commisso prœlio, vicit.

Metellus Pius in Hispania aduersus Herculeium, cùm ille oriente protinus die instructam aciem vallo eius admouisset, feruidissimo tunc tempore anni, intra castra suos continuit, in horam diei sextam, atque ita fatigatos æstu, facilè integris & recentibus vicit suorum viribus.

Idem iunctis cum Pompeio castris aduersus Sertorium in Hispania, cùm sæpe instruxisset aciem, hoste, qui imparem se duobus credebat, pugnam detrectante: quodam deinde tempore, cùm Sertorianos milites animaduertisset magno impetu instinctos, deposcentes pugnam, humerosque exercentes, & lanceas vibrantes, existimauit ardori cedendum in tempore, recepitque exercitum, & Pompeio idem faciendi autor fuit.

Posthumius Cos. in Sicilia, cùm castra eius à Punicis trium millium passuum spacio distarent, & dictatores Carthaginensium quotidie ante ipsa munimenta Romanorum, dirigerent aciem, exigua manu leuibus assiduè prœliis pro vallo resistebat: quam consuetudinem contemnente iam Pœno, reliquis omnibus per quietem intra vallum præparatis, ex more pristino, cum paucis sustinuit incursum aduersariorum, ac solito diutius detinuit, quibus fatigatis, post sextam horam, & iam se recipientibus, cum & inedia quoque laborarent, per recentes suos, hostem, quem prædicta profligauerant incommoda, fugauit.

Iphicrates Atheniensis, quia explorauerat, eodem assiduè tempore hostes cibum capere, maturius vesci suos iussit, & eduxit in aciem, aggressusque hostem ita detinuit, vt ei nec confligendi, nec abeundi daret facultatem. Inclinato deinde iam die reduxit suos, & nihilominus in armis retinuit: fatigati hostes non statione magis, quàm inedia, statim ad corporis curam & cibum capiendum festinauerunt: Iphicrates rursus eduxit, & incompositi hostis aggressus est castra.

Idem cum aduersus Lacedæmonios pluribus diebus castra cominus haberet, & vtraque pars certis temporibus assiduè pabulatum lignatumque procederet, quodam die militum habitu, seruos lixasque dimisit ad munera, milites retinuit, & cùm hostes dispersi issent ad similia munera, expugnauit castra eorum, inermesque cum fasciculis passim ad tumultum recurrentes, facilè aut cecidit, aut cepit.

Verginius Cos. in Volscis, cùm procurrere hostes effusos ex longinquo vidisset, quiescere suos ac defixa tenere pila iussit. Tunc

ſit. Tunc anhelatos, integris viribus exercitus ſui aggreſſus auertit.

Fabius Maximus, non ignarus Gallos & Samnites primo impetu præualere, ſuorum autem infatigabiles ſpiritus, inter moras decertandi etiam incaleſcere, imperauit militibus, vt contenti eſſent primo congreſſu ſuſtinere, vt hoſtem mora fatigarent: quod vbi ſucceſſit, admoto etiam ſubſidio ſuis, in prima acie vniuerſis viribus oppreſſum fudit hoſtem.

Philippus ad Cheronæam, memor ſibi eſſe militem longo vſu duratum, Athenienſibus acrem quidem, ſed inexercitatum & impetu tantum violentum, ex induſtria prœlium traxit: moxque languentibus iam Athenienſibus, concitatius intulit ſigna, & ipſos cecidit.

Lacedæmonij certiores ab exploratoribus facti, Meſſenios in eam exarſiſſe rabiem, vt in prœlium cum coniugibus ac liberis deſcenderent, pugnam diſtulerunt.

C. Cæſar bello ciuili cùm exercitum Afranij & Petreij circumuallatum, ſiti angeret, iſque ob hoc exaſperatus, interfectis omnibus impedimentis ad pugnam deſcendiſſet, continuit ſuos, arbitratus alienum dimicationi tempus, quòd aduerſarios & ira & deſperatio incenderat.

C. Pompeius fugientem Mithridatem, cupiens ad prœlium compellere, elegit tempus dimicationi nocturnum, vt abeunti ſe opponeret: atque ita præparatus, ſubitam hoſtibus neceſſitatem decernendi iniecit. Præterea ſic conſtituit aciem, vt Ponticorum quidem oculos aduerſa luna perſtringeret, ſuis autem illuſtrem & conſpicuum præberet hoſtem.

Iugurtham autem conſtat memorem virtutis Romanorum, ſemper inclinato die committere prœlia ſolitum, vt ſi fugarentur ſui, opportunā noctē haberent ad deliteſcendum.

Lucullus aduerſus Mithridatem & Tigranē, in Armenia maiore apud Tigranocertā, cùm ipſe non amplius quindecim millia armatorum haberet, hoſtis autē innumerabilem multitudinem, eoq. ipſo inhabilē, vſus hoc eius incommodo nondum ordinatam hoſtiū aciem inuaſit, atque ita protinus diſſipauit, vt ipſi quoque reges abiectis inſignibus fugerent.

Cl. Tibe-

Cl. Tiberius Nero aduersus Pannonios, cùm barbari feroces in aciem oriente statim die processissent, continuit suos, passusque est hostem nebula & imbribus, qui fortè illo die crebri erant, verberari, ac demum vt fessum stando & pluuia non solùm animo, sed & lassitudine deficere animaduertit, signo dato, adortus, superauit.

C. Cæsar in Gallia, quia compererat Ariouisto Germanorum regi institutum, & quasi legem militibus non pugnandi decrescente Luna, tum potissimum acie commissa impeditos religione hostes vicit.

D. Augustus Vespasianus, Iudæos Saturni die, quo eis nefas est quicquam seriæ rei agere, adortus superauit.

Lysander Lacedæmonius aduersus Athenienses apud Ægospotamum, instituit, certo tempore infestari naues Atheniensium, deinde reuocare classem, qua re in consuetudinem perducta, cùm Athenienses post digressum eius ad contrahendas copias dispergerentur, extendit ex consuetudine classem, & recepit. Tum hostium maxima parte ex more dilapsa, reliquos adortus, occidit, & vniuersas naues cepit.

De loco ad pugnam eligendo. CAP. II.

MARCVS Curius, quia phalangi regis Pyrrhi explicatæ resisti non posse animaduertebat, dedit operam, vt in angustiis confligeret, vbi conferta sibi ipsa esset impedimento.

C. Pompeius in Cappadocia elegit locum castris editum, vnde adiuuante procliuio impetum militum, facilè ipso decursu Mithridatem superauit.

C. Cæsar aduersus Pharnacem Mithridatis filium dimicaturus, in colle instruxit aciem, quæ res expeditam ei fecit victoriam. Nam pila ex edito in subeuntes barbaros emissa, protinus eos auerterunt.

Lucullus aduersus Mithridatem & Tygranem, in Armenia maiore, apud Tygranocertam dimicaturus, collis proximi planum verticem raptim cum copiarum parte adeptus, in subiectos hostes decurrit, & equitatum eorum à latere inuasit, auersumque, & eorundē partem peditum perturbantem insequu-

insequutus, clarissimam victoriam retulit.

Ventidius aduersus Parthos non antè militem eduxit, quàm illi quingentis non amplius passibus abessent, atque ita procursione subita adeò se admouit, vt sagittas, quibus ex longinquo vsus est, cominus applicitus eluderet: quo consilio, quia quandam fiduciæ etiam speciem ostentauerat, celeriter Barbaros debellauit.

Hannibal apud Numistronem, contra Marcellum pugnaturus, cauas & præruptas vias obiecit à latere, ipsaque loci natura pro munimentis vsus, clarissimum ducem vicit.

Idem apud Cannas, cùm comperisset Volturnum amnem, vltra reliquorum naturam fluminum ingentes auras manè perflare, quæ arenarum & pulueris vertices agerent, sic direxit aciem, vt tota vis à tergo suis, Romanis in ora & oculos incideret: quibus incommodis mirè hosti aduersantibus, illam memorabilem adeptus est victoriam.

Marius aduersus Cymbros ac Theutonos cõstituta die pugnaturus, firmatum cibo militem ante castra collocauit, vt per aliquantum spacij, quo aduersarij dirimebantur, exercitus hostiũ potius labore itineris profligaretur: fatigationi eorũ deinde incommodum aliud obiecit, ita ordinata suorũ acie, vt aduerso sole, & vento & puluere barbarorum occuparetur exercitus.

Cleomenes Lacedæmonius aduersus Hippiam Atheniensem, qui equitatu præualebat, planiciem in qua dimicaturus erat, arboribus prostratis impediuit, & inuiam equiti fecit.

Iberi in Aphrica ingenti hostium multitudine excepti, timentesque, ne circumirentur, applicuerunt se flumini, quod altis in ea regione ripis profluebat: qui ita à tergo amne defensi & subinde cùm virtute præstarent, incursando in proximos, omnem hostium exercitum strauerunt.

Xantippus Lacedæmonius sola loci commutatione, fortunam Punici belli conuertit: nam cùm desperantibus iam Carthaginensibus mercede solicitatus, animaduerisset Aphros quidem, qui equitatu & elephantis præstabant, colles sectari: à Romanis autem, quorum robur in peditibus erat, campestria teneri, Pœnos in plana deduxit: vbi per elephantos, dissi-

patis ordinibus Romanorum, sparsos milites per Numidas persecutus, eorum exercitum fudit: in illam diem terra marique victorem.

Epaminundas dux Thebanorum, aduersus Lacedæmonios directurus aciem, pro fronte eius decurrere equitibus iussis, cum ingentem puluerem oculis hostium obiecisset, expectationemque equestris certaminis prætendisset, circumducto pedite ab ea parte, ex qua decursus in aduersam hostium aciem ferebat, inopinantium terga adortus cecî-

Lacedæmonij trecenti contra innumerabilem multitudinem Persarum, Thermopylas occupauerunt, quarum angustiæ non amplius, quàm parem numerum cominus pugnaturum, poterant admittere: eaque ratione quantum ad congressus facultatem, æquati numero barbarorum, virtute autem præstantes, magnam eorum partem occiderunt: nec superati forent, nisi per proditorem Ephyaltem Trachiniam dit.

circumductus hostis, à tergo eos oppressisset.

Themistocles dux Atheniensium, cùm videret vtilissimum Græciç, aduersus multitudinem Xerxis nauium, in angustiis Salaminiis decernere, idque persuadere ciuibus non posset, solertia effecit, vt à Barbaris, ad vtilitates suas Græci compellerentur: simulata namque proditione, misit ad Xerxem, qui indicaret populares suos de fuga cogitare, difficilioremque rem ei futuram, si singulas ciuitates obsidione aggrederetur. Qua ratione effecit, vt exercitus Barbarorum primum inquietaretur, dum tota nocte in statione custodia est: deinde, vt sui manè integris viribus, cum dictis Barbaris vigilia marcentibus confligerent, loco vt voluerat arcto, in quo Xerxes multitudine qua præstabat, vti non posset.

De acie ordinanda. CAPVT III.

CNEVS Scipio in Hispania aduersus Hannonem ad oppidum Indibile cùm animaduertisset Punicam aciem ita directam, vt in dextro cornu Hispani constituerentur, robustus quidem miles, sed qui alienum negotium ageret: in sinistro autem

autem Afri minus viribus firmi, ſed animi conſtantioris, reducto ſiniſtro latere, ſuorum dextro cornu, quod validiſſimis militibus extruxerat, obliqua acie cum hoſte conflixit. Deinde, fuſis fugatiſque Afris, Hiſpanos, qui in receſſu ſpectantium more ſteterant, facilè in deditionem compulit.

Philippus Macedonum rex, aduerſus Illyrios gerens bellum, vt animaduertit frontem hoſtium ſtipatam, electis de toto exercitu viris, latera infirmiora, fortiſſimis ſuorum in dextro cornu collocatis, ſiniſtrum latus hoſtium inuaſit, turbataque acie tota, victoriam profligauit.

Permenes Thebanus, conſpecta Perſarum acie, quæ robuſtiſſimas copias in dextro cornu collocatas habebat, ſimili ratione & ipſe ſuos ordinauit, omnéq. equitatũ & fortiſſimum quemq. peditum in dextro cornu, infirmiſſimos autem contra fortiſſimos hoſtium poſuit, prçcepitq. vt ad primũ impetũ eorum ſibi fuga conſulerent, & in ſilueſtria confragoſaque loca ſe reciperẽt: ita fruſtato robore exercitus, ipſe optima parte virium ſuarum, dextro cornu, totam circuit aciem hoſtium, & euertit.

Publius Cornelius Scipio, cui poſtea Africano cognomen fuit, aduerſus Aſdrubalem ducem Pœnorum in Hiſpania bellum gerens, ita per continuos dies ordinatum produxit exercitum, vt media acies fortiſſimis fundaretur: ſed cùm hoſtes quoque eadem ratione aſſiduè ordinati procederent, Scipio eo die, quo ſtatuerat decernere, commutauit inſtructionis ordinem, & firmiſſimos, id eſt, legionarios in cornibus collocauit ac leuẽ armaturã in media acie, ſed retractatam: ita cornibus, quibus ipſe præualebat infirmiſſimas hoſtium partes lunata acie aggreſſus facile fudit.

Metellus in Hiſpania eo prœlio, quo Herculeium deuicit, cùm comperiſſet cohortes eius, quæ validiſſimæ vocabantur, in media acie locatas, ipſe mediam ſuorum aciem reduxit, ne ea parte antè cum hoſte confligeret, quàm cornibus confligatis, medios vndique circumueniſſent.

Artaxerxes aduerſus Græcos, qui Perſidem intrauerant, cùm multitudine ſuperaret, latius quàm hoſtes acie inſtructa,

in fronte equitem, leuemque armaturam in cornibus collocauit, atque ita ex industria lentius procedente media acie, copias hostium cinxit, ceciditque.

Contrà Hannibal ad Cannas reductis cornibus, productaque media acie, nostros primo impetu protrusit. Idem conserto prœlio, paulatim inuicem sinuantibus, procedentibusque ad præceptum cornibus, auidè insequentem hostem in mediam aciem suam recepit, & ex vtraque parte compressum cecidit, veterano & diu edocto vsus exercitu: hoc enim genus ordinationis exsequi, nisi peritus, & ad omne momentum respondens miles, vix potest.

Liuius Salinator & CL. Nero, cùm Asdrubal bello Punico secundo decertandi necessitatem euitans, in colle confragoso post vineas aciem direxisset, ipsi reductis in latera viribus, vacua fronte ex vtraque parte circumuenerunt eum, atque ita aggressi superauerunt.

Hannibal, cùm frequentibus prœliis à CL. Marcello superaretur, nouissimè sic castra metabatur, vt aut montibus, aut paludibus, aut simili locorum aliqua opportunitate adiutus, aciem eo modo collocaret, vt vincentibus quidem Romanis, penè indemnem recipere posset intra munimenta exercitum, cedentibus autem, instandi liberum haberet arbitrium.

Xantippus Lacedæmonius in Aphrica aduersus M. Attilium Regulum leuem armaturam in prima acie collocauit, in subsidio autem robur exercitus, præcepitque auxiliaribus, vt emissis telis cederent hosti: & cum se intra suorum ordines recepissent, confestim in latera discurrerēt, & à cornibus rursus erumperent, exceptumque iam hostem à robustioribus, & ipsi circumirent.

Sertorius, idem in Hispania aduersus Pompeium fecit.

Cleandridas Lacedæmonius aduersus Lycaonas densam instruxit aciem, vt longè minoris exercitus speciem præberet: securioribus inde hostibus, in ipso certamine diduxit ordines, & à lateribus circumuentos eos fudit.

Castronius Lacedæmonius, cùm in auxilium Ægyptiis aduersus Persas venisset, & sciret firmiorem esse Græcum militem,

litem, magisque à Persis timeri, commutatis armis Græcos in prima posuit acie, & cùm illi æquo Marte pugnarent, submisit Ægyptiorum manum: Persæ cùm Græcis, quos Ægyptios opinabantur, restitissent, superueniente multitudine, quam vt Græcorum expauerant, cesserunt.

Cn. Pompeius in Albania, quia hostes & numero & equitatu præualebant, iuxta collem in angustiis protegere galeas, ne fulgore earum conspicui fierent, iussit: equites deinde in æquum procedere, ac velut prætendere peditibus, præcepitque eis, vt ad primum impetum hostium refugerent, & simul ac ad pedites ventum esset, in latera discederent: quod vbi explicitum est, patefacto loco subita peditum surrexit acies, inuectosque temerè hostes, inopinato, interfusa prœlio cecidit.

M. Antonius aduersus Parthos, qui infinita multitudine sagittarum exercitum eius obruebant, subsidere suos, & testudinem facere iussit, supra quam transmissis sagittis, sine militum noxa exhaustus est hostis.

Hannibal aduersus Scipionem in Aphrica, cùm haberet exercitum ex Pœnis & auxiliaribus, quorum pars non solùm ex diuersis partibus, sed etiam ex Italicis constabat, post elephantos 80. qui in prima fronte positi hostium turbarent aciem, auxiliares Gallos & Lygures & Baleares Maurosque posuit, vt non fugere possent, Pœnis à tergo stantibus, & hostem oppositi si non infestarent, at certè fatigarent, tum suis & Macedonibus, qui iam fessos Romanos integri exciperent, in summa acie collocatis, nouissimos Italicos constituit, quorum & timebat fidem, & segnitiem verebatur, quoniam plerosque eorum ab Italia inuitos extraxerat. Scipio aduersus hanc formam, robur legionis, triplici acie in fronte ordinatum per hastatos & principes & triarios opposuit, nec continuas construxit cohortes, sed manipulis inter se distantibus spacium dedit, per quod elephāti ab hostibus acti facilè transmitti sine perturbatione ordinum possent: ea ipsa interualla expeditis velitibus impleuit, ne interluceret acies, dato eis præcepto, vt ad impetum elephantorum, vel retro, vel in latera con-

tera concederent. Equitatum deinde in cornua diuisit, & dextro Romanis equitibus Lælium, sinistro Numidis Masinissam præposuit: quæ tam prudens ordinatio, non dubiè caussa victoriæ fuit.

Archelaus aduersus L. Syllam, in fronte ad perturbandum hostem falcatas quadrigas locauit, in secunda acie phalangem Macedonicā, in tertia, Romanorum more, armatos auxiliares, mixtis fugitiuis Italicæ gentis, quorum pernicitati plurimum fidebat, leuem armaturam in vltimo statuit. In vtroque deinde latere equitatum, cuius amplum numerum habebat, circumeundi hostis caussa posuit. Contra hæc Sylla fossas amplæ latitudinis in vtroque latere duxit, & capitibus earum castella communiuit: qua ratione, ne circumiretur ab hoste, & peditū numero, & maximè equitatu superante, consecutus est. Triplicem deinde peditum aciem ordinauit, relictis interuallis, per leuem armaturam, & equitem, quem in nouissimo collocauerat, vt cùm res exegisset emitteret eum: tum prosignanis, qui in secunda acie erant, imperauit, vt densos numerosósque palos firmè in terram defigerent: intráque eos, appropinquantibus quadrigis ante signa nostram aciem recepit, tum demum sublato vniuersorum clamore velites & leuem armaturam ingerere tela iussit, quibus factis quadrigæ hostium aut implicitæ palis, aut exterritæ clamore telísque in suos conuersæ sunt, turbaueruntque Macedonum instructuram: qua cedente cum Sylla staret, & Archelaus equitem opposuisset, Romani equites subitò emissi, auerterunt eos, consummaruntque victoriam.

C. Cæsar, Gallorum falcatas quadrigas eadem ratione palis defixis excepit inhibuitque.

Alexander ad Arbela, cum hostium multitudinem vereretur, virtuti autem suorum fideret, aciem in omnem partem spectantem ordinauit, vt circumuenti, vndique pugnare possent.

Paulus aduersus Persen Macedonum regem, cùm phalangem suorum duplicem, mediam in partem direxisset, eamque leui armatura cinxisset, & equitem in vtroque cornu

collocasset, triplicem aciem cuneis instruxit: inter quos subinde velites emisit. Quo genere cùm profligari nihil videret, cedere instituit, vt hac simulatione perduceret hostes in confragosa loca, quę ex industria captauerat. Cùm sic quoq. suspecta calliditate recedentiũ, sequeretur ordinata phalanx, equites à sinistro cornu præter ora phalangis iussit transcurrere, citatis equis tectos, vt obiectis armis ipso impetu perfringerent hostium spicula: quo genere telorum exarmati Macedones soluerunt aciem, & terga verterunt.

Pyrrhus pro Tarentinis apud Asculum, secundum Homericum versum, quo pessimi in medium recipiuntur, dextro cornu Samnitas Epirotasque, sinistro Brutios atque Lucanos cum Salentinis, in media acie Tarentinos collocauit, equitatum & elephantos in subsidiis esse iussit. Contrà Coss. aptissimè diuisis in cornua equitibus, legiones in prima acie & in subsidiis collocarunt, & his immiscuerunt auxilia. Vtrinque quadraginta millia constat fuisse, Pyrrhi dimidia pars exercitus amissa, apud Romanos quinq. millia desiderata sunt.

Cn. Pompeius aduersus C. Cæsarem palustri prœlio Pharsaliæ triplicem instruxit aciem, quarum singulæ denos ordines haberent in latitudinem. Legiones secundũ virtutem cuiusque firmissimas in cornibus, & in medio collocauit, spacia his interposita tyronibus suppleuit, dextro latere DC. equites, propter flumen Enipeum, quod & alueo suo & alluuie regionem impedierat, reliquum equitatum in sinistro cornu cum auxiliis omnibus collocauit, vt inde Iulianum exercitum circuiret. Aduersus hanc ordinationem Iulius Cæsar & ipse triplice acie, dispositis in fronte legionibus, sinistrum latus, ne circuiri posset, admouit paludibus. In dextro cornu posuit equitem, cui velocissimos miscuit peditum, & ad morem equestris pugnę exercitatos, sed deinde cohortes in subsidio retinuit, ad res subitas: sed dextro latere conuersas in obliquũ, vnde equitatum hostium expectabat, collocauit: nec vlla res ad victoriam plus eo die Cæsari contulit: effusum namque Pompei equitatum inopinato subinde lati excursu auerterunt, cædendumque tradiderunt.

Impera-

Imperator Cæsar Germanicus, cum subinde Catij equestre prœlium, in siluas refugendo diducerent, iussit suos equites, simul atque ad impedimenta ventum esset, equis desilire, pedestrique pugna confligere: quo genere consequutus est, ne quis non locus eius victoriam miraretur.

C. Duillius, cùm videret graues suas naues mobilitate Punicæ classis eludi, irritamque virtutem militum fieri, excogitauit manus ferreas, quæ vbi hostilem apprehenderēt nauem, superiecto ponte, transgrediebatur Romanus, & in ipsorum ratibus cominus eos trucidabat.

De acie hostium turbanda CAP. IIII.

PAPYRIVS Cursor, filius consulis, cùm æquo Marte aduersus obstinatos Samnites concurreret, ignorantibus suis præcepit Spurio Naucio, vt pauci calones, & agasones mulis insidentes, ramosque per terram trahentes, à colle transuerso magno tumultu decurrerent: quibus prospectis proclamauit victorem adesse collegam, vt occuparent ipsi præsentis prœlij gloriam: quo facto, & Romani fiducia concitati propulêre, propulsi terga vertêre.

F. Rutilius Maximus, quarto consulatu in Samnio, omni modo frustra conatus aciem hostium perrumpere, nouissimè hastatos subduxit ordinibus, & cum Scipione legato suo circummisit, iussitque collem capere, ex quo decurri poterat in hostium terga: quod vbi factum est, Romanis creuit animus, & Samnites perterriti fugam molientes cæsi sunt.

Minutius Ruffus Imperator, cùm à Scordiscis Dacisque premeretur, quibus impar erat numero, præmisit fratrem & paucos equites vnà cum æneatoribus: præcepitque, vt cùm vidisset contractum prœlium, subitus ex diuerso se ostenderet, iuberetq. æneatores concinere: sonantibus montium iugis, species ingentis multitudinis offusa est hostibus, qua perterriti dedere terga.

Attilius Glabrio Cos. aduersus Antiochi regis aciē, quam is in Achaiā per angustias Thermopylarū direxerat, iniquitatibus loci non irritus tantùm, sed cum iactura quoque repulsus esset,

ſus eſſet, niſi circummiſſus ab eo Porcius Cato, qui tum tribunus militum à populo factus in exercitu erat, deiectis, iugis Callidromi montis, Ætolis, qui præſidio tenebantur, ſuper eminentem caſtris regiis collem, à tergo ſubitus apparuiſſet: quo facto perturbatis Antiochi copiis, vtrinque irrupere Romani, & fuſis fugatiſque caſtra ceperunt.

C. Sulpitius Petreius Coſ. contra Gallos dimicaturus, iuſſit muliones clàm in montes proximos cum mulis abire, & inde conſerto iam prœlio, velut equis inſidentes oſtentare ſe pugnantibus: quare Galli exiſtimantes aduentare auxilia Romanis, ceſſere iam penè victores.

Marius circa aquas Sextias, cùm in animo haberet poſtera die depugnare aduerſus Theutonos, Marcellum cum parua manu equitum peditumque noctu poſt terga hoſtium miſit, & ad implendam multitudinis ſpeciem, agaſones lixaſque armatos ſimul ire iuſſit, iumentorumq. magnam partem inſtratorum cum centunculis, vt per hoc facies equitatus obiiceretur, præcepitque vt cùm animaduertiſſent committi prœlium, ipſi in terga hoſtium deſcenderent: qui apparatus tantum terroris intulit, vt aſperrimi hoſtes in fugã verſi ſint.

Licinius Craſſus, fugitiuorum bello apud Calamarcum educturus militem, aduerſus Caſtum & Canimocum duces Gallorum, duodecim cohortes cum C. Promptino, & cum Quinto Marcio Ruffo legatis poſt montem circummiſit: quę cum commiſſo iã prœlio, à tergo clamore iam ſublato, decurriſſẽt, ita fuderunt hoſtes, vt vbiq. fugã pro pugna capeſſerẽt.

Marcellus, cùm vereretur, ne paucitatem eius, militum clamor detegeret, ſimul lixas caloneſque, & omnis generis ſequelas conclamare iuſſit, atque ita hoſtem magni exercitus ſpecie exterruit.

Valerius Leuinus aduerſus Pyrrhum, occiſo quodam gregali, tenens gladium cruentum, exercitui vtrique perſuaſit Pyrrhum interemtum. Quamobrem hoſtes deſtitutos ſe ducis morte credentes, conſternati à mendacio, ſe pauidi in caſtra receperunt.

Iugurtha in Numidia, aduerſus C. Marium, cùm Latinę

quoque linguæ vsum ei conuersatio pristina castrorum dedisset, in primam aciem procurrit, & occisum à se C. Marium tum Latinè clarè prædicauit, atque ita multos nostrorum auertit.

Myronides Atheniensis dubio prœlio aduersus Thebanos rem gerens, repentè in dextrum suorum cornu prosiliit, & exclamauit, se iam sinistra vicisse: qua re & suis alacritate & hostibus metu iniecto, vicit.

Crœsus præualido hostium equitatui camelorum gregem opposuit: quorum nouitate & horrore consternati equi, non solùm insidentes præcipitauerunt, sed peditum quoque suorum ordines protriuerunt, vincendosque hosti præbuerunt.

Pyrrhus Epirotarum rex, pro Tarentinis aduersus Romanos, eodem modo elephantis ad perturbandam aciem vsus est.

Pœni quoque aduersus Romanos idem fecerunt frequenter.

Volscorum castra, cùm propè virgulta siluasque posita essent, Camillus ea omnia, quæ conceptum ignem vsque in vallum proferre poterant, incendit, & sic aduersarios exuit castris.

M. Crassus, bello sociali eodem modo propè cum copiis omnibus interceptus est.

Hispani contra Hamilcarem boues vehiculis adiunctos in prima fronte constituerunt, vehiculaque tædæ & sepi & sulphuris plena, signo pugnæ dato, incenderunt: actis deinde in hostem bobus consternatam aciem perruperunt.

Phalisci & Tarquinienses, compluribus suorum in habitu sacerdotum subornatis, faces & angues furiali habitu præferentibus, aciem Romanorum turbauerunt. Idem Veientes & Fidenates facibus arreptis fecerunt.

Atheas rex Scytharum, cùm aduersus ampliorem Triballorum exercitum confligeret, iussit à fœminis & pueris omnique imbelli turba, greges asinorum, ac boum ad postremã hostium aciem admoueri, & erectas hastas præferre: famam deinde diffudit, tanquam auxilia sibi ab vlterioribus Scythis aduentarent, qua asseueratione auertit hostem.

De insi-

De insidiis. CAPVT V.

ROMVLVS per latebras copiarum parte dispoſita, cùm ad Fidenas acceſſiſſet, ſimulata fuga temerè hoſtes inſequutos eò perduxit, vbi occultos habebat milites, qui vndique adorti effuſos & incautos ceciderunt.

Quintus Fabius Maximus Coſ. auxilio Sutrinis miſſus aduerſus Hetruſcos, omnes hoſtium copias in ſe conuertit: deinde ſimulato timore, in ſuperiora loca velut fugiens receſſit, effuſeque ſubeuntes aggreſſus, non aciem tantùm ſuperauit, ſed etiam caſtris exuit.

Sempronius Gracchus aduerſus Celtiberos, metu ſimulato, continuit exercitum: emiſſa deinde armatura leui, quæ hoſtem laceſſeret, ac ſtatim pedem referente, euocauit hoſtem: deinde inordinatos aggreſſus, vſque eò cecidit, vt etiam caſtra caperet.

Quintus Metellus Coſ. in Sicilia bellum gerens aduerſus Haſdrubalem, ob eius ingentem exercitum 130. elephantos intentior, diffidentia ſimulata, intra Panormum copias tenuit, foſſamq. ingentis magnitudinis ante ſe duxit, cōſpecto deinde exercitu Haſdrubalis, qui in prima acie elephantos habebat, præcepit haſtatis, tela in belluas iacerent, protinuſque ſe intra munimenta reciperent: ea ludificatione rectores elephantorum concitati, in ipſam foſſam elephantos egerunt: quo vt primum illaqueati ſunt, partim magnitudine telorum confecti, partim retro in ſuos acti, totam aciē turbauerunt. Tunc Metellus, hāc operiens occaſionē, cum toto exercitu erupit, & aggreſſus à latere Pœnos cecidit, ipſisq; vt elephātis potitus eſt.

Tamiris Scytharum regina, Cyrum Perſarum ducem, æquo Marte certantem, ſimulato metu elicuit ad notas militi ſuo anguſtias, atque ibi repente conuerſo agmine, natura loci adiuta, deuicit.

Ægyptij conflicturi acie in eis campis, quibus iunctæ paludes erant, alga eas contexerunt, commiſſoque prœlio fugam ſimulantes in inſidias ſeuocauerunt, qui rapidius vecti per ignota loca, limo inhæſerunt, circumuentique ſunt.

Viriatus ex latrone dux Celtiberorum, cedere se Romanis equitibus simulans, vsque ad locũ voraginosum & præaltum eos perduxit: & cùm ipse per solidos ac notos sibi transitus euaderet, Romanos ignaros locorum immersosque limo cecidit.

Fuluius Imperator, Cymbrico bello collatis cum hoste castris, equites suos iussit succedere ad munitiones eorum, lacessitisque Barbaris, simulata fuga regredi: hoc cùm per aliquot dies fecisset, auidè insequentibus Cymbris, animaduertit castra eorum solita nudari: itaque per partem exercitus custodita consuetudine, ipse cum expeditis post castra hostium consedit occultus, effusisque eis ex more repentè adortus, & desertum proruit vallum, & castra cepit.

Cneus Fuluius, cùm in finibus nostris exercitus Faliscorum, longè nostro maior castra posuisset, per suos milites quædam procul à castris ædificia succendit, vt Falisci suos id fecisse credentes, spe prædæ diffunderentur.

Alexander ex Epirotis aduersus Illyrios collocata in insidiis manu, quosdam ex suis habitu Illyriorum instruxit, & iussit vastare suam, id est, Epiroticam regionem: quod cùm Illyrij viderent fieri, ipsi passim prædari cœperunt, eò securius, quòd præcedentes veluti pro exploratoribus habebant, à quibus ex industria in loca iniqua deducti, cęsi fugatique sunt.

Leptenes quoque Syracusanus aduersus Carthaginenses vastari suos agros, & incendi villas castellaque quædam imperauit. Carthaginenses à suis id fieri rati, & ipsi tanquam in adiutorium exierunt, exceptique ab insidiatoribus fusi sunt.

Maharbal missus à Carthaginensibus aduersus Aphros rebellantes, cùm sciret gentem auidam esse vini, magnum eius modum mandragora permiscuit, cuius inter venenum ac soporem media vis est, tunc prœlio leui commisso, ex industria cessit: nocte deinde intempesta, relictis intra castra quibusdam sarcinis, & omni vino infecto fugam simulauit: cumque barbari occupatis castris, in gaudium effusi, medicatum auidè merum hausissent, & in modum defunctorum strati iacerent, reuersus cepit eos, ac trucidauit.

Hannibal,

Hannibal,cùm sciret sua & Romanorum castra,in eis locis esse,quæ lignis deficiebantur,ex industria, in regione deserta plurimos armentorum greges intra vallum reliquit:qua velut præda Romani potiti in sũmis lignationis angustiis, insalubribus se cibis onerarunt:Hannibal reducto nocte exercitu,securos eos & semicruda graues carne,maiorem in modũ vexauit.

Tiberius Gracchus in Hispania certior factus, hostem inopem commercio laborare, instructissima castra omnibus esculentis deseruit, quæ adeptum hostem,& repertis intemperanter repletum, grauemque, reducto exercitu, subitò oppressit.

Hi qui aduersus Erythreos bellum gerebant, speculatorem eorum in loco edito deprehensum occiderunt, & vestem eius militi suo dederunt, qui ex eodem iugo Erythreos signo dato in insidias euocauit.

Arabes,cùm esset nota consuetudo eorum, qua de aduentu hostium interdiu fumo, nocte igne significare instituerant, vt sine intermissione ea fierent præceperunt, aduentantibus autem aduersariis intermitterent: qui cùm cessantibus luminibus existimarent ignorari aduentum suum, auidius ingressi oppressique sunt.

Alexander Macedo, cùm hostis in saltu editiore castra communisset,seducta parte copiarum, præcepit his, quos relinquebat, vt ex more ignes excitarent, speciemque præberent totius exercitus: ipse per auias regiones circumducta manu,hostem superiore aggressus loco depulit.

Memnõ Rhodius rex,cùm equitatu præualeret,& hostem in collibus se continentem, in campos vellet deducere,quosdam ex militibus suis, sub specie perfugæ misit in hostium castra,qui affirmarent exercitum Memnonis iam perniciosa seditione furere, vt & subinde aliqua pars eius dilaberetur. Huic affirmationi, vt fidem faceret, passim in conspectu hostium iussit parua castella muniri, velut in ea se recepturi essent, qui diffidebant: hac persuasione solicitati qui in montibus se continuerant, in plana descenderunt, & dum castella tentant, ab equitatu circumuenti sunt.

Harridas rex Molossorum, bello petitus ab Ardie Illyriō, maiorem aliquanto exercitū habente, molitus imbelles suorum, in vicinam regionem Ætoliæ famam sparsit, tanquam vrbes ac res suas Ætolis concederet. Ipse cùm his qui arma ferre poterant insidias in montibus, & locis confragosis distribuit. Illyrij timentes, ne quæ Molossorum erant, ab Ætolis occuparētur, velut ad prædam festinantes, neglectis ordinibus accelerare cęperunt, quos dissipatos, nihil tale expectantes, Harridas ex insidiis fudit, fugauitque.

T. Labienus C. Cæsaris legatus, aduersus Gallos, ante aduentum Germanorum, quos auxilio his venturos sciebat, confligere cupiens, diffidentiam simulauit, positisq. in diuersa ripa castris, profectionem edixit in posterum diem. Galli credentes eum fugere, flumen quod medium erat, instituerunt transmittere. Labienus circumacto exercitu, inter ipsas superandi amnis difficultates eos cecidit.

Hannibal, cùm explorasset, negligenter castra Fuluij Romani ducis munita, ipsum præterea multa temerè audere, prima luce cùm densiores nebulæ præstarent obscuritatem, paucos milites munitionum nostrarum vigilibus ostendit, quo Fuluius repentè mouit exercitū, Hannibal per diuersam partem castra eius occupauit: & ita in tergum Romanorum effusus, octo millia fortissimorum militum cum ipso duce trucidauit.

Idem Hannibal, cùm inter Fabium dictatorem & Minutium magistrum equitum diuisus esset exercitus, & Fabius occasionibus immineret, Minutius pugnandi cupiditate flagraret, castra in campo, qui medius inter hostes erat, posuit: & cùm partē peditū in confragosis rupibus celasset, ipse ad euocandum hostem misit, qui proximum tumulū occuparent: ad quos opprimendos cùm eduxisset copias Minutius, insidiatores ab Hannibale dispositi, subitò consurrexerunt, & delessent Minutij exercitū, nisi Fabius periclitantibus subuenisset.

Idem Hannibal, cùm ad Trebiam in conspectu haberet Sempronij Longi Cos. castra, medio amne interfluente sęuissima hyeme Magonem & electos in insidiis posuit. Deinde

Numidas

Numidas equites, ad eliciendam Sempronij credulitatem, adequitare vallo eius iussit: quibus præceperat, vt ad primum nostrum incursum per nota refugerent vada. Hos consul & adortus temerè, & secutus, ieiunũ exercitũ in maximo frigore transitu fluminis rigere fecit. Mox torpore, & inedia affectis Hannibal suum militẽ opposuit, quem ad id ignibus, oleoq. & cibo fouerat: nec defuit partibus Mago, quin terga hostium in hoc ordinatus cæderet.

Idem ad Trasimenum, cum arcta quædam via in radices montis & campos patentes duceret, simulata fuga per angustias ad patentia euasit, ibique castra posuit, ac nocte dispositis militibus, & per collem qui imminebat, & in lateribus angustiarum prima luce, nebula quoque adiutus, aciẽ direxit. Flaminius velut fugientem insequens, cum angustias esset ingressus, non antè prouidit insidias, quàm simul à fronte, lateribus, tergo circumfusus, ad internecionem cum exercitu cæderetur.

Idem Hannibal, aduersus Iunium dictatorem, nocte intempesta sexcentis equitibus imperauit, vt in plures turmas segregati per vices, sine intermissione circa castra hostium se ostentarent. Ita tota nocte Romanis in vallo statione ac pluuia, quæ fortè continua fuerat, inquietatis confectisque, cum receptui signum iam Iunius dedisset, Hannibal suos requietos reduxit, & castra eius inuasit.

Epaminundas Thebanus, in eundem modum, cum Lacedæmonij Athmon vallo ducto Peloponeson tuerentur, paucorum opera leuis armaturæ, tota nocte inquietauit hostem: ac deinde prima luce vocatis suis, cum Lacedæmonij se recepissent, subitò vniuersum exercitum, quem quietum habuerat, admouit, & per ipsa munimenta destituta propugnatoribus irrupit.

Hannibal directa acie ad Cannas D C. equites Numidas iussit transfugere, qui ad fidem faciendam, gladios & scuta nostris tradidere: & in vltimum agmen recepti, vbi primũ concurri cœpit, strictis minoribus (quos occultauerant) gladiis, scutis iacentium assumtis, Romanorum aciem ceciderunt.

Iapyges

Iapyges P. Licinio proconsuli pagos quoque sub specie deditionis obtulerunt, qui recepti, & in postrema acie collocati, terga Romanorum ceciderunt.

Scipio Aphricanus, cùm aduersa haberet bina hostium castra, Syphacis & Carthaginensium, statuit Syphacis, vbi multa incendiis alimenta erant, aggred inocte, ignemque iniicere, vt ex ea re Numidas quidem ex suis castris trepidantes cæderet: Pœnos autem, quos certum erat ad succurrendum sociis procursuros, insidiis dispositis exciperet, vtrumque ex sententia cessit.

Mithridates à Lucullo virtute frequenter superatus, insidiis eum appetiit, Adathante quodam eminente viribus subornato, vt transfugeret: & fide pacta hosti, facinus perpetraret: quod is strenuè quidem, sed sine euentu conatus est. receptus enim à Lucullo in gregem equitum, non sine tacita custodia habitus est: quia nec credi subitò transfugæ, nec inhiberi reliquos oportebat. Cùm deinde frequentibus excursionibus, promtam & enixam operam exhiberet, fide acquisita tempus elegit, quo missa principia quietem omnibus castrensibus dabant, prætoriumque secretius præstabant: casus adiuuit Lucullum. Nam qui ad vigilantem vsque admitteretur, fatigatum nocturnis cogitationibus illo tempore quiescentem inuenit. Cùm deinde, tanquam nuntiaturus aliquid subitum aç necessarium intrare vellet, & pertinaciter à seruis valetudini domini consulentibus excluderetur, veritus, ne suspectus esset, equis quos ante portam paratos habebat, ad Mithridatem refugit irritus.

Sertorius in Hispania, cùm apud Lauronem oppidum, vicina castra Pompei castris haberet, & duæ tantummodò regiones essent, ex quibus pabulum peti posset, vna in propinquo, altera longius sita, ea quæ in propinquo erat, subinde à leui armatura infestari, vlteriorem autem vetuit ab vllo armato adiri, donec persuasit aduersariis, tutiorem esse, quæ erat remotior: quam cùm petiissent Pompeiani Octauium Græcimum cum decem cohortibus, in morem Romanorum armatis, & decem Hispanorum leuis armaturæ, & Tarquinium

Priscum

Priſcum cum duobus millibus equitum ire iubet ad inſidias tendendas pabulatoribus: illi ſtrenuè imperata faciunt. Explorata enim locorum natura, in vicina ſilua nocte prædictas copias abſcondunt, ita vt in prima parte leues Hiſpanos, aptiſſimos ad furta bellorum ponerent: paulò interius ſcutatos, in remotiſſimo equites, ne fremitu equorum cogitata proderentur, quieſcere omnes ſilentio ſeruato in horam tertiam diei iubet: cùm deinde Pompeiani ſecuri ſeruatique pabulo de reditu cogitarent, & hi quoque, qui in ſtatione fuerant, quietè inuitati ad pabulũ colligendum dilaberentur, emiſſi primùm Hiſpani, velocitate gentili in palantes effunduntur, & conuulnerant confunduntque, nihil tale expectantes: prius deinde quàm reſiſti his inciperet, ſcutati erumpunt è ſaltu, & redeuntes in ordinem conſternunt, vertuntque: fugientibus equites immiſſi toto eo ſpacio, quo rediebatur in caſtra perſecuti cæduntur: curatum quoque, ne quis effugeret, nam reliqui 250. equites præmiſſi facilè per compendia itinerum effuſis habenis, antequam ad caſtra Pompei perueniretur conuerſi, occurrerunt eis qui primi fugerant. Ad cuius rei ſenſũ Pompeio immittente legionem cum Lælio in præſidium ſuorum, ſubducti in dextrum latus velut ceſſerunt equites, deinde & cùm ita legionem hanc tergo infeſtarent, cùm iam etiam à fronte qui pabulatores perſecuti erant incurſarent, ſic legio quoque inter duas acies hoſtium cum legato ſuo eliſa eſt, ad cuius præſidium Pompeio totum educente exercitum, Sertorius quoque è collibus ſuos inſtructos oſtendit, effecitque, ne Pompeio expediret: ita præter duplex damnum, eadem ſolertia illatum, ſpectatorem quoque eum cladis ſuorum continuit: hoc primum prœlium inter Sertorium & Pompeium fuit, decem millia hominum de Pompeij exercitu amiſſa, & omnia impedimenta: Liuius autor eſt.

Pompeius in Hiſpania, diſpoſitis antè, qui ex occulto aggrederentur, ſimulato metu, deduxit inſtantem hoſtem in loca infeſta: deinde vbi res popoſcerunt, conuerſos & in fronte & vtriuſque lateribus ad internecionem cecidit, capto etiam duce eorum Perpenna.

Idem aduersus Mithridatem in Armenia, numero & genere equitum præualentem, tria millia leuis armaturæ, & 500 equites nocte in valle sub virgultis, quæ inter bina castra erant, disposuit: prima deinde luce in stationem hostium emisit equites ita firmatos, vt cùm vniuersus cum exercitu hostium equitatus prœlium inisset, seruatis ordinibus paulatim cederent, donec spatium darent consurgendi à tergo, ob hoc dispositis. quod postquam ex sententia contigit, conuersis qui terga dedisse videbantur, medium hostem trepidantem cecidit: ipsos etiam equos pedite cominus accedente confodit, eoque prœlio fiduciam regi, quam in equestribus copiis habebat, detraxit.

Crassus bello fugitiuorum apud Cathenam bina castra cominus cum hostium castris vallauit: nocte deinde commutatis copiis manente prætorio in maioribus castris, vt fallerentur hostes, ipse omnes copias eduxit, & in radicibus prædicti mõtis constituit: diuisoque equitatu præcepit L. Quintio partem Spartaco obiiceret, pugnaque eum frustraretur: parte alia Gallos Germanosque ex factione Casti & Gannici eliceret ad pugnam, & pugna simulata deduceret, vbi ipse aciem instruxerit. Quos cùm barbari insequuti essent, equite recedente in cornua, subitò acies Romana adaperta cum clamore cucurrit, triginta quinque millia armatorum eo prœlio interfecta cum ipsis ducibus Liuius tradidit, receptas quinque Romanas aquilas, signa sex & viginti: multa spolia, inter quæ quinque fasces cum securibus.

C. Cassius in Syria, aduersus Parthos ducens aciem, equitem ostendit à fronte, cùm à tergo peditem in confragoso loco occultasset, dein cedente equitatu & per nota se recipiente, in præparatas insidias perduxit exercitum Parthorum, & cecidit.

Ventidius Parthos & Labienum alacres successibus victoriarum, dum suos ipse per simulationem metus, continet, euocauit: & in loca iniqua deductos, aggressus per obreptionẽ, adeò debellauit, vt destituti Labieno prouincia excederent Parthi.

Idem

Idem aduersus Pharnastanis Parthos, cùm ipse exiguum numerum militum haberet, illis autem fiduciam ex multitudine videret increscere, ad latus castrorum, octodecim cohortes in obscura valle posuit, equitatu post terga militum collocato. Tum paucos admodum milites in hostem misit, qui vbi simulata fuga hostem effusè sequentem, vltra locum insidiarum perduxere, coorta à latere acie, præcipitatis in fugam his, Pharnastanem interfecit.

C. Cæsar suis & Afranianis castris contrarias tenentibus planicies, cùm vtriusque partis plurimum interesset, colles proximos occupare, idque propter saxorum asperitatem esset difficile, tanquam Ilerdam repetiturum, retrò agmen ordinauit, faciente inopia fidem destinationi. Intra breuissimum deinde spatium, exiguo circuitu flexit repentè ad montes occupandos. Quo visu perturbati Afraniani, velut captis castris, & ipsi effuso cursu eosdem montes petiere: quod futurum cùm prædiuinasset Cæsar, partim peditatu, quem præmiserat, partim à tergo submissis equitibus inordinatos est adortus.

Antonius apud forum Gallorum cùm Pansam Cos. aduentare comperisset, insidiis per siluestria Æmiliæ viæ dispositis, agmen eius excepit, fuditque: & ipsum eo vulnere affecit, quo intra paucos dies exanimaretur.

Iuba rex, in Aphrica bello ciuili Curionis animum simulato regressu impulit in vanam alacritatem: cuius spei vanitate deceptus Curio, dum tanquam fugientem Saboram regium præfectum persequitur, deuenit in patentes campos, vbi Numidarum circumuentus equitatu, perdito exercitu, cecidit.

Melanthus dux Atheniensium, cùm prouocatus à rege hostium Xantho Bœotio, descendisset ad pugnam, vt primùm cominus stetit, Iniquè (inquit) Xanthe, & contra pactũ facis, aduersus solum enim cum altero processisti: cumque admiratus ille quisnam se comitaretur, respexisset, auersum vno ictu confecit.

Iphicrates Atheniensis ad Cherronesum, cùm sciret Lacedæmoniorum ducem Anaxibium, exercitũ pedestri itinere

ducere, firmissimam manum militum eduxit è nauibus, & in insidiis collocauit: naues autem omnium, tanquam onustas milite, palàm transnauigare iussit, ita securos & nihil expectantes Lacedæmonios, à tergo ingressus itinere oppressit, fuditq;.

Liburni, cùm vadosa loca obsedissent, capitibus tantum eminentibus, fidem fecerunt hosti alti maris, ac triremem, quæ eos persequebatur, implicatam vado ceperunt.

Alcibiades dux Atheniensium, in Hellesponto aduersus Numidarum & Lacedæmoniorum ducem, cùm amplum exercitum & plures naues haberet, nocte expositis in terram quibusdam militum suorum, parte quoque nauium post quædam promontoria occultata, ipse cum paucis profectus, ita vt contemtu sui hostem inuitaret, eundem insequentem fugit, donec in præparatas insidias induceret: auersum deinde, & egredientem in terram, per eos, quos ad hoc ipsum exposuerat, cecidit.

Idem nauali prœlio decertaturus, constituit malos quosdam in promontorio, præcepitque his, quos ibi relinquebat, vt cùm prœlium commissum sensissent, panderent vela. Quo facto consequutus est, vt hostes aliam classem in auxilium superuenire ei arbitrati, verterentur.

Memnon Rhodius, nauali prœlio cùm haberet 200. nauium classem, & hostium naues elicere ad prœlium vellet, ita ordinauit suos, vt paucarum nauium malos erigerent, easque primas agi iuberent: hostes autem procul conspicati numerum arborum, & ex eo nauium quoque coniectantes, obtulerunt se certamini, & à pluribus occupati superatique sunt.

Timotheus dux Atheniensium, aduersus Lacedæmonios nauali acie decertaturus, cùm instructa classis eorum ad pugnandum processisset, ex velocissimis nauibus viginti præmisit, quæ omni arte varioque flexu eluderent hostem, vt primum sensit, deinde minus agiliter moueri aduersam partem progressos prælassatos facilè superauit.

De emit-

De emittendo hoste, ne clausus prœlium ex desperatione redintegret. CAP. VI.

GALLOS, eo prœlio quod Camilli ductu gestum est, desiderantes nauigia, quibus Tiberim transirent, Senatus censuit transuehendos, & commeatibus quoque persequendos. Eiusdem generis hominibus postea per Pomptinum agrum fugientibus via data est, quæ Gallica appellatur.

L. Martius eques Romanus, cui duobus Scipionibus occisis, exercitus imperium detulit, cùm circumuenti ab eo Pœni, ne inulti morerentur, acrius pugnarent, laxatis manipulis, & concesso fugæ spacio, dissipatos sine periculo suorum trucidauit.

C. Cæsar Germanos inclusos, ex desperatione fortius pugnantes, emitti iussit: fugientesque aggressus est.

Hannibal, cùm ad Trasimenum inclusi Germani acerrimè pugnarent, deductis ordinibus fecit eis abeundi potestatem, euntesque sine suorum sanguine strauit.

Antigonus rex Macedonum Ætolis, qui in obsidionem ab eo compulsi, fame vrgebantur, statuerantque eruptione facta commori, viam fugæ dedit, atque ita infracto impetu eorum, insecutos, auersos cecidit.

Agesilaus Lacedæmonius, aduersus Thebanos cùm acie confligeret, intellexissetque, hostes locorum conditione clausos, ob desperationem fortius dimicare: laxatis suorum ordinibus apertaque Thebanis ad euadendum via, rursus in abeuntes contraxit aciẽ, & sine iactura suorum cecidit auersos.

Cneus Manlius Cos. cum ex acie reuersus capta ab Hetruscis Romana castra inuenisset, omnibus portis statione circundatis, inclusos hostes, in eam rabiem efferauit, vt ipse in prœlio caderet. Quod vt animaduerterunt legati eius, ab vna parte remota statione, exitum Hetruscis dederunt, & effusos persecuti, occurrente altero consule Fabio, ceciderunt.

Themistocles victo Xerxe, volentes suos pontem rumpere prohibuit, cùm docuisset potius esse, eum expelli ex Europa, quàm cogi ex desperatione pugnare.

Idem misit ad eum, qui indicaret, in quo periculo esset, nisi fugam maturaret.

Pyrrhus Epirotarum rex, cùm quandam ciuitatem cepisset, clausisque portis ex vltima necessitate fortiter dimicantes eos, qui inclusi erant, animaduertisset, locũ illis ad fugam dedit. Idem inter cætera præcepta imperatoria memoriæ tradidit, non esse pertinaciter instandum hosti fugienti: non solùm, ne fortius ex necessitate resisteret, sed vt postea quoque facilius acie cederet, ratus non vsque ad perniciem fugientibus instaturos victores.

De dißimulandis aduersis. CAP. VII.

TVLLVS Hostilius rex Romanorum, commisso aduersus Veientes prœlio, cùm Albani deserto exercitu Romanorum, proximos peterent tumulos, eaque res turbasset nostrorum animos, clarè pronuntiauit, iussu suo Albanos id fecisse, vt hostẽ circumueniret. Quæ res & terrorem Veientibus, & Romanis fiduciam attulit, remque inclinatam consilio restituit.

Lucius Sylla, cùm præfectus eius comitante non exigua equitum manu, commisso iam prœlio ad hostes transfugisset, pronuntiauit iussu suo id factum, eaque ratione militum animos non tantùm à confusione retraxit, sed quadam etiam spe vtilitatis, quæ id consilium secutura esset confirmauit.

Idem, cùm auxiliares eius missi ab ipso, circumuenti ab hostibus, & interfecti essent, verereturque, ne propter hoc damnum, vniuersus trepidaret exercitus, pronuntiauit, auxiliares, qui ad defectionem conspirassent, consilio à se in loca iniqua deductos: ita manifestissimam cladem, vltionis simulatione velauit, & militum animos hac persuasione confirmauit.

Scipio, cùm Syphacis legati nuntiarent ei regis sui nomine, ne fiducia societatis eius, ex Sicilia in Aphricam transiret, veritus ne confunderentur animi suorum abscissa peregrina societate, dimisit ire legatos, & famam diffudit, tanquam vltrò à Syphace accerseretur.

Qu. Sertorius, cùm acie decertaret, barbarum qui ei nuntiaue-

nuntiauerat Herculeium periisse, pugione traiecit, ne & in aliorum id notitiam perferret, & ob hoc animi suorum infirmarentur.

Alcibiades Atheniensis, cùm ab Abydenis prœlio vrgeretur, subitoque magno cursu tristem aduertisset aduentare tabellarium, prohibuit palàm dicere quid afferret. Deinde secretò sciscitatus à Pharnabazo regio præfecto, classem suam oppugnari, celatis & hostibus & militibus prœlium finiit, ac protinus ad eripiendã classem ducto exercitu opem tulit suis.

Hannibalem venientem in Italiam tria millia carpentariorum reliquerunt, quo ille exemplo, ne & cæteri mouerentur, edixit à se esse dimissos, & insuper in fidem eius rei, paucos leuissimæ operæ domum remisit.

L. Lucullus, cùm animaduertisset Macedonas equites, quos in auxilio habebat, subito consensu ad hostem transfugere, signa canere iussit, & turmas, quæ eos sequerentur, immisit, hostis committi prœlium ratus, transfugientes telis excepit Macedones, qui cùm viderent, neque recipi se ab aduersariis, & premi ab his, quos deserebant, necessario ad iustum prœlium conuersi hostem inuaserunt.

Datames dux Persarũ, aduersus Authofradatem in Cappadocia, cùm partem equitum suorum transfugere compe-risset, ceteros omnes venire secum iussit, assecutusque transfugas collaudauit, quòd eum alacriter præcessissent, hortatusq́. est eos etiam, vt fortiter hostẽ adorirentur: pudor transfugis attulit pœnitentiam, & consilium suum (quia non putabant deprehensum) mutauerunt.

T. Quintius Capitolinus Cos. cedentibus Romanis ementitus est in altero cornu hostes fugatos, & ita confirmatis suis victoriam retulit.

Cneus Manlius, aduersus Hetruscos, vulnerato collega Fabio, qui sinistrum cornu ducebat, & ob id parte cedente, quòd etiam occisum crederent consulem, cùm turmis equitum occurrit, clamitans & collegam viuere, & se dextro cornu vicisse. Qua constantia redintegratis animis suorum vicit.

Marius aduersus Cymbros & Theutonos, cum metatores eius

eius per imprudentiam ita castris locum cepissent, vt sub potestate barbarorum esset aqua, flagitantibus eam suis, digito hostem ostendens, Illinc (inquit) petenda est. Quo instinctu assecutus est, vt protinus Barbari tollerentur.

T. Labienus post Pharsalicam pugnam, cùm victis partibus Dyrrachium refugisset, miscuit vera falsis, & non celato exitu pugnæ, æquatam partium fortunam, graui vulnere Cæsaris finxit, & hac assimulatione reliquis Pompeianarum partium fiduciam fecit.

M. Cato, cùm Ambraciam, eo tempore, quo sociæ naues ab Ætolis oppugnabantur, imprudens vno lembo appulisset, quanquam nihil secum præsidij haberet, cœpit signum voce gestuque dare, quo videretur subsequentes suorum naues vocare: eaque asseueratione hostem terruit, tanquã planè appropinquarent, qui quasi è proximo citabantur. Ætoli, ne aduentu Romanæ classis opprimerentur, reliquerunt oppugnationem.

De constituenda per constantiam acie.
CAPVT VIII.

SERVIVS Tullius adolescens, prœlio quo Tarquinius rex, aduersus Sabinos conflixit, signiferis segnius dimicantibus, raptum signum in hostem misit, cuius recipiendi gratia Romani ita ardenter pugnauerunt, vt & signum & victoriam retulerint.

Furius Agrippa Cos. cedente cornu, signum militare ereptum signifero, in hostes Hernicos & Equos misit: quo facto eius prœlium restitutum est. Summa enim alacritate Romani ad recipiendum signum incubuerunt.

T. Quintius Capitolinus Cos. signum in hostes Phaliscos eiecit, militesque id repetere iussit.

M. Furius Camillus Tr. Mil. consulari potestate, cunctante exercitu, arreptum manu signiferum in hostes Volscos & Latinos traxit, cæteros puduit non sequi.

Saluius Pelignus, bello Persico idem fecit.

Qu. Furius, auerso exercitu, cùm occurrisset, affirmauit non re-

non recepturum se in castra quenquam nisi victorem, reductisque in aciem, victoria potitus est.

Scipio apud Numantiam, cùm auersum suum videret exercitum, pronuntiauit sibi pro hoste futurum, quisquis in castra redisset.

Sinilius Priscus dictator, cùm signa legionum ferri in hostes Phaliscos iussisset, signiferum cunctantem occidi imperauit, quo exemplo perterriti hostem inuaserunt.

Cossus Cornelius, magister equitum aduersus Fidenates idem fecit.

Tarquinius, aduersus Sabinos cunctantes equites, detractis frenis, concitatisque equis procurrere & perrumpere aciem iussit.

Marcus Attilius Consul bello Samnitico, ex acie refugientibus in castra militibus aciem suorum opposuit, affirmans secum & cum bonis ciuibus dimicaturos eos, nisi cum hostibus maluissent, ea ratione vniuersos in aciem reduxit.

L. Sylla, cedentibus iam legionibus exercitui Mithridatico, ductu Archelai, stricto gladio in primam aciem procurrit, appellansque milites dixit; Si quis quæsisset, vbi Imperatorem reliquissent, responderent pugnantem in Bœotia, cuius rei pudore vniuersi eum secuti sunt.

Diuus Iulius ad Mundam suis referentibus pedem, equum suum abduci à conspectu suo iussit, & in primam aciem pedes prosiliit: milites dum destituere Imperatorem erubescũt, redintegrarunt prœlium.

Philippus veritus, ne impetum Scytharum sui non sustinerent, fidelissimos equitum à tergo posuit, præcepitque, ne quem commilitonum ex acie fugere paterentur, perseuerantius abeuntes trucidarent. Qua denuntiatione cùm effecisset, vt etiam timidissimi mallent ab hostibus quàm à suis interfici, victoriam acquisiuit.

De his, quæ post prœlium fiunt, si res prosperè cesserint, & de confirmandis reliquiis belli. CAP. IX.

C. MARIVS, victis prœlio Teutonis, reliquias eorum

(quia nox circumuenerat) circumſedens, ſublatis ſubinde clamoribus, per paucos ſuorum territauit, inſomnemque hoſtem detinuit, ex eo conſecutus, vt poſtero die irrequietum facilius debellaret.

Claudius Nero, victis Pœnis, quos Haſdrubale duce in Italiam ex Hiſpania traiicientes exceperat, caput Haſdrubalis in caſtra Hannibalis eiecit: quo factum eſt, vt & Hannibal luctu (nam frater occiſus erat) & exercitus deſperatione aduentantis præſidij affligeretur.

Lucius Sylla his, qui Præneſte obſidebantur, occiſorum in prœlio ducum capita haſtis præfixa oſtendit, atque ita obſtinatorum peruicaciam fregit.

Arminius dux Germanorum, capita eorum, quos occiderat ſimiliter præfixa, ad vallum hoſtium admoueri iuſſit.

Domitius Corbulo, cùm Tygranocertam obſideret, & Armenij pertinaciter viderentur toleraturi obſidionem, in quendam ex Megiſtanis, quos ceperat animaduertit, caputque eius baliſta excuſſum, intra munimenta hoſtium miſit: id fortè decidit in medium concilium, quod tum cùm maximè habebant Barbari, ad cuius conſpectum velut oſtento conſternati ad deditionem feſtinauerunt.

Hermocrates Syracuſanus, ſuperatis acie Carthaginēſibus, veritus, ne captiui, quorum ingentem manum in poteſtatem redegerat, parum diligenter cuſtodirentur, quia euentus dimicationis in epulas, & ſecuritatem compellere victores poterat, finxit proxima nocte equitatum hoſtilē venturum: qua expectatione aſſecutus eſt, vt ſolito attentius vigiliæ agerētur.

Idem rebus proſperè geſtis, & ob id reſolutis ſuis in nimiam ſecuritatem, ſomnoque & mero preſſis, in caſtra transfugam miſit, qui præmoneret ſe fuga elapſum, diſpoſitas enim vbique à Syracuſanis inſidias, quarum metu recepit aciem. Illi cùm aduentarent, perſecuti, in foſſas deciderunt, & eo modo victi ſunt.

Si res durius ceſſerit, de aduerſis emendandis.

CAPVT. X.

TITVS Didius in Hiſpania, cùm acerrimo prœlio conflixiſſet,

flixiſſet, quod nox diremerat, magno numero vtrinque cæſo, complura ſuorum corpora atra nocte ſepelienda curauit. Hiſpani poſtero die ad ſimile officium progreſſi, quia plures ex ipſorum numero, quàm ex Romanis cæſos repererant, victos ſe eſſe ſecundum eam dinumerationem argumentati, ad conditiones Imperatoris deſcenderunt.

T. Martius eques Romanus, qui reliquiis exercitus duorum Scipionum præfuit, cum in propinquo bina caſtar Pœnorum paucis millibus paſſuum diſtarent, cohortatus milites, proxima caſtra intempeſta nocte adortus eſt: & cùm hoſtem victoriæ fiducia incompoſitum aggreſſus, ne nuntios quidem cladis reliquiſſet, breuiſſimo tempore militi ad requiem dato, eadē nocte raptim famā rei geſtæ prægreſſus, altera eorundem caſtra inuaſit. Ita bis ſimili vſus euentu deletis vbique Pœnis, amiſſas populo Rom. Hiſpanias reſtituit.

De dubiorum animis in fide retinendis.
CAPVT XI.

P. VALERIVS Epidauri, timens oppidanorum perfidiam, quia parum præſidij habebat, gymnicos ludos procul ab vrbe apparauit. Quò cùm omnis ferè multitudo ſpectandi cauſſa exiſſet, clauſit portas, nec in eas antea admiſit Epidaurios, quàm obſides à principibus acciperet.

Cn. Pompeius, cùm ſuſpectos haberet Catinenſes, & vereretur, ne præſidium non reciperent, petiit ab eis, vt ægros interim apud ſe refici paterentur: fortiſſimis deinde, habitu languentium miſſis, ciuitatem occupauit continuitque.

Alexander, deuicta perdomitaque Thracia petens Aſiam, veritus ne poſt ipſius diſceſſum ſumerent arma, reges eorum, præfectoſque, & omnes, quibus videbatur ineſſe cura detractæ libertatis, ſecum velut honoris cauſſa traxit: ignobilibus autem relictis, plebeios præfecit: conſecutus vti principes beneficiis eius obſtricti, nihil nouare vellent: plebs verò ne poſſet quidem ſpoliata principibus.

Antipater conſpecto priore Neciorum exercitu (qui audita morte Alexandri ad infeſtandum imperium eius con-

fluxerant) dissimulans se scire qua mente venissent, gratias his egit, quòd ad auxilium ferendum Alexandro aduersus Lacedæmonios conuenissent: adiecitque id se regi scripturum. Cæterùm ipsos, quia sibi opera eorum in præsentia non esset necessaria, abirent domos, hortatus est: & hac asseueratione periculum, quod ex nouitate rerum imminebat, discussit.

Scipio Aphricanus in Hispania, cùm inter captiuas eximiæ formæ virgo alias, & nobilis, ad eum perducta esset, omniumque oculos in se conuerteret, summa custodia habitam, sponso nomine Luceio reddidit: insuperque aurum, quod parentes eius redempturi captiuam domum Scipioni attulerant, eidem sponso pro nuptiali munere dedit: qua multiplici magnificentia vniuersa gens victa imperio populi Romani accessit.

Alexandrum quoque Macedonem traditum est, eximiæ pulchritudinis virgini captiuæ, cùm finitimæ gentis principi fuisset desponsata, summa abstinentia ita pepercisse, vt illam ne aspexerit quidem. Qua mox ad sponsum remissa, vniuersæ gentis, per hoc beneficium, animos conciliauit sibi.

Imperator Cæsar Augustus Germanicus, eo bello, quo victis hostibus cognomen Germanici meruit, cùm in finibus Vbiorum castella poneret, pro fructibus eorum locorum, quæ vallo comprehendebat, pretium solui iussit, atque ea iustitiæ fama omnium fidem astrinxit.

Quæ facienda sint pro castris, si satis fiduciæ in præsentibus copiis non habeamus. CAP. XII.

TITIVS Quintius Cos. cùm Volsci castra eius aggressuri forent, cohortem tantummodò in statione detinuit, reliquũ exercitum ad quiescendum dimisit, æneatoribus præcepit, vt vallum insidentes equis circumirent, concinerentque. Qua facie & simulatione cùm & propulsasset, & detinuisset per totam noctem hostes, ad lucis exortum fessos vigilia, repentè facta eruptione, facilè superauit.

Quintus Sertorius in Hispania hostium equitatui maximè impar, qui vsque ad ipsas munitiones nimia fiducia succedebat, nocte

bat, nocte scrobes aperuit, & ante eas aciem direxit: cùm demum turmales secundum consuetudinem redire vellent, pronuntiauit comperisse insidias se ab hostibus dispositas: idcirco ne discederent à signis néve laxarent agmen. Quod cùm soluere ex disciplina fecisset, exceptus fortè veris insidiis, quia prædixerat, interritos milites habuit.

Chares dux Atheniensium, cùm expectaret auxilia, & vereretur, ne interea contemptu præsentis paucitatis hostes castra eius oppugnarent, complures ex iis, quos habebat, per aduersam partem nocte missos, iussit quà præcipuè conspicui forent hostibus, redire in castra, & accedentium nouarum virium speciem præbere: atque ita simulatis auxiliis tutatus est, donec instrueretur expectatis.

Iphicrates Atheniensis, cùm campestribus locis castra haberet, explorassetque Thraces ex collibus, per quos vnus erat descensus, nocte ad diripienda castra venturos, clàm duxit exercitum, & in vtroque viæ latere, per quam transituri erant Thraces, distributum collocauit: hostemque decurrentem in castra, in quibus multi ignes per paucorum curam instituti, speciem manentis ibi multitudinis seruabant, à lateribus adortus oppressit.

De effugiendo. CAPVT XIII.

GALLI pugnaturi cum Attalo, aurum omne & argentum certis custodibus tradiderunt, quibus si acie fusi essent parceretur, quò facilius colligenda præda hostem impeditum effugerent.

Triphon Syriæ rex victus, per totum iter fugiens, pecuniam sparsit: eaque sectantes Antiochi equites moratus, effugit.

Quintus Sertorius pulsus acie à Quinto Metello Pio, ne fugam quidem sibi tutam arbitratus, milites dispersos abire iussit, admonitos in quem locum vellet conuenire.

Viriatus dux Lusitanorum copias nostras, locorumque iniquitatem euasit eadẽ, qua Sertorius ratione, sparso exercitu, deinde recollecto.

Horatius Cocles vrgente Porsennæ exercitu iussit suos per

pontem redire in vrbem, eumque (ne casu sequeretur hostis) intercidere. Quod dum efficitur, in capite eius propugnator ipse insequentes detinuit. Audito denique fragore pontis abrupti, deiecit se in alueum: eumque in armis, & vulneribus oneratus tranauit.

Afranius in Hispania ad Ilerdam, cùm Cæsarem fugeret, instante eo castra posuit: cùm idem Cæsar fecisset, & pabulatum suos dimisisset, ille signum repentè itineri dedit.

Antonius, cùm ex Parthis sibi instantibus reciperet exercitum, & quoties prima luce moueret, toties vrgentibus Barbarorum sagittis infestaretur, abeuntium agmen in quintam horam continuit: suisque fidem constantiorem fecit: qua persuasione digressis inde Parthis, iustum iter reliquo die sine interpellatione confecit.

Philippus in Epiro victus, ne fugientem eum Romani premerent, inducias ad sepeliendum eos, qui cæsi erant, impetrauit: & ob id remissioribus custodibus euasit.

Publius Cl. nauali prœlio superatus à Pœnis, cùm per hostium præsidia necesse haberet erumpere, reliquas viginti naues tanquam victrices iussit ornari, atque ita Pœnis existimantibus superiores fuisse acie nostros, terribilis excessit.

Pœni classe superati, quia instantem auertere Romanum studebant, simulauerunt, in vada naues suas incidisse, hærentesque imitati, effecerunt vt victor eorum timens casum, spatium ad euadendum daret.

Comminius Atrebas, cùm victus à D. Iulio ex Gallia in Britanniam fugeret, & fortè ad Oceanum secundo vento quidem, sed æstu recedente venisset, quamuis naues in siccis littoribus hærerent, pandi nihilominus vela iussit. Quæ cùm persequens eum Cæsar ex longinquo tumentia, & flatu plena vidisset, ratus prospero sibi eripi cursu, recessit.

LIBRI SECVNDI FINIS.

SEXTI

SEXTI IVLII FRONTINI VIRI CONSVLARIS, STRATEGEMATΩN LIBRI TERTII

PRÆFATIO.

SI PRIORES *libri reſponderunt titulis ſuis, & lectorem hucuſque cum attentione perduxerunt, edam nunc circa oppugnationes vrbium defenſionesque ſtrategemata: nec morabor vlla prælocutione, prius traditurus, quæ oppugnandis vrbibus vſui ſunt, tum quæ obſeſſos inſtruere poßint: depoſitis autem operibus & machinamentis, quorum expleta iam pridem inuentione, nullam video vltra artium materiam; has circa expugnationem ſpecies ſtrategematω̃n fecimus.*

De repentino impetu CAP. I.

T. QVINTIVS Coſ. victis acie Equis & Volſcis, cum Antium oppidum expugnare ſtatuiſſet, ad concionem vocato exercitu, expoſuit quàm id neceſſarium & facile eſſet, ſi non differretur: eoque impetu, quem exhortatio concitauerat, aggreſſus eſt vrbem.

M. Cato animaduertit, in Hiſpania potiri ſe quodam oppido poſſe, ſi inopinantes inuaderet: quatridui itaq. iter, biduo per cõfragoſa & deſerta emẽſus, nihil tale metuentes, oppreſſit hoſtes: victoribus deinde ſuis cauſſam tam facilis euentus requirentibus, dixit: tum illos victoriam adeptos, cùm quatridui iter biduo arripuerunt,

De fal-

De fallendis iis, qui obsidentur.

CAPVT II.

DOMITIVS Caluinus, cùm obsideret Lucam oppidum Ligurum, situ non tantùm & operibus, verùm etiam propugnatorum præstantia tutum, circuiri muros frequenter omnibus copiis instituit, easdemque reducere in castra. Qua consuetudine inductis ita oppidanis, vt crederent exercitationis id gratia facere Romanum, & ob hoc nil ab eo conatu cauentibus, morem illum obambulandi in subitum direxit impetum: occupatisque mœnibus expressit, vt seipsos dederent & oppidum.

C. Duillius Cos. subinde exercendo milites remigesque, consecutus est, vt securis Carthaginensibus vsque in id tempus innoxiæ consuetudinis, subitò admota classe, murum occuparet.

Hannibal in Italia multas vrbes cepit, cùm Romanorum habitu quosdam suorum ex longo belli vsu Latinè quoque loquentes præmitteret.

Arcades Messeniorum castellum obsidentes, factis quibusdam armis ad similitudinem hostilium, eo tempore quo successura alia præsidia his explorauerant, instructi eorum, qui expectabantur ornatu, admissique per hunc errorem, vt socij possessionem loci, strage hostium adepti sunt.

Cymon dux Atheniensium, in Caria insidiatus cuidam ciuitati, religiosum incolis templum Dianæ, lucumque qui extra muros erat noctu improuisus incendit: effusisque oppidanis ad opem aduersus ignes ferendam, vacuam defensoribus cepit vrbem.

Alcibiades dux Atheniensium, cùm ciuitatem Agrigentinorum egregiè munitam obsideret, petito ab eis consilio, diu tanquam de rebus ad commune pertinentibus disseruit in theatro, vbi ex more Græcorum locus consultationi præbebatur, dumque consilij specie tenet multitudinem, Athenienses, quos ad id præparauerat, incustoditam vrbem ceperunt.

Epaminundas Thebanus, in Arcadia die festo effusè extra mœnia vagantibus hostium fœminis, plerosque ex militibus suis mu-

ſuis muliebri ornatu immiſcuit: qua ſimulatione illi intra portas ſub noctem recepti, ceperũt oppidum, & ſuis aperuerunt.

Ariſtippus Lacedæmonius, feſto die Tegeatarum, quo omnis multitudo ad celebrandum Mineruæ ſacrum, vrbe egreſſa erat, iumenta ſaccis frumentariis palea refertis onuſta, Tegeã miſit, agentibus ea militibus, qui negotiatorum ſpecie inobſeruati portas aperuerunt ſuis.

Antiochus in Cappadocia ex caſtello Suenda, quod obſidedat, iumenta frumentatum egreſſa intercepit: occiſiſque calonibus, eorundem veſtitu milites ſuos, tanquam frumentum reportantes, ſubmiſit. Quo errore illi cuſtodibus deceptis, caſtellum intrauerunt, admiſeruntque milites Antiochi.

Thebani, cùm portum Sycioniorum nulla vi redigere in poteſtatem ſuam poſſent, nauem ingentem armatis compleuerunt, expoſita ſuper merce, vt negotiatorum ſpecie fallerẽt: ab ea deindè parte murorum, quæ longiſſimè remota erat, apparere paucos diſpoſuerunt, cum quibus è naue quidam egreſſi inermes ſimulata rixa, occurrerũt: Sycioniis ad dirimendum id iurgium aduocatis, Thebanæ naues & portum vacantem & vrbem occupauerunt.

Thymarcus Ætolus occiſo Charmade Ptolomæi regis præfecto, chlamyde interemti & galero ad Macedonicum ornatus eſt habitum: per hunc errorem pro Charmade in Samniorum portum receptus, occupauit.

De eliciendis ad proditionem.
CAPVT III.

PAPYRIVS Curſor Coſ. apud Tarentum, Miloni, qui tum præſidio Epirotarum vrbem obtinebat, ſalutem ipſi & popularibus, ſi per illum oppido potiretur, pollicitus eſt. Quibus præmiis ille corruptus, perſuaſit Tarentinis, vt ſe legatum ad conſulem mitterent, à quo plena promiſſa ex pacto referens, in ſecuritatẽ oppidanos reſoluit, atque ita incuſtoditam vrbem Curſori tradidit.

Marcellus, cùm Syracuſanum quendam Soſiſtratum ad proditionem ſolicitaſſet, ex eo cognouit remiſſiores cuſto-

dias fore die festo, quo Epicides præbiturus esset vini epularumq. copiam: insidiatus igitur hilaritati, & quæ eam sequebatur socordiæ, munimenta conscendit, vigilibusque cæsis, aperuit exercitui Romano vrbem nobilibus victoriis claram.

Tarquinius Superbus, cùm Gabios in deditionem accipere non posset, filium suum Sextum Tarquinium cæsum virgis ad hostem misit, is incusata patris sæuitia persuasit Gabinis, vt odio suo aduersus regem vterentur, & dux ad bellum electus tradidit patri Gabios.

Cyrus Persarum rex, suum comitem Zopyrum, explorata eius fide, trũcata de industria facie, ad hostes dimisit: ille assentante iniuriarum fide, creditus inimicissimus Cyro, cùm hanc persuasionem adiuuaret, procurrendo propius quotiens acie decertaretur, & in eum tela dirigendo, commissam sibi Babyloniorum vrbem tradidit Cyro.

Philippus oppido Samiorum exclusus, Apollonio præfecto eorum, ad proditionem corrupto, persuasit, vt plaustrum lapide quadrato oneratum, in ipso aditu portæ poneret, confestim deinde signo dato insequutus oppidanos, circa impedita portæ claustra, oppressit trepidantes.

Hannibal apud Tarentum, quæ à præsidio Romano, duce Liuio tenebatur, Eoneum quendam Tarentinum, quem ad proditionem solicitauerat, eiusmodi fallacia instruxit, vt ille per caussam venandi noctu procederet, quasi id per hostem interdiu non liceret: egresso ipsi apros subministrabant, quos ille tanquam ex captura Liuio offerret, idque cùm sæpius factum esset, & ideò minus obseruaretur, quadam nocte Hannibal venatorum habitu, Pœnos comitibus eius immiscuit: qui cùm onusti venatione, quam ferebãt, recepti essent à custodibus, protinus eos adorti occiderũt. Tunc fracta porta admissus cum exercitu Hannibal omnes Romanos interfecit, exceptis his, qui in arcem profugerant.

Lysimachus rex Macedonum, cum Ephesios oppugnaret, & illi in auxilio haberent Mandronẽ Archipiratam, qui plerumque oneratas præda naues Ephesum appellebat, corrupto ei ad proditionem, iunxit fortissimos Macedonum, quos ille

restrictis

restrictis manibus pro captiuis Ephesum introduceret: qui postea raptis ex arce armis vrbem Lysimacho tradiderunt.

Per quæ hostes ad inopiam redigantur.
CAPVT IIII.

FABIVS Maximus vastatis Campanorum agris, ne quid eis ad fiduciam obsidionis superesset, recessit sementis tempore, vt frumentum quod reliquum habebant, in sationes conferrent: reuersus deinde renata protriuit, & ad famem redactis potitus est.

Antigonus aduersus Athenienses idem fecit.

Dionysius multis vrbib. captis, cùm Rheginos aggredi vellet, qui copiis abundabant, simulauit pacem, petiitque ab eis, vt commeatus exercitui ipsius subministrarent: quod cùm impetrasset, exhausto oppidanorum frumento, aggressus vrbem alimentis destitutam superauit.

Idem & aduersus Himeræos fecisse dicitur.

Alexander oppugnaturus Leucadiã commeatibus abundantem, prius castella, quæ in confinio erant, cepit: omnesque ex his Leucadiam passus est confugere, vt alimenta inter multos celerius absumerentur.

Phalaris Agrigentinus, cùm quædam loca munitione tuta in Sicilia oppugnaret, simulato fœdere frumenta, quæ residua se habere dicebat, apud eos deposuit: deinde data opera, vt tectorum cameræ, in quibus id conferebatur rescissæ pluuiam reciperent, fiducia conditi commeatus, proprio tritico abusos initio æstatis aggressus inopia compulit ad deditionem.

Quemadmodum persuadeatur obsidionem esse permansuram. CAPVT V.

CLEARCHVS Lacedæmonius exploratũ habens Thracas omnia victui necessaria in montes comportasse, vna quoq. ope sustentari, quòd crederent eum commeatus inopia recessurum, per id tempus quo legatos eorũ venturos opinabatur, aliquem ex captiuis in conspectu iussit occidi, & membratim, tanquã alimenti caussa in contubernia distribuit. Thraces ni-

hil non facturũ perseuerantiæ caussa eum credentes, qui tam detestabiles epulas sustinuisset experiri, in deditionem venerunt.

Tiberius Gracchus, Lusitanis dicentibus, in decem annos cibaria se habere, & ideo obsidionem non expauescere, Vndecimo, inquit, anno vos capiam. Qua voce præterriti Lusitani, quanquã instructi commeatibus, statim se tradiderunt.

Aul. Torquato Græcam vrbem oppugnanti, cùm diceretur, iuuentutem ibi studiosè iaculis & sagittis exerceri, Pluris eam, inquit, propediem vendam.

De destructione præsidiorum hostium.

CAPVT VI.

SCIPIO Hannibale in Aphricam reuerso, cùm plura oppida, quæ ratio illi in potestatem redigenda dictabat, firmis præsidiis diuersæ partis obtinerentur, subinde aliquam manum submittebat ad infestanda ea, nouissimè etiã, tanquam direpturus ciuitates aderat, deinde simulato metu, refugiebat. Hannibal ratus veram esse eius trepidationem, deductis vndique præsidiis, tanquam de summa rerum dimicaturus, insequi cœpit: ita consecutus Scipio, quod petierat, nudatas propugnatoribus vrbes, per Masinissam & Numidas cepit.

P. Cornelius Scipio intellecta difficultate expugnandi Delminium, quia omnium concursu defendebatur, aggredi alia oppida cœpit, & euocatis ad sua defendenda singulis, vacuatum auxiliis Delminium cepit.

Pyrrhus Epirotarum rex, aduersus Illyrios, cùm ciuitatem, quæ caput gentis erat, redigere in potestatem suam vellet, eius desperatione cæteras vrbes petere cœpit: consecutusque est, vt hostes fiducia velut satis munitæ vrbis eius ad tutelam aliarum dilaberentur. Quo facto ipse rursus reuocatis omnibus suis, vacuam eam defensoribus cœpit.

Cornelius Rufinus Cos. cùm aliquanto tempore Crotonam oppidum frustra obsedisset, quod inexpugnabile faciebat assumpta in præsidia Lucanorum manus, simulauit se cœpto desistere: captiuũ deinde magno præmio solicitatum, misit Crotonam, qui (tanquã ex custodia effugisset) persuasit disces-

discessisse Romanos, id verum Crotonenses arbitrati, dimisere auxilia, destitutique propugnatoribus, inopinati, & inualidi capti sunt.

Mago dux Carthaginensium, victo Cn. Pisone, & in quadam turre circũsepto, suspicatus ventura ei subsidia, perfugam misit, qui persuaderet appropinquantibus, captum iam Pisonem: qua ratione deterritis eis, reliqua victoriæ consummauit.

Alcibiates in Sicilia, cùm Syracusanos capere vellet, ex Catanensibus, apud quos tum exercitum continebat, quendam exploratæ solertiæ submisit Syracusanis: is in publicum consilium introductus, persuasit, infestissimos esse Catanenses Atheniensibus, & si adiuuarentur à Syracusanis, futurum vt opprimerent eos, & Alcibiadem: qua re adducti Syracusani vniuersis viribus Catanam petituri processerunt, relicta ipsorum vrbe: quam à tergo adortus Alcibiades desolatam, vt sperauerat, afflixit.

Cleonymus Atheniensis Trœzenios, qui præsidio Craterum tenebant, aggressus, tela quædam (in quibus scriptum erat, venisse se ad liberandum eorum rempublicam) intra muros iecit: & eodem tempore captiuos quosdam conciliatos sibi remisit, qui Craterum detrectarent. Per hoc consilium seditione intestina apud obsessos conciliata, admoto exercitu potitus est ciuitate.

De fluminum deriuatione & vitatione aquarum.

CAPVT VII.

PVBLIVS Seruilius Isauram oppidum flumine (ex quo hostes aquabantur) auerso, ad deditionem siti compulit.

C. Cæsar in Gallia Caduceorum ciuitatem amne cinctam, & fontibus abundantem, ad inopiam aquæ redegit, cùm fontes cuniculis auertisset, & fluminis vsum per sagittarios arcuisset.

L. Metellus in Hispania citeriore, castra hostium in humili loco posita, fluuium ex superiore parte immisit: & subita inundatione turbatos, per dispositos in hoc ipsum insidiatores cecidit.

 Alexan-

Alexander apud Babylonem, quę media flumine Euphrate diuidebatur, fossam pariter & aggerem instituit, vt in vsum eius existimarent hostes egeri terram, atque ita subitò flumine auerso, per alueum veterem (qui siccatus ingressum præbebat) vrbem intrauit.

Semiramis, aduersus eosdem Babylonios eodem Euphrate auerso, idem fecisse dicitur.

Clisthenes Sycionius ductum aquarum in oppidum Criseorum ferentem rupit: mox affectus siti restituit aquam elleboro corruptam, qua vsos profluuio ventris decipiens, cepit.

De iniiciendo obsessis pauore. CAP. VIII.

PHILIPPVS, cùm Trinassum castellum nuda vi capere posset, terram ante ipsos muros aggessit, simulauitque agi cuniculum: castellanique, quia subrutos se existimarant, dediderunt.

Pelopidas Thebanus Magnetum duo oppida simul oppugnaturus, non ita longo spatio distantia, quo tempore ad alterum eorum exercitum admouebat, præcepit, vt ex composito ab aliis castris quatuor equites coronati, notabili alacritate velut victoriam annuntiantes, venirent: ad cuius simulationem curauit, vt silua, quæ in medio erat, incenderetur, præbitura speciem vrbis ardentis: præterea quosdam captiuorum habitu eodem iussit perduci. Qua asseueratione perterriti, qui obsidebantur, dum in parte iam se superatos existimarent, defecerunt.

Cyrus rex Persarum, incluso Sardibus Crœso, quà præruptus mons nullum aditum præstabat, ad mœnia malos exæquantes altitudinem iugi subrexit: quibus simulachra hominum armata Persici habitus imposuerat, noctuque eos monti admouit. Tum prima luce ex altera parte muros aggressus est, vbi orto sole simulachra illa, armatorum referentia habitum, refulserunt, oppidani captam vrbem à tergo credentes, & hoc in fugam dilapsi victoriam hostibus concesserunt.

De irru-

De irruptione ex diuersa parte quàm expectamus.

CAPVT IX.

SCIPIO apud Carthaginem sub discessum æstus maritimi secutus Deum (vt dicebat) ducem, ad muros vrbis accessit: & cedente stagno, quà non expectabatur, irrupit.

Fabius Maximus Cunctatoris filius, apud Arpos præsidio Hannibalis occupatos, considerato situ vrbis, sexcentos milites obscura nocte misit: qui per munitam eoque minus frequentatam oppidi partem scalis euecti in murum, portas reuellerent: hi adiuti decidentium aquarum sono, qui operis strepitum obscurabat, iussa peragunt, ipse dato signo ab alia parte aggressus, cepit Arpos.

C. Marius, bello Iugurthino apud flumen Mulucham, cùm oppugnaret castellum in monte saxeo situm, quod vna & angusta semita adibatur, cetera parte velut consulto præcipiti, nuntiato sibi per Lygurem quendam ex auxiliis gregalem militem, qui fortè aquatũ progressus, dum per saxa montis cochleas legit, ad summum peruenerat, eripi posse castellum, paucos centuriones, quibus perfectissimos cum velocissimis militibus æneatores immiscuerat, misit: capite pedibusque nudis, vt prospectus visusque per saxa facilior foret, scutis gladiisque à tergo aptatis, hi Lygure duce & telis & clauis, quibus in ascensu nitebantur adiuti, cùm ad posteriora & ob id vacua defensoribus castelli peruenissent, concinere & tumultuari, vt præceptum erat, cœperunt: ad quod constitutum Marius constantius adhortatus suos, acrius instare castellanis cœpit: quos ab imbelli multitudine suorum reuocatos, tanquam capti à tergo essent, insecutus castellum cepit.

Lucius Cornelius Cos. complura Sardiniæ cepit oppida, dum firmissimas partes copiarum noctu exponit, quibus præcipiebat, vt delitescerent, operirenturque tempus, quo ipse noctu appelleret: occurrentibus deinde aduentanti hostibus, & ab ipso per simulationem fugæ longius ad persequendum auocatis, illi in relictas ab eis vrbes impetum facerent.

Pericles Atheniensium dux, cùm oppugnaret quandam ciuitatem magno consensu defendentium tutam, nocte ab ea

parte

parte murorum, quæ mari adiacebat classicum cani, clamoremque attolli iussit: hostes penetrari illac in oppidum rati, reliquerunt portas, per quas Pericles destitutas præsidio irrupit.

Alcibiades dux Atheniensium, Cyzicum oppugnandi eius caussa nocte improuisus accessit: & diuersa parte mœnium cornicines canere iussit: sufficere propugnationi murorum poterant ad id latus, à quo solo se tentari putabant, cùm confluerent, quà non obsistebatur muros transcendit.

Thrasybulus dux Milesiorum, vt portum Syciniorum occuparet, à terra subinde oppidanos tentauit: & illo quo lacessebantur conuersis hostibus, classe inexpectata portum cepit.

Philippus in obsidione cuiusdam maritimæ vrbis, binas naues procul à conspectu contabulauit, superstruxitque eis turres: aliis deinde turribus adortus à terra, domibus propugnatores distrinxit, turritas naues à mari applicuit, & quà non resistebatur, subiit muros.

Pericles Peloponesorum castellum oppugnaturus, in quod duo omnino erant accessus, alterum fossa interclusit, alterum munire instituit: castellani securiores ab altera parte facti, eam solam, quam muniri videbant custodire cœperunt. Pericles, præparatis pontibus, iniectisque super fossam, quà non cauebatur, subiit castellum.

Antiochus aduersus Ephesios, Rhodiis quos in auxilio habebat præcepit, vt nocte portum cum magno strepitu inuaderent: ad quam partem omni multitudine cum tumultu decurrente, nudatis defensore reliquis munitionibus ipse aggressus, ex aduerso ciuitatem cepit.

De insidiis, per quas eliciantur obsessi.

CAPVT X.

CATO in conspectu Lacetanorum, quos obsidebat, reliquis suorum submotis, Suessanos quosdam ex auxiliaribus, maximè imbelles, aggredi mœnia iussit: hos cùm facta irruptione Lacetani facilè auertissent, & fugientes auidè insecuti essent, illis quas occultauerat cohortibus, oppidum cepit.

Lucius

Lucius Scipio in Sardinia, cuiusdam ciuitatis per tumultum relicta oppugnatione quam instruxerat, speciem fugientis præstitit: insecutisque temerè oppidanis, per eos, quos in proximo occultauerat, oppidum inuasit.

Hannibal, cùm obsideret ciuitatem Hymeram, castra sua capi de industria passus est, iussis recedere Pœnis, tanquam præualeret hostis. Quo euentu Hymeræis ita deceptis, vt gaudio impulsi relicta vrbe procurrerent ad Punicum vallum, Hannibal vacuam vrbem, per eos, quos in insidiis ad hanc ipsam occasionem posuerat, cepit. Idē, vt Saguntinos eliceret, rara acie ad muros accedens, ad primam eruptionem oppidanorum simulata fuga cessit, interpositoque exercitu ab oppido interclusos hostes à suis, in medio trucidauit.

Himilco Carthaginensis, apud Agrigentũ, iuxta oppidum partem copiarum in insidiis posuit: præcepitque his, vt cùm processissent oppidani ligna humida incenderent, deinde cùm reliqua parte exercitus luce ad eliciendos hostes progressus, simulata fuga persequentes oppidanos longius cedendo protraxit: insidiatores propè mœnia imperatum ignem aceruis subiecerunt, vnde obortum contemplati fumum Agrigentini, incensam ciuitatem suam existimauerunt: defendendæque eius gratia, dum trepidè recurrunt, obuiis eis qui insidiati iuxta muros erant, & à tergo instantibus, quos persecuti fuerant, in medio trucidati sunt.

Viriatus disposito per occulta milite, paucos misit, qui abigerent pecora Segobrigensium, ad quæ illi vindicanda, cùm frequentes procurrissent, simulantesque fugam prædatores persequerentur, deducti in insidias, cæsique sunt.

Scordissi equites, cum Heracleæ duarum partium præsidio præpositus esset Lucullus, pecora abigere simulantes, prouocarunt eruptionem: fugam deinde mentiti, sequentem Lucullum in insidias deduxerunt, & octingentos cum eo milites occiderunt.

Chares dux Atheniensium, ciuitatem aggressurus littori appositam, post quædam promontoria occultè habita classe, è nauibus velocissimam præter hostilia præsidia ire iussit: qua

 visa, cùm

visa, cùm omnia nauigia, quæ pro custodia portus agebantur, ad persequendam euolassent, Chares in indefensum portum cum reliqua classe inuectus, etiam ciuitatem occupauit.

Barca dux Pœnorum, in Sicilia Lilybæum nostris terra marique obsidentibus, parté classis suæ procul armatam iussit ostendi, ad eius conspectum cùm euolassent nostri, ipse reliquis, quas in occulto tenuerat nauibus, Lilybæi portum occupauit.

De simulatione regressus. CAP. XI.

PHORMION dux Atheniensium, cum depopulatus esset agros Chalcidensium, legatis eorum de ea re querentibus benignè respondit: & nocte qua dimissurus illos erat, finxit literas sibi superuenisse ciuium suorum, propter quas redeundum haberet, ac paulum regressus dimisit legatos, his omnia tuta & abisse Phormioné renuntiantibus, Chalcidenses spe & oblatæ humanitatis, & abducti exercitus, remissa vrbis custodia, cum confestim Phormion reuertisset, prohibere inexpectatam vim non potuerunt.

Agesilaus dux Lacedæmoniorum, cum Phocenses obsideret, & intellexisset eos, qui tunc præsidio illis erant, iam grauari belli incommodo, paululũ regressus tanquam ad alios actus, liberam occasionem recedendi his dedit: non multò pòst milite reducto, destitutos Phocenses superauit.

Alcibiades aduersus Byzantios, qui se mœnibus continebant, insidias disposuit, & simulato regressu, incautos eos oppressit.

Viriatus, cùm tridui iter discedens confecisset, idem illud vno die remensus, securos Segobrigenses & sacrificio tum cùm maximè occupatos oppressit.

Epaminundas apud Mantinæam, cum Lacedæmonios in subsidium hosti venisse animaduerteret, ratus posse Lacedæmonem occupari, si clàm illò profectus esset, nocte crebros ignes fieri iussit, vt specie remanendi occultaret profectionem: sed à transfuga proditus, assecuto exercitu Lacedæmoniorum, itinere quidem, quo Spartam petebat, destitit: idem

tamen

tamen consiliũ conuertit ad Mantinienses, æquè enim ignibus factis Lacedæmonios, quasi maneret frustratus, per quadraginta millia passuum Mantinæam reuertitur, eamq́ue auxilio destitutam occupauit.

Ex contrario circa tutelam obsessorum, de exercitanda cura suorum. CAP. XII.

ALCIBIADES Atheniensis, ciuitate sua à Lacedæmoniis obsessa, veritus negligentiam vigilum, denuntiauit his, qui in stationibus erant, vt obseruarent lumen, quod nocte ostensurus esset ex arce, & ad conspectum eius ipsi quoque lumina attollerent. In quo munere qui cessasset, pœnam passurum: dum solicitè expectatur signum ducis, peruigilatum ab omnibus, & suspectæ noctis periculum euitatum est.

Iphicrates dux Atheniensium, cùm præsidio Corinthum teneret, & sub aduentum hostium ipse vigilias circumiret, vigilem quem dormientem viderat, transfixit cuspide, quod factum quibusdam, tanquam sæuum increpantibus, Qualem inueni, inquit, talem reliqui.

Epaminundas Thebanus idem fecisse dicitur.

De emittendo & recipiendo nuntio.
CAPVT XIII.

ROMANI obsessi in Capitolio ad Camillum ab exilio implorandum miserunt Pontium Cominum, qui vt stationes Gallorum falleret, per saxa Tarpeia dimissus, transnato Tyberi Veios peruenit, & perpetrata legatione similiter ad suos rediit.

Campani diligenter Romanis, à quibus obsessi erant, custodias agentibus, quendam pro transfuga subornatum miserunt, qui occultatam balteo epistolam inuenta effugiendi occasione ad Pœnos pertulit.

Venatione quoque & pecoribus quidam insuerunt literas, membranis mandatas.

Aliqui & iumentum in aduersam partem infulserũt, dum stationes transeunt. Nonnulli interiora vaginarum inscripserunt.

L. Lucullus Cyzicenos obsessos à Mithridate, vt certiores aduentus sui faceret, cùm præsidiis hostium teneretur introitus vrbis, qui vnus & angustus ponte modico insulam continenti iungit, militem è suis sciolum nandi, & nauticæ artis peritum, iussit insidentem duobus inflatis vtribus, literas insutas habentibus, quos ab inferiore parte duabus regulis inter se distantibus commiserat, ire septem milliũ passuum traiectum. Quod ita peritè gregalis fecit, vt cruribus velut gubernaculis dimissis cursum dirigeret, & procul visentes, qui in statione erant, marinæ specie beluæ deciperet.

Hircius Cos. ad Decimum Brutum, qui Mutinæ ab Antonio obsidebatur, literas subinde misit plumbo scriptas, quibus ad brachium religatis, milites Scultellam amnẽ transnabant.

Idem columbis (quas inclusas antè tenebris & fame affecerat) epistolas seta ad collum religabat, easque à propinquo in quantum poterat mœnibus loco emittebat: illæ lucis cibique auidæ, altissima ædificiorum petentes excipiebantur à Bruto, qui eo modo de omnibus rebus certior fiebat: vtique postquã disposito quibusdam locis cibo columbas illuc deuolare instituerat.

De introducendis auxiliis & commeatibus suggerendis.

CAPVT XIIII.

BELLO ciuili, cùm Ategua vrbs in Hispania Pompeianarum partium obsideretur, Maurus interrex, tanquam Cæsarianus Tribuni cornicularius vigiles quosdam excitauit, è quibus aliquos euitans, constãtia fallaciæ suæ per medias Cæsaris copias præsidium Pompei traduxit.

Hannibale obsidente Casilinum, Romani farinam doliis secunda aqua Vulturni fluminis demittebant, vt ab obsessis exciperetur, quibus cùm obiecta per mediũ amnem cathena Hannibal obstitisset, nuces sparsere, quæ cùm aqua ferente ad oppidum defluerent, eo commeatu sociorum necessitatem sustentauerunt.

Hircius Mutinensibus obsessis ab Antonio, salem, quo maximè indigebant, cuppis conditum, per amnem Saniturnum intromisit.

Idem

Idem pecora ſecunda aqua dimiſit,quæ excepta ſuſtentauerunt neceſſariorum inopiam.

Quemadmodum efficiatur, vt abundare videantur, quæ deerunt. CAP. XV.

ROMANI, cùm à Gallis Capitolium obſideretur, in extrema iam fame panem in hoſtem iactauerunt conſecutique, vt abundare commeatibus viderentur, obſidionem, donec Camillus ſubueniret, tolerauerunt.

Athenienſes, aduerſus Lacedæmonios idem feciſſe dicuntur.

Hi qui ab Hannibale Caſilini obſidebantur, ad extremam famem perueniſſe credidi, cùm etiam herbas alimentis eorum Hannibal ſæpe arato loco, qui erat inter caſtra ipſius & mœnia præriperet, ſemina in præparatum locum iecerunt: conſecuti, vt habere viderentur,quo victum ſuſtentarent vſque ad ſatorum prouentum.

Reliqui ex Variana clade, cùm obſiderentur, quia defici frumento videbantur, horrea tota nocte circumduxerunt: captiuos deinde præciſis manibus dimiſerunt, hi circumſidentibus ſuis perſuaſerunt, ne ſpem maturæ expugnationis reponerent in fame Romanorum, quibus alimentorum ingens copia ſupereſſet.

Thraces in arduo monte obſeſſi,in quem hoſtibus acceſſus non erat, collato viritim exiguo tritico, aut caſeo pauerunt pecora, & in hoſtium præſidia dimiſerunt: quibus exceptis occiſisque,cum frumenti veſtigia in viſceribus eorum apparuiſſent,opinatus hoſtis magnam vim tritici ſupereſſe eis, qui inde etiam pecora paſcerent, receſſit ab obſidione.

Thraſybulus dux Mileſiorum, cùm longa obſidione milites ſui angerentur ab Aliatte, qui ſperabat eos ad deditionem fame poſſe compelli, ſub aduentum legatorum Aliattis frumentum omne in forum compellere iuſſit: & conuiuiis ſub id tempus inſtructis per totam vrbem epulas præſtitit: atque ita perſuaſit hoſti ſupereſſe ipſis copias, quibus diuturnam ſuſtinerent obſidionem.

Qua ratione proditoribus & transfugis occurrratur.

CAPVT XVI.

CL. Marcellus cognito consilio Battei Nolani, qui corrumpere ad defectionem populares studebat, & Hannibali gratificabatur, quòd illius beneficio curatus inter Cannenses saucius, & ex captiuitate remissus ad suos erat, quia interficere eum (ne supplicio eius reliquos concitaret Nolanos) non audebat, accersitum ad se allocutus est, dicens; fortissimum eum militem esse, quod antea ignorasset: hortatusque est, vt secum moraretur: & super verborum honorem, equo quoque donauit. Qua benignitate non illius tantùm fidem, sed etiam popularium, qui ex illo pendebant, sibi obligauit.

Hamilcar dux Pœnorum, cùm frequenter auxiliares Galli ad Romanos transirent, etiam ex consuetudine, vt socij exciperentur, sibi fidelissimos subornauit, ad simulandam transitionem, qui Romanos excipiendorum caussa eorum progressos ceciderunt. Quæ solertia Hamilcari non tantùm ad præsentem profuit successum, sed in posterum præstitit, vt Romanis veri quoque transfugæ forent suspecti.

Hanno Carthaginensium Imperator in Sicilia, cùm comperisset Gallorum mercenariorum circiter quatuor millia conspirasse ad transfugiendum ad Romanos, quòd aliquot mensium mercedes non receperant, animaduertere autem in eos non auderet, metu seditionis, promisit prolationis iniuriam liberalitate pensaturum: quo nomine gratias agentibus Gallis, per tempus idoneum datis pollicitis, fidelissimum dispensatorem ad Otacilium Cos. misit: qui tanquam rationibus interuersis transfugisset, nuntiauit, nocte proxima Gallorum quatuor millia, quæ prædatum forent missa, posse excipi. Otacilius nec statim credidit transfugæ, nec tamen rem spernendam ratus, disposuit in insidiis lectissimam manum suorum, ab ea Galli excepti dupliciter, Hannonis consilio satisfecerunt, & Romanos ceciderunt, & ipsi omnes interfecti sunt.

Hannibal simili consilio se à transfugis vltus est. Nam cùm aliquos ex militibus suis sciret transfugisse proxima nocte, nec ignoraret exploratores hostium in castris suis esse, palàm

pronun-

pronuntiauit, non debere transfugas vocari ſolertiſſimos milites, qui ipſius iuſſu exierint ad excipienda hoſtium conſilia, auditis quæ pronuntiauit, retulerunt exploratores ad ſuos. Tum comprehenſi à Romanis transfugæ, & amputatis manibus remiſſi ſunt.

Diodorus, cùm præſidio Amphipolim tueretur, & duo millia Thracum ſuſpecta haberet, quæ videbantur vrbem direptura, mentitus eſt paucas hoſtium naues proximo littori applicuiſſe, eaſque diripi poſſe. Qua ſpe ſimulatos Thracas emiſit, ac deinde clauſis portis non recepit.

De eruptionibus. CAP. XVII.

ROMANI, qui in præſidio Panormitanorũ erant, veniente ad obſidionem Haſdrubale, raros ex induſtria in muris poſuerunt defenſores: quorũ paucitate contemta, cùm incautus muris ſuccederet Haſdrubal, eruptione facta, ceciderũt eum.

Æmilius Paulus, vniuerſis Lyguribus improuiſò adortis caſtra eius, ſimulato timore militem diu continuit, deinde fatigato iam hoſte, à quatuor portis eruptione facta, ſtrauit cepitque Lygures.

Velius præfectus Romanorum, arcem Tarentinorum tenens, miſit ad Haſdrubalem legatos, vti abire ſibi incolumi liceret: ea ſimulatione ad ſecuritatem perductum hoſtem, eruptione facta cecidit.

C. Pompeius circumſeſſos ad Dyrrachium, non tantùm obſidione liberauit ſuos, verùm etiã poſt eruptionem, quam opportuno & loco & tempore fecerat, Cæſarem ad caſtellum, quod duplici munitione inſtructũ erat, auidè irrumpentem, exterior ipſe circumfuſus corona obligauit, vt ille inter eos, quos obſidebat, & eos, qui extrà circumuenerãt medius, non leue periculum & detrimentum ſenſerit.

Flauius Fimbria in Aſia apud Hildinacum aduerſum filiũ Mithridatis brachiis à latere ductis, deinde foſſa in fronte percuſſa, quietum in vallo militẽ tenuit, donec hoſtilis equitatus intraret anguſtias munimentorum, tunc eruptione facta ſex millia eorum cecidit.

C, Cæſar in Gallia deletis ab Ambiorige Titurij Sabini & Cottæ legatorum copiis, cùm à Q. Cicerone, qui & ipſe oppugnabatur, certior factus, cum duabus legionibus aduentaret, conuerſis hoſtibus metum ſimulauit, militeſque in caſtris, quæ ampliora ſolito induſtria fecerat, tenuit: Galli præſumta iam victoria, velut ad prædam caſtrorum tendẽtes, foſſas implere, & vallum detrahere cœperunt: qua re prœlio aptatos, Cæſar emiſſo repentè vndique milite trucidauit.

Titurius Sabinus, aduerſus Gallorum amplum exercitum continendo militem iuxta munimenta præſtitit eis ſuſpicionem metuentis: cuius augendæ cauſa perfugam miſit, qui affirmaret exercitum Romanum in deſperatione eſſe, ac fugam cogitare: Barbari oblata victoriæ ſpe concitati, lignis ſarmentiſque ſe onerauerunt, quibus foſſas complerent: ingentique curſu caſtra noſtra in colle poſita petiuerunt, vnde in eos Titurius vniuerſas immiſit copias, multiſque Gallorum cæſis plurimos in deditionem accepit.

Aſculani oppugnaturo oppidum Pompeio, cùm paucos ſenes ægros in muris oſtendiſſent, ob id ſecuros Romanos eruptione facta fugauerunt.

Numantini obſeſſi, ne pro vallo quidem inſtruxerunt aciẽ, adeoque ſe continuerunt, vt Popilio Lenati fiducia fieret, ſcalis oppidum aggrediendi. Quo deinde ſuſpicante inſidias (quia ne tunc quidem obſiſtebatur) ac ſuos reuocante, eruptione facta auerſos, & deſcendentes adorti ſunt.

De conſtantia obſeſſorum. CAP. XVIII.

ROMANI aſſidente mœnibus Hannibale oſtentandæ fiduciæ gratia, ſupplementum exercitibus, quos in Hiſpania habebant, diuerſa porta miſerunt.

Idem agrum, in quo caſtra Hannibal habebat, defuncto fortè domino, venalem ad id pretium licendo perduxerunt, quo is ager ante bellum venierat.

Hi dum ab Hannibale obſiderentur, & ipſi obſiderent Capuam, decreuerũt, ne niſi capta ea, reuocaretur inde exercitus.

LIBRI TERTII FINIS.

SEXTI

SEXTI IVLII FRONTINI VIRI CONSVLARIS, STRATEGEMATΩN LIBRI QVARTI

PRÆFATIO.

MVLTA *lectione conquisitis Strategematibus, & non exiguo scrupulo digestis, vt promissum trium librorũ implerem, si modò impleui. in hoc exhibebo ea, quæ parum aptè descriptioni priorum ad speciem alligata subiici videbantur, & erant exempla potius strategicῶn quàm strategemata. Quæ idcirco separaui, quia quamuis clara, diuersæ tamen erant substantiæ: ne si qui fortè in aliqua ex his incidissent, similitudine indoctè prætermissa opinarentur: & sanè velut residua expedienda sunt, in quo sicut antea, & ipse ordinem per species seruare conabor.*

De disciplina. CAPVT I.

PVBLIVS Scipio ad Numantiam, corruptum superiorum ducum socordia exercitum correxit, dimisso ingenti lixarum numero, redactis ad munus quotidiana exercitatione militibus, quibus cùm frequens iniungeret iter, portare complurium dierum cibaria imperauit, ita vt frigora & hymbres pati, vada fluminum pedibus traiicere assuesceret miles: exprobrante subinde Imperatore timiditatem & ignauiam, frangente delicatioris vsus ac parum necessaria expeditioni

vaſa. Quod maximè nobiliter accidit C. Meuio tribuno, cui dixiſſe traditur Scipio, Mihi pauliſper, tibi & Reipublicę ſemper nequam eris.

Q. Metellus bello Iugurthino, ſimiliter lapſam militum diſciplinam pari ſeueritate reſtituit, cùm inſuper prohibuiſſet alia carne quàm aſſa elixáve milites vti.

Pyrrhus delectori ſuo fertur dixiſſe, Tu grandes elige, ego eos fortes reddam.

Lucio Flacco & C. Varrone Coſſ. milites primo iureiurando facti ſunt, antè enim ſacramento tantummodò à tribunis rogabantur: ceterùm ipſi inter ſe coniurabant ſe fugæ atque formidinis cauſa non abituros: neque ex ordine receſſuros, niſi teli petendi feriendíue hoſtis aut ciuis ſeruandi cauſa.

Scipio Aphricanus, cùm ornatum ſcutum elegátius cuiuſdam vidiſſet, dixit non ſe mirari, quòd tanta cura ornaſſet, in quo plus præſidij, quàm in gladio haberet.

Philippus, cùm primum exercitum conſtitueret, vehiculorum vſum omnibus interdixit, equitibus non amplius quàm ſingulos calones habere permiſit: peditibus autem denis ſingulos, qui molas & funes ferrent in æſtiua exeuntibus, triginta dierum farinam collo portare imperauit.

Caius Marius recidendorum impedimentorum gratia, quibus maximè exercitus agmen oneratur, vaſa & cibaria militum in faſciculos aptata furcis impoſuit, ſub quibus & habile onus & facilis requies eſſet: vnde & in prouerbium tractum eſt, Muli Mariani.

Theagenes Athenienſis, cùm exercitum Megaram duceret, petentibus ordines reſpondit, ibi ſe daturum, dein clàm equites præmiſit, eoſque hoſtium ſpecie impetum in ſocios retorquere iuſſit: quo facto quos tum habebat, tanquam ad hoſtium occurſum præpararentur, permiſit ita ordinare aciem, vt quo quis voluiſſet loco conſiſteret, & cùm inertiſſimus quiſq. retrò ſe dediſſet, ſtrenui autem in fronte proſiluiſſent, vt quemque inuenerat ſtantem, ita ad ordines militiæ prouexit.

Lyſander Lacedęmonius, egreſſum via quendam caſtigabat: cui

bat: cui dicenti ad nullius rei rapinam ſe ab agmine receſſiſſe, reſpondit, ne ſpeciem quidem rapturi præbeas volo.

Antigonus, cùm ſuum filium diuertiſſe audiſſet in eius domum, cui tres filiæ inſignes ſpecie eſſent, Audio, inquit, fili, anguſtè habitare te, pluribus dominis domum poſſidentibus, hoſpitium laxius accipe: iuſſoque commigrare edixit, ne quis minor quinquaginta annos natus, hoſpitio matrisfamilias vteretur.

Q. Metellus Coſ. quamuis nulla lege impediretur, quin filium contubernalem perpetuum haberet, maluit tamen eum in ordine merere.

Publius Rutilius Coſ. cùm ſecundum leges in contubernio ſuo filium poſſet habere, in legione militem fecit.

T. Scaurus filium, quòd in ſaltu Tridentino loco hoſtibus ceſſerat, in conſpectum ſuum venire vetuit: adoleſcens verecundia ignominiæ preſſus, mortem ſibi conſciuit.

Caſtra antiquitus Romani, ceteræque gentes paſſim per corpora cohortium velut mapalia conſtituere ſoliti erant, cùm ſolos vrbium muros noſſet antiquitas.

Pyrrhus Epirotarum rex, primus totum exercitum ſub eodem vallo continere inſtituit. Romani deinde victo eo in campis Aruſinis, circa vrbem Statuentum caſtris eius potiti, & ordinatione notata paulatim ad hanc vſque metationem quæ nunc effecta eſt, peruenerunt.

P. Naſica in hybernis, quamuis claſſis vſus non eſſet neceſſarius, ne tamen deſidia miles corrumperetur, aut per otij licentiam ſociis iniuriam inferret, naues ædificare inſtituit.

M. Cato memoriæ tradidit, in furto comprehenſis inter commilitones dextras eſſe præciſas: aut ſi lentius animaduertere voluiſſent in principes, ſanguinem miſſum.

Clearchus dux Lacedæmoniorum exercitui dicebat, Imperatorem potius quàm hoſtē metui debere, ſignificans eos, qui in prœlio dubiam mortem timuiſſent, certum, ſi deſeruiſſent, manere ſupplicium.

Appij Claudij ſententia, ſenatus eos, qui à Pyrrho rege Epirotarum capti, & poſtea remiſſi erant, equites ad peditem

 redegit

redegit, pedites ad leuem armaturam, omnibus extra vallum iussis tendere, donec bina hostium spolia singuli referrent.

Otacilius Crassus Cos. eos, qui ab Hannibale sub iugum missi redierant, tendere extra vallum iussit, vt immuniti assuescerent periculis, & aduersus hostem audentiores fierent.

P. Cornelio Nasica, Decimo Iunio Coss. qui exercitum deseruerant damnati, virgis cæsi publicè venierunt.

Domitius Corbulo in Armenia, duas alas & tres cohortes, quæ ad castellum initio hostibus cesserant, extra vallum iussit tendere, donec assiduo labore & prosperis excursionibus redimerent ignominiam.

Aurelius Cotta Cos. cùm ad opus equites necessitate cogēte iussisset accedere, eorumque pars detrectasset imperium, questus apud censores, effecit, vt notarentur. A patribus deinde obtinuit, ne eis præterita æra procederent.

Tribuni quoque plebis de eadem re ad populum pertulerunt, omniumque consensu stabilita disciplina est.

Q. Metellus Macedonicus, in Hispania quinque cohortes, quæ hostibus cesserant, testamentum facere iussas, ad locum recuperandum remisit: minatus non nisi post victoriam receptum iri.

P. Valerio consuli senatus præcepit exercitum ad Sirim victum ducere Serinum, ibique castra munire, & hyemem sub tentoriis exigere.

Senatus, cùm turpiter fugati eius milites essent, decreuit, ne auxilia ei submitterentur, nisi captis eius legionibus, quæ Punico bello militiam detrectauerant. at in Siciliam velut relegatis per septem annos ordeum ex senatusconsulto datum est.

L. Piso Titium præfectum cohortis, quòd loco fugitiuis cesserat, cincto togæ præciso, soluta tunica, nudis pedibus in principiis quotidie stare, dum vigiles venirent, iussit, conuiuiisque & balneo abstinere.

Sylla cohortem & centuriones, quorum stationem hostis perruperat, galeatos & discinctos perstare in principiis iussit.

Domitius Corbulo in Armenia, Æmilio Rufo præfecto equitum

equitũ, quia hoſtibus ceſſerat, & parũ inſtructam armis alam habebat, veſtimenta per lictorẽ ſcidit: eidemque, vt erat fœdato habitu, perſtare in principiis, donec mitterẽtur, imperauit.

Attilius Regulus, cùm ex Samnio in Lucernam transgrederetur, exercitusque eius obuiis hoſtibus auerſus eſſet, oppoſita cohorte, iuſſit fugientes pro defectoribus cædi.

Cotta Coſ. in Sicilia, in Valerium Nobilem tribunum militum ex gente Valeria virgis animaduertit.

Idem P. Aurelium ſanguine ſibi iunctum, quem obſidioni Lipararum ipſe ad auſpicia repetenda Meſſanam tranſiturus præfecerat, cùm agger incenſus, & capta caſtra eſſent, virgis cæſum in numerum gregalium peditum referri, & muneribus fungi iuſſit.

Fuluius Flaccus Cenſor Fuluium fratrem ſuum, quia legionem, in qua tribunus militum erat, iniuſſu conſulis dimiſerat, à ſenatu mouit.

M. Cato ab hoſtili littore, in quo per aliquot dies manſerat, cùm tradito profectionis ſigno claſſem ſoluiſſet, & relictus è militibus quidam alta voce & geſtu expoſtularet, vti tolleretur, circumacta ad littus vniuerſa claſſe comprehenſum ſupplicio affici iuſſit; & quem occiſuri per ignominiam hoſtes fuerant, exemplo potius impendit.

Appius Claudius ex his, qui loco ceſſerant, decimum quemque militem, ſorte ductum, fuſte percuſſit.

Fabius Rullus Coſ. ex duabus legionibus, quæ loco ceſſerant, ſorte ductos in conſpectu militum ſecuri percuſſit.

Aquirius ternos ex centuriis, quorum ſtatio ab hoſte perrupta erat, ſecuri percuſſit.

M. Antonius, cùm agger ab hoſtibus incenſus eſſet, ex his qui in opere fuerant duarum cohortium militem decimauit, & in ſingulos ex his centuriones animaduertit, legatum cum ignominia dimiſit, reliquis ex legione ordeum dari iuſſit.

In legionem, quę Regium oppidum iniuſſu ducis diruerat, animaduerſum eſt, ita vt quatuor millia tradita cuſtodiæ necarentur. Præterea ſenatuſconſulto cautum eſt, ne quem ex iis ſepelire vel lugere fas eſſet.

L. Papyrius Cursor dictator Fabium Rutilium, magistrum equitum, quòd aduersus edictum eius, quamuis prosperè pugnauerat, virgis poposcit cæsum, securi percussurus: nec contentioni aut precibus militum concessit animaduersionem, eumque profugientem Romam persecutus est: nec ibi quidem remisso prius supplicij metu, quàm ad genua eius, & Fabius cum patre prouolueretur, ac pariter senatus ac populus rogarent.

Manlius, cui Imperioso postea cognomen fuit, filium, quòd is contra edictum patris cum hoste pugnauerat, quamuis victorem, in conspectu exercitus virgis cæsum securi percussit.

Manlius filius, exercitu pro se aduersus patrem seditionem parante, negauit tanti esse quenquam, vt propter illum disciplina corrumperetur, & obtinuit, vt ipsum puniri paterentur.

Q. Fabius Maximus transfugarum dexteras præcidit.

M. Curio Cos. bello Dardanico, circa Dirrachium, cùm ex quinque legionibus vna, seditione facta, militiam detrectasset, secuturamque se temeritatem ducis in expeditionem asperam & insidiosam negasset, quatuor legiones eduxit armatas, & consistere omnibus, detectis armis velut in acie, iussit, post hæc seditiosam legionem inermem procedere, discinctamque in conspectu armati exercitus, stramenta coëgit secare: postero autem die similiter fossam discinctos milites facere, nullisque precibus legionis ab eo impetrari potuit, ne signa eius submitteret, nomenque aboleret, milites autem in supplementum ceterarum legionum distribueret.

Q. Fuluio, Appio Claudio Coss. milites ex pugna Cannensi in Siciliam à Senatu relegati postulauerunt à Cos. M. Marcello, vt in prœlium ducerentur, ille Senatum consuluit: senatus negauit sibi placere committi his Rempublicam, quam deseruissent: Marcello tamen permisit facere quod videretur, dum ne quis eorum munere vacaret, néue donaretur, néue quod præmium ferret, aut in Italiam reportaretur, dum Pœni in ea fuissent.

M. Salinator consularis damnatus est à populo, quòd prædam non æqualiter diuiserat militibus.

Cum ab

Cùm ab Lyguribus in prœlio Q. Petilius Cos. interfectus esset, decreuit senatus, vti ea legio, in cuius acie Cos. erat occisus, tota infrequens referretur, stipendium ei annuum non daretur, æraque rescinderentur.

De effectu disciplinæ. CAP. II.

BRVTI & Cassij exercitus, memoriæ proditum est, bello ciuili cum vnà per Macedoniam iter facerent, priorque Brutus ad fluuium, in quo pontem iungi oportebat, peruenisset, Cassij tamen exercitum & in efficiendo ponte, & in transitu maturando præcessisse: qui vigor disciplinæ effecit, ne non solùm in operibus, verùm etiam in summa belli præstarent Cassiani Brutianis.

C. Marius, cùm facultatem eligendi exercitus haberet, ex duobus, qui sub Rutilio, & qui sub Metello, ac postea sub seipso meruerant, Rutilianum quendam minorem, qui certioris disciplinæ arbitrabatur, præoptauit.

Domitius Corbulo, duabus legionibus & paucissimis auxiliis disciplina correcta Parthos sustinuit.

Alexander Macedo quadraginta millibus hominum, iam inde à Philippo patre disciplinæ assuefactis, orbem terrarum aggressus, innumeras hostium copias vicit.

Cyrus bello aduersus Persas, quatuordecim millibus armatorum immensas difficultates superauit.

Epaminundas dux Thebanorum, quatuor millibus hominum, ex quibus quadringenti tantùm equites erant, Lacedæmoniorum exercitum vigintiquatuor millium peditum, equitum mille sexcentorum vicit.

A quatuordecim millibus Græcorũ, qui numerus in auxiliis Cyri aduersus Artaxerxem fuit, centum millia Barbarorum, prœlio superata sunt.

Eadem Græcorum 14. millia, prœlio amissis ducibus, reditus sui cura vni ex corpore suo Xenophonti Atheniensi demandata, per iniqua & incognita loca, incolumia reuersa sunt.

Xerxes à trecentis Lacedæmoniorum ad Thermopylas vexatus, cùm vix eos confecisset, hoc se deceptum aiebat, quòd

quòd multos quidem homines haberet, viros autem disciplinæ tenaces nullos.

De continentia. CAPVT III.

MARCVM Catonem vino eodem, quo remiges contentum esse traditur.

Fabricius, cùm Cyneas legatus Epirotarum grande pondus auri dono ei daret, non accepto eo, dixit, Malle se habentibus id imperare, quàm habere.

Attilius Regulus, cùm summis rebus præfuisset, adeò pauper fuit, vt se, coniugem, liberosque toleraret agello, qui colebatur per vnum villicum, cuius audita morte, scripsit senatui de successore, destitutis rebus obitu serui necessariam esse præsentiam suam.

Cn. Scipio, post res prosperè gestas in Hispania, in summa paupertate decessit, nec ea quidem relicta pecunia, quæ sufficeret in dotem filiarum, quas ob inopiam publicè dotauit senatus.

Idem præstiterunt Athenienses filiis Aristidis, post amplissimarum rerum administrationem, in maxima paupertate defuncti.

Epaminundas dux Thebanorum tantæ abstinentiæ fuit, vt in supellectili eius, præter ahenum & veru vnicum nihil inueniretur.

Hannibal surgere de nocte solitus, ante noctē non requiescebat, crepusculo demum ad cœnam vacabat: neque amplius, quàm duobus lectis discumbebatur apud eum.

Idem, cùm sub Hasdrubale Imperatore militaret, plerumque super nudam humum sagulo tectus, somnos capiebat.

Æmilianū Scipionem traditur in itinere cum amicis ambulantem, accepto pane vesci solitum.

Idem & de Alexandro Macedone dicitur.

Masinissam, nonagesimum ætatis annum agentem, meridie ante tabernaculum stantem, vel ambulantem capere solitum cibos legimus.

C. Curius, cùm victis ab eo Sabinis, ex Senatusconsulto amplia-

ampliaretur ei modus agri, quē consummati milites accipiebant, gregalium portione contentus fuit: malum ciuem dicens, cui non esset id, quod ceteris satis.

Vniuersi quoque exercitus notabilis sæpè fuit continentia, sicuti eius, qui sub M. Scauro meruit: namque memoriæ tradidit Scaurus, pomiferam arborem, quam in pede castrorum fuerat complexa metatio, postero die abeunte exercitu intactis fructibus relictam.

Auspiciis Imperatoris Cæsaris Domitiani Augusti, Germanico bello, quod Iulius Ciuilis in Gallia mouerat, Lingonum opulentissima ciuitas, quæ ad Ciuilem desciuerat, cùm adueniente exercitu Cæsaris populationem timeret, quod contra expectationem inuiolata, nihil ex rebus suis amiserat, ad obsequium redacta septuaginta millia armatorum tradidit ei.

L. Mummius, qui Corintho capta non Italiam solùm, sed etiam prouinciam tabulis statuisque exornauit, adeò nihil ex tantis manubiis in suum conuertit, vt filiam eius inopem senatus ex publico dotauerit.

De iustitia. CAPVT IIII.

CAMILLO Phaliscos obsidenti, ludimagister liberos Phaliscorū, tanquam ambulandi caussa extra murū eductos, tradidit, dicens repetendis eis obsidibus necessariò ciuitatem imperata facturam. Camillus non solùm spreuit perfidiam, sed & restrictis post terga manibus magistrum virgis agendum ad parentes tradidit pueris, adeptus beneficio victoriam, quam fraude non concupierat. Nam Phalisci ob hanc iustitiam sponte ei se dediderunt.

Ad Fabricium duce Romanorum medicus Pyrrhi Epirotarum regis peruenit, pollicitusque est daturum se Pyrrho venenum, si merces sibi, in qua operæ pretium foret, constitueretur. Quo facinore Fabricius egere victoriam suam non arbitratus, regi medicum detexit: atque ea fide meruit, vt ad appetendam amicitiam Romanorum compelleret Pyrrhum.

De constantia. CAPVT V.

CN. Pompeius minantibus directuros pecuniam militibus, quæ in triumpho ferretur, Seruilio & Glaucia cohortantibus, vt diuideret eam, ne seditio fieret, affirmauit non triumphaturum se, sed potius moriturum, quàm licentiæ militum succumberet: castigatisque oratione graui laureatos fasces obiecit, vt ab illorum inciperent direptione, eaque inuidia redegit eos ad modestiam.

C. Cæsar seditione in tumultu ciuilium armorum, ac tum maximè tumentibus animis legionem totam exauctorauit, ducibus seditionis securi percussis: mox eos, quos exauctorauerat, ignominiam deprecantes restituit, & optimos milites habuit.

Posthumius consularis cohortatus suos, cùm interrogatus esset à militibus, quid imperaret, dixit, vt se imitarentur: & arrepto signo hostes primus inuasit, quem secuti, victoriam adepti sunt.

L. Marcellus, cùm in manus Gallorum imprudens incidisset, circumspiciendæ regionis, qua euaderet, causa, equum in orbem flexit: deinde cùm omnia esse infesta vidisset, precatus Deos in medios hostes irrupit, quibus inopinata audacia perculsis, ducem quoque eorum trucidauit, atque vbi spes salutis vix superfuerat, inde opima retulit spolia.

L. Paulus amisso ad Cannas exercitu, offerente equum Lentulo, quo fugeret, superesse cladi, (quanquam non per ipsum contractæ) noluit, sed in eo saxo, cui se vulneratus acclinauerat, persedit, donec ab hostibus oppressus confoderetur.

Varro collega eius vel maiore constantia post eandem cladem vixit, gratiæque ei à senatu & populo actæ sunt, quòd non desperasset de repub. Non autem vitæ cupiditate, sed Reipublicæ amore se superfuisse reliquo ætatis suæ tempore, approbauit. Nam & barbam capillumque submisit, & postea nunquam recubans cibum cepit, honoribusque cùm ei deferrentur à populo, renuntiauit, dicens felicioribus magistratibus Reipublicæ opus esse.

Sempronius Tuditanus, & C. Octauius Tribunus militum om-

tum omnibus fusis ad Cannas, cùm in minoribus castris circumsederentur, suaserunt cõmilitonibus, vt stringerent gladios, vt per hostium præsidia erumperent secum, id sibi esse animi, etiam si nemini ad erumpendum audacia fuisset. de cunctantibus duodecim omnino equitibus vel peditibus, qui comitari sustinuerant repertis, incolumes Canusium peruenerunt.

C. Fonteius Crassus in Hispania, cum tribus millibus hominum prædatum profectus, locoque iniquo circumuentus ab Hasdrubale ad primos tantùm ordines relato consilio, incipiente nocte, (quo tempore minimè expectabatur) per stationes hostium erupit.

P. Decius Tribunus militum, bello Samnitico, Cornelio consuli iniquis locis deprehenso ab hostibus suasit, vt ad occupandum collem, qui in propinquo erat, modicam manum mitteret, seque ducem his, qui mittebantur obtulit: auocatus in diuersa hostis emisit consulem: Decium autem cinxit obseditque: illas quoque angustias, nocte eruptione facta, cùm eluctatus esset Decius, incolumis cum militibus consuli accessit.

Idem fecit sub Attilio Calatino consule, is, cuius variè traditur nomen. Alij Laberium, nonnulli Q. Cædicium, plurimi Calpurnium Flammam vocitatum scripserunt. Hi cum demissum in eam vallem videret exercitum, cuius latera omnia superiora hostis insederat, depoposcit, & accepit à consule trecentos milites, quos hortatus, vt virtute sua exercitum seruarent, in mediam vallem decurrit: ad opprimendos eos vndique descendit hostis, longoque & aspero prœlio retentus, occasionem consuli ad extrahendum exercitum dedit.

C. Cæsar aduersus Germanos & regem Ariouistum pugnaturus, confusis eorum animis, pro concione dixit, nullius se eo die opera, nisi decimę legionis vsurum: quo assecutus est, vt & decumani tanquã præcipuæ fortitudinis testimonio concitarẽtur, & cęteri pudore, ne penes alios gloria virtutis esset.

Lacedæmonius quidam nobilis, Philippo denuntiante multis se prohibiturum, nisi ciuitas sibi traderetur, Num, inquit, & pro patria mori nos prohibebit.

Leonidas Lacedæmonius, cùm dicerentur Persæ sagittarum multitudine nubes esse facturi, fertur dixisse, Melius in vmbra propugnabimus.

Cælius prætor vrbanus, cùm ei ius dicenti picus in capite insedisset, & aruspices respondissent, dimissa aue, hostium victoriam fore: necata, populum Romanum superiorem, ac Cælium cum familia periturum, auem occidit, qua occisa, nostro exercitu vincente, ipse cum quatuordecim Cæliis ex eadem familia in prœlio est occisus: hunc quidam non Cælium, sed Lælium fuisse, & Lælios non Cælios perisse credunt.

Publius Decius primò pater, postea filius, in magistratu se pro Republica deuouerunt, admissisque in hostem equis, adepti victoriam patriæ contulerunt.

P. Crassus, cùm bellum aduersus Aristonicum in Asia gerens, inter Æliam & Myrinam in hostium copias incidisset, viuusque abduceretur, execratus in consule Romano captiuitatem, virga qua ad equum erat vsus, Thraci (à quo tenebatur) oculum eruit, atque ab eo per dolorem concitato transuerberatus, dedecus seruitutis, vt voluerat, effugit.

M. Cato Censorij filius, in acie decidente equo prolapsus, cùm se recollegisset, animaduertissetque gladium excidisse vagina, veritus ignominiam rediit in hostem: ex eoque aliquot vulneribus recuperato gladio, demum reuersus est ad suos.

Petilini à Pœnis obsessi, parentes & liberos propter inopiam eiecerunt, ipsi coriis madefactis, & igne siccatis, foliisque arborum & omni genere animalium vitam trahentes vndecim menses, obsidionem tolerauerunt.

Hispani cùm Fabrescense omnia eadem passi sunt, nec oppidum Herculeio tradiderunt.

Casilini obsidente Hannibale tantam inopiam perpessi sunt, vt centum denariis murem vænisse, proditum memoriæ sit, eiusque venditorem fame periisse, emtorem autem vixisse: fidem tamen seruare Romanis perseuerauerunt.

Cyzicum cùm oppugnaret Mithridates, captiuos eius vrbis produxit, ostenditque obsessis arbitratus futurum, vt miseratione

ſeratione ſuorum compelleret ad deditionem oppidanos: at illi cohortati ad patiendum fortiter mortem captiuos, ſeruare Romanis fidem perſeuerauerunt.

Æginenſes, cùm à Viatotis liberi & coniuges cæderentur, præoptauerunt ſpectare ſupplicia pignorum ſuorum, quàm à Romanis deficere.

Numantini, ne ſe dederent, fame mori præfixis foribus domuum ſuarum maluerunt.

De affectu & moderatione. CAP. VI.

QVINTVS Fabius hortante filio, vt locum idoneum paucorum iactura caperet, Vis ne, inquit, tu ex illis paucis eſſe?

Xenophon, cùm equo veheretur, & pedites iugum quoddam occupare iuſſiſſet, vnum ex eis obmurmurantem, quòd diceret, facilè tam laborioſa ſedentem imperare, deſiliit, & gregalem equo impoſuit, curſuque ipſe pedeſtri ad deſtinatum iugum contendens peruenit; cuius facti ruborem cùm perpeti miles non poſſet, irridentibus commilitonibus ſponte deſcendit. Xenophontem vix vniuerſi perpulerunt, vt conſcenderet equum, & laborem ſuum in neceſſaria duci munera reſeruaret.

Alexander, cùm hyeme duceret exercitum, reſidens ad ignem recognoſcere prætereuntes copias cœpit, cumque conſpexiſſet quendam propè exanimatum frigore, conſidere loco ſuo iuſſit: dixitque ei, Si in Perſis natus eſſes, in regia ſella reſediſſe tibi capitale foret, in Macedonia nato conceditur.

Diuus Auguſtus Veſpaſianus, cùm quendam adoleſcentem honeſtè natum militiæ inhabilem, anguſtiarum rei familiaris cauſa deductum ad longiorem ordinem reſciſſet, cenſu conſtituto, honeſta miſſione exauctorauit.

De variis conſiliis. CAP. VII.

CÆSAR dicebat, idem eſſe ſibi conſilium aduerſus hoſtem, quod pleriſque medicis contra vitia corporum, fame potius quàm ferro ſuperandi.

Domitius Corbulo dolabra, id eſt, operibus hoſtem vincendum eſſe dicebat.

L. Paulus Imperatorem ſenem moribus dicebat eſſe oportere, ſignificans moderatiora ſequenda conſilia.

Scipio Aphricanus fertur dixiſſe, cùm eum parum quidam pugnacem dicerent, Imperatorem me mater, non bellatorem peperit.

C. Marius Theutono prouocanti eum & poſtulanti vt prodiret, reſpondit, ſi cupidus mortis eſſet, laqueo eum vitam poſſe finire: cumque demonſtraret ei gladiatorem contemtæ ſtaturæ & propè exactæ ætatis, obiecit ei, dixitque, Si eum ſuperaſſet, cum victore congreſſurum.

Q. Sertorius experimento didicerat, ſe imparem vniuerſo Romanorum exercitui, quod vt Barbaros quoque inconſultè pugnam depoſcentes doceret, adductis in conſpectum duobus equis, eorũ præualido alteri, alteri admodum exili, duos admouit iuuenes ſimiliter affectos, robuſtum & gracilem: robuſtiori imperauit equi exilis vniuerſam caudam abrumpere: gracili autem valentioris per ſingulos pilos vellere: cumque gracili ſucceſſiſſet, quod imperatum erat, validiſſimus cùm infirmi equi cauda ſine effectu luctaretur, Iam, inquit Sertorius, naturam Romanarum cohortium per hoc vobis exemplum oſtẽdi milites: inſuperabiles ſunt vniuerſas aggrediendi, eos lacerabit & carpet qui per partes attentauerit.

Valerius Leuinus coſ. cùm intra caſtra ſua exploratorem hoſtium deprehendiſſet, magnamque copiarum ſuarum fiduciam haberet, circumduci eum iuſſit, terrendique hoſtis cauſſa exercitus ſuos viſendos ſpeculatoribus eorum, quoties voluiſſent, patere.

Cælius Primipilaris, qui in Germania poſt Varianam cladem obſeſſis noſtris pro duce fuit, veritus, ne Barbari ligna, quæ congeſta erant, vallo admouerent, & caſtra eius incenderent, ſimulata lignorum inopia, miſſis vndique, qui ea furarentur, effecit, vt Germani vniuerſos truncos amolirentur.

Cn. Scipio bello nauali amphoras pice & teda plenas, in hoſtium claſſem iaculatus eſt, quarum iactus & pondere foret noxius, vt diffundendo quæ continuerant, alimentum præſtarent incendio.

Hanni-

Hannibal regi Antiocho monſtrauit, vt in hoſtium claſſem vaſcula iacularetur viperis plena, quarum metu perterriti milites à dimicatione & nauticis miniſteriis impedirentur.

Idem fecit iam cedente claſſe ſua Pruſias.

Marcus Porcius, impetu in claſſem hoſtium cùm tranſiluiſſet, deturbatis ex ea Pœnis, eorumque armis, & inſignibus inter ſuos diſtributis, multas naues hoſtium, quos ſociali habitu fefellerat, merſit.

Athenienſes, cùm ſubinde à Lacedæmoniis infeſtarentur, diebus feſtis, quos ſacros Mineruæ extra vrbem celebrabant, omnem quidem colentium imitationem expreſſerunt, armis tantùm veſte celatis: peracto ritu ſuo, non ſtatim Athenas reuerſi, ſed protinus inde raptim acto Lacedæmonem verſus agmine, eo tempore, quo minimè timebantur, agrum hoſtium, quibus ſubinde prædæ fuerant, vltro depopulati ſunt.

Caſſius onerarias naues, non magni ad alia vſus, accenſas, opportuno vento in claſſem hoſtium miſit, & incendio eam conſumſit.

M. Liuius fuſo Haſdrubale, hortantibus eum quibuſdam, vt hoſtem ad internecionem perſequeretur, reſpondit: Aliqui & ſuperſint, qui de victoria noſtra hoſtibus nuntient.

Scipio Aphricanus dicere ſolitus eſt, hoſti non ſolùm dandam eſſe viam fugiendi, ſed etiam muniendam.

Pericles Athenienſis affirmauit incolumes futuros hoſtes, ſi deponerent ferrum: eiuſque obſecutos conditionibus, vniuerſos qui in ſagulis ferreas fibulas habuiſſent, interfici iuſſit.

Haſdrubal ſubigendorum Numidarum cauſa ingreſſus fines eorum, reſiſtere parantibus affirmauit, ad capiendos ſe veniſſe elephantos, quibus ferax eſt Numidia: vt hoc permitterent, poſcentibus ſecuritatem promiſit, & ex ea perſuaſione auocatos adortus ſub leges redegit.

Alcetas Lacedæmonius, vt Thebanorum commeatum facilius ex inopinato aggrederetur, in occulto paratis nauibus, tanquam vnam omnino haberet triremem, vicibus in ea remigem exercebat: quodam deinde tempore omnes naues in Theba-

Thebanos transnauigantes immisit, & commeatibus eorum potitus est.

Ptolomæus aduersus Perdiccam exercitu præualentem ipse inualidus, omne pecudum genus, religatis ad tergum quæ traherent carpentis, agendum per paucos curauit equites, ipse prægressus cum copiis, quas habebat, effecit, vt puluis, quem pecora excitauerant, speciem magni sequentis exercitus moueret, cuius expectatione territum vicit hostem.

Myrodines Atheniensis aduersus Thebanos equitatu præualentes pugnaturus, in campis suos edocuit, manentibus esse spem aliquam salutis, cedentibus autem pernitiosissimum: qua ratione confirmatis militibus, victoriam consecutus est.

L. Pinarius in Sicilia præsidio Hennæ præpositus, claues portarum, quas penes se habebat, reposcentibus magistratibus Hennensium, quòd suspectos eos tanquam transitionem ad Pœnum pararent, habebat, petiit vnius noctis ad deliberationem spacium: indicataque militibus fraude Græcorum, cùm præcepisset, vt parati postera die signum expectarent, prima luce assistentibus militibus redditurum se claues dixit, si idem omnes Hennenses censuissent: ob eam causam vniuersa multitudine conuocata in theatrum, & idem flagitante, manifesta deficiendi voluntate, signo militibus dato vniuersos Hennenses cecidit.

Iphicrates dux Atheniensium, classem suam hostili habitu instruxit, & ad eos, quos suspectos habebat inuectus, cùm effuso studio exciperetur, deprehensa eorum perfidia, oppidum diripuit.

Tigracus, cùm edixisset futurum, vt ex Volonum numero, fortibus libertatem daret, ignauos crucibus affigeret, & quatuor millia ex his, quia segnius pugnauerant metu pœnæ in quendam munitum collem coissent, misit qui eis dicerent, totum sibi exercitum Volonum vicisse videri, quòd hostes fugissent: & sic eos, & sua fide, & ipsorum metu exolutos recepit.

Hannibal post prœlium, quo ingentem cladem ad Trasimenum Romani acceperunt, cum sex millia hostium, interposita

posita pactione, in potestatem suam redegisset, socios Latini nominis, benignè in ciuitates suas dimisit, dictitans se Italiæ liberandæ causa bellum gerere, eorumque opera aliquot populos in deditionem accepit.

Mago cùm Locri obsiderentur à Crispino, classis nostræ præfecto, diffudit ad Romana castra rumorem, Hannibalem cæso Marcello ad liberandos obsidione Locros venire. clàm deinde equites emissos, iussit à montibus, qui in conspectu erant, se ostendere: quo facto effecit, vt Crispinus Hannibalem adesse ratus, conscenderet naues, ac fugeret.

Scipio Æmilianus ad Numantiam, omnibus non cohortibus tantùm, sed cẽturiis sagittarios & funditores interposuit.

Pelopidas Thebanus, cùm à Thessalis in fugam versus, flumen in quo tumultuarium fecerat pontem liberasset, ne sequentibus hostibus idem transitus maneret, nouissimo agmini præcepit, incenderent pontem.

Romani, cùm Campanis equitibus nullo modo pares essent, Q. Neuius Centurio in exercitu Fuluij Flacci Procos. excogitauit, vt delectos ex toto exercitu, qui velocissimi videbantur, & mediocris staturæ erant parmulis non amplis, & galericulis gladiisque, ac septenis singulos hastis quaternorum circiter pedum armare, eosque adiunctos equitibus, iuberet vsque ad mœnia prouehi: deinde ibi positis nostris equitibus incipere inter hostium equitatum prœliari: quo facto, vehementer & ipsi Campani afflicti sunt, & maximè equi eorum, quibus turbatis prona nostris victoria fuit.

P. Scipio in Lydia, cùm die ac nocte imbre continuo vexatum exercitum Antiochi videret, nec homines tantùm aut equos deficere, verùm arcus quoque madentibus neruis inhabiles factos, exhortatus est fratrem, vt postero, quamuis religioso die, committeretur prœlium: quam sententiam secuta victoria est.

Catonem vastantem Hispaniam, legati Ilergetum, qui sociorum populus erat, adierunt, orauerúntque auxilia: ille ne aut abnegato adiutorio socios alienaret, aut diducto exercitu vires minueret, tertiam partem militum cibaria parare, & na-

ues aſcendere iuſſit, dato præcepto, vt cauſati ventos, retro redirent: præcedens interim aduentantis auxilij rumor, vt Ilergetum excitauit animos, ita hoſtium conſilia diſcuſſit.

C. Cæſar, cùm in partibus Ponpeianis magna equitum Romanorum eſſet manus, eaque armorum ſcientia milites conficeret, ora oculosque eorum gladiis peti iuſſit, & ſic aduerſam faciem cædere coëgit.

Vaccei, cùm à Sempronio Gracchо collatis ſignis vrgerentur, vniuerſas copias cinxere plauſtris, quæ impleuerant fortiſſimis viris, muliebri veſte tectis. Sempronium quoque, tanquam aduerſus fœminas, audentius ad obſidendos hoſtes conſurgentem, hi qui in plauſtris erant aggreſſi, fugauerunt.

Eumenes Sardianus ex ſucceſſoribus Alexandri, in caſtello quodam clauſus, quo exercere equos non poterat, certis quotidie horis ita ſuſpendebat, vt poſterioribns pedibus innixi, prioribus alleuatis, cùm naturalem aſſiſtendi appetunt conſuetudinem, ad ſudorem vndique crura iactarent.

M. Cato, pollicentibus Barbaris duces itinerum, & inſuper præſidium, ſi magna ſumma eis promitteretur, non dubitauit polliceri: quia aut victoribus ex ſpoliis hoſtilibus poterat dare, aut interfectis exoluebatur promiſſio.

Q. Maximus transfugere ad hoſtes volentem Statilium nobilem claræ operæ equitem, vocari ad ſe iuſſit: eique excuſauit, quòd inuidia commilitonũ, virtutes illius ad id tempus ignoraſſet. Tum donato ei equo, pecuniam inſuper largitus, obtinuit, vt quem ex conſcientia trepidum accerſierat, lætum dimitteret, & ex dubio in reliquum non minus fidentem, quàm fortem haberet equitem.

Philippus, cùm audiſſet Pythiam quendá bonum pugnatorem, alienatum ſibi, quòd tres filias inops vix aleret, nec à rege adiuuaretur, monentibus quibuſdam vti eum caueret: Quid ſi, inquit, partem ægram corporis haberem, abſcinderem potius, quàm curarem? deinde familiariter ſecreto elicitum Pythiam, accepta difficultate neceſſitatum domeſticarum, pecunia inſtruxit: ac meliorem fideliorem que habuit, quàm habuerat, antequam offenderet.

T. Quin-

T. Quintius Crispinus, post infaustam aduersus Pœnos dimicationem, qua collegam Marcellum amiserat, cùm comperisset potitum annulo interfecti Hannibalem, literas circa municipia totius Italiæ dimisit, ne crederent epistolis, si quæ Marcelli annulo obsignatæ perferrentur: monitione consecutus, vt Salapia, & aliæ vrbes frustrà Hannibalis dolis tentarentur.

Post Cannensem cladem, perculsis ita Romanorum animis, vt pars magna reliquiarum nobilissimis autoribus deserendæ Italiæ iniret consilium, Publius Scipio adolescens admodum, impetu facto, in eo ipso, in quo talia agitabantur cœtu, pronuntiauit, manu se sua interfecturum, nisi qui iurasset, non esse sibi mentem destituendæ Reipublicæ: cúmque ipse se primus religione tali obligasset, stricto gladio mortem vni ex proximis minatus, nisi acciperet sacramentum: illum metu, ceteros etiam exemplo coëgit ad iurandum.

Volscorum castra cùm propè à virgultis siluaque posita essent, Camillus ea omnia, quæ conceptum ignem, vsque in vallum perferre poterant, incēdit, & sic aduersarios exuit castris.

Publius Crassus bello sociali eodem modo propè cum copiis omnibus interceptus est.

Quintus Metellus in Hispania castra moturus, cùm in agmine milites continerent se intra castra, Hermocrates detentos eos, postero die habilioribus iam suis tradidit, bellumq; confecit.

Milciades, cùm ingentem Persarum multitudinem apud Marathonem fudisset, Athenienses circa gratulationem morantes, compulit, vt festinarent ad opem vrbi ferendam, quam classis Persarum petebat: cumque præcurrisset implessetque mœnia armatis, Persæ rati ingentem esse numerum Atheniensium, & alio milite apud Marathonem pugnatum, alium pro muris suis opponi, circumactis extemplò nauibus Asiam repetierunt.

Pisistratus Atheniensis, cùm excepisset Megarensium classem, qua illi ad Eleusin noctu applicuerant, vt operatas Cereris sacro fœminas Atheniensium raperent: magnaque edita cæ-

de eorum vltus esset suos, eadem quæ ceperat nauigia Atheniensi milite compleuit, quibusdam matronis habitu captiuarum in conspectu locatis: qua facie decepti Megarenses, tanquam suis & cum successu renauigantibus effusi obuij, inermesque, rursus oppressi sunt.

Conon dux Atheniensium, victa classe Persarum apud insulam Cypron, milites suos captiuis armis induit, & iisdem Barbarorum nauibus ad hostem nauigauit in Pamphiliam apud flumen Eurymedonta. Persæ, quia & nauigia & habitum superstantium agnoscerent, nihil cauerunt: subitò itaque oppressi, eodem die, & nauali & pedestri prœlio victi sunt.

LIBRI QVARTI FINIS.

LOCA

LOCA ALIQVOT A FRANCISCO MODIO BRVG. IN SEXTO IVLIO FRONTINO OBITER NOTATA.

NEMINI volebat commiſſum] ita emendaui, cum antea paſſim legeretur, *quia hoc nemini volebat innoteſcere commiſſum, nihil nuntio reſpondit qui ad eum à conſilio erat miſſus, tamen* &c. primum enim illud *innoteſcere* in quodam impreſſo (mſſ. enim huius auctoris libris deficimur) non erat: & illud *à filio* verum eſſe teſtantur omnes Rom. rer. ſcriptores, & in iis Liuius lib. I. Decad. I. *Lib. I. cap. I. exemplo 4.*

Natione Cyrreſtem] alij: *Tyrieſtem.* ſed fruſtra ſunt. Cyrreſtes dictus à Cyrro, vrbe Syriç, de qua re vide Stephanum de vrbibus. & Ioſ. Scaligeri diuinas ad M. Varronis cap. V. lib. III. de re Ruſt. annotationes, ſeu oracula ſunt. *cap. eod. ex 6.*

ſub quibus] non placet hoc, nec habeo quod dicam aliud, ſed tamen non placet. vtique, cum præcedentia alij ſic legant: *profectionis ſuæ ſenſus obtexuit Galliarum.* *cap. eod. ex 8*

vereris ne tubam] Rom. editio: *vereri ſe ne tuba id audiat:* ora libri Wecheliani; *vereris ne tuba id audiat.* illud tolerabile, hoc minimè. *cap. eod. ex vlt.*

intellexit quod] deeſt *coniunctum, vnitum,* aut ſimile quid. *cap. 2. ex vlt.*

neque obſidioni] tolerandæ. ſ. aliàs legitur *ſubſidioni*, & mox *amandandi*, pro *emittendi.* *cap. 3. ex 6.*

aſſecutus eſt vt Poro] ita procul dubio ſcribendũ, & nugas agunt, qui legunt: *& vbi eo more exercitatiomis aſſuetus eſt, quia Porus aduerſa ripa caueret.* *cap. 4. ex 8.*

Monœcium traiecit] quî potuit? Monœcus Liguriæ portus cum ſit, teſte Plin. lib. III. cap. V. ſiue, ſi Lucretio credimus, ſtatio potius, nominis rationem ab Hercule ſortita, qui prope eum locum habebat ædem, in qua ſolus colebatur? omnino eſt reſtituendum *Monychium.* ſiue *Munychium,* aut certè *Munychiæ*: eſt enim Munychia tumulus oris anguſti, à quo protendebatur murus 40. ſtadiorum longitudine, Athenas cum Pyrœo duobusque aliis portubus connectens. vide Plutarchum in Phocione, dicta & Diana Munychia, quæ apud Pygellam colebatur. Strab. lib. XIV. *cap. 5. ex 7.*

ſimilibus foſſis c. o. t. d. t. caſtra confodit] aliæ editiones: *ſublimi-* *eod. cap ex 11.*

sublimibus fossis c. o. t. d. castra confudit. non placet.

eod. cap ex 12. locoque iniquo circumuentus] benè quod idem hoc exemplum lib. IV. cap. V. iisdem verbis repetitur. hic enim vocibus aliquot, quas nos inde suppleuimus truncatum, absque vlla idonea sententia ita legebatur: *prædatum profectus ad Hasdrubalem, & ad primos tantum &c.*

illas quoque angustias] *ille* vulgato, in *illas* commutato, & reliquis ita constitutis, vt editiones vett. legebant, locum emendaui. qui antea in impressis omnibus (& iam de iis loquor, qui proximis quinquaginta, sexaginta annis, prodierunt) malè ita circumferebatur: *Ille per angustias, noctu eruptione facta cùm eluctatus esset, Decius incolumis cum militibus consuli accessit.*

cap. eod. ex 15. Qu. Cœditium] vide Agellij siue A. Gellij Noctes Atticas lib. III. cap. VII.

Calpurnium Flammam] pro cognomine huius Calpurnii irrepserat in libros vox *fama*, sed pessimè. vide Florum cap. 2. lib. 2. & Plinium lib. XXII. cap. VI.

cap. eod. ex 16. Caudinæ cladis] aliæ editiones; *Claudianæ c.* sed fugit eos ratio, digniores que sunt ad furcas Caudinas qui ablegentur, quam qui in officinis typographicis præsint, qui nobis ita contactu suo omnia fœdant.

cap. eod. ex 17. ad exercitum hostium] fortè an leg. *ab exercitu h.*

cap. eod. ex 20. in Vesuuio obsessus] hæc proculdubio vera lectio est, quidquid illi insaniant, qui modò *Lesbio*, modò *Besbio*, modò denique *Vespio* portenta mera, non montium nomina hic somniant. vt enim Plutarch. (in M. Crasso) nomen ipsum montis non ponat, coniiciendum tamen relinquit, ex descriptione eius, non alium se quàm Vesuuium, (qui Campaniæ non Liguriæ, vt Seruio placet, mons est) seu Veseuum, (vtroque enim nomine censetur) dicere, atque eum Vesuuium de quo Plin. cap. 5. lib. 3. quem vide.

Clodium ita terruit] habent pleræque editiones; *gladio ita terruit:* quam lectionem cum meras nugas viderem, consideraui diligentius, & ni fallor, non id quod pueri dicunt, sed germanam Frontini scripturam, quæ est ea quam expressi. Clodius enim Glaber prætor is fuit, cuius à Spartaco ex Vesuuio erumpente, & copiæ profligatæ, & castra capta sunt. Plutarchus in M. Crasso, & Florus lib. 3. cap. 20. cuius verba adscribam, quod ea & huic & superiori proximę emendationi ita confirmandæ sint, vt sperem nullum deinceps scrupulum in animis hominum de his quidem relictum iri. sic igitur Lucius: *Prima velut ara viris mons Vesuuius placuit, ibi cum etiam obsiderentur à Clodio Glabro per fauces caui montis &c.*

L. Varino] variè huius viri prænomen, sicut & nomen traditur: dum aliis hoc modo nostro scribitur, cum quibus Plutarchus facit;

nisi quod

nisi quod *Publij* non *Lucij* eidem prænomen esse vult: aliis magis placet *Q. Varium* vocare: à quibus stat epitome Liuiana, nonnullis etiam *L. Varinium* appellare, potius sedet.

crura veste contegere] melius hoc quàm Parisien. *c. v. contingere.* *cap. eod. ex 25.*

certa Fabio] *cuncta Fabio renuntiassent*, alij. & audebo dicere, rectè: quid enim certis renuntiatis, & quod res erat, insidias metueret Fabius? *cap. eod. ex vlt.*

suffugere & iter] alij, *fugere*. quidam etiam, *sufferre*. sed rectè nos. *suffugere* hic est, non re vera fugere, sed fugæ speciem præbere. *cap. 6. ex 2.*

rates consternerentur] pessimè quidam; *r. continerentur.* *cap. 7. ex 2.*

vtilior e. t. q. s. c. potuisset] alias; *vtiliore e. t. q. s. c. voluisset.* minus eleganter. Vide Curtium lib. VII. longè aliter hæc narrantem. *cap. eod. ex vlt.*

ad Sitium mouerent] quidam *à Samnium*, sed parum bene & hi, & illi. aut enim Liuij monimenta auctoritate priuandum est; aut legendum, *copias ad Clusium mouerent.* Sic enim ille lib. x. Dec. I. (Fabius puta & Decius) *Fuluio vt ex Falisco, Posthumio vt ex Vaticano exercitum ad Clusium admoueant, summáque vi fines hostium depopulentur, scribunt. Huius populationis fama Hetruscos ex agro Sentinate ad suos fines tuendos mouit.* neque Liuius tantùm, sed & res ipsa ita scribendum clamat. enim, *Sitium* vrbem arbitror te, nisi in Vtopia, nusquam terrarum posse inuenire. & *Samnium* legi non debere, ex eo palam est, quòd tum Samnites ad sua tuenda dilapsuri fuerint, non Hetrusci, quorum finibus exercitus Samnio, quæ regio Italiæ, inter Picenum, Campaniam, & Apuliam est, admotus, damno esse nequiret. quæ ratio in Clusio Thusciæ, siue Hetruriæ oppido, contraria est. erat autem & in Vmbria antiquitus Clusiolum oppidum, cuius meminit Plinius lib. III. cap. XIV. quem etiam consulendum censeo cap. v. eiusdem libri de Clusinis nouis, & veteribus Hetruriæ populis. *cap. 8. ex 3.*

& sonum iussit continuare] inueni ad marginem Colon. edit. *& sonum iußit, continuere se & arbitrarij &c.* omissis illis, *quos retentos volebat.* quæ & ego semper vt à mala manu profecta suspectaui, ideoq. legendum conieci, *agi mulos cum fremitu & sono iußit, & continuere se illi arbitrati castra Cæsarem mouere.* neque me adhuc coniecturæ huius pænitet. *cap. eod. ex 9.*

aduocato in Cariam] leg. *auocato in C.* *cap. eod. ex vlt.*

nocentibus attenderunt] *accesserunt*, alij. malè. & malim ego *intenderunt.* *cap. 9. ex 3.*

naturam Romanarum] vocem *naturam* in recentioribus omnibus siue incuria, siue iudicio alicuius sine iudicio correctoris, omissam, ex Rom. antiq. Imp. lib. in locum suum reposui. sine qua totum hoc ineptè ita legebatur: *Iam, inquit Sertorius, Romanarum cohortium per hoc vobis exemplum ostendi milites &c.* cassa nux. *cap. 10. ex 1.*

vt decimam t. p. f. t. cogeret & cæteros puderet] ad oram *cap. 11. ex 3.*

libri mei

libri mei erat: *vt decimani t. p. f. t. cogerentur & cæteri pudore ne &c.* sequor te, quicunque es. porrò vide hac de re Cæsarem ipsum, lib. 1 de bello Gall.

cap. eod. ex 6. in seruitutem adductis] legerim lubens *in s. abductis.*

cap, eod. ex 10. Lucũ ex quo] liquet mihi ita legendum, apage igitur illud *locum,* quod vulgo hunc locum occupauit.

cap. eod. ex 12. ex Scythia] *ex Syria* alij. quod vt hoc tempore in medio relinquo (etsi, cur relinquã, cum ex Plutarcho in Mario constet, mulierem hanc & natione Syrã, & nomine Martham fuisse) ita malè quosdam *magam* pro *sagam* hic reposuisse aio. magi enim qui sint, scio, magas nescio.

cap. 12. ex 1. ludite, inquit, milites] alij *audite inquit m.* mihi neutrũ satis placet.

cap. eod. ex 3. adhortatusque deuicit] fortè: *adortusq. d.*

cap. eod. ex vlt. ineunda pugna est] quidam: *iucunda p. e.*

Lib. 11. Ex Præfa. Et eorum] mutaui distinctionem, cum legerent omnes, *& deinde ea quæ post prœlium & eorum quæ ad prœlium &c.* malè. neque enim dicturus est de speciebus eorum, quæ ad prœlium pertinent, vbi de iis egerit, quæ post prœlium agi solent, cum id nec rectè nec ordine fieri possit, sed postquam de quibus acturus est indicauit, quæ sunt ea ipsa, quæ in prœlio, aut post prœlium facienda sunt, tum subiungit: *& eorum quæ ad prœlium pertinent species sunt:* quæ sequuntur. s. tempus & locum pugnæ eligere, aciem peritè instruere, insidiis hostem circumuenire, aliaque de quibus hoc libro acturus est.

cap. 1. ex vlt. apud Ægospotamum] alii *Ægeopotamon,* quidam *Egeopotaneos,* nonnulli *Ægeopotamos.* ego secutus sum Stephanum cui αἰγόςποταμὸν (sonat Latinis capræ flumen) oppidum ad Hellespontum est, à vicino vt puto flumine nomen habens, qui Ægos vocatur, Plin. cap. 58. lib. 2. & cap. 2. lib. 4. & ad cuius ostia scimus classem Atheniensium à Lysandro captam fuisse. vide Plutarchum in Lysandro.

cap. 2. ex 4. auersumque & eorundem partem perturbantem] sic videor partim ex libris, partim de coniectura rectè emendasse, cum legeretur pessimè, *aduersúmque & eorundem partem peditum turbatam insequutus.* pessimè inquam. quod ego correxi, cum *perturbantem* in quadam editione inuenissem, litera vna ex voce *aduersúmque* abiecta.

cap. 3. ex 5. cornibus configatis] puto leg. *c. profligatis.* nihil tamẽ volui contra omnium librorum consensum loco mouere.

cap. eod. ex 16. Baleares Maurosque] plurimi: *barbaros Maurósque,* quasi non omnes sint æquè barbari. Liuius: *Hannibal ad terrorem primum elephantos (LXXX. autem erant. q. n. v. i. a. a. h.) instruxit, deinde auxilia Ligurum Gallorúmque Balearibus Maurísque admistis.*

retrò vel in latera] alii: *rectà vel in latera concederent.* quod manauit à Liuio, in quo est: *vt ad impetum elephantorum aut post rectos refugerent*

ordines,

ordines, aut in dextram læuámque discursu &c.

quorum pernicitati] *q. peruicaciæ*, alij. & rectè, desperatione enim veniæ, verisimile est tales Italicos fuisse. cap. eod. ex 17.

tum prosignanis] *tum post signanis*, quidam. & ita videtur legendum planè. Vegetius lib. II. cap. VI. *in secunda acie post aquilam & imagines cohors sexta & c.*

palustri prœlio Pharsaliæ] hoc mihi merum ænigma est. videant & considerent amplius, si quibus Hortensij sphynx domi est. à libris enim hactenus adiuuamur, vt alij etiam, *palestrialis*, alij *palepharsali* referant. quæ talia sunt, vt etiam magis mihi aqua hæreat, suspicabar igitur legendum *illustri prœlio*. sed somnium hoc merum. cap. eod. ex 22.

sed deinde c.i.f r.ad res subitas] *ad res futuras*, alij. inficetè. legerim etiam lubenter & hic & in seqq. *Sed dextro latere & c.* & *sex* vtrobique pro *sed*, quod minus conuenire videtur. qua de re consulatur ipse Cæsar III. de bello Ciuili.

refugiendo diducerent] optimè ita. malè igitur alij; *refugiendo reducerent*. sententia enim postulat verbum quod sparsum equitem significet; diducendi autem huic rei vnicum. sic Cæsar lib. VI. Bel. Gal. *Dimittendæ plures manus, diducendique erant milites*. porrò putem etiam in fine omisso τῷ *non* legi posse, *ne quis locus eius victoriam moraretur*: pro *ne quis non locus eius victoriam miraretur*. & si melius hoc est. cap. eod. ex 23.

Romani fiducia concitati] alij: *Romanis f. concitatis*. sed quo tum verbum *propulere*? cap. 4. ex 1.

Ætolis qui præsidio] intricata lectio, nec in libris auxilium. nam quod quidam pro *Ætolis*, *Calliodromiacolis* habebant. id etiam à portento (nisi fortè *Callidromiaccolis* ex eo faciendum est) propius abest. legerim tamen ego ex Plutarcho, qui sexcentos Ætolos cacuminibus Callidromi montis ab Antiocho præsidio impositos, à Catone profligatos scribit: *deiectis iugis Callidromi montis Ætolis, quorum præsidio tenebantur*, aut certè, *qui ea præsidio tenebant*. malimque etiam postea *super imminentem regiis castris collem*, quàm, *supereminentem*. considerent docti. cap. eod. ex 4.

apud Calamarcum] alij: *apud Calamatium* de quibus nihil scio nisi nescio. Plutarchus sanè horum non meminit, sed hoc dicit tantùm: quæ hic narrat Frontinus, non procul à stagno Lucano accidisse. cap. eod. ex 7.

Castum & Canimocum] alij, *Castrum & Tanonicum*. sed videtur ex Plutarcho legendum; *Castum & Canicium*. vide Crassi vitam.

clarè prædicauit] quidam: *clamare cœpit*. cap. eod. ex 10.

interceptus est] aliàs *interemptus est*. minus benè. cap. eod. ex 16.

simulata fuga regredi] alij *s. f. recessit*. nonnulli *s. f. recedi*. hinc facilè est videre, verum esse nostrum. cap. 5. ex 8.

palantes effunduntur & conuulnerant] prius ab edit. Rom. cap. eod. ex 31.

eſt, poſterius à coniectura. referebant enim omnes: *in planis effunduntur & cum vulnerant &c.* non placet etiam illud quod præceſſit, *ſecuri ſeruatique pabulo*, pro, *ſ. oneratique p.* videant eruditi.

cap. eod. ex 34. apud Cathenam] *apud Cantennam* alij, fortè, *apud Catanam.* Plutarchus videtur dicere in Rhegij peninſula factum.

Caſti & Gannici] repone ex Plutarcho, *Caſti & Cannicij.*

cap. eod. ex 40. in Aphrica, bello ciuili] ita ſcribo de certiſſima coniectura, contra omnes libros, in quibus aut *in Aphrico bello* aut *Aphricæ bello legitur.*

cap. eod. ex 43. auerſumque deinde] & hoc à coniectura eſt, cum libri *aduerſúmque* haberent.

cap. 7. ex 4. dimiſit ire legatos] ad oram libri notatum inueniebam: alias, *dimiſit per relegatos.* hinc non dubito, quin faciendum ſit; *dimiſit properè legatos.* & vide, quiſquis es, mecum facies.

cap. eod. ex 13. reliquis Pompeianarum] lego *reliquiis P.*

cap. 11. ex 2. haberet Catinenſes] pleræque editiones, *h. Cauſenſes.* nugæ. vide Plinium cap. VI. lib. IV. & cap. XXXIV. lib. VI.

cap. eod. ex 5. nomine Luceio] alij *n. Alicio* ſequutus ſum, quod Plutarchum in Scipione ſequi video.

pro nuptiali munere] reliqui, *pro nuptiali gratia reſtituit.*

in finibus Vbiorum] hoc feci de coniectura ex voce Cubiorum, quæ quorundam librorum margines occupauerat. nam aliorum, *in finibus Galliarum* minus quàm nihil eſt. quid enim Galliæ ad Germanicum? Flori certè ſunt ea verba quæ ſequuntur: *per Rheni quidem ripam quinquaginta amplius caſtella extruxit, Bonnam & Geſoniam cum pontibus iunxit &c.* hinc coniiciat qui volet reliqua, & Vbij quanto interuallo Bonna diſtent, conſideret.

cap. 13 ex 1. ſi acie fuſi eſſent] malui hoc quàm aliorum, *ſi acie fugiſſent,* & lego *ſpargeretur,* pro, *parceretur.* conſideret qui volet.

cap. eod. ex 2. eaque ſectantes] alij, *eúmque ſectantes,* quidam etiam, *eique inſectandæ Antiochi &c.* quæ quid ſibi velint. niſi fortè ſcribi debet; *eique inſectandæ Antiochi equites moratos, effugit.* quod parum abeſt, quin verum ſuſpicer.

cap. eod. ex 5. in armis & vulneribus] ſic Colon. editio. Pariſ. enim peſſimè habebat; *eúmque non armis ſed vulneribus oneratus tranauit.* malim autem ego, *eúmque & armis & vulneribus &c.*

cap. eod. ex 7. reliquo die] *alto die,* aliàs.

cap. eod. ex 10. hærenteſqu e imitati] in margine erat, *à ventiſque nutari.* gerræ.

LIB. III. cap. 2. ex 1. expreſſit vt] ita omnino legendum, non, *oppreſſit.* nec rectè pro *Luca* eſt in aliis, *Lueria.* vide Plin. Stepha. de vrbibus, alios.

cap. 4. 4. feciſſe dicitur] ſequitur in omnibus: *Quintus Curtius,* tanquam eo ſtratagemate ille vſus ſit. in quo riſi ſuauiter, tam multos correctores,

non hoc

non hoc saltem vidisse, ea verba ab aliquo primum in margine adscripta, qui monere vellet, exemplum sequens à Curtio esse, postea temerè in contextum esse recepta.

Delminium] variè hoc legitur, aliis, *Delminum*, aliis, *Deluinum* scribentibus, quos frustra esse, cap. XII. lib. IV. Florus, & cap. vltimo lib. II. testatur. *cap. 6. ex 2.*

& vitatione aquarum] lege meo periculo; *& vitiatione a.* quod probat, & confirmat extremum huius capitis exemplum. *cap. 7. ex inscriptione.*

egeri terram] ita scribo de coniectura. cum libri *aggeri* habeant. suspicor etiam tertio exemplo vitium subesse. *cap. eod. ex 4.*

velut consulto præcipiti] probaui hoc, præ illo, *cum saltu p.* *cap. 9. ex 3.*

quà non obsistebatur] rectum hoc, & falluntur qui legendum statuunt, *quà non obsidebantur.* quod tamen plures libros occupauit. *cap. eod. ex 6.*

ignem aceruis] quid hac emendatione facilius? cum in aliis libris, *ignem acerbum*, in aliis, *ignem aceruis* inueniretur? & tamen nemo hactenus hoc aut vidit, aut certè videre curauit. *cap. 10. ex 5.*

Segobrigensium] restitui his populis suum hoc loco nomen, ex exemplo IV. cap seq. hic enim habebant libri omnes aut *Socobrigentium*, aut, *Etobrigensiū*, quæ nihili voces sunt. & si, ne exemplo quidem IV. quo dixi, rectè legitur in quibusdam, imo omnibus recentibus libris, *Segobrienses* pro *Segobrigenses*. Segobrigenses populi Hispaniæ Plinio cap. III. lib. III. & Segobrica vrbs eidem eiusdem Hispaniæ cap. XXII. lib. XXXVI. quam opinor eandem esse cum ea, quæ Straboni lib. III. Σεγόβριδα vocatur. *cap. eod. ex 6.*

& iumentum in aduersam partem] de hoc loco mihi non liquere fateor. tantùm pono aliàs hic legi, *auersam partē inflixerunt.* de qua re cogitabo per otium diligentius, interea videant etiam alij, quid spei putent. *cap. 13. ex 4.*

L. Lucullus Cyzicenos] nota res omnibus, & tamen hoc *Cyzicenos* ita turpiter corruptum in libris plerisque est, vt pigeat pudeatque ineptissimarum ineptiarum. *cap. eod. ex 6.*

Scultellam amnem] alij *Scultenam.* neutri rectè. tu lege *Scultenam amnem.* & consule Plinium lib. III. cap. XVI. & Philipp. Cicer. V. *cap. eod. ex 7.*

Ategua vrbs] *Aregua* quidam, pessimè. Hirtius, seu quis alius est de bello Hispan. *Cæsar munitionibus Ateguam oppugnare &c.* item: *ita firmißimum eius* (Cæsaris puta) *præsidium Ateguam proficiscitur.* & sexcentis aliis locis. *cap. 14. ex 1.*

Vulturni fluminis] hoc reposui ex Liuio, Plinio, aliis. Vulturius enim fluuius, Casilinum neq. interfluit, neque præterfluit: dubitandumque adeò relinquitur, sítne aliquis tali nomine fluuius. *cap. eod. ex 2.*

Semper nequam eris] aliàs: *semper necessarius nequaquam eris*, ego quomodo hinc me expediam, nescio. *LIB. IIII. cap. 1. ex 1.*

cap. eod. ex 15. Statuentum] ita plerique: quidam, *fatuentum.* ſed puto vtrosque falli, reponendumque *circa vrbem Beneuentum.* vide Plutarchum in Pyrrho.

cap. eod. ex vlt. æraque reſcinderentur] rectè, & hi ære diruti vocabantur auctore Varrone. nugantur igitur, qui pro his *numeróque reſcinderetur* reponi poſtulant.

cap. 2. ex 2. arbitrabatur, præoptauit] alij, *a. punctauit.* quod ſi Latinum eſt, caſtrenſe & militare eſt. natum à punctis ſiue puncturis, de quibus Vegetius cap. VIII. lib. I. & cap. V. lib. II.

cap. 3. ex 6. ad cœnam vacabat] alij, *ad c. vocabant.* fungi, non homines, qui non videant dictum à Frontino, *vacare ad cœnam* pro, *vacare cœnæ.*

cap. eod. ex 7. ſagulo tectus] plures, *ſacculo tectus.* ſed neſciunt illi iſta Liuii: *multi ſæpe militari ſagulo opertum* (Hannibalem. ſ.) *humi iacentem inter cuſtodias ſtationéſque militum conſpexerunt.*

cap. 6. ex vlt. deductum ad longiorem] alij, *edoctum ad l. o. reieciſſet.* verum quid igitur ſequitur, *exauctorauit*?

FINIS.

ÆLIANI

AELIANI DE INSTRVENDIS ACIEBVS OPVS, AD DIVVM HADRIANVM, A THEODORO THESSALONICENSE Latinum factum, & Antonio Panormitæ Alphonsi regis præceptori dicatum.

PRAEFATIO.

SCIENTIAM *Græcis acierum instruendarum solitam, diue Hadriane, quam ab Homeri vsque tẽporibus sumpsisse initium certum est, literis complures mandauerunt autores superiores, qui parum eam quam nos habere in rebus mathematicis credimur, disciplinam tenuere. Quamobrem, pace omnium dixerim, ita persuasus, de hac eadem tractare scientia volui, vt posteros nostra potius, quàm illorum antiquorum præcepta lecturos considerem: tamen quòd Romanam huiuscemodi rei facultatem ac peritiam, vt verum fatear, ignorarem, diu dubitaui, an rem repetere in vsumque reuocare deberem, iam lapsam, desitam, & forsan minimè propterea vtilem, ob eam doctrinam, quam tui Romani inuenere: sed cùm ad diuum Neruam patrem tuum salutandi visendique gratia Formias venissem, diesque nonnullos apud Frontinum virum consularem insignem, & rei militaris peritum, diuerterem, intellexi sanè non minus studij ab eo ipso Græcè impendi, quàm Romanæ scientiæ militari, atque ita negligendum: præterea quòd de acierum instructione more Græcorum docere non censui, ratus scilicet nunquam apud Frontinum posse id studium seruari, nisi haud*

deterius eo genere ordinandi, quod Romani exercent, haberetur. Formam igitur operis, quam notaueram quidem aliquando literis, sed nunquam edere ausus sum, propter tuam summam peritiam & virtutem, qua facilè omnes, qui copiis vnquam imperauerint antecellis, modò perficiendam expoliendamque repetij ea cum diligentia, vt præ omnibus veterum autorum Græcorum operibus posset meo iudicio comprobari. Nam dilucidè quidem ordinatéque expositionis ratione futurum ita affirmauerim, vt qui opus hoc legant, longè & plenius possint doceri & facilius, quàm ex iis, quæ antiquiores reliquerunt: sed quanquam hoc ita est, tamen non sine pudore summáque retractione mittere opus militare ad te poteram, tam multorum magnorumque bellorum magistrum atque Imperatorem: haud enim fieri potest, quin hæc tenuiora videantur, si cum tuis conferri volueris. At si, vt peregrinam scientiam & rationum elegantiusculam quandam legeris commentationem, credo nonnihil capies delectationis, præsertim si in his vel Alexandri Macedonis ingenium ac studium militare contempleris. Summas autem & veluti capita eorum, quæ explicantur, præposui omnium, vt quando per tuas occupationes minus plura legere liceat, paucis quæ liber continet, intelligere posses, & quæ placuerit, legere, facilè sine vlla iactura temporis inuenires.

PRIMVS omnium, quos nouerimus, poëta Homerus acierum instruendarum scientiam tenuisse, ac homines ea præditos facultate probasse laudauisseque videtur. Quale illud de Menestheo carmen legimus, *Nulla quidem huic similem mortrlem pootulit ætas: Ordine qui Martis turmas equitémque lncaret.* Et quidem de Homerica disciplina armorum legimus opera Stratoclis, Hermiæ, & Frontini no-

ni nostræ ætatis viri consularis: sed latius Æneas genus id instruendi exposuit, qui de tota quoque re militari satis operum edidit, quæ Cynæam Thessalum redegisse in breuitatem constat. Pyrrhus etiam Epirota quemadmodum copiæ instrui deberent, scripsit: & Alexander eius filius, Clearchus, itemque Pausanias, Euangelus & Polybius Megalopolitanus, vir in vario literarum studio delectatus, & Scipionis familiaris. Ad hæc Eupolemus atque Iphicrates, Posidonius Stoicus etiam artem instruendarum acierum scripsere, pluresque alij, aut prima quædam imbuendi erudimenta edidere, vt Bryon, aut pleniores tractatus, quos Topicos à denotatione locorum inscripserunt. Verùm enumerare omnes, qui aliquid de re militari scriptum reliquerunt, longum & superuacuum est: omnium tamen opera legi, & quid de iis iudicem, dicam: omnes ferè ita mihi vnanimiter scripsisse, quasi docere homines vellent non ignaros, sed satis earum rerum peritos, quas explicare statuerent. Quod igitur nobis incommodum, cùm primum rei huiusmodi disciplinam affectaremus, occurrebat, vt neque præceptores nostræ ætatis idoneos haberemus, neque satisfacere posse veterum illa præcepta putaremus, id pro viribus enitemur, ne aliis eueniat, committamus: quamobrem quoties minus sententiam nostram verbis satis exprimere possumus, adiumento vtimur figurarum descriptionis: vt ipse conspectus visu intelligentiæ subueniat. Nusquam tamen antiquorum autorum vocabulis vti omittam, vt qui primus his nostris erudimentis imbuatur, nihil postea peregrinum sibi sonare arbitretur, cùm illorum opera audiet. Credo autem neminem fore, qui nostra hac via & ratione institutus, non facilè veterum quoque omnia possit opera intelligere. Vtilem omnium maximè disciplinam hanc esse, intelligi ex iis licet, quæ Plato Philosophus in eo opere, quod edidit de legibus, differit. Cretensium enim legumlatorem ita leges condidisse affirmat, tanquam homines semper parati essent ad bellum, atque in procinctu dimicandi consisterent: omnibus namque inter se vrbibus bellum geri, quod non aliquo præcone aut feciali, sed ab ipsa rerum natura indiceretur. Quod cùm ita sit, quænam alia esse

lia esse potest disciplina vel potior, vel humanæ vitæ commodior, quàm hæc rei militaris? Initium verò sumendum ab iis censeo, quæ absolutè ad bellum atque perfectè apparantur, quarum duplices esse copias nouimus. Aut terrestres enim, aut nauales. Terrestres, quæ terra prœlientur: Nauales, quæ mari, aut fluuiis classe decertent. Sed de instructione naualis ordinis aliàs, nunc quæ ad terrestrem pertinēt expeditionem exponemus. Hominum igitur, quos ad bellum colligimus, numerus ita constat, vt partim bellatores sint, partim imbelles, tantùm ad vsus necessarios bellatorum & ministeria accommodati. Bellatores ij sunt, qui ad decertandum instruuntur, armisque aduersarium inuadunt. Imbelles reliqui omnes habentur, vt medici, vt tabernarij, vt serui, & ceteri, qui exercitum ministerij causa sequuntur. Bellatorum alij pedites, alij vectores. Pedites, qui pedibus in terra enituntur: Vectores, qui aliquo feruntur vehiculo: quorum duplex est genus. Nam alij equis, alij elephantis vehuntur: quinetiam qui equo vtuntur, seorsum in duas partes distinguuntur: quippe qui aut in curribus constent, aut equis ipsis insideant: hæ sunt vniuersi generis differentiæ. Membrum pedestre atque equestre multiplex est: quod verò in elephantis & curribus versari proposui, nulla euariat differentia. Pedestris itaque ordo in partes digeritur tres, Armatos, Velites, Peltatos. Armati grauissimis inter pedites armis vti consueuerunt more Macedonum, & ob eam rem grauis armaturæ dicuntur, ac nomen illud Armati speciale accipiunt. Nam scutum amplius & rotundum gerunt, & hastam longiorem. Velites leuissimè omnium armantur, quocirca vel expeditos nuncupari eosdem licuit: non loricam induunt, non ocrea muniuntur, non clypeum, aut scutum graue gerere soliti sunt: sed telis tantùm vtuntur, aut sagittis, iaculis, lapide, aut ex funda, aut ex manu: quo in genere Argili telum ponendum est. Peltatis similis Macedonicæ illi armatura in vsu est, sed leuior. Nam & pelta scutum paruum leueque est, & conti eorum longè sarissis sunt breuiores: denique genus id armaturæ locum inter velites & armatos tenere apertum est, videlicet grauius, quàm velites, leuius quàm armati

Pedites & vectores.

Armati grauis armaturæ.

Velites.

Peltati.

Pelta.

mati

mati: quamobrem ſunt complures, qui eos cum velitibus iungant, & vtroſque vocare velint leuem armaturam. Equeſtres copiæ, quæ à quadrigis ſeiungi, & per turmas locari debent, modo armandi inter ſe diſtant. Pars enim armis tota obſepta eſt, & hinc cataphracti nomen ſortita eſt, pars non tota armis integitur. Cataphractos igitur intelligi eos volo, qui non ſolùm ſua corpora, ſed etiam equos lorica vndique muniunt. Partis autem non cataphractæ, alij haſtati habentur, alij ferentarij. Haſtati, qui manus conſerunt, & cominus haſta decertant, quorum alij ſcutum gerunt, & inde ſcutati dicuntur. Alij ſine ſcuto haſta impugnant, qui nomine ſpeciali Haſtati vocantur, & contati. Ferentarij equites ij dicuntur, qui eminus ſolent dimicare: quorum alij iaculis, alij arcu vtuntur. Iaculantur quos Tarentinos vocamus. Arcu vtuntur, qui equites ſagittarij, & à nonnullis Scythæ etiam vocantur. Tarentinorum duo ſunt genera, nam alij longius iaculantur, & ob eam rem equites iaculatores dicuntur, & Tarentini ſpeciali vocabulo. Alij cùm ſemel aut bis iaculum miſerint, quo leuiori vtuntur, manus de cetero cum aduerſario conſerunt, & cominus pugnare incipiunt, non ſecus, quàm quos haſtatos appellari retulimus. Leues hos nominari ſolitum eſt. Ergo Tarentinorum alij, Tarentini nomine ſuo vocantur, qui de longè iaculari conſueuerunt: alij leues, qui pugnam cominus ſubeunt. Expoſui genera copiarum numero nouem, armatos, peltatos, velites, equites haſtatos, equites iaculatores, equites ſagittarios, equites cataphractos, currus, elephantos: ſed cùm phalanx quæque, collegia, præfecturas, ordines, numerumque idoneũ contineat, atque etiam verba ſortiatur, quæ tum ad præcepta quotidiani exercitij, tum ad prœlium ipſum accommodentur, de his ſingulis doceamus neceſſe eſt. Primum igitur in hac diſciplina & præcipuum eſt, vt ex multitudine hominum, quam fuſam inordinatamque acceperimus, idoneos eligamus, & locis conuenientibus inſtruamus, hoc eſt, decuriemus, & condecuriemus, atque vt numerum ſtatuamus copiarum, qui modicè commodéque ad belli rationem & vſum ſuppeditet, quippe cùm & in itinere, & in caſtris, & in prœliis ipſis

Leuis armatura.
Equeſtres copiæ.
Cataphracti.
Haſtati & contati.
Haſtati & contati.
Ferentarij.
Scythæ.
Tarentini

inſtructum haberi exercitum ſit perquam vtile. Iam ſæpius magnas copias inordinatas à paucis ordinatis militibus profligatas legimus: quamobrem Æneas ita genus id diſciplinæ deſinit, vt ſcientia ſit bellicæ motionis. Polybius verò ſcientiam eſſe inquit, qua homines militari ordini admittantur, decurientur, condecurientur, denique aptentur, & erudiantur ad belli vſum & rationem. Decuriare igitur eſt, decurias inſtituere. Eſt autem decuria numerus hominum, qui à duce vno poſitione ſimplici ſubinde deductus ſerie, ceſſet vel in octauum, vel in duodecim, vel in decimumſextum. Numerus enim decuriæ variè ad hunc modum à diuerſis autoribus datur. Verùm in re nobis propoſita ſexdecim deſcribantur: cùm hic numerus, tum ad phalangis longitudinem modicè habeat, tum, ſi vſus aliquando exigat altitudinem, vel duplicari in 32. vt augeatur, vel dimidiari, vt in VIII. diminuatur, nihil poſtpoſitis expeditis militibus eſſe poſſit impedimento. Nam ſiue iaculentur, ſiue funda, aut arcu vtantur, facilè ſuo iactu altitudinem phalangis exſuperent. Optimus cuiuſque decuriæ præponi, & ductor ceterorum omnium eſſe debet, qui & decurio, & decanus, & dux, & primus, & prçſtes nuncupatur. Vltimum decuriæ tergiductorem vocamus. Totam verè ipſam, decuriam ordinem, verſum, & decaniam, nonnulli etiam enomotiam, quaſi auctorationem à ſacramento militari appellãt. Sed ſunt qui enomotiam, quartam eſſe decuriæ partem aſſerant, præfectumque enomotarcham præponant. Duas item enomotias dimœriam, quaſi bipartitam vocant, & principem Dimœritam, ita vt ſemidecuriam dimœriam quoque liceat vocitari, & ſemidecurionem Dimœritam, qui ſecundus decuriæ eſt: nam qui proximè decurionem poſtponitur, ſubſtes dicitur, qui verò hunc ſequitur, præſtes. Item ſubſtes, qui proximus ab hoc præſtite eſt, ac deinceps in hunc modum præſtes ſubſteſque locatur, vt ordo totus ex præſtitibus & ſubſtitibus poſitis alternatim conficiatur. Vnde meritò decuriã ita quoq. definiunt, vt verſus ſit ex primis ſecundiſque pro virtute inſtitutis, atque vni decurioni obtemperantibus. Condecuriare, eſt primæ decuriæ ſecundam ita apponere, vt lateri primi verſus de-

Decuria.

ſus decurionis, decurio ſecundi verſus reſpondeat, & lateri ſubſtitis primi decurionis, ſubſtes primus ſecundæ decuriæ, ac deinceps ad hunc modum. Aſtes verò is dicitur, qui ita appoſitus viget, verbi gratia, decurionis primæ decuriæ aſtes, decurio ſecundæ decuriæ eſt, & ſubſtitis primæ, ſubſtes ſecundæ, itaq. deinceps: quoties igitur poſt ſecundam decuriam tertia & quarta, & reliquæ deinceps adiiciuntur, talis conſtructio condecuriatio dicitur, totaque coagmentatio phalanx, ſiue legio. Cuius longitudo prima decurionum ordinatio eſt, quæ & frons, & facies, & acies, & iugum, & os, & duces, & præſtites, & primi decuriarum vocari ſolita eſt. Quantum verò phalangis ponè frontem ad tergi vſque ductores porrigitur, id altitudo nominatur. Stare per directum in longum aſtites, iugare dicitur. Stare per directum in latum præſtites ſubſtitesque, verſare vocabulum accipit. Phalanx ſeorſum in primas ſummasque partes duas à fronte per totam ſui altitudinem ſecatur, quarum altera cornu dextrum & caput vocatur, altera cornu læuum, & pes † dicitur, quà autem longitudo ita ſecatur, oris & vmbilici nomine vtimur

id eſt, ſectura ipſa dimetiens.

POST armatorum phalangem ponè leuis locatur armatura. Equites verò ab hac loco tertio ſtatuuntur: fieri tamen poteſt, vt vſus vel ſecus diſponi interdum exigat, quod in progreſſu operis explicabimus. Nunc quantus armatorum atque equitum numerus eſſe debeat, & quemadmodum ſingulos oporteat ordinari, & ordines magna cum celeritate transformari neceſſitate incumbente conueniat, & quæ'nam diſciplina mouendi de ſingulis ordinibus habeatur, exponemus. Numerum ſtatuere certum copiarum nulla probabili ratione poſſumus. Prout enim rem ſuam quiſque plus minúſve apparatus deſiderare intelligit, ita modum deſcribet. Sciendum tamen eos numeros deligi oportere, qui ad ordinum transformationem poſſint occurrere habiliores, hoc eſt, quoties phalangis longitudinem augere, altitudiné diminuere, aut econtrariò agere voluerimus: quamobrem genus numeri illud probamus, quod ſubinde in partes æquas vſque in vnitatem poſſit diuidi: vnde autores qui de acierum inſtructione ſcri-

plere, magna ex parte phalangem grauis armaturæ numero ſexdecim mill.384.inſtitui cenſent oportere. Leues armaturæ ſubduplo eius numeri, itéque huius ſubduplo equitum phalangem deſcribunt. Nam 16.mill.CCCLXXXIIII.numerus dimidiari ſubinde vſque in vnitatem poteſt. Formæ igitur deſcriptionisque gratia hunc ponimus numerum. Vnde fit, vt quoniam decuriam ſexdecim hominib. conſtare propoſuerimus, M. xxiiij.decurias confici neceſſe ſit. Decuriæ in ordines digeruntur. quibus ſingulis vel nomen proprium inditum eſt: duæ namque decuriæ dilochiam, velut duplarem quandam decuriam ſiue armaturam conſtituunt, hominum XXXII.cuius ordinis princeps dilochita, duplaris quidam decurio nũcupatur. Quatuor decuriæ tetrarchiam, quadruplarem dixerim decuriam faciunt, hominum ſexagintaquatuor, cui præeſt tetrarcha, quadruplaris decurio. Duæ quadruplares illæ centuriam conſtituunt, hominum CXXVIII. decuriarum octo, cuius præfectus Centurio, & à nonnullis Ordinarius dicitur. Duę centurię manipulũ reddunt, decuriarum ſexdecim, hominũ CCLVI cui manipularius præeſt. Sunt qui genus hoc ordinis CCLVI. xenagiam à mercenario milite vocent, eiuſque principem Xenagum. In hiſce ſingulis CCLVI. hominum manipulis homines ſuperordinarij quinque habentur: Signifer, Tubicen, Miniſter, Præco, Tergidux. Quadram habere hunc ordinem formam certum eſt, longitudine ad XVI. altitudineque ad totidẽ. Duo manipuli pentacoſiarchiam, cohortem quingentariam componunt, hominum DXII. centuriarum XXXIJ. cuius princeps pentacoſiarcha, Tribunus minor. Duæ cohortes quingentariæ mœrarchiam, id eſt, cohortem milliariã faciunt, hominum M. XXIIIJ. centuriarum LXIIIJ. cuius præfectus mœrarcha, Tribunus maior. Duæ millenariæ meros, hoc eſt, partem conſtituunt, hominum ij. mill.XLVIIIJ. cuius præfectum mœrarcham à parte, quaſi Partarium dicimus, decuriarũ CXXVIII. Genus hoc ordinis nonnulli telos nuncupauerũt, præfectumque eius telarcham. Duæ partes phalangarchiam phalangem ſimplarem conſummant, hominum quatuor mill.XCVI. decuriarũ CCLVI. cuius pręfectus phalangarcha, princeps phalangis

Phalanx.

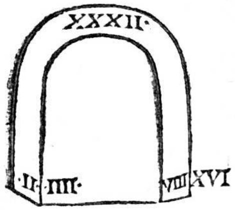
Chiliarchiã.

Chiliarcha.

ſimpla

ſimplaris dicitur: nonnulli ſtrategiam, id eſt præturam hunc ordinem vocant: & Strategum, id eſt prætorem eius principem nominant. Duæ ſimplares phalanges duplarem phalangem reddunt hominum octo millium CXCII. decuriarum D. duodecim. Sunt qui ordinem hunc meros, id eſt, partem appellari velint, quod modò cornu & alam diximus nominari. Duæ duplares phalanges quadruplarem phalangem coagmẽtant, decuriarum MXXIIII. hominum XVI. mill. CCCLXXXIII. Sunt itaque in tota phalange ſiue legione cornua duo, phalanges ſimplares quatuor, partes octo, cohortes milliariæ ſexdecim, quingentariæ triginta duæ, manipuli ſexaginta quatuor. Centuriæ CXXVIII. Centuriæ quadruplares CCLVI. Decuriæ duplares DXII. Decuriæ MXXIIII. Optimus quiſque præfectorum phalangum ſimplarium in prima ſimplari, hoc eſt, in dextro cornu ſtatuitur: ſecundus virtute, in ſecunda, hoc eſt, in læuo cornu locatur: tertius cum ſecunda in † læuam ponitur mediam verſus ſecturam: quartus cum prima in dextram, hic etiam mediam verſus ſecturã. Quòd cum prima & quarta præfectos habeant, primum virtute & quartum, ſecunda autem & tertia ſecundum virtute & tertium, pares vtique virtute ſuorum principum conſtant. Nam ſi in quatuor magnitudinibus inſunt proportiones æquales, quod à prima & quarta proueniat, magnitudine id ei eſſe æquale, quod fit à ſecunda & tertia, apertum in diſciplinis mathematicis eſt.

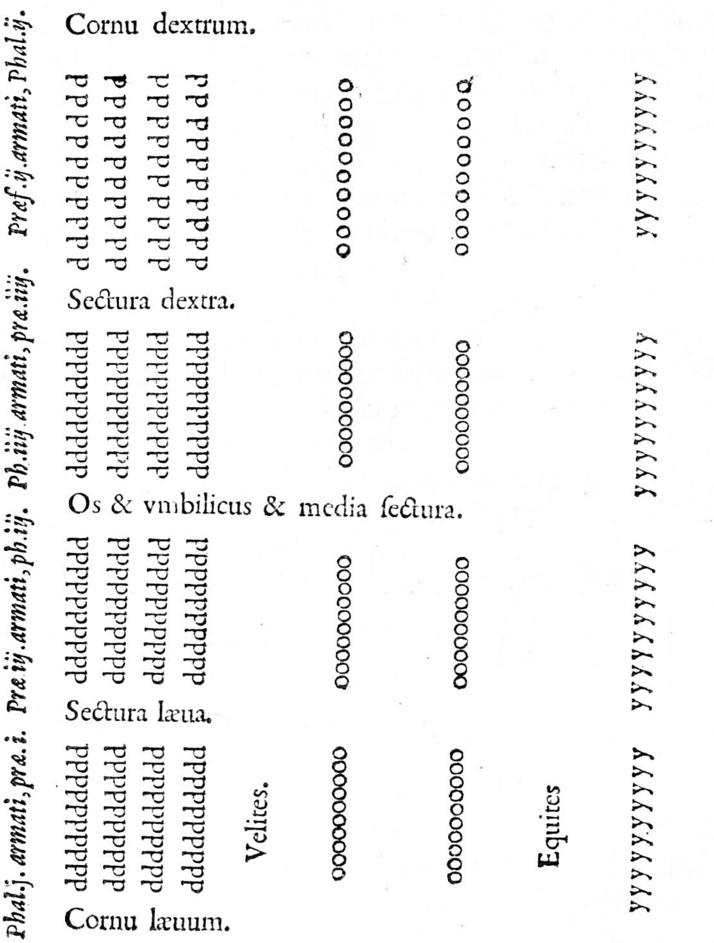
Læuũ cornu.

Prima igitur & quarta ſecundam & tertiam æquiparant: partium quoque præfecti ita ordinantur, vt primus virtute in læuo primæ phalangis ſimplaris ſtatuatur. Secundus in dextero ſecundæ. Tertius in læuo tertiæ. Quartus in dextro quartæ. In ſingulis etiã decuriis quadruplaribus decuriones ita locantur, vt primæ decuriæ princeps virtute excellat, quartæ ſecundum virtutis locum obtineat, tertiæ tertium, ſecundæ quartum: ita enim virtute pares intra ſe conſtent, cùm prima primum, & quartum virtute habeat, ſecunda autem ſecundum virtute & ter-

 tium.

tium. Item cùm in ſingulis manipulis quatuor decimæ duplares contineantur, hac eadem ratione vel in his ipſis principes ordinemus, vt primæ quadruplaris præfectus in dextro ponatur, & virtute cæteris ſit præſtantior. Quartæ lęuum teneat cornu, & virtute ſecundus habeatur. Tertiæ in dextro conſtituatur, & virtute ſit tertius. Secundæ in læuo locetur, quartus virtutis ratione. Hanc eandem proportionem ſiue comparationem vel in maioribus præfecturis ſeruabimus.

NVNC

NVNC de interuallis, quibus armati inter se distent, tum in longum tum in altum agemus. Differentia triplex est interualli. Nam homo ordinatus cubita quatuor occupat. Densatus duo. Constipatus vnum. Densatio igitur est, cùm ex laxioribus arctiora reddimus interualla: atque ita per astitem substitemque corpus phalangis colligimus, & militem vniuersum facimus tum in longum, tum in latum adductiorem, verùm ita, vt recipere possit immutationem. Constipatio est, quoties phalanx per astitem ac substitem arctius sese colligit, quam modò densari retulimus, adeò vt ob frequentiam militis, nulla vel dextrorsus, vel sinistrorsus possit fieri declinatio. Densatur, cùm phalangem duci in hostes placet Imperatori. Cõstipatur, cùm hosti aggredienti resistendum in robore est. Cùm itaque frontem phalangis decuriones M.XXIIII. cõpleant, ij certè ordinati, cubita quatuor millia, XCVI. longitudinis occupabunt, hoc est, stadia decẽ, & cubita XCVI. Densati stadia quinque, cubita quadraginta octo. Constipati stadia occupabunt duo, & semis, & cubita viginti quatuor. Armabitur phalanx scuto & hasta. Scutum optimũ, quod Macedonicum, æneum, mediocriter cauum, ad octo dodrantum magnitudinem. Hasta nulla cubitis octo breuior, longissima, quæ eatenus sumi potest, quatenus tenere miles, & vti facilè valeat. Decuriones vtpote duces decuriarum phalãgis, optimos esse omnino conuenit, ita vt & statura & viribus corporis præstãtiores cæteris sint, & rei militaris peritiores. Hoc enim iugũ phalangem continet vniuersam, & in vsu pręcipuũ est. Vt enim gladius pondere sui ferri posterioris & mole, aciem efficaciorem præstat, idem in phalange existimandũ esse, vt pro acie ac oris cuiusdã robore ipse sit ordo decurionum. Pondus autem & molem & magnitudinis additamentum afferat constituta in tergo militum multitudo. Curandum quoad fieri potest, vt etiam iugum secundum milite constet idoneo. Nam eius quoque ordinis ista in frontem prominet, & adiuncta priori vtilis ex propinquo est, & vel desiderato vel sauciato decurione, secundus se in parte priore constituens, ordinis incolumitatem seruabit. Tertium item iugum & quartum, & reliqua deinceps pro virtute in-

stituemus

ſtituemus, vt qui deterior ſit, iis ſubinde poſterior collocetur.

Macedonica phalanx.

Macedonica phalanx inexpugnabilis, & intoleranda hoſtibus habita eſt genere ſuo inſtructionis & ordinis. Miles enim armatus, vel in duobus cubitis ſtat, quoties denſari imminens prœlium poſtulat. Sariſſæ longitudo ad cubita quatuordecim, quorum duo manus auferunt, reliqua duodecim prominent. Itaque fit, vt ſecundi ſuas ſariſſas ſuper armatos iugi prioris prominentes, ad decem cubita habeant: tertij ad octo, quarti ad ſex, quinti ad quatuor, ſexti ad duo. Ab his nulla item ſariſſa primum ſuperat iugum. Quod cum per ſingulos iugi primi ſariſſæ quinque aut ſex promineant, ſpecies formidoloſa exiſtat, conſentaneum eſt. Miles item firmus ac robuſtus conſtat quinque ſexque ſariſſis obſeptus, & tot tantisque fultus innixusq. facultatibus commilitonum. Quinetiam qui poſt ſextum poſiti ſint iugum, & ſi minus ſariſſis agunt, tamen pondere ſui corporis prominentes, augent vires totius phalangis & facultatem, nec fugiendam vllam ducibus & præſtitibus relinquunt occaſionem, nonnulli haſtam poſterioris militis longiorem quàm prioris ſumi idcirco voluerunt, vt etiam qui in tertio & quarto iugo locati eſſent, ſpiculis ſuis pari fronte hoſtem poſſent excipere.

Sariſſæ Macedonicæ.

Tergidux ſuperordinarius.

Tergidux ſuperordinarius ſingulorum ordinum prudens peritusque eſſe debet, qui prouideat & procuret, quemadmodum milites ordinis totius verſent inter ſeſe atque iugent: & recedentes vel metu, vel aliqua alia cauſſa, prohibeat, & reſtitui cogat in ordinem: atque etiam cùm conſtipandum ſit, compellat militem, cogatque, ſi vſus exigit, in arctum quàm maximè adduci. Ita enim fit, vt vires & robur phalanx accipiat. Quas ob res non modò in fronte, verùm etiam in tergo legionis principem & ducem aliquem ſtatui, neceſſarium ducimus. Hęc de decuriatione armatorum phalangis dixiſſe ſufficiat. Nunc de velite. Inſtruet Imperator ſuum velitem pro paratu ex conſilio hoſtium, modò in fronte, modò in dextera, modò in lęua, nonnunquam etiam in tergo, videlicet quemadmodum res vſusque exigit. Nos exempli gratia ſic inſtruimus.

DECVRIAS quoque in ordine velitum ſtatuemus M

XXIIII. videlicet totidem quot phalanx continet armatorũ: vt ſub prima armatorum decuria, prima velitum ordinetur, & ſub ſecundam ſecunda, & deinceps ſub ſingulis ſingulæ conſtituantur, non tamẽ ex ſedecim hominibus has inſtituemus, ſed ex octo: ita vt MXXIIII. decuriæ compleant hominum octo millia CXCII. Nomina eorum & ordines ita accipe. Quatuor decurias velitum ſyſtaſin, id eſt, conſtitutionem vocamus, hominum triginta duorum. Duas conſtitutiones pentecontarchiam, ſemicenturiam dixerim, hominum ſexagintaquatuor. Duas ſemicenturias, centuriam: hominum centum & triginta octo. Ineſſe ſingulis centuriis debent ſuperordinarij quinque, Signifer, Tergidux, Tubicen, Miniſter, Præco. Duas centurias pſilagiam à ducentis velitibus, quaſi velitariã, vel expeditariam nominamus, hominum CCXLVI. Duas velitarias xenagiam à mercenario milite, velut mercenariam dicimus, hominum DXII. Duas mercenarias ſyſtema, tanquam conſtitutoriam appellamus, hominum MXXIIII. Duas conſtitutorias epixenagiam ceu admercenariam, hominũ duorum mill. & quadraginta octo. Duas admercenarias ſtiphos, hominum quatuor mill. & nonaginta ſex. Duo ſtiphœ epitagma, velut additam legionẽ, decuriarum mille & vigintiquatuor, hominum octo mill. centum & nonaginta duorũ. In his quoque ſuperordinarios octo ineſſe ſolitum eſt, quorum quatuor Epixenagi, hoc eſt, duces ſiue principes admercenariæ illius habentur, reliqui Syſtematarchæ præficiunt principes ſeu præfecti eius, quam conſtitutoriam interpretamur. Iaculatores ſagittarij, & omnes qui aliquo teli genere vtantur, vtiles ad eam rem eſſe conſtat, vt prœlium exordiantur, hoſtem prouocent, feriant, ſaucient eminus, & proſternant: fundant aciem, repellant equitem, cogant aduerſarium procurſantem loco cedere, explorent, perluſtrent quæ loca ſuſpecta, locent inſidias: hi denique & primum certamen ſubeunt, & vnà cum ceteris pugnant: & quamquam ceteri deſierunt, ipſi perſeuerant in dimicatione: omninò genus hoc militum cùm operam præſtet celeriorem, agatque eminus, multa efficere poteſt & præclara.

Superordinarij.

De acie equestri.

EQVITVM acies autores superiores, aut quadratas, aut parte altera longiores, aut Rhombi cuneíve gerentes speciem, tradidere. Sed nemo suam ferè satis expressit sententiam. Quamobrem nos descriptione etiam figurarum, formas explicabimus acierum ipsas, quò possint facilius percipi. Aciebus ad Rhombi similitudinem formatis Thessalos primos vsos comperimus, qui plurimum equitatu valuerunt, Iasone (vt ferunt) autore generis huius aciei, vtpote ad omnes vsus accommodatioris: equites enim constituti in hac forma vertere se in quemuis prospectum possunt, minimeque vel à tergo vel à latere capientur. Quippe cùm præstantiores, Rhombi latera teneant, & principes, angulos regant. Stat enim in priore angulo turmæ ipsius præfectus, in dextro autem & sinistro, qui custodes vocantur lateris, statuuntur. In reliquo verò angulo ducem seu ductorem tergi locari solitum est.

Rhombus.

CVNEATIS Scythæ vtuntur & Thraces. Quin etiā Macedones vsi sunt suadente rege Philippo. Efficacius enim genus id arbitratum est, quàm quadratum: ob eam scilicet rem, quòd suos principes circumpositos habeat, & fronte exigua constet,

conſtet, & equitandi vſum per quodlibet interuallum facilem præbeat regreſſum celeriorem. Quippe quod minus difficiles illos circuitus habeat, quos quadratæ acies ſortiuntur. Quadratis aciebus Perſæ & Siculi, ac plerique Græcorum vſi ſunt, exiſtimantes & ad compoſitionem & ad equitantium coitionem accommodatius: & omnino hoc diſciplinæ genus ſeruare multis in rebus præſtantius. Nam & inſtructio, quoniam per verſus ac iuga ordinetur, occurrit facilior; & principes in hoc vno formandi genere hoſtem vniuerſi aggrediuntur.

Phalanx Curuata.

y
y y y
y y y y y
y y y y y y y
y y y y y y y y y
y y y y y y y y y y y
y y y y y y y y y y y y y
y y y y y y y y y y y y y y y

OPTIMÆ inter quadratas habentur quæ duplici, tam in longum quàm in altum, numero conſtent. Exempli gratia, octo in longum, quatuor in altum, aut decem in longum, quinque in altum, quæ numero parte altera longiores conſiſtunt: figura autem ſeu forma quadræ inſtituuntur. Etenim longitudo equi à capite ad caudam reſpectu ſuæ latitudinis plures eos habere debet, qui per iuga ordinentur, quàm eos, qui in verſus ſe porrigant. Nonnulli triplicem eſſe longitudinis numerum ad altitudinis probant, ſcilicet ita arbitrantes fore, vt quadra forma efficiatur. Triplicem enim propemodum longitudinem habere ad ſuorum armorum latitudinem videmus. Quapropter cùm nouem in fronte ſtatuant, tres in latum componunt. Haud enim fieri poteſt, vt equitum multitudo poſteriorem eandem præſtet vtilitatem, quam in pedeſtribus copiis, vbi ſcilicet ponè renitentes, primorem continent altitudinem. Equitum namque omnium numerus, cor-

 pus pon-

pus pondusq́ue vnum consistit. Itaque fit, vt si posteriores prioribus iuncti renitantur, nihil suo impulsu proficiant. Immò vnà cum aliis labantur, & perturbatis ordinibus grauius suo errore quàm virtute hostium versentur necesse sit. Quamobrem ita euenit, vt quoties equestris longitudinis numerus æquè & altitudinis constet, numerus ipse quadratus sit. Forma autem altitudinis parte altera longior. Ast quoties turmæ forma quadrata est, econtrariò euenit, vt equitum numerus parte altera longior existat.

Phalanx quadrata.

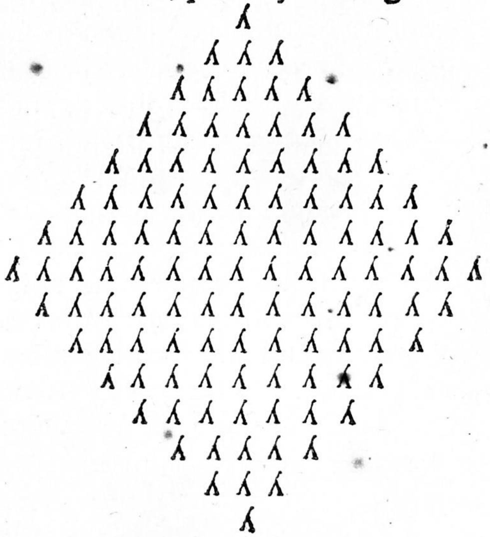
y y y y y y y y y y
y y y y y y y y y y
y y y y y y y y y y
y y y y y y y y y y
y y y y y y y y y y

RHOMBI formam omnium maximè necessariam venisse in vsum creditur, eò quòd præ cæteris omnibus constituto præfecto turmæ, equites qui in lateribus ordinantur, non equo suo illi præfecto iugent, sed ita subiiciantur, vt eorum capita iuxta armos equi præfecti apponantur. Interuallisque inter sese iustis equites tum dextri, tum læui, tum etiam posteriores discernantur, ne frequentia turbet ordinem, cum equi immitiores in proximos sibi equos conuersi calcitrent, & militibus vulnera infligant. Autores autem huius generis aut ita disponunt, vt equites & versent & iugent: aut ita, vt versent quidem, sed non iugent: aut ita, vt iugent, sed non versent. Quæ singula, quemadmodum se habeant, dicam. Qui Rhombos simul & versare & iugare voluerunt, medium & maximum iugum turmæ, numero impari statuunt: vt vndecim, aut tredecim, aut quindecim, cui ex parte vtraque, priore, inquam, posterioreq́ue adiungunt binario primis illis pauciores: verbi gratia, si maximum illud iugum equitibus constet quindecim, addita iuga vtrinq. denis aut ternis componunt, & quæ item post hæc vtrinque adiungunt, denis singulisq́ue conficiunt, atque ita binario subinde pauciores adiiciunt

iiciunt

ficiunt, dum singuli relinquantur, totaque turma equitibus consumetur CXIII.

Rhombus, qui versat & iugat.

RHOMBVM dimidiatum, & iam transformatum in triquetrum, cuneum seu rostrum vocamus. Quapropter cunei quoque forma perinde explicata iam est: quod aciei genus, cùm suum medium exiens in acutum habeat, & motum facilè, quorsum velit, sortiatur, expeditè admodum vel † molem posteriorem sua cum fronte circumagit, & celeriter potest immutari.

† *Laxitatem*

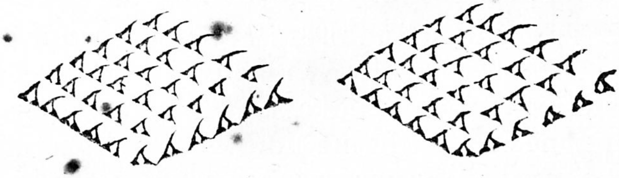
Cuneus, qui versat & iugat, vel rostrum.

ALII ita instruxere, vt equites, qui rhombum conficerent, neque versarent, neque iugarent. Ita enim & conuersiones &

nes & transitiones equitum posse facilius fieri existimarunt, cùm non antè, non ponè, non à latere quicquam impediret. Statuunt primum præfectum turmæ, mox ad eius vtrumque latus adiungũt singulos loco submissiore, vt quod dictum iam est, capita iunctorum equorum iuxta armos præpositi equi ordinentur. Et primus ordo, qui duo latera Rhombi contineat numero impari vndecim equitibus constet, præfecto medio constituto, quinis autem in vtramque partem suppositis. Deinde iugi principem post turmæ totius præfectum collocant. Tum in eius partem vtramque simili ratione quaternos subiiciunt, vt totus secundi ordinis numerus nouenarius sit, binario minor priore: & quasi duo æquidistantia latera duobus illis Rhombi lateribus primis constituantur. Mox tertium septenario describunt, atque ita subinde binario diminuentes, in vnum vsque deueniunt. Et hęc turma equitibus constat XXXVI. Hoc genere Polybius vtitur, sed numero hominum sexaginta quatuor, & forma literæ λ, deorsum inuersæ V.

Rhombus, qui neque versat, neque iugat.

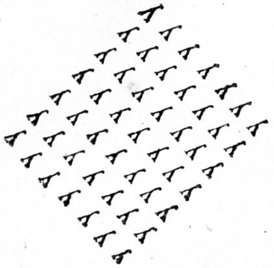

SVNT quæ ex versantibus quidem, sed non præterea ex iugantibus constent, quæ ad hunc modum constituuntur. Versu aliquot equitibus instituto, quorum primus præfectus sit turmæ, vltimus autem tergiductor, in eius latus vtrumque versus alios numero hominum vnitate minores disponens, qua eques per interiecta interualla distat ab equite. Quod si in primo decem sint equites, vterque appositus nouenis constabit, & tertij octonis, atque ita numerus subinde decrescet, dũ in vnum deueniat: sic enim fieri potest, vt equites inter se versent quidem, sed non iugent. Vtile genus quoque id disponendi est ad declinationes, quas agi in vtrumlibet latus solitum est.

Vocatur

Vocatur autem, quæ ad dextram fit, in haſtam declinatio: quæ autem ad læuam, in habenam.

Turma ex verſantibus.
Præfectus.

Rhombus verſans, non iugans.

Tergiductor.

AT ſi turma ex iugantibus quidem, ſed non ex verſantibus conſiſtere debeat, in hunc modum diſpones, medium & maximum iugum numero conſtitues impari. Cætera autem ſubinde per media interualla adiunges, quemadmodum in ſuperiore turma propoſui, atque ita efficietur, vt turma ex iugantibus tantùm conſiſtat.

Turma ex

iugantibus.

TVRMAS vario modo, vt etiam leuem armaturam ſtatuimus:

tuimus: aut enim ante phalangẽ, aut in latere, aut post leuem armaturam: sed nos describendi exempli gratia post leuem locauimus. Et prima equitibus constet sexaginta quatuor, cuius primum iugum equites compleant quindecim, secundum tredecim, tertium vndecim, & reliqua subinde binario vsque in vnum decrescant. Signum is feret, qui in secundo iugo à læua principi iugi astat. Omnes turmæ numero sexaginta quatuor statuentur, equites quatuor millia XCVI. Duæ turmę Epilarchiam, hoc est, turmam duplarem constituũt, equitum CXXVIII. Duæ duplares Tarentinã reddunt, equitum CCLVI. Duæ Tarentinæ magisterium, equitum DXII. Duo magisteria Ephipparchiam duplare magisterium, equitum MXXIIII. Duplicatum duplare magisterium telos, equitum 2 mill. 48. Duplicatum telos epitagma, id est, summã ordinis siue agminis facit, equitum quatuor mill. XCVI. Explicatæ iam sunt variæ sententiæ veterum, quemadmodum turmæ instruantur, sed quoniam in his magnam differentiam esse constat, non sine delectu vti debemus, sed quotidianis exercitiis sæpius experiri genera instruendi singula. Itaque securè in prælijs, quod facilius commodiusque probetur, admittere, officium est. Quid enim stultius, quàm cùm minimis de rebus homines diligenter inquirant, ambigant, perscrutentur, de his tam amplis, tam necessariis non antè periculum facere accuratissimè velint, quàm certamina subeant. Quod tamen genus turmæ probaueris, id licet & augere numero hominum, & minuere.

XCVI

De curruum & elephantorum institutione, quanquam vsus eorum rarus est, tamen doctrinæ gratia plenioris, exponam nomina, quibus autores superiores vsos comperio. Duos currus zygarchiam, id est, parilem vocant. Duas pariles, coniugationem. Duas coniugationes, episyzygarchiam, duplarem cõiugationem. Duas duplares, harmatarchiam currulem. Duplicatam currulem, cornu. Duplicatum cornu, phalangem. Pluribus vti phalangibus curruum licet, vocabulis iisdem, quæ modò exposui. Curribus autem ipsis, aut expeditis, aut falcatis vsos comperimus. In ordine elephantorum, qui vni præest elephanto, zoarchus, ab animalis præfectura vocatus

est: qui

est: qui duobus imperat, Therarchus à fera, quasi ferarius, & constitutio talis Therarchia, feraria. Qui quatuor dominatur, epitherarchus, duplicaris ferarius: & hæc constitutio epitherarchia, duplaris feraria. Qui octo præfectus est, Ilarcha, hoc est, turmæ princeps, & constitutio ista ilarchia, turmæ præfectura. Qui sexdecim præest, elephantarcha, id est, elephantorum præfectus: & constitutio elephantarchia, præfectura elephantorum: qui triginta duobus imperat, ceratarcha, id est, cornu præfectus: & constitutio, ceratarchia, cornu præfectura. Quod autem ex sexaginta quatuor constat, id phalangem vocamus elephantorum, cuius præfectus Elephantarcha vocatus est.

Phalangarcha.

GENERA perfectarum copiarum, & nomina constitutionum & ordinum exercitus, omnia in hunc modum notata animaduertimus, vocabula de cetero, quæ in præceptis versantur, explicasse vtile est: vt iam pridem milites quid quodq; significet certiores, facilè quæ per aciem imperantur, intelligere possint, & facere. Est quod declinatio appelletur, cuius duplex est genus: aut enim in hastam, aut in scutum. Immutationem item dicimus, & conuersionem, & reuersionem, & inflexionem. Ad hæc versare, iugare, reddere in arrectum, euoluere, duplicare. Addo inductionem, dextram deductioné, læuam deductionem. Phalangem transuersam, phalangem arrectam, phalangem obliquam. Intercalationem, præpositionem, impositionem, suppositionem, postpositionem, appositionem. Quid quodlibet eorum significet, breuiter exponam.

Declinatio.

NEC ignoro, non apud omnes autores præcepta eisdem esse nominibus tradita. Declinatio est motio militum singulorum, cum vel in hastam, hoc est, dextrorsum sese conuertunt, vel in scutum, hoc est, sinistrorsum. Quod commodè agitur, quoties hostes existunt à latere cornu, vtique superandi, aut aduersi itineris gratia, aut ob aliquem vsum alium, quemadmodum singulis in rebus ostendam. Duplicata autem declinatio partem versus eandem, ora militis in hostilem à tergo conatum transfert. Quæ res immutatio dicitur, & vel in hastam, vel in scutum fieri solita est.

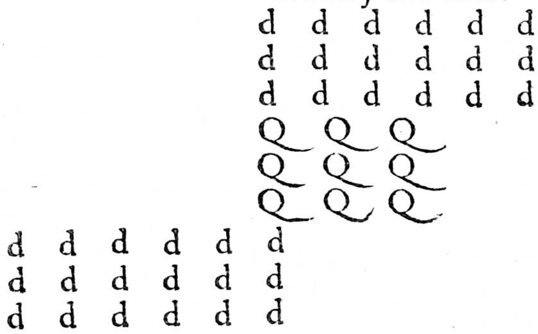
Declinatio in scutum & in hastam.

d d *Prima statio ante declinationem.*
b p *Prima declinatio.*
p p *Secunda declinatio, & quæ Immutatio dicitur.*

D I S C R I M E N duplex notatur immutationis: aut enim ab hostibus, aut in hostes immutantur. Quamobrem immutationem ita definiunt, vt prioris aspectus translatio sit in aspectum posteriorem, hoc est tergi, aut è contrario. Immutatio igitur ab hoste, bis in hastam milite declinante efficitur. In hostem autem, bis declinante in scutum fieri assolet. Conuersio est, cùm densatis copiis per astitẽ substitemque, totum phalangis corpus, tanquam hominem vnum, vel in hastam vertimus, vel in scutum, ita vt circa primum decurionem, velut centrum omnes circumagantur, atque ita locum priorem immutent, vt aspectum dextrum accipiant, singulis substitibus & astitibus loca seruantibus, suo hoc modo:

Discrimen.

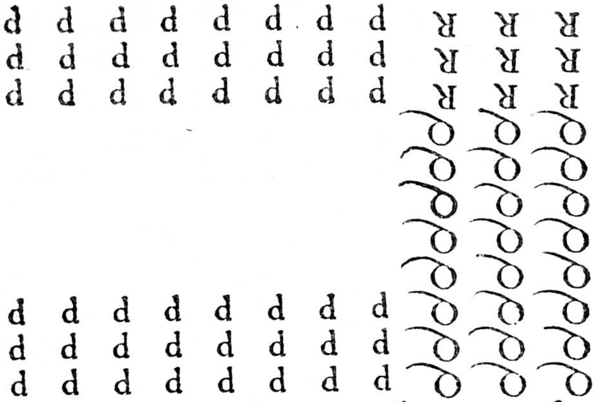
Prima statio aciei.

Reuersio Anastrophe. inflexio περισπασμός.

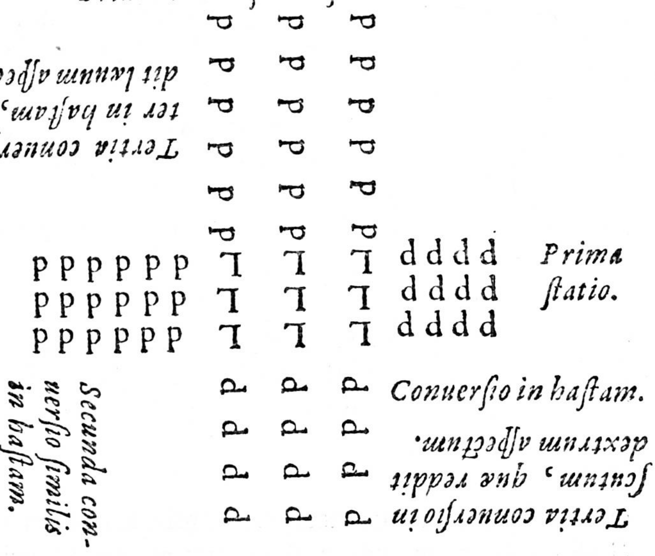
R E V E R S I O est conuersionis restitutio in eundem locum, quem ante copiæ densa instructione obtinebant, quàm conuersio fieret. Inflexio est militum ex duabus conuersionibus motio, ita vt locum accipiant posteriorem.

d d d

Deflexio est militum ex tribus conuersionibus motio, ita vt si ad hastam agantur, transeant in læuum aspectum: si ad scutum, in dextrum.

Prima conuersio in scutum.

Versare, est singulos sua in decuria è directo decurioni & tergiductori constare æqua inter sese conseruantes interualla. Iugare, est singulos sua in decuria è directo suo astiti stare, seruantes simili modo interualla. Iugant ergo præfecto primæ decuriæ omnes decuriarum præfecti. Substiti verò primi

 præfe-

præfecti ſubſtites ceterorum omnium principum,ac deinceps ad hunc modum. Reddere in arrectum, eſt militis ora ad primum aſpectum reſtituere. Verbi gratia, ſi miles aduerſus hoſtes conſtitutus imperetur declinare in haſtam, deinde præcipiatur in arrectum reſtitui, rurſus in hoſtem conuerti, aduerſumque ſtare oportebit. Euolutionum duo ſunt genera, alterum per decurias,alterum per iuga. Vtrumque in tres digeritur ſpecies, Macedonicam, Laconicam, Choreũ, quæ & Perſica & Cretenſis nominatur. Macedonica eſt, quæ primorem phalangis locum commutat,& frontem in tergum aſpectumque poſteriorem traducit. Laconica eſt,quæ locum phalangis poſteriorem commutat: & pari ratione relicto primore aſpectu, ſumit poſteriorem, tergumque efficit frontem. Perſica illa, quam & Cretenſem & Choreum diximus nuncupari,locum eundem ſeruare phalangis, militibus ſingulis commutantibus ſua loca, ita vt præfectus decuriæ locum tergiductoris accipiat, & tergiductor vicem præſtet decurionis, fronſque ex tergo aſpectui poſteriori reddatur. Euolutiones per iuga fieri ſolent, quoties cornua transferri ad interciſa ſiue ſecturas, & interciſa ad cornua melius eſt, vt mediæ copiarum partes corroborentur:& aut dextræ per læuas,aut læuæ per dextras reddantur validiores. Qui ne per maiores exercitus partes faciant euolutiones,cauent hoſte propinquo, per minores ordines eas ſecurius faciunt. Quemadmodum autem euolui oporteat,dicam. Euolutio per verſum, quæ nomen à Macedone accipit, fieri ſolet, cùm decurio locum immutat, & poſtpoſiti omnes conuerſi de haſta ſequuntur, interuallisque iiſdem ſeruatis,& conſiſtunt per ordinem. Genus Laconicum agitur,cùm decurio immutatus de haſta vniuerſam decuriam transfert, & locum ſibi parem alium accipit, & reliqui omnes ſectantes recto ſe conſtituunt ordine, & aptant, aut cùm tergiductor immutatur. Primus autem ſubſiſtens, conuerſus de haſta ante tergiductorem ſe collocat, ceteriq. omnes ſectantes, alter ſeſe præ altero ponit, donec præfectus decuriæ primus conſtituatur. Choreus ita fit, vt decurio de haſta mutatus decuriam antecedat,&ceteri omnes ſequantur,dum ipſe præfectus locum tergidu-

Reddere in arrectum.

tergiductoris accipiat, & tergiductor præfecti. Ita per decurias euolui solitum est. Quo eodē more per iuga quoque euoluimus, quoties per ordinem euoluendum sit, vt quilibet ordo aut locum seruans eundem euoluat, ac dextrorsúmve trāseat. Nihilo enim secus, quàm modò retulimus, agi oportebit. Duplicandi duo sunt genera: Aut enim per iuga, aut per altum duplicamus. Vtrumque vel numero fit, vel loco. Numero duplicabitur longitudo, si quæ M.XXIIII. militibus constat, MM.XLVIII. reddatur, insertis ex substitibus altitudinis in militum interualla eodē quem longitudo occupat loco: quod facimus, quoties densare longitudinem placet. At vbi restituere placuit, euoluere sua in loca iubemus eos, quos inseruimus longitudini. Sed sunt, qui genus hoc duplicandi improbent, præsertim hoste propinquo, expeditasque copias atque etiam equites cornibus iungi, itaque speciem dari duplicationis siue duplicandi accessione censeant. Duplicanda est longitudo, quoties aut superare cornu hostium volumus, aut ne nostrum superetur, cauemus. Altitudinem duplicare solemus, vel addita secunda decuria primæ, ita vt secundæ præfectus ponè primæ præfectum proximus collocetur, secundus secundæ, quartus primæ constituatur, & tertius secundæ, sextus primæ ordinetur: ac deinceps ad hunc modum, vt tota secunda decuria primæ inseratur, & quarta simili ratione in tertiam: & omnes numero pares decuriæ in impares, vel his eisdem decuriis paribus per euolutionem adiunctis tergo imparium. Aut igitur ita duplanda est altitudo, aut numero eodem seruato, milites sese longius porrigent, quatenus suæ versum, & spacium altitudinis duplicent: cùm autem restitui oportuerit, aut interiectos adiunctósve tergo milites illos, in suas decurias reuocabimus, aut spacia coarctabimus quæque interuallo auximus laxiore.

TRANSVERSA est phalanx, quæ longitudine multò productiore cōstat, quàm altitudine. Arrecta est, quę per cornu progreditur, longè productiore altitudine, constans, quàm longitudine, omninoque plus longitudinis, quàm altitudinis habeat: oblongum id consueuimus nominare. Arrectum verò è directo, quod plus altitudinis, quàm longitudinis habeat:

quocirca phalangem quoque interpretari licet his eisdem nominibus. Obliqua est, quæ alterum cornu, quod libuerit, propinquum obiiciens hostibus, eoque decertans, alterum semotius teneat, manens aggrediendi opportunitatem. Intercalatio est, cùm interuallis præpositi militis, inserimus per directũ aliquos ex his, quos postponi placuerat. Præpositio est, cùm vel ex vtraque parte aciei, vel ex altera tantùm fronti proponimus aliquos ratione auxilij. Impositio est, cùm leuem armaturam interuallis alternatim phalangis totius inserimus. Postpositio seu subiectio est: cùm leuem armaturam phalangi incuruæ postponimus, ita vt forma omnium copiarum portæ triplicis speciem præferat.

SEQVITVR, vt quemadmodum ordines conuerti ex suo loco, suæque instructioni restitui debent, doceamus. Cùm itaque ordines conuerti in hastam assuescere volumus, præcipitur decuriam dextri extremi quiescere: ceteras omnes per singulas declinare in hastam, dextrorsumque procedere, tum reddere in arrectum: deinde iuga posteriora colligere, atque ita densato milite conuerti in hastam. Quo facto, si restitui suum in locũ placuerit, iubebimur immutari ad scutum, hoc est, quemque in locum vergere auersum, tum ordinem totũ reuerti, hoc est, quemadmodum milite obdensato conuersus spectauit dextrorsum, ita totum transferri in locum vnde conuerti inceperat. Mox decuriones quiescant, reliqui procedant per iuga. Deinde immutentur, vt vergant quorsum principio spectabant, tum decuria dextri extremi quiescat. Hæc enim suum iam obtinet locũm, reliquæ omnes ad scutum declinẽt, & procedentes restituantur. Ad postremum sursum præcipitur. Itaque suum quisque recipit locum, & seruat. At si conuertere ordinem ad scutum velimus, præcipitur decuriam læui extremi quiescere. hæc enim suã iam habet positionem, reliquos omnes declinare in scutum, sinistrorsumque procedere, tum reddere in arrectum. Deinde iuga posteriora colligere, mox ad scutum conuerti, vt iam actum sit quod voluerimus, hinc si restituere placet non secus, quàm illos in hastam conuersos restituemus: quippe qui rursus quemque in hastã

immu-

immutari præcipiamus, deinde ordinem reuerti, mox decuriones quiescere, & reliquos omnes procedere per iuga, tum immutari, postmodum decuriam læui extremi quiescere, vtpote suum iam locum obtinentem: reliquas declinantes in hastam procedere, dum iusta recipiant interualla: ad postremum reddere in arrectum, atque ita omnes suum locum recipient. Si autem inflectere ad hastam placuerit, duas simul conuersiones ordinis faciemus. Itaque efficietur, vt decuriones à prospectu aduerso in auersum per ordinis immutationem transeant. At cum restituere volumus, præcipitur item ad hastam inflectere, hoc est, duas item conuersiones ibidem ordinibus dare. Ita enim fit, vt eodem spectent decuriones, quorsum principio constituti spectabant, antequam vlla inflexio fieret. Hæc cùm fecerimus, decuriones quiescere præcipiemus, reliquos immutatos iuga relaxare posteriora, tum rursus mutari, & ordinis postremam decuriam dextram quiescere. Iam enim hæc suum in locum restituta est, reliquos declinantes in scutum, procedere, & suis interuallis restitui, mox reddere in arrectum. Itaque ordines primum suumque locum recipient. Sed si inflectere ad scutum velimus, præceptis vtemur contrariis, hoc est, bis inflecti in scutum: quo facto, restitutionem agemus, quod ex his, quæ modò exposui, apertum iam est. Deflexio agitur, cùm ordinem ter partem versus eandem conuertimus, hoc est, aut in hastam, aut in scutum: facit porro inflexio in hastam, vt militum ora transferantur à parte primore ad posteriorem. Deflexio autem facit, vt à primore vel ad læuam deueniant, vel ad dextram: nam si ad hastam deflectitur, in læuam transfertur: si ad scutum, in dextram. Si phalangem densari cornu versus dextrum placuerit, præcipiemus decuriam cornu dextri quiescere, reliquas autem declinari in hastam, atque in dextram colligere, tum reddere in arrectum, & iuga posteriora colligere. Cùm autem restituere libet, quiescere decuriones, reliquos immutari, & iuga relaxare posteriora. deinde rursus mutari, mox decuriam cornu dextri quiescere. Iam enim restitutum in dextro est: reliqui ad scutum declinantes suos duces sequantur, & primis interual-

lis re-

lis receptis reddant in arrectum. Si autem cornu versus sinistrum densari phalangem libuerit, præceptis econtrariò vtemur. Mediam item phalangem, si densari placuerit, præcipiemus dextram duplarem phalangem declinare ad scutum, læuam ad hastam, tum procedere mediam versus phalangem, mox omnes reddere in arrectum, iugaq. posteriora colligere. At si phalangem primis instituere locis velimus, præcipitur immutari, & per iuga procedere, excepto primo: tum omnes rursus mutari, & dextram duplarem phalangem declinare in hastam, læuam autem in scutum: mox sectari suos ductores donec ad prima deueniat interualla. Deinde reddere in arrectum. Sed quoties immutatur, si per densationem agitur, erecta teneri spicula omnia, ne impediant, conuenit. Iis eisdem exercitiis ac præceptis leuis quoque armatura instituenda erudiendaque est. Sunt certè præcepta hæc Immutationum, Conuersionum, Inflexionum, Euolutionum, & Restitutionũ vtilia ad subitos hostium superuentus, quos vel à latere vel à fronte intulerint. Macedonicam euolutionem Macedones inuenisse proditum est. Laconicam ad Lacedæmonios referunt auctores, quocirca ita nuncupari meruerunt. Philippum tamen, qui Macedonum imperium auxit, & Græcis apud Cheroneam profligatis, Græciæ imperauit, ac eius filium Alexandrum, qui breui Asiam in suam ditionem redegit, Macedonicam neglexisse euolutionem legimus, vt nisi summa vtendi necessitas cogeret, nunquam vterentur. Laconicæ vsu vtrumque aduersarios deuicisse ferunt. Datur enim Macedonicæ vitio, quòd hoste repentè à tergo superueniente, non sine magna turbatione ageretur. Nam cùm posteriores conuerterent sese in locum priorem, & rem haudquaquam fugæ dissimilem facerent, hostes audaciores reddebantur: & iam milites, qui ita euoluissent, deterrere ac persequi poterant. Laconica certè econtrariò agit. Vbi enim duces vnà cum sequente milite verterunt sese obuios in hostem à tergo superuenientem, terrorem inferre nimirum possunt & turbationem. Sed assuefaciendæ sunt copiæ, tam pedestres, quàm equestres, partim voce, partim signis, quę visu percipi valeant, vt rem aptè

ac op-

ac opportunè, quam quisque exigat vsus, possit expedire. Nõnulla etiam tuba præcipi conuenit. Ita enim plenius omnia ministrabuntur. Certiora sunt ea, quæ voce indicantur, nisi quid sit impedimento. sed tranquilliora, quæ signis mandentur, videlicet cùm res nulla est, quæ obstet atque obscuret. Vox autem percipi interdum non potest, aut propter armorũ sonitum, aut propter equorum transitum & hinnitum, aut propter impedimentorum tumultum, & totius multitudinis strepitum. Signa quoque multis rationibus obliterari possunt, ac euanescere. nam & crassitudine aëris, & puluere excito, & imbre, & solis splendore opposito. Ad hæc locorum inæqualitate & frequentia arborum. Adde quod interdum fieri non potest, vt signum ad vnumquemque vsum præparemus, cùm longè plura possint occurrere, quàm quibus assuefacti sint milites. Nouis autem rebus quidnam consueti signi afferatur? Non tamen † concidi ita potest, vt præceptum simul & vocis & signi incertum sit.

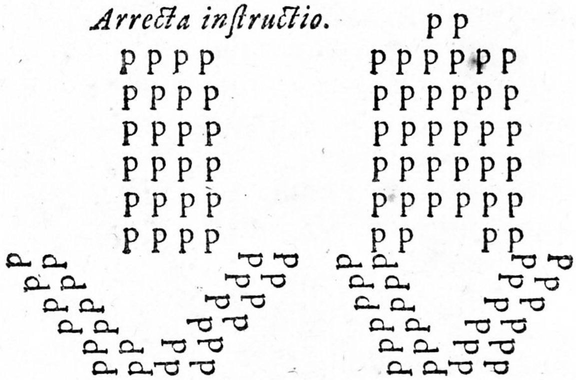
† *collabi simul omnia possunt.*

De itineribus.

NVNC de itineribus dicam, si antè quot modis expediri solet iter, diffiniam. Itinerum aliud arrecta inductio est: aliud deductio, aut dextra, aut læua, & aut simplici, aut duplici latere, aut triplici, aut quadruplici agminis procedetur. Simplici, cùm ex parte vna aduersarium aggressurum suspicamur: duplici, cùm ex duabus: triplici, cùm ex tribus: quadruplici, cùm vndique. Vnde fit, vt aut ter, aut simplici phalange agatur, aut duplici, aut triplici, aut quadruplici. Arrecta inductio est, cùm ordo ordinem sequitur. Verbi gratia, cùm vel xenagia præcedente reliquæ sequuntur xenagiæ, vel quadruplarem decuriã reliquæ ordinatim sectantur. Item quæ agitur per cornu altitudine longè productiore, quàm longitudine: nec pluribus, quàm duabus decuriis, hominibus denis compositis constet ordo. Huic opponitur genus aciei, quod Cœlembolum, quasi rostrum cauum nominamus: quod ita instruitur, vt duplicatæ phalangis præcedentia cornua inter se distent, sequentia iungantur, ad formam literæ V, sicut descriptio ostendit. Quæ vt

primos disiectos, ita iunctos inter se habet vltimos. Cùm enim arrecta illa inductio medium aduersariorum petat, habet id cauum rostrum in promptu, vt soluta coniunctione extremorum, impetum copiarum primarum frustretur, lateraque inuadat arrectæ inductionis inimici. Quin etiam triplex phalanx obiici huic eidem generi ita potest, vt vna alterius cornu impugnet, secunda reliquum cornu aggrediatur, media & tertia impetum maneat & conflictum.

Arrecta instructio.

DEDVCTIO est, cùm phalanx suos duces, hoc est, decuriones aut parte dextra habet deducentes, quæ dextra deductio dicitur: aut læua, quæ deductio læua nuncupatur: non item per decuriam, sed per iuga ambulans, cornu præposito, & latere instructa, aut duplici, aut triplici, aut etiam quadruplici, prout hostem existimet aggressurum. Sed quasi vtraque phalangis pars suo latere conflictum ineat primum, ita describatur, vt longitudinem triplicem, quàm altitudinem habeat. Frons enim x, altitudo tribus constat hominibus. Quamobrem miles non tantùm ex directo, verùm etiam ex latere aggressus, conflictum tum excipere tum inferre, nimirum per exercitationem debet condiscere.

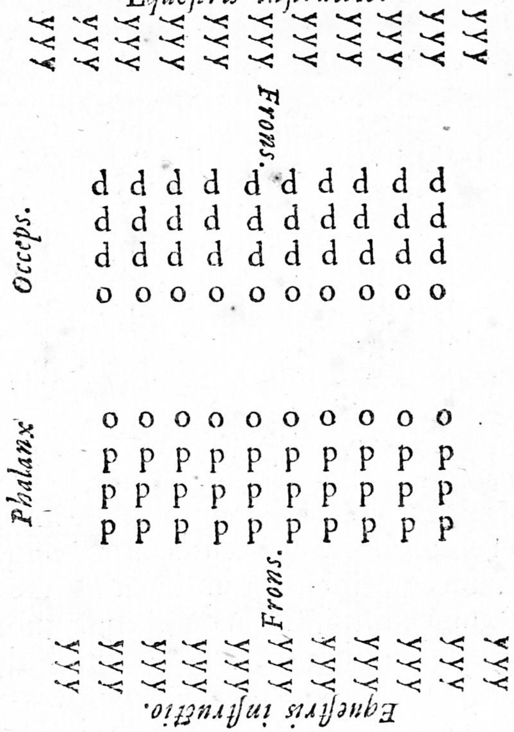
Arrecta

Arrecta deductio læua.	*Arrecta deductio dextra.*
d d d	d d d
d d d	d d d
F d d d	d d d F
r d d d	d d d r
o d d d	d d d o
n d d d	d d d n
s d d d	d d d s
d d d	d d d
d d d	d d d
d d d	d d d

PHALANX, quæ antiſtomus à duplici frontis, ſeu oris obiectu, quaſi occeps vocata eſt, ita inſtruitur, vt medij tergis inter ſeſe oppoſitis conſtent, extremi autem confligant cum aduerſariis. Perutilis hæc pedeſtribus copiis eſt, cùm aduerſus largam hoſtium equeſtrem copiam dimicant: melius enim reſiſtunt circumuentioni, & multiplici equitum inuaſioni. Valet hoc inſtruendi genus potiſſimum contra barbaros, qui loca Iſtro amni vicina incolunt: quos Amphippos cognominant, à mutatione equorũ. ex aliis enim equis in alios tranſilire conſueuerunt. Equeſtres, quæ opponuntur copiæ, forma conſtantes quadrata, in ordines duos parte altera longiores, pro vſus neceſſitate diuiſæ ſunt, vt totidem membris phalangis peditum bipartitæ obiiciantur.

Amphippi.

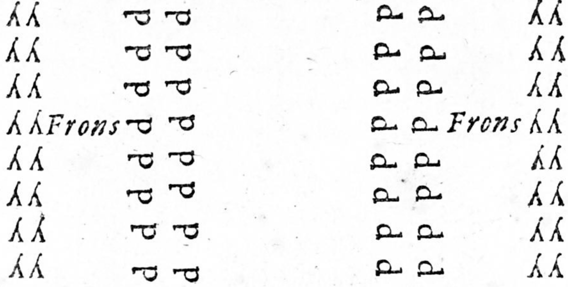
Equestris instructio.

PHALANX amphistomus, nomen à duplici fronte, siue ore in lateribus instituto acceperat, ita vt latericeps quædam & anceps posset nominari. Similis superiori occipiti est, præterquam quòd illa suis extremis decertat, hæc suis lateribus dimicat. Cætera verò, quæ de superiore exposui, huic quoque conueniunt: omnia hastis longioribus, tam hæc quàm superior illa pugnat, more Alanorum & Sauromatarum. Spectat decuriarum dimidium in partem priorem, reliqui conuersi sunt in posteriorem, ita vt dimidiati milites oppositis inter se tergis prœlientur fronte duplici, altera priore, quam decuriones conficiant: altera posteriore, quam tergiductores: cum etiam in duplarem phalangem copiæ diuidi possunt, vt frons prior altera constituatur phalange, posterior altera constet.

Phalanx

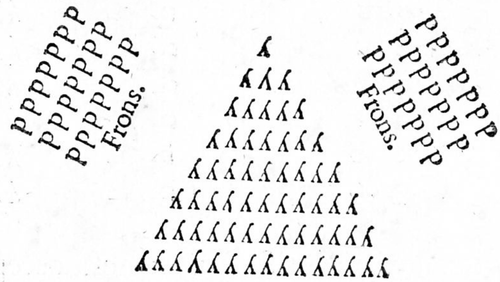
Phalanx anceps.

Phalanx duplaris antiſtomus, hoc eſt, occeps nuncupatur, quæ ſuos duces non extra per deductiones, ſed intus aduerſos inter ſe poſitos habeat: tergi autē ductores extrà, videlicet in dextram læuamque deductionem diſtinctos. Forma hæc inſtrui ſolet, quoties aduerſarij equites forma roſtri aggrediuntur. Cùm enim roſtrum exeat in mucronem, ducesq; ſequentes de latere habeat, tentantesque frontem copiarum pedeſtrium rumpere, ne id eueniat, duces peditum in medio ſtant, vt impetum aduerſariorum vel impediant, vel re infecta faciant præterire. Qui enim roſtro inſtructi aggrediuntur, ea ſpe ſunt, vt medios aciei profligant, omnesque turbent copias. Quod cùm principes copiarum pedeſtrium intelligant, vtraque parte ſeſe veluti murum conſtituunt, & paulò inter ſe diſtantes, vergentesque ad locum penitiorem impetum irritum reddunt aduerſariorum. Genus id inſtruendi equeſtre, quod roſtrum dicimus, Philippum regem Macedonum inueniſſe, ſcribitur. Præponere ille ſtrenuos omnes ſolebat, vt eorum virtute miles quoque deterior contineretur, opuſque vnà cū præſtantioribus proſequeretur, more ſpiculi aut enſis, cuius acie pro ſua ſoliditate, ſuoque acumine facilè tranſadigente, reliquum etiam ferrum, quanquam hebes eſſet, non ſine efficacia penetraret.

Phalanx duplaris occeps.

Frons.

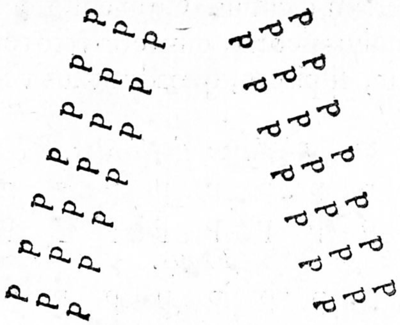

Roſtrum equeſtre.

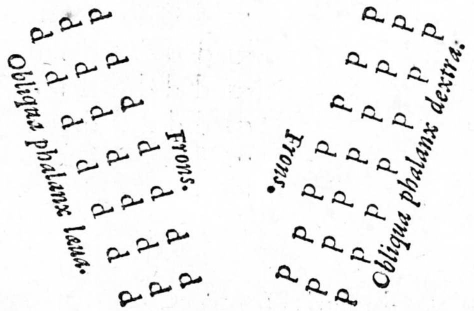
PHALANX duplaris Periſtomus ſeu Amphiſtomus, id eſt latericeps ſiue anceps illa eſt, cuius partes per deductionem cornu præpoſito obliquè procedant, & dextra habeat præfectos, & læua tergiductores intus. Cùm enim aduerſa acies quadra diuidat ſe in duo obliqua cornua, dextrum & ſiniſtrũ, cupiens aciem hoſtium ſimilem circumuenire, hac de cauſa, qui circumuentum ſibi vident imminentem, in duplicem mobilem phalangem ſeſe afformant, & partem ſui alteram in læuum dirigunt cornu, alteram vertunt in dextrum. Vnde nomen Periſtomi, hoc eſt, latericipitis, genus id accipit. Quippe quod latere ſuo vtroque ſpectantem in hoſtem habeat.

Phalanx

Phalanx duplaris latericeps.

Amphistomus.

Similiceps.

PHALANX homœostomus, à similitudine oris seu frontis nominata, quam similicipitem appellarim, ita fit, vt decuriam perfectam, hoc est, hominum sexdecim, mouentem in hostem sequatur alia similis: vnde homœostomus dicta est. Nam & qui sequuntur simili fronte & forma comitantur. Opponitur hæc generi aciei, quod plinthum à latere vocant: quem si placet, Laterculum dices. Ordinatur id genus tam forma, quàm numero æquilaterum. Forma, inquam, cùm vndique æqualibus constet spaciis. Numero autem cum quot hominibus longitudo componatur, totidem etiam altitudo. In hoc eodem ordinis genere omni ex latere armatos apponi solitum est, nullo vel sagittario, vel funditore adiuncto. Conficitur

citur hic laterculus ex duabus dimœriis: decuriæ namque dimidium dimœriam dicimus. Cùm enim decuria ſexdecim conſtare hominibus debeat, dimœria octo conſtat. Bipartita id interpretetur, ſi placet, quoad melius vocabulum inuenerimus.

Phalanx ſimiliceps.

p p p p p p p p p p
p p p p p p p p p p

Frons.

p p p p p p p p p p
p p p p p p p p p p

Frons.

d d d d d d d
d d d d d d d
d d d d d d d
d d d d d d d
d d d d d d d
d d d d d d d
d d d d d d d

Laterculus.

PHALANX duplaris Homœoſtomus, cùm partes æquali progredientes itinere, aut in dextra deductione ambæ continent ſuos duces, aut in læua.

Duplaris ſimiliceps.

d d d	d d d
d d d	d d d
d d d	d d d
d d d	d d d
d d d	d d d
d d d	d d d
d d d	d d d

PHALANX Heteroſtomus à frontis diuerſitate appellata, quam Verſicipitem dixerim, ita inſtruitur, vt ambulãs per inductionem duces ordinis præcedentis habeat (vt fit) in dextra deductione, ſequentis autem in læua, ita vt ordines alter-

nata

nata principum locatione procedant. Nullus enim eodem latere suos continet principes, quo antecedens.

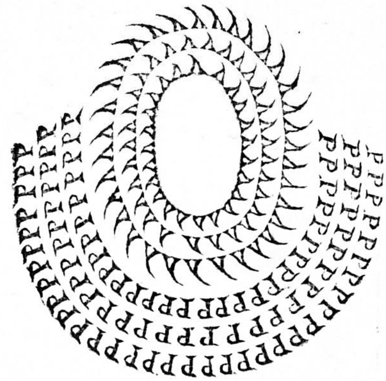
Phalanx versiceps.

d d d
d d d
d d d
d d d
d d d
d d d
d d d
d d d
d d d
d d d
d d d
d d d

TVRMAM, quæ ad speciem oui instruitur Ilion Thessalus excogitarat, vnde Ile vocata est, suosque Thessalos eo ipse genere instruendi exercuit. Vtile hoc est, cùm singulis suis angulis habeat principes. Primum Ilarcham, hoc est, turmæ præfectum: vltimum tergiductorem, vtrinque autem lateris custodes. Opponitur huic acies, quæ forma lunæ cornibus in partem ductis priorem formetur, ducesque suis in cornibus habeat, & suis brachiis circumuenire aduersas equitum copias tentet. Quamobrem illę more Tarentinorum à longè iaculantur, circularem retorquentes accessum & turbantes. Tarentinos iaculatores appello, sicut inter initia operis dictum est, à Tarento Calabriæ oppido, cuius equites paruo quodam iaculo vti consueuerunt.

Turma ad oui speciem.

Acies Lunaris.

TVRMA parte altera longior duplici altitudine cõstat, quàm longitudine. Vtilis hæc multifariáest, quippe quę possit decipere aduersarios, quasi paucos cõtineat milites (quoniam non multum latitudinis occupet) & rumpere facilè pro sua densitate & impetu aciem aduersam. Apta etiam est, vt sensim per locorum angustias transeat. Opponitur ei pedestris acies, quæ transuersa phalanx vocata est: porrigit enim se longius, vt etiam, si interrumpatur, exigua sit, quæ rumpitur altitudo, & equitum impetus non in multitudine hæreat, sed in vacuum breui efferatur. Hæc enim caussa est, cur multiplicem ad suam altitudinem habeat longitudinem.

Turma parte altera longior.

y y y
y y y
y y y
y y y
y y y
y y y
y y y
y y y
y y y
y y y

Frons.

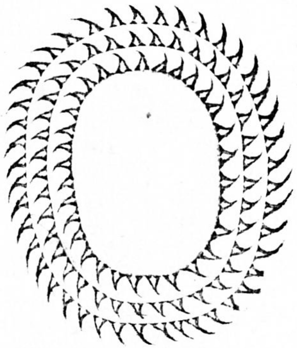
d d d d d d d d d d d d d d d
d d d d d d d d d d d d d d d

Phalanx transuersa.

EST &

Est & altera turma oui similitudinem gerens, de qua nihil amplius dici potest, quàm ita esse compositam, vt verset quidem, sed non iuget. Nam eius vsum commoditatemque superiùs exposuimus. Ergo genus id inuẽtum ab Ilione Thessalo, mandatum pòst exercitationi ab Iasone Medeæ marito. Tutum etiam & percommodum esse, cùm vndique custodiatur decurione, tergiductore, custodibus lateris, apertum iã est. Constat hæc turma ex equitibus sagittariis more Armeniorum & Parthorum. Opponitur ei acies pedestris, quæ Epicampius emprosthia dicitur, id est, inflexa antica, ob eam rem, quia ductis cornibus in partem priorem in sinum se circumagit, flexumque imitatur. Fraudem hæc in sagittarios equites ita emolitur, vt vel egressos & cominus dimicantes, suo complectatur sinu, & circumueniat: vel cornibus suis perturbet illorum robur, & frangat, atque ita medio milite alacriore possit euincere.

Turma ad oui speciem.

d d d d   d d d
d d d d *Frons.* d d d
d d d d   d d d
d d d d d d d d d d d
d d d d d d d d d d d
d d d d d d d d d d d
d d d d d d d d d d d

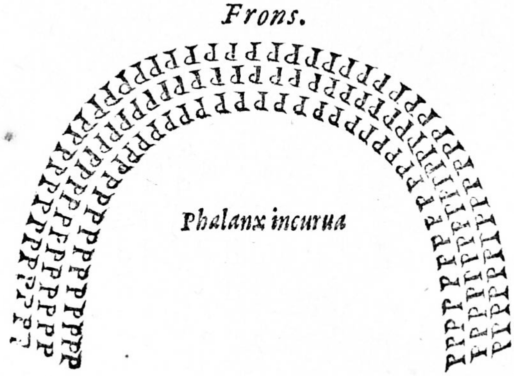
Phalanx inflexa antica.

QVIN etiam genus habetur phalangis, quæ Epicampius opisthia dicitur, contrario modo quàm superior informata. Cùm enim illa ante se flectat, hæc sua cornua in partem ducit posteriorem, itaque vt illa antica, sic hæc postica nominetur. Vtilis ea quoque ad fraudem est: quippe quæ parte media patens, paucos qui præcedant, ostendat: multos autem, qui ponè subsequantur habeat: vt si conflictum tolerarint superarintq́;, satis sit: sin minus, facilè ad vtramque suorum partem recurrere, iungiq́ue maiori ordini valeant. Quæ autem contra id genus opponitur, incurua ob id appellata est. quoniam in portionem flectitur orbis. Studet hæc suas copias paruas esse ostendere frontis incuruæ ratione. Quippe cùm omnia quæ in orbem globúmve formantur, parua suo quidem ambitu esse videantur: quanquam si explicentur, in duplum se porrigunt: quod liquidum in columnis est, quæ cùm in orbem se colligant, vndecunque aspiciantur, dimidium sui tantùm patere patiuntur, reliquum penitus occultant. Est autem optimum instruendi artificium, vt plus inferas aduersariis copiarum, quàm primo aspectu ostendas.

Inflexa postica.

d d d d d d d d
d d d d d d d d
d d d d d d d d d d d d
d d d d d d d d d d d d

Frons.

EQVE-

EQVESTRIS phalanx quadrata, etsi forma seu figura quadra instruitur, tamen non numero quoq. aptatur quadro. Haud enim in quadratis numerum certo modo describimus. Sed licet etiam duplicem ad altitudinem reddere longitudinem, videlicet pro vsu imperatoris. Persæ potissimum forma hac vsi sunt, & Siculi & Græcorum complures, cùm & facilem esse instructum animaduerterent, & vsum commodiorem. Opponitur ei phalanx pedestris, quod rostrum vocamus, ita instructa, vt latera omnia armatis composita habeat. Trãslata hæc forma ab equestribus rostris est. Verùm in ordine equestri vnus in fronte primore satis sit. At in pedestri non vnus occursioni hostium sufficit, sed tres propugnent necesse est. Sic Epaminondas Thebanus Imperator, cùm apud Leuctra aduersus Lacedæmonios decertaret, constipatis in rostrum copiis, ingentem exercitum profligauit. Effici genus instruendi hoc solet, quoties duplaris antistomus, hoc est, anceps illa sua cornua priora coniungit, posteriora seiungit, ad formam literę V, deorsum inuersæ Λ.

Phalanx quadrata equestris.

y y y y y y y y y
y y y y y y y y y
y y y y y y y y y
y y y y y y y y y

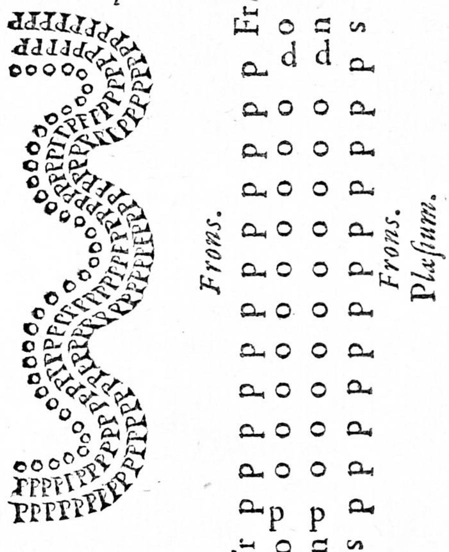
Frons.

Fro Λ *ns.*

Λ Λ Λ
Λ Λ Λ Λ Λ
Λ Λ Λ Λ Λ Λ Λ
Λ Λ Λ Λ Λ Λ Λ Λ Λ
Λ Λ Λ Λ Λ Λ Λ Λ Λ Λ Λ
Λ Λ Λ Λ Λ Λ Λ Λ Λ Λ Λ Λ Λ

Rostrum pedestre.

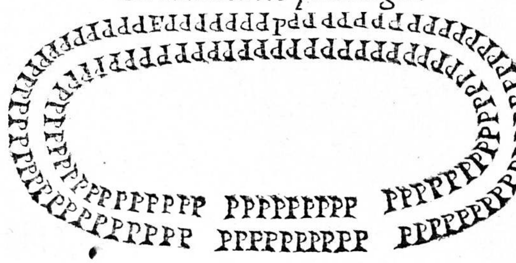
Phalanx implexa.

GENVS, quod Plæsium parte altera longius appellamus, multiplici longitudine, quàm altitudine constare, & omni ex latere armatis componi sagittariis ac funditoribus constitutis in medio, solitum est. Qui contra eiusmodi formam prœliantur, genus phalangis, quam implexam vocamus, obiiciunt, vt suæ formæ inęqualitate prouocent Plæsium aduersum impetum facere in eos, qui prominent, atque ita resoluant densam Plęsij instructionem. Et quidem decuriones implexæ phalangis duces aduersos obseruāt, vt si dēsa acie illi agant, ipsi quoq. densa excipiāt. Sin illi resoluantur, ipsi etiam diuisi occurrant.

PHALANGIS circumuentio est, cùm cornu vtrumque superat aduersarios, hoc est, excedit, & quasi complectitur.

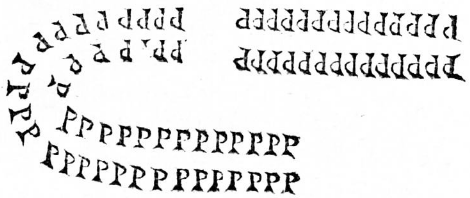
Circumuentio phalangis.

ALTE-

ALTERIVS cornu circumuentio est, cùm altero cornu hostē superamus. Vnde fit, vt qui sua phalange superat, idem etiam cornu superet aduersarium: qui autem cornu superat, nō propterea idē phalange superet. Fieri enim potest, vt etiam paucioribus copiis hostē superes tuo cornu, & complectaris.

Circumuentio alterius cornu.

EXTENVATIO est, cùm altitudo phalangis contrahitur, vt CX. XVI. quibus constat hominibus redigatur in pauciores.

IMPEDIMENTA haberi in primis necessarium est, & ducem iis constituere probum conuenit. Modis quinque possūt duci impedimenta. Aut enim pręcedent copias omnes, aut sequentur, aut in alterutro latere constituentur, aut in medio copiarum claudentur. Ponentur ante phalangem, si hostilem agrum ingredieris. Post phalangem, si latera metuis. Intra phalangem, si planum agmen placuerit ducere.

POSTREMO pręcepta repetemus, colligemusque omnia acierum instruendarū, si prius admonuerimus breuiter, quicquid præcipi vsus exigat, id & breue esse & omni ambiguitate carere oportere. non enim solùm celeritate est opus, verùm & claritate vocabuli, ne alij hoc, alij illud, & plerumque contrarium faciant. Verbi gratia, si dixeris, declina: verbo hoc audito possunt alij declinare in hastam, alij in scutum, quæ res non parum inferet perturbationis. Cùm itaque generis ac totius loco habeatur vocabulum illud, declina, adiungere debemus ad hastam, aut ad scutum, prout res exigit: & quidem antè, vt pars toti anteponatur, hoc modo, Ad hastam declina: ita enim omnes idem sine errore facient. Item immuta, aut euolue, generis pręfert communitatem: quam ob rem partem siue speciem præponemus, vt, in hastam immutare. Sic itaque præcipiemus, Laconicam euolue, Macedonicam euolue, Choreum euolue. Nam si euolue Laconicam dixeris, aut euolue Mace-

donicam

donicam, eueniet, vt diuersæ euoluendæ agantur species. Hac igitur ratione cauendum est, ne quid ambiguè, ne quid obscurè incertéque præcipiatur: & vt species suis anteponátur generibus, seruandum omninò est. Iuuat porrò ad eam rem plurimum silentium militum. Quocirca silendum in primis attendendumque imperabis: quod Homerus quoque poëta præclarè illis carminibus notat:

Sic Argiua phalanx in prælia densa moueri:
Assiduè paritérque suos dux quisque regebat
Imperitans: alij mox festinare silentes.
Dixeris haud tantas gentes sub pectore vocem
Condere, conspecti metuentes principis ora.

Barbarorum contrà tumultũ & turbam pecori ita comparat:

Ac veluti innumeræ domini locupletis in aula
Ad mulctam coguntur oues, balatibus illæ
Perculsæ charæ sobolis, voce omnia replent,
Sic Troum audiri per campos vndique clamor.

Et alibi eadem de re ita refert:

Tum Phryges ingenti strepitu & clamore feruntur,
More gruum passis liquido super äere pennis.
Quæ postquam gelidas hyemes hymbrémque niualem
Fugêre, Oceani repetunt clangoribus vndas.
Ast animos taciti spirantes ire Pelasgi,
Alter in auxilium alterius properare parati.

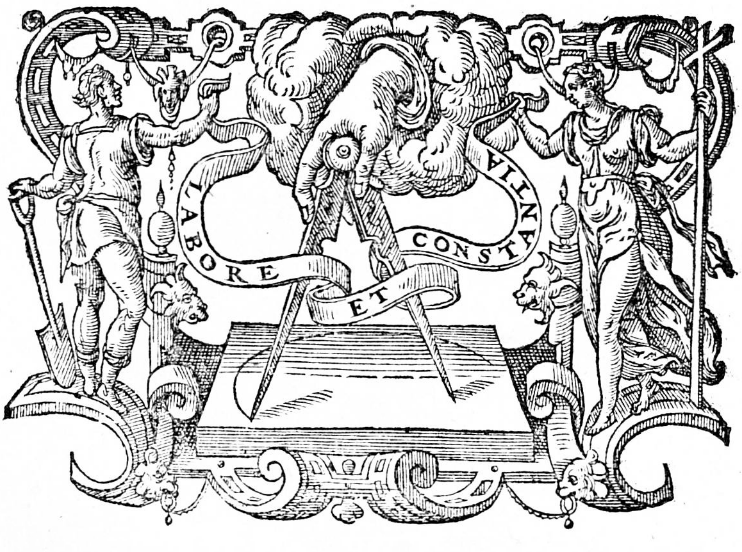
AGE ad arma, adsiste ad arma, impedimenta à phalange secedant. Miles attendat præceptis, suscipe, recipe, dista, erige spiculum, versa, iuga, respice pręcedentem, suam decuriam dirigat tergiductor. Constituta interualla conserua, ad hastam declina, collige, ita consiste, in arrectum redde, ad scutum declina, collige, ita consiste. Ad hastam immutare, collige. Ita cõsiste. Altitudinem duplica, restitue. Laconicam euolue, restitue. Macedonicam euolue, restitue. Choreum euolue, restitue: ad hastam conuerte, restitue ad hastam: inflecte, restitue. Hæc de aciebus instruendis habui, quæ breuiter ad te scriberem, Imperator, tibi victoriam, hostibus profligationem allatura. Vale.

FINIS.

MODESTI
DE VOCABVLIS
REI MILITARIS
LIBELLVS,

AD

TACITVM
AVGVSTVM.

ANTVERPIÆ,
Apud Chriſtophorum Plantinum.
M. D. LXXXV.

NOBILISS. AC GENEROSISS.
IOAN. GVILIELMO A SPANGEN. D. IN SPANGEN, BOVDRY, &c. ET WALRANDO AB HAEFTEN, D. IN HAEFTEN, HERWIINEN, &c.

GODESCALCVS STEWECHIVS S. D.

VT *reliqua omnia; itidem prudenter & grauiter inprimis à C. Sallustio hoc scriptum est:* Maiorũ gloria posteris quasi lumen est, neq. bona, neque mala illorum in occulto patitur: *quã quidem sententiam animis vestris, Nobilissimi ac generosissimi adolescentes, impressam si seruabitis, quod equidem facturos non diffido, numquam non meminisse poteritis quantum oneris vobis cum honore impositum sit. Parentes vterque in aulis principum educatos laudare, natales longos, ac illustrem prosapiam recensere potestis. Taceo quæ in lubrico maximè posita sunt, corporis, & fortunæ bona. Omnia hæc ego aliena deputo, propria verò illa, quæ neq. hereditaria sunt, nec casu pendula: hoc est bonas artes, atque animis vestris insita virtutum & summi boni semina. Imagines maiorum circumspicere lubebit, occurrent vndequaque qui patrum, auorumque laude non contenti, ipsimet nomen rebus bello ac pace gestis auxerint. nobilitatis vestræ antiqua initia, egregia virtutum exempla domi proposita conspicitis. quare (vt quidem adhuc pro virili facitis) conandum vobis institutioni meæ, & exspectationi amicorum respondeatis. Ea in re quibus adminiculis opus sit non ignoro. tum & illud probè scio, neque scientiam, neque pru-*

dentiam vobis defuturam, quibus cùm rebus vestris aliquando superesse, tùm præesse subditis queatis. In excolendo ingenio, moribúsque vestris formandis, dico audacter, strenuam operam nauaui. imò ab ea hora, qua meæ fidei commißi estis, nihil mihi antiquius fuit, quàm de vobis, & per vos de rep. bene mereri. Dum artibus liberalibus vos imbui, in Historiarum lectione præiui, iuris elementa edocui, numquam in vobis discendi studium, numquam obsequendi officium requisiui. nunc porrò, si lectio iuris molestior, si fastidiosa vobis videbitur; at historiam è manibus numquam deponite. Hæc rerum magistra est, exempla, quibus vita instituenda sit, tanquam in amplißimo orbis theatro spectanda proponit. hæc & secundā, & aduersam fortunam ferre docet: res gerere; prouincias, regna administrare volentibus historia non minus necessaria est, quàm in naui gubernator, in puppi clauus. Venio tandem ad libellum Modesti, quem de Vocabulis rei militaris inscriptum videtis. eum à me qualiter qualiter emendatum, id est collatum cum scriptis Vegetij, æquo animo accipite, & quid de nomine auctoris, quid de opusculo ipso censendum sit mecum expendite. Scio esse qui huic plagij notam inurere, & quasi, Fl. Vegetij labores sibi suppositum ierit, insimulare conati sint: verumtamen illi non animaduerterunt puto Vegetium sub Valentiniano Imperatore; Modestum sub Tacito floruisse. qui Tacitus tres Valentinianos & vnde genus illi duxere Gratianum ipsum spacio XC. *& quod excurrit annorum præcessit. hoc amplius, epitomen tantùm ex diuersis bellicæ disciplinæ scriptoribus Vegetium confecisse, nemini potest esse incognitum: Modestus verò quis fuerit suspicari facilius sit, quàm pro certo adfirmare. Valete. A. D.* XIII. *Kal. Februarij.*
∞. D. LXXXIV.

MODESTI

MODESTI LIBELLVS, DE VOCABVLIS REI MILITARIS, AD TACITVM AVGVSTVM.

R†ES militaris in tres diuiditur partes, equites, pedites, classes. Equitum alas dicunt, eò quòd ad similitudinem alarum ab vtraque parte protegant acies, quæ vexillationes vocantur à velo, quia velis, hoc est, *flammulis vtantur. Est & aliud genus equitum, qui legionarij vocantur, propterea quòd connexi sint legioni. Verùm ipsi pedites in duas diuisi sunt partes, hoc est, in legiones, & in auxilia. Auxilia à sociis, vel fœderatis gentib. mittebantur. Legio autē ab eligendo appellata est, quod vocabulum, eorum desiderat fidem atq. diligentiam, qui milites probant. †Producendi verò tyrones sunt semper ad campum, & secundum matriculæ ordinem in aciē dirigendi, ita vt primo simplex, & extensa sit acies, ne quos sinus, ne quas habeat *curuationes, sed æquali, legitimoque spacio miles distet à milite: *& præcipiendum, vt subitò duplicent aciem, ita vt in ipso impetu is, ad quem respondere solēt, ordo seruetur. Tertiò præcipiendum, vt quadratam aciem repentè constituant, quo facto in *Tyronium, quem cuneum vocant, acies ipsa vertenda est: quæ ordinatio plurimum prodesse consueuit in bello. †Auxiliares, *cùm ducuntur ad prœlium, ex diuersis locis, ex diuersis *moribus venientes, nec disciplina inter se, nec affectione consentiunt: & alia instituta, & alius inter eos est vsus armorum. Necesse est autem, *tardè ad victoriam peruenire, qui discrepant antè, quàm dimicent. Legionibus semper auxilia, tanquam leuis armatura, in acie iungebantur, vt in iis prœliandi magis adminiculum esset, quàm principale subsidium. *In omnibus autoribus inuenitur, singulos consules aduersum hostes copiosissimos, non amplius, quàm binas duxisse legiones, additis auxiliis sociorum: tanta in illis erat exercitatio, tanta fiducia, *vbi cuiuis

† *Vegetius lib 2. cap. 1.*

* *legendum* Flammeolis.

† *Veget. lib. 1. cap. 26.*

*curuaturas.

*Tunc.

*trigonum.

† *Veg lib. 2. cap. 2.*

*conducuntur.

*numeris.

*tardius.

* *Veg. lib. 2. cap. 4.*

*vt.

Veg. lib. 2. cap. 6. bello duæ legiones crederentur posse sufficere. † Sciendum est* enim, in vna legione decem cohortes esse debere: sed prima cohors reliquas, & numero militum, & dignitate præcedit: nam genere atque institutione literarum viros electissimos quærit. Hæc enim suscipit aquilam, quæ præcipuum signum in Romano est semper exercitu, & totius legionis insigne. Imagines Imperatorum, * has enim imagines, tanquam diuina, & præsentia signa singuli venerantur. Habet pedites mille CV. Equites loricatos CXXXII. & appellatur cohors milliaria: hæc caput est legionis. Ab hac [enim] cùm pugnandum est, prima acies incipit ordinari. Secunda cohors habet pedites* DLX, equites LXVI. & appellatur cohors quingentaria. Tertia cohors similiter habet pedites*DLX. equites LXVI. sed in hac cohorte tertia validiores*& probati milites, qui in media acie consistant. Cohors quarta, habet pedites 555. equites 66. Cohors quinta habet pedites 555. equites 66. Sed quinta cohors strenuos desiderat milites: quia sicut prima in dextro, ita quinta in sinistro ponitur cornu. Hæ quinq. cohortes in prima acie ordinátur. Sexta cohors habet pedites 555. equites, 66. In* prima quoque* enucleati asscribendi sunt iuniores: quia in secunda acie post aquilam, & imagines cohors sexta consistit. Cohors septima habet pedites 555. equites 66. Cohors octaua habet pedites 555. equites 66. sed & ipsa animosos desiderat viros: quia in secunda acie consistit in medio. Cohors nona habet pedites 555. equites 66. Cohors decima habet pedites 555. equites 66. & ipsa bonos consueuit accipere bellatores: quia sicut in secunda acie sexta dextrum, ita decima sinistrum possidet cornu. Iis decem cohortibus legio plena fundatur, quæ habet pedites VI. mill. CV. equites DCCXXVI. Minor itaque numerus armatorum in vnaquaque legione esse* debet. Maior autem consueuit esse: * & non tantùm vnam cohortem, sed etiam alias milliarias, [si] fuerit iussa, suscipere. † Tribunus maior, per epistolam sacram, Imperatoris iudicio destinatur. Minor tribunus prouenit ex labore. Tribunus autem vocatur ex tribu, quia præest militibus, quos ex tribu primus Romulus legit. Ordinarij dicuntur, qui in

Margin notes: *autem. — *Aliter hæc apud Veg. — *DLV, — *DLV. — *probari moris est, quia in m. a. consistit. — *ipsa. — *enucleatim — *non debet. — *si non. — *Veg. lib. 2. cap. 7.*

qui in prœlio primos ordines ducunt. Aquiliferi, qui aquilam portant. Imaginarij, qui Imperatoris imagines ferunt. Optiones, ab optando appellati: quòd antecedentibus ægritudine præpeditis, hi tanquam adoptati, cum eorum vicario solent vniuersa curare. Signiferi, qui signa portant, quos nunc draconarios vocant. Tesserarij, qui* tesseras per contubernia militum nuntiant. Tessera autem dicitur, præceptum ducis, quo vel ad aliquod opus, vel ad bellum mouetur exercitus.* Torquarij duplares, torquarij simplares: quibus torques aureus *solius virtutis præmium fuit: quem qui meruisset, præter laudem interdum duplam consequebatur annonam.† Item primus hastatus duas centurias, id est CC. homines ducebat in acie secunda, quem nunc ducentarium vocant. Princeps autem primæ cohortis centuriam semis, hoc est, CL. homines *gubernat. Sic decem centurionibus regebatur. quibus magnæ vtilitatis [gratia] magnus honor à veteribus est constitutus: vt ceteri milites, ex tota legione, omni labore, ac deuotione contenderent ad tanta præmia peruenire. Erant etiam centuriones qui singulas centurias curabant, qui nunc centenarij nominantur. Erant decani* decem militibus præpositi, qui nunc caput contubernij vocantur. Secunda cohors habet centuriones quinque. Similiter tertia & quarta, vsque ad decimam cohortem. In tota autem legione erant centuriones *LXVI.† Sed legati Imperatoris* ex consularibus ad exercitus mittebantur, quibus legiones, & auxilia vniuersa obtemperabant, in ordinatione pacis, vel necessitate bellorum. in quorum locũ illustres viros constat, magistros militum substitutos; à quibus non tantùm binæ legiones: sed etiam plures* numero gubernantur. Proprius autem iudex erat præfectus legionis, habens comitiuam primi ordinis dignitatem, qui absente legato tanquam vicarius ipsius potestatem maximam retinebat: tribuni vel centuriones, cæterique milites eius præcepta seruabant vigiliarum, siue* profectionis. Tesseras ab eodem petebant. Si miles crimen aliquod admisisset, authoritate præfecti legionis, à tribuno deputabatur ad pœnam. Arma omnium militum, item equi, vestes, & annona ad curam

*tesseram.

*Torquati.

*solidæ.

†Veg. lib. 2. cap 8.

*gubernabat. Sic decem cēturiæ cohortis primæ, à quinque ordinariis regebantur. q. m. vtilitates, magnus h.

*denis.

*LV.

†Veg. lib. 2. cap. 9.

*exconsulibus.

*numeri.

*profectionis tesseras, ab. e. p.

*exercitio.

ipsius pertinebant. Disciplina, seueritas,*exercitus non solùm peditum, sed etiam equitum legionariorum præcepto eius quotidie curabatur. †Primum signũ totius legionis est aquila, quã aquilifer portat. Dracones etiam per singulas cohortes à Draconariis feruntur ad prœlium. Sed antiqui qui sciebant in acie, commisso bello celeriter ordines, aciesque turbari, atque cõfundi: ne hoc posset accidere, cohortes in centurias diuiserunt, & singulis centuriis singula vexilla constituerunt: ita vt ex qua cohorte, vel quota esset centuria, in illo vexillo litteris esset ascriptũ: quod intuentes, vel legentes milites, in * quemuis tumultum à contubernalibus suis aberrare non possent. Centuriones insuper, qui nunc * centurij vocantur, nimirum bellicosas loricas transuersis cassidum cristis, vt à suis facilius noscerentur, habebant:*quique singulas gubernare iusserunt cateruas, vt nullus existeret error: cùm* cuncti milites sequerentur non solùm vexillum suum, sed etiam centurionem, qui signum habebat in galea. Rursus ipsæ centuriæ in contubernia diuisæ sunt, vt decem militibus sub vno papilione degentibus, vnus [quasi] præesset decanus, qui caput contubernij nominatur. Contubernium autem manipulus vocabatur, ab eo, quòd coniũctis manibus pariter dimicabant. † Quemadmodum inter pedites centuria, vel manipulus appellatur, ita inter equites turma dicitur: & habet vna turma equites triginta duos. Huic qui præest, decurio nominatur.* Pedites qui decem decadibus centuriæ præerant, ab vno centurione sub vno vexillo gubernantur. Similiter trigintaduo equites ab vno decurione sub vno vexillo reguntur. Præterea*centurio eligendus est, [qui sit] magnis viribus, [&] procera statura, qui hastas vel missilia peritè iaculetur, & fortiter: *Similiter eligendus est decurio, qui turmæ equitum præponatur, in primis habili corpore, vt loricatus, & armis circũdatus õnib., cũ summa admiratione equũ possit ascendere, equitare fortissimè, cõto sciẽter vti, sagittas doctissimè mittere; turmales suos, id est, sub cura sua equites positos erudire ad omnia, quæ equestris pugna deposcit. † Nunc qualiter instruenda sit acies, si pugna immineat, declaretur vnius legionis exemplo:

†*Veg. lib. 2 cap. 13.*

*quantonis tumultu.

*centenarij.

**Legerim. cuique Q. pro C.*

*centeni.

†*Veg. lib. 2. cap. 14.*

**aliter hæc apud Vegetiũ leguntur.*

*sicut centurio.

**Multa hic inserit Vegetius.*

†*Veg. lib. 2. cap. 15.*

emplo: quod ſi vſus exegerit, transferri poſſit ad plures. Equites locantur in cornibus. Acies peditum à prima cohorte incipit ordinari in cornu dextro, huic cohors ſecunda coniungitur. Tertia cohors in media acie collocatur, huic annectitur quarta. Quinta verò cohors ſiniſtrum ſuſcipit cornu, ſed ante ſigna, & circa ſigna, nec non etiam in prima acie dimicantes, principes vocabãtur, hoc eſt, ordinarij, ceteriq́ue principales. Hæc erat grauis armatura, * quæ habebat caſſides, cataphractas, ocreas in cruribus, ſcuta, gladios maiores, quos ſpathas vocant: & alios minores, quos ſemiſpathas nominant, plumbatas quinas poſitas in ſcutis, quas primo impetu iaciunt. Item bina miſſilia, vnum maius, ferro triangulo vnciarum nouem, haſtile pedum quinque ſemis, quod pilum vocabant, nunc ſpiculum dicitur, ad cuius iactum exercebantur præcipuè milites, quod arte, & virtute directum, & ſcutatos pedites, & loricatos equites ſæpè tranſuerberat: aliud minus, ferro vnciarum quinque, * haſtili trium pedum ſemis, quod tunc verriculum, nunc verutum dicitur. Prima acies principum, ſecunda haſtatorum armis talibus * dicetur inſtructa. †Sed in ſecunda acie dextro cornu cohors ſexta ponebatur, cui iungebatur ſeptima. Octaua cohors mediam aciem tenebat, nona comitante. Decima cohors in ſecunda acie * ſemper obtinet cornu. † Inſtructionis verò lex eſt, vt in primo ordine exercitati, & veteres milites collocẽtur, quos anteà principes vocabant. In ſecundo ordine circumdati * cataphractis, & optimi milites cum ſpiculis, vel lanceis ordinẽtur, quos * prohaſtatos vocabant. Inter * ordinem à tergo vallatum ſex pedes diſtare voluerunt, vt haberent pugnantes ſpacium accedendi, atque recedendi: vehementius enim cum ſaltu, curſuq́ue tela mittuntur. In his duobus ordinibus ætate maturi, & vſu confidentes, & muniti grauioribus armis collocantur. Hi enim ad vicem muri nec cedere, nec ſequi alium debent, ne ordines * turbentur: ſed aduerſarios * vehementes excipere, & ſtando, pugnandoq́ue repellere, vel fugare. Tertius ordo diſponitur de * armatis velociſſimis, de ſagittariis iuuenibus, de bonis iaculatoribus, quos antea ferentarios nominabant. Quartus autem or-

*qui habebant.

*haſtile.

*docetur.

†*hic multa inſeruntur apud Veg.*

*ſemper ſiniſtrum ob.

†*Veg. lib.* 3. *cap.* 14.

*cataphractis ſagittarij

*prius haſtatos.

*ordinem autem, & ordinem à tergo in latum ſex.

*turbent.

*venientes.

*armaturis.

tem ordo* conſtituitur de ſcutatis expeditiſſimis: de ſagittariis iunioribus, de his qui alacriter ſe agunt verutis, vel martiobarbulis, quas plumbatas* nominant, qui dicebantur leuis* armaturæ. Sciendum eſt ergo* ſtantibus primis ordinibus, tertium, & quartum ordinem ad prouocandum cum miſſilibus & ſagittis primo loco ſemper exire: qui ſi hoſtes in fugam vertere poterunt, ipſi cum equitibus perſequuntur: ſi verò ab hoſtibus pulſi fuerint, redeunt ad primam, & ſecundam aciem, & inter ipſas recipiunt ſe ad loca ſua. Prima autem & ſecunda acies cùm ad [machæras, id eſt,] ſpatas & pila (vt dicitur) ventum fuerit, totum ſuſtinent bellum. In quinta acie* ponebantur baliſtarij, funditores, [tragularij,] fuſtibulatores, qui fuſtibalis lapides iaciunt.* Fuſtibalus eſt longus pedes quatuor, cui per medium ligatur funda de corio, & vtraque manu impulſus, propè ad inſtar onagri dirigit ſaxa.* Sextus ordo poſt omnes à firmiſſimis, & ſcutatis, & omni genere armorum munitis* bellatores tenebat, quos antiqui Triarios appellabant. Hi, vt requieti, & integri acrius inuaderent hoſtes, poſt vltimas acies ſedere conſueuerant. Sed ſi quid in primis ordinibus accidiſſet, de eorum viribus reparationis ſpes tota pendebat. † Omnes autem ſignarij, quamuis pedites ſint, loricas minores accipiebant, & galeas, ad terrorem hoſtium, vrſinis pellibus tectas. Centuriones verò habebant cataphractas, & ſcuta, & galeas ferreas,* tranſuerſis, & argentatis criſtis, vt facilius agnoſcerentur à ſuis. † Illud autē ſciendum eſt, & modis omnibus retinendum, quòd commiſſo bello, prima, ac ſecunda acies ſtabat immota. Triarij quoque reſidebant. Ferentarij autem* armatura leuis, & ſagittarij, & funditores, aduerſarios prouocabant, ante aciem procedentes, ſi hoſtes fugare poterant, ſequebantur: [ſed] ſi eorum virtute,* ac multitudine premebantur, reuertebantur ad ſuos, & poſt eos ſtabant. Excipiebat autem prœlium grauis armatura,* & tanquam murus (vt ita dicam) ferreus ſtabat,* & non ſolùm miſſilibus, ſed etiam gladiis cominus dimicabant. Et ſi hoſtes fugaſſent, non ſequebatur grauis armatura, ne aciem ſuam, ordinationemq; turbaret,* & diſperſos recurrentes hoſtes, incompoſitos* opprimeret,

*conſtruitur
*nominant, dimicant,
*armatura.
*ſtantibus duobus pr.
*ponebantur interdū carrobaliſtæ, manubaliſtarij, f.
*Fuſtibalus fuſtis eſt.
**Multa inſerit Veg.*
*bellatorib. tenebatur,
†*Veg. lib. 2. cap. 16.*
*ſed tranſuerſis.
†*Veget. lib. 2. cap. 17.*
*armaturæ, exculcatores, ſagittarij, funditores, hoc eſt leuis armatura, aduerſarios p.
*aut
*quæ
*& ad diſperſos.

primeret, sed leuis armatura cum funditoribus, sagittariis, & equitibus fugientes, sequebatur inimicos. Hac dispositione, * ac cautela, sine periculo legio vincebat, aut superata seruabatur incolumis: quia legionis * vis est, facilè nec fugere, nec sequi. † Sed ne milites aliquando in tumultu prœlij à suis contubernalibus aberrarent, diuersis cohortibus diuersa in scutis signa pingebant. † Præterea in * aduerso vniuscuiusq. militis erat nomen literis asscriptum, addito * ex qua cohorte, quáve centuria. Ex his autem apparet legionem benè institutam, quasi * inuictissimam esse ciuitatem, quæ omnia prœlio necessaria secum vbique portaret: nec metueret repentinum hostium superuentum, quæ etiam in mediis campis subitò fossa valloque muniretur. † Habet præterea legio tubicines, cornicines, buccinatores. Tubicines ad prœlium vocant milites, & rursus receptui canunt. Cornicines quotiés canunt, non milites, sed signa ad eorum obtemperant nutum. Ergo quotiens ad aliquod opus exituri sunt soli milites, tubicines canũt: quotiens mouenda sunt signa, cornicines canunt. * Classiarij autem appellantur buccinatores, qui cornu ducunt exercitum: hoc insigne videtur imperij, quia classicum canit Imperatore præsente, vel cùm in militem capitaliter animaduertitur. Hoc enim ex imperialibus legibus fieri necesse est. Siue ergo ad vigilias, vel * angarias faciendas, siue ad opus aliquod, vel ad cursionem campi exeunt milites, tubicine vocante operantur; * rursus tubicine admonente cessant. Cùm autem mouentur signa, aut iam mota figenda sunt, cornicines canunt. Quod ideo in omnibus exercitiis, & * processibus custoditur, vt in ipsa pugna facilius obtemperent milites; siue eos pugnare; siue stare; siue sequi; vel redire * præcipiunt duces. Siquidẽ ratio manifesta est, semper in * acie debere fieri, quod necessariò faciendum videtur in prœlio. † De singulis centuriis quaterni equites, & quaterni pedites excubitum * nocte faciunt. Et quia impossibile videbatur, in speculis vigilantes singulos permanere; ideo in quatuor partes, ad * desidem sunt diuisæ vigiliæ, vt non amplius, quàm tribus horis nocturnis * necessarium sit vigilare. A tubicine omnes vigiliæ committuntur, &

*opprimerent.
*atque.
*ius est.
† *Veg. lib. 2. cap. 18.*
† *Apud Veg. quædam inseruntur.*
* aduerso scuto.
* ex qua esset
* munitissimam.
† *Veg lib. 2. cap 22.*
* *longè aliter hæc apud Veg.*
* agrarias.
* & rursus.
* processionibus.
* præceperint.
* otio.
† *Veg lib. 3. cap. 8.*
* noctibus
* clepsydram
* necesse.

finitis

† Veg lib. 3. cap. 16.

*contati.

*Malim, findenda.

*quos drungos, hoc est *quos.

*Inclusa absunt in IX, exemplaribus Vegetij.

† Veg. lib. 3. cap. 24.

*è ferro.

*elephãtos.

*prætercurrentibus.

finitis horis à cornicine reuocantur. † Constructa acie peditum, equites ponuntur in cornibus, ita vt loricati omnes & *contecti iuncti sint peditibus: Sagittarij autem, vel qui loricas non habent, longius euagentur: à fortioribus namque equitibus peditum protegenda sunt latera, & à velocioribus, atque expeditis hostium cornua semper *fundenda, atque turbanda. Scire debet dux contra *cuneos, hoc est globos hostium, *quot equites oporteat poni. Nam nescio qua occulta ratione, imò penè diuina, alij contra alios dimicant melius: & qui fortiores vicerant, ab inferioribus sępè vincuntur. Quòd si equites impares fuerint, more veterum, velocissimi cum scutis leuibus pedites, ad hoc ipsum exercitati, iisdem miscendi sunt, quos expeditos [quasi volitantes] velites nominabant. Quo facto, quamuis fortissimi equites hostium euenerint, tamen aduersus mixtum agmen pares esse non possunt. Vnum hoc remedium omnes duces veteres inuenerunt, vt assuefacerent iuuenes currentes egregiè, & inter binos equites, singulos ex his pedites collocarent, cum leuioribus scutis, gladiis, atque missilibus. † Elephanti in prœliis magnitudine corporum, barritus horrore, formæ ipsius nouitate, homines, equosque conturbant. Hos contra Romanum exercitum primus in Lucania rex Pyrrhus eduxit. postea Hannibal in Aphrica, rex Antiochus in Oriente, Iugurtha in Numidia, copiosos habuerunt. aduersus quos diuersa excogitarunt genera armorum. Nam Centurio in Lucania gladio manum, quam promuscidem vocant, vni abscidit: & bini cataphracti equi iungebantur ad currum, quibus insidentes clibanarij, sarissas, hoc est, longissimos contos, in elephantos dirigebant.

ALII contra elephantos, cataphractos milites immiserunt, ita vt in brachiis eorum, vel in cassidibus, vel humeris, aculei ingentes ponerentur *ex ferro, ne elephas bellatorem contra se venientem posset apprehendere. Præcipuè tamen antiqui velites aduersus *elephantes ordinauerunt. Velites autem erant iuuenes leui armatura, corpore alacri, qui ex equis optimè missilia dirigebant: hi equis *præcurrentibus, ad latiores lanceas, vel maiora spicula beluas occidebant. Sed crescente

cente audacia, postea collecti plures milites, pariter pila, id est, missilia in elephantos congerebant, eosque vulneribus elidebant. Illud additum est, vt funditores cum fustibalis, & fundis, rotundis lapidibus destinatis, [in] illos, per quos regebantur *elephantes, cùm ipsis turribus affligerent, atque mactarent. quo nihil tutius inuenitur. * postea venientibus beluis, quasi irrupissent aciem, spacium milites dabant: quæ cùm in agmen medium peruenissent, circumfusis vndique armatorum globis, * à magistris [militum] absque vulneribus, capiebantur * illæsi. † Sed optima ratio est, & ad victoriam plurimùm confert, vt lectissimos de peditibus, equitibusque cum vicariis, comitibus, tribunisque vacantibus habeat dux post aciem, in subsidiis præparatos, alios circa cornua, alios circa medium: vt sicubi hostis vehementer insistit, ne rumpatur acies, prouolent subitò, & suppleant loca, additaque virtute, inimicorum audaciam frangant. * Huius cautelam primi Lacones inuenerunt, imitati Carthaginienses, * Alteram post hæc vbique seruarunt: hac dispositione nulla melior inuenitur. Nam directa acies hoc solùm agere debet, * petere, vt hostem repellat, aut fundat. Si cuneus sit agendus, aut forfex, superfluos habere * debebit, de quibus cuneum, * forficemque faciens, ducenda sit. Gnauiter ex abundantibus ducitur. Nam si de loco suo ordinatum militē transferre cœperis, vniuersa turbabis. * Quòd si bellatorum copia tibi non abundat, melius est habere aciem breuiorem, dummodo in subsidiis colloces plurimos. † Cùm explorator hostium latenter oberrat in castris, omnes ad * tentorium suum per diem redire iubeantur: statim deprehenditur explorator. Cùm consilium tuum cognoueris aduersariis proditum, dispositionem mutare te conuenit. * [Raró enim manet absconditum, quod ad notitiam multitudinis iam peruenit.] Fieri quid debeat tractato cum multis: quid verò facturus sis, cum paucissimis, ac fidelissimis, vel potius ipse tecum. † Hæc Martij operis præcepta, per diuersos autorum libros dispersa, Imperator inuicte, mediocritatem meam abbreuiare iussisti, ne vel fastidium nasceretur ex plurimis, vel plenitudo fidei deesset in paruis. † Neque enim degenerauit

*elephanti.
*præterea.
*cum.
*illæsæ.
† *Veg, lib. 3. cap. 17.*
*Hoc primi La.
*Romani.
*si potest.
*debes.
*aut forficem facias. Si ducenda sit Serra, itē ex abundandantibus du:
* *hic Veg. aliquanta præmittit.*
† *Veg. lib. 3. cap. vlt.*
*tētoria sua.
* *Inclusa ab auctore sunt.*
† *Veg. lib. 3. prologo.*
† *Veg. lib. 1. cap. vlt.*

in hominibus Martius calor, nec * defectæ sunt terræ, quæ Lacedæmones, quæ Athenienses, quæ Marsos, quæ Samnites, quæ Pelignos, quæ ipsos progenuere Romanos. Nónne Epiri armis plurimum aliquando valuerunt? Nónne Macedones, ac Thessali superatis Persis, vsque ad Indiam bellando penetrarunt? Dacos autem, & Mysos, & Thraces * inter bellicosos semper fuisse manifestum est, vt ipsum Martem fabulæ apud eos natum esse confirment. Longum est, si vniuersarum prouinciarum vires enumerare contendam, cùm omnes in Romani imperij ditione consistant. Sed * longa securitas pacis, homines partim ad delectationem otij, partim ad ciuilia traduxit officia: ita cura exercitij militaris primò negligentius agi, postea dissimulari, ad postremum olim in obliuionem perducta, cognoscitur.

*effœtæ.

*in tantùm bellicosos.

*longæ.

FINIS.

CASTRAMETATIO ROM. EX POLYBII LIB. VI. HISTORIARVM.

Versa olim è Græco ab A. Iano Lascari.

POSTEAQVAM autem declarauere consules, tribunos militum constituunt: quatuordecim quidem ex iis, quibus quinque annua stipendia facta sunt: decem autem alios præter hos, ex iis qui decem reliqua fecerunt. equites sanè, qui decem: pedites verò, ex iis qui sextum & quadragesimum ætatis attigerunt annum. quos in necessitate reipublicæ duntaxat stipendia facere est opus. illis exceptis, quorum census quadringentas drachmas non excedit. hos enim omittunt, omnes ad vsum nauticum reseruantes. Quòd si aliquando necessitas vrgeat, tenentur pedites viginti annua stipendia facere. Vrbanum autem magistratum inire licet nemini, priusquam decem annua stipendia perfecerit. Cùm verò militum delectum habituri sunt, consulari pręditi magistratu, prædicũt publicè diem, quo adesse oportebit Romanos omnes, per ætatem ad arma idoneos. atque id singulis annis faciunt. Vbi verò aduenit præstitutus dies, omnibus qui militiæ habiles sunt, in vrbem coëuntibus, atque in capitolium aggregatis, diuidunt se ipsi iuniores tribuni: sicut populus, imperatorésve instituerint, in quatuor parteis: quoniam in quatuor ipsi legiones vniuersam, primamque partitionem copiarum distribuunt. atq; ij, qui primi quatuor electi sunt, primæ legioni assignantur: tres qui deinceps, secundæ legioni tribuuntur: quatuor subsequentes tertiæ, tres vltimi, in quartam transferuntur. Ex prouectioribus verò, duos sanè primos primæ tribuunt legioni: treis secundos, secundæ: duos subsequentes, tertiæ: treis vltimos, quartæ. ex prouectioribus inquam. Cùm in hunc modũ

tribuni ordinati, constitutique fuerint, vt omnes legiones æquales principes habeant: post hæc seorsum cuiusque legionis tribuni sedentes, tribus sigillatim in legiones sortiuntur, aduocantque quam sors assiduè prætulit. atque ex ea eligunt quatuor adolescentes, ætate, & corporis habitu quàm simillimos: productisque iis optionem faciunt primi primæ legionis tribuni. secundi secundæ. tertij tertiæ. postremi quartæ. Rursus quatuor aliis productis, primi optionem faciunt secundæ legionis tribuni, & sic deinceps: vltimi autem primæ. post hos aliis quatuor productis, primi accipiunt tertiæ legionis tribuni. postremi secundę. semperque in hunc modum ad portionem, atque ambitu quodam facta electione, accidit vt pares in legiones singulas viri distribuantur, cùm verò elegerint præsentem multitudinem (hoc autem est, vt faciant singulas legiones modò quaternûm millium & ducentorum peditum, modò quinque millium, si quando maius aliquod videatur periculum imminere) iis ita distributis, equites antiquitus sanè posteriores peditibus legionariis solebant recensere, nunc verò priores. censusque eorum habita ratione, ditiores à censore deliguntur, describuntque trecentos in singulas legiones. Delectu perfecto, prædictum in modum congregant ex iis tribuni suos quisque per singulas legiones. vnumque eligentes maximè idoneum, sacramento adigunt profiteri, obtemperaturum se ducibus procul dubio atque eorum mandata pro viribus executurum, tum reliqui iurant singulatim procedentes: idipsum significantes, omnia videlicet facturos sese, quemadmodum primus ille. Per idem tempus consulari præditi potestate edicunt præfectis sociarum ciuitatum in Italia, è quibus auxilia putant accersenda, numerum indicantes, diemque & locum, in quem conuenire oporteat qui delecti fuerint. At ciuitates delectu habito, simili antè dicto mittunt sacramento adactos, constituto præfecto & mercedis exhibitore. Romæ autem tribuni, vbi milites iurare adegerint, denuntiato die singulis legionibus, ac loco, ad quem adesse oporteat inermes, tum quidem eos dimisêre. congregatis autem in præstitutum diem, deligunt ex iis minimos ætate, fortunæque perquàm tenuis

tenuis in pilanos: iis adultiores, in eos quos hastatos vocant: ætate ac robore præstantes, in principes: natu maximos in triarios. Tot enim ac tales sunt apud Romanos differentiæ tam appellationum, quàm ætatum. imò etiam armaturarum in vnaquaque legione: diuiduntque eos talem in modum, vt sint prouecti ætate, iidem triarij, numero sexcenti: principes mille ducenti: iis pares hastati, reliqui ætate minimi, velites pilaníue. quod si maiore numero constat legio, proportione diuisionem faciunt, triariis exceptis, quorum idem semper est numerus. Iubentur natu minimi gladium gestare, pila, parmamque: Parma tum firmitatem habet ob structuram, tum magnitudinem, quæ tutando sit corpori satis. nam rotunda cùm sit, tripedalem habet diametron. Adornatur præterea miles & simplici casside, cui lupi pellem imponunt, aut eiusmodi aliquid, quod integumentum pariter insigneque sit. vt in prœlio suos quique principes strenuè aut ignauiter se gerentes latere non possint. Pili telum lignum habet longitudine plerúque bicubitali, crassitudine digitali, spiculum vnius spithamę. palmi, inquam, maioris eò vsque attenuatū & acutum, vt mox primum post iactum necessariò flectatur, sitque inhabile ad remittendum: alioqui commune fieret telum. Eos qui deinceps hos ætate excedunt, hastatique appellantur, armaturam ferre iubēt. Est autē Romana armatura primùm sanè clypeus, cuius latitudo curuæ superficiei pedum duorum semis, longitudo pedum quatuor: maiori additi amplius quatuor digiti, duplici tabulato, glutino taurino linteolo infuso compactus: eius exterior superficies vituli corio integitur hinnulíue. aut eiusmodi animalis. Habet circumferentiæ ferreum munimen à summis imisque partibus, quo ensium ictus vehementiores tutò excipit, terræque adnitendo non corroditur. impactus est eiusmodi clypeo etiam ferreus vmbo, qui ingentes sustinet ictus, ac lapidum impetum sarissarúmue, telique quantumlibet violenti. Vnà cum clypeo ensis pendet ad dextrum femur, Hispaniensem vocant, anceps est, mucrone eximio: defertur violenter, eò quòd obeliscus eius firmus stabilisq. existit. Ad hæc veruta duo, galeaque ænea, & crurum tegmen ocrea.

Veruta hæc partim crassiora sunt, partim tenuiora, ex firmioribus, quæ teretia sunt, trientalem habent diametron: quæ quadrata, trientale latus. tenuiora hastilibus modicis assimilantur, quæ gerunt cum ceteris quæ prædicta sunt. horum omnium longitudo ligni tria cubita non facilè excedit. impactum est singulis telum ferreum, vtrinque hamatum, eadem qua lignum longitudine: cuius nexum structuramque tam firmiter muniũt ad medium vsque lignum inserentes, crebisque fibulis, clauisque transfigentes, vt non prius nexus vtẽdo relaxetur, quàm ferrum frangatur, licet sit crassitudinis in imo, vbi adhæret ligno, digiti vnius ac semis. eo vsque ac tantum adhibent diligentiæ in nectendo. Præter hæc omnia adornantur corolla plumea, pennisque tribus puniceis, aut nigris erectis, longitudinis fermè cubitalis: quæ cùm in summo vertice ceteris armis addiderint, vir quidem apparet duplo maior quàm sit: eius verò aspectus pulcher, hostibusque terribilis. atque plerique accepto ære vnius spithamæ, quoquo versus quod adhibent pectori, vocantque cordituum, perfectam habent armaturam. qui verò censum excedunt drachmarum decem millium, pro cordituo cum ceteris armis, hamis consertos induunt thoracas. Idem armandi modus est etiam circa principes, triariosque, præter quàm quòd pro verutis triarij hastas gerunt. Ex singulis prædictis generibus præterquàm è natu minimis, eligunt ordinum ductores optimos quosque decem: præter quos aliorum decem electionem faciunt. atq; hos quidem omnes principes ordinum appellauerunt: quorũ qui primus electus est, fit etiam consilij particeps. hi rursus totidem eligunt tergiductores. Quibus peractis, cũ principibus ordinum diuidunt ætates singulas in partes decem, exceptis pilanis: præbentque singulis partibus ex iis qui iam electi sunt, duos duces, duosque tergiductores. Velites autem qui supersunt, æqualiter in omnes partes distribuêre, parteisque appellauero ordinem, & manipulum, & signum: duces verò, centuriones, & principes, seu ductores ordinum. Ij in singulos manipulos ex iis qui reliqui sunt, elegerunt ipsi duos, vigore corporis animique in primis præstantes, qui signiferi futuri sunt.

duos

duos autem in singulos ordines faciunt duces: probè quidem. Cùm enim incertum sit quid quisque dux facere aut pati possit, nec res bellica admittat excusationem, nunquam manipulum esse volunt sine duce præsidéve. Si igitur vterque adsit, qui primus electus est, preest dextræ parti ordinis: qui secundus, viris præest qui ad sinistram signi partem sunt. si non adsit vterque, qui præsens est, præest omnibus. Volunt autem duces esse non tam audaces, ac periculorum contemptores, quàm ducendi peritos, firmosque, consilioque pollentes: neque re integra in pugnam ruere, aut incipere prœlium: sed si superentur, premanturque, manere ac mori locum non deserentes. Equites etiam in decem alas similiter diuiserunt, atq; ex singulis treis eligunt duces. Ei verò ipsi treis assumunt tergiductores, quique primus electus est, præest alæ: duo verò decurionum obtinent ordinem, vocanturq. omnes decuriones. absente primo, secundus primi obtinet locum. Armatus equitum nunc sanè perquam similis Græcorum armatui est. Antiquitus thoraces non habebant, sed in subligaculis periclitabantur. Vnde ad descendendum ex equis, celeriterque insiliendum, habiles erant aptique: sed in prœlio minus tuto versabantur, quòd inermes periclitarentur. Hastæ duplicem in modum irritæ iis erãt, quia enim graciles eas faciebant, vibratilesque, neque propositum finẽ collimare poterant, & antequàm cuspidem alicubi firmassent, quòd assiduè quaterentur equorum motu, maxima ex parte frangebantur. ad hæc, quod sine ima cuspide fiebant, ad vnum solumque anterioris cuspidis ictum erant vtiles: si quidem fractæ nullum amplius vsum præstare poterant. Clypeos habebant ex bubulo corio, placentis vmbilicatis persimiles, sacrificiis adhiberi solitis: quibus neque in congressu apprimè vti poterant, quòd firmitate carerent, imbreque madefacti tumescebant, efficiebanturque & antea & nunc omninò inutiles. Idcirco cùm non approbaretur eiusmodi vsus, celeriter mutauerunt, acceperuntq. Græcam armorum structuram, in qua hastarum primam illicò plagam certiorem pariter, nec sine effectu fieri contingit: hasta non tremula ob structuram, sed firma existente. similiter trã-

sumpti-

ſumptione poſterioris cuſpidis vſum firmum, violentumque. Eadem ratio eſt etiam clypeorum. namque in congreſſu tam defendendo, quàm inuadendo, ſtantes tentique vtiles habentur. quæ cùm conſpexiſſent, celeriter imitati ſunt, apti enim ſunt ſi qui etiam alij accipere mores, & imitari quod melius ſit Romani. Talem diuiſionem cùm fecerint tribuni dederintq; eiuſmodi mandata ad arma pertinentia, tũ ſanè viros in propria dimiſere. Cùm verò dies aduẽerit quo ſe omnes conuenturos iurauerunt in locum à Coſſ. deputatum: deſignat autẽ ferè ſemper vterque ſeparatim ſuis legionibus locum. nam vtrique ſeorſum plerunque datur locus, ſociorum vnus, Romanis legionibus duo. Conueniunt autem iurati omnes, nemine ſubterfugiente, quoniam nulla excuſatio admittitur, pręter auſpicium, valetudinemque. Aſt vbi ſocij vnà cum Romanis congregati ſunt, curam diſtributionis eorum tractationiſque habent conſtituti à ſociis principes, præfecti appellati numero duodecim: qui primùm ex omnibus qui acceſſerint auxiliaribus, aptiſſimos eligunt equites, pediteſque operam ſuam ad miniſtrandum Conſulibus rectè exhibituros, hos vocant extraordinarios. Multitudo vniuerſa auxiliorum exiſtit peditum ęqualis plerumq. Romanis legionibus, equites duplo plures ſunt Romanis. Ex iis accipiunt equitum in extraordinarios tertiam fermè partem, peditum quintam. ceteros diuiſerunt in duas partes, vocantque alterum dextrum, alterum ſiniſtrum cornu. His omnibus præparatis, accipientes tribuni Romanos pariter, ſocioſque, caſtrametantur, vna exiſtente apud eos ſimplici ſpeculatione in locandis caſtris, qua omni loco temporeque vtuntur. Ob hoc etiam mihi videtur conuenire tempori, vt tentemus quo ad fieri poſſit, ſermone audientes in cogitationem inducere diſpoſitionis copiarum in itineribus, caſtrametationibus, inſtructionibuſque. Quis enim tã parum cõgruit honeſtis, ſtudioſiſque operibus, qui nolit paulò diligentius mentem adhibere eiuſmodi actionibus? quas cùm ſemel audierit, peritus erit rei vnius, quæ ſit digna memoratu & cognitu. Eſt autem genus caſtrametationis eorum huiuſmodi. Loci qui ſemper maximè idoneus videatur ad caſtrame

ſtrametandum, eius inquam loci aptiſſimam partem ad proſpiciendum, præcipiendumque, Imperatoris tentorium occupat, poſitoque ſigno, vbi illud fixuri ſunt, metiuntur circa ſignum ſpatium quadratum, ſic vt omnia latera diſtent à ſigno pedes centum, planum eius ſit quatuor actuum. Ad huius figuræ ſemper vnum aſpectum, vnumque latus, quod viſum fuerit aptiſſimum aquationibus pabulationibusque, locantur Romanæ legiones hunc in modum: Cùm ſex tribuni ſint in vnaquaque legione, vt dudum expoſuimus, duæque Romanæ legiones vtrumque conſulem ſequantur, perſpicuum eſt duodecim tribunos neceſſariò militare ſub vtroque conſule. ponunt autem horum tentoria ad vnam rectam lineam omnia, quæ ſit æquidiſtans lateri quadrati præoptato, diſtetque ab eo pedes quinquaginta. equis pariter iumentisque, ac reliquis tribunorum ſarcinis locandis idoneus locus. Tentoria auerſa figuntur à prædicti quadrati latere, ſpectantia exteriorẽ aſpectum, qui omninò ducendus, vocandusque ſemper à nobis eſt, toti figuræ oppoſitus. Diſtant inter ſe tribunorum tẽtoria æquali ſpatio, atque eò vſque extenduntur, vt totam Romanarum legionum tendentium latitudinem aſſiduè occupent. dimenſo rurſus ſpatio centum pedum in anteriorem partem ab omnibus tentoriis, poſtea à præfiniente hanc latitudinem recta linea, quæ ſit æquidiſtans tribunorum tentoriis: ab hac, inquam, facere incipiunt legionum tabernacula, ſtruentes hunc in modum. Cùm ſecuerint bifariam dictam rectam lineam ab eo puncto rectis ad lineam angulis equites vtriuſque legionis oppoſitos inter ſe locant, pedes quinquaginta inter ſe diſtantes, ſectione in medio interualli habita. Eſt autem equitum peditumque locatio tentoriorum ſimilis. redditur enim tota ſpecies tam ſigni, quàm turmæ quadrata. hæc autem reſpicit viarum interualla: habetque præfinitam longitudinem viæ adhærentem, eſt enim centum pedum. Plerumque etiam altitudinem parem facere ſtudent, præterquam ſociorum. Quod ſi maioribus vtantur exercitibus, tam longitudini quàm altitudini addunt ad portionem. Cùm autem accidat, vt reſpondeant equitum tabernacula mediis tri-

bunorum tentoriis, efficitur quasi ſtriga quædam tranſuerſa ad ſupradictam rectam lineam, & locū ante tribunos vacuum. nam reuera ſtrigis perſimilis fit tractus vniuerſi ſpecies. Quippe cùm ex vtraque parte hinc manipuli, indeque ſint turmæ productim interpoſitæ: præter quàm quod poſt prædictos equites vtriuſque legionis triarios ad ſingulas turmas ſingula ſigna, forma perquam ſimili collocant, figuriſque ſeſe inuicē contingentibus; ſed reſpicientibus in alteram partem auerſis ab equitum aſpectu dimidiata altitudine ad longitudinem ſigni cuiuſque: eò quòd multitudine etiam dimidio pauciores plerunque ſunt iis cæteris partibus. quamobrem cùm inæqualis exiſtat ſæpenumerò virorum multitudo, contingit vt ſemper adæquentur ſecundum longitudinem partes omnes ob altitudinis differentiam. Rurſus quinquaginta pedum interuallo ab iis vtriſque diſtantes, oppoſitos triariis locant principes. verſis autem iis quoque in prædicta interualla duæ hæ præficiuntur ſtrigæ, initia quidem ab eadem recta linea capientes, aditusq́. ſicut equites ab diſtantia videlicet centipede, quæ ante tribunos eſt: deſinentes autem in latus caſtrorum tribunis oppoſitum; quod ab initio propoſuimus oppoſitum eſſe toti caſtrorum formæ. Poſt principes ſimiliter auerſos cōtingentibus ſe figuris locant haſtatos. cumque decem ſigna habeant ex prima diuiſione ſtrigæ omnes, contingit eas omnes etiam longitudine pares fieri, earumque ſectiones, poſtremas, inquam, parteis ad latus valli oppoſitum adæquari: ad quos etiam vltima vertentes ſigna caſtrametantur. Ab haſtatis rurſus quinquaginta relinquentes pedum ſpatium, ſociorum equites iis oppoſitos locant, ſumentes initium ab eadem recta linea, deſinenteſque in idem latus. Eſt autem ſociorum multitudo peditum, vt antè dixi, par legionibus Romanis extraordinariis duntaxat inferior, equitum duplo maior, ablata horū quoque in extraordinarios tertia parte. ob id horum etiam altitudinem augentes pro portione in caſtrametationum figura conantur longitudinem quoque Romanis legionibus adæquare. Confectis autem omnibus quinque viis, auerſa rurſum ab equitibus ponunt ſocialium peditum ſigna, augentes altitudinē

tudinem ad portionem, vallum respicientia, transuersumque vtrumque latus, per singula signa prima quæ sunt ab vtraque parte, tabernacula principes ordinum capiunt, simulque prædictum in modum intercalantes per singulas parteis sextam turmam, à quinta pedes quinquaginta submouent. Itidem & peditum ordines, adeò vt fiat hic quoque alius per medias legiones transitus transuersus vtique ad strigas, sed æquidistans tribunorum tentoriis via, quam vocant quintanam, eò quòd post quinque ordines traducitur. Locus qui tribunorum tentoriis à parte posteriori subiacet, atque vtrique parti imperatoris tabernaculo adiacet, partim foro, partim quęstori, eiusq; commeatibus deputatur. Ab vltimo vtriusque partis tribunorum tentorio à parte posteriori quasi inflexum tenentes ordinem versus tentoria extraordinariorum equitum electi, & quidem voluntarij in gratiam consulum militantes, versus transuersa valli latera locantur, spectantes quidem ad quæstorios commeatus, quidam parte altera forum versus. Plerunq. autem contingit, vt iis non solùm contubernia habeant propinqua consulibus, verùm etiam vt incedente exercitu, atque in cæteris vsibus circa consulem quæstoremque diuersentur, eisque operam curamque impendant. Apponuntur iis vallum spectantes, qui eundum præbent vsum, pedites, quem prædicti equites. deinceps verò peruium relinquitur spatium latitudinis centum pedum, æquidistans tribunorum tentoriis vltrà forum, pretorium, quęstoriumque, productum per omneis antedictas valli parteis, ad cuius latus superius sociorum equites extraordinarij castrametantur, spectantes forum, prætorium, quæstorium. Ad media horum equitum contubernia & ad ipsum prætorij locum transitus relinquitur quinquaginta pedum, ducens ad posterius castrorum latus, ordine ad rectos angulos positus prædictæ plateæ. His equitibus rursus auersi ponuntur auxiliares extraordinarij pedites, vallum spectantes, posteriusque totius castrametationis latus. Vacuus autem locus, qui ex vtraque horum parte superest, versus transuersa latera datur externis, iisque qui pro tempore socij aduenerint. His sic se habentibus, tota quidem castrorum

forma efficitur quadrata æquis lateribus. particulares autem figuræ tam sectionis strigarum, quam reliquæ dispositionis, vrbi simillimam speciem præ se ferunt. Vallum à tentoriis per omnia latera ducentos submouent pedes, quod vacuum multas ipsis commoditates præbet. Est enim rebus in castra importandis exportandisq. valdè opportunum, quando singuli, vt quæque strigarum proxima est, in hoc vacuum egrediuntur, neque in vnum concursantes subuertunt, calcantque se inuicem, quæque habent aut abigunt pecora, prædasque ex hostibus huc deducentes, tanto per noctem seruant, & quod præcipuum est, si noctu hostis aggrediatur, neque ignis, neque telum peruenit ad ipsos præter admodum rara, atque ea innocua fermè propter magnitudinem distantiæ tentoriis præsertim circumiectis. Data igitur multitudine peditũ equitumq; vtrumque in modum, siue quatuor siue quinque millium singulas legiones faciant: similiter & signorum altitudine longitudineque ac multitudine concessa: & ad hæc distantiis itinerum, platearumque, nec non omnibus aliis concessis, facilè est volentibus considerare, quàm sit locus capax, castraque quàm ampla. Quod si aliquando abundet sociorum multitudo, siue hi ab initio castra secuti sint, siue postea per occasionem accesserint: iis quidem qui per occasionem accesserint, ea etiam quæ circa prætorium sunt, replent spatia, forumque & quæstorium contrahunt in vnum, cogente temporis necessitate: iis verò, qui vnà cum exercitu à principio exiuere, si sit abundans multitudo, addunt strigam vnam ab vtraque parte Romanarum legionum, versus transuersa latera. Omnibus autem quatuor legionibus consulibúsque ambobus in vna castra coeuntibus congregatísque, nihil aliud cogitare oportet, quàm duos exercitus prout dudum exposuimus, pariter castrametatos auersos inuicem iunctos esse, contingẽtes semet ad contubernia extraordinariorum vtriusque exercitus. quando sanè contingit vt figura fiat oblonga, locus duplo priore maior, circumferentia sesquialtera. Cùm igitur ita eueniat, vt consules vnà castrametentur, sic semper vtũtur castrametationibus: cùm verò seorsum, reliqua sanè similiter, forum autem prætorium

torium quæstoriumque in medio statuunt vtriusque exercitus. Ast vbi castrametati sunt, conuenientes tribuni ab omnibus qui in castris sunt, liberis pariter seruisque singulatim iusiurandum exigunt. Iurant autem illi, se nihil è castris furto ablaturos: imò si quis etiam inuenerit quippiam, id allaturum ad tribunos. deinceps ordinant signa, atque ex vtraque legione principum hastatorumque duo ad loci curam deputant, qui ante tribunos est. In hac enim platea maxima pars Romanorum quotidie versatur, idcirco studium adhibent, vt ea aspergatur verraturque diligenter. Ex reliquis duodeuiginti tria quisque tribunorum sortiuntur: nam tot sunt hastatorum principumque in singulis legionibus signa secundum antè dictam diuisionem. Tribuni autem sex, tria signa, vicissim singulatimque ministrant, tribuno ministerium huiusmodi: Castris loco assignato, tentorium erigunt ij, locumque circa tentorium pauimentant: & si quid circumsepire oporteat ad vasorum custodiam, id ipsis curę est. Dant etiam excubias duas. excubia quatuor viris constat, quorum pars ante tentorium, pars post tentorium iuxta equos excubant. Cùm igitur tria quisque signa tribunus habeat, atque in iis singulis viri sint amplius centum, exceptis triariis velitibusque, qui huiusmodi ministerium haudquaquam exhibent, opus quidem leue fit, eò quòd quarto quoque die ad singula signa ministerium peruenit. tribunis autem ex præfatis ministeriis vsus pariter necessarius, honorque atque obedientia exhibetur. Triariorũ signa tribunorum ministeriis eximuntur, sed turmis equitũ singulis diebus ministeria præbent, vt quique proximi sunt post turmas locati: qui custodiunt etiam alia, sed præsertim equos, ne aut implicati vinculis lædantur, futuri inutiles ad opus: aut soluti, atque inuicem irruentes, turbas tumultusque excitent in castris. Ceterùm vnum ex omnibus signum excubat quotidie per vices ante Imperatorem, quod securitatẽ pariter imperatori præbet aduersus insidias, ornatque speciem magistratus. Fossæ ac valli duo latera sociis curæ sunt, quibus proximum vtrunque eorum cornu locatum est; Romanis vtrique legioni vnum. Cùmque singula latera per signa diuisa

distributaque sunt, particularis sanè cura ordinum ductoribus incumbit præsentibus adstantibusque. Vt autem vniuersum latus benè se habeat, duobus tribunis similiter, reliquam etiá legionis curam hi sunt qui gerunt, bini enim inter se diuisi bimestre spatium semestris temporis vicissim imperant: vniuersoque quibus sors obtigit subdiali vsui præsunt. Idem modus principatus est etiam præfectorum inter socios. equites ordinumque ductores omnes oriente luce accedunt ad tribunorum tentoria, tribuni ad consulem: ille quod instat agendũ, tribunis edicit: tribuni equitibus, ordinumque ductoribus: ij multitudini promunt tempore opportuno. Nocturni signi traditionem tutam præstant hunc in modum, ex singulis generibus equitum peditumque decimi signi, quod vltimum castrametatur ad extremitatem strigarum: Ex iis vir vnus eligitur, qui excubiarum ministeriis non tenetur: verùm accedit singulis diebus occidente sole ad tentorium tribuni, & accepta tessera (ea est tabella inscripta) recedit. Cumque secesserit ad signum suum, tradit tabellam signumque, adhibitis testibus, proximi signi principi: ille similiter proximi: idemque faciunt omnes deinceps, donec ad prima ac propè tribunos locata signa peruenerit. Hos autem oportet tabellam nondum obortis tenebris referrre ad tribunos: & si relatæ sunt omnes quæ datæ sunt, cognoscunt signum datum esse omnibus, perque omneis ad sese peruenisse: at si quid defuerit, confestim inquirit tribunus, quídnam cõmissum sit, præcipitque ex inscriptione, quánam ex parte tabella venerit: atque vbi repertum fuerit impedimentum, conueniens infertur mulcta. Vigilias disponunt hunc in modum: Imperatorem, eiusque tentorium, accubans custodit signum, tribunorum tentoria & equitum turmas, deputati, vt modò dictum est, ex singulis signis. Itidem per singulos ordines omnes ex se ipsi custodias disponunt, cæteras Imperator, fiuntque plerunque tres excubiæ: apud quæstorem vna, binæ apud legatos, consiliariosque; exteriorem castrorum aspectum velites complent, totum interdiu vallum circũsidentes, etenim hoc illis iniungitur ministerium. Portas singulæ ex iis decades accubantes seruant. Eos

qui sunt

qui sunt vigiliis deputati ex singulis custodiis, qui primam vigiliam acturi sunt, vnus ex signis singulis tergiductor vespere ducit ad tribunum: is dat singulis taleolas per singulas vigilias, breueis admodum, habentes characterem: illi cùm acceperint ad assignata recedunt loca. Fides circuitionis equitibus committitur. Oportet enim primum alæ ductorem per singulas legiones præcipere vni ex suis tergiductoribus summo mane præceptum huiusmodi, vt is edicat ante prandium quatuor adolescentibus alæ suæ, ad eos pertinere circuitionem noctis proximæ accessuræ. Post hæc oportet idem præcipiat sequentis alæ ductori ante noctem, quod illi incumbit cura circuitionis in sequentem diem: is cùm audiuerit, oportebit vt similia faciat his, quæ prædiximus, in sequentem diem, atque hunc in modum & ceteri deinceps. Qui verò præoptati sunt per tergiductores ex prima ala quatuor, vbi sortiti fuerint vigilias, conferunt se ad tribunum, accipiuntque in scriptis quotam, quotque vigilias circuire oporteat: postea verò accubant ij quatuor iuxta primum signum triariorum, cuius princeps curam gerit, vt competens vigiliis signum tuba detur. Cùm verò tempus accesserit, primam visit vigiliam, qui eam visendam sortitus est. Circuit autem prædicta loca non solùm circa vallum, aditusque, sed omnia per signa singula, turmasque: & si inuenerit vigiles primæ vigilantes, accipit ab iis taleolam: sin autem offenderit quempiam dormientem, aut locum deseruisse, attestatus proximos abit. Idem fit etiam ab iis, qui deinceps vigilias circumeunt. Dandi autem signum buccina (sicuti paulò antè dixi) per singulas vigilias, quod circuitoribus conueniat cum vigilibus, ductoribus ordinũ primi signi triariorum vtriusque legionis quotidie cura incumbit. Circuitorum singuli sub ipsam lucem referunt tesseras ad tribunum, & si omnes redditæ fuerint, sine delicto abeunt. At si quis pauciores attulerit, quàm sit custodiarum multitudo, inquirunt ex charactere quænam custodia defecerit. qua re cognita vocatur ordinum ductor, is autem ducit eos, quibus est commissa vigilia, ij disceptant cum circuitore: & si custodum fuerit delictum, confestim profert id circuitor, adhibitis testibus,

qui pro-

qui proximi sunt, tenetur enim hoc facere, ac si nihil huiusmodi factum sit, crimen recidit in circuitorem, statimque aduocato concilio, coram tribuno dicit causam: & si condemnetur, fustib. cęditur. id supplicium huiusmodi est: Accepto fuste tribunus vix tantum attingit damnatũ, quod vbi factum est, omnes qui in castris sunt, cędentes fustibus lapidibusque plerosq. in ipsis castris conficiunt, ac si qui euaserint, nec sic quidem seruari possint. etenim quonam pacto? quibus neque in patriam redire licet, neque aliquis ex necessariis domi eum recipere auderet? ob hoc funditus pereunt, qui in talem inciderint calamitatem. Eidem pœnæ obnoxius est tam tergiductor, quàm alæ præfectus: præceperint, ille circuitoribus, hic alæ præfecto, quę proxima sit, in tempore oportuno. quapropter cùm eo vsque vehemẽs atq. inexorabilis pœna sit, haudquaquam apud eos vigiliæ aberrant. Oportet autem, vt milites pareant tribunis, tribuni ad consules referant, attamen potestatem habet tribunus mulctandi, pignoris capiendi, cædendique. Præfecti quoque in socios idem ius habent. Fuste cęditur etiam, qui furto sustulerit quippiam è castris, nec non qui falsum testimonium dederit: & si quis flore ætatis abutens deprehendatur. ad hæc, qui ter ob idem crimen mulctatus sit, in hæc tanquam crimina animaduertunt. Probro autem ducunt, ignauiæ adscribẽtes militi delicta huiusmodi: si qui strenuè se gessisse falsò retulerint ad tribunos honoris causa adipiscendi: itidem, si qui in præsidio dispositi, perculsi metu datum ipsis locum deseruerint: similiter, si quis telum aliquod ob metum abiecerit in ipso conflictu: proindenonnulli in præsidiis manifestè perituri, multiplici manu circumuenti, locum semel datum deserere nolunt, pœnam metuentes delicto cõpetentem. Alij in ipso periculo, excusso clypeo, aut ense, aut alio quopiam eiusmodi telo temerè irruunt in hostes: aut in potestate habituros se sperantesque perdiderunt: aut aliquid perpessos manifestum opprobrium deuitaturos, conuitiaque suorum. Quod si aliquando hæc eadem circa plures fieri contigerit, & signa aliqua cunctim persuasione ducta locum deseruerint, omnes fuste cædere aut interficere non approbant,

sed rei

sed rei solutionem inueniunt vtilem pariter, terribilemque. quippe conuocato exercitu, tribunus productos in medium desertores accusat, inuehiturque acerbè. denique quinque aut octo, interdum etiam viginti: atque in totum ratione habita multitudinis, vt decima ad summum existat pars delinquentium. hos ex omnibus illis qui timidè se gesserint, sorte eximit & fuste cædit, vt suprà dictum est, nulla deprecatione admissa reliquis, ordeo eis pro tritico demenso, extra vallũ munimentaque tendere iubet. Ergo periculo ac sortis formidine æquè omnibus imminente, quandoquidem casus in incerto sit, exemplo autem dati ordei ad omnes pertinente, id quod est receptum consuetudine, facit insuper ad terrorem, correctionẽque delictorum. Quinetiam iuuentutem probè excitant ad periclitandum. Cùm enim vsus expostulet, atque eorum quipiam strenuè se gesserunt, vocat imperator ad concionem exercitus, productiq. qui aliquid præter cæteros egisse visi sunt, primum de laudibus singulorum pro concione orationem habet, exponens quidquid strenuè gesserint: & si cuius boni in eorum vita sit conscius, quod mentione dignum videatur, postmodum ei qui hostem vulnerauerit, gessum donat: qui equo deiecerit spoliaueritque, pediti phialam, equiti phaleras, antiquitus autem gessum tantum. & hoc assequitur non qui in acie aut expugnatione oppidi vulnerauerit quempiam hostium spoliaueritve: sed si in leuibus certaminibus, aliquibúsve aliis eiusmodi temporibus, quibus nulla vrgente necessitate, viritim ipsi quippiam ac voluntarij eiusmodi sese dedêre certaminibus. Iis verò qui in expugnatione vrbis primi murũ ascẽderint, auream dat coronam: similiter etiam eos qui propugnauerint, seruauerintque aliquem ciuium sociorúmve, tum imperator indicat, insignesque reddit muneribus: tum verò tribuni seruatos decreto cogunt, nisi id sponte faciant, seruatorem coronare: colitque hunc præterea seruatus per omnem vitam tanquam parentem, omniaq. ei oportet vt exhibeat sicuti genitori. His incitamentis non solùm audientes, præsentesque prouocant ad concertationem, imitationemq; in periculis subeundis, sed etiam domi manentes. nam qui cõ-

ſecuti ſunt eiuſmodi munera, præter gloriam inter milites, & domi famam illicò peruagantem, etiam poſt reditum in patriã pompas ſollennes cum oſtentatione ac dignitate adeunt: eò quòd ſolis licet circumponere ornatum iis, quos ſui duces ob virtutem honoribus ſunt proſecuti. Domi quoque in locis celebrioribus, ſpolia diſponunt indicia propria virtutis, teſtimoniaque. Cùm igitur tantùm adhibeant curæ ſtudiique circa honores, ſuppliciaque in caſtris, apprimè conuenit, vt euentus etiam bellicarum actionum proſperi, celebresque ſequantur. Opſonium pedites duos obolos accipiunt ſingulis diebus, ductores ordinum duplum, equites dragmam. Triticum datur peditibus Attici medimni, ex tribus duæ fermè partes: equitibus ordei ſeptem medimni ſingulis menſibus, tritici duo: ſociis, pediti, æqua portio, equiti tritici medimnus & tertia pars, ordei quinque medimni: daturque id ſociis muneri. Romanis tam frumenti, quàm veſtis armorumque, ſi quis huiuſmodi rerum indiguerit, horum omnium quæſtor certum ordinatum pretium eorum opſoniis ſubtrahit. Caſtra mouent hunc in modum: vbi primum datum, fuerit ſignum, detrahũt tentoria, componuntque ſarcinas. ſed neque deponere, neque erigere licet cuipiam, antequàm tribunorum Imperatoriſque tentorium erigatur, deponatúrve. vbi ſecundum, imponunt onera iumentis. vbi tertium, procedere oportet primos, mouereque tota caſtra, ac primi plerunque incedunt extraordinarij. hos ſociorum dextrum ſubſequitur cornu, quos deinceps ſua iumenta ſequuntur. poſt eos it Romanorum prima legio, habens ponè ſua impedimenta. tũ ſecunda incedit legio, ſequentibus ipſam ſuis vehiculis, ſociorumque impedimentis, qui agmen cogunt. vltimũ enim dum incedunt, lęuum ſociorum cornu tenet locum. Equites interdum ſequuntur à tergo ſuas quique parteis, alias iumentorum latera obequitant, ſtipantes ea, tutumq́. præbentes inceſſum. Quòd ſi qua ſit à tergo ſuſpicio, cætera quidem apud ipſos eodem ſe habent modo, ipſi verò ſociorum extraordinarij à fronte ad tergum traducuntur, alterniſque diebus legiones & cornua eadem præcedunt, curſumque ſequuntur à tergo, vt aquationis frumentationiſque in-

que in-

que integræ æqualiter omnes participes fiant, mutantes semper ordinem, vt alternatim primores incedant. Vtuntur etiã alio genere incessus, temporibus parum tutis, patentibus campis. ducunt enim triplicem phalangem æquidistantem hastatorum, principum, triariorum: præponentes antecedentium iumenta omnibus. post prima verò signa, eorum qui secundi incedunt: post secunda, eorum qui tertij: ad proportionemque sic alternatim ponentes iumenta & signa, hunc in modum ad iter instructi, cùm aliquid grauius inciderit, modò ad scutum declinantes, modò ad hastam, producunt signa præter impedimenta, ad hostium aspectum, breuique tempore, atque vna motione armatorũ ordo recipit instructionis dispositionem: præterquàm si aliquando hastatos euolutione vti oportuerit. iumentorum autem ceterorumque, ea sequentium multitudo, post instructos sese subducentes, locum obtinent in periculis competentem. Cùm verò incedentes appropinquauerint locãdis castris, pręcedunt tribunus, & ex principibus ordinum quicunque huic muneri assiduè fuerint addicti: qui posteaquam conspexerint totum locum, qui optandus sit ponẽdis castris, in hoc ipso primum deputauerunt, vbi ponendum sit tentorium Imperatoris, vt est antè dictum, & iuxta quem aspectum latusque quadrati Imperatori assignato locandæ sũt legiones. his præoptatis dimetiuntur circumferentiam prætorij, deinde rectam lineam iuxta quam ponuntur tentoria tribunorum. deinceps eius æquidistante, à qua incipiunt locari legiones. similiter & ab altera parte prætorij dimensi sunt loca lineis, de quibus paulò antè singulatim exposuimus. his peractis breui temporis spatio, eò quòd facilis est dimensiò, si quidem omnia sunt determinata ac solita spatia. post hæc signum fixerunt vnum, primumque, in quo poni oportet loco tentorium Imperatoris, secundum ad pręoptatum latus, tertium ad mediam lineam, ad quam tribuni tendunt: quartum apponũt legiones. & hæc quidem faciunt punicea: imperatoris album. ad alteram partem modò nudas hastas ponunt, modò signa ex aliis coloribus. His peractis deinceps strigas dimensi sunt, hastasque fixerunt ad singulas strigas, vnde conuenienter cùm

 appro-

appropinquauerit exercitus incedens, conſpexeritque caſtrorum locum, confeſtim omnibus omnia fiunt nota, coniectantibus conſiderantibusque ex prætoris ſigno. Igitur vnoquoq. manifeſtè agnoſcente, in qua ſtriga, & qua ſtrigæ parte tendit, eò quòd omnes ſemper eundem in caſtris locum tenent, fit ſimile quippiá, quale cum in vrbem notam ac propriam ingreditur exercitus. illic enim à portis declinantes mox vnuſquiſque procedunt, perueniuntque ad proprias habitationes abſque vllo errore: propterea quòd vniuerſi ac ſinguli cognoſcunt in qua ciuitatis parte ſit ipſorum diuerſorium. his ſimile quippiam contingit etiam in Romanis caſtrametationib. quibus videntur Romani ſequentes huiuſmodi facilitatem, contrariam Græcis incedere viam: quod ad partem etenim Græci caſtrametando præcipuum ducunt caſtrorum munitiones, easque ſequuntur in primis, partim fodiendi labore declinantes: partim exiſtimantes non eſſe ſimilia manufacta munimina, iis quæ ab ipſa locorum natura facta ſunt munimenta. ob id etiam in vniuerſo caſtrorum poſitu figuras omnifariam mutare coguntur, ſequentes locorum ſitus. vnde interdum eſſe contingit priuatum quoque & particularem tabernaculi ſingulorum locum. Romani autem laborem fodiendi, aliaque iis competentia tolerare prȩoptant commoditatis gratia, atque vt notum vnumque ſemper habeant caſtrorum ſitum. Vniuerſales itaque partes ſpeculationis exercituum caſtrametationisque inprimis huiuſmodi ſunt.

FINIS.

ILLVSTRISSIMO GENEROSISSIMO HEROI IOANNI COMITI SALMENSI, LOTHARINGIÆ MARESCALCO, ATQVE SVPREMO OECONOMO, &c.

MILITARIS diſciplina, quam non vni populi hodie amiſſam dolent, qua ratione recuperari potiſſimum debeat, à diuerſis, Illuſtriſſime, ac Generoſiſſime Comes, quæſitum eſt. Mihi ſic videtur; peti debere primùm ex Commentariis, pòſt arte, & ſcientia eorum, qui caſtra ſecuti ſunt, cõfirmari, ac tandem ipſo vſu & experientia perdiſci. Exſtitêre olim præſtantiſſimi ac diuerſi De re militari ſcriptores, non Græci tantùm, ſed & Latini. Græcorum pauciſſimi ſuperſunt, pauciores ferè Latinorum. Vno enim Vegetio Renato excepto, vix eſt, quem lectione digneris. qui tamen Flauius Vegetius niſi Epitomen ſuam nobis compilaſſet, haberemus puto Catonis, Cornelij Celſi, Iulij Frontini, Tarruteni Paterni, Macri, Menandri, aliorumque veterum in diſciplina bellica leges, præcepta & libros. Ceterùm ea ſuperioris ſæculi infelicitas, ne dicam inſania fuit: vt ſi quis ſcriptorem aliquem in Epitomen contraheret, aut ex pluribus κέντρωνας contexeret; ſtatim illi iacebant, ſola Epitome manibus omnium terebatur. Sic Florus, pro T. Liuio eſſe cœpit; pro Trogo Pompeio, Iuſtinus; pro aliis alij. Hac re quantum reip. damnum illatum ſit, qui ignoret arbitror eſſe neminem. Perueniſſent enim ad nos ipſimet De militari diſciplina ſcriptores antiqui, non iam in Vegetio reſtituendo poſt Hermolaum Barbarum, poſt Guilielmum Budæum, & alios, tantum operæ ponendum mihi fuiſſet. quinimò (ni opinio me fal-

lit) non fuisset opus in auctore hoc interpretando quantum hîc sumendum fuit, tantum laboris impendere. Machinæ enim bellicæ, quas ille interdum verbo tantùm nominat, explicandæ mihi fuerunt, figuræ earundem cum tædio ferè, & sumptu conquirendæ ac proponendæ ob oculos. Taceo multos, imò plerosque ritus militares & castrenses à me explicatos, ab illo præteritos. Taceo omnem ferè militaris disciplinæ scientiam, qua Romani vsi fuère, à me ex iure scripto, & historiis variis reuocatam, & quantum fieri potuit illustratam. Quæ omnia non tantùm studiosis antiquitatum vsui esse, verùm & ducibus nostris militibusque prodesse posse arbitratus sum. Artem militarem ab Ægyptiis Græcos mutuatos, ab his Romam translatam certissimum est. labefactatam verò, aut amissam ex libris sæpè Romanos confirmasse, reduxisse, non modò Flauius noster, sed & alij quoque scriptores memoriæ prodiderunt. Certum est docere neminem posse, quod ipse non didicit. vnde sequitur artem belli gerendi amissam non melius aliunde, non tutius, quàm à mutis magistris, hoc est Commentariis peti. Quantum Thraces olim imitatione Romanorum profecerint, quàm diligenter castrametationem illorum obseruarint, armis signisque illorum adsueuerint, vel tacente me historiæ veterum loquentur. Si quis verò nostros milites ad similem adhortetur imitationem, statim obiicitur aliis longè armis illos vsos, quàm quibus hoc nostrum sæculum vtitur. at alia quoque Græcorum, atque Romanorum tela fuisse; diuersam longè phalangis, atque legionis aciem negare quis possit? hos viritim pugnasse, illorum generalem impressionem fuisse quis nescit? neque enim artem militarem, aut disciplinam castrensem solis armis aut machinis bellicis metiri debemus. Extollant nostri tormenta sua bellica quantum lubet, at nihil interim obstabit, quo minus indies quouis armorum genere, saltu, cursu, ambulationibus, decursionibus, natatu &c. exerceantur: in transitu prouinciarum, in hospitiis ciuitatum, & pagorum eandem regulam, eandem modestiam seruent, quam Romani illi rerum domini suos obseruare coëgerunt. Possunt hi non secus quàm illi, per diuersos gradus, & scholas promoueri,

moueri, possunt stipendia & præmia quemadmodum illi accipere: pœnas vicissim, & animaduersiones cur ad exemplum illorum sustinere non debeant, causam nullam video. At frustra ego hæc, & fortè nimis multis verbis apud te. qui vt Vetustissimo, atque Illustrissimo genere prognatus, ita nihil magis, quàm veterum disciplinam, atque seueritatem præ oculis habere consuesti. Namque delicta militum legibus vltricibus vindicas; præmia, ac dignitates non aliis, quàm merentibus largiris; neminem promoueri sinis nisi post longam, probatamque militiam. Tu iter facientibus prouinciam tutam reddis; villas habitantibus liberam rerum suarum administrationem, & commercia præstas. scis enim duabus maximè rebus ad remp. omnem constituendam, conseruandam opus esse; agricultura videlicet, quæ colat & nutriat milites; militia, quæ protegat ac tutetur agricolas. Tibi pacem acceptam ferunt Lotharingi, quæ ex reliquis totius orbis plagis quasi profligata, apud vos sedes perpetuum fixura videtur. Tu in aula Principis, & consilio, & opera emines præ cæteris. totum penè diem audiendis exteris, admittēdis supplicantibus insumis. & quàm admittis facilè, quàm excipis humaniter, tam subitò expeditos dimittis. In iudicando neque gratiam, neque inimicitias exerceri permittis: adulationi, reliquis corruptelis tribunalibus non maior apud te locus, quàm apud Curios aut Fabricios Romanos fuit. Tu bellicas expeditiones Principis nomine & libenter sumis, & feliciter finis. negotia plura, aut grauiora te nemo suscipit; plura, aut grauiora exequitur nemo. Vnde fit, vt quemadmodum Diuo Carolo Quinto Imperatori inuictissimo acceptus atque charissimus quondam fuisti; pari quoque fauore ac beneuolentia Serenissimus atque Illustrissimus Lotharingiæ Dux hodie te prosequatur. Cui Principi cum ego statuissem Vegetium offerre, à me amplius trecentis locis restitutum, emendatum; quem in eundem auctorem scripseram COMMENTARIVM, non alij, quàm tuæ Celsitudini inscribere aut volui, aut debui. vt vellē fecit singularis illa humanitas, qua te non modò in eruditos, verùm in omnes nostrates esse audio: vt deberem, in causa fuit consuetudo ac familiaritas, quam tibi

 esse

esse video cum ipso Principe, cui non alius in hoc nostro opere coniungi debuit, quàm qui ad illum ipsum animorum coniunctione, similitudine morum quàm proximè accederet. Scriptus quidem, ac collectus à me hic Commentarius in summa rerum perturbatione, dum perculsa, & prostrata fœdissimo bello iacent omnia. & quanquam à suauissimis studiis negotia me crebrò reuocarint; nihilominus tamen noctes plurimum iuuarunt, vt, quod perficiendum semel susceperam opus, tandem aliquando deasciarem. Illud an Illustrissimo nomini ac vetustissimæ familiæ vestræ conueniens, ac dignum sit tibi iudicandum relinquo. ego certè id libens meritò tibi tuisque totum do dedicoque, quod mihi bonum faustum sit, reipublicæ felix ac salutare. Vale. Tullo Leucorum anno redemptionis nostræ. M. D. LXXXIV.

I. C. T.

addictissimus cliens

Godescalcus Stevvechius.

AD LE-

AD LECTOREM.

SVADEBAT *vetus poëta Lucilius, eum laborem ſumendum, laudem qui ferret ac ſimul fructum. ceterùm an ille ipſe ſcriptis ſuis vtrumque ſemper adſecutus ſit neſcio. Illud quilibet de triuio fateatur, pulchrè diſcedere qui hoc æuo alterum ex litteris conſequuntur. Harum tamen ea vis eſt atque ſuauitas; vt optimum quemque ipſa honeſtatis ratio in iis perſeuerare; commoda priuata vtilitati reipub. poſtponere cogat. Nullum melius, nullum tutius otium quàm litterarum, maximè in turbulentiſſimis reip. tempeſtatibus. eò Ciceronis, eò bonorum rebus deploratis refugium. Quæ patriæ noſtræ calamitas, quæ facies totius reip. ſit, ſciunt, quotquot ſolem adſpiciunt orientem, quotquot occidentem. Hinc ſi fugimus, & nos abdimus in litteras vitio vertendum non puto; præſertim cum otij noſtri ſiue rationem damus, ſeu mauis fœnus. Vix biennium eſt, cùm Fl. Vegetium interpretandum in manus cepi; verùm vt eundem ſcriptorem emendatione indigere animaduerti, vetera exempla conquiſiui, cum iis comparaui. Quid multa? placuit labor eum in modum, vt publicari aliquãdo poſſe cenſerem, & quidem cum vſu ac fructu reipublicæ. Cui ſi hac parte ſuccurrerem, hoc eſt veterum, Romanorum imprimis, artem militarem, ac diſciplinam caſtrenſem in lucem reuocarem; videbar mihi non niſi optimè de illa meriturus: ea maximè de cauſa, quod hanc partem antiquitatis non multi perſpectam habeant, vt à paucis pertractatam: tum quòd diſciplina militaris neglecta non minimos motus dederit in noſtro Belgio, & naufragij totius cauſas (vt ego quidem ſentio) non leues. Quid ſecutus ſim, vides erudite Lector, quid adſecutus lubens meritò tui facio iudicij. diligentiam puto meam cognoſces & fidem. illam, qualem mihi res priuatæ & publicæ permiſerunt; hanc quidem antiquam & verè Romanam. ſicubi verò in tantis antiquitatum tenebris incurriſſe me videbis, cogitabis & te hominem eſſe, me autem illum, qui & moneri & doceri paratus ſim vel à quolibet. Vale.*

NOTÆ

NOTÆ LIBRORVM EX QVIBVS PROFECIMVS IN HOC COMMENTARIO.

C. Editio vetus Colonienſis.
P. Vetus editio Pariſienſis.
M. Liber meus impreſſus vetuſtiſſimus, non deterior manuſcripto.
S. Liber optimæ Notæ collegij trium coronarum Colonienſis.
H. Liber manuſcriptus, quem à D. Melchiore Hittorpio Decano ſancti Cuniberti Colon. vtendum accepi.
N. Fragmentum manuſcriptum, in quo duo libri priores Vegetij, & magna pars tertij, donum adoleſcentis docti, & optimi Guilielmi Maſnuy Namurcenſis.
T. Vegetius in Teutonicam linguam tranſlatus, & multis abhinc annis vulgatus.
Su. Significantur quatuor libri manuſcripti, qui apud nobiliſſimum, ac doctiſſimum virum Iacobum Suſium.
B. Liber Bonnenſis m. ſ. cuius lectiones petitæ ex Notis Franciſci Modij.
R. Editio Romana, qua idem Modius vſus fuit.

IN FL.

IN FL. VEGETII RENATI
DE RE MILITARI LIBROS,
A
GODESCALCO STEWECHIO
EMENDATOS,
GABRIEL ROLANDIVS ANTVERP.

QVIN *ego, quod reliqui, possum, qui somnia narrant,*
Cælicolas visos dicere; vel Stygiis
Finibus eductos manes: licet inde redire
Quantumcumq. hominum est posse negent aliquem.
Vidimus in somnis; fuerat tum vespera nobis
Absque faba, & plus quam noctis erat medium;
Adstantem quendam: faciemq; pedesq; staturamq;
Oblitus, fateor, cætera commemini.
Romanum toga cantabat, mihi protinus ergo
Lætitia cor in pectore subsiliit.
Hospes salue inquam: &, te, saluus quando peregrè
Venisti, cæna aduentitia excipiam.
Ille graui vultu: Stygium transnauimus amnem.
Mortuus anne igitur? visus ibi adnuere.
FLAVIVS *anne olim, olim, inquam fortè* RENATVS?
(Diuinos somno scis, puto, sic fieri)
Rectè, inquit. me militiæ præcepta vetustæ
Conligere, armatum & scribere iuuit opus.
Nomina, dic quæso, tua, quæ persæpe notaui
Bina sat insueta, vnde ortum habuere suum?
Hic contra. vegetas in prœlia mittere turmas
Quòd mea scripta solent, inde venit medium;
Postremum, quia non aliter mea fama renasci
Incipiet, quàm cum primitus orta fuit.
Sic ego tum nugas. poteram maiora rogasse, &
Hoc tibi STEWECHI *præripuisse decus.*
Cunctaq; restituisse RENATO, *quæ ruta cæsa,*
Obuia facta mihi si vmbra foret vigili.
Quòd tibi non dubium dederunt DI, *quippe* RENATVS
Se haud melius poterat restituisse sibi.

** IN GO-

IN GODESCALCI STEWECHI
AD FL. VEGET. COMMENTARIOS
Gaſparis Schuermanni Elegia.

*B*ELGICA *non paucis belli iactata procellis*
Hactenus, & longo tempore pace carens,
Exemplo docet ipſa ſuo quid bella per annos
Nutriat innumeros cladibus innumeris.
Quid magnas vrbes, quid regna potentia perdat,
Quoque modo propriis viribus ipſa cadant.
Scilicet his; cùm nulla ſcientia belligerandi eſt,
Exulat & priſcæ regula militiæ;
Et cùm nulla Ducis præſens eſt prouida cura,
Conſilio ac armis qui ferat acer opem:
Militibus etiam cùm tanta licentia creuit,
Vt viuant ſpretis legibus indomiti,
Incompoſti, atque effrenes, cùm quilibet, vt fert
Mens animusq́, Ducis excutit imperium,
Diſcurrit, rapit, & vaſtat, populatur, & vrit,
Impunè quiduis quiſque facit ſceleris:
Denique latronis cùm miles nomine gaudet,
Omnia concedunt diſsimulántque Duces.
Vidimus hæc, & plura quibus perIt optima noſtræ
Pars patriæ, quæ flos vrbium, & orbis erat.
Id tibi STEWECHI *doluit, patriæq́ miſertus*
Speraſti medicam te addere poſſe manum.
Dum veterum impigrè voluens monumenta virorum,
Eruis è priſcis & noua ſcripta libris:
Militiæ quærens veræ documenta, probati
Militis & quæ ſint munia, quæq́ Ducis.
(Qui meritos belli adfectat captatq́ triumphos,
Quíque redire domum victor ab hoſte cupit)
Eruere ex illis, quibus hæc fuit vnica cura
Talia deſcriptis credere codicibus.
Egregiam præſtas operam, vanum laborem,
Et ſtudium vanum ne tibi crede fore.

FLAVIVS

FLAVIVS est testis tenebris oppressus iniquis,
Ille tua ad lucem qui reuocatus ope est.
Ille, inquam, veras belli qui prodidit artes,
Conscripsit priscæ militiæq; modum.
Quæq; Ducem deceat maiestas, imperiúmque,
Miles cogatur quóque subesse modo.
Hæc igitur patriæ quibus est nunc cura tuendæ,
Atque Ducem belli volvere ne pigeat.
Perlegat hæc, relegat, & sæpius inuestiget,
Inuictus victo victor ab hoste cluet.
Hinc meliore loco belli si cœperit esse
Res posthac, & erit, si modò nos volumus;
Maxima STEWECHI pars laudis erit tua, cuius
Et prosunt Ducibus scriptáque militibus.

DE COMMENTARIIS GODESCALCI STEWECHI HEVSDANI AD FLAVIVM VEGETIVM,

Franco Esthius Gorcomius.

PAX *nitidas ornata comas canentis oliuæ*
Frondibus, & vario florum dotata colore,
Quos pulchræ dulces mulcent Zephyritidos auræ,
Si repetat terras, & nostra sede moretur
Æternùm, lætúmque ferat mortalibus omen
Tempora Saturni vitiis remeare fugatis:
Si pietas, si sana fides, concordia mitis,
Et tranquilla quies, & pleno copia cornu
Nobiscum figant mansuram in sæcula sedem,
Et totus priscum vertatur mundus in aurum;
Exiguus forsan queat esse voluminis huius
Vsus, id haud vno quisquam dignetur vt asse:
At modò cum terris passim dominetur, & vndis
Luctificus Mauors, passim feralis Enyo
Sæuiat, infestet totum furor impius orbem,

 Diráque

Diráque multiplici crinita ferociat angue
Eumenis, inferni iußis emißa tyranni;
Claßica vbique fremant, tubáque intonet horrida vbique
Miles & effrenis viros populetur, & vrbes,
Síntque iocus cædes, homicidia, stupra, rapinæ;
Nílque adeò fœdum, aut adeò execrabile diri
Oedipodæ est commenta domus, quod linquat inausum
Grassantis paßim scelerata licentia ferri:
Non opus hoc vnquam digno mercaberis ære,
Non auro, aut gemmis Erythræo in gurgite natis,
Nam postquam arma armis, vim víque repellere fas sit
Et sit adunato Prudentia robore murus
Æneus, hîc Ithari est prudentia, robur Achillis.
Inuicti Ducis hîc non munia, non tibi deerit
Militis officium, disces hîc omnia. disces
Qua tellure, feri Martis si tempora poscant,
Nascatur pubes rigidis aptißima bellis,
Vnde legenda phalanx, armísque inuicta iuuentus.
Æstiferæ Libyes, terræq; arentis alumni,
Exiguus quibus humor inest, vstíque calore,
Et feruenti plaga, multóque Hyperione sicci,
Vulnera formidant, trepidíque in prælia tendunt;
Ast Erymanthea nati regionibus vrsæ
Sauromatæ, atque Getæ, & Scytici gens accola pontî
Prætumidis grauida venis, fætíque cruore,
Sanguineum gaudent auidi profundere rorem,
Præcipites nimium temerè & sua vulnera poscunt.
At sit militibus primæ lanuginis ætas
Hæc est digna legi, hanc veterum olim cura probauit
Prouida Romulidum, tales eduxit in armis,
Vt præstare cati teneris meditentur ab annis
Induperatorem parendo, Ducémque sequendo
Hæc si parua putes, agedum, maiora supersunt,
Huc age, cognosces plenè quibus artibus olim
Æneæ soboles magni, Assaracíque nepotes
Sub iuga compulerint totum cum gentibus orbem,

Et fa-

Et famulas præbere manus Ararímque, Tigrímque,
Hesperiúmque Tagum, Mareoticáque ostia Nili,
Nam neque percipies tantum fas esse quotennes
Tyrones fuerit, sed staturámque habitúmque
Corporis, haud segni scrutata examine quondam.
Iamque à conlectis quæ cælo teste solebant
Iuramenta peti, manibus quæ signa notari,
Quo ritu duci, quo duci ex vrbe paratu,
Quali quadrupedante vehi. quis idoneus acri
Præ reliquis pugnæ sonipes, & bellipotentis
Ferri tubæ crepitum, & volucres præuertere cursu.
Quid referam varias tyronum exercitiones?
Quid præludia? quid memorem numerósque modósque
Ad palum? lusúsque genus Palaria dici?
Cur grauiora dari soleant ludentibus arma,
Conflictura acies quàm dum fera posceret. inde
Præmia magnanimis donata, & fortibus ausis.
Et pro triticea Cerere hordea segnibus actis.
Iam mihi Pyrrhe veni non infima gloria belli,
Primus honos, & palma tibi est deducere fossam,
Agmináque obiectis arcere hostilia vallis,
Et loca figendis præscribere idonea castris.
Haud res exigua est, peracutæ indagine mentis
Sedulò rimari signis iuga commoda nostris,
Fontis vbi irrigui præterfluat vtilis imber,
Summaq́; sit cæli, & solidæ clementia terræ.
Mos erat inspectis olim hæc inquirere fibris,
Extaq́; consulere, & pecudum per viscera mentes
Nosse Deum, & sedes præuestigare salubres.
Hinc meditanda Duci castrorum forma sagaci,
Quæ'nam fallendis fuerit magis hostibus apta:
Aut plures nostræ videantur vt esse cohortes,
Aut numero quàm sint credantur vt esse minores.
Nec quicquam prius est, quàm ne vagabundus oberret,
Vt prædo stimulante fame secat aëra miluus,
Assiduò ast intra miles tentoria duret.

Quæ conducibile est etiam procul vrbibus esse.
Quæris consortes thalami, sobolemq́ tenellam an
Affectu duci, & comitari in castra paterno
Conueniat? non hoc vetuit fortissimus heros
Pellæus, quamuis totum sibi posceret orbem,
Exiguáque manu cumulatos fuderit Indos.
Omnia quæ primo hoc tantum complexa libello
Enodat penitus, magnáque enucleat arte
Ille vetustatis scrutator, & ille parentis
Historiæ sacer antistes, iurísque sacerdos
Non vulgare decus nostri STEWECHIVS *æui.*
Cætera si tentem, crede, his ceruicibus impar
Illud erit, tantóque oneri succumbere cogar;
Qui vix hæc etiam tenui deducere filo,
Et plectro tentare rudi formidine multa
Aggressus, portus tandem ægrè attingo petitos.
Namque aliis quæ codicibus tribus auspice Clio,
Atque adeo dextrè docet adspirante Minerua,
Quisquis pro meritis se posse æquare canendo
Audax crediderit, tantóque superbit hiatu;
Ille etiam vel Phlegræos memorare tumultus
Atque ausum magnum affectare Typhoëa cælum
Præsumat tumidus, trepidúmque armare tonantem.
Tanta hîc verborum maiestas, tantáque rerum.
Ipse duelli auctor clypeo paulisper & hasta
Depositis, belli dum pondera tanta gerendi
Perlegit hoc ipso comprensa volumine, gaudet
Attollítque animos, & se metitur ab illis.

NOMINA

NOMINA EORVM, QVORVM SCRIPTA, VEL TESTIMONIA IN COMMENTARIO AD VEGETIVM LAVDANTVR.

Iosephus Scaliger.
Isidorus.
Isocrates.
Iphicrates.
Iulius Firmicus.
Iulius Obsequens.
Iulius Pollux.
Iulius Capitolinus.
Iustinus.
Iustus Lipsius.
Iuuenalis.
LACTANTIVS.
Læuinus Torrentius.
Laurentius Valla.
Lazarus Bayfius.
Liuius.
L. Lucillus Grammaticus.
Leo Imperator.
Leo Baptista.
Leonardus Fronsbergus.
Ludouicus Swicciardinus.
Ludouicus Regius.
Ludouicus Russardus.
Lucanus.
Lucianus.
Lucretius.
MAMERTINVS.
M. Antonius Muretus.
Martialis.
Mauritius.
Minutius Felix.
Modestus.
Moschion.
NAZARIVS.
Nicephorus.
Nicolaus Macchiauellus.
Nigidius.
Nonius Marcellus.
OLAVS Magnus.
Onomasticon vetus.
Orosius.
Ouidius.
PACATVS.
Palladius.
Pandectæ Iuris.
Paulus Diaconus.
Paulus Manutius.
Pausanias.
Persius.
Petrus Victorius.
Petrus Daniel.
Petrus Crinitus.
Philostephanus.
Pindarus.
Plato.
Plautus.
Plinius.
Plinius Nepos.
Plutarchus.
Polyænus.
Polybius.
Pomponius Lætus.
Pomponius Mela.
Pompeius Festus.
Possidonius.
Probus Grammaticus.
Priscianus Grammaticus.
Prudentius.
Ptolemæus.
Pyrrhus Imperator.
Pyrrhus Anglibermæus.
RVFFINVS.
Robertus Valturius.
SALLVSTIVS.
Sebastianus Munsterus.
Seneca Tragicus.
Seneca philosophus.
Seruius Grammaticus.
Sex. Aurelius Victor.
Silius Italicus.
Sisenna.
Socrates.
Solinus.
Sosipater.
Sozomenus.
Spartianus.
Statius.
Stephanus.
Strabo.
Stratocles.
Suetonius Tranquillus.
Suidas.
TERENTIVS.
Tertullianus.
Theodoritus.
Theophrastus.
Trebellius Pollio.
VALERIVS Maximus.
Valerius Flaccus.
Varro.
Velleius Paterculus.
Vertranius Maurus.
Verrius Flaccus.
Victor Giselinus.
Virgilius.
Vitruuius.
Vopiscus.
Vrbicus.
Vulcatius.
XENOPHON.
Xiphilinus.
ZONARAS.

GODE-

GODESCALCI STEVVECHII COMMENTARIVS, AD Librum primum FLAVI VEGETI RENATI, DE RE MILITARI,

Ad libri inscriptionem.

FLAVI Vegeti Renati.] Prænomen *Flauij* vnus liber non agnoscit, ceterùm cum id reliquis omnibus videam receptum, censeo retinendum. Quod verò liber collegij trium Coronarum huic auctori *Vedato*, pro *Vegetio* nomen indere velit, nunquam probabo, reclamantibus nempe reliquis exemplaribus; atque adeò ipso Prisciano Grammatico. lib. 3.

Prænomen Vegetij.

Viri in lustris.] De illustribus, Spectabilibus, Clarissimis, ac Perfectissimis videndus est Alciatus lib. 3. Dispunctionum cap. 4. & meminere constitutiones Codicis Iustiniani passim, & in Varijs suis Magnus Aurelius Cassiodorus. Addo etiam *Comitis* titulo Vegetium decoratum in exemplari M. impresso vetustissimo, cui accedit vnus manuscriptus nobilissimi ac doctissimi Iacobi Susij, in quo post finem libri quarti subscribitur, *Explicat liber* IIII. *Vegetij Renati, viri illustris, Comitis epitoma institutorum rei militaris*. De Comite porro illustris cinguli dignitate præcincto, cui integrum est, adeat Cassiodorum libro 3. Variarum. cap. 23.

Illustris.

Vegetius comes.

Inscriptio horum librorum.

Ad Valentinianum.] Alter ex Susianis codicibus malit. *ad Iustinianum.* Atqui Flauium nostrum sub Christiano Principe vixisse, patet ex sacramenti militaris formula libro. 2. cap. 5. Ceterùm vt sub Iustiniano potius, nondum adduci possum, vt credam. scio esse qui illum sub Valentiniano primo floruisse censeant, qui Valentem fratrem imperij consortem assumpsit, sed erroris eos conuincit ipse Vegetius, qui diui Gratiani meminit libro 1. cap. 20. Quare sub altero Valentiniano prioris Valentiniani filio, vitam egisse dicendum videtur, & illi hos libros consecratos. In eam opinionem inducor, quòd dicto cap. 20. pugnæ cùm Gothis infeliciter commissæ mentionem videam fieri, sciamque anno Vrbis ꝏ. c. XXIX. vel secundùm alios ꝏ. c. XXXI. ad V. Id. Augusti, bello Gothico secundo, Imperatorem Valentem. A. in

Vegetius Christianus fuit.

Dubitatur quo Imperatore vixerit.

Valentinianus primus.

Eius filius Gratianus.

Valentinianus secundus.

Valens Valentiniani frater occumbit.

Valentinianus tertius. Pōponius Lætus correctus. Valentiniani tertij pater, mater. Eiusdem vxor. Roma direpta.

prœlio occisum. Tertius Imperator Valentinianus nomine fuit, qui natus auctore Pomponio Læto, Moma, & Plinta coss. (emendo ex Cassiodoro & alijs Monaxio & Plinta.) patre Constantio, matre Placidia progenitus, & à Theodosio in Oriente ad imperium adsumptus. quo postea Romæ in campo Martio interfecto, vxor Eudoxia ex Africa Gensericum accersiuit, qui cum Vandalis Romam gentium dominam inuasit, ac diripuit. teste eodem Pomponio. & l.2.C. de præfec. præto: Africæ. Sub hoc Valentiniano Flauium nostrum vixisse dici quidem posset, sed illi hos libros dedicatos mihi vix fit verosimile: certè apertè negarem, si Orientis imperio hic præfuisset (quod falsò quidam adserit) priores illi Occidentis. tum Vegetius noster vrbis Romæ, veteris scilicet sæpe meminit, nouæ verò, id est Vrbis Cōstantinopolitanæ nunquam. Tertium hunc Valentinianum sunt, qui Theodosij filium putēt, sunt qui cum secundo Valentiniano confundant, vtrosque falli docemur à Paullo Diacono, & aliorum fastis, quod vt liqueat magis Valentinianorum stemma post exhibebimus.

Tres Valentiniani, omnésq. Occidenti præfuerunt.

Inscriptio horum librorum.

Institutorum rei militaris.] In libris veteribus tam manu descriptis, quàm typis editis partim legas. *Epitoma institutorum rei militaris*, partim, *epitoma rei militaris*. Certè epitomen tantùm auctorem nostrum scripsisse confitebere, quisquis lib.1. prologum, & cap.8. & lib.3. prologum, & cap. vlt. & lib.4. cap. 30. inspexeris.

Epitomen tantum Vegetius scripsit.

IN PROLOGVM.

NIsi post Deum fauerit Imperator.] Plerique libri, & optimi quibus vsus sum, malunt. *Nisi prænotum fuerit Imperatori.* Sed in vno Susij est, *nisi prius*. inde fortè faciēdū, *nisi prius voto fauerit Imperator.*

Octauius.

Quod Octauianum Augustum.] In VV. aliquot *Octauius* dicebatur, non *Octauianus*, & id illi nomen in epistolis Bruti, apud Ciceronem, plus millies. & apud alios scriptores. Ammianus tamen Marcellinus lib. XXII Histo: *Marius*, inquit, *& Octauianus, cui Augusti vocabulum delatum est primo.* Itidem apud Isidorum lib.9. etymol: Apud Eusebium in Chronico, & in fastis Cassiodori Octauianus vocatur. Auctor de viris illustribus *Cæsar Octauianus ex Octauia familia in Iuliam tralatus*, cap.79. Hæc varietas inde est, quod adoptionem illam Octauij cuius ratione Octauianus dici debebat, plerique Romani improbarent. Tamen Octauianū Cicero vocat lib.XII. ad Atticum, epistola XII. Rursus Cæsarem Octauianum appellat ad Brutum, epistola 7.

Octauianus dictus ex adoptione.

Creuit eloquentia.] In libro M. N. H. reperi *crebruit*. Liuius lib. 33. *cùm increbresceret rumor bellum in Sicilia esse.* Cornelius Tacitus. *Crebescit viuere Agrippam*. lib.2. Annalium.

Crebrescendi verbum Vegetio redditum.

De delectu igitur.] Scribo & hìc, & infra locis omnibus apud Vege-

Dilectus, non delectus militum.

Vegetium, *dilectu*, iuuantibus in eo aliquot membranis. neque placent quæ legebant *electione* vel *dilecto*. Glossarium vetus *dilectus* ἀγαθητὶς, ςρατολογία. Item Festus *dilectus militum, & is qui significatur amatus, à legendo dicti sunt*. Et hoc modo scribitur in optimis libris aliorum auctorum, & disertè est in Pandectis Florentinis scriptum, atque iteratum, in t. de re militari. & ita Festus scribit, in *negligens*, & alibi. Itidem Cassiodorus lib. 5. Variarum cap. 21. *Decuriales* (inquit) *habita meritorum æstimatione diligito, quia non decet tantæ vrbis appellare quod vile est.* Error hic inde natus, quod veteres sæpe addere solent vocalem e, vt pinguius verba sonarent, sic *meille, meillies, meilitia* illi scripserunt, vt ex L. Lucilli lib. 9. de orthographia Scaliger filius, flos eruditorum, ad Catullum notauit. hinc abiecta vocali posteriore, ex *deilectu*, postea librariorum consuetudine, inualuit *delectu*.

Meille, pro mille cur veteres scripserint.

Per quosdam gradus, & titulos.] Vegetius titulos vocat, quos vulgo librorum capita dicunt. in quibus ipsis magna apud auctorem nostrũ varietas, vt exinde libros suos in nulla omnino capita distinxisse suspicari possis, nisi locus hic reclamet.

Vegetius libros suos in capita distinxit.

IN CAPVT PRIMVM.

ADuersus Gallorum multitudinem.] Gallos maximos exercitus educere solitos testis Cæsar de bello Gallico lib. 2. principio, & Ammianus Marcellinus lib. 21. & Strabo de Aruernis. Fortitudinem Gallorum vsque à primis Romanorum temporibus repetit Liuius, eosque Prisco Tarquinio Romæ regnante, superatis alpibus Italiam inuasisse auctor est. ipsamque Galliam eo tempore adeò frugum, hominumque fertilem fuisse, vt abundãs multitudo vix regi potuerit. libro 5. ab Vrbe condita. Iidem legatis Romanorum ad se missis, responderunt, se in armis ius ferre, omnia virorum fortium esse. Liuius dicto libro.

Galli magnos exercitus ducebant.

Galli Italiam inuadunt. Gallia fertilissima.

Aduersus Germanorum proceritatem.] Germanos præsertim Septemtrionales sanguine admodum abundare, corpore procero esse, ipse Vegetius indicat cap. sequenti. Isidorus ab immani corpore Germanos nomen sortitos putat. Germanicus, apud Tacitum 2. Annalium, corpus Germanis tribuit, visu quidem toruum, sed impatiens vulnerum. De Germanorum, Gallorumque specie, & amplitudine adeundus Cæsar, 4. belli Gallici initio, Hirtius de bello Africano, Plutarchus in Mario, Ammianus lib. 16. Tacitus de moribus Germanorum, Galenus lib. 2. de temperamentis. Allusit & Manilius lib. 4.

Germani sanguine abundãt. Corpore procero sunt. vnde dicti.

Et stupefacta suos inter Germania partus.

Iterum paulo post,

Flaua per ingentes surgit Germania partus

Romani ſtatura breui. Galli proceri.

Breuitas potuiſſet audere.] Media ferè,& commoda Romanorum ſtatura, non raro breuior. Cæſar lib.2. de bello Gallico, *Plerumq; omnibus Gallis, præ magnitudine corporū ſuorum, breuitas noſtra contēptui eſt.*

Hiſpania peditatu

Hiſpanos quidem.] Magna de hoc hominum genere olim fama in re militari peditatu præſertim,teſte Diodoro Siculo,& alijs.Gallia ab equitatu viciſſim celeberrima. Iuuenalis ſat.8.

Gallia olim equitatu valebat.

Forſitan imbelles Rhodios,vnctámque Corinthum
Deſpicias merito ———
Horrida vitanda eſt Hiſpania, Gallicus axis.

Manilius lib.4.

Gallia prætentis, Hiſpania maxima bellis.

Prætentæ, & prætēturæ quid ſint.

In cuius verſu ne quid offendat tyro,monendus eſt, prætentas dici, quas Ammianus,& alij prætenturas vocant,à prætendendo.equites exploratores quidam vocarunt,ſed de his alibi nobis erit commodior dicendi locus.

Præſtaſſe, pro præſtitiſſe.

Noſtris præſtitiſſe.] Liber impreſſus collegij trium Coronarum, quo vſus ſum beneficio Suffridi Petri, viri doctiſſimi, mihique amiciſſimi, legebat *præſtaſſe*. & id rectum cenſui. Sic Ammianus. lib.31. *Id quoque præſtauit,vt reliqui omnes interirēt*. Frontinus, *fugientibus inſtaturos victores*.l.2.cap.6. Eiuſdē Phraſis exempla infinita apud Iuriſconſultos noſtros in Pādectis paſſim obuia,& in Codice reſtituenda ex mēbranis. Nouum non eſt in compoſitis,verborū ſimplicium originem repræſenari. vt in *refacere,requærere*; etiam *ſignifacere*. apud Iuriſconſultum eſt.

Refacere. Signifacere. Aphri doloſi.

Aphrorum dolis.] In libro veteri dicuntur *Aſſyrij*. ſed non ego hîc illi aſſentiar. nam ab aſtu, & dolo malo,Aphrica malè ſemper audiuit. teſtante Cicerone,in prima contra Rullum.& inde adagium, *Punica fides*. Horum fraus bello Punico ſecundo quoties emicuerit,videre eſt apud Liuium libro 32. & Florum libro 2.cap.6. Ceterùm, quod Vegetius Germanos,Gallos, Hiſpanos, Aphros, Græcos denique ipſos militari diſciplina à Romanis ſubactos cenſet: id alia ratione effectum putauit Cicero,cuius verba adſcribam, quod faciunt Vegetio interpretando,confirmando. *Quàm volumus* (inquit) *P.C. ipſi nos amemus: tamen nec numero Hiſpanos,nec robore Gallos, nec calliditate Pœnos, nec artibus Græcos, nec denique hoc ipſo huius gentis,ac terræ domeſtico,natiuóq; ſenſu Italos ipſos, ac Latinos; ſed pietate, ac religione, atque hac vna ſapientia, quod deorum immortalium numine omnia regi, gubernarique perſpeximus, omnes gentes,nationéſque ſuperauimus.*

Qua ratione Romani alias nationes ſubegerint.

Id pietate, & religione factū Cicero putauit.

Tyronem ſolertem eligere.] Placet veterum librorum lectio, quibus *ſolerter* tyronem legendum monetur; contrarium quippe illi quod cap. 7. huius libri dicitur, *incurioſius militem legere.* Item lib. 2. cap.18. *Iuniores diligenter eligere.*

Seuerè in deſides vindicare.] In exemplari. M.N.H. & Suſij lege-

legebatur. *seuire in desides vindicando.* in vno V. *seuerè in desides vindicando.*

Nemo facere metuit, quod se benè didicisse confidit.] Eandem sententiam attigisse video Cassiodorum lib. 1. Variarum cap. 40. *Animos* (inquit) *subito ad arma non erigunt, nisi qui se ad ipsa idoneos, præmissa exercitatione confidunt.*

Milites exercitati libenter pugnant.

Exercitata paucitas ad victoriam promptior.] Hinc est, quare veteres non tam numerosos, quàm eruditos exercitus habere voluerunt. infra lib. 3. cap. 1.

Indocta multitudo.] Ea non modo exposita vbique ad cædem, sed & aliis casibus magis obnoxia, fami, siti, vt testatur auctor noster lib. 3. cap. 1.

Indocti milites obnoxij magis periculis.

AD CAPVT SECVNDVM.

EX quibus prouincijs, vel regionibus.] Auctoritate librorum scriptorum recipiendum est, *nationibus*, & absque ijs esset, non ferret tamen alterum sententia, cùm pro ijsdem sint prouinciæ, & regiones.

Vegetius emendatus.

Sed etiam animorum.] Itidem Vlpianus præsumptum esse ait, quosdam seruos bonos esse, quia natione sunt non infamata: quosdam malos videri, quia ea natione sunt quæ magis infamis est. l. quod si. §. qui mancipia. ff. de ædilicio edicto. Similiter Aristoteles lib. 3. Politicorum cap. 10. & Cicero in oratione de prouincijs consularibus, auctores sunt, nationes alias, alijs seruituti aptiores esse. Quinimo & Vegetius existimauit occulta quadam ratione alios, contra alios melius dimicare. lib. 3. cap. 16.

Alios alijs seruituti aptiores esse.

Itidem bello.

Occulta quadã ratione, alios contra alios melius dimicare.

Nationes quæ vicinæ sunt soli.] Quicunque militibus probandis, aut scribendis tyronibus præponentur, eos vult Flauius noster cæli plagam quam maximè cõsiderare. eos quippe, quà corpore, quà animo magis fore idoneos militiæ, qui ex locis temperatis diligentur; qui enim solis vicinitate siccati sunt sanguinis indigẽtes, vulnera nimis metuunt: qui vero ab ardoribus eius remotiores sunt, sanguinis abũdãtia, ab humoris plenitudine, & crassitudine cæli perfusi, nimis sunt in vulnera, & ferrum præcipites. Lucanus illi rei testis luculentissimus adhibendus.

Ex temperatioribus plagis optimi sunt milites.

Sanguinis indigentes vulnera metnunt.

Sanguine abundantes, præcipites in vulnera.

Quicquid ad Eoos tractus, mundiq; teporem
Labitur, emollit gentes clementia cœli.
Illic & laxas vestes, & fluxa virorum
Velamenta vides. ——— Idem de alijs.
——— *Populi quos despicit arctos,*
Fœlices errore suo, quos ille timorum
Maximus haud vrget læti metus: inde ruendi

 In fer-

In ferrum mens prona viris, animæq; capaces
Mortis, & ignauum est rediture parcere vitæ.

Ferrum differens, pro terra, & plaga cœli.

Neque in humanum genus eam vim tantum omnis fœcunditatis auctor sol exserit. Nam & ferri primam differentiam à genere terræ, & plaga cœli, sub qua nascitur, Plinius esse dicit. lib. 34. natu. histo. cap. 14. denique calores, fructuum odores, saporum varietates, animalium quorumlibet magnitudinem, cuiusque rei formam, terrarum diuersas species, solis caliditate fieri certum est, adfirmantibus & Philosophorum scholis, & ipso Diodoro Siculo lib. 3. Rerum antiquarum cap. 12. Imo vt frugum semina solo mutato degenerant, itidem homines feri, & natura rudes, beneficio locorum genuinos mores exuunt, ac deponunt. sic Gallogræci postquam Brenno duce Græciam vastauerant, mox Orientem secuti in media Asia consederunt, & Asiatica amœnitate molliti sunt. Florus lib. 2. cap. 10.

Solis quanta vis in corpora terrestria.

Solo mutato fruges degenerant. Itidé homines. Gallogræci Græciam vastarunt.

Militem modestia commédat.

Modestiam seruat in castris.] Illud certum est, protestatum aliquando Cæsarem, in milite non minus modestiam, & continentiam, quàm virtutem, atque animi magnitudinem se desiderare. lib. 7. de bello Gallico. Quinimo non paruam laudem militum ductores promeriti, qui disciplina, & seueritate sua hoc effecere, vt milites in omnibus dicto audientes haberent. Et hoc est, cur sæpius in eos vindicatum est, qui contra imperium in hostem pugnauerant, quique reuocati tardius prœlio excesserant; quàm qui signa relinquere, aut pulsi loco cedere ausi erant. vt memoriæ prodidit Sallustius. Milites certè ni arctè habeantur, iustitiam sæpe despiciunt, quoniam Martia bella semper intendunt, dum nescio quo pacto assiduè dimicantibus difficile est morum custodire mensuram. ut ipse rex Theodericus confitetur apud Cassiodorum lib. 1. Variarum cap. 11.

Inobedientes milites seuerissime castigandi.

Milites arctissimè habendi sunt. Per se disciplinę negligentissimi.

AD CAPVT III.

Rustici meliores milites, quàm vrbani.

Aptiorem armis rusticam plebem.] Eiusdem cum auctore nostro sententiæ Plinius lib. 18. cap. 5. *fortissimi viri, & milites*, inquit, *strenuissimi, ex agricolis nascuntur, minimeq; malè cogitantes.*

Balneæ & balnea dicunt.

Balnearum nescia, delitiarum ignara.] In libris aliquot *Balneorum nesciens, diliciarum igna:* To. *balneorum* probat & Charisius Grammaticus. Præterea Balneæ & Balnea veteres dixisse testis Nonius Marcellus. Sed ista Grammaticis relinquamus. nos hoc agamus, id est auctorem nostrum illustremus. Balneorum is vult & deliciarum ignaros milites. eas res Hannibalem, eiusque exercitum fregisse, testes historiæ, Florus lib. 2. cap. 6. & Liuius lib. 32. Cic. prima oratione contra Rullum extrema. De Britannis idem quoque testatur Cornelius Tacitus in vita sui soceri. *Paulatimq; discessum* (inquit) *ad delinimenta vitiorum,*

Deliciæ milites frangunt.

porticus,

porticus, & balnea, & conuiuiorum elegantiam. idq; apud imperitos humanitas vocabatur, cum pars seruitutis esset. hinc non immerito Sillius libro 15,

——— *Aspice latè*
Florentes quondam luxus, quas verterit vrbes,
Quippe nec ira deûm tantum, nec tela, nec hostes,
Quantum sola noces animis illapsa voluptas.

Voluptas vrbes perdit.

Duratis ad omnem laborum tolerantiam membris.] Non mala quidem lectio, at non minus bona, quam membranæ H. suppeditant *du. ad omnem laborem, tolerantiamq; membris.* Ea phrasi Spartianus in Hadriano vsus. dum illum etsi pacis magis, quàm belli cupidum; militem tamen, quasi bellum immineret, exercuisse dicit, cumque tolerantiæ documentis imbuisse.

Tolerantia.

Etiam vrbanos ad arma compelli.] VV. *& vrbanos ad arma compellere.* quæ differentia vix nauci est. Illud monendum, Rei Romanæ angustias, & necessitatem, non ciues tantùm, sed & senio, vel alio priuilegio à belli onere immunes, etiam seruos ad arma sumenda exciuisse. qua de re nos infra dicturi.

Parco victu vtantur, & rustico.] In alijs exemplaribus M. S. N. H. & Susij. reperi *paruo victu*, Nescio an paruum victum vocet, quem vilem Ammianus appellabat, quasi parui pretij. Nam labores agri colendi paruum victum non videntur admittere. & quidem paulo ante, hoc eodem capite, libri aliquot scripti, ad illud, *paruo contenta* inferciebant *cibo.* sed non tam facilè mihi persuaserint hoc à Vegetio istic scriptum. Cibum delicatis præberi apud Terentium donatus obseruauit: Victum verò in paruis, aridisque alimonijs. Quod ad cibum castrensem, erat in eo laridum, caseus, & posca. Spartiano auctore in Hadriano. Poscam genus potionis interpretantur ex aqua aceto admixto, quo & remiges hodie vtuntur, & olim serui, vt ex Plauto Palmertus noster probauit restituta eidem ea voce, coniectura peracuta.

Cibus, victus quid differant.

Cibus castrensis.

Interdum sub papilionibus commorentur.] *Papiliones vocantur à similitudine paruuli animalis volantis, quod maxime abundat florentibus malis. hæ sunt auiculæ, quæ lumine accenso conueniunt, & circumuolantes ab igne proximo interire coguntur.* auctor Isidorus lib. 15. etymolog. cap. 10. Sunt autem Vegetio, vt & Tertulliano, Plinio, & alijs, papiliones, quæ tentoria alii vocarunt. fiebant autem proprie è velis tensis. Alia Tentoria fuerunt è tabulis consertis mutatilia, quæ Cæsar & alii tabernacula vocant, & nomen habent à similitudine tabernarum, quæ ipsæ, quòd ex tabulis olim fierent, sic dictæ. testante Festo in *Tabernacula.* Ouidius 3. Fastorum.

Papiliones vnde dicantur.

Papiliones quid sint.

Quomodo fiat.

Tentoria.

Sub Ioue pars durat, pauci tentoria ponunt,
Sunt quibus è ramis frondea facta casa est.

Isido-

Tabernacula.

Isidorum etiam hoc loco aduocemus. *Tabernacula*, inquit, *tentoria sunt militum, quibus in itinere solis ardores, tempestatesq́ imbrium, frigorisq́ iniurias vitant. dicta autem tabernacula, quod cortinæ distentæ funibus, tabulis interstantibus, appenderentur, quæ tentoria sustinerent. Tentorium dictum quod tendatur funibus, & palis.* lib. 15. cap. 10. Fuerunt & alia tentoria scortea, quæ Iurisconsulti nostri, Cicero, Tacitus & alii *pelles* vocant. & inde apud Historiographos *sub pellibus esse, sub pellibus hibernare*. & similia. Tabernacula hæc, etiam casas vocauit Vegetius, lib. 2. cap. 10. & Ouid. dicto versu. Illud certè prætereundum minimè puto, quòd Romani primum sub tribunis militum consulari potestate creatis, bellum etiam hieme continuare, & sub pellibus hibernare cœperunt. quod me docuit Liuius lib. 5. ab vrbe Con. principio, dum inquit, *hybernacula etiam res noua militi Romano, ædificari cœpta.* Antea enim hyemi cedentes arma deponere, domos, ac res suas inuisere solent. hinc apud Liuium, eodem libro, querela illa Tribunorum plebis: *Militem Romanum in opere, ac labore, niuibus, pruinisq́ obrutum sub pellibus durare: ne hyemis quidem spatio, quæ omnium bellorum terra, mariq́ sit quies, arma deponentem.* In antiquitatibus & illud scriptum, Spartiacũ militem coercitum acriter, quod procinctus tempore ausus sit videri sub tecto. Monet Ammianus lib. 22. Sed ab eo rigore militaris seueritatis postea discessum est, repertis Æstiuis & Hibernis. Varro libro 4. de lingua latina *Cœnacula dicta. posteaque vbi cœnabant plura facere cœperunt, vt in castris ab hieme hiberna, hibernum domus vocarunt, contra æstiuum.*

Pelles, pro tentorijs.

Casæ.

Quando primũ Romani, hiemẽ in castris continuarint.

Hybernacula,

Aestiua. Hiberna.

In angarijs plurimum detinendi.] De angariis & parangariis: Veredis, & parauaeredis; quorum vsus in cursu publico, & re vehicularia, multa Iurisconsulti lib. 12. Codicis Iustiniani. tit. De cursu publico. Multa quoque ad eam rem Budæus in explicatione l. eos qui, ff. ad legem Corneliam de falsis. Et præclarè de hac re Iurisconsultorum antesignanus Iacobus Cuiacius in dictam rubricam Codicis Iustinianei. Sed & apud Persas, vt idem Budæus auctor est, ἀγγαρεῖον δρόμημα cursus pernicissimus equitum erat. videndus autem in eam rem Herodotus lib. 8. Imo & ipsi nuntii Regii apud Persas ἄγγαροι erant teste Suida. quos etiam ἀστάνδαι, vocatos scimus. Hi peracto singulorum dierum penso, mansiones habebant, seu diuersoria, quæ & ipsa ἄγγαρα vocarunt. vide si integrum est, & Cœlium Rodig. lib. 18. cap. 8. Nostrates hoc genus veredorum *postas* vocant, quasi positos, collocatosque certis in locis, & semper in procinctu excubantes. Addendum est & illud, non expeditis equis, vt hodie; sed vehiculis ea in re antiquos vsos. probabo in gratiam iuniorum vno testimonio Amniani Marcellini ex lib. 21. Historiarum: *Vt cateruis antistitum, iumentis publicis vltro citroq́ discurrentibus, per synodos quas appellant, dum ritum omnem ad suum trahere conantur arbitrium, rei vehiculariæ incideret neruos.*

Cursus publicus Rom.

Veredi.

Et Persarum.

Postas nostri vocant.

Antiquis in cursu publico currus vsui erat.

Equis

Equis tamen & sine vehiculo veredos vsos, probare possim, ex Cassiodori lib. 4. Variarum, epistola ad Ghodiscalcum Saionem, & cap. 5. lib. eodem. Porro ab illo cursu vehiculari, nomen tractoriarum in iure scripto pro diplomatis, quæ missis, vel euocatis à principe dabantur, quibusque suis locis euectionem impetrabant. meminit & Plinius libro 10. Epistolarum. Primum autem cursus vehicularis institutorem apud Romanos reperio Augustum, apud Suetonium in ipsius vita cap. 49. vbi videre est vehiculorum loco prius iuuenes ab eodem per vias militares fuisse dispositos. Atqui laborem hunc angariarum tyronibus durandis fecisse, nemo est qui negare ausit, modo paterentur apud Vegetium eam vocem consistere, libri VV. & viri eruditi. Non patiuntur hoc loco, liber Collegii trium Coronarum, & manuscriptus N, qui pro *Angarijs*, hic substituunt *Agrarijs*. Itidem apud Vegetium infra lib. 4. cap. 19. & lib. 2. cap. 22. lib. 3. cap. 8. bis. & libro eodem capite postremo. Membranæ H. N. & alii quidam libri tuentur illud *Agrarijs*. Tuitus etiam est Galliæ flos Adrianus Turnebus libro 4. Aduersariorum cap. 7. adstipulantibus sibi suis exemplaribus veteribus Vegetianis. Probauitque Agrarias Vegetio dictas, quas prætenturas, stationesque agrarias Ammianus vocauit. *Quia Mesopotamiæ*, inquit, *tractus omnes crebro inquietari sueti, prætenturis, & stationibus agrarijs seruabãtur*. Iterum: *Salubriter, & cautè castra metata, pretenturæ, stationesq; agrariæ totis rationibus ordinatæ.* Itidem & in notitia vtriusque imperij, vbi de castellis, & limitum munitionibus agitur. *Vigilijs in his, & agrarijs exercendis, vt prouinciarum quies circundata quodam præsidij cingulo illæsa requiescat.* Quas hic prætenturas vocant, (prætentas apud Manilium vocari supra diximus,) à prætendendo dictas, nimis quàm manifestum est. Elegantem sanè de eo tralationem D. Ambrosius sumpsit, *Fortis*, inquit, *viri est non dissimulare, cum aliquid immineat, sed prætendere, & tanquam explorare de specula quadã mẽtis*. Et vt illud, tãquã aliud agens adnotẽ, vt hoc, itidẽ alia patres à re militari ad ecclesiæ ritus traxêre vocabula. Nã vnde illis Vigiliæ? stationes? tesseræ? vexilla? processiones? & mille alia.

Etiam soli equi.

Tractoriæ, seu diplomata in cursu publico.

Cursum publicum apud Rom. quis inuenerit.

Iuuenes primũ in eo cursu, non equi, aut currus.

Vegetius correctus.

Agrariæ quid sint.

Prætenturæ à prætendendo dictæ.

Ecclesia multis vocabulis vtitur sumtis à re militari.

Procul habendi à ciuitatis illecebris.] Mihi perplacet quod membranæ legunt, *ciuilibus illecebris*. Auctor est Herodianus lib. 4. Imperatorem Seuerum filios suos ex vrbe abduxisse, non alia caussa, quàm vt procul munditijs vrbanis, in castris militari vitæ, ac sobriæ iuuenes adsuescerent. Tacitus lib. 2. Annalium. *Iuuenem vrbano luxu lasciuientem melius in castris haberi.* Eodem referendum quod lib. 9. Etymologiarum, seu Originum scriptum reliquit Isidorus, *Castra*, inquit, *sunt, vbi miles steterit, dicta autem castra quasi casta, eò quòd ibi castraretur libido.* Magni animi profecto dictum illud Epaminundæ, apud Æmilium Probum, quem scriptorem Cornelium Nepotem nuncupandum censent. *Si Principes Greciæ esse vultis, castris est vobis vtendum, non*

Imp. Seuerus cur filios abduxerit ex vrbe.

Castra vnde nomen habeant.

Epaminundæ dictum.

palæstra. videndus & Horatius lib. 3. Ode 3. Non alienum quoque à disciplina militari, quod apud Cornelium Tacitũ Ælius Seianus etiam castra ipsa voluerit ab oppidis remotiora collocari, ne militum animos oppidani inflecterent adeundo, appellando. *Seuerius* (inquit) *acturos si vallum statuatur procul vrbis illecebris.* eaque ratio est, cur & milites antiquitus ad matrimonia non fuerunt admissi; ad quod probandum citarem Tacitum 14. Annalium, & Galgaci verba, ex eiusdem scriptoris Agricola, nisi viderem, summum Belgiæ nostræ decus, Iustum Lipsium eam rem elucidasse in commentario ad Annales Taciti. etiam Athletas non modò coniugij: sed & Veneris expertes fuisse Tertullianus scripsit ad Martyres. Plato 8. de legibus, & proinde Galenus. Quod ad Venerem aperto ore reclamat Plinius lib. 28. cap. 6. Eandem & militibus permissam fuisse loco iam citato idem Lipsius docuit. Primus autem, vt vxorem domi milites Romani haberent Imperator Seuerus permisit, vt auctor est, lib. 3. Herodianus. Quin & Alexandrum Magnum in tantum à patre degenerauisse accepimus, vt militibus in castris vxores habere permiserit, pueris alimenta, iuuenibus armorum, equorumque instrumenta dederit. patribus pro numero filiorum præmia statuerit. atqui ea res præter vulgi opinionem illi successit. Nam veteranis patribus, tyrones filij successerunt; & constantissimi milites effecti, qui non solùm tyrocinia, verùm & incunabula in ipsis castris posuerant. quæ consuetudo etiam in ipsis successoribus Alexandri mansit. teste Iustino lib. 12.

Castra cur remouenda ab vrbibus.

Milites ad matrimonia non admissi.

Athletæ à matrimonio, etiam à Venere prohibiti.

Seuerus domi vxores militibus permisit.

Alexander Magnus militibus vxores etiam in castris permisit. Ibique pueri educati.

Id feliciter Alexandro successit.

Successores illius eundem morem quoque probarunt.

Corporibus eorum robur accedat, & animus.] Exemplaria VV. *robor* legunt, & hîc, & infra pluribus locis. atque ita scribitur in Glossis veteribus semper. Etiam Sosipatrum Charisium hoc nomen vidi recensere inter nomina in *Or* Institutionum Grammat. lib. 1. De cetero vt animi, & corpora militum exercitio & labore roborantur: perinde intermissa laboris consuetudo vtrumque debilitat, teste Vegetio lib. 2. cap. 23. Itidem Tertullianus apud Martyres de prælusione cum militum, tum gladiatorum: *Sudore omnia constant, ne corpora atque animi expauescant. De vmbra ad solem, & sole ad cœlum* (malim legeretur de sole ad gelum) *de tunica ad loricam, de silentio ad clamorem.* Gelum pro gelu veteres dixisse testes mihi Grammatici. Nonius Marcellus, Priscianus, & Sosipater Charisius.

Robor, pro, robur.

Milites sine intermissione exercendi.

Gelus, pro gelu.

Post Vrbem conditam.] Vetus liber M. impressus, *ab Vrbe condita* quomodo Vegetium video locutum lib. eodem cap. 20. & alios scriptores plus millies.

Vt aranti Quintio.] Qui Historiam ignorat, discat è Liuij lib. 3. & ab auctore de viris illustribus, qui nudum Quintium à viatoribus repertum prodidit. Cuius ratio peti quoque potest à Dionysio Halicarnasseo.

Quintius ex agro ad dictaturam vocatus.

Viro

Viro optimo dictaturam.] Verba illa *Viro optimo*. C. M. S. N. H. & tres Susianij libri non agnoscunt, & merito. De potestate dictatoris & tempore imperij ita Pomponius Iurisconsultus: *Interdum*, inquit, *re exigente placuit maioris potestatis Magistratum constitui. itaque dictatores proditi sunt, à quibus nec prouocandi ius fuit, & quibus etiam capitis animaduersio data est. hunc Magistratum quoniam summam potestatem habebat, non erat fas vltra sextum mensem retinere. l. 2. §. populo. ff. de origine iuris.* Liuius lib. 4. *Senatus extemplo (quod in rebus trepidis fieri solet) dictatorem dici iussit*. Dicebatur autem Dictator ex senatusconsulto ab altero coss. & ipse porro Magistrum equitum dicebat. Primum autem Dictatorem T. Larcium, Magistrum vero equitum Sp. Cassium, inueni anno nono post reges exactos. Liuius, lib. 2. ab V. C. & fasti Rom. Creati autem vel rei gerundæ caussa, aut seditionis sedandæ, etiam regni opprimendi, etiam Reipublicæ constituendæ, etiam claui figendi, etiam comitiorum habendorum, etiam ludorum caussa, quemadmodum probare facilè mihi sit, nisi vererer esse longior.

Dictatoris potestas.

Dictatura VI. menses tantum retinebatur.

Dictator à quo dicebatur.

Magister equitum à quo dicebatur.

Dictator primus.

Dictator, quas ob causas diceretur.

AD CAPVT IV.

Incipientem pubertatem ad dilectum cogendam.] In membranis Susij & H. *incipiente pubertate ad dilectum cogendum tyronem*. Ad rem veniamus. Qui de militari disciplina libros posteris reliquêre, haud ferè quemquam minorem septem & decem annis, aut sex & quadraginta maiorem militiæ, & tyrocinio ascribi solere docuerunt. idque à Seruio Tullio vetere censione primùm cautum fuit. Gellius testis libro 10. cap. 28. & æuo subsequente à Caio Graccho lege sacrata sancitum. Liuius lib. 25. Plutarchus in Gracchis. Seneca de breuitate vitæ. cap. vlt. Antonius Augustinus libro singulari ad Modestinum in l. paupertas. §. iam verò militi. ff. de excusationibus. Imo legem fuisse probat Iustus Lipsius ad Taciti Annales, quæ militem liberaret anno demum ætatis quinquagesimo. videndus Petrus Crinitus lib. 8. de honesta disciplina, cap. vltimo. Addam quod hac de re apud Macrobium obseruaui lib. 1. in somnium Scipionis. In nonnullis rebuspublicis secundum & quadragesimum: in alijs nonum & quadragesimum ætatis annum, immunitatem à militia præstare. *Nonnullarum*, inquit, *rerum publicarum is mos est, vt post sextam, ad militiam nemo cogatur; in pluribus detur remißio iusta post septimam*. Per sextam, & septimam auctor ille hebdomades annorum intelligit, in quibus singulis ponebant annos septem. Censorinus de die natali cap. 14. *In tertio gradu qui erant vsq. quinq. & XL. annos iuuenes appellatos; eò, quòd Rempublicam in re militari possent iuuare.*

Anno XVII. initium militiæ. Anni XLVI. à militia excusabant.

Ea de re lex Seruij Tullij regis.

Item C. Gracchi.

Alij militiam ad L. ætatis annum extendũt. Pro ijs testimonium Macrobij.

A teneris perfectius omnia imbibuntur.

Sed etiam perfectius imbibuntur.] Libri P. S. N. H. & duo Susiani *imbuuntur*. sed meo quidem iudicio, id non tam rectè conuenit cùm eo, quod subijcitur, *quæ discuntur à pueris*. Quod in iuuentute non discitur in matura ætate nescitur, vt scribit apud Cassiodorum Rex Theodericus, dum Gothos adhortatur, iuuenes in Martiam disciplinam ab ineunte ætate producere. adhibito exemplo accipitrum, qui fœtus suos, etsi nouitate marcentes, nidis proturbant.

Vegetius emendatus.

Deinde militaris alacritatis, saltus, & cursus. Dixi me malle *militaris alacritas, saltus*. quod facio libris optimis auctoribus: aliò videtur abire M. ideoque illius lectionem adscribendam duxi. *Demum mil. alacritas, saltus, & cursus, antè temperare debet, quàm corpus ætate pigrescat.*

Iterum emendatus. Sallustius emēdatus.

Nam primum iuuentus, simul ac belli patiens erat.] Vt Vegetij locum hunc, sic & ipsum adeò Sallustium, vnde noster eum descripsit, corruptum esse conieci, quod librarij nesciuissent, *simul*, pro *simulac*, etiam apud Oratores dici. qua de re in particulis linguæ Latinæ plura à me allata exempla. Atque locum hunc ita constitueram, *Nam simul iuuentus belli patiens erat*. Multos deinde post dies manuscriptum Sallustium codicem nactus, rectam ex eo coniecturam meam fuisse deprehendi. Idque præsente Iano Gulielmo Lubecensi familiari meo, quem ob singularem eruditionem, &, quod caput est, animi candorem, amare nunquam desinam. Locus ex Sallustij Iugurtha est, eum vt in membranis repperi adscribam. *Iam primum iuuentus simul belli patiens erat, in castris per laborem vsu militiam discebant*. eamque lectionem olim expresserant in Vegetio excudendo Colonienses, vno excepto, quòd, *ac*, particulam inseruissent. De re ipsa testimonium etiam Plinij accipe, ex libro octauo epistolarum. *Inde*, ait, *adolescentuli statim castrensibus stipendijs imbuebantur, vt imperare parendo, duces agere, cum sequuntur, adsuescerent*. Tertullianus ad Martyres: *Nemo miles ad bellum venit cum delicijs, nec de cubiculo ad aciem procedit; sed de papilionibus expeditis, & substrictis, vbi omnis duritia, & imbonitas, & insuauitas consistit. etiam in pace labore, & incommodis bellum pati iam ediscunt.*

Adolescentes Rom. parendo. imperare discebant.

Etiam in pace belli incommoda ferebant.

Per laboris vsum.] M. N. & C. *per laborem vsu*. quod & Sallustianis membranis vidi confirmatum. attamen laboris consuetudinem Vegetius dixit lib. 3. capite secundo.

Ipsi milites opera olim fecerunt.

Sudes scienter figere norit.] Eas aggeribus superimponi, & vallos appellari infra videbimus. neque mirabere hanc scientiam in tyrone requiri, si scias castra ponere, fossas ducere, & alia castris muniendis facientia, ipsorum militum Romanorum munia fuisse.

AD

AD CAPVT V.

Proceritatem tyronum, à consule Mario, scio semper exactam.] Libri M. S. N. *Proceritatem tyro. ad incommoda scio semper exactam*. Membranæ H. habent *ad incommam*. certe illud *à consule Mario* glossarium esse rectè censuit acutissimus, mihique amicissimus Ianus Mellerus Palmerius. Neque id vlli libri agnoscunt, vnâ Parisiensi editione excepta: in qua legitur *Proceritatem tyro à Consule Mario ad victoriam scio semper exactam*. nugæ meræ, in membranis Susij repperi, *proceritatem tyronum scio quondam semper exactam*. Iterum Palmerio adsentior ex *quondam* facienti *commodam*. Proceritas commoda hic, quam alij mediam militarem vocarunt staturam. hanc qui superabant dicebantur statura proceri, qualis depingitur apud Spartianum Hadrianus. *Statura prolixa*, qualis apud eundem Pescennius Niger: *Eminentem staturam* Suetonius vocauit. *eximiam* Liuius lib.7. Qui minores erant, exiles, breues, & breui statura dicti. De statura media, militari, iusta, & commoda, exempla ponam. Statura iusta Galbam obseruaui à Suetonio descriptum. Itidem Liuius. *Corpus alteri magnitudine eximium versicolori veste, pictisq; & auro cælatis refulgens armis: media in altero militaris statura* lib.7. ab Vrbe condita. Itidem media ætate mulierem Plautus Aulularia appellauit. Imo & Imperatorem Alexandrum Seuerum, statura militari, apud Lampridium video describi: & longitudine Romana Imperatorem Gordianum à Iulio Capitolino. De statura commoda Plautus Asinaria exemplum suppeditauit.

Sublatum è Vegetio mendum.

Statura media, militaris, & cõmoda.

Statura procera, eminens, prolixa.

Aetate media mulier.

Statura Romana.

Qua facie noster Saurea est, si is est, iam scire potero.
LI. *Macilentis malis, rufulus, aliquantum ventriosus,*
Truculentis oculis, commoda statura, tristi fronte.

Idem milite, commodum conuiuam appellat, qui loqui, & tacere ratione possit. quique iustam tantum orationis suæ partem persequi, & suam itidem tacere, cùm aliena oratio est, norit.

Commodus conuiua.

Vt senos pedes, vel quinos, & denas vncias habentes. Suetonius breuem staturam dicit, quæ erat pedum quinque & dodrantis, in Augusto, cap.79.

Pedes quinque & dodrans statura breuis.

Denas vncias habentes.] Sunt libri in quibus vox *vncias*, mutauit in *turmas*. Itidem hoc lib. cap.12. pro *duas vncias adacta* substituerunt quidam *duabus viisad*. vtrumque illorum ineptiæ debetur, qui non intellexerunt Romanos per pedem mensuram significasse, diuisisse autem in quatuor palmos, digitos sexdecim. diuisisse item pedem in vncias duodecim, ita vt duodecima pars pedis vncia appelletur. pollicem dici auctor est Frontinus. De diuisione pedis in palmos quatuor, seu digitos sexdecim, præter Vitruuium testes mihi columella,

Pedis vna diuiso in XVI. digitos.

Altera pedis diuisio in duodecim vncias.

Frontinus, Festus in *Trientem*, Isidorus & alij. Altera pedis diuisio nata est apud eos, qui pedem pro asse habuerunt, eumque (quemadmodum & allud omne integrum quod assem nominarunt) in duodecim æquas partes distribuerunt. Vnam portionem vnciam dixerunt, duas sextantem, tres quadrantem, & sic deinceps: prout Iurisconsulti libram, pondo, seu assem diuisère, singulisque partibus sua indidêre nomina. Hinc patet quàm latinè cespes dicatur *altus semissem* infra apud Vegetium. quod ibi ineptum quidam censent, & malunt *altus semis pedem*. Itidem Astrologi duodecimas diametri solis, & lunæ, digitos, seu vncias vocant. Etiam anni curricula ad libræ plenitudinem antiquitas collegit, mensibus duodecim vnciarum nomine computatis, vt auctor est Cassiodorus lib. 1. Variarum capite 10. dicta autem vncia ab vno, Sextans ab eo quòd sexta pars assis est, Quadrans quòd quarta, Triens quòd tertia pars, Semis quòd semis, id est dimidiũ assis. & sic deinceps reliquæ assis partes. vt docet Priscianus, de ponderibus, & mensuris.

Vegetij locus confirmatus. Annus olim in duodecim vncias distributus.

Vncia vnde dicta.

Vncias habentes.] Verbum *habentes* nullum est in libro S. N. & H. Inde suspicari possumus olim hæc numeris perscripta fuisse. hoc modo *puta vt* VI. *pedum, vel certe* V. *vel* X. *vnciarum inter alares equites, &c. probarentur.*

Ciuilis pars florentiorem adduxerat iuuentutem.] Peccare non videor, qui cum membranis legam *abduxerat*. Nam vt Vegetium intelligo, notat eos, qui domi, quàm militiæ viuere; in foro quàm in castris versari; togati, quàm sagati incedere malebant. Sic auctor noster hoc libro cap. 7. *dum honestiores ciuilia sectantur officia*.

Minorem quidem corpore, sed fortiorem armis.] Octo apud me exemplaribus probatur *armis*, pro *animis*. at non proinde & mihi. impedit Vegetius qui non tantùm corporibus, sed etiam animis præstantissimos desiderat hoc lib. cap. 7. & lib. 2. cap. 5. Impedit quoque Sallustius, cuius locus dignus qui adducatur: *Sed diu magnum inter mortales certamen fuit, vine corporis, an virtute animi, res magis militaris procederet. Nam & priusquam incipias consulto, & vbi consulueris maturè facto opus est. Ita vtrumque per se indigens, alterum alterius auxilio eget.* Coniurationis Catilinariæ principio.

Vine corporis, an magis animi viribus res militaris procedat.

AD CAPVT VI.

Sed qui dilectum acturus est.] Seruius in Virgil. Æn. lib. 8. auctor est apud Romanos tria militiæ genera fuisse. Nam aut legitima erat militia, aut coniuratio, aut euocatio. legitima, quæ & sacramentum dicitur, erat eorũ qui singuli iurabant, se *pro Rep. esse facturos*, nec

Tria militiæ genera. Legitima militia quæ.

nec diſcedebant niſi completis ſtipendijs. Aut certe ſi eſſet tumultus, *id eſt bellum Italicum vel Gallicum, in quibus ex periculi vicinitate erat timor multus.* Verrius & Feſtus in voce *Tumultus.* tunc quia ſingulos interrogare non vacabat: qui fuerat ducturus exercitum, ibat ad Capitolium, & exinde proferens duo vexilla, vnum roſeum, quo pedites euocabat; alterum cæruleum, quod erat equitum, dicebat, *qui Remp. vult ſaluam eſſe me ſequatur.* & qui conueniſſent ſimul iurabant, & dicebatur iſta militia coniuratio. Fiebat etiam euocatio. nam ad diuerſa loca diuerſi propter cogendos mittebantur exercitus. Conquiſitores hos vocari memini à Liuio lib. 30. & Hirtio lib. de bello Alexandrino. Ritum coniurationis etiam Arnobium video attigiſſe lib. 2. aduerſus gentes: *cum paratis bella ſignum,* inquit, *monſtratis ex arce? aut fecialia iura tractatis? per clarigationem repetitis res raptas?* Quæ ex Seruio mutuati ſumus, eadem video & Iſidorum ab eo ſumpſiſſe lib. 9. Etymol. pòſt etiam Budæum ad pandectas, item alios. Adiungendum cenſui & Gallorum morem in conſcribendis militibus. Hi bellum inituri lege communi omnes puberes armatos conuenire cogebant, & qui ex eis nouiſſimus venerat, in conſpectu multitudinis omnibus cruciatibus adfectus necabatur, memoriæ prodidit Cæſar lib. 5. belli Gallici. Qui vero apud Romanos in legitima militia, & publico dilectu, olim non reſpondebant, vt proditores libertatis in ſeruitutem redigebantur. Teſtis mihi Menander Iuriſconſultus *l. qui cum vno. §. qui poſt. ff. de re militari.* & Franciſcus Duarenus lib. 1. diſputationum cap. 4. ſed mutato poſtea ſtatu militiæ à capitis pœna receſſum eſt *d. §. qui poſt.* Etiam illud admonendum, certos dies conſtitutos fuiſſe intra quos legitimæ militiæ dilecti, expeditioni ſe pararent. Feſtus: *Iuſti dies dicebantur triginta cum exercitus eſſet imperatus, & vexillum in arce poſitum.* Porro etſi militibus ſcriptis iam, iuratiſq., dies, quo adeſſe deberent, præfinitus eſſet, quo citati conſuli reſponderent; erant tamen in eo excuſationes, morbus ſonticus, auſpicium, ſacrificium, anniuerſarium, &c. de qua re adeundus Gellius lib. 16. cap. 4. & Polybius lib. 6. fuit quoque cum aliam dilectus habendi rationem publica neceſſitas requiſiuit, vt etiam illi, qui vacationem à militia habebant nomina dare cogerentur. Liuius lib. 7. *Et cum (quod per magnos tumultus fieri ſolitum erat) iuſtitio indicto, dilectus ſine vacationibus habitus eſſet, legiones quantum maturari potuit in Auruncos ductæ.* Similis quoque & bello Gallico dilectus fuit, in quo, opificum vulgus, & ſellularij minimè militiæ idoneum genus hominum exciti. Liuio teſte lib. 8. Imo & ſenes nomina dare vel inuiti coacti non ſemel. Liuius lib. 5. & lib. 27. Alia item & in educendo exercitu ratio nonnunquam obſeruata. Mira ſanè quam in cogendis militibus feſtinationem prædicat Liuius lib. 3. extremo. Nimirum mane

Quid tumultus.

Cõiuratio qualis.

Euocatio qualis.

Conquiſitores militum.

Gallorum mos in conuocando milite.

Romani in dilectu non reſpondentes, puniti, vt proditores.

Mutata illa pœna mutato militiæ ſtatu.

Milites lecti, diebus xxx. ſe parabant.

Datæ tamen in eo excuſationes.

Neceſsitas publica dilectus rationem mutauit.

Dilectus ſine vacationibus.

Opifices, & ſellularij militiæ adſcripti.

Senes nomina dare coacti.

Exercitus quatuor horis conscriptus, & eductus.

cum iuuentus in campum Martium dilectus caussa conuenisset, signa militaria, eo ipso die, à Quæstoribus ex ærario prompta, delataque in campum, & quarta eiusdem diei hora inde exercitum mouisse. Obseruatione dignus mos de signis militaribus ex ærario promptis. vbi tempore pacis deposita obseruabant ea Quæstores. Idem Liuius: *Cum omnes extra portam Capenam ad Martis ædem conuenire armatos iuniores iussisset, signáque eodem ex ærario Quæstores deferre.* lib.7. Atqui non minus dignum obseruatu, quod ex Appiano de bel. Hispaniensi didicimus. Nimirum, quod cum in prædicto dilectu agendo consules minus sincerè dicerentur versati, postea placuit non deligendo, sed sortitione milites vocari. Hac ratione congregatum exercitum primus duxit in Hispaniam L. Lucullus consul, qui secum legatum habuit Cornelium Scipionem. Sed fortasse nimis multa hæc, de dilectu, & exercitu educendo quibusdam videbuntur, attamen in eam partem peccare malo (si id peccare est.) quàm omittere, quod huc pertinere video. ideoque & alios ritus adscribam à me obseruatos. Fuit sub Principibus Rom. & ille mos, vt dies expeditionis publico edicto indicaretur. Sic Imp. Alexander Seuerus in expeditionem bellicam exiturus dies itinerum publicè proponebat, ita vt edictum penderet ante menses duos, in quo scriptum erat, illa die, illa hora ab Vrbe sum exiturus, & (si dij voluerint) in prima mansione mansurus. deinde per ordinem mansiones, deinde statiuæ, deinde vbi annona esset accipienda; & id quidem eo vsque, donec ad fines Barbaricos veniretur. iam enim inde tacebatur. auctore in illius vita Lampridio. Formulam, qua Gothi in expeditionem euocati fuere ex Cassiodoro adscribam. *Atque ideo per Nandium Saionem nostrum admonendum curauimus, vt ad expeditionem in dei nomine, more solito, armis, equis, rebusq; omnibus necessarijs sufficienter instructi, octauo die Kalend. Iuliarum proximè veniente, modis omnibus deo fauente moueatis.* lib.1. Variarum cap.24. De tessera expeditionali alibi quoque dicturi sumus. Ceterùm prius, quàm Vrbem egrederentur duces, munus gladiatorium, & venatus dedisse ex Capitolino didicimus. qui alterum factum suspicatur; vt duces inter se cohortes videndo; ferrum, & vulnera, ne perhorrescerent. Sacra item fecêre ante egressionem, vt videre est apud Herodianum lib.6. Etiam antequam prœlium committerent sacra fecisse docere possum. sic Audaciæ & Pauori sacra facta à Scipione, constat ex Appiano, lib. de bello Punico. Neque à Romanis tantum. Lacedæmonios duces prælium ituros sacra musis persoluisse scribit Plutarchus in Lycurgo. Mysios equum immolasse Florus testatur: *Illi*, inquit, *statim ante aciem immolato equo concepêre votum.* Nunc qui olim ritus fuerat indicendi belli, in solo hostium, & per feciales, idem post & in educendo exercitu domi obseruatus.

Signa militaria tempore pacis vbi, & à quibus custodita.

Dilectus sortitione institutus.

Quis primus lectum sortitione militem eduxerit.

Dies expeditionis edicto indicatus.

Edictum etiam ante duos menses, quàm egrederentur, suspensum.

Formula istius edicti.

Duces ante egressionem venatus dabant.

Etiam sacra faciebant.

Sacra facta etiã ante prœlium.

Idem factitarũt Lacedæmonij. Item Mysij.

Mos vetus belli indicendi.

Romani

Romani antiquitus hunc morem tenuerunt, quod fecialis testibus puberibus adhibitis, in terram cui bellum illaturi erant hastam conijciebat. Eum ritum ab Æquicolis, ab Anco Martio Rege Romam translatum testis mihi Liuius lib.1. à Rheso primùm excogitatum scribit auctor de viris illustribus, cap.5. Formula istiusmodi indictionis in Liuio est lib.1.& Gellio lib.16. Noctium Atticarum cap. 4. Videndus etiam Nonius Marcellus, & Festus in *Feciales*. Verùm vbi propagato imperio bellum remotissimis nationibus indicendum fuit, ne foret necesse, vt dixi eò feciales mittere, habuerunt Romani ante portam Carmentalem columnam, quam bellicam cognominarunt, quòd belli index esset, ab ea hastam sanguinolentam quæ in templo Martis reposita erat, iaciebant versus eam partem, quo profecturus erat ipse exercitus. Auctor Dio in Marco Antonino. Victor de regionibus Vrbis. Festus in *Bellona*. Gabriel Simeonius in obseruationibus antiquis, & Bartholomeus Marlianus lib.6. de antiquæ Romæ topographia cap.4. cum quo sentire tamen non possum. De hasta sanguinolenta per Persas etiam, patrio more, proijci solita; videndus Ammianus Marcellinus lib.19. historiarum. Etiam illud sacrorum fuit, vt, qui belli curam suscepisset, Martis templum ingrederetur, & primò ancylia, mox hastam simulacri ipsius commoueret, dicendo *Mars vigila*. eius rei auctor nobis Seruius. 8. Æn. Denique & liberi, & vxores, & reliqui militatum exeuntium propinqui, vota suscipere, atque eadem ante vrbis portas tabella suspendere, illisque reducibus persoluere solent: quem ritum ex Propertij Elegia 3.lib.4. Turnebus adseruit lib.23. Aduersar. cap.6.

Vnde Romam translatus. A quo excogitatus.

Bellum Romæ indici cœpit ad columnam bellicam. In eo vsui hasta sanguinolenta.

Hastam sanguinolentam & Persæ iecerunt. Duces ante egressionem, Martis templũ quare ingressi.

Vota suscepta pro exeuntibus militatum. Quando persoluta.

In equis, & canibus virtus multis declaratur indicijs.] *Motus equini de auribus intelliguntur, animos Leonum frons, & cauda indicant.* Solinus cap.30. De forma equorum etiam Plinius videndus. Virgil.3. Georg.

Signa generosi equi.

Nec non & pecori est idem dilectus equino:
Continuò pecoris generosi pullus in aruis,
Altius ingreditur, & mollia crura reponit.
Primus & ire viam, & fluuios tentare minaces
Audet, & ignoto sese committere ponti.
Nec vanos horret strepitus, illi ardua ceruix,
Argutumq; caput, breuis aluus, obesaq; terga:
Luxuriatq; toris animosum pectus, honesti
Spadices, glaucique: color deterrimus albis.
Et giluo, tum si qua sonum procul arma dedêre
Stare loco nescit, &c. libro eodem de boum forma:

Signa bouis.

——— *optima toruæ*
Forma bouis, cui turpe caput, cui plurima ceruix, &c.

De signis generosi equi adeundus etiam Constantinus Cæsar lib. 16. de agricultura. cap.1. Columella lib.6. cap.29. De boum forma Columella lib.6. cap.1. & idem Constantinus lib.16. cap. 2. & Varro lib. 1. Rei rust. cap. 20. Itidem & Cassiodori locus elegans, qui lib.4. Variarum cap.1. *quorum pectora* (de equis loquitur) *vel crura sphæris carneis decorè ornantur, costæ in quandam latitudinem porriguntur, aluus in breuitate constringitur, caput ceruinam reddit effigiem, imitantes velocitatem cuius videntur habere similitudinem*. Adi si libet de equis etiam Varronem lib.2. de re rustica cap.7.

Alia signa boni equi.

Et canibus.] Signa quibus canum virtus probatur aliquam multa petere licet ex Varrone lib.2. de re rustica cap.9. & Columella lib.7. cap.12. quæ breuitatis caussa hic prætereo, idem de equorum forma facturus, nisi censuissem eam rem militibus necessariam: & ad rei militaris scientiam pertinere. etsi canes quidam in aciem produxerint. Plinius lib.8. cap.40. Et Olaus Magnus de Finlandis:

Canum signa.

Canes in aciem educti.

Valentibus digitis, longioribus brachijs.] lib. M. S. N & duo Susij. *Valentibus brachijs, digitis longioribus.*] Obseruaui quod dignum puto memoria. Romanos digitos sibi amputasse, cum militiam detrectarent. exemplum de C. Vettieno apud Valerium Maximum, quem ob id, publicatis bonis, æternis vinculis punitum scribit, eoque pertinere visum Iurisconsulti responsum de eo, qui filium dilectus tempore debilitauit. *l. qui cum vno. §. qui filium. ff. de re militari.*

Digitos sibi amputabant Rom. detrectantes militiam.

Interpretata l. qui cum vno ff. De re militari.

Ventre modicus.] Quemadmodum Vegetius tyronem requirit ventre modicum, ita milites, si interea, dum stipendia facerent obesi & perpingues facti essent, ab Imperatoribus multatos accepimus. Agesilaus nimia sagina grauem equo priuauit. Cato Censorius pinguem militem velut reip. incommodum iure incessiuit, cuius inter guttur, & inguen, cuncta sub ventris dominio forent. de eadem re ipse Cato in Orationibus, *Nimis pingui, & corpulento censores equum adimere soliti, scilicet minus idoneum rati cum tanti ponderis corpore, ad faciendum equitis munus, quæ res cum ignominia facta est.* Gallis equidem id proprium fuisse scio, vt sese exercerent, quóne obesi, ac ventre prominulo forent. si quis enim iuuenis modum zonæ præscriptum excederet mulctabatur. hoc docuit Strabo.

Tyrones pingues non legendi.

Milites obesi multati.

Equites obesi equo priuati.

Galli milites diligenter cauebant ne modum zonę præscriptũ excederent.

AD CAPVT VII.

Piscatores, aucupes.] Istiusmodi genus hominum ijs castris potius conueniret, vbi calceatis dentibus milites eunt ad pugnam, quales apud Plautum Captiuis recenseri videmus.

Piscatores, aucupes bello inidonei.

Multis,

Multis, ac multigeneribus opus est tibi
Militibus, primùm dum opus est pistoriensibus,
Opus paniceis, opus placentarijs quoque,
Opus turdetanis, opus est ficedulensibus.
Iam maritumi omnes milites opus sunt tibi.

Attamen piscatorem vnum, vnum dulciarium Valerianus Imperator Claudio, militum tribuno, dandum assignauit, & multa alia. vt apud Trebellium legimus in diuo Claudio. Verum tamen ea obtinuere corrupta iam magna parte militari disciplina veterum.

Piscator militũ tribuno conces-sus. Item dulciarius vnus.

Dulciarios.] Glossæ πλακουντάριος, *placentarius*, *dulciarius*. Meminit quoque dulciariorum Lampridius in Eligabalo, & Iulius Firmicus lib.8. Mathes. cap.11.

Placentarius quis.

Linteones] In membranis partim *Lintiones*, partim *lentiones* dicuntur. Lintearij vocati, qui lintea venderent. Linteones qui conficerent, texerent. Glossarium vetus *Lintearius*, ὀθονιοπώλης. Iterum cap. de artificibus *LEntIarius*, ὀθονίακος. etiam in veteri inscriptione:

Lintearij, quid distent à Linteonibus.

NEGOTIATORES. LENTIARI. ET. CASTRASIARI.

Linteonum meminit & Seruius lib.7. Æneidos: & Iulius Firmicus lib.2. & lib.3. Mathes. non semel. ex quibus manifestum est rectè & ordine fecisse Cuiacium, qui pro *Linteones* in locum reduxit *Lintearios* l.7. c. de excusatione munerum.

Rectè à Cuiacio emendata l. 7. C. de excusatio. mune.

Qui aliquid tractasse videbuntur ad gynæcea pertinens.] Græci ædificia sua in duas partes distribuêre. In qua viri sine fœminarum interpellationibus versabantur, eam andronitida appellabant: vbi vero congruerent mulieres, gynæconitin vocabant. Gynæceum ea fuisse pars videtur, in qua fœminæ lanificio præcipuè, & textrinæ operam dabant. Vitruuio teste lib.6. de Architec. cap.10. hinc apud Paulum Diaconum lib.8. historiarum, & Petrum Crinitum lib.10. de honesta disciplina cap.2. de Narsete legimus: Augustam ei, quod eunuchus esset mandasse, vt cum puellis in gynæceo lanarum pensa faceret. Et inde gynæciarij dicti ab Imperatoribus Valentin. & Valente. C. de Murilegulis. & in alijs Imperialibus constitutionibus. Fuit etiam dea Græcis Gynæcia culta. (Romani Bonam deam vocabant) cuius solemnia in domo cos. aut prætoris, dum per vxorem procurarentur; maritum, & mares omnes domo egredi oportebat. Plutarchus in Cæsare, & in Cicerone. Obseruatione dignum quod Romanorum Matresfamiliæ primum locum ædium tenuerunt, Græcarum fœminarum Gynæconitis, in intima parte ædium fuerit. Cui rei testem habeo luculentissimum Æmilium Probum, in præfatione. Romanorum fœminas in atrijs operari solitas docet quoque Arnobius, cum Romanos à maiorum more multum recessisse expro-

Græcorum ædificia in duas partes distincta. Quæ pars viris relicta. Quæ fœminis.

Gynæciarij.

Gynæcia Dea Græcorum. Bona Dea Romanis erat. Eius solemnia quomodo celebrata. Rom. matresfamiliæ primũ locum ædium tenebant. Græcorum fœminæ intimum.

brat. lib.2. aduersus gentes. *Matresfamiliæ*, inquit, *vestræ in atrijs operantur domorum? industrias testificantes suas?* Adhibendus etiam Festus in *Andrō*.

Venatores conuenit sociare militiæ.] Sertorius ex primis Romanorum ducibus fuit. is cum in venationibus transire per aspera quæque, & inuia alijs, esset adsuefactus; peritiam consecutus est inuadendi, atque euadendi ex locis difficillimis. eóque aduersarios suos velitationibus potius, quàm publica pugna aggressus superauit. teste Plutarcho, in Sertorio. Diuus Adrianus anno ætatis quinto & decimo militiam iniens, studiosus venandi fuit vsque ad reprehensionem, teste Spartiano. Mithridates veritus insidias, venandi studium finxit, quo per annos septem neque vrbis, neque ruris tecto vsus est, & corpus ad omnem virtutis patientiam durauit. Iustinus lib.37. Exercitationis bellicæ gratia iuuenes olim ad venationem eductos discere possumus ex Xenophonte in Cyri Pædia. Venationem quippe non modò ad corporis exercitationem vtilissimam censuerunt, Galenus de ludo paruæ pilæ, & libro de tuenda sanitate Xenophon lib. de venatione. Aristoteles 1. Politi, Plin. lib.5. episto. sed ad bellicam fortitudinem adsequendam omnino necessariam. Xenophon in Cyri Pædia. & Plinius Panegyrico. Plato non vno loco, nominatim lib.7. de legibus. Vbi post triplicem Aquatilium, Volatilium, ac terrestrium venationem, postpositis duabus prioribus, eam maximè in iuuenum educatione commendat, in qua homines quadrupedia, equis, canibus, ac propriјs corporibus venantur. Quin & ipsas legiones Romanorum ab Imperatore Maximino, solis venationibus frequenter exercitatas fuisse, scriptum reliquit Iulius Capitolinus.

Venandi consuetudo quantū in bello Sertorio profuerit.

Iuuenes ad venationem adsuefacti, exercitationis bellicæ gratia.

Venatio triplex.

Quæ vtilissima exercendis tyronibus.

Legiones venationibus exercitatæ.

In prima delectorum examinatione.] Libri Veteres partim *dilectus* partim *dilectuum*, quod amplexus sum. Quod autem Vegetius examinationem dicit, id ab alijs video examen appellari, apud Cassiodorum, lib.5. Variarum cap.21. *Si te tyronem nostra iudicia dilegissent, si ad examinis trutinam venisses incognitus.*

Examen tyronum.

In Sertorio præcipuè constat laudatum.] Liber Collegij trium Coronarum legit, *insercorio*. liber M. & alter Susij *in prætoris*. inde forte facere licebit, *in prætorijs*. Prætorij, & consulares dicebantur, qui prætores, & consules fuissent. l.1. C. de dignita. lib.12. l.1. & l. vlt. C. de decurionibus lib.10.

Prætorij qui.

Et moribus debet excellere.] Iuuentutem legionibus inserendam Flauius noster, & genere vult, & moribus excellentem. & merito. Olim enim dum res Romana moribus antiquis, virisque stetit, certum est tyrones ad militiam adsumptos, non tantùm iuuenes, sed ingenuos. reliquos verò extra ordinem militasse. Imò ne ingenui quidem omnes admissi. si quidem Histriones omnes, præter Attellanos, à stipen-

Milites omnes olim ingenui. Non omnes ingenui admissi.

ſtipendijs militaribus repulſos fuiſſe, tradit Liuius lib.7. & Valerius Maximus lib.2.cap.4. numero 4. Ceterùm bello ciuili inter C. Marium, & Syllam, Marius milites non more maiorum, neque ex claſſibus; ſed vti cuiuſque libido erat (capite cenſos pleroſque) ſcribere cœpit. teſtantur Salluſtius, Feſtus, Florus, alij. Antea enim arma tantum tradi ſolebant hominibus idoneis, id eſt, qui facultates ſuas pigneri viderentur opponere. Plutarchus iu Mario. Serui à militia armata legibus prohibebantur, alioquin capite puniti: ita enim intelligendum Marciani reſponſum *l. ab omni militia. ff. de re militari.* nam ad alias militias ſeruos admiſſos, & retractos, diſcimus ex. *l. ſuper ſeruis.* cum *l. ſeq. C. qui militare poſſunt, vel non.* adhibenda etiam *l.2. C. de Tyronibus.* Huc reſpexit poeta Virgilius lib.9. Æn.

Bello ciuili Mariano aliter milites ſcripti.

Serui à militia prohibiti.

Virgilius illuſtratus.

——— *Quem ſerua Lycimnia furtim*
Suſtulerat, vetitiſq; ad Troiam miſerat armis.

Quàm olim ſeueri in militum dilectu Romani fuerint, quàm curioſi, patebit ex Vlpiani reſponſo, quod adſcribo ex l.8. ff. de re militari. *Qui ſtatus controuerſiam patiuntur, licet re vera liberi ſunt, non debent per id tempus nomen militiæ dare, maximè lite ordinata; ſiue ex libertate in ſeruitutem, ſiue contrà petantur. Nec hi quidem qui ingenui bona fide ſeruiunt: ſed nec qui ab hoſtibus redempti ſunt prius, quàm ſe luant.* Item litigioſi, item criminoſi, item adulterij, vel aliquo iudicio publico damnati, inter milites non recipiebantur. *l. qui cum vno. & l. vlt. ff. de re militari. & l. prima. C. qui militare poſſunt.* Et Flauius Vopiſcus exemplum proponit ex Aureliano. Sed labante paulatim Reipub. ſtatu ab ſeueritate illa maiorum procul receſſum eſt: admiſſis ad ſtipendia libertinis, ſeruis, paſtoribus, etiam gladiatoribus. Libertini cum antea ad militiam non admitterentur, bello Italico militare cœperunt. teſtatur Liuij Epitome lib.73. D. Octauius, libertino milite præterquam Romæ incendiorum cauſſa, etſi tumultus in grauiore annona metueretur, bis vſus eſt. ſub priore vexillo habuit, neque aut commiſtos cum ingenuis, aut eodem modo armatos. teſte Suetonio, in Octauio cap. 25. Seruos in militiam adſumptos paſſim Hiſtoriæ loquuntur. In ijs tamen hoc obſeruatum, vt prius libertate donarentur. Florus lib.2. cap.6. *Arma non erant, detracta ſunt templis: deerat iuuentus, in ſacramentum militiæ liberata ſeruitia.* Idem lib.3. cap.21. Liuius lib.31. *Aliam*, inquit, *formam noui dilectus inopia liberorum capitum, ac neceſſitas dedit, octo millia iuuenum validorum ex ſeruitijs, prius ſciſcitantes ſingulos vellentne militare, empta publicè, armauerunt.* Appianus de bellis Punicis, *Senatus*, inquit, *eadem die bellum decreuit, & ſeruos per præconem pronunciauit liberos.* De Paſtoribus vnum teſtimonium Cæſaris adhibeamus. de Pompeio loquitur: *Copias vndique omnes ex nouis dilectibus ad ſe cogi iubet, ſeruos, paſtores armat.* lib.1. de bello ciuili. ex eodem

Quam diligenter olim milites adſcripti.

Litigioſi, vel publico iudicio damnati, non admiſsi.

Receſſum paulatim ab illa diligentia.

Libertini quando primum militare cœperint. Quo loco libertini fuerint in exercitu Octauij.

Serui ad ſtipendia vocati. Prius tamen libertate donati.

Paſtores quoque armati.

Etiam Gladiatores.

Scelerati quoque ad stipendia admissi, & captiui.

libro de Gladiatoribus audiamus. *Gladiatorésque, quos ibi Cæsar in ludo habebat, in forum productos Lentulus libertati confirmat, atque ijs equos attribuit, & se sequi iußit.* Quinetiam sceleratos à Dictatore M. Iunio, aduersus Hannibalem armatos accepimus. Liuius lib.32. *Ad vltimum propè desperatæ reip. auxilium, cum honesta vtilibus cedunt, descendit equo, dixitq́, qui capitalem fraudem ausi, quique pecuniæ iudicati in vinculis essent, qui eorum apud se milites fierent, eos noxa, pecuniaq́ se exsolui iussurum.* Etiam senes quandoque nomina dare, vel inuiti coacti sunt. vt alibi docui. Etiam ætate non iusta tyrones admissi, exemplum luculentissimum in Rep. Rom. Appio Claudio Pulchro, & Q. Fuluio Flacco coss. apud Liuium lib.34. Sed hoc necessitas rei Romanæ vsurpare coegit. quanquam postea fuerint ad militiam iuniores quoque admissi. D. Hadrianum quinto & decimo ætatis anno militiam iniisse, Spartianus scribit. Etiam inscriptiones ea de re in monumentis.

Tyrones ad militiam adscripti non iusta ætate.

D. Hadrianus anno ætatis XV. militiam inijt.

MILITAVIT. ANN. X.
VIXIT. ANN. XXV.

Vegetio auctore incipientem pubertatem ad dilectum coactam docemur, hoc lib. c. 4. Quinimo impuberes olim non milites tantùm; verumetiam tribunos militum fuisse scribitur. quod non moribus receptum, sed Imperatorum libidine aduersum disciplinam maiorum quandoque vsitatum; cum aliquos legibus soluerent; quanquam id nullo reip. bono. Ceterùm vt ne hoc intendisse solùm videamur, proferamus, vt apud iudicem instrumenta, tabulas, & testato agamus. *Imperator Iustinianus Ioanni præfecto prætorio. Licet antiquis legibus permittebatur pupillis, si tribunatum numerorum merebantur, vltimum elogium conficere, attamen indignum nostris temporibus esse videtur.* l. 18. C. de testa. militis. Videnda quoque l. penult. ff. de legatis tertio, & Antonius Augustinus, cuius viri diligentiæ, eruditionique omnes iuris studiosi non leuiter debent, libro singulari ad Modestinum. Flauius Vopiscus de filijs Veteranorum in vita probi. Item & alios honores, ac maiores Principum libido prostituit. consulares viros fecêre etiam illos, qui consulatum nunquam gesserant, sed honorarij tantum consules erant. Sic prætores honorarij, qui in eum ordinem adlecti fuerunt, & si præturam nunquam gessissent. testatur constitutio Zenoniana ad Sebastianum præfectum prætorio. C. de consulibus lib.12. & Iulius Capitolinus in Pertinace. Lampridius adscriptos vocat. dum in vita Alexandri Seueri ita scribit: *Nec quemquam passus est esse in palatinis nisi necessarios homines, iureiurando deinde constrinxit, ne quem adscriptum, id est, vagantem haberet, ne annonis remp. grauaret.* quanquam ibi malim

Impuberes Tribuni militũ. Id Imperatorũ libidine introductum.

Iidem Imperatores maiores quoque dignitates, & magistratus prostituerunt. Consules honorarij. Prætores honorarij.

Adscripti, & vacantes.

Lampridius leuiter emendatus.

vacan-

vacantem: pro, *vagantem*. sæpè in locum alterius alterum immigrasse alibi doceo, ex affinitate videlicet litterarum. C. & G. 3.

Si pluribus stipendijs moretur in castris.] Hoc loco per stipendia anni, quibus milites merent, intelligendi sunt. quo modo & Seruius hanc vocem interpretatus est lib. 8. Æneidos principio: & sæpe eadem ita vsi Liuius, Tacitus, Iurisconsulti, & ipse Vegetius locis infinitis. Plautus Mostell. *Vnum vbi emeritum est stipendium.* Significant etiam stipendia ipsum æs, & pecuniam, quam milites accipiebant. Dictum Varroni stipendium à stipe, quod æs quoque stipem vocarent lib. 4. de lin. Latina.

Stipendiorum vox annos significat.

Stipendium pro ipso ære.

Stipendium vnde dictum.

Nunquam exercitus profecit tempore belli.] Abijcio τὸ *belli* auctoritate librorum S. & N. & absque ijs esset, adulterinum esse conuincant verba præcedentia. *quid enim prodest si exerceatur ignauus? si pluribus stipendijs moretur in castris?* Vbi per stipendia annos quoque auctor noster intelligit. vt iam ante interpretati sumus.

Sublatum glossema ex Vegetio

Dum indicti tyrones possessoribus.] In libris VV. erat aut *professoribus*, aut *professionibus*, rectè emendabatur à Iacobo Cuiacio Iurisconsultorũ nostri seculi absque controuersia principe, *possessionibus* ad *l. Senatorum. C. de dignitatibus lib.* 12. quod nimirum tyronum, vel equorum productio personale munus sit. l. vlt. ff. de muneribus, & honoribus. & quod tyronum præbitio in patrimoniorum viribus potius, quàm in personarum muneribus conlocetur. l. 7. C. de tyronibus. Non possum tamen quin indicem in optimis libris meis, & membranis perscriptum esse *possessoribus*. quod si quis tueri volet, adeat l. rescriptio ff. de muneribus, & honoribus. ex ea manifestum fiet, & Suetonij Octauio, cap. 25. quàm sit proprium huic loco vocabulum *indicendi*. quod cum sustulere Parisienses, legentes hic *addicti*, pro *indicti tyrones*, verè pro thesauro carbones supposuerunt. Ceterùm vt ad Vegetium interpretandum veniamus, sciendum est Romanos subditorum suorum possessionibus, siue patrimonijs indixisse non modò agminales equos, mulas, angarias, atque veredos; de quibus in l. vlt. §. patrimoniorum. ff. de muneribus, & honoribus: & alibi à nobis dicitur; sed etiam quasuis annonarias species, naues etiam, & alias res pro modo scilicet capitationis imperasse. imo & præbitionẽ tyronum. probari potest ex l. 2. & l. 7. C. de tyronibus. Fuit quoque, cùm aurum pro tyronibus inferretur, qua de re constitutio Imperatorũ, Honorij, & Theodosij: *Tyrones quorum pretia exhausti ærarij necessitas flagitauit. l. 1. Cod. Theodosiano. Qui à præbitione tyronum.* Qui vero tyrones, vel aurũ tyronum exigebãt, Temonarij dicti fuere. l. 14. C. Theodos. de extraordi. muneribus & l. 2. eodem Cod. titulo de desertoribus. Ammianus: *Supplementa*, inquit, *legionibus scripta sunt, indictis per prouincias tyrocinijs, omnisq́ue ordo, & professio* (forte an possessio legendũ) *vexabatur, veste, armaq́ue*

Tyronum & equorum productio personalia.

Tyronum præbitio patrimoniale munus.

Romani possessionibus suorum multa indixerunt.

Equos.

Annonarias species.

Etiam tyrones.

Aurum illatum pro tyronibus.

Temonarij qui.

Ammiani locus tentatus.

exhi-

exhibens, & tormenta, aurum quinetiam, & argentum, multiplicesq; rei cibariæ copias, & diuersa genera iumentorum. lib. 21. Historiarum. Itidem pro paraueredis, & annonis pecuniam collatam, videre est apud Cassiodorum libro. 12. Variarum cap. 15.

Aurum pro annonis, & angarijs tributum.

Per gratiam, aut dissimulationem probantur, talesque.] Monui rectius esse. *probantium, tales sociantur armis.* quod in omnibus libris scriptis & excusis reperi, extra vnum Coloniensem, & Parisiensem. sed nihil, aut parum egerim, si sola lectionis varietate pascere lectorem velim. Nam quod Vegetius porrò suadet, à magnis viris, magna diligentia tyrones legendos, id à maioribus suis diligenter factum, vel ex eo colligere possumus, quòd homines idoneos mittere in prouincias solent, qui equos certa forma, statura, ætate, legerent; stratores vocabant; quibus, quod equos probarent, à prouincialibus, nomine probæ non amplius quàm vnum solidum poscere licebat. Consulenda Imperatorũ, Valentiniani, & Valentis constitutio, quæ est C. lib. 12. t. de stratoribus. sed ad illã nisi Iacobi Cuiacij notas adhibueris, feceris intelligendo, vt nihil intelligas. Facit quoque huc Ammiani Marcellini locus lib. 29. *Constantinus strator paucos militares equos, ex ijs ausus mutare, ad quos probandos missus est in Sardiniam.* Stratorum aliud quoque munus, & proprium fuit, de quo nos suo loco.

Probatores tyronum diligenter requisitũ.

Missi in prouincias, qui equos probarent.

Stratores vocabant.

Stratorum præmiũ pro proba.

AD CAPVT VIII.

SEd non statim punctis signorum inscribendus.] Liber M. N. H. *scribendus* malunt. & ita locutus Vegetius lib. 2. cap. 5. Vbi de re ipsa vide quæ dicturus sum.

Qui ex paruissimis finibus.] Fecerunt hîc suo more inepti, & voce Latina sublata, substituerunt, *paruis*, sed inuitis omnibus membranis, & optimis excusis exemplaribus. Varro: *quam hilaritatem significantes animi, rictus paruissimus, vt refrenato risu roseo.* apud Nonium in *Rictus.* Lucretius: ——— *igitur paruissima quanto*

Et leuissima sunt, ita mobilitate fruuntur.

Paruissimus, Latinum verbũ.

Et mundi ipsius fine distendit.] Quidam mss. *ostendit*, sed hoc mihi pro Vegetiano non est, quem suspicor *extendit* dixisse. X. & S. sæpe locum mutarunt. homines ignari illius rei, cum reperissent *estendit* pro *extendit*, fecerunt suo more quod proximum erat, & ad suum captum, *ostendit.* Idem error in. §. publica autem iudicia. Instit. de publicis iudicijs. vbi frustra viri docti verbum *ostendendi* pro *extendendi* ex membranis adferunt: nam eadem ratio verbi deprauati, quam posuimus. Eundem puto errorem inesse §. vlt. titulo. de confirmatione digestorum: *& suum vigorem in iudicijs ostendentes in omnibus causis.* legerim *extendentes.* Sic l. 2. C. de Apostatis. *Quod de inofficiosis*

Defensus locus Institutionum Iustiniani.

Tentatus locus ex Pandectis.

Emendata. l. 2. C. de Aposta.

tiosis actionibus constitutum est, proprias exigat actiones. Vbi membranæ in quibus *eserat* reperi, veram, & genuinam lectionem esse demonstrant *exerat.* Nam extendere, exerere vires, vigorem & similia Latinius dici nemo dubitat. Idemque verbum recipiendum censeo, §. item Lex Iulia de vi. Instit. dicto titulo. Item *Lex Iulia de vi publica, seu priuata aduersus eos exoritur*, malunt membranæ *exeritur.*

Restitutus locus Institut.

Quæ Cato ille Censorius de disciplina militari.] Librorum Catonis de re militari fragmenta aliquanta apud sextum Pompeium Festum, aliquanta apud Nonium Marcellum, & alios Grammaticos reperire est. Ex primo illius, De re militari, fragmentum hoc apud Seruium 2. Georgi. *pedites quatuor agminibus, equites duobus antibus duces.* Fuit eiusdem liber de tribunis militum, testis mihi Nonius in *proletarij.* Fuit eiusdem quoque scriptoris Oratio de præda militibus diuidenda, testis Nonius in *Fite*, & Gellius lib. 11. cap. 18. Vbi verba Catonis quod impensè sibi placuissent, adscripsit. placuissent scio magis, si in nostra hæc tempora deploratissima Gellius incidisset: *Fures*, inquit, *priuatorum furtorum in neruo, atque in compedibus ætatem agunt: fures publici, in auro, atque in purpura.* Fuit & Catonis Oratio de præda in publicum referenda. testem habeo Priscianum Grammaticum libro. 7. extremo.

Catonis libri de re militari.

Ex ijs fragmentum.

Catonis libri multi desiderati.

Catonis sententia falsa.

Quæ Cornelius Celsus.] De scriptore hoc ista posteris prodidit Volateranus lib. 14. *Cornelius Celsus*; inquit, *de arte Rhetorica, de re militari, de re rustica, deq; medicina libros conscripsit, verùm ad nos tantum peruenit eius medicina, oratorio modo conscripta.*

Cornelij Celsi scripta.

Quæ Frontinus.] Sextus Iulius Frontinus dictus fuit, cuius etiam alij libri De re militari fuêre, præter ea; quæ nunc circumferuntur strategemata. ostendam infra lib. 2. cap. 3.

Frontini prænomen.

Quæ Paternus diligentissimus iuris adsertor.] Huic Tarrunteni Paterni nomen reddo. Nam & index Iurisconsultorum Pandectis Pisarris præfixus Ταῤῥύντηνον Πάτερνον appellat, & ijsdem libris inscriptiones legum. Alij Tarrutinum nominant. Huius Paterni etiamnum fragmenta reperio l. 7. & secundum libros quosdam, in l. 15. falso Papiniano adscripta. ff. de re militari. Aliud eiusdem quoque fragmentum reperi l. 12. ff. dicto. tit. & l. vlt. ff. de iure immunitatis. neque ijs libris ausculto, qui, ferè illis omnibus locis, varia huic Paterno nomina fingunt, eumque nunc Macrum; nunc Marcianum appellant. sed à Macro disertim illum videmus distingui prædicta l. 12. à Marciano res ipsa secernit, cuius libri de re militari nulli laudantur. Paternum hunc vixisse obseruo, sub Imp. commodo Antonino, & præfectum prætorio fuisse. in quo testem habeo Lampridium. *Crudelis vita Commodi, Quadratum, & Lucillam compulit ad eius internecionem consilia inire, non sine præfecti prætorio Tarrutini Paterni consilio.* in

Paterni Iureconsulti nomẽ.

Eius fragmenta in Pandectis.

Paternus quando vixerit.

Præfectura prętorij functus.

Paternus interemptus.

vita Commodi. vbi videre est, ob consilium istud, ipsum Paternum paulo pòst interemptum.

Augusti disciplina.

Quæ Augusti, Traiani, Hadrianique constitutionibus cauta sunt.] In disciplina Augusti, vt auctor est Macer Iurisconsultus libro 1. de re militari, ita cauebatur. *Etsi scio fabrilibus operibus exerceri milites non esse alienum: vereor tamen si quicquam admisero, quod in vsum meum, aut tuum fiat, ne modus in ea re non adhibeatur, qui mihi sit tolerandus.* l. officium ff. de re militari.

D. Hadrianus conseruator disciplinæ militaris.
Ipse suis militibus tolerantiæ exemplar erat.

Hadrianique constitutionibus.] Dionis testimonium hic duxi proferendum, qui perinde, vt & alij Historiographi, diui Hadriani in re militari, industriam, diligentiam, fortitudinemque mirum in modum commendat, his ferè verbis. *Cœpit milites ad omne genus pugnæ exercere, atque interim alios afficere honore, alios castigare verbis, postremò omnes ea quæ facere oporterent docere, atque vt milites haberent vnde exemplum sumerent, ipse duriter viuere, pedibus iter facere, aut in quæuis loca equo proficisci, nunquam vehicula, aut quadrigas conscendere, nullo calore, nullo frigore, vt capite operto esset, adduci (vt verbo dicam) quamdiu principatum tenuit, ita milites rebus gerendis exercere, præceptis instituere; vt quæ tum ab ipso constituta sunt, ad hæc tempora vim legis, atque disciplinæ militaris obtineant.* Hæc Dio. Quod autem Traianum, atque Hadrianum libros de arte ac disciplina militari scripsisse quidam affirmet, hoc vno Vegetij loco motus, is sciat me sibi nondum adsensurum. Extat opus Aeliani de instruendis aciebus, ad eundem hunc D. Hadrianum, quod à Flauio hîc non recenseri mirarer; si vllum ab eodem ex Græcis scriptoribus, de arte, ac disciplina militari citari viderem.

Aelianus de instruendis aciebus.

Vegetius plures auctores inspexit, quàm quos nominat.
Iureconsultorũ opera de disciplina militari.

Horum, quos supra retuli.] Alia sententia mea est, plures videlicet auctorem nostrum, quàm quos paulò antè retulerit, rei bellicæ scriptores inspexisse, seu expilasse, Nam qui Paterni libros vidit, eundem suspicor & aliorum Iurisconsultorum de eadem disciplina, opera vidisse. Dicto indice Pandectarum recensentur Macri militarion βίβλια δύο. Tarruteni Paterni βίβλια τέσσαρα. Menandri militarion βίβλια τέσσαρα. Pauli liber singularis de pœnis militum. & rectè eo modo inscribitur. l. qui commeatus. ff. de re militari. eandem inscriptionem, vulgatis reiectis, recipiendam existimo. l. qui excubias, & l. vlt. ff. dicto tit. Insuper & Cincij de re militari sex libros fuisse, testem habeo Gellium lib. 16. cap. 4. Euangelij libros De re militari laudari video apud Plutarchum in Phylopœmene, eundem cum alijs huius disciplinæ scriptoribus enumerat quoque Aelianus de instruendis aciebus, in cuius præfatione laudantut opera Stratoclis, Hermiæ, Frontini, Aeneæ, Cyneæ, Thessali, Pyrrhi Epirotæ, Alexandri eius filij, Clearchi, item Pausaniæ, Euangeli, Polybij Megalopolitani. Ad hæc Eupolemi, Iphicratis, Posidonij Stoici, Brionis. horum opera, simulque eorum omnium,

Mutatæ inscriptiones legum ff. De re militari.
Cincij libri de re militari.

Diuersi scriptores de disciplina militari Græci.

mnium, quorum De re militari libri sua ætate exstarent, legisse se Aelianus fatetur. Non ingratum puto, aut molestum fore lectori, si quos in hac disciplina auctores, aut ipse vidi, aut laudari ab alijs memini, hoc loco adnumerem. Sunt autem Polyæni Strategemat. libri septem Græcè conscripti. Leonis Imp. de bellico apparatu opusculum Græcè conscriptum, quod Latinè reddidit Ioannes Checus Cantabrigiensis. Higini opus de castrametatione nondum editum, hodie à doctis citatur. Mauritij nescio cuius de militia Rom. librum, partim Græcum, partim Latinum, Turnebus citat lib. 24. Aduers. cap. 16. Æliani de militaribus ordinibus, more Græcorum instituendis, libros Græcè audio editos à Francisco Robortello, multis picturis, & imaginibus illustratos. eosdem quoque ab eodem Robortello seorsum Latinè datos, sed videre nondum potui. Roberti Valturii De re militari libri 12. Latini, etiam Gallicè translati exstant. Comparatio militiæ Rom. & modernæ, est apud Ludouicum Regium lib. 11. de vicissitudine rerum. De re militari libros quoque vidi Italicè scriptos à Nicolao Marchiauello, quos Teutonicos fecisse dicitur Ioannes Herold. Hoechsteten. Alios de eadem arte Italicos libros vidi Hieronymi Garimberti: Cornasi quoque de re militari libri septem, metris Italicis scripti, dicuntur excusi Venetiis. Vidi & Gallorum in hac parte labores, imprimis Instructions sur le faict de laguere. qui liber Guilhelmo de Bellay adscribendus videtur. Item Discours sur la Castrametation des Romains, opus D. Gulielmi de Choul. extat & enchiridion Strategematicon Anselmi Stoeckelii Latinè scriptum. Item Georgii Viuienni Institutio belli gerendi terra marique, Gallicè conscripta. De arte militari moderna immensum vidi volumen lingua Germanica conscriptum à Leonardo Fronzbergo. qualem librum, & Lazarum Schvvendi reliquisse, at nondum editum, scio esse, qui adfirment.

Item Latini.

Item Italici.

Itidem Gallici.

Itidem Germanici.

Epitomata conscribo.] Vel solus iste locus suffecerit ad probandum epitomen tantum de re militari Vegetium confecisse. Memini Guilielmum Budæum pro *epitomatorum* restituere ex libris VV. *epitomarum.* ad l. qui leuandæ. ff. ad legem Rhodiam de iactu. quo loco idem asserit, epitomata vsu quodam inualuisse, sed malè. cum epitome genere fæminino dicendum sit, non epitoma neutro genere, quod hoc neque analogia, neque auctoritate doctorum defendi possit. *Epitomare* verbum apud Trebellium Pollionem obseruaui in xxx. tyrãnis, cap. 29.

Epitomen Vegetius confecit.

Epitome fœminino genere dicendum.

AD CAPVT IX.

Sed ad cursum præcipuè adsuefaciendi.] Auctoritate librorũ M. S. H. & quatuor Susii. lego. *Sed & cursu præcipuè adsuefaciendi.*

Ablatiuus pro datiuo Veteribus placuit.

Nam & hoc orationis membrum à vetere de militari disciplina scriptore Vegetio suppeditatum censeo, nam *cursu* dictum pro *cursui*. Pari quoque Phrasi Varro: *Prætor dictus, qui præiret iure, & exercitu.* lib.4. de lingua Latina. sic apud eundem Turnebo teste *In re militari prætor dictus, qui præiret exercitu.* Item à Nonio Marcello id obseruatum reperimus. Antiquos, & inter illos Varronem inprimis, datiuum pro ablatiuo, & contra frequenter vsurpasse. quin etiam Virgil.6. Æneidos:

Et contrà.

——— *Teq; aspectu ne subtrahe nostro.*

Ceterùm vt à Musis ad Martem redeamus, varias causas Vegetius hic subdit, quare ad currendum adsuefieri velit iuniores. Addo etiam armatorum cursum Olympiade sexagesima quinta probatũ fuisse. quod non malè Pausanias, propter rerum militarium exercitationem factum esse iudicat lib.5. Ælia. Etiam armatos currere cum sarcinis præcipit Vege. lib.2. cap.23.

Cursus armatorum.

Vt fugientium terga facilius comprehenderent.] Quò in persequendis hostibus citatiores sint milites, cursu diligenter exercẽdos monet. Ast aliam Lacedæmonijs in hac parte disciplinam fuisse audies. Hi quoties hostem in fugã verterant, vicerantque; insequebantur, quoad victoria, hostium fuga omnino confirmata esset. inde continuò receptui canebatur. quòd neque generosum, neque Græcanicum ducerent, illos cædere, & necare, qui declinarent, cederent, atque abirent. quæ res honori ipsis, & vtilitati fuit. quotiens enim acrius aduersarios inuaderent, fugere illi quàm resistere malebant: quod renitentes interimi, cedentibus parci animaduerterent. refert Plutarchus in Lycurgo.

Lacedæmonij quatenus hostẽ sequerentur.

De exercitio Gn. Pompeij Magni Salustius hoc memorat.] Recepi in textum Τὸ *Gn.* auctoribus quatuor libris meis. Porro pro *hoc memorat*, vnus *commemorat.* tres alij *memorat* legunt. De cetero nondum satis constat ex quo Salustij libro Flauius noster hæc, vel ante eum alij descripserint.

Par esse Sertorio.] Q. Sertorius cum paruissima militum manu octo circiter millium, aduersus quatuor Romanos duces bellum gessit, quanquam sub ijs essent peditum millia centum viginti, equitum septemmillia, & præter funditores, & sagittarios, etiam vrbes infinitæ. Cottam nauali prælio superauit, Phidium prætorem in fugam egit, Domitium Iberiæ Proconsulem contriuit, Toranium (Torium Florus vocat) cum toto exercitu deleuit, Metellum in tantam necessitatem compulit, vt L. Lollius ex Narbonensi prouincia, Cn. Pompeius Magnus (quo de hic agitur) ex vrbe cum summa festinatione ad eum mitterentur. videndus Plutarchus in Sertorio, & Florus lib.3. cap.22. & alij.

Sertorius paruo exercitu plurimis restitit.

Diuersi contra eum duces missi

Postremo & Pompeius.

AD CAPVT X.

Etiam ab ipsis aquis discrimen incurrit.] Hoc ad flumina traho, quæ subitò exundantia, exercitui, vel proficiscenti, vel castra metanti magnum solent inferre incommodum. quare fidem habere non potui membranis, quæ paulo ante suggerebant legendum, *& ignorantia natandi*, cum verbum *natandi* ab alijs exsulet. Ducem verò antè inuestigare oportet, num campus, in quo manendum erit, subitis tempestatibus quandoque inundari soleat, quæ res neglecta magnum aliquando malum attulit militibus Cæsarianis, vt ostendam lib.3.cap.8.

Flumina subitò exundantia exercitui incommodare.

Quos tot bella, & continuata pericula.] Continuandi verbum elegans, & non vulgare in rebus quæ strictim aptæ, & valdè coniunctæ dicuntur. Ea phrasi Varro lib.2. de re rustica cap.9. Boues clunibus continuatos dicit. idem verbum & Festo infra restituemus. Cic. lib.2. de Diuinatione. *quæ est continuatio, coniunctioq; naturæ, quam, vt dixi, vocant συμπαθειαν.* Idem lib.1. De natura deorum. *Etenim admirabilis quædam continuatio, seriésque rerum, vt alia ex alia nexa, & omnes inter se aptæ, colligatæq; videantur.* Attamen in libris S. N. exstat, *& continua pericula.* in Veteri meo impresso, *quos tot bella & continuata sunt pericula.* Quam lectionem si reliqua auctoris nostri verba admitterent, interpretandum esset *continuari, comitari.* Apuleius *Inde me commodùm egredientem continuatur Pythias condiscipulus.* lib.1. de Asino aureo. Idem: *incontanter ergo dimotis turbulis continuare pompam meam volentia fretus.* lib.11. de asino aureo.

Continuare, valet aptè coniungere.

Continuari comitari.

Campum Martium vicinum Tyberi.] Consulendi de antiquæ Romæ topographia scriptores. Inter eos Bartho. Marlianus lib.6. cap.19. cum sequentibus.

Campus Martius tyberi vicinus.

Vel lixas.] Lixæ Liuio aliisque Historiographis sunt, qui exercitum sequuntur lauandi, & coquendi gratia. de his ita Nonius Marcellus: *Elixum quicquid ex aqua mollitur, vel decoquitur. nam lixam aquam veteres esse dixerunt. Vnde lixæ dicti, qui militibus aquam ad castra, vel ad tentoria solent ferre.* Videndus quoque idem in voce lixarum. Iterum Fulgentius de prisco sermone, lixam interpretatur mercenarium. Ad opinionem illius accedere video Festum. *Lixæ*, inquit, *qui exercitum sequuntur quæstus gratia, dicti, quod extra ordinem sint militiæ, eisq; liceat quod libuerit. Alij eos à Licha appellatos dicunt, quòd & ille herculem sit secutus, quidam à liguriendo quæstum.* Hactenus Festus qui alibi istiusmodi mercenarios etiam *metellos* appellauit. Sed & calonum quoque proprietas habetur, quòd ligna militibus subministrent, κᾶλα enim ligna Græci dicunt. Nonius in *Calonum*. Glossæ, calo, δοῦλος δημόσιος. Festus *Calones*, inquit, *militum serui dicti, quia ligneas clauas gerebant, quæ Græci κᾶλα vocant.* Etiam Caculas à Plauto eadem de causa dictos.

Lixæ qui sint.

Vnde dicti.

Alia nominis ratio.

Metelli qui.

Calones vnde dicti.

Alia nominis ratio.

Caculæ qui.

idem annotauit. Cui aſtipulatur & Gloſſarium, *Cacula*, δοῦλος στρατιώτου. Porro Feſto & Calatores ſerui dicuntur, ἀπὸ τοῦ καλεῖν, quod eſt vocare. quia ſemper vocari poſſent ob neceſſitatem ſeruitutis. Item Gloſſæ *Calatores* δοῦλοι δημόσιοι περίπολοι.

Qui Calatores.

Quos galerios vocant.] Nomen *galerios* puto ab operarum incuria hoc loco natum, cum à Vegetio infra ſemper dicantur *galearij*. Magna inter libros diſſenſio, in quibus, *galerio, galiarios, galliarios, gallarias, galliarias*, vel *gallerias* dicuntur. Sunt & libri apud me in quibus iidem homines infrà locis aliquot, *Calearij* dicuntur. quod ego ſuſpicabar ad Etymologiam Calonum reſpicere. ſed aliter viſum Iſidoro, cui Calones dicuntur Galearii militum. Item veteri onomaſtico eruditiſſimi ac celeberrimi Petri Danielis, in quo ſimiliter eſt *Calones, galearij militum*.

Magna librorũ pugna de nomine Galeariorũ.

AD CAPVT XI.

Vt duplum pondus cratis haberet, quàm ſcutum.] Simile genus loquendi iſtud Trebellij Pollionis. *habuerunt duplicem numerum nauium, quàm illum, quo vrbes Aſiæ expugnare conati ſunt*. In D. Claudio.

Notandum locutionis rarum genus.

Sed etiam poſt meridiem exercebantur ad palos.] In vno manuſcripto repperi *à meridie*. Verum videamus rem ipſam. In militia præluſiones Tyronum, & varias fuiſſe, vno Vegetio teſte manifeſtiſſimum eſt. cui rei campiductores, armorum magiſtri, deſtinati. De quibus paulò poſt, cap. 13. & 14. agitur. Exercitationi iſti ad palum, *Palaria* nomen fuiſſe docet Soſipater Chariſius Inſtitutionum Grammat. lib. 1. *Hæc palaria, cum milites ad palos exercentur, hæc parentalia* νεκύσια. Ratio præluſionis duplex fuit. nam ad palum ſex pedes è terra eminentem cominus ſudibus, id eſt clauis, ſeu gladiis ligneis exercebantur, vt hoc eodem capite ſatis, ſuperque oſtenditur. & apud Iuuenalem Sat. 6.

Palaria quæ fuerint.

Ad palum duplex exercitatio.

——— Aut quis non vidit vulnera pali
Quem cauat aſſiduis ſudibus, ſcutoq́ue laceßit
Atque omnes implet numeros.

Etiam meminere Plato 7. de legibus. Ariſt, politicis, & Hieronymus Mercurialis libro 3. de arte gymnaſtica cap. 4. de altero præluſionis genere ad palum, quod eminus inſtituebatur conſulendus auctor noſter lib. 2. cap. 23.

Nec vnquam aut arena, aut campus.] Illud ad gladiatores, alterum ad milites referendum. præmiſit quippe: *Palorum enim vſus non ſolùm militibus; ſed etiam gladiatoribus plurimum prodeſt*. Aelius Lampridius in Commodo. *In arena*, inquit, *rudibus inter cubicularios gladiatores pugnauit*.

Palorum vſus & militibus & gladiatoribus vtilis.

pugnauit. Gladiatorij autem Tyrones, æque atque militares proludendo exerceri solitos facile mihi fuisset probatu, nisi elaboratum de Gladiatoribus I. Lipsii nostri opus consulendum putassem.

Rudibus gladiatores pugnare discebant.

Nunc quasi caput, & faciem peteret, nunc lateribus minaretur.] Proprium huic loco verbum illud, *peteret*, Virg. 9. Aen.

Petere vox gladiatoria.

At Nisus ruit in medios, solúmque per omnes
Volscentem petit, in solo Volscente moratur.

In quem locum Seruius notat, *Petitiones propriè dicimus impetus Gladiatorum.* Cic. in Verrem: *noui omnes hominis petitiones.* Petitiones porro has, cum aduersas & rectas; tum auersas, & à latere instituì solitas, præter Vegetium, Quintilianus indicauit. lib. 9. cap. 1. *In armorum certamine aduersos ictus, & rectas manus, cum videre, tum propulsare facile est: auersæ tectæq; minus sunt obseruabiles.*

Petitiones.

Petitiones in prælusione ad palum variæ.

Crura succidere, recederet, adsultaret, insiliret.] Locus suppletus mea opera, & vnius libri auxilio, qui omnibus cæteris auctior vno verbo, quod mea sententia, & orationis, & armaturæ huius numeros supplebit. Itaque legamus: *Crura succidere, accederet, recederet: adsultaret, insiliret.* quam lectionem vno Susiano exemplari, post aliquot inde menses gauisus sum approbari. quanquam hoc mihi iam penitus sedisset verbum *accederet*, in locum suum, tanquam in iustam possessionem remittere, cum & in ipsa acie, tam accedendi, quàm recedendi spatium pugnantibus vidissem attribui, lib. 3. cap. 14. Illustrabam quoque locum testimonio Hirtii ex bello Africano: *Cæsar contra huiusmodi hostium genera copias suas non vt Imperator exercitum veteranum, victorem maximis rebus gestis: sed vt Lanista iuniores gladiatores condocefaceret, quo pede se reciperent ab hoste; & quemadmodum obuersi aduersarijs, & in quanto spatio resisterent. modò procurrerent, modò recederent, comminarenturq; impetum.*

Suppletus Vegetij locus.

AD CAPVT XII.

NOn cæsim, sed punctim ferire discebant.] Liuius lib. 31. *Gallis, Hispanisque scuta eiusdem formæ ferè erant; dispares, ac dissimiles gladij. Gallis prælongi, ac sine mucronibus; Hispano (punctim magis, quàm cæsim adsueto petere hostem) breuitate habiles, & cum mucronibus.* Quod vero punctim doceantur petere tyrones, id caussæ fuisse intelligimus, quod cæsa, quocunque impetu illata frequenter mortis non det caussam: puncta plerumque mortalis sit, & obuia quæque penetret.

Gallorum gladij quales olim. Hispani punctim magis quã cæsim adsueti petere.

Contra puncta duas vncias adacta.] Pro *duas vncias* libri quidam *duabus vijs*. Hos cur sequi nemo debeat, docui hoc lib. cap. 5.

Du-

Duplicis autem ponderis illa cratis & claua. Exemplar M.S.N. malebant *dupli.* quod non displicet, & ita quoque legendum videtur capite superiori. *clauas ligneas dupli æquè ponderis.* præcessit enim, *vt duplum pondus cratis haberet, quàm scutum publicum.* Grauiora in prælusione tyronica, quàm in publico prœlio arma. Id eò factum Vegetius testatur, quò depositis armis grauioribus, securior, alacriorque tyro pugnaret. Eò pertinere video & Lycurgi Legislatoris institutum, qui iuuentutem arctius domi habuit, quàm militiæ: frequentiora, maioraque exercitia militum in sedibus, quàm in castris esse voluit, qua via effecit, vt Lacedæmonii expeditionibus instantibus lætarentur, tantum abest, vt à vita, & disciplina castrensi abhorrerent.

Emendatus Vegetius.

Grauiora arma in prælusione, quàm in publico prœlio.

Lacedæmonij cur læti imminente bello.

AD CAPVT XIII.

ILlo exercitij genere, quod armaturam vocant.] Id exercitii genus diligentissimè obseruabatur à Romanis, tradebaturque à campiductoribus, vt à Vegetio docemur. qui alibi armaturæ gestum vocat lib.3.cap.4. alibi numeros, gestusque appellat lib.1. cap.4. Gestus verò illi, & arma ei rei adhibita, peti commodè possunt ex ipso Vegetio lib.2.cap.23. & lib.3. cap.4. & lib.1. cap.11. quibus locis hac de re etiam adnotamus.

Armatura, genus exercitij.

Armaturæ gestus, & numeri.

Et à campidoctoribus traditur.] Libri aliquot habent *& campi doctoribus traditur.* alii, *& primis doctoribus.* alius, *& à primis doctoribus,* Exemplar S. impressum sequor, in quo erat *& à campiductoribus traditur.* Doctores pro Ductores ἀρχαϊκῶς scriptum erat. Itidem in Glossario veteri Campidoctor ὁπλοδιδακτής. Armiductor ὁπλοδιδάσκαλος, Lampridius in Alexandro: *Campiductores vestri hanc vos docuerunt.* Ammianus. *Horum campiductoribus,* inquit de Gallis loquens, *vt fortium factorum antesignanis, post ciuitatis excidium, armatas statuas apud Aedessam, in regione celebri locari iusserat Imperator.* Iterum Ammianus: *Sed vbi ventum est Aquileiam, Marinus de campiductore eo tempore vacans, auctor perniciosi sermonis.* lib.15. A ducendi verbo duces, ductores Varro format. inde & verbum ductandi. Sallustius *exercitum in Asiam ductauerat,* & ipsi ductus eidem Sallustio. 3. Historiarum: *Quoties,* inquit, *à prima adolescentia ductu meo scelestissimi hostes fusi.* Itidem Æmilius Probus, *quorum ductu res malè gestæ dicerentur.* Pro eodem alii videntur vsurpasse nomen *ducatus.* Iulius Capitolinus: *Petenti signum prima die Tribuno dedit, Militemus: exprobrans vtique segnitiem temporum superiorum, quod quidem etiam ante in omnibus ducatibus dederat.* Sueto: Tiberio. *Confidens veniebat, ostento sibi, ac maioribus suis in omni ducatu expertissimo* cap. 19. Eadem voce alios rursum dignitatis præfecturam, & militare imperium

Campiductores

Armidoctores.

Duces, ductores.

Ductus, & Ducatus.

Ducatus, pro dignitate præfecturæ.

rium ſignificaſſe video Sueto: Nerone, *Impuberem adhuc, quia ferebatur ducatus, & imperia ludere, mergendum demandauit*. cap.35. Scripſit itidem Lampridius Imperatorem Eligabalum prępoſituras, & ducatus, & officia palatina vendidiſſe. Etiam pro regione vel σατραπεία, id nomen accipitur. Originem autem ducit, à ducando, vnde & ducatores, de quibus eſt in lexicó veteri, Ducatores ἀγοὶ ἡγεμόνες προηγούμενοι. Itidem Alphenus Iuriſconſultus nauis ducatoré appellat, apud Vlpianum in l. quemadmodum. §. ſi nauis ff. ad legem Aquiliam. Similiter & claſſem ducere Quintilianum dixiſſe arbitror. Ducum & Comitum nomen olim non eius dignitatis, cuius hodie. & à re militari eæ dignitates originem trahunt. opibus vero auctæ, poſtquam agros, villas, arces, & oppida, ad victum ſibi adſignata (parochias illi tanquam præbendas vocarunt) ad heredes cœperunt tranſmittere. quod primus Conſtantinus A. permiſit.

Ducatus, pro regione.

Ducatores.

Duces & comites noſtri, vnde originem ducăt.

Armaturis melius pugnari, quàm cæteris.] Ita reſtitui ope duûm optimorum Codicum. in uno V. ſcripto eſt, *armatura melius pugnare Romanos, quàm cæteros*. vulgo edebatur, *armaturam melius pugnare quàm cæteros*. ſed vtrumque, meo quidem iudicio, non tam ſincerum, vt iſtud noſtrum. Nam armaturæ certum genus militum (iuniorum puto) qui ſub campi ductore meditabantur, & armaturam docebantur. patet ex hoc capite, & patebit magis ex emendationibus noſtris ad cap.23. lib.2. vbi milites iſti vitam mihi debent. & cap.17. eiuſdem libri, vbi per me, in ordines militares reſtituti, & reducti in aciem. Nam locus illis erat inter leuis armaturæ milites, ipſo Vegetio teſte libro. 2. cap.15. vbi nomen armaturarum integrum, & incorruptum in omnibus exemplaribus, cuſis, ſcriptis. Tribunos armaturarum Ammianus Marcellinus commemorat lib. 14. Hiſtoriarum. Idem & rectores armaturarum appellat lib. 15. Etiam ſcholas armaturarum in notitia vtriuſque imperij obſeruabam, alteram armaturarum iuniorum, alteram armaturarum ſeniorum.

Armaturæ ſunt milites iuniores.

Rectores armaturarum: ſcholæ armaturarũ.

Cum armatura vtcunque eruditi.] Solus liber M. *cum armaturæ vtrumque eruditi*. Ammianus, *artiúmque armaturæ pedeſtris perquàm ſcientiſsimus*, libro triceſimo.

Vt & doctores armorum.] Quid à campiductoribus hi differant iam intelligit ſcio diligens lector, ex ijs, quæ ſupra ex gloſſario adduximus. quod ad rem ipſam, Hiſtoriæ adhibendæ ſunt, quibus docemur, anno ab Vrbe condita DCXLVIII. bello Cimbrico, primũ P. Rutiliũ conſulẽ Cn. Manlij Collegam è ludo C. Aurelij Scauri doctoribus gladiatorũ accerſitis, plagas vitandi, & inferẽdi militibus præcepta dediſſe. Adeũdus Valerius Maximus lib.3. cap.3. Illi rei C. Cæſar equites Romanos, etiam Senatores præfecit. Suetonius: *Tirones neq. in ludo, neq.*

Quando primũ cœpti inſtitui tyrones à magiſtris.

C *per*

Tyrones ab equitibus, etiam à senatoribus eruditi.

per lanistas, sed in domibus, per equites Romanos, ac etiam per Senatores armorum peritos erudiebat, cap. 26. Videndus etiam Vegetius lib. 2. cap. 9. & cap. 12.

Hordeum pro frumento tyronibus quando datum. Datum etiam hordeum militibus pro pœna.

Pro frumento hordeum cogerentur accipere.] Quod in prælusione tyronum seruari solitum prodit Vegetius. idem quoque in legionarijs militibus, veteranisque puniendis vsurpatum obseruaui ex Liuij. lib. 37. *Cohortibus quæ signum amiserant, hordeum dari iussit.* testes quoque Suetonius Augusto, Plutarchus in Marcello, & Dio lib. 49. & Polybius. Itidem Appianus de Cæsare libro de bellis Illyricis. *Reliquos ea æstate Hordeo, frumenti vice, cibari iussit.* Plinius lib. 18. cap. 7. gladiatores Hordearios vocatos vult, quòd antiquitus hordeo victitarent. Galenus lib. de alimentis 1. Faba eos, & ptisana vsos tradit. Tertullianus quoque ad Martyres de Athletis loquens: *Continentur*, inquit, *à luxuria, à cibis lætioribus, à potu iucundiore.* Cæterùm punitis negligentioribus, rudioribus, conueniens erat diligentiores præmia accipere: cum pœna & præmio (vt legislator ille censebat) optimè omnia regantur. Agesilaus certè, in exercitatione suorum militum, prœmia proponere consueuerat, vt hi quorum egregia in hac re opera extitisset, atque industria; studiosius armarentur, atque ornarentur insignius. Auctor Xenophon lib. 3. de rebus Græcorum, & Æmilius Probus in ipsius vita. Quod amplius est, etiam victis in solatium datum aliquid ex Virgilio docebo cuius libro 5. Æn. hi versus:

Gladiatores Hordearij dicti.

Athletarum cibus, potus.

Agesilaus in exercitatione militum etiam præmia proposuit.

In prælusionibus præmia quoque victis proposita.

Sic ait, & geminum pugnæ proponit honorem,
Victori velatum auro, vittisq; iuuencum;
Ensem, & insignem galeam, solatia victo.

Ad reuerentiam nostram.] In V. Susij erat *ad reuerentiam Romanam.* Appius Claudius in oratione sua ad populum, *hæc*, inquit, *Romano nomine sunt digna?* Ibidem, *an hic sit terror nominis nostri?* Apud Liuium libro 5. ab Vrbe condita. Pertinet eôdem sententia quæ apud Cassiodorum lib. 10. Variarum cap. 18. *Absit enim vt vrbs illa muris videatur protegi, quam constat hominibus vel sola opinione fuisse terrori.* Ibi ora libri pro *hominibus* adiectum habet *gentibus*, mihi verosimile planè legendum, *omnibus*.

Correctus Cassiodorus.

Præliorum delicta emendationem non recipiunt.] Verè Imperatorium illud apophthegma Lamachi apud Plutarchum. Is præfectum quendam manipuli peccantem reprehendebat, & cum ille diceret, se nunquam posthac similiter peccaturum; non licet, inquit, in bello bis delinquere. Vegetij alium locum subiungam ex libro 3. cap. 5. *Siquidem nulla sit negligentiæ venia, vbi de salute certatur.*

In bello non licet bis delinquere.

AD CAPVT XV.

Et disci opus est diligenter, & quotidiano vsu, exercitioque seruari.] Frustra quid discitur, nisi quotidiana meditatione, & iugi exercitio perdiscatur. Hinc est, cur exercitationem non solùm tyronum, sed & militum, tam legionariorum, quàm auxiliariorum; atque adeò ipsorum veteranorum, totiens Flauius noster commendet, atque imperet. Intermissa enim consuetudo, & animos militum debilitat, & corpora, lib. 2. cap. 23. & seque: Neque id æstate tantummodo seruandum, verumetiam hieme, dicto cap. 23. Idem & Claudianum præcepisse audies lib. 4. De Honorij consulatu:

Quicquid discimus vsu, atque exercitio seruádum.

Exercitatio intermissa debilitat corpora, & animos.

Milites tam hieme, quàm æstate exercendi.

——— *Si bella tonant, prius agmina duris*
Exerce studijs, & sæuo præstrue Marti.
Non brumæ requies, non hybernacula segnes,
Eneruent torpore manus.

Exercendi milites, & quidem perpetuò, non modò cùm expeditionibus occupati sunt, verùm etiam in sedibus. quod præter auctorem nostrum iussisse vidi Imperatores Theodosium, & Valentinianum in l. duces C. de offic. mil. iud. Si quis enim adsuetum olim castrensibus laboribus militem, otio sinet torpescere, habebit lasciuientem, & promptum ad seditiones. Vegetius lib. 3. cap. 4. & Cornelius Tacitus in vita Agricolæ, scriptor non vulgaris, & ad disciplinam eius æui indicandam supra vulgi opinionem vtilis. Iphicrates nunquam otiari milites passus est. Nam & si bellum non esset, fodere, fossas ducere, arbores cædere, &c. voluit vt de illo commemorat Poliænus lib. 3. Strateg. Imperator Probus multa opera militari manu perfecit. dicens annonam gratuitam militem comedere non debere. Gallos nostros in bellis quoque floruisse accepimus, vt verò cum otio segnitia intrauit, pariter cum virtute libertatem amisêre. quod alibi scriptum reliquit (si memoria non fallit) Tacitus. Exercitatio ad disciplinam militarem addiscendam facit; facit ad propagandam; & quod caput est; ad conseruandam facit. *Nihil in vita quod perfici absque exercitatione posit. quæ ipsa omnia exsuperat*, ex sententia Cynici, quam in illius vita refert Diogenes Laertius.

Exercendi quoque dum in sedibus sunt.

Miles otiosus promptus ad seditiones.

Milites etiam in pace exercendi.

Sine exercitatione nihil perficitur.

Aphricanus quidem Scipio.] Adscribendum puto, quod S. Iulius Frontinus eadem de re memoriæ prodidit: *Scipio Aemilianus*, inquit, *ad Numantiam omnibus non cohortibus tantùm, sed centurijs, sagittarios, & funditores interposuit.* lib. 4. strateg. cap. vlt. Eò respexisse videntur qui hoc loco apud Flauium nostrum olim ediderunt, *Nisi in omnibus centurijs lectos sagittarios miscuisset fundis.* Sed ego illis fidem non habeo qui Tò *fundis*, hic assuerunt. Neque magis

Scipio singulis cohortibus sagittarios miscuit.

Idem disciplinã castrensem emẽdauit.

membranis ausculto, quæ pro *centurijs* legebant *tentorijs*. Sed de disciplina militari à Scipione diligentissimè restaurata, dicemus infrà lib. 3. cap. 10. in fine.

Iugum quid sit & qui fieret.

Rom. à diuersis subiugati.

Ritus subiugandi.

Sub iugum miserant.] *Iugum est* (teste Liuio lib. 3. & Festo) *sub quo victi transibant, fiebatq́; hoc modo. fixis duabus hastis super eas ligabatur tertia, sub ijs victos discinctos transire cogebant.* Eam ignominiam non modò à Numantinis, sed à Samnitibus Romani passi sunt ad furculas Caudinas. Consulendus Liuius lib. 9. qui rem totam, atque adeò morem ipsum non ita cognitum, paucis verbis in lucem reuocat. *Primi*, inquit, *Consules prope seminudi sub iugum missi, tum vt quisque gradu proximus erat, ita ignominiæ obiectus: tum deinde singulæ legiones. circunstabant armati hostes exprobrantes, eludentésque.* Idem libro 3. de Equis Romanorum ope per Tusculanos subactis: *Inermes*, inquit, *nudiq́; omnes sub iugum ab Tusculanis missi.*

AD CAPVT XVI.

Funditores à funda.

Fundæ descriptio.

Fundæ inuentores.

Vegetius, Florus, alij à Plinio dissentiunt.

Baleares tribus fundis ad prœlium exisse.

Fundarum autem vsum.] A funda funditores dictos tradit Vegetius lib. 3. cap. 14. Vbi idem ostendit ex lino, vel setis fieri solere. Eam sic quidam describunt. Funda funiculus est, qui duodus capitibus manu capitur, altero cum ansula, ne exeat; altero sine, vt dimitti possit, atque in medio latior est, vt ibi lapis contineatur. hunc circumacto validè funiculo, & ab vno capite dimisso vehementer proijciebant funditores. Testis Hieronymus Mercurialis lib. 2. de arte Gymnastica. cap. 12. Quod ad inuentionem fundæ, Plinius lib. 7. naturalis Historiæ, cap. 56. Phœnices eius inuentores facit. Idemque lib. 3. cap. 5. Baleares funda bellicosas, Græcis gymnasias testatur dictas. Contra Vegetius noster Balearibus præter vsum, etiam inuentionem fundæ tribuit, secutus Lucium Florum, & alios. Florus equidem lib. 3. cap. 8. tribus quemque fundis prœliari solitum testis est, & cibum pueros à matre non accepisse, nisi quem ipsa monstrante percussissent. certos etiam eorum ictus fuisse, cum hæc sola genti arma fuerint, id vnum ab infantia studium. pro Vegetio etiam stare video Virgilium primo Georg.

Stupea torquentur Balearis verbera fundæ.

Item illud Statij libro primo:

Roboráque & grauidas fundæ Balearis habenas

Denique & illud Ouidii:

Non secus exarsit, quàm cum Balearica plumbum
Funda iacit, volat illud, & incandescit eundo.

Funditores Baleares etiam Liuiũ celebrare memini. lib. 30. & vide quæ de iisdem dicta à nobis, libro 3. cap. 14.

Vt matres paruos filios nullum cibum contingere sinerent.] Opere pretium mihi facturus videbar, si rei confirmandæ, illustrandæ, Diodori Siculi testimonium huc accerserem: *Arma*, inquit, *eis sunt fundæ tres. Vna caput cingunt, altera ventrem, tertia in manibus gestatur. In prœlio lapides multò maiores, quàm reliqui iactant robustè, vt aliquo tormento lapis missus videatur. In vrbium expugnatione, lapidum iactu eos, qui desuper ex propugnaculis tuentur mœnia, vulnerant. In pugna verò scuta, galeas, omneq; armorum genus confringunt. Ita autem rectè lapides propellunt, vt raro effugiat ictum appetitus locus. Quod eis continuo à pueritia vsus præbet, à matribus ad id certamen coactis. Imponunt enim suprà erectum lignum panem, signum quod iactu petant, neque ante cibum capiunt, quàm panem lapide eiectum, pro cibo sumant, permissu matris.* lib 6. Vnde figura facta quam hoc loco ob oculos ponendam curauimus.

Balearibus tres fundæ, & qua in parte corporis illæ gestatæ.

Funditor Balearis.

Sæpe enim aduersum bellatores cassidibus, cataphractis.] In duobus exemplaribus reperi *catastincijs* pro *cataphractis*, qua voce nondum video quid voluerint librarij.

AD CAPVT XVII.

Plumbatarum quoque exercitatio.] Vnus manuscriptus codex H. diserte hic, & integrè perscriptum habet, *exercitio*. Itidem lib. 2. cap. 9. *Exercitatio non solùm peditum, sed etiam equitum legionariorum.* Ibidem manuscriptus N. & alter Susii *exercitio*. & eandem fortè lectionem istic quoque olim habuit H. qui eo loco nimis interpolatus. Offendit fortè aures ea vox sciolorum, qui eam Latini iuris non esse putarunt, ipsi nihil minus quàm Latini. Quis enim non videat ab exercito exercitatu, exercitationem: ab exerceo exercitu exercitionem declinari. qua phrasi, progressiones, & institiones in Tusculanis suis parens Latinæ linguæ, & Pater Patriæ M. Tullius Cicero, & Gallinas ad partiones aptas doctissimus Romanorum Varro, & alii alia dixerunt. Sed quin Iurisconsultorum nostrorum auctoritate me tueor. Papiniani imprimis, qui exercitionem effert l. prima. ff. de officio eius cui mandata est iurisdictio. & Iuliani in l. hæc stipulatio 200. ff. de verborum significationibus & l. 15. ff. Vt legati, seu fideicommissi nomine caueatur. Nec est quod contra Florentinas Pandectas iis locis exercitationis nomen recipiamus.

Emaculatus aliquot locis Vegetius.

Exercitio verbale, ab exerceo, exercitu.

Quos Martiobarbulos vocant.] Apponenda existimaui verba Leonis, vt ea considerent docti. *Ad conijcienda*, inquit, *eminus iacula, & Matzarbulum, quod nunc dicitur Saliba, & tzicurim.* cap. 7. de apparatu militari, numero quarto. Sed & Turnebum audiamus, qui lib. 24. Aduersariorum cap. 12. Lasciuia quadam militari Martiobarbulos appellatos censet milites, qui plumbatas, id est glandes plumbeas gerebant. quæ & ipso nomine Martiobarbuli vocatæ, per ludum, & iocum videntur, quòd cum pisces in deliciis essent, in quibus numerantur Barbi, & Barbuli; plumbatæ, quasi non conuiuii, sed Martis Barbi essent, & cibi; ilocaliter Martiobarbuli dici potuerint. Et vetus quidam Grammaticus barbulum interpretatus est φάγον ἰχθῦν In manu scripto. H. toto hoc capite *mattiobarbuli* ter scriptum est: sed in M. & S. *marciobarbuli*. Attamen postremus ille codex tertio loco legebat *quos autem barbulos*, abiecta voce *Martio*. in aliis omnibus erat, *quinos autem martiobarbulos.*

Martiobarbuli vnde dicti.

Barbi, & Barbuli pisces.

Iouianos atque Herculianos censuerint appellandos.] Aliquantis in libris *Iouinianos* aut *Iouiarios* vocatos vidi, sed malè. nam eam denominationem non ferunt ductæ aures, non fert ipsa ratio deno-

Defensa vulgaris Veg. lectio.

denominationis. Cum his militibus nomina ab Ioue & Hercule deriuata. ſint Priſcianus libro 2. de formatione nominum agens: *A proprijs deriuata plerumque I ante A habent, Iouis Iouianus, Cæſar Cæſarianus.* Prior ad imperium Diocletianus peruenerat, is conſorte imperij opus eſſe cernens, Maximianum adlegit. cumque Maximiano ad omnia obſequentiſſimo vteretur tanquam filio, feliciſſima ſibi cognomenta hi Principes indidêre, vt quemadmodum Ioue Patre natus Hercules, ita Diocletianus Iouius, Maximianus vero Herculius diceretur. Teſtes Hiſtoriæ, & inter illas Pomp. Læti epitome. Ab ijſdem verò, Iouianos & Herculianos milites porro cognominatos, luculentiſſimo teſtimonio Zoſimi in hunc locum notauit amicus meus Franciſcus Modius Brugenſis. Iouianorum, & Herculianorum mentio perfrequens in panegyrico Mamertini, prædictis Imperatoribus dicto. Item in notitia vtriuſque imperij, & Sozomeni libro 6. cap.6. tum apud poſteriores hiſtoriographos, Ammianum, Capitolinum, & alios. Vnum ex Ammiano teſtimonium laudo, quòd videatur in mendo eſſe, *poſt minacem,* inquit, *tonitruum crebritatem, & fulgurum, Iouianus nomine miles cœlo tactus.* lib.23. ſed ibi τὸ *nomine* mihi pro gloſſemate eſt. Ad eundem modum & Caracalla, quod magnus eſſet in Alexandrum Magnum eius amor, Alexandri nomine adſumpto, phalangem ſexdecim millium hominum inſtituit, quos Alexandrinos appellauit; iiſdemque armis pugnare præcepit, quibus ipſo Alexandro viuo fuerant vſi. Teſtem habeo Dionem, & Herodianum. Alexander Magnus certos ſibi milites tanquam ſocios, ac ſodales legerat ἑταίρους, καὶ πεζεταίρους, teſte Diodoro Siculo libro 18. & Arriano non vno in loco. Sed ab armis, id eſt argenteo clypeo, Argyraſpides ijdem nominati, teſtem habeo Iuſtinum lib.14. Hiſtoriarum. Ad imitationem illorum, Romanorũ Imperator Alexander, non modò Argyraſpides, ſed & Chryſaſpides fecit, teſte Lampridio. Etiam apud Athenienſes ab Iphicrate duce milites Iphicratenſes clari fuerunt, vt auctor eſt Æmilius Probus. Ab eadem origine eſſe puto, Honorianos, Theodoſianos, Conſtantianos, Gratianenſes, Valentinianenſes, &c. in notitia vtriuſque imperij. Neque inibi ſubſtitit κενοδοξία illa Principum. Romæ enim, & Viennæ etiam portas à prædictis Diocletiano, & Maximiano Iouias & Herculias, etiam populos Galliæ Iouios, atque Herculios nominatos ſcribit idem Pomponius Lætus. Commodus Antoninus eò temeritatis, ſeu potius ineptiæ peruenit, vt populum Romanum Commodianum, Vrbem, Commodianam iuſſerit appellari, teſte Dione, & Lampridio. ſed de hac re alibi loco commodiore,

Iouis Iouianus format.

Diocletianus Maximianum imperij conſortẽ adſumſit.

Diocletianus Iouius, Maximianus Herculius vocitatus.

Ab his milites Iouiani, & Herculiani.

Ammiani locus mihi ſuſpectus.

Alexandrini milites à Caracalla inſtituti.

Alexandri magni Argyraſpides.

Alexandri Cæſaris, argyraſpides, chryſaſpides.

Iphicratenſes milites.

Portæ ciuitatũ à Cæſaribus cognominatæ.

Etiam populi.

AD

AD CAPVT XVIII.

Emendatus Vegetij locus.

SEd etiam à ſtipendiarijs militibus.] Conſenſu Veterum codicum. M. S. N. H. R. B. emendo *ſtipendioſis militibus*. Stipendiarii dicebantur, qui ſtipendia pendebant, non qui merebant. Liuius lib. 3. *Miſsis circa ſtipendiarias ciuitates exactoribus, ſtipendij ſpem propinquam facere.* Varro: *Milites ſtipendiarij ideo, quòd eam ſtipē pendebant. ab eo Ennius ſcribit: Pœni ſtipendia pendunt.* eo loco, pro *milites*, Turnebus *multi* reponendum, vel *militis* ſentiebat. Mihi neutrum ſatis placuit, & ab eo tempore quo Varronem legi proximè ductum literarum ſuſpicatus fui *limiteis* ſcribendum. de quibus limitibus multa in l. 2. C. de præfec. Prætorio Africæ. Redeo vnde abieram. Stipendioſos accipio, pro veteranis, quaſi qui multa ſtipendia fecerint, meruerint, Veteres, & eruditos milites vocat hic ſcriptor, libro 2. cap. 23. ibique in re ſimili iunioribus opponit. Tum etiam ex Grammaticorum ſententia obtinuit in *oſus* finita copiam, abundantiam ſignificare. Sic Varro à pecunia, pecunioſus format, 7 de ling. Latin. & Nigidius Figulus lib. XI. Commentariorum Grammaticorum vinoſus, mulieroſus, religioſus, nummoſus formari ſenſit. Videndus Gellius lib. 4. cap. 9.

Varronis lectio vulgaris, ſuſpecta de mendo.

Stipendioſi qui.

Nomina in oſus abundantiam deſignant.

Salitio equorum districtè eſt ſemper exacta.] Monui in optimis libris ſcribi *exercenda*. in libro M. Tò *diſtricte* deſidero. id an rectè, alii iudicent. Cicero Q. fratri, *Sic enim habeto me nunquam à cauſis, & iudicijs diſtrictiorem fuiſſe, atque id anni tempore*, lib. 2. epiſtola 15.

Super quos iuniores primò inermes, dum conſuetudine proficerent.] In duobus mſs. *quos ſupra*. Inde in M. deſidero totum hoc membrum *dum conſuetudine proficerent*. pro quo in quatuor exemplaribus ſcriptis erat *dum conſuetudo proficeret*.

De gloſſemate mihi ſuſpectus Vegetius.

Demum armati cogebantur aſcendere.] Optimi codices malebant *deinde armati*. Quod in ſalitione equorum præcipitur, primò inermes equites, inde armatos, etiam gladios, vel contos manibus tenentes, ad inſiliendum, deſiliendumque adſuefaciendos; item pedites in ambulatione, decurſionibus, primò ſine pondere, poſtea armis, etiam ſarcinis fuere grauati. lib. 2. cap. 23. Similiter equites non ſolùm in planis, ſed etiam in abruptis, & foſſarum hiatu difficillimis ſemitis ſe, & equos ſuos exercere iuſſi, lib. 3. cap. 2.

Correctus Vegetius.

Equites primò inermes, pòſt armati exercebantur.

Itidem pedites.

Et inſilire, & deſilire.] Deſultores Liuio, & aliis dicti, qui alterum equum attrahunt, in quē celeriter tranſilire, vbi res poſtulat, poſſint. Videndus eſt Feſtus in *paribus* & Alexander Neapolitanus lib. 6. Genialium cap. 22.

Deſultores qui fuerint.

Vt in tumultu prœlij ſine mora aſcenderent.] Erat in vno V. *condeſcenderent ſine mora*. fortean id ab illorum ingenio, qui in membranis

branis repererant *escenderent*: nec sciebant quid eo facerent, quod valet *ascenderent*, teste vetustissimo Grammatico Cornelio Frontone, cui etiam adsentit Palmerius noster in suis Spicilegijs, adductis, imo persanatis aliquot locis Sallustianis.

Escendere, pro ascendere.

AD CAPVT XIX.

Pondus quoque baiulare.] Qui vecturas onerum suo corpore faciunt lucri caussa, baiuli appellati. Græci βασάζοντας appellabant, teste Gellio lib. 5. cap. 3. Baiulare dicuntur, qui corpore proprio ferunt. eam enim propriam illi verbo significationem tribuere voluit Nonius Marcellus cum ex Plauti Asinaria hunc versum laudauit:

Baiuli qui.

Baiulare qui dicuntur.

Ego baiulabo. tu, vt decet dominum, antè me ito inanis.

Et disertè Caius lib. 3. ad legem XII. tabularum, *Ferri propriè dicimus, quæ quis suo corpore baiulat; portari ea, quæ quis iumento secum ducit; agi, ea quæ animalia sunt.* l. ferri ff. de verborum signification. Hinc patet impropriè Flauium nostrum dixisse suprà cap. 3. *portare pondus.* & lib. 2. cap. 23. *portare onera.* quibus locis idem exercitium militare attingit. Diligenter autem iuuenes in Gymnasijs, ferro, plumbo, laminisque ferendis exercitatos, etiam dum saltu certarent, multis testimoniis confirmauit diligentissimus huiusmodi exercitationum inuestigator, illustrator, Hieronymus Mercurialis. lib. 2. de arte Gymnastica cap. 11. proposita ibidem in gratiam eorum, qui his studiis capiuntur, vetustæ tabulæ pictura. Fuit etiam in vsu, & gymnasticas inter exercitationes, Pyrrhicha, seu armata saltatio (Enopliam sunt, qui vocarint) à qua Pyrrhichiarii, seu Pyrrhicharii in l. aut damnum. ff. de pœnis. De militari armata saltatione, quam à Pyrrho inuentore nominatam putant, adeundi Plato 3 de legibus, Lucianus in Dialogo de gymnasiis, Strabo, Spartianus in Hadriano, Plinius lib. 7. cap. 56. Heronymus Mercurialis, Gulielmus Budæus ad l. athletas. ff. de iis, qui notantur infamia.

Ferri quæ dicuntur.

Quæ portari.

Tyrones in gymnasiis laminis ferendis exercebantur.

Saltatio armata.

Pyrrhichiarij.

Armata saltatio à Pyrrho nomẽ accepit.

Necessitas imminet annonam pariter, & arma portandi.] Vtrumque onus subeundum militibus fuit in expeditionibus arduis, sed Ciceronem audi: *Nostri exercitus vnde nomen habeant, vides. deinde qui labor, quantus agminis, ferre plus dimidiati mensis cibaria, ferre si quid ad vsum velint, ferre vallum. nam scutum, gladium, galeam in onere nostri milites non plus numerant, quàm humeros, lacertos, manus; arma, etiam membra milites esse ducunt. quæ quidem ita geruntur aptè, vt si vsus foret, abiectis oneribus, expeditis armis, vt membris pugnare possint*, Tusculana secunda. Si quis verò Ciceroni, quasi in scholis Philosophicis hac de re disputanti, fidem derogare ausit, aliud testimonium ex

Milites sæpè arma, & annonam portare coacti.

Iidem & vallum tulerunt.

Annonam dierũ XVII. milites ferunt.

ipsa Historia accipiat. Ammianus libro Historiarum septimo decimo: *Tutum*, inquit, *ex annona decem, & septem dierum, quam in expeditionem pergens vehebat ceruicibus miles*. Quam velim hæc perpendere ductores, & præfectos nostrorum militum, dum patiuntur suos non solùm sarcinas grauiores, quàm pro vsu militaris hominis, verùm mundum nescio quem, etiam meretrices, quocunque locorum circumuehere. Cui rei simul, vt portas egressi sunt, videas eos agricolis plaustra, currus, scaphas, aliaque imperare, non quasi in patria hæc, sed in media Turcia facerent.

Mollities nostrorum militũ.

Vergilio ipso teste cognoscimus.] In S. N. & Suss. erat *cognouimus*. in M. *cognosci potest*. qui idem codex totum illud orationis membrum, *si vsus accesserit*, quod paulo antè alij præmittunt, non agnoscit.

Glossema puto Vegetium occupasse.

AD CAPVT XX.

Pedites tamen constat esse nudatos.] Obseruaui particulam *tamen*, in optimis plerisque codicibus abesse, neque insolentem esse locutionem. Præcessit quidem coniunctio *licet*, sed illa, vt & alia eiusdem synonima, *si, etsi, etiamsi, quanquam, quamuis*, absolutè, & sine sequela frequenter vsurpata confirmare possim. sed quia res non tanti videtur, vno, aut altero contentus ero. l. prima. C. de vsuris, ita hodie vulgatur: *Si interrogatione præcedente promissio vsurarum rectè facta probetur: licet instrumento conscripta non sit, tamen optimo iure debentur*. Sed in hoc capite τὸ *tamen* à liberalitate ineptorum profectum esse, quique benigni voluerunt esse de suo, solæ membranæ Colonienses conuincunt, eandemq. particulam eijciunt eædem membranæ in l. quamuis. & l. quamuis Bassa C. eodem tit. sed aliorum membranis ibidem adstipulantibus.

Tentatę aliquot leges C. de vsuris.

Vsque ad tempus D. Gratiani.] Notat Vegetius ab Vrbe condita ad Gratianum vsque Principem, cataphractis, & galeis munitos fuisse Romanorum pedites. verum exinde negligentia interueniente, ac cessante campestri exercitatione, grauia hæc arma visa, atque deposita, nullo rei Romanæ bono. Historiam illorum temporum consului, ibique Gratianum hunc intellexi exercitu Romano prorsus neglecto, paucos Alanos, quos ingenti auro ad se transtulerat, veteri, ac Romano militi antetulisse, adeoque Barbarorum comitatu, & prope amicitia captum, vt sæpe habitu illorum iter fecerit. inde in tantum ab eo auersos suorum animos, vt paulò post interfecerint. Paulus Diaconus libro Historiarum. 12. & Epitome Victoris. Similis etiam negligentia in Valente Gratiani patruo, qui eodem tempore Orienti præerat. Hic Gothos Danubium transeuntes,

Gratiani tempore arma Rom. mutarũt.

Gratianus Romanos milites neglexit. Alanos suscepit.

A suis interficitur.

Valens suis neglectis, Gothos amplectitur.

sine

ſine vlla fœderis pactione, non ſuſcepit modò, ſed paratum ſibi exiſtimans firmiſſimum contra quoſuis hoſtes præſidium, ſic amplexus eſt; vt milites ſuos neglexerit, ac deſpexerit. ceterùm Gothi ſe ijs finibus non tenuêre: contra quos Valens infeliciter aliquoties pugnauit, & ad extremum ex prælio fugiens, ab ijſdem concrematus eſt. teſtis Ammianus, Diaconus, Victor, Sozomenus lib. 6. cap. vlt. Socrates lib. 4. cap. vlt.

A Gothis aliquoties ſuperatus.

Ab ijſdem combuſtus eſt.

Et cataphractis, & galeis muniebatur.] Cataphracta, ſiue καταφράκτη, lorica, eſt thorax militaris, ſeu pectorale munimen, & inde cataphracti equites, nomina apud Græcos nata à φράττω, quod ipſis ſonat, munio. etiam cataphracti pedites, pro loricatis Liuio dicti lib. 37. ſed his pectus ſolum cataphracta fuiſſe munitum volunt. equitibus verò corpus totum, & præterea ipſos equos. quod infra oſtendemus.

Quid cataphracta.

Cataphracti vnde dicti.

Cataphracti pedites, & equites.

Quæ raro vtique milites induebant.] Abeſt particula *vtique* in M. C. H. Suſianus Codex vnus legebat: *Quæ raro vtique milites induebantur.* fortè an *vtrique milites induebantur* legi poſſit, cum enim grauia arma exiſtimata dicat, propter exercitationem campeſtrem omiſſam; cur non & equites hic vnà cum peditibus complectamur, cauſſam nullam video; nihil tamen muto.

Itaque ab imperatore poſtulant primò cataphractas, deinde caſſides deponere.] Conuenit fateor illud *caſſides deponere*, cum verbo *poſtulant.* pro quo in alijs erat *poſtulatum*; in alijs *poſtulabatur.* & per libros VV. liceret, nullum hic verbum facerem, nullam controuerſiam verbo *deponendi* latiniſſimo mouerem. In membranis H. *caſſides ſede ponere*: in M. *ſedem refundere*: in S. & N. *ſe debere fundere*: in duobus Suſij *ſe debere refundere.* quæ varietas haud dubiè, non de nihilo eſt. Arma Romanorum erant ex ære pleraque, quæ ob id fuſa dicere quis poſſit. Liuius de prima claſſe: *Arma*, inquit, *his imperata galea, clypeus, ocreæ, lorica, omnia ex ære.* Multa quoque in eam ſententiam ex Verg. & Seruio adferre non ſit difficile. clauos item æreos in conſtructione nauium auctor noſter commendauit. roſtra item in nauibus ærea fuiſſe, & prius æris, quàm ferri cognitum vſum, doceo apud eundem hunc auctorem lib. 4. Videant tamen doctiores ánne *refundendi* verbo, pro, *reſtituendi, reddendi* Flauius vſus ſit, quomodo *refundere nummos, refundere ſumptus* boni ſcriptores ſæpe dixerunt. Obſeruaui autem Principes Romanos, cùm pro dignitate, & gradu annonarias ſpecies militibus adſignarét, arma quoq. inter alia adſcripſiſſe, quorum aliqua ſibi ſeruarét, aliqua reſtituerent ac refunderent. Sic apud Trebellium Pollionem in D. Claudio notitia eſt, in epiſtola ſacra Imperatoris Valentiniani, qua ipſi Claudio

Arma Rom. pleraque ex ære.

Claui, & roſtra nauium ærea.

Refundere, eſt reddere, reſtituere.

Principes arma diſtribuenda curaſſe.

Et alia multa adscripsisse militibus, pro suo cuique gradu.

tanquam tribuno Martiæ legionis quintæ, post annonarias species, hæc iubet dari. Verba ipsius Trebellij adscribo: *Torquem libralem vnum, caßidem inauratam vnam, scuta chrysogaphata duo, loricam vnam, quam refundat.* Ibidem paulò post: *Cocum, quem refundat, vnum; mulionem, quem refundat, vnum; subarmale vnum cum purpura; notarium, quem refundat, vnum; structorem, quem refundat vnum,* fortè melius legatur *stratorem,* pro *structorem*. Arma autem distribui solent ex armamentariis. id quod ante me video obseruatum, ab Adriano Turnebo libro. 12. Aduersariorum cap.6. ad quem beniuolum Lectorem remitto.

Tentatus Trebellij locus. Arma ex armamentarijs distributa.

Multitudine sagittariorum sæpe deleti sunt.] Fortean *sagittarum* scripserit Vegetius. Quod autem vsui venisse Romanis hic traditur, vt nudati pedites; cataphractis, galeisque depositis; infeliciter sæpe cum Gothis pugnarint, id imprimis euenisse scio illo prœlio, quo valens A. superatus, & flamma hostili exustus est. Paulus Diaconus: *Ad primum Gothorum impetum perturbatæ sunt Romanorum equitum turmæ, nudatosq; pedites deseruere, qui mox equitatu hostium septi, ac sagittarum nubibus obruti.* lib. 12. Historiarum.

Dubitatum de Vegetij lectione.

Vel cataphractas, vel galeas pedestribus reddere.] Sed quærat nunc aliquis quid pro cataphractis, quid pro galeis milites Vegetij ætate, & deinceps gestarint? Respondeo pro lorica, & cataphracta fuisse tunicam, quam Thoracomachum appellarunt. cuius vsum, ac descriptionem mea mihi diligentia suppeditauit. Nam dum in eo sum, vt quæ ad bellica tormenta intelligenda, explicanda faciunt, conquiram, commodùm incido in librum, cui titulus Notitia vtriusque imperij, eique coniunctum libellum de rebus bellicis. ex quo quæ de thoracomacho ibidem tradebantur, cum beniuolo Lectore, & studioso huiusmodi antiquitatum lubens communicabo: *Inter omnia,* inquit, *quæ aduersum bellicum prouida posteritatis cogitauit antiquitas, Thoracomachum quoque mira vtilitate ad leuamen corporis, armorum ponderi, & asperitati subiecit. hoc enim vestimenti genus, quod de coactili ad mensuram, & tutelam humani pectoris conficitur, de mollibus lanis timoris sollicitudo, solertia magistra, composuit: vt hoc inducto primùm, lorica vel cliVanus, aut his similia fragilitatem corporis, ponderis asperitate non læderent, membra quoque vestientis, inter armorum hyemisque discrimen tali solatio adiuta labori sufficiant. Sane ne idem Thoracomachus pluuiis verberatus ingrauescente pondere adficiat vestientem, de Libycis bene confectis pellibus ad instar eiusdem Thoracomachi faciem conueniet superinducere. Hoc igitur vt diximus Thoracomacho induto, cui Græca appellatio, ex tuitione corporis nomen adsumpsit. soccis etiam, hoc est calciamentis, & ferratis ocreis indutis, superposita galea, & scuto, vel gladio lateri aptato, arreptis lanceis in plenum, pedestrem subiturus pugnam, miles armabitur.* Quæ primum

Romani pro lorica thoracomachum induerunt.

Thoracomachus qualis fuerit.

Thoracomachus vnde dictus.

mum inuenta vestis sustinendo, aut leuando armorum ponderi, eadem postilla armaturæ loco fuit. Itidem puto pro galeis postea pileos istos Pannonicos fuisse, de quibus Vegetius eodem hoc capite. Quod ad Thoracomachum non verba præmissa, verùm etiam figura, quæ in eodem libello proposita est ita euenisse indicat, & est talis qualem hic propositam vides. quam bona fide, vt depictam istic videram, exprimendam curaui.

Thoracomachi abusque.

Pilei Pannonici.

Legionarius thoracomacho indutus.

Eandem hanc figuram esse comperi, quam à Germano quodam suppeditatam sibi, in sua castrametatione indicauit D. Gulielmus de Choul. vir nobilis, & Christianissimi Francorum regis Consiliarius. Sed quia in eiusdem castrametatione etiam effigies sunt legionariorum militum, ea armatura, qua florente adhuc imperio, id est sub Traiano, Hadriano, Antonino Pio, & Marco Aurelio Romani induti fuerunt, placuit easdem hîc figuras proponere inspiciendas.

Legionarius miles depictus ex tabula marmorea Mogontinensi.

Legio-

Legionarius antiquus, qui est in Prouincia Narbonensi.

Ex quibus figuris etiam illud obseruabam, libera republica, ac florente imperio, minores Romanis gladios fuisse, gestatosque à dextra, qui declinante imperio maiores fuerunt, pendentes à sinistra. qui etiam hodie gladij gestandi mos permanet. Illi rei etsi plura testimonia suppetant, dicis caussa vnum tantum recitabo ex Polybij fragmentis lib. 6. vbi ille Veterem Romanorum armaturam proponens, post descriptionem scuti (ita enim apud Polyb. interpretandum θυρεὸν, non *clypeum*; vt verterat Ianus Lascaris; multis iam ante probauit Aldus Manutius Pauli filius in libro de quæsitis per epistolã) ad gla-

Libera republica, & sub primis principibus gladium miles à dextra gerebat. Postea gladij maiores facti, gestatique à sinistra.

ad gladium transit in hæc verba: *Vnà cum scuto ensis pendet; ad dextrum femur, Hispaniensem vocant, anceps est, mucrone eximio, defertur violenter, eo quod obeliscus eius firmus, stabilisq; existit.* Vide Horat. Epo. Ode 7. Dignum obseruatu, quod apud Dionem legebam, Imperatorem Macrinum, qui multis annis ante Vegetij æuum rei Romanæ dominus fuit, armaturam prætorianorum militum immutasse, ablatis squamatis Thoracibus, & scutis ijs, quæ instar canalis facta fuerant, quò eosdem ad pugnam redderet expeditiores.

Qualis olim Romanorum ensis.

Imp. Macrinus arma prætorianorũ mutauit.

Thoraces squamatos, & magna scuta abstulit.

Qui cum arcu scutum tenere non potest, faciat?] Differt hoc loco interpunctio nostra, à vulgatis editionibus: sed non mea hoc opinione, sed librorum veterum M. S. H. N. & duorum Susianorum auctoritate effectum est. quorum magna pars etiam suasit, vt paulò post scriberem: *quorum & capita nuda constant, & pectora.* vulgata lectio habebat, *quorum & capita nuda esse constat, & pectora.*

Raro meditanti arma, raro tractanti.] Nihil certius est, quàm à verbo *meditanti*, auellendum esse *arma*, annectendumque sequentibus, scribendo, *Raro meditanti, raro arma tractanti.* Plus centies enim *meditari* pro *exercere* auctor noster eo loquendi modo posuit. Neque ipsi soli ea phrasis vsitata. Paulus Diaconus: *Spiculis meditari, summæq; voluptatis credere destinata ferire.* lib. 12. Histo. extremo. Sed alios testes ex Latio medio, & ipso foro Romano potius citemus. Cicero: *Multi naturæ vitium meditatione, & exercitatione sustulerunt.* lib. 2. de diuinatione. Plau Mostel. *exercent sese ad cursuram.* Idem Sticho. sc. Mercurius: *Simulq; ad cursuram meditabor me,* Virgil. *Agrestem tenui meditabor arundine musam.*

Meditari, pro exercere.

Meditatio eadẽ notione.

Et (quod est grauius, & turpius) aut capi, aut certè fuga rempublicam prodere.] Libris plerisque incognitum est illud comma, *& turpius.* De cætero in Susiano legitur, *aut capi, aut certè fugere, & rempub. prodere.* Clarius in M. *aut certe capi, aut fugere, aut rempublicam prodere.* quanquam tolerabilis sit atque vsitata bonis scriptoribus, Liuio imprimis prior illa lectio; tamen ab hac membro vno, & reipsa (vt mea opinio est) superatur. quòd nimirum milites non satis muniti; vi, & virtute hostium, aut capiuntur, aut in fugam aguntur; aut vltro, & sua sponte ad hostes transeunt, illa ad militum ignominiam pertinent. Tertium hoc, omnium maximè periculosum Reipub. vt quæ postilla vim passura est: ab iis manibus, quas ipsamet armauit. Qui iudicaturus est de hac nostra opinione, quam in medio positam relinquimus, videat hæc Vegetii verba lib. 3. cap. 9. *Tunc fracti labore, & tædio plurimi deserunt, aliquanti produnt, aliquanti se tradunt.*

Milites ad hostẽ transeuntes, plus nocent, quàm qui fugiunt.

Apud antiquos Murus dicebatur pedestris exercitus.] *Murus, qui muniendi caussa manu parabatur, & quo sepiebant oppidum.* Varro lib. 4. de lingua Latina. Tractum autem id nomen per metaphoram ad ex-

Murus vnde dictus.

ad exercitus instructionem non vno loco. Ammianus lib.16. *Steterunt vestigijs fixis, antepilanis, hastatisq;, & ordinum primis veluti insolubili muro fundatis.* Item Lucanus:

——— Parthoq; sequenti
Murus erit quodcunque potest obstare sagittæ.

Grauis armatura in acie pro muro.

Vegetius lib.2. cap.17. *excipiebat autem prœlium grauis armatura, quæ tanquam murus (vt ita dicam) ferreus stabat.* Iterum lib.3. cap.14. *Hi enim ad vicem muri, nec cedere, nec sequi.* Tractum etiam id vocabuli ab alijs auctoribus aliò. Horatius. -- *hic murus aheneus est.* Cic. in Verrem: *Ad omnes enim eos impetus, quasi murus quidam, boni Imperatoris nomen opponitur.*

Nisi quod pilatæ legiones.] Dictæ legiones pilatæ, vt alibi pilati milites, à pilis. sic cetrati apud Cæsarem, & alios, à cetris, Peltati à peltis, scutati à scutis, funditores à fundis, tragularij à tragulis. sagittarij à sagittis, cataphracti à cataphractis, &c. Neque ab armis & telis solùm, verùm etiam à legionibus (quæ ipsæ à numero nomẽ adeptæ) nomina milites sortiti sunt. hinc Primani, Secundani, Quintani, Decimani, Vndeuigesimani, Vigesimani, &c. frequentes apud Tacitum, Suetonium, & alios Historicos. De quibus Crinitus lib. vndecimo de honesta disciplina. cap.10. Aliud quoque in legionibus denominandis placuit, cum ex habitu vel ob varios euentus, aut insignem virtutem nomen ijsdem inditum. Eo exemplo Alauda, quam Cæsar dictator in Gallia, ab aue Alauda (galeritam olim nominabant, à pluma eminente in capite) instituit. Huius legionis mentio est apud Cic. ad Atticum. & Plinium in naturali historia. Item in veteri lapide: C. SALLIO. MATERN. BVCINATORI. LEG. V. ALAVDÆ, &c. Ab euẽtu legio Fulminatrix vocari cœpit, M. Aurelij tẽpore, Diaconus lib.10. Virtute sua aliæ nomen parasse videtur, legio Rapax. Fidelis. Pia. Adiutrix. I Flauia pacis. II. Flauia virtutis. III. Flauia salutis, &c. De quibus passim in Historiis, lapidibus, & constitutionibus quoque Principum. Etiam à Diis cognominatæ videntur. Legionis quintæ Martiæ meminit Cic. in Philipp. & Trebellius in Claudio. Legionis primæ Mineruiæ Spartianus in Hadriano. Sed videamus potius legionum cognomina ex lapide veteri, qui Romæ in Capitolij area conspicitur.

Pilatis militibus vnde nomẽ. Vnde Peltatis, cetratis, scutatis, sagittarijs, &c. Legionibus nomen à numero.

Legionibus nomen ex varijs caussis datum.

Legiones nomẽ Deorum quoque habuerunt.

NOMINA. LEG.

II. AVGVSTA.	II. ADIVTRIX.	IIII. SCYTHICA.
VI. VICTRIX.	IIII. FLAVIA.	XVI. FLAVIA.
XX. VICTRIX.	VII. CLAVDIA.	VI. FERRATENSIS.
VIII. AVGVSTA.	I. ITALICA.	X. FRETENSIS.

XXII. PRIMIGENIA.	V. MACEDONICA.	III. CYRENENSIS.
I. MINERVIA.	XI. CLAVDIA.	II. TRAIANA.
XXX. VLPIA.	XIII. GEMINA.	III. AVGVSTA.
I. ADIVTRIX.	XII. FVLMINATRIX.	VII. GEMINA.
X. GEMINA.	XV. APOLLINEA.	II. ITALICA.
XIIII. GEMINA.	III. GALLICANA.	XIII. PARTHICA.
I. PARTHICA.	II. PARTHICA.	

Pilani, triarij dicti.

Ad pilanos vt tandem sermo redeat, vnde cœperamus. memini etiam solis triariis id nomen peculiare fuisse. Ouid. 3. fastorum:

——— hastatos instituitque decem
Et totidem Princeps, totidem Pilanus habebat.

Antepilani qui.

Disertè & manifestius Varro: *Pilani Triarij quoque dicti, lib.* 4. de lingua Latina. Et inde Principes, simulque hastati omnes vno sæpe nomine antepilani vocati, quòd ante triarios essent. Et si illorum ordo non semper idem fuerit, vt mox audies. Liuius lib. 8. *Rorarij percurrebant inter ante pilanos, addebántque vires hastatis, atque principibus.*

Hastatis, & principibus diuersis temporibus, diuersus locus in acie.

In prima acie pugnantes principes.] Vegetius, & hîc, & lib. 2. cap. 2. octauo, & cap. decimoquinto. rursum libro 3. cap. 12. & cap. 13. Principes in prima acie constituit, hastatos in secunda, quod aliter libera republica obseruatum. quod ex Ouidij loco quem præmisimus, & Appiano de bellis Pun. constat, sed vt clarum fiat lectori, Liuium adhibeo: *Romani*, inquit, *mediam aciem, Latini cornua tenuerunt. hastatorum prima signa, deinde principum erant, Triarij postremos claudebant.* lib. 47. Itidem apud eundem scriptorem ordines hi conlocati lib. 8. & eodem modo apud Polyb. in castrametatione, quem vide. Neque ego hic primus controuersiam moueo. Nam olim inter scriptores non satis hac de re conuenisse ostendit Donatus in Eunuchum Terentij: *Post principia*, inquit, *militare dictum est, & ambigunt an in extremo agmine hic locus sit, an in medio.* In caussà est res militaris commutata, sub Principibus Roma. neque sola hac parte, ea variauit. sed nos Vegetium sequimur, quem interpretandum suscepimus. Scio pluribus locis, in armatura militum præsertim, dissentire huius præcepta à Liuianis, & aliorum Historijs. sed illa omnia ita exactè persequi, non est mei instituti, neque huius loci.

Triarijs locus postremus attributus.

Post principia.

Scutorum longitudo, latitudo.

Sed triarij genibus positis solent intra scuta subsidere.] Alijs libris, *inter scuta subsistere*, probabatur. absit, vt hoc homini sano persuadeant. scutorũ longitudo pedũ quatuor, latitudo curuæ superficiei pedũ duorũ semis, scriptore Polybio tradita est. intra hæc scuta quàm cõmodum fuerit militi, genibus positis, aut altero tantũ flexo subsidere, & inde consurgendi, ineundæque pugnæ signum expectare, nemini dubium est. Vide quæ dicturi sumus hac de re. lib. 2. cap. 16.

A qui-

A quibus constat sæpe factam esse victoriam.] Libri optimi præpositionem non admittebant. de re ipsa Liuius lib. 8. *Vbi Triarij*, inquit, *consurrexerant integri, refulgentibus armis, noua ex improuiso exorta acies, receptis in interualla ordinum antepilanis, clamore sublato, principia Latinorum perturbant.*

Triarij consurgentes ad pugnã antepilanos omnes intra suos ordines recipiebant.

Erant autem apud veteres, inter pedites, qui dicebantur leuis armaturæ.] In exemplaribus scriptis, legas, *erant tamen*. Quos autem ferentarios, funditores, hic appellat Vegetius, eosdem rorarios alij vocarunt. Varro lib. 3. de vita populi Romani: *Rorarij appellati, quòd imbribus, ferè primum rorare incipiat.* Iterum idem lib. sexto de lingua Latina: *Rorarij dicti à rore, qui bellum committebant antè, ideo, quòd ante rorat, quàm pluit.* Festus: *Rorarios milites vocabant, qui leui armatura primi prælium committebant, quòd vt ante imbrem ferè rorare solet, sic illi ante grauem armaturam, quòd prodibant, rorarij dicti.* Inter hos Vegetius alibi recenset, *ferentarios, armaturas, exculcatores, sagittarios, funditores, & tragularios*, qui ante aciem procedentes aduersarios prouocabant, quos, si fugare poterant, sequebantur; si eorum virtute reprimebantur, recipiebant se ad suos, id est post principes, & hastatos. vide Vegetium lib. 2. cap. 15. & 17.

Rorarij qui. Quomodo pugnarent.

Leuis armatura tota quomodo pugnaret.

Inter principia legionum recipi solebant.] Principia interdum ipsos principes, seu principales milites significabant, vt alibi probabo: interdum ipsum ordinem principalium, vt hic apud Vegetium nostrum, apud Liuium, Tacitum, & Salustium, innumeris locis, & ita Terentianus ille:

——— *hic ego ero post principia, inde omnibus signum dabo.*

Principia, pro principibus. Principia, pro ordine principum.

Principia etiam dicebantur in castris vbi ius reddebatur. Probus in Eumene. l. officium ff. de re militari. l. prima C. de veteranis. Florus lib. 3. cap. 3. Tacitus primo Historiarum, Liuius, *Fugatis*, inquit, *ex principijs ac paulò post è castris tribunis.* lib. 38. Iterum ibidem, *& iura reddere in principijs sinebant.*

Principia locus in castris.

Omnes milites pileis, quos pannonicos vocabant.] Ex pellibus hi pilei, & æquè omnibus gregarijs vsui; vt ex auctore nostro hîc discere licet: eo fine, quò ne grauis galea videretur his, qui istiusmodi pileos in capite gestare consueti essent. Illud etiam Romanæ militiæ fuit, vt milites galea simplici vterentur, cui lupi pellem aut aliud huiusmodi imponerent, quod integumentum pariter insigneque esset, vt in prælio ignauiter, aut strenuè se gerentes facilius agnoscerentur, teste Polybio. Ad solos signiferos hoc trahit Vegetius libro secundo, cap. 16. vbi hac de re etiam dicturus sum. Alij alijs rebus in galea vsi, vel ad horrorem, vel ad ornatum. De quibus multa apud Alexandrum ab Alexandro, libro primo, Genialium Cap. vigesimo. Etiam pinnæ adhibitæ, quod

Galeæ pellibus indutæ.

Alia quoque galeis adhibita horroris causa.

Vt animalia hiantia.

quod alibi doceo. Etiam hiantium animalium formæ ſuperpoſitæ galeis. Virgil. 7. Æn. extremo:

Ipſe inter primos præſtanti corpore Turnus
Vertitur, arma tenens, & toto vertice ſupra eſt.
Cui triplici crinita iuba, galea alta Chimæram
Suſtinet, Aetnæos efflantem faucibus ignes.

Plumæ in galeis.

Inſignia familiarum etiam galeæ ornatus hodie diſtinguit.

A diſciplina militari ille ritus.

Mos ornandi galeas deriuatus ab Aegyptijs.

Romani multa à Græcis, in diſciplina belli ſumſerunt, illi ab Aegyptijs.

Lacedæmonij galeam inuenerunt.

Cares galeæ criſtas primi adhibuerunt. Item ſimulacra in ſcutis.

In quem Virgilij locum videndus Adrianus Turnebus lib. 28. Aduerſ. cap. 16. Plutarchus in Mario galeas equitum Cimbrorum, & plumis, & horrendis hiantium animalium formis inſignes deſcribit. E re militari haud dubie mos, quo etiamnum hodie inſignia familiarum exornata, atque diſtincta videmus, cum galeis inſident leones, lupi, cerui, canes, aquilæ, vultures, dracones, & aliarum beſtiarum ſiue capita, ſiue cornua, ſiue pedes, quæ (quaſi minus Chriſtiana ſint) improbaſſe ſcio virum multæ lectionis, & magni iudicii Ioannem Ludouicum Viuem in ſuis Symbolis. Originem moris tam antiqui, (cognitus enim antè, quàm ſciretur, qui Chriſtiani eſſent) ſpero me nunc primum inueniſſe. Ab Ægyptiis enim deſcendiſſe obſeruaui, apud Diodorum Siculum. lib. 2. vbi ille Reges eorum, caput leonis, tauri, aut draconis principatus inſigne, capite geſtaſſe ſcribit. Ab Ægyptiis porrò mutuatos hoc Græcos, & ab his Romanos, vt multa alia quæ ad diſciplinam militarem pertinebant, magnam mihi veriſimilitudinem habere videtur. Præſertim quòd Lacedæmoniis galeæ inuentionem videam tribui à Plinio. lib. 7. cap. 56. Reliquum eſt, vt de criſtarum in galeis prima inuentione dicatur. Primi Cares galeis criſtas illigaſſe, itemque in ſcutis ſimulacra finxiſſe, iiſdemque lora adiunxiſſe ſcribit Herodotus lib. primo. Ocreas, & criſtas quoque Cares inueniſſe Plinius teſtatur. lib. 7. cap. 56.

Pili elegans deſcriptio.

Pila vocabantur.] Liuio libro nono: *Pilum haud paulò quam haſta vehementius ictu, miſſuq; telum.* Appianus de bellis gallicis, pilum deſcribit telum iaculo diſſimile, videlicet haſtile quadrangulum, præfixo ferro quadrangulo, paris longitudinis, cætera molli, præter cuſpidem. Cuius definitio conuenire potius videtur veruto. cui Polybius trium cubitorum longitudinem tribuit. Vegetius ferrum pili nouem vnciarum tantùm, ſiue pedale, ac trigonum fuiſſe docet. ipſum haſtile quantum fuerit non indicat quidem hoc loco, ſed tradit, lib. 2. cap. 15. & diſci ex Polybio poteſt. is in ſuo fragmento lib. 6. de caſtrametatione: *Pili, inquit, telum lignum habet longitudine plerumque bicubitale, craſſitudine digitali, ſpiculum vnius ſpithamæ, palmi inquam maioris, eò vſque attenuatum, & acutum, vt mox primum poſt iactum neceſſariò flectatur, ſitq; inhabile ad remittendum. alioqui commune fieret telum.*

Quæ in ſcuto fixa non poſſent abſcindi.] Leguntur hæc aliter in. M.S.N.H. & tribus Suſij ſcriptis codicibus hoc modo, *quod in ſcu-*

tum fixum non poßit abſcindi; & loricam ſcienter, ac fortiter directam facilè perrumpit. quæ lectio conuenit ipſi ferro quod pilo præfixum eſt, non haſtili, aut toti pilo.

Quas Bebras vocant.] In lib. N. *bebyas*, in H. *brebras*, in Suſ. *brebas*, appellari video. neque ſcio quid ſequendum, nam id teli genus, ſi fatear me ignorare, non puto mihi vitio verſum iri.

Bebræ ignota tela.

Ita enim vibrandis ſpiculis vehementior ictus eſt.] Spicula hæc maiora procul dubio, quàm pila. hæc dextro pede in antè collocato, illa præpoſito ſiniſtro ad maiorem impetum eijcienda præcipit. Mireris tamen & merito, quæ pila hic vocet Vegetius, ſuo æuo peculiari nomine ſpicula dicta. lib. 2. cap. 15.

Minora ſpicula dextro pede in antè poſito eijciebantur: maiora, præpoſito ſiniſtro.
Pila eadem quæ ſpicula.

Vt & latera eorum ſubducantur ab hoſtibus.] Codex M. & N. *Vt latera eorum.* Ceterùm Priſcianus Grammaticus, monſtraturus ſuperlatiuum, pro comparatiuo à bonis ſcriptoribus prolatum, poſt iuriſconſultorum teſtimonia, etiam auctoris noſtri hunc laudat locum libro 3. ad hunc modum: *Vegetius Renatus rei militaris libro primo: Sed latera eorum ſubducantur ab hoſtibus, ne poßint vulnus accipere, & proximior dextra ſit, quæ poßit plagam inferre.*

Superlatiuus, pro comparatiuo.
Priſcianus ad confirmationem ſuæ opinionis Vegetij teſtimonium produxit.

Inſtruendos, ac protegendos omni arte pugnandi; quocunque genere armorum.] Membranæ Suſij malebant, *quocunque armorum antiquorum genere.* quò etiam accedere video M. & H. in quibus reperiebam *inſtruendos, ac protegendos omni antiquorum genere.* etſi minimè illis credam, tam conciſè illa ab auctore noſtro ſcripta fuiſſe. nã magni apud me aliorum librorũ conſenſus, tum ipſa ratio, quæ ad *inſtruendi* verbum, *pugnandi artem*, ad *protegendũ antiqua arma* & veterum armaturã referenda indicat. Vegetius hoc eodem cap. *Sed illi qui laborem in portandis veteribus munimentis armorum ferre non poſſunt, &c.*

AD CAP. XXI.

Non ſolùm autem confidentes ſine caſtris iſta patiuntur.] Admiratus ſum pertinacem librorũ omnium conſenſum in verbũ *confidentes*. magnum tamen pignus dederim *conſidentes* à Vegetio fuiſſe ſcriptum. Frequens locutio iſta Hiſtoriographis, & in promptu apud eundem hunc ſcriptorem, lib. 3. cap. 8. *Incautum eſt*, inquit, *plenumq; diſcriminis, exercitum paſſim ſine aliqua munitione conſidere.*

Vegetius de cõiectura leuiter correctus.

Et more animalium multi cadunt.] Magis quadrabit ſententiæ Vegetij, quod & hoc loco de coniectura reponimus, *inulti*. Liuius de L. Succio, qui Decemvirorum fraude, à militibus in itinere occiſus fuit: *haud inultum interfecère. nam circa repugnantem aliquot inſidiatores cecidère: cum ipſe ſe præualidus, pari viribus animo, circumuentus, tutaretur.* Florus: *ne inulti perirent, ſanguine Senatus ſibi parentabant,*

Iterum correctus.

lib. 3. cap. 22. Itidem & ipse Poeta. 2. Æn. -- *Nunquam omnes hodie moriemur inulti.*

AD CAPVT XXII.

Castra triplicia faciunt.

ETsi diutius commorandum sit.] Castra quidam triplicia faciunt. Temporanea, id est mométis mutabilia, aut stataria, quibus hostem, dum se in munito loco continuerit, occupare instituas. aut sustentoria, quibus vrgentem, & lacessentem hostem sustineas. de quibus multa lib. 5. cap. decimo & sequenti, Leo Baptista.

Loci salubritas qui exploretur.

Loci salubritas elegatur.] Quæ fuerit ratio antiquorum in exploranda loci salubritate antè, quàm statiua constituerent, doceo ad caput secundum libri tertij.

Iterum emendatus Vegetius.

Cauendum etiam, ne mons sit vicinus altior.] In S. & N. *ne mons vicinus sit, aut altior*, in membranis Susii, *vicinior, aut altior*; quod amplector. Eam lectionem atque interpunctionem non improbabit scio, qui verba Vegetij adhibuerit ex cap. 8. libri tertii, vbi inquit: *In metandis castris non sufficit locum bonum legere, nisi talis sit, vt alter eo non possit melior inueniri: ne vtilior prætermissus à nobis, & ab aduersarijs occupatus adportet incommodum.* Idem dicto lib. cap. 13. *Primum auxilium captes ex loco, qui tanto vtilior iudicatur, quanto superior fuerit occupatus.* De tumulo à Samnitibus neglecto, & à P. Decio, tribuno Romanorum militum, occupato, memorabile strategema est apud Liuium lib. 7. & apud Frontinum, quem vide lib. 1. Strateg. cap. 5. num. 14. & lib. 4. cap. 5. numero nono.

Altissimus locus castris ponendis tutissimus.

AD CAPVT XXIII.

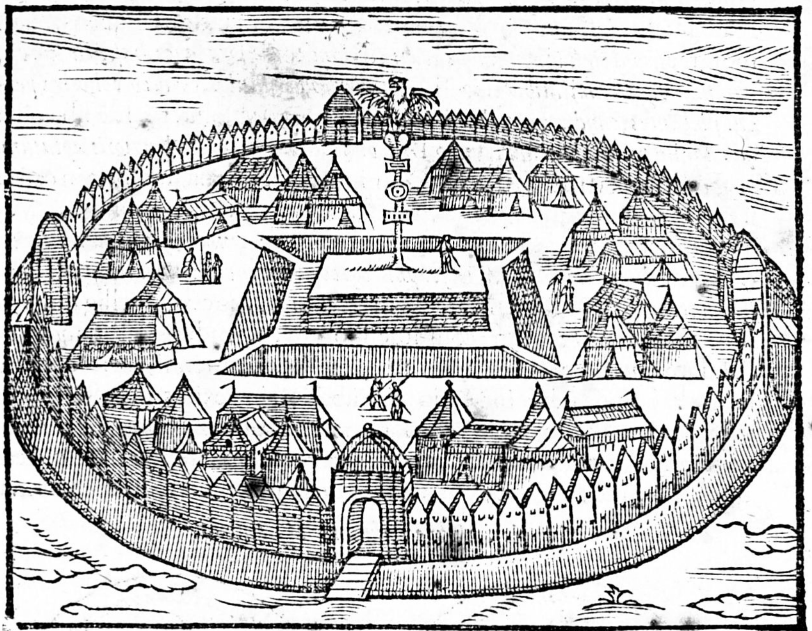
Triplex castrorum forma. Quarto loco rotunda accedit.

INterdum autem quadrata, interdum trigona, interdum semirotunda.] Triplicem formam muniendorum castrorum propositam vides. semirotundam illam oblongam appellat lib. 3. cap. 8. vbi & alterum formæ genus, rotundum, quarto loco recenset. Figura quæque vt perfectior, ita capacior creditur, ob id circulari opus est, si exiguas copias tuas videri velis: quadrata, si magnas: triangulari si maiores. Pulchriora iudicat Vegetius illa castra, quibus vltra latitudinis spacium tertia pars longitudinis additur. De quadrata videndus Polybius. Semirotunda, seu oblonga castra Galbæ fuerunt, quorum figuram ex Gabrielis Symeonij Florentini obseruationibus antiquis mutuati sumus.

Pro ostentatione copiarum forma castrorũ accommodãda.

Castra-

Caſtrametatio Galbæ.

Prout loci qualitas, aut neceſſitas poſtulauerit.] In membranis quibuſdam *loci quantitas*, ſed amplioris ſignificationis alterum vocabulum. Neceſſitas autem, quæ mouere nonnunquam caſtra, etiam formam mutare coegit; aut omnino, aut pro parte; videlicet cum accedentibus auxilijs pluribus, forum, & quæſtorium, quibus diuerſa loca in caſtris ordinariè ſeruata, in vnum contrahebantur, repletis etiam ijs ſpaciis, quæ circa prætorium vacua eſſe ſolent, teſte Polybio. Ceterùm origo rei tam neceſſariæ, tamque ſalutaris, id eſt muniendorũ caſtrorum, paucis vt arbitror cognita. Primus ſub eodem vallo totum exercitum continere inſtituit Rex Epirotarum Pyrrhus. quo victo, caſtris eius potiti Romani, qui notata ordinatione ad hanc vſque metationem paulatim peruenerunt. teſte Frontino lib. 4. cap. primo.

Neceſsitas caſtrorum formã ſæpe mutauit.

Foro, & quæſtorio loca, in caſtris diuerſa ſtatuta.

Caſtra munire quis primus excogitarit.

Papiliones tendunt.] Quid Papiliones eſſent iam antè docuimus. nomen illud & Gallis hodie notũ, quibus dicũtur *pauillons*: Hiſpani *Pauellones* vocant. Deputantur in caſtris loca tendendis papilionibus, ſed pro gradu dignitatis legionum, & auxiliorũ: equitũ, & peditũ lib. 3. c. 8.

Dracones, & ſigna conſtituunt.] Draconis ſignum à morte Pithonis ſerpentis initium ſumpſiſſe autumant. Alexander ab Alexandro omnes milites, qui hoc ſignum ſequerentur, Draconarios appellatos fuiſſe adfirmabat. Sed aliud nos docet Vegetius lib. 2. cap. 7.

Draconis origo in ſignis.

Draconarij qui.

De

De hoc apud Ammianum locus est, qui horum signorum tanquam viuam imaginem ob oculos ponit. Is in descriptione pompæ, qua Romam ingressus est Constantius, de signis militaribus loquens: *Alios,* inquit, *purpureis subtegminibus texti circumdedêre Dracones, hastarũ aureis, gemmatisq; summitatibus illigati. Hiatu vasto perflatiles, & ideo velut ira perciti sibilantes, caudarũq; volumina relinquẽtes in ventũ.* lib. 16. Idẽ lib. eodẽ: *quo agnito per purpureum signum Draconis, summitati hastæ longioris aptatum.*

Draconis descriptio.

Draconis signũ purpureum.

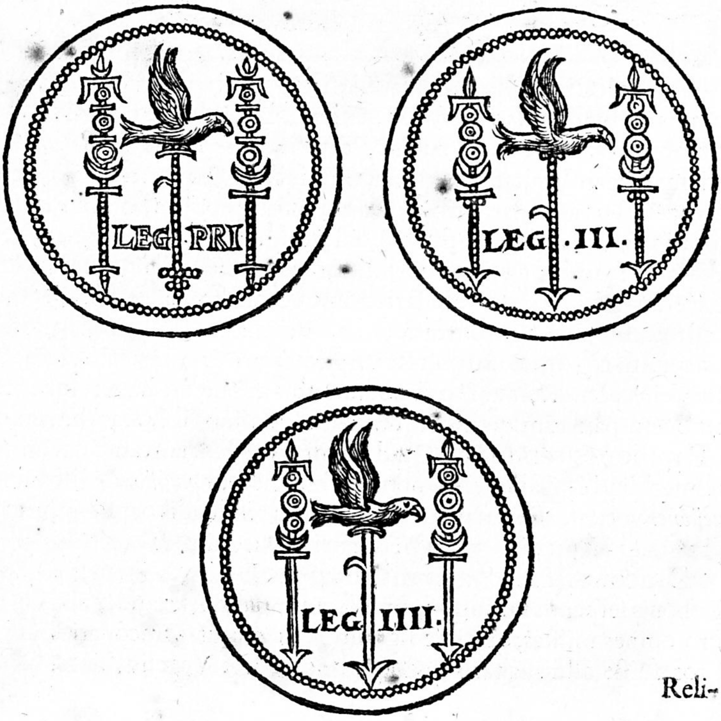
Et signa constituunt.] Omnium primò signa suis locis in castra ponuntur, quia nihil venerabilius est eorum maiestate militibus, Vegetius dicto cap. 8. Cœlius lib. 3. Annalium: *Omnes simul terram cum classi accedunt: nauibus atque scaphis egrediuntur, castrametati signa constituunt.* vide Nonium Marcel. in *Metari.* Nunc vt intelligatur qui modus fuerit signorum constituendorum, sciendum est tam aquilã, quàm signa alia hastis fuisse imposita. Vix risum tenui, vbi minotauri, lupi, aliaq. signa (ab ipso Mario olim abolita) in vexillis depicta vidi ita edita à viro magno, quem non nomino. Hastæ illæ inferiori parte acutæ erant, ita vt in terrã facilè figerentur, quæ res vt manifestior sit inspicientibus, nummos aliquot exprimendos duxi, in quibus semper ea forma.

Castris positis primo loco signa figuntur.

Signorum quæ fuerit figura.

Figebantur in terram.

Signa legionum ex nummis M. Antonij.

Reli-

Reliquarum legionum ad triginta vsque si videre signa quis volet, adeat Huberti Goltzij Cæsarem in nummis M. Antonij. vbi is homo, maioréne felicitate corraserit, an ad viuum ea expresserit dijudicare vix possis. Signa verò ita fixa, cum castra mouenda erant, quandoque à signiferis conuelli non potuerunt, aut admodum ægrè. quæ res pessimi ominis semper habita: vt exempla apud Liuium, Florum, Suetonium, Orosium, & alios infinita declarauerunt.

Decumana autem porta, quæ appellatur, post prætoriam est.] In solis membranis H. sincera, & integra scriptura exstat *post prætorium.* Inde discimus non modò quis portæ prætoriæ locus fuerit, verùm quasi per satyram, vbi ipsum prætorium in castris. Ora prædicti manuscripti codicis de Decumanis fluctibus, & ouis decumanis quasi maximis, locum Festi adscriptum habet; sed nesciebant illi homines Festum. aiunt enim, *Paulus inquit, decumani*, &c. adeò eo sæculo Paulus Diaconus compilator, seu expilator potius Pompei Festi in scholis celebrabatur. De porta decumana Liuius lib. 10. *Ab tergo castrorum Decumana porta impetus factus.* Tacitus primo Annalium: *Vt cuncti ruerent ad portas, quarum Decumana maximè petebatur, auersa hosti, & fugientibus tutior.* Nomen huic portæ à limitatione agrorum, ni fallor, Decumanus enim limes, Plinio, Festo, & ipsi Frontino de limitibus, qui agrum secat ab ortu solis ad occasum. De ordine harum portarum, de situ, & numero earundem egerunt, Turnebus lib. 30. Aduersariorum, & Alexander ab Alexandro libro primo Genialium, cap. 12. sed non potuerunt pertingere illi viri, quò Iustus Lipsius vir doctissimus, mihique amicissimus. Is ad primum Annalium Taciti, quatuor numero portas constituit. Prætoriam, & Decumanam, ex Diametro illi semper oppositam. Principalem dextram, & Principalem sinistram. Cui adstipulari gaudeo ipsum quoque Imperatorem Leonem, quanquam nouum ille scrupulum inijciat libro de bellico apparatu cap. vndecimo, numero 15. *Ambitus*, inquit, *fossati, siue castrorum, quatuor portas maiores, & publicas habeat, portulas autem paruas præterea complures. iuxta vnamquamque portam id est egressum, præfectus aliquis castra ponat ad eius custodiam.*

Prætorij locus in castris.

Portæ Decumanæ locus.

Vnde ea dicta.

Quatuor in castris portæ. Prætoria. Decumana. Principalis dextra, Principalis sinistra.

Leo præterea paruas portulas agnoscit complures.

Per quam delinquentes milites educuntur ad pœnam.] Ea vtique porta educebantur, Decumana scilicet, in quos capitaliter animaduertendum erat. Hirtius de bello Africano: *extra vallum deducti sunt, & crucialiliter interfecti.* Festus: *Vallescit, perierit, à vallo militari, quod fit circa castra. quod qui eo eijciuntur pro perditis habentur.* Seneca libro primo de ira. cap. 16. *Damnatus extra vallum deductus est, & iam ceruicem porrigebat, cum subitò apparuit ille commilito.* Nunc à quo damnati, à quo ad pœnam deputati milites fuerint, ex Vegetio discendum est lib. 2. cap. 9. *Si miles, ait, crimen aliquod admisisset, auctoritate Præfecti legionis*

Sontes porta Decumana ad supplicium educti.

Auctoritate, præfecti castrorum damnabantur.

A tribuno deputabantur ad pœnam.
Tribunus fustuarium infligebat.
Aliàs præpositus tantum, vt & centurio.
Speculatores supplicijs sumẽdis deputati.
Speculatores, non Spiculatores hi vocandi.

legionis à tribuno deputabatur ad pœnam. An igitur ipse tribunus capitalem pœnam infligebat? audies. Si fustuaria pœna exercenda erat, ipse quidem militem prior leuiter attingebat, quod alibi doceo: in grauiori supplicio tantùm præpositus erat, vt & centurio. Didici ex Seneca qui prædicto cap. 16. statim subdit: *Tunc centurio supplicio præpositus condere gladium speculatorem iubet.* Erant quippe hi speculatores suppliciis sumendis destinati. vt iam audisti, & probat Tacitus primo Historiarum, nominatim in cæde Pisonis. Quidã Spiculatores non rectè nominarũt vt Abdias libro quarto in supplicio Iacobi, & Iosię. itẽ alij. ceterũ Speculatores appellandi sunt, vt apud Iulium Firmicum lib. 8. cap. 26. & in l. diuus. ff. de bonis damnatorum. In Euangelio ἀποστείλας ὁ βασιλεὺς σπεκουλάτορα. Accidit nihilo minus quandoque vt ipsi tribuni supplicium sumerent, cuius opinionis testem do Cornelium Tacitum, apud quem decimoquinto Annalium Flauio caput amputatur à Vesanio Nigro tribuno. & libro eodem manu Statii adęquè tribuni militaris Lateranus trucidatur. Suspicor autem idipsum tunc ita obseruatum, cum, qui puniendus erat, aliqua dignitate reliquis antestaret. Certè Lateranum illum consulem designatum fuisse obseruabam. ipsum Flauium etiam militum tribunum. Si leuiori pœna coercendus erat miles gregarius, poterat etiam à principalibus, seu principiis castigari; non à solo tribuno aut centurione. Macer: *Inreuerens miles non tantùm à tribuno, vel centurione, sed etiam à principali coercendus.* l. milites. ff. de re militari. Quin & ipsis militum gladijs concisos sæpe milites ex Historijs discimus. Tacitus: *Stabant pro concione legiones districtis gladijs, reus in suggestu per Tribunum ostendebatur; si nocentem acclamauerant, præceps datus trucidabatur, & gaudebat cædibus miles, tanquam semet absoluerет.* lib. primo Annal. Ælius Lampridius in Commodo Antonino: *Hostis appellatus, lacerandusq; militibus est deductus.* Imò & priscum hunc morem fuisse testatur Ammianus dum lib. 29. ita scribit: *Quid de istis nefarijs proditoribus fieri oportere contubernales deuoti censetis? Senátusque adclamationem rogantium, sanguine vindicari; eos qui inter Constantianos merebant, prisco more militibus dedit occidendos.* Ipsis quoque auxiliaribus duos tribunos lapidandos datos legimus, quòd stellaturas accepissent, Spartiano teste in Pescennio. Etiam in nostra militia similis mos etiamnum hodie in vsu est, vt declarabo infrà, de pœnis militum. Sed de castigationibus militum ista satis sint. Vnus superest ritus quem tacitè non possum præterire. Antequam capitaliter animaduerteretur, classicum cecinit. quod Vegetius testatur. lib. 2. cap. 22. Idemque ab vrbano etiam Magistratu vsurpatum Varro 4. De lin. Latina mihi testis est, & Tacitus 2. Annal. *In P. Martium consules extra portam Exquilinam cum classicum canere iussissent, more prisco aduertêre.* Adnotatione dignum, quod ex Æmylio Partheniano in vita Auidij Cassij retulit

Ipsi Tribuni quandoque animaduerterunt.
Quando id videatur obseruatum.
Etiam principes leuiores pœnas inferebant.
Legionarij ipsi animaduertebant.
Gladijs suis sontes concidebant.
Priscus etiam ille mos.
Auxiliares quoque puniebant.
Stellaturarum acceptarũ pœna.
Ante animaduersionem classicum cecinit in castris.
Etiam in Vrbe idem mos.

retulit Vulcatius. ab eo videlicet milites in foro virgis cæsos, & in mediis castris securi percussos. quod præter disciplinam maiorum ab eo factum, prædictis satis clarum est.

Securi percussi in medijs castris.

AD CAPVT XXIV.

CEspites circumciduntur.] Horum vsus in aggeribus extruendis, tanquam in muro lapidum. Ceterùm certa eisdem erat mensura. Vegetius cespitem vult altum semissem, pedem latum, longum pedem semis, lib. 3. cap. 8.

Cespitis in castris muniendis mensura.

Ita vt ante sit fossa.] Veram lectionem esse pronuntiaui, *in antè sit fossa.* eamq. Vegetio hîc restituunt libri ad vnū omnes, quos videre mihi contigit. Neque solùm hoc capite ita locutus. nam supra cap. 20. *sinistros pedes in ante habere: in ante habere dextros* dixit. item alibi non vno loco. Persamiliaris autem bonis auctoribus hæc præpositionum geminatio, qui hac forma dixerunt: *in super, in ante, in palam, in coram, in vsque ex ante, ex vsque, ad ex, ab vltra, ab ante, ab vsque, in circum,* pro circumquaque. De quibus loquendi modis annotarunt Ræuardus lib. 3. Variorum cap. 3. Iacobus Cuiacius lib. 3. Obseruationum cap. 22. & Ianus Guilielmius in suis Verosimilibus.

Correctus Vegetius.

Præpositiones geminatæ à Veteribus.

Tunc legitima fossa.] Confirmatur ea lectio omnibus libris excepto vno Coloniensi olim edito, in quo illi boni viri expresserāt, *latissima.* sed nugas illi tum agebant, & quidē seriò. fossam legitimam tumultuariæ opponit. itidem alibi opera legitima & tumultuaria, ipsique adeò milites à Vegetio discriminantur legitimi, à ceteris.

Legitima fossa tumultuariæ opposita.

Et alta sub linea. sicut appellant.] Libri S. N. legebant, *alta sublimitas,* alter ex Susianis *alta sublimitus.* Nesciuerunt operæ typographicæ, aut ipsi potius librarij architectonicam, quod condonaremus facile, modò ne supra crepidam sutores, id est suo iudicio auctorem nostrum interpolassent. Vitruuius, *longitudines ad regulam, ad lineam; altitudines ad perpendiculum, anguli ad normam respondentes exigantur.* lib. 7. de architect. cap. 3. lineam hanc Græci σαθμὴν vocarunt. Adeundus Gellius lib. vltimo cap. vlt. Plinius lib. 7. cap. 20. Adrianus Turnebus in Aduersarijs, & diligentissimus Vitruuij interpres Guilielmus Philander, dicto cap. 3.

Longitudo rei exacta ad lineā. Altitudo ad perpendiculum. Anguli ad normam. Quid linea.

Fit vt sit alta tredecim pedes.] Quibusdam mss. sextus casus hic placet, leguntque *pedibus.* rursum alij paulò antè, tribus locis malunt genitiuum: *alta pedum septem: duodecim pedum lata sit: pedum nouem:* Vt vt hæc se habeant, certum est imparem numerum in fossa percutienda obseruatum. testante ipso Vegetio lib. 3. cap. 8. Quæ regula si in castris olim seruata semper fuit, fatendum erit aliquot locis mendosos Cæsaris Commētarios, & libros ijs adiunctos. Magis faustus

Impar semper numerus in fodienda fossa.

Impar numerus magis faustus.

Idem aptissimus religioni.

impar numerus habebatur. Apuleius de Asino aureo. lib. vndecimo. *Meque protinus purificandi studio, marino lauacro trado: septies submerso fluctibus capite, quod eum numerum præcipuè religioni aptißimum diuinus ille Pythagoras prodidit*: Vergil.

Terna tibi hæc primum triplici diuersa colore
Licia circumdo: terq; hæc altaria circum
Effigiem duco. numero deus Impare gaudet

De numero hoc etiam Aristoteles scribit libro de cœlo. & tradimus nos quædam ad libri tertij caput octauum. Eadem de caussa annum ætatis septimum decimum militiæ initium dedisse suspicor, & Cęsarem positis castris viginti tria castella prope extruxisse, de quibus nos suo loco. Itidem annus XLIX. eandem forte ob caussam militiæ finem dedit.

De lignis fortissimis, quas milites portare consueuerunt.] Munifices milites in tantum grauati fuere portandis oneribus, & adgestione lignorum, vt nonnunquam in seditionibus, ea de re nominatim questi sint. exemplum apud Tacitum non leue: *Nudant vniuersi corpora, cicatrices ex vulneribus, verberum notas exprobrant. mox indiscretis vocibus pretia vacationum, angustias stipendij, duritiam operum, ac proprijs nominibus incusant vallum, fossas: pabuli, materiæ lignorum adgestus: & si qua alia ex necesitate, aut aduersus otium castrorum quæruntur.* primo Annal.

Munifices valde grauati aggerũdis lignis.

Ad quod opus ligones, rastra.] Et si nullis planè libris auctoritas mihi hoc loco detur, audeo nihilominus pro, *rastris* substituere, *rutra.* horum in castris vsus fuit, illorum (meo quidem iudicio) nullus. miror homines rastris Agricolæ manibus extortis, & perlatis in castra, vxorem illius ad ducendum exercitũ, eadem opera non adduxisse. vide simile mendum à me sublatum lib. 2. cap. vlt.

Magnum mendum de coniectura sublatum.

Qualos, aliaque vtensilium genera.] Vnæ membranæ Susij auctius *qualos, tribulationes, aliaq; vtens. ge.* Pro eo licebit in textum recipere *tribulos,* modò vt sententia patiatur. Vegetius: *Aggerem faciunt, supra quem valli, hoc est sudes, vel tribuli lignei, per ordinem digeruntur,* lib. 3. cap. 8.

AD CAPVT XXV.

OMnes equites, & media pars peditum.] Qui in acie stare, qui post eos fossis ductis castra munire consueuerint, dico lib. 3. cap. 8. quanquam varient, & discrepent in eo opere instituto Historiæ. Hirtius partem aciei dum opera fierent, sub hoste instructam stetisse narrat. lib. de bello Africano. Aliter Cæsar: *Prima,* inquit, *& secunda acies in armis, vt ab initio constituta erat, permanebat: post hos opus in occulto acies tertia faciebat. sic omne prius est perfectum, quàm intelligeretur ab*

Dum opera fierent, qui steterint in procinctu.

Afranio

Afranio castra muniri. primo bellorum ciuilium. Iterum: *Cæsar receptui suorum timens, crates ad extremum tumulum contra hostem proferri, & aduersas locari, intra has mediocri latitudine fossas lectis militibus obduci iussit.* libro tertio de bello ciuili. De velis,aliisque rebus, quibus milites opera facientes tegi solent, alibi nobis sermo erit.

Quæ secunda, quæ tertia, donec opus omne compleuerit.] Addunt membranæ Susii *quæ quarta.* Particulam *donec* M. C. S. N. H. non agnoscebant. quos si sequamur, non video quæ sit futura horum verborum sententia. exemplar H. *compleuerint*. ego tamen de lectione edita nihil muto. Nam *compleuerit* mihi valet, *completum erit*, genere loquendi cognito omnibus iis, qui humaniores litteras primis labris attigerunt.

Verba actiua sæpè passiuam significationem habebant.

AD CAPVT XXVI.

ORdines indesinenter seruent.] Vox *indesinenter* nulla est in libris M. S. N. H. & Susianis. eamque inutilem esse clamat quod præmittitur *assiduo exercitio.* Erat autem Romanæ militiæ vetus institutum, ne miles,sine comeatu,ab signis abiret;néue præsidio decederet, neue locum in acie relinqueret,sed ordines diligentissimè,continuateq. seruaret. Ordinum enim non seruatorum pœnam capitalem fuisse declarat Liuius, lib.2. & Diodorus Siculus lib.12. Liuii quoque Epitoma lib.58. testis est Scipionem ad Numantiam disciplinam militarem corrigentem, quem militem extra ordinem reprehendisset, si Romanus erat, vitibus; si extraneus, fustibus cecidisse. Item Liuius lib. quinto: *Fustuarium meretur, qui signa relinquit, aut præsidio decedit.* Cice. tertia in Antonium: *Si consul ille, fustuarium meruerunt legiones,quæ consulem reliquerunt.* Cædebantur autem fuste, Polybio auctore, hoc modo: *Accepto fuste tribunus vix tantum attingebat damnatum, quod vbi factum erat, omnes qui in castris erant cædentes fustibus, lapidibúsque, plerosque in ipsis castris conficiebant, ac si qui euasissent, nec sic quidem seruari poterant. quippe, quibus neque in patriam redire liceret, neque à propinquis domum recipi possent.* Hactenus Polybius. Sed vnde, inquies, genus hoc castigationis? Tarquinium Superbum primum apud Romanos introduxisse scribit Eutropius lib.2. & illi adstipulatur Suidas in voce σὐνεργος. Sed nos ad ordines redeamus. Necessitas illa seruandorum ordinum magnum quandoque incommodum Romanis attulit. Vt ex Cæsaris Commentariis liquet. is lib. primo bellorum ciuilium de militibus Afranianis loquens, *Genus,* inquit, *erat pugnæ militum illorum, vt magno impetu primò procurrerent, audacter locum caperent, ordines suos non magnopere seruarent; rari, dispersiq́, pugnarent. si premerentur pedem referre, & loco excedere non turpe existimarent.* Ibidem paulò post: *Hæc tamen ratio nostros*

Sine comeatu ab signis discedere non licuit.

Ordines non seruare in acie, capitale.

Romanus vite punitus.

Miles extraneus fuste.

Fuste quomodo cæsi.

Illud genus puniendi Tarquinius Superbus introduxit.

Necessitas ordinum seruãdorum quandoque damnosa Romanis.

perturbat insuetos huius generis pugnæ: circumiri enim sese ab aperto latere, procurrentibus singulis arbitrabantur, ipsi autem suos ordines seruare, neque ab signis discedere, neque sine graui caussa eum locum, quem ceperant, dimitti censuerant oportere. itaque perturbatis antesignanis, legio, quæ in eo cornu constiterat, locum non tenuit.

Vegetius correctus.

Nec vltra, quàm expedit, aut conglobent agmen.] In editione Parisiensi, *nec vltra magis, quàm expedit.* liber M. & duo Susiani codices, *nec contrà quàm expedit,* liber S. *Nec tibi contrà quàm expedit.* Inde genuinam lectionem facile fuisset odorari: *necubi contra, quàm expedit, aut conglobent agmen aut laxent.* nisi eam disertè prodidissent H. N. libri mss. Multum sanè ad rem ipsam momenti habet particula *necubi,* neque minus ad mentem Vegetii indicandam. qui voluit agmẽ continuum esse, nullo planè loco interlucere, vel interpolatum esse; sinus aut curuaturas nullas habere. cui rei ne verbum vllum fecissem, nisi animaduertissem valdè facere emendationem hanc, ad confirmandum locum similem, quem libri tertij, capitis vigesimi initio restitui.

Matricula quid, & vnde dicta. Album. Pittacium.

Et secundum matriculæ ordinem.] A matrice deductum diminutiuum matricula, id est catalogus, seu index militum. pro *matricula* latinissimi dixerunt ferè *Album*. posteriores pro eodem *pittacium* posuerunt. quod reperias in Codice Iustiniani non vno in loco. Glossarium vetus *πιττάκιον, pittacium, breuis.* Græci etiam *leucoma* vocarunt, vt testis Pollux.

Orbe facto pauci multos sustinent. Orbibus instruendis editiora loca quærenda.

Iubetur etiam vt instruant orbes.] Eo genere defensionis resistere aduersariis milites exercitati queunt, etsi numero multo inferiores; sed commodissimum putatur, si qui orbem composituri sunt, locum paulò editiorem, vel montem occupare possint. Sic equites Romani cùm auctore sexto Temponio decurione, totam Volscorum aciem perrupissent, atque eadem ratione, id est cuneo ad suos reuenire non possent; tumulo occupato, & orbe instructo, magnam diei partem, & totam noctem ibidem se tutati sunt, & maxima cum gloria ad suos tandem rediêre. testis Liuius, libro quarto.

Equites quoque diuisi per turmas.] Coniunctiuam particulã ex libris vulgaribus & mss. in contextum recepi, aliquot eorum per modum imperatiuum multa hoc capite legebant, vt *Iubeantur, peragant, cedant*; pro, *iubebantur, peragebant, cederent, &c.*

Accedendo, recedendo, optimè pugnatur, si modo id vicissim faciant eiusdem exercitus milites.

Recursu quodam impetus reparent.] Luculentissimum de hoc militaris artis præcepto exemplar apud Appianum occurrit, id facere non potui, quin cum Vegetio, & beniuolis lectoribus communicarem. Is in Historia bellorum Punicorum auctor est trecentos equites Scipionem, quos circa se habebat, & alios quotquot dabatur colligere, in duas turmas diuisos immisisse in hostem magno impetu; admo-

admonitos, vt per vices adsultarent iaculando, moxque cederent, iterumque inuaderent, ac mox retrocurrerent. sic enim fore aiebat, vt semper dimidia pars suis viribus hostes inuaderet, iaculisque abigeret, tanquam in orbem pugnare coactos.

Impetus reparent.] Edidi *reparent*, ex libris optimis, quanquam olim *repararent* vulgati libri circumferrent, pro quo repereram in M. *repedarent*. Hoc ego aliquando existimabam factum esse ex *reperarent*, videas enim in membranis optimis, *repero, æquipero, rederguo*, pro *reparo, æquiparo, redarguo*, &c. & ita veteres locutos probat Festus, in *rederguisse*. Ceterùm vt codicum Susianorum variantes lectiones inspexi, quas vir nobilissimus, quo est in literas, & in omnes literarum amantes animo, perhumaniter mecum communicauit, offendi istic in duobus mss. *& recursu quodam in prœlijs repedarent*. quod mirum ni ab ipso Vegetio quoque scriptum sit. saltim quod ad *repedandi* verbum attinet, quod probum, & vetus esse testem habemus Nonium. sed & posterioribus video vsitatum. Ammiano Marcellino imprimis, qui cœnus huic nostro scriptori. Ammianus: *Nullo terga vertente, euadere festinabant, & velut repedantes sub modulis sensim extra vallum protrusi*. lib. 19. Iterum: *repedauit ad sua castra*. lib. 16. Iterum: *repedauit ad signa ocyus miles*, lib. 24.

Repero, Aequipero olim efferebant.

Repedandi verbum Vegetio redditum.

Quam non ante boni milites assidua exercitatione didicissent.] Iuniorum adsidua exercitatio, non modò cum iam nomen militiæ dederunt requisita, sed etiam pacis tempore necessaria est, vt ad caput primum huius libri ostendi. & hoc illud est quod Theodericus Rex Gothicus apud Cassiodorum præcepit: *Discat miles in otio, quod proficere possit in bello. gestiunt vituli certamina, quæ impleant ætate robusta, catuli in nouellis venationibus ludunt, &c.* lib. 1. Vari. cap. 40.

Pacis tempore exercitatio tyronum non negligenda.

Gothici regis hac de re sententia.

AD CAPVT VLTIMVM.

NOnne Epirotæ Pyrrhi armis plurimum aliquando valuerunt?] Optimæ notæ libri M. S. H. N. legunt, *Nonne Epiri Pyrrhi armis*. Ex eo amicus meus I. Gulielmius putabat fieri posse *Epirotæ Pyrrhi*, quasi ex compendiosæ scripturæ distractione. Illud nemini ignotum puto, vt cum Epaminunda Thebanorum, similiter Epirotarum gloriam vnà cum Pyrrho exortam, atque occidisse. Sed quid si plurali numero vtramque prouinciam intelligamus, vt *Epiri* significen *Epirum veterem*, & *Epirum nouam*? quas aliquoties coniunctas videmus in Notitia imperij.

Thebani sub Epaminunda floruerunt.

Epirotæ sub Pyrrho.

Epirus prouincia duplex.

Dacos

Magnum mendum è Vegetio ablatum.

Medi suum imperium annis CCCL. tuiti sunt.

Dacos autem, & Medos, ac Thraces.] Constanter in libris M.S.N.H. & duobus Susii scribitur *Mœsos.* quod miror ab alijs, priori illi postpositum, cum hoc genuinum & absque libris pro genuino recipiendum, vel ex sola locorum serie probari possit. ex Ptolomæi lib.3. Plinii lib.3. cap. 26. Ammiani Marcellini libro Historiarum 27. Flori lib.4. cap.12. & infinitis aliis scriptoribus. Medorum fortitudinem,& in regno tuendo, quod ad trecentesimum quinquagesimum annum, auctore Iustino propagarunt, strenuitatem, non sum ignarus veterum monumentis celebratam: sed de ijs nihil minus, quàm somniauit hoc loco Vegetius. quapropter si me audis scribe *Mœsos.*

Martianopolis Mœsiæ ciuitas vnde nomē habeat.

Martis patria.

Mars deus Thracum.

Vbi maximè cultus.

Marti captiuorū hostijs Thraces litarunt.

Thraces bellicæ disciplinæ Romanæ magni imitatores.

Vt ipsum Martem fabulæ apud eos natum existiment.] Apud Thraces scilicet. Ammianus lib.27. in Mysia Martianopolim cōstituit,eam Martis patriam si facias,erres. nā à sorore Traiani Principis id nomen ciuitati inditum. Martem verò apud Thracas natum vult Vegetius,adductus Poëtarum fabulis. inter eos Euripidem esse scio, quem memini Thraciam Martis domicilium vocare. Itidem Homerum, qui in Odys. θ. cecinit, Martem vinculis Vulcani solutum, à quo in adulterio deprehensus fuerat, in Thraciam statim abiisse. Deus certè Thracum Mars fuit, vt testis est Lycophronis enarrator. cultus maximè in ea ciuitate, cui nomen Crestone. Stephanus de vrbibus,& de eodem Lycophron, ὁρκοτομήσω τόντε Κρηστώνης θεὸν, *iurabo item Crestones deum.* Arnobius: *vel Mars Thracius, vel Iuppiter Creticus.* Idem lib. 4. aduersus gentes: *Quis Spartanum fuisse Martem? nonne Epicharmus? Quis in Thraciæ finibus procreatum? non Sophocles Atticus cunctis consentientibus Theatris?* Solere porro Thraces Marti & Bellonæ captiuorum hostiis litare, testis dicto libro idem Marcellinus. De ferocia, magnanimitate eorundem, & vitæ ipsius contemptu, consulendi Mela, Solinus, Herodotus, Florus, alii. Imo bellicosos vsque eò homines illos fuisse Florus commemorat, vt signis militaribus, armis, disciplinæ quoque Romanorum adsueuerint.

GO-

GODESCALCI STEVVECHII COMMENTARIVS, AD Librum ſecundum FLAVI VEGETI RENATI, DE RE MILITARI.

In Prologum.

INSTITVTA maiorum artis armaturæ.] Sex, ſeptem libris aliter hæc leguntur: hoc modo, *Inſtituta maiorum partis armatæ.* Iterum paulo pòſt ex libris, *antiqua deſiderat.* vbi libri aliquot ſcripti, *ex libris antiquorum ea deſiderat.*

Non tam diſcenda, quàm recognoſcenda.] In veteri M. reperiebam, *non tam diſcendi, quàm recognoſcendi.* Sæpe eo modo boni ſcriptores locuti. & inter alios ipſe Cicero, *ſolum belli gerendi mutare, huc illuc delectandi ſe conferre.* Vbi de ſuo benigni illi correctores addunt ferè hæc emblemata, *cauſſa, gratia, nomine, &c.* Videant doctiores, an idem loquendi genus Vegetio dandum ſit. quorum cenſuræ vt hæc itidem alia, quæ ſcribo, libens merito ſubmitto. De prædicto loquendi genere, quod ex Græcia in Latium adductum eſt, videat tyro, quæ Priſcianus, quæ ſummum Galliæ ornamentum, & Græcæ linguæ ſcientiſſimus Guil. Budæus notarunt.

Græcum locutionis genus.

Domitori omnium gentium barbararum.] Errare non patior libros. S. H. quorum opera ego, & ipſe adeò Vegetius alibi non parum adiuti ſumus, ij legebant, *Dominatori.* ſed deprauatè, conuincit quod præmiſſum eſt, *domino, ac Principi generis humani.* Non ingrata illa adulandi formula, ſub principibus poſterioribus præſertim. Tacitus tertio Hiſtoriarum: *Romanum Principem, & generis humani paulo antè dominum.* Item Ammianus libro decimonono: *Noſtris virtutes Conſtantij Cæſaris extollentibus, vt domini rerum, & mundi.* Quanquam fuerint qui illud cane peius & angue vitarint, quod oſtendam. Tertullianus in apologetico: *Maledictum eſt,* inquit, *ante ἀποθέωσιν, deum Cæſarem appellare,* cap. 34. Vbi idem ille ſcriptor demonſtrat, *domini nomen dei cognomen eſſe, atque inde Auguſtum formatorem imperij ne dominum quidem ſe dici voluiſſe, atque adeò vetuiſſe edicto, ne quis eum ita appellaret.* Teſtantur idem Suetonius, Paulus Diaconus libro 7. Oroſius lib. 6. alij. Itidẽ

Principes poſteriores ambitioſiſsimos titulos adamarunt.
Domini generis humani libenter audiebant.
Mundi domini.
Cæſarum nemo deus appellatus ante obitum.
Domini nomen Dei cognomen eſt.
Auguſtus Dominum ſe appellari non eſt paſſus.

Noq. Tiberius.

Tiberius domini appellationem exhorruit teste Suetonio cap.27. In apotheosi Principum qui ritus, quæ ceremoniæ seruatæ, petere licebit ex Herodiani Historiis. Adde onomasticon vetus: *diuus Imperator, qui post mortem deus habetur.* Item Tacitus: *deûm honor Principi non antè habetur, quàm agere inter homines desierit.* Ceterùm, vt in viuis nunquam diui facti: item post mortem is honos nemini habitus, qui priuatus diem obijsset, vno Diocletiano excepto. huic, quia solus omnium, post conditum Romanum imperium, ex tanto fastigio spontè ad priuatæ vitæ statum remeauit; contigit, quod nulli post natos homines, vt cum priuatus obiisset, inter Diuos tamen referretur. testante Diacono.

Ritus referendi Principes in Deos.
Qui Imperatores Diui dicantur.
Diuus nemo factus, qui priuatus obijsset.
Excepto vno Diocletiano.

Miro itaque timore in parendo audax factus sum.] Membranæ partim, *more*, partim *modo*, pro *timore* amplectebantur. Cicero pro M. Marcello: *Quod si in alterutro peccandum est, malo timidus, quàm parum prudens videri.* Accommodatius adscriptoris nostri opinionem hoc Plinij arbitror ex libro quinto epistolarum: *Etenim nescio quo pacto magis in studijs homines timor, quàm fiducia decet.*

Timidum videri præstat quàm parum prudentem.
In studijs timidū esse præstat, quàm audacem.

Præcedens me indulgentiæ vestræ perennitas animauit.] Codex Susianus legebat *paternitas*. quod dicere possis non malè cohæsurum *indulgentiæ* vocabulo. Item infra capite tertio huius libri præ se ferebat liber collegij Coronarum, *mi pater Auguste*, pro, *Imperator Auguste*, sed hoc Musæ ne siuerint, vt in eam opinionem eruditi inducantur, à Flauio nostro illa fuisse scripta. nam ipsius æuo eiusmodi epitheta principibus Romanis tribuere alij non solent. vt videre est in constitutionibus principalibus. Ibi reperias aliam nomenclaturam dignitatis Imperatoriæ. vt *perennitatis*, in l. iubemus. §. sane fin. C. de sacrosanctis ecclesiis. & supra libro secundo Vegetius. cap. 18. *Sed huius felicitatis, ac prouisionis est perennitas tua.* Item *Mansuetudinis*; l. decernimus C. eodem. *Pietatis*; ibidem. *Sacræ pietatis*; l. quoties. C. vbi Senatores. *Serenitatis*; l. nemo C. de paganis. *Clementiæ*; l. humanum C. de legibus. *Lenitatis*; l. prima. C. quando Imperator inter pupillos. *Diuinæ serenitatis*, l. 2. C. de officio præfecti prætorio Africæ. *Maiestatis*, *Augustæ Maiestatis*, & multa similia, etiam maiora, quæ sensim in palatium irrepserunt, cum alij diui appellari, alij pro dijs coli se voluerunt. *Magnificentiæ, Celsitudinis*, & his similes titulos, officiis tribui, Iuris studiosi non possunt ignorare.

Imperatoriæ dignitatis varia nomenclatura.

AD CAPVT PRIMVM.

Equitum alæ dicuntur.] Libri scripti, & M. *equitum alas dicunt*, sed perplacet, quod in alijs reperisse se ostendit Modius noster, *equitum alij alares dicuntur*, vt quasi opponantur ijs, qui peculiari nomine *equites legionarij* paulo pòst appellantur.

Equites alares.
Equites legionarij.

Vexilla-

Vexillationes vocantur à velo, quia velis, hoc eſt flammulis vtuntur.] *Vexillum diminutiuum eſt à velo*, Feſtus. Inde etiam *vexillatio*. Sed in VV. aliquot legimus, *vexillationes vocantur ab eo, quòd velis*. videndum, factum ne id ſit ex eo, quod *Belo* pro *Velo* antiquo more librarii ſcripſerant. Quod ad ipſas vexillationes. eas à legionibus ſeparari videas. l. vlt. C. de iis qui non impletis ſtipendiis, & l. veteranis. C. quando prouocare non eſt neceſſe. Vexillationum quoque mentio in l. 2. C. de hæreditate decu: & l. vnica C. Theod. de bonis militum. Vexillationes, numeros interpretatus Cuiacius in d. l. vlt. C. de iis qui non impletis ſtipendiis. ſed generale fuit numerorum nomen, quod indicare videtur l. contra C. de re militari. Auctor noſter & à legionibus, & ab auxiliis vexillationes ſeiungit. lib. 3. cap. quarto & cap. decimo. Idem equites tantum in vexillationibus fuiſſe non hoc ſolùm loco indicaſſe viſus: ſed & ſequenti cap. *cum in matriculis legionum, proprios & ſibi inſitos equites fuiſſe ſcribit*. Certè auxiliares vexillationes fuiſſe ex Liuio ſuſpicor: *Alarij equites, poſtquam tam memorabile facinus Romanorum equitum videre, & ipſi virtute eorum accenſi*. lib. 49. qui locus dignus, vt videatur. Idem mihi innuere videtur Vegetius cap. 1. lib. 3. Certe ſiue Scotus, ſiue alius quicunque auctor notitiæ Imperii (quam magno rei literariæ bono ex vltimis Britannis antiquariorum ſtudiis repetitam, primus in lucem protulit Vir Clariſsimus Sigiſmundus Gelenius annis abhinc triginta) is, inquam, vexillationes Palatinas, & Comitatenſes, ſub diuerſis Magiſtris quà in Oriente, quà in Occidente recenſet, sed omnibus ferè locis diſertim indicat equites fuiſſe. De iiſdem vetus quoque inſcriptio:

Vexillationes vnde nomé habeant.

Vexillationes diuerſæ à legionibus.

Numerorũ militarium nomen generale.

Alares equites auxiliariorum fuerunt.

Iidem fortè cũ Vexillationibus.

Vexillationes equites.

ITEM. MISSO. AB. IMP.
ANTONIO. AVG. PIO. AD. DEDVCEN
DAS. VEXILLATIONES. IN. SYRIAM. OB
BELLVM. .... THICVM

Vexillationum nomen Turnebus ad emeritos veteranos (ſubſignani Ammiano dicebantur, Vexillarii Tacito) traxit, id eſt eos milites, qui exauctorati, ſub ſigno tamen ſeorſum tenebantur, donec præmia, & agros acciperent. eum vide lib. 3. Aduerſariorum cap. 3. & lib. 5. cap. 2. vbi ex Suetonii Galba, cap. 20. hæc verba: *Excepta Germaniciorum vexillatione*, eo, quo dixi modo interpretatus eſt. rectè an ſecus iudicare alios mauelim. accepto tamen à me, ſeu potius Notitia imperii hoc teſtimonio, vbi ſub diſpoſitione viri illuſtris Magiſtri militum per Illyricum duæ vexillationes Comitatenſes ponuntur, *equites Sagittarij ſeniores. Equites Germaniciani ſeniores*.

Subſignani. Vexillarij.

Quia velis, hoc eſt flammulis vtuntur.] Veteres aliquot libri magis ineptiunt, *famulis vtuntur*. legendum puto, & ſi inuitis omnibus

Vegetij locus audacter tentatus, seu potius emendatus. Flammeola, à flammeis. Flammeum duplex. Quid flammeum.

nibus libris, *flameolis vtuntur*. flammeola, à flammeis diminuto vocabulo dicta sunt. Onomasticon vetus, *flammeum mauorte, virginale.* Erat flammeum, seu vt alij scribunt flameum, genus veli coloris lutei, vel crocei, quod nouæ nuptæ gestabant. Lucanus:

Lutea demissos velarunt flamea vultus.

Item Iuuenalis satyra decima ——— *sedet illa parato*

Flameolo. Consulendus Festus libro sexto. Plinius lib. 21. cap. 8. Apud Plautum Aulularia, *ab his flameis, flamearios* dictos obseruaui.

Flamearij. qui ea conficerent.

Ad quorum exemplũ ocreati equites sunt instituti.] Duobus mss. Susianis placebat, *ocreati milites sunt constituti.* In ijsdem, & alijs nonnullis libris, quæ sequuntur etiam paulò aliter, *Classis item duo genera sunt, vnum liburnarium; alterum lusuarium.* pro, *nauibus lusorijs*, de quibus ipse Vegetius lib. 4. capite postremo. nescio quæ monstra nobis apud librarios nata: mirum enim quàm ineptum id genus hominum esse solet, sicubi aut rem ipsam, aut scriptorum verba non satis caperent.

Naues lusoriæ.

Et maior numerus peditũm expensa minore.] In veteribus, *& maior numerus militum.* ego puto Vegetium absque vllo detrimento, & peditum, & militum nomine carere posse.

Exercitus ex re ipsa, atque opere exercitij nomen accepit.] In duobus mss. *Vnde ex re ipsa, atque opere exercitus nomen accepit.* sed alterum magis cohærens. Vlpianus: *Exercitus ab exercitatione nomen traxit.* l. prima ff. de testa. mil. Varro: *Exercitus, quod exercitando fit melior.* lib. quarto de lingua Lat. & Priscianus libro sexto.

Exercitus vnde dictus.

Romana autem virtus præcipuè in legionum ordinatione præpollet.] Duriusculè hoc *præcipuè præpollet.* quod apud scriptorem hunc non considerandum fortassis inquies, ego quoque, vt ingenuè fatear, istiusmodi perpendere hîc non soleo. Neque tam temerarius essem, vt huius loci caussa in ius librarios vocarem, nî spes magna esset litem mihi addicendam. quam vt contestarer, auctores fuerunt membranæ Susij, in quibus legebatur, *Romana autem præcipue in legionum ordinatione res pollet.* quod genus phraseos medium Latium quondã possedit. eóque restitutum apud diuersos scriptores. Cassiodori locum adduco, sed ita, vt simul illum in dubium vocem. Is lib. 9. Variarum cap. 21. *Arma enim & reliquæ gentes habent: sola reperitur eloquentia, quæ Romanorum dominis obsecundat.* vbi legerim *Rei Romanæ dominis.* Sallustius primo Historiarum: *Res Romana plurimum imperio valuit Ser. Sulpitio & M. Marcello coss.* atque ita locutum Liuium, Tacitum, & alios Historiæ scriptores ignorare non possunt, qui eos auctores norunt. Vlpianus: *Publicum ius est, quod ad statum rei Romanæ spectat.* l. prima ff. de Iustitia & Iure. quem locum velim nunquam Iac. Ræuardus tentasset. Ammianus: *Olim ab Augusto in clientelam rei Romanæ susceptus.* lib. 18. & alibi plus

Romana phrasis Vegetio reddita.

Locus Cassiodori in dubium vocatus, forte emendatus. Res Romana, pro republica.

Defensa l. 1. ff. de iustitia, & iure.

plus centies. Capitolinus in Pertinace: *Senatorem nobilem in castra ducere voluerunt, vt eum rebus Romanis imponerent.*

Legio ab eligendo appellata est.] Varro: *legio quod leguntur milites in dilectu.* lib. 4. de lingua Latina & lib. 3. de vita populi Romani.

Legioni vnde nomen.

AD CAPVT II.

MAcedones, Græci, Dardani, Phalanges habuerunt.] Quod ad Phalanges Macedonum attinet, experimentum de se re ipsa præstitisse constat; dum Asiaticos & Græcorum exercitus deuicêre. sed maiora præstitit Romana acies, subactis tam Africæ, quàm Europæ gentibus. & quanquam Hannibalis fraudibus, ac dexteritate detrimentum passi Romani; mox tamen superiores euasêre, vbi ducem Hannibali parem nacti sunt, vt auctor est Polybius, lib. 17. Vbi ille caussam quoque, cur apud Romanos ferè victoria fuerit, nō fortunæ (vt ferè alij solēt, qui felices sine ratione duces vocāt) sed ducū industriȩ, & aciei instruendæ peritiæ tribui. Præ phalange autē Romanorū aciem prolixè commēdat, quod hæc facilè moueri, & verti possit; illa difficillime: hîc viritim pugnetur; ibi generalis tātùm impressio sit: hęc in prœlio infinita habeat loca, & tempora ad pugnandum accommoda; illa vero vnū dūtaxat locū, & tempus habeat, cum vsui esse possit: hac in salebris, conuallibus, tumulis, alueisque fluuiorum; illa non nisi loco plano, & aperto pugnari queat. Aciei instructionem ab ipso Vegetio discere non est difficile. at phalangis, quòd non facile obuia fiat, in gratiam studiosorum ex dicto libro Polybij subijciam: *Vir armatus in ipsa concertationis densitate tribus pedibus firmus perstat. magnitudo autem hastarum secundum primam basim sedecim, secundum conuenientiam autem veri, ac recti quatuordecim cubitos habet. & ex illis quatuor per spatium intermanuarium, & æquilibrium posterioris partis, dum in procinctu stat, adimuntur: manifestum est, quod decem cubitis hasta necessario antè cuiusque armati corpus praeemineat, quando ambabus manibus in hostem libratur. Hinc autem accidit, vt aliæ hastæ ante secundam, & tertiam, ac quartam; aliæ quintam seriem eorum, qui præcedunt in acie, duobus cubitis praemineant, siquidem Phalāx proprietatem, & densitatem suam secundum ordinem, & retrò & à latere stantium habuerit, &c.* Videndus quoque de eiusdem phalangis instructione, armatura, & impetu Ælianus.

Grȩcorum phalanges multum potuerunt. Amplius tamen Romana acies.

Hannibalem, sola virtute ducis, Romani superarunt.

Victoriæ magna pars instructioni aciei tributa.

Quam multis rebus Rom. acies, phalangi Græcorū præstiterit.

Phalangis qualis fuerit instructio.

Et in vna phalange armatorum octo milla censuerunt.] Auctores mihi fuerunt ita emendanti. S. N. & duo mss. Susij. antea vulgatum erat, *vt in vna phalange armatorum octo millia censerentur*, non tam aptè, vt illud alterum.

Galli, atque Celtiberi, pluresq. barbaricæ nationes.] Optimi codices *Barbaræ nationes.* eodem modo & Cicero: *Afros, Gallos, Hispa-*

Galli, Hispani & alij cur Barbari dicti Romanis. Romani ipsi Barbari quoque à Græcis nuncupati.

Hispanos, barbaros appellat, in epistolis ad Q. Fratrem. Itidem alij Latini scriptores solent omnes illos vocare, qui alia lingua, quàm eorum vterentur. eodem modo & ipsi Romani Græcis barbari fuerunt, testis mihi Festus in Barbari, & Plautus Potitium sacerdotem Romanum Barbarum appellans. Itidem Asinariæ prologo, *Barbarè*, pro, *Latinè*. Itidem Captiuis *barbaricum ius*. & apud eundem *barbarus poëta*, in milite.

Legionis numerus sæpe mutatus est. Romuli legio quanta. Dissentimus à Plutarcho.

Romani legiones habent in quibus singulis sena millia.] Legio non semper eodem ex numero fiebat, sed pro robore militum, aut necessitate rei Romanæ, modò exilior, modò maior esse consueuit. Romulus primus legionem ex tribus millibus peditum, equitibus verò trecentis confecit. Varro, Plutarchus, alij. Quod verò Plutarchus aduentu Sabinorum in vrbem, aucta ciuitate, numerum legionis à Romulo duplicatum scribit, quanquam magna illius auctoritas, mihi tamen nunquam persuadebit. Si enim Liuio credimus, variata fuit, vt dixi, legio, pro vsu Reip. & Senatus arbitrio. Is libro sexto ab V. C. quatuor legiones *quaternûm millium* scriptas prodit. Itidem lib. 38. *Propter quod facinus*, inquit, *tota legio, millia hominum quatuor, in foro Romæ securi percußi sunt*. Idem libro septimo decem legiones scriptas tradit, *quaternûm millium, & ducentorum peditum, equitúmque trecentorum*. Rursus auctior apud eundem numerus lib. 8. Iterum auctior lib. 31. *Numero*, inquit, *peditum, equitúmque legiones auctæ: millibus peditum & equitibus centenis in singulas adiectis, vt quina millia peditum, treceni equites essent*. Si mendo vacat prædictus Liuij locus; iam consequens erit, hunc, quem subiiciam, diligenter expendendum. Liuius lib. 52. *Id præcipuè prouinciæ Macedoniæ datum, quòd cum alterius consulis legionibus quina millia, & duceni equites, ex vetere instituto, darentur in singulas legiones: in Macedoniam sena millia peditum scribi iussa, equites treceni æqualiter in singulas legiones*. Nunc quantum ille numerus subsequenti æuo auxerit, è Vegetio disce lib. 2. cap. 6. qui peditum sex millia centum, equites septingentos in legione ponit. Idem lib. 3. cap. primo, in legione mixtis auxiliis, decem millia peditum, & quatuor equitum numerat, à qua summa si præcedentem arithmetica subtractione auferas, videbis quanti auxiliares fuerint.

Legio variata pro reip. necessitate, & Senatus arbitrio. In legione quatuor millia. Quatuor millia D. Quinque millia CCC. Liuij duo loca expendenda. In legione sex millia CCC. In legione, Vegetij æuo, peditum sex millia centum: equites DCC. iique omnes Romani. Additis auxilijs, in legione hominum quatuordecim millia.

In quibus singulis sena millia.] Præter Liuium, Festus in *sex millium*. Salustius *Iugurtha*. Gellius lib. 16. cap. 10. Valerius Maximus lib. 3. cap. 3. & alii auctores sunt, Marium legionem sex millium peditum primum conscripsisse, idque non Senatus decreto, sed ex suo consilio, tum capite censos primùm sacramento adegisse. Eundem etiam seruos amplius quatuor millia in belli vsum adsumpsisse, eosque tandem à Sertorio castris exutos, & cæsos esse, scripsit Plutarchus in Sertorio. Idem in bello Syllaniano seruos in vsum belli prouocauit, sed tres tantùm comparuerunt. teste eodem Plutarcho.

Legionem sex millium Marius primus conscripsit. Marius seruis in bello vsus. Marium serui secundo sequi nolunt.

Quid

Quid autem inter legiones, & auxilia interesse videatur.] Alias quoque sequente capite differentias inter legionarios, & Auxiliares Vegetius constituit. His addo, in legionibus solos ciues, in auxilijs latinos socios meruisse, etiam barbaros, quod alibi ostendam. De ciuibus solis in legiones receptis testis Dio, qui non vno in loco πολιτικὰ στρατόπεδα, appellat. & apertissimè Plinius, qui libro 33. cap. 2. ciues auxiliaribus opponit. idem videtur innuere Vegetius, hoc eodem cap. his verbis, *legio autem proprijs cohortibus plena.* nam eosdem distinguit lib. 3. cap. 1. Quæ omnia si cui minus sufficere videbuntur, alium à me testem audiat, nec amplius audeat hiscere. Tacitus in vita Iulij Agricolæ: *Instructos, ruenteq́ꝫ ita disposuit, vt peditum auxilia, quæ octo millia erant, mediam aciem firmarent, equitum tria millia cornibus adfunderentur. legiones pro vallo stetêre. ingens victoriæ decus citra Romanum sanguinem bellanti: & auxilium si pellerentur.* Illud præterea obseruatum, signa eorundem diuersa vt essent. alio legionarios alio auxiliares, alio quoque prætorianos vsos, monet Alex. Neapolitanus lib. 4. cap. 2. Probabit idem Tacitus lib. quinto Annal. *Tres eum in Iudæa legiones excepêre, tradidit Syria duodecimam, comitabantur viginti sociæ cohortes.* Atqui cohortes in centurias distributas, singulisque centurijs sua vexilla constituta fuisse, auctor Vegetius. lib. 2. cap. 13. De prætorianis vnum Pompeium Festum testem laudasse suffecerit: *Prætoria*, inquit, *cohors est dicta, quod à Prætore non discedebat. Scipio enim Africanus primus fortissimum quemque delegit, qui ab eo non discederent, & cetero munere militiæ vacarent, & sesquiplex stipendium acciperent.* In cuius verbis ne quid hæreas tyro, suppetias fero ex Varrone. qui auctor est, *Prætorem olim dictum quicunque præiret exercitui.* Item ex Asconio Pediano: *Veteres*, inquit, *omnem magistratum, cui pareret exercitus, prætorem appellauerunt.* Cohortis prætoriæ signa priuata fuisse liquet ex nummis M. Antonij, & Cæsaris, apud Goltzium. Sed prætorianæ cohortis originem quia eius hic mentio incidit paulò altius repetamus. Gorgydam autem apud Thebanos cohortem, quam prætoriam vocarunt, constituisse, ex Plutarchi Pelopida didici. Cohors ista ἱερὸς λόχος, id est, sacra cohors vocata. Constabat autem ex electis viris quadringentis, quibus ciuitas exercitationem, victumque præbuit. quem ordinem constitisse quidam voluit ex iis, qui se inter se amarent, aut sanguine coniuncti essent. Quæ ratio & Germanis placuit, vt videre est apud Tacitum de moribus Germanorum: *Quodq́ꝫ præcipuum fortitudinis incitamentum est, non casus, nec fortuita conglobatio turmam, aut cuneum facit. sed familiæ, & propinquitates, & in proximo pignora: vnde fœminarum vlulatus audiri, vnde vagitus infantium.* Idem quoque Macedonibus olim mos, vt equites in suam quisque gentem

Legionarij omnes ciues Romani.
Auxilia à sociis, & Barbaris.

Apertissimum ad id testimoniũ Taciti.

Signa legionariorum, Auxiliariorum, & Prætorianorum diuersa.

Prætoria cohors quæ.
Prætorianorum munus.
Eorum stipendiũ sesquiplex.

Prætor olim, quicunq. exercitui præerat.
Prætorianis sua signa priuata.

Prætoriam cohortem apud Thebanos Gorgydas primum constituit.
Ea sacra dicta.
Publico sumtu alta.
Constabat ex consanguineis.

Itidem Germanorum olim turmæ.

Idem mos & Macedonibus quondam.

gentem scriberentur teste Q. Curtio lib. quinto. Illud etiam monendus tyro, quod penè imprudens præterieram. Prætorianos non solùm pedites, sed etiam equites fuisse, testem habemus Sueto. in Caligula cap. 45. & in Claudio. cap. 21.

Prætoriani & pedites, & equites fuerunt. id & nomē cohors indicat.

Ex diuersis locis, ex diuersis muneribus venientes.] Nihil dicam aliud, quàm genuinam lectionem esse, quam libri M. H. N. B. & Susij alter suggerunt, *ex diuersis numeris venientes.* neque solùm hoc loco ea vox emigrauit, vt videbis postea, lib. 3. cap. 4. Dicti autem numeri interdum ipsæ cohortes. Sozomenus lib. 1. Historiæ tripartitæ: *Ex illo,* inquit, *Romanorum cohortes, quæ nunc numeri nuncupantur, singulæ fecerunt tabernaculum proprium.* Vlpianus: *exercitum non vnam cohortem, neque vnam alam dicimus, sed numeros multos militum.* l. 2. ff. de his, qui notantur infamia. Numeros interdum à vexillationibus distingui suprà ostendi. etiam à limitaneis militibus separati. l. 17. C. de re militari. & apud Flauium Vopiscum, in Probo. Frequens hæc vox est in ff. & C. titulo De re militari, & C. de officio Magistri militum. & ab ea interpretationem accipere debet l. filiusfamilias ff. de procurat. Sed quorsùm tam multa extranea accersimus, cum etiam domi loca sint, vbi ea vox adhuc integra est, apud Vegetium scilicet, lib. 3. capite 9. & cap. 15.

Numerorum nomen Vegetio restitutum.

Numeri quid sint.

Distincti à limitaneis.

Interpretata. l. filiusfamilias. ff. de procuratoribus.

Auxiliares conducuntur ad prœlium.] Auxilia non tantùm à Romanis pecunia comparari solita. Tacitus sexto Annal. *Quæ postquam Artabano cognita filium Orodem vltorem parat, dátque Parthorum copias; mittit, qui auxilia mercede facerent.* Auctor tamen Herodianus lib. 3. initio. Parthos nec mercenarios milites, nec ordinarios exercitus habere. Idem quoque libro sexto Persas, nec mercenario milite vsos, neque statiuis castris exercitus habuisse; sed omni multitudine virorum, nonnunquam etiam mulierum, Regis imperio coactos, ad bella exisse tradit. Illud silentio prætereundum non est, Gallorum auxilia Asiam sæpe implesse, ipsosque orientales Reges sine mercenario Gallorum exercitu bella nulla gessisse, neque pulsos regno, aliò, quàm ad Gallos confugisse. Adeundus Iustinus lib. 25. Similiter Cares quondam per totam Græciam militantes errauerunt, vt auctor Strabo lib. 14.

Non soli Romani auxilia compararunt pretio.

Persæ mercenario milite non vsi.

Asia Gallorum auxilijs sæpè vsa.

Gallorum magnum olim nomen à virtute bellica.

Cares in Græcia sæpe militarunt.

Nec notitia nec affectione consentiunt.] Alij, *nec notione, nec affectione consistunt.*

Nam legionibus semper auxilia, tanquam leuis armatura in acie iungebantur.] Quod legionibus auxilia semper adiuncta fuisse dicis Vegeti, id non vtiq. obseruatum fuisse, non sit difficile ex Liuio probare. In Hispania enim multa præclarè iam gesserāt Scipiones, sæpe prœlio decertarant, nullius tamen mercenarij militis istic opera vsi, vsque ad annum illum quo Q. Fabius Maximus consulis filius, & T. Sem-

Romani in Hispania multa gesserunt sine auxilijs.

T. Sempronius Gracchus consules fuerunt, hoc est, annum V. C. quingentesimum quadragesimum. Sed ipsum Liuium audito, *Id modò eius anni in Hispania ad memoriam insigne est, quòd mercenarium militem in castris neminem antè, quàm tum Celtiberos Romani habuerunt.* Diuersus autem erat locus auxiliis in acie. Gallos Germanosque auxiliares in fronte locatos videmus apud Tacitum 2 Annal. Crassus autem apud Cæsarem, eos in media acie posuit, & in castris oppugnandis vsus est telis, lapidibusque subministrandis, ac comportandis cespitibus, vt speciem tantùm pugnantium præberent. id ea causa, quòd his minus fideret. teste Cæsare 3 belli Gallici.

Quo anno & istic auxiliis vti cœperint.

Auxiliariorum locus in acie nō semper idem.

Auxilia, tanquam leuis armatura, in acie iungebantur] In vno codice ms. erat *iuuabantur*. suspicari cœpi scribendum *iugabantur*. Cice. 2 Tuscul: *hoc quidem est commune virtutum; omnes enim inter se nexæ, & iugatæ sunt.* Auxiliorum etymon à Varrone petendum: *Auxilium appellatur ab auctu, cùm accesserant, qui adiumento essent alienigenæ.* lib:4 de lingua latina. Insuper eodem hoc cap. pro, *Documentum est magnitudo Romana,* libri S. N. scribebant, *documenti est mag. Romana.*

Iugare verbum puto Vegetio dandum.

Auxilia vnde sic appellata.

AD CAPVT TERTIVM.

Deinde contubernalibus, completis stipendiis.] Quot olim emeritæ militiæ stipendia, & anni fuerint diuersimodè inter auctores disceptatur. Alexander Neapolitanus lib. 6. Genial. cap. 22. adnotatum reliquit modò vndecim, modò sexdecim annos militiæ finem fecisse. Apud Tacitum quadragena quidam, alius tricena stipendia numerat. Sæpe ea res variauit, sub principibus præsertim. discimus ex Annalibus Taciti: *Edixit,* inquit, *Tiberius militare ærarium eo subsidio niti: simul imparem oneri remp. nisi vicesimo militiæ anno veterani dimitterentur. ita proximæ seditionis malè consulta, quibus sexdecim stipendiorum finem expresserant, abolita in posterum.* Sed idem quoq. ab Augusto ante fuisse cōstitutū testatur Suidas. imò & libera rep. viginti stipendia pedites fecisse docemur à Polybio lib. 6. viginti item stipendia appellari video l. 9. C. de veteranis. videnda quoque l. veteranis. C. quando prouocacare non est necesse, & l. vlt. C. de his qui non imple. Atqui dissentire videtur Modestinus dum inquit: *Nam qui viginti annos militauerit, similis illi est qui expleuerit militiam.* Iustus porrò Lipsius apud Tacitum auctor est, prima stipendia annis viginti quinque fuisse definita. Ad cuius opinionem inscriptionem hanc ex tabula veteri adhibendam putaui:

Anni emeritæ militiæ modò plures, modò pauciores.

Quot anni emeritæ militiæ Tiberij æuo.

Prima stipendia annorum XXI.

IMP. CAES. DIVI. TRAIANI. PARTHICI. F. DIVI. NERVÆ.
NEPOS. TRAIANVS. HADRIANVS. AVG.
PONT. MAX. TRIB. POT. XII. COS. III. P.P.
IIS. QVI. MILITAVERVNT. IN. CLASSE. PR. MISENENSI

In classe Misenensi stipendia XXVI annorum erant.

QVÆ. EST. SVB. IVLIO. FRONTONE. SEX. ET VIGINTI. STIPEND. EMERIT. DIMISSIS HON. MISS. QVOR. NOM. SVB. &c.

Mereri stipendia.
Emeriti stipendia.
Emeriti milites.
Emendata l. deferri ff. de iure fisci.

Qui militant, *stipendia mereri* dicuntur. l. miles. & l. item miles. ff. de re iudicata. hinc *emerita stipendia*, quæ Iustinianus impleta vocauit. C. de his qui non impletis stipendiis. inde & *emeriti milites*, quos etiam *veteranos* vocarunt. Martianus in l. deferri. ff. de iure fisci: *Veterani*, inquit, *sacris constitutionibus delatores esse prohibentur, propter honorem vtiq; & merita militiæ.* item: *milites propter honorem stipendiorum, quæ merent, deferre prohibentur.* Si quid ego video, legendum isthic proximè ductum vulgatæ scripturæ, *propter honorem vtique emerita militiæ.* Sed considerent hoc eruditiores. Cæterùm qui emeritis stipendiis militare rursum cogebantur, vocabantur *Euocati*, teste Dione libro 48. Isidorus *Euocationem fuisse dicit, cùm ad subitum bellum, non solùm milites, sed etiam cæteri vocabantur.* Sed hac de re iam ante à nobis dictum est.

Euocati milites qui.

Honestè missi testimoniales accipiebant.

Per testimoniales ex more dimissis] Quicunque honestè mittebantur testimoniales accipiebant, vt earum suffragio muniti, non essent obnoxij aliorum calumniis: quod studiosè olim obseruatum fuisse probant mihi monumenta veterum,

LECTVS. IN. PRÆTORIO. DD. NN
EX. LEG. VI. FE. R. F. C.
MISSVS. HONESTA. MISSIONE
VII. IDVS. IANVAR. DD. NN
IMP. ANTONINO. PIO. AVG. III. ET
GETA. NOBILISSIMO. CAES. II. COS

Alia de eadem re inscriptio ex lapide Neapolitano.

L. ATILIO. L. F. CRESSENTI. VEL
AVG. MISSO. HONESTA. MISSION
EX COH. VI. PRÆTO.

Vt in armata militia itidem in palatina.

Etiam in palatina militia mos ille diligenter seruatus, vt honestè missis testimoniales darentur. præstò est constitutio Imperatorum Valentiniani, Theodosij & Arcadij. *Dimissi è palatio testimonialiũ suffragio muniẽtur.* l. archiatrorum. Cod. Theo. de medicis. Item l. omnes. eod. Codice de Decurionibus. hæ *litteræ testimoniales*, vocantur *epistolæ* in l. parui. Cod. Theo. d. tit.

Missionum tria genera.
Honesta quæ fuerit.
Caussaria.
Ignominiosa.
Quis ignominiosè mitteret.

Ex more dimissis.] Tria missionum genera erant, prima missio honesta, quæ emeritis stipendiis dabatur. Secunda caussaria, cùm senecta, inualetudine, aliáue legitima caussa miles mittebatur. Tertia ignominiosa, qua ob delictum, & crimen militia quis soluebatur, ab ipso Imperatore, eòue, cui ea de re statuendi potestas est. l. 1. ff. de his, qui notantur infamia. De prædictis missionibus meminerunt quoque Ic[ti] in l. milites. § missionum. ff de re militari. In l. testamenta. ff. de testamento

mento militis. In l. 2. ff. de his qui notantur infamia. In l. paupertas. ff. de excusationibus. In l. ignominiæ. C. de his qui non impletis stipendiis. Missionis caussariæ formula est apud Cassiodorum lib. quinto Variar. cap. 36. Oportunè in memoriā venit locus corruptus apud Apuleiū l. 4. Milesiarum, siue De asino aureo: *Rebar enim me iam prorsus exanimatum, ac debilem mereri causæ remissionem.* vidi, qui emendaret, *pausam, ac remissionem:* Ego legerim, *caussariam missionem.* Missionis ignominiosæ exemplum elegans apud Hirtium de bello Africano hac formula: *Cæsar postero die de suggestu conuocatis omnium legionum tribunis, centurionibúsque &c. C. Auiene, quòd in Italia milites populi Romani contra remp. instigasti, rapinásque per municipia fecisti &c. ob eas res ignominiæ caussa ab exercitu meo te remoueo. Hodiéque ab Africa abesse, & quantum potest, proficisci iubeo.* eandem formulam indicat fragmentum hoc Salustij: *Vbi eum tota concione ab exercitu cogit discedere, dicit se eius opera non vsurum, eúmque ab armis dimittit.* Mitti autem ignominiosè solent non solùm caligati, seu gregarij milites, sed si qui alij, vsque ad centurionem, item præfecti cohortis, vel alæ, vel legionis: vel tribuni, siue cohortis, siue legionis: hoc amplius, & is, qui exercitui præpositus est, licet consularibus insignibus vtatur. l. secunda. ff. de his qui notantur infamia. & legatum exercitus ab Imperatore ignominiosè missum, apud Suetonium notabam, in Caligula cap. 44. Nihilominus non erat necesse eum qui mitteret, semper ignominiæ notam inurere. scribit enim Vlpianus: *sed etsi eum exauctorauerit, id est, insignia militaria detraxerit, inter infames efficit, licet non addidisset ignominiæ caussa se eum exauctorasse.* l. quod ait. ff. de his qui notantur infamia. Puto ex gestu exauctorantis facile constitisse quo animo exauctoraret. Cingulo autem, & balteo donari, honori dabatur apud Romanos. & inde, qui militarent, vocati *cincti*, & contra qui missi erant, dicebantur *discincti, militia exuti, cingulo priuati &c.* quod ipsum cingulo priuari vt apud Romanos, sic & apud Gallos olim valdè ignominiosum. vt videre est in Stilo antiq. curiæ Paris. cap. *de Duello.* De cingulo hoc accipiendum est, quod dicitur in l. 23. 38. 43. ff. de testamento militari, & infinitis locis Codicis Iustiniani. videndus quoque de eodem Isidorus lib. 19. cap. de cingulis. Varro *Balteum, quod cingulum è corio habebant bullatum, balteum dictum.* Isidorus: *Balteus dicitur non solùm quo cingitur, sed etiam à quo arma dependent.* Iterum Isidorus: *Dictæ autem torques, quòd sint tortæ. & Bullæ, quòd sint similes rotunditate bullis, quæ in aqua vento inflantur.* Istiusmodi bullis ipsa cingula militaria exornata fuisse suspicor pro dignitate eius qui gestaret: perinde vt & caligæ militum exornatæ, ac distinctæ fuerunt. Virgil. 12. Æneid.

Et iam iámque magis cunctantem flectere sermo
Cœperat, infelix humero cùm apparuit ingens

Emendatus Apuleius.

Quis ritus in ignominiosa missione.

Formula eius.

Alia eius formula.

Qui possint ignominiosè mitti:

Etiam legatus cum ignominia missus.

Exauctoratio detractis insignibus.

Cingulo donari honorificum erat.

Discingi, & cingulo priuari ignominiosum.

Cingulum hoc è corio.

Balteum alij vocarunt.

Baltei bullis ornati, distincti.

Item caligæ militum.

Balteus, & notis fulserunt cingula bullis.

Fuit tamen, (vt ad missiones redeamus) cùm sine ignominia exauctorarentur. testatur Tacitus, *Missionem dari vicena stipendia meritis: exauctorari, qui sena dena fecissent.* Ea verba Turnebus lib. 3. Aduersa. cap. 3. interpretatur, quòd missio data fuerit iis, qui penitus dimittebantur: exauctorati fuerint, qui soluebantur stipendio, nec tamen dimittebantur, sed habebantur sub vexillo, vsque dùm agros, & præmia acciperent. Si pedites erant, subsignanos; si equites erant, vexillationes vocatos censet. Idem Turnebus lib. 5. Aduersar. cap. 2. nam & illos stipendio solutos, apud vexillum retentos, alio nomine militiæ labores pertulisse. qua de re paulò ante memini de vexillationibus agens. Quartum genus missionis, si quis euitandorum munerum caussa militiam subisset, sed illa existimationem non lædebat. l. secunda. ff. de his qui notantur infamia. hi enim mittebantur, vt domi potius, quàm foris reip. vsui essent. Addo et aliud genus missionis, quod gratiosum Liuius vocauit. inde, ni fallor, quòd per gratiam ab Imperatoribus impetraretur: *Et quorum stipendia,* inquit, *ante emerita, gratiosa missio sibi visa esset.* Sed nunc tempus est, ad alium quoque morem explicandum transeamus, non minus vtilem, & scitu necessarium his, qui de veteri disciplina militari cognoscenda laborant. Si multi milites in aliquod flagitium conspirauerant, vel si legio deficiebat, auocari militia solet, quod ostendit Modestinus ICtus in l. desertorē. ff. de re militari. Item Suetonius: *Decimam legionem contumacius parentē, cum ignominia totam dimisit.* in Octauio cap. 24. Res tota ex Lampridij Alexandro aperta erit: *Cùm nihilominus post illa fremerent exclamauit, Quirites discedite, atque arma deponite. mirando exemplo depositis armis, depositis etiam sagulis militaribus; non ad castra, sed ad diuersoria varia discesserunt.* Quirites vides appellari, quasi ciues, & pagani essent iure militiæ adempto. Sic Cæsar exercitum seditiosum vno verbo compescuit, *Quirites* appellando, qui sacramentum eius detrectabant. auctor Tacitus primo Annal. Suetonius, Plutarchus, Lucanus, alij. Non displicet mihi consilium Muciani, qui magnam manum militum seditiosorum, qui iusta stipendia habebant, cum honore: cæteros, qui in culpa erant, ignominiosè misit; sed carptim, & singulos; quò tutissimo remedio consensus multitudinis extenuaretur. qua de re vidēdus Tacitus 4. historiarū. Similiter cùm de Capua occupanda milites Romani consilia clam iniissent, non absimili prudentia vsus, qui rem omnem resciuerat, C. Martius Rutilius, vt videre est apud Liuium libro septimo. Illud præterea obseruatu non indignum putaui, Legionem ignominiosè missam, quandoque restitutam. testis Lampridius in Alexandro. Suet. *Nonā quidem legionem, apud Placentiam, quanquam adhuc in armis Pompeius esset, totam cum ignominia missam fecit, ægreq;, post multas & supplices preces, & nisi exacta de sontibus pœna, restituit.* In Iulio cap. 69.

Exauctoratio quid distaret à missione.

Subsignani apud signa detēti post exauctorationem.

Missionis quartum genus.

Missio gratiosa etiam quinto loco numerata.

Legio tota auocari militia solet.

Etiam cum ignominia mitti.

Quirites appellabant, quibus militiæ ius ademptum volebant.

Seditiosi potius carptim mittendi.

Ignominiosè missa legio nonnunquam restituta.

Aliquan-

Aliquantos militiam deſerere, vel diuerſis caſibus interire] Qui *militiæ* nomen hîc inculcarunt, illi nihil minus, quàm militares fuerunt, in Muſarũ comitatu certè non valdè frequentes. In codice M.S.N. & H. erat, *aliquantos deſerere, vel diuerſis caſibus interire*. atque ita abſolutè ſine caſu id verbi videas vſurpari in legibus ICtorum noſtrorum, & conſtitutionibus Principum plus millies. Ammianus lib. 31. *Pars pleraque deſeruerat Merobaudis ſuaſu.* Sed ne longius abeamus, ipſe ſibi Vegetius teſtis luculentiſſimus. lib. 3. cap. 9. *Tunc fracti,* inquit, *labore & tædio plurimi deſerunt, aliquanti produnt, aliquanti ſe tradunt*. Iterum libro ſecundo capite quinto, *nunquam deſerturos militiam, nec mortem recuſaturos pro Romana repub.* Vbi τὸ *militiam*, ab aliis quoque intruſum ſuſpicor. Idem quoque mendũ conſtitutionem Imperialem inſedit, quæ eſt in l. 4. C. quibus ex cauſſis ſerui pro præmio libertatem accipiunt. eam ex optimis membranis ſic reſtituo: *Si deſertorem ſeruus prodiderit, libertate donetur*. vulgatæ editiones: *Si deſertorem militiæ &c.* Similes haberem locos quos per me reſtitutos huic adnecterem, niſi mihi nuper in Belgio periiſſent Notæ, quas paratas habebam ad Vegetium. magnos ille mihi, quiſquis neſciente, inuito inſpexit, legit, & in præſens vſque detinet, labores impoſuit, qui ſecundùm ſubeundi nunc plurimi faſtidioſiſſimi: dum ad membranas, & veteres libros momentis penè ſingulis recurrendum eſt. ſciunt illi, qui in eadem palæſtra exerciti ſunt. Sed muſis hoc libenter do, atque adeò ipſi reipub. quibus tamen dum nimium nuper tribuere volui, penè in magnum incidi infortunium, obſidentibus omnes vias ſicariis. vt non immerito de me ſolicitus fuerit meus Franco Eſthius Gorcomius, cuius verſus non alia cauſſa, quàm vt de ipſius in me amore, & de ingenio pariter adoleſcentis conſtet, adſcribo.

Vegetius correctus, ſeu liberatus gloſſemate.

Emendata l. 4. c. quibus ex cauſſis ſerui pro præmio.

Qualis Pirithöus ſaluum cum Theſea vidit,
Poſt Labyrinthææ ſæua duella feræ:
Qualis, vbi Æneam viuum conſpexit Aceſtes
Thura dedit Superis, thura mariſque Deis.
Talis ego ſtatuam Dîs ſeruatoribus aras
Lætáque florenti tempora fronde tegam.
Nam meus en rediit Belgarum ſanus ab oris
STEVVECHIVS, *Phœbi, Pieridúmque decus:*
O quæ pro veſtra ſuſcepi vota ſalute!
Quámque metu noſtro ſpes fuit vſque minor!
Quàm veritus GODESCALCE *fui, nè tam mihi fidum*
Tela cruentarent ſanguinolenta caput!
Dum tu per terras audax prorumpis, & vndas,
Nilque timor mortis, tótque pericla mouent.

Cunctáque contemnis doctos visurus amicos,
Quos fouet alma suo Belgica terra sinu.
Ah tua, crede mihi, nimium temeraria virtus,
Fœcundum furiis dum meditaris iter.
Vidi ibi clade noua latices fluitare cruentos,
Et putre sanguinea tabe rubere solum.
Vidi ego & extimui, quæ cæde recente tepebant,
Hærerent iugulo ne subito arma meo.
Nam quid iam tutum est? quæ iam prædonibus ora,
Vesana aut rabie, barbariéque vacat?
Cuncta ferox Gradiuus habet, rabidóque furore
Grassatur terris æquoribúsque simul.
Insidiæ passim, spoliorúmque improbus ardor,
Hostis is est quisquis, quod dare possit, habet.
Nec parcit truculenta sacris Bellona Camœnis,
Non quenquam immunem Cyrra diserta facit.
Bella vbicunque vigent, prædæq; immmensa libido,
Nullus Hyantæis fontibus extat honor.
Et quicquam musásue tuas, artésue putasti,
Spes vbi dira lucri est, profore posse tibi?
Te poterat saltem terrere canorus Arion,
In mare quem nummi præcipitauit amor.
At bene seruarint quòd te pia numina, quòd te
STEVVECHI incolumem restituêre mihi:
Grator ouans, tota dulces & mente triumphos
Lætus ago, testor sidera summa poli.
Testor Parnassi iuga, Pegasidésque puellas,
Thyrsigerúmque patrem, lauriferúmque Deum.
Per te namque mihi iam famæ gloria crescit,
Nec mea sub densa nube Thalia latet.
Quanquam ego non venor ventosæ murmura laudis,
Si teror à paucis laus opulenta mea est.
Si probat exculti mea carmina SVSIVS oris,
Sique mea VTENHOVI, túque METELLE legis.
Hoc satis; Aöniæ nihil amplius opto sorores,
Hæc Diuæ nobis munera sola date.
Nil vulgi strepitum, popularem nil moror auram,
Principibus gratum Vatibus esse iuuat.
Quos inter non vilis ades, mea cura, STEVVECHI,
Larga cui sacræ Phocidos vnda fluit.
Qui tetricam Astrææ Phœbo alternare bilancem
Consuesti, & clarum reddit vterque labor.

Hæc nos fecerunt studiisque animisque coire,
Pérque hæc Theseius me tibi iunxit amor.
His auibus iam nomen habes, laudémque perennem,
Et tua doctorum fama per ora volat.
Salueto GODESCALCE *redux, mihi sidus amicum,*
Salueto, & longùm sanus, amice, vale.

Magnus in illis labor est militandi] In H. scriptum est, *labor est & militandi.* M. legebat, *magnus in illis labor est, grauiora in eis arma,* abiecto verbo *militandi.* & certè non valdè illo hic opus, cum constet in legionibus non aliud, quàm militandum fuisse. quanquam fuerit Imperator, qui desidiam negligentiamque suorum castigaturus, tesseram vigiliarum dedit, *militemus.*

Tessera, militemus.

Grauiora arma.] Legionariis diuersa, ab auxiliariorum armis apud Tacitum video tribui, duodecimo Annalium, vbi hæc verba: *Si auxiliaribus resisterent, gladiis ac pilis legionariorum: si huc verterent, spatis, & hastis auxiliariorum sternebantur.*

Legionariorum & auxiliariorũ arma diuersa.

Sera munera, seuerior disciplina.] In libris aliquot non *munera,* sed *munia* legas, vel *vulnera.* sed valeant illi cum suis vulneribus, eaque hostibus inferant, non bonis scriptoribus. Rursum pro *Sera munera* optimi quique codices. M. S. N. H. & duo Susiani substituunt; *plura munera.* quod de oneribus, quibus legionarii adstricti erant, intelligendum erit. quanquam considerandum, quod præcessit, *magnus in illis labor est.* Illud certum est, milites, magnos olim labores subiisse in aggerendis lignis, vallis ferendis, cæterisque operibus ad castrorum munitionem pertinentibus. de qua re nos lib. 1. cap. 23. At dixerit aliquis, an hæc solis legionariis, hoc est, ciuibus Romanis imponis? Marcellinum audies: *Sed auxiliarij,* inquit, *milites semper spernentes munia huiusmodi, ad obsequendi sedulitatem Iuliani blanditiis deflexi, quinquagenarias, longioresque materias vexêre ceruicibus ingrauatè.* lib. 18.

Auxiliares opera facere detrectabant.

Seuerior disciplina.] Tres mss. H. scilicet, & duo Susiani malebant *sæuior disciplina.* atqui auctor erit ipsi duci libro 3. cap. 10. ipse Vegetius, vt auctoritatem maximam seueritate sumat, omnes culpas militares legibus vindicet.

Seueritate auctoritas paranda in exercitu.

In auxiliis festinant militiæ sacramenta percipere.] Consule Vegetium hoc lib. cap. quinto.

Vbi & minor sudor, & maturiora sunt præmia.] Non ausculto libris, qui *macriora,* vel *maiora* præmia nominabant. Illud ex Plinio discimus, solere suo æuo Auxiliares torquibus aureis donari. At ciues non nisi argenteis, sed contra armillas ciuibus dabant, quas non habebant externi. & quod miremur, coronas ex auro ciuibus dedêre: lib. 33. naturalis historiæ cap. 2. Sed cur maturiora præmia auxiliaribus, quàm legionariis? & hoc certè egomet ipse interdum quæsiui. Suspicor-

Auxiliares torquibus donati aureis. ciues non nisi argenteis. Ciuibus armillæ datæ, at nullæ auxiliaribus. Coronæ ciuib. datæ ex auro

Cur maturiora videantur dici Auxiliorum præmia.

picor tamen ea cauſſa maturiora dici, quod hi præmia & agros non niſi completis iuſtis ſtipendiis conſequerentur; illi, vt pretio conducti, ſtipendia ſua maturius emererent; & per conſequens præmia citius multo acciperent.

Et ſcribendo, & res gerendo clariſſimus.

Honorificum de arte militari ſcribere

Si diſciplinam militarem conferret in litteras.] Rectè equidem Criſpus Romana primus in hiſtoria: *vel pace*, inquit, *vel bello clarum fieri licet. & qui fecère, & qui facta aliorum ſcripsère multi laudantur.* At maior Catonis gloria, vt qui rebus multis præclariſſimè geſtis non contentus: non ea, quæ ab aliis geſta ſunt, ſed præcepta de arte militari, quæ omnis poſteritas ſequeretur, conſcripſit.

Vegetius emendatus.

Sextus Iulius Frontinus ſub Nerua vixit.

Scripſit de aquæ ductibus.

*Quid ſi hic ille liber ſit qui vulgo quartus in opuſculo Frontini, nam tres ϛρατηγηματικῶν ipſemet Frontinus tantum agnoſcit.

Frontinus Diuo Traiano ob eiuſmodi comprobatur induſtriam.] Sequor libros optimæ notæ. M.S.N.H. & Suſij, in quibus: *D. Traiano ab eiuſmodi comprobatus induſtria.* Notandum Sexti Iulij Frontini æuum. quem tempore Neruæ floruiſſe teſtantur ipſius libri De aquę ductibus, et Æliani præfatio in librum de inſtruendis aciebus. Ceterùm quòd. D. Traiano eũ comprobatum dicat noſter Flauius ob editos De militari diſciplina libros, veroſimile mihi fit, eos ipſos huic Imperatori dedicatos fuiſſe. Sed ne quid erres, nõ iam illius ϛρατηγηματικῶν opus, cui ne nunc quidem Imperatorium, aut alterius nomen præfixum eſt, reſpicio, * ſed alios eiuſdem Frontini libros de rei militaris ſcientia quæro, ac deſidero. quos ab eo ſcriptos fuiſſe mecum fatebere, quiſquis ipſius præfationem in Stratege. legeris, & legeris vigilans. Suſpicatus aliquando ſum hunc eundem Iulium Frontinum eſſe, quem Tacitus lib: 4. hiſtoriarum prætorem facit vrbanum, Veſpaſiano, ac Tito conſulibus. anno V. C. DCCCXXIII. quemq. idé ſcriptor in vita Agricolæ, à rebus bello geſtis celebrat. quam ſententiam neq. etiam nunc depono. Eundẽ hunc auctorem eſſe De limitibus agrorum, illiúſmet libri prefatio indicat.

Idem auctor De limitibus agrorum.

AD CAPVT QVARTVM.

Singulos conſules, non amplius, quàm binas duxiſſe legiones.] hac de re dicturi ſumus ad caput primum libri tertij.

Vt cuiuis bello duæ legiones crederentur ſufficere.] In exemplari M: *vt cuiuſuis.* in ſolo manuſcripto H: *Vt cui bello duæ legiones fierent, crederentur poſſe ſufficere.* Fortean *cuicui* geminatione vocis legendum librarij non intelligentes, adſuêrunt poſt[illegible] de ſuo, & more ſibi conſueto, verbum *fierent.* Idonea ſententia ſit, & vſitatum loquendi genus: *Vt cuicui bello duæ legiones crederentur poſſe ſufficere.* ſic cuicuimodi, qualis qualis, quantus quantus, qualiter qualiter, pro cuiuſcunque modi, qualiſcunque, quantuſcunque, qualitercunque Latinis auctoribus vſitata fuiſſe, vel pueri ſciunt. etſi teſtibus agendum eſſet, poſſem ex ſolis

Cuicui, pro cuicunque.

Qualis qualis, qualiter qualiter, pro qualiſcunque, qualitercunque.

ex ſolis ff.^{or} libris citare perquam multos. Vno tamen loco id non animaduerſum, cauſſam puto dedit erroris. in l. quæret 135. ff. de verborum ſignificat. quæ hodie ſic vulgatur ex pandectis Florentinis: *Quæret aliquis, ſi portentoſum, vel monſtroſum, vel debile Mulier ediderit, vel qualem viſu, vel vagitu nouum, non humanæ figuræ, ſed alterius magis animalis, quàm hominis partum.* Imperfectam eius legis ſententiam eſſe vidit Alciatus, emendauitque vel *inæqualem viſu, vel vagitu nouum,* & in ea ſententia habuit qui illi applauderet magnum virum; ſed aliter ego ſentio, ſcriboque *vel* QVALEM *viſu, vel vagitu nouum &c.* Vox *qualem* maioribus typis ſcripta, valet *qualemqualem*, id eſt *qualemcunque.* & ſimile veſtigium paulò ante in *debile Mulier*, pro, *debilem mulier*, quia conſonantes librarij non geminarent. quod quidem hic obſeruatũ eſt, in altero non animaduerſum. nam quotquot hodie litteræ, ſyllabæ, verba, ita maioribis typis in textu Florentino expreſſa videmus, non ipſi autographo, ſed Lælij Taurelli, hominis doctiſſimi diligentiæ, induſtriæque accepta ferenda ſunt. æqualibus enim & paribus vbique litteris toti illi Pandectarum libri conſcripti ſunt, vt ex Ioanne Metello Sequano I C^{to}. amico meo didici; qui iiſdem vnà cum Antonio Auguſtino, nunc archiepiſcopo Tarraconenſi, magno reip. bono vſus eſt. Poſt *portentoſum, vel debilem, ac monſtroſum partum,* non video qui locus ſit *inæquali*; dicendum potius clauſulam, *vel qualemcunque viſu, vel vagitu nouum:* vt generalem, poſt multa ſpecialia, rectè ſubiici. quemadmodum in l. ſi ſeruus ſeruum. §. cum eo. ff. ad legem Aquil. Opinionem meam eo confirmari video, quòd Vlpianus auctor proditæ legis, particulas illas ſæpe geminarit, nominatim in l. 3. ff. de proxen. l. 15. §. 31. ff. de iniuriis l. 2. ff. de bono. poſſeſſio. ſecundum tabulas. & alibi.

Alciati emendatio reiecta.

Pandectæ Florentinæ quomodo & quibus characteribus ſcriptæ.

AD CAPVT QVINTVM.

Nam puncturis in cute punctis milites ſcripti.] hæc quid ſibi velint, fatebor ingenuè, non capio; & puto eos ipſos, qui ita edidêre, pariter mecum non intellexiſſe. valdè etiam libri mei hic variant, vt & aliis locis, vbi res remotior à vulgo tractabatur. ibi enim illi muli, qui libris deſcribendis deſtinati erant, omnia ſecundum ſuum captum agere; addere; demere; quadrata rotundis mutare. in veteri editione Col. *Nam pictis in cute punctis.* In Pariſ. *nam puniceis.* In S. *picturis.* quod ipſum etiam in H. membranis, ſed ab adulterina manu factum, vt apparet ex *victuris*, quæ mihi genuina lectio eſt, confirmata codice M. & duobus Suſij, in quibus ſcribebatur, *Nam victuris in cute punctis:* *punctis victuris* dixit, quaſi permanſuris, ea phraſi, qua viuere leges, actiones, lites, & eædem vitam accipere dicuntur ab Imperatoribus in Cod. Iuſti. qua de re alias nobis dicendi locus erit. Sed vt ad explicationem

Magna macula Vegetio abluta.

Stigmatis milites, seu punctis signati.

Itidem fabricenses.

Militibus ea püncta in manu.

Flauij nostri veniamus: certum est milites punctis, seu stigmatis signari solere. quod etiam Accursium video non ignorasse Instit. de testam. militis. Idemque in fabricensibus fieri solitum ostendit Impp^rum^ Arcadij, & Honorij constitutio. C. de fabricensibus lib. vndecimo. *Stigmata, hoc est, notæ publicæ fabricensium brachiis ad imitationem tironum infligantur, vt hoc saltem modo possint latitantes agnosci.* Notati autem milites punctis, seu notis, in manu, vt docet Iacobus Cuiacius ad dictam constitutionem, & Turnebus lib. 24. Aduersar. cap. 12. Idem probant epistolæ D. Gregorij, ex quibus discimus constitutum fuisse, *ne quis manu signatus ante expletam militiam, in monasteriis reciperetur.* Iulianus omnes Cęsarienses clericos in numeros militum adscripsit teste Zozomeno lib. quinto cap. 8. Valens, vt omnes monachi militarent, legem dedit, teste Diacono lib. historiarum duodecimo, & Eusebij Chronico. Sed redeamus ad notas. Aquarios etiam, seu hydrophylacas, custodiæ aquęductuum deputatos, nomine suo manibus singulorum impresso signari præcepit Imperator Zeno. l. decernimus. C. de aquæductibus lib. vndecimo. Notas Thracias seu Threcias Cicero, & alij nominarunt, quòd Threces punctis scriberentur, quemadmodum Britanni glasto se inficiebant, vt essent horridiores in prœlio. Nonius, *Stigmatias veteres punctos in notis dici voluerunt*: sed locus ille hiulcus est, supplendus, ni fallor, *in fronte notis.* De seruis enim indicare velle videtur, quos litteratos hac de caussa appellarunt. Plautus Casina: *si hic litteratus me sinat. quod bonum, atq. fortunatum mihi sit.* Idem Rudente: *Nam hæc litterata est, ab se cantat cuia sit.* Sed vbi illæ litteræ, aut notæ seruis? in ipsa fronte. Apuleius libro nono de asino aureo: *Frontes litterati, & capillum semirasi, & pedes annulati* Eodem pertinent Neuij veteris Poëtæ versus in Lignaria: *Signare oportet frontem calida forcipe.* Valerius Maximus: *Seruus ab eo vinculorum pœna coërcitus, inexpugnabilique litterarum nota per summam oris contumeliam inustus.* Videndus de eadem re Plinius lib. 18. cap. 3. Prohibitum verò ne quis cicatricibus seruum deformaret. l. locum autē. ff. de vsufructu, & quemadmodū. Quæ res ab aliis omnino improbata. Rarum, & inauditum multis exemplum Iacobitarum, qui Orientem occupant, & magnam Armeniæ partem, qui circumciduntur & simul baptizantur, ferroque candenti characterem crucis frontibus imprimunt, vel alicubi corpori, maximè in pectoribus. quod scripsit Ioachimus Abbas, in appendice Nationum Christianarum.

Clerici omnes militiæ adscripti.
Monachi militare coacti.
Aquarij in manibus nomē Imperatoris impressum gestabant.
Notæ Thraciæ, seu Threciæ vnde.
Britanni glasto se inficiebant.
Tentatus locus Nonij.
Litterati serui quare vocati.
Serui notati in fronte.
Postea id interdictum.
Iacobitæ qui in Oriente, fronti characterē crucis imprimunt candenti ferro.

Et matriculis inserti iurare solent.] Rectè correxisse vide, *cùm matriculis inseruntur, iurare solent*, neque id meo iudicio, sed libris optimis M. S. N. H. & altero Susij, iubentibus. Tum Vegetius ipse hoc capite, & lib. 1. cap. 8. indicare videtur non eodem tempore punctis scriptos tyrones, & in legiones, seu numeros militum fuisse relatos. Isidorus lib. 9. Etymol. cap. 3. *Tyrones dicuntur fortes pueri, quod ad militiam delegantur* (le-

Iterum magno mendo liberatus Vegetius.
Tyrones non simul vt scripti sunt in legionū numerum quoque relati.
Tyrones qui dicantur.

tur (legerim *diligũtur*) *atque armis gerendis habiles existunt. hi enim non ex sola professione natiuitatis, sed ex aspectu, & valetudine corporis existimantur* (malo *æstimantur*) *vnde & Tyrones dicti, quique antequam sacramento probati fuerint, milites non sunt.* Dum in commentandis his occupor, recurro fortè ad mea Aduersaria, in quibus notare soleo, si quid obseruatu dignum occurrerit legenti: commodùm se offert Vlpiani locus, qui est in l. ex eo tẽpore. ff. de testamento militari, qui vnus ad sententiam meam, id est emendationem præcedentem corroborandam poterit sufficere: *Ex eo*, inquit, *tempore quis iure militari incipit posse testari, ex quo in numeros relatus est, antè non: proinde qui nondum in numeris sunt, licet etiam lecti tyrones sint, & publicis expensis iter faciunt, nondum milites sunt. Debent enim in numeros referri.* Res clara. & nugas agam, si verbum addam amplius.

Quomodo æstimarentur.

Isidorus correctus.

Tyronibus iure militari nõ permissum testari.

Iurare solent.] Illud ex legibus, & disciplina militari obtinuit, sine consensu ducis, & sine sacramento militari, cum hoste non licuisse pugnare. qua de re memorabilia exempla Posthumi dictatoris, & T. Manlij Torquati, qui ob hoc filios etiam securi percusserunt. Liuius lib. 4. & lib. 8. Diodorus Siculus lib. 12. Agellius lib. 17. Valerius Maximus lib. 2. cap. 7. Etiam re Romana declinante hæc obseruata. vt videre est apud Vulcatium in Cassio. De sacramento præstando audi quæso prudentissimi viri Catonis sollicitudinem. Is enim ad Publium Æmilium scripsit, vt si filium, quem in legione, ab Æmilio Paulo ante dimissa, militasse intellexerat, pateretur in exercitu remanere; secundo eum obligaret militiæ sacramento. narrat Cicero primo officiorum. Neque frustra hac de re sollicitus Cato. qui enim iniuratus miles hostem interfecisset, cædis reus habebatur. Plutarcho auctore in Problemat. Iuramentum apud antiquos præstabatur hoc modo: Scriptis militibus tribuni suos quisque in suas legiones vocantes, vnum ex omnibus maximè idoneum lectum iureiurando obstringebant, se quoad posset mandata ducum exsecuturum. inde reliqui omnes procedentes singuli, se omnia facturos, in verba primi iurabant. quo facto indicto militibus ad conueniendum loco, eos dimittebant. adeundus Polybius in Castrametatione. Formulam huius iuramenti adscribere visum est ex Cincij libro quinto, de re militari. quam inde mutuatus est Gellius lib 16. Noctium Atticarum. cap. 4. scribitque adactos milites in hæc verba: *In Magistratu C. Lælij C. F. cos. L. Cornelij P. F. cos. in exercitu decémque millia passuum prope, furtum non facies, dolo malo solus, neque cum pluribus, pluris nummi argentei in dies singulos, Extra hastam, hastile, ligna, pabulum, vtrem, follem, faculam, si quid ibi inueneris, sustulerisve, quod tuum non erit, quod pluris nummi argentei erit, vti tu ad C. Lælium C. F. cos. Luciúmve Cornelium P. F. cos siue ad quem eorum ius erit, proferas: aut profitebere in triduo proximo, quicquid inueneris, sustulerisve dolo malo: aut domino suo, cuium id censebis esse, reddes. vti quod rectè factum esse velis.* Liuius in historia belli Punici

Militi iniurato non permissum pugnare cum hoste.

Sine permissu ducis idẽ quoque illicitum.

Qui iniuratus hostem interfecisset, cædis reus erat.

Sacramentum militare quomodo antiquitus præstitum.

Formula iuramenti.

Quando ea cœperit initium.

secundi, Paulo, & Varrone coss. *Milites tunc*, inquit, *quod nunquam antea factū erat, iureiurando à tribuno militum adacti, iussu consulum conuenturos, neq. iniussu abituros. nam ad eam diem nihil præter sacramentū fuerat, & vbi ad decuriatū, aut centuriatū conuenissent, sua voluntate ipsi inter se equites decuriati, centuriati pedites coniurabant, sese fugæ, atq. formidinis ergò non abituros, neq. ex ordine recessuros; nisi teli sumendi, aut petē di, aut feriendi hostis, aut ciuis seruandi caussa. Id ex voluntario, inter ipsos, fœdere, à tribunis ad legitimā iurisiurandi adactionem translatum.* De sacramēto militari dixi lib. 1. cap. 6. Glossæ veteres, *Sacramentum* ὅρκος στρατιωτικός. Iterùm στρατεία, *militia, sacramentum.* Formulā illā, de qua Liuius, in rep. Romana fuisse concedo: alia tamen postea sub Principibus fuit, cùm nomen Principis iuramento inserere, & per maiestatē Imperatoris iurare cœperunt. Tacitus de veteranis, in iuramēti præstatione cunctātibus lib. 4. historiarū: *Et cùm cætera iurisiurandi verba conciperent, Vespasiani nomen hæsitantes, aut leui murmure, & plerumq. silentio transmittebant.* Alia iterùm formula sub principibus Christianis fuit, cùm *per deum, & per Christū, & per Spiritum sanctum* iurare cœperunt. Vegetius hoc eodē cap. Præstabatur autē iuramentū in principiis apud signa. vt apud Tacitū I. Lipsius ostendit. Imò in ipso, ni fallor, prætorio, quod vt suspicer solus inducit Tacitus 4. historiarū: *Spernunt* (inquit) *oblatos sibi agros, & stipendia orant. preces erant, sed quibus contradici non posset, igitur in prætorium recipiuntur.* Quandoq. & in prœlium iam ituros se mutuo certo iurisiurandi genere obstrinxisse obseruaui. nēpe *nisi parta victoria, ex acie non reuersuros.* apud Liuium lib. 2. apud Cæsarem tertio belli ciuilis. Tùm *hoc, aut illud facturos*, exemplum suppetit ex eodem Cæsare: *Conclamant equites sanctißimo iureiurando cōfirmari oportere, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad vxorem aditum habeant, qui non bis per hostium agmen perequitasset. quæ res probata, atque ad iusiurandum omnes adacti sunt.* lib. 7. belli Gallici. Rursùm apud eundem, lib. primo belli ciuilis: *Postulant, vt iurent omnes se exercitum, ducésque non deserturos, neque prodituros, neque sibi separatim à reliquis consilium capturos. Princeps in hæc verba iurat, subsequuntur Tribuni militum, Centurionésque, centuriatim producti milites idem iurant.* Iterùm lib. 3. belli ciuilis: *Princeps Labienus procedit, iurátque se eum non deserturum, eundémque casum subiturum, quemcunque ei fortuna tribuisset, hoc idem reliqui iurant legati, hoc tribuni militum, centurionésque sequuntur, atque idem omnis exercitus iurat.* Quod amplius est ad iuramenta istiusmodi prēstanda etiam vi subindē milites adacti. exemplum memorabile de P. Cornelio Scipione apud Liuium. Is vbi à clade Cannensi nobiles quosdam iuuenes, mare, ac naues spectare intellexit, & de Italia deserenda cogitare, ingressus in hospitium L. Cæcilij Metelli, inuentoq. ibidem iuuenum concilio, de quibus illa nuntiata erant, stricto super capita consultantium gladio, hunc in modum iurauit: *Ex mei animi sententia* (inquit) *iuro, vt ego remp. non deseram,*

Alia formula sub Principibus

Alia iterum sub Principibus Christianis.

Iuramentum in castris vbi præstarint.

Iuramento alio se mutuo obstrinxisse interdum, in prœliū euntes.

Iusiurandum sanctissimum.

Ad iuramenta illiusmodi etiā inuitos coëgerunt.

deseram, neque alium ciuem Romanum deserere patiar, si sciens fallo, tum me Iuppiter O P T. M A X. *domum, familiam, rémque meam pessimo letho afficias.* In hæc verba, & L. Cęcilium, & reliquos omnes, qui aderant, iurare coëgit. teste Liuio lib. 31. Exemplum superstitiosum quoque in sacramenti ritu, quod de Samnitibus Liuius refert lib. 10. Quisquis eiusmodi antiquitatum studiosus es, alium insuper ritum ab Ammiano disce, à quo ego didici non paucos. Is lib. vigesimoprimo historiarum: *Iussique* (inquit) *vniuersi in eius nomen iurare, solenniter gladiis ceruicibus suis admotis, sub execrationibus diris, verbis iurauere conceptis.*

Formula iusiurandi.

Solemne in eo gladios ceruicibus admouere.

Militiæ sacramenta dicuntur.] Vegetius hoc libro cap. 3. *In auxiliis festinat militiæ sacramēta percipere.* Vt alia de re militari vocabula, sic & hoc quoq. ad ecclesiā patres traxerunt. Tertullianus ad Martyres: *Vocati sumus ad militiā Dei viui, iam tunc cum in sacramenti verba spopondimus.* Idem. De pudicitia: *Vt sacramento benedictionis exauctoretur, nunquam in castra ecclesiæ reuersurus.*

Sacramenti nomen à disciplina bellica ad ecclesiā tractum.

Nam Imperatori, cùm Augusti nomen accepit.] Imperatoris nomen ante omnibus datum quibus exercitus acclamatio deferret, sed Cæsar vt summam potentiam, id primus in prænomē vertit & post reliqui principes secuti sunt. testis Dio, Suetonius, Isidorus, alij. quanquā in exercitu mos solitus omnino non cessarit. de qua re nos alio loco. de Augusti nomine, quod à Senatu delatū, iam antè à me dictum lib. 1.

Imperatores olim acclamatione exercitus fiebant.
Id nomen Cæsar in summam potentiam vertit.
Eum sequuti in eo & reliqui principes.

Tanquam præsenti, & corporali Deo fidelis est præstanda deuotio.] Tertullianus ad Scapulam: *Colimus ergo*, inquit, *Imperatorem sic, quomodo & nobis licet, & ipsi expedit, vt hominem à Deo secundum, & quicquid est, à Deo consecutum, solo Deo minorem.*

Imperator quomodo colēdus.

Qui Deo regnat auctore.] Regis Gothici non Gothica sententia, digna, quæ huic Vegetianæ subscribatur: *Quā maximè causa regiæ dignitatis supernis est applicāda iudiciis, quia ipse nihilominus ordinauit, cui suos populos parere cognoscit.* Ex Cassiodoro lib. 10. Variarum. cap. 31.

Non deserturos militiā.] *Desertor* à Modestino vocatur, *qui per prolixū tēpus vagatus, reducitur. Emāsor qui diu vagatus ad castra regreditur.* l. desertorē ff. de re militari. *Leuius autē delictū emansoris habetur, vt erronis in seruis: desertionis grauius, vt in fugitiuis* l. qui cum vno §. edicta. ff. eodē tit. *Desertor etiā habetur, quisquis belli tempore abest à signis.* l. 1. C. de desertoribus. Testis quoque Appianus lib. de bellis Punicis, pro desertoribus lege castrensi habitos, quotquot vlteriùs secederent, quàm vnde signorū cantus audiri posset, & quicquid tales committerent, exercitui imputatum. Attamen inter ipsos desertores distinctio seruatur. qui in pace deserunt, si equites sunt, gradu pelluntur: si pedites, militiam mutant; in bello idem admissum capite punitur. l. non omnes. ff. de re militari. In puniendis autem desertoribus ratio etiam habita ordinis, stipendiorum, gradus militiæ, loci, vel muneris deserti, & anteactæ vitæ. tum & illud

Quis sit desertor.
Emansor quis.
Grauius alterius crimen.
Qui habiti pro desertoribus.
Desertores distincti.
Quæ ratio puniendi.

Desertoribus dum absunt stipendia non currunt.

Etiam donatiua perdunt.

Recipiūt si Princeps in restitutione specialiter hoc indulsit.

Desertorum cōmoda, si moriātur fisco cedunt.

Spartani cōtumeliosissimè puniebant desertores.

illud in quæstionem venit, si cum altero, vel cum pluribus quis deseruerit, tum quo in loco apprehensus sit. eadem l. non omnes. Desertori quoque dum abest stipendia non currrunt. l. cum allegaris. C. de re militari: nec donatiua. l. prima. C. eod. & l. ex caussa ff. de re militari. Vtrumque autem accipere, hoc est, & stipēdia & donatiua medij temporis possunt, cum in eorum restitutione principalis liberalitas specialiter hoc indulget. l. qui excubias ff. de re militari. Si in desertione vita fungātur, cedūt illa fisco. l. 4. C. de re militari. Seuerius nescio, an contumeliosius puniēdi genus quo Spartani in desertores vtebantur. imprimis omni magistratu repellebant, ad matrimonia non admittebant, obuios quisque cum volebat cædere poterat, ipsique squalidi, abiectique circumibant ista sustinentes, barbam partim radebant, partim nutriebant, pallia consutis diuerso colore pannis ferebant, vt in Agesilao prodidit Plutarchus.

AD CAPVT SEXTVM.

Cohors peditū.

Turma equitū.

Cohortes in legione decem.

Cohors vnde nominatur.

In vna legione decem cohortes esse debere.] Et hinc est, cur in vna legione decem onagri fuerint, qui singuli, per singulas cohortes, in carpentis bobus portabantur, hoc lib. cap. 25. Cohors peditum erat, vt & centuria, seu manipulus; turma equitum, Vegetius hoc eodem lib. cap. 14. Cincius sexto de re militari. In vna legione centurias constituit sexaginta, manipulos triginta, cohortes decem. cuius fragmentum apud Agellium. lib. 16. cap. 4. Nomen cohortis explanat Varro lib. 4. de ling. Latina: *Cohors, quòd vt in villa, ex pluribus tecteis coniungitur, & quiddam fit vnum: sic hæc ex manipulis copulatur cohors*. De Rom. & aliorum cohortibus vide Plutarchum in Pelopida. & adiunge, si lubet, Alexandrum Neapolitanum lib. primo Genialium cap. quinto.

Aquila præcipuum signum.

Aquilæ, & signa in hostes proiecta vt pugna magis accēderetur.

Signiferi tardiores à ducibus interfecti.

Signa amittere valdè dedecorosum erat.

Hæc enim suscipit Aquilam. quod præcipuum signum in Romano est semper exercitu.] Aquilam præcipuum in legione signum fuisse historiæ mille locis indicāt, ex quibus etiam illud discimus, Aquilifero hoc signum in hostes ferente, aut Imperatore id in hostes confertos, aut castra hostium proiiciente, partam sæpe Romanis victoriam. Primum eius rei exemplum apud Florum lib. 1. cap. 11. apud Ammianum. lib. 16. Aliud apud Cæsarem lib. 4. belli Gallici, apud Liuium lib. 3. extremo & lib. 34. Apud eundem lib. 4. cōsul signum in castra hostium iniicit, quò acrius subeant milites. Quin imo non veritus R. Seruilius Priscus dictator, vnum ex signiferis suis occidere, quòd in ipso dimicandi ardore lentius procederet in hostem. Liuio teste lib. 4 Caussa proiiciendorum in hostes signorum, quod summum dedecus esset militibus, signa amittere, aut deserere. indicat Ouidius 3. Fastorum:

Non illi cœlo labentia signa tenebant,
Sed sua, quæ magnum perdere crimen erat.

Id porro

Vna aquila tantum in singulis legionibus. Signa tot, quot cohortes.

Id porrò tyrones ex me discere cupio, in quaque legione vnam tantùm aquilam fuisse; signa plura. imo tot, quot erant cohortes. Vegetio teste lib.2.cap.13.& Lucano poëta lib.primo:

——— per signa decem felicia castris,
Pérque tuos iuro quocunque ex hoste triumphos.

Aquila quanta, & ex qua materia.

Accedit & Tacitus primo Annalium: *Eo furoris venêre, vt tres legiones miscere in vnam agitauerint, depulsi æmulatione, quia suæ quisque legioni eum honorem quærebant, aliò vertunt, atque vna tres aquilas, & signa cohortium locant.* De cetero qualis,& quanta, & ex qua materia ea aquila fuerit, tradit Iustus Lipsius in Commentario suo ad Annales Corn. Taciti. de eadem Dio in Pompeio: *Aquila aurea, sic enim appellatur, quæ sacellum habet perexiguum,in quo collocata est, quæ longissimæ hastæ adfixa, gestatur in omnibus exercitibus, ex delectu comparatis; cuius quidem hastæ pars inferior peracuta est, ita vt poßit in terrã defigi. ea inquam aquila cum Crasso Euphratem transire noluit, sed terra vix potuit auelli.* Istiusmodi aquilæ cum sacellis in nummis, ni fallor, visuntur. vnus apud me (quem dono accepi ab adolescente nobili Bartholomæo de Treslong) Imperatoris Constantini cum hac inscriptione CONSTANTI. . . . . . In cuius altera parte ea signa, hac forma, quæ mihi illa sacella aquilarum videntur.

Aquilæ sacella.

Nummus Constantini.

Aquilæ signum Iuppiter inuenit.

Aquilæ primam inuentionem Ioui ferè tribuunt,quem illa,pro insigni, vsum ferunt,alij in naue,alij in legione. qua de re videndus Lactantius, & Isidorus lib.18.cap.3.Sunt qui ad Romanos à Troianis translatum putent; inter quos Mapheus Vegius. *Atqui legionibus Romanis aquilam C.Marius in secundo consulatu suo propriè dicauit. erat & antea prima cum quatuor aliis, lupis,minotauris,equis,apris, quæ singulos ordines anteibant. Paucis ante annis sola in acie portari cœperat,reliqua in castris relinquebantur. Marius in totum ea abdicauit. ex eo notatum, non ferè apud legiones vnquam hybernatum esse, in castris,vbi aquilarum non sit iugum.* quæ verba Plin. ex lib.decimo Naturalis historiæ. cap.4. & notauit Batauiæ nostræ alterum decus Hadrianus Iunius, libro 3. Animaduersionum cap:2.de Minotauro,de manipulis, de imaginibus Imperatorum,& pilis, de labaro, alibi dicturus sum: de apris Festum audiamus: *Porci effigies inter militaria signa quintum locum obtinebat,quia confecto bello,inter quos pax fieret,cæsa porca fœdus firmari solebat.* De ritu isto fœderis ineundi,consulendus Liuius lib.primo, Varro de re rustica lib.2.cap.4.Virg.Æn.8. Quintil.lib.8.cap.3. Festus in *fœdus* & *feciales*. Ceterùm ad signa nos redire oportet,quorum primam in bello

A Troianis ad Romanos manauit.

Lupi, minotauri,equi, apri inter signa militaria.

Porcus quinto loco inter signa.

AEgyptij primi inuentores signorũ bellicorũ.

bello originem ſolicitè quandoque quæſiui, & Ægyptiis nunc video tribuendam, apud quos magna religione cultum Taurum, Apim, cæteraque animalium genera hiſtoriæ, ac Poëtæ loquuntur. Cauſſam eius latriæ ſolus Diodorus Siculus edocere poteſt, qui libro ſecundo auctor eſt, veteribus illis Ægyptiis nullam omnino militarẽ diſciplinam fuiſſe, & cum à vicinis bello ſæpius ſuperarentur, excogitaſſe ferre aliquod inſigne, quod milites ſequerentur. Figuras igitur animalium, quæ pòſt coluerunt, in tabulis pictas ductores eorum in bello tuliſſe. inde cognitum, ſeruatumque, ſub quo militaret quiſque ordine, victoriamq. conſequutos. Porrò vt litteras, & ſigna in vexillis Rom. fuiſſe Vegetius ſcribit lib. eod. cap. 13. vt eas litteras milites legentes, vel inſpicientes, aberrare in quantouis tumultu à ſuis non poſſent: itidem veroſimile eſt figuras illas beſtiarum non pro nudo, & muto ſigno ab Ægyptiis prælatas, ſed vt pro litteris, & ſcriptura eſſent. ſolet enim is populus, ſingulis figuris, ſeu litteris, ſingula nomina exprimere, & verbis nonnunquam ſignificare ſentẽtias totas, ſic *vultur, naturam ſignificabat: auis, regem.* Ammiano teſte lib. 17. de cæteris Ægyptiorum Hieroglyphicis notis adnotarunt Diodorus lib. 4. Strabo, Plinius, Plutarchus, Sozomenus, & ſacræ hiſtoriæ non indiligens auctor Ruffinus. Cæterùm ne quis hunc diſciplinæ militaris ritum temerè ab Ægyptiis à me deriuari contendat, doceo optima quæque militaria præcepta ab Ægyptiis ad Spartiatas, ſeu Lacedæmonios per Lycurgum tralata, teſtantibus ſcriptoribus aliis, & diſertim ipſo Plutarcho in vita Lycurgi. Deinde ab his, vt etiam à cæteris Græcis multa ad Romanos manaſſe, teſtis mihi, qui inſtar omniũ eſt, M. Tullius Cicero, in prima Tuſculana, in epiſtola prima ad Q. fratrem, & ipſe adeo Vegetius lib. 3. prologo lib. 3. cap. 10. & lib. 3. cap. 17.

In vexillis Rom. ſigna, & litteræ.

AEgyptiorum notæ Hieroglyphicæ.

Lacedæmonij omnem ferè diſciplinam militarem ab AEgyptiis acceperũt. Romani à Græcis.

Hæc imagines Imperatorum, & præſentia ſigna veneratur.] In codice M. *hic imagines Imp. & præ. ſigna venerantur.* Magna olim militaribus ſignis deuotio, religioque delata eſt, *numina legionum* appellat Tacitus 2. Annalium. alibi *bellorum Deos.* adorari quoque ſolita oſtendam infra de *Labaro.* Imperatorias autem imagines in ſignis militaribus fuiſſe teſtantur Iſidorus lib. 17. cap. de ſignis, Sueto, Tacitus non vno loco. Vnius Herodiani teſtimonium audi ex lib. 8. in vita Maximini: *Poſtquam de ſignis militaribus illius imagines detraxerunt, prodeuntem mox tentorio cum filio, vt ad eos loqueretur, continuò obtruncant.* Quo ex loco & illud didiciſti, cùm ad defectionem res tenderet, imagines illas à ſignis fuiſſe reuulſas, quod & Tacitus primo hiſtoriarum, & quarto hiſtoriarum teſtatum reliquit. Neque eius ſolummodò, qui exercitus in præſentiarum regebat, imago in ſignis colebatur, ſed & aliorum, quibus Imperator hoc permittebat. Suetonius Tiberio: *Quædam munera Syriacis legionibus dedit, quòd ſolæ nullam Seiani imaginem inter ſigna coluiſſent.* Imperator Macrinus in honorem filij ſui, in caſtris ſigna, & vexilla

Signis militaribus multum religionis deferebant.

Imagines imperatorũ in ſignis.

Imagines iſtæ auulſæ in defectionibus.

Quorum imagines in ſignis poſitæ.

vexilla Antoniniana fieri præcepit. vt auctor est in Anto. Diadumerio Ælius Lampridius. Etiam eorũ quibus id populus deferebat. Tacitus 4. Annal. *Simul populus effigies Agrippinæ, ac Neronis gerens circumsistit curiã.* Ibidem paullò pòst: *quid reliquum, nisi, vt caperent ferrum, & quorum imagines pro vexillis secuti forent, duces, imperatorésque diligerent?* Etiam eorum, qui ante vita functi erant. quod mihi indicare videntur Germanici verba, apud Tacitum, in concione ita exclamantis: *Tua diue Auguste cœlo recepta mens, tua pater Druse imago, tui memoria, iisdem cum militibus, quos iam pudor, & gloria intrat, eluant hanc maculam.* Imperatores Rom. post mortem tantùm in Deos referri solitos alibi doceo: horum quoq. signa in castris ab obitu, Deorum simulacra appellare videtur Tacitus Annalium quintodecimo: *Magna vtrimque specie, inde eques compositus per turmas, & insignibus patriis: hinc agmina legionum stetere fulgentibus aquilis, signísque, ac simulacris Deûm in modum templi.* Atque illa opinio mea de hoc loco Taciti; quanquam istic vir doctissimus vocem *Deûm* tanquam additiciam, inducendam censuerit. Sueto. Calig. *Aquilas, & signa Romana, Cæsarúmque imagines adorauit.* cap. 14. Neque solis in imaginibus, is honos mortuis habitus. Nam apud Macedones & Tabernaculum Alexandri in castris semper erectum, etiam post mortem. Plutarcho, & Diodoro auctoribus. Imaginum ille vsus, cùm ob alias, tùm etiam ea de caussa, vt opinor, inuentus; vt milites in expeditionibus eas intuentes, tam defunctorum, quàm viuorum memores, studio imitationis in hostem audacius irent, & ob venerationem, militarem disciplinam diligentius seruarent. Non absimilis ritus apud antiquos in gymnasiis, vbi non modò simulacra Deorum, sed & Philosophorum imagines proposuêre. De priori testis Apuleius in lib. de Dogmate Platonis, vbi de ara, Cupidini in Academia consecrata. testis quoque Lactantius lib. 1. cap. 20. De altero multa Sidonius Apollinaris ad Faustum scripserat, quæ ab eo post mutuatus Petrus Crinitus lib. 1. de honesta disciplina. cap. 11. eoque pertinet inscriptio vetus, quæ Romæ in Auentino ad D. Alexij.

> Etiam imagines defunctorum in signis.
>
> Imagines illas defunctorum, simulacra Deûm videtur appellasse Tacitus.
>
> Taciti lectio confirmata.
>
> Alexãdri tabernaculum in castris etiam post morté erectum.
>
> Imagines, quare videantur gestatæ.
>
> Imagines Deorũ in gymnasiis. Ibidem & Philosophorum.

TI. CLAVIVS. SECVNDVS. COACTOR. CVM. TI. CLAVDIO
TI. QVIR. SECVNDO. F. VIATORIBVS. III. VIR. ET. IIII. VIR.
SCHOLAM. CVM IMAGINIBVS. ORNAMENTISQ.
OMNIBVS. SVA. IMPENSA. FECIT

Athenæus lib. 5. in descriptione nauis quadraginta ordinum varia animalia expressa agnoscit, etiam duodecim cubitorum, id an ad hostium terrorem, iudicent alij. Inter nummos M. Antonij, esse scio vbi in nauis prora Antonij caput expressum est.

> Imagines imperatorum in nauibus.

Nummus M. Antonij.

Imagines bonis ducibus etiã in vrbe erectæ.

Neque solùm in castris, & bello, honorem illum viris magnis, bonisque ducibus Romani deferebant. Romæ enim viuorum quoque Imperatorum imagines erectæ, cultæ, Suetonius Calig. Etiam in prouinciis imagines, & titulos honoris caussa, tribuni militum viui, & alij meruêre, Suetonus Tito. Etiam in pompis publicis ducum defunctorũ imagines Romæ circumuectæ, testes mihi Appianus de bello Hispan. de Scipionis sola imagine ex capitolio tracta, cum aliorum ex foro traherentur. & Valerius Maximus lib. 6. cap. 15. Fuit & alibi magna antiquorum superstitio circa maiorum imagines. Nam in atriis domorum cereæ imagines singulis disponebantur armariis, has ita colebant, ac si illi, quorum vultus exprimebant, vixissent. Diebus festis, & in lætitia, sertis, floribusque ornare, præsertim die natali, solebant. In luctu, tanquam conscios, deformabant. in exsequiali pompa extra ædes proferebant, & longa serie, velut familię decora repræsentabant. Docet Tacitus 4. Annalium, Iuuenalis satyra 6. & 8. & obseruauit Alexander Neapol. lib. 5. cap. 24. & lib. 3. cap. 7. Præterea, vt imagines illæ atrienses, item signa legionum in lætitia, obuiam itionibus ornabantur. Claudianus:

Etiã tribuni imagines & titulos in prouinciis meruerunt.

Imagines ducũ in pompa publica circumuectæ.

Imagines in atriis domorum.

Eædem quomodo cultæ.

In funere elatæ hæ imagines.

Signa militaria quando ornata.

Lætatúrque tamen, Mauortia signa rubescunt
Floribus, & subitis armantur frondibus hastæ.

De quo ritu præclarè amicus noster Iustus Lipsius apud Tacitum. Etiam vncta signa in lætitia legimus apud Plinium lib. 13. Naturalis historiæ cap. 4. Eodem modo & simulacra quondã præter coronarum ornatum, & vnguentis vncta, primus obseruo ex Minutio Felice: *Non boni viri est*, inquit, *Marce frater hominem domi, forisque lateri tuo inhærentem, sic in hac imperitiæ vulgaris cæcitate deserere, vt tam luculento die, in lapides eum sinas impingere, effigiatos sanè, & vnctos, & coronatos.* Sed ad formam signorum transeamus. Aquilæ quales fuerint, manifestum ex nummis, quos huic commentario plures inserui. Signa reliqua non aliud olim, quàm oblongæ hastæ, quibus in summo breue transuersum appositum lignum tantùm non ad formam crucis. In medio titulus COH. VI. COH. VII. &c. pro numero. quod apud Tacitum docet I. Lipsius. Cæterùm quod pilæ signum ad solas Imperatorum imagines quidam trahere velint, quæ tanquam clypei, & velut in suggestu altera super

Simulacra etiã vncta.

Signa cohortium qualia.

super alteram ponuntur, nondum mihi persuadere potuerunt. Isidorus lib. 18. cap. 3. *Pilam*, inquit, *in signa constituisse fertur Augustus, propter nationes sibi in cuncto orbe subiectas, vt magis figuram orbis ostenderet.* Imperatorum imagines signa diuersa fuisse, ab aquilis, & reliquis signis, dubiũ esse cuiquam non potest. Vegetius hoc lib. cap. 7. *Aquiliferi, qui aquilam portant. Imaginarij, vel imaginiferi, qui Imperatoris imagines ferunt.* Tum & illud nemini ignotum, pilas illas, circulos, siue clypeos, in omnibus ferè signis conspici. quod sciunt qui veterum monumenta, & nummos tractant. Videbis infra in nummis Galbæ ex quibus ostendo ritum, & morem veterum qui fuit in alloquendo exercitu. Et ibi pilas illas conspicies supra se mutuo positas. etiam in iis hastis in quarum summitate insidet aquila. Hoc amplius similes clypei, seu globuli reperiuntur in nummis C. Valerij Flacci cos. anno Vrbis DCLX. In nummis C. Flauij Fimbriæ cos. anno DCXLIX. In nummis M. Cornelij Cethegi cos. anno DXCIII. Neque tamen libera rep. in iis signis cuiusquam imagines poni potuerunt. Vides quàm obscura hæc res sit.

Pila inter signa militaria.

Imagines diuersa signa ab aquilis.

Pilæ seu globuli siue circuli in signis etiam libera rep.

Habet pedites mille centum quinque.] Si numerus hic rectè se habet, vt eum tuentur omnes libri, erant in millenaria cohorte gregarij pedites mille, quinque item Ordinarij, à quibus illi regebantur. teste Vegetio hoc libro cap. 8. Sed quid illis centũ qui supererant faciamus? eos dico esse decanos, & capita contuberniorum. tot enim arithmetica demonstrabit, si secundum disciplinam militarem, atque ipsum Vegetium hoc libro. cap. 13. & cap. 25. singulis contuberniis, id est, decem militibus singulos præfeceris decanos. Eo posito recta etiam erit numeratio totius legionis, quam Vegetius fuisse indicat peditum sex millium centum, equitum septingentorum, viginti sex. Tantum enim videbis hominum si cohortis primæ peditibus. 1105. addideris nouies 555. Et primæ Cohortis equitibus qui sunt. 132. addideris nouies 66. Cæterùm vt primæ cohortis pedites interpretati sumus, itidem de aliis faciendum est cohortibus, in quibus singulis pedites sunt 555. In his prior ille numerus, quinque centurias indicat, secundus quinquaginta decanos, qui in singulis centuriis decem esse debent. tertius vero numerus ipsos quinque centuriones. Sed nunc ad turmas, in quibus singulis equites 32. numerantur. Tales in prima cohorte quatuor, efficiunt simul equites 128. sed qui desideratur hic numerus, vt computus cum Vegetio conueniat, eos dico esse quatuor decuriones qui singuli singulis turmis præpositi, secundum Vegetium hoc lib. cap. 14. In reliquis cohortibus equites 66. qui numerus complectitur duas turmas cum duobus decurionibus.

Millenariæ cohortis explicatio.

In ea centum decani.

Decanus vndecimus erat, & caput contubernij.

Legio pedites habet sex millia centum: equites DCCXXVI.

Cohors prima, seu millenaria habebat equites CXXXII.

Reliquarum cohortium explicatio.

In quibus singulis quinque centuriones & Decani L.

Decani in singulis centuriis decem.

Turma erat equitũ XXXII.

Primæ cohortis equites explicati.

Equites loricatos centum triginta duos.] Membranæ. H. *duo.* & ita veteres, quarto casu, *duo*, declinasse alibi doceo. Abeunt nescio quò S. N. & duo Susij, in quibus legitur *triginta sex*, augent enim hanc mil-

Duo, pro duos.

Dissensio librorum in numero millenariæ cohortis.

liariam cohortem, quatuor equitibus. Itidem faciunt in numero legionis infra hoc eodem capite, vbi duo Susij C.S.N. Et ipse H. (consentiente etiam vtrobique Accursio nostro in l. 2. ff. de his qui notantur infamia.) equites recensent *septingentos triginta*, cùm in aliis ponantur solùm *septingenti viginti sex.* vt iam antè inita ratione declarauimus. Sed de hac pugna pòst agemus.

Et legionis.

Hæc caput est legionis.] In H. & altero Susij, *Hæc prima est apud legiones.*

Et appellatur cohors quingentaria.] Exemplar M. *quinquagenariam* cohortem vocat. H. *quinquagintariam.* sed operarum illa menda sunt, nam vt prima cohors millenaria vocata fuit, à numero gregariorum militum; itidem hæc, & sequentes omnes, à quingentis gregariis, quingentariæ rectè appellatæ. Spartianus in Hadriano cohortis quinquagenariæ meminit, ea autem quingentaria vocãda est, aut ego, quænam illa sit, planè ignoro.

Quingentaria cohors. vnde dicta.

Spartiani locus suspectus mihi.

AD CAPVT SEPTIMVM.

Principalium militum, & (vt proprio vtar vocabulo) principum nomina] legendum *principiorum nomina*, iubentibus omnibus libris. & errant, qui principia in ordinibus tantũ fuisse existimant. Nam *principia* milites ipsi dicebantur, & quidem castrẽsi vocabulo, etsi etiam principes vocati. sed iis moribus hodie viuitur, non credunt, nisi testes demus. Frontinus, qui ad manus est, lib. 2. strateg. cap. de insidiis, numero 30. *quo missa principia quietem omnibus castrensibus dabant.* Ammianus lib. 15. *Et sensim cum principiorum verticibus secretius collocutus, iisdem magnitudine promissæ mercedis adnisis, cultu purpureo draconum, & vexillorũ insignibus ad tẽpus abstracto, ad culmen imperiale surrexit.* Idem. lib. 22. *Præsentibus Iouianorum, Herculianorumq́ principiis & tribunis.* Idem lib. 25. *Collecti*, inquit, *duces exercitus, aduocatisq́ legionum principiis.* Itidem & *numerorum principia*, idem Ammianus vocauit lib. 28. extremo. hæc cui non facient satis, is adeat. l. primam. C. de veteranis. & l. iubemus. C. de erogatione militaris annonæ. ibi enim confirmatam hanc meã opinionem videbit satis superque. nec dubito, quin statim pedibus in meam sententiam iturus sit.

Principia ipsi principes vocat, more castrensi.

Explicata l. primа. C. de veteranis. & l. iubemus. C. de Erogat. milita. annonæ.

Tribunus maior per epistolam sacrã Imperatoris iudicio destinatur.] Scrinia Imperatorum diuersa fuerunt, inter ea scrinium sacrarum epistolarum. ibi hæc epistola scripta, tradita, & ibidem conseruatum fuit eiusdem exemplum, vt infra docebo.

Scrinia Principum diuersa fuerunt.

Quos ex tribu primus Romulus legit.] Tribunos à Tribu vocatos certum est, tres autem ex numero tribuum à Romulo primum lectos testãtur Liuius, Auctor de viris illustribus, Plutarchus in Romulo.

Tribuni à tribu

Postea

Postea exactis regibus, & libera Repub. dum magna contentio fuit de plebeis ad consulatum admittendis: cò dilapsi sunt, vt tribuni militum consulari potestate, partim ex patribus, partim ex plebe crearentur. & & creati indictis comitiis tres, anno Vr. conditæ c c c x. teste Liuio lib. 4. & Dionysio Halicar. lib. 2. Inde etiam ab interrege L. Valerio Potito, & sequẽtibus comitiis, sæpe sex creati eadem potestate. Liuius lib. 5. Etiam decem numero creati fuerunt, & amplius. Pomponius ICtus. in l. 2. ff. de origine iuris, *hiq; cõstituti sunt vario numero, interdum etiam viginti fuerunt, interdum plures, nonnunquam pauciores.* Locus ille maximis in Gallia viris, G. Budæo, & Lud. Russardo, suspectus, quòd non meminerint viginti lectos esse, ideoq. legunt, *interdum etiam seni fuerunt.* Viginti lectos fuisse ex ipso Liuio docebo, at plures lectos non memini. Liuius lib. 3. *Ibi,* inquit, *coniuncti alteri exercitui, viginti tribunis militum negotium dederunt, vt ex suo numero duos crearent, qui summæ rerum præessent. M. Oppium, Sextum Manilium creant.* factum auté id cum à patribus plebs secessisset, decẽ tribunis in Vrbe, decem itidem in castris electis, vt ab eodẽ Liuio docemur. Deinde placuit, nõ comitiis, sed suffragiis ad legiones Tribunos militum fieri. Q. Seruilio Ahala, L. Genutio secũdùm coss. anno Vrbis c c c x c i. vt auctor est Liuius lib. 7. A consulibus, dictatoribus, lectos *Rufulos,* mox *Rutulos* appellarunt, à Rutilio Rufo cos. qui de imperio illorũ primus tulerat, testes Asconius Pedianus, & Festus. Qui populi suffragio, & Tribuni plebis rogatione fiebant, dicti Comitiati. qui militum suffragio in castris fiebant, dicti Suffecti. Tandem ad Imperatores, cùm tota re Romana, hæc potestas quoq. deuoluta. ij tribunos delegerunt homines insigni testimonio, in quibus esset specimen magnæ, & expertę virtutis. quorũ munus quale fuerit, disce ex Vegetio hoc lib. cap. 12. Hadrianus Cæsar post Octauiũ primus disciplinæ militaris restaurator, non alios, quàm prouectæ ætatis viros, prudentiæ summæ, doctos ætate, & vsu, ad tribunatum euexit. neminem ad eum gradũ prouexit, nisi plena barba, aut eius ætatis, quæ prudentia, & annis tribunatus robor impleret, quemque non honor militum, sed iustitia commendaret. testante in eius vita Spartiano. Fuit auté prisci moris, vt cùm Princeps ad tribunatum quempiam eueheret, gladium ei in manũ daret, insigne imperij, dicens: *En accipe gladium, quòd si hic quidem Principe dignus est, vtere pro me.* Notauit hoc Crinitus lib. 5. cap. 6. Eadẽ vsus formula Traianus, cùm Suram prætorianis cohortibus præfecit: *Accipe,* inquit, *gladium, quem pro me, si benè, atque ratione imperauero, distringes: sin minus, eo ad interitum meum vtere.* Dio in Traiano. Suidæ verba adiicio, quod ipsa Græca, nescio quo pacto, cultius, atque grauius rem ipsam exprimere videantur. sunt auté hæc: δέξαι τὸ ξίφος τοῦτο, καὶ εἰ μὲν καλῶς ὑπάρχω, ὑπὲρ ἐμοῦ, εἰ δὲ μὴ, κατ' ἐμοῦ χρῆσαι. Hũc morem, vt & alios multos veteres, subobscurè attingit Martialis lib. 14. epigram. 32.

Tribuni militũ consulari potestate.
Partim ex plebe, partim ex patribus.
Tres numero.
Sex numero.
Defensa partim lectio in l. ff. de orig. iuris.
Tribuni consulari potestate viginti.
Tribuni militũ comitiis fieri desierunt.
Lecti suffragiis ad lectiones.
Rufuli alij.
Alij Comitiati.
Alij Suffecti.
Tribuni creati à Principibus.
Et quales.
Hadrianus Cæsar militaris rei restaurator.
Quales ipse Tribunos legerit.
Tribunorum creandorum ritus.
Gladius tribunorum insigne.

Militiæ decus hoc, & grati nomen honoris,
Arma tribunitium cingere digna latus.

Longior interdum ſum, quàm volo, ſed quia hęc prouincia ſuſcepta eſt, ſatisfaciendum iis eſt, quibus hoc meo labore gratum facere volui, id eſt humaniorum litterarum, & ipſius etiam antiquitatis ſtudioſis. quare facere non poſſum quin ſubiiciam & alterum inſigne Tribunorum, de annulis, quibus ab aliis diſtincti erant caligatis, ad imitationē ferè conſuetudinis vrbanæ. Vt enim ciues Romani annulos aureos geſtare non poterant, niſi qui ſenatorij ordinis eſſent, & equeſtris, auctore Dione in Auguſto: & quemadmodum annuli equeſtrem ordinem, à plebe; & rurſum tunica ſenatum ab annulis diſtinguebat, teſte Plinio lib. 33. cap. 1. eodem modo etiam belli, Tribunos militares annuli aurei, à cetero militum vulgo ſecernebant: cùm hi ferreis tantùm, illi ſolis aureis vterentur. vt me docuit Appianus de bello Punico. At poſtea Imperator Seuerus militarem diſciplinam omnem, ducumque reuerentiam ſubuertens, primus frumenti ſummam militibus adauxit, annulisq. aureis vti paſſim permiſit. auctorem habeo Herodianum lib. 3. de Carthaginenſibus quoque illud memoriæ proditum eſt, pro expeditionum numero, in quo meruiſſent, annulorum ornatum retinuiſſe. Ariſto. in polit. Crinitus lib. 4. de honeſta diſciplina cap. 12. Sed & ea inſignia quibus Centurio decorabatur huc pertinere arbitratus ſum. Is vitem accipiebat, eaque milites, puta ob leuiora delicta, puniebat. qua de re alibi nobis ſermo erit. Interim ne hoc adfirmaſſe tantùm videamur, confirmandum auctoritate veterum ſcriptorum. Lucanus lib. ſexto, de Scæua Centurione:

> Tribunorū alterum inſigne. Senatorij ordinis annulos aureos geſtabant. Item equeſtres. Hi annulis à plebe diſtincti. Senatores ab equitibus tunica diſcreuit. Tribuni militum annulis aureis vſi. Ferreis ceteri milites. Seuerus diſciplinam maiorū corrupit. Annulos paſſim aureos permiſit. Annulos pro expeditionum numero Carthaginienſes adſeruarunt. Centurionis inſigne, vitis.

Scæua viro nomen, caſtrorum in plebe merebat,
Ante feras Rhodani gentes, ibi ſanguine multo
Promotus, Latiam longo gerit ordine vitem.

Item Silius Italicus de Ennio poëta:

Ennius antiqua Meſſapi ab origine Regis,
Miſcebat primas acies, Latiaq́; ſuperbus
Vitis adornabat dextram decus. ———

Ordinarij dicuntur, qui in prœlio primos ordines ducūt.] Certandum denuò, cum illa veteri hydra variorum capitum, quod velim liceret rarius facere. In C. & P. *qui prœlio præſunt, & primos*, &c. M. *qui primi ſunt, & quia ord. du.* S. *quia primi ſunt, ordines dicunt.* N. *qui in prœlio quia primi ſunt, ordines ducunt.* Nec video quid ex iis melius edita lectione erui poſſit, cùm in prima, id eſt millenaria cohorte, quinque Ordinarij ponantur. hoc lib. cap. 8. & cap. 15. omnes in prima acie pugnantes principes, Ordinarios appellat. Subdubitare cœpi, an ſub illo, *ordines dicunt*, aliquid lateat. quaſi ipſos ordinarios milites, ordines vocarit, vt paullò antè principales, principia. qua phraſi, illa in Codice Iuſtinianæo,

nianæo, *apparitio, procuratio, officia*,&c.pro *apparitore,procuratore,officialibus*, seu *ministris*, &c.

Procuratio, apparitio. pro, procuratore, apparitore.

Flauiales item tanquam secundi Augustales à D. Vespasiano sunt legionibus additi.] Amissa libertate reip. quemadmodum ab Imperatoribus Roma. penes quos ius, arbitriumque rerum omnium fuit, multa immutata in re forensi, Sueto. Octauio. Idem factum ab iisdem & in re castrensi. nouæ militares leges, noua in castris instituta, noua arma, noua etiam militum nomina interim introducta. de Augustanis, quos Neronem: de Dacisianis, quos diuum Claudium milites legisse ferunt: de Ostensionalibus, scribit Alexander Neapol.lib. 6. cap. 22. De Iouianis & Herculianis supra à me dictum est, item de Primanis, secundanis, decimanis, vigesimanis, &c.

Principes Romani in re forensi multa immutarunt. Item in disciplina castrorum. Augustani milites.

Imaginarij, vel imaginiferi, qui Imperatoris imagines ferunt.] Codex H. comma illud, *vel imaginiferi*, non recipit. alij mss. & excusi loco *ferunt*, legunt, *portant*, & sic aquiliferi, & signiferi dicuntur portare, hoc eodem capite.

Optiones ab optando appellati, quod antecedentibus ægritudine præpeditis, hi tanquam adoptati eorum, atque vicarij solent vniuersa curare.] *Procurare*, scribunt alter Susij, & H. sed hic totum illud *antecedentibus ægritudine præpeditis*, respuit. Iterum ille Susij, & H. *hi tanquam adoptati, cum eorum vicario solent vni: procurare*, eam lectionem vt minus ausim recipere, facit quod optiones tribunis, centurionibus, decurionibusque fuisse videam, vicarios autem eosdem habuisse nondum didicerim. De optionibus decurionum disertè Varro lib. 4. de lingua Latina, *Decuriones dicti, qui ab eo in singulis numeris sunt etiam nunc terni, quos hi primò administros ipsi sibi adoptabant, Optiones vocari cœpti, quos nunc propter ambitionem tribuni faciunt*. De Optionibus ita Nonius Marcellus: *Optiones in cohortibus, qui sunt honesti gradus, vt optatos, quod est electos, & adoptatos, quod adscitos*. Varro lib. 3. de vita pop. Rom. *Referentibus centurionibus adoptati in cohortes subibant, vt semper plenæ essent legiones à quo optiones in turmis decurionum, & in cohortibus centurionum appellati*. declarat quoque inscriptio vetus:

Vicarios an Tribuni habuerint. Decuriones qui. Tribunis non semper datum fuit optiones facere. Optiones supplendis legionibus.

C. LVCILIVS. C. F. VEL. VINDEX
MIL. COH. VI. PRÆT. VIX. ANN. XXX.
MILITAVIT. AN. XII. PRINCIPALIS.
BENEFICIARIVS. TRIBVNI
DEINDE. OPTIO. IN. CENTVRIA

Optio teste Festo anteà dicebatur accensus, qui dabatur centurioni adiutor à tribuno. Si Catoni credimus, & decurionatus, & optionatus quondam fuerant bonis tantùm, ac strenuis parata. quod ille scriptum reliquit, in ea, quam apud equites habuit. Inclinante verò imperio alia huius verbi notio fuit. Iunius in suo Nomenclatore ex Suetonio Optionem in

Optio, dicebatur antea accensus. Optionis alia significatio.

nem interpretatus, qui excubiarum negotium obiret per oculatos inspectores, ipse excubiis præfectus. Certè apud multos, & idoneos scriptores optio, pro eo est, qui alteri vicariam operam præstat, neque id solùm in castris. Sic Speculator optionem habet apud Vlpianum. ff. de bonis damnatorum. & optio fabricæ est. l. vlt. ff. de iure immu. quem tamen custodem fabricæ ibidem interpretatus Turnebus.

Draconis signũ in singulis cohortibus.

Signiferi, qui signa portant, quos nunc Draconarios vocant.] Cur ipsis signiferis id nomen Vegetij æuo, docet hoc libro cap. decimo tertio: *Dracones etiam per singulas cohortes à Draconariis feruntur ad prœlium.*

Tesserarij.

Tessera, vocale signum.

Tesserarij, qui tesseram per contubernia militũ nunciãt.] Nuntiabantur tesseræ scriptoris nostri ætate, & antea, signa vocalia alibi appellauit, quòd voce humana pronuntiarentur, vel in vigiliis, vel in prœlio lib. 3. cap. 5. At stante republica alius modus dãdæ tesseræ fuit.

Tessera per taleolam data.

taleola enim illi vsi, seu tabella lata inscripta, πλατεῖον Polybius appellauit, & ξυλήφιον. vt notat Turnebus lib. 19. Aduers. cap. 26. Glossariũ vetus, Tesserarij γραμματεῖς. Istiusmodi quoque tesseræ oleariæ, cœnariæ, ærariæ, frumentariæ illæ, de quibus passim in historiis. quibus oleum, cœna, æs, frumentum Romæ præberetur. expressas videre est in nummis duobus congiar: quos eruditissimus, & omnis antiquitatis inuestigator diligentissimus Io. Sambucus Pannonius edidit. Tesseras autem frumentarias ex ligno & plumbo fuisse docuit I. Lipsius in suis electis. addo ego etiam ex ære fuisse. testis constitutio Valentiniani, & Valentis l. quinta. Cod. Theodo. de annonis ciuicis. Redeo ad tesserarios. Probat etiam Iacobus Cuiacius lib. 7. obseruationum. cap. 33. idque ex Plutarchi Galb. Tesserarij, & optionis nomine significari eos, qui nuntiorum & ὀπτήρων, id est speculatorum ministerio funguntur: ex quo loco apparet non mutatione litterarum dici Spiculatores, quasi ab spiculis potius ea appellatio sit; sed quod ij sint in speculis. posterior ætas Scultatores nuncupauit, quasi auscultatores. hinc nocturnarum excubiarum tesseras, ex eo ordine, qui tractant, Tesserarij dicti sunt. hactenus Cuiacius. vide si vacat & Turnebum lib. 4. Aduers. cap. 7. & Iustum Lipsium in primum histo. Taciti. Fuerant nihilo minus etiam alibi vsurpatæ in re militari tesseræ, ac tesserarij. nam & profectionis tesseræ datæ, Veg. hoc lib. cap. 9. Data etiam tessera ituris in prœlium Veg. lib. 3. cap. 5. Appianus bellorum ciuilium lib. 2. in pugna Pharsalica, Pompeianis *inuictum Herculem*: Cæsarianis *Venerem victricem*, pro tessera fuisse, scribit. idemque memorat Ammianus lib. 2. Iterum Ammianus: *Tessera*, inquit, *solenni armatos omnes celeri eduxere procursu.* lib. 14. & lib. 31. Data itidem militibus pransuris. Liuius: *Consul extemplo tesseram dari iubet, vt prandeat miles.* lib. 9. Tessera quoque ex hibernis milites euocati. Ammianus: *Nondum adulto vere missa per militares numeros*

Tesseræ frumentariæ.

Illæ ex ligno, & plumbo.

Etiam ex ære.

Speculatores cur sic vocati.

Tesserarij.

Tessera profectionis.

Tessera prœlij.

Tesseræ Pharsalicæ pugnæ.

Tessera prandij.

Tessera euocationis.

meros

meros expeditionali tessera, cunctos transire iussit Euphraten. lib. 23. Nunc eò veniendum est, vt discamus à quo tessera illa vigiliarum dari solita, & per quem peti, & distribui seu nuntiari. Vegetius à præfecto legionis petendam dicit lib. 2. cap. 9. *Vigiliarum,* inquit, *siue profectionis tessera ab eodem petebatur.* Polybius verò à Tribuno datam vigiliarum tesseram auctor est. Hæc ita obseruata si in exercitu non erant, qui maiorem potestatem haberent. Si enim Imperatores, & Duces exercitus præsentes erant, ipsi tesseram dabant. Vegetius ipse indicat lib. 3. cap. 5. *Pro signo dicitur, vtputa: victoria palma, virtus, Deus nobiscum, triumphus Imperatoris: & alia, quæcunque voluerit dare is, qui in exercitu habet maximam potestatem.* Idemque pro me testatur Plutarchus in Sertorio. Ab hoc ipsi Tribuni petere debebant, & inde ipsi militibus distribuebant, vt videre est apud Appianum lib. 5. bellorum ciuilium: *Tum Lucius,* inquit, *Tribunos misit, vt tesseram à Cæsare acciperent. illi attulerunt ei matriculam, sicut hodiéque mos est, cum Tribunus petit tesseram, Regi offerre præsentem numerum in libello Diario.* Reliquum etiamnunc & illud est docere, quis primum distribuendæ tesseræ inuentor fuerit. indicat Plinius: *Ordinem exercitus, signi dationem, tesseras, vigilias inuenit Palamedes bello Troiano.* lib. 7. Naturalis historiæ cap. 56.

Tessera vigiliarum à præfecto legionis data.

Data ab Imperatoribus, & ducibus.

Tesseram tribuni distribuebant.

Tesseram quis primus in bello dederit.

Vigilias quis primus inuenerit.

Campigeni, hoc est antesignani ideo sic nominati, quia eorum opera, atq. virtute exercitij genus crescit in campo.] M. *Campigeni, hoc est antesignarij, ideo sic vocati.* Illos antesignanos H. appellat, *antesigna.* Neque minus dissentiunt veteres libri in sequentibus. In M. legitur, *quia eorum op. atque virtute gens crescit in campo.* H. *exercitij ingens vis creuit campo,* etsi olim in eodem scriptum fuerit, *exercitus genus crescit,* &c. In codice trium coronarum, & mss. N. *exercitui ingens vis crescit in campo.* In altero Susianorum, *quia eorum ope, atque virtute vigens vis crescit in campo.*

Campigeni.

Metatores qui præcedentes locum eligunt castris.] Mensores porrò Vegetius postea vocatos dicit, qui in castris ad podisimum dimetiuntur loca, in quibus milites tentoria figant. Atqui Metatores istos alij antecessores vocabant. Mauritius in lib. de militia Romana: *Antecessores,* inquit, *qui ante agmen eunt, & loca castris metandis idonea deligunt, & vias, quà duci exercitus commodè possit, vident. Mensores, qui loca castris metandis metiuntur.* quæ fragmenta Mauritij cum aliquod aliis, apud Turnebum reperias lib. vigesimo quarto Aduersariorum cap. 16.

Metatores. Mensores.

Antecessores.

Eorum munus.

Beneficiarij ab eo appellati.] Dictos censet Vegetius ab eo, quòd beneficio tribunorum promouerentur. militum beneficiariorum meminit Cæsar tertio bellorum ciuilium. Atqui Sueto. Tiberio: *Venit,* inquit, *etiam in suspicionem per quosdam beneficij su icenturiones à commeatu castra repetentes.* De iisdem inscriptio in lapide Romano.

Beneficiarij, tribuni beneficio promoti.

D. M.
CORNELIO. MARCIANO
MILIT. COHORT
XII. VRB. BENEF
TRIBVN. QVI
VIXIT ANNO.
XXV.

Beneficiarij vacantes.

Aliter Festus libro secundo de significatione verborum: *Beneficiarij milites dicebantur, qui vacabant muneris beneficio. è contra munifices vocabantur, qui non vacabant, sed munus Reip. faciebant.*

Librarij.

Librarij ab eo, quòd in libros referant rationes.] De his accipienda illa inscriptio vetus Terraconensis nunquam ante hac euulgata.

C. TADIO. C. F. IANVARIO. PISAVRENSI.
VIXIT. ANN. XXXIIII. C. TADIVS
LVCANVS. LEG. VII. G. F. LIBR.
OPTIME. DE. SE. MERITO

Libratores.

Interpretor *legionis septimæ Geminæ Felicis librarius.* De libratoribus paulò pòst agemus. & de illis, mea opinione, hæc inscriptio accipienda non est.

Tuba directa.

Buccinatores, qui tuba, vel ære curuo.] Tubam directam ipse Vegetius infra describit lib. 3. cap. 5. Ouid. 3. Metamorpho.

Non tuba directi, non æris cornua flexi,
Non galeæ, non ensis erat. ———

Cornua in se reflexa.

Cornicines, cum cornibus in se reflexis, exprimendos curauit in sua castrametatione D. Guilielmus de Choul. Tubas directas videas passim in nummis veteribus, præsertim in quibus tropæa sunt.

Committere prœlium.

Vel buccina committere prœlium solent.] Verbum *committendi* hic amo. nam de exercitibus, & aciebus, quæ inter se componuntur, id est, in certamen, & pugnam exponuntur, dictum est. neque aliud quàm poëtæ istud:

AEre ciere viros, Martemq; accendere cantu.

Committere legiones.

Sic *prœlium committere, legiones committere*, Cic. dicebat. Sic *aciem committere* Florus lib. 1. cap. 5. & lib. 2. cap. 6. Itidem *bellum committere, profligare, conficere*, apud eundem lib. 2. cap. 15. eadem phrasi Suetonius dicebat, *Naumachiam committere* in Claudio. sic athletæ, gladiatores, etiā poëtæ ipsi, & oratores committi tralatè dicuntur. inde etiam *commissiones* declinatæ apud Plinium in epistolis, Macrobium Sueto. Aug. & alibi. Pro eodem etiam *componere* Latini dixerunt. Ausonius in monosyllabis:

Quis Mirmilloni componitur æquimanus? Threx.

Comparādi verbum eadem significatione.

Etiam *comparandi* verbum eadem significatione vsurpatum. Suetonius Calig.

Calig. *E ſpectaculis detractum repentè Threci, mox Hoplomacho comparauit.*

Armaturæ duplares, qui binas conſequuntur annonas.] Armaturæ *duplares* vel *duplices* Vegetio; *duplicari* Liuio lib.2. & Varroni,& in lapidibus *duplarij* dicuntur.his ob virtutem duplicia cibaria dabantur. διμοιρῖται Arriano & veteri Grammatico: διδραχμοπλῖται, Polluci vocati, quòd duos denarios mererent, cùm vnus eſſet ſtipendium Militi diurnum.Cæſar.3.belli ciuilis: *Quem Cæſar, vt erat de ſe meritus, & de rep. donauit milibus ducentis æris, atque ab octauis ordinibus ad primipilum ſe tranſducere pronuntiauit. cohortémque poſtea duplici ſtipendio, frumento, veſte, diariis, militaribus donis ampliſſimè donauit.* quem locum, ne quis miretur, ita lego cum doctiſſimo Petro Victorio. Turnebus tamen, & alij aliter eundem laudant.

Duplares & duplicarij.

Duplarij.

Ad podiſmum dimetiuntur loca.] In vno mſ. *demetiuntur*, aliis *metiuntur.* Podiſmum dimẽſionem pedibus factam interpretatur Guil. Budæus,ad l.vltimam.ff.de iure immunitatis.

Quid podiſmus.

Vel hoſpitia in ciuitatibus præſtant.] Solent menſores in adſignandis hoſpitiis, manu ſua domus deputatas militibus ſingulis enotare, & poſtibus hoſpitaturi nomen adſcribere. quod ſi quis deleuiſſet, falſi reus habebatur,ex conſtitutione Imperatoria.l.prima C.de metatis lib.12. Vbi autẽ iam ingrederetur miles,domo in tres partes diuiſa, primam eligendi facultatem dominus habebat, ſecundam miles, ſeu hoſpes,tertia iterùm ipſi domino relicta. quod quatenus obſeruatum fuerit,patet ex conſtitutione Arcadij & Honorij l.2.C. de metatis. & nouella. 129. De tranſitu militum. Concedebatur tamen ſola hoſpitalitas ſub hac conditione,vt nihil ab hoſpite, quod vel hominum,vel animalium paſtui neceſſarium foret,poſtularetur. l.5. C. dicto titulo. Immò neque culcitas,non lignum,non oleum extorquere poterant.l.vnica. C. de ſalgamo hoſpitibus non præbendo. Imò nec lignum prouinciali, nec operam vllam à milite extorqueri Imperator Peſcennius Niger paſſus eſt,teſte Spartiano. Excogitarant milites cœnatica tempore Valentiniani Imperatoris,nomen nouum. quo tanquam pro cœna prouinciales expilabant. ſed ea præberi vetuit conſtitutio Imperatorum Valentiniani,& Valentis,ad Victorem Magiſtrum militũ: *Cænaticorum,* inquit, *nomine milites, & ſuper his ſtantes, nihil penitus à prouincialibus accipere audeant. Sciant enim milites,quod oportet eos commoda ſua; quæ in annonarum perceptione adipiſcuntur, accipientes, extrinſecus detrimentis prouinciales non afficere.* Ceterùm dum iter faceret exercitus, curare debebant ſingularum prouinciarum præſides, per quas tranſitus fiebat, in parato haberent vnde expenſæ fierent, alendo exercitui neceſſariæ. vt ea ratione, quaquà proficiſceretur, ſine querimonia aleretur exercitus. In quo illa tamen ſeruata ratio eſt,vt ex eo,quod prouinciarum præſides coaceruatum haberent,ſpecies,ſingulis ſingulorum ordinum optionibus, id eſt,

Quomodo menſores hoſpitia adſignabant.

Falſi reus, qui nomen militis poſtibus inſcriptum delebat.

Miles tertiam domus partem habebat.

Miles ab hoſpite nihil poterat petere.

Non oleum, culcitas, aut lignum.

Cœnatica quoque ſublata.

Milites ſuo ſtipendio contenti eſſe debent.

Qui modus fuerit alendi exercitum proficiſcentem per prouincias.

Alij iterum optiones.

annonæ militaris erogatoribus traderent. illi porrò in præfectos legionum,& milites erogarent. De his autem, quæ ita expendebantur,debebant Optiones solita recauta collatoribus facere, quò postea rerum traditarum pretia, in collationem fisco inferendam reputarentur. Neque enim vel subito militum aduentu, ac minus paratis præsidibus grauari possessores poterant, cum & eo casu, quod militibus impendebant, in contributionem publico proximè inferendam reputaretur. In tantum, vt si quis multo milite præ ceteris fuisset grauatus, ex vniuerso publicorum eius prouinciæ tributorũ corpore, illi satisfiebat. vt docemur Nouella Iustiniani, De transitu militum 129. Immò & damna ab exercitu transeunte data, pecunia, & largitate Principis sarcita obseruaui, apud Cassiodorum lib. 2. Variarum cap. 8. Eadem de caussa etiam Tributum remissum lib. 12. Variarum cap. 5. Atqui innocuos & modestos militum transitus esse debere, ostendit Rex Gothorum Theodericus, *qui ideo se exercituales fassus est gratanter subire expensas, vt ab armatis custodiretur intacta ciuilitas*, apud Cassiod. lib. 5. Variarũ cap. 26. Sed aliis (proh dolor) moribus hodie viuitur. nam cùm sumptus grandes sint, maior grauiorque militum petulantia, malitia: transitum, qui possunt, pecunia redimunt. quem morem etiam apud Romanos duces fuisse testis mihi Tacitus lib. 1. historiarum: *Lento deinde agmine per fines Allobrogum, & Vocontiorum ductus exercitus. ipsa itinerum spatia, & statiuorum mutationes venditante duce fœdis pactionibus, aduersus possessores agrorum, & magistratus ciuitatum.* Constitutum tamen à Iustiniano vt quodcunque à ciuitatibus, aut prædiis, eo nomine per concussionem acceptum fuerit, restituatur in duplum, dicta Nouella. Sed ad hospitia tempus est redire. Superuenientibus militibus, quibus hospitia in ciuitate præberi oportebat: omnes quos id munus contingebat, suscipere cogebantur: attamen per vices, ne alius magis alio prægrauaretur. testis luculentissimus Ic[tus.] noster Vlpianus l. & qui originem. §. eos milites. ff. de muneribus, & honoribus. At dixerit aliquis, an erant, quos id munus non contingeret? Erant, inquam, & sunt etiamnum hodie, qui demonstrare pluribus legibus possint, se ab hoc onere immunes esse. sed demonstrare tantum, postquam leges bello siluere coactæ. Arcadius libro singulari De muneribus ciuilibus: *Magistris, qui ciuilium munerum vacationem habent, item grammaticis, & oratoribus, & medicis, & philosophis, ne hospitem reciperent, à principibus fuisse immunitatem concessam, & D. Vespasianus, & D. Hadrianus rescripserunt.* l. munerum. ff. de muneribus, & honoribus. & l. medicos. & l. Grammaticos. C. de professoribus. & l. habente Cod. Theodosiano De medicis. Ceterùm ij magistri, qui pueros primas litteras docent, siue in ciuitatibus, siue in vicis; quos Lampridius in Seuero, litteratores vocat, & doctissimus Ic[tus.] Franciscus Duarenus primo disputationum, cap. 5. hi inquam, immunitatem illam non habent.

Quicquid exercitui transeunti impendebatur, reputatum in collationes publicas.

Si prouincialis præ ceteris grauatus fuerat id illi resp. satisfaciebat.

Damnum illud etiam Principes sarciuerunt.

Eadem de caussa remissum tributum.

Transitus militum pecunia hodie redimitur.

Idem quoque apud Rom. factitatum.

Quicquid inde pecuniæ accipitur restituẽdum in duplum.

In magnis ciuitatibus hospitia militibus tributa vicissim.

Ab hospitio militibus præstando quidam immunes.

Magistri, qui primas litteras docent.

Litteratores vocati.

l. sextum

l.sextum decimum.§.vlt.ff.de vacat.& excusatione numerum. Medicis immunitatis priuilegium primus contulit Augustus,liberatus graui periculosoque morbo,ab Antonio Musa. testis Dio. Non prætereundum interim, quod de Sertorio memoriæ proditur:cum,cum in Hispaniam venisset, à receptione militum ciues liberasse.in suburbanis enim milites hibernare iussit, tabernaculis ibi pro tempore instructis,ipseque ante omnes ei rei exemplum præbuit. quod quàm fuerit prouincialibus gratum, testatur in ipsius vita Plutarchus.

Medici à quo primum immunitatem impetrarint.

Milites in suburbanis hibernarunt.

Torquati simplares, quibus torques aureus solidus virtutis præmium fuit.] Abest ab exemplari M.H. & quatuor Mss. Susij illud, *quibus*. De cetero non omnes,qui strenuè in bello se gesserant,& si torquem meruissent, statim solidũ ex auro accepisse verosimile est.quare legendũ fortè cum altero Susij,& H. *Torques solidæ virtutis præmiũ fuit.* quomodo *solidum gaudium,solidum beneficium*, Terẽtius: *solidam lætitiam, felicitatem* alij boni auctores dixerũt. Sed videant hoc illi,quibus in eam rem plus suppetit otij. Nota multis historia est T. Manlium Tribunũ, militem Gallum prouocatorẽ occidisse, & inde sibi,posterisq. Torquati nomẽ peperisse. Liuius lib.7. Auctor de viris illustribus cap.28. Cic.tertio officiorum,alij. De C.Nonio Aspernate,qui & ipse Torquati nomen meruit,vide Suetonium Octauio cap.43. Alia scio à me hoc loco exspectas,beniuole lector, de donis militaribus, quibus illi ab Imperatoribus donari solebant. & certè digna res quæ illustretur, cùm ad veterum disciplinam militarem illa pertineat,si qua alia. Putaui equidem non alio apud auctorem hunc nostrum magis idoneo loco agi de ea posse,quare quod in eo quoq. ritu à me obseruatum,lubens merito referam. Solent Imperatores parta victoria suggestum, aut tribunal conscẽdere, & conuocato exercitu,pro concione milites laudare ac gratias agere. Sallustius Iugur. Tacitus secundo Annaliũ, Liuius lib.7. Etiam nominatim,si quorum singularem in prœlio virtutem animaduerterant prædicare,testem habeo Plutarchum in Coriolano, Liuium lib.10.extremo, Ammianum lib.24. *Laudibus enim non minus, quàm præmiis animi militum gaudent*, vt scribit Liuius lib.secundo. Sæpe tamen satis non fuit laudasse, prædicationi enim adiungebant varia dona. Distribuebant autem imprimis coronas,quas varias fuisse scimus ex Ciceronis Verrinis, Tertulliano de corona militis, Liuij libro septimo, Polybij libro 6. Zonaræ lib.2. Suetonij Caligula cap.45. Plutarchi Mario, Plinij.lib.7.cap.28. & lib.22.cap.3.cum aliquot sequentibus. De iis Agellius (ita enim A. Gellium nunc vocant) *Militares*, inquit, *coronæ multifariæ sunt, quarũ quæ nobilissimæ sunt, has fermè esse accepimus. triumphalem, obsidionalem, ciuicam, muralem, castrensem, naualem.* lib. 5.noctium Atticarum.cap.6. Vbi etiam causæ eorum nominum accuratè explicantur,vt & apud alios in symbolis. vnde sequentes figuræ.

Solida virtus.

T. Manlius Torquati nomen meruit.

Idem tributus honor C. Nonio Asprenati.

Dona militibus quo ritu distributa.

Laudati milites strenui pro concione.

Milites non minus laudibus quàm præmiis mouentur.

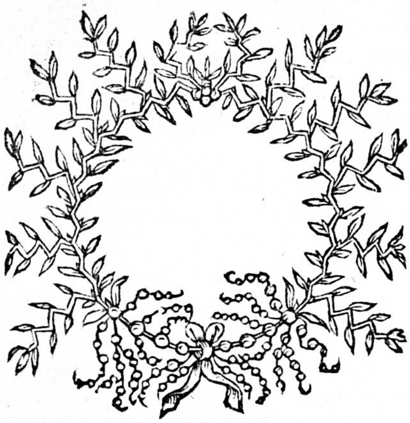
Qualia militibus distributa dona.

Coronæ datæ.

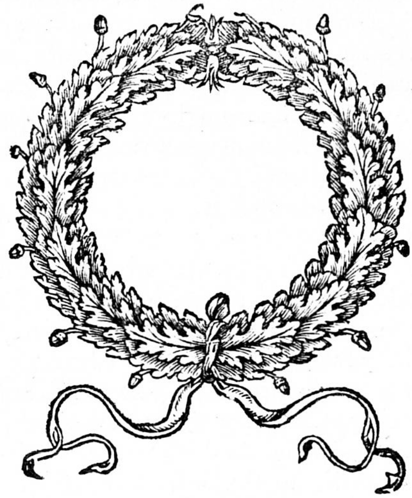
Coronæ variæ.

Coronæ militares.

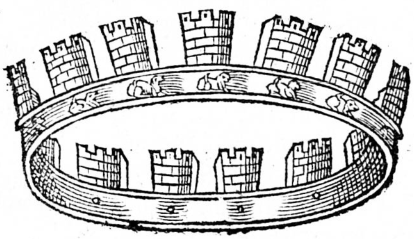
Corona graminea, siue obsidionalis.

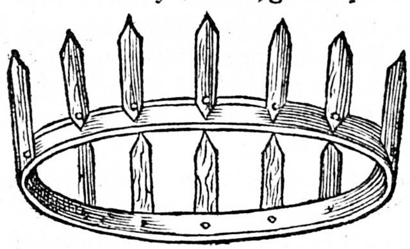
Corona quernea, seruati gratia ciuis.

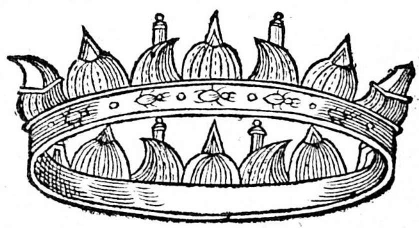
Corona muralis.

Corona castrensis, valli insigne recepti.

Corona naualis, classis monumenta subactæ.

Coronæ exploratoriæ.

Torques inter dona.

Nouum genus coronarum à Caligula inuentum obseruaui, quas ipse Solis, Lunę, siderumque specie distinxit, & *exploratorias* appellauit, Suetonius in eius vita cap. 42. Etiam torques distribuerunt. probat Vegetius

Vegetius hoc capite, & Tacitus secundo Annalium. Adde auxiliares milites à Romanis, aureis torquibus donatos, at ciues non nisi argenteis. coronas tamē aureas, quod magis miremur, ciues acceperunt. eam quis primum acceperit non constat: at A. Posthumium Dictatorem primum eam contulisse certum est. videndus Plinius lib. 33. cap. 2. Item armillas. testis Liuius libro decimo extremo, Iuuenalis satyra vltima, Festus in *Armillas*. Item Phaleras, testis Suetonius in Augusto, Iuuenalis eadem satyra, Solinus cap. 6. Etiam in monumentis suis Romani milites hanc gloriam non spreuerunt, vbi dona militiæ accepta enumerata sæpè videmus. fragmentum vnius inscriptionis proponendum putaui:

Coronam quis primus militibus dederit.
Armillæ militibus datæ.
Item Phaleræ.
Dona militaria in monumentis enumerata.

DONIS. DONATO. AB. DIVO
TRAIANO. AVG
TORQVIBVS. ARMILLIS.
PHALERIS. BELLO. PARTHICO.

De distributione horum donorum memoria quoque in nummis. vnus Imp. Cæs. Ner. Traiani optimi repertus est, cuius proponimus formam:

Nummus Traiani.

Item hastas. testis Pompeius Festus in voce *hasta*, & in *Optionatus*. Item vexilla. Diuus Octauianus M. Agrippam in Cilicia post naualem victoriam ceruleo vexillo donauit, Suetonio teste. eadem de re etiam lapides veteres meminerunt.

Hastæ datæ.
Item vexilla.

DONATO. HASTIS PVRIS. V
VEXILLIS. VIII. CORONIS
MVRALIBVS. II. VALLARIBVS. II.

Item corniculos. Liuius lib. 10. *Equites*, inquit, *omnes ob insignem multis locis operam corniculis, armillisque argenteis donat.* Item vestes. Liuius: *data ex præda militibus æris octogeni bini, sagáque, & tunicæ, præmia illa tempestate militiæ haudquaquam spernenda.* eodem librò 10. Hoc amplius, inter vestimenta militaria, ocreas quoq. & braccas, & calciamenta Imperatorem Alexandrum Seuerum dedisse docet Fla. Vopiscus in Aureliano. Item adoreum, seu far. olim cōferri solitū, & dari ei, qui rem feliciter gessisset. Etiam vinum addi, testes historiæ, quotquot meminêre facti Manliani contra Gallos Capitolium adscendentes. Liuius, Plutarchus, Valerius Maximus, Auctor de viris illustribus, videndus Plinius lib. 18. cap. 8. & lib. eod. cap. tertio. Item statuæ viris strenuis decretæ. Sic Horatio Cocliti, Mutio Scæuolæ statuæ positæ, & aliis, meminit Liuius, Dionysius Halicarnassæus, Gellius lib. 4. cap. 5. Plinius lib. 34. cap. 5. & alij locis infinitis. Neque id libera tantum republica obtinuit. nec solis ducibus is honos delatus est.

Corniculi quoque dati.
Datæ & vestes.
Etiam ocreæ, & calciamenta.
Item adoreum.
Et vinum.
Statuæ quoque decretæ. id Romæ.

Item in prouinciis.

est. Suetonius in Tito: *Tribunus militum*, inquit, *& in Germania, & in Britannia meruit summa industria, nec minore modestia, & fama, sicut apparet ex imaginum eius multitudine, & titulis, per vtramque prouinciam.* Quod amplius est, etiam auxiliario militi eundē honorem tributū obseruaui. Armatas quippe statuas Gallorum ductoribus Populo Romano militantibus erectas, scripsit Ammianus lib. 19. Item agri militibus distribuebantur, meminit. Ic^tus. in l.15. ff. de rei vendicatione, & l.in agris, ff.de acquirendo rerum dominio. Sed illi veteranis, & emeritis militibus dati. Lucanus lib.1.

Etiam auxiliario militi statuæ erectæ.

Agri militibus dati.

Quibus agri distributi.

Conferet exsanguis quò se post bella senectus?
Quæ sedes erit emeritis? quæ rura dabuntur,
Quæ noster veteranus aret?

Illud dignum admiratione, & memoria, quod Imperator Seuerus militibus limitaneis agros, ab hostibus captos, concessit, ea lege vt ne ad heredem, posterosque eorum vnquam peruenirent, nisi eos, qui militarēt. auctore Lampridio. At veteranis illis agri ferè distributi deductis eodē coloniis, Sallustius primo historiarum: *Adest nouus exercitus, & ad hoc coloniæ veterum militum, nobilitas omnis, duces optimi.* Consulendus hac de re Carolus Sigonius lib.2.de antiquo iure Italiæ. Ceterùm cùm in locum Coloniæ destinatum iam peruenerant, quæ ratio sortitionis fuerit, quis modus adsignandorum agrorum per perticam, disces ex Turnebi aduersariis lib.2.cap.32. & lib.26.cap.35. Illud si præterissem vitio fortè mihi datum foret. Videlicet concessos militibus limitaneis agros immunes fuisse ab omni collationis, ac tributi onere. l. agros C. de fundis limitotrophis. Sed nunc ad priora illa dona redeundum mihi video. Obseruatum autem vt iis ornati milites, vnà cum Imperatore in triumphum venirent. quod innuit Liuius: *Consules ambo de Samnitibus triumpharunt, sequente Decio insigni cum laude, donisque, cùm, incondito militari ioco, haud minus Tribuni celebre nomen, quàm Consulum esset.* lib.7. Item Appianus lib. bellorum Punicorum, De militibus iuxta triumphalem currum incedentibus: *Laureati*, inquit, *omnes, & fortissimus quisque dona gestans militaria.* Item Liuius lib.10.extremo in Papyrio triumpho: *Triūphauit*, inquit, *in Magistratu, insigni, vt illorum temporū habitus erat, triumpho. pedites equitésque insignes transiêre, ac transuecti, multæ ciuicæ coronæ, vallarésque, ac murales conspectæ.* Notatus mihi & alius ritus apud Dionem in Seuero. nempe in funere Imperatoris, dona hæc in rogum quoque immitti solita. Nunc & illud (quod penè per imprudentiam præteriissem) dicendum quoque videtur. hæc dona (donatiua Ic^ti. vocant, & cum iis Vegetius hoc libro cap.20.) vnde & quibus sumptibus præstari consueuerint. Præstabant ea Imperatores vel ex præda, vel ex manubiis, id est pecuniis ex vendita præda coactis, vt definit Nonius Marcellus in *Manubiis*. At illud non immeritò nunc quæsieris, an omnis

Agri illi ad heredes solos trāsmissi, qui militarent.

Coloniæ deductæ.

Limitaneis agri concessi immunes ab onere tributi.

Donis ornati milites in triūphum veniebāt.

Dona militaria in funere imperatoris in rogū iniecta.

Dona, seu donatiua vnde præstabantur.

Manubiæ quid.

præda

præda militibus, & quatenus permissa? audies. Primùm perantiquus mos Romanis fuit partem prædæ in honorem Deorum cremare. Martem belli Deum esse nemini incognitum est. Et testatur id Arnobius lib. 4. aduersus gentes. Tertullianus de spectaculis cap. I. Item Eumenius in Panegyrico: *Etenim si bello parta Marti dicantur, si mari quæsita Neptuno.* Ouid. 3. Fastorum:

Pars prædę cremata in honorem Deorum.

Mars deus belli.

Mars Latio venerandus erat, quia præsidet armis,
Arma feræ genti rémque, decúsque dabant.

Sed an soli Marti eæ res oblatæ? si quis adfirmet, reclament historiæ. & in primis lex antiqua, quæ apud Liuium lib. 8. *Vulcano arma, siue cui alij diuouere volet, siue hostia, siue quo alio volet, ius esto.* Iterum Liuius: *Magna vis armorum capta, ea omnia Imperator Vulcano sacrata incendit.* lib. 3. Idem lib. 10. *Spolia*, inquit, *hostium coniecta in aceruum Ioui victori cremauit.* Diodorus Siculus auctor est Alexandrum Tyro expugnata Herculi magnificum sacrificium fecisse. Romanos Castoris & Pollucis opem in prœliis quandoque sensisse antiquitas fabulata est. testatur templum Romæ iisdem exædificatum, sacra, diesque constituta. Plutarchus in Coriolano, Liuius lib. 8. Sed & Appianus, de bello Hisp. auctor est, Mummium prædam, quæ ferri poterat, in milites distribuisse, reliquam in honorem Deorum, qui bellis præsunt cremasse. Idem de bellis Punicis: *Scuta, machinas, & naues inutiles Marti Mineruæque sacratas, accinctus gladio cremauit, more patrio.* Eundem consecrandæ prædæ apud Gallos quoque morem fuisse notat Cæsar, sexto belli Gallici. Interdum arma victorum non ex more cremata, sed data in profluentes, vt ceteris, qui resistebant, victoria sic nuntiaretur. Aliud insuper belli vsus inuenit, vt in quo loco hostes superati essent, ibi tropæa erigerentur. de quibus Nonius Marcellus: *Fuga hostium Græcè vocatur τροπή, hinc spolia capta, fixa in stipitibus, appellantur tropæa.* Notati mihi primi huius rei vsurpatores ex Ducibus Romanis apud L. Florum: *Domitius*, inquit, *Ahenobarbus, & Fabius Maximus ipsis quibus dimicauerant locis saxeas erexere turres, & desuper exornata armis hostilibus tropæa fixêre, quum hic mos inusitatus fuerit nostris. Nunquam enim populus Romanus hostibus domitis suam victoriam exprobrauit.* lib. 3. cap. 2. & videndus qui idem tradidit Strabo lib. 4. Pompeium deuictis Hispanis tropæa in Pyrenæis iugis constituisse, Sallustius scriptum reliquit. Græcos autem tropæa quoque figere solitos, cum aliunde, tum ex Plutarchi Pelopida, & Æmilij Probi Datame certissimum est. Tropæorum constituendorum perelegās exemplum vide apud Virgilium Æn. II. *Ingentem quercum*, &c. Ceterùm eam armorum consecrationem, seu concremationem, tropæorumque erectionem à Ducibus factam esse memineris oportet, à quibus etiam tantùm fixa Ioui Feretrio spolia, quæ opima veteres vocabant, quod ea Dux Duci detraxisset. quanquam Varro opima spolia etiã esse velit, si manipularis miles detraxerit, dummodo

Etiam aliis diis prædæ pars cõsecrata.

Castoris & Pollucis opem senserunt Romani. Templũ iis diis consecratum.

Galli quoque prædæ partem diis consecrarunt.

Tropæa quoque post victoriam fixa.

Tropæa vnde dicta.

Tropæum apud Romanos qui primum constituerint.

Gręci itidẽ tropæa fixerunt.

Tropæa soli duces erexerunt.

Iidẽ spolia opima Ioui Feretrio fixerunt.

Ea spolia ter solum à Rom. fixa

modo Duci hostium. sed Festus audiendus est, *Spolia quoque*, inquit, *quæ Dux populi Romani Duci hostium detraxit, opima dicuntur. quorum tanta raritas est, vt trina contigerint nomini Romano. Vna quæ Romulus de Acrone, altera quæ Cossus Cornelius de Tolumnio: Tertia, quæ M. Marcellus Ioui Feretrio de Viridomaro fixerunt.* De tribus illis spoliis etiam Liuius meminit lib. 1. & lib. 4. & Valerius Maximus lib. 3. cap. 2. Postea etiam ille inualuit vsus, vt spoliis hostium templa Deorum, forum Romanum quoque exornarentur. Liuius lib. 10. de Æde Quirini per Papyrij Consulis filium dedicata: *Exornauit*, inquit, *hostium spoliis, quorum tanta multitudo fuit, vt non templum tantùm, forúmque his ornaretur: sed sociis etiam, coloniisq; finitimis ad templorum, locorúmque publicorum ornatum diuiderentur.* Etiam templa ex prædæ pecunia Duces exstruere solent. Liuius eodem libro: *De reliquo ære ædem Fortis Fortunæ de manubiis faciendam locauit.* Aras quoque, & simulacra confieri solita, testis mihi Tacitus lib. 3. Annalium, & alij. Obseruatus tamen & iste ritus, vt ante expugnationem vrbium (ne quid superos offenderent) Deos primum inde euocarent, & inuitarent Romam. Formula istius euocationis mihi hic omittēda fuit, quod prolixior sit. eam qui desiderabit, petet ex Macrobij Saturnalibus lib. 3. cap. 9. & meminit istius ritus, qui omnia legisse, cuncta obseruasse videtur, Plinius lib. 28. natu histo. cap. 2. & Verrius Flaccus. De Iunone ex Veiorum opido euocata, atque Romam deportata, extat apud Liuium lib. 5. Sed veniamus tandem ad spolia manipularium, & quantum ipsis iuris in iis concessum sit videamus. Duplex ferè istius prædæ ratio habita. Nam aut militibus, Ducis, Senatusque Rom. permissu, omne concedebatur, quod cuique sors belli dederat: aut, Romana re id non ferente, præda omnis ad quæstores redacta, ærario inferebatur. Vtriusque testem do Liuium, qui illud Veiis captis; hoc vero castris Faliscorum expugnatis obseruatum fuisse commemorat lib. 5. Si fortè lautior præda militibus obtigisset, vendere illam quandoque coacti sunt. ne alibi, quàm in armis eorum animus foret. auctor est Liuius lib. 10. Imò & tota præda quæstoribus nonnunquam tradita, sed pecunia ipsis militibus dispertita. Liuius lib. 55. initio. Iam si singularis res, aut ea, quæ diuidi commodè non posset, in potestatem plurium peruenerat; nomina eorum, qui participes prædæ futuri erant, in vrnam mittebantur, & sors emergens contentionem dirimebat. exemplum ea de re elegans apud Flauium Vopiscum in Probo. Longior esse malo, humane lector, quàm vt reticeam illum ritum, quem Romanis antiquitus fuisse testimoniis multis probare procliue sit, suspendendorum scilicet, post reditum, spoliorum in postibus ædium. Liuius: *Spolia eius vrbis ante currum laturus, & fixurus in postibus suis.* Etiam donis militaribus postes exornatos fuisse innuere visus Valerius Maximus lib. 2. cap. 8. extremo. Virgil. septimo. Æn.

Spoliis hostium & templa, & forum Rom. ornatum.

Spolia ad ornatum coloniarū quoque dispartita.

Templa exstructa pecunia ex præda collecta.

Eadem pecunia, & aræ, & simulacra cōsecrata.

Euocati dij ex ciuitatibus ante expugnationē.

Formula certa illi rei fuit.

Iuno ex Veiorū opido euocata.

Prædæ illius, quæ militibus concedebatur, duplex ratio fuit.

Præda omnis sæpè in publicū relata.

Prædam nonnunquā vendere milites coacti.

Prędatota quęstoribus permissa distrahenda, pecunia militibus diuisa.

Si de præd. diuidunda plures contendebant, sorte res decidebatur.

Spolia quoque domum relata.

Ea fixa in postibus ædium.

Multáque

Multáque prætereà ſacris in poſtibus arma,
Captiui pendent currus, curuæque ſecures,
Et criſtæ capitum, & portarum ingentia clauſtra,
Spiculáq;, clypeique, ereptáque roſtra carinis.

Atqui hæc ne quidem alienatis ædibus refigere emptoribus fuit conceſſum. vt adnotauit Plinius lib. 35. cap. 2. & poſt vidi obſeruaſſe Turnebum huiuſmodi antiquitatum obſeruatorem non negligentem. Maximum haud dubiè, ac ſeorſum pretium bonis, & ſtrenuis Ducibus maiores parauerant triumphum. Ceterùm non ex quibuſcunque victoriis ille conceſſus fuit. quinque enim millia hoſtium vna acie cecidiſſent oportebat, tum ne multo ſuorum ſanguine victoriam paraſſent. inde neceſſe erat auctum imperium: non recuperata bello, quæ amiſſa fuerant. Deinde ne contra ſeruos, fugitiuos, piratas, aut ſimile genus hominum debellatum foret. Poſtremò, ciuili bello, etſi re feliciſſimè geſta, neque imperatorium nomen acclamari poterat, neque ſupplicationes decerni: non triumphantes, ne ouantes quidem Vrbem ingredi poterant. Liuius ſparſim, & Valerius Maximus lib. 2. cap. 8. Carolus Sigonius de antiquo iure ciuium Romanorum cap. de iure triumphandi, & alij. Item nec aras, nec ſigna Diis ſtatuebant, niſi ob externas victorias. Tacitus de Imperatore Tiberio: *Idem*, inquit, *cum Valerius Meſſallinus ſignum aureum in æde Martis Vltoris, Cæcina Seuerus aram Vltioni ſtatuendam cenſuiſſent, prohibuit: ob externas victorias ſacrari dictitans; domeſtica mala triſtitia operienda.* lib. 3. Annalium. Eadem de cauſſa ſpolia ciuili bello capta, in poſtibus nulla fixa veroſimile eſt.

Spolia poſtibus adfixa ne venditis quidem ædibus detrahi potuerunt.

Triūphus quoq. belli pretium maximum.

Triūphus quando conceſſus.

Quādo negatus.

Aræ, & ſigna de extraneis hoſtibus tantùm cōſecrata.

Domeſtica victoria, triſtitia operiebatur.

Duplares duas, ſimplares vnam. Erant & ſecundum annonam.] Iubent optimi manuſcripti codices, legamus; *duplares duas, ſeſquiplares vnam ſemis conſequebantur annonam.* In duobus MSſ. Suſij diſertim *ſeſquiplares* nominantur & in S. Inde pro iis verbis, *Erant & ſecundum annonam.* In M. S. H. & tribus Suſianis ſubſtituitur *ſemis conſequebantur annonam.* Seſquiplaribus vnde nomen fuerit ipſe Vegetius indicat, quòd ſeſqui-annonam acciperent, quemadmodum ſeſquihoram ſeſquimenſem, ſeſquilibrā alij dixerunt. ſic ſeſquiplaga interfectus apud Tacitum, & *ſeſquiſenem* Papinius dixit, vt eſt apud Varronem de lingua Latina.

Duplares militares.

Item ſeſquiplares.

Seſquiſenex.

Candidati duplares.] Ammianus libro 15. *Sed Lanio Gaiſo vetante, tunc tribuno, quem dum militaret candidatus, ſolum adfuiſſe Conſtanti morituro ſupra diximus.* Patrē Aurelij Caſſiodori ſub Valentiniano Principe candidati Tribuni dignitatem geſſiſſe, teſtatur cap. 4. lib. 1. Variarum, ipſius Caſſiodori.

Candidati etiā in bello.

Duplares.] Non meminit Vegetius pluriū annonarum, quàm duarum, vel vnius & ſemis. ceterùm ad quinque & amplius annonarum emolumenta, militum commoda excreuiſſe teſtatum reliquit au-

Quinq. annonæ militibus tandem datæ.

ctor incertus de rebus bellicis, Notitiæ imperiorum adiunctus, quem suspicari tamen possumus ad Theodosium eiusq. liberos, Arcadium, & Honorium scriptum esse. Verba illius scriptoris variis de caussis adscribenda putaui: *Ad enormia*, inquit, *militũ alimenta ratione non incõgrua prohibẽda veniamus: quorum caussa, totius tributariæ functionis laborat inlatio. Sed ne tantæ confusionis molem occupatio Augusta fastidiat, breuius tam diuturni erroris exitum declarabo. Militaris ordo stipendiis aliquot peractis, vbi ad quinque, vel eò amplius annonarum emolumenta peruenerit, ne hæc diutius percipiens remp. grauet, honesta missione donatus, vacans sibi otio gaudeat absolutus. In cuius locum posterior succedens, totum numerum, per certa temporum spatia, expensis grauissimis releuabit. Quod si numerosior miles de sequentibus scholis in decedentium locum vocatur, hic quoque pari liberalitate aliò donatus abscedat, vel ad alium ordinem, cui miles deest, locum suppleturus accedat. quæ res non solùm expensis grauidam remp. recreabit, sed etiam curas imperatoriæ prouisionis imminuet. animabit etiam plures ad militiam, quos ab ea stipendiorum tarditas prohibebat. Huiusmodi igitur prouisionis vtilitas in augmentum prouincialium habebit Veteranos, regiis donis opulentos. & ad colendos agros adhuc prævalentes agricolas. habitabunt limites Arabum, quæ dudum defenderant loca, & laborum desiderio potiti, erunt ex milite conlatores.*

Etiam amplio-res.

Ratio leuandi militares sumptus.

Reliqui munifices appellantur, quia munia facere coguntur.] Vegetius: *Fascicularia tamen, id est lignum, fœnum, aquam, stramen, etiam legitimi milites in castra portabant. Munifices enim ab eo appellantur, quòd hæc munia faciant.* Hoc eodem lib. cap. vndevigesimo. Sed vtrobique optimæ notæ libri M. S. H. N. à vulgata lectione recedunt. & pro *munia*, scribunt *munera*. à quibus & ego recedere non ausim; quanquam non sim nescius, *munia* ferè à Sallustio Tacito vocitari. Varro: *Munus, quod mutuo animo qui sunt, dant, officij caussa; alterum munus, quod muniendi causa imperatum, à quo etiam municipes, qui vnà munus fungi debent, dicti.* quarto de lingua Latina. Modestinus militiæ mutationem, & munerum indictionem, inter pœnas militares recenset, l. desertorem. ff. de re militari. Consulendus quoque Iulius Firmicus secundo Mathe. cap. 55. & Ic^tus. in l. munus propric. ff. de verborum significatione. Nonius Marcellus in *Munia*. Pertinet huc etiam veteris inscriptionis pars.

Munifices milites.

Municipes vnde vocati.

PRINCIPI. ET PRIMIPILO
LEG. VII. GEM. PIAE
FEL. ADLECTO. AD. MVNERA

Pertinet huc & Pauli Ic^ti. responsum, ex libro nono ad edictum: *Munus tribus modis dicitur, vno donum, & inde munera dici, dari, mittive: altero onus, quod cum remittatur vacationem militiæ, munerisque præstat, inde immunitatem appellari: tertio officium, vnde munera militaria, & quosdam*

Munus tribus modis dicitur.

milites

milites munificos vocari. igitur municipes dici, quod munera ciuilia capiant. l. munus tribus. ff. de verborum significatione. Vbi omnino legendum *milites munifices*. id cum Vegetio nostro, & Festo, non *munificos*, etsi repugnet editio Florentina. Nam vox illa mihi à munifex, non à munificus deriuatur, neque soli mihi. Carisius lib. 1. Grammat. *Munificus munera largitur, munifex, munere fungitur.* Sic signifex, qui signa, & simulachra facit. Emendandus Apuleius secundo De asino aureo: *In quo summum specimen operæ fabrilis egregius ille signifer prodidit.* lege meo periculo *signifex*. Arnobius aduersus Gentes: *Inter significes ille memoratus Phidias.* Glossarium vetus, σοδιιοποιός, signarius.

Emendata l. munus. ff. de verborum significat.

Munifex & munificus diuersa sunt.

Emendatus Apuleius.

Signifex.

Signarius.

AD CAPVT OCTAVVM.

CEnturio primipili, qui non solùm aquilæ præerat.] Docui alibi triarios milites ceteris ætate, vsu, & fortitudine præstantes Pilanos; reliquos, quòd iis antestarēt, hastatos scilicet, & Principes, antepilanos nuncupatos. ab eadem origine nisi fallor nomen etiam ordinibus triariorum. Nam primus pilus, ipse centurionatus, & primus ordo est triariorum, ad quem gubernandum ascendebant centuriones. Videlicet ex ordine decimo hastatorum, seu decimo hastato, ad nonum hastatum; à nono ad octauum. (vel secundum Vegetij instructionem, qui principes, hastatis præponit) à primo principe, ad secundum principem, & sic deinceps per reliquos omnes ordines ad primipili centurionatum, qui primus & supremus erat in tota legione. id innuere voluit Vegetius his verbis, *vetus autem consuetudo tenuit, vt ex primo principe legionis, promoueretur centurio primipili, qui non solùm aquilæ præerat,* &c. Prædictam promouendi rationem ipse auctor noster indicat, quamuis subobscurè, hoc libro cap. 21. *Nam quasi in orbem quendam per diuersas cohortes, & diuersas scholas milites promouentur. ita vt ex prima cohorte, ad gradum quempiam promotus, vadat ad decimam cohortem. & rursus ab ea crescentibus stipendiis, cum maiore gradu, per alias recurrat ad primum. Ideò primi pili centurio postquam in orbem omnes cohortes per diuersas administrauerit scholas, in prima cohorte ad hanc peruenit palmam, in qua ex omni legione infinita commoda consequitur.* Primus ille ordo, primus pilus dictus fuit, vt iam diximus, vel, primipili centurio dicebatur. De commodis aliis singularibus primipilatus, potes videre Cuiacium, & alios interpretes. C. de primipilo, libro 12. Ceterùm vt primipilus, ordo primus triariorum, ita hastatorum primus ordo, primus hastatus, secundus ordo, secūdus hastatus dictus: & sic deinceps. Itidem primus princeps, secundus princeps, &c. pro ordinibus dictos fuisse, ostendit vir doctissimus patris, & aui quoque nomine nobilissimus Aldus Manutius, in suis quæsitis per epistolam. quæ nomina etiam ipsis

Triarij ceteris vsu, & ætate præstabant.

Quid sit primus pilus.

Quomodo ad primum pilum centuriones ascenderint.

Ea de re locus Vegetij, aliàs subobscurus.

Quid primus hastatus.

Quid primus princeps.

eorumdem ordinum ductoribus tributa, ex auctore nostro paret, cùm primum hastatum, ducentos homines duxisse, primum principem c l. homines gubernasse, secundum hastatum c l. homines rexisse dicit, hoc eodem capite.

Primus hastatus quot milites duxerit. Quot secundus.

Qui non solùm aquilæ præerat.] Primipili centurionem aquilæ præfuisse indicabit Plinius, qui tamen plus lucis hîc à nobis accipiet, quàm ipse huc conferet: *Centurionum in manu vitis, & opimo præmio ad lentas perducit aquilas; atque etiam in delictis pœnam honorat.* lib. 14. naturalis historiæ cap. 1. Valerius Maximus: *Aquilarum altera vix conuelli à primipilo potuit.* lib. 1. cap. 6. Aquila præcipuum totius legionis signum, quod nemo nescit. ideoq. huic qui præerat, imperabat omnibus ceteris centurionibus non modò Triariorum, verùm quoque hastatorum, & principum, & primum à Tribuno locum obtinebat. innuit Plinius: *Primum pilum capessens sub Catulo exclusam ab hoc legionem suam hortatus, Tribunum suum dubitantem per castra hostium erumpere interfecit, legionémque eduxit.* Neque satis erat his primipilis ad aquilam peruenisse. qui enim in ceteris legionibus ad eum militiæ gradum peruenerant, horum magnam quidem dignitatem fuisse constat: at maximam tamen huius, qui legionis primæ primum centurionatum, seu primum pilum adsecutus erat. liquet exemplo Sp. Ligustini, ad eum ordinem prouecti, apud Liuium lib. 52.

Primipili centurio aquilæ præfuit. Plinius illustratus.

Primipili centurio reliquis centurionibus imperabat.

Primum à Tribuno locum tenebat.

Primipili centurio tribunum interfecit.

Maxima dignitas primipili in prima legione.

Verumetiam quatuor centurias hoc est c c c c. milites in prima acie gubernabat.] hoc præter disciplinam maiorum introductum, ideoque rem militarem Vegetiano seculo, & in hac quoq. parte mutatam certum est.

Mutata militaris disciplina.

Hic tanquam caput totius legionis.] Itidem tribunos, ipsósque præfectos capita scholarum nuncupabat Ammianus Marcellinus. Sic infra eodem capite, decani, contuberniorum capita appellantur.

Capita scholarũ præfecti, aut tribuni. Capita contuberniorum decani.

Item primus hastatus duas centurias.] Hastatum duplicem fuisse arbitratur Turnebus, primum, & secundum, primum duas centurias duxisse, &, vt priorem, nomine digniorem fuisse. Secundum hastatum centuriam semis gubernasse, &, vt posteriorem, dignitate fuisse minorem. Ceterùm de reliquis hastatis ad decimum vsq. non videtur vir tantus (vt leuiter dicam) cogitasse. lib. 30. Aduers. cap. 32.

Princeps autem primæ cohortis.] In altero Susij, & M. legebã, *Primus Princeps autem secundæ cohortis.* Vocem *primus*, arbitror in textum recipi posse, sine incommodo. verùm illud, *secundæ cohortis*, pro, *primæ cohortis*, mea opinio non fert. Adsignat ei Vegetius centuriã semis. Turnebus verò hunc duxisse arbitratur homines ducentos, in quo tantũ virum alucinatum existimo. neque enim feret numerus milliariæ cohortis, in qua omnes hi milites.

Vt ceteri milites ex tota legione, omni labore, ac deuotione con-

ne contenderent ad tanta præmia peruenire.] Constitutum ab Imperatoribus Arcadio,& Honorio,vt augmentum honoris non ambitione,sed labore ad vnumquemque deueniret.l.contra.C.de re militari. & l.tyrones.C.de tyronibus.& l.1.C.de officio magistri officiorum. Laboribus omnia belli præmia adipisci debuisse, testis ipse Vegetius,dum milites per diuersas scholas iuisse indicat, hoc lib.cap.21. Dumque ad dignitates non promotos scribit, nisi post longam , probatamque militiam. hoc libro cap. 10. Imp^tor. Iustinianus de limitaneis militibus suis in l.2.C.de præfecto prætorio Africæ: *Et semper*,inquit, *prouidimus vnũquemque secundum labores suos ad meliores gradus, & ad maiores dignitates producere.* Cæsar sexto belli Gallici: *Centuriones, quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum, caussa virtutis, in superiores erant transducti.*

Labore milites promoti, non ambitione.

Non nisi post longam, probatamq. militiam.

Erant enim centuriones.] In codicibus veteribus M.S.& omnibus membranis legitur. *Erant etiam*, & id probat sequens illud, *Erant decani*, &c. Errorem puto natum, quòd multæ particulæ, quales sunt *enim,etiam,tamen,tantùm,autem, verò,cùm, quanquam, & si*, & multas similes siglis veteres scripsissent, vnde earum vocum maxima in libris confusio: nam pro omnibus iis indifferenter vidi in aliquot Mss.passim vsurpari notam, seu literam vnicam, quæ ad similitudinem H. litteræ maioris exarata erat, sed vtrimque tamen eminentiori illa transuersa linea,pro qua nostri ferè ponunt.N.liquidam.

Vegetius mendo liberatus.

Origo mendi.

Siglis veteres multa scribebant.

Erant decani denis militibus præpositi, qui nunc caput contubernij nominantur.] Qui in contubernio decano suberant sæpe *contubernales* nuncupati Vegetio. *commanipulares*, & *commanipulones* Spartianum,aliosque scio appellasse, & ipsum contubernium *commanipulationem. Concorporales* Ammianus vocabat non semel.nominatim,lib.28.Hinc in Celtica, & Belgica quoque lingua,ipsum decanum, corporalis nomine appellari audimus.

Contubernales qui.

Commanipulares.

Concorporales.

In tota autem legione erant centuriones quinquagintaquinque.] Totidem in vna legione centuriones Flauius noster censuit; si,vt apud Modestum est, prima milliaria. x. centuriones: reliquæ nouem,quinque habuerunt.Nescio vbi librariis mens fuerit,cum apud Modestum centuriones sexaginta sex constabularunt. Eadem liberalitate,ne dicam ineptia Alexander Neapolitanus libro 1. Genialium cap. 5.in millenaria cohorte,mille quingentos pedites posuit, additis de suo penè quadringẽtis militibus. Alij scriptores in vna legione centuriones sexaginta ponunt, inter eos Dionysius Halicarnassæus lib.9. Cornelius Tacitus Annalium primo, & apud Gellium Cincius lib. 16. Noctium Atticarum cap.4.Isidorus: *Legio autem habet centurias* LX *.manipulos* XXX. *cohortes* XII. emendandum, *cohortes decem.* Verba Vegetij attentè legenda,& expendenda sunt,ait hoc eodem capite: *Secunda cohors habebat*

centuriones

Mendum in Modesto.

Centuriones in vna legione LX.

Emendatus Isidorus.

Secunda cohors & reliquæ ad decimam vsque, quinque centuriones habuerunt singulæ.

centuriones quinque, similiter tertia, & quarta, vsque ad decimam cohortem. Ergo decem in cohorte millenaria centuriones poni necesse est. tot enim istic fuisse oportet, vt quinquaginta quinque habeamus, cùm ex reliquis nouem cohortibus centuriones tantum exsurgãt quadraginta quinque. & ea ratione hic cõfirmatum habebimus numerũ quinquaginta quinque centurionum. quibus si adderemus illos quinque ordinarios milliariæ cohortis, haberemus completũ numerum sexaginta cẽturionum. sed reclamet ipse Vegetius: qui tantùm quinquagintaquinque centurias, disertè in vna legione enumerat, hoc libro cap. 25. Neque hic, neque isthic vlla ex libris veteribus lectionis varietas suppeditatur, quod mirandum est. nam alium ecce scrupulum: In legione milliaria contubernales numerati mille; decani centum; ordinarij, qui eos ducebant, tantùm quinque. hoc lib. cap. 6. his si addas decem centuriones, iam prima illa cohors, quæ antea erat, 1105. peditum, habitura est 1115. Et exinde erit quoq. auctior totius legionis numerus. in qua numerati pedites. 6100. equites septingenti viginti sex, hoc eodem libro cap. 6. Sed quod istic libri Col. & collegij trium coronarum, & cum iis membranæ N. H. & duæ Susij legendum suadent, *equites triginta sex* pro *viginti sex*, id mihi nondum persuaserunt. pugnat enim cum ratione equitum, seu turmarum, quas in prima cohorte quatuor, in reliquis binas censuit Vegetius. dicto cap. 6. quare consultius mihi videtur decem illos milites, quos illi equitatui addiderunt, peditatui adnumerare. Nec video ex hoc labyrintho aliter eueniri posse, quàm ea via, quam ostendi.

Vegetius in legione centuriones tantum LV. agnoscit.

Magna librorũ dissensio.

Iidem rationem à Vegetio initã videntur reiicere.

Ratio conciliãdi. nescio an satis certa.

AD CAPVT NONVM.

SEd legati Imperatoris.] Legatus in exercitu tanquam vicarius est, qui redeunte Imperatore, aut Cõsule, cedere debet. Est enim locũ tenens fiduciariam operam superioris obtinens. Hirtius de bello Africo: *Neque quisquam crederet ipsum Cæsarem, sed aliquem legatum cum copiis in Africam venisse.* Afranius, Petreius, & Varro legati Pompeij nominantur apud Cæsarem primo belli ciuilis. vbi priorem illum tres legiones, ceteros duas singulos obtinuisse docemur. De legatis consulendus Budæus in l. posteriore. ff. de origine iuris. & meminit Vlp. in l. solet. ff. de officio proconsulis. Cornelius Tacitus: *Nam censuit in quinquennium magistratuum comitia habenda: vtque legionum legati, qui ante præturam ea militia fungebantur, iam tum prætores destinarentur.* lib. 2. Annalium. De legatis multa apud Alexandrum ab Alexandro lib. 6. cap. 3. vbi ille ostẽdit, per quos, & quales consuli, vel Imperatori, vel prætori (nam & hunc exercitum duxisse præter historias testis Vegetius lib. 3. cap. 1.) legati nominari, & adsumi solent. Illud indubium est, plures quandoque legatos senatum decreuisse vni Imperatori. Pompeium maris imperio suscepto

Legati in exercitu munus.

Vnus legatus pluribus legionibus præpositus.

Legati munus obibant antè præturam.

Legatos qui facerent, & quales dati.

Plures legati vni imperatori dati.

ſuſcepto quindecim accepiſſe teſtatur in ipſius vita Dio. Dictatores ipſi ſibi, vt magiſtrum equitum, & legatos ſibi dixêre. Liuius lib. 4. *Dictator Mamercus A Emilius legatos ſe ſequi iuſſit Quintium Capitolinum, & M. Fabium Vibulanum.* Dixi redeunte ad exercitum Imperatore, vel Conſule ceſſiſſe legatos, iis enim præſentibus legatos eandem poteſtatem retinere, non fuiſſet ex vſu reip. cum plurium imperium bello ſemper inutile ſit. exemplo ſunt tribuni militum plures conſulari poteſtate electi. teſtatur Liuius lib. 4. & lib. 5. Imò & conſules Romani ſi vterque in caſtris eſſet, alternis diebus imperium obtinebant. qua de re Liuius lib. 31. *Id vero indignum viſum ab tumultuario auxilio iam etiam caſtra Romana terreri, vt ea modò vna cauſſa, ne extemplò tranſirent flumen, tenuerit Romanos, quod ſumma Imperij eo die penes Paulum fuerit. Itaque Varro poſtero die, cui ſors eius diei imperij erat, nihil conſulto collega, ſignum propoſuit.* Etiam & illud dignum obſeruatu, quod ante me Adri. Turnebus notauit lib. 30. Aduerſa: Nimirum cum ſex in vna legione Tribuni eſſent, ſingulos per duos menſes legioni imperaſſè. quod ille ex Liuij lib. 40. & Polybij hiſtoriis, pro me probauit. Ille etiam mos in caſtris obtinuit, vt quotquot iſtic eſſent, alius aliorum ſubeſſet imperio, hoc ordine: miles centurionis, centurio tribuni, tribunus legati, legatus conſulis, magiſter equitum dictatoris imperio parebat, teſte Liuio lib. 8. Polybius in caſtrametatione: *Equites, ordinúmque ductores omnes, oriente luce accedunt ad tribunorum tentoria, tribuni ad Conſulem.* Atque ea de legatis exercituum, hoc loco dicenda putaui, quos prætorios quoque fuiſſe, alibi doceo. Erant autem & alij legati, qui principis, vel reip. mandata referebant, oratores hodie dicuntur. Hi iure gentium publica fide ibant, redibant, inuiolati: etiamſi atrociſſima quæque perferrent. Horum alij libera mandata accipiebant, de iis rebus, quæ aliter decerni, atque conſtitui, quàm in re præſenti non poterant. de quibus accipienda mea opinione. l. 14. ff. de legationibus. & meminit Cic. 3. de legibus. De iiſdem Liuius: *His legatis, quæ præſentis diſceptationis eſſent libera mandata de ſumma rerum, ſenatus cõſtituit.* Alij legati cum hac poteſtate nõ mittebantur, ſed omnia Regum, prouinciarum, gentiúmque poſtulata integra ad Senatum, vel principem referebant, aut poſtulantes ad eundem reiiciebant. teſtante Cicerone duodecima in Antonium, & Guil. Budæo in ſuis adnotationibus ad titulum pandectarum *De legationibus.* Si legati ab aliis Romam mitterentur, obſeruatus mos fuit, quem puto paucis hactenus cognitum: nimirum, ſi ab inimicis veniebant, extra muros; ſi ab amicis, intra muros recipi ſolent. quod ab Appiano didici lib. de bello Hiſpanienſi. Videndus eadem de re Victor, De regionibus vrbis Romæ.

Legati Imperatoris.] Intellige per Imperatorem tam Ducem exercitus, quàm Rom. Principem, & Auguſtum. ille ab exercitu re benegeſta conclamatione militum fieri ſolitus. Tacitus: *Id quoque Blæſo*

Dictatores, vt magiſtros militum, item legatos ipſi ſibi dicebant.

Bello inutile plurium imperium.

Conſules alternis diebus in exercitu imperabant.

Etiam Tribuni militum viciſſim imperabant.

Alij aliorum imperio in caſtris ſubiecti.

Legati reipublicæ.

Ibant, redibant inuiolati.

Legati cum liberis mandatis.

Interpretata l. 14. ff. de legationibus.

Legati ſine liberis mandatis.

Legati ab hoſtibus Romã miſſi, non recipiebantur intra muros

Imperatores militum cõclamatione facti.

tribuit, vt Imperator à legionibus salutaretur. prisco erga Duces honore, qui bene gesta repub. gaudio, & impetu victoris exercitus conclamabantur, erántque plures simul Imperatores. lib. 3. Annalium extremo. Alius à rep. & populo erat, igne, aliisque rebus insignis. ille modò rei bellicæ præfectus, hic rei Romanæ dominus. qualis primus appellatus Cæsar, & pòst, ab illo, ceteros imperatores numerarunt auctore Dione, in Iulio. Ille sæpius eundem honorem adipisci poterat, vt Titus decimumquintùm Imperator appellatus, teste Dione; & cum pluribus eodem tempore eodem honore frui: hic solus, & semel tantùm. ille nomen imperatorium post prænomen, nomen, & cognomen subiungere: hic nomini, ceterisque titulis præmittere solet. imperatores bellici, armis depositis, imperium, ac nomen dignitatis simul deponebant: Augusti, quòd tempus præfinitum nullum haberent, in perpetuum facti censebantur. quanquam decimo quoque anno diem festum celebrarent, sibiq. propagarent imperium. Qui mos inde fluxit, quod D. Octauianus olim promisisset se post annos decem, & regnum & prouincias, quas antea sortitus fuerat, relicturum, senatuique concessurum. qui tamen id non fecit, sed elapso prædicto tempore, rursum aliud decennium sibi decerni curauit. qua de re consulendus Dio in vita Augusti. De decenniis celebratis scio scripsisse quoque Trebellium Pollionem in Gallienis, & Sozomenum lib. 1. cap. vlt. Miror quid viro erudito in mentem venerit, cum scriberet, acclamationem illam Imperatorij nominis in exercitu, omnino nullam fuisse sub Principibus, quòd illi omnem rei gestæ laudem sibi seruari, & adscribi voluerint. Fateor non tam vsitatum id fuisse, vt antè; at non sublatum tamen. En disertum testem Tacitum, cuius verba de istiusmodi Imperatoribus, ex quarto Annalium paulò antè posui. addo quæ ibidem subduntur: *Concessit quibusdam & Augustus id vocabulum, at tunc Tiberius Blæso.*

Hi numero simul plures. Principes vel Augusti, & Imperatores exercitus, quid different. Titus decimumquintùm Imperator in exercitu. Augusti in perpetuum facti censebantur. Decimo quoque anno imperium sibi propagari curabant. Vnde ille mos. Imperatores exercitus acclamatione facti quoque sub Augusto.

Ex consularibus ad exercitus mittebantur.] Emendo, *ex cōsulibus*, & ne quis eam lectionem mihi vitio vertat, indico ex libris eam suppeditatam M.S.H.N. & quatuor Susij. Par phrasis in *exrege, exduce,* (vtrumque apud Ammianum legi) in *exquæstore, proconsule, proprætore, prorege,* & aliis similibus. Nomina in e, Latina quidem nulla, sed præpositione addita, & Latina, & masculina fieri auctor D. Augustinus. De eo loquendi genere ante me permulti dixerunt, Antonius Augustinus lib. 3. obseruationum cap. 3. Adrianus Turnebus in Aduersariis. & prolixè Paullus Manutius in commentario suo ad Ciceronis epistolas, quas *Ad familiares* vocant. Constructio verò quæ apud Vegetium in his verbis, *Sed legati Imperatoris exconsulibus mittebantur.* ne quid offendat iuniores, proponam similia ex aliis scriptoribus. Iustinianus: *Et omne studium Triboniano viro excelso, magistro officiorum, & exquæstore sacri nostri palatij, & exconsule credidimus.* ff. de confirmatione Digestorum. Iulius Capi-

Correctus Vegetius. Exduce, exrege. Proconsule, prorege.

Capitolinus. *Maximum*, inquit, *& Clodium Balbinum Augustos appellauit, ambo exconsulibus*, in Gordianis.

Quibus legiones, & auxilia vniuersa obtemperabant.] Obtemperabat iis totus exercitus, si dictatorij, consulares, vel Imperatorij legati erant: si verò prætorij, tantùm legio vna, & auxilia. Vnam enim solummodo legionem Prætores mixtis auxiliis, id est decem millia peditum, & duo millia equitum, tanquam minores Duces eduxisse, memoriæ prodidit ipse Vegetius lib. 3. cap. 1. Legatum prætorium Hadrianum Cæsarem in Pannoniam aliquando missum, apud Spartianum legimus. Censorinum ter consularem legatum, bis prætorium laudat Trebellius.

Legati dictatorij, consulares, & Imperatorij. Item prætorij.

In quorum locum illustres viros constat magistros militum substitutos.] Auctius M. S. & N. *In quorum locum nunc illustres viros constat, &c.* quæ quidē exigua vocis accessio, at non exiguum huic loco inde lumē. Indicat enim eo æuo mutatam hac parte militarē disciplinam, & in locum legatorum magistros militum surrogatos. Notitia imperij per Orientem magistros militum recenset viginti quinque. Paullus Diaconus de Gratiano Imperatore loquens: *Adsciuit*, inquit, *& ipse nihilominus æquè ab Hispania Theodosium: & eius ducatu credens Barbaros posse superari; repentè siquidem eum magistrum militum esse denuncians; cum exercitu ad Barbaros destinauit.* lib. 12. historiarum. Quæsiui quonam tempore hi magistri militum cœperint, sed nihil etiamdum certi de iis reperi. De magistris vtriusque militiæ, de magisterio, & dignitate magisteriæ potestatis, aliquammultas notaui Imperatorum constitutiones, quales sunt l. magisteriæ. C. de Iurisdictione. l. quicunque C. de procuratoribus. l. insignis, & l. prata. C. de pascuis publicis. l. eos qui. C. de comitibus rei militaris. l. prima C. de excoctione. l. 12. 15. & 17. C. de re militari. & toto titulo C. de officio magistri militum. sed nulla earum est, quæ à superioribus imperatoribus quàm à Valentinianis, aut Gratiano lata sit. Atqui in Chronicis sub retro principibus reperi. Hieronymus sub Constantino, Constantio, & Constante, Hermogenem magistrum militum agnoscit. Eusebius sub Diocletiano Veturium Magistrum militum commemorat. Quin & sub Probo Imperatore, idem Eusebius Magistrum exercitus fuisse scribit Saturninum. qui Probus propemodum toto sæculo diuum Gratianum, & Valentinianos præcessit. In fastis video magistros vtriusque militiæ recenseri, sed multo post tempore.

Vegetius verbo auctus.

Magistri militum in locum legatorum.

Quæsitum de tempore, quo magistri militū esse cœperunt.

Reperti sub Constantino. Sub Diocletiano. Etiam sub Probo reperi.

A quibus non tantùm binæ legiones, sed etiam plures numero gubernantur.] Vera, & Vegetiana scriptura, *plures numeri*. Sermo enim est de numeris militaribus, de quibus ante egimus lib. 2. cap. 2. Imperatores Honorius & Theodosius, ad Constantium Magistrum militum, *laborum intuitu regendos numeros dedimus*. l. 14. C. de erogatione

Vegetius correctus.

Serui in tyrociniis inuenti, puniti.

militaris annonæ. Plinius de supplicio seruorum qui in tyrociniis reperti erant dubitans, Imperatorem Traianum consuluit epistola, quæ exstat libro 10. vbi inter alia scribit sic: *Ipse enim dubito ob hæc maximè, quòd vt iam dixerant, sacramento militari nondum distributi in numeros erant. quid ergo debeam sequi, rogo Domine scribas, præsertim cum pertineat ad exemplum.*

Confirmatus Vegetij locus.

Habens comitiuam primi ordinis dignitatem.] Rectè hunc locum ita constituit, & confirmauit exemplis Fran. Modius. addo videndum caput 28. libri 2. Variarum Cassiodori. vbi comitiuam primi ordinis dignitatem, pro militiæ laboribus strenuè perlatis, confert Rex Theodericus.

Auctoritate præfecti legionis, à tribuno deputabatur ad pœnam.] Hunc locum habes à me explicatum lib. 1. cap. 23. Veruntamen quod hic auctoritate præfecti legionis fieri dicitur, subdubito, an tantùm absente legato. Legatum etiam ipsum, præsente in castris Imperatore, video ab hoc munere non liberari apud Tacitum, primo Annalium. vbi narratio est de seditiosis militibus, eorumque pœnis: *Discurrunt*, inquit, *mutati, & seditiosissimum quemque vinctos trahunt ad legatum legionis primæ C. Cetronium, qui iudicium, & pœnas de singulis in hunc modum exercuit. Stabant pro concione legiones districtis gladiis: reus in suggestu per Tribunum ostendebatur. si nocentem acclamauerant, præceps datus trucidabatur, & gaudebat cædibus miles tanquam semet absolueret.* Etiam castrorum præfectus apud Romanos Mennius huc vsque auctoritatem suam extendit bono magis exemplo, quàm iure, cum seditionem, militum duorum præsenti supplicio repressit. teste Tacito dicto libro. videndus & Dio lib. 53. & l. 6. ff. de officio præsidis. & l. 9. ff. de custodia reorum.

Legatus iudicium exercuit & pœnas.

Præfectus castrorum eandē auctoritatem exercuit, præter morem.

Disciplinæ ius, & seueritas, & exercitatio, non solùm peditum, sed etiam equitum legionariorum.] In M. scribebatur *disciplinæ seueritas, exerci*: In membranis H. *disciplinæ seueritatis, exercitus*. In eo saltem optimi libri conueniunt, quod vtramque copulam abiiciant. lege, *disciplina seueritas, exercitio non solùm, &c.* nisi malis *disciplinæ seueritas*. Exercitio, pro, exercitatio probè hic scribitur in N. & S. quod supra monui, vbi idem quoque vocabulum Vegetio restitui, & Pandectis. Post comperi à me stare Festum cuius testimonium pro me audito: *Exercitionem exerciti dicebant antiqui, exercitationem exercitati; Item exercitiorem, exercitissimum: sic vt ab exercitato, exercitatiorem, exercitatissimum.*

Exercitio, & exercitatio Latinè dicimus.

Item exercitus, & exercitatus.

Ipse autem custos diligens, & sobrius.] Optimæ notæ exemplar S. mauult, *ipse autem iustum diligens, sobrius*. eamque scripturam & H. agnoscit. fortean non ineiegans lectio esset, *Ipse autem iustus, diligens, sobrius*. quomodo legisse postea animaduerti Pomponium Lætum in li-

Tentatus Vegetij locus, & sanatus.

In libello De magiſtratibus Romanorum cap. duodecimo.

Legionem ſibi creditam.] In vnis Suſij membranis legas, *legionem ſibi traditam.* quod ipſum, etiam ſynonymum quandoque illi priori. nam alterius fidei committentes, etiam *tradere* dicuntur. Sic Virg. 3. egloga: ——— *nuper mihi tradidit AEgon.* Simili modo Cicero, Terentius, Plinius aliique idonei ſcriptores, & conſeruatores Latini ſermonis dixêre, *regendi poteſtatem alicui tradere, puerum præceptori, prouinciam alicui. ſeſe alteri, aut reipublicæ tradere.*

Verbi, tradere elegans ſignificatio.

AD CAPVT DECIMVM.

AD quem caſtrorum poſitio, valli, & foſſę deſtinatio pertinebat.] Scio amicum meum maluiſſe, hîc legi, *deſignatio.* quod ſignificantius, & Latinius eſſe fateor, ſed neutrum eorum (& ſi deſtinandi verbum ſæpius apud auctorem hunc obuiū eſſe non ſim neſcius) conſiſtere loco hoc patiuntur libri. Nam in M. S. H. N. B. R. & quatuor Suſij *foſſæ æſtimatio* ſcribitur. caſtra ponere, & foſſam, vallumq. deſtinare, nihil, aut parum mea ſentētia diſtant. nam poſitis caſtris, ſi milites quique, ſtatim loco viſo, ſciebant ex longo vſu, & conſuetudine metationis, quo quiſque loco ire, & vbi tentoria figere deberet, vt docet Polybius, dubium non eſt, quin etiam foſſarum, & valli deſtinatio ſemper certa fuerit, quatenus ad locum. Relinquebatur igitur æſtimatio foſſarum, quæ ſemper eadem menſura non fuerunt, ſed pro hoſtium metu, & propinquitate latiores, vel altiores. Prius quàm foſſarum ductionem inciperent milites, accipiebant ſingulæ centuriæ à campiductoribus, & principibus ſuis pedaturas. poſteaque à centurionibus foſſa inſpiciebatur, & animaduertebatur in eos, qui negligentius fuiſſent operati. Vegetius lib. primo, cap. 25. & lib. 3. cap. 8. Sed à quo tandem illa foſſarum æſtimatio? ab vno caſtrorum præfecto: non à campiductoribus, principibus, aut centurionibus. Nam è re militum fuit, vnius potius hominis mandato hanc rem ſtatui, quàm multorum in ea ſententias, aut ſuffragia exquirere, eò quòd periculoſum admodum ſit exercitum ſine munimentis temerè conſidere, aut multis de foſſarum latitudine, altitudine, inter ſe contendentibus, detrimentum ab hoſtibus ſuperuenientibus grauiſſimum pati.

Iterum emendatus Vegetius.

Milites poſitis caſtris ſtatim ſuum quiſque locum agnoſcebant.

Foſſarum non eadem ſemper menſura.

Quis modus ducendæ foſſæ.

AEſtimationem foſſæ quis dederit.

Medici à quibus curabantur.] In ſingulis legionibus medicus vnus. probauit mihi Ic^tus. in l. inter eos. §. vlti. ff. ex quibus cauſis maiores. probauit quoque conſtitutio Imperatoris Antonini: *Cum te medicum legionis ſecundæ Adiutricis eſſe dicas, munera ciuilia, quamdiu reip. cauſa abſueris, ſuſcipere non cogeris.* l. 1. C. de profeſſoribus, & medicis. Indicat & inſcriptio vetus Brixienſis.

Medici in ſingulis legionibus.

L. CALI. ARRIANI
MEDICO LEGIONIS. II.
ITALIC.
QVI. VIXIT. ANN. XXXXVIIII.
MENSES VII.
SCRIBONIA. FAVSTINA
CONIVGI. CARISSIMO.

Expenſæ etiam ad ipſius induſtriam pertinebant.] Præcepit diuus Aurelianus vicario ſuo, inter alia, operam daret, vt milites ſibi mutuo quaſi ſerui obſequerêtur, & à medicis gratis curarentur, epiſtola ipſius Aureliani exſtat apud Flauium Vopiſcum.

Emaculatus Vegetius.

Vehicula, ſagittarij, nec non etiam ferramenta.] Illud *ſagittarij*, quemadmodum etiam *ſaginarij*, quod pleroſque codices inſedit, factum à non intelligentibus, ex *ſagmarij*. Sagmarij verè huc pertinent, quibus apud ſcriptorem hunc primus ego ius poſtliminij impetro, aliàs fortè perpetuùm hinc exſulaturi. liber M. & S. *ſaginarij* hîc legunt: H. *ſaginarum*, ſed iſtic poſterius illud M. punctis ſubnotatum, quaſi inducendum. codex verò N. *ſagittarij* hic retinet, ſed omnibus locis ſequentibus, pro ea voce, reſtituit *ſaginarij*. vnde ſuſpicari poſſis hic per *ſagittarios*, intelligendos ſagittas edolantes, qui ita dicti à Icto. in l. vlt. ff. de iure immunitatis. vbi ſagittarij, tubariis, cornuariis, arcuariis connectuntur. eodem modo & quadrigarij, braccarij, carpentarij nuncupantur. l. 1. C. de excuſatione artificum. Sed hæc me non remouent à priore ſententia, nam & hoc loco *ſagmarij* legendum decerno. Amicum noſtrum Modium, ſcio in eo totum eſſe, vt *ſagarios* hos homines appellandos nobis perſuadeat. ſed id ei vt crederet, animum meum inducere nunquam potui. Sagarios mercatores eſſe, qui ſagariam facerent ex Vlp. diſcere licet ff. de tributoria actione. & de iiſdem inſcriptio vetus:

Sagittarij, tubarij, arcuarij.

Sagmarij.

Sagarij qui.

I. O. M.
VOLVVIO. TERTVLLO.
NEGOTIATORI. SAGARIO
EX APVLIA

Ceterùm eos mercatores tanto numero in exercitu Romano fuiſſe, deinde ita vili loco habitos, vt ducentis eiuſmodi, admiſtis pueris, vnus calo, aut lixa, tanquam dux præficeretur, quod tradit Vegetius lib. 3. cap. 6. hoc inquam quis credat? Sagmarios Vegetio reſtituendos pronuntiaui, neque me eius decreti pœnitet. lapſus enim librariis valdè procliuis à ſagmariis, ad ſaginarios. Vox iſta planè militaris & vt alios omnes hactenus, proinde & me præteriſſet, nî adfuiſſet Leo Imperator De bellico apparatu. qui & nomen ipſum ſatis tuebitur, & ipſum eorundem hominum munus pariter explicabit: *Pari modo,* inquit, *pro ſagmariis, id eſt, ſarcinariis facere oportet, quorum magnus eſt vſus.* Iterum: *Ipſa*

Sagmarij, id eſt, ſarcinarij.

autem

autem sagmaria, id est sarcinas, reliquósque apparatus. Iterum alibi: *Ex equis sagmatariis, id est sarcinariis, si fieri potest, in vnoquoque contubernio vnum habeat: sin minus, duobus contuberniis vnum.* Vt hîc equi, itidem serui ferendis armis, annona, & sarcinis quandoque deputati fuerunt. Quod præter alios, testatur Frontinus lib.4.cap.1.nu.6. Valerius Maximus lib. 2. cap.7. vbi Metellus disciplinam militarem, in Africa Iugurthino bello corruptam, correcturus, neminem militum in agmine seruorum, iumentorumque ministerio, vt arma sua, & alimenta ipsi ferrent, vti passus est. In lexico veteri, *sagma sagmæ, & sagma sagmatis*, σάγμα, *sella, quam vulgus bastum vocat, super quo componuntur sarcinæ, clitellas alij vocant.* σάγματα, carpenta quoque Latinè dici posse censuit Iacobus Cuiacius ad l. 1. C. de excusat. munerum, & inibi σαγματοποιοί, emendat in Basilicis, pro σαυματοποιοί. Cui vacat is consulat Adriani Turnebi Aduersaria lib. 24. cap. 8. vbi Ælio Lampridio equum reddit *sagmarium*, pro *saginario* adducto in confirmationem suæ opinionis Suida, & Isidoro. Itidem exemplum illius viri sequens, equum *sagmarium*, pro *saginario* restituo militi, in epistola diui Aureliani apud Flauium Vopiscum.

Sagmatarij equi singuli in contuberniis singulis.

Etiam serui in exercitu armis ferendis.

Quid sagma.

Lāpridij lectio restituta.

Emendatus Vopiscus.

Ferramenta, quibus materies secatur, vel cæditur.] Veteres consonantes non geminasse, sciunt, qui vel primis labris hæc studia humanitatis degustarunt. ideoque ex *serantur*, quod fuit in veteribus libris, quod proximum erat *secantur*, ineptia hominum effectum est. lego *serrantur*. Sic infra cap. extremo huius libri, *quibus materies, ac pali dedolantur, atque serrantur.* Vbi disertim quod antea suspicabar, *serantur* typis expressum esse multo post tempore comperi in optimo codice collegij trium coronarum, neque audio ceteros, qui istic *secantur* legendum suadent.

Veteres non geminabant consonantes.

Vegetius emēdatus.

Quibus aperiuntur fossæ, contexitur vallum aquæductus.] Ita eum locum vt ederem optimi libri auctores fuerunt; quanquam in eo assentiar amicissimo mihi Ia. Guilielmio. vt legi quoq. mauelim ex vestigiis membranarum, *quibus aperiuntur fossæ, consepitur vallum, aqua educitur*. Nam ad eam lectionem viam facere videtur manuscriptus H. in quo scriptum vidimus, *quibus aperiuntur fossæ, contessitur vallum, atque aquæductus.* Accedit & S. in quo *concepitur* scriptum, pro *consepitur*. Aliter anteà, & monstrosè hic locus vulgabatur. hoc modo, *quibúsque aperiuntur fossæ, circa situm valli, & aquæductus.* In alia rursus editione hoc modo, *quibúsque aperiuntur fossæ, & aquæductus.*

Mutata lectio.

Arietes, onagri, balistæ, ceteraque genera tormentorum.] De his proprius agendi locus erit inferius lib.4.

Vt rectè doceret alios, quod ipse cum laude fecisset.] Raro contigit vt militarium aliquis ad ciuilia munia vocaretur: proinde non nisi puluere bellico induratos armatis præfici æquum erat.

Militares in bello maximè promouendi.

AD CAPVT VNDECIMVM.

Tignarij.

Structores qui.

Carpētarij qui.

HAbet pręterea legio fabros lignarios, instructores.] Emendabat Modius fabros, tignarios, structores, in quo illi adstipulantur apud me libri M. S. N. H. & tres Susij. Structores, ædificatores interpretatur Imperatoris Constantini notitia, quæ est in l. prima C. de excusatione artificum lib. 10. eademque seorsum *fabros & tignarios* ponit. *Carpentarium à carpentis faciendis, item tignarium definit Isidorus lib. 18. & inibi tignarios generaliter ligni opifices vult appellari.* Item seorsum numerantur *fabri, structores, carpentarij*, Inter eos, quibus vacatio grauiorum munerum concessa erat, in l. quibusdam ff. de iure immunitatis. Structores non ignorauit & ipse Cicero, dum ad Quintum fratrem ita scripsit: *Veni in aream tuam, res agebatur multis structoribus.* lib. 2. epistola 5. Idem & tignarios agnouit: *Ego me Phidiam esse mallem, quàm vel optimum tignarium.* De claris Orat. Fabrum tignariorum mentio quoque apud Iureconsultum in l. ferri ff. de verborum signif. & ibi And. Alciatus, meminit eorundem inscriptio vetus.

SABINÆ
AVGVST
MAGISTRI QVINQVENNALES.
COLLEGI. FABRVM TIGNAR. &c.

Iterum in alia inscriptione quæ Romæ infra Capitolium ad D. Mariæ de consolatione visitur.

P. \\\ CORNELIVS.
THALLVS
P. CORNELI. ARCHITECTI. FIL.
MAG. QVINQ. COLL. FABR.
TIGNAR. LVSTRI. XXVII.

Emendatus Pōponius Lætus.
* Is aliquot capita à Vegetio mutuatus est.

Restituo, Fabri, tignari, pro fabri lignari apud * Pompo. Lætum lib. 1. De magistratibus cap. 14.

Ferrarij.

Ferrarios, pictores.] Itidem à Tarrunteno Paterno Iureconsulto libro primo militarium inter eos, quibus grauiorum munerum vacationem condicio tribuit, numerantur *plumbarij, ferrarij, lapidarij, & hi qui calcem cocunt, & qui siluam incidunt.* l. quibusdam. ff. de iure immunitatis. Nunc quos *pictores* Vegetius nuncupauit pro iis M. reponebat, *pistores*.

Fabricæ armorum.
Officinas alij vocant.

Eas oppidatim Mithridates instituit.

Habebant etiam fabricas scutarias, loricarias, arcuarias.] Has fabricas Cæsar, Æmilius Probus, alij *officinas* vocarunt, neque ad arma fabricanda solummodò in legionibus istæ fabricæ: sed & in oppidis fuêre. Oppidatim certè Mithridatem illas instituisse, testis Appianus de bello Mithridatico. Cæsar primo de bello ciuili: *Frumentum ex finitimis regionibus, atque omnibus castellis in vrbem conuexerant, armorum officinas*

officinas in vrbe instituerant. Magnum fabricarum numerum, sub principibus, Romanum imperium habuit, idque prouinciatim. in quibus ad vsum reip. à fabricensibus omne genus armorum fabricabatur. Recensebo ex notitia imperij. vbi fabricæ Orientis quinque, *Scutaria, & armorum Damasci. Scutaria, & armorum Antiochiæ. Clibanaria Antiochiæ. Scutaria, & armamentaria AEdessæ. Hastaria Ironopolitana Ciliciæ. Ponticæ vero tres. Clibanaria Cæsareæ Cappadociæ; Scutaria, & armorum Nicomediæ. Clibanaria Nicomediæ. Asiana vna scutaria scilicet, & armorum Sardis Lydiæ. Thraciarum duæ. Scutaria, & armorum Hadrianopoli. Hæmimonti Scutaria, & armorum Marcianopoli. Illyrici quatuor, Thessalonicensis, Naissatensis, Ratiarensis. Scutaria, Horreamargensis:* At paulo maiore numero fabricæ Occidentis, in eadem notitia. ac primum in Illyrico *Sirmiensis scutorum, balistarum, & armorum. Acimensis scutaria. Cornutensis scutaria. Lauriacensis scutaria. Salonitana armorum. In Italia autem Concondiensis sagittaria. Veronensis scutorum, & armorum. Mantuana, Loricaria. Cremonensis scutaria. Tecinensis arcuaria. Lucensis spataria. In Galliis vero Argentoratensis armorum omnium. Matisconensis sagittaria. Augustodunensis loricaria. Suessionensis scutaria, balistaria & clibanaria. Remensis spatariæ. TriBerorum scutaria. TriBerorum balistaria. Ambianensis spataria, & scutaria.* Si propagandum Romanum fuerat imperium, vel si limites antiqui tuendi contra inuadentes, habebant in diuersis Castellis suos milites limitaneos, præsidiarios, & diuersis quoque in sedibus sparsas Rom. legiones. quarum numerus crescente paulatim imperio sensim quoque creuisse videtur. Ceterùm adeo numeroso, & sparso militi, vnde arma omnis generis suppeditata fuerint, iam discere à me potuisti, ex fabricis nempe istis prouinciatim institutis. Et quotiescunque nouis armis opus erat in expeditionibus, petebantur ex illis ipsis fabricis, & ad castra, vel loca deputata, angariis transuehebantur. quod me docuit constitutio Impp. Leonis, & Authemij C. de fabricensibus. Nunc ab hominibus priuatis, non alia arma, aut fabricari, aut vendi poterant, præter cultellos breues, quos nemo in vsum belli adsumeret. Arcus vero, sagittas, spathas, semispathas, loricas, contos, lanceas, scuta, galeas, & cætera id generis arma bellica: non alibi, quàm in publicis fabricis, & à fabris publicis, id est qui annona publica sustentabantur, fieri permisit Imperator Iustinianus, cuius hac de re Nouella LXXXV. De armis. Frequens admodum de corpore fabricensium, & fabricẽsium munere, priuilegiis, &c. mentio in posterioribus libris Codicis, & inibi rubrica quoque De fabricensibus.

Fabricenses. | Fabricæ Orientis quinque. | Ponticæ tres. | Asiana vna. | Thraciæ duæ. | Illyrici quatuor | Multæ in Occidenti fabricæ. | Limitanei milites imperij limites tutabantur. | Arma ex fabricis per angarias vecta ad exercitum. | Arma non alibi, quàm in publicis fabricis fieri debebant. | Qualia priuatim fabricari liceret, & vendere. | Fabricenses publico sumptu alebantur.

Ad morem Bessorum.] Isidorus lib. 9. Bessi, barbari fuerunt, qui à multitudine boum sic vocati creduntur. De his Plinius lib. 4. cap. 11. Item Ouidius:

Bessi populi Thraciæ.

Viuere quàm miserum est inter Bessósque, Getásque.

AD CAPVT DVODECIMVM.

SEd etiam ipſi armorum arte perfecti, ceteros ad imitationem proprio cohortarentur exemplo.] Tribunos, & præfectos militum, non tantùm militibus quotidie ſub oculis ſuis exercendis, diligentes eſſe vult Vegetius; verùm etiam ſuo exemplo eoſdē ad facinora prouocare. Talis in exercitu Imperatoris Alexādri Maximinus, qui ob corporis proceritatem, ingentes vires, & rei militaris peritiam, cùm per omnes militiæ gradus adſcendiſſet; etiam tyronibus vniuerſis præfectus fuit, vt eoſdem ad militiæ exerceret munera, & ad bellādum redderet idoneos. quo in negotio nihil ſibi ad omnem diligentiam reliqui faciens, maximam ab vniuerſo exercitu gratiam iniuit. quippe non modò, quæ gerenda erant, adſiduè edocere; ſed ipſe etiam, quæ vſus poſceret, prius obire. Vnde illos non diſcipulos tantùm, ſed æmulos etiā, atq. imitatores habuit ſuæ virtutis ſtrenuiſſimos: teſte Herodiano, lib. 6.

Maximinus tyronibus præfectus in exercitu Alexandri Cæſaris.

Quàm egregiè illo munere is functus fuerit.

Tribuni autem ſollicitudo, per hanc laudatur induſtriam.] In codice M.S. & N. tropo iteratiuo, & perfamiliari huic noſtro auctori, legebatur, *Tribuni autē ſolicitudo, tribuni laudabatur induſtria.* & pari phraſi paulò pòſt, *diſciplina eruditus incedebat.*

Mutata ſcriptura in Vegetio.

Cum miles veſte nitidus, armis bene munitus, ac fulgēs.] Militem benè veſtitum eſſe, armis ſplendentibus incedere, ad laudem præpoſitorum pertinere ſciuit Auidius Caſſius. Hic legionibus Syriacis, luxuria diffluentibus, præpoſitus: arma ſingulorū ſeptimo quoq. die inſpexit, veſtimenta, etiam calciamenta, & ocreas. teſte in eius vita Vulcatio. Maximinus legioni tyronum ab Imperatore Alexandro Seuero præpoſitus, iuſſit eam quinta quaq. die decurrere, ſimulacra bellorum agere, gladios, loricas, galeas, ſcuta, tunicas & calciamenta inſpexit: teſte Capitolino, in Maximinis.

Milites armis ſplendentibus incedere, præpoſitis honori dabatur.

Arma militum ſeptimo die inſpecta.

Etiam veſtimenta & calcei.

Quinto quoque die decurrere iuſſi.

AD CAPVT XIII.

QVia ſciebant in acie commiſſo bello, celeriter ordines, aciesq. turbari, atq. confundi.] In VV. aliquot legitur, *qui ſciebant.* in vno Suſiano codice abiecto commate reperiebam, *celeriter ordines aciesq́. confundi.* Bellum commiſſum dixit Vegetius ſuo aut potius veterum more, non ſeruata illa differentia, quam Grammatici ponunt, inter bellum, & prœlium. Itidem hoc lib. cap. 17. *Commiſſo bello, prima, & ſecunda acies ſtabat immota.* Varro lib. 6. De lingua Latina: *Rorarij dicti à rore, qui bellum committebant antè. ideo, quòd antè rorat, quàm pluit.*

Bellum pro prœlio.

Bellum committere.

Et ſingulis centuriis, ſingula vexilla conſtituerunt.] Id Vegetius introductum dicit ab antiquis, per quos ille debuit mediam ætatem non antiquiſſimam intellexiſſe. Aliam quippe rem militarem antiquitus fuiſſe, id eſt plures fuiſſe, quàm centum ſub vno vexillo milites

Plures quàm centum milites olim ſub vno vexillo.

Liuius indicat, qui libro 8. pedites Romanæ legionis, in hastatos, principes, & triarios diuidit. ipsosque triarios tribus vexillis constare docet: *Sub signis*, inquit, *quindecim ordines locabantur, ex quibus ordo vnusquisque tres partes habebat. earum vnamquamque primumpilum vocabant, tribus ex vexillis constabat, vexillum* CLXXXIV. *homines erant. primum vexillum triarios ducebat, veteranum militem, spectatæ virtutis; secundum rorarios, tertium accensos.* Ceterùm vt Vegetij æuo, singula in centuriis singulis vexilla, proinde & Dracones singulos, à Draconariis per singulas cohortes, id est, decem in vnaquaque legione ad prœlium elatos, docemur à Vegetio, hoc eodem capite.

Vexillū hominū CLXXXIV.

Triarij, veterani, & spectatæ virtutis.

Decem in vna legione Dracones.

Ita vt ex qua cohorte, vel quota esset centuria in illo vexillo literis esset adscriptum.] Ex librorum veterum vestigiis, hæc aut similis lectio videtur erui posse, *Ita vt quæ cohors, quota esset centuria illi vexillo literis esset adscriptum.* quæ scriptura ad mentem Vegetij propius accedere videtur. quod enim in cohortibus olim prælatam diximus hastam, in ea tabellam ligneam, cum hac inscriptione, COHORS V. COHORS VI. &c. similiter in ipso vexillo postea expressum fuit, COHORS V. COHORS VI. Itemq. pro ratione singularum centuriarum COHORTIS PRIMÆ. CENTVRIA PRIMA. vel sic, COHORTIS MILIARIÆ CENTVRIA PRIMA, SECVNDA, & sic deinceps in reliquarum centuriarum singulis vexillis.

Tentata Vegetij lectio.

Qualia in vexillis signa.

Quod intuentes, vel legentes milites.] Abest in vno Susiano codice illud, *vel legentes*.

Centuriones insuper, qui nunc centenarij vocantur, trãsuersis cassidum cristis, vt facilius noscerentur à suis.] Primùm moneo illa verba *à suis* in omnibus libris meis nulla exstare. Magnum verò de verbis præcedentibus librorum veterum certamen. In M. C.S. & N. reperi *qui nunc centenarij vocantur; nimium bellicosos loricatos transuersis cassidum cristis, vt facilius noscerentur.* Ineptius, ne dicam putidius, apud Modestum legitur, *nimirum bellicosas loricas.* Proximè ad rem accedere videntur duo mss. exempla Susij, in quibus, remotis hinc, & bellicosis, & loricis scriptum vidi, *qui nunc centenarij vocantur, transuersis cassidum cristis litteras habebant.* Accedunt membranæ B. in quibus erat, *transuersis cassidum cristis litteras habentes.* Accedit quoque codex H. sed ille bellicosos, & loricatos illos denuò huc reuocare nititur, dum legit, *qui nunc centenarij vocantur: nimirum bellicosos, luricatos, transuersis cassidum cristis, litteras habebant.* Vt vt sit, signum centuriones in galea habuisse certum est. Vegetius hoc eodem capite: *milites sequerentur non solùm vexillum suum; sed etiam centurionem, qui signum habebat in galea.* Iterùm hoc libro capite decimo sexto. *Centuriones verò habebant cataphractas, scuta & galeas ferreas, sed transuersis, & argentatis cristis.* Samnites olim toti linteatæ legioni galeas

Magna inter libros veteres pugna.

Centuriones signum habuerũt in galea.

Samnitum tota legio cristata.

cristatas dedêre vt inter ceteros eminerent, auctor Liuius lib. 10. Litteræ illæ vbi in galea, aut cristis argentatis esse potuerint, vix intelligo. Torulos scio fuisse qui gestarint. Ammianus lib. 16. *Chonodomarius*, inquit, *nefarius quidem belli totius incentor, cuius vertici flammeus torulus aptabatur, anteibat sinistrum cornu.* Fortean pro *literas habebant* scripserit Vegetius *titulos habebant.* Tituli certe vario in vsu apud antiquos. Sic titulus dicebatur in operibus, qui auctorem, vel artificem indicabat, Suetonius Domit. cap. quinto. Item titulum gestabant sontes. Tituli etiam in ludis præfixi, quibus notabatur, cui Deo, cui Deæ, cuius Imperatoris saluti, indulgentiæ, victoriæ, &c. fierent: Tertullia. cap. 2. de spectaculis. Titulus etiam, seu libellus ædibus vendundis adfigebatur l. vnica. C. de his qui potentiorum nomine: l. si quis C. de bonis proscript. & l. 2. C. de aquæductibus. Titulis fixis etiam vniuersa alicuius substantia fisco applicata: Cassiodorus lib. 5. Variarum, cap. sexto. Tituli quoque in triumphis populos, Reges, ciuitatesque deuictas indicabant, Flauio Vopisco teste in Aureliani triumpho. Titulis etiam amphoræ à bono patrefamiliâs notatæ, in quibus vinum custoditum. Iuuenalis satyra quinta ——— *patriam, titulúmque senectus Deleuit.* ——— Etiam victimæ in Capitolium deducendæ, titulum prætulerunt, Suetonius Augusto cap. 59. Potuit similiter & galeæ centurionis titulus fuisse adpositus, & inibi scriptum, CENTVRIO. I. II. &c. huius, aut illius cohortis. Redeo ad id, de quo paulò antè dixeram. in libris aliquantis centuriones hos *bellicosos, loricatos,* dictos. Loricatos, quod lorica induerentur dici potuisse, aliquam verosimilitudinem habet. sed cur quæso bellicosi? cum certo certius sit, à caliga ad superiores militiæ gradus nullos admissos, nisi qui benè bellicosi essent, & virtutis suæ egregium specimen dedissent. Suspicatus sum, pro, *bellicosos, buccullatos* dici posse. Buccula, seu Bucca pars cassidis est, circa os, & ea, per quam respirat armatus. alij volunt supremam galeæ partem esse, in qua cristæ figuntur, in summo cono. has qui faciebant, buccularij dicebantur à Paterno Icto. in l. vlt. ff. de iure immunitatis. Vbi vulgo *buccularum structores* scribitur, cum legendum sit *buccularij, structores.* vt rectè censuit Adrianus Turnebus lib. 9. Aduers. cap. 16. Bucculatos autem esse centuriones, pertinere ad celerius eosdem, in tumultu prœlij, agnoscendos, negare nemo ausit, & hoc est, quo de agitur. nihilominus eam coniecturam in medio positam velim, vti de ea iudicent censores eruditi.

Torulus in galea. — Tituli varij vsus apud antiquos. — Titulum gestarunt sontes. — Titulus adfixus in ludis. — Item vendundis ædibus. — Titulum & fiscus adfigebat. — Tituli quoque in triumphis erant. — Tituli etiam amphoris adhibiti. — Titulus quoque victimis alligatus. — Buccula pars cassidis. — Recte Turnebus emendauit l. vl. ff de iure immu. — Bucculati fortassean centuriones.

Quatenus nullus error existeret.] Aliquot libri bonæ notæ scribebant, *quatinus error non existeret.* Cornelius Fronto, Festus, & alij Grammatici interpretantur *quatenus, qua fini; quatinus, quoniam.*

Quatinus, quatenus quid differant.

Cum centeni milites sequerentur non solùm vexillum suum, sed etiam centurionem.] Non ausculto iis libris, & editionibus, in quibus legebatur, *cum cuncti milites.* Nam Virgilij locum præ

Confirmata Vegetij scriptura.

præ oculis habuiſſe Flauius videtur, ex nono Æneidos:

——— *Poſt illos centeni quemque ſecuti.*

Contubernium autem manipulus vocabatur, ab eo, quòd iunctis manibus pariter dimicabant.] Manipulum eundem facit Vegetius cum contubernio, & eandem quoque militarem diſciplinam agnoſcit Ammianus. qui poſt centurias manipulos ponit lib. 17. his verbis: *Conuocatis cohortibus, & centuriis, & manipulis omnibus, tribunal inſiſtens.* Itidem apud eundem Ammianum legas libro 23. At alia tamen olim manipulorum ratio, & amplior in iiſdem militum numerus fuit, teſtantibus paſſim hiſtoriographis. Cincius libro 6. De re militari, in vna legione centurias ſexaginta numerat, manipulos triginta, apud Agellium lib. 16. noctium Atticarum cap. 4. Idem quoque ſentiebat Iſidorus, cùm in vno manipulo milites agnoſcebat ducentos. Alij ſexaginta tantum in illo homines; rurſum alij centum fuiſſe opinantur, inter quos Vegetius, capite proximè ſubſequente ita ſcribens: *Quemadmodum inter pedites centuria, vel manipulus appellatur; ita inter equites turma dicitur.* Certè ſub Regibus Romanis, libera republica, denique ſub principibus prioribus, diuerſum à contubernio manipulum fuiſſe inde facilè probauero, quòd contubernio ſignum ſeorſum nunquam fuerit, manipulo fuerit. Varro libro 4. De lingua Latina, *Manipulos exercitus minimas manus, quæ vnum ſequuntur ſignum.* Signi illius formam verſus Ouidiani ex tertio Faſtorum indicabunt:

Manipulus vnde dictus.

Manipuli maiores antiquitus, quàm Vegetij æuo.

Quot milites in manipulo.

Contubernium ſignum non habuit. Manipuli qui. Manipulus ſignum militare.

Non illi cœlo labentia ſigna tenebant,
Sed ſua, quæ magnum perdere crimen erat.
Illa quidem fœno, ſed erat reuerentia fœno,
Quantum nunc aquilas cernis habere tuas.
Pertica ſuſpenſos portabat longa maniplos:
Vnde maniplaris nomina miles habet.

Donatus in Eunu. Terentij: *Cum Romani,* inquit, *& Latini ſub vno centurione bellum adgreſſuri deputabantur, ſibi ſertum, vel coronam ex manipulo herbæ, vel huiuſmodi conficiebant, quem pro ſigno ſequebantur.* Eiuſdem rei teſtem laudare poſſim Plutarchum in Romulo. & Iſidorum libro 18. cap. 3. & lib. 9. cap. 3.

Qualis, & vnde confectus ille manipulus.

AD CAPVT XIV.

INter equites turma dicitur.] Varro, *turma, terma eſt E. in V. abiit. quod terdeni equites ex tribus tribubus Tatienſium, Rammium, & Lucerum fiebant. itaque primi ſingularum Decuriarum, Decuriones dicti, qui ab eo in ſingulis turmis ſunt etiam nunc terni.* libro 4. De lingua Latina. Feſtus *Turmam equitum,* inquit, *dictam eſſe ait Curiatius, quaſi terinam.* qui cetera illa Varronis, ad verbum, poſtea ſubiunxit.

Turma vnde appellata. Tres tribus Rom.

Suppletus magni momenti locus apud Vegetium.

Vt enim centum pedites, ab vno centurione, sub vno vexillo gubernantur.] Primus hunc locum persanaui ope librorum veterum. restitui autem sic, *Centum enim, & decem pedites ab vno centurione sub vno vexillo gubernantur.* Desiderabantur enim hic in vna centuria decem Decani, qui singuli singulis contuberniis præerant. Vegetius eodem libro capite superiori. *Vt decem militibus sub vno papilione degentibus vnus praeesset Decanus, qui caput contubernij nominatur.* Itidem in singulis contuberniis vndecim homines censentur libro eodem, capite vigesimo quinto.

Decani qui fuerint.

Centurio eligendus est [qui sit] magnis viribus procera statura.] Libris omnibus placebat induci illa duo verba, *qui sit*, inde etiam correctissimi legebant *proceræ staturæ.* sed plura in centurione requisita, quàm vt viribus, & statura præstaret ceteros. eum enim Vegetius centurionem vult, qui omnem artem armaturæ perdidicerit, vigilans, sobrius, agilis sit. Hadrianus Cæsar nulli vitem concessit, nisi robusto, & (quod caput erat) bonæ famæ, vt auctor est in eius vita Spartianus.

Quæ requisita in centurione.

QualemHadrianus Cæsar elegerit.

Scutum rotare doctissimè nouerit.] Istud inter alios armaturæ numeros, & gestus fuisse, alibi innuit Vegetius: *Vt Tyro disceret, scutum tractare, & obliquis ictibus venientia tela deflectere.* libro primo, capite quarto. Scutum quatere, ac rotare in campestribus motibus numerat quoque Ammianus Marcellinus initio libri vigesimi primi. Idem quoque factitatum in genere ludi Græcanici trochi, testis mihi Adrianus Turnebus lib. 27. Aduersar. cap. 33.

Scutum quatere, ac rotare pertinuit ad numeros armaturæ.

Idem vsui in ludo trochi.

Magis ad facienda, quæ ei imperantur, quàm ad loquendum paratus.] *Plus mehercules audire, quàm loqui militarem hominem decet, actibus coalitum gloriosis*, vt verbis Iuliani vtar.

Plus audire, quàm loqui debet homo militaris.

Qui contubernales suos ad disciplinam retineat, ad armorum exercitium cogat.] In quibusdã Susij est, *ad doctrinam retineat.* fortè sincerius erat quod suggerebat H. *Contubernales suos ad disciplinam retineat armorum; exercitum cogat, vt benè vestiti, & calceati sint.* De armis, vestibus, calceisque militum singulis septem diebus inspiciẽdis alibi me dicere meminisse potes. quos autem *contubernales* hic appellatos vides, Ammianus *concorporales* nuncupabat. *Raptorum*, inquit, *pleraque concorporalibus suis impertientes.* quam vocem & alibi eundem Ammianum vsurpasse obseruaui.

Locus Vegetij excussus.

Concorporales, iidem qui contubernales.

Imprimis habili corpore.] In membranis partim legas *habilis corpore*, partim *stabili corpore.*

Eosdem cogere loricas, vel cataphractas, contos, & cassides frequenter tergere, & curare.] Liuius: *Secundo*, inquit, *die arma curare, & tergere, ante tentoria iussit.* In vno, & altero exẽplo veteri scriptum erat, *contos frequenter tergere, & caßides curare.* In membranis H. disertim scri-

tim ſcriptum exſtabat, *contos & caßides frequenter tergere: curare: ſamaras*: Sed poſtremum hoc verbum aliena poſtea manus multis punctis ſubſcriptis inducendum indicauerat. veruntamen alia mihi ſtat ſententia. Tergere, curare loricas, cataphractas, & caſſides poterant, ſed ad contos aliud verbum deſiderari viſum, id (niſi me animus egregiè fallit) coniectando reperiſſe videor. nam ex *Samaras* fingo verbum *ſamiare*, quod idem valet, atq. acuere. conti enim acui potius, quàm tergi debebant. Eſt autem Samiare vocabulum militare. Leo Imperator De apparatu bellico cap. 3. num. 50. *Samiatores, id eſt qui omnes acies ferreas exacuunt*, Gloſſarium ἀκονητὴς, *ſamiarius, acutiator*. Iterum, *ſamiator*, ἀκονητὴς. quin & apud Flauium Vopiſcum D. Aurelianus tribuno militum præcepit, *Arma terſa ſint, ferramenta ſamiata, calciamenta fortia*. De ſamiandi verbo conſule & Nonium Marcellum; in *Samium*.

Samiare vocabulum militare.

Idem Vegetio reſtitutum.

Samiatores in exercitu qui fuerint.

Quis credat militem bellicoſum, cuius diſſimulatione, ſitu, ac rubigine arma fœdátur.] Auctor eſt Suetonius D. Iuliũ milites tam cultos habuiſſe, vt argento, & auro politis armis ornaret, ſimul & ad ſpeciem, & quò tenaciores eorum forent in prœlio. in Iulio cap. 67. Obiurgati autem, & caſtigati milites Romani non tantùm cum arma geſtarent ſitu, ac rubigine obducta. Nam grandem pœnam incurrebant ſi arma alienauerant, ſi in prœlio amiſerant, quo de etſi nullam Vegetius mentionem iniecerit, dignum tamẽ putaui de quo aliquid hoc loco adferrem. Graue imprimis crimen eſt, ſi miles arma alienauerit, ea quippe culpa deſertioni exæquatur. vt teſtis eſt Paulus Ic[tus]. libro ſingulari de pœnis militum: *Vtiq. ſi tota alienauit. ſed etſi partem eorum: niſi quod intereſt. nam ſi tibiale vel Vmerale alienauit, caſtigari verberibus debet. Si vero loricam, ſcutum, galeam, gladium, deſertori ſimilis eſt*. l. qui commeatus. ff. de re militari. Eadem de re & Modeſtinus meminit lib. 4. de pœnis: *Miles qui in bello arma amiſit, vel alienauit, capite punitur, humanè militiam mutat. qui aliena arma ſurripuit, gradu militiæ pellendus eſt*. l. 3. ff. de re militari. Apuleius; *Et militaris ſacramenti Genium ob amiſſam ſpatham verebatur*. Addendum porro & illud eſt, ſi miles arma alienaſſet, eam culpam armorum cuſtodi plerumque imputatam, ſi militi arma commiſiſſet non ſuo tempore, l. qui commeatus. ff. dicto tit. Armorum cuſtodes in exercitu Romano fuiſſe teſtis mihi præmiſſa l. qui commeatus. & l. vlt. ff. de iure immunitatis. teſtis quoque Romana inſcriptio, quam mihi ſuppeditauit amicus meus Iuſtus Lipſius:

Cæſaris milites arma auro, & argento polita geſtabant.

Quare id Cæſar permiſerit.

Milites obiurgati, ſi arma rubigine obducta eſſent.

Puniti, ſi vendiderant, aut amiſerant.

Armorum alienatio deſertioni exæquatur.

Intereſt, quæ arma miles alienarit.

Armorum amiſſorum, aut alienatorum pœna, capitalis.

Armorum ſurreptorũ pœna.

Armorum cuſtodes in Rom. exercitu.

M. VLPIO. MATVRO. SIGNIF.
TVR. SERENI. EQ. SING. IMP
N. NAT. NORICVS. COL.
VIRVNO. VIX. ANN. XXXVIIII
MIL. ANN. XXIII. AVR
MESSOR SIGNIF. HER. ET
AVR.

AVR. NOVELLVS. ARMORVM
CVSTOS. SECVS. HERES. ET
VLP. AELIVS. LIBERTVS
EIVS. AMICO. ET. MVNICIPI
OPTIMO. BENE
MERENTI. FAC. CVR.

Item marmor in agro Patauino.

C. IVL. PRISCI
V. A. VI. M. X. D. VIII.
IVL. GERMANVS
ARMORVM CVST
ET
VAL. MARCIANE
PARENTES

Armamentaria, vbi arma deponebantur.

Armarium, & armamētarium quid differant.

Præter custodes illos armorum, armamentaria quoq. fuerunt, in quibus arma reponerentur. quorum alibi meminit Cicero. de iisdem Isidorus lib. 15. capite de repositoriis: *Armarium locus est, vbi quarumcunque artium instrumenta ponuntur. Armamentarium vero, vbi tantum tela armorum, vnde Iuuenalis:*

Quicquid habent telorum armamentaria cœli.

De iisdem lapis vetus, qui cum aliis vetustatis monumentis erutus ex rutis cæsis castri Batauici, ad littus Oceani prope Lugdunum Batauorum, quem vidi in ædibus nobilissimorum Dominorum de Wassenaer, in Haga comitis. quemque bona fide sic exprimendum curaui. dignus enim videbatur, qui proferretur in publicum.

IMP. CÆS. L. SETIMIVS. SEVERVS. AV. ET
M. AVRLIVS. ATONINVS. CAES. CON. XV
VOL. ARMAMENTARIVM. VÆTVSTATE
CONLABSVM. RESTITVERVNT. SVB
ZA. PVDENE. LEG. AVG. PR. CVRAE
CÆ. CL. BAE PRE.

Spoliariū, & armamentarium vbi in vrbe fuerint.

Etiam in exercitu.

Bartholom. Marlianus Spoliarium, & Armamentarium Romæ fuisse dicit in Cœlio monte. Neq. in prouinciis tantùm, sed & in exercitu, & castris armamentaria fuisse arbitror, in quibus arma custodes illi armorum

rum adſeruarent, id innuere videbatur Iuriſ. cum diceret, *qui militi arma commiſiſſet non ſuo tempore*. l. qui commeatus ff. de re militari. Ceterùm quæ iſtic arma deponerentur, & cuſtodirentur, veroſimile eſt grauiora, maiora fuiſſe: vt lanceas, haſtas, clypeos, ſcuta, parmas, loricas, &c. ac tempore prœlij inde fuiſſe petita. Eò facere videtur, quod Liuius ſcribit libro ſecundo: *Statuiſſe non pugnare conſules cognitum eſt, quippe impunè ſe inſultaturos, non credi militi arma, rem ad vltimum ſeditionis erupturam.* Idem libro 31. *Se conſtrictum à collega teneri, ferrum, atque arma iratis, & pugnare cupientibus adimi militibus.* Leuiora arma, vt gladios, pugiones, ne quidem fodientes milites depoſuêre. Vegetius: *Cincti gladio foſſam aperiunt*, libro 3. capite 8. Eum, qui ſine gladio extrâ vallum proceſſerat, morte punitum obſeruabam apud Tacitum, libro vndecimo. Redeo ad arma in prœlio amiſſa, de quibus paullò antè cœperam verba facere. Græcorum legibus non qui enſem, aut lanceam, ſed qui clypeum amittebant, mulctabantur. militi quippe magis curæ eſſe volebant, quî ne acciperet, quàm quî daret incommodum. auctorem habemus Plutarchum, in Pelopida. Epaminundas moriens quæſiuit, an clypeus ſaluus eſſet. quod præter alios ſcribit Ammianus. lib. 25. Lacedæmoniæ mulieres filios in militiam dimittentes, mandare ſolent ἢ σὺν τούτῳ, ἢ ἐπὶ τούτου, id eſt: *aut cum hoc, aut ſuper hoc.* ſignificantes vt aut ſcutum referrent, aut ſuper ſcutum mortui efferrentur. Itidem Cornelius Tacitus de moribus Germanorum, *Corpora*, inquit, *ſuorum etiam in dubijs prœlijs referunt: ſcutum reliquiſſe præcipuum flagitium.* Illud certè turpiſſimum, & grauiſſimum ſcelus fuit, ſi miles armatum ſeſe hoſti dederet. Eutropius libro ſecundo: *Romani*, inquit, *captiuos omnes, quos Pyrrhus reddiderat infames haberi iuſſerunt, quòd armati capti fuiſſent.* Quàm ignominioſum porrò fuerit, abiectis armis, ex acie fugere, teſtatur Ariſtoteles libro ſecundo Rhet. & libro quinto De moribus.

Quæ arma inibi adſeruata.

Arma leuiora nunquam depoſita.

Sine gladio è vallo progreſſus capite plexus eſt.

Armorum amiſſorum diuerſa pœna fuit.

Clypei amiſsi, grauior pœna apud Græcos, quàm gladij vel haſtæ.

Scutum amiſiſſe præcipuum flagitium Lacedæmonijs.

Itidem & Germanis.

Deditio cum armis turpiſsima fuit.

Armorum abiectio ignominioſiſsima,

AD CAPVT XV.

SEd ante ſigna, & citra ſigna.] Quid velit *citra*, quiuis facilè intelligit. magis tamen placet libris M. S. H. N. & Modeſto, *circa ſigna*.

Plumbatas quinas poſitas in ſcutis.] Etiam ex hoc loco cõijcere licet, has plumbatas non glandes, ſed iacula fuiſſe, ad modum ſagittarum. vt oſtendam infrà libro quarto. Commodè autem in ſcutis geſtari potuiſſe, facilè capiet, qui ſcutorum longitudinem, quam alibi tradimus, non ignorabit. Inter ſcuta autem, & clypeos hoc interfuit, quod clypeus rotundus, ſcutum oblongum erat. Virgilius 3. Æneidos:

Argolici clypei, aut Phœbææ lampadis inſtar.

Idem 8. Aene. ——— *ſcutis protecti corpora longis*.

Plumbatę iacula, non glandes.

Scutorum & clypeorum diſcrimen.

Eiecta è Vegetio vocula.

Item bina missilia, vnum maius ferro triangulo, vnciarum nouem, hastili pedum quinque & semis.] Ablego hinc in malam rem illam copulam, *&*. de cetero, *hastili*, tolerari quidem hîc potest, malunt tamen optima exemplaria, & hîc, & paullo pòst *hastile*.

Post hos erant ferentarij, & leuis armatura, quos nunc auxiliatores, & armaturas dicimus.] Auxiliatoribus haud dubiè non hîc locus est. Iacobus Cuiacius restituebat, *quos nunc scultatores*. Idemque hoc eodem libro cap. 17. pro, *armaturæ*, *scutatores*, legebat, *armaturæ*, *scultatores*. eidem accedit illud Leonis cap. 3. De bellico apparatu, numero 24. *Scultatores*, inquit, *id est speculatores, qui res hostium exquirunt, & narrant*. Non prætereundum tamen, quod sex libri vetustissimi, vtrobique legunt *exscultatores*, ex quo si faciam, *& scultatores*, reclamabit Notitia vtriusque imperij, quæ inter auxilia palatina numerat *exculcatores iuniores*, *exculcatores seniores*, *exculcatores Britannicianos*. Præterea apud Flauium nostrum duo manuscripti H. N. & tertius impressus optimæ notæ S. disertè habent perscriptum *exculcatores*, non autem *exculcatores*. vtrum verò eligendum nunc sit, videant docti. Turnebus lib. 24. Aduers. cap. 12. *exculcatores* amplexus est, quos dictos censet, *quia glandes exculcarent, & eijcerent*. excursatores, & procursatores scio ab Ammiano vocatos non semel, qui præcurrerent, iter faciente exercitu. imo tres procursatorum turmas idem commemorat in exercitu Romano, lib. 24. Eosdem *cursores nuncupabat*, Mauritius De militia Romana: *quod ante agmen, & aciem excurrerent, hostésque versos in fugam persequerentur*. Alios idem equites fuisse tradit *defensores, qui ex acie nec exeunt, nec excurrunt*. hos cataphractarios noster vocauit, hi vim hostium defendebant, id est propulsabant.

Scultatores qui fuerint.

Exculcatores Vegetio fortè restituti.

Exculcatores vnde dicti.

Excursatores, & procursatores in exercitu qui fuerint.

Iidem cursores ab alijs vocati.

Equites defensores.

AD CAPVT XVI.

QVi genu posito subsidebant.] Exemplar M. & H. *genu flexo obsidebant*. At contra Varro, qui in definitione Triariorum eos subsidentes describit. Item Liuius libro octauo, *Rorarij*, inquit, *percurrebant inter antepilanos, addiderántque vires hastatis, atque principibus. sed Triarij genu dextro innixi, nutum consulis ad consurgendum expectabant*. Itidem capite proximo dicuntur *residere*. Gabrias Atheniensium dux rei bellicæ peritissimus, quò phalangis impetum sustineret, iussit suos in acie subsistere, docuitque obnixo genu, scuto, porrectaque hasta, phalangem expectare, & excipere. Eius mentio apud Aemilium Probum in eius vita: Diodorum Siculum lib. 15. Sed strategema illud Triarijs Romanis quidam vir doctus accommodare

Triarij genu dextro innixi, signum pugnæ exspectabant. Alia longè ratio subsidendi Græcorum fuit, in sustinendo impetu phalangis.

modare voluit, sed errare ipsum, ex hoc loco facilè intelligere est, & ex ijs quæ de phalange alibi à nobis explicata sunt. Alia denique ratio subsidendi fuit in eo strategemate, seu potius schemate bellico, quod testudinem Romani vocabant. de qua Isidorus lib. 18. cap. de fundis: *Testudo series armorum, vmbonibus inter se connexorum*. Idem libro eodem cap. de clypeis: *Est & testudo scutorum connexio curuata in testudinis morem*. Item vetus onomasticon: *Testudo, connexio scutorum*. hactenus nominis rationem habes. Res ipsa ab Historijs petenda. Liuius originem à ludicro Circensi deducit lib. 54. *Iuuenes etiam quidam Romani ludicro Circensi ad vsum belli verso partem humillimam muri ceperunt*. Ceterùm ex eodem discamus primum id genus exercitij, quod armaturæ, quæ sub campiductoribus erant, inter varia spectaculorum genera, Romæ exhibere solent in Circo. Liuius dicto loco: *Inter cetera*, inquit, *sexageni fermè iuuenes, interdum plures ab apparitoribus ludi, armati inducebantur. horum inductio, in parte simulacrum decurrentis exercitus erat; ex parte elegantioris exercitij, quàm militaris artis, propiorq; gladiatorium armorum vsum. Cum alios decursus edidissent motus quadrato agmine facto, scutis super capita densatis, stantibus primis, secundis submissioribus, tertijs magis, & quartis, postremis etiam genu nixis; fastigiatam sicut tecta ædificiorum sunt, testudinem faciebant: hinc quinquaginta fermè pedum spatio distantes duo armati procurrebant, comminatiq; inter se, ab imo in summam testudinem, per densata scuta cum euasissent; nunc velut propugnantes, per oras extremæ testudinis; nunc in media inter se concurrentes, haut secus, quàm stabili solo persultabant*. Ad imitationem testudinis iam propositæ duplicem excogitarunt Romani, alteram in campis patentibus, alteram in oppugnationibus. In campis patentibus; si quando circumfusis vndique hostibus, pares esse non possent; in genua milites procumbebant, & clausis vndique extremis grauis armaturæ scutis, receptis in medio impedimentis, & leui armatura, requiescebant. Post cùm visum esset, tanquam rediuiui redintegrabant prœlium. Si fortè mihi nolis, at crede Historiarum scriptoribus. Lucius Florus lib. 4. cap. 10. *deletæ reliquæ copiæ forent, nisi vrgentibus telis, in modum grandinis, quadam forte, quasi docti procubuissent in genua milites, & elatis supra capita scutis, cæsorum speciem præbuissent. Tum Parthus arcus inhibuit, deinde Romani, cum se rursus extulissent, adeò res miraculo fuit, vt vnus ex barbaris emiserit vocem, Ite, & bene valete Romani, merito vos victores fama gentium loquitur*. Meminit & Plutarchus in Antonio, & Appianus de bello Parthico. Quinimo in testudine hac construenda, præter impedimenta, & leuem armaturam, etiam equites in medium recipi solent. qui ne quid alijs incommodarent, etiam equos genua flectere, seque inclinare docebant. testis lucu-

Alia etiam ratio subsidendi cum testudinem Romani facerent.

Testudo quid sit.

Originem habet à ludicro Circensi.

Testudinem in Circo qualem exhibere solent.

Ad imitationem testudinis illius, duplicem Romani in exercitu excogitarunt.

Qualem in campis patentibus exstruxerint.

Inde, vt rediuiui, redintegrabant prœlium.

In prædicta testudine construenda vbi equites, & impedimenta steterint.

Equi genua flectere edocti.

Aliud testudinis genus in oppugnationibus.

luculentissimus Dio Nicæus in Augusto. Itidem vsi testudine Romani in inuasione murorum. Liuius eodem loco quo supra vbi de testudine illa Circensi: *Huic*, inquit, *testudini simillima, parti muri admota, cum armati superstantes subissent, propugnatoribus muri fastigio altitudinis æquabatur, depulsisq́; ijs, in vrbem duorum signorum milites transcenderunt. Id tantum dissimile fuit, quod & in fronte extremi, & ex lateribus soli non habebant super capita elata scuta; ne nudarent corpora, sed prætecta pugnantium more. Ita nec ipsos tela ex muro missa subeuntes læserunt, & testudini iniecta imbricis in modum lubrico fastigio innoxia ad imum labebantur.* Idem genus oppugnationis etiam Batauos nostros à Romanis didicisse, & vsurpasse, ex Tacito probabo libro quarto Historiarum. De Batauis loquitur castra Romanorum oppugnantibus: *Appositis plerique scalis, alij per testudinem suorum iam quidem scandebant*. Simili testudine Persæ quoque regem suum à balistarum ictibus, & sagittarum multitudine seruauêre incolumem: apud Ammianum libro vigesimo. Eiusdem quoque modi testudo composita fuit, in nauali prœlio. qua de luculentum testimonium apud eundem Ammianum lib. 26. *Coniunctis*, inquit, *tribus nauigijs testudinem hac specie superstruxit: densatis cohærentes super capita scutis, primi transtris instabant armati, alij post hos, semet curuantes humilius, tertijs gradatim inclinatis submissè, ita vt nouissimi suffraginibus insidentes, formam ædificij fornicati monstrarent. quod machinæ genus contra murales pugnas ideo figuratur hac specie, vt missilium ictus, atque saxorum per decursus cadentes labiles, instar imbrium, euanescāt.* Præterea si exercitu proficiscente, in locis concauis, angustis, & lutosis hæsura videbantur impedimenta, tali testudine facta, milites, equos, & ipsa etiam vehicula transmittere solent. quod nos vult credere idem Dio, loco quo supra. figuram istius testudinis ex lapide Romano depictam, inspiciendam exhibere, videbatur lectori fore non iniucundum.

Etiam Bataui id genus testudinis à Romanis didicerunt.

Etiam Persæ vsi.

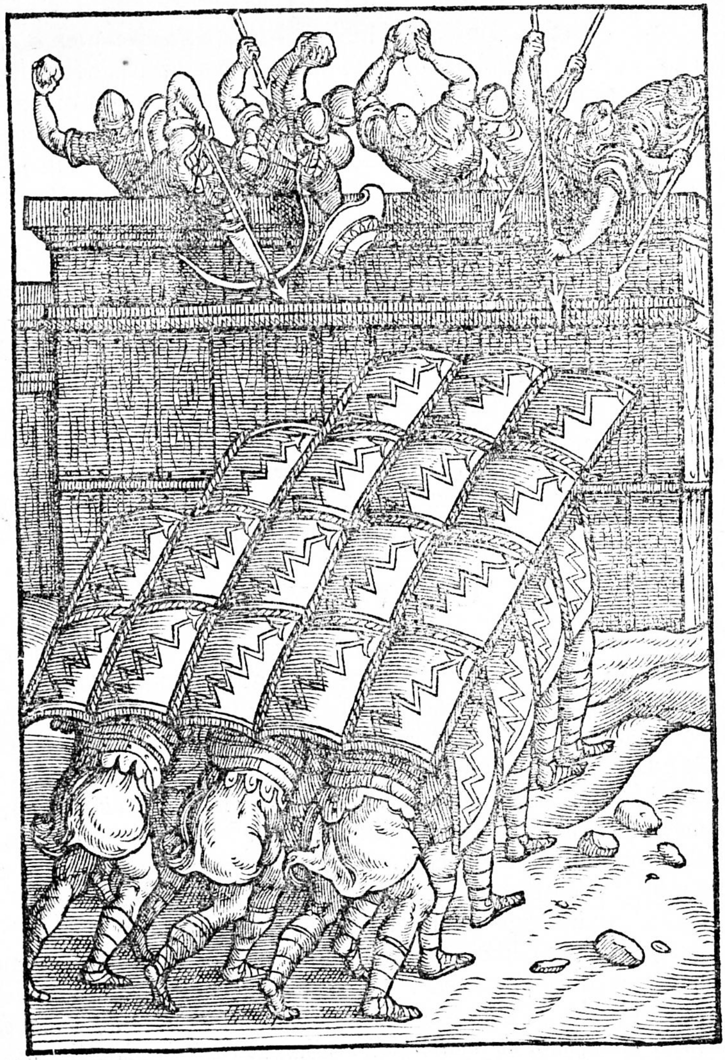
Testudo similis in pugna nauali.

Qua ratione ibi composita.

Testudinem illā vsui quoque fuisse in transmittendis impedimentis.

Figura

Figura teſtudinis ex lapide depicta.

Reparata pugna poſſet ſperari victoria.] Quatuor libri ſcripti conſentiunt M. in quo vulgarant, *reparari victoria.* liber collegij Iureconſultorum, *ſperare victoriam.* N. *ſperari victoria.* fortean legi melius poſſit, *reparata pugna poſſet reſpirare victoria.* Similiter veritatem

Tentatus Vegetij locus.

ritatem oppressam tandem respirare dixit Ammianus, libro decimo sexto.

Iterum emendatus Vegetius. Galeæ hirsutis pellibus tectæ.

Galeas ad terrorem hostium vrsinis pellibus tectas.] Tacitus eum locum præterissem, ni reprehendissent vnæ membranæ Susij, vbi, pro *vrsinis*, habebatur *hirsutis*. Eam vocem tanquam generalem, huic loco melius quadrare, negare non ausim. nam quicquid hirsutum galeæ impositum esset, faciebat ad terrorem hostium. videas passim in numis veteribus, in capitibus exuuias caprarum, arietum, elephantorum, &c. Virg. 7. Aen.

——— fuluosq. lupi de pelle galeros,
Tegmen habet capiti.

Item Iuuenalis pro noua hac lectione suffragium feret:

Discit ab hirsuta iaculum torquere capella.

Galeæ ex varijs olim pellibus.

Galeas autem ex diuersorum animalium pellibus fuisse confectas, probat in coniectaneis suis, ad Varronem, ingeniosissimus Iosephus Scaliger. Præter ea, quæ attuli hactenus, testimonium quoque Polybij adhibendum ex castrametatione, vbi ille: *Adornatur præterea miles & simplici casside, cui lupi pellem imponunt, aut eiusmodi aliquid. quod integumentum pariter, insigneq. sit, ne in prœlio suos quisque præfectos strenuè, aut ignauiter se gerentes, latere possint.*

Duplici de causa pelles in galea.

AD CAPVT XVII.

Persanatus Vegetij locus hactenus putridus.

FErentarij autem, armaturæ, scutatores, sagittarij, funditores: hoc est leuis armatura, aduersarios prouocabant ante aciem procedentes.] Ne quid mireris, ita locum restitutum habes à me, auctoritate, & ope librorum C. M. S. H. N. & quatuor Susianorum. Vegetij sententiam adsecuti non fuerant, qui hic edendum curarant, *Ferentarij autem, & leuis armatura, scutatores, &c.* abiecto toto illo inciso, *hoc est leuis armatura.* quod sanè non paruum facinus erat. Armaturas inter ipsos leuis armaturæ milites auctor noster censuerat. hi iuniores puto erant, qui à campiductore instituebantur. Armaturas illas inter leuem armaturam ponunt omnes libri, suprà, secundo ab hoc capite. & per me illæ reuocatæ libro primo cap. 13. & libro secundo planè vita donati cap. vigesimo tertio. Vegetius, *Tertius*, inquit, *ordo disponitur de armaturis velocissimis. de sagittarijs iuuenibus, de bonis iaculatoribus, quos antea ferentarios vocabant.* libro tertio cap. quarto decimo. Præter armaturas, & armaturam leuem, erat armatura, hoc est exercitij genus. Vegetius: *Præterea illo exercitij genere, quod armaturam vocant, & à campiductoribus traditur, imbuendus est tyro.* libro primo, cap. tertio decimo.

Armaturæ inter leuem armaturam.

Armaturæ illæ pluribus à me locis huic auctori redditæ.

Armatura genus exercitij.

Si co-

Si eorum virtute, ac multitudine premebantur.] Vegetio quidem adsentior scribenti, quod per paucos victoria consueuit fieri, sed hoc ad ferentarios hos, seu rorarios milites trahendum non est. nam si hostium copias hi videbant sensim crescere, non inconsultum erat, vt illi post alios ordines, in tutum se reciperent. quare videtur hic legi posse cum membranis H. *si eorum virtute, aut multitudine premebantur.*

Emendatus, ni fallor, Vegetius.

Quæ tanquam murus (vt ita dicam) ferreus stabat.] Similis plane locus apud auctorem nostrum libro tertio cap. decimo quarto.

Murus in exercitu, armatura grauis.

Et si hostes fugasset.] De graui armatura id dictum est, alij libri ad hostes referunt, in quibus scribitur: *etsi hostes fugissent.*

Ne aciem suam, ordinemque turbaret.] Decem libris meis placebat, *ordinationémque.*

Correctus Vegetius.

AD CAPVT XVIII.

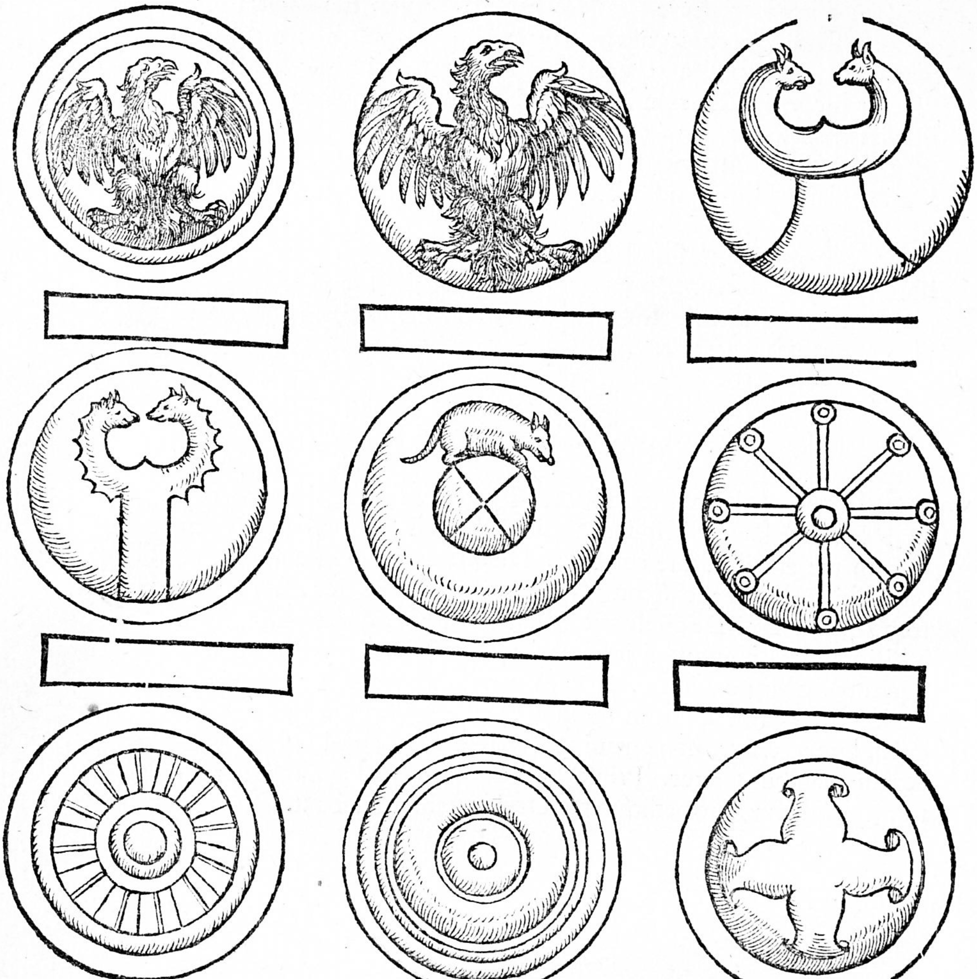
DIuersis cohortibus, diuersa in scutis signa pingebant.] Partem hanc disciplinæ militaris paucis perspectam, quantum in me erit illustrare conabor. Diuersa quippe in scutis signa picta fuisse docuit me Scotus, siue quiscunque auctor est Notitiæ imperij, siue libri De dignitatibus tam ciuilibus, quàm militaribus. Vbi innumera huiusmodi insignia scutorum, seu clypeocentra, tam peditum, quàm equitum. Horum partem aliquam, vnà adhibito titulo, seu nomine ipsorum militum, & magistrorum quibus suberant, huc accersere, non putaui præter rem fore, quòd is liber paucorum manibus teratur. Primo loco exhibentur insignia aliquot eorum, qui sub magistro peditum per Occidentem militabant.

Scutis Rom. diuersa signa adhibita.

Diuersa diuersis exercitibus scuta data, alia auro alia argento cælata commemorat Liuius lib. 9.

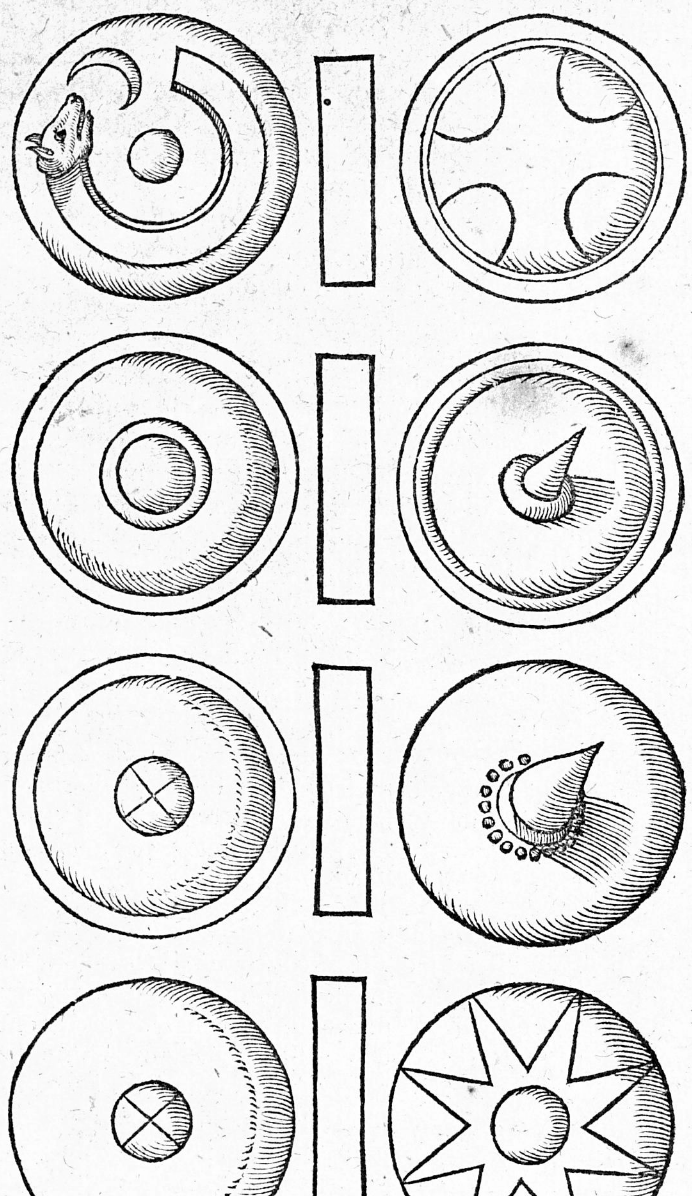
Sub

Sub magiſtro militum per Occidentem.

Subſequentur nunc aliquot clypeocentra eorum, qui ſub magiſtro equitum per Occidentem militabant.

Sub magistro equitum Occidentis.

Hunc morem indicare voluit Valerius Flaccus lib. ſexto Argonau.

Fulmẽ in ſcutis depictum.

Cuncta phalanx inſigne Iouis, calatáq; geſtat
Tegmina, diſperſos triſidis arboribus ignes:
Ne primus radios miles Romane coruſci
Fulminis, & rutilas ſcutis diffuderis alas.

Legio fulminatrix.

Legionem fulminatricem Romani habuerunt, de qua apud Dionem in M. Antonino, & alibi. hanc fulmine in ſcutis decoratam fuiſſe dubium non eſt. Veruntamen Imperatoris Conſtantini alia ſententia fuit. Is & in ceteris negotijs religionis noſtræ Chriſtianæ deuotiſſimum cultorem ſe exhibuit, idemque in militiæ diſciplina non neglexit. Alij Imperatores imagines ſuas in ſignis præferri curauerant, hic labarum in crucis effigiem mutauit, vt alibi doceo, ipſamque crucis figuram haſtis præferri curauit, vt audies. Etiam tabernaculum in exercitu ſemper habuit, quò ſe recipiebat, deo Opt. Max. preces ſuas oblaturus, vt teſtantur Hiſtoriæ tripartitæ. Signa quoque clypeorum ſui exercitus cruce idem exornari voluit, atque ipſi labaro Chriſti nomen adhiberi curauit, vt auctor eſt Prudentius libro primo contra Symmachum:

Conſtantinus Chriſtianæ religionis deuotiſſimus cultor.

Hic crucem pro ſigno militari præferendã curauit.

Tabernaculum, pro oratorio habuit.

Chriſti nomẽ in labaro.

Chriſti nomen in ſcutis militũ Conſtantini.

Chriſtus purpureum gemmanti textus in auro
Signabat labarum, clypeorum inſignia Chriſtus
Scripſerat. ——— Ibidem paullo ante:
Agnoſcas Regina libens mea ſigna neceſſe eſt,
In quibus effigies crucis, aut gemmata refulget,
Aut longis ſolido ex auro præfertur in haſtis.

Quod autem labarum, clypeorumque inſignia Chriſti nomine inſcripta dicat Prudentius, id arbitror Græcis litteris factum fuiſſe eo ferè modo, quo id repræſentant veteres nummi. inter quos reperiuntur Magnentij, in quibus ipſius effigies, cũ inſcriptione tali D N. MAGNENTIVS. P. F. AVG. in cuius parte verſa tale exaratum ſignum, quale vides, cum eadem inſcriptione.

Nummus Magnentij.

Ignari litterarum Græcarum homines maiorem illam litteram mediam putarunt eſſe p. Latinum, cum ſit ρ. Græcum. Natus autem ex iſtiuſmodi ſignis, ſi rectè diuino, error, vt in omnibus ferè libris quibus eccleſia Romana vtitur, nomen Chriſti ſcriptum, & impreſſum videamus, hoc modo, Xps, Xpi, Xpm,

Vnde error ille, quo nomẽ Chriſti, ſcribatur ſic Xps.

Præterea in aduerſo ſcuto vniuſcuiuſque militis literis erat nomen adſcriptum, addito ex qua eſſet cohorte, quáue centuria.]

Supereſſe

Supereſſe volunt, *τὸ literis* membranæ Suſii de quo alii ſtatuant. Illud pænè me fugerat, quod in optimæ notæ libris H. M. & S. bis hoc capite legatur, *auerſo ſcuto*, pro, *aduerſo*. Si, vt in prælii confuſione ſe mutuo ſtatim internoſcerent, vtque de virtute ſingulorum ductoribus ipſis facilius conſtaret, id factum erat; retinendum erit *aduerſis*. Niſi ſi quis malit in *auerſo ſcuto* nomina ſcripta, vt eo amiſſo, vel occiſis militibus, de eorum ignauia, loco, & fortitudine pòſt liqueret, vix mihi hoc perſuadeat. Illud ſcio ſcriptum à Dione, in Domitiano, Iulianum à Domitiano curam belli Dacici accepiſſe, eumque ceteris rebus benè conſtitutis, militibus iniunxiſſe, vt & ſua, & centurionum nomina ſcutis inſcriberent, quò facilius ij, qui præclarè aliquid, aut turpiter feciſſent, agnoſcerentur. Marii, & Catuli milites cum Cimbris prœliaturi, tela quiſque ducis ſui nomine inſcripſerant. Hinc poſtea Catulorum virtus emicuit his, qui de ſtrenuitate, & præſtantia militum erant iudicaturi. Auctorem habeo Plutarchum in Mario. Illud obſeruatum, primo anno milites ſcutum geſtaſſe ſine omni argumento, & inſigni, candidum. Virg. 9. Aen. —— *parmaq; inglorius alba.* & inde *candidus vmbo*, apud Perſium Saty. quinta. teſtis Turnebus lib. 20. cap. primo. Scutis porro cuſtodiendis tanta cura adhibita, vt tegumentis fuerint induta, ne pluuia corrumperentur, aut contritione. Cæſar mihi teſtis ſecundo belli Gallici: *Temporis*, ait, *tanta exiguitas fuit, vt non modò ad inſignia adcommodanda, ſed etiam ad galeas induendas, ſcutisq; tegumenta detrahenda tempus defuerit.*

Nomen militis in ſcuto ſcriptũ. Qua parte.

Militum nomina, & pariter centurionum in ſcutis ſcripta.

Tela quoq. ducũ nominibus, & cur, inſcripta.

Primo anno ſcutum tyronis candidum.

Scuta militum tegumẽtis induta ad cuſtodiam.

Quæ omne genus militum, omne genus contineret armorum.] Tres Suſij ſcribebant, *omne genus militarium contineret armorum.* At liber collegij trium coronarum malit, *omne genus contineret armaturarum.*

Intra breue autem temporis ſpacium diligenter electi, & exercitati quotidie.] *Diligenter, diligens & diligentia*, voces ſunt in quibus elegantior ſæpe ſignificatio eſt; nec vulgo ſatis perſpecta. Neque enim diligenter ſolùm facere dicimur, quod facimus ſolerter, curiosè, & ſtudiosè; verùm etiam, quod adhibito dilectu facimus. Ideoque malim hoc loco ſcribi, *iuniores diligenter lecti*: ſic eoſdem *enucleatim adſcribi*, paullo antè diximus vbi vulgo legebatur *enucleati*. Vegetius libro ſecundo cap. 5. *Diligenter igitur lectis iunioribus.* Itidem lib. 4. cap. 34. *Sed cum in domibus ſubſtruendis arenæ, vel lapidum qualitas requiratur, tanto magis in fabricandis nauibus diligenter cuncta quærenda ſunt.* Apertius teſtimonium laudare non poſſim, quàm eſt Varronis libro quinto De lingua Latina: *Sed quod his magis promiſcuè, quàm diligenter conſuetudo eſt vſa, tranſlatitijs vtimur verbis.* Vegetius libro primo, cap. 7. extremo: *A magnis ergo viris*, inquit, *magna diligentia idoneos elegi conuenit iuniores.* Pari phraſi Scipio apud

Verbi diligens non vulgaris interpretatio.

Vegetius emendatus.

Diligenter fit, quod fit cũ dilectu.

Promiſcuè, & diligẽter oppoſita.

Ciceronem in Lælio, *querebatur homines in amicis legendis negligentiores esse, alibi diligentissimos.*

Sublatum glossema ex Vegetio.

Nec moueatur [Cæsar tua maiestas] quod olim consuetudo est mutata, quæ viguit huius felicitatis.] Quæ inclusa vidisti nulli libri scripti mei agnoscunt, ne quidem M. & S. quare in officinis illa posteà adsuta constat. At nondum constitutus est locus, ex sententia. Emaculo, & suppleo hiatum hoc modo: *Nec moueat, quod olim consuetudo est mutata, quæ viguit. Sed huius felicitatis, &c.* Qui particulam *sed*, hinc eiecerunt, id fecerunt inuitis omnibus libris scriptis, & plerisq. excusis. lapsi sunt, quod vsum, & significationem hanc perspectam non haberent. valet autem *sed* hoc loco, quod, *nam, enim, etenim.* Id ignoratum deprauando sæpius Vegetio caussam dedit. Restituo & lib. 2. cap. 23. & lib. 3. cap. 7. Id rectè, & ordine me fecisse, docebo exemplis, quia vidi magnos viros in hac vocula offendisse. Tacitus quinto Historiarũ: *Ne tum quidem Romana classis pugnæ adfuit: sed obstitit formido, & remiges per alia militiæ munia dispersi.* Ammianus Marcellinus lib. vndeuigesimo: *Confines caloribus tempore febrium arescunt. sed quanto ignis materies ceteris efficacior, tanto ad perimendum celerior siccitas.* Itidem in constitutione Imperatoris Alexandri in l. 7. C. de donationibus inter virum & vxorem, intelligo hæc verba: *Sed si matrimonium iure non valuit.* Cicero ad Q. Fratrem libro 3 epistola prima: *O me sollicitum! quantum ego dolui in Cæsaris suauissimis litteris: sed quo erant suauiores eo maiorem dolorem illius ille casus adferebat.* Ibi Dionysius Lambinus ratus *Sed* particulam aduersatiuam esse, & ob id non quadrare, edendum curauit sua auctoritate, *scilicet quò erant suauiores.* ceterùm, quod liberum cuique relictum est, ab illo dissentio. Similem errorem scio incidisse in Institutionibus nostris magnum Iureconsultum, sed nunc locus non occurrit. Obseruaui pari phrasi particulam, *Nam*, significationem suam mutauisse, & pro *Sed* vsurpatam aduersatiuè Instit. de codicillis. §. directo. *Directo autem hæreditas codicillis neque dari, neque adimi potest: nam per fideicommissum hæreditas codicillis iure relinquitur.* Ibidem tit. De hereditatibus, quæ ab intestato deferuntur. §. emancipati: *At hi,* inquit, *qui emancipati à parente in adoptionem se dederunt, non admittuntur ad bona naturalis patris, quasi liberi: si modò cum is moreretur in adoptiua familia fuerint. Nam viuo eo emãcipati, ab adoptiuo patre perinde admittuntur, ac si emancipati ab ipso essent, nec vnquam in adoptiua familia fuissent.* Plinius lib. 14. cap. primo, *Nec non vineæ oppugnationum dedere rationem. nam in medicaminibus adeò magnum obtinent locum, vt per sese vino ipso remedia sint.*

Emaculatus Vegetij locus.

Sed vsurpatum, pro Nam.

Id magni quidã viri nõ animaduerterunt.

Interpretata l. 7. C. de donationibus.

Ciceronis lectio confirmata.

Dissentio à Lãbino.

Nam, pro sed vsurpatum.

Adhibita lux. §. directo. Instit. de codicillis. Item. §. emancipati. Instit. De hereditatibus quæ ab intestato.

Omne opus difficile videtur antequam tentes.] Amo membranas N. in quibus disertim scribebatur, *omne opus difficile videtur ante tentamentum.* Ammianus vt alibi, ita & hîc auxiliares manus Vegetio porrigit. Is libro 24. *Ideoq; illos existimaremus erupisse ad audaces excursus, & ten-*

Tentamenti vocabulum Vegetio redditum.

& tentamenta. Scriptor noctium Atticarum: *exponit igitur tentamenti gratia controuersiam parum consistentem, quod genus Græci ἄπορον, vocant.* libro nono capite decimo quinto. De tentamento, honestamento, regimento,& similibus vocabulis, plura dico lib.3. cap.7.

AD CAPVT XIX.

SEd in quibusdam notarum peritia, calculandi, computandique vsus exigitur.] Fortean Vegetius scripserit: *Sed in quibusdam notarum peritia computandique eligitur.* Nullum est τὸ *vsus* in codice M. Insuper alij, videlicet S.H.N. & quatuor Susij, *eligitur*, referũt, non, *exigitur.* & ita in summario huius capitis est, *Præter corporis robor notandi, & computandi artem in tyronibus eligendam.* quod ita lego cum optimæ notæ libris. Notarum peritia vsui esse potuit in castris ad scribenda militum testamenta, tum ad perscribenda socijs, quæ alios volebant celare. Suetonius Octauio. Ab his notis, notarij dicti sunt. de quibus Martialis:

Notarum periti milites requisiti.

Notarum peritia vbi militibus vsui.

Notarij dicti à notis.

Currant verba licet manus est velocior illis,
Nondum lingua suum dextra peregit opus.

Notas istiusmodi ad celeriter scribendum primus dicitur inuenisse Mæcenas, easdem complures docuisse per Aquilam tradit Dio, in Augusto. Neque in testamentis, & arcanis scribendis tantùm vsui militibus hæ notæ, sed in rationibus quoque vsurpatæ. Sic T. nomini militis appositum, ipsum in bello superstitem esse significabat. At contra θ. præpositum, obijsse indicabat.

Notarum inuẽtio Mæcenati tributa.

Nota, quæ militem indicabat superstitem.

Alia quæ indicabat mortuum.

Totius enim legionis ratio, siue obsequiorum, siue militarium numerorũ, siue pecuniæ quotidie adscribitur actis.] Pro, *numerorum*, libri M.S.H.N. edebant *numerum.* Quod vtrum de numeris legionum, an verò leuiter immutatum in *munerum*, de officijs, laboribus militaribus accipiendum sit, alijs excutiendũ relinquo. Discimus autem ex hoc loco Vegetij, vt domi, itidem belli acta confici solita. ea qui scriberent Actuarij dicti. quorum mentionem factam vidi in constitutionibus Imperatorum, l. quicumque C. de apochis publicis, libro decimo. l. actuarii. l. excellentia. l. iubemus. C. de erogatione militaris annonæ. His Actuarijs permissum erat pacisci, & negotiari cum militibus, ipsisque ante tempus erogationis pecuniam, speciésue annonarias mutuo dare. sed pro singulis solidis tremissem tantùm, id est tertiam solidi partem accipiebant. non in annos, sed pro omni tempore dilatæ solutionis. neque poterant actuarii vlla machinatione, pro temporis prolixitate, vnius tremissis quantitatem excedere. Quod si nunc quæstio hac de caussa inter militem, & actuarium oriebatur, debebat pecuniam erogator apud principia deponere, & ibi lis decidebatur.

Acta Romæ cõscribebantur, Etiam in castris.

Actuarij, qui acta scribebant.

Actuariis exercitus pecuniam quasi mutuam dare militibus permissum.

Quo fœnore id licitum fuerit.

Lis inter Actuarium, & militem emergens, vbi decisa.

Actarios quidã nuncuparunt.

tur. quæ omnia docet nos prædicta l. Iubemus. C. de erogatione militaris annonæ lib. 12. Hos actuarios sunt qui *Actarios* vocari voluerint, quibus adsentitur lapis vetus.

IMP. CÆSARI
M. AVREL. ANTO
NINO. PIO. FELICI. AVG
PARTHIC. MAX. BRIT. MAX
GERMAN. MAX. PONTIF. MAX
TRIB.POT.XVIIII.COS. IIII.IMP.III
P. P. PROC
EQVITES. IN. HIS. ACTARIVS
LEG. VII. GEM. ANT. P. FEL
DEVOTI NVMINI MAIESTA
✠Q. EIVS

Maiore prope diligentia, quàm res annonaria, vel ciuilis polipticis adnotatur.] Antea vulgabatur, *polliticis libris adnotatur*. verùm vox, *libris*, exsulat ab omnibus membranis, & duobus vetustissimis codicibus impressis. In M. *politicis adnotatur*. in N. & H. disertim scriptum est, *polipticis adnotatur*. quod à Vegetio sic scriptum fuit. eamque lectionem conseruatam vidi (quod meritò mirere) in libro collegij trium coronarum. imò in postremis illis membranis, hoc ad oram interpretamentum: *Polipticus liber est, in quo vita vrbana scribitur.* Sed diu hîc consistendum non est, nam locus itidem emendatus à Iacobo Cuiacio lib. 4. Obseruat. cap. 27. quem vide, & Cassiodorum lib. 5. Variarum, cap. 14.

Emendatus Vegetius.

Iterum emendatus.

Quotidianas etiam in pace vigilias, item excubitum, siue angarias.] Vox, *excubitum*, confirmare partim videtur emendationem, quam huic loco adhibent libri S. H. N. in quibus impressum, & scriptũ exstat, *agrarias*, quas nos alibi interpretamur.

Quæ vicissim milites faciunt.] Miratus sum particulam, *quæ*, huic scriptori hactenus adhærescere. nam illam abdicant libri vetustissimi M. S. & quotquot præterea vidi membranas, nec video quis illius hic vsus esse possit; nisi plaustrum percellere voluit, quisquis hoc apposuit de suo.

Breues quid sint.

Nomina eorum, qui vices suas fecerunt, breuibus inseruntur.] Breuis, breues, & breuia in iure nostro reperias passim. præsertim in Constitutionibus principalibus, & libris βασιλικῶν. Definiuntur à Zonara: βρέβιον ἡ ἐπιτομὴ λέγεται, καὶ σύντομος γραφή. Lampridius in Alexandro: *Milites*, inquit, *suos sic vbique sciuit, vt in cubiculo haberet breues, & numerum, & tempora militantium.* Alij breuiarium vocarunt. Suetonius in Octauio: *fecit & breuiarium totius imperij, quantum militum sub signis vbique esset.*

Breuiarium.

Quando

Quando quis commeatum acceperit, vel quot dierum, adnotatur in breuibus.] Nihil hic aliud significat *commeatus*, quàm litteras dimissorias, quibus milites à signis ad aliquod tempus dimittebantur. & eo modo intelligenda hæc vox in l. 1.3. 12. & 14. ff. De re militari. & C. de commeatu, libro duodecimo tit. 42. Commeatum hunc Arcadius, & Honorius *epistolas* vocant, l. 2. C. de desertoribus Festus: *Remeare*, inquit, *est redire, vt commeare vltrò, citrò ire. vnde commeatus dari dicitur, id est tempus, quo ire, & redire quis possit*. Hirtius: *qui aut morbo impediti, aut commeatu dato, cum signis non potuerant in Aphricam transire.* Formula, seu potius exemplum Liuius suppeditat, libro trigesimo: *Si qui vestrum suos inuisere vult commeatum do. primo vere adsitis edico.* Dabatur autem commeatus à Tribunis cohortium, aut præpositis militum, aut vicarijs, & domesticis eorum, vel à Principe, vt in l. 1. C. de commeatu docet Iacobus Cuiacius, per l. vlt. C. de erogatione militaris annonæ. & l. 5. C. de iurisdictione omnium Iudicum.

Commeatus, litteræ sunt dimissoriæ.

Epistolas quidā vocarunt.

Commeatus vnde dicatur.

Commeatus formula.

A quibus datus commeatus.

Tunc enim difficile commeatus dabatur.] Certè expeditionis tempore, imminentibus hostibus, non dabatur commeatus, nec amplius quàm triginta militibus, quos tantùm dimitti datis commeatibus, sacra constitutio censuit. l. iubemus C. de erogatione militaris annonæ. D. Octauius ita seuerè disciplinam militarem rexit, vt ne legatorum quidem cuiquam, nisi grauatè hibernisque demum mensibus, permiserit vxorem interuisere. Suetonius testis in Octa. cap. 24. Scripsit quoque Paternus, *debere eum, qui se meminerit armato praeesse, parcissimè commeatum dare, equum militarem extra prouinciam duci non permittere.* l. officium. ff. De re militari. Q. Fuluius Flaccus censor, Fuluium fratrem, cohortem legionis, in qua tribunus militum erat, iniussu consulis domum dimittere ausum, senatu mouit. Valerius Maximus lib. 2. cap. 7. Liuius lib. 41. Velleius libro primo.

Commeatus tempore expeditionis quot militibus daretur.

D. Octauius parcissimè cōmeatum dabat.

Tribuni commeatum dare multis, sine cōsensu consulis, non debebant.

Nisi caussis iustissimis approbatis.] Sequor membranas H. quæ habent, *iustissimis, ac probatis.* Id enim innuere videtur Vegetius non fuisse satis prætendere iustam decedendi ab exercitu causam, nisi probata illa esset ab ijs, qui facultatem habebant dandi commeatus. Allusit fortè ad probatorias, quarum frequens mentio in posterioribus libris Iustinianei codicis. Hæ litteræ, seu instrumenta, tanquam symbola erant, quæ pro gradu, & officio petentium dabantur, modò ex scrinio memoriæ, interdum ex scrinio sacrarum litterarum, vel ex scrinio sacrorum libellorum. Neque in palatina tantùm militia vsui hæ probatoriæ; verumetiam in castrensi, vt apparet in constitutione Zenonis l. neminem C. De re militari. qua constitu-

Restituta Vegetio sua scriptura.

Probatoriæ, litteræ seu instrumenta.

Scrinia diuersa.

Probatoriæ in palatina militia vsui.

Itidem in castrensi.

Probatoriæ militum Principis manu subsignatæ.
Probatoriarum exemplum in scriniis seruatū.

constitutione etiam illud cauebatur, eas probatorias non Magistrorum militum, aut ducum (vt antea fieri solet) sed ipsius principis manu subsignari debere. Ipsæ quoque probatoriæ codicibus illis, qui in scriniis singulis adseruabantur, inseri solebant l. 3. C. de agentibus in rebus. Hoc amplius obseruatum, vt qui ad officium aliquod admittendi erant, prolata illa probatoria, trium testium iuratorum testimonio probarent, se veræ, & catholicæ fidei esse. l. 9. & sequente, C. de diuersis officiis, & apparitoribus. lib. 12. Idemque obseruatum fuisse, etiam cum in armata militia sacris epistolis quis prouehendus esset, ex Imperatoris Constantini Græca constitutione, & Cedrino probauit Iacobus Cuiacius, in notis suis ad dictam l. IX.

In palatio Cæsarum nemo promotus nisi veræ, & Catholicæ fidei esset.
Itidē seruatum in militia armata.

Imperatoris militem, qui veste, & annona publica pascebatur.] Auctor est Festus in *Priuato*, milites Romanos priuato sumptu se aluisse ad id tempus, quo Roma à Gallis capta fuit. Liuius libro quarto extremo memoriæ prodidit Anxure capto, anno ante captam vrbem septimo decimo, decreuisse Senatum, vt stipendium miles de publico acciperet, cùm ante id tempus de suo quisque functus eo munere esset. Eamque rem, etsi reclamantibus, resistentibusque tribunis plebis, patres tamen perseueranter tuebantur. conferre ipsi primi, & quia nondum argentum signatum erat, æs graue plaustris quidam ad ærarium conuehentes, speciosam etiam collationem fecerunt. eoque exemplo motis primoribus plebis, & nobilium amicis, repentè certamen conferendi ortum est. teste eodem Liuio. De ære graui adeundus Plinius lib. 33. cap. 3. Atqui non eodem anno equitibus, quo peditibus stipendium constitutum. Datum enim peditibus anno vrbis CCCXLVII. Anxure Volscorum oppido prædicto capto, ac direpto. Liuius lib. 4. equitibus vero anno Vrbis CCCL. bello Veienti, vt ex Liuio discimus initio libri quinti. Dictum autem stipendium à stipe. Vlpianus: *Stipendium à stipe appellatum est, quod per stipes, hoc est, modica æra colligatur.* l. ager. 27. ff. de verborum signific. Varro lib. 2. De vita populi Romani: *Stipendium*, inquit, *appellatur, quod æs militi semestre, aut annuum dabatur. cui datum non sit propter ignominiam, ære dirutus est.* Sed stipendium hoc, nomine pœnæ, per tribunos militibus sæpe ereptum est. testis Festus in voce *resignare. Resignatum*, inquit, *æs dicitur militi, cum ob delictum aliquod, iussu tribuni militum, ne stipendium ei detur, in tabulas refertur. Resignare enim antiqui pro scribere interdum ponebant.* meminit & Ausonius poëta in præfatione ad centonem nuptialem. At materiam huius stipendii æream fuisse, ex Liuii lib. 7. & mille aliis locis satis cognitum. dabatur autem ad libram, vel trutinam. Varro: *Stipendium ab stipe dictum, quod æs quoque stipem dicebant: nam quod asses libræ pondo erant, qui acceperant maiorem numerum, non in arca ponebant, sed in aliqua cella stipabant, id est, componebant, quò minus loci occuparet, à stipando stipem dicere cœperunt,* quarto

Milites Romani sumptu priuato militarunt.

Quando stipendium de publico acceperint.

Argentum Romæ nondum signatum.

Equitibus non eodem tempore stipendium de publico datum, quo peditibus.
Equitibus quando primum constitutum.
Stipendium vnde nomen acceperit.

Aere dirutus quis.

Aes militi resignatum.

Aes militibus ad trutinam datum.

quarto libro De lingua Latina. Plinius: *quin & militum ſtipendiorum, hoc eſt ſtipis ponderandæ penſatores, libripendes dicuntur*, lib. 33. Naturalis hiſtoriæ. Neque ſolùm libera republica iſte mos fuit, nam ſub principibus, etiam poſterioribus, æreos nummos pro ſtipendio penſos, probo ex auctore De rebus bellicis incerto, quem ſub Theodoſio, & liberis eius vixiſſe alibi diximus. Inquit autem ille: *Sed potentia regalis, pro licentia ſpeciem ſuam tantùm in auro, argentoq́; ſignauit: quæ pro reuerentia figuræ, nullis vſibus proficiens, ad honorem regium ſacrata permanſit. Æris autem materia, quæ præ copia vilior erat, ad dona militaria, & varia populorum commercia ſignabatur.* Hoc amplius, quod diurnum militibus perſoluebatur, id Polybius lib. 2. appellabat ſemper *obſonium.* pro quo Liuius lib. 38. in ſeditione ad Sucronem ſemper vſurpauit, *ſtipendium.* accedit Gloſſarium vetus: *Stipendium* ὀψώνιον στρατιωτικόν, μισθὸς στρατιωτικός. Quantum porrò militare ſtipendium fuerit, haud procliue dictu. Polybius diurnum peditis quæſtum duos obolos ſtatuit, centurionis duplex, equitis dragmam. quæ eadem Græcis, ac denarius apud Romanos. De ſtipendijs his variæ opiniones fuerunt inter doctos. ſcripſit de ijs Carolus Sigonius, de antiquo iure ciuium Romanorum, Ioannes Stadius ad Florum, Læuinus Torrentius ad Suetonium, Alexander Neapolitanus, & alij. ſed totam illam antiquitatem, qua eſt animi ſagacitate Iuſtus Lipſius ſolus rectè perueſtigauit, atque illucidauit, primo ſuorum Electorum, cap. 2. & ad primum Annalium Taciti. Duos enim obolos, quorum ante Polybius meminit redactos ad nummũ Romanum, dicit fuiſſe tres aſſes, Polybij ſcilicet ætate, id eſt, ſub bellũ Punicum ſecundum. ſed nimis vile, & perexiguum hoc diurnum ſtipendium. Primam ſub Cæſare, ante bellum ciuile, acceſſionem factam dicit. vt qui legionibus ſtipendium in perpetuum duplicarit, teſte Suetonio, in Iulio cap. 26. Ergò eo æuo ſex, aut amplius in diem aſſes. Secundam acceſſionem factam docet, ſub Octauio. Sub Tiberio certè denis in diem aſſibus militaſſe liquet ex oratione Percennij militis ſeditioſi, apud Tacitum, primo Annalium: *Enimuero*, inquit ille, *militiam ipſam grauem, infructuoſam: denis in diem aſsibus animam, & corpus æſtimari.* Hi aſſes, menſtruum ſtipendium faciebant vnius aurei, prædicti ſcilicet Tiberij æuo. aucti tamen vſq. ad ternos aureos, quibus & quartum Domitianus Cæſar addidit. ita vt illius tempore miles quatuor acceperit ſtipendia ſiue aureos quatuor. vide Sueto. in Domitiano.

> Penſatores ſtipendiorum.
>
> Principum effigies in nummis aureis, argenteiſque tantum ad honorem, nõ ad vſum publicum.
>
> Opſonium, pro ſtipendio.
>
> Stipendium diurnum quantum.
>
> Valde exiguum libera rep.
>
> Auctum tempore Cæſaris.
>
> Iterum auctum ſub Octauio. Deni aſſes diurni.
>
> Stipẽdium ampliſsimum tempore Domitiani

Qui veſte, & annona publica paſcebatur.] Veſtem, & annonam de publico militem accepiſſe Vegetii æuo, puto falſum eſſe. Illud autem Hiſtoriæ loquuntur, cùm etiam minima ſtipendia, id eſt tres aſſes diurnos milites merebant; illud in vſu apud Romanos fuiſſe, vt veſtem, frumentum, à quæſtoribus quidem acciperent, ſed certo,

> Veſtes militi è publico Vegetij æuo non data. Data olim, ſed pretium eius à ſtipendio detrahebatur.

Id abrogatum lege C. Gracchi.

statutoque pretio, quod in persoluendo stipendio detrahebatur. Qua re adductus Caius Gracchus, homo plebis Romanæ studiosissimus, legem tulit, vt saga militibus darentur sumptu publico, nihil hac de causa stipendio militari imminuto, vt prodidit Plutarchus in Graccho. Nihilominus sublata denuò ea lex, aucto, vt iam diximus, stipendio. indicat enim idem seditiosus ille (de quo paullo ante) Percennius apud Tacitum: *Denis in diem aßibus animam, & corpus æstimari. hinc vestem, arma, tentoria; hinc sæuitiam Centurionum, & vacationes munerum redimi.* De veste militari, consulendus codex Iustiniani, libro duodecimo, titulo 39. item l. prima & l. sexta. C. de erogatione militaris annonæ.

Ea lex denuò sublata, stipendio iam satis lauto.

Vtilitatibus vacare priuatis.] Milites non alibi animum habere debent, quàm in tuenda republica, Cassiodorus: *Publicis debent insudare, qui nomen dedere militiæ.* lib. 2. Variarum, cap. 31. Scripsit quoque Paternus, *debere eum, qui se meminerit armato præesse, ad opus priuatum, piscatum, venatum militem non mittere.* l. officium. ff. De re militari. Legionis legatum, notatum ignominia à Tiberio apud Suetonium legimus, quod paucos milites, cum liberto suo, trans ripam venatum misisset. Tum & constitutione Imperatoria ita cautum est: *Milites, qui à Republica armantur, ac aluntur, solis debent vtilitatibus publicis occupari; nec agrorum cultui, & custodiæ animalium, vel mercimoniorum quæstui, sed propriæ munijs insudare militiæ.* l. milites 15. C. De re militari. Itidem cauet Iustiniani constitutio l. vnica C. negotiatores ne militent. Posthumũ quoq. consularem damnatũ scribunt, quòd opera militum in agro suo vsus esset: epitome Liuij. Iterum Imperator Iustinianus noua constitutione sua, De militibus, Eos, qui milites priuatis vsibus inseruientes, detinent, omnibus facultatibus priuat, & ærario addicit; ipsos milites cingulo spoliat, & extrema infert supplicia. Nouella cxvi. Eôdem pertinebat, quod Vegetius noster paullo antè præmisit: *Nec aliquibus milites instituti deputabantur obsequijs, nec priuata ijsdem negotia mandabantur.*

Milites de rep. tuenda solùm oportet esse sollicitos.

Tribuni eos à signis ablegare sua caussa non debent.

Milites negotiari non debet.

Pœna eorum, qui priuatis vsibus militem destinant.

Pœna militum, qui se patiuntur detineri.

Ad obsequia tamen iudicum.] Membranæ H. exprimebãt, *Iudicium*. neq. id insolens, aut nouũ videri debet. In mẽbranis nostris l. 2. C. de officio comitis sacri palatij. & in l. nulli C. de officio Rectoris prouinciæ, disertim quoq. scripsêre, *iudiciũ*, pro *iudicũ*. & *præfecti vigilium*, ibidẽ appellantur in l. vnica C. de officio præfecti vigilũ, Itidẽ *radiciũ, ceruiciũ*, *à radice, ceruice*, veteres declinasse testis mihi Sosipater Charisius, lib. 1. Itidẽ *meretricium, ciuitatium, principiũ, hominium*, & mille alia declinabant.

Iudicium, pro iudicum. Vigilium, pro vigilum. Radicium, ceruicium, & similia.

Deputabantur milites, qui vocabantur accensi.] *Accensitos*, hos milites nuncupabat manuscriptus N. Varro lib. 20. Rhetoricorũ: *Vt consules, ac prætores, qui sequuntur in castra, accensi dicti, quod ad res necessarias sæpius acciantur, veluti accensiti.* Hos alij *adscriptiuos* vocarunt, alij *optiones*. diuersaq. ijsdem tribuêre munera, vt audies. Imprimis Festus in *Optio*, eos milites, qui sua ætate optiones dicebãtur, olim accensos dictos fuisse

Accensi milites vnde nomen adepti.

fuiſſe refert. Eôdem proximè accedit noſter Accurtius: *Accenſi*, inquit, *dicebantur attributi decurionibus, hoc eſt miniſtri eorū, quaſi ad cenſum additi.* Varro lib. 3. De vita populi Romani, *Accenſos, dictos*, indicat, *quod decurionibus, & centurionibus accenſebantur, id eſt attribuebātur.* & leuis armaturæ fuiſſe indicat libratores ſcilicet, funditores: *Quid*, inquit, *de adſcriptiuis? cū erāt adtributi decurionibus, & centurionibus, qui eorum habent numerū, accenſi vocabantur: eoſdem etiam quidam vocabant ferentarios, qui depugnabant pugnis, & lapidibus; his armis, quæ ferrentur, non quæ tenerentur.* In pugnā productos iam intelleximus: diſcemus etiam in locum decedentium militū ſuffectos. Varro: *Adſcriptiui*, inquit, *dicti, quòd olim adſcribebantur inermes, qui ſuccederent armatis militibus, id eſt, ſi qui eorum deperiſſent.* lib. ſexto De lingua Latina. Accenſionatus certè in miniſterio fuit potiſſimum; & ad arbitrium eius, cuius accenſi miniſtratores eſſent: at vero Optionatum, vt & decurionatum pretia fuiſſe bonis tantùm, atque ſtrenuis parata, auctor Cato Cenſorius in ea, quam apud equites habuit. Fuere tamen optiones in caſtris etiam viliſſimi, quales fuiſſe veroſimile eſt, optiones ſpeculatorum. De quibus nos alibi.

Accenſi ferentarij, id eſt leuis armaturæ.

Ferentarij vnde nuncupati.

Defunctis militibus ſucceſſerunt.

Quos nunc ſupernumerarios vocant.] Supernumerarij, & inter pedites erant, & erant inter equites, teſte auctore noſtro lib. 3. cap. 18. De ſupernumerarijs probāda ſentētia eſt, quā auctor incertus De rebus bellicis propoſuit, cap. de releuando ſumptu militari: *Quia nonnunquam*, inquit, *bellorum ruina, aut faſtidio caſtrenſium munerū deſerta militia, de ſumma integritatis intercipit, tali remedio huiuſmodi damna ſupplēda ſunt. ſcilicet vt centeni, aut quinquageni iuniores extrà hos, qui matriculis continentur, habeantur in promptu, armis exerciti, & minori, vt pote tyrones, ſtipendio ſubleuati, in locum amiſſorum, ſi res ita tulerit, ſurrogandi.* Aliud deniq. genus ſupernumerariorum, qui abſentes, & titulo tenus militia fungerētur, imaginarij non veri milites: quos D. Claudius inſtituit. auctor Suetonius: *dū equeſtres militias ita ordinauit, vt poſt cohortē, alam; poſt alam, tribunatū legionis daret. ſtipendiaq́; inſtituit, & imaginariæ militiæ genus, quod vocatur ſupernumerum, quo abſentes, & titulo tenus fungerentur.* in Claudio cap. 25. De ſupernumerarijs mentionē factam vidi in l. 2. C. de caſtrenſiarijs, lib. 12.

Supernumerarij, tam inter equites, quàm inter pedites.

Centeni, aut quinquageni ſupernumerarij, extra eos qui matriculis inſcripti erant.

Supernumerarij milites alij, titulo tenus.

AD CAPVT XX.

VT ex donatiuo, quod milites conſequuntur.] Donatiua commoda erant, quæ militibus diſtribuebantur vltra ſtipendia, mera liberalitate, & quidem diuerſas ob cauſſas. quales erāt, victoriæ, adoptiones, vel inaugurationes Cæſarum. Caſſiodorus lib. 4. Variarum cap. 14. *Qui enim debent ad fiſcum celerius eſſe deuoti, niſi qui capiunt commoda donatiui: quando amplius de noſtra humanitate recipiunt, quàm ſtipēdij iure præſtetur.* Dabantur autē & auctoratis in ipſo tyrocinio, vt militantibus. cōfirmat Turnebus lib. 19. Aduer. cap. 21. hoc D. Hieronymi teſtimonio.

Donatiuū quid fuerit.

Ecce donatiuũ, quod militaturus acceperas, hostilia castra suspirant. Dabantur autem hæc annuè, ideoq. certũ in locum milites conuocari solitos, testis epistola Regis Theoderici apud Cassiodorũ lib. 5. Variarũ: *Consuetudine,* inquit, *liberalitatis regiæ cõmouemur, vt Gothis nostris debeamus solẽnia nostra largiri, & ideo deuotio tua millenarios prouinciæ Picenij, & Samnij, sine aliqua dilatione commoneat, vt eos, qui annis singulis nostræ mansuetudinis præmia consequuntur, pro accipiendo donatiuo ad comitatũ faciat incunctãter occurrere.* Statum porrò huic rei diem fuisse, discimus ex Pauli Diaconi libro vndecimo Historiarum: *Cum venisset,* inquit, *tempus, quo imperialia milites dona solent accipere (hoc enim agitur plerumque die Kalendarum Ianuariarum, & natali principum, & vrbium regiarum) exquisiuit quatenus eos simpliciter ex prisca consuetudine fallere potuisset.* Aliud insuper donatiuum, quod commodum erat emeritæ militiæ, & dari solitum post iustam missionem. quidam *præmium* appellarunt. Tacitus primo Annalium: *ijsdem in castris præmium pecunia solueretur.* meminit & Suetonius in Octauio, cap. 24. & 49. *emeritum* alij vocatum putant, sed id diuersum à præmio fuisse indicare visus Menander Iurisconsultus l. non omnes, & Paulus l. qui excubias. ff. De re militari. Emeritum suspicor fuisse in agris, præmium in pecunia. nam qui iusta missione mittebantur veterani, præter agros, pecuniam quoque recipere solent. testes Historici, Tacitus imprimis. Aliud præmia, aliud emerita fuisse cẽsuit quoq. doctissimus Iuris. & omnis antiquitatis amantissimus Lęuinus Torrentius, qui præmia fuisse dicit, quæ vltrà emerita dabãtur.

> Donatiua annuè quoque data.
> Ea caussa conuocati milites vnum in locum.
> Status illi rei dies Kalen. Ianuarij.
> Commodum emeritæ militiæ.
> Præmium alij vocarunt.
> Emeritum aliud à præmio.

Dimidia pars sequestraretur apud signa.] Id diuinitus ab antiquis institutum fuisse Vegetius indicat. qui mos quando cœperit, etiam nunc mihi incognitum est. meminisse scio Suetonium, in Domitiano cap. 7. *Geminari legionum castra prohibuit, nec plus, quàm mille nummos à quoquã ad signa deponi, quod L. Antonius apud duarũ legionum hiberna res nouas moliens fiduciã cepisse etiam ex depositorũ summa videretur.*

> Quæritur quando cœperit mos deponendi donatiui apud signa.

Denique decem folles, hoc est decem sacci.] Glossarium vetus, πῆρα *mantica, follis.* Iuuenalis, -- *& tenso folle reuerti.* de eo, qui benè nummatus rediret. Liuius lib. 9. *Eques folliculis in castra frumentum veheret.* Auctor ad Herennium, *Parricidæ os lupino folliculo obuoluebatur.*

> Follis idẽ quòd saccus, aut pera.

Addebatur & saccus vndecimus, in quem tota legio particulam aliquam conferebat, sepulturæ scilicet caussa,] Obseruandum hoc loco, valdè pro humatione cadauerum sollicitos etiam milites veterum fuisse. Sæpe autem Græcos, sæpe Romanos, pactum cum hostibus inijsse de corporibus suorum sepeliendis testes sunt Homerus, Virgilius, Liuius, & Cassiodorus lib. 2. Variarum cap. 19. & cap. 22. Etiam inducias sepeliendis vtrimque cæsis in acie datas, memorat Liuius lib. 32. Appianus de bellis Punicis scriptum reliquit Asdrubalem, victos à se Romanorum Tribunos, rogatu Scipionis, sepelijsse

> Milites pro humatione suorũ quàm olim solliciti.
> Sæpe pactum initum de sepeliendis cæsis.
> Eius caussa & induciæ factæ.

liisse. In Cornelii Taciti Annalibus insigne pietatis exemplum, quod dignum perpetua memoria: *Romanus exercitus sextum post cladis annum trium legionum ossa, nullo noscente alienas reliquias, an suorum humo tegeret, omnes vt coniunctos, vt consanguineos, aucta in hostem ira, mœsti simul, ac offensi condebant.* Huic pietati erga mortuos etiam x viri fauerunt, vt videre licet apud Ciceronem 2. de legibus, & ex ipsis XII. tabulis: HOMINI MORTVO NE OSSA LEGITO, QVO POST FVNVS FACIAS; NISI BELLI, PEREGREVE MORTVO. Magna profectò Tiberii crudelitas, quo imperante, sepulturam vltronea morte impetratam clamitant Annales Cornelii Taciti: *Damnati*, inquit, *publicatis bonis, sepultura prohibebantur: eorum, qui de se statuebant, humabantur corpora, manebant testamenta, pretium festinandi.* Sed frustrà hactenus digredimur. nam apud Vegetium alter locus, qui sollicitudinem de Romanorum sepultura apertè loquitur: *Inter tanta mortium genera, qui acerbissimus casus est, absumenda piscibus insepulta sunt corpora,* lib. 4. cap. 44. Apud Græcos deditionis, seu traditæ victoriæ signum fuit, si per præconem corpora interfectorum ad sepulturam poscerentur, Iustinus libro sexto.

Romani post annum sextum reliquias suorum condiderunt.

Id lege XII. tabularum permissum.

Tiberij in hac parte nimia crudelitas.

Deditionis signũ apud Græcos, si corpora suorũ ad sepulturam deposcebant.

Et ideo signiferi non solùm fideles, sed etiam litterati homines eligebantur.] Liber collegii trium coronarum multo mauelit, *diligebantur*. Hos ideo litteratos Vegetius quærit, vt sciant, & deposita seruare, & singulis rationes reddere. Recténe id onus signiferis imposuerit Flauius, ipse viderit. Librarios quoque depositores ei rei præfectos fuisse verosimile est, de quibus apud Paternum est, in l. vlt. ff. De iure immunitatis.

Signiferi quamobrem litterati esse debuerint.

Librarij in exercitu.

AD CAPVT XXI.

PEr diuersas scholas milites promouerentur.] Hac de re egi paullò superius, & indicat Suetonius in Claudio cap. 25. *equestres milites ita ordinauit, vt post cohortem alam, post alam Tribunatum daret.* Operæ pretium est audire quod aduersus Ioan. Hierosolymitanum de degradatione Tribuni scripsit Hieronymus: *Finge*, inquit, *aliquem tribuniciæ potestatis suo vitio regradatum, per singula equestris militiæ officia, ad tyronis vocabulum deuolutum. nunquid ex tribuno statim fiet tyro? non. sed antè primicerius, deinde senator, ducenarius, biarchus, circitor, eques, deinde tyro. & quanquam tribunus quondam miles gregarius sit, tamen ex tribuno non tyro, sed primicerius factus est.*

Regradatio militis qualis fuerit.

Ex omni legione infinita commoda consequitur.] De his primipili commodis consulendus Iurisconsultus in l. pater. ff. de adimendis legatis. & l. prima C. de primipil. lib. 12. Neque solus primipilus emolumenta ex legione percipiebat: verùm etiam tribuni sua

De commodis Primipili.

Commoda Tribunorum. Stellaturæ.

consequebantur commoda, quæ peculiari nomine *stellaturas* vocarunt Imperatores Theodosius, & Anthemius, in l. septem. C. de erogatione militaris annonæ. Lampridius in Alexandro: *Annonas militum diligenter inspexit, Tribunos, qui per stellaturas militibus aliquid abstulissent, capitali pœna affecit.* Non optimè in illius loci interpretatione de Lampridio meritus Io. Baptista Egnatius. qui nescio quid istic blaterat de crimine stellionatus. Itidem *Hadrianus Cæsar passus non est tribunos quicquam à militibus accipere.* testis in ipsius vita Spartianus. Pescennius Imperator duos tribunos, quòd stellaturas accepissent, lapidibus obrui ab auxiliaribus præcepit, vt auctor est itidem Spartianus. Consistebant autem stellaturæ in annonis dierum septem, vel earum pretio: teste Cuiacio in prædicta l. septem. C. de erogatione militaris annonæ. & videnda constitutio Theodosii, & Valentiniani in l. duces. C. de officio militarium Iudicum. Atqui prætactum morem expilandi milites stipendiarios damnauit Imperator Iustinianus: *Si vsurpauerint,* inquit, *memorati duces, vel officia eorum, seu Tribuni commeatalem de militibus relinquere, aut aliquod lucrum de eorum monumentis sibi acquirere, hoc non solùm in quadruplum iubemus publico dependere:* (ita legunt nostræ membranæ) *sed etiam dignitate eos priuari. magis enim debent duces, & Tribuni, supra deputata sibi emolumenta secundùm labores, de nostra largitate remunerationem sperare, & non de commeatis militum, aut de eorum stipendijs lucrum sibi acquirere.* l. secunda. §. pro limitaneis. C. de officio præfecti prætorio Aphricæ. Hoc amplius etiam centurionibus præter stipendium ordinarium sua commoda, vacationes scilicet, quas illi gregariis militibus annuas præstabant à muneribus militaribus, certa pecuniæ summa. hinc Percennius apud Tacitum primo Annalium: *Denis in diem assibus* (de stipẽdio queritur) *animam, & corpus æstimari. hinc vestem, arma, tentoria; hinc sæuitiam centurionum, & vacationes munerum redimi.* Centuriones porrò munera militibus distribuisse, & negligentius operantes puniisse, docet Vegetius lib. 1. cap. 25. & lib. 3. cap. 8. De prædictis vacationibus luculentissimè Tacitus, primo Historiarum: *Flagitatum vt vacationes, præstari centurionibus solitæ, remitterentur. Namque gregarius miles vt tributum annuum pendebat; pars manipulis, pars per commeatus, aut in ipsis castris vaga dum mercedem centurioni exsolueret, neque modum oneris quisquam, neque genus quæstus pensi habebat. per latrocinia, & raptus, aut seruilibus ministerijs militare ocium redimebant. Tum locupletissimus quisque miles laborare, ac sæuitia fatigari, donec vacationem emeret.* Ad hunc morem pertinere mihi visa hæc verba Tertulliani: *Neque enim statim & à populo eris tutus, si officia militaria redemeris.* libro De fuga. Maximum istud, & in disciplina minimè tolerandum malum esse vidit Otho Cæsar, de quo Tacitus libro eodem, quo supra: *Sed Otho ne vulgi largitione centurionum animos auerteret, ex fisco vacationes annuas exsolu-*

Egnatij error.

Stellaturarum commodũ quale fuerit.

Tribunis interdictum ne milites expilarent.

Si quid ab ijs acciperent restituere cogebantur in quadruplum.

Centurionum commoda, præter stipendium statum, Ex vacationibus militum.

Centuriones militibus opera facientibus præpositi.

Vacationes illæ quomodo redimerentur pecunia.

Tertulliano lux adhibita. Vacationes istæ sublatæ ab Othone Cæsare & persolutæ centurionibus è fisco.

exſoluturum promiſit. rem haud dubie vtilem, & à bonis poſtea principibus perpetuitate diſciplinæ firmatam. itidem paullo pòſt libro iam dicto de Vitellio principe verba faciens: *vacationes,* inquit, *centurionibus ex fiſco numerat.*

Eius exemplum ceteri quoque Principes ſecuti.

Sicut primicerius.] In codice M. corruptum eius hominis nomen, qui *primiſternimus,* legit. liber S. & H. *primiſcrinium,* vocant, quod & Turnebus in antiquis libris ſe inueniſſe teſtatur, & id illi nomen perplacet, lib. 24. Aduerſariorum cap. 12. Ceterùm ipſos primiſcrinios, primicerios quoque dictos teſtatur Cuiacius ad l. 3. C. de apparitoribus præfecto præto. Primicerium, vocarunt primum, ſeu priorem locum tenentem. deinde τὸ *cerius* tantùm verbi productionem eſſe quidam exiſtimarunt. D. Auguſtinus Sanctum Stephanum primicerium martyrum nuncupauit, quem protomartyrem alij vocant. Erant etiam & aliorum officiorum primicerij veluti cubiculariorum, menſorum, decanorum, fabricenſium, ſcriniorum, vtriuſque ærarij, palatinorum, aduocatorum. & generaliter quælibet corpora, ſcholæ, & collegia ſuum primicerium habebant, vti decanum. notabat Cuiacius ad rubricam C. de primicerio. & meminit Ammianus lib. 18. Obſeruaui & ſecundicerios recenſeri inter dignitates, neque id vno ſolo in loco apud Scotum, ſeu alium ſcriptorem, qui auctor ſit Notitiæ vtriuſque imperij.

Primiſcrinij etiã Primicerij nuncupati.

Quis Primicerius.

Primicerij in omnibus ferè officijs.

Etiam ſcholis, corporibus, & collegijs ſui primicerij.

Secundicerij.

In officio præfectorum prætorio.] Præfectos prætorio ſub principibus inſtitutos ad ſimilitudinem Magiſtrorum equitum, qui Dictatoribus iungebantur, auctorem habeo Pomponium Iuriſconſultum, in l. 2. ff. de origine iuris. & l. prima. ff. de officio præfecti prætorio. & l. 1. cum ſequenti. C. de offic. præf. præto. hi plures fuere, vt diſcere potes ex Notitia imperij.

Præfecti prætorio ſub Principibus, vt Magiſtri militum ſub Dictatoribus.

Illi plures fuerunt.

Ad honeſtum, quæſtuoſumq. militiæ peruenit gradum.] Pro *gradu, finem,* legendum ſuadent M. S. H. & vnus Suſij. De cetero id te ſcire volo, amice Lector, in omnibus Vegetij exemplis corruptũ adhuc iſtum Vegetij locum. nam aliam interpunctionem, quàm qua vulgo vtuntur, adhibendam mihi dubium non eſt. Comparatur enim primipili centurio, cum primiſcrinio, ſeu primicerio præfectorũ prætorio. Id ſi tenes, iam intelligis totum hunc locum ita diſtingui debere, *in qua ex omni legione infinita commoda conſequitur: ſicut primicerius in officio præfectorum prætorio ad honeſtum, quæſtuoſumq; militiæ peruenit finem. Item legionarij equites, &c.*

Sublata è Vegetio peruerſa interpunctio.

Cohortes ſuas contubernij affectione venerantur.] Auctor Tryphoninus Iuriſconſultus præter notitiam, & familiaritatem veterem, etiam caritatem inter milites commilitio augeſcere. l. de hæreditate. ff. de caſtrenſi peculio.

Commilitium etiam caritatem gignit inter milites.

AD

AD CAPVT XXII.

Emendatus Vegetius.

Tubicen ad bellum vocat milites, & rursum receptui canit.] Ita eum locum edendum curaui, ne quid mirêre, iubentibus optimæ notæ libris, sex scriptis, & duobus impressis, & ipso adeò Modesto. Velim tamen numero plurali scribi: *Tubicines ad bellum vocant milites, & rursum receptui canunt.* Ante vulgabatur sic, *Tubicines ad prœlium vocant milites, & rursum receptui canentes reuocant.* Omnino, ne quid grauius dicam, ineptè verbum *reuocant*, olim interpretamentum fuit Latinissimæ illius locutionis, *receptui canere.* ἀνακαλεῖν, Græci vocant. Id illi fungi non animaduertentes, postea pro Vegetiano receperunt in contextum. Isidorus lib. duodeuicesimo Etymologiarum: *huius sonitus varius est, nam interdum canitur, vt bella committantur; interdum vt insequantur eos, qui fugiunt; interdum receptui. nam receptus dicitur quo se exercitus recipit, vnde & signa receptui canere dicuntur.* hæc ille. Vegetius, lib. 3. cap. 5. *vtrum longè persequi fugientes, an receptui canere.* Sed prædictus error librariorum, vt maximè veniam mereatur, illud minimè ferendum, in vno hoc capite tot adsuta Vegetio, & tam monstrosa ab ineptis hominibus membra. Verba hæc, *& buccinatores erant ornamentū totius legionis in ingressu conflictus, & eius reditu. &c.* hæc inquam verba, vt à Vegetio scripta credamus? qui credunt, stultiores iudico barbaro Potitio. nam eorum omnium, neu vola, neu planta apparet in vllo codice scripto. & absunt à C. M. S. & veteri quoque T. & ab ipso Modesto. Ceterùm Romæ'ne in editione auctoris huius, an verò Parisijs illa monstra progenita sint, non meum iudicium est. Ijsdem quoque libris auctoribus deturbanda, quæ paullo pòst eodem hoc capite intrusa sunt: *Et soli milites ad signa eorum obtemperant.* Tum & istud membrum, quod subijcio, *quoties mouenda sunt signa cornicines canunt*, vt vitiosum, & putridum resecandum suadet codex M. quem in eo sequor ideò, quòd Vegetius paulò pòst subdat: *Cum autem mouentur signa, aut iam mota figenda sunt, cornicines canunt, mouenda sunt signa cornicines canunt.* bis idem vno, eodemque, & tam breui capite hic auctor vt dixerit, mihi verosimile nequaquam videtur.

Receptui canere.

Quid sit receptus.

Multa Vegetio adsuta membra ab ineptis, hoc vno capite.

Alterum glossema sublatum.

Classicum item appellatur, quod buccinatores per cornu dicunt.] Classicum accipiebatur & pro ipsa tuba, & pro ipso sono, vt auctor est Seruius, ad illud Virgilij 7. Aen. *Classica namque sonant.* Item Isidorus: *Classica sunt cornua, quæ conuocandi causa erant facta, & à Calando classica dicebantur.* lib. 18. Etymolo. cap. de buccinis. Liuius lib. 5. *Vocatis classico ad concilium militibus.* Inde etiam ipsi præcones *classici appellati, qui tuba, vel cornu, iussu magistratus ex arce, vel circum muros popula ad comitium vocabant.* Varro quinto De lingua Latina extremo. Sed quod istic apud Varronem legitur: *in templo iubeas adesse homines*

Classici bifaria significatio.

Classicis vnde nomen.

Classici tertia significatio.

mines. Item paullo pòst, *ante priuati huiusce T. Quinctij Trogi scelerosi hominis hosticum canat.* Vtrobique mendum insedit, ex nota adspirationis à librarijs adiuncta. pro *homines*, lege meo periculo, *omnes*. & pro *hosticũ*, scribe, *hostium*, seu potius, *ostium*. Nam veterem illum canendi classici morem ante ianuam scelerosi ciuis ipse indicauit eodem loco Varro: *Cornicinem*, inquit, *ad priuati ianuam, & in arcem mittas.* Sed domum nos redeamus, id est, ad exercitum. Fuere in castris Romanorum duo præcipua dignitatis Imperatoriæ insignia, classicum scilicet, & prætorium. vtriusque testis Cæsar loquens de Pompeio, tertio De bello ciuili: *Scipionis milites cohortatur, vt parta iam victoria prædæ, ac præmiorum velint esse participes, receptisq; omnibus in vna castra legionibus, suum cum Scipione honorem partitur, classicumq; apud eum cani, & alterum illi iubet prætorium tendi.* Vegetius: *hoc insigne videtur imperij, quia classicum canitur Imperatore præsente.* hoc eodem capite. Hirtius de bello Alexand. *Tollitur à multitudine in tribunali, prætor appellatur.* Liuius de militibus seditiosis lib. 38. *In prætorio tetenderunt Albius, & Atrius, classicum apud eos cecinit, signum ab ijs petitum est. sederunt in tribunali proconsulis Scipionis.* Appianus De bellis Punicis: *In qua erat*, inquit, *præfecti classis prætorium. vnde buccinator solebat canere classicum, & præco edicere, & præfectus prospicere.* Festus seu potius compilator eius Diaconus in voce Prætoria: *Initio Prætores erant, qui nunc consules, & ij bella administrabant, quorum tabernaculum quoque dicebatur prætorium.* Tertium ad Imperatoris dignitatem pertinens, de fascibus scilicet laureatis, elicere videor ex verbis Cæsaris, quæ sunt tertio belli ciuilis: *Pompeius*, inquit, *eo prœlio Imperator est appellatus, hoc nomen obtinuit, atque ita se postea salutari passus est: sed neque in litteris quas scribere est solitus, neque in fascibus insignia laureæ protulit.* Attamen laurea fasces tantùm coronabant post victoriam, imò post triumphum in Capitolio deponebant. Iulius Obsequens in prodigijs: *Apparuit enim hostibus portendisse victoriam, cùm ad eos laurum victricem tulerit, quam in Capitolio debuerat deponere.* Panegyricus Pacatus: *Depositis*, inquit, *in gremio Iouis Capitolini laureis, triumphales viri rusticabantur.*

Classicum canebat ante ostium scelerosi ciuis.

Duo præcipua signa Imperatoriæ dignitatis in exercitu: Classicum,

Et prætorium.

Tabernaculum ducis quare appellatum Prætorium.

Tertium insigne Imperatoriæ dignitatis.

Fasces post victoriam laurea coronabant. Post triumphum in Capitolio deponebant.

Vel cùm in militem capitaliter animaduertitur.] Vide quæ hac de re, à me scripta sunt, suprà ad caput vigesimum tertium, libri primi. Lucanus libro primo:

> *Nec ciuis meus est, in quem tua classica Cæsar*
> *Audiero.* ———

Classicum cecinit in animaduersionibus militum.

Classicum etiam ad epulas Imperatorias cecinisse indicat apud Tacitum Lipsius. & idem ferè hodie mos, præsertim Satrapis Germanis.

Item cecinit ad epulas imperatoris.

Siue ergo ad vigilias, siue ad angarias faciendas.] Rursum in S. H. & N. sine litura perscriptum inueni, *agrarias.*

Restituta Vegetio sua scriptura.

Siue ad opus aliquod, vel ad decursionem campi exeunt milites.] Aliud processio erat, siue ambulatio exercitus, de qua paullo

Processio, ambulatio exercitus.

Decursio. Eadem decursio armata in funere magnorum virorum.

pòst Vegetius meminit hoc cap. & alibi: aliud hæc militum decursio. quæ cum aliàs, tum fieri quoque honoris ergò solet, ab armatis militibus, in funere heroum, & magnorum virorum. Homero teste, Patroclo is habitus honor. item Augusto, teste Dione libro 56. Cæsis quoque Troianis eundem exhibitum honorem testantur versus Virgiliani. qui rei illustrandæ adscribendi sunt, ex 11. Æneidos:

> *Iam pater Aeneas, iam curuo in littore Tarchon*
> *Constituêre pyras: huc corpora quisque suorum*
> *More tulere Patrum, subiectisque ignibus atris,*
> *Conditur in tenebras altum caligine cœlum.*
> *Ter circum accensos, cincti fulgentibus armis,*
> *Decurrêre rogos; ter mœstum funeris ignem*
> *Lustrauere in equis, vlulatusq; ore dedêre.*
> *Spargitur & tellus lacrymis, sparguntur & arma.*
> *It cœlo clamórque virum, clangórque tubarum.*
> *Hinc alij spolia occisis direpta Latinis*
> *Conijciunt igni, galeas, ensesq; decoros.*
> *Frænáque, feruentésque rotas: pars munera nota*
> *Ipsorum clypeos, & non felicia tela.*

Ter armati rogũ circabant.

Etiam spolia in rogum iniecta.

Etiam dona militaria.

Elegantissimum huius decursionis exemplum est apud Herodianum libro quarto. vnde discimus vniuersos equestris ordinis, certa quadam lege, atque recursu, motu denique Pyrrichio in orbem decurrisse: imo & currus circumactos, insidentibus rectoribus purpuratis. Neque in funere modò is ritus obseruatus, sed & in anniuersarijs celebrandis stato die iteratus. à Suetonio luculentissimum accipito testimonium: *Exercitus honorificum illi tumulum excitauit: circa quem deinceps stato die quotannis miles decurreret.* in Claudio cap. primo. De campi cursione meminit Vegetius lib. 3. cap. 9. & cap. subsequente. vbi armatos præcipit cursu exerceri, & simul sarcinas ferre.

Adhibiti in hac decursione & motus Pyrrichij Etiam currus circumacti. Iterata illa decursio in anniuersarijs.

Quod ideo in omnibus exercitijs, & processionibus custoditur.] Modestus, *processibus*, legit, quod quarta inflexione, pro eodem esse potest. de quo loquendi modo dictum à me alibi. Nomen *processionis*, vt & *stationum, vigiliarum*, & complura huiusmodi, etiam Christiani vsurpare olim cœperunt, testantibus Tertulliani, Cypriani, & aliorum scriptis.

AD CAPVT. XXIII.

Neque enim longitudo ætatis, aut annorum numerus artem bellicam tradit. sed [continua exercitationis meditatio] post quanta volueris stipendia in exercitus miles semper est tyro.] Quæ inclusa vidisti, adulterina, & à mala manu esse clamant

Abiectum magnum glossema ex Vegetio.

omnes

omnes libri, quotquot vidi, extrà vnum P. & H. quanquam hic ſanam lectionem ad oram adſcriptam habeat. inculcata autem illa pronuntio ab eo, qui vim,& notionem vnius particulæ, *Sed*; quæ rationaliter hic poſita eſt; non eſt adſecutus. De qua me agere meminiſti libro eodem, cap.18. Perfectiſſimam autem ſententiam habes in his verbis: *Sed poſt quanta volueris ſtipendia inexercitatus miles ſemper eſt tyro.* Præceperat enim iam Vegetius veterem,& eruditum militem ſemel in die, idque ſine intermiſſione exercendum eſſe: iuniores verò mane, & denuò poſt meridiem. Cicero: *Quid exercitatio legionum? quid ille curſus? clamor quanti laboris eſt? ex hoc ille animus in prœlijs paratus ad vulnera. adduc pari animo inexercitatum militem, mulier videbitur. Cur? tantum intereſt inter nouum, & veterem exercitum, quantum experti ſumus. ætas tyronum plerumque melior, ſed ferre laborem, contemnere vulnus conſuetudo docet.* prima Tuſculana. Pro tyronibus etiam habiti, qui diu in pace durarunt, quiq. pugnare longo tempore deſierunt. lib.3.cap.9. Tum ij quoq. tyronũ inſtar ſunt, qui homines nũquã viderunt vulnerari, aut occidi. Ibid.cap.10.

Sed, particula rationaliter poſita.

Veteranus ſemel in die exercendus.

Iunior bis in die exercendus eſt.

Miles inexercitatus fœmina.

Quid poſsit cõſuetudo.

Pro tyronibus habendi qui diu pugnare deſierunt.

Itidem illi, qui nunquam viderunt vulnerari.

Idcirco armaturam, quæ feſtis diebus exhibetur, non tantùm qui ſub campi doctore ſunt.] Locus hic perpurgatus palmã mihi debet, aut nullus alius. maculatiſſimi hîc libri editi, & ſcripti. Vetus editio Colonienſis expreſſam retinebat, Pariſienſis habebat ſic, *cum armatura, quæ feſtis diebus exhibetur in exercitio, idcirco non tantum armaturam, qui ſub, &c.* M. legebat, *Armaturam, quæ feſtis diebus exhibetur idcirco non tantum, &c.* Inde ego verâm lectionem ſubodoratus ſum, hanc videlicet, *Armaturam, quæ feſtis diebus exhibetur in Circo, non tantum armaturæ, quæ ſub campi ductore ſunt.* Lapſus librariorum facilis fuit, ex adfinitate litterarum. illud porrò, *in Circo*, genuinum eſſe multis confirmare exemplis non ſit difficile. ibi enim ad imaginem bellicam vel (vt cum Liuio, & Lucretio loquamur) ad ſimulacrum belli, pugnæ terreſtris, & naumachiæ committebantur. Suetonius de ludis per Diuum Iulium in Circo editis: *nouiſſimè pugna diuiſa in duas acies, quingentis peditibus, elephantis vicenis, tricenis equitibus, hinc, & inde commiſſis. nam quò laxius dimicarentur, ſublatæ metæ, inq; earum locum bina caſtra, ex aduerſo conſtituta erant.* Idem in Domitiano, cap.4. *In Circo præter ſolennes bigarum quadrigarumq; curſus prœlium duplex etiam, equeſtre, ac pedeſtre commiſit.* Quin & Dionem appello, à quo didici tempore Titi A. aliquot millium hominum, adſumptis Athenienſium, ac Syracuſanorum nominibus, naualem, ac pedeſtrem pugnam Romæ exhibitam. Eaſdem pugnas à Domitiano in Circo editas, ab eodem Dione ſcribitur, in Domitiano. conſule (ſi lubet) Suetonium in Octauio, cap.43. in Claudio, cap.21. & Valerium Maximum lib.2. cap.4. adhibe etiam huc, quæ paulo antè ex Liuij lib.54. retuli de teſtudinis vſu, ac ludicro Circenſi ad belli vſum conuerſo. adhibe quoque Virgilium 5. Æn.

Palmaria Stevvechij emẽdatio.

In Circo Romæ pugnæ, & naumachiæ populo exhibitæ, diebus feſtis.

Etiam elephanti in Circo pugnarunt.

In pugna illa nomina militibus fingebant, ad imaginẽ bellicam.

Origo, & fons Vegetij hic deprauati. Armaturæ, milites erant.

Armaturas ignorarunt, qui ita miris modis hîc scriptorem nostrum adflixerunt. Armaturas autem ipse Vegetius milites appellauit, qui armatura, id est, eo exercitij genere imbuebantur, vegetiores, & iuniores. qui omnes, absque me fuisset, non in illo certamine ludicro, sed librariorum, & criticorum quorundam stilis iacebant confecti, iam pænè humandi. Coniecturam hanc meam aliquot amicis, & familiaribus, Ioanni Metello Sequano, Iano Mellero Palmerio, Iano Gulielmio iam probaram. sed pòst accessit vetus liber, licet typis cusus, collegij trium coronarum; in quo disertè erat expressum, *in Circo*, cum reliquis, quæ de armaturis adiecta sunt.

Illud verò maius est, vt seruare ordines discant.] Non ineleganter hæc in vno veteri. quare lubitum est adscribere: *Illud verò maius est quiddam, ordines seruare discunt, & vexillum suum in tantis permixtionibus, in ipsa prolusione comitantur: ne inter doctos aliquis error existat, cùm multitudinis sit tanta confusio.* Et me iudice recipienda esset hæc lectio. nam in eo noster est, vt commoda, quæ ex prælusione illa eueniunt, ostendat; non vt rationem ipsius exercitij præscribat. Ordinum seruandorum maxima cura apud Romanos. hinc Macrinus, *arma capiamus, atque vt mos Romano est, ordines in acie seruemus. quippe in acie Barbarorum incomposita multitudo, ac tumultuaria, ipsa se fortasse impediet.* Ita ille apud Herodianum libro 4. De necessitate illa ordinum seruandorum quæ Rom. milites tenuit, alibi dixi. qui secus facerent, securi percussos testatur Liuius lib. 2. & Diodorus lib. 12. Pari pœna affectos puto, qui signa desererent. quòd capitis pœna irrogetur his, qui in bello rem quamcunque faciunt à duce prohibitam, aut mandata non seruant. l. desertorem. §. in bello. ff. De re militari. & ita accipiendam arbitror l. penultimam. ff. ex quibus caussis maiores. adhibita l. xi. C. De re militari. Apud Græcos, imprimis apud Athenienses, eandem disciplinam fuisse testatur lex Charondæ, qua sancitum fuit, vt qui in prœlio signa, ordinesúe destituissent, aut arma omninò capere pro patria recusassent, vestibus muliebribus induti, medio in foro sisterentur, idque tertiùm singulis diebus iteraretur. Nam quod mortis supplicio leges priores coercebant, idipsum prudentissimus legislator maluit probri metu corrigere, & sensim suos à fœminea illa timiditate, ac animi mollitie velut absterrere. auctorem do Diodorum Siculum. lib. 12.

Ordines quàm arctè Rom. seruandi.

Qui non seruarunt, securi percussi.

Signa deseruisse etiam capitale fuisse credimus. Interpretata l. penultima ff. ex quibus caussis maiores.

De signis, ordinibusúe desti tutis, lex Charondæ apud Athenienses. Probri metu emẽdati milites.

Ad palum quoque, vel sudes iuniores exerceri percommodum est.] Exigua vnius voculæ mutatio ritum antiquum occulit, quem eruo, adiutus libro M. & H. in quibus disertim scriptum, *sudibus*. quibus & alter Susij pòst accessit. Neque enim sudes, vt pali, figebantur in terram; sed pro gladiis ligneis, seu clauis erant. de quibus Vegetius supra lib. primo, capite vndecimo. Vbi & nos quid Palaria essent demonstrauimus. Pali figebantur in terram vt nutare non possent, sex

Emendatus Vegetius non leuiter. Palariorum exercitium.

Palos milites cominus sudibus petebant.

pedes eminebant, puta ad iustam viri staturam. hunc palum, cominus sudibus; eminus missilibus procul ferire meditabantur, Vegetio teste hoc cap. & dicto cap. vndecimo. Hac de re testimonium suppeditat Iuuenalis Satyra.6.

Eminus verò missilibus.

—— aut quis non vidit vulnera pali,
Quem cauat assiduis sudibus, scutóque lacessit:
Atque omnes implet numeros. ———

Sudibus quoque, & quidem præustis in prœlio contra bestias, vallisque castrorum defendendis, Romanos milites vsos, testes mihi sunt Virg. Liuius, Florus, Appianus, Cæsar, Ammianus, & alij. Amicus quidam meus putabat *rudibus* Vegetium scripsisse, pro *sudibus*. sed fallebatur. Rudibus milites, seu virgis exercitatos fuisse non nego. verùm tunc non ad palum ludebatur, sed duo milites, pluresúe, interdum totus exercitus committebatur. quod me docuit Leo De bellico apparatu. cap. 7. numero 3. & num. 18. & num. 57. Quin etiam exemplum ea de re apud Liuium lib.26. *Tertio*, inquit, *die rudibus inter se, in modum iustæ pugnæ concurrunt.* ita enim rectè ex membranis Lipsius noster emendauit, cum vulgati, *sudibus*, præferrent.

Sudibus etiam in prœlio vsi.

Rudibus quoq. milites exercitati.

Etiam totæ legiones rudibus inter se digladiatæ sunt.

Liuij lectio cōfirmata.

Insurgere tripudiantes in clypeum, rursusque subsidere.] Membranæ H. *trepidanter* legunt. M. verò & quatuor Susij *trepidantes*, idque rectum censeo, idemque valere, quod properantes. Nonio Marcello *trepidare, non solùm metuere, sed & properare significat.* sic *trepidare negotium, trepidare ad arcem*, Sallustium ea phrasi dixisse, diuino illo in cōiecturis ingenio Iani Palmerij nostri satis ostēsum est. quare ad ipsius Spicilegia lectorem remitto. *Trepidam carinam*, Lucanus dixerat, Seruius interpretatus, *celerē*. Sic Virgil. *Dū trepidant alæ, saltusq; indagine cingunt.*

Trepidare, pro, properare veteres vsurparunt. Id verbi Vegetio redditum.

Virgilij versus interpretatus.

Nunc gestiendo prouolare cum saltu.] Bellator cum cursu, saltuque veniens aduersarij perstringit oculos, mentemque deterret. priusque plagam infligit, quàm ille ad cauendum, vel ad resistendum certè se præparet. Vegetius libro primo cap.9. Idem lib.3.cap.14. *Vehementius*, inquit, *cum saltu, cursuq; tela mittuntur.* Hinc meritò reprehensus Pompeius, qui leuius casura pila sperabat cùm loco retentis militibus, quàm si ipsi immissis telis occurrissent. quod quidem nulla ratione ab eo factum videtur; propterea, quòd est quædam animi incitatio, atque alacritas naturaliter innata omnibus, quæ studio pugnæ incenditur. hanc non reprimere, sed augere imperatores debent, auctore Cæsare lib.3. De bello ciuili.

Plaga grauior cum saltu, cursuque infertur. Peruersa hac in re Pompeij opinio.

Alacritatē militum augere potius, quàm reprimere imperatores debēt.

Ita vt sexcentis pedibus remouerentur à signo.] Libri VV. *sexcentos pedes*, malint. sed nos hæc Grammaticis relinquimus. Illud hoc loco docere nos oportet, sagittarios illos, itidem funditores, ac reliquos milites, si in eo campo, qui exercitationi militibus deputatus erat, aliquem læderent intempestiuè transeuntem, actionem legis Aquiliæ

In campo exercitationi deputato si quis lædebatur, cessabat Aquilia.

fuisse denegatam: at contrà qui data opera in eum iaculati forent Aquilia tenebantur. vt auctor fuit Vlpianus lib. octauo decimo ad edictum hodie, in l. 9. ff. ad legem Aquiliam. Idem sanxit Imp. Iustinianus, cuius verba ex §. *Iniuria autem*, Instit. ad legem Aquiliam, ita dictant: *Itaque si quis dum iaculis ludit, vel exercitatur, transeuntem seruum tuum traiecerit, distinguitur. nam si id à milite in eo campo, vbi solitum est exercitari admissum est, nulla culpa eius intelligitur: si alius tale quid admiserit, culpæ reus est. Idem iuris est de milite, si in alio loco, quàm qui ad exercitandum militibus destinatus est, id admiserit.* Hinc apparet simili hodie priuilegio gaudere, corporibus sagittariorum adscriptos, quotiens in locis suo collegio destinatis, fortè aliquem, dum se exercent, vel lædunt, vel interficiunt. Similia loca sagittariorum (hortos nostrates vulgo appellant) exercendis oppidanis, cùm in aliis prouinciis, tùm in omnibus pænè Belgii ciuitatibus destinata videmus: sæpè plura in singulis vrbibus, pro multitudine, & diuersitate corporum, seu collegiorum. Ea res instituta olim à ducibus nostris, atque comitibus magno reipublicæ bono, neque alio fine, quàm scientiæ militaris retinendæ, aut restituendæ. testantur & priuilegia prædictis corporibus, hortisque eorundem concessa; & fundi nonnullis eorum à principibus donati. tametsi multis in locis hoc nostro æuo (quod deplorandum est) iisdem abutuntur, de nulla re minus, quàm de exercitatione armorum suorum solliciti.

Distinctionem tamen ille casus recipit.

Idem hodie obtinere debet.

Loca, seu horti sagittarijs nostris destinati in vrbibus.

Quo fine ea loca concessa.

Corporibus, seu collegijs sagittariorum etiam priuilegia, & fundi dati.

Sed & manu sola omnes milites meditabantur libralia saxa iactare.] In M. & S. editum est *libraria*. Erant etiam in exercitu Romano milites leuis armaturæ, libratores dicti, quòd glandes in prœlio torquebant. Tacitus: *libratoribus, funditoribúsque attributus locus, vnde eminus lapides, & glandes torquerent.* Iterum: *Sensit dux imparem cominus pugnam, remotisque paulum legionibus, funditores, libratoresq; excutere tela, & proturbare hostem iubet.*

Libratores in exercitu qui fuerint.

Missilia quoque, vel plumbatas.] Non modò in bello, sed & alibi quoque plumbatæ vsui fuere. quanquam alia earum, quàm missilium figura. vsui autem in castigationibus. Constantinus A. ad Populum, *Nemo carcerem, plumbatarumq; verbera, aut pondera, aliaq; ab insolentia iudicum reperta supplicia, in debitorum solutionibus, vel à peruersis, vel ab iratis iudicibus expauescat.* l. 2. C. de exactionibus tributorum. meminit earundem constitutio Imperatorum, quæ est in l. omnes. Cod. Theod. de decurionibus. hoc genus verberum optimè expressit Prudentius, περὶ στεφανῶν:

> *Tundatur tergum crebris ictibus,*
> *Plumboq; ceruix verberata extuberet.*
> *Pulsatus ergo martyr illa grandine,*
> *Postquam inter ictus dixit hymnum plumbeos.*

Plumbatæ in castigationibus olim quoque vsurpatæ. Lux data. l. 2. C. de exactoribus tributorum.

Iugiter, perpetuoque exercitio.] M. S. H. legunt *iugi, perpetuoque*

Vegetius leuiter correctus.

pet uoque exercitio. atque ita centies hic auctor locutus.

Vt tempore hyemis de tegulis, vel ſcandulis.] Vitruuius lib. decimo cap. primo: *Aedificia conſtituuntur ſcandulis robuſteis, aut ſtramentis*. Emendabat iſtic Turnebus *ſcindulis*. lib.22. Aduerſariorum ſuorum cap.18. ſecutus auctoritatem librorum veterum, & ipſius Iſidori. Idemque *ſcindulis*, pro *ſcandulis* reſtituendum decernit, apud Cæſarem, Plinium, & Palladium, iubentibus eorum auctorum exemplaribus ſcriptis. Faueo tanti viri manibus. nam apud Vegetium ſex, ſeptem libris, *ſcindulis* expreſſum reperi. videlicet in M. H. N. & quatuor Suſij. Dictæ ſcindulæ à ſcindendis aſſulatim arboribus. Sunt autem ſcindulæ tabellæ vicem tegularum præſtantes, quibus contectam fuiſſe Romam annis CCCCLXX. teſtis Cornelius Nepos, apud Plinium libro decimo ſexto cap. 10. Hinc qui *ſcandularij* dicuntur in l. vlt. ff. de iure immunitatis, vide ne *ſcindularij* nuncupari debeant.

Emendatus à Turnebo Vitruuius.

Vegetius iterum correctus.

Scindulæ à quo nominatæ ſint.

Scindulis Roma contecta annis CCCCLXX. Tentata l. vltima ff. de iure immunitatis.

Porticus tegerentur ad equites.] Etiam athletæ brumali tempore ſub tectis exercitati. Vitruuius lib. 5. de architectura cap. vndecimo, *hæc porticus* ξυςὸς *vocitatur, quod athletæ, per hiberna tempora, in tectis ſtadijs exercentur.*

Milites, & athletæ hyeme ſub tectis exercitati.

Ceteris autem, etiam hybernis diebus, ſi niues tantùm, pluuiæque ceſſarent, exerceri cogebantur in campo.] Quare tàm diligens exercitatio militum requiratur, declaratum à me libro primo, cap.15. eandem exercitationem etiam hyeme non intermiſſam hic docemur. qua de re & Iuſtinus, de Mithridate loquens, libro 37. *hyeme deinde imminente, non in conuiuio ſed in campo; non in aduocationibus, nec inter ſodales: ſed inter coæquales, aut equo, aut curſu, aut viribus contendebat. exercitum quoque ſuum ad parem laboris patientiam, quotidiana exercitatione durabat. atque ita inuictus ipſe, inexpugnabilem exercitum fecerat.*

Mithridates inuictum ſuum exercitum quî fecerit.

Natare in mari, ſiue fluminibus.] Certum eſt ex Vegetij libris, militarem gymnaſticam natandi exercitio frequenter vſam. lib. 1. cap.10. & lib.3. cap.4. Natandi peritia, vtilis & in naualibus pugnis, & in tranſeundis vadis, fluminibuſque traijciendis. Auctor Xenophon Cyri exercitui, ob nandi ignorantiam, magnũ illatum incommodum. D. Iulius natandi peritiſſimus fuit. eoque nomine celebratus apud Suetonium. cap.57. & cap.64. eaque peritia eundem ſeruauit, nauigio multitudine militum depreſſo. quod prodidit Hirtius in eo, quem De bello Alexandrino. Obſeruaui autem non in mari ſolùm, & fluminibus belli tempore natare coactos Romanos; verùm & domi, aliquando in ipſis gymnaſiis, interdũ in priuatis balneis natãdi arte imbutos. Feſtus: *Piſcinæ publicæ hodieq́, nomen manet, ipſa non extat, ad quã, & natatũ, & exercitationis alioqui cauſſa veniebat populus*. Balnea autem illi rei idonea, & ſatis magna fuiſſe, indicant epiſtolæ Plinij, non vno in loco. nominatim libro

Natando ſæpè milites exercitati.

Cyri exercitus graue damnum paſſus ex ignorantia natandi.

Iulius Cæſar nandi peritiſſimus.

Natando etiam domi milites exercitati in gymnaſijs.

Illi rei loca publica deſtinata erant.

Etiam balnea Romani illi exercitioni idonea habuerunt.

libro quinto: *Apodyterion*, inquit, *balnei laxum, & hilare, excipit sella frigidaria, in qua baptisterium amplum, si natare latius, aut tepidius velis.* Illud Aristoteles notatum reliquit, facilius in mari quàm in fluuio natari, quòd mare corpulentia aquæ suæ, & crassitie, corpora humana, vt & alia onera, facilius eleuata teneat.

Cur facilius in mari, quàm alibi natetur.

Gradu pleno ambulare vel currere etiam armatos cum sarcinis.] Itidem Tertullianus contra martyres: *Etiam in pace*, inquit, *laborare, & incommodis bellum pati iam ediscunt. In armis deambulando, campum decurrendo, fossam moliendo, testudinem desiccando.* eum locum in dubium voco. nam quod interpres ad siccationem lignorum, ex quibus testudines compingebantur, id trahat, in eo mihi non satisfecit. potius traiectis verbis legerim, *testudinem moliendo*, quasi nimirum conentur in illa meditatione testudinem componere, quam scutis coniunctis fieri antè ostendimus.

Milites armati, etiam cum sarcinis decurrerunt. Tertulliani locus in dubium vocatus.

Nam si doctrina cesset armorum, nihil paganus distat à milite.] Iureconsultis nostris ij dicuntur pagani, qui non militant, sed in pagis, & vicis suis munera subeunt. militibus sæpe opponuntur, vt togati, sagatis, cinctisque. Iuuenalis Satyra 16.

Militibus oppositi pagani.

——— citius falsum producere testem
Contra paganum possis, quàm vera loquentem
Contra fortunam armati, contraq; pudorem.

Pagani autem propriè dicti rustici, quòd domi relinquebantur ad ruris culturam. Sunt apud eosdem Iurisconsultos pagani, à fide catholica alieni, vt qui in verba Christi redemptoris nostri non iurarint, gentiles alij vocarunt. de quibus videndus Isidorus, & vir eruditissimus, præceptor meus Victor Giselinus, in suis Adagijs.

Pagani qui sint.

AD CAPVT XXIIII.

Athleta, venator, auriga.] Diuersa spectaculorum, ac ludorum genera, diuersis temporibus in remp. Romanam inuecta. quorum finis partim in religione, partim in voluptate populi positus erat. Opinabantur enim antiqui rem gratam se illis ludis, tanquam promissam, dijs facere. Arnobius: *Vos æris tinnitibus, & tibiarum sonis; vos equorum curriculis, & theatralibus ludis persuasum habetis deos delectari, & affici, irasq; aliquando conceptas eorum satisfactione molliri.* libro septimo contra gentes. Ludos inter alia cœlestis iræ placamina institutos, testantur Liuius lib.7. Censorinus De die Natali, cap. 12. Valerius Maximus lib.2. cap.4. & alii. Faciebant quoque ludi permultùm ad populi fauorem obtinendum, cui reges, & ipsa respublica, nec non principes ipsi valdè studebant. quo ciues hac voluptate demulsos in officio continerent; quòue facilius, quod ab ipsis extorquendum erat, impetra-

Spectacula varias ob causas Romæ exhibita.

Spectacula, & ludos placamina deorum putabant.

Etiam ob populi voluptatem instituti.

impetrarent. testis mihi Vitruuius lib. 5. De architectura cap. 3. Valerius dicto cap. 4. & constitutiones Principales Cod. Theod. de spectaculis. & l. 2. de expensis ludorum, eodem Codice The. Plinius lib. 36. cap. 15. Veruntamen vt Romanæ rei amplius fortuna fauere cœpit, factum est rerum lautitia, vt animi quoque priuatorum lasciuire inciperent, neque fugerent, vel domestico sumptu eiusmodi spectacula ludosque edere. Quod verò athletas, venatores, aurigas, productos dicat Vegetius propter exiguam mercedem, id aliter apud Græcos constitutum fuisse intelliges. Vitruuius lib. nono De architectura: *Athletis, qui Olympia, Pythia, Isthmia, Nemea vicissent, Græcorū maiores ita magnos honores constituerunt, vti non modò in conuentu stantes cum palma, & corona ferant laudes; sed etiam cùm reuertantur in suas ciuitates, cum victoria triumphantes, quadrigis in mœnia, & in patrias inuehantur, è req. publica perpetua vita constitutis vectigalibus fruantur.* Disce si lubet à quo athletarum certamen Romæ primum datum sit. Valerius Maximus lib. 2. cap. 4. *Gladiatorum*, inquit, *munus primum Romæ datum est, in foro boario Ap. Claudio, M. Fuluio coss. dederunt M. & D. Bruti, funebri memoria patris cineres honorando. Athletarum certamen à M. Scauri tractum est munificentia.*

Priuatorū quoque sumptu ea spectacula edita.

Athletis magnū præmium apud Græcos propositum.

Gladiatores quis primus Romæ ediderit. Quis Athletas.

Venator.] Hos venatores intellige, qui Romæ in circo venabantur, introducti ab ijs hominibus, qui, vt prodigi, epulis, viscerationibus, & gladiatorum muneribus venationumque apparatu, suas pecunias profundebant in eas res, quarum memoriam aut breuem, aut omnino nullam relicturi erant. Cic. 2. Offic. Huiusmodi venationes à principibus sæpe editas historiæ testantur. Dio in Iulio: *multa & varij generis spectacula edidit theatro ad venationem extructo. id postea amphitheatrum appellatum, quòd sedes absque scæna haberet.* Eundem per dies quinque venationem in circo Romano dedisse, ex Suetonio discimus, Iulio cap. 39. magnifica sanè, & sumptuosa Domitiani spectacula celebrantur. à quo venationes, gladiatoresque, etiam noctibus, ad lychnuchos datæ. teste eodem Sueto. in Domitiano, cap. quarto. Sumptuosissimam quoq. venationem Flauius Vopiscus describit: *Genus* (inquit) *spectaculi eiusmodi fuit*, (in triumpho nimirum Probi Imperatoris) *arbores validæ per milites cum radicibus euulsæ, connexis latè, longéque trabibus affixæ sunt. terra dein superiecta, totusq. Circus ad siluæ speciem consitus, gratiam nobis viroris obtulit, immissi deinde per omnes aditus struthiones mille, mille cerui, mille apri, mille damæ, Libycæ omnes feræ, & cetera herbatica animalia, quanta vel ali potuerunt, vel inueniri. immissi deinde populares, rapuit quisq. quod volebat. sequenti die adiecit in Amphitheatro, vna missione centum iubatos leones, &c.* Totam hanc rem explicaturum non dubito Iustum Lipsium nostrum, cuius altera Saturnalia de venatoribus, spero fore propediem vt in lucem prodeant. interim si ea spectacula, desita, & ignota prorsus hoc æuo, te capiunt, adi Suetonium in Octauio, cap. 43. in

Venatio Circensis.

Sæpè edita à Principibus.

Etiam per aliquot dies continuos.

Etiam noctibus exhibitæ venationes.

Venatio sumptuosissima ab imperatore Probo edita.

Claudio, cap.21. Cassiodorum in Varijs, lib.3. & libro quinto.

Aurigatio Circensis.

Auriga.] Etiam Aurigæ inter certatores Circenses fuerunt. agitatores alij vocauerunt l. vlt. C. de maleficis. quippe aurigationem in Circo editam testis Suetonius in Iulio cap. 39. in Domitiano cap. 4. Liuius, Valerius, alij. Curruum verò certamen in Olympicos ludos inuectum nona & nonagesima Olympiade, historiæ loquuntur. Id studium paullatim apud Romanos ita excultum, atque auctum fuit, vt pauca, vel nulla ferè spectacula ederentur, vbi non honorifica agitatoribus præmia proposita essent. Sed disce nunc, huius ludi origo vbi primùm cœperit, & à quo Romam translata. Cassiodorus lib. 3. Variarum cap. quinquagesimo primo: *Primus hoc spectaculum apud Helidem Asiæ ciuitatem Aenomaus fertur edidisse, quod postea Romulus in raptu Sabinarum, necdum fundatis ædificijs, ruraliter ostentauit Italiæ.* item Hieronymus in vita Hilarionis: *Circenses equos nutriebat. Hoc siquidem in Romanis vrbibus iam inde seruatur à Romulo, vt, propter felicem Sabinarum raptum, ab ipso quasi consiliorum deo quadrigæ septeno currant circuitu, & equos partis aduersæ fregisse victoria sit.* At equo vehi omnium primus docuisse fertur Bellerophon, testes do Horatium, & Plinium, lib.7. cap. 56. Bigas autem primùm iunxisse dicitur Phrygum natio; quadrigas Erichthonius teste eodem Plinio, dicto cap. Tertulliano, De spectaculis cap.1. & Virgilio, 3. Georgi.

Certamen curruum quando in ludos Olympiacos inuectū. Quantum auctū apud Rom.

Quis primus inuenerit. In raptu Sabinarum Romulus primum in Italia exhibuit.

Equo vehi quis primus instituerit. Bigas Phryges primum iunxerunt. Quadrigas Erichthonius.

Primus Erichthonius currus, & quattuor ausus
Iungere equos, rapidisque rotis insistere victor.

Aurigatio expressa versibus Virgilianis.

Aurigarum conatum, & in agitando certamen Virgilij versus ita proponunt, vt spectare, non legere videamur:

Nónne vides cùm præcipiti certamine campum
Corripuere, ruuntq; effusi carcere currus:
Cùm spes erectæ iuuenum, exultantiaq; haurit
Corda pauor pulsans: illi instant verbere torto,
Et proni dant lora, volat vi feruidus axis:
Iamq; humiles, iamq; elati sublime videntur
Aëra per vacuum ferri, atque adsurgere in auras.
Nec mora, nec requies. vt fuluæ nimbus arenæ
Tollitur, humescunt spumis, flatuq; sequentum.
Tantus amor laudum, tantæ victoria curæ.

Factiones in certamine Circensi quatuor.

Ceterùm dum ita certarent aurigæ, aderant partes, seu factiones quatuor; *Prasini, Veneti, Rosei, Albi,* à coloribus agitatorum nomen ferentes. qui ipsi colores suo quoque mysterio non caruêre, vt obseruo ex Cassiodoro: *Prasinus,* inquit, *virenti verno: Venetus nubilæ hyemi: roseus æstati flammeæ: albus pruinoso Autumno dicatus est.* lib. 3. Variarum cap. 51. vbi alia hac de re non vulgaria qui volet reperiet. & apud Isidorum libro Originum octauodecimo. Fuit itidem equestris pugna, cui ludo Troia nomē à Troianis, & inuentore Ascanio. eius descriptionem vide apud Virgilium

Ex coloribus distinctæ. Colorum interpretatio. Ludus alius equestris cui Troia nomen. A quo inuētus.

lium quinto Aen. & Dionem in Iulio. Quæ hactenus pluribus verbis à me dicta sunt, ab ijs ego abstinere nec volui, nec debui. neque enim patiebatur meum officium, vt quæ auctor hic noster vno verbo tantùm nominarat spectacula ludorum, & certamina, ego itidem illa non explicata silentio præterirem.

Propter exiguam mercedem, vel certè plebis fauorem.] Illo iure Romanos scio vsos, vt quicunque sacris certaminibus deseruirent, ignominiosi non essent. l. quarta. ff. De his qui notantur infamia. contra si qui quæstus caussa in certamen descendebant, aut propter præmium in scenam prodibāt, famosi erant. l. 2. ff. dicto titulo. Aurigas, id quod dabatur præmij mendicitate consecutos, demonstrare est ex Cassiodori libro 2. Variarum, cap. 9. vbi rex Theodericus, aliquot aurigis, vt à mendicitate tristissima liberaret, solidos mēstruos adsignat, publicis rationibus imputandos. Dio ipsum Imperatorē Auitū currus quandoq. agitasse scribit, vestitu prasino, spectatores interfuisse Senatorij ordinis viros, & Leonem vrbis præfectū. atq. ab his illū non aliter, atq. plebeium hominem aureos petijsse; præfectos certaminū, ipsosq. milites coluisse.

Qui ignominiosi in ludis.

Aurigæ quale acceperint præmium.

Imperator Auitus etiam agitator fuit.

Quotidiana meditatione artes suas, aut seruare, aut augere consuescunt.] Itidem, *seruari artem*, dixit alibi, libro primo, cap. 15. *quam artem & disci opus est diligenter, & quotidiano vsu, exercitióque seruari.* exemplar M. refert hoc loco, *aut seruare, aut agere consueuit*. propius ad rem S. dum legit, *artes suas aut certare, aut agere consueuit*. idque ita perscriptum in membranis se reperisse Modius notauit. ceterùm H. N. & quatuor Susij ab edita lectione nihil omnino recedunt. Conieci quandoque ita locum constitui posse, *quotidiana meditatione artis suæ, aut certare, aut agere consueuit*. vt hoc ad aurigas, alterum illud ad venatorē, & athletam referatur. neque mihi displiceret verba illa, *artes suas*, induci, etsi loco nondum moueam. Hariolatus ne sim criticorum iudicium esto. Sed ad rem. quotidiana illa meditatione athletæ, venatores, aurigæ priuatim exerceri consueuerant, istic probè, quod suarum partium esset, edocti; ludis aut sacris certaminibus, in publicum producebantur, quò & populum delectarent, quoque victoriam adepti præmia potirentur. Eorum exemplo, iugi exercitatione militem erudiendum noster arguit. eò magis, quòd illi plebem tantùm oblectare; hic rempublicam manibus suis tueri debeat. illi præter exiguum lucelli, vel auræ popularis, nihil pretij propositum habeant; hunc verò prȩda lautissima, castrensia commoda, & summæ dignitates maneant militares. eoque facit istud Auidii Cassii, *qui dicebat miserum esse, cùm exercerentur athletæ, venatores, gladiatores, non exerceri milites, quibus minor esset futurus labor, si esset consuetus.* vt Vulcatius auctor est.

Tentatus Vegetij locus.

Athletæ, venatores, aurigæ prius in gymnasijs exerciti. Postea publicè producti.

Magis interesse reip. vt milites, quàm athletæ exerceantur.

Ordo militiæ, & imperatorum iudicium consueuit euehere.] Optimus ipse sibi futurus interpres Vegetius. respexit enim ad

illud quod antea scripserat: *Tribunus maior per epistolam sacram, Imperatoris iudicio, destinatur: minor tribunus prouenit ex labore*. lib. eodem cap. 7.

Positæ, & repositæ fabulæ apud Romanos.

Artifices scenici.] In membranis H. disertim perscriptum vidi, *Artifices tethnici*, & ad oram illius libri adscriptũ, *tethnici, id est positores.* quod ego tanquam parergon non potui facere, quin monerem. Ponere, & reponere Romano loquendi genere, de fabulis proponendis, ac denuò redhibendis dici solitum, non ignorant, qui humanioribus literis imbuti sunt. Iuuenalis Satyra prima: *Pone Tigillinum.* —— Itidem Horatius in Arte:

> *Neue minor, neu sit quinto productior actu*
> *Fabula, quæ posci vult, & spectata reponi.*

Itidem intelligo quod de fabuli apud Romanos à Liuio primùm data scripsit Cicero prima Tuscul. item quod de tollenda fabula dicitur apud Plautum, Milite sc. *Nisi quidem.* Videtur enim istic dici, fabulam posuisse, qui narrabat, vt vidisset per impluuium osculantem Philocomasium cum altero.

Scenici nõ laudem, sed & præmia spectabant.
Scenica, donationes M. Antonius quatenus temperarit.
Scenici infames erant.
Ludi scenici quando Romam primùm inuecti.

Artifices scenici ab exercitio, pro laude vulgi, non recedunt.] Atqui scenici videntur præmia non minus venati. Capitolinus indicat in M. Antonio: *Temperauit etiam scenicas donationes, iubens, vt quinos aureos scenici acciperent; ita tamen vt nullus editor decem egrederetur.* Scenicos præterea operas suas locasse, & ideo infames iudicatos, testis mihi erit Papinianus l. 10. ff. de adult. & Vlpianus l. 2. ff. De his qui notantur infamia. & principalis constitutio in l. Imperialis. C. de nuptiis. & rubrica tota cod. Theodosiano, de scenicis. Primam horum spectaculorum in rempublicam Romanam inuectionem iamdudum, vt arbitror, à me desideras. eam habeto ex Liuio. is primùm initio libri septimi, ita scribit: *Ludi quoque scenici, noua res bellicoso populo (nam Circi modò spectaculum fuerat) inter alia cælestis iræ placamina instituti dicuntur.* iterum lib. 33. *Ludos scenicos per quatriduum eo anno primùm factos ab curulibus edilibus memoriæ proditur.* id quod Liuius postremo loco refert, factum Q. Fabio Maximo, T. Sempronio Graccho iterum coss.

AD CAPVT XXV.

Loricæ antiquis variæ fuerunt.
Linea lorica.
Legio linteata Samnitum.

PRimum omnium instruitur iaculis, quæ nullæ loricæ, nulla possunt scuta sufferre.] Varias agnouit antiquitas loricas. nam lineas, coriaceas, æneas, ac denique ferreas gestasse comperi. lorica linea Alexandrum magnum indui solitum, scribit in vita eius Plutarchus. item & Græcorũ heroes vsos, testis Homerus Iliad. β. Herodotus Polymnia. itidem de Hispanis memoriæ prodidit Liuius libro 31. idem ille Samnites totam legionem linteatam habuisse scribit, libro nono extremo, & Festus in *legio*. Liuij hæc sunt verba: *Forma erat scuti, summum*

summum latus, quà pectus, atque humeri teguntur, fastigio æquali, ad imum cuneatior, mobilitatis causa: spongia pectori tegumentum, & sinistrum crus ocrea tectum, galeæ cristatæ, quæ speciem magnitudini corporum adderent, tunicæ auratis militibus versicolores; argentatis linteæ candidæ. Certum genus militum Imperator Caracalla instituit, quos Alexandrinos appellauit, hos thorace ex triplici lino indutos fuisse, videbis apud Dionem, in Caracalla. Suetonius in Galba: *Loricam tamen*, inquit, *induit lineam*. Lineam loricam, pro ænea militibus Atheniensibus dedit Iphicrates. testem do Diodorum lib. 13. & in eius vita Probum. Varro, *lorica*, ait, *à loris quòd de corio crudo pectoralia faciebant, postea succuderunt Galli è ferro sub id vocabulum, ex annulis, ferream tunicam.*

Scuti perelegãs descriptio.

Alexandrini milites.

Lorica linea.

Lorica coriacia.

Lorica ferrea.

Quibus muli ad trahendum.] Manuscriptus H. & quatuor Susij legunt, *multi*. quod vereor, ne mentiantur.

Nam hæ quanto maiores fuerint, tanto longius tela iaculantur.] Augent verbo vno C. S. M. & H. in quibus legitur, *longius, ac fortius* vide, ne de suo hoc addiderint librarij.

Item decem onagri, hoc est singuli per singulas cohortes, in carpentis bobus duobus portantur armatis.] Alter Susianorum referebat, *bobus trahentibus portantur armatis*. vox *duobus* nulla est in codice M. S. H. N. neque illi aliud quid eius loco substituunt. hoc amplius pro, *armatis*, omnes illi referunt, *armati*. quod non ad boues, sed ad ipsum Onagri machinamentum referendum est. Rectè igitur emendamus, *bobus portantur armati*. Vegetius hoc eodem capite de carrobalistis loquens: *singula*, inquit, *contubernia ad armandum, vel dirigendum, hoc est vndecim homines deputantur.* Itidem in Notitia Imperij verba de balista sonant: *quæ quanto minus ad armandum se virorum ministerium quærit, tanto est ingenij virtute præstantior.* Iumenta hæc, quæ machinis bellicis, ceterisque rebus trahendis in exercitu necessaria erant; siue muli, siue equi, siue boues erant, prouinciales præstare tenebantur. Ceterùm præstitis animalibus, prouinciales neque pabulis, neque pecunia danda grauari poterant. l. comperimus. C. de cursu publico. lib. 12. Porrò vt hîc, in expeditione bellica, machinis, armis, ceterisque huc illuc transferendis boues, mulos vsui fuisse videmus: similiter & in cursu publico, bobus, mulis, asinis quoque antiquitus vsos, testatur Imperatorum constitutio l. prima. Cod. Theodosiano. dicto titulo. Id autem à Iuliano sublatum scribit Socrates lib. 3. cap. 1. imo totum illum publicum cursum, cum priuatorum onus antè fuisset, in se recepit Imperator Seuerus, teste Spartiano. idem ille D. Hadrianum cursum fiscalem instituisse, alibi scriptum reliquit.

Emaculatus Vegetius.

Verbi Armandi noua significatio.

Iumenta bellico vsui necessaria prouinciales suppeditasse. Iumenta autem qui præstabant, alere non tenebantur.

Boues, muli, asini quoque in cursu publico.

Cursum publicum ex priuato fiscalem fecit D. Hadrianus.

Quatenus contextis eisdem (sicut dicunt) monoxylis.] Eum locum explicabo lib. 3. cap. 7.

Item ad fossarum opera facienda.] Membranæ H. *faciendum* scribunt.

ſcribunt. Id tanquam inſolens offendit aures eorum, qui hic repoſuerunt, *facienda*, exiſtimantes benè mereri ſe de Vegetio, cum meriti ſint admodum malè. Gerundia enim veteres magis amaſſe videntur quàm ea, quæ Gerundiua Grammatici vocant. Inde illi longè alio exemplo dixerunt. *pullos ſubducendum, & conſuefaciendum*, Varro. ſic Lucretius,

Vegetius leuiter emendatus.

Gerundiorum vſus apud veteres.

Aeternas quoniam pœnas in morte timendum.

Sed admonuerunt hæc Gellius, item in Spicilegijs ſuis noſter Palmerius, & alij.

Bidentes, ligones, palos, raſtra, alueos.] Hic ipſa ſeges mendorum eſt. nam quid pali inter ferramenta quibus foſſæ ducuntur? libri pleriq. etiam olim editi ſinceram lectionem ſuggerebant. ea eſt, vt ſcribamus, *palas*, quod amplector. pala inſtrumentum eſt ruſticum, terræ eruendæ factum. Plautus Pœnulo, ſc. Ain tu.

Vegetius iterũ correctus.

Pala inſtrumentum ruſticum.

Palas vendundas ſibi ait, & mergas datas,
Vt hortum fodiat, atque vt frumentum metat.

Raſtra.] Mirum eſt in tanta librorum copia, præſertim cùm pluribus locis hoc nomen apud Vegetium reperitur, nullum eſſe, qui aliam ſcripturam præ ſe ferat. neque minus miror in hunc vſque diem veram lectionem non erutam, hoc eſt, *rutra*, pro *raſtra*. in vnis H. membranis eam reperi, & ibi neſcio quis nugo, adhibitis punctis, & S. littera ſuprà adſcripta, locum ſuo more corrigere, id eſt deprauare conatus erat. verumtamen eam vocem mihi, ſeu potius Flauio noſtro ſic eripi non ſum paſſus. primum *raſtros* Latinos ſcriptores, non *raſtra* ſcripſiſſe, pueris cognitum eſt. inde ipſi raſtri, cui quæſo rei in caſtris? ann'e vt ijs *glebas quis frangat inertes*, vel iuxta Ennij verſum, aliquis *raſtros dentifabros capſit cauſa poliendi agri*? dictum rutrum, quòd illo terra vel arena eruitur, à ruendo: vt ab arando, aratrum. Plinius: *experimentum marmorati eſt in ſubigendo, donec rutro non cohæreat.* Cato quoque De re ruſtica, dum vineatoris inſtrumenta recenſet, vult eum habere *palas ſex*, *rutra quatuor, raſtros quadridentes duos.* Pompeius Feſtus: *Rutrum tenentis iuuenis eſt effigies in Capitolio ephebi, more Græcorum, harenam ruentis, exercitationis gratia. quod ſignum Pompeius Bithynicus ex Bithynia, ſupellectilis Regiæ, Romam deportauit.*

Iterum emẽdatus Vegetius.

Rutrum reſtitutum Vegetio.

Rutrum vnde dictum.

GODESCALCI STEVVECHII COMMENTARIVS, AD Librum tertium FLAVI VEGETI RENATI, DE RE MILITARI.

In Prologum.

LACEDÆMONIIS precipua fuit cura bellorum.] Auctor Plutarchus in Lycurgo, Spartanam iuuentutem, ab anno ſeptimo ætatis, in greges fuiſſe diſtributam, ſingulis verò quaſi contubernijs vnum præfectum, qui cæteris prudentia, & virtute præſtaret. hunc intuebantur, huic imperanti obediebant, hunc plectentem libenter perferebant. Itaque diſciplina erat quædam obediendi exercitatio. Seniores, ludentes pueros ſæpè obſeruabant; contentiones, non rarò dimicationes ſuggerebant, quò animaduerterent cuiuſque ingenium, atque pugnandi audaciam. Literas eos tantùm pro neceſſitate docebant: reliqua omnis diſciplina ad rectè obtemperandum, labores tolerandos, ad victoriam in quouis certamine obtinendam pertinebat. Quare procedente etiam ætate, ad exercitia grauiora, maiorem tolerantiam aſſuefaciebant. vt apud eundem Plutarchum videre eſt, dicto loco. Certè muſices, & artis militaris ſcientiam, veterum Poëtarum Terpandri, Pindari, aliorumque calculo Lacedæmonijs tributam, ex eodem Plutarcho diſcimus. Præterea Platone auctore, M. Tullius adſerit omnem morem Lacedæmoniorum inflammatum fuiſſe cupiditate vincendi, lib. primo Offic. Idem quoque teſtis eſt, eundem populum corpora non iuuenum; ſed etiam fœminarum, & virginum, labore diligenter firmaſſe, 2. Tuſcul. De prædictis adoleſcentium commiſſionibus, eiuſdem Ciceronis teſtimonium adſcribamus, ex 5. Tuſcul. *Adoleſcentium*, inquit, *greges Lacedæmone vidimus, ipſi incredibili contentione certantes pugnis, calcibus, vnguibus, morſu denique, vt exanimarentur prius, quàm ſe victos faterentur.*

Lacedæmoniorum pueri, ab anno ſeptimo, ad diſciplinam præparabantur militarem.

Litteras tantū ad neceſsitatem docebantur.

Creſcente ætate ad maiora & grauiora exercitia deducti.

Muſices & ſcientiæ militaris peritiſsimi Lacedæmonij.

Etiam virgines & feminæ eorū labore firmabātur.

Xantippi declaratur exemplo.] Appianus lib. de bellis Punicis princ. de Afris loquens, *Illi*, inquit, *à Lacedæmonijs ducem petierunt, rati per bonorum Imperatorum inopiam afflictas res ſuas, à quibus impetrarunt Xantippum.* Attamen auctor De viris illuſtribus in M. Atilio Regulo, Xantippum

Xantippus Lacedæmonius dux Carthaginienſibus datus.

Auctor de viris illustribus fortean mendosus.

Xantippum hunc Lacedæmonium quidem, sed mercenarium militem facit. cui in eo nondum assentior. reclamant enim, Valerius Maximus lib.1. cap.1. num. 14. Polybius lib.1. Florus lib.2. cap.2. Epitome Liuij lib.18. nisi militem mercenarium interpretemur, non gregarium militem; sed ducem exercitus mercede sollicitatum, operamque stipendij gratia præstantem, quod de hoc Xantippo prodidit Frontinus lib.2. Strategemat. cap.2.

Xantippus res Carthaginiensium restituit iā penè collapsas.

Vna aciei instructione id effecit.

Non virtute, sed arte solus ferret auxilium.] Ars illa, qua Xantippus res Carthaginiensium propè collapsas restituit, fuit in acie instruenda, collocatis in prima acie leuis armaturæ militibus, in subsidio autem robore exercitus posito, dato auxiliaribus præcepto, vt emissis telis hosti cederent, & cum se intra ordines suorum recepissent, confestim in latera discurrerent, & à cornibus rursus erumperent. videndus Frontinus lib.2. Strategem. cap.3. num.10.

Cretensium legislatores de bello satis solliciti.

Bellum, à quo dictum.

Bellum temerè non est suscipiendum.

Idē permissum, necessitate ita postulante.

In pace de bello cogitandum.

Ciceronis de bello suscipiendo consilium.

Qui desiderat pacem, præparet bellum.] Plato in eo opere, quod De legibus edidit, Cretensium legumlatorem ita leges condidisse affirmat, tanquam homines semper parati essent ad bellū, atque in procinctu dimicandi consisterent. omnibus namque vrbibus bellum geri, quod non aliquo præcone, aut feciali, sed ab ipsa rerum natura indiceretur. Atqui à belluis bellum dici. quia belluarum sit perniciosa dissensio, Festo concedimus, cui accedit & Ciceronis sententia, dum ait: *Temerè in acie versari, & manu cum hoste confligere immane quoddam, & belluarum simile est.* lib. primo Officiorum. Sed audiamus quod ibidem Cicero subdit: *Cùm tempus est, necessitasq; postulat decertandum manu est, & mors seruituti, turpitudiniq; anteponenda.* Ergo quod temerè fieri prohibetur, id necessitate postulāte videmus concedi. sed commodè principes se, suaque tueri non valebunt, hostibus incumbentibus, nisi antè omni armorum genere, exercitioque armaturæ suos imbuerint. Neque ea Vegetij mens, aut Platonis est, quòd ad bella temerè suscipienda incitare nos velint, sed pro rerum vicissitudine in pace altissima de bello cogitare, iubent. Neque enim belluarum instar ad id quod adest, quodque præsens est, hominem accommodare se conuenit. homo enim rationis particeps, per quam consequentia cernit, principia, & causas rerum videt, earumque progressus & quasi antecessiones non ignorat, similitudines comparare debet; rebusque præsentibus adiungere, atque annectere futuras, sicque totius vitæ cursum præ oculis ponere, ad eamque degendam res necessarias præparare. auctore Cice. eodem lib. Officiorum. Cuius etiam consilium de bello suscipiendo omnium animis insitum velim: *Bellum,* inquit, *ita suscipiatur, vt nihil aliud, nisi pax quæsita videatur.* ibidem

AD

AD CAPVT PRIMVM.

AQua denique ipsa.] Iustinus lib. 2. Historiarum: *Xerxes septuaginta millia de regno armauerat, & trecenta millia de auxilijs, vt non immeritò proditum sit, flumina ab exercitu eius siccata, Græciámque omnem vix capere eius exercitum potuisse.* Iuuenalis Satyr. x.

Xerxis exercitus flumina epotauit.

——— credimus altos
Defecisse amnes, epotáque flumina Medo
Prandente, & madidis cantat quæ Sostrates alis.

Alij auctores sunt, qui Xerxi quingentas myriades, id est quinquagies centena hominum millia fuisse scribant, alij aliter sentiunt. sed de ingenti huius exercitu adeundi, Herodotus, lib. 7. Diodorus Siculus lib. 3. & lib. 11. Plinius libro 33. c. 10. & lib. 4. ca. 11. Isocrates in Panethera, & in Panegyr. Plutarchus περὶ παραλλήλων. & alij. Ctesias vetus scriptor tradit, in Ninij regis exercitu, pedites militasse ad decies septies centena millia, equitum millia ducenta. currus ibidem fuisse falcatos paulo minus decem milibus, & sexcentis. In expeditione Darij aduersus Schytas octingenta millia militum commemorat Diodorus Siculus lib. 3. vbi idem auctor est, Romanos paulo ante tempora Hannibalis censu in Italia, tum ciuium, tum sociorum qui bello apti essent, habito, decies centenà ferè hominum millia descripsisse. Sed non tam magnos exercitus Romanos educere consuesse, vt alios Barbaros, ex auctore hoc nostro, & historijs passim intelligimus. & (vt verbis Sallustij vtar) memorare possem, quibus in locis maximas hostium copias populus Romanus parua manu fuderit, quas vrbes natura munitas pugnando ceperit, nî ea res longius nos ab incepto traheret.

Exercitus quantus Xerxi fuerit.

Nini copiæ quantæ fuerint.

Darij quantus exercitus.

Romani non magnos ducebant exercitus.

Quàm eruditos armis exercitus habere voluerunt.] Qui eruditos exercitus habet, facilè intelligere est, qua re eruditos habeat, itaque congratulor soli exemplari M. in quo τὸ *armis*, nullum est, Vegetius lib. 1. cap. 13. *Nihil enim neque firmius, neque felicius, neque laudabilius est Rep. in qua abundant milites eruditi.*

Vegetius glossemate liberatus.

Prætores, velut minores duces.] Propriè hîc nomen illud Prætoris sumtum. neque accipiendum vt Varro lib. 4. De lingua Latina interpretatur, quòd à præeundo exercitui dicatur, sed de peculiari magistratu. Liuius lib. 42. *Præter consulares exercitus Prætores quoque iussi scribere milites erant.* Idem quoque testis est Prætores exercitus duxisse lib. XXXI. extremo, & alij historiographi locis infinitis. consulendus & Festus in *Prætor.* hos & peculiares secum legatos habuisse militares docui lib. 2. cap. 9. addo, nunc etiam ipsos Imperatorios legatos, & præfectos prætorio exercitus quoque duxisse. probat in M. Antonio Capitolinus.

Prætores etiam exercitus duxerunt.

Legati exercitus quoq. duxerunt.

Etiam præfecti prætorio.

Consularis potestas cum viginti millibus.] Mittebantur ferè ex vrbe cum exercitu proconsules, legati, aut prætores, rarius vterque consul egrediebatur. docet Cæsar lib. 1. De bello ciuili: *Consules, quod ante id tempus acciderat nunquam, ex vrbe proficiscuntur, lictorésque habent ex vrbe, & Capitolio, priuatim contra omnia vetustatis exempla, tota Italia dilectus habetur.* Solent enim ipsi coss. cum bellum gerendum esset, inter se sortiri. constat ex Dionis Pompeio. vbi videmus Hortensio belli cum Cretensibus gerendi sortem obuenisse, ipsum verò foro delectatũ, Metello collegæ suo vltrò exercitum cessisse. Subinde eo loco res Romana erat, vt alter consulum vrbi præsidio relinquendus esset, in quo Senatus summa authoritas erat. Nam bello Catilinario ex Senatusconsulto Ciceronem vrbi præsidio esse, Antonium verò Catilinam cum exercitu persequi iussum, Sallustius auctor est. adstipulatur & Liuius. lib. 3. *Fabio, vt Antium legiones duceret datum, Cornelius vt Romæ præsidio esset, ne qua pars hostium, (qui Aequis mos erat) ad populandum veniret.* Et hoc locũ quidẽ obtinuit, si vno tantùm in finibus imperij opus erat exercitu. cæterũ si pluribus hostibus obuiam eundũ erat, prouincias inter se partiri consules solent. idem Liuius lib. 3. *Alter*, inquit, *consul postquam mœnibus Romanis iam pulso hoste periculum esse desierat, & ipse ab Roma profectus. Ita bifariam coss. ingressi hostium fines, ingenti certamine hinc Volscos, hinc Aequos populantur.* Itidem Marcello, & Leuino conss. prouincias sortientibus, Sicilia & classis Marcello, Italia cum bello aduersus Hannibalem Leuino euenit. & cum causa Siculorum legatorum, qui isthic aderant, & lachrymabantur (quòd à Marcello alienatos haberent animos) consules prouincias mutaturi essent, respondit Senatus iniquum esse extra sortem collegæ optionem dari prouinciæ, teste Liuio lib. 35. Prolatis autem imperij Romani terminis, vt plures fuere hostes, proinde & pluribus exercitibus opus fuit. Bello Punico secundo duodeuiginti legionibus bellum geri placuit, binas tamen conss. sibi tantùm sumpsêre singuli, reliquæ in prouincijs sub prætoribus, proprætoribus, proconsulibus, & præsidibus militarunt. cuius rei testem do Liuium lib. 33. Vegetium lib. 2. cap. 4. iterum Liuium lib. dicto extremo. Anno ab vrbe condita quingentesimo quadragesimo primo, viginti trium legionum summa fuit, consulibus tamen binæ tantùm decretæ, tradit Liuius initio. lib. 34. Triginta quandoque legiones Romanis militasse, probant diuersa earundem signa, vulgata ab Huberto Goltzio in Iulio Cæsare. Imò quadraginta quatuor legiones sub imperio Octauiani A. fuerunt subiugato Lepido. testis Pau. Diaconus lib. 7. Histo.

Consules vterq. raro ad bellum vrbe egressi.

Inter se sortiebantur vter egrederetur.

Interdum auctoritate senatus alter vrbi præsidio relinquebatur.

Si pluribus hostibus resistendũ erat prouincias inter se sortiebantur.

Aucto imperio plures ferè hostes fuerunt ideoq. pluribus opus fuit exercitibus.

Ipsi consules duas tantùm legiones singuli duxerunt.

Romani legiones habent XXIII.

Legiones XLIII.

Cum eiusmodi præcepto, prouideant.] Quod edendum hic curaui, *Prouideant ne quid Resp. detrimenti capiat coss. alter, vel alter, amboue.* fateor abire à quibusdam libris, tamen ad amussim conuenit cum exemplari Collegij trium coronarum. mss. N. & altero Susiano. In membra-

Emendatus Vegetius.

membranis. H. erat, *pro consules alter, amboue.* illud puto nō prætereundum in omnibus libris quos videre potui, hæc verba *Consules alter, &c.* ipsi formulæ non inseri vt in nupera editione, sed postponi. Quod verò Vegetius vult eo præcepto dimissos cum exercitu semper consules, id vltima tantùm necessitate obseruatum alijs auctoribus docemur. Cæsar lib. 1. De bello ciuili: *Dent operam consules, Prætores, Tribuni plebis quiq́, proconsules sunt ad vrbem, ne quid Resp. detrimenti capiat.* ibidem paulo pòst: *Quotiescumque decretum sit, darent magistratus operā, ne quid Resp. detrimenti caperet. Qua voce, & quo Senatusconsulto, populus Romanus ad arma sit vocatus factum in perniciosis legibus, in vi tribunitia, in secessione populi.* Testantur idē Cicero Philippica quinta, & pro Milone, & ibidem Asconius Pedianus. Sallustius in Catili. & alij passim. Etiam alteri Consulum hoc præceptum datum, Liuio scriptore manifestum fiet. is lib. 2. ab V.C. *Tantúmque,* inquit, *terrorem incussère patribus, vt (quæ forma senatusconsulti vltimæ semper necessitatis habita est) Posthumio alteri consulum negotium daretur, Videret ne quid detrimenti Respub. caperet.*

Formula Senatusconsulti in necessitate reip.

Formula Senatusconsulti illius, vni quoque consuli resp. commissa.

Non tam grandes exercitus habere, quàm armis instructos.] Membranæ Susij malebant, *quàm infinitos instructos.* liber H. *quam instructos.* amplexus sum, quod in M. N. & S. reperi, *Non tam grandes exercitus habere, quàm plures. Illa tamē, &c.* cú enim diuersis regionibus populo Romano pugnandum fuerit, consequens est, pluribus exercitibus opus fuisse, eosdemque nulli vsui fuisse, nisi instructos, siue paucis, siue pluribus vti vellent.

Mutata in Vegetio lectio.

Ne vnquam amplior multitudo sociorum.] Præcepit Flauius id imprimis cauendum omnibus, qui exercitus ducturi sunt, ne plures extraneos, quàm suos in numeros militares recipiant. Eiusdem cum illo sententiæ video Liuium, dum inquit: *Id primum cauendum puto Romanis Imperatoribus, vt ne plus alieni, quàm sui roboris in castris habeant.* atque adeò Tacitum cuius sententia talis: *Nihil rerum mortalium tam instabile, ac fluxum est, quàm fama potentiæ, non sua vi nixæ.* Aliud nihilominus Romæ obseruatum, scio, bello Volscorum, rebus Romanis domestica seditione in angustum coactis. docebo ex Liuij lib. 3. *Hernici, & Latini iussi milites dare ex fœdere. duæq́, partes sociorum in exercitu, tertia ciuium fuit.* Aliud itidem vsurpatum bello Carthaginiensi. nam Sempronio consuli duæ legiones datæ, ea quaterna millia peditū erant, equites trecenti; sociorum sexdecim millia peditum, equites mille octingenti. Cornelio verò ipsius collegæ duæ Rom. legiones datæ, cum suo iusto equitatu & quatuordecim millia sociorum peditum, cum equitibus mille ducentis, vt probat Liuius. lib. 30. Non absimile apud eundem exemplum lib. 32. de L. Posthumio consule designato. Verùm tamen non satis exacta huic rei cura adhibita, magnum postea malum dedit Romanis. cum enim in Hispania Cn. Scipio maiora Celtibero-

Cauendum ne plures in exercitu sint auxiliares, quàm legionarij.

Aliud Romæ necessitas facere coegit bello Volscorum.

Item bello Carthaginiensi.

Maiora in castris auxilia Romani habuerūt, sed suo magno malo.

rum auxilia duceret, quàm legiones Romanas: auxilijs ab hoste pecunia corruptis, prælioque excedentibus, res Romana in ea prouincia labascere cœpit: hostesque mox oppresfère — *geminos duo fulmina belli Scipiadas.* consulendus Liuius lib. 34. qui eodem loco subdit: *Id postea cauendum semper Romanis ducibus esse, exemplaq; hæc verè pro documentis habenda, ne ita externis crederent auxilijs, vt non plus sui roboris, suarumq; virium in castris haberent.* Immò præter periculum, quod ab extraneis in acie timendum est, aliæ quàm plurimæ causæ recitari possunt, quare domestico potius, quàm extraneo milite vtendum sit. domesticus enim, seu legionarius, cum in oppugnandis aduersariorum militibus, tum suis defendendis fortiorem se præbet, quàm extraneus. hic enim arma non alia, quàm stipendij causa sumit. legionarius non tam præceps in seditione, non tam facilè deserit, quòd bonorum amissionem metuat, vxori, liberis, parentibus domi relictis timeat. idem stipendio minore militat, in frumentatione, vrbium expugnatione, inuasione, ac deprædatione, propter amorem patriæ modestiorem se præbet. mitto, quòd, exercitu dimisso, lubentius ad suos legionarius, quàm auxiliarius remeet: pecunia, quæ in legionarium erogetur, in prouincijs maneat. sed & opera, (quod caput est) quæ auxiliario imbuendo, exercitando impenditur, pessimè collocatur. Nam præterquàm quod nostros negligimus, opprimimus; extraneos extollimus, ac strenuiores reddimus. tum perlustratis itineribus nostris, natura locorum, vrbium situ perspectis, ac quasi propositis nostrorum diuitijs, plurimos nobis hostes paramus, atque ad inuasionem nostrarum possessionum, quasi inuitare videmur extraneos. De periculo, quod metuendum à maioribus auxiliariorum copijs, vide exempla in Republica doctissimi viri Ioan. Bodini. libro 5. cap. 5.

Eo exemplo Romani edocti.

Domestico potius, quàm mercenario milite vtendum.

Idque varias ob caussas.

Amplior multitudo sociorum auxiliarium esset in castris.] In veteri editione Coloniensi est, *sociorum, auxiliariumúe.* in M. *socialium auxiliorum.* in S. & membranis. N. *socialium auxiliariumúe.* placuit mihi hæc particula disiunctiua ea propter, quod alia quoque Romanis auxilia, quàm à socijs fuisse innuat. Alia inquam. nam à Barbaris etiam non à Latinis tantùm hæc auxilia. ne mihi crede, sed ipsi Cornelio Tacito: *Decreta triumphi insignia Poppæo Sabino contusis Thracum gentibus, qui montium editis inculti, atque eò ferocius agitabant. Causa motus super hominum ingenium, quòd pati dilectus, & validissimum quemque militiæ nostræ dare adspernabantur. ne regibus quidem parêre, nisi ex libidine soliti, aut si mitterent auxilia, suos ductores præficere.* lib. 4. Annal. Queruntur eadem de re apud Tacitum Britanni, in Vita Agricolæ, *Abstrahi liberos, iniungi dilectus, tanquam mori tantùm pro patria nescientibus. Quantum enim transisse militum, si Britanni numerentur.* Calumniatur in eadem Vita & Galgacus Romanum exercitum ex diuersissimis gentibus contrahi. Atqui

Vegetius correctus.

Romanis etiam à Barbaris suppeditata auxilia.

Im-

Imperatorem Probum cum tyrones numeris Romanorum, ac limitaneis insereret, dixisse ferunt, *sentiendum, non videndum, cùm auxilijs Barbaris iuuamur.* Hoc amplius etiam voluntarios milites Barbaros in castris Romanis fuisse obseruaui. Ammianus lib.xx. Historiarum: *Verendum esse affirmans, ne voluntarij Barbari militares, sæpè sub huiusmodi legibus adsueti transire ad nostra, hoc cognito, deinceps arcerentur.* idem lib. eodem, *Auxilia super his Scytharum poscebat, mercede, vel gratia.*

De Barbarorum auxilijs Imperatoris Probi sententia. Barbari etiam voluntarij in castris Rom.

Quàm ciuium Romanorum.] Particula, *quàm*, nulla est in solo exemplari M. vbi legebatur, *Illa tamen ratio est seruata, ne vnquã amplior multitudo sociorum, auxiliariumúe esset in castris, ciuium Romanorum.* Et sic per Genitiuum dicetur, *amplior ciuium Romanorum.* phrasim hanc non insolentem probabo, etsi paucis perspectam. in l. neque furti, C. ex quibus causis infamia irrogetur, legitur vulgò: *Qui cum plus debito, nomine debitorum exegisset.* inuenerat vir doctissimus Russardus in membranis, *qui cum debiti nomine, plus tributorum exegisset.* hinc ille faciendum censuit, *qui cum plus debito, nomine tributorum exegisset.* sed frustrà id censuit. emendo ex membranis meis, *qui cum plus debiti, nomine tributorum exegisset.* quomodo sæpè legum conditores locutos obseruaui. sic Scæuola l. tutores. 61. ff. de condictione indebiti, *quod amplius sui debiti solutum est.* sic Terentius l. sed si. 62. ff. de conditionibus & demonstra. *Quidam non solùm capienti amplius legi concessæ portionis.* Quo loco, qui phrasim non sunt adsecuti, conati sunt emendare, *amplius lege concessa portione.* id contra Pandectas Florentinas. Itidem Papinianus l. in ratione. 11. §. quod vulgo. ff. ad legem Falcidiam, *longæ plus habeat quartæ, paternæ hereditatis.* vide si lubet & Nonium Marcellum, de genitiuo casu pro ablatiuo.

Tentatus Vegetij locus.

Dissensio à Lud. Russardo. Emendata l. neque furti. C. ex quibus caussis infã. irrogetur.

AD CAPVT II.

IVxta morbosas paludes.] Probabat doctissimus Ioannes Metellus Iurisconsultus amicus meus, *borbosas*, pro, *morbosas*, legẽdum. quod & editio Parisiensis hîc expressum habet. & quod à voce Celtica *bourbeux*, tracta sit hæc phrasis, quæ ipsis sonat lutosum. similiter & lutum, illi nuncupant *bourbe*. Ad rem vt veniamus, iuxta paludes, castra metanda non esse Vegetius præcipit. quanta verò in exploranda locorum sanitate sagacitas veterum fuerit, quæ ratio, antequàm castra ponerentur, aut vrbes, vno Vitruuij loco facilè demonstrabo. is libro primo, De architectura cap.4. *Maiores, inquit, è pecoribus immolatis, quæ pascebantur in ijs locis, quibus aut oppida, aut castra statiua constituebantur, inspiciebant iecinora, & si erant liuida, & vitiosa prima, alia immolabant, dubitantes vtrum morbo, an pabuli vitio læsa essent. Cum pluribus experti erant, & probauerant integram, & solidam naturam iecinorum ex aqua, & pabulo, ibi consti-*

Mutata in Vegetio scriptura.

Castra iuxta paludes non ponenda.

Loci salubritatem quomodo Romani explorarint antequàm vrbes, aut castra ponerent.

constituebant munitiones. si autem vitiosa inueniebant, indicio transferebant. Item in humanis corporibus pestilentem futuram nascentem in ijs locis aquæ, cibiq; copiam, & ita transmigrabant, & mutabant regiones, quærentes omnibus rebus salubritatem. hactenus ille. Videndus eadem de re Galenus lib. 1. De sanitate tuenda, & Aristoteles lib. 3. De partibus animalium. Veterum autem institutum illud à Demetrio originem habere dicitur.

Cur paludes vitandæ in munitionibus.

Paludes] Auctor est loco iam dicto idem Vitruuius, vicinitatem palustrem hominibus euitandam: *Cum enim auræ* (inquit) *matutinæ in sole oriente ad oppidum peruenient, & ijs ortæ nebulæ adiungentur, spiritúsque bestiarum palustrium venenatos cũ nebula mixtos, in habitatorum corpora flatus spargent, efficient locum pestilentem.* neque hominibus tantùm. nam & vites, & sata à paludibus abesse Constantinus voluit, & ob nebulas, & ob frigidas auras lib. 5. De Agricultura cap. 5. Quod si eo loci, vbi castra metanda erant, serpentium, aliorumúe reptilium infestatio metueretur, remedium præstò erat, de quo apud Maronem:

Etiam vites, & sata abesse debẽt à paludibus.

Castrorũ locus quomodo à serpentibus purgatus.

Disce & odoratam stabulis accendere cedrum,
Galbaneóque agitare graues nidore chelidros.

Eadem de re Lucanus:

Vltima castrorum meditatus circuit ignis,
Hic ebulum stridet, peregrinaq; galbana sudant,
Et larix non læta comis, eõaque costus,
Et panacea potens, & Thessala centaurea.
Peucedanum sudat flammis, Ericinaq; taxus,
Et larices, fumoq; grauem serpentibus vrunt
Abrotanum, & longè nascentis cornua cerui.

Correctus Vegetius.

In æstate luce cœpto itinere.] Duo mss. probant legendum, *In æstu ante lucem.* quæ lectio ideo proba videtur, quòd per æstum, æstatem facilè intelligamus, cæterùm æstate non semper tantus calor sit, vt exercitui iter facienti incommodare possit. deinde opposuisse videtur *æstum*, & quod paulo pòst sequitur, *sæuam hyemem.*

Militem bene vestire oportet.

Aut minor illis vestium suppetat copia.] Milites vult vestium non esse indigentes ea causa, quòd sanitati, neque expeditioni idonei sint, qui algere compelluntur. Atqui aliud malum vide, si calceis, vestibus, annona miles careat; regi non potest, & (quod dicitur) necessitas legem non habet. verba Imperatoris Alexandri Seueri, quod impensè placerent, adhibenda putaui, ex Lampridio: *Miles non timet nisi vestitus, armatus, calceatus, & satur, & habens aliquid in zonula. idcirco, quòd mendicitas militaris ad omnem desperationem armatum vocet.* Possim ex ætatis nostræ historia exempla proferre insignium calamitatum, quas militum hæc mendicitas dedit. sed ea historiographis nostris relinquo, quòd animus ab ijs abhorreat.

Necessitas legẽ non habet.

Curandum, vt miles semper habeat aliquid in zonula.

Mendicitas militaris quę damnadet.

Nec perniciosis, vel paludosis aquis vtatur exercitus.]

Libri

Libri mſs. tres præferebant, *paluſtribus*. Ad rem quòd attinet, certum eſt, in expeditione bellica, neceſſitatem multa offerre, quæ duces, quamuis ſagaciſſimi, ac prudentiſſimi deuitare non queant. Quod ſi in loco inſalubriori exercitus conſidere cogatur, vbi aqua turbida ſit, aut paluſtris, conſultum erit in dolia eam infundere, & ſub diuum exponere, donec reſederit, poſt in alia vaſa leuiter diffundere, relicta fece ſubſidente. Itidem ſalubrem aquam faciet laurus in ipſa madefacta, vt auctor eſt Conſtantinus Cæſar. lib. 2. De agricultura cap. 6.

Neceſſitas multa offert, quæ duces præuidere non poſſunt.

Aqua turbida, aut paluſtris qua ratione purgetur.

Lauri vis.

Iam verò vt hoc caſu ægri contubernales reficiantur.] Legendum conieceram, *Occaſu*, pro, *hoc caſu*. Quam coniecturam poſtilla libri S. N. H. confirmarunt, nam & alterum non tam conueniens, tum etiam hoc notabam, *Occaſum*, illi opponi, quod paulo antè dixerat, *luce, vel ante lucem*. Idque Vegetium mutuatum ſuſpicor ab aliquo vetere ſcriptore, vnde idem multa alia. Sed antiqui tempora per horas non diſtinguebant, vt quæ Romæ trecentis annis ignoratæ fuerint, vt annotauit Cenſorinus in libello De die natali, & Plinius lib. 7. cap. 60. & hoc illud eſt cur in XII. tabulis, & alibi nominantur tantùm ortus, & occaſus. Conſulendus Macrobius lib. 1. Saturnal. cap. 3. Vulgatam tamen lectionem ſi retinere quis volet non tendam contrà, quòd itidem Vegetium videam locutum. lib. pri. cap. 22.

Vegetij locus in dubium vocatus.

Tempora antiqui per horas non diſtinguebant.

Horæ annis trecentis Romæ ignoratæ.

Principiorum.] Ita in contextum ea vox me auctore recepta eſt, ſed iubentibus libris S. H. ante vulgatum erat, *principum*.

Principia, pro principibus.

Et ipſius comitis.] Meminit & alibi comitum Vegetius hoc libro cap. 9. cap. 10. & cap. 17. exſtat de comitibus rei militaris rubrica in Codice Iuſtinianæo libro 1. *Ne comitibus rei militaris, vel trib.* Item alia ibidem eſt lib. 12. *De comitibus rei militaris.* meminit quoq. eorum l. nemo. C. de adſeſſoribus. l. 1. C. de officio vicarij. Leo imperator cap. 3. De bellico apparatu, comitem definit vnius cohortis, ſiue bandi præfectum. Accedit Mauritij libellus De re militari, in quo, *Comes eſt, qui legioni, aut numero præfectus eſt, idemq́; tribunus militum.* Obſeruo, idem munus, quod comiti hic tribuit Vegetius, id eundem lib. 2. cap. 10. caſtrorum præfecto tribuiſſe. Idemque comitiuam primi ordinis dignitatem legionis præfecto tribuit, ſuprà lib. 2. cap. 9. Porrò comites, vicarios, & tribunos, vacantes apud auctorem noſtrum interpretandos, monuit Iacobus Cuiacius, hoc amplius addens, *Vacantes ζωστοὶ ſunt, honorarij ἄζωστοι.* ad l. 2. C. vt dignitatum ordo ſeruetur.

Quis comes in exercitu.

Comites, Tribuni vacantes.

Quibus neceſſitas & belli incumbit, & morbi.] Curam ægrotorum certis in exercitu hominibus datam paulò ante intelleximus. Reperti nihilominus principes, qui & ipſi de militum valetudine curanda, perquã ſolliciti fuêre, vt qui ægrotantes carpentis vehendos curarint, neceſſarijs omnibus iuuarint, imò & ipſi per tentoria viſitarint. quod de Imperatore Alexandro Seuero memoriæ prodit Lampri-

Imperatores aliquot Rom. de militibus ſuis ægrotantibus maximoperè fuerũt ſolliciti.

Lampridius, & de Hadriano Cæsare Spartianus.

Phrasis antiqua.

Imbribus, vel niuibus, sub tecto.] *Imbribus, vel niuibus,* interpretor dum *imber est, niues sunt,* id est dum pluit, ningit. phrasis illa antiquitatem sapit, non mediam Vegetij ætatem. Cato De re rustica: *Caueto cùm ventus fiet, aut imber, effodias.* cap. 28. idem: *cùm pluuiæ erunt.* cap. 112. pari phrasi eundem dicere obseruaui: *Cùm puluis erit. Cum sol erit.* Itidem Varro De re rustica: *Pluuijs diebus cubilia substernenda fronde, aut pabulo.* lib. 2. cap. 9.

Equitibus exercendis hieme porticus, peditibus basilicæ exstructæ.

Sub tecto.] Equitibus porticus, peditibus basilicas tectas fuisse auctor noster docuit lib. 2. cap. 23. vbi dum tempestas esset, imbres, niues, grandinesque sæuirent, exerceri commodè possent.

Aqua vitiatur ex sordibus castrorum.

Et odoris ipsius fœditate vitiatis haustibus.] Ammianus: *alijs placet, auras, (vt solent aquæ) vitiatas fœtore cadauerum, vel similibus, salubritatis violare maximam partem.* lib. Historiarum 19. vbi etiam de caussis pestilentiæ disputat, ex Philosophorum, medicorumque sententijs.

Consul Rom. castra mutare coactus propter aquas stagnantes.
Aquæ etiam infectæ, quibus hostibus necessario erat vtendum.

Perniciosissimus nascitur morbus.] Dum in obsidio Carthaginiensi castra Censorini consulis aquis stagnantibus essent apposita, & à mari magnis ædificijs disclusa, factum, vt varijs morbis laborarint ipsius milites, & consul alium castris locum capere coactus sit, Appiano teste. Quin rationem veteres inuenêre, qua aquam corrumperent, qua necessariò hosti animaduertebant vtendum. testis mihi Hirtius De bello Alexandrino.

Castrorum frequens mutatio salubris.
Idem remedium contra otium castrense.

Nisi frequenti mutatione castrorum.] Frequens hîc castrorum mutatio sanitatis ergò. alibi idem factitatum ad exercendos milites, castris etiam ac si adesset hostis fossa, valloque munitis. quod de Metello notatum reliquit Valerius Max. lib. 2. cap. 7.

AD CAPVT III.

Pabulari, frumentari, copiari verba castrēsia.

PAbulatio, & annona.] *Pabulari, lignari, frumentari, aquari, copiari,* verba castrensia sunt. nec facilè apud Oratores reperias, teste Gellio lib. 17. cap. 2. &. Nonio Marcello, in *Copiari.* Cæsar & *materiari,* dixit lib. 7. De bello Gallico. ab iisdem verbis deriuata nomina, *pabulatio, frumentatio, lignatio.*

Emendatus Vegetius.

Vnum est, & maximum consilium.] In libro M. *vnum constat maximum telum.* membranæ H. *vnum ext & maximum telum.* inde feci *vnum est & maximum telum.* adstipulantibus & Susii membranis. Item in Historiis Sallustii Mar. tribunus plebis: *Cetera ex licentia, aut odio, aut auaritia in tempus arsêre, permansit vna res modò, quæ vtrimque quæsita est, & erepta in posterum, vis tribunitia, telum à maioribus libertati paratum.*

Tibi sufficiat victus, hostes frangat inopia.] Huc pertinet illud,

illud, quod apud Caſſiod. in Variis legitur. lib. 1. cap. 17. *Quale eſt rogo in laboribus proprijs eſſe, cùm duriſſimas manſiones hoſtis cogitur ſuſtinere. ille imbribus pateat, vos tecta defendant; illum inedia conſumat, vos copia prouiſa reficiat.*

Curandum ijs, qui locum defenſuri ſunt, vt ipſis omnium rerũ copia ſuppetat, hoſtes frangat inopia.

De copijs, expenſiſque ſolers debet eſſe tractatus.] Et quidem antè, quàm bellum inchoetur, hoc cogitandum, imò expediendũ eſt. fruſtra enim diſciplinam militarem ſuis proponat, verbera, crucem fruſtra minitetur, cui non ſuppetat, vnde ſtipendia militibus, aut annonam ſoluat. nam vt cenſuit rex Oſtrogothorum Theodericus: *Diſciplinam non poteſt ſeruare ieiunus exercitus, dum quod deeſt, ſemper præſumat armatus. neceſſitas moderamen non diligit, nec poteſt imperari multis, quod nequeunt cuſtodire pauciſſimi.* apud Caſſiod. lib. 4. Variarum cap. 13. & conſulendus idem lib. 5. Variarum, cap. 13. & dixi cap. ſuperiori periculoſam, perniciosam eſſe militum mendicitatem.

Expenſæ preparãdæ antequàm de bello cogitetur.

Miles ieiunus diſciplinam ſeruare non poteſt.

Vt pabula, frumentum, cæteræque annonariæ ſpecies.] Solent à prouincialibus non modò frumentum, pabula, paleæ: ſed & aliæ annonariæ ſpecies, iure tributorum exigi, tum etiam ab iiſdem ad caſtra, & limites prouinciarum, manſioneſque conferri. teſtis conſtitutio Valentiniani, & Valentis. l. 4. C. de erogatione militaris annonæ. & l. 2. & l. 11. Cod. Theodoſiano, de annona. Itidem munera præſtabantur, angariæ, parangariæ, plauſtra, &c, à quibus miniſteriorum collationibus tempore expeditionis, neminem liberari, principali conſtitutione cautum eſt. l. 2. c. de quibus muneribus, vel præſtationibus. libro. x. Ceterùm quod ad perſolutionem tributorum pertinet, errant ſcio, qui vices non viderunt, quibus inferebantur. Nam vnuſquiſque annonarias ſpecies pro modo capitationis, ſeu ſortium præbiturus (per quaternos menſes anni curriculo diſtributo) tribus vicibus ſummam collationis implebat: vel pro arbitrio ſuo vno tempore, omnia ſua debita pendebat. l. vnuſquiſque Cod. Theod. de annona. ex ea conſtitutione lux adhibenda Caſſiodoro lib. 11. Variarum, cap. 2. *Poſſeſſores præcipimus, admonere vt tributa, indictionis tertiæ decimæ deuota mente perſoluant, quatenus trinæ inlationis moderamine cuſtodito, debitam Reip. inferant functionem.* itidem Caſſiod. lib. 12. Variarum cap. 16. Sed illatæ iam annonariæ ſpecies quæcumque, publicis in locis, id eſt, horreis ſeruabantur, cuſtodiebantur, & condita peculiari nomine appellabant. inde rubrica. C. de conditis in publicis horreis, & mentio eorũm l. 2. Cod. Theodoſi. de his quæ ex publica collatione. Ammianus lib. 14. *locum petiuere Paleas nomine, vbi conduntur nunc vſque commeatus, diſtribui militibus omne latus Iſauriæ defendentibus, adſueti.* Quin & Caſſiodorus lib. 9. Varia. *Siue in alijs*, inquit, *locis frumento condita potuerint inuenire.* Vbi condita videtur accipere pro ipſo loco, vbi condebatur annona, & proinde videtur interpretanda hæc vox d. l. 2. Cod. Theodo. vbi legimus

Prouinciales iure tributorum quaſuis annonarias ſpecies inferebant.

Eaſdem ad limites, & manſiones conferebãt.

Itidem munera præſtabant angarias, parangarias, plauſtra, &c.

Tributum quot vicibus inferebatur.

Caſsiodoro lux adhibita.

Tribus illationibus tributum perſoluendum.

Illatæ ſpecies in horreis publicis cuſtodiebantur.

Conditum, pro loco, vbi frumentum condebatur.

gimus: *Quod refertur in conditis vel in arca continetur.* Iterum Impp. constitutio: *In veteranis castris constituti milites duas alimoniarum partes ibidem de conditis sumant.* l. 4. C. de erogat. militaris annonæ. Capitolinus in Gordianis: *Nulla erat ciuitas limitanea, quæ totius anni, in aceto, frumento, & lardo, atque hordeo, & paleis condita non haberet.* ex quo Capitolini loco multæ annonariæ species cognoscuntur. De buccellato pane, vino, aceto, lardo, carne veruecina, à militibus expeditionis tempore percipi solitis, adeunda l. prima C. de erogatione militaris annonæ. Hac de re ita scribit Leo De re militari: *Tertio die, vt percipiant panem, vno vinum, altero poscam, vno lardum, biduo carnem veruecinam.* Si qui porrò prouinciales per edicta admoniti tributa non conferebant, iussu rectoris prouinciæ ab exactoribus, seu executoribus cogebantur. l. 35. Cod. Theod. de annona. idque vel ad præstationem, vel ad numerationem pecuniæ, tributorum loco, vt auro compararentur omnia, Vegetius hoc cap. & exemplum in l.2. C. de militari veste. adhibenda etiam constitutio Anastasij ex l. 1. C. vt nemini liceat in coëmptione specierum. Illud profectò non sine magna prudentia Impp. constituerunt, videlicet, ne quis agricolis vim faceret ad præbendos mulos, boues, equos, seruos, operasùe suas, posteaquàm capitationem suam, & quod debebant, præstitissent. l.1. & 2. C. ne rusticani ad obsequium. Duæ enim artes maximè vtiles ad constitutionem & conseruationem Reip. Agricultura, quæ colat, & nutriat milites; militia, quæ defendat, & tueatur agricolas. eò facit, quod Impp. Valenti. Theod. & Arcadius constituerunt, vt ne quis possessorum ad instruendas mansiones, & conferendas species, longius delegaretur, sed omnes itineris, & necessitatis habita ratione delegarentur. l. nemo C. de annonis, & tributis.

Annonariæ aliquot species militum.

Eæ species diuersis diebus percipiebantur.

Tributa non conferentes admoniti, cogebantur.

Ceterùm persoluta sua capitatione non poterat cogi prouincialis ad præbēda iumenta, seruos, &c.

Duæ res maximè vtiles ad cōseruationē reip.

Prouinciales longius nō debebant euocari, ad conferendas species.

Quæ à prouincialibus consuetudo deposcit maturius exigantur.] Significari in tempore solet per singulas prouincias, vt ad indictionem persoluendam quisque se præpararet. qua ratione operam dabant possessores, ne damnum incurrerent ex mora. & sic occasio damni inferendi ipsis executoribus, & opinatoribus eripiebatur. exstat ea de re constitutio Impp. Theodosij, & Valentiniani in l. vlt. C. de indictionibus: *Particulari delegationum notitia antè indictionis exordium, singulis transmissa prouincijs, collationis modum à possessoribus multo ante prospectum deuotionis solitæ, non subitis calumnijs tua sublimitas faciat imputari. Vt & prouincialibus subeundi dispendij necessitas auferatur, & officijs inferendi damni licentia denegetur.*

Prouinciales præmoneri solent, vt indictionem præpararēt.

Id duabus de causis factū est.

Maturius exigantur.] Illum enim constat tempore necessitatis fortissimum virum probari, qui se per multa nō distrahit. nam vt apud Cassiodorum est libro 1. cap.17. *Quis enim prouidentiam habuisse putet, qui tunc cœperit fabricis operam dare, aut penum condere, cùm oporteat bella tractare.*

Prudentes, qui penum condunt ante, quàm bello lacessuntur.

Ac

Ac munitiſſimis locis.] In ciuitates, atque caſtella munitiſſima conferri vult annonas, ac ſpecies tributarias, vbi horrea, condita, frumento adſeruando, cuſtodiendo. ſed in ijs veroſimile eſt, loca quoque ſubterranea illi rei fuiſſe. Certè Vitruuius lib.6.de Architectura. cap.8. *Cryptas*, vocat, foſſas teſtudinatas, ſubterraneas aut concaua loca, ſeu ſcrobes, vbi triticum conditur. idque verbi apud Caſſiodorum me obſeruare memini lib.4. Variarum cap.51. Varro lib.1. de re ruſtica: *Quidam habent granaria*, inquit, *ſub terris, vti ſpeluncas, quas vocant Syros, alij vtuntur ad id puteis.*

Annonariæ ſpecies locis munitiſsimis deponendæ.

Quid Cryptæ.

Quid Syri.

Quod ſi tributa deficiunt.] Varro lib.4. De lingua Latina: *Tributum dictum à tribubus, quòd ea pecunia, quæ populo imperata erat, tributim à ſingulis, pro portione cenſus, exigebatur. ab hoc ea quæ adſignata erat, adtributum dictum. ab eo quoque, quibus adtributa erat pecunia, vt militi redderent, tribuni ærarij dicti.* Cicero in Verrem, *pecunia adtributa numerata eſt, profectus eſt Quæſtor in prouinciam.* Ibidem Aſconius Pedianus, *pecunia*, inquit, *adtributa eſt, quæ in ſtipendium militum, de ærario à Tribunis ærarijs adnumerari Quæſtori ſolet.* Sed hoc tributi genus, de quo Varro, primùm inuentum, cenſu à Seruio Tullio Rege introducto, antea in capita, hoc eſt æquali pauperum, atque locupletium onere, conferebatur. videndus Liuius lib. primo, & alii. Sed hoc duplex quandoque ex S. C. imperatum fuit, qualiter anno 4. belli Punici ſecundi T. Sempronio conſule, Liuio teſte lib.32. Tertium tributi genus tumultuarium, temerarium Feſtus vocauit, cum priuatas quiſque opes, propter ſubitum periculum, certatim facerent publicas. exemplum qui deſiderat, videat L. Florum. lib.2. cap.6. & Dionem in Auguſto. Quin & pecunias pupillares, viduarumque, ob inopiam in ærarium depoſitas ex Liuio diſcimus. lib.33. eadem de re præclarè diſſerit & L. Valerius Tribunus plebis, apud Liuium lib.43. in legis Oppiæ diſſuaſione. Depoſitas dixi pecunias, nam quicquid tumultu tali conferebatur, id à ſcribis in tabulas ærarii referri ſolitum. Locum Flori adhibebo lubens: *egebant ærario, opes ſuas libens Senatus in medium protulit, nec præter quod in bullis, cingulis, atque annulis erat, quicquam ſibi auri reliquère. Eques ſequutus exemplum, imitatæq; equitem tribus, denique vix ſuffecère tabulæ, vix ſcribarum manus, Læuino, Marcellóque conſulibus, cùm priuatæ opes in publicum deferrentur.* Sed cur in tabulas hæc relata? ideo inquam, vt locupletato denuò ærario, ſuæ cuique pecuniæ reſtituerentur. id quod poſt bellum Punicum tribus æquis portionibus factum accepimus. Quin & Pontifices, Augures, reliquique ſacerdotes ſtipendium dare coacti (quamuis antè non dediſſent) L. Furio, & M. Claudio Marcello coſſ. vt auctor Liuius. Verumtamen hæc ratio tributi, dum Romani nondum rerum potiti erant, neque ſubditos ita multos haberent, in quos maiorem partem oneris iſtius deponerent. ſed ſubiugatis paulatim nationibus, prouinciis, non

Tributũ ex quo appellatum.

Tribuni ærarij.

Quid pecunia adtributa.

Tributi inferẽdi ratio Romæ mutata.

Tributũ duplex Romæ imperatum.

Tumultuarium tributum.

Pecuniæ pupillares in ærariũ depoſitæ.

Tributum tumultuarium in tabulas ærarij referebatur.

Qua cauſſa id factum.

Sacerdotes quãdo tributũ Romæ primum dederint.

Tributi alia ratio inferendi.

Prouincijs imperatum tributum, milites, equi, naues, &c. Hiſpanis quale vectigal impoſitum.

pecuniam modò, ſed milites, equos, frumentum, pabula, naues, arma, veſtes, & alia mille imperare cœperunt. Cicero in Verrem: *Cæteris aut impoſitum certum vectigal, quod ſtipendiarium dicitur, vt Hiſpanis, & pleriſque Pœnorum, quaſi victoriæ præmium, & pœna belli; aut cenſoria locatio conſtituta eſt, vt Aſiæ.* Imò quæ in locis quibusque præſtantiſſima naſcuntur, ea prouinciales miſeri Romanis tandem cedere & in militum vſum, & principum luxuriam coacti. Sic Lucania ſues, Bruti boues, alii alia pecora, alii ad pondus ſua pependerunt. Caſſiodorus. lib. 11. Variarum cap. 39. Sic Friſiis boum coria primùm, pòſt vrorum, in vſum militũ imperata, teſtis Tacitus. Aliis vina & quidem varia, aliis piſces imperati. Caſſiod. lib. 12. Variarum cap. 39. Quæ omnia diuerſis titulis, & nominibus appellabantur, imperabantur. Tertullianus lib. de Fuga: *Tanta cotidie ærario augendo proſpiciuntur remedia cenſuum, vectigalium, collationum, ſtipendiorum.* Tributorum collationem, cum Feſto, duplicem facimus, aliam in capite, aliam ex cenſu. Tributa capitis, rectè ſtipendia appellabimus cum Tertulliano. is in Apologetico cap. 13. *Agri tributo onuſti viliores, hominum capita ſtipendio cenſa ignobiliora.* Ad cenſum ergo referenda erunt reliqua, annonæ, vectigalia, collationes, intributiones, ſeu contributiones, & multa alia. de quibus alibi à me apud auctorem hunc, & aliàs etiam dicetur. Quod ad ſpecies annonarias, eas ipſi poſſeſſores, id eſt prouinciales, qui prædia habebant; vel prædiorum conductores conferebant. l. 2. C. de exactoribus tributorum. Tributorum autem ſuſceptioni certi, & idonei homines conſtituti (ſuſceptores vocabant) qui ex ijs, quæ dabantur, certum emolumentum conſequebantur. ex frumento nempe quinquageſimas; ex hordeo quadrageſimas; vini, & lardi, viceſimas. l. modios. C. de ſuſceptoribus. Erant autem in ſingulis prouincijs duo conſtituti ſuſceptores. l. duos. C. eodem titulo. Ne vero eorum fraude damni quid ſentirent tributarij, ratione ponderis, aut menſuræ, ſapienter cauiſſe video Imperatores Valent. Theodoſium, & Arcadium, conſtitutis videlicet in ſingulis ciuitatibus & manſionibus, modijs æneis, aut lapideis, cum ſextarijs, atque ponderibus. l. modio. C. eodem. Si qui verò prouinciales ſoluere differebant, rectoris prouinciæ iuſſu, ab exactoribus cogebantur, vt iam ante docui. ſi qui verò nec ijs auſcultarent, & nimis magni tricones eſſent, iam fundi, mancipia, aliæque res eorum ſub haſta diſtrahebantur. l. vlt. C. Si propter publicas penſitationes venditio fuerit celebrata. & l. 9. ff. de reſcin. venditione. hoc amplius, ſi, qui tributa ſoluere tenebantur, bona non haberent, ſupplicijs ad ſoluendum compellebantur. qua de re videndus Papinianus ille Flandricus Iacobus Ræuardus, lib. 5. Variorum, cap. 6.

Diuerſa, diuerſæ prouinciæ tribuere coactæ.

Multa, eaque diuerſis titulis prouincijs imperabant Rom.

Tributorũ prima diuiſio duplex.

Tributa vel poſſeſſores, vel cõductores prædiorum conferebant.

Suſceptores tributorum.

Emolumẽta ſuſceptorum quanta.

Suſceptores duo in ſingulis prouincijs.

Modij & ſextarij in ciuitatibus publicè adſeruati contra ſuſceptorũ fraudem.

Prouinciales tributa non ſoluẽtes quo modo coacti.

Fundi ſub haſta diſtracti.

Etiam ſupplicijs ad perſoluendũ cogebantur.

Prærogato auro comparanda ſunt omnia.] Prærogare, Alciatus lib. 1. Parergon, cap. 4. interpretatur, gratis, & quaſi roganti, non autem

autem ex debito distribuere, vel ante tempus soluere. idque verbi cudit, recipit, in l. si tibi 27. C. de locato, conducto. sed contra omnes libros impressos, scriptos. in quibus *prorogasti* legitur, non *pærogasti*. Quin apud Vegetium nostrum libri M. C. S. & N. *prorogato auro* disertim perscriptum habent. quod loquendi genus non è triuio est. Vlpianus: *Vnde quæri poterit, si cum hoc ab initio esset actum, emptor festinauit, & pretium numerauit, an postea ei satisfacto, seruus constitutione vti possit? & puto posse. proinde & si ei nummos prorogauit emptor, cùm ei pariauerit, poterit ad libertatem peruenire*. l. 16. qui. ff. de manumissionibus. Iterum, *Proinde, siue ex aduentitio lucro, siue etiam amici beneficio, vel liberalitate, vel prorogante eo, vel repromittente, vel se delegante redemptus sit: credendum est suis nummis eum redemptum*. l. is qui suis. ff. dicto tit. iterum: *Sumptus quidem prorogare litiganti honestum est, pacisci autem, vt non quantitas eo nomine expensa, cum vsuris licitis restituatur; sed pars dimidia eius, quod ex ea lite datum erit, non licet*. l. sumptus. ff. de pactis. vbi prorogare nummos, de suo soluere, proferre, erogare, seu repræsentare interpretanti Antonio Augustino lib. 4. Emendationum cap. 12. lubens admodum adsentior.

Ab Alciato dissensio.

Emendatus Vegetius.

Verbi, prorogare, vsus apud Latinos.

Quos fame sperant vincendos.] Cæsar lib. 2. De bello ciuili: *Causa obsidionis hæc ferè esse consueuit, vt frumento hostes prohibeantur*.

Obsidium, qua caussa instituatur.

Admonitis per edicta possessoribus.] In exemplari. M. erat, *possessionibus*. ab admonitione hac dicti nisi fallor, *admonitores, portitores præcepti*. l. 2. C. de executoribus, vel exactoribus.

Qui admonitores in constitutionibus Principum.

Coactis per electos perscrutatores.] Vera ea videri lectio possit, si libris pluribus, quàm membranis H. confirmaretur. Obseruare memini in lectione Codicis Theodo. quod ad rem faceret. grauiter nempe tulisse Illyrios, quòd in exactione tributorum, post professionem, venissent possessionum inspectores. quæ res Imperatori Theod. improbata, *Id*, inquit, *ab vnaquaque prouincia censuimus expetendum, quod ab ijsdem nuper esse promissum tua sublimitas indicauit; vt verò nullus de cetero ad possessiones eorum (quod maxime reformidant) inspector accedat*. l. 33. Cod. Theod. de annona. Aliorum quoque inspectorum mentionem scio fieri in principalibus constitutionibus, sed illis nullus hîc est locus. De professione ista, in qua agebatur, vt quis Magistratui profiteretur rem suam esse, numerum eius, modumque ederet, vel æstimationem, videndus Vlpianus, titulo primo, Instit. & l. 7. C. De donat. Cicero epistola 22. lib. 16. ad Familiares. & Sueto. caligula cap. 38. Liber M. apud Flauium nostrum, *perfecutores* legebat. ex quo fieri possit *prosecutores*, & lectio confirmari, ex Cod. Theod. rubrica de auri publici prosecutoribus. Rursum alij S. N. & tertius Susij. & B. quo Fran. Modius vsus est, *executores*, vocant: quibus in constitutionibus Imperatorum varia nomina. Nam *executores, exactores, compulsores, apparitores, &c.* dicuntur.

Inspectores possessionum.

Professio apud magistratū quî fieret.

Prosecutores auri publici.

Executores tributorum varijs nominibus nuncupati.

cuntur. C. de executoribus, & exactoribus. lib. 12. & rubrica. C. de exactionibus tributorum. lib. 10. hi, si quid à prouincialibus plus debiti conuincerentur accepisse, prima vice pœna dupli; si consuetudo accedebat; capital. erat. l. vnica. C. de superactionibus.

Executorũ pœna si amplius à prouincialibus extorsissent.

Et armatorum firmata præsidijs.] Non displicet, quod membranæ H. & Susij legant, *armaturæ firmata præsidijs*. Nam agrarijs iuniores (quos & alibi armaturas à Vegetio vocari videmus) exerceri solêre, patet ex ijs, quæ diximus de agrarijs suprà libro primo. vbi etiam illud manifestum fit, agrarias circa castella, & burgos maximè fuisse. Firmare præsidijs & Liuius dixit: *firmátq. eum Aphricis maximè præsidijs*. Quod porrò liber M. paulò post *firmißimas ciuitates* vocet, quæ in alijs omnibus exemplaribus *tutißimæ* dicuntur. id suspicari possumus librariorum iniuria, & vicinitate horum verborum effectum.

Tentatus Vegetij locus, & emendatus.

Firmare locum præsidijs.

Reparatio etiam murorum.] Sapienter id, mi Vegeti, admones, tempestiuè, & ante metum hostium muros reparandos, & omne genus tormentorum. in quo, quia adsentiri tibi video regem Gothicum Theodericum, illius hac de re sententiam adijciam: *Publicæ vtilitatis ratione commoniti (quæ nos cura semper libenter onerauit) castrum iuxta vos positum præcipimus communiri. quia res præliorum benè disponitur, quotiens in pace tractatur. Munitio quippe tunc efficitur præualida, si diutina fuerit excogitatione roborata. Omnia subita probantur incauta, & malè constructio loci tunc quæritur, quando iam pericula formidantur.* apud Cassiod. lib. 1. Variarum cap. 17. Meminit iterum ea de re. lib. 3. Variarum cap. 48 *Munitio* (inquit) *tractanda est semper in otio. quia tunc malè quæritur, quando necessaria iudicatur*. Nihilominus & illud nunc in quæstionem venire debet, an omnibus olim ciuitatibus licuerit, muros quandocumque nouos ducere, aut veteres reficere. Id vt negem, facit me ius de eadem re scriptum. quo docemur, sine principis, aut præsidis consensu, in municipiis illud fuisse inlicitum. l. sacra loca. ff. de diuisione rerum. exemplo confirmat Cassiod. lib. 4. Variarum, cap. 30.

Muri & machinamenta ante metum hostium reparanda.

Res prœliorum optimè disponitur, quando in pace tractatur. Omnia subita probantur incauta.

Municipibus nõ licuit suos muros reficere absque consensu Principis, aut præsidis.

Sed fidelis horreorum custodia.] Ante vulgatum erat, *seruatorum custodia*. quod Iacobus Cuiacius adulterinum esse ostendit, emendauitque *horreorum* in notis suis ad. l. præfectianos, C. de apparitoribus præfec. prætorio. lib. 12. Libri apud me partim, *aureorum*, partim, *ortorum*, legunt. in M. & Susii altero reperi, *sed fidelis sors eorum*. scripserant librarii in membranis, sine adspiratione, sine geminatione litterarum, *sed fidelis oreorum custodia*. vtrumque ignorasse vides illos, qui diuulsa, à verbo *fidelis* vltima littera, nobis fabrefecerunt, *sors eorum*. De aspirationis nota, pro librariorum arbitrio, cùm non deberet, addita; dempta verò, cum exprimi deberet, alibi dicam. de consonantibus non geminatis præter membranas varias, in quibus id obseruatum vidi, auctorem habeo Festum in *Aboloes*, & in *Porigam*. Sed vt redeamus ad horrea de quibus

Rectè à Cuiacio emaculatus Vegetius.

Aspirationis nota sæpe à librarijs ineptè addita, dempta.

Consonantes à veteribus non geminatæ.

quibus sermo hic habendus. Sciendum est publica illa fuisse, frumento, ac speciebus annonariis deponendis destinata. paret ex rubrica C. de conditis in publicis horreis, & lib.2. Annalium Taciti, & Cassiodori, lib. 10. Variarum cap.27. & l. frumenta C. de susceptoribus. & mille aliis locis. Ea autem non Romana tantùm, sed & vrbs Constantinopolitana habuit. l. nulli Cod. Theodo. de frumento vrbis Constantinop. Etiam in prouinciarum plerisque ciuitatibus, atque mansionibus fuere. l. cum ad quamlibet C. de conditis in publicis horreis. Quin & prætoria iudicum in ciuitatibus, quandoque horreorum vice fuisse proditum est. l. nulli iudicum. C. de officio rectoris prouinciæ. Nunc, vt horrea illa in prouinciis, mansionibusque sarta tecta manerent; præsidis officium erat, ea inspicere: ad cuius damnum referebatur, si quæ species ipsius negligentia infectæ, periissent. l. si in aliquam. ff. de officio proconsulis. & dicta. l. cum ad quamlibet. Quòd verò ad custodiam, Doceo certos fuisse illis horreis præfectos, quos custodes vocabant, testis mihi constitutio Imperatorum Valentiniani & Valen. in. l. vnica Cod. Theodos. ne præfectianus exactoris, horreorum custodis officio fungatur. & l. prima. C. de conditis in publicis horreis. Patroni nomen iisdem inditum, & annuum illud munus fuisse docemur rubrica de patronis horreorum Portuensium. libro 12. Cod. Theodosiani, titulo 23. Alia quoque horrea in vrbe publica, in quibus pretiosissima quæque homines deponebant, testem do Paulum Iurisconsultum in. l. 3. ff. de officio præfecti vigilum. & l. 6. ff. de edendo. Addo Lampridium, etsi supernumerarius ille videri possit: *Horrea in omnibus regionibus publica fecit, ad quæ conferrent bona hi, qui priuatas custodias non haberent.* in Alexandro Seuero.

Horrea publica deponendis speciebus.

Horrea istiusmodi & Romana ciuitas, & Constantinopolitana habuit.

Etiam prouinciarum ciuitates, & mansiones, similiter habuere.

Ea horrea quis curarit.

Etiam custodes illis horreis præpositi.

Patronos quidã nuncuparunt.

Alij vsui & alia horrea publica in vrbe fuerunt.

Erogatio moderata.] Quibus militarium, seu quarumlibet aliarum præstationum erogatio committebatur, in primis iurare iubebantur, pro iustitiæ ratione, iniunctam sibi sollicitudinem peracturos. quod constituit Imperator Anastasius. l. 16. C. de erogatione militaris annonæ. Præterea erogator, quod præstabatur, manu sua, sine vllo dolo & fraude, singulis militibus enumerabat. dicta l. 16. Discendum præterea & illud est, si miles, quod sibi debebatur, elapso anno non peteret per negligentiam, id postea illi non concedebatur petere, & fisci commodis vindicabatur. l. fortissimi. C. dicto titulo. Moriente autem milite, omnes pecuniæ, quæ mortuo in eum vsque diem debentur, heredi persoluendæ, secundum diualem constitutionem. l. iubemus. C. eodem. Ceterùm in petenda annona, milites indicia (proba vocabant) obtulisse, ab Ammiano didici. eadem ab heredibus ipsis exacta quoque fuisse omninò verosimile est. eius verba adscribo ex libro 21. extremo: *Annonæ militaris offerebantur indicia, vt ipsi nominant proba, & animalia publica monstrabantur.* Sed quæras vnde, & à quo illa indicia? ab iis, nisi opinio me

Erogatores militaris annonæ, quale iusiurandum præstiterint.

Quomodo annonam distribuerint.

Miles debitum sibi, poscere tenebatur intra annum.

Milite moriente, debitum heredi persoluendum.

Indicia, & proba oblata, in petitione annonæ. Vnde data illa proba.

me fallit, qui rationes militum tractabant, quos Vegetius librarios vocat lib. 2. cap. 7. Actuarios appellant Imperatores in dicta l. 16. quam hoc loco consulendam iudico.

In necessitate annonę, calones, pueri, amandandi è castris.

Alterum in angustijs annonæ remedium.

Per capita magis militum.] Solent duces prouidi necessitate ingruente, calones, pueros, & reliquum genus fruges consumere natum, à castris amandare: ne ab his militum commeatus diminueretur, vt alibi exemplis confirmo. Hic alterum remedium illi rei, vt nimirum his, quibus pro dignitate & gradu duplæ debebantur annonæ, species omnes pariter cum ceteris gregariis, id est per capita tantùm præberentur. Quæ res ne seditioni occasionem daret, moris erat principibus, quod minus debito in necessitate præstitum erat, postea de Repub. persolui.

Obsessis lignorum copia maximè necessaria.

Hyeme lignorum.] Prouidendum in ciuitatibus, vt lignorum copia suppetere possit obsidionis tempore. Vitruuij testimonium mirum ni adhiberem: *In conclusionibus*, inquit, *reliqui omnes faciliores sunt apparatus quàm lignorum. Sal enim facilè antè importatur, frumenta publicè, priuatimq; expeditius congeruntur; & si desint, oleribus, carne, seu leguminibus defenditur. Aquæ, fossuris puteorum, & de cælo repentinis tempestatibus ex tegulis excipiuntur. De lignatione, quæ maximè necessaria est ad cibum excoquendum, difficilis, & molesta est apparatio, quòd & tardè comparatur, & plus consumitur.* lib. 5. De architect. cap. 9.

Conuentio, vocabulum Latinum est.

Vertranij lapsus.

Conuentiones prouincialium hibernales ad iudicia ordinaria.

Conuentionum, pacisque simulatio credulis.] *Conuentio*, verbale deriuatum à verbo *conueniendi*, quod propriè de iis dicitur, qui ex diuersis locis congregantur. testis erit Vlp. in. l. Iurisgentium. §. vlt. ff. de pactis: *Si conuenerint in vnum, & communi consensu declarauerint.* ibidem l. prima, *Conuenire dicuntur qui ex diuersis locis in vnum colliguntur & veniunt. Conuentionem*, quater ea significatione posuerat Varro libro 4. De lingua Latina. sed istic Vertranius Maurus nimis temerè substituebat, *concionem*. Et vt hoc addamus non rarum est, vt verbalia pro nominibus quartæ inflexionis, & contrà vsurpentur. & ita hoc loco conuentio, pro conuentu. qua de re alibi. Eam lectionem, modò per libros optimos liceret, libenter hîc retinerem, interpretarerque conuentionem illam de prouincialibus (quorum paulo antè auctor noster meminit) qui certis anni temporibus, præsertim dum in hybernis milites erant, à Proconsule, aut Præside prouinciæ, ad publica negotia, & iudicia ordinaria vocari in vnam aliquam ciuitatem solebant. qua de re alibi nobis sermo fuit. Videndi Theophilus lib. primo Instit. titulo quibus ex causis manumittere non licet. & doctissimus Ræuardus, in protribunalibus cap. 9. 12. & 14. Cicero ad Atticum lib. 9. Cæsar lib. 5. & lib. 8. De bello Gallico, Ammianus initio lib. 18. Festus in *conuentus*, Codex Theod. de legatis, & Plinius lib. 3. cap. 22. Quæ sententia si minus placet, dicemus τὸ *conuentionum*, interpretamentum esse verbi

commer-

commerciorum. quod pro genuino est in libris M. S. N. H. B. & altero Susiano. Nam & hæc annis singulis solita celebrari. Id ne ego finxisse videar, auctorem habeto Ammianum Marcellinum. is libro 18. *Nam & casu*, inquit, *illis ipsis diebus in suburbanis peregrina commercia, circumacto anno, solita celebrare multitudo conuenarum augebat agrestium.*

AD CAPVT IIII.

MOuet tumultum ex diuersis locis collectus exercitus.] Coactum ex diuersis nationibus exercitum, ad tumultus, & dissensiones ferri, neque satis commodè regi posse nemini dubium est. Aliud nihilominus de Alexandri copijs memoriæ prodidit antiquitas. hic enim cum videret in dies magis magisque gliscere Macedonum militum seditiones: & duces ijsdem Persicos præposuit, & numeros extenuatos de Persis suppleuit. eaque nouatione quamuis mixtum, attamen obsequentem sibi fecit exercitum. auctor Diodorus Siculus libro 17. Ceterùm si diffidere talis exercitus cœperit, spes nulla est conciliationis. teste Polybio.

Exercitus ex diuersis nationibus difficulter regitur.

Exercitum mixtum obsequentē habuit Alexander.

Exercitus mixti seditio, non facilè sedatur.

Et cum pugnare nolit, irasci se simulat.] Verè, & ad mentem Vegetij accommodatè Lucanus cecinit lib. 5.

Detegit imbelles animos nil fortiter ausa
Seditio. ——— Acutum, & salsum sanè in id genus milites Phocionis apophthegma narratur. huius aliquot milites inter tubas, & armorū strepitum exsangues, & consternati steterant, hi pace facta audentes, ac feroces facti, Phocionis ignauiam, formidinem incusabant. ibi ille: *O fortunatos vos milites, quibus imperatorem fors dederit gnarum vestræ virtutis, atque ingenij, alioquin iampridem miserè perieratis.* Plutarchus in Phocione.

Seditio animos imbelles detegit.

Dum adhuc separati sunt, & in sedibus suis.] In lib. M. erat, *sedibus sunt.* neque hoc solo loco vocabulo, *sedibus*, absque vlla adiectione nominis Vegetium vsum animaduertes. infrà hoc eodem cap. *Fluuius vicinus est sedibus.* iterum ibidem: *eruditi in sedibus milites.* itidem cap. seq. *quæ omnia in sedibus, in itineribus, in omni exercitatione.* Hinc liquet. §. illis autem. Institut. de militari testamento, malè legi, *citra expeditionum necessitatem in alijs locis, vel suis ædibus degunt.* & rectè ex membranis restitui, *Vel in sedibus degunt.* eandem vocem etiam in possessionem reduxissem l. vlt. C. de mil. testa. nisi & isthic præuenissent alij. statiua, itidem vt sedes, nomen habent, quòd ibi starent, sederent milites. in l. 2. C. de præfecto prætorio Aphricæ: *Dux militum Tripolitanæ prouinciæ in Leptimagnensi ciuitate sedes interim habeat.* iterum ibidem: *Dux vero Numidiæ prouinciæ in Constantinensi ciuitate, sedes interim habeat.* iterum: *Dux autem Mauritaniæ prouinciæ in Cæsariensi ciuitate interim se-*

Emendatus. § illis autem Instit. de mil. testamento.

Sedes militares vnde dicantur & statiua.

deat.ibidem, §.quantos: *Duces, ac milites, secundum nostram dispositionem, in locis, seu ciuitatibus, quibus iussimus, sedeant*. Ammianus: *militares numeri destinatas remearunt sedes*. lib.17. itidem lib.14. Eadem ratione & subsidium dictum, à Triarijs subsidentibus. *Dictum & præsidium, quòd præsidebant aliquo in loco, extra castra, quò tutior regio esset. Obsidium quoque ab obsidendo dictum, quò minus hostis egredi posset inde.* Varro lib.4. De lingua Latina. cum quo eiusdem sententiæ Festus, qui, *præsidium*, definit, *quod pro vtilitate & salute alicuius, auxilij gratia præponitur. Subsidium quod postpositum est, ad subueniendum laborantibus.*

Subsidium vnde dictum. Item præsidium.

Ad armaturæ gestum, ad vectes iactandos.] Officio non fungerer nisi monerem in exemplaribus M. S. N. H. verbum *iactandos* nullum esse. quod fortè repetitum hic per incuriam; cum præcedente linea dictum sit, *ad lapides iactandos*. Exercitij genus, quod vectibus fiebat, ignorare me fateor, & proinde non video qua sententia, *iactandi*, verbum hîc receptum, seu retinendum sit. Meminit meditationis, quæ vecte fiebat, ipse Vegetius lib. primo cap.9. sed nulla isthic iactandi mentio. Nunc si ad clauam ligneam trahimus, & pro ea vectem hîc (vt alibi sudem) fuisse dicamus, omninò supererit vox, *iactandos*. & Palariorum exercitionem repetijsse Flauius videbitur. quod innuere videntur verba sequentia, *pro similitudine gladiorum, punctim, cæsimq; feriendo*. Ceterùm hanc explicationem non videtur admissurus Varro, qui lib.4. De lingua Latina, vectem, non pro claua, aût sude, id est gladio ligneo: sed pro palo in quem batuebant, constituit. is dictum è Cornicularia adfert, *milites ad vectim, quem circumeunt ludentes*. Quem locum ex fide veterum Codicum ibidem ita confirmauit Iosephus Scaliger, Vertranio Mauro, & alijs reclamantibus. sed illum sequor.

Expensus Vegetij locus.

Quæ exercitatio ad vectim.

In scutis inuicem obuiantibus niti.] Monui, τὸ *in*, nihili esse, & abest certè à tribus codicibus, quibus vsus sum. Liuius lib.8. extremo: *In suo quisque gradu obnixi, vrgentes scutis, sine respiratione.* Quadrigarius apud A. Gellium in descriptione duelli, quo egregiè Mãlius suo honore, & Reipublicæ bono defunctus est: *Manlius*, inquit, *iterum scuto scutum percutit, atque de loco certo hominem iterum deijcit*. lib.9. Noctium Atticarum cap.13. Ammianus lib.16. *Dextræ dextris iungebantur, & vmbo trudebat vmbonem.* Statius:

Correctus Vegetius.

Iam clypeus clypeis, vmbone repellitur vmbo.

Ex diuersis conuenerint locis.] Restitui, *conuenerint numeris*, authoritate codicum M. S. N. H. & de hac voce plura dixi suprà lib. secundo.

Iterum Vegetius correctus.

Prœlium magis necesse est habeant optare.] Libri plerique referunt, *prœlium magis necesse habeant optare*. libenter adsentior vni M. in quo expressum erat, *prœlium magis habeant optare, quàm ocium.* reliqua illa, *necesse est*, ab ijs sunt, qui emblemata addere voluerunt operi satis

Magnum glossema ex Vegetio sublatum.

per

per se commendato. Eadem phrasis, qua Cicero lib. 2. ad Atticum dixit, *Nihil habeo ad te scribere*. & in partitionibus, *quid habes dicere?*

Prudentiore consilio segregatos à castris.] Exstitit olim Pauli Iurisconsulti liber singularis De pœnis militum. cuius fragmenta, pauca tamen, etiamnum reperias in libris Pandectarum. De multis, pœnisque militum apud diuersos scriptores, Historicos præsertim, multa sparsim: ea quantum in me erit, coaceruare hîc statui. etsi multa inibi posteriori æuo, à principibus excogitata, quæ crudelitatis, quàm seueritatis, aut militaris disciplinæ exempla censenda sunt. Vt multa militum præmia (de quibus diximus supra lib. 2. cap. 7) itidem & variæ in eosdem animaduersiones. Aliæ leniores, aliæ acerbiores. quædam enim tantùm ignominiosæ erant; alias, præter ignominiam, etiam detrimentum comitabatur. Leniores erant, & ignominiosæ tantùm, qualis hæc, STIPENDIO PRIVARI. quam pœnam, qui patiebantur, dicebantur Ærediruti. de quibus dixi lib. 2. cap. 19. AD HASTÆ DATIONEM CONDEMNARI. Festus: *Censio hastaria dicebatur, cum militi multa nomine, ob delictum militare, indicebatur, quòd hastas daret.* TENDENDI LOCVM MVTARE. Liuius lib. 25. *Illis arma tantum, atque ordo militandi, locusq; in quo tenderent, in castris est mutatus.* IN ITINERE CVM IMPEDIMENTIS ITER FACERE. Ammianus: *Ademptis signis, hastisq; diffractis, omnes eos, qui fugisse arguebantur, inter impedimenta, & sarcinas, & captiuos agere iter imposuit.* lib. 25. EXTRA OPPIDVM HIBERNARE. Liuius lib. 35. *additum etiam vtrorumque ignominiæ est, ne in oppidis hibernarent, neue hiberna propius vllam vrbem decem millibus passuum ædificarent.* EXTRA CASTRA HIBERNARE. Valerius Maximus: *decreuerunt ne quis eorum intra castra tenderet, neue locum extra adsignatum, vallo, aut fossa cingeret, neue tentorium ex pellibus haberet.* lib. 2. cap. 7. exempla alia si lubet, pete à Frontino. lib. 4. Strateg. cap. primo. CIBVM STANTEM CAPERE. Liuius lib. 34. *Nomina eorum, qui detrectatæ pugnæ memores, secessionem paulò ante fecerunt, referri ad me iubebo. citatósque singulos iureiurando adigam, nisi quibus morbus causa erit, non aliter, quàm stantes, cibum, potúmque, quò ad stipendia facient, capturos esse.* FOSSAM FODERE. Auctor est Plutarchus in Lucullo: antiquum militaris ignominiæ genus fuisse, vt tunicis interioribus solutis, fossam fodere, inspectante reliquo exercitu, cogerentur. STIPENDIA PROROGARI. Liuius lib. 33. *Mitterentur*, inquit, *in Siciliam ad Cannensis exercitus reliquias, cui militum generi non prius, quàm pulsus Italia hostis esset, finitum stipendiorum tempus erat.* idem lib. 35. *Decretum supplementum de exercitu Cn. Fuluij, qui priore anno in Apulia fœdè cæsus, fugatúsque erat. Huic generi militum senatus eundē, quem Cannensibus finem statuerat militiæ.* DISCINCTOS DESTITVI. Liuius lib. 27. *Centuriones manipulorum, quorum signa amissa fuerant, di-*

Pauli Iurisconsulti fragmenta, De pœnis militum.

Animaduersiones in milites aliæ leniores, aliæ acerbiores. Leniores, & ignominiosæ.

I. II. III. IIII. V. VI. VII. VIII. IX. X.

strictis gladijs discinctos destitui. Suetonius in Augusto: *Centuriones statione deserta, itidem & manipulares capitali animaduersione puniuit. pro cetero delictorum genere, varijs ignominijs affecit, vt stare per totum diem iuberet ante prætorium, interdum tunicatos, discinctosq́, nonnunquam cum decempedis, vel etiam cespitem portantes.* Similiter Calpurnius Piso, apud Valer. Maximum, punit C. Titium præfectum equitum, quòd ab hostibus circumuentus, arma tradidisset: *Iussit eum,* inquit, *toga lacinijs abscissis amictum, decinctaq́ tunica indutum, nudis pedibus à mane, in noctem vsque, ad principia, per omne tempus militiæ adesse.* lib. 2. cap. 7. HORDEO PASCI. de hoc puniendi genere dixi lib. 1. cap. 13. SANGVINEM MITTI, Gellius lib. 10. *Fuit hæc quoque antiquitus militaris animaduersio, iubere ignominiæ causa militi venam solui, & sanguinem emitti.* meminit eiusdem animaduersionis Frontinus lib. 4. Strateg. cap. 1. et adeundus Marcus Antonius Muretus, vir doctissimus, & de literis humanioribus optimè meritus, in suis Varijs. Fuit quoque inter pœnas leniores, MVLTA PECVNIARIA. testis Modestinus in l. desertorem. ff. de re militari hunc in modum scribens: *Pœnæ militum huiusmodi sunt, castigatio, pecuniaria multa, munerum indictio, militiæ mutatio, gradus deiectio, ignominiosa missio, nam in metallum, aut in opus metalli non dabuntur, nec torquentur.* MILITIÆ MVTATIO. qualis est, equiti equum adimi, & in peditum numeros referri. Valerius Maximus, *Turmas*, ait, *equitum quibus præfuerat, ademptis equis in funditorum alas transscripsit, quòd arma hostibus tradidissent.* lib. 2. cap. 7. ibidem; *Decreuerunt, vt ex ijs, qui equo meruerant, peditum numero militarent.* iterum Ammianus: *Reliquos ex ea cohorte, ad pedestrem compegit militiam, quæ onerosior est.* A CASTRIS SEGREGARI. et hoc illud est, de quo Vegetius noster hoc loco præceptum dedit. nimirum qui delictum militare commisisse probabuntur, eos prudentiore consilio à castris segregandos, ad castella, ad vrbes muniendas seruandasque, amandandos. habeo quod huc referam fragmentum Ciceronis ex Diomede Grammatico: *Custodia castrorum non honoris, sed oneris existimatur.* IGNOMINIA MITTI. dixi de missione ignominiosa alibi, loco magis conuenienti. nunc autem superest illud vt de pœnis grauioribus sermonem instituamus, quales sunt, VIRGIS CÆDI. Valerius Maximus lib. 2. cap. 7. *C. Cotta P. Aurelium Pecuniolam sanguine sibi iunctum virgis cæsum, gregalis militiæ munere inter pedites fungi coëgit. quòd eius culpa agger incensus, & penè castra fuerant capta.* vide quoque Frontinum lib. 4. Strateg. cap. 1. VITE VERBERARI. Macer in l. milites. ff. de re militari: *Eum qui centurioni castigare se volenti restiterit veteres notauerunt; si vitem tenuit, militiam mutat, si ex industria fregit, vel manum centurioni intulit, capite punitur.* Iuuenalis Saty. 6.

XI. XII. XIII. XIIII. XV. XVI.

Pœnæ militum grauiores. I. II.

Nodosam posthæc frangebat vertice vitem,

Si len-

Si lentus pigra muniret castra dolabra.

Cornelius Tacitus lib. primo Annalium: *Centurio Lucillius interficitur, cui militaribus facetijs vocabulum; Cedo alteram; indiderant, quia fracta vite in tergo militis, alteram clara voce, ac rursus aliam poscebat.* consulendus eadem de re Plinius lib. 14. Naturalis historiæ cap. primo extremo. LINGVÆ ABSCISSIO. id genus pœnæ irrogatum apud Ægyptios militibus, qui hostibus consilia suorum prodidissent. imò & legem hac de re apud eos sancitam fuisse auctorem habeo Diodorum Siculum lib. 2. Antiquitatũ cap. 3. MANVVM AMPVTATIO. Frontinus: *M. Cato memoriæ prodidit, in furto comprehensis inter commilitones, dextras esse præcisas, aut si lentius animaduertere voluissent in principes, sanguinem missum.* lib. 4. Strateg. cap. primo. meminit & Valer. Maximus. lib. 2. cap. 7. iterum Ammianus: *Sagittariorum verò primoribus manus incidit.* lib. 29. Liuius lib. 35. *Cum transfugis nouis mulctati virgis, manibusq; præcisis, Capuam rediguntur.* sed eo in loco, (vt hoc quasi per Satyram moneam) legerim, *mulcati.* Onomasticon vetus: *Mulcare, pugnis, vel calcibus cædere.* iterum: *commulcat, id est collidit, conculcat.* iterum: *Mulcatores, peremptores.* CRVRVM EXECTIO. Ammianus lib. 23. *Signa propria quisque sequatur, sciens, quòd si remanserit vsquam, exectis cruribus relinquetur.* IN SERVITVTEM ADACTIO. Imperator Alexander Seuerus, cum aniculam quãdam à milite iniuria affectam audisset, exauctoratum eum militia, seruum ei dedit: vt suo illam labore pasceret. auctor Lampridius. IN EXSILIVM MITTI. iterum Ammiani testimonium præstò est: *Romanus quin etiam, & Vincentius scutariorum scholæ primæ, secundæq; tribuni, agitasse conuicti quædam suis viribus altiora, acti sunt in exsilium.* lib. 22. itidem lib. 15. principio. VÆNIRE. Liuius lib. 55. *C. Mattienus accusatus est apud tribunos plebis, quòd exercitum in Hispania deseruisset, damnatusq; sub furca, diu virgis cæsus est, & sestertio numo vænijt.* iterum lib. 40. *Qui miles ad exercitum non redisset, eum ipsum, bonaque eius vendere Consul iussit.* FVSTE VERBERARI. hac de re dixi lib. primo. cap. 26. & meminit Iurisconsultus Modestinus in l. 3. ff. de re militari. Imperatoris Valentis impietatem plæræque Historiæ loquuntur, eumque legem dedisse, vt monachi militarent, nolentes autem per tribunos, & milites fustibus interfici iussisse, auctor Paulus Diaconus lib. 12. Histor. & Eusebius in Chronico, & alij. SECVRI PERCVTI. Liuius lib. 2. *Centuriones, duplicariósque, qui reliquerant ordines, virgis cæsos securi percussit.* ITEM DECIMATIO. Sunt qui hoc genus pœnæ ab Appio Claudio editum primum putent. vide Liuium lib. 2. De modo huius pœnæ videndus Polybius lib. 6. fiebat autem decimatio adhibita sorte. Tacitus 3. Annal. *decimum quemque ignominiosæ cohortis sorte ductos fuste necat.* Liuius lib. 2. *Cætera multitudo decimus quisque ad supplicium lecti.* Idem lib. 38. de seditioso exer-

III. IIII. Liuius correctus. Mulcare quid significet. V. VI. VII. VIII. IX. X. XI. Decimatio à quo primùm inuenta. Decimatio sorte fiebat.

citu apud Sucronem: *Præconis*, inquit, *audita vox citantis nomina damnatorum in consilio. nudi in medium protrahebantur, & simul omnis apparatus supplicij expromebatur. deligati ad palum, virgisq; cæsi, & securi percussi.* Suetonius in Caligula: *Inhiberi nullo potuit modo, quin decimare velle perseueraret, vocatos itaque ad concionem inermes, atque etiam gladijs dispositis, equitatu armato circumsedit.* videndus quoq. Appianus lib. De bel. Hispa.

Decimatio cur instituta.

Causam verò decimationis institutæ si quis scire desideret, suppeditabitur ex Ciceronis Cluentiana, cuius verba paulo pòst eodem hoc cap. à me laudabuntur. Quin & Liuius lib. 38. *Vicit*, inquit, *sententia lenior, vt vnde orta culpa esset, ibi pœna consisteret, ad multitudinem castigationem satis esse.* Idemq. scriptum reliquit Plutarchus in Scipione. Cæsar negligentiam Senatorum, qui in Senatum rarius venirent, sorte quoque castigauit. cũ enim nimis multi essent, iussit inter eos sortes duci, & quintum quemq. puniri. teste Dione in Augusto. Seditiones militares etiam centesimatione Imperator Macrinus punijt. teste Iulio Capitolino. isq. se clementem dicebat, quòd centesimaret, qui vigesimatione, & decimatione digni essent.

Etiam Senatores rarius in Senatum venientes sorte puniti.

Centesimatio. Vigesimatio.

XII. IN CRVCEM TOLLI. Liuius lib. 30. *Nominis Latini qui erant, securi percussi: Romani in crucem sublati sunt.* itidem apud Valerium Max. lib. 2. cap. 7.

XIII. AD BESTIAS DAMNARI. Modestinus Iurisconsultus: *Is qui ad hostem confugit, & redijt, torquebitur, ad bestiasq;, vel in furcam damnabitur. quamuis milites nihil eorum patiantur.* l. desertorem. ff. de re militari. Posterior Africanus exterarum gentium transfugas, in edendis spectaculis, feris obiecit. Valer. Maximus eodem cap. 7. & Liuius lib. 51.

XIIII. Denique & CAPITIS POENA, multas ob caussas militibus irrogata est. primùm transfugere volentibus, vallum transscendentibus, aut per murum castra ingredientibus, seditionẽ atrocem concitantibus; imò & rem qualem qualẽ à duce prohibitã, facientibus. l. desertorem. ff. de re militari. Capite item plectuntur, qui præposito manum inferunt: qui aduersus ducem, vel præsidem contumaces sunt: qui in acie fugã priores faciunt: exploratores, qui secreta hostibus nuntiant. item caligati, qui metu hostium languorẽ simulant; item qui commilitonem gladio vulnerant: nam si lapide tantum, militia reijciuntur: qui præpositos suos, cum possunt, non protegunt. nam hi in pari causa factoribus sunt. l. omne delictum. ff. de re militari. Itidem qui excubias deserunt. l. qui excubias. ff. eodem.

XV. Adhibita etiam post capitalem animaduersionẽ, SEPVLTVRÆ PRIVATIO. Valer. Maximus: *virgis cæsos securi percuti iussit: eorúmque corpora sepulturæ mandari, mortemq; lugeri vetuit.* lib. 2. cap. 7. Fuit etiam ex pœnis acerbioribus,

XVI. LEGIONARIORVM GLADIIS CONCIDI. videnda, quæ ea de re dixi, lib. 1. cap. 23.

XVII. Item, VIVOS COMBVRI. Ammianus, *desertoribus paucis exustis, alijsq;, ad sagittariorum exemplum, quibus manus ademptæ sunt, contruncatis.* lib. 29. Itidem Valentiniani A. iussu, Hortarius

rius Alemannorum tribunus, quòd hostibus quædam perscripsisse diceretur, veritate tormentis expressa, pœnali flamma conflagrauit. teste eodem Ammiano, libro quo supra, & lib.21. Quinimò & Imperatoris Constantini A. constitutione introductum, vt si qui Barbaris prædandi facultatem dedissent, aut prædã cum ijs diuisissent, viui comburerẽtur. l. si quis. C. de re militari. Hoc amplius, primus Auidius Cassius Imperator inuenit, vt stipite centum & amplius pedũ erecto, damnatos ab imo ad summum alligaret. inde inferioribus ignẽ admoueret, atque ita alios incendio, alios fumo, alios deniq. timore enecaret. cuius rei testimoniũ apud scriptorẽ Vulcatium. SVB CRATE NECARI. Liuius lib.4. ab vrbe condita: *ad vociferationẽ eorum, quos sub crate necari iusserat, concursu facto.* Id genus puniendi scitè expresserũt versiculi Plautini Pœnulo Sc. Ain tu.

XVIII.

XIX.

> A G. *Quid ait, aut orat? expedi.*
> M I. *Sub cratim vti iubeas sese supponi, atque eò*
> *Lapides imponi multos, vt sese neces.*

Cornelius Tacitus De moribus Germanorũ: *Distinctio pœnarũ ex delicto. proditores, ac profugas arboribus suspendũt; ignauos, & imbelles, & corpore infames, cœno, ac palude, iniecta insuper crate, mergunt.* LAPIDIBVS OBRVI. Posthumium inficiantem, quas promiserat prædas, ab exercitu, in castris seditione facta, lapidatũ accepimus. Florus lib.1. cap.22. Liuius lib.4. Q. Curtius de animaduersione in milites, qui in mortem Alexandri conspirarãt: *Omnes ergo à Nichomacho nominati, more patrio, dato signo, saxis obruti sunt.* SAGITTIS EMINVS CONFIGI. id genus pœnæ apud Paulũ Diaconum obseruaui lib.17. Hist. extremo. & simile fuit illi, quo hodie vtũtur, dum noxium palo alligant, & in eum, tanquã in scopũ, reliqui omnes milites sclopetarij, seu bombardarij globos emittunt. CARPENTO TRAHI. Imperator Opilius Macrinus tribunum, qui excubias deseri passus erat, carpento rotali superadnexum, per totũ iter viuum, atq. exanimem trahi præcepit. Iulio Capitolino teste. Crudele, & horrendũ genus pœnæ quo in milite adultero puniendo D. Aurelianus vsus, qui deflexis duarum arborum capitibus ijsdẽ pedes militis alligauit. inde arboribus demissis subitò, scissus ille vtrimq. pependit. id Flauius Vopiscus scribit in Aureliano. Aliud nec minus horrendũ Imperatoris Macrini in adulterio militum puniendo inuentum. hic simul vt certior factus est, duos milites suos ancillæ hospitis pudorem violasse, statim geminos boues aperiri iussit, atq. his milites singulos inseri, capitibus boum exectis, quò facilius vna colloqui possent. ita hominis sæuitia nouo quodã supplicio, in puniendis adulteris delectabatur. quod retulit in vita Macrini Iulius Capitolinus. sed Tragicis hisce recensendis, tandem aliquãdo supersedeamus. Illud nihilominus in genere notandum est, militaria delicta, vt & in ceteris, augeri dignitate, gradu, specieq. militiæ. l. militũ. ff. de re militari. minui autem ratione tyrocinij. l. desertorem. & l. qui commea-

XX.

XXI.

XXII.

XXIII.

XXIIII.

Militaria delicta quibus rebus aucta.

Quibus rebus minuta.

Ebrij milites delinquêtes hodie non excusantur.

commeatus ff. dicto titulo. Item si per vinum, aut lasciuiam milites lapsi sint. l. omne. ff. eodem titulo. Sed propter nimiam inebriandi frequê- tiam, ea exceptio Caroli V. Imperatoris edicto sublata est.

Auctores criminum.

Auctores legũ.

Rectius est, more maiorum, in auctores criminum vindicare.] Non ineleganter, aut insolenter auctores criminũ appellat. similiter Iurisconsulti nostri auctores seditionis nominãt, quasi capita, vt qui seditionem primi cient, inducunt, & persuadent. in l. eiusdem. §. itemque auctor. ff. de sicarijs. & l. si quis. §. auctores. ff. de pœnis. Sic legis auctorem Cic. & alij vocant eum, cuius oratio tantum ponderis haberet apud populum, vt legem suadendo persuaderet. Solere autem eos, qui legem ferre statuerent, homines istiusmodi sibi diligere, constat ex ea oratione, quam post reditum habuit Cicero, & inibi nominatim de Lentulo.

Formula, more maiorum.
Malo more.

Sine more.

More maiorum.] Vsitata ea formula, *more maiorum*, optimis, & Romanis scriptoribus, Ciceroni, Sueto. Liuio, & ipsis Iurisconsultis l. is qui. ff. de publicis iudicijs. & alibi. Similis formula, *malo more*, id est, improbè. l. 19. ff. de negot. ges. & l. 8. ff. quod metus caussa. Item, *sine more*, Virgil. —— *raptæ sine more Sabinæ.*

Ciceronis locus à Vegetio descriptus.

Vt ad omnes metus, ad paucos pœna perueniret.] Locum hunc ex Ciceronis Cluentiana descriptum esse dubium non est. vbi ille: *statuerunt*, inquit, *maiores nostri, vt si à multis esset flagitium rei militaris admissum, sortitione in quosdam animaduerteretur, vt metus videlicet ad omnes, pœna ad paucos perueniret.*

AD CAPVT V.

Correctus Vegetius.
Quantus, pro quot.

SIgnorum militarium, quot sint genera.] Libris optimis M. S. H. non possum quin adsentiar, in quibus est, *quanta sint genera.* vox, quanta, pro quot ponitur, & numerum adæquè significat. id qui nesciuerunt auctores fuêre loci mutandi. itidem §. si vero. l. 2. C. de præfecto prætorio Africæ: *Et quanti limitanei, & in quibus locis, & militijs collocati.* sed ille locus medicina eget: restituo sanitati, *Et quanti limitanei, in quibus locis, vel limitibus constituti sunt.* limitanei autem illi milites, qui in clausuris, burgis, custodiendis limitibus præsidebant. Limitantes vocatos memini ab Ammiano Marcellino non semel. iterum in supradicta l. *Milites pro custodia locorum, quantos ibi magnitudo tua prouiderit.* iterum ibidem: *Quantos autem milites, siue pedites, siue equites.* itidem & Vegetius ipse lib. eodem cap. 9. *vt integris suis quantos possint hostes interimant.* Dicuntur autem *tantus, quantus*, pro, *tot, quot*, more Græcorum. quibus τοσȣ̃τος promiscuè significat tot, & tantus. Phrasim eandem lib. 2. Obseruationum cap. 5. obseruauit etiam Antonius Augustinus ex l. si ita legatum. ff. De legatis pri. Neque est quod loquen-

Emendata l. 2. C. de præfecto præto. Africæ.
Limitanei milites.
Limitantes.

Tantus, quãtus, pro, tot, quot, Græca phrasi dicuntur.

loquendi hoc genus vltra improbet Laurentius Valla Grammaticus, suo enim ille gladio iam iugulatus est. vt qui lib. 3. Elegantiarum suarum pronuntiauit, ex solis Pandectarum libris dignitatem, atque amplitudinem linguæ Latinæ posse recuperari.

Laurentij Vallæ opinio reiecta.

Ex Pandectis iuris, Latinam linguam recuperari posse.

Multa sunt ediscenda, atque obseruanda pugnantibus.] Verbum, *ediscendi*, suppositum hic pronuntio, melius quidem, *edicendi*, quod ex membranis huc doctissimus Franciscus Modius retraxit, legẽdo, *edicenda, atque obseruanda*, vt illud de duce ipso, istud de militibus accipiatur. Attamen non minus elegans, si fortè & verius, quod in vetustissimo exemplari M. reperi, *dicenda, atq. obseruanda*, quomodo & in membranis H. olim perscriptum fuit, licet tamen ibidem verbo, *dicenda*, vocalis secunda, multo post tempore, & ab alia manu adsuta sit. iterum eodem hoc capite, *Quocumque enim hæc ferri iusserit ductor*. & hîc solus prædictus liber M. *Ferri dixerit ductor*. Scio Imperatores multa edicere solitos apud signa, imò & programma in pariete sæpe fixisse, teste Vulcatio in vita Auidij Cassij: sed hoc nihil ad hunc locum: videamus, quid ad lectionem illam nostram Varro facere possit: *dico*, inquit, *originem habet Græcam, quod Græci δικάζω. hinc Ennius, dico qui hunc dicare cupit. hinc iudicare, quod tunc ius dicatur.* ibidem paulo pôst, *hinc in manipulis castrensibus dicta à ducibus, hinc dictata in ludo, hinc dictator.* lib. 5. De lingua Latina, quo loci Iosephus Scaliger in Coniectaneis suis, dictum, inquit, à ducibus, παράγγελμα, tessera. Furius vetus poëta:

Expensus Vegetij locus.

Vegetius emendatus.

Edicebantur multa in exercitu.

Etiam programma in pariete figebatur.

Dicere verbum non vulgarem notionem habet.

Dicta ducum.

Nomine quemque ciet, dictorum tempus adesse.

Certè alterum membrum propositæ Vegetianæ sententiæ ad ipsum ducem referendum, monet, quod subditur, *Cum pro necessitate rerum plura ex tempore iubenda, atque facienda sint.*

Is qui in exercitu habet maximam potestatem.] Signa hæc, seu tesseræ à quo darentur, per quem acciperentur, ac distribuerentur in contubernia, iam antè à me traditum est.

Tessera à quo daretur, à quo distribueretur.

Ista vocabula quotidie debere variari.] Si vocabulum sumas ea notione, vt λέξιν & verbum vnum tantùm significet, (vt ferè ab omnibus hodie sumitur) iam manifestũ erit, melius legi cum veteri exemplari M. *vocalia*, pro, *vocabula*. Nam pro signis talibus, nomina sæpe fuerunt, & verba singula: vt Septimij Seueri, *laboremus*, Pertinacis, *Militemus*. non rarò plura verba coniuncta: sic in castris Cæsaris, *Venus genetrix*. in Cn. Pompeij, *Hercules inuictus*. in Antonij, *lar deus*. Interdum & sententiæ, & versus toti. talis Cyri tessera, *Iuppiter belli socius, & dux*. Græcanico versu Claudius Cæsar tesseram definiuisse fertur, in hæc verba, *virum vlcisci decet quando quispiam prior iniuriatur, siue molestus est*: videndus Alexander Neapolitanus lib. 4, Genialium dierum cap. 2.

Tentatus alter Vegetij locus.

Tessera sæpe vno verbo data. Non raro pluribus.

Interdum sententia pro tessera fuit. Interdum versus.

Et exploratores inter nostros versentur impunè.] Festus lib. 5. De verborum significat. *Speculator ab exploratore hoc distat, quòd specula-*

Speculatores, qui sint.

ſpeculator hoſtilia ſilentio perſpicit: explorator parata clamore cognoſcit. Arrius Mænander lib. 2. De re militari, *exploratores, qui ſecreta nunciauerunt hoſtibus, proditores ſunt, & capitis pœnas luunt*. l. omne. ff. de re militari. illud certè ius, vſu & moribus, ſine ſcripto venerat, vt ab aduerſarijs venientes exploratores capitis pœnam ſubirent. Appianus libro bellorum Punicorum de Hannibale loquens: *Ille*, inquit, *caſtra ſua mouit, ter miſſis in Romana exploratoribus. hos comprehenſos Scipio, præter Caſtrenſem morem, non interfecit: ſed iuſſos circumire, vt armamentaria, machinaſque, & decurrentem exercitum inſpicerent, dimiſit incolumes, vt Hannibalem edocerent de ſingulis.*

Exploratores, & eorum pœna.

Exploratores Hannibalis quapropter à Scipione dimiſsi.

Tuba quæ directa eſt appellatur.] Tubam directam fuiſſe ſuprà etiam docui. Ceterùm Lucani hoc, poëticè de buccina dictum videtur,

Tuba directa erat.

> —— *Batauiq; truces, quos ære recuruo,*
> *Stridentes acuere tubæ.*

Buccina, quæ in ſemet æreo circulo flectitur.] Ita edendum curaui. nam quod in vulgatis erat, *in ſemetipſam*, id aliquammulti libri VV. non agnoſcebant. dicti à tuba tubicines, à cornu, cornicines, à buccina buccinatores, quos Suetonius, & alij etiam lapides veteres, Æneatores ſæpe vocarunt, teſte Feſto lib. primo. Varro buccinatorem à vocis ſimilitudine & cantu dictum vult, lib. 5. De lingua Latina. Æneatores vocatos arbitror, ab ipſius inſtrumenti, quo canerent, materia, id eſt à buccina ænea. Sæpe autem hæc nomina confuſa. nam ipſe Vegetius Buccinatori cornu tribuit, quo claſsicum canat, lib. 2. cap. 22. Neque eadem ſemper his inſtrumentis materia. Varro: *Cornua, quod ea, quæ nunc ſunt ex ære, tunc fiebant ex bubulo cornu*, libro 4. De lingua Latina. Rurſum tubam, & claſsicum Æneatoribus tribuit Suetonius, *intérque eos*, inquit, *& æneatores, rapta ab vno tuba proſiluit ad flumen: & ingenti ſpiritu claſsicum exorſus, pertendit ad alteram ripam.* in Iulio. cap. 32. Item Ammianus: *quum ſupereſſet exiguum noctis æneatorũ clangore ductores vrbem, vt mox caſuram, terribili corona cinxerunt*. lib. 19. Iterum Ammianus: *Aeneatorum accentu ſigno dato progrediendi ad pugnam, ad arma concurſum eſt.* Tubicinem in veteri Onomaſtico vidi appellari etiam *Salpictam*. neſcio vnde id nomen. Tubarios, cornuarios, à Tarruteno Paterno vocatos animaduerti, qui tubas, & cornua facerent. l. vlt. ff. de iure immunitatis. Sed qui Valliſtrarij ibidem dicuntur, velim baliſtarios vocatos, quòd baliſtas conficerent. nam ea notione in d. l. ſagittarii, quòd ſagittas; arcuarii, quòd arcus conficerent.

Tubicines.

Buccinatores.

Aeneatores.

Sæpe confuſa prædicta nomina.

Cornua vnde dicta.

Salpicta, pro, tubicine.

Tubarij, & Cornuarij, qui.

Emendata l. vlt. ff. de iure immunitatis.

Ex vris agreſtibus.] In Germania hæ feræ gignuntur. de quibus Cæſar lib. 6. De bello Gallico: *Amplitudo cornuum*, inquit, *& figura, & ſpecies multum à noſtrorum boum cornibus differt. hæc ſtudioſè conquiſita, ab labris argento circumcludunt, atque in ampliſsimis epulis, pro poculis vtuntur.* Adden-

Vri vbi gignantur.

Cornua eorum.

Addendum, quod de ijsdem Iulius Solinus notat, dum Germaniæ, & Septemtrionalis plagæ feras describit, cap. 32. *Sunt & Vri, quos imperitum vulgus vocat bubalos, cum bubali ad ceruinam penè faciem in Africa procreentur. Istis porrò, quos Vros dicimus taurina cornua in tantum modum protenduntur, vt dempta ob insignem capacitatem inter regias mensas potuum gerula fiunt.* Cornua istiusmodi apud Batauos nostros etiamnum hodie reperiuntur; & insignia me videre memini in ædibus viri nobilissimi, cognati mei D. Gualteri, Domini Outheusdani, Elshoutij, &c. Videndus porrò de vris Albertus Magnus lib. 23. de animalibus, Plinius, Tacitus, & alij. Virgilius siluestres vros vocabat, in cuius versu interpretando Macrobius notauit peregrina verba Poëtam non respuisse, quòd Vri vox Gallica sit, qua feri boues significentur. Memini & apud Martialem postliminij ius datum his feris, emendante Batauorum nobilissimo, ac Poëtarum lepidissimo Iano Douza.

Vri, à bubalis differunt.

Vri vox Gallica.

Muta signa sunt aquilæ, dracones.] Vide quæ ad hunc locum faciunt, à me dicta, lib. 2. cap. 5.

Vexilla.] Istiusmodi vexilla in singulis centurijs suo æuo fuisse Vegetius testatum reliquit lib. 2. cap. 13. erat autem in singulis vexillis, litteris adscriptum ex qua cohorte esset, vel quota centuria, quod intuentes, vel legentes milites aberrare à contubernalibus, etiam in tumultu non poterant. Sed non tam magna ista vexilla, vt hodie nostratium sunt, in quibus interdum insignia centurionis, aut eorum quibus exercitus militat: interdum symbola conspicimus, sed discreta tamen varietate maximè colorum, omninò ad ingenium militum, quos, etsi literas nescientes, figura vexillorum non patitur à suis aberrare.

Vexilla in singulis centurijs, vel manipulis. In ijs scriptum quota esset centuria, & ex qua cohorte. Maiora hodie nostratium vexilla.

Flammulæ rufæ.] Primùm librorum varietatem ponam, inde quæ de hoc loco mea opinio est, liberè dicam. in S.N. legitur, *flammulæ tufæ.* in M. *famulæ rufæ.* in H. *famulæ tubæ.* Sed quis locus hic, *tubis*, inter signa muta? aut quid tandem illud, *tufæ*? quæ vox, aut vbi nata? Lectionibus Susianis, item Modij notis neque hic, neque lib. 2. cap. 1. vbi similis locus est, quicquam iuuor, quod doleo. nam emendationi, qua locus hic indiget, velim patefactam viam à libris. quam etsi nullam adhuc vidi, audeo tamen suspicari, *flameola*, scripsisse Vegetium. de quibus nos suprà initio libri secundi. Alterum illud seu *tubæ*, seu *tufæ*, inde natum, quod in veteribus libris fuerit glossæ seu interpretamenti loco *russa*, vel *rufa*, scriptum ad verbum *flameola.* suspicatus sum aliquando, *flameola trifida*, legi posse, quomodo flamma trifida Ouidio: & cuspis, seu hasta trifida pro tridente alijs.

Vegetij locus in mendo.

Idem fortè emendatus.

Pinnæ.] Varro libro quarto De lingua Latina, *A quo munere murus, eius summa pinnæ, ab his quas insigniti milites habere in galeis solent, & in gladiatoribus Samnites.* Alexandrum magnum cassidis iuba, & candidis-

Pinnæ murorũ vnde dictæ. Pinnæ in galeis militum.

didissimis pennis, in exercitu, insignem fuisse Plutarchus scribit. Res clara erit si Polybium audiuerimus. is lib. 6. Historiarum: *Præter hæc omnia*, inquit, *adornantur corolla plumea, pennisq; tribus puniceis aut nigris erectis, longitudinis fermè cubitalis, quæ cùm in summo vertice cæteris armis addiderint, vir quidem apparet duplo maior, quàm sit, eius verò aspectus pulcher, hostibusq; terribilis.*

Ex cur adhibitæ.

Sunt & alia muta signa, quæ dux belli in equis, aut indumentis.] Diuersa diuersos milites veste vsos, & inde sæpe proditos certissimum est. Ceterùm vt facere iam consueui, etiam hic editis testimoniis rem illustrabo. Plutarchus in Artaxerxe, *qui vbi vix rubra sagula conspicati sunt, quod regiæ partis omnes albis vterentur, agnouerunt statim hostes esse.* Eùm militiæ morem, vt alios non paucos, attigit in Psychomachia Prudentius, cui hinc lux facienda:

Milites alij, alijs vestibus distincti.

——— *Discordia lætos*
Intrarat cuneos, sociam mentita figuram.

Illustratus Prudentius.

Huiusmodi signa in indumentis equites nostri pertinaciter retinent etiamnunc, qui si leuis armaturæ sint, per turmas singulas diuersitate totarum tunicarum ferè distinguntur. cataphractarij ea ferè parte tunicæ, quæ à cingulo ad femora descendit, quam armati iam, signi causa superinduunt. Peditibus pro mutis signis insignia ex bysso, seu vittæ, siue flameola ex collo ferè pendent. quæ omnibus eiusdem coloris imperantur, tunc præsertim, quando subsessa ordinanda, aut superuentus faciendus est, quò ab hostibus celerius dinoscantur.

Insignia nostrorum militum ex coloribus vestimentorum.

Mota, qua vtitur veste.] Pro, *mota*, libri aliquot S. N. & B. *mutata*, substituunt. Varia apud nationes varias prælii ineundi signa. Ex veste ducis tabernaculo propensa, vt notat Alexander Neapol. lib. 4. Genial. cap. 2. Tamburlianus Scytharum imperator triplici tentorio adsidentibus hostibus vsus, prima die colore albo, quo illis conditionem deditionis offerebat: altera die (si eo vsque exspectabant) rubro, quasi ad cædem, & sanguinem: tertia die atro, quo atra omnia, & extremam occidionem prænuntiabat: notat Petrus Crinitus lib. primo De honesta disciplina cap. primo. Apud Romanos peculiare illi rei vexillum, purpureum, quod in tabernaculo ducis custoditum fuisse, pridieque propositum, quàm dimicaretur, item tunicæ forma fuisse iam antè ostendit amicus noster Iustus Lipsius ad Annales Taciti. Addo de mea obseruatione, non Romanis tantùm id in vsu fuisse. Persas enim ante prælium flammeum vexillum expectasse, testis mihi Ammianus lib. 19. & lib. 20. Etiam in nauali pugna illud vexillum Romanos extulisse: quod Hirtij testimonio confirmabo: *Quod vbi conspexit* (Vatinium classis præfectum intelligit) *celeriter vela subduci, demittiq; antennas iubet, & milites armari, & vexillo sublato, quo pugnandi dabat signum, quæ primæ naues subsequebantur, idem vt facerent, significabat.* de bello Alexandrino. Quod autem

Varia signa prœlij ineundi proponi solita. Tamburlianus tribus diuersis signis per triduũ mentem suam ante prœlium indicabat.

Vexillum apud Rom. purpureum, indicium pugnæ.

Etiam Persæ vexillum flammeũ ante prœlium exspectabant. Etiam nauali prœlio, id vexillum Romani vsurparunt.

autem ad vestem mutatam attinet, de qua hic agitur, luculentum ex Cæsare testimonium lib.7. De bel. Gallico: *Accelerat Cæsar vt prælio intersit, eius aduentu ex colore vestitus cognito, quo insigni in prœlijs vti consueuerat.* Mihi tamen non satis conuenire huic loco, *τὸ mutata*, visum est, præsertim quod præter codices Susianos, M. & H. etiam olim edita exemplaria retineant, *mota qua vtitur veste.* Ammianus lib.18. *Cum recubãtes nostros securius inuenissem, porrecto extensius brachio, & summitatibus sagi contortis elatius, adesse hostes signo solito demonstrabam.* Philopœmen vt apud Plutarchum legimus, Illyriis extremum agmen claudentibus edixit, subsisterent, donec ab altero cornu rubicundam à Rege tunicam in sublime sarissa tolli conspicerent.

Peculiaris duci vestis tempore prœlij.

Confirmata Vegetij vulgata scriptura.

Quotiens proficiscente turba excitatus puluis.] Liuius lib. 30. *Densior deinde incessu tot hominum, equorumq; oriens puluis, signum propinquantium hostium fuit.* exempla hac de re apud Cæsarem lib.2.& libro quarto belli Gallici,& alibi passim. Verg.9. Aene.

Puluis exoriens signum aduentantis hostis.

Hic subitam nigro glomerari puluere nubem
Prospiciunt Teucri, ac tenebras insurgere campis.
Primus ab aduersa conclamat mole Caicus:
Quis globus ô ciues caligine voluitur atra?
Hostis adest. ———

Non vulgare, aut cognitum multis signum, quod de auium volatu memoriæ prodidit Frontinus, lib. primo Stratege. cap.2. *Thiamenus*, inquit, *Horestis filius iter ingressus, vt vidit ex suscepto iugo, magnam vim auium simul euolasse, nec omninò residere, arbitratus est latere illic agmen hostium, itaque circumducto exercitu elusit insidiatores.*

Volatus auium signum hostis aduentantis, vel latitantis.

Per noctem flammis, per diem fumo significant socijs.] Ita eum locum edendum curaui, secutus authoritatem sex, septem librorum VV. Cæsar lib.2. Belli Gallici: *Celeriter, ut antè Cæsar imperauerat, ignibus significatione facta, ex proximis castellis eò concursum est, pugnatúmque.* Non minus conspicua signa, atque idonea, quorum meminit Appianus: *Interdiu rubro panno hastæ prælongæ infixo, noctu verò igne signum datum.* lib. De bel. Hispa. Alexandro magno etiam in propriis castris istiusmodi signis opus fuisse, quia tumultuantes tubam non audirent sui milites, prodidit Q. Curtius: *haud satis exaudiebatur, ergo perticam quæ vndique conspici posset, supra prætorium statuit. ex qua signum eminebat pariter omnibus conspicuum, obseruabatur ignis noctu, fumus interdiu.* lib. 5. Dicerem de strategematibus, quibus vsi antiqui in emittendis recipiendisque nuntiis, & inter ea de adminiculo columbarum, quarum opera nostrates hoc bello ciuili frequenter quoque adiuti sunt: sed quia Frontinus in manibus est, eum hac de re consulendum suadeo lib.3. cap.13. Obseruabam apud Sallustium 3. Historiarum, & Cæsarem, scorpionibus epistolas in castra, aut ciuitates quandoque missas. imò

Signũ nocturnum flammæ, diurnum fumus.

Etiam panno rubro de die signum datum, & noctu igne.

Signa eiusmodi etiam vsui in magna militum multitudine, vt ijs voluntas ducis ostendatur.

De emittendo & remittendo nuntio.

Etiam per colũbas.

Etiam scorpionibus epistolæ missæ.

Ignis in castris quandoque vetitus strui.

quod ad ignem, quandoque in castris prohibitum scio ne strueretur, quòd visi procul ignes superueniendi occasionem aduersariis præberent. apud Cæsarem 6. Belli Gallici. hoc amplius,& castrorum latitudinem ex fumo atque ignibus sæpe collectam scio,& exinde de copiis aduersarii iudicatum. Cæsar lib. 2. Belli Gallici: *Quæ castra,* inquit, *vt fumo, atque ignibus significabatur, amplius millibus.* IIX. *in latitudinem patebant.*

Ex igne castrorum amplitudo interdum collecta.

Per diem fumo significant sociis.] Liuius libro quarto: *Prius penè cepit castra, quàm oppugnari hostes satis scirent: inde fumo, vt conuenerat, datum signum: vbi conspectum ab Dictatore est, exclamat, captæ hostium castra.*

AD CAPVT VI.

Bene restitutus Vegetius.

ET superueniente impetu, vel fraude.] Ita quidem legi sententia salua posset, sed tergiuersantur libri, imprimis S. in quo erat: *& superuentu impeto, vel fraudis subesse.* in M. & N. *& superuentus impetus fraudis subesse.* Iouem lapidem iurare ausim scripsisse Vegetium, *& superuentus impetu, vel fraude subsessa.* Quam coniecturam meam, ipsum auctorem nostrum scio, si viueret, non improbaturum. neque mihi dubium est agnituras ipsum has voces: *superuentus*: *subsessa*: vt ex se natas, vel absque Senatusconsulto Plautiano. Superuentus, vis aperta est, impetu, & aperto Marte infertur: subsessa occultè, fraudulenter collocatur. Vegetius: *subsessas occultius collocant, vel aperto Marte impetum faciunt.* hoc eodem cap. Eundem consulendum suadeo lib. 3. cap. 3. & cap. 22. Ammianus: *Subsedisse manum insidiatricem latenter.* lib. 24. ab eo verbo subsessæ, & subsessores. & μεταφορικῶς, subsessores alieni matrimonii apud Valerium Maximum, qui alienæ coniugis pudicitiæ insidiantur. Ammianus, *Vt iisdem tempore præstituto superuenirent.* idem: *Syluanus grassantibus primum superuenit.* lib. 15. Iustinus: *securis, & lætis superueniendum.* lib. 2.

Superuentus quid sit.

Quid subsessa.

Subsessores alieni matrimonij.

Vel facilè, ac sine damno repellat illatum.] In M. est *deponat illatum.* reliqua edenda curaui, quemadmodum libri quinque, sex, præiuerant.

Itineraria veterum.

Non tantùm adnotata, sed etiam picta habuisse firmentur.] Parùm ad Imperatores iuuandos illa itineraria, in quibus sola locorum nomina proposita,& adnotata erant, nî pictura accessisset, in qua præter partem illam historicã, etiam Geometrica seu Geographica opus erat. felix, præ quàm superius fuit, felix inquam, hoc nostrum seculum. quo nati viri optimè de rep. Geographiæ nomine promeriti: inter quos primo loco ponendi Abrahamus Ortelius, Gerardus Mercator, Ludouicus Guicciardinus, & alii innumeri, hic vno opere totam Belgi-

Perfectiores hodie tabulę Geographicæ.

Belgicam nostram, illi totum terrarum orbem dederunt inspiciendum. iis vulgatis operibus, quæ non modò præfectorum militarium, sed omnium quoque eorum manibus teri debent, qui mari, vel terra iter facere, qui historias quascunque legere volunt, & intelligere.

Præterea sub periculo eligendarum viarum.] Liber S. *super.* iterum S. N. H. *eligentium.* M. *eligendo.* hinc fortassè facere quis possit, *Præterea super periculo eligendo, viarum duces idoneos, scientesq; præcipere.* libri omnes quotquot videre potui, *percipere,* tuentur. Alterum nihilominus mihi verius visum, an itidē aliis nescio. præcipiuntur, qui antè quæruntur, arripiuntur, quam viam nobis suspectam ingrediamur. sic præcipere experimenta, apud Veg. lib. 3. cap. 10. Quod ductores istiusmodi custodiæ mancipari velit Vegetius, id meritò facit; nam ita ex euentu de fide eorundem constabit. Sic Mardus Parthus itineris dux futurus, vinciri se in castris Romanis voluit, nec antè dissolui, quàm in Armeniam Romanos perduxisset, & bonam ille operam Antonio nauauit, teste Plutarcho in Antonio.

Tentatus Vegetij locus.

Ductores viarū custodiæ mancipandi.

Addita pœnæ ostentatione.] In libris C. S. *pœnæ contestatione.*

Tutissimum namq. in expeditionibus [creditur] facienda [ab hostibus] nesciri.] pro, *creditur,* codices alii, *crediderunt.* vnde suspicari possis glossema esse, quod exemplar M. apertissimè ostendit, in quo nec vola, nec pes illius verbi. absunt ab eodem, & S.N.C.P.T. ista, *ab hostibus.* eaque inducenda videas, vel sine libris. ea enim mens huius scriptoris, vt velit ducem non hostes modò, verùm etiam suos consilia celare. parebit ex ipsiusmet regulis, inter quas talis est: *Quid fieri debeat, tractato cum multis; quod verò facturus sis, cum paucissimis, vel potius ipse tecum.* Parebit magis ex Metelli Pii responso. hic in Hispania interrogatus, quid postera die facturus esset, respondit, Tunicam meam, si id eloqui posset, comburerem. Apophthegma est apud Plutarchū, & apud Auctorem De viris illustribus cap. 61. & Frontin. lib. 1. Strategemat. cap. 1.

Maculæ aliquot Vegetio abstersæ.

Duces consilia sua celare debent, etiam suos milites.

Metelli apophthegma hac de re.

Ob hoc veteres minotauri signū in legionibus habuerūt.] In exemplari M. reperiebā, *Sed ob hoc.* vbi, *sed,* valet, *nam.* De minotauro locus ex Festo adhibendus: *Minotauri,* inquit, *effigies inter signa militaria est. quod non minus occulta esse debent consilia ducum, quàm fuit domicilium eius labyrinthus.* quæ verba non ab ipso Festo, sed à Paulo Diacono sunt, qui magno cum detrimēto rei literariæ eum auctorem nobis mutilauit. & absq. illo esset, possem quod nunc non possum, id est indicare à quo vetere scriptore Vegetius totum hunc locū de Minotauro mutuatus sit.

Iterum correctus Vegetius. Minotauri effigies inter signa.

Paulus Diaconus Festum mutilauit, magno rei litterariæ damno.

Profectionem suspicionibus vel oculis deprehendunt.] Iuuit me, imò ipsum potius Vegetium, exemplar collegij trium coronarum, cui & hîc, & alibi non leuiter debemus. accessit etiam manuscriptus N. in quibus legebatur, *suspectionibus.* verbum Latinum & non semel ea notione vsurpatum.

Suspectio, pro suspicio, vox è medio Latio. Eadem reddita Vegetio.

Teren.

Teren. Andria. ——— *qui isthæc tibi incidit suspectio?*

Iterum Heau. ——— *quia enim in eum suspectio est.* Act. 4. Sc. 4.

Etiam Cornelio Tacito ea vox restituta lib. 4. Historiarum à Iusto Lipsio. reddita item Æmylio Probo, seu Nepoti per Dionysium Lambinum. at fuit nuper qui poëticam, imò comicam tantùm contendebat, sed errat ille, neque semper elephantina olfacit proboscide. Cornelius Celsus auctor Latinæ linguæ idoneus, & locuples, si quis alius: *Si morbi ratio patietur, tum demum, nulla cruditatis suspectione remanente, id fiat.* lib. 2. cap. 9. Itidem Sallustius Iugurtha: *Ipse eum suspiciens*, id est, suspectum habens, interprete Nonio Marcello in, *Suspicere*. Pari forma, Cor. Tacitus: *Suspectabat maximè Cornelium Sullam.* Quin & Ammianus Marcellinus, etsi in puritate Latini sermonis aliàs ferè infelicior: *Per regiones*, inquit, *ignotas de obscuris erat suspectio, circa adsurgentes, & ludificandi varietas timebatur.*

Cornelius Celsus.

Ammianus Marcellinus.

Qui loca, per quæ iter faciendum est.] Antè, quàm exercitus moueat, à fronte, & à tergo, dextra, læuaque perlustratores emittendi, ne in insidiis incidamus, aut nobis nec opinantibus superueniant inimici. quod præceptum si paulo diligentius custodisset Sp. Posthumius consul, nunquam fuissent coacti tam ignominiosam notam subire Romani, qualem ex Furcis Caudinis retulerunt. petatur historia ex Liuio, Floro, & Strategematis Frontini. Iulius Cæsar per loca insidiosa exercitus nunquam duxit, nisi perspeculatus locorum situs. teste Suetonio.

Loca insidiosa cum exercitu nõ ingredienda, nisi ante perlustrata.

Sp. Posthumij in ea parte peccatum.

Cæsar ibi cautissimus fuit.

Tutius autem operantur exploratores noctibus.] Virgil. 8. Æn.

Defensi tenebris, & dono noctis opacæ.

Noctu explorare tutissimum.

Idem de Niso & Eurialo:

Cernis quæ Rutilos habeat fiducia rerum,
Lumina rara micant, somno, vinóque soluti
Procubuêre; silent latè loca.

Ibidem paulo pòst:

Absistamus ait, nam lux inimica propinquat.

Cuius speculator fuerit ab aduersarijs comprehensus.] Auctoritatem vnius exemplaris M. libenter sequor, qui inducenda monet ista, *ab aduersarijs*. & mirum foret, si à suis ille apprehenderetur.

Iterum glossemate liberatus Vegetius.

Impedimenta, sagittarij, calones.] Pro sagittariis liber S. & alter Susii legunt, *signarij*. illi an fuerint, qui signa conficerent, & quos significes alii vocant, non ausim adfirmare. exemplar N. tribus locis hoc capite, *saginarios*, appellat, & duobus locis sequentibus eodem modo scriptum in S. sed membranæ Hittorpii expressum habent, *sagmarij*. & perinde in iisdem paulo pòst, *& sagmarijs clamore pauefactis*. quod genuinum esse ostendi ad caput decimum, libri secundi. Ductas etiam legiones sine impedimentis ex Cęsare discemus, *cum paucitatem*, inquit, *militum*

Sagmarij, iterũ Vegetio restituti.

Legiones etiam sine impedimentis ductæ.

militum ex castrorum exiguitate cognoscerent. quæ hoc etiam erant angustiora, quòd sine impedimentis legiones transportauerat. lib.4. belli Gallici.

In medio collocentur.] Impedimenta in medio constitui præcipit, id est, exercitus parte præcedente, parte subsequente, medium agmen tenere. Sin autem à lateribus periculum metuitur, etiam isthic armatorum præsidiis armanda erunt. vt Vegetius subdit. & exemplũ est apud Ammianum initio lib. 24. Quinque modos ducendorum impedimentorum, qui volet, discat ab Æliano capite antepenultimo De instruendis aciebus.

Impedimentis qui locus esse debet in agmine.

Frequentius à tergo superuentus infertur.] Si superuenientes à tergo in fugam agere hostes non possunt, saltèm hoc agunt, vt agmen aduersariorum accedendo, recedendo carpant. Cæsar: *Relinquebatur Cæsari nihil, nisi vt agmen aduersariorum equitatu malè haberet, & carperet.* lib. primo bel. ciuilis. Liuius: *carpendo nouißimos, premendoq; iniquis ad transitum locis agmen detinuit.*

Agmen à tergo quomodo carpatur.

Quòd si vndique.] Totus ille locus longè aliter in vno Susiano codice legebatur, hoc modo: *Quòd si vndique funduntur, vndique debent præparata esse obsidia.*

Antè commonendi sunt milites.] Quidam libri malebant *commouendi.* quod si probemus, spectasse videbitur auctor eum morem, quo hodieque vtuntur, dum in castris tyrones, in oppidis ciues, cùm noctu, tum interdiu, edito clamore, aut tubæ vel tympani sono, callido ad arma ducis consilio euocantur. Auctor est Suetonius, Cæsarem non vbique ac semper, sed cùm hostis in proximo esset, militem coërcuisse, tum maximè exactorem grauissimum disciplinæ fuisse, vt neque itineris, neque prœlij tempus denuntiaret: sed paratum, & intentum momentis omnibus, quò vellet, subitò educeret. De Traiano illud memoriæ prodidit Dio Nicæus. Nonnunquam falsos rumores pro veris, & maximè de ijs rebus, quæ exploratores retulissent, sparsisse; vt milites celeriter imperata facere adsuescerent, promptiq. ad omnia & intrepidi essent.

Modus adsuefaciendi tyrones & oppidanos, ad concursum armorum.

Cæsar exactor grauissimus, cũ in proximo hostes erant.

Rumores falsi sparsi, vt parati esse ad pugnam adsuescant.

In necessitate subita quæ terrent.] Rectè & ordine facere videbar, cùm ita edendum curarem auctoribus libris veteribus. nam & solens esse huic scriptori animaduertebam, rei narratæ conclusiones istiusmodi, seu epiphonemata subijcere. quod videbunt, scio, qui cum attentione eundem legerint. antè edebatur: *ne necessitate subita terreantur, prouisa enim non solent esse formidini.* non tam numerosum hoc, ne dicam, fluctuans nimis.

Ratio mutati loci Vegetiani.

Calones, quos galearios vocant.] Exemplar collegij trium coronarum habet *calearios,* reliqui libri ferè *galiarias* præ se ferebant: de quibus nos alibi.

Ducentis sagisarciarijs, puerisque præficerent.] τὸ *sagisar-*

ciarÿs in sola editione Parisiensi repperi. id vocabuli vtrúmne apud eos, an Romanos, quorum editio longo tempore antecesserat, natum sit, iudicare non possum, quum eam editionem non viderim. In M. C. H. & Susianis erat, *sagittarÿs*. quo vocabulo significati interdum qui sagittas edolant; vt apud Paternum iurisconsultum armarij, tubarij, sagittarij, alijque plures in l. vlt. ff. de iure immunitatis. Similiter vt quadrigarij, braccarij, carpentarij dicti in l. prima. C. de excusatione munerum. Veruntamen reclamat huic explicationi exemplar S. & N. in quibus iterum, *saginarÿs*, perscriptum est. qui libri eius apud me auctoritatis, vt & hic *sagmarÿs* legendum aliis suadeam, mihi hoc modo legendum persuasissimum sit.

Sagittarij, qui sagittas edolāt.

Sagmarij denuò redditi Vegetio.

Puerisque præficerent.] In vno veteri, *præfacerent*. De quo loquendi modo dixi libro primo.

Præfacere, pro præficere.

Hisque vexilla dabant.] Data calonibus vexilla, vt scirent quo loco impedimenta essent colligenda. etiam illis opus erat, vt dispersi calones puerique scirent, quò confugere, quò recipere se deberent. vt in subito superuentu orbes instruerent, aut cuneo facto ad suos peruaderent incolumes. Cæsar: *Calones in proximum tumulum procurrunt, hinc celeriter deiecti, se in signa manipulósque coniÿciunt*. lib. 6. belli Gallici. Iterum paulo pòst: *Veteres milites per medios hostes perrumpunt, incolumesq; ad vnum in castra perueniunt omnes. hos subsecuti calones, equitesq; eodem impetu, militum virtute seruantur.*

Calonibus, & pueris data vexilla.

Et qua de causa.

Lædantur in prœlio ambulante exercitu.] Miror tam ineptā interpunctionem adhuc relictam in hoc scriptore neque animaduersam. ab aliis verba illa, *Ambulante exercitu*, initium subsequenti periodo præbere res ipsa clamat: cùm exercitum prœliantem & ambulantem inter se opponat Vegetius. Porro exercitu ambulante pugnandum sæpè: non quia tu velis, scilicet quia ita aduersariis placet. itaq. prœlio locus eligi tunc non potest, sed isthic acies committendæ, vbi hostes iubent. vide exemplum apud Liuium lib. 8. extremo de A. Cornelio Dictatore cum Samnitibus pugnante.

Iterum restituta Vegetiana scriptura.

Pugnandū sæpè, non quia tu velis, sed quia hostes iubent.

Sed pugnatores ab impedimentis laxamento aliquo diuiduntur.] Verius est, *propugnatores*. vt in libris optimis, & ipsius Vegetij testimonio ex capite 8. eiusdem libri: *Nam propugnatores*, inquit, *angusta constipant*. Itidem: *arma propugnatoria*, apud Suetonium vocantur in optimis membranis.

Propugnatores in possessionem reducti.

Hostes inter prolata peruadunt.] Legendum *interpolata*, monentibus libris M. S. N. H. & altero Susij. Interpolata dixit, quod Sallustius lib. 3. historiarum, *Ire non aptis armis, & agmine laxiore*. Virg. lib. nono Æne.

Emendatus Vegetius.

Quærunt pars aditum, & scalis ascendere muros,
Quà rara est acies, interlucetq; corona Non tam spissa viris. ———

Exer-

Exercitatiſſimi campi doctores.] Rurſum hoc loco in exemplari M. & vnis membranis *campi ductores* vocantur. de quibus ſuprà dixi, quid ſentirem.

Campiductores.

Non tam redire, quàm effugere cupiunt.] In cauſa eſt, quia ſe abeſſe à periculo vident, qui multum præceſſerunt. Cæſar: *Cum ab extremo agmine hi, ad quos ventum erat, conſiſterent fortiterq; impetum militum noſtrorum ſuſtinerent. priores, quòd abeſſe à periculo viderentur, neq. neceſſitate, neque imperio continerentur, exaudito clamore, perturbatis ordinibus, omnes in fuga ſibi ſubſidium poſuerunt.* lib. 2. belli Gallici.

Proficiſcente exercitu, ſi ſuperueniat hoſtis, difficulter conſiſtunt, qui abſunt à periculo.

Si circumueniatur vtiliter.] Parum abfuit, quin edendum curarim *viriliter.* quod mea quidem opinione magis quadraret. ſuſpicor enim ex compendioſa ſcribendi ratione id mutaſſe.

Tentata Vegetij ſcriptura.

Cum ſecuribus ac dolabris.] Fateor ignorare me, quid ſibi velit *dolatorijs*, quod in codicibus quibuſdam ſcriptum erat; inſtrumenta ſuſpicor non fabrefacta in fabricis legionum, ſed in officina typographorum, diſſoluta littera *b*, in *to*.

AD CAPVT VII.

Grauis moleſtia negligentibus frequenter emergit.] In codice M. & altero Suſij *grandis moleſtia euenit.* Certè grandem moleſtiam dici, quæ per ſe ſat grauis eſſe intelligitur, meo quidem iudicio videtur conuenientius. Offendit puto mulos, qui libris deſcribendis deputati erant, vox *grandis*, vt inſolentior ſuo æuo, at mihi illorum iudicia, non iudicia. Auctor Donatus in Adelphos Terentij, & rurſum in eiuſdem Phormionem: *Veteres ad ætatem, non ad corpus retuliſſe vocabulum grandis.* eaque phraſi intelligenda hæc *grandis puer, grandis ephebus, grandis virgo.* ſcilicet in parte ætatis & propriè loquendo. Attamen Plautum ego ſcio *grandem hominem* dixiſſe, *& grande gaudium, laborem grandem, pecuniam grandem.* Ab hoc nomine grandæuitas formatur, & granditas, & grandire verbum, de quibus conſulendus Nonius Marcellus.

Emendatus Vegetius, reſtituto illi vocabulo, grandis.

De voce grãdis, Donati opinio.

Grandæuitas granditas, & grandire verbũ.

Ignauiores ſolet mergere bellatores.] Id ne ſuis eueniret, animo & viribus infirmiores Cæſar cum vna legione caſtris præſidio reliquit. lib. primo de Bello ciuili.

Rapti ſubuerſique fuerint.] Non potui facere, quin Cæſaris auctoritate locum hunc illuſtrarem, atque confirmarem contra eas membranas, in quibus legeram *ſubmerſiq; fuerint.* is libro primo Belli ciuilis ita ſcribit: *Reliquas legiones expeditas educit, magnóque numero iumentorum in flumine ſuprà & infrà conſtituto, tranſducit exercitum: pauci ex his militibus vi fluminis abrepti, ab equitatu excipiuntur, ac ſubleuantur, interijt tamen nemo. tranſducto incolumi exercitu, copias inſtruxit.* Annibal per ſu-

Cõfirmata vulgaris Vegetij lectio.

In tranſeundo flumine, quo pacto efficiatur, ne milites vi aquæ abripiantur.

 periora.

periora Padi vada exercitum traducens elephantos in ordinem opposuit ad impetum fluminis sustinendum, Liuio teste. Si vadari flumen non possit, transitus etiam iniectis arboribus paratur. L. Florus lib. 3. cap. 3. & Diodorus libro septimo decimo.

Flumen si nimis vehemens sit quomodo spargendum.

Ductis multifariam spargitur fossis.] Ea ratione Euphratem Babilonis fluuium primò Semiramis, inde etiam Alexander diuisit, transiuitque: Iustinus, Herodotus, & Frontinus lib. 3. Strategema. cap. 7.

Iterum correctus Vegetius. Stylus pro columna.

Hastilibus fixis.] Exemplaribus M. & C. in quibus legebatur *hastis*, non adsentior. placet quod codices S. & N. suggerunt, *stylis fixis.* Glossæ veteres, στύλος, *columna.* Inde & ἐπιστύλιον, pro capitello quod supra columnā locatur. inde & peristylia Vitruuio, loca columnis septa. lib. 6. de Archi. cap. 10. Inde idem prostylos, amphiprostylos dixit lib. tertio, cap. primo. Ammianus, *fixis refixisq́ aliquotiens prope ingentibus stylis, fluctibus erectis confundebantur, auulsæq́ vi gurgitis interrumpebantur.* lib. 28.

Tabulamentum.

Ac superpositis tabulatis peruij fiunt.] In altero Susianorum codicum, *tabulamentis.* videant eruditi an'ne & hoc Vegetiani æui vocabulum, apud quem alibi *munimenta* dicuntur, quæ *munimina* alij vocarunt. Similiter & alia nomina multa obseruaui, quæ auctore, ac volente vsu,

Quem penes arbitrium est, & ius, & norma loquendi.

Multa nomina posteriori ætate terminationem mutarunt. Interpretamentum.

Aut vna syllaba, interdum duabus in fine excreuerunt; adsumpta terminatione tum. Id genus vocabulis delectatus mihi videtur A. Gellius imprimis: in lectione illius annotabam, *dehonestamentum, interpretamentum, hortamentum, tentamentum, temperamentum.* Talia in veteri glossario *rogamentum, interrogamentum,* & multa alia. Iterum pro machina, *machinamentum*, apud Capitolinum in M. Antonio. & Veget. lib. 4. cap. 17. Eiusdem quoque classis *regimentum*, quod apud Arcadium iurisconsultum obseruaui ff. de officio præfecti prætorio. & apud Ammianum initio libri duodetrigesimi. *tentamentum* Vegetio restitui, lib. 2. cap. 18.

Regimentum.

Tentamentum.

Pons cuppis colligatis quomodo fiat.

Colligatis inanibus cuppis, additisque trabibus.] Libri alij, *in amnibus*; alii, *immanibus cuppis*, sed ineptè. Herodianus lib. 8. *Sed magna lignorum ac nauigiorum penuria, quibus inter se iunctis pontem fabricaretur: nunciarunt quidam è fabris esse permultas in agris illis desertis inanes cuppas, forma rotunda, quibus incolæ quondam ad vinum importandum vtebantur. eæ cùm essent ad nauium similitudinem concauæ, deuinctæ mox inter sese, scapharum more innataturæ videbantur. Etenim ire pessum vinculis inter se constrictæ, ac viminibus insuper iniectis, & puluere multo saburatæ, non poterant. quod vbi factum est, facilè milites in vlteriorem ripam transgreßi.* Lucanus. lib. 4.

——— *Noua furta per æquor*

Exqui-

Exquisita fugæ, neque enim de more carinas
Extendunt, puppésque leuant: sed firma gerendis
Molibus insolito contexunt robora ductu.
Namque ratem vacuæ sustentant vndique cuppæ:
Quarum porrectis series constricta catenis,
Ordinibus geminis obliquas excipit alnos.

Fasces de cannis aridis, vel vlua facere consueuerunt.] Ea fine nimirum, vt iis equites arma tantùm superimponerent, ipsi natando transirent sæpe remedia traiiciendis fluminibus necessitas suggessit, varia etiam ipse rerum vsus edocuit. Ammianus: *Et pars cratibus temerè textis, iumenta retinentes hinc inde natantia, alij supersidentes vtribus, quidam diuersa in necessitatis abrupto versantes vndarum occursantium fluctus obliquis meatibus penetrabant.* lib. 25. Diodori Siculi locum propter antiquitatem & industriam hominum dignum putaui, qui adhiberetur. is lib. 19. ita scribit: παρασκευασάμενοι γὰρ δεσμὰς καλάμων εὐμεγέθεις, ἐμβάλλουσιν εἰς τὴν λίμνην. ἐπὶ δὲ τούτων ἐπικάθηνται οὐ πλείω τριῶν. δύο μὲν ἔχοντες προσδεδεμένας πλάτας κωπηλατοῦσιν, εἷς δὲ φορῶν τόξα, τοῖς προσπλέοντας ἐκ τοῦ πέραν ἢ βιάζεσθαι τολμῶντας ἀμύνεται. id est calamorum fasces admodum ingentes inter se coniungunt, immittuntque in paludem, in quibus insidẽtes non plures tribus hominibus, quorum duo habent adalligatos remos latos, iisque remigant, alius verò ferens arcus, adnauigantium ex aduerso, vel vim inferre volentium impetum propulsat. Commodus hic locus videtur dicendi de vtribus, quos aliquando singulos singuli habuerunt; aliquando plures coniuncti seruierunt pluribus. L. Florus: *Sed fiduciam,* inquit, *oppidanis resistendi nuncius fecit. Docens aduentare Lucullum, qui horribile dictu, per medias hostium naues vtre suspensus, & pedibus iter adgubernans, videntibus procul, quasi marina pistrix euaserat.* lib. 3. De gestis Romanorum capite 5. De Caio Cæsare etiam Suetonius opulentum testimonium suppeditat: *Si flumina,* inquit, *morarentur, nando traijciens, vel innixus inflatis vtribus, persæpè nuncios de se præuenit.* De Lusitaniæ populis illud Cæsar commemorat procliue iis esse tranare flumen, quod consuetudo eorum omnium est, vt sine vtribus ad exercitum non eant, lib. primo belli ciuilis. Sed vtribus bubulis Hispanos, Arabes, alios contabulatas crates superimposuisse, & ita vectitatos, etiam vestimentis in eos coniectis, scribit Valturnus libro vndecimo: apud quem hæ figuræ propositæ.

Fascibus confectis quomodo milites arma per fluuios secũ traxerint.

Fluminũ traiiciendorum rationes alias necessitas: alias diuersorum populorum vsus inuenit.

Fascibus, & remiges insedisse, & sagittarios defendendi causa adsedisse.

Vtribus vtplurimum vsi Roni. in transeundis fluminibus.

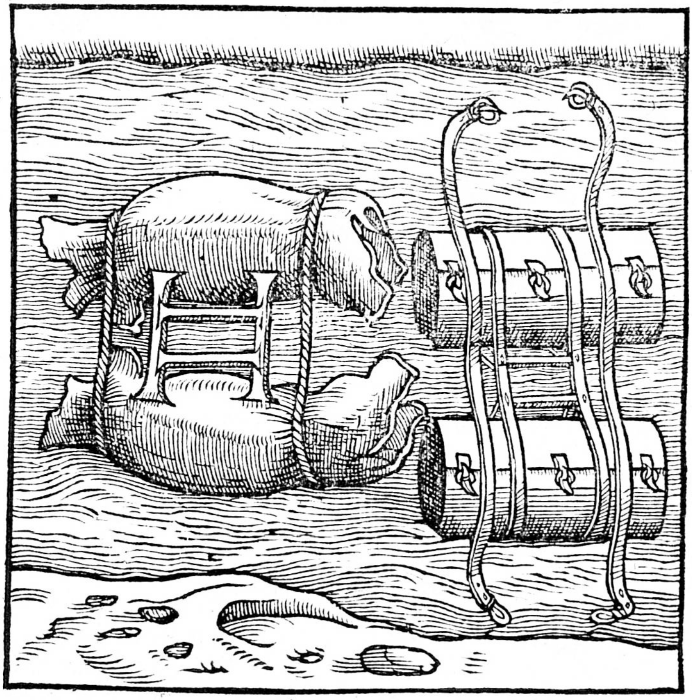
Luculli audax & memorabile strategema.

Cæsaris natandi peritia.

Lusitani ad exercitum non ibant sine vtribus.

Vtribus vestimenta quoq. iniecta & ijs crates super impositæ, ad transmittendum flumen.

Vtres.

Liuius: *vt iam Hispanos omnes inflati transuexerint vtres.* lib. 30. Idem lib. prædicto: *Hispani,* inquit, *sine vlla mole in vtres vestimentis coniectis, ipsi cetris suppositis incubantes, flumen transnatauêre.* Etiam scutis in modum alueorum suppositis milites flumen tranasse discimus ex Ammiani lib. 16. Historiarum. Sub Imperatoribus Romanis alius & expeditior factus traijciendo flumini vsus adminiculo Vtrium; quem indicauit mihi auctor incertus de Rebus bellicis, adiunctus Notitiæ imperij: præter officium non videbar facturus, si illius verba huc accerserem: *Ne interdum,* inquit, *necessario itineri exercitus fluuiorum (quod plerumque euenit) occursus impediat, remedium ad hanc rem, & compendio facile, & vsu præcipuum repperit ingeniosa necessitas, quod tali ratione componitur. Vitulinis pellibus Arabica arte mollitis: est enim apud eos præcipua confectionis cura, propter aquam de puteis follibus hauriendam: his igitur, vt dictum est, diligenter sutis, vtres in magnitudinem trium semis pedum, ita vt cùm ijdem vtres spiritu inflati tumuerint, non extollant vterum, sed æqualitate quadam plenitudo ipsa vtrium spatia plana perficiat. ex quorum lateribus, loris subter annexis, inuicem colligantur. desuper autem vna parte circulis extantibus, ex altera*

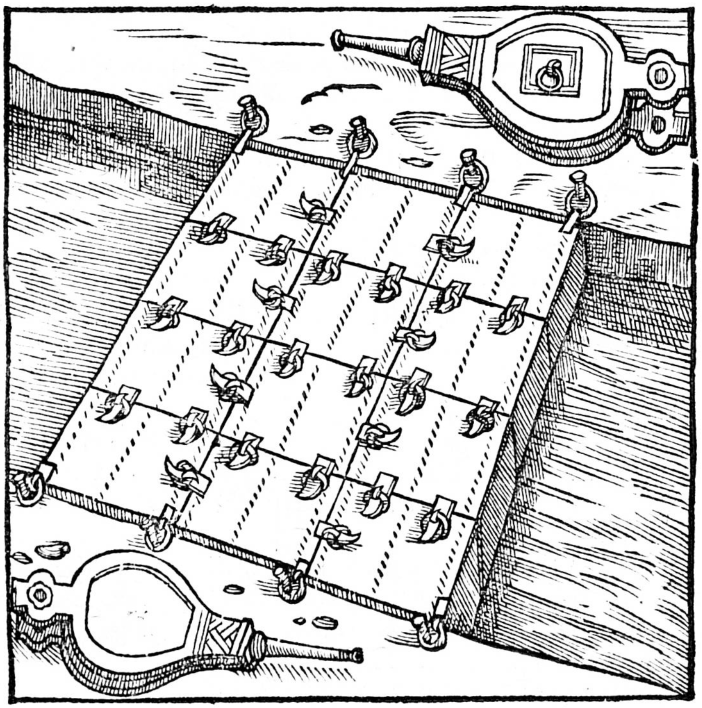
Scutis milites innixi trasmearunt flumen.

Ex vtribus pons tandem confectus.

Eius pontis descriptio.

altera immittuntur vncini. Et ita in formam pontis adsociata partibus explicatur integritas. Sed hoc idem opus obliquo fluuio, propter impetum meatus, facilius vsque ad alteram explicabitur ripam, quod fixis in vtraque ripa ferreis palis, & funibus validis in medio quidem sub ipsis vtribus, propter incedentium sustinendum pondus, in marginibus autem firmitatis gratia desuper extensis, transeundi per fluuium nouo quodam, & peregrino itineris apparatu, intra breue temporis spatium, præbebit liberam facultatem. Admonendi præterea sumus, quod super vtrium compaginationem cilicia sunt incedentium substernenda vestigijs, ne lubrica pellium confectio insistendi deneget firmitatem. In vtraque tamen ripa erunt manubalistæ dispositæ, ne hostilis manus pontem operantibus impedimento consistat. Figuram illius pontis (Ascogefrus illi vocatus est) ex eodem auctore non potui quin subijcerem.

Ascogefri figura.

Loricas,

Loricas & arma ne prodentur.] Monui veram lectionem esse, *ne vdentur*. quod mihi persuaserunt membranæ N. idem voluêre reliqui codices, in quibus *vndentur, videantur, videntur, mundentur*.

Correctus Vegetius.

Ipsi, equique natando transeunt.] Certant varietate scripturæ libri, idque eum in modum, vt vix videas cui potissimum fides adhibenda. in aliis est, *ipsi & equi*; in aliis, *ipsis equitibus quos natando transeunt*. quod autem exemplar postremò impressum subsequenter legebat, *colligatisque secum fasces pertrahunt sarcinis*; id facit omnibus libris veteribus inuitis. in quibus est, *colligatos*, seu, *colligatósque*: & paullo pòst pro *sarcinis*, alii, *ad socios*; alii, *socios*; alii, *sociy*, legunt. Sed in exemplari M. & duobus Susii disertè scriptum *socijs*. quod leuiter immutandum suspicamur legendumque, *ipsi equiq; natando transeunt, colligatósque secum fasces pertrahunt loris*. Nam adfinia admodum in membranis, *socIs*, vt veteres scribebant, & *loris*. In quo si videbimur errare, parati sumus redire in viam, vbi rationibus ad hoc faciendũ erimus inducti. Sed ne videatur alicui factu impossibile, quod equiti hic imponitur munus, Tacitum audiamus qui in Vita soceri sui de Britannis loquens, *quibus nota vada* (inquit) *& patrius nandi vsus: quo simul, seq;, & arma, & equos regunt*.

Magna librorũ dissensus.

Vegetij locus tentatus, & vt arbitror, bene constitutus.

Vt monoxylos, hoc est paullo latiores scaphulas.] Glossarium vetus μονόξυλον, *lintris*. Plinii locum examinent, quibus exemplaria vetera sunt: *Regio* (inquit) *ex qua piper monoxylis lintribus Baracen cõuehitur, vocatur* Cottonora. lib.6. naturalis historiæ cap.23. Istiusmodi nauiculas conficere vsus Britanniæ Cæsarem docuit, iisque in Hispania vsus. lib. primo belli ciuilis. Virg. secundo Georg. —— *cauat arbore lintres*. Easdem nauiculas Liuius designat, redditurus ex Polybio μονόξυλα: *Nouásque*, inquit, *alias primum Galli inchoantes cauabant ex singulis arboribus. deinde & ipsi milites, simul copia materiæ, simul facilitate operis inducti, alueos informes, nihil dummodò innare aquæ, & capere onera possent, curantes, raptim faciebant*. lib.30. Ammianus lib.14. *cauatis arborum truncis amnem permeare latenter*. Iterum lib.24. *alueis arborum cauatarum vecti*.

Monoxylus quid sit.
Plinij locus suspectus mihi de glossemate.

Monoxylis Cæsar vsus in Britannia primùm.

Carpentis secum portet exercitus.] Exemplar M. *carpentatis*, alterum Susii. *carpentatas*. Ammianus: *Subiectis ignibus exuri iunctas iusserat naues, præter minores duodecim, quas profuturas pangendis pontibus, disposuit vehi carpentis* lib.14. Historiarum.

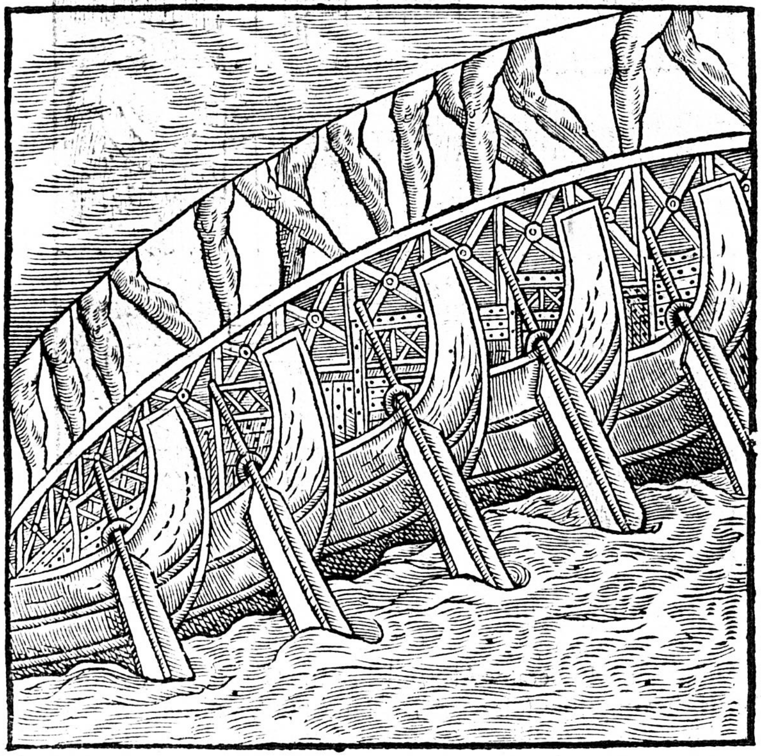
Monoxylos Romani carpentis vbique circumuehere solent.

Tabulatis pariter & clauis.] Tabulatorũ vsus is erit, vt connexis monoxylis superimponantur, ad construendum desubitò pontem, ad eum modum, quem ipse auctor noster præscribit, qualem in numis veterum vidimus qualemque ex columna Romana Diui Traiani hic inspiciendum damus.

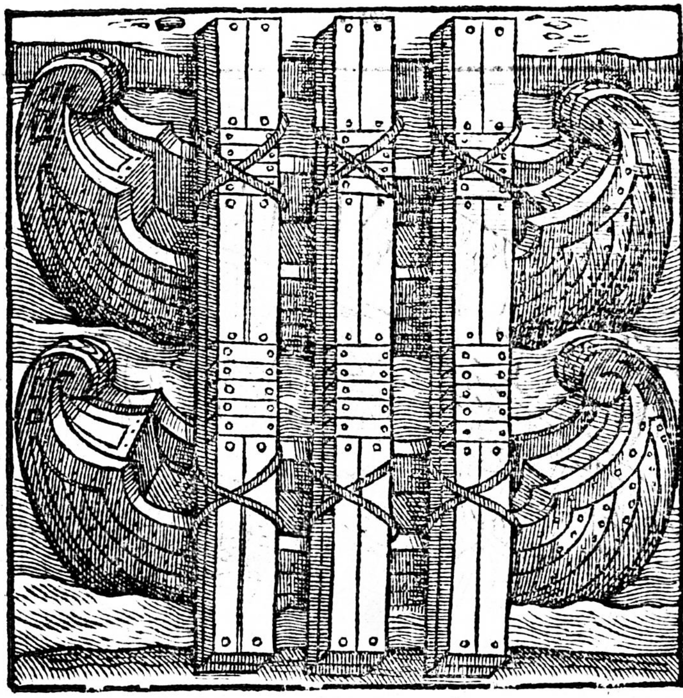
Etiam tabulata ad construendũ pontem.

Pons

Pons.

Alius Pons.

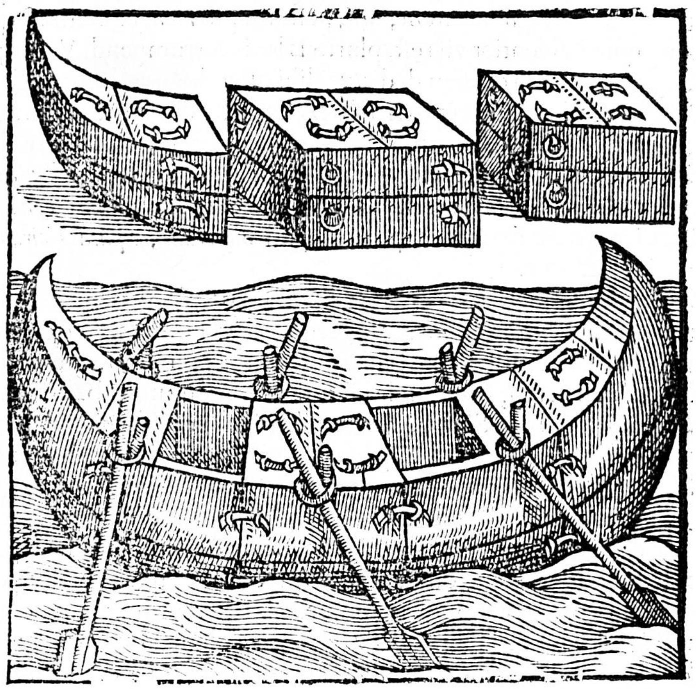

Simili ponte Imperator Alexander, contra Germanos exercitum ducturus, cum omnibus suis copiis Rhenum transgressus est. Herodiano teste lib. 6. Deque simili ponte à Pœnis facto Liuius scribit lib. trigesimo. Neque prætereundum inuentum antiquorum est, à quibus naues in castris circumuectæ quæ dissolui & rursum compingi, cùm vsus esset, nullo ferè negotio poterant. Diodorus Siculus mihi testis erit, qui lib. 20. de Semiramide hæc scripta reliquit: *Curauit construenda nauigia fluuiatilia* (ille ποτάμια πλοῖα appellabat) *quæ facilè soluerentur, vt expeditè magis transportari possent dissoluta, iterumq; vbi opus esset compingerentur.* Eandem reginam tales scaphulas ad bellum Indicum comparasse, ac camelis vexisse, idem scriptor memoriæ prodidit lib. 3. quarum figuram suspicamur fuisse hanc, quam subijcimus.

Antiqui naues in exercitu habuerunt, quæ compingi & rursum dissolui poterant. Iis sæpe vsa Semiramis.

Naues

Naues dissolubiles.

Cæsar contra Sextum Pompeium bello nauali depugnaturus, dicitur primùm naues ex pellibus fecisse, hoc est, contextas ex viminibus, crudis boum coriis texisse. quæ ad eum modum extendebat, quo in scutis fieri solitum. vt auctor Dio in Augusto. Nihilominus ex arundinibus multo ante tempore scaphulas Semiramidem fecisse, notabam apud Diodorum Siculum dicto libro tertio. Superest etiamnum, vt de Cæsare Lucanum audiamus:

Naues è vimine pellibus contectæ primùm excogitatæ à Cæsare.

Scaphulas ex arundinibus Semiramis fecit.

Primum cana salix madefacto vimine paruam
Texitur in puppim, cæsos induta iuuencos,
Vectoris patiens, tumidum superemicat amne.

Paucis cognitæ naues fluuiales, quas confectas memorat Tacitus 2. Annalium. vt vtrimque gubernacula haberent, quò repente conuerso remigio appellerent. Similes biremes Byzantinos habuisse, conlocatis etiam ad proram & ad puppim gubernatoribus, discimus ex Dionis Seuero.

Naues fluuiales, quæ vtrimque gubernaculum habebant.

Sed instantes aduersarij ad transitus fluminum, insidias,

Ratio restitutæ scripturæ Vegetianæ.

vel.] Ita locum constitui, qui antea legebatur, *Sed instant aduersarij.* & paullo pòst: *insidiásque.* quam lectionem vulgatam nullo vidi exemplari apud me probari, & nescio, vbi ea causa sit. arbitror eorum ingenio excogitatam, qui nescirent, *Sed*, positum pro *nam*, & contrà. quæ phrasis, quia insolentior visa est, pluribus locis corrumpendi Vegetij & aliorum scriptorum causam dedit. vt alibi ostendo.

Hostibus in flumine impeditis superuentus cómodè infertur.

Ad transitus fluminum superuentus vel insidias facere consueuerunt.] Cæsar lib. 2. belli Gallici: *Acriter*, inquit, *in eo loco pugnatum est, hostes impeditos nostri in flumine aggressi, magnum eorum numerum occiderunt. Per eorum corpora reliquos audacissimè transire conantes multitudine telorum repulerunt. primos, qui transierant, equitatu circumuentos interfecerunt.*

Post transmissum exercitum nostrum diligéter cauendum ne pons aduersarijs vsui sit. Si redituri sumus, præsidijs muniendus est.

Item faciendũ in ponte, per quem commeatu iuuamur. Id sapienter à Cæsare factitatum. Etiam castella ijs pontibus imposita.

Quòd si pons non tantùm ad transitum.] Si ea mente pons constructus, vt solummodò transducendo exercitui seruiat, diligenter cauendum, ne hostibus idem vsui sit. ideoque à postremo agmine dissolui, etiam incendi, si instent hostes, debet. Frontinus lib. 4. cap. 7. versiculo Pelopidas. Si verò redire volentibus necessarius videbitur, præsidiis militaribus, fossis, aggere muniendus atque custodiendus est. Hoc modo Cæsar ad vtramque partem pontis quo Rhenũ transierat, firmum præsidium reliquit. lib. 4. belli Gallici. Non minor adhibenda cautio, cùm pons sit in proximo, per quem commeatus ad nostros comportandus est, quod ab eodem Cæsare sapienter seruatum, cùm ad flumen Axonam, quod in extremis Rhemorum finibus est, castra posuisset. lib. 2. belli Gallici. Imò & castellum ponti quidam imposuère, quò melius eum præsidiarii tuerentur. apud Liuium lib. 30. Subinde & qui in fugam acti sunt, ponte soluto seruari possunt. nisi si eiusdem cum Dario rege sententiæ duces fuerint, qui rebus suis tali loco collatis, dixisse fertur, *Malle insequentibus iter dare, quàm auferre fugientibus.* teste Curtio lib. 4. Fuit quoque cùm, animi quadam confidentia, vel gratia excitandi milites, transgresso exercitu, auellendum statim pontem duces curarint. sic Iulianus eum, quo in Persas traiecerat, auelli iussit. vt auctor est Ammianus lib. 23. Itidem & naues post traiectionem in Aphricam incendisse ad vnam omnes dicitur Agatocles. quò fugiendi potestate ablata, per necessitatem ardentius sui milites pugnarent. Eadem de causa Alexander naues quandoque remisit; interdum, vt flumen à tergo exercitus esset, curauit. teste Diodoro Siculo. lib. 17.

Transmisso exercitu pons sæpè incensus, vt spes omnis fugiendi adimeretur ignauis.

Eadem caussa & naues incensæ. Interdum etiam remissæ.

AD CAPVT VIII.

Glossema sublatum è Vegetio.

NOn enim belli tempore ad statiua, vel ad mansionem.] Exemplar M. & alter Susij non admittunt illa, *belli tempore.* De cetero in tribus manuscriptis, & duobus veteribus typis expressis codicibus

cibus habebatur, *ad statiuam, vel mansionem*. In vno Susiano erat, *ad statiuam nostram vel mansionem ciuitas munita semper occurrit.*

Ad munera facienda dispersis.] Libri partim *ad munia*: alij ad *munimina*. neutrum ad meum palatum facit: etsi munimina apud Cassiodorum pro munitionibus viderim vsurpari, lib. 3. Variarum cap. 48. & 49. Fuit qui in membranis scripserat *ad munera capienda*: verùm ille bonus vir nunquam in castris Martis stipendium fecit, neque scio, an vnquam ille à Musis munera acceperit.

Postremò noctis obscuritas, necessitas somni.] Occasionem hæc præbent superuentui oportunissimam. versus Caii Marii Victoris, quem præceptorem Hieronymi fuisse, docuit ad Prudentium suum noster Giselinus, digni qui adscribantur ex illius libro 3.

Noctu oportuna superueniendi occasio.

——— ——— *Curátque vt prima quietis*
Nocte superueniat, cùm iam languentia corda
Irrigat, & fessos dulcis sopor alligat artus.

Ne subitis tempestatibus campus.] Inundatus subita tempestate campus magnum attulit incommodum Cæsari ad Ilerdam lib. 1. belli ciuilis. Similiter ex vehementiori fluminis Arni excretione adflictus Hannibalis exercitus, teste Plutarcho.

Campus subitò inundatus valdè incõmodat.

Ne ex superioribus locis missa ab hostibus in eum tela perueniant.] Eijcit hinc τὸ *tela* exemplar M. cui soli videant doctiores, an tantum sit habendum fidei. Illud mihi pro comperto est, sæpè duces occupandi causa altiorem locum, manum aliquam militum præmisisse; & magnum inde, etiam publicum quandoque certamen sensim exortum. Locus altior & castris metandis, & prœlio ineundo commodior est. Liuius: *Præter virtutem locus quoque adiuuit, vt pila omnia hastæq; non tanquam ex æquo missa, vana (quod plerumque fit) caderent, sed omnia librata ponderibus figerentur.* lib. 7. ab V. C. Videndus Frontinus lib. 2. Strateg. cap. 2. de Cne. Pompeio & C. Cæsare. & ipse Cæsar libri tertij De bello Gallico principio. De eo, qui loco inferiore, dũ pugnandum est, reperitur, ita Vegetius: *qui aduerso nititur cliuo, duplex subit, & cum hoste, & cum loco certamen.* libro tertio capite 13. Attamen apud Gellium Antonius Iulianus Rhetor differit, tela, lapides & qualecumque missile ex alto facilius quidem mitti; at certius, & optimè sursum. libro 9. Noctium Atticarum cap. primo.

Loci altioris occupãdi caussa sæpe publicum prœlium commissum.

Locus altior commodior castris & pugnæ.

Qui cliuo aduerso in prælio nititur, duplex subit onus.

Tela ex alto facilius, sed certius sursum mittuntur.

Podismum mensuræ colligi oportet.] Tribus codicibus manuscriptis probabatur, *potissimum mensuram col. opor.* quod fore non puto, vt vnquam probent mihi. Podismus ignoratus loco deprauãdo fuit, de quo dixi suprà. Vide ne scribendum sit, *podismum, mensuram colligi oportet*. quomodo Vegetius loquitur hoc libro cap. 15.

Podismus.

Tribus autem modis diffiniunt castra muniri posse.] Hanc lectionem confirmant membranæ N. sed in H. & vno Susij: *Tribus*

autem modis efficiunt fossas. In M. & altero Susij, *Tres autem modos definiunt fossæ.* Eadem quæ hic, etiam lib. 1. apud Veget. cap. 24. leges.

Supra quem valli, hoc est sudes.] Virgil. 2. Georg.

Quadrifidasq; sudes & acuto robore vallos.

Valli, sudes sunt.

In eum locum hæc annotatio Seruij Grammatici: *bis*, inquit, *idē dixit, nam & valli, & sudes idem sunt.* Alterum quoque horum Vegetius noster pluribus locis solum vsurpauit nominatim capite superiori extremo.

Fit altus semispedem.] Audeo restituere *altus semissem*, adstipulantibus mihi M. C. P. eamque lectionem H. indicat genuinam esse, dum legit, *altus pedem semissem.* Videnda quæ dixi lib. primo de asse & vncia.

Correctus Vegetij locus.

Tunc opere tumultuario fossa producitur.] Multum mehercules præstat corrigendis libris diligentia eorum, qui scriptores veteres excutiunt, & cum impressis componunt, siquidem adhibito iudicio: non paruam quoq. partem, multitudo & bonitas codicum, quos quis nanciscitur, hac in re sibi vendicat, quod ex collatione huius solius loci reuera sic se habere comperi. Nam vt alij, itidem & ego eum sine vlla suspicione mendi præterissem, absque vno libro M. fuisset, in quo non repereram *fossa producitur*; sed *terra percutiatur.* Itidem dissentiebant solæ membranæ H. in quibus erat *fossa percircuitur.* Ego ijs libris tanquam vtraque manu ductus, conieci legendum, *fossa percutitur.* Plinius eadem phrasi vsus lib. decimo epistola cui initium Inuenti: *Ego* (inquit) *per eadem loca inuenio fossam à rege percussam, sed incertum, vtrum ad colligendum humorem circumiacentium agrorum.* Quin & ipsum Vegetium sibi testem citemus. is capite superiori extremo: *Percussis*, inquit, *latioribus fossis, aggereq; constructo defensores milites debet accipere.* Frontinus lib. primo Strateg. cap. quinto, numero 8. *Fossam*, inquit, *transuersam inter montes pressit, vallúmque materia extructum incendit.* etiam eo loco scripserim, *percussit*, non *pressit.*

Emendatus Vegetius de coniectura.

Percutere fossã, id est, facere, vel ducere fossam.

Frontini locus sanatus.

Vt sine metu securus requiescat exercitus.] Docuit hoc ipsa rerum magistra experientia, neque fossæ latitudinem, vel altitudinem aggeris id exercitui præstasse, vt posset securus quiescere, nisi in stationibus & excubiis essent ij milites, quos castrorum reique militars disciplina requirit. Nonne L. Martius, quem vnum fata, Scipione vtroque cum exercitu in Hispania deleto, rei Romanæ conseruandæ reliquum fecerant, bina eadem nocte castra hostium expugnauit? Illo enim ductore, velut in sua castra Romani, nullo vnquam obsistente penetrarunt. quòd nulla pro portis statio, nullæ in vallo custodiæ essent. petita historia ex Liuio lib. 34. extremo. Thrasibulum quoque in tabernaculo suo, ab hostibus interemptum historiæ loquuntur, quòd negligentius vigiliæ in castris actæ

Fossa, & aggere non est securus exercitus, nisi accedāt vigiliæ.

Bina eadē nocte castra expugnata.

Thrasibulus qua caussa in tabernaculo suo interfectus.

acta essent. Diodorus Siculus lib. decimo quarto, Æmylius Probus in ipsius vita.

Diuidentibus campi doctoribus ac principijs.] Rursum velim *ductoribus* legi, *principijs* edendum curaui, pro *principibus*, ex libris S. & H.

Cāpiductores. Principia.

Accipiunt pedaturas.] Certa pedum mensura pedatura vocatur, militibus distributa per podismum. Sic apud Cassiodorum libro quinto Variarum cap. nono: *Omnes regionis Tridentinæ habitatores ad extruendam ciuitatem acceptis à Theoderico rege mercibus competentibus, pedaturas murorum subire in commune cogebantur.*

Pedatura quid sit.

Cincti gladio fossam aperiunt.] Vide quæ notaui ad caput quartum decimum libri secundi.

Milites gladio cincti fodiebāt.

Pedibus decem & septem.] In libro Collegij trium coronarum scriptum erat, *pedibus* XVIIII. In membranis Susij, *pedibus septem vel nouem*. quod puto recipiendum in contextum. Vereor quoque ne apud Cæsarem libro septimo belli Gallici, pro fossa *xx.* pedum, scriptum olim fuerit *xix.* & simile mendum mea opinione insedit libro secundo belli Gallici his verbis: *Castra in altitudinem pedum XII. vallo fossaq; duodeuiginti pedum munire iubet.*

Cæsar de mendo suspectus.

Imparem enim numerum obseruari moris est.] Censorinus de die natali cap. de annis Romanis: *Sed vt dies*, inquit, *vnus abundaret, aut per imprudentiam accidit, aut (quod magis credo) ea superstitione, qua impar numerus plenus, & magis faustus habebatur*. Ibidem paullo pòst: *atque ita omnes menses pleni, & impari dierum numero esse cœperunt: excepto Februario, qui solus cauus, & ob hoc ceteris infaustior est habitus*. Etiam apud Poëtam est:

Impar pedum numerus in fossis castrorum obseruatus.

Impar numerus plenus, & magis faustus.

Februarius mēsis cauus & ceteris infaustior.

——— *Numero Deus impare gaudet*. vt dixi libro primo capite vigesimo quarto.

Opus hoc centuriones decempedis metiuntur.] Decempeda lignum est quo latifundia metiuntur, & in partes diuidunt, oblongum pedibus decem. Δεκάπους Platoni, ἄκαινα Apollonio dicta, quòd sustulerit occasionem τοῦ καίνειν ἀλλήλους: id est, se mutuo necandi. in Ægypto enim confusis exundatione Nili agrorum limitibus, adhibita hac virga, suos quisque agros dimensos accipiebat absque cædibus & pugnis. vt notat Hadrianus Iunius in suo nomenclatore. Cicero in Philippica decima quarta: *Peritus metator & callidus, decempeda sua saxa diuiserat*. Inde decempedator ab eodem Cicerone dictus in Philippica decima tertia: *qui fuerat æquissimus agri priuati, & publici decempedator.* de hoc mensuræ genere, & aliis plerisque veterum, adeundæ clarissimi iurisconsulti Guilielmi Budæi adnotationes ad l. vlti. ff. si mensor falsum modum dixerit.

Decempeda quid sit.

Ἄκαινα, cur vocata.

Decempedator.

Id

Id etiam tribuni circumeunt.] Inter officia tribunorum hæc ferè Marcellus recensuit, milites in castris dicto audientes habere, imperio intendere, ad exercitationes educere, in stationes mittere, claues portarum suscipere, stationes, vigilias, munitionésque interdum de die, sæpius noctu circumire, milites singulis momentis instructos paratosque habere, cùm frumentum militibus admetitur, interesse, commeatus, alimenta, arma, viri, equi, aut pecunia, ne desint, cum Imperatore multo antè præuidere, castris locum capere, valetudinarios inspicere, sauciorum curam agere. Alex. lib. 6. Genialium cap. 18. & l. officium. ff. de re militari. Extat apud Flauium Vopiscum epistola Aureliani principis, cuius verba subijciam, quia digna quæ ab omnibus militum præfectis legantur, expendantur: *Si vis*, inquit, *tribunus esse, imò si vis viuere, manus militum contine, nemo pullum alienum rapiat, ouem nemo contingat, vuam nullus auferat, segetem nemo deterat, oleum, sal, lignũ nemo exigat, annona sua contentus sit. De præda hostis, non de lachrymis prouincialium habeat, arma tersa sint, ferramenta samiata, calceamenta fortia, vestis noua vestem veterem excludat, stipendium in baltheo, non in pompa habeat, torquem brachialem, & annulum apponat, equum saginarium suum defricet, captum animal ne vendat, nullum centuriatum comiter curet, alter alteri quasi seruus obsequatur, à medicis gratis curentur, aruspicibus nihil dent, in hospitijs castè se agant, qui litem fecerit, vapulet.* Equum verò sagmarium, non saginarium hoc loco legendum iam antè ostendi. addo nunc mendosum mihi videri illud, *torquem brachialem & annulum.* pro quo libenter scripserim, *torquem, brachiale, & annulum.* brachiale videtur positum pro manica ferrea. Ea enim phrasi & Paulum Iurisconsultum vidi dicere *tibiale, humerale.* in l. qui commeatus. ff. de re militari.

> Tribuni militaris officia.
>
> Quam arctè Aurelianus Cæsar suos milites habuerit.
>
> Flauius Vopiscus emendatus.
>
> Iterum emendatus.

Nec antè discedunt, qui strenui sunt.] Clausula illa, *qui strenui sunt*, nulla est in exemplari M. Itidem Imperatores ipsimet circumire opera non sine consilio solebant. quod imprimis C. Cæsarem facere solitum historiæ produnt, & inter eas Hirtius seu Oppius De bello Africano.

> Opera etiam ipsi imperatores circumibant.

Pars peditum, quæ non operatur priuilegio dignitatis.] Auctor est Vegetius lib. primo cap. 25. Incumbentibus aduersariis omnes equites, & mediam partem peditum ad propulsandum hostium impetum in acie ordinari, reliquos post ipsos ductis fossis castra munire. Item hoc loco omnes equites, & partem peditum, qui priuilegio dignitatis non operantur, ante fossam in procinctu armatam vult consistere. Scio Polybium lib. 6. & velites & triarios omnes ab excubiis liberare in castrametatione Romanorum: cæterùm an à fodiendo immunes ijdem fuerunt? Non puto. Nam apud Liuium notabam, non mediam partem peditum, sed solos triarios fossis ducendis quandoque incubuisse: *Ab Romanis*, inquit, *nec opus intermissum, triarij erant, qui*

> Dum opera fierent alij in procinctu stabant.
>
> Velites & triarij omnes immunes ab excubijs.
>
> Triarij soli fodiunt.

qui muniebant, & ab hastatis principibúsque, qui pro munitoribus intenti armatiq; steterant, prœlium initum. lib.7. Cæterùm hoc fodiendi siue ius siue morem, verosimile est pro hostium vicinitate ac multitudine interdum mutatum. Pertinere autem ad priuilegium illud dignitatis existimo, quod auctor noster lib. 2. cap.7. de principalibus, id est, priuilegio munitis, ac de munificibus tradidit. huc etiam pertinuisse puto, qui vacationem à centurionibus redemerant. de quibus antè dixi. Principes denique & campi-ductores à fodiendi onere liberat ipse Vegetius paulò superius hoc eodem cap. dum ab his pedaturas docet in centurias distributas. Quanquam & hoc silentio prætereundum non putaui, videlicet in libro M. etiam ad distributionem pedaturarum principes isthic non vocari: legit enim ibi sic, *diuidentibus campi ductoribus accipiunt pedaturas.* eiectis duobus verbis, *& principibus*: quæ alij codices inserunt. Marium Roma. ducem, præterquàm quod de frugalitate & tolerantia cum gregariis militibus certaret, etiam in fossis aggeribusque ducendis operam communem præstitisse, scriptum reliquit in ipsius vita Plutarchus. Imperatorem Antoninum, etsi domi percrudelem, belli in fodiendo, aggeribus pontibúsque construendis primum se semper præbuisse, ab Herodiano discimus lib.4.

Fodiendi more mutatum pro re nata.

Marius communem cum gregarijs laboré subijt.

Item & Imp. Antoninus.

Deinde duci prætorium, eiusque comitibus præparatur.] Festus: *Initio prætores erant, qui nunc consules, & ij bella administrabant. quorum tabernaculum quoque dicebatur prætorium.* Varro: *locus si nullus relictus erat, sub diuo qui esset, dicebatur testudo, à testudinis similitudine, vt & in prætorio, in castris.* lib.4. de lingua Latina. Fuere etiam prætoria, id est magnificæ & amplæ domus per prouincias iudicibus, præsidibúsque Rom. constitutæ. de quibus principales constitutiones non vno loco. l. 31. C. de Episcopis & clericis. & l. penult. C. de officio rectoris prouinciæ. & alibi prætorium item in vsu Iurisconsultis pro parte villæ lautissimè exædificata. de qua Vlp. in l. vrbana prædia. & ibi Andreas Alciatus. ff. de verb. significatione. & meminit l. 2. ff. de seruit. rusticorum prædiorũ. & Palladius lib. primo De re rustica cap.8. Castra prætoria quæ fuerint indicabit Ammianus Marcellinus: *Iter sibi aperiendo Alemanni, adusque primanorum legionem perueniunt, locatam in medio, quæ confirmatio castra prætoria dictitatur.* libro sexto decimo Historiarum. Dicendum porrò hic foret quo loco prætorium, vbi tribunorum tabernacula, principia & legionum signa in castris steterint, sed tabula quam Polybii de Castrametatione libello subiiciendam curauimus, omnia hæc ob oculos ponere maluimus beneuolo & studioso eiusmodi antiquitatum lectori.

Prætorium vnde dictum.

Prætoria alia oppidatim in prouincijs constituta præsidibus.

Prætoriũ certa pars villæ.

Prętoria castra.

De singulis centurijs quaterni equites, & quaterni pedites excubitum noctibus faciunt.] Quicquid ad ordinandas excubias, ad circumitores, de commissione vigiliarum per buccinatores,

ad totā deniq. hanc rē pertinet peti commodè poteſt ex prædicto Polybij fragmēto, cui ſi verbum adderē, verè hoc foret, noctuas Athenas.

Dicta cauſſa, quare mutata in Vegetio lectio vulgaris.

Quaterni equites, & quaterni pedites excubitum noctibus faciunt.] Ita locum hunc edendum cenſui præeunte Modeſto & libris octo. vulgata lectio aliter ſe habebat, *pedites, qui excubitum noctibus faciunt, eliguntur.* aliter inquam, & contra diſciplinam militarem. Neque enim electione, ſed decurſu & ordine matriculæ omnibus vigilias incubuiſſe probabit pro me Vegetius lib. 2. cap. decimo nono. videndus & Polybius lib. 6.

Vigilias milites agebant ordine ſuæ matriculæ, non electione.

Specula quid ſit.

Impoſſibile videbatur in ſpeculis per totam noctem vigilantes ſingulos permanere.] Specula locus editus, & eminentior, ſiue turris, ſiue mons, ſiue aliud quid, vnde longè videre aliquid ac ſpeculari ſolēt. Cic. in Verrē: *Non enim, ſicut antea conſuetudo erat, prædonū aduentum ſignificabat ignis è ſpecula ſublatus, aut tumulo.* Virg. 4. Æneidos:

Regina è ſpeculis vt primùm albeſcere lucem
Vidit, & æquatis claſſem procedere velis.

Liuius lib. 31. *Multas & locis altis poſitas turres habet Hiſpania, quibus & ſpeculis, & propugnaculis aduerſus latrones vtuntur.* Idem lib. præcedenti: *Ex ſpeculis conſpicerent aduentantem hoſtium claſſem.* Iterum: *extemplò datum è ſpeculis ſignum, & in oppido ad arma conclamatum eſt.* Speculæ illæ in locis mediterraneis maximè vſui; in maritimis phari cōſtituebātur. quorū vſus fuit nocturno nauium curſui ignes oſtēdere ad prænūtianda vada, teſte Plinio. nomenq. acceperūt à Pharo Alexandriæ portu, teſte eodē Plinio & Solino. at Ægeſippus ab ipſa re, tanquā pharos quod lucidum ſignificat, littera vna immutata formare maluit, lib. 4. Papinius

Speculæ, in locis mediterraneis vſui.
Phari, in maritimis.
Phari vnde dicti.

Lumina noctiuagæ tollit pharus æmula Lunæ

Speculatores vnde dicti.

A prædictis ſpeculis, ſpeculatoribus nomē ijs, qui ſpeculātur. Liuius l. 31 *Et reſpōdiſſet*, inquit, *ni ſpeculator (hemerodromos vocāt Græci, ingēs die vno curſu emetientes ſpaciū) cōtēplatus regiū agmē è ſpecula quadā, progreſſus nocte media Athenas perueniſſet.* Cēſet Turnebus Græca voce vſū Liuiū quòd Romani iſtiuſmodi ſpeculatores non haberēt. eum vide in Aduerſariis.

In quatuor partes per clepſydram ſunt diuiſæ vigiliæ.] Et horas & horariū Romæ nō minus trecētos annos ignoratū, alibi probo. quare aut noctē, aut diem in horas duodecim diuidere ijs tēporibus nō potuerūt primum ſolariū in foro, quod M. Valerius ex Sicilia aduectū, ad roſtra in columna poſuit, quod cùm à climate Siciliæ deſcriptū, ad horas Roman. nō cōueniret; Philippus cēſor aliud iuxtà cōſtituit. Deinde aliquāto poſt P. Cornelius Naſica cenſor ex aqua fecit horariū. quod & ipſum ex conſuetudine noſcendi à ſole horas, Solariū cœptū vocari. Cenſorinus de die natali cap. de diebus. apud quē *à ſole Solarium*, legendū; non vt vulgo, *à ſole horariū cœptū vocari* ipſa Etymologia, & optimæ membranæ Colonienſes conuincunt. Varro: *MeDidies ab eo quòd medius dies.*

Horæ, & horaria quamdiu Romæ ignorata.
Solarium quis primus in foro collocarit.

Horarium primum Romæ ex aqua.
Cenſorinus emendatus.
Me Didies, pro meridies, antiqui dicebant.

dies. D. Antiqui, non R. in hoc loco dicebant. vt Præneste incisum in solario vidi quod Cornelius in Basilica Aemylia & Fuluia inumbrauit. lib. 5. De lingua Latina. Plinius lib. 7. cap. 60. *Tunc*, inquit, *Scipio Nasica collega Lanati, primus aqua diuisit horas, æquè noctium ac dierum.* Horologia eiusmodi, aquis sub modulo fluentibus, Burgundionum legatis miraculo fuerunt, quòd ibi solis meatus sine sole cognoscebatur, & aquis guttãtibus horarum spatia terminabãtur. auctor Cassiodorus lib. 1. Vari. cap. 44. & seq. Impropriè autem illa horologia vocauit: clepsydras rectè auctor noster appellat voce Græca, quasi à furando, vel subducendo aquam. Clepsydris istiusmodi, etiam Cæsaris tempore, in Britãnia Romani milites vsi. quod loco ipsius Cęsaris, etsi subobscuro hactenus, confirmabo ex lib. 5. belli Gallici: *Nos nihil de eo percunctationibus reperiebamus, nisi certis ex aqua mensuris breuiores esse noctes, quàm in continenti, videbamus.* Qui locus ita rectè cõstitutus est; vulgo legas, *percunctantibus reperiebamus, nisi quod.* Omninò ineptè, ne quid dicam grauius. Nam ab eorũ genio ista scriptura, qui non viderunt particulam *nisi*, poni pro *sed*, genere loquendi vsitato & Romano. Etiam oratoribus causas agentibus, tempus docẽdi præscribebatur datis clepsydris, quod epistolæ Plinij testantur. Consimiles sunt clepsydrę, quas posterior ætas inuenit, compositis duobus vitris, parua lamina ærea interposita, in qua minutissimum foramen, quà puluisculus sensim delabitur, & tempus horæ legitimum indicat.

> Horologia seu horaria ex aqua miraculi loco fuerunt.
>
> Clepsydræ vnde dictæ.
>
> Cæsar illustratus. Idem emẽdatus.
>
> *Nisi*, pro *sed.*
>
> Oratoribus Romæ tempus dicendi clepsydris præscriptum.

Sunt diuisæ vigiliæ.] In quatuor partes diuisas fuisse ostendit, id est singulos, horis nõ amplius tribus vigilasse. hac de re Censorinus cap. prædicto: *Alij diem quadripartitum, sed & noctem similiter diuidebant. Idq; similitudo testatur militaris, vbi dicitur vigilia prima, item secunda, & tertia, & quarta.* meminit & Alex. lib. 4. Genialium cap. 20. & lib. 1. cap. 12.

> Vigiliæ in quatuor partes distributæ.

Non amplius quàm tribus horis.] Coëgit tamen necessitas ad maiorem tolerantiam in sustinendo munere vigiliarum. testis Cæsar: *portas murósque adseruari iubet. ipse ijs operibus quæ facere instituerat, milites disponit. non certis spatijs intermissis, vt erat superiorum dierum consuetudo, sed perpetuis vigilijs stationibúsque, vt contingant inter se, atque omnem munitionem expleant.* De bello ciuili.

> Interdum & totam noctem, & simul omnes vigilarunt.

A tubicine omnes vigiliæ cõmittuntur.] Liuius lib. 7. *vigilijs deinde dispositis, ceteris omnibus tesserã dari iubet. vbi secundæ vigiliæ buccina datum signũ esset, armati cum silentio ad se venirent.* L. Sylla induciis impetratis animaduertens hostem negligentia resolutum, ex castris cum toto exercitu profectus, relicto buccinatore, qui vigilias ad fidem remanẽtium diuideret, & quarta vigilia commissa eum sequeretur. quo strategemate ex angustiis incolumes suos, cum impedimentis omnibus tormentisque, in tuta perduxit. narrat Frontinus lib. primo Strateg.

> Vigiliæ singulæ tubæ, vel buccinæ sonitu incipiebant.
>
> Ea re Strategemata commissa.

Idoneos tamẽ tribuni, & probatissimos eligũt, qui vigilias circumeant.] Vigilias circumeundi munus ad equites olim pertinuit.

> Equites vigilias circumibant.

ipsis enim fidem circumeundi commissam, probare possumus ex Polybij castrametatione. Alii centurionibus hoc onus videtur imposuisse, inter eos Tacitus lib. 2. Historiarum: *Deflagrante paulatim seditione addit consilium, vetitis obire vigilias centurionibus, omisso tubæ sono, quo miles ad belli munia cietur.* Iterum in Annalibus: *Initia vigiliarum per centurionem nuntiari,* lib. 15. Imperator Titus in obsidione Hierosolymorũ primam noctis vigiliam ipse per castra & castellorum spatia circumiens explorabat; secundam secũdo à se principi Alexandro permisit; tertiam agminum ducibus. At noster à tribunis lectos circumitores indicat. Suspicari possumus veteri illa disciplina castrensi labascente, Vegetii ætate, aut paullo antè, huic rei dilectos homines idoneos ac probatos, in subleuamen superiorum equitum centurionumúe, & inde factum militiæ aliquem gradum peculiarem.

Aiij centurionibus id imposuerunt.

Titus Cæsar ipse vigilias circumiuit.

Circumitores à tribunis militũ lecti.

Et circitores vocantur.] In membranis quibusdam *certatores* appellabantur. eo viso statim suspicari cœpit acutissimus Ianus Palmerius noster, *circatores* vocandos. in quo optimè ipsum coniecisse confirmant membranæ A. in quibus disertim perscriptum *circatores*. Circare, pro circuire, περιοδεύειν verbum Latinũ, diu Latio prohibitum; & exsularet etiamnunc, nisi postliminii ius eruditissimi & perspicacissimi hominis Iosephi Scaligeri decreto accepisset, cuius castigationes vide in librum primum Tibulli; & Festum in *circanea.* alii tamen Circitores ferè nominarunt. In equestri militia Circitorum gradum alibi recensuit Hieronymus, & idem nomen in constitutionibus principum Codicis Iustiniani persæpè. vide l. 2. C. de præfecto prætorio Africæ. & l. 3. C. de agentibus in rebus. Vlpianus etiam eos circitores vulgo appellatos dicit, quibus lintearii vel vestiarii vestem dant circumferendam ad distrahendum l. cuicumque. ff. de institoria actione. Similes circitores quorum Tertullianus meminit in Apologetico cap. 22. *Circuit cauponas religio mendicans, exigitis mercedem pro solo templi, pro aditu sacri, non licet deos nosse gratis, venales sunt.*

Vegetius emendatus.
Circatores.

Circare.

Circitores vrbani.

Equites extra vallum nocturnas excubias facere debere.] Pro *excubias*, libri aliquot scripti *vigilias* legunt. ad rei ipsius elucidationem Cæsaris locus peroportunè mihi in mentem venit. is libro septimo belli Gallici ita scribit: *Castra oportunis locis erant posita, ibiq; castella viginti tria facta: in quibus castellis interdiu stationes disponebantur, ne qua subita irruptio fieret: hæc eadem noctu excubitoribus ac firmis præsidijs tenebantur.* Et hoc illud esse arbitror quod noster paulo pòst appellat *agrarias facere.* Hirtius: *Postero die castellum, quod rex in proximo vico non longè à suis castris munierat, brachijsq; cum opere castrorum coniunxerat, vici obtinendi caussa, Cæsar aggressus omnibus copijs expugnat.* de bello Alexand. Quin & Catoni in libro De re militari: *Procubitores dicuntur ferè velites, qui noctu custodiæ causa ante castra excubant, cum*

Excubabãt Romani extra castra in castellis.

Et hoc erat agrarias facere.

Procubitores, quales.

castra

castra hostium in propinquo sunt. teste Festo in *Procubitores.*

Alij manè, alij post meridiem.] Exemplar M. & alterum Susij inserebant: *alij manè, alij meridie, alij post meridiem.* sed vix ausim credere Vegetianum istud esse: videant tamen & iudicent alij. Censorinus de die natali: *Nam in XII. tabulis nusquam nominatas horas inuenies, vt in alijs postea legimus* (scribendum, *legibus*) *sed ante meridiem, eò videlicet quòd partes diei bifariam tum diuisi meridies discernebat.* sed ibi *legibus*, pro *legimus* scribendum ostendunt membranæ Colonienses. Plinius: *duodecim tabulis ortus tantùm, & occasus nominatur. post aliquot annos adiectus est & meridies, accenso consulum id pronuntiante.* lib. 7. naturalis historiæ cap. sexagesimo.

Vegetij locus dubius.

Antiquissimi meridiem ignorarunt, die bifariam tantùm diuiso.

Censorinus leuiter correctus.

Ortu, & occasu dies tantum distinctus.

Angarias faciunt.] Sunt libri qui tuentur hic *angarias*; quidam *angarios* scribebant: gratia habenda ijs, qui libro Collegij trium coronarum cudendo præfuerunt, eò quòd inuiolatum hoc loco & integrũ reliquêre Vegetium, exprimentes *agrarias.* de quo nomine alibi tractauimus, itemque paullo pòst hoc eodem capite acturi.

Agrariæ, restitutæ apud Vegetium.

Præsidia disponantur.] Membranæ Susij & M. scriptum habent, *præsidia supponantur.* S. & membranæ H. *dispartiantur*, malunt, & ego cum illis. Ammianus lib. 14. *Excitauit hic ardor milites per municipia plurima, quæ ijsdem conterminant, dispositos, & castella.* Dispartiri regna, coronas, bona ciuium militibus apud Æmylium Probum legere est. Cato in oratione de consulatu: *Interea ad socios nostros sedulò dispartieram, aliò frumentum, aliò legatos, aliò litteras, aliò præsidium, vsquequaque.* Sisenna tertio historiarum: *Manuales lapides dispartit propterea, quòd is ager omnis eiusmodi telis indigebat.* Idem quarto histo. *Exercitum dispartiunt, ad confligendum componunt.*

Dispartiendi verbum Vegetio redditum.

Tumultuaria castella firmantur.] Castella tumultuaria vocat proinde, vt opera tumultuaria, hoc eodem lib. cap. 7. & Ammianus lib. 24. quòd per tumultum, non secundum disciplinam militarem, neque legitimè illa fierent. & inde suprà fossa legitima tumultuariæ opposita. Sic *tumultuaria certamina* dixit Liuius lib. 30. & *tumultuarium prœlium* lib. 31. *Succisiuum & tumultuarium studium* Gellius, lib. 13. cap. 23. Idem proletarios asperis reipub. temporibus, cùm iuuentutis inopia esset, in militiam tumultuariam lectos, armaque iis sumptu publico præstita: capite censos verò milites, nisi in tumultu maximo scriptos, memoriæ prodidit lib. 16. cap. 10. Id pertinere huc arbitrabar, quia de tumultuario milite dicere statueram. Dicti autem *tumultuarij milites*, qui repentino aduentu hostium, cùm in discrimine extremo esset res, per trepidationem & metum militiæ raptim adscribebantur. Et hos puto definire voluit Festus, apud quem pro *tumultus* legerim libenter *tumultuarij.* Liuius libro primo: *Tamen quia consulendi res non dabat spatium, ière obuiam Sabini tumultuario milite.* Hirtius: *legionem adducit, quæ*

Tumultuaria castella.

Tumultuaria certamina.

Proletarij, quãdo milites scripti.

Capite censi quando militarunt.

Tumultuarij milites qui.

Festi locus mihi suspectus.

 ex tu-

Subitariæ legiones, & subitarij milites. Dux tumultuarius.

ex tumultuarijs militibus in ponto confecta erat. de bello Alexandrino. Ad eundem modum apud vnum Liuium *tumultuariæ manus*, *subitariæ legiones*, *subitarij milites*, *duxq; tumultuarius* legitur.

Agrariæ iterum reductæ in possessionem.

Intra quæ in angariis aliquanti pedites, equitésque degentes.] Emendarem secundum codicem S. & membranas Hittorpij, *agrarijs*, nisi præoccupasset Turnebus. Exstat libellus De rebus bellicis incerti adhuc auctoris, exinde caput sequẽs mutuari placuit. quia præter confirmationem prædictæ emendationis, indicat quis castellorum modus fuerit, & qui eorundem structores in limitibus prouinciarum: *Est*, inquit, *præterea inter commoda reip. vtilis limitum cura, ambientium vbique latus imperij, quorum tutelæ adsidua melius castella prospicient: ita vt millenis interiecta paßibus, stabili muro, & firmißimis turribus erigantur. quas quidem munitiones possessorum distributa sollicitudo sine publico sumptu constituat, vigilijs in his & agrarijs exercendis, vt prouinciarum quies, circumdata quodam præsidij cingulo, inlæsa requiescat.*

Castella in limitibus. Quantum spatium castella distarint inter se. Castella limitanei suo tenebantur sumptu extruere.

A fronte, & à tergo nouit aduersarios commorari.] Qui limites aliorum perrumpunt, qui cum exercitu in expeditionem proficiscuntur, si prudentes sunt, id semper cauent, ne à tergo hostem relinquant. Eóque pertinet Varronis illud libro tertio de vita populi Romani: *Cæsar reuersionem fecit, ne post occipitium, in Hispania exercitus qui erant, relinquerent, quò se conijceret Pompeius, & ancipiti bello vrgeretur.*

Prouido duci id semper cauẽdũ, ne à tergo hostẽ relinquat.

AD CAPVT IX.

Omnis, pro omnes veteres scribebant.

POstquam partis eius, quæ superata fuerit, spes omnis intercidit.] Exemplar collegij trium coronarum, *spes omnes intercidunt.* membranæ H. *spes omnis intercidunt.* quod idem valet. nam Priscianus lib. 7. de accusatiuo tertiæ declinationis, eo casu *omnis* non *omnes* scribendum probat. quod alii per *ει*, scribi maluerunt. hoc ignoratum caussam præbuit bonis correctoribus ad corrumpendum Vegetium. eosdem etiam offendit, *spes*, plurali numero positum. Horat.

Spes, numero plurali.

Cum pulchris tunicis sumit noua consilia & spes.

Item fraudes, lactes. Sales & paces.

Offenderent, scio, eosdem homines *fraudes, lactes*, & alia his similia Iurisconsultis & Plauto non incognita. *sales* itidem dici alibi probo. vide si lubet Nonium in *paces*.

Eiectum glossema è Vegetio.

Non aperto marte prœlium.] Eiiciunt aliquot libri *τὸ Marte*, legentes *non aperto prœlio:* sed mihi secus videtur hoc nimirum interpretamentum esse prioris.

Vt integris suis quantos possint hostes interimant.] Hoc nimirum illud est, quod Sallustium probare solitum Seruius & Isidorus

rus scripserunt: *duces laudasse, qui incruento exercitu victoriam deportarent.*

Laus maxima ducum victoriã reportasse exercitu incruento.

Quæ necessaria admodum sunt ab antiquis reperta perscribam.] Eorum verborum hanc sententiam esse existimo, quòd Vegetius velit recensere præcepta in hac parte necessaria, quæ antiqui scriptores repererant, tradiderant. Veteris libri M. lectionem duco adscribendam, *in qua parte, quæ necessaria sunt, quemadmodum ab antiquis reperta, perscribam.* quam si recipiamus, non ad bellicos scriptores, sed ductores ipsos referenda erit: qui ea via, quam Vegetius paulo pòst demonstrat, de aduersariorum copiis, armis, fortitudine consultant atque cognoscunt. Cæterùm vt monere hoc meum fuit, ita adfirmare, nescio an satis tutum.

Expensa Vegetij scriptura.

Adhibitis ex vniuerso exercitu scientibus belli, & sapientibus viris.] Eos certè consulere debet, qui publico Marte conflicturus est. si enim in cæteris rebus antè quàm incipias consulto opus est, quanto magis rationem, non aleam isthic sequemur, vbi momento tot mortalium vitæ, opes, liberi, patria, parentes, prouinciæ, regna, tota denique imperia in discrimen adducuntur. Cæsar bellicæ artis peritus, & strenuus imperator, si quem Roma vidit, non minus præclarum censuit consilio, quàm gladio superare. Fuit quoque cùm magis reipub. prodesset ducere bellum, quàm prœlia committere; hostem fame, quàm ferro subigere. quod ex Romana Historia notissimum est, vel vnius Q. Fabii Maximi exemplo. nam absque cunctatione illius viri, nunquam respub. eo stetisset statu, quo stetit. Neque solùm de publico certamine ineundo scientes belli & sapientissimi viri in consilium adhibendi sunt, verùm etiam cum tractanda erunt, quæ non tam grauia, attamen maturam deliberationem requirere videbuntur. Imperatorem Alexandrum Seuerum de iure deliberantem adhibuisse plurimos prudentes accepimus, vt in consilio non pauciores essent, quàm senatusconsulto faciendo. Idem si de re militari negotium aliquod incideret, milites veteres, & senes bene meritos, locorum, bellorum & castrorum peritos, litteratos etiam, & maximè eos qui Historiam norant, conuocare solet. requirens à singulis, quid Romani, vel cæterarum gentium principes, in re, qualis tunc in disceptationem venerat, sequuti essent, statuissent, fecissent. quod in illius vita prodidit Lampridius.

Ratio, non alea sequenda, in subeundo publico conflictu.

Consilio parta, nõ minus clara victoria, quàm quæ gladio paratur.

Vnus Q. Fabius cunctando rem Romanam restituit.

Etiam aliis in rebus scientes belli consulendi sunt.

Quales in re difficili Alexander Seuerus tempore belli in consilium adhibuerit.

Hic non minus quàm milites vsui litterati, & periti historiarum.

Quis contatis, quis sagittarijs antecedat.] Vt ita ederem auctores mihi fuerunt optimæ notæ libri; antè vulgatum erat, *qui contatis qui sagittariis antecedant.*

Vegetij scriptura mutata.

Nam si equitatu gaudemus, campos debemus optare.] Eumenes cùm equitatu amplius valeret, occupatione locorum hoc effecit, vt equitatu dimicare hostem cogeret. testem habeo

Eumenes equitatu valens, aduersarium equitibus pugnare coëgit.

Equitatus subinde neutris vsui esse potuit.

habeo Æmylium Probum. Factum etiam quandoque, vt qui equitatu vtrimque satis instructi euenissent, in prœlio tamē vti nequirent: quòd loca aspera essent, impedita, nimis angusta. qua de re exemplum in Pausaniæ Phoci. in prœlio circa Thermopylas commisso. Veruntamen frenos sæpe equites detrahere coacti, quò fidem facerent peditibus non deserturos. itidem in pedes eosdem sæpè desiluisse, historiæ testes sunt, & pugnam pedestrem pariter cum cæteris capessiuisse.

Equites frenos detrahere coacti.
Iidem etiam pedestrē pugnā, pariter cum cæteris subire coacti.

Et vincit sæpius quàm ferrum.] Duo libri scripti H. & Susii, vna voce Vegetium donant, sed beneficium hoc vereor ne malè isti collocent & conferāt in inuitum: *Nam fames (vt dicitur) intrinsecus pugnat, & vincit sæpius, quàm ferrum extrinsecus.* Magis ad meum quidem palatum C. M. S. *& vincit sæpius sine ferro.* Vide tamen Vegetium lib. 3. cap. 3. & lib. 4. cap. 7. Idem lib. 3. cap. vlt. qui frumentum, necessariumque commeatum non præparat vincitur sine ferro.

Examinandus Vegetij locus, etsi mea opinione sic reponendum videatur.

Maximè autem tractandum est.] Exemplar M. & Susii: *vel maximè autem tractandum est.* phrasi eleganti & vsitatissima. De qua Hadrianus Cardinalis, & alii videndi sunt. Imò ipse Vegetius, cauendùm *vel maximè, ne ab ala cornuq; sinistro circumueniantur tui.* lib. 3. cap. 19.

Vegetius auctus vna vocula, & eleganti genere loquendi.

Scientes artem bellicam, an ex vsu temerè pugnantes.] Viderint librarii, an probandum sit quod membranæ H. suggesserunt: *scientes artem bellicam, an non; ex vsu, an temerè pugnantes; fortes gentes, an ignauæ sint.* tum an'ne diuersa sint, *ex vsu aliquid facere, & facere temerè.*

Nostra auxilia cuius fidei, quarumque sint virium.] Non iniuria & fidem, & vires explorari præcipit in auxiliaribus. quemadmodum enim duo exoptanda maximè in Imperatore; virtutem vt habeat ducem, fortunam comitem; proinde à fide, & viribus milites semper commendati.

Duo præcipuæ requisita in imperatore.
Item in milite duo.

Desperantibus autem crescit audacia adhortatione ducis.] Hic illud dicendum est Imperatorem, aut ducem, qui exercitum adloquuturus erat militibus classico ad concionem coactis, tribunal, suggestum, aut locum eminentiorem conscendere solitum. vbi aquilæ & reliqua signa circunstabant, quod ex Liuio, Tacito, Ammiano, omnibus historiographis, & aliis antiquis monumentis nemini ignotum esse potest. Plinius in Panegyr: *Tribunal viridi cespite extructum, nec fascium tantùm, sed pilorum, signorúmque honore circumdatum.* Ibi scripserim, *sed pilarum.* Non sine magna delectatione nummum Imperatoris Galbæ inspexi, quo me donauit studiosissimus antiquitatis, amicus meus Lud. Haller ab Hallerstein, quem si exprimendum curarem, putabam Lectori non posse esse nisi gratissimum. In altera autem parte huius nummi conspicitur Galbæ effigies cum inscriptione tali. IMP.

Allocutio exercitus quomodo in castris Rom. instituta.

Plinij Panegy. leuiter emendatus.

SER.

SER. SVLP. GALBA. CÆS. AVG. TR. POT. in altera adlocutio cum inscriptione, quam sculpendam curauimus. Addo & alterum nummum quem ante annos aliquot Io. Sambucus Pannonius vir clarissimus in publicum protulit. in huius parte altera hæc inscriptio, HADRIANVS. AVG. COS. III. P. P. in altera quicquid exprimendum curauimus.

Nummus Galbæ. *Nummus Hadriani.*

Tribunal istud sæpè ex cespitibus erectum in castris memini: nominatim apud Tacitum primo Annal. *Tribunal cespititium* vocauit Flauius Vopiscus in Probo. De eodem Prudentius Psychomachia:

Tribunal cespititium.

Exstruitur media castrorum sede tribunal
Editiore loco, tumulus quem vertice acuto
Excitat in speculam. subiecta vnde omnia latè
Liber inoffenso circunspicit aëre visus.

Cæterùm Imperatore exinde concionante, modò ad seditiones componendas, interim ad laudandam militum fortitudinem, & dona distribuenda, modò ad incitandos ad prœlium animos, varia signa vsitata fuerunt, quibus milites adsentiri, gaudere, dissentiri, indignari sese ostenderent. Qua in re, quod à me obseruatum est, lubens studiosis antiquitatum impartiam. Adsensus signa erant, manus extollere, clamare, scuta genibus illidere. Lucanus lib. primo De bello ciuili,

In allocutione exercitus qui fuerint gestus militum. Adsentientium militum signum erat manus extollere.

——— *His cunctæ simul adsensere cohortes*
Elatasq; alte, quæcunque ad bella vocaret,
Promisere manus. it tantus ad æthera clamor.

Valerius Flaccus — *oritur clamor, dextræq; sequentum*
Verba ducis. ———

Liuius libro tertio: *Si iam satis animi est, decerniq; placet, agite dum clamorem, qualem in acie sublaturi estis, tollite hic indicem voluntatis, virtutisque vestræ. postquam ingenti alacritate clamor est sublatus, quod bene vertat,*

Clamorem tollere.

tat, gesturum se illis morem. meminit & Cæsar lib.7. belli Gallici. De indiciis istis Ammianum quoque audiamus. is libro 15. Historiarum: *nemo*, inquit, *post hæc finita reticuit, sed militares omnes horrendo fragore scuta genibus illidentes, quod est prosperitatis indicium plenum (nam contrà cùm hastis clypei feriuntur, iræ documentum est, & doloris) immane quo quantóq; gaudio, præter paucos, Augusti probauêre iudicium.* Idem libro sequenti: *Nec finiri perpeßi quæ dicebantur, stridore dentium infrendentes, ardoremq; pugnandi hastis illidendo scuta monstrantes, in hostem se duci iam conspicuum exorabant.* Summopere admiratus fui, vt vidi scriptorem hunc à se ipso dissentire, eò quòd lib.20. dicat, milites feriendo clypeos hastis adsensum declarasse. Sed originem ritus tã antiqui vide beneuole Lector an inuenerim. Auctor est Diodorus Siculus lib. secundo, clypeos hastis percutere, iræ signum Ægyptiis vsurpatum fuisse, quis dubitet, & hoc, & alia pleraque in disciplina militari ab ijs populis ad Romanos manasse? Sed alios etiam ritus in gratiam tyronum subijcere placet. & primò defectionis indicium audiamus. Ammianus lib.26. *Eum secuti complures iam pila quatientes, & gladios, ad imperatorem transeunt, cum vexillis, scuta peruersa gestantes, quod defectionis signum est apertißimum.* En alterum. Herodianus libro octauo: *Postquam signis militaribus illius imagines detraxerunt, prodeuntem mox tentorio cum filio, vt eos adloquerentur, continuò obtruncant.* Iterum Ammianus lib.26. *hac sermonis placiditate omnes molliti, qui acriter venerant pugnaturi, signorum apicibus, aquilisq; summißis desciuêre libentes ad eum.* Itidem signa supina non erecta præferebantur, quæ adempta aliis fuerant, quod ab Spartiano didici in vita Seueri. Etiam hodie vidi, qui simile obseruarent. hoc est signa aduersariis erepta, per vrbes plateatim traherent. Præterea inuersa arma etiam in funere militum. quod & nostro etiam sæculo seruari videmus. Virg. lib. vndecimo, & ibi Seruius:

—— Tum mœsta phalanx, Teucriq; sequuntur
Thirreniq; duces, & versis Arcades armis.

Scuta genibus illidere signum prosperitatis. Clypei hastis percussi iræ indicium.

Etiam illum ritũ ab Aegyptiis manasse, ostenditur.

Indicium deficientium militũ quale fuerit.

Signa submissa, & inuersa arma.

Signa etiam supina præferri solita, quę hostibus erepta erant. Arma etiam inuersa in funere militum.

An per annos aliquos in pace durarint.] Durare verbum varię significationis fuit apud antiquos, & Latinissimi illius sęculi scriptores. sed nostro hoc æuo istiusmodi sermo dęsitus, aut saltem pro desito, ea causa, quia paucis cognitus. *Corpus, membra, ad laborem durare*, dixit Vegetius lib.1. Similiter Iurisconsultus, *durare corpus in tormenta*. l.18. ff. de quæstionibus. Item senex Plautinus Lysitelem filium admonẽs, ab adulatoribus, à sycophantis sibi caueret: *—— ego*, inquit, *ad hoc genus hominum duraui.* Vt autem durare in pace Flauius noster, item Iurisconsultus seruum durare in priore conditione. l. pri. ff. de pœnis. Alibi quoque Plautus: *nequeo durare in ædibus.* Cato: *Vinum si voles experiri duraturum sit, nec ne.* De re rustica cap.108.

Durare in pace.

Durare corpus, membra ad laborem.

Durare in ædibus.
Durabit vinũ.

Ex diuersis aduenerint locis.] Indiciũ feci, exẽplar M. legere, *euenerint*

nerint locis. quod genus loquẽdi alibi etiã per me auctori nostro redditũ.

Quasi depugnaturos conflictu publico exercebit. Ipse sæpius tentabit.] Peruersa hactenus & inepta illa verborum compositio in libris editis, & mss. audeo distinguere, *quasi depug. con. pub. exercebit ipse. Sæpius tentabit*. quod rectè & ordine à me factum esse, vel ipsa inuidia non iuerit inficias. si videatur, poteris etiam *depugnaturus*, pro *depugnaturos*, legere, quod mihi ad mentem auctoris declarandã videtur futurũ accommodatius. Ducem optimũ curare iubet, vt singuli militũ numeri per tribunos primũ omni armorũ genere exerceantur: pòst ipsum & ducem in vnum collectos, tanquã publico Marte depugnaturus sit, eosdem exercere. Id fortè exercitium est, quod septimo die omnium militum fuisse, sub Imperatore Cassio, retulit in ipsius vita Vulcatius.

In ordinãda acie ad plenũ fuerint eruditi.] Pari phrasi in Notitia imperij, *ad plenũ armatus procedit*. Itẽ in Institution. *in plenũ causæ mederi. In plenum omnia reducere* §. media autem. & §. seq. de legitima agnatorum successione.

Et antè minoribus prœlijs imbuendi.] In exemplaribus C.M.H. *sed ante*. & hic *sed*, valebit *nam*. de quo nos alibi. milites exercitatos non statim ab publicã pugnam educẽdos monet, sed captata occasione, quæ ipsa occasio in hisce etiam minoribus prœliis (vt mea opinio est) magna cautela quærẽda erit. ne cùm præparare ad grauiora tyrones cogitas, ipsa experientia doceas, hactenus bellũ (quod dicitur) dulce fuisse inexpertis. Cautus admodũ in ea re Cato consul fuit, quod à Liuio docemur: *inde*, inquit, *per occasiones, nũc hac parte, nũc illa, modico præsidio castris relicto, prædatũ milites in hostiũ agros educebat. noctè ferme proficiscebãtur, vt & quàm longissime à castris procederẽt, & inopinantes opprimerent, & exercebat ea res nouos milites*. lib. 43. Nihil vsqueadeo in re militari vitãdum, vt temeritas. Vnum enim præceptũ hoc in animis omnium esse debet, *Nihil in bello oportere contemni*. cùm sine causa dictũ non sit, *Mater timidi flere non solet*, teste Æmylio Probo. nam vt 2. Rheto. Aristot. ὁ φόβος βουλευτικοὺς ποιεῖ. id est, *timor ad consultandum promptos facit*. vtque apud Thucididem est, ἀμάθια μὲν θράσος, λογισμὸς δὲ ὄκνον φέρει. *incogitantia audaciam, consideratio verò timorem, seu cunctationem adfert*.

Si verò aduersarium intelligit potiorem, certamen publicũ vitet.] Publicę pugnę opponitur ferè velitatio, qua suos exercere primũ solẽt, qui se inferiores credũt. Appianus De bello Hispa. auctor est, Scipionẽ id factitasse, cùm iustum prœliũ non auderet cõmittere. Idem lib. eodẽ: *Maximus in iustã pugnã progredi intutũ ratus, exercendis militibus operam dabat, permittebatq; milites velitationibus vti, vt eadẽ opera & hostium, & suorum militum virtutis periculum faceret*. Pericles Atheniensium dux, cùm hostibus suis impar esset, videretq. suorum animos pugnãdi cupiditate vsque eò erectos, vt etiã ignominiosis verbis cũ eo expostularẽt.

Euenire, verbũ vetus restitutũ Vegetio.

Interpunctio Vegetij mutata

Milites à tribunis exercitati, pòst sub oculis ipsius imperatoris exerceri debent.

Ad plenum.

In plenum.

Exercitati milites, ante publicũ certamen, minoribus prœliis imbuendi.

In minoribus hisce prœlijs quare maxima cautela adhibẽda.

Cato in ea re prouidissimus.

Temeritas in re militari ante omnia vitanda.

Nihil in bello contemnẽdum.

Timor prõptos facit ad consultandum.

Velitatio publicæ pugnę opponitur.

Velitationibus periculũ facere oportet de suis militibus.

Arbores cæsas facilè renasci: non homines.

non alia ratione leniuit, quàm quòd diceret, *cæsas arbores celeriter renasci, interemptos homines difficillimè reparari.* Plutarchus auctor in Pericle.

Datames paucioribus militibus, qua re victoriam semper adsecutus sit.

Vicit vicesima parte militum superiores.

Nam pauciores numero, & inferiores viribus.] Datamem etsi copiis inferiorem, superiorem tamen omnibus prœliis discessisse accepimus. Id eò, quia acies nunquam commisit, nisi locorum angustia aduersarium clausisset. Hic & in se, & in loci natura tantum spei posuit, vt hostes aggrederetur & vinceret, qui vicesima parte militum ipsum superarent. teste Æmylio Probo. Superuentus quoque & subsessæ, vt auctor noster subdit, tutiores sunt his, qui numero ab aliis superantur.

Sertorius quoq. exiguo militum numero Rom. sæpè superauit.

Sertorius certè exigua manu militum præ quàm Marcelli, cæterorumq. Romanorum exercitus erant, castra mouere sæpè prohibuit, castra metatos sæpè vexauit, variisque artibus insultauit; non iusta pugna, sed tumultuariis tantùm certaminibus. quæ res quàm feliciter illi cesserit, alibi doceo ex Plutarcho, Floro & aliis.

AD CAPVT X.

PEr quam libertas retinetur, & dignitas propagatur, prouinciæ conseruantur, & imperium.] Ita eum locum edi voluerunt membranæ H. & S. antè vulgabatur, *& dignitas prouinciæ propagatur, & conseruatur imperium.*

Dux etiam de singulis militibus è prœlio reducendis debet esse sollicitus.

Ducem de suo capite maximè debere esse sollicitum.

Non tantùm pro vniuerso exercitu.] Boni Imperatoris est nō modò de vniuerso exercitu, verùm & de singulis contubernalibus è prœlio reducendis, esse sollicitum. cui Vegetiano consilio etiam Iphicratis Apophthegma, seu similitudo accedere visa. in qua hoc amplius admonetur, duci de suo capite conseruando non minus esse cogitandū. Ipse autem pedites manibus humani corporis adsimulans, pedibus equites, aciem ipsam pectori ac thoraci, capiti verò Imperatorem: censet hunc de sua salute magnopere debere esse sollicitum. quòd eam negligens non sibi, sed omnibus etiam, quibus per illum salus constare poterat, incommodet. narrat Plutarchus in Pelopida, vbi & ipse Pelopidas, & Marcellus, viri ceteroqui laudatissimi, & à rebus gestis celeberrimi, malè audiunt, quòd nimia temeritate sese vterque perdiderint.

Pelopidas & Marcellus, vt negligentiores in eo, reprehēsi.

Tentatus locus Vegetij.

Et, pro, *id est*.

Dux ergo cui tantæ potestatis insignia tribuuntur.] In exemplari M. *dux ergo cui tantæ artis potestates, & insignia tribuuntur.* doleo in tanta librorum multitudine nullum præterea esse, qui eam lectionem iuuet. si enim *&*, pro *id est* accipiamus, quam phrasim apud Plautum, Virgilium, Iurisconsultos & Tertullianum me obseruare memini; non inelegāter, vel inusitatè ita vocabulū *potestates* vsus erit noster Vegetius. Ammianus de Imperatore concionante: *Ipse*, inquit, *aggere glebali adsistens, coronaq; celsarum circundatus potestatum talia ore*

sereno disseruit. lib. 23. Non rarò etiam ij ipsi, qui in potestate & dignitate constituti erant, vocati potestates. Ammianus: *Adhibitis in consilium potestatibus, quid facto opus esset deliberabat.* Eam phrasim non viderunt, qui adeo turpiter macularunt pulcherrimam Imperatorum constitutionem 3. C. de officio præfecti vrbi. Eam ex membranis sic emaculo ac persano: *Præfectus vrbis cunctis, quæ intra vrbem sunt antecellat potestatibus, tantum ex omnium parte deriuans.* vulgo legas, *Præfectura vrbis cunctis quæ intra vrbem sunt antecellat dignitatibus & potestatibus tantum ex omni parte deriuatis, quantum sine omni iniuria ac detrimento honoris alieni vsurpat.*

Potestates dicti, & qui in dignitate constituti erant.

Emaculata l. 3. C. de officio præfecti vrbi.

Sciat etiam (si potest fieri) nominatim quis comes, quis tribunus.] Alexander lib. primo Genialium cap. 18. inter officia tribunorum etiam illud ponit, ex Marcello nescio quo, *nomina militum tenere*: Imperatorem scilicet, & tribunum milites suos ignorare, pudẽdam inscitiam esse. Othonem certè non aliud ad imperium euexit, quàm quòd quemque militum in agmine, in stationibus, in itinere nomine compellabat. ex hoc gratiam & studia hominum adsecutus. Hadrianus quoque ea fuisse diligentia legitur, vt non ducum tantùm, sed & singulorum militum vitam, mores, stationem diligenter inquireret. teste in eius vita Dione. Imperator Alexander Seuerus milites suos sic vbique sciuit, vt in cubiculo haberet breues, & numerum, & tempora militantium. semperque cùm solus esset, & rationes eorum, & numerum, & dignitates, & stipendia recenseret, vt esset ad omnia instructissimus. Denique cum inter militares aliquid ageretur, multorum dicebat & nomina. De promouendis etiam sibi adnotabat, & perlegebat cuncta pittacia, & sic faciebat diebus pariter adnotatis, & quis, & qualis esset, & à quo promotus. testis in eius vita Lampridius. Rarum exemplum hoc in Imperatorio culmine, & dignum quod sibi imitandum proponant, quotquot regendos exercitus, ac regna tuenda suscipiunt.

Dux, & Tribunus nomina militum scire debent.

Quid Othonem ad imperij culmen euexerit.

Hadrianus de singulis militibus de moribus & stationibus diligenter inquisiuit.

Alexandro Seuero in hac parte nemo vnquã diligentior.

Dignum exemplũ quod duces exercitus sequantur.

Auctoritatemque maximam seueritate sumat.] Non incommoda illorum verborum sententia. veteres tamen libri M. S. H. & Susij malebant, *auctoritatem, seueritatémque maximam sumat.*

Omnes culpas militares legibus vindicet, nulli errantium credatur ignoscere.] In M. & Susij altero legebatur, *vindicet, nulli errori credatur ignoscere.* Quanta olim in re militari legum obseruantia, quàm stricta disciplina fuerit, constare aliquatenus potest ex ijs, quæ dixi suprà de multis, & pœnis militaribus. Et quidem parentibus Romanis disciplina castrorum antiquior fuit, quàm salus liberorum. teste Iurisconsulto in l. postliminium §. filius. ff. de captiuis. idemque alibi exemplis probo, ac testimoniis Valerij, Frontini, Diodori, & Gellij quem nũc Agellium vocant. Cassiodorus non aliunde robustius, quàm disc-

Disciplina militaris strictè olim seruata.

Parẽtibus Rom. disciplina castrẽsis antiquior fuit, quàm vita liberorum.

Disciplina optimè exercitus munitur.
Imp. Alexander qua causa Seuerus dictus.
Vitanda nimia acerbitas in militibus puniendis.
In eam partem Lucullus grauiter peccauit.

disciplina exercitũ armari cẽsuit lib. 12. Var. cap. 5. Imperatori Alexandro admiranda & singularis quædã constantia, qua contra milites suos vsus est, Seueri nomen peperit. vt auctor Lampridius. Cauendum nihilominus ne nimium sint acerbi in puniendo duces. Lucullus enim, etsi artis militaris peritissimus, infidis tamen ad omnia militibus vsus, & ab ijsdem ad extremũ desertus est, quòd multa imperaret, parũ esset affabilis, inprimis acer in rerum gestarũ rationibus reposcendis, inexorabilis in suppliciis. cuius rei argumentum, quòd eosdẽ illos milites post acceptos Pompeius ne minimũ quidẽ seditiosos habuit. tantum homo homini, dux duci præstitit. vt auctor nobis est Dio in vita Pompei. D. Traianus in hac parte ita tẽperãs, in imperando ratione vsqueadeo vsus est, vt milites insolẽtes se præbuerint nunquam. teste eodẽ Dione. Rursum cautelæ caput est, ne nimis leues simus, namq. remissum & clemẽtiorem ducem disciplina militaris nõ patitur. certũ est enim vires armis constare, quæ vbi à recto tenore desciuerunt, oppressura sunt, nisi opprimantur. vt rectè censor ille censuit. quare aduertẽdũ erit Tullianũ istud, hoc est, vt salutaris rigor vincat inanem speciem clementiæ. quod Imperatorem Theodosium spectare solitũ memoriæ prodidit Ammianus.

Quantum dux duci præstet.
Traianus in puniẽdis militibus temperantissimus.
Remissum, & clementiorem ducem res militaris non patitur.
Rigor salutaris vincere debet inanem speciem clementiæ.

Cùm dispersi ad prædandum securi oberrant hostes.] Veteres quidam libri præferebant *securiores*. sed hæc non tam anxiè excutienda duximus, rẽ maximè spectamus: quare hoc monemus, nõ modò cùm ad prædandum hostes palantur, occasionẽ superueniendi præberi, cęterisq. temporibus & modis ab auctore nostro hic propositis. Id enim prudentissimos belli duces cauisse scio tã diligenter, quàm quod maximè, ne scilicet aduersariorũ auxilia, ne copiæ ex diuersis locis venientes cogerentur, separatis enim adhuc incumbere solent, aut subsessas collocare, eaq. ratione nullo ferè negotio delere, quos sustenturi numquã erãt, si potuissent coïre. Tum & hoc ferè accedit, vt vno exercitu cęso, alii animos despondeant, veriti ne statim victor & in eos arma vertat. Callidũ in ea re Scipionis consilium. expugnatis namq. ab eo Asdrubalis castris, alter exercitus Syphacis, qui in propinquo erat, quasi victus eadẽ opera profligatus est. Non alienum huic loco strategema, seu potius perfidiæ exemplum, quo Lucullus Lusitanos oppressit, & extra vnũ Viriatũ omnes penè deleuit. Eos ipse in tria diuersa loca distributos consistere iussit, tanquam rediturus, ostensurusque locum condendæ vrbis. mox quàm ad primos rediit, arma tanquam amici essent ponere persuasit, inde immissis militibus trucidari curauit. idemque secundis, & tertijs ita celeriter factum, vt cladem priorum non intelligerent. Appianus auctor in historia bellorum Hispaniensium. Addo præterea magnam aut superueniendi, aut victoriæ obtinendæ occasionem olim fuisse; cùm certis diebus gentibus aliquot ominosum fuerit pugnare. Proinde Iudæis Sabbato defendere se nolẽtibus, Pompeius Hierosoly-

Quando commoda sit superueniendi occasio.
Superuentus maximè ordinãdi dum separatæ sunt hostium copiæ, ne coïre possint.
Scipionis callidum consilium.
Qua perfidia Lucullus Lusitanos deleuerit.
Separati exercitus facilius superantur.
Aliæ occasiones superuentus.
Iudæi Sabbato defendere se nolebant.

mam expugnauit, auctore Dione in Pompeio. Macedones reges toto mense Iunio exercitum nō eduxisse, ex Plutarchi Alexandro didici. Etiā Romanos istiusmodi religio tenuit, vt videre est apud Festū: *prœliares*, inquit, *dies appellantur, quibus fas est hostem bello lacessere. erant enim quædam feriæ publicæ, quibus nefas fuit id facere.* Dies illi istos religiosos appellabant. meminit eorum Cato in commentariis De iure ciuili: *Itaq.*, inquit, *per eos dies non cum hoste manus conserebant, non exercitus scribebantur, non comitia habebantur, neque aliud quicquā in republica, nisi quod vltima necessitas admonebat administrabatur.* de quibus diebus consulendū Agellij caput vndecimum lib.4. & cap.17. lib.5. Germanis auspicatissimum rebus gerendis initium Luna inchoante aut impleta, vt scribit Tacitus.

Macedones toto mense Iunio nō pugnabant. Romani etiam certis diebus nō pugnabant.

Dies religiosi Romanis.

Germanis auspicatissimum rebus gerendis initium, Luna noua aut impleta.

Pedites cum tyronibus, siue inferioribus mittat.] Tirocinium militum vnius anni erat. id Seruius ex Ciceronis fragmento probat. Ad militiam euntibus dari solebant custodes quibus primo anno regerentur. incipiebat autē tyrocinium anno ætatis XVII. Isidoro teste. Seruio 5. Æn. videndus Cic. pro Cœlio & Turnebus lib. 26. cap.22. quanquam inferiores etiam & minores in exercitu fuerint, vt ab auctore nostro hîc docemur, & lib. 1. cap.4.

Ad militiam euntes primum annum sub custodibus agebāt. Tyrocinium anno XVII. cœpit.

Ad paludum, & viarum difficultates.] In vnis membranis Susij, *& maris difficultates*.

Cibum capientes, aut dormientes.] Istri cùm A. Manlij castra cœpissent, opimæq. prędæ incubarēt, epulantes, ac ludibundos plerosq., ac vbi essent præ poculis nescientes, C. Claudius Pulcher inuasit, coēgitque cum sanguine & spiritu malè partam simul euomere victoriam. Florus lib.2. cap.10. De superuentubus noctu institutis exempla qui desiderabit plura, is inspiciet Sexti Iulij Frontini strategemata, quę in manu sunt, lib.2. cap. decimo, & alibi Virgilius:

C. Claudius Pulcher Istris egregiè superuenit.

Inuadunt vrbem somno vinoq. sepultam.

Aut vacantes certè, securos, inermes.] Suspicatus sum legēdum, *vagantes*. & meritò, quanquam libris omnibus dissentientibus, nam C. & G. olim promiscuè ferè scribebantur. teste Quintil. lib.1. cap.9. Ausonius -- *Gamma vice functa prius C.* Festus: *quæ nunc appellatur. C. ab antiquis G. vocabatur.* Sic infrà cap.19. *vacantibus globis*, non rectè membranæ legebant, cum sit retinendum *vagantibus*. perexigua harum litterarum differentia in libris optimis scriptis. quod testatur vetustissimus, & optimæ notæ manuscriptus Censorinus S. Petri Coloniensis. testabuntur quotquot eodē vsi: inter quos ingeniosissimus, mihiq. amicissimus Gabriel Rolandius Antuerp. quod autem *vagantes* hîc rectè legatur, probauit mihi ipse Vegetius, qui libro eodē cap. vndeuigesimo: *In iugis*, inquit, *montium laborantibus, in campis exsparsis, atque securis; in mansione dormientibus oportunum prœlium semper infertur.*

Vegetius emendatus. C. & G. olim promiscuè scribebantur.

Confirmata superior emendatio.

Discalciatos, distractis equis, nihil suspicātes.] Vt primū Vegetij hunc

hunc locum legi, arbitratus sum sub verbo *distractis* aliud quid castrense latere. quòd scirem Sosipatro Charisio, Grammatico non è triuio, strigam castrense vocabulum esse, interuallum turmarum significans, in quo equi stringuntur. Itidem Higino de castrorum metatione. Inde etiam equos strigare Turnebus dixit, dum in strigam collocantur. Paulus apud Festum: *Striges appellabantur ordines rerum inter se coniunctè collocatarum, à stringendo dictæ.* Sed non sanus ille locus, neq. sana mens puto Paulo Diacono, dum ita de Festo meritus est: legerim, *Strigæ appellabantur ordines rerum inter se continuatè collocatarum, à strigando dictæ.* Striges enim aues, vt ex Charisio & aliis discimus. illud *continuatè* etiam fragmenta Festi agnoscere videntur. Varro lib. 2. De re rustica cap. nono: *boues diuersos clunibus continuatos adsistere dixit.* & vsi ita eo verbo Cicero & alij. Hæc à me eò dicuntur, quòd putarim aliquando *distrigatos* equos hic dici posse, dum prædandi causa alij oberrarent, pars in castris non ita continuatè strigarent. Sed nunc in viam redeo, scriboque *distratis equis*, nisi malis *destratis.* tunc enim commoda superueniendi occasio. & id causæ fuit, cur equos non stratos semper ascenderint Numidæ. de quo Appianus meminit lib. De bello Punico. *Sternere* autem *equos & insternere* nemini incognita; oppositum est *desternere.* Liuius: *Armatos deinde, & instratis equis signum expectare.* Inde strata & stragula dicuntur, quæcumque equis insternuntur. Liuius: *strata detrahi iubet.* iterum alibi. Seneca: *Stultus est, qui equum empturus, non ipsum, sed stratum inspicit.* Straturas appellare notabam Paulum Diaconum lib. 4. Historiarum extremo. Ab eadem origine & *stratores*, de quibus antè dicturum me receperam. horum munus equum insternere, tenere, ac domino conscendenti opem ferre. Ammianus: *cum eum oblatus non susciperet equus, dextram stratoris iussit abscidi.* meminit horum Vlpianus ff. de officio proconsulis & l. prima C. de officio præfecti præto. Africæ. Spartianus: *cum illum in equum strator suus leuaret, pugione latus confodit.* Fons & origo superioris mendæ à consuetudine, & ineptia librariorum. qui vt aliâs, similiter & C. litteram, interim demere, interim addere, pro arbitrio solent. sic apud Modestum, *contati milites*, mutarunt in *contecti.* Apuleius 2. Floridorum: *Interim dies ire, neque Philemon ad conditum venire.* scribo, *condictum.* Sic contra *conditū* pro *condictum in horreis.* apud Ammianum scribendum est: Sic apud Apuleium, *victricus*, pro *vitricus*. & apud eundem sexto Asini aurei: *his editis inuolat in eam*, scripseris me lubente, *edictis.* quasi apertè, propalam narratis, propositis. tantū enim istic valet *edicere.* de quo ego aliâs.

[Margin: Locus Vegetij semper mihi suspectus fuit. — Striga castrense vocabulum. — Festus emendatus. — Continuare. id est, coniunctim aptè quid collocare. — Prædictus Vegetij locus olim à me tentatus. — Nūc emēdatus. — Numidæ equis non stratis vsi. — Strata equorū. — Straturas alij vocarunt. Stratores, & munus eorum. — Origo superioris mendæ. — Apuleius emēdatus. — Itē Ammianus. — Apuleius iterū emendatus.]

Cùm primùm adspexerint, perhorrescunt.] Membranæ H. scribebant *horrescunt*; Susii autem, *expauescunt.*

Et vltimos, vel certè insperatos superueniat.] In Susii aliquot libris, *& vltimis aut certè insperatis superueniat.*

Eos

Eos etiam, qui longe à suis pabuli, aut prædæ gratia commorantur.] Paratos esse vult Vegetius exercituum ductores, vt eos homines statim occupent, cum dilecta manu militum. Incommodum superuentus, dum frumentaretur, Scipio memorabili strategemate euitare solet. Campum, quem demessurus erat, circundabat equitibus, & peditibus scutatis. ipse cum turmis aliis obequitans, excedentes circulũ seuerè castigabat, qua sola re Phaniam præfectum Afrorum equitum compescuit. qui iuuenis impiger equos habebat paruos, celeres, herba, si alia deessent, contentos: cum iis in arbustis, aut vallibus latitans, quotiens vidisset hostem dissolutius agere, aduolabat, damnoque dato rursus in tutum tanquam aquila se recipiebat. narrat Appianus De bello Punico. Maximus quoque, cùm ad commeatum exeundum erat, suos semper leui armatura, equitatuque (vt patrem Paulum in Macedonia viderat) sepiebat. teste eodem Appiano De bello Hispan.

Frumentatibus superueniendũ.

Scipionis cautio contra superuentus, dum frumentaretur.

Phaniæ præfecti Aphrorum strategema.

Aut prædæ gratia commorantur.] A membranis H. discedere non ausim, quanquam in iis solis legatur, *aut potus gratia*. quòd videam de præda paulo antè auctorem nostrum egisse. Potus gratia exire milites nemo nescit, sed commorandum ea causa interim fuisse, testimonio Catonis ex secundo Originum liquet. vbi insignis militum in hac parte necessitas detegitur: *Qui aquatum*, inquit, *& lignatum iubentur ire, securim atque lorum ferunt, gelum crassum excidunt, eum loro colligatum adferunt.* De Rheni, ac Danubij glacie idem commemorat Herodianus lib. 6.

Restituta Vegetio sua scriptura.

Potus gratia milites exire sæpè coacti.

Inter hostes discordiarum serere causas.] Quanti sit momenti, vt contra quos belligeramus, inter se ipsi dissentiant, exemplo vno aut altero clarum fiet. Buculi Ægyptiæ populus post superatos Romanos Alexandriam occupaturi erant, nisi Cassius è Syria dux aduersum eos missus, id effecisset, vt ipsi distraherentur in partes: qua ratione effectum est, vt quos antè Romani adgredi non audebant, eos Cassius inter se tumultuantes oppresserit. petenda historia à Dione in M. Antonino. Codrus quoque antiquissimus rex Atheniensium, veste pastorali induta, castris se hostium immisit, ibique concitata rixa interfici se passus est, quò ciuitati obsessæ opem ferret. quod narratur à Velleio Paterculo.

Discordiarum causæ inter hostes serendæ.

Ea ratione Cassius Buculos deleuit, quibus antea resistere Rom. non poterant.

Eodem strategemate Codrus rex Atheniensis obsidio ciuitatẽ liberauit.

Nam ciuile odium ad inimicorũ perniciem præceps est.] Interea temporis, dum Romæ domestica illa seditio de lege agraria glisceret, oportunè arma sumenda videbat cum Veientibus Hetruria tota. Liuius: *In spem ventum erat discordia intestina dissolui rem Romanam posse, principesq́; in omnium Hetruriæ populorum concilijs fremebant; æternas opes esse Romanas, nisi inter semetipsos seditionibus sæuiant, id vnum venenum, eam labem ciuitatibus opulentis repertam, vt magna imperia mortalia essent.* lib. secundo ab V. C. Itẽ Varro primo De vita populi Romani: *Distractione*

Ciuibus dissidẽtibus ciuitas, aut regnũ, facile inuaditur.

Discordia vna labes reperta opulentis ciuitatibus, & magnis imperijs.

 ciuium

ciuium elanguescit bonum proprium ciuitatis atque ægrotare incipit & consenescere. Neque solis ea labes ciuitatibus, sed regnis & imperiis quoq. reperta. Mirum, quantum ad seditiones semper inclinati fuerint Græcorum animi, qui dum eminentissimum quemque è medio tollere conati, totam perdidere Græciam. teste Herodiano lib. 3.

Græci eminentissimum quemq. tollentes totam perdiderunt Græciam.

Respondebitur, si fuisset ista cautela.] In vno Susiano codice repperi, *respondebis si fuisset ibi cautela.* Inde lubens fecerim, *si fuisset inibi cautela.* Id an meritò, illorum esto iudicium, qui sciunt *inibi*, pro *ibi Plauto, Apuleio, & Ciceroni quoque vsitatum.* Aduerbia autem ibi, vbi, hic, illic, vice pronominum relatiuorum poni ab optimis scriptoribus testantur, quæ ea de re dixi in Particulis meis.

Tentatus fortè, & restitutus Vegetius.

Omnes barbari carris suis in orbem connexis.] Meminit strategematis Sisenna quarto historiarum: *Impedimenta,* inquit, *collocant omnia, construunt carros, & sarraca crebra disponunt.* apud Nonium in *Carra.* De eadam re Ammianus: *vnde haud longo spacio separatū vulgus inæstimabile Barbarorum ad orbis rotundi figurā multitudine digesta plaustrorum, tanquam intramuranis cohibita spacijs, otio fruebatur & vbertate prædarum.* lib. 31. Iterum paulo infrà: *Octauo tandem die hostium carpenta cernuntur, ad speciem rotunditatis detornata digestáque.*

Carri in orbem constituti pro munitione sunt. Sarraca.

Veremur, ne discere nequeamus, quæ.] Solum exemplar M. *veremur ne dicere debeamus quid à nobis alij didicerint.*

Quia vigentibus pacis officijs procul aberat bellorum necessitas.] Exemplar C. S. M. H. *necessitas belli*: amplius tamen in M. *procul aberrat necessitas belli.*

Doceamur exemplis.] In Codice M. expressum erat, *docemur exemplis.* Genuinam lectionem (vt mea fert opinio) suggerunt membranæ H. in quibus disertim extat, *ducemur exemplis.* Nam vt duci victoriæ præmiis, gloria: sic & præmia ac gloriam ipsi sequi dicimur. Itidem Cicero, & alij boni scriptores dixerunt, *exemplum alterius sequi.* ecquid causæ sit, cur minus eadem tralatione *exemplis ducamur*? cū ipse Vegetius Scipionis, Metelli, Marijque exempla sequenda hic proponat.

Restituta Vegetio sua lectio. Duci exemplis.

Sequi exempla.

Scipio Africanus sub alijs imperatoribus Hispanienses exercitus frequēter victos accepit.] Auctor est Strabo Romanos bellum cum Numātinis gessisse per annos viginti. L. Florus, Eutropius, & alij annos tantùm quatuordecim numerant. Si à consulatu Q. Fuluij Nobilioris & T. Annij Lusci originem huius belli repetamus, qui fuit anno vrbis conditæ DC. reperiemus vsque ad consulatum secundū P. Scipionis, & C. Fuluij Flacci annos vndeuiginti. quibus si tēpus, quo Numantia à Scipione obsessa fuit, id est menses quindecim (iuxta Paterculū lib. 2.) adijciamus; apparebit Straboně rectè computasse. Nobilior cum exercitu triginta millium in Segedanos missus fuit. illi statim ad Araschos (quidā Areuacces vocant) cum vxoribus, & liberis confugerunt,

Strabonis, Flori, & Eutropij pugna, de bello Numantino.

Bellum Numātinum cœptum anno ab vrbe condita DC. Numantia mēsibus quindecim obsessa. Strabo nō malè computū iniuit.

gerũt,& Caro duce electo,tertio die ſex ciuium Romanorũ millia cęciderunt.ipſo autẽ victoriæ die belli fortunã conuerſam videntes & Segedani & Araſchi,Numantiam ſe receperunt.quã triduo poſt ipſe Nobilior expugnare conatus eſt. quæ Hiſtoria ex Appiano repetẽda libro De bello Hiſpa. ſed vt primus Nobilior, item poſt illum multi & præſtantiſſimi Romani duces fruſtra idipſum conati. nã ſex conſules, ſex exercitus conſulares nihil inde,niſi calamitatem & cõtumeliam retulerunt. quod ſatis ſuperq. teſtantur eorũ temporum hiſtoriæ: Appianus dicto libro, Florus lib. 2. cap. 18. Eutropius lib. 4. Diaconus & alii.

Origo & fons iſtius belli.

Sex conſules nihil præter ignominiam à Numantinis retulerunt.

Hos diſciplinæ regula cuſtodita omni opere,foſſiſq. faciendis ita diligenter exercuit.] Simul vt in exercitũ Hiſpanicũ venit Scipio,acrius ſibi cũ Romano, quàm Numantino milite prœliandum animaduertit. qui vt diſciplinam militarem, non dico collapſam, ſed prorſus neglectã nunc reſtauraret; omnes ilicò mercatores, meretrices omnes, cuiuſque modi diuinatores,quos ſæpe milites conſulebãt,eiecit. vetuitque ne in caſtra aliquid non neceſſarium importaretur,ſacrificiis quoque,quibus per exta futura inquirebãt, interdixit. lixas calonéſque paucos eſſe voluit,iumenta omnia clitellaria,paucis neceſſariis exceptis, venderent imperauit: milites coquos habere noluit,inſtrumẽta culinaria præter veru, ahenum,& vas potorium ferre vetuit. Culcitas haberi prohibuit, primuſq. ipſe culcita fœnea vſus eſt.ignauiam,aliaque militum vitia exercendo potius in caſtris,velut in ſcholis,quàm puniendo ſuſtulit. teſtantur Appianus De bello Hiſpa. Valerius Max. lib. 2. cap. 7. Eutropius,Paulus Diaconus Hiſtoriarum lib. 4. Florus lib. 2. cap. 18. Liuius lib. 57. Frontinus lib. 4. Strateg. cap. 1. Plutarchus in Mario. Simili ratione in obſidione Carthaginienſi, cùm præter ſpem, ſola diſciplinæ militaris negligentia res hoſtium auctæ eſſent,exercitum repurgatum conſtat hoc Scipionis edicto: *Quotquot non militatis abite omnes è caſtris hodie, præter eos, qui poteſtatem manendi à me acceperint.* videndus Appianus de bello Punico.

Scipio diſciplinam militarem reſtaurauit. Quibus id rationibus effecerit.

Id exercendo potius, quàm puniendo effecit.

Ex neglecta militari diſciplina res aduerſariorum augentur.

Vt diceret fodientes luto inquinari debere.] In vno V. codice legebatur *deberẽt*. l. ſed ſcripſerit ne hoc Vegetius videant eruditi. ad locum ſaltim Flori digitum intendit,quem ſubſcribo ex lib. 2. cap. 18. *Ferre plenius vallum, qui arma neſcirent: luto inquinari, qui ſanguine nollent, iubebantur.*

Flori locum expreſſit Vegetius.

Ipſos denique Numantinos capta ciuitate ſic concremauit.] In eum modum illa cum paucis ſequentibus edendum curaui, præeuntibus tribus, quatuor libris. Ante me ediderant, *Cum ipſis denique Numantinos ſic capta ciuitate concremauit, vt nullus euaſerit.* id qua ſententia dictum voluerint, equidem non intelligo: niſi ſtolidi putarint eò deueniſſe inſaniæ Scipionem, vt ſimul cum ipſis Numantinis milites ſuos flammis conſumpſerit.

Vegetio ſua lectio repoſita.

Vt nullus euaserit.] Appianus persuadere nobis nititur, capta Numantia alios Scipionem vendi iussisse, alios ad triumphi pompam selegisse, ac seruasse. sed pro Vegetio stat inprimis Florus, dicto cap. 18. *Sic oppressa*, inquit, *ciuitas nullum de se gaudium hosti reliquit. vnus enim vir Numantinus non fuit, qui in catenis duceretur*. Idemque testatur Paulus Diaconus lib. 4. Historiarum: *Nouissima spe desperationis in mortem omnes destinati, clausam vrbem ipsi introrsum succēderunt, cunctiq; pariter ferro, veneno, atque igne consumpti sunt. Romani nihil ex his penitus habuere victis, præter securitatem suam, neque euersa Numantia vicisse se magis Numantinos, quàm euasisse dixere. Vnum Numantinum victoris catena non tenuit, vnde triumphum viderit Roma.*

Florus ab Appiano dissentit. stat à Vegetio.

Item Paulus Diaconus.

Ipsi Numantini ciuitatem suam flāma: se ferro, ac veneno consumunt.

Metellus in Aphrica.] Bellum hoc gestum anno vrbis DCXLIIII. consulēdus Valerius Maximus lib. 2. cap. 7. Frontinus lib. 4. Strateg. cap. primo, Florus libro tertio cap. primo, Sallustius Iugurtha, Liuius, Plutarchus, alij.

Cymbri quoque.] De bello Cymbrico, & Marij diligentia, industriaque adeundus Florus lib. 3. cap. 3. Plutarchus in Mario, Diaconus lib. quinto, & alij.

Cymbricum bellum.

Cæpionis, & Manilij, & Silani legiones inter Gallias deleuerant.] Nesciunt Silanum libri M.S. & H. ijdemq. totū quod Paulo antè præcesserat, *& disciplina maiorum*, delebant, & pro *Cymbri quoque*, legebant solummodo *Cymbri*. Vtvt reliqua se habeant, de Silano scio falli. nam eum hic series ipsa temporum requirit, historiæ veritas, & alij item codices Vegetiani. Namque primus contra Cymbros, & Teutonos infeliciter M. Iunius Silanus cos. pugnauit. Itémque post illum Manilius & Q. Seruilius Cæpio. Florus mihi testis erit locuples, & idoneus: *Sed nec primum*, inquit, *impetum Barbarorum Silanus, nec secundum Manilius, nec tertium Cæpio sustinere potuerunt. omnes fugati, exuti castris. actum erat, nisi Marius illi sæculo contigisset.*

Cōfirmata vulgaris apud Veg. lectio.

Quot Rom. duces cū Cymbris infeliciter cōgressi fuerint.

Sed etiam Teutonum, & Vmbrorum publico Marte deleret.] Emendabam & Ambronum, adiutus libro M. & H. eamq. tam scio veram esse lectionem, quàm meridie lucere. testis mihi Plutarchus in Mario. vbi, tanquam tessera prœlij fuerit, exclamant: *Ambrones, Ambrones*. testes erunt quotquot meminerūt huius belli Historiographi, inter quos Diaconus lib. 5. principio non vno loco. Vmbri Italiæ populus, quorum ciuitates apud Ptolemæum lib. 3. cap. 1. De Ambronibus ita Festus: *Ambrones fuerunt gens quædam Gallica, qui subita inundatione maris, cùm amisissent sedes suas, rapinis & prædationibus se suosq; alere cœperunt. eos, & Cymbros Teutonósque C. Marius deleuit. ex quo tractum est, vt turpis vitæ homines Ambrones dicerentur*. Inde etiam in vetere Onomastico: *Ambro, decoctor, consumptor patrimonij.*

Ambrones populi in suum locum reducti apud Vegetiū. Vmbri qui.

Qui Ambrones.

AD

AD CAPVT XI.

VT citatiores sumpta esca redderet.] Auctoritate quinque librorum melioris notæ M. H. & trium Susij locus hic aliter constituendus est, legendumque, *Vt audaciores sumptus escæ redderet.* hoc qui mutarunt, præsertim post exemplum M. typis expressum, eos oportet insigniter fuisse audaces. quod condonarem facilè, si non pluribus locis eodem fuissent modo grassati. humanum quid hoc in loco ipsis euenit, id est hallucinati, & lapsi, quia non viderunt *sumptus*, pro *sumptione* poni. ea enim phrasis incognita occasionem dedit loco deprauando. Obseruaui insolēs non fuisse ætate illa media, substātiua nomina quartæ inflexionis, pro verbalibus poni. Ea phrasi sæpe vsus, si fortè & delectatus Tertullianus. qui in vno libro de carne Christi: *neruorum tenaces connexus, venarum ramosos discursus.* Item *prægnatus, & conceptus*: pro *connexione, discursione, prægnatione, conceptione* dixit. Pari phrasi Apuleius lib. vndecimo: *cautoq́; circumspectu vitam, quæ multis casibus subiacet, esse viuendam.* vbi ineptè vulgatur, *veniendam*: scripserant veteres librarij *veiuendam*, de quo more suprà indicaui, & inde natum hoc mendum. Prædicta phrasi *figuras, & positus ossium*, Cornelius Celsus dixit initio libri octaui. Itidem apud Capitolinum *venatus, ducatus.* Itidem, *iudicatus, amissus, comperendinatus, conlectus, opinatus*; pro *amissione, iudicatione, comperēdinatione, conlectione, & opinatione.* etiam Latinissimo sæculo Ciceronem, Lucretium, & alios vsos probare possim, ni aliò properarem.

Restituta Vegetio bona lectio.

Sumptus, pro sumptio.

Substantiua quartæ inflexionis, pro verbalibus.

Prægnatus, cōceptus, pro prægnatione, conceptione.

Emaculatus Apuleius.

Et aciem construant antè, quàm hostes aduenian t.] Vulgo legebatur, *& aciem prius construant, quàm hostis adueniat.* Ego libros veteres sequi malui.

Quod si intra ciuitatem manentibus paratus aduenerit.] Lege meo periculo iterum numero multitudinis & emenda, *quod si intra ciuitatem manentibus imparatisque aduenerint.* Nam ea scriptura tribus mss. Susij & M. confirmata est, quid enim mirum est, si paratus adueniat, qui oppugnaturus venit. τὸ *imparatis*, ipsos oppidanos tangit. præter libros, ipsa res clamitat & Vegetij verba sequentia, *aut differatur egressus, aut certè dissimuletur.*

Vegetius mēdo liberatus.

Differatur egressus, aut certè dissimuletur.] Sic Furius cōsul, cùm primo quietus obsidionem passus esset, in incautum hostem decumana porta erupit. Liuius lib. 3. Item Cæsar libro quinto belli Gallici: *Sic nostros, inquit, contempsēre, ut alij vallum manu scindere, alij fossas complere inciperent. tunc Cæsar omnibus portis eruptione facta, equitatuq́; emissoq́; celeriter hostes dat in fugam.* Simili strategemate Labienus Induciomari militibus superuenit, apud eundem Cæsarem, eodem libro. Pari modo & Pompeiani milites excepti, apud Hirtium, De bello Africano.

Obsessi aliquoties lacessiti, erūpere debent, cùm minimè exspectantur.

Redditum Vegetio, quod suũ erat.

Tunc illis stupentibus lectissimi prorumpant.] Placet VV. librorum lectio M. C. S. H. & Susij, *lectissimi quique erumpant.*

Fessi labore itineris prœlium non debent inire.

Multum virium labore itineris pugnaturus amittit.] In vno mss. Susii & H. *ne multum vir. lab. iti. pugnaturus amittat.* Volsci cursu, & clamore fessi contra Romanos pugnam inierunt, sed in fugam statim acti, etiam castris exuti sunt. Liuius lib. 2. Seruius Galba cum lassis ex itinere militibus Lusitanos aggressus est, & in fugam egit, cæterùm cùm per imperitiam cum debili & fesso milite vehemẽtius persequeretur, versi Barbari ad septem millia Romanorum cæciderũt. Appianus De bello Hispaniensi.

Quid faciet, qui ad aciem anhelus aduentat.] In mss. quibusdam, *in aciem marcidus aduentat*: in aliis, *incautus aduentat.* sed de lectione edita nihil muto.

Iterum Vegetio restitutũ, quod suum est.

Et superiori nostra ætate.] Quis non videat diuersa esse, & disiunctione indigere. quę superiorũ & quæ nostra ætate fiunt lib. optimi M. S. H. & Susii, *superiori vel nostra ætate,* constanter & meritò legebãt.

Nequid amplius dicam exercitus perdiderunt.] In veteri M. H. & duobus Susii legebatur, *exercitus didicerunt.* verumtamẽ, quæ mea opinio est, scripsit Vegetius, *perdiderunt,* ac parum abfuit, quin diceret, *exercitus prodiderunt.*

AD CAPVT XII.

Formido ex vultu, verbis, incessu, motibusque cernitur.] In veteri M. *moribus cernitur.* Idem codex cum H. mihi auctor fuit vt paulo antè ederem *diligenter explora*: cum antè vulgaretur, *diligenter conuenit explorare.*

Dulce bellum inexpertis.

Inexperto enim dulcis est pugna.] Malunt *inexpertis* M. H. & tres mss. Susiani peruulgata admodum Pindari parœmia, *dulce bellum inexpertis.* Præcipites quidem sunt ad prœlia tyronum animi, sed quia rarius, aut nunquam videre homines vulnerari, summum periculũ est, ne ad prima statim vulnera expauescant: primamq. coïtionem, quæ acerrima est, non sustineant. Illa recepta est, & omnium calculis probata sententia: *Consilio seniorũ bella suscipienda, gerenda esse, at iuniorum manibus defendendas possessiones, patriámque tuendam.* Huic & allegoria pertinet de re nautica, qua in suo Catone Cicero vsus, dum probat eum, qui clauum tenet, consilio, auctoritate ac sapientia plus præstare, etsi quietus sedeat, quàm iuuenes suis viribus ac velocitate, quanquã illi malos scandant, per foros cursitent atque sentinam exhauriant. Aristoteles septimo Polit: *Potentia est in iunioribus, at in senioribus sapientia.*

Iuuenes bello apti, at consiliis seniorũ regendi.

Senes plus consilio præstant quàm adolescẽtes manibus.

Potentia in iunioribus, in senioribus prudentia.

Monitis tamen, & oratione ducis.] In veteribus codicibus pro *oratione,* legas *admonitione,* vel *hortatione,* vel *adhortatione,* sed omnia hæc

hæc idem valent & de allocutione exercitus intelligenda, quam nos suprà diligenter explicuimus, quatenus ad ritus ibidem seruatos attinet. Sed adiicienda istis quæ auctor noster hoc capite proposuit præcepta & argumenta, quibus ipsi duces in adhortatione prœlii, iacentes militū animos erigere & erectos ad arma incitare debent.

Si futuri certaminis talem acceperint rationem, qua sperent se facilè ad Victoriam peruenturos.] Quot libri, tot ferè scripturæ. Inprimis S. *qua sperent se ad vic. peruenturos*. H. *quasi se facilem ad victo. peruenturos*. M. & tres Susii, *quasi sint facilè ad victoriam peruenturi*. Ad rem ipsam quod attinet exemplum apud Cæsarem tertio belli ciuilis. Ibi Pompeius, dum milites adloquitur: *Scio me*, inquit, *penè incredibilem rem polliceri, sed rationem consilij mei accipite, quò firmiore animo in prœlium prodeatis*.

Qui rem difficilem militibus promittunt, viā ostēdere debēt, qua ad id perueniendum putāt.

Sine dubio autem formidolosiores sunt.] In exemplari M. S. & duobus scriptis Susii, *infirmiores sunt*.

Frequenter exercitum tuum locis tutioribus ordines, vnde videre hostem.] C. Marius bello Cymbrico à Teutonis, Ambronibus Cymbrisque ad publicum certamen sæpius vocari se passus est, non statim euocari. neque, quòd hostem sperneret, sed quòd suis malè metueret, intra vallum se continuit. Hos irruere, manusque conserere volentes acriter increpuit, ac proditores patriæ appellauit; militésque supra vallum constituens hostes intueri iussit, vt formam illorum tolerare & vocem longè ferinam & barbaram perferre adsuescerent, apparatus incessusque perdiscerent. Plutarchus auctor in Mario. Arma quoque & equos aduersariorum recognoscere monet ipse Vegetius, quòd ea, quæ ex vsu sunt, non timeantur. Magnus quondam ab elephantis metus in acie, & maior subinde, quàm erat periculum. cæterū vt aspectum bestiarum sustinere, cùm milites, tum equi consuescerēt; fuêre, qui boum coria instar elephantorum consui, & fœno repleri curarint, eaque simulachra submisso camelo, eique insidente magistro moueri atque agitari fecerint, quod notat Diodorus Siculus de Semiramide & de Perseo Macedonum rege lib. 3.

C. Marius bello Cymbrico cur in castris se diutius cōtinuerit.

Quid remedii repertum contra metum elephantorum.

AD CAPVT XIII.

PRimum auxilium captes ex loco.] Veteres libri M. C. & H. *capias*, scriptum habent. quos non sequor. locus superior, & prœlii tempore, & castris locandis occupandus est. vt suprà docui. adeundus etiam Frontinus lib. 2. cap. 3. numero 9.

Locus superior quam ob rem occupandus.

AD CAPVT XIIII.

In acie instruenda cauēda sunt, Sol, ventus, & puluis aduersa. Eo strategemate Hannibal apud Cannas vicit.

TRia debet antè prospicere, Solē, puluerem, ventum.] Tria præcepit cauēda Vegetius in ordinatione aciei. videlicet Sol, aut puluis, aut ventus, ne aduersa nobis sint, sed hostibus potius incōmodent. quod ab Annibale callidissimo Imperatore apud Cannas obseruatum, magno equidem Romanorum malo, testatum reliquit Liuius & L. Florus lib. 2. cap. 6. Plutarchus in Annibale. & inter strategemata relatum à Frontino lib. 2. cap. 2. Sol, & æstus Cymbrorum oculis infesti, Romanis alibi præsidio fuerunt, Plutarcho teste in Mario. Annibalis istud strategema pòst imitatus quoque dux Cymbrorum cum Mario congressus in campo Caudio. Is enim nebulosum diem nactus, vt hosti inopinatus occurreret: tum ventosum quoque, vt puluis in oculos, & ora ferretur: tum acie conuersa in Orientem, vt (quod ex captiuis mox cognitum est) ex splendore galearum ac repercussu quasi ardere cœlum videretur. Florus lib. 3. cap. 3. Itidem fulgura & imbres ex aduerso cadentes ora oculósque lædunt. teste Dione in Seuero. Si noctu pugnandum est, & Lunæ rationem habendam Romanæ industriæ exemplo cognoscitur. qui cum Ponticis congressuri ita direxerunt aciem, vt Luna hostibus aduersa, suis à tergo esset. qua in occasum deuergente, & propius ad horizontem prolabente, productiores Romanorum porrectæ sunt vmbræ. hinc decepti inani imagine Pontici, in vmbrarum spectra in irritum sua tela coniecēre. vt ex Plutarchi Pompeio, Orosio, Frontino, & aliis discimus, frustra iisdem reclamante Floro. quod apud eundem obseruare non neglexit doctissimus Mathematicus Iohannes Stadius.

Hannibalis illud strategema, Cymbrorum dux contra Romanos imitatus.

Itidem fulgura & imbres in prœlio aduersa incommodant. Noctu etiam Lunæ rationem habere cur oporteat.

Ventus contrarius tua inflectit ac deprimit tela.] Quæ vēto aduerso tela mittuntur, excepta flatu impetum non habent, sed retrorsum coguntur: quæ autem vento secundo iaciuntur, vltra mensurā humani iactus feruntur in hostem. liquet ex pugna inter Theodosium & Eugenium commissa. apud Paulum Diaconum lib. 13. Historiarum. & Rei ecclesiasticæ scriptores, vt apud Theodoricum lib. 5 cap. 24. Socratem, alios.

Vento secundo missa tela vlterius, & maiore impetu ferūtur.

Ne pòst paullum accedente die noceat Solis mutata conuersio.] Liber trium Coronarum, *antecedente*. in altero autem Susianorum, *ascendente*.

Acies dicitur exercitus instructus. frons, quæ aduersus hostem spectat.] Conantur loco mouere, illam lectionem tres mss. Susiani, dum scribunt, *exercitus instructi frons, quæ aduersus hostem spectat*. liber S. *exspectat*. etsi aliud acies, aliud frons videatur, quasi hæc illius tantùm pars sit anterior; similésque in acie partes, tanquam membra corporis, cornua & quæ alas vocant, &c. Iuuat eas membranas

Examinanda veterum librorū scriptura.

nas tamen Ælianus de phalange seu legione: *cuius longitudo*, inquit, *prima decurionum ordinatio est, quæ & frons & facies & acies & iugum & os & duces & præstites & primi decuriarum vocari solita est.* Iterum Ælianus cap. de interuallis: *Vt pro acie, ac oris cuiusdam robore ipse sit ordo decurionum.* apud eundem cap. de transuersa phalange: *oblongum id consueuimus nominare.* mirum, ni in veteribus, ex Græco textu translatum fuerit, *os longum id consueuimus nominare.*

Suspectus mihi Aeliani locus fortè sanatus.

Hæc in publica pugna, si sapienter disponitur, plurimum iuuat.] C. Flaminius cos. aduersum Gallos pugnaturus, cùm prodigiis, tum litteris senatus ex acie reuocatus est. Ille litteras acceptas non prius aperuit, quàm collatis signis hostes fudisset, octo millibus cæsis, septendecim millibus captis. auctor est Plutarchus in Marcello. Vicit autem Flaminius Gallos tribunorum maximè in acie instruenda prudentia, qua illorum primum impetum ardoremque fatigauerunt. quod notat Polybius lib. 2. Vide Vegetium hoc lib. cap. 20. Magnum etiam ad victoriam adiumentum acies bene instructa Alexandro Magno attulit. teste Quinto Curtio libro quarto.

C. Flaminius aciei maximè ordinatione deuicit.

Acies bene instructa etiam Alexandro victoriam tradidit.

In secundo ordine circundati cataphractis, nec non.] Reposui, quod exciderat, *circundati cataphractis sagittarij, nec non optimi milites.* secutus in eo auctoritatem librorum veterum M. C. S. H. & vnius Susij.

Apud Vegetiũ verbum repositum, quod exciderat.

Vehementius enim cum saltu cursuq. tela mittuntur.] Hac de re memini dicere me libro secundo cap. 23.

De sagittariis iuuenibus, de bonis iaculatoribus, quos antea ferentarios nominabant.] *Ferentarij dicti leuis armatura, quod quicquid opus esset auxilia ferrent excursu leui, armis grauibus non impediti.* ita Nonio Marcello definiuntur. Eosdem Festus definiuit, *vel à ferendo auxilio vel quia fundis & lapidibus pugnabant, quæ tela feruntur, non tenentur.*

Ferentarij à ferendo auxilio.

Vel quod tela ferrent leuia.

Quartus item ordo construitur.] In M. & Susianorum altero, & ipso adeò Modesto legitur, *constituitur.* itemque suprà hoc eodem capite, *Ita ergo constituantur ordines.* omnibus ibidem exemplis cusis & scriptis approbantibus.

De his, qui acriter verutis.] Veteres libri ad vnum omnes, & ipse Modestus, *alacriter*, legunt. Solus H. manuscriptus, adstipulante quoque Modesto, auctior est, scribitque, *alacriter se agunt verutis.* quæ mihi scriptura mirum ni placuisset: cùm eodem modo agendi verbo Terentium, Virgilium, alios probatissimos Latinæ linguæ auctores vsos non ignorarem. De longitudine & figura verutum, itemque pilorum, dictum à me alibi est.

Auctus verbo Vegetius.

Fundibulatores, funditores, fundibulatores sunt.] Pro *fundibulatoribus* codex M. vtrobique *fustibulatores* substituit, eiq. consentit

Funditores à funda.

Modestus.neq.video cur fustibalũ paullo pôst describat noster Flauius, nisi velit quemadmodũ *à funda funditores*, sic & *à fustibalo fustibulatoribus* nomen esse. quare admirandus tam pertinax in deteriorem sententiã reliquorum librorum consensus.pro quibus etiam stare videtur Isidorus qui lib.18.cap.10. *Fundibalum dici* (ait) *quasi fundentem & emittẽtem.*

Fustibulatores à fustibalis.

Fundibali vnde dicti.

Qui fundis ex lino, vel setis factis.] Appinxerant hic in veteribus librarij aliquot Emblemata, qualia sunt, *qui fundis vtuntur ex lino vel setis.* alij, *qui fundis ex lino, vel setis factis pugnant.* Ceterùm à quibus ista sint artificibus, facilè declarat quod subditur, *dirigunt saxa.* Dicta autem Isidoro funda, quòd ex ea fundantur lapides. eius descriptionem tradidi libro primo cap.16.

Funda, vnde dicta.

Cùm ad spathas & ad pila (vt dicitur) ventum fuerit.] De spathis, id est gladiis minoribus, & semispathis, hoc est minoribus. meminit Isidorus lib.18. cap.6. & Vegetius noster lib.2. cap.15. & Tacitus in Annalibus. Gladios Romanorum longiores factos declinante imperio, & à dextro femore ad sinistrum latus translatos, iam ante à me didicisti. Addam inpræsentia sub Iphicrate Atheniensium duce, eorum quoque armaturam mutatam. Cùm enim ante illum Imperatorem pedites maximis scutis, breuibusque hastis, minutis gladiis vterentur, ille è contra peltam pro parma fecit, à quo postea peltastæ pedites appellati: vt ad motus, concursusque essent leuiores. Hastæ modum duplicauit, gladios longiores fecit: cuius rei auctores do Æmylium Probum, & Diodorum Siculum lib.13.

Romani longioribus gladiis vti incipiunt. Ad sinistrum latus transferunt. Athenienses armaturam quando mutarint. Peltastis nomen à peltis.

Contorto circa caput brachio dirigunt saxa.] Id quomodo & quotiens faciendũ sit, declarat hic scriptor lib.3.cap.23. *Sẽper*, inquit, *adsuescendum est, vt semel tantùm funda circa caput rotetur, cùm ex ea emittitur saxum.* Diuersum tamen apud Virgilium (credo propter vim maiorem) lib.9. Æneidos, seruatum videbis:

Funda semel tantùm circa caput rotabatur.

Stridentem fundam, positis Mezentius armis,
Ipse ter adducta circum caput egit habena.
Et media aduersi liquefacto tempora plumbo
Diffidit, ac multa porrectum extendit arena.

Quos accensos, tanquam iuniores, & postea additos, nominabant.] Quattuor in libris non pessimæ notæ M. H. & duobus Susij hæc omnia desiderantur, eosdem autem milites alibi auctor noster definiuit lib. 2. cap. 19. Ceterùm cùm eundem, qui principes, qui hastati, qui triarij fuerint, pluribus quoq. locis tradidisse videam, tum aliàs quoque in disciplina militari cautelas interdum secundùm, sæpè etiam tertiùm, quandoque penè ad nauseam vsq. repetiisse animaduertam, vix ausim, quæ de accensis hic repetuntur, loco mouere. Id præsertim ea propter, quòd eodem hoc capite de sagittariis iuuenibus agens adiecerit: *quos antea ferentarios nominabant.* Hic meus mos est, eamque

rationem

rationem in emendandis veterum scriptis lubens admodum seruo, vt non plus exemplaribus vetustis tribuam, quàm scriptor ipse, in quo versor, permittere videatur.

Antiqui triarios appellabant.] Plurimi libri legebãt, *quos antiqui triarios appellabant.* Monui lib. 1. cap. 20. Vegetio cũ antiquis scriptoribus nõ conuenire: quòd illi hastatos in prima acie collocãt. similiter & Varro facere videtur lib. 4. De lingua Latina: *Hastati*, inquit, *dicti, qui primi hastis pugnabant, pilani qui pilis, principes qui à principio gladijs, & pòst commutata re militari minus illustres sumuntur. Pilani triarij quoq; dicti, quòd in acie tertio ordine extremis subsidio deponebantur. quòd hi subsidebant, ab eo subsidium dictu de quo Plautus -- agite nunc subsidite omnes, quasi solẽt triarij.* horum vltimus in aciei ordinatione locus; nec ad pugnã veniebant, nisi rebus propemodum desperatis; & inde locũ adagio fecerunt: *Res ad triarios redijt.* de quo adeundus eruditiorum Bataniæ nostræ primus & antesignanus Erasmus Roterodamus in suis Chiliadibus.

Hastatos antiqui scriptores in prima acie ponunt.

Triarij qui.

Res ad Triarios redijt.

AD CAPVT. XV.

SEd melius est plures acies facere, quàm militẽ spargere.] Liber collegij trium Coronarum pro *spargere*, legebat *expandere*. M. & duo Susiani, *exspargere*: quod amplector. sic eodem hoc lib. cap. 19. *In campis sparsis, atque securis.* Emendant M. H. & Susij *exsparsis*. Iterũ hoc lib. cap. vltimo: *Melius est post aciem plura seruare præsidia, quàm latius militem spargere.* liber M. H. & duo Susij *militem exspargere.* Sæpius in hoc auctore abiectas de verbis præpositiones restituo. hoc libro cap. 22. *Vnum superest edocere*, ita enim scribitur in M. H. & duobus Susiis: itidem ope vnius exemplaris M. hoc lib. cap. 33. lego, *Cataphracti equites propter munimina quæ egerunt.* vulgo, *quæ gerunt.* Sic *euenire milites; euenire hostes*, primus huic auctori restitui. de quibus suo loco. Pari phrasi paullò ante suspicatus sum apud Apuleium *edictum* scribendum, pro eo, *quod palam, apertè, libereq́; dictum est*, nec eius coniecturæ iam pœnitet. Nam idem scriptor lib. 2. De Asino aureo: *Chaldæus quidã hospes miris totam ciuitatem responsis, turbulenta, & arcana, stipitibus emerendis edicit in vulgum.* quamquã isthic emendandum, *totam ciuitatẽ responsis turbulentat, arcana, stipitibus emerendis, edicit in vulgum.* Nam alibi apud eundem scriptorem legas: *me strepitu turbulentauit.* Redeo ad edicendi verbum, de quo mihi altera in præsens emendatio occurrit, in l. prima C. de famosis libellis: *nomen suum profiteatur & quæ per famosum libellum persequenda putauerit ore proprio dicat ita, vt absque vlla trepidatione accedat.* Scribo ac restituo ex optimis membranis meis, *nomen suum profiteatur, & ea quæ per famosum putauit persequenda, ore proprio edicat.*

Exspargẽdi verbum reuocatum multis locis apud Vegetium.

Pluribus apud Vegetium locis verba composita pro simplicibus reddita.

Edicere, pro palam eloqui.

Apuleius correctus.

Emaculata l. prima C. de famosis libellis.

Emendatus Vegetius.

Quadraginta duos pedes in latum, & mille passus in longum.] Disertim perscriptum in membranis H. *quadraginta duo.* Itidem in ijsdem membranis lib. 2. cap. 6. *equites loricatos centum triginta duo*: in omnibus reliquis *triginta duos*. Dixisse porrò veteres *duo & hos duo*, testis Terēt. in Adelphis, *Tu illos duo olim pro re tollebas tua.* ibiq. idnotauit Helenius Acron. & post eum id obseruauit confirmauitque testimoniis Sosipater Carisius lib. primo Grammat. Prudentius Apotheo:

Hos duo, quarto casu veteres dixisse.

Quinque in deserto panes iubet & duo pisces Apponi. ——

Iuxta mensuram podismi.] Malebant M. & H. *iuxta mensuræ podismum.* qui libri, accedentibus quoque in eo duobus Susij, totum hoc membrum sequens, *si autem internos ordinare volueris. 21. pedes in latum, & duo millia passuum in longum, decem millium tenebit exercitus*, non admittunt pro Vegetiano.

Vegetius iterū correctus.

Nam si nimium fuerit acies attenuata.] Nunquam hoc somniauit Vegetius vt diceret, *aciem attenuatam esse.* quomodo legiones attenuatas dixit lib. 2. cap. 3. *acies tenuata*, legendum est auctoribus optimis exemplaribus M. S. H. & quatuor Susij. magnum quippe tenuatæ aciei periculum est, ne prima statim impressione perrumpatur.

AD CAPVT XVI.

Ex magna librorum pugna salua tamen lectio Vegetij eruta.

HOstium cornua superfundenda atque turbanda sunt.] Apud Modestum scribitur *semper fundenda.* in duobus mss. Susij, *cornua fundenda.* in duobus aliis eiusdem & M. *superfundenda.* vetus editio Coloniensis itemque Parisiensis: *cornua perfundenda atque turbanda sunt.* quæ lectio mihi præ omnibus aliis probatur, etsi nescius nō sum *superfundi hostibus* vsitatè dici. Nam *perfindere* idem valet, quod capite superiori *perrumpere*, & conueniens admodum vocabulo, seu scæmati potius militari, quod cuneum vocant. Non absimilis locus in Ciceronis Catone maiore: *Etiam ipsius terræ vis ac natura delectat, quæ cum gremio mollito ac subacto sparsum semen excepit, primùm id occæcatum cohibet: ex quo occatio, quæ hoc efficit, nominata est: deinde tepefactum vapore, & complexu suo diffundit, & elicit herbescentem ex eo viriditatem.* Paul. Manutius, Carolus Langius, alij, veteres libros suos sequuti sunt, in quibus repererant, *compressu suo diffundit.* quorum factum Dionysius Lambinus, qui idipsum quoque in VV. inuenit, laudat; sed laudat tantùm, nisi quod suspicetur, pro *elicit*, legendum *eÿcit.* sed quærat qui illi hoc credat. anni sunt quinque, sex, cùm ego in eum locum incidens de coniectura statim emendarim, *compressu suo diffindit.* & miror hoc criticos illos non potuisse eruere. mihi quidem adhuc illa coniectura mea placet vsqueadeo, vt putem ipsum Ciceronem, si viueret, illam non improbaturum. quid enim absurdius est, quàm dici semen & granum

Perfindere aciē.

Ciceronis locus de coniectura feliciter emendatus.

granum compreſſu terræ diffundi? & cùm diffuſum iam eſt, inde elici herbeſcentem viriditatem?

Scire autem dux debet contra quos grumos, hoc eſt globos hoſtium.] Apud Modeſtum ſcribitur, contra quos *cuneos, hoc eſt globos*. ſed hæc inepta ſcriptura; quia diuerſa cuneus & globus. In Pariſien. editione, *contra quos drumos*. liber S. *contra quos druncos*. Vnde facile fuerat veram lectionem eruere *drungos*. ſed illam abſolutè perſcriptam habet liber Hittorpianus, itidem duo alij Suſiani. Hi drungi nedum ſua voluntate, tantùm abeſt, vt priuato pacto conditionem mutarint. quare Senatuſconſulto Viuiano nihil hîc opus. ipſis potius dandum interdictum, Vnde vi; vel potius actio de vi publica, contra tam atroces & temerarios deiectores, qui tanquam triumuiri coloniis deducendis creati ſint, verbum quodque non placitum, non intellectũ, aliò ſtatim migrare iuſſerunt. Nullus hîc locus grumo, qui Feſto, Cæſari, Vitruuio, & rei ruſticæ ſcriptoribus notus eſt, pro minore tumulo. Gloſſarium vetus, *Grumi, τύμβοι*. Groma ad caſtra pertinuit ponenda, ſed nulli illi in acie locus. vide Nonium, Feſtum, & Vrbicum de limitibus agrorum. De drumis audi Gloſſarium vetus: *δρύμος, nemus, ſaltus, condenſum*. Sed ad Drungos noſtros veniamus. Flauius Vopiſcus in Probo: *Omnes gentium drungos, vſque ad quinquagenos homines, in triumphum duxit*. Erant certè *Drungi, drungiſti & drungarij*, vocabula militaria, & apud ſcriptores bellicæ artis olim frequentia. conſtat ex Leone Imperatore De bellico apparatu capite 3. numero 42. 43. & capite decimo quarto numero 57. 58. & multis aliis locis. Definit autem ipſe Leo ferè ſic, *μέρος, id eſt pars, quæ etiam turma dicitur, ex tribus μοίραις, id eſt particulis, ſiue drungis conficitur: μοίρα autem, id eſt, particula, ſiue drungus, eſt ex cohortibus, ſiue ex iis hominibus, qui comites eſſe dicuntur, conflata multitudo*. cap. 3. numero 9. *qui drungis præfecti erant appellati tribuni, ſeu chiliarchi ſiue drungarij*. teſte eodem Leone cap. 3. numero 42. Pro drungo, moram dixit in Iphicrate Æmylius Probus. vbi videndus de eadẽ voce vir celeberrimi nominis Dionyſius Lambinus. Iam menſes aliquot præterierant, cùm Vegetij locum hoc modo reſtituiſſem, cõfirmaſſem. pòſt vidi eodem modo ab Adriano Turnebo emendatum, lib. 24. Aduerſariorum cap. 25. quem vt vidi mecum ſentire, non mediocriter gauiſus ſum.

Drungi, apud Vegetium poſſeſsionem recuperarunt.

Quid grumus.

Groma.

Quid drumi.

Drungi, drungiſti & drungarij, vocabula militaria.

Drungus quid ſit.

Quos expeditos velites [quaſi volitantes] nominabant.] Liber S. *quos explicatos velites nominabant*. in duobus Suſii & H. *quos explicitos velites nominabant*. & quod inſeritur, *quaſi volitantes*. id M. C. P. S. H. & quatuor Suſii adulterinum eſſe clamitant, nec ſcio in qua officina aut fabrica id cuſum ſit. Diaconus apud Feſtum: *Velites, dicuntur expediti milites, quaſi volites, id eſt volantes*. Apud Ælianum verò hoc modo: *Velites leuiſsimè omnium armantur, quocirca vel expeditos nuncupari*

Mendoſus Vegetij locus.

 cupari

cupari eosdem licuit. id ad codicem M. accedit. in quo, cæteris vocibus abiectis, legitur: *quos expeditos veteres nominabant.* Ita, ni fallor, à Cæsare vocati id genus milites: *Cum equitatu,* inquit, *expeditisq;, qui inter equites prœliari consuescent, insidiarum causa eo profectum.* libro 7. belli Gallici. Iterum ibidem: *Galli inter equites raros sagittarios expeditósque leuis armaturæ interiecerant.* Tacitus: *in vniuersum æstimanti, plus penes peditem roboris: eóque mixti prœliantur, apta & congruente ad equestrem pugnam velocitate peditum, quos ex omni iuuentute dilectos ante aciem locant.* Sed, inquies, hi velites ab ipso Vegetio vt equites describuntur hoc eodem lib. cap. 24. Id mirum non videbitur, vbi Valerium Maximum audieris; qui lib. 2. cap. 3. ita scribit: *Velitum vsus eo bello primùm inuentus est, quo Capuam Fuluius Flaccus imperator obsedit, nam cùm equitatui Campanorum crebris excursionibus equites nostri, quia numero pauciores erant, resistere non possent, Q. Næuius centurio è peditibus lectos expediti corporis, breuibus & incuruis septenis armatos hastis, paruo tegmine munitos, veloci saltu iungere se equitibus, & rursus celeri motu dilabi instituit: quò facilius equestri prœlio subiecti pedites, viros pariter, atque equos hostium telis incesserent.* Liuius parmas iis datas scribit breuiores, quàm erãt equestres, & septena iacula quaternos longa pedes, præfixa ferro, quale hastis velitaribus inest. lib. 26. Iterum Liuius: *gladijs,* inquit, *à velitibus trucidabantur. hic miles tripedalem parmam habet, & in dextra hastas, quibus eminus vtitur, gladio Hispaniensi cinctus est.* Meminit quoq. velitum Frontinus lib. 4. cap. 7. Orosius lib. 4. Eosdem describit quoque Isidorus lib. 9. qui ad verbum sua descripsit ex Pauli Diaconi Historiis, seu potius Eutropio.

Vt arbitror, iam emendatus.

Velites vt equites descripti.

Velitum vsus quãdo primum repertus.

Q. Næuius cẽturio primus excogitauit.

Velitum arma.

Hi equites, & pedites pugnarunt.

Parma velitum tripedalis.

Gladius eorundem Hispaniensis.

Quamuis fortissimi hostium equites venerint.] In altero Susij & in S. Codice: *equites fuerint.* quod nihili est. amo veteris libri M. lectionem, qui præ se fert, *hostium equites euenerint.* cui accedit H. & ipse Modestus. Idem loquendi genus restitui hoc eodem libro cap. 9. *Sed cum legiones, auxilia, vel equites ex diuersis euenerint locis.* vbi vulgo, *aduenerint locis.* Itidem locutus Iustinus: *Darius,* inquit, *vix denis armatis singulos hostes, si diuisio fieret, euenire dicebat.* & Plautus Asin. *Cui sic tot amanti mihi obuiam eueniant moræ.*

Emendatus Vegetius.

Eueniendi verbum nunc secundùm illi restitutum.

AD CAPVT XVII.

HAbeat dux post aciem in subsidiis præparatos.] Quotquot vidi codices scriptos, impressos, abiiciebant illa, *in subsidijs.* apud Modestum extant, & inde huc, nescio à quo, accersita.

Abiectum ex Vegetio quod adulterinũ est.

Prouolent subitò, & suppleant loca.] Fuit in exercitu Rom. signum militare, quod labarum vocabant. id signum in multo maiore honore, quàm alia, propterea fuit, quòd semper Imperatorẽ antecedere, & à

Labarum, signũ militare.

Id in summo honore & adoratum à militibus.

& à militibus adorari conſueuerat. vt docemur à Sozomeno lib. primo cap. 4. & Pau. Diacono libro vndecimo, & Prudentio lib. I. contra Symmachum. Quando illud in exercitu vſui eſſe primum cœperit, nondum potui eruere. figuram illius in nummis aliquot veteribus vidi, ex quibus vnum ideo ob oculos ponendum curaui, vt de forma conſtet. Præterea vt intelligant ſtudioſi antiquitatum, ſub Imperatoribus etiam non Chriſtianis, in bello iſtud geſtatum fuiſſe, ſciant me illud in nummis Cæſaris ſæpe vidiſſe, etiam in nummis conſulum videre licet in Faſtis Goltzii, multis annis ante ætatē Cæſaris. nominatim in nummo C. Valerii Flacci. iterum in C. Flauii Fimbriæ. item in nummo M. Cornelii Cethegi, qui COS. anno ab vrbe condita DXCIII. Sed ibi ferè, ſub pilis ſignorum, infimo loco appenſum labarum, & inibi litteræ H. vel Π. Elegantiſſimè in eo nummo, quem me propoſiturum recepi, expreſſum videtur.

Quæritur, quo tempore illud primum in vſu.

De origine nõdum cõſtat, etſi in ſignis anno vrbis DXCIII.

Nummus M. Antonij.

Signum hoc Romani imperii omnium præſtantiſſimum, à Conſtantino Imperatore mutatū in effigiem crucis, auro & lapidibus precioſis colluſtratam. id inprimis hanc ob cauſam, vti adſiduo eius adſpectu & cultu, ſubiectos ſuos pedetentim à patriis ritibus* deſuefaceret: eumq. ſolū deum exiſtimarent, quem coleret Imperator, atque illo duce, & adiutore in bello contra hoſtes vterentur. Nam iſtud veluti propugnaculum ante copias ſuas ſemper geſtandum curauit, lectiſſimos ſatellites ad illud negotium obeundum conſtituit, quibus numero minimùm quinquaginta, nihil aliud impoſitum erat negotii, quàm vt vexillum hoc vallarent, vndique præſidiis munirent, ſingulique ordine illud ipſum humeris geſtarent. Et ſicubi partem aliquam ſui exercitus languentem cernerent, ibi ſalutare illud vexillum, tanquam ſubſidium præſtantiſſimum ad victoriam obtinendam, ſtatim inferrent. quod ſcribunt Euſebius lib. 2. de vita Conſtantini cap. 7. cum ſequentib. Nicephorus lib. 7. cap. 36. cum ſequent. Sozomenus lib. primo cap. 4. Paulus Diaconus lib. Hiſtoriarum vndecimo, & alii. Quid verò ad hoc faciendum, Imperatorem Conſtantinum mouerit, ab iiſdem ſcriptoribus diſcere licet. Cùm enim bello ciuili contra Maxentiū ſuſcepto, animo

Conſtantinus id ſignum in effigiem crucis mutauit.

Qua cauſſa id fecerit.

** Iulianus paganicum labarum denuò repoſuit, vt ad paganiſmum ſuos reuocaret. Sozomen. lib. 5. cap. 16.*

Quinquaginta præpoſiti labarorum.

Labarū ad partem exercitus declinantē ſtatim delatum.

Quid mouerit Conſtantinum ad mutationem huius ſigni.

animo anxius esset Imperator, & propter magicas artes, quibus aduersarium suum valere intellexerat, valdè metueret. iter faciens vidit ipse & omnes ipsius milites, circa meridiem, ad Orientem partem cœli, signum crucis igneo fulgore rutilare; qua re vt perterritus fuit, vidit adstare angelos dicentes: ΕΝ ΤΟΥΤΩ ΝΙΚΑ Constantine, quod est, *in hoc vince*. Sed cum hæc animo versaret, neque intelligeret Imperator, somno oppressum ferunt, dormientique Christum visum cum eo ipso signo, quod in cœlo apparuerat, iussisseque vt aliud signum ad eius exemplar construeret, eoque velut præsidio in prœliis vteretur. quæ historia petenda à prædictis Historiographis, & aliis Ecclesiasticis scriptoribus. Qui signo illi militari destinati erant, clarissimatus honore fulgebant. testis constitutio Honori & Theodosii in l. vnica. C. de præpositis labarorum lib. 12. Vbi doctissimus Iac. Cuiacius *laborum* legendum contendit. quod signum hoc *laborum*, non vt vulgo, *labarum* vocandum sit, quanquam ab eo dissentire videantur prędicti scriptores, & Ludouicus Russardus, qui in collatione Codicis Iustiniani viginti & amplius manuscriptis vsus est. Item Onomasticon vetus, in quo *vexillum, laVarum*. Item Prudentius contra Symmachum. Si cui otium est, videat Ambrosii lib. quinti Epistolam 29 ad Theodosium. Iose. Scaligeri notas in Festum, Alciatum, & Pyrrhum Anglebermæum ad dictam rubricam. Turnebum lib. 15. Aduersar. cap. 16. & si potest, litem dirimat. Sed caueat, quisquis erit, decernere antè, quàm senatum numerarit. nisi fortè cum Seneca æstimenda censeat iudicia, non numeranda. De Cantabris non minor etiam dissensio. Tertullianus in Apologetico: *Suppara illa vexillorum, & candelabrorum stolæ crucium sunt.* Emendandum putauit Scaliger peracutè, *candes labarorum.* quanquam in priscis exemplaribus *cantabrorum* legatur. quæ etiam vox apud Minutium Felicem (quem vulgo aut Irenæum aut Pacatum appellare solent, aut falsò octauum Arnobii libris adscribere) in dialogo aduersus gentes: *Signa*, inquit, *ipsa, & cantabra, & vexilla castrorum, quid aliud quàm inauratæ sunt cruces?* Lipsius noster lib. 5. Epistolicarum epist. 9. *labara*, pro *cantabra*, legi posse existimauit, vel vtrobique *contabra* vocanda à contis. Qui de hac re iudicaturus est vnum à me testimonium prius accipiat Imperatorũ Honorii & Theodosii: *Collegiatos*, inquiunt, *& vitutiarios, & nemesiacos, signiferos, cantabrarios, & singularum vrbium corporatos, simili forma præcipimus euocari.* l. 2. C. Theodosiano, de collegiatis.

Præpositi Labarorum clarissimi.

Disceptatio de nomine huius signi.

Laborum quidã vocari volunt.

De Cantabrorũ nomine non minor dissensio.

Inimicorum audaciam frangant.] Vetus editio Col. *innumerorum aud. fran.* sed militibus innumeris, id est qui præter numeros militares sunt, & vltra legitimum numerum, nullus hic locus est.

Innumeri milites qui.

Si ducenda sit serra, item ex abundantibus ducitur.] Cato De re militari: *siue fortè opus sit cuneo, aut globo, aut forcipe, aut turribus,*

aut ſerra, vti adoriare. quod fragmentum ex Verrio Flacco mutuatus Feſtus, in *Serra.* quanquam turres iſtę nonnihil mihi ſuſpectæ ſunt, quas ſuſpicor in locum curruum hîc collocari. nam reliqua belli ſcemata: cuneus, globus, forceps, ſerra, in acie vſurpata, vbi meo iudicio magis conueniunt currus falcati, quàm turres ambulatoriæ, quæ in oppugnationibus admouebantur.

Feſti, ſeu Verrij locus tentatus.

Circa cornua autem de contatis loricatiſque equitibus.] Sex libris VV. legebatur *contra cornua.* ſed illi omnes id probare mihi non potuerunt; indicandum tamen, vt videam, quid iudicaturi ſint alij.

Circumire debet, & à tergo ſemper vrguere] Diſtinctio hæc & orthographia ab optimis Vegetij noſtri manuſcriptis libris. in quibus *vrguere, neglegere,* & alia ſimilia reperi, quemadmodum in Pandectis Florentinis, & optimis quibuſque codicibus ea ſcribuntur.

Vrguere, tinguere & multa alia ſimiliter olim ſcribebantur.

Quia ſiniſtra pars difficilior eſt.] Vide quæ hac de re dicturus ſum libro eodem, ad caput vigeſimum.

Ideo bonos equites ſupernumerarios.] Quinque libri mſs. & tres cuſi, aliam hic lectionem adferunt. quæ eſt, *Hic circa ſe bonos equites ſupernumerarios, & velociſſimos equites habere debet.* & hæc mihi omnino probata. Nam pronomen *hic* refert ducem illum tertium, quem in ſiniſtra exercitus parte auctor noſter poſuit bellicoſum & prouidum. Itidem de ſecundo duce, quem in media acie conſtituit: *Hic,* inquit, *fortiſſimos pedites, & bene armatos de illis ſuperfluis ſecum habere debet.*

Repoſita apud Vegetiū genuina lectio.

De quibus ſiniſtrum cornu ſemper extendat.] Qui Suſianos codices ſcripſit librarius, addidit in vno *extendat, vel emendet.* Ceterùm an hoc ex emendato exemplo, an ſuo cerebro nobis prompſerit, facilè docti viri iudicabunt.

Clamor autem, quem barritum vocant.] Ammianus lib. 26. *ſignorum apicibus, aquiliſque ſubmiſſis deſciuêre libentes ad eum, & pro terrifico fremitu, quem Barbari dicunt barritum, nuncupatum Imperatorem, ſtipatúmque, conſentientes in vnum, reduxerunt ad caſtra.* Idem lib. 16. *excipiunt eos iam geſtientes barritum ciêre vel maximum. qui clamor ipſo feruore certaminum à tenui ſuſurro exoriens, paulatimq́; adoleſcens, ritu extollitur fluctuum cautibus illiſorum.* idem teſtatum reliquit ipſe Ammianus lib. 31. *Romani quidem voce vndique Martia concinentes, à minore ſolita ad maiorem protolli, quam gentilitate appellant barritum.* Hac in re ſignificanda abit, neſcio quò, Pompeius Feſtus: *Barbaricum,* inquit, *appellatur clamor exercitus, videlicet quòd eo genere Barbari vtantur.* Quem locum expendendum relinquo his, quibus plus otii eſt. ego à nomine huius clamoris, & modo ſuſtollendi, ad cauſam & illius effectus tranſeo. In vtroque, officio interpretis fungetur Cæſar, inprimis libro tertio belli

Barritus clamor militaris in pugna.

Is clamor paulatim vehemētior fiebat.

Suſpectus mihi Feſtus.

Quæ caussa instituti istius clamoris.

Ex hoc clamore notior virtus militum.

ciuilis: *Neque frustra*, inquit, *antiquitus institutum est, vt signa vndique concinerent, clamoremq; vniuersi tollerent, quibus rebus & hostes terreri, & suos incitari existimarunt*. iterum lib. 8. belli Gallici: *Magnus vtrimque clamor oriebatur, ita vt quisque poterat maximè insignis, quo notior testatiórque eius esset virtus.* Solent etiam clamore, & à tergo hostium, vel in diuersa parte oppidi vel castrorum sublato, varia & insignia strategemata edi. Cæsar libro septimo belli Gallici: *Multum ad terrendos nostros valuit clamor, qui post tergum pugnantibus exstitit, quod suum periculum in aliena virtute vident consistere, omnia enim plerumq;, quæ absunt, vehementius hominum mentes perturbant.* Exemplum elegans apud Sallustium de castro à Ligure occupato. item alia apud Frontinú multa lib. 3. Strateg. cap. 9. consulendus quoque Leo Imperator De bellico apparatu cap. 12. numero 70. & capite eodem, numero 106.

Clamore à tergo sublato egregia eduntur strategemata.

Quando clamor ille attollēdus. Etiam lixæ & calones clamare iussi, quò maior videretur exercitus.

Priùs non debet attolli, quàm acies vtraque se iunxerit.] In codice H. *quàm acies vtræq; inuaserint.* in M. *quàm acies vtraque se iunxerint.* sed ne paucitas militum clamore detegeretur, fuêre qui lixas, calones, & omnis generis sequelas conclamare simul iusserunt. Fronti. lib. 2. cap. 4. numero 8.

Cósultissimum est aduersarium inuadere dum aciem ordinat.

Quia tu instructus paratusque ordinantem & trepidum aduersarium præoccupas.] In duobus mss. legebam, *si tu instructus.* quod sententia adæquè admittet, vt alterum illud vulgatum. Vicissim pro *ordinantem*, duo mss. *inordinatum* scribebant. quæ differentia quoque non magni facienda. De re ipsa exemplum suppeditabo ex Liuio: *Romanæ legiones ab L. Aemilio* COS. *adductæ, cominus cum Hetruscis dimicant acie, quanquam vix dirigendi aciem spatium Veientibus fuit. adeò inter primam trepidationem, dum post signa ordines introeunt, subsidiaq; locant, inuecta subitò ab latere Romana equitum ala, non pugnæ modò incipiendæ, sed consistendi ademit locum.* lib. 2.

AD CAPVT XIX.

EXceptis superuentibus, vel incursionibus repentinis ex occasione, quam nunquam dux exercitatus amittit.] In membranis H. & M. & veteri Teutonica Vegetij editione desiderantur omnia illa quæ posui. In duobus mss. Susij adnectuntur capiti proximè præcedenti, & incipit hoc caput à verbis: *Nam in itineribus*. atq. eo modo, *nam*, poterit interpretari, *sed*.

Exspargēdi verbum Vegetio redditum.

In campis sparsis, atq. securis.] Iam antè monui hîc legendum, *in campis exsparsis*. quod iubent veteres codices M. H. & alter Susij.

Mansiones, quid fuerint. hinc Gallica vox *maisons*.

In mansione dormientibus.] Mansiones dicuntur diuersoria, in quæ se recipiunt milites expeditionis tempore. De his alibi Lampridius: *Milites expeditionis tempore sic disposuit, vt in mansionibus annonas acciperent,*

perent, nec portarent cibaria decem & septem, vt solent, dierum; nisi in barbarico. Plinius lib.6. cap.23. *A Copto*, inquit, *camelis itur, aquationum ratione mansionibus dispositis*. De iisdem Arcadius Iurisconsultus: *Curatores ad extruenda vel reficienda ædificia publica, siue palatia, siue naualia, vel mansiones destinantur*. l. numerū. ff. de muneribus & honoribus. Mansiones autem à prouincialibus instrui solitas discimus ex l. nemo. C. de annonis. Has mãsiones vocauere posteriores *mansus* quarta inflexione, vt suprà *prægnatus*, pro *prægnatio*, & multa alia declinata ostendimus. Origo nominis à manendo, quòd milites ibi manerent, vnde & manentes in historiis Helmodij milites dicti, vt alibi notat Iacobus Cuiacius. Eadem ratione & sedes militum, quòd ibi sederent: statiua, quod ibi starent, vt alibi monui.

Mansionibus extruendis, reficiendis certi olim curatores. Mansiones à prouincialibus instructæ. Mansiones, à manendo.

Quos vocant grumos.] Codex H. & duo Susij disertè scriptū habent, *drungos*. S. *druncos*. quod pro eodem est, C. in G. mutato.

Drungi Vegetio iterū restituti.

Vnum remedium est, vt alā cornuq. replices & rotundes.] Duobus libris mss. & M. probabatur, *repleas & retundes*. quod nō puto probaturos acutos lectores. Ælianus: *Duplicata declinatio partē versus eandem, ora militis in hostilem à tergo conatum transfert. quæ res immutatio dicitur, & vel in hastam, vel in scutum fieri solita est. in hastam, id est dextrorsum; in scutum, hoc est sinistrorsum.*

Declinatio sec immutatio in hastā, dextrorsum fiebat: in scutū, sinistrorsum.

Cuneus dicitur multitudo peditum, quę iuncta cum acie primo angustior.] In exemplari M. cui alter Susij, & hîc, & aliis infinitis locis consentit, vt ex hoc alterū expressum suspicari possis, legitur, *quæ iuncta acie primùm angustior*. Et vera illa scriptura videri possit, ni obstaret quod paulo pòst subditur, *Globus autem dicitur multitudo, qui à sua acie separatus*. Vt cuneus itidem nodus in acie, teste Isidoro lib.9. cap.3. *Nodus*, inquit, *propriè est densa peditum multitudo, sicut turma equitum. Dictus autem nodus pro difficultate, quòd vix possit resolui. Cuneus est collecta in vnum militum multitudo, vnde propter quòd in vnum coit, & ipsa coitio in vnū, cuneus nominatus est, quasi councus. eò quòd in vnum omnes coguntur.*

Defensa vulgatę editionis scriptura.

Quid nodus.

Quid cuneus.

Et aduersariorū ordines rūpit.] Sic apud Cæsarem: *à frumentatione redeuntes milites, ab hostibus castris exclusi, cuneo facto, & duce C. Trebonio equite Romano, cohortati inter se, per medios hostes perrumpunt incolumesq; ad vnum in castra perueniunt omnes*. lib.6. belli Gallici.

Cuneo facto per medios hostes perrūpitur.

Quam rem milites nominant caput porcinū.] Iterum præstò est, qui in hoc auctore interpretādo sæpe adfuit Ammianus Marcellinus. is lib.17. hoc modo scribit: *Cuius furoris amentiam exercitus ita ferre non potuit, eosq; Imperatori, vt dictum est, acriter imminentes, desinente in angustum fronte, quem habitum Caput porcinum simplicitas militaris appellat, impetu disiecit ardenti.*

Cuneus vocabulo castrensi appellatur Caput porcinum.

Nam ex lectissimis militibus confertis in V litteram ordo componitur.] Membranæ H. metuo vt rem explicent, dum legunt,

 militi-

militibus in vnum confertis ordo componitur. deest τὸ *confertis* in duobus libris Susij M. & in S. Consultissimum autem videtur in constituendo hoc loco exemplar M. & alterum Susii sequi. in quibus legitur, *nam ex lectissimis militibus in similitudinem V. litteræ ordo componitur.* Sed ne occlames meam mihi sponsam placere, audi ipsum Vegetium? Cui maxima fiat iniuria, nisi in emendandis scriptis suis, ipse quoque suffragium ferre possit. Hic capite sequenti: *ad similitudinem A, litteræ aciem componit.* Iterum, *ad similitudinem I, litteræ aciem tanquam veru porrigit.* eodem cap. seq.

Purgatus à nœ-do Vegetius.

Nascitur tumultus atque confusio,& imparatis conturbatisque facilius hostis incumbit.] Lectiones veterum librorum, non quia elegans aliquid inde elici queat, sed quia admodum variantes sunt, adscribendas duxi: M. *nascitur tumultus atque imparatis*: H. *nascitur tu. atque confusio. & quos imparatos, conturbatosq; inuenerit facilius hostis incumbit.* In tribus Susii iterum longè aliter: *nascitur tu. atque confusio, quia in imparatos conturbatosq; facilius hostis inrumpit.*

AD CAPVT XX.

VNa depugnatio est fronte longa, quadrato exercitu.] Eam scripturam immutant tres Susii. itidem H. & S. in quibus legi, *fronte longa, quadro exercitu.* Sed hoc, inquies, parui momenti est, ceterùm si non aliud, hoc saltim monstrabo, Vegetium ex Catone eum locum descripsisse. est autem apud Nonium Marcellum in *Frõtem.* Cato De re militari: *Vna repugnatio est fronte longo, quadro exercitu.* Quibus verbis Grammaticus iste, vt & aliorum ibidem laudatis, probat frontẽ masculino genere veteres dixisse. Pari phrasi idem Cato in libris Origi. de acie loquens dicebat *æquo fronte*. Animaduertis credo, humane Lector, vt hæc, similiter alia Flauium nostrum, cùm ex iis, tum ex aliorum libris descripta in suam epitomen congessisse.

Locus Vegetii ex Catone descriptus.

Festus idem tradit in *Frõtem.* & in *Corius.*

Et cùm in eius parte, vel in medio sinus, aut curuatura fit, in eo loco acies frequenter inrumpitur.] Membranarum trium H. & Susii auctoritatem secutus, ita eum locum edendum curaui. ineptè antea legebatur, *Et hiat aliquando in medio sinus, aut curuatura fit.* Id enim ad mentem Vegetii exprimendam non sufficiens, nec satis idoneum. quem ego id voluisse arbitror, cauendum duci, ne non modò in medio, sed ne in cornibus quidem, aut vlla exercitus parte sinus relinqueretur, aut curuatura. considerandum quoque eam hic depugnationem describi, quæ sit fronte longa, quadro exercitu. Vegetius libro primo cap. 26. *vt primo simplex, extensa sit acies, ne quos sinus, ne quas habeat curuaturas.*

Ratio mutati & restituti Vegetiani loci.

In acie ordinãda cautè prouidendum, necubi sinum habeat, aut curuaturã.

Detru-

Detrudendo, atque supercurrendo ad hostium terga peruenias.] In mss. aliquot legebatur, *detrahendo*. sed id mihi non satis placuit. Illud sæpe industria ducum effectum est, vt quos alia ratione turbare aut loco mouere non potuerunt aduersarios, his iniecto metu, & post terga eorum ostensis copiis, signisque etiam calonum inlatis in fugam coëgerint. cuius rei apud Frontinum non pauca. Strateg. lib. 2. cap. 4. quanquam milites reperti, qui etiam hac arte non potuerint induci, vt remp. destituerent. Cæsar septimo belli Gallici: *Cum septimæ legionis tribunis esset nunciatum, quæ in sinistro cornu gererentur, post tergum hostium signa legionum ostenderunt, signáque intulerunt. ne eo quidem tempore quisquam loco cessit, sed circumuenti omnes interfectiq; sunt.*

Signis post terga illatis sæpe hostes fugati.

Reperti tamen quod etiam eo casu mori, quàm fugere maluerint.

Quòd si semel aduersarios exinde pellere cœperis.] M. *aduersarios inde pellere*. vnde facilè feceris, *aduersarios inde expellere cœperis*. quanquam in edita lectione ego nihil mutem.

Ad similitudinem autem A, litteræ, aut libellæ fabrilis.] *τὸ autem* in codice M. nullum est. membranæ H. nonnihil hic interpolatæ. in vno autem Susiano disertim scribebatur, *ad similitudinem autem anantræ, aut libellæ fabrilis.* quod in medio positum relinquo in aliud tempus. De libella Plinius: *Structuras*, inquit, *ædificiorum ad normam & libellam fieri, & ad perpendiculum respondere oportet.*

Libella fabrilis.

Nam quasi mancus impetus est eorum.] Vegetius hoc libro cap. 18. *quia sinistra pars difficilior est, & velut manca in acie consistit.* In sinistro cornu pugnantes quasi mancos esse, & ad vulnera infligenda minus idoneos, physicam rationem habet. Parti enim dextræ habilior semper adscribitur motus, læuæ firmitas maior. vnde altera gesticulationibus promptior est, altera oneri ferendo accommodatior. Solinus Polyhistor. cap. quinto. Magna profectò M. Sergii gloria, celebre & immortale nomen, qui dextra in prœlio amissa, ferream sibi manum fecit, & cùm neutra penè idonea ad prœliandum valeret; vna die quater pugnauit, & vicit sinistra, duobus equis eo insidente confossis. testibus Solino cap. 6. Plinio lib. 7. cap. 28. Idem quoque scriptor libro septimo cap. 17. vires quibusdã dextra parte maiores esse indicat, quibusdam æquas vtraque, aliquibus læua manu præcipuas, nec id vnquam in feminis. Hippocrates Aphoris. *ambidextra*, inquit, *femina non fit.*

Sinistra aciei pars, quasi mãca consistit.

Dextræ parti motus habilior. Læua manus oneri ferendo accõmodatior.

M. Sergius ferrea manu pugnauit.

Ambidextra fœmina non fit.

Si aduersarius infirmius dextrum cornu habuerit.] In mẽbranis H. & quod magis mirere, in cuso codice collegii trium Coronarum inueni, *Si aduersarius infirmiorem dextrum cornu habuerit, & tu longè fortiorem sinistrum.* In M. *Si aduersarius dextrum cornu infirmiorem.* Scribere debebant librarii, *dextrum cornum infirmiorem habuerit.* Sed offendebantur illi boni viri insolentia vocis: tum potuit m, litera omissa esse in membranis, proter affinitatem syllabæ proximæ sequentis in voce infirmiorem: gelus pro gelu antiquos dixisse liquet multis locis apud

Emendatus Vegetius.

Gelus, pro gelu.

 Lucre-

Sic cornus, tonitrus. Contrà artu, pro, artus.

Lucretium, & notarunt Grammatici, vt suprà monui. Itidem cornus, tonitrus, pro cornu, tonitru, & contrà artu, pro artus, antiqui declinarunt. testis Priscianus libro sexto. Lucretius lib. 2. *Praterea lumen per cornum transit.* Curtius lib. 4. *Hæc dexteri cornus facies erat; in læuo Craterus equites habebat.*

Cum ordinaueris aciem ante quadringentos, vel quingentos passus.] Mēbranæ H. malebāt *quadraginta, vel quinquaginta passus.*

Sperare, pro timere.

Non sperante eo.] Tropus est, acyrologiam scholæ vocant. quo exemplo promittere, minari; sperare, valet timere.

Deuitare, Enasci, Exædificare.

Quia mediam aciem suam, qui sic dimicat, nudare cōpellitur.] In aliquibus *denudare compellitur.* Sic alibi ex VV. *deuitare*, pro *vitare* restitui. Sic apud Arnobium *mala dicuntur voluntate alterius enasci. Minerua ex capite Iouis enata.* Item, *aras exædificare dijs*, apud eundem Arnobium.

Considerandus Vegetij locus.

Quod leuē armaturam, & sagittarios ante mediam aciem ponit.] Pro *mediam*, Codices, quotquot videre mihi cōtigit, substituunt *primam.* Simile mendum cap. vltimo huius libri: *Qui leuem armaturam optimam regit, vtramq; alā hostis inuadat, ferentarijs ante mediam aciem cōstitutis, qui est quintus modus.* Nam & isthic τὸ *mediam* veteres libri mei ad vnum omnes abijciunt, nec aliud quid in locum reponunt. Aciem verò Isidorus dictam ait, quod ferro armata sit, & acumine gladiorum. hæc alas habet, & cornua, frōtem, globos, nodos, cuneos, serras, forfices. quæ omnia & formas, & nomina ab ipsis rebus, de quibus trāslata sunt imitantur. De nodo & cuneo paullo antè diximus. *Alas*, Cincius apud Agellium definit, *equitum ordines, quòd circum legiones dextra sinistraq;, tanquam alæ in auium corporibus, locabantur.* Meminit quoque Vegetius lib. 2. cap. primo: *Cornua dicta extremitas exercitus, quòd intorta sit.* vt scribit Isidorus libro 9. cap. 3.

Acies vnde dicta.

Scæmata aciei vnde nomen sumpserint.

Quid alæ exercitus.

Quid cornua.

Reducta in possessionem Vegetij lectio.

Longissimè à dexrra parte aduersariorū remoue.] Quattuor codices Susiani & M. S & H. scribunt, *longissimè ab acie aduersariorum remoue.* quod generalius est. indicat enim prçterquam à dextra aduersariorum, etiam à media eorundem acie copias nostras in sexta depugnatione remouendas. Et quod subnectitur: *Nam si partem sinistram*, pro eo VV. partim, *Nam cum sinistram*; alii, *quia cum sinistram.*

Quo genere in itineribus sæpe confligitur.] Hæc verba pro inscriptione seu titulo sunt noui capitis in M. H. & omnibus Susii.

Ratio, quare Vegetium duobus verbis auxerim.

Hoc est, si montē, aut mare, aut flumē, aut lacū.] Verba duo, *hoc est*, in contextū recepi iubentibus libris. Ad rem ipsam quod attinet, suadeo adeundum Frontinum lib. 2. Strateg. cap. 2.

Sed in illa ala, quæ munitionē non habet, omnes equites & ferētarios ponas.] Abiiciebāt hinc aliquot exemplari, VV. τὸ *ala*, & sic videbitur respexisse Vegetius ad id quod præmiserat, *aut paludes*,

aut

aut abrupta in vna parte habeas. Præcipit auctor noster ad eam alam, seu exercitus partem, quæ mari, flumine, lacu, monte, aut oppido munita nõ est, equitatum omnem & ferentarios adhiberi: quò expeditior sit prœliandi facultas. Cæsar tertio belli ciuilis: *Dextrum cornu eius riuus quidam impeditis ripis muniebat, quam ad causam cunctum equitatum, sagittarios, funditoresq; omnes in sinistro cornu obiecerat.*

Illi aciei parti, quæ flumine, ciuitate munita nõ est, equitatũ & ferentarios omnes adhibere oportet.

AD CAPVT XXI.

EX desperatione crescit audacia.] De emittendis hostibus & non nimis arctè concludendis, ne ex desperatione pugnandi audaciam ferociamque sumant, insignia strategemata collegit Frontinus lib. 2. cap. 6. Quintus Curtius: *Ancipiti*, inquit, *malo oppressi memorabile tamen prœlium edunt, vt opinor, ignauiam quoque necessitas acuit, & sæpe desperatio spei causa est.* lib. 4.

Desperatio, militum virtutem sæpe excitauit.

Multi more pecudum trucidantur.] Etsi destituant hîc VV. libri, audeo tamen adserere scripsisse Vegetium *inulti.* quod verbum & suprà apud hunc scriptorem in possessionem misi, in quo rectè & ordine me facere indicat, quod paullo ante præmittitur, *libẽter cupit commori, qui sine dubio scit se moriturum.* is me hercules virorum fortium conatus semper fuit, vt cùm moriendum sibi viderent, inulti ne caderent, pecudumque more se paterentur trucidari. videnda oratio T. Sempronii Gracchi, quam ille inductus in insidias, ad milites suos in eum finem habuit, apud Liuium lib. 34.

Coniectura in Vegetium.

Fortes, dũ moriendum sibi vident, operam dant ne occumbant inulti.

Nec insequentium vllum periculum.] Contrariũ experientia docuit, sæpe enim ipsi victores, quòd nimis feruidi essent in persequẽdis hostibus, quam nacti erant, hostibus reddidere victoriam. cuius rei exempla antè à me proposita fuerunt, inter cetera prȩcepta Imperatoria. peritissimus artis bellicæ rex Epirotarũ Pyrrhus memoriæ prodidit, non esse pertinaciter instandũ hosti fugienti, non solùm ne fortius ex necessitate resistat; sed vt postea quoque facilius acie cedat, ratus non vsque ad perniciem fugientibus instaturos victores. Fronti. lib. 2. cap. 6. Item Vegetius cap. 22. hoc libro. Nihil enim periculosius existimatur, quàm si inconsultè insequentes, ab his, qui in subsessa fuerint; vel qui ante se parauerint, obseruentur. Videndus quoque Vegetius hoc lib. cap. 25.

Hosti fugienti non nimis pertinaciter instandum.

Inconsultè insequi periculosissimum est.

Arma conuerterint in fugam.] Verba illa, *in fugã*, in octo libris meis nõ videas. Sallustius Catil: *In fuga*, inquit, *salutem sperare, cũ arma quis corpus tegitur, ab hostibus auerteris, ea verò dementia est. semper in prœlijs ijs maximum est periculum, qui maximè timent, audacia pro muro habetur.*

Maximè timidis in prœlio, maximum semper imminet periculum.

Primùm vt tui nesciant ideo te recedere.] Rectè, quisquis est, monuit: *Exercitus incommoda tanquam vulnera corporis tegenda esse.* in quam sententiam insignia strategemata apud Frontinum libro secundo

Incommoda exercitus, vt vulnera tegenda.

cap.

Etiam in confusione prœlij interest, vt militibus de ducis voluntate constet.

cap.7. Interest quoque non parum, vt etiam tui milites in ipsa prœlij confusione, certiores fiant de ducis consilio, vno exemplo Hannibalis id facilè declarabitur, sumpto ex Appiano De bellis Punicis: *Hannibal viso in quodam colle Hispanorum Gallorúmque globo equum illò adegit, vt & hos adduceret.* (factum autem id prœlii restaurãdi gratia:) *reliqui caussam abitus non intelligentes, & rati eum fugere, vltrò contentionem remiserunt, turbatisq; ordinibus fugerunt, non quà Hannibal, sed quà cuiq; visum est.*

Sæpè dum in procinctu alij sunt, alij aliò abducuntur.

Propterea plerique ante pedites equites posuerunt.] Non absimile Cæsaris strategema, qui relictis in opere duabus cohortibus, quæ speciem munitionis præberent, diuerso itinere, quàm potuit occultissimè reliquas cohortes numero XXXIII. aliò abduxit. libro tertio belli ciuilis.

Vt discurrentes aduersarios videre non sinerent, quando pedites abscedebant.] Tres apud me libri M.S. & H. qui malunt, *quemadmodum pedites abscedebant.*

Genuina Vegetio scriptura reposita. Particulatim.

Itẽ articulatim incipientes à primis.] Malo ex codicibus M.S. H. *particulatim*, quod mihi pro genuino est. Ammian. lib.23. *Cutes viuis hominibus detrahunt particulatim, vel solidas.* item lib.31. *Vbi particulatim, pérque facta magis multitudo minui deberet.* Frustra extraneos adhibemus cum domi sint, quibus hoc confirmare possumus. Vegetius hoc libro cap.11. *ne dum per angusta portarum particulatim procedit exercitus, à collectis, & præparatis debilitetur inimicis.*

Adempta iterũ magna macula Vegetio.

Defendere, pro arcere Latinissimè dicitur. Vsus ita Cicero, Cæsar, alij. Pari phrasi cataphracti equites Defensores supra nũcupati.

Et si hostes insequi voluissent, à leui armatura, quæ ante occupauerat locum, additis equitibus, fundebantur.] Tam facilè, mi homo, non funduntur hostes, quàm tu putasti, quisquis id verbi auctori nostro supposuisti. Alio hic verbo opus, quod ex M. exemplari, cui & alter Susianus accedit, repono, *additis equitibus defendebantur.* debebit ni fallor mihi Vegetius ob verbum tam significans tam proprium sibi redditum. Non enim hic funduntur statim hostes insequentes, sed *defenduntur*, hoc est *prohibentur, arcentur*, ne ad collem ascendant. ea phrasi Q. Claudius Quadrigarius dixit, *A primis hostes defendebant facillimè.* item Cicero: *Si quis non defendit iniuriam, neq. propulsat à suis, cùm potest, iniustè facit.* 3. officiorum: iterùm Vegetius libro quarto cap.10. *aqua defendatur ab hostibus.* defendere & offendere inter sese aduersa sunt, quorum alterum significat ἐμποδὼν ἔχειν: alterum ἐκποδὼν ποιεῖσθαι. Agellio teste libro nono Noctium Atticarum, cap. primo.

Meritò scriptura Veg. vulgaris reiecta.

Nihil enim periculosius existimant, quàm si inconsultè insequentes, &c.] Ita eum locum primus edendum curaui. exempla VV. quinque secutus. Vulgaris lectio ita habebat: *Nihil enim periculosius existimatur, quàm si inconsultè insequentibus, ab his, qui in subsessa fuerint, vel antè se parauerint, obuietur.* Obseruare possunt, & qui ante se pa-

ſe pararunt,& qui in ſubſeſſa ſunt, ſed vtrique non tam rectè poſſunt dici, obuiare.

Ac nihil tale ſuſpicantibus superuentus adſolét fieri.] Hoc illud eſt, quod Spartanorum rex ſuos milites monuit. non exſpectandum donec ad circumuenirentur ab hoſte, ſed dum nox occaſionem daret, ſecuris & lætis ſuperueniendum. quod ex Hiſtoriis Trogi Iuſtinus propoſuit lib. 2.

Superueniendū lætis & ſecuris.

Tamen ad defenſionem ſuam poteſt accuſare fortunam.] Rectè quidem hoc ſi publica pugna victus eſt. nam teſte Cæſare lib. 6. belli Gallici: *Multum cùm in omnibus rebus, tum in re militari poteſt fortuna.* Id Epheſius quoque Heraclitus adfirmauit, addens, ab inertibus & ignauis, euentus variante fortuna, ſuperatos aliquoties viros fuiſſe præſtantes, quod & Ammianus Marcellinus notauit lib. 21. Iſocrates Archidamo, & Plutarchus in Apophthegmatibus. Flauius noſter, rem militarem ſola virtute, vel certè felicitate putauit contineri lib. 3. Prologo. Idemque lib 3. cap. vlti. *In prœliis*, inquit, *amplius ſolet fortuna poteſtatis habere, quàm virtus.* Eadem de re Cicero in ea, quam pro M. Marcello habuit: *Bellicas laudes ſolent quidam extenuare verbis, eáſque detrahere ducibus, communicare cum militibus, ne propriæ ſint imperatorum. Et certè in armis, militum virtus, locorum oportunitas, auxilia ſociorum, claſſes, commeatus multum adiuuant: maximam verò partem, quaſi ſuo iure fortuna ſibi vendicat, & quidquid eſt proſperè geſtum, id pènè omne ducit eſſe ſuum.*

Fortuna in re militari plurimum poteſt.

Ignaui quandoque præſtantiſſimos ſuperarunt.

Laus bellica partim ducibus detrahitur, & cum militibus communicatur. Maximam eius partem fortuna ſibi vendicat.

Qui verò ſuperuentus, ſubſeſſas, inſidias paſſus eſt, culpâ ſuam non poteſt excuſare.] Cenſui τὸ *inſidias* gloſſema eſſe alterius verbi *ſubſeſſas*, olim non ita cogniti. vt enim ſuperuentus vi infertur, ita ſubſeſſæ, fraudulenter, inſidiosè collocabantur.

Abſterſa iterum macula Vegetio.

Vbi ad agmen hoſtium peruenerunt equites.] Agmen propriè dicitur cùm exercitus iter facit, ab agendo, id eſt eundo, vocatum: vt auctor eſt Iſidorus lib. 9. cap. 3.

Agmen quid ſit.

Tentant leuiter, atque diſcedunt.] Apud Appianum De bello Hiſpanienſi, Viriatus inſidias in ſaltu quodam poſuerat, qui vbi adeſſe Vectilium ſenſit, ſimulauit fugam: vbi verò ille inſidiarum locum præteriiſſet, in eum conuerſus, impetum fecit, ibi illi, qui in inſidiis erant, prodeuntes, vndique Romanos circumuenire, cædere, aut viuos capere, aut ex præruptis locis deiicere.

Modus collocādæ ſubſeſſæ.

Præciſis arboribus vias claudunt, quas compedes vocant.] Palmaria Franciſci Modij emendatio: *quas concædes vocant.* in M. S. H. & duobus Suſii libris *concides* vocantur. quanquam *concædes* in aliis ſcriptoribus appellantur, & ita hunc Vegetii locum olim à Claudio Puteano homine ingenioſiſſimo reſtitutum, teſtatur Dionyſius Lambinus in ſuis Notis ad Æmylium Probum. Mirare quiſquis hæc legis

Rectè Vegetius à Modio correctus. Concædes.

tam graues bonis scriptoribus plagas superiori sæculo inlatas, etsi reclamantibus membranis & libris adeo impressis. qui apud me duo sunt, & *compedes*, hîc nesciunt. quas tamen in iis Vegetij editionibus videas, quibus Hermolai Barbari, Guilhelmi Budei, & nescio quorum nō præfixa nomina. sed aliorum scriptorum tempus est testimonia audire. Tacitus primo Annalium: *Castra in limite locat; frontem ac tergum vallo; latera concædibus munitus.* Ammianus lib. 16. *Difficiles vias, & suapte natura cliuosas, concædibus clausere solerter, arboribus immensi roboris cæsis.* iterum lib. eodem: *Sed concæde arborum densa vndique semitis clausis.* idem strategema Cæsarem video attingere, tertio belli Gallici extremo: *Cæsar*, inquit, *siluas cædere instituit & ne quis inermibus, imprudentibusq; militibus ab latere impetus fieri posset, omnem eam materiam, quæ erat cæsa, conuersam ad hostes collocabant, & pro vallo ad vtrumque latus extruebat.* Idem libro secundo de Neruiis loquens: *Teneris arboribus incisis atque inflexis, crebrisq; in latitudinem ramis enatis, & rubis sentibusq; interiectis effecerant, vt instar muri hæ sæpes munimenta præberent, quò non modò non intrari, sed ne perspici quidem posset.* itidem Appianus de bellis Illyricis, Iapodes præcisis nemoribus Cæsarē ad se venientē prohibuisse, narrat.

Iapodes arboribus præcisis Cæsarem ad se venientem defenderunt.

Qui verò sequitur aduersis semitis, longè antè destinat expeditos.] Scribo ac distinguo: *Qui verò sequitur, auersis semitis longè antè destinat expeditos.* Varij apud scriptorem hunc vsus verbum *destinare*, hic destinare milites. iterum lib. 4. cap. 18. destinare phalaricas. Alibi ad loca destinata venire dixit. & destinare missilia, plus centies. Sic mors alicui destinata, apud Apuleium lib. 6. & loco aliquem destinare, apud eundem destinare, etiam designare significat, quem petas, interdum etiam prendere & attingere quod petiisti, vt notat in suis Aduersariis Turnebus.

Destinandi verbum varij vsus apud hunc scriptorem.

AD CAPVT XXII.

CAmelos aliquantæ nationes, apud veteres in aciem produxerunt.] Produxit Mithridates contra Lucullum, Antiochus contra Scipionem, vt auctor est Plutarchus in Lucullo: *Cræsus præualido equitatui camelorum gregem opposuit, quorum nouitate consternati equi insidentes præcipitauerunt.* testis Frontinus libro secundo cap. quarto. De iisdem Herodianus libro quarto: *His actis Artabanus aderat, equitatum ingentem & sagittariorum multitudinem adducens, præterea cataphractos camelis insidentes, qui prælongis contis prœliarentur.* Camelos autem pro equitatu in prœlia productos, & fœminas in vsum belli castrari solitas, tum de odio aduersus equos naturali adnotauit Plinius libro septimo cap. decimo octauo Solinus cap. 52. Quin & in angariis & cursu publico camelis antiquos cucurrisse Plutarchus Eume-

Camelos qui produxerint in aciem.

Camelis cataphractarij insidebant.

Castrabantur fœminæ in vsum belli.

Camelorū vsus olim & in cursu publico.

Eumene, & Plinius libro sexto cap.23. testantur. Diodorus Siculus ad cursum adsuefactos camelos, plus centũ octoginta septem passuum milia confecisse scribit lib.19.

Vt Vrsiliani in Aphrica, Macetes hodieq. producunt.] Mirum quam hic inter se dissentiant veteres libri S. *& Triciliani intra Aphricam, vel ceteri mane i.es hodieq. producunt.* H. *Vt Trecilliani in Africam vel ceteris Mazetes ho. pro.* imò quot apud me codices, tot diuersæ lectiones. Diu quæsiui qui illi Aphricani populi essent, quos *Tricilianos*, *Trecillianos*, *Circillianos* librarij vocarunt. In codice M. *Vrtilani* dicebantur: in altero Susij *Vrtiliani*. *Vsillam* ciuitatem in Leugitana siue Numidia noua, agnoscit Ptolemæus lib.4. cap.3. eamque *Vsulam* video vocari in Itinerario prouinciarum. Aliud in Numidia oppidum *Vthisia* apud Melam libro primo cap.6. Videant eruditiores an ab altero horum oppidorum nomen prædictis populis imponẽdum sit, tum an verba illa *vel ceteri* in contextum hîc recipienda, quod iubent sex optimæ notæ libri, quanquam aliud sub iis latere addubito.

Quæsitum de nomine populi confusa Aphricani.

Macetes hodieque producunt.] Libri *Mahetes*, vel *Mogetes* vocant. in optimis mss. *Mazetes* reperi. ipsa Macedonia etiam Macetia dicta, & populus nunc Macetæ, nunc Macedones. qua de re videndæ Chilo Bongarsij Notæ in Iustinum.

Macedones etiã Macetæ dicti.

Sed hoc genus animalium arenis & tolerandæ siti aptũ.] In M. *Sed hoc genus animalium tolerandæ siti est aptum.* quod probarem si pluribus probatum esset libris. Plinius autem & Solinus auctores sunt camelos sitim etiam in quatriduum tolerare verùm; cùm occasio bibẽdi data est, impleri & in præteritum & in futurum, obturbata prius cõculcatione aqua, aliter potu non gaudere. Videndi eadem de re Didymi Georgica, & Constantinus De agricultura cap.22. lib.16.

Camelus sitim tolerat in quatriduum.

Aqua obturbata gaudet.

Confusas etiam in puluere vento vias absq errore dirigere memoratur.] Si liceret à tot exemplaribus diuersum sentire, scriberẽ lubẽs, *confusas etiam puluere vias.* quasi τὸ *in* geminatione factũ sit ex m, littera præcedẽti. & *vento* interpretatoris alicuius glossema sit, nisi magis arrideat coniectura Gab. Rolandii, quæ talis est, *Confusas etiam in puluerulento vias.*

Suspectus mihi hic Vegetij locus.

Emendatus de coniectura.

Ceterùm præter nouitatem inefficax bello est.] Inserũt editi olim codices C.S. & tres mss. *præter nouitatem si ab insolitis videatur inefficax bello est.* pro quo in M. *si absolis videatur.* in H. *si hoc vti videatur.* quę magis faciunt vt Fr. Modio adsentiar, qui hæc pro glossemate habenda censuit. vide Gesnerum libro primo De quadrupedibus.

Modio adsentio.

Cataphracti equites propter munimina, quæ gerunt.] Hi milites à Lãpridio, & aliis eius æui scriptoribus *Cataphractarij*, appellati. itidem *velites*, ab his *velitares*; *scutati*, *scutarij*; *hastati*, *hastarij* nominati. De cataphractorũ in exercitu munere Nazarius Panegyricus ita scribit:

Cataphracti, & cataphractarij.

Cataphractorũ munus in acie.

Cataphractos equites, in quibus maximum steterat pugnæ robur. his disciplina pugnandi est, cùm aciem arctauerint, seruent impreßionis tenorem, & immunes vulnerum, quidquid oppositum est, sine hæsitatione perrumpunt. De armatura horum militum, & equorum, quibus insidebant, digna putaui memoria quæ ex diuersis scriptoribus obseruaui. Primò apud Seruium, qui vndecimo Æn. ita scribit: *Cataphracti sunt equites, qui & ipsi muniti ferro sunt, & equos similiter munitos habent.* quo in loco etiam Sallustii verba hæc ex incerto libro subiicit: *Equis paria operimenta erant, quæ lintea, ferreis laminis in modum plumæ adnexuerant.* Disertè id explicant versus Virgilii:

Cataphracti omni specie ferrei. Itidem eorundẽ equi.

> *Spumantémque agitabat equum, quem pellis aënis*
> *In plumam squammis auro conserta tegebat.*

Vtrorumq. armatura loricæ lineæ plumatæ, seu squamatæ laminis.

Itidem Iustinus lib. 41. *Munimentum ipsis equisq; loricæ plumatæ sunt, quæ vtrumque toto corpore tegebant.* Ammianus lib. 24. *hostem vndique laminis ferreis in modum tenuis plumæ contectum.* itidem Curtius lib. 4. & aliis infinitis locis. Hos equites etiam *Clibanarios* appellarunt Persico more: quod addo ne diuersos fuisse in exercitu tyro existimet. Lampridius in Alexandro, de Persis loquens: *Cataphractarios, quos illi Clibanarios vocant, decem millia in bello interemimus.* Addam, ne quid scrupuli hæreat, Ammiani Marcellini testimonium, ex quo non vulgaria de armatura horum militum disci quoque poterunt, is libro decimo sexto: *Incedebant,* inquit, *hinc inde ordo geminus armatorum, clypeatus, atque cristatus, corusco lumine radians, nitidis loricis indutus. sparsiq; cataphracti equites, quos Clibanarios dictitant Persæ, thoracum muniti tegminibus, & limbis ferreis cincti, vt Praxitelis manu polita crederes simulacra, non viros. quos laminarum circuli tenues apti corporibus flexibus ambiebant, per omnia mẽbra deducti, vt quocumque artus neceßitas commouisset, vestitus congrueret, iunctura cohærenter aptata.* Ab eodem porrò scriptore munimen capitis cataphracti discendum est, quod ipsum apud alios scriptores ita ad viuum expressum, non puto à quoquam repertum iri. Sed ipsum Ammianum audiamus potius. is libro 25. initio: *Humanorumq; vultuum simulacra ita capitibus diligenter aptata, vt imbracteatis corporibus solidis, ibi tantùm incidentia tela poßint hærere, qua per cauernas minutas, & orbibus oculorũ adfixas, parcius visitur. vel supremitates nariũ angusti spiritus emittũtur.* Nescio qua auctoritate nixus sit Alexander Neapolitanus, qui lib. 6. Genial. cap. 22. Clibanarios, & Clupellarios eosdem facit, diuersos autem à Cataphractis. in hoc illum errare liquet ex iis, quæ iam ante diximus, & metuo ne similiter & in altero suum nobis commentum, vel somnium potius narret. Clupellariorum Tacitus meminit, sed equites eos fuisse ex illo scriptore doceri non potest.

Clibanarij, iidẽ qui Cataphractarij.

Armatura Clibanariorum, quasi inspicienda, proponitur.

Clibanariorum caßis qualis.

Ab Alexandro Neapolitano dissentio.

Clupellarij.

Propter munimina quæ gerunt.] In libro veteri M. impresso legitur: *propter munimina quæ egerunt.* de quo aliàs à me dictum est.

Muni-

Munimina & munimenta pro munitionibus, locis munitis, vt castris, castellis, quandoque sumpta apud Liuium, & alios: vtrumq. etiam pro armis vsurpatum. Curtius lib.4. *munimento corporis sumpto praecessit ad milites*. Ouidius: *Vrbibus obsessis clausa munimina portae Prosunt.* —— [Munimina. Munimenta.]

Capi facilè est.] Addunt alii libri, & inter illos membranæ: *capi facilè est ab hoste*, sed meo iudicio, id nimis quàm ineptum sit.

Quoniam frequenter obnixi contra dispersos pedites, quàm contra equites.] Diu me locus hic exercuit, & discordia librorum penè facit me, vt cum Modio vsurpem illud antiquum N. L. Edendum curauit Modius: *Quoniam frequenter obnixi*, puto ex membranis H. in quibus erat, *qui frequenter obnixij*. sed *obnoxij* legendum ibidem indicatum est. Equidem in omnibus ceteris, quos vidi scriptos & impressos, *obnoxij* scribebatur. Id primum est. de cetero, codices veteres audiamus. In C. P. *Et laqueis frequenter obnoxij*. eoque accedere videtur S. *aliáque ijs frequenter obnoxij*. Vidi tamen tres membranas, in quibus verbi *laqueis* ne vestigium quidem vllum appareret. Neque id agnoscit M. dum legit: *Et sunt frequenter obnoxij tam contra dispersos pedites, quàm contra equites*. Sed istic *tam* particulam inculcatam esse certissimum est. Habeo nunc quod fugiam, nondum habeo quod sequar. Nescio enim an Latini sermonis ratio patiatur, vt dicamus, obnoxios esse cataphractos contra pedites. Id enim si mihi detur, habebo quomodo locum totum interpreter. Sequar enim codicem M. & *frequenter* mihi erit pro, *magis frequenter*. qua phrasi Ammiani illud dictum est: *Et properantes cito, quàm considerato cursu*. lib.16. Idem: *multis acceptis vulneribus quàm illatis*. lib.20. Tale & Vegetii illud: *Ita vt duplum pondus cratis, haberet, quàm scutum publicum habere consueuit*. libro primo cap. 11. Iterum Ammianus: *Suspicatus parum, quàm oportuerat missum*. libro 28. iterum Ammianus lib.19. *Aurum quippe gratanter prouinciales corporibus dabunt*, hoc est, magis gratanter, lubentius prouinciales aurum conferent, qui tyrocinia in vsum Romanorum cogantur, quàm ipsi nomina militiæ dare volent. De istiusmodi loquendi genere dixi libro primo De Particulis linguæ Latinæ. Quod autem ad laqueos attinet, scio fuisse in ludo gladiatorio exercitium laqueatorum, qui laqueo fugientes insequebantur, & si poterant illaqueare, prosternebant. quod docet Isidorus lib.18. Vbi & simile certandi genus de retiariis proposuit. Tyrii, Macedones vrbem cum turribus oppugnatum venientes, retibus illaqueasse, & ita in terram deiecisse dicuntur. narrat Diodorus lib.17. Et memini ab Olao Magno in Historia populorũ Septemtrionalium, Finnos, seu Finlandos inter Septentrionales numerari, qui laqueis, & retibus in prœlium egrediuntur, quibus captum, vel irretitum siue hominis, siue equi caput, aut aliud membrum, trahendo in casum repentinum torqueant. Sed istiusmodi laqueatores in exercitu Rom.

[Desperatus Vegetij locus.]

[Idem tentatus.]

[Positiuus, pro comparatiuo tã in nominibus, quàm in aduerbijs.]

[Laqueatores in ludis.]

[Laqueatores in exercitu.]

Alij videntur apud Vegetium laquei.

fuisse, non ausim sine auctore primus adfirmare. tum alios laqueos videtur indicare quod sequitur, *dispersos*. id fieri potuit si venientibus cataphractis, aciem aduersarii diducerent, dein quos ludificandos receperant, reductis agminibus includerent. quo strategemate veteres vsos contra hos equites, audies ex Nazarii Panegyrico cap. seq. Iam te mitterem, amice Lector, ni haberem quod putarem magni interesse te scire: scilicet Cataphractis equitibus plus periculi à peditibus, quàm ab equitibus fuisse. Ammianus libro decimo sexto: *Norunt licet prudẽtem ex equo bellatorem cum Clibanario nostro congressum, fræna retinentem & scutum, hasta vna manu vibrata tegminibus ferreis abscondito bellatori nocere non posse: peditem verò inter ipsos discriminum vertices, cùm nihil caueri solet, præter id quod occurrit, humiliter, occultè reptantem, latere forato iumenti incautum rectorem præcipitem agere, leui negotio trucidandum.*

Cataphractis plus imminebat periculi à peditibus.

AD CAPVT XXIV.

Quadrigæ vnde dictæ.

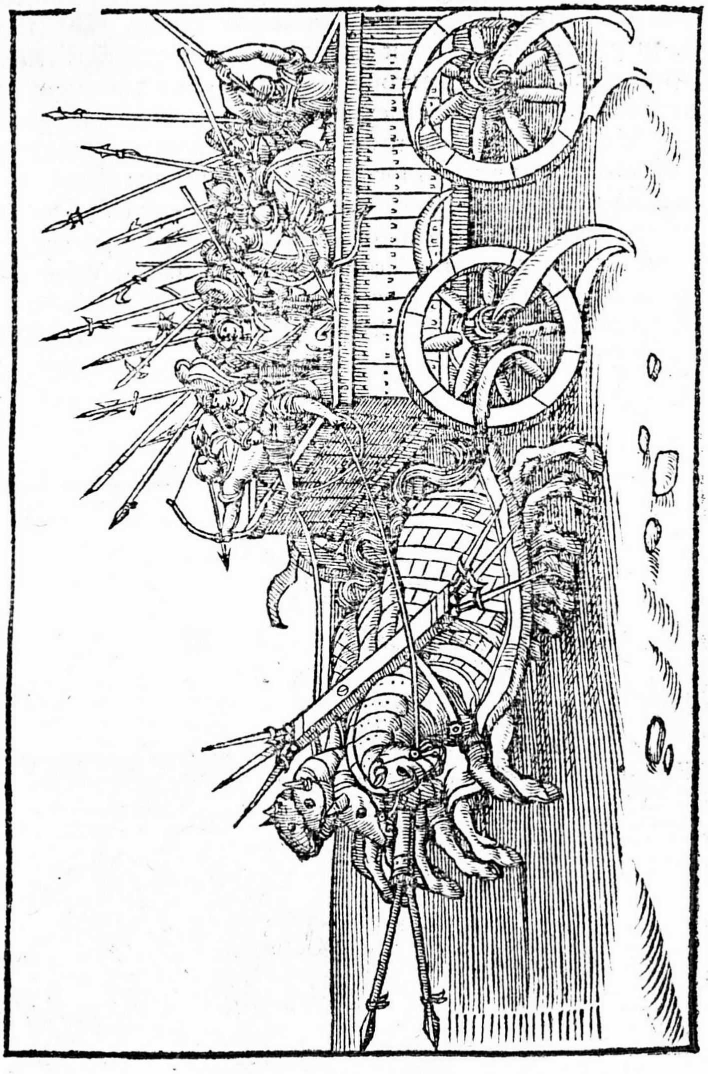
QVadrigas falcatas in bello.] Currus hos falcatos quatuor equorum fuisse ex ipso nomine apertum est. bigas quis primus inuenerit, quis quadrigas, docui libro secundo. ceterùm quis primus in aciem, hos currus falcatos produxerit nondum satis mihi constat. à Parthis frequenter vsurpatos historiæ loquuntur. Impetum & figuram eorundem vnus Q. Curtius facilè indicabit: *Ipse antè se falcatos currus habebat, quos signo dato vniuersos in hostem effudit. ruebant laxatis habenis aurigæ, quò plures nondum satis prouiso impetu protererent. Alios ergo hastæ multum vltra temonem eminentes. alios ab vtroque latere demissæ falces lacerauère*, libro quarto. Iterum libro eodem: *Ducentæ falcatæ quadrigæ, vnicum illarum gentium auxilium, secutæ sunt ex summo temone hastæ præfixæ ferro eminebant. Vtrimque à iugo ternos direxerant gladios, & inter radios rotarum plura spicula eminebant in aduersum. aliæ deinde falces summis rotarum orbibus hærebant, & aliæ in terram demissæ, quidquid obuiam concitatis equis fuisset amputaturæ.* Figuram fieri præcepimus, qualem vides subiectam.

Quadrigis falcatis Persæ ferè vsi.

Earum quadrigarũ descriptio.

Quadri-

Quadrigæ falcatæ Persicæ.

Operæ pretium facturi videbimur, si ex quo figuram horũ curruum didicimus,ab eodem quoq. resistendi rationem hauriamus. Q.Curtius dicto lib.4. *Currus,inquit,qui circa prima signa turbauerãt aciem, in phalangẽ erant inuecti. Macedones confirmatis animis in medium agmen accipiunt,vallo similis acies erat,iunxerãt hastas,& ab vtroq; latere temerè incurrentium ilia suffo-*

Ratio excipiendi quadrigas falcatas.

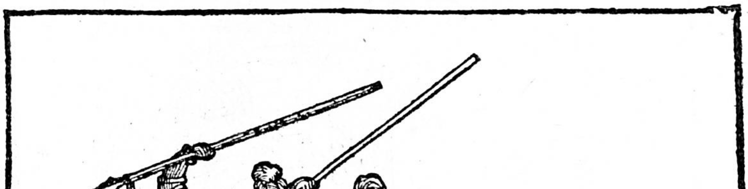
ſuffodiebant, circuire deinde currus, & propugnatores præcipitare cœperunt.

Alia ratio.

Aliam quoque rationem prohibendarum quadrigarum L. Sylla inuenit, qui palos in terram defixit, inter quos milites quadrigis venientibus tuti eſſent. quod tradit Frontinus libro ſecundo cap. tertio. Aliud contra eoſdem remedium Alexander Magnus excogitauit, præcepit enim ſuis, vt ſi falcatos currus cum fremitu Barbari emitterent, ipſi laxatis ordinibus impetum incurrentium exciperent: haud dubius ſine noxa tranſcurſuros, ſi nemo ſe opponeret: ſin autem ſine fremitu immiſiſſent, eos ipſi clamore terrerent, pauidoſque equos telis vtrimque ſuffoderent. Curtius teſtis libro quarto. Viſum eſt & alios currus falcatos proponere, quos tribus figuris infra ſubiectis explicat auctor incertus libelli De rebus bellicis, Notitiæ imperii adiectus.

Alia ratio.

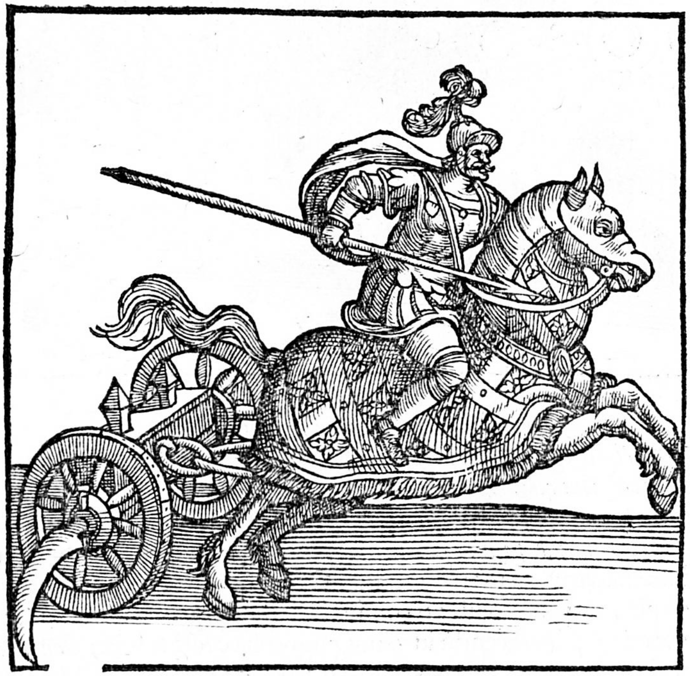
Currus Drepanus.

Huiuſ-

Huiusmodi, (inquit ille auctor) *pugnacis vehiculi genus, quod armis præter morem videtur instructum, reperit Parthicæ pugnæ necesitas. sed hoc singulis bene munitis inuecti equis duo viri, vestitu, & armis, ferro diligenter muniti, citato cursu in pugnam rapiunt. cuius posterior supra currum pars cultris in ordinem extantibus communitur. videlicet ne facilis à tergo cuiquam præbeatur adscensus. Falces verò acutissimæ axibus eiusdem currus aptantur, in lateribus suis ansulas habentes, quibus innexi funes, pro arbitrio duorum equitum laxati quidem explicant, represi autem erigunt falces. qualia verò huiusmodi machinæ funera hostibus immittant, vel quas turbatis ordinibus strages efficiant, dicent melius qui vsu bella cognoscunt.*

Curro-Drepanus singularis.

Curro-Drepanus clypeatus.

Expoſitio curro-Drepani clypeati.

Quid diſtet tertius hic currus à præcedẽtibus.

Machinæ (inquit) *huius admiratio habet nouitatis aliquid. Eſt enim à ſuperioribus curribus quadam parte diſsimilis. hinc enim poſterior vehiculi pars verberibus ſpontaneis ad imitandos equos, & clypeis acuto ferro circumdatis, velut in propugnaculo poſitis communitur.* Non impertinens erit adſcribere quod de eſſedariis memoriæ prodidit Cæſar; qui eo genere pugnæ Britannos plerumq. in prœliis vti conſueſſe, teſtatur quarto de bello Gallico: vbi etiam ad indicandũ id genus pugnæ hæc ferè ſubdit: *Genus hoc eſt ex eſſedis pugnæ. primò per omnes partes perequitant, & tela coniiciunt. atque ipſo terrore equorum & ſtrepitu rotarum ordines plerumque perturbant. & cùm ſe inter equitum turmas inſinuauere, & ex eſſedis deſiliunt, & pedites prœliantur. Aurigæ interim paullum è prœlio excedunt, atque ita ſe collocant, vt ſi illi à multitudine hoſtium premantur, expeditum ad ſuos regreſſum habeant. Ita mobilitatem equitum, ſtabilitatem peditum in prœliis præſtant, ac*

Eſſedariorum qualis fuerit pugna.

Aurigis eorum vbi locus, dum pugnaretur.

tantum

tantum vsu quotidiano, & exercitatione efficiunt, vt in decliui ac præcipiti loco incitatos equos sustinere, & breui moderari ac flectere, & per temonem percurrere, & in iugo insistere, & inde se in currus citißimè recipere consueuerint.

Rex Antiochus & Mithridates habuerunt.] *Methridates* in M. appellatur. scio esse qui *Mithradatem* vocandum putent. sed eorum opinionem nuper diluit suis in Iustinum historiographum Notis, eruditissimus Chilo Bongarsius, quem licet inuisum, amare cœpi.

Antiochus, & Mithridates curribus falcatis vsi.

Vnoque afflicto, aut vulnerato equo decipitur.] Codex H. *vnóque adflictu, aut vulnere à tergo decipitur.*

Tribulos abiecerunt.] Hos Romani non solùm contra quadrigas falcatas, sed etiam contra Camelos sparserunt. testabitur Herodianus libro quarto extremo: *Romani quotiens pedem conferebant, facilè scilicet aduersarios superabant, postea verò quàm ab equitatu, & camelorum multitudine premebantur, fuga simulata tribulos, aliaq; machinamenta ferrea acuminata proijciebant. quæ sub arenis latentia, neque cuiquam conspecta, perniciem equitibus & camelorum insessoribus adferebant. quippe illis calcatis equi, potißimum verò cameli, quoniam huic generi mollißimæ sunt vngulæ; succiduè claudicabant, excussis tergo insessoribus.* Memini in simili strategemate apud Curtium libro quarto, & Valerium Maximum, hos tribulos murices vocatos. Alius quoque in castris tribulorum vsus esse potest: si quando saxosus locus sit, vel qui fodi non possit, vel tempus fodiendi desit, eundem in castris ponendis vsum tribuli aptè collocati adferunt, quem & ipsa fossa præberet. testis Leo Imperator, capite vndecimo, numero vigesimo septimo. Fuere quoque qui ferreos murices sparserunt, quò eruptionem oppidanorum impedirent. auctore Valer. Maximo libro tertio.

Tribuli sparsi contra quadrigas falcatas. Sparsi & contra camelorum inuasionem.

Camelis mollissimæ vngulæ.

Murices ijdem qui tribuli. Tribulorũ vsus in castris ponendis.

Eorundem vsus in prohibenda eruptione.

Quod quomodo abieceris, tribus radijs stat.] In M. *quod abiectis tribus radijs instat.* quam lectionem etiam H. membranæ partim iuuant.

Elephantes in prœlijs.] Scribo cum VV. *elephanti.* Quibusdam in libris *elephantes* dicebantur, sed ego illos non audio. Elephãtus enim secunda inflexione, non elephas, vel elephãs declinandũ probauit Sosipater Charisius. Sed nos ista scholis relinquamus & redeamus ad aciẽ. Auctor est Appianus, Hannibalẽ elephantos LXXX. ante aciem per interualla, terroris causa, constituisse: Scipionẽ verò equitatũ Numidarũ, quòd hi adsueti essent ferre odorẽ & adspectũ bestiarũ, in vtroq. cornu locauisse. De elephãtis in certamine publico adhibitis plenæ Rom. hist. & vidẽdus Plinius lib. 13. cap. 6. Illud certè silẽtio prætereundũ nõ est, sæpè cõmuni partis vtriusq. periculo productos in campũ elephãtos. testis mihi Hirtius De bello Africano, Plutarchus in Pyrrho, Q. Curtius lib. 8. eò quòd hæ bestiæ in suos frequẽter se cõuerterẽt. testis Appianus

Elephantus dicendum.

Elephanti communi vtriusque partis periculo in aciem educti.

In suos frequenter se conuertunt.

De bellis Punicis. Luculentissimum quoq. eiusdē testimoniū laudādū puto, ex libro de bello Hispaniensi: *Vnus*, inquit, *Elephantorum graui percussus saxo de muro caput, furere atque effrenatè ferri cœpit. inq; amicos horrendo clamore furens se coniecit, quemuis obuium trudens ac proterens. similiter & reliqui elephanti illius clamoribus exterriti fecerunt. quod quidem sæpenumero solent, cùm insaniunt, quemuis vt inimicum accipientes. ob quam eorum perfidiam à quibusdā communes hostes appellati.* Tractæ autem hæ belluæ ad bella à Persarū regibus, eò quòd ictibus non cederent, aduersarios mole sua terrerent, cutemque haberent, quæ nulla vi transmitti, nullo ferri acumine penetrari posset. quod apud Cassiodorum traditur libro decimo Variarum cap. 30.

Ob id communes hostes appellati.

Elephanti à quibus in prælium tracti.

Et ob quā causam.

Homines equosque conturbant.] Elephanti non specie solū, sed & odore, stridore cristisq. tam equos, quàm milites terrebant. Ammianus: *Oppositis elephantis, qui tardius gradientes, magnitudine corporum, cristarumq; horrore pauorem iumentis incutiebant*; lib. 25. Operæ precium est audire, quod huic rei remedium Cæsar inuenerit. Is namque Elephantos in Italiā transportari iussit, quò & miles Romanus speciemq. & virtutem bestiæ cognosceret, & cui parti corporis eius telum facilè adigi posset. ornatusque ac loricatus Elephantus cùm esset, quæ pars eius corporis nuda relinqueretur, vt eò tela conijcerentur. Præterea vt iumenta bestiarum odorem, stridorem, speciem consuetudine captarū non reformidarent. Quibus ex rebus largiter erat consecutus, nam & milites bestias manibus pertractabant, earumque tarditatem cognoscebant, equitesq. in eos pila præpilata conijciebant, atque in consuetudinem equos patientia bestiarum adduxerat. auctor est Hirtius De bello Aphricano. Ceterùm multo antè tempore M. Curius Dentatus fugato ex Italia Pyrrho quatuor dicitur in vrbem elephantos adduxisse. Illud certum est Italiam elephantos primum vidisse eius regis bello, & boues Lucas, in Lucanis visos, appellasse. anno vrbis CCCCLXXII. Vidit eosdē Roma in triumpho septem annis ad superiorem numerum additis. iterum plurimos anno LII. victoria L. Metelli Pontificis, in Sicilia de Pœnis captos. auctorem habeo Plinium lib. 8. cap. 2. & cap. 6. Illud maximè hic quærēdum videbatur, quo tempore scilicet has bestias ipsi Romani in bellum primum eduxerint. Id bello Philippico P. Sulpitio Galba C. Aurelio Cotta coss. id est anno vrbis DLIII. factum, ex Liuio didici; is lib. 40. *Ante prima,* (inquit) *signa locatis elephātis, quo auxilio tum primùm Romani, quia captos aliquot bello Punico habebant, vsi sunt.* His bestiis sępe ante aciem, vt primum impetum sustinerent, interdum post exercitus terga ordo datus est. pugnaque incepta iisdem illicò via per ordines patefacta, vt desubito visu suo, & hostes & equos pariter perterrefacerent; Appiano teste De bello Hispaniensi. Interdum ipsis equitum turmis immiscebātur; Hirtius De bello Aphricano. Etiam in munere

Elephanti etiam cristati in pugna.

Cæsar elephantos in Italiam transportari quare curarit.

Quid ex eo cōmodi senserit.

Elephanti in Italia multis annis ante ætatem Cæsaris.

Elephāti Romæ in triumpho.

Elephantis quādo primùm Romani in bello vsi sunt.

Elephantorū locus in acie.

Equis misti.

nere

nere gladiatorio in Circum productas Romæ has bestias, per funes quoque incessisse, aliaque ludicra exercuisse, docet Plinius dicto lib.8. cap.2. cap. 3.cap.6. cap.7. & Dio in Pompeio.

Elephanti quoq. in ludis circensibus.

Primus in Lucania rex Pyrrhus eduxit.] Testis est auctor De viris illustribus, Pyrrhum Epirotarum regem, Læuinum consulẽ apud Heracleam elephantorũ nouitate turbasse. nouum quippe consuli erat, has bestias videre in aciem produci. Testes eadem de re laudare possum Plinium lib.8. cap.6. Iustinum lib.18. Varronem lib.6. De lingua Latina. Florum lib.1. cap.18. Solinum cap.28. Fronti. lib.2. Strateg. cap.4. Cœlium Rhod. lib.13. cap.8. Elephantes autem quinquaginta in vsum biennij à Ptolemæo Macedonum rege, hoc bello mutuo eundem accepisse, eodem quo suprà loco Iustinus scribit. Fuit etiam hic Pyrrhus cautissimus, & in inuentione Strategematum valdè industrius, primusque, quemadmodum ea disciplina per calculos in tabula traderetur, ostẽdit. quòd de eo refert Donatus in Eunuch. Terẽt. act.4. scena 7. imò rei militaris scientiam in hoc viro tantam fuisse proditum est, vt cum Lysimacho, Demetrio, Antigono, potentissimis regibus bella gerens, inuictus semper fuerit. Illyriorum quoque, Siculorum, Romanorumq. & Carthaginensium bellis nunquam inferior, plerumque etiam victor exstiterit, quæ encomia, seu trophæa illi posuit Iustinus, libro vigesimo quinto extremo.

Elephantos primus contra Rom. in acie posuit Pyrrhus.

Pyrrhus militaris disciplinæ peritissimus.

Idem præstantissimus imperator.

Rex Antiochus in Oriente.] Elephantorum hunc opera vti consuesse, testis Liuius lib.46. Et Plinius lib.8. cap. quinto. vbi Antipatri auctoritatẽ secutus, tradit duos Antiocho in bellicis vsibus fuisse, etiam celebres cognominibus, alterum Aiacis, alterum Patrocli. Elephantos antequam Macedones in Asiam transierunt, præter Indos & Aphros, populosque his vicinos nemo prorsus viderat. quod ex Homero probare visus Pausanias lib.1. Atti. Vbi inter Europæ reges Alexandrum, fracta iam Pori & Indorum potentia, elephantos primùm habuisse refert, & post mortem Alexandri tum alios reges, tum Antigonum plurimos. Pyrrhum quoq. in pugna aduersus Demetrium commissa has belluas cepisse.

Elephanti duo Antiochi. Celebres ijdem cognominibus, Aiacis alter, alter Patrocli.

Elephantorum primus vsus apud Indos & Aphros.

Pyrrhus quãdo ceperit elephãtos.

Aduersus quos diuersa excogitata sunt genera armorum.] Inserunt C. M. S. H. & quatuor Susij, *aduersus quos diuersa resistendi excogitata sunt genera armorum*; pro *armorum*, quod tamen in S. nullum est, M. & tres Susij *armatorum* legunt.

Nã & centurio in Lucania.] Mẽbranæ & codex M. reiectis duabus prioribus vocibus, *Turio* scribũt. in duobus Susij *Curio* vocatur. quæ mihi adhuc ignota & Turionis & Curionis virtus. etsi simile scio apud Hirtium narrari. lib. de bello Africano, sed de milite veterano quintæ legionis: *Cum*, inquit, *in sinistro cornu elephantus vulnere ictus, & dolore concitatus, in lixam inermem impetum fecisset, eumq́, sub pede subditũ, deinde*

Militis veterani cum elephanto pugna.

genu innixus pondere suo, proboscide erecta, vibrantiq; stridore maximè premeret atque enecaret: miles hic non potuit pati, quin se armatum bestiæ offerret; quem postquam elephantus ad se telo infesto venire animaduertit, relicto cadauere, militem proboscide circumdat, atque in sublime extollit armatum; qui in eiusmodi periculo, cùm constanter agendum sibi videret, gladio proboscidem, quo erat circumdatus, cædere, quantum viribus poterat, non destitit. quo dolore adductus Elephantus, milite abiecto, maximo cum stridore, cursuq; conuersus, ad reliquas bestias se recepit.

Clibanarijs vnde nomen.

Bini cataphracti equi iungebantur ad currum, quibus insidentes clibanarij.] Nomen habent in veteri Onomastico P. Danielis: *Clibanarij, quasi tunica ferrei.* Glossæ κλίβανος, *clibanus.* hoc genus militum optimè describit Nazarius in Panegyrico Constantini: *Operimento ferri equi, atque homines pariter obserti, clibanarijs in exercitu nomen est, supernè omnibus tectis equorum pectoribus, demissa lorica & crurum tenus pendens, sine impedimento gressus à noxa vulneris vindicabat.*

Sarissa hasta.

Valturij lapsus.

Sarissas, hoc est longissimos contos in elephãtos dirigebãt.] Sarissam hastam prælongam ferro præfixo, eamq. à Cleomene primùm Lacedæmoniis traditam, & vtraque manu torqueri solitam, scribit Alexander lib. 6. cap. 22. At Q. Curtius lib. 9. *Macedo,* ait, *iusta arma sumpserat, æreum clypeum, hastam, quam Sarissam vocant, læua tenens.* Quæ Curtij verba dum Valturius lib. decimo De re mil. cap. 3. malè laudat, in eum errorem incidit, vt diceret Sarissam, æreum clypeum esse, cùm tamen cap. proximo & pluribus, Liuij, Seruij, & ipsius Curtij aliis locis ostendat Sarissam, vt reuera fuit, hastam esse prælongam.

Manus Elephãti.

Proboscis, & promuscis.

Nasuta manus.

Elephantorum virtus in acie.

Ne [manu sua] elephas bellatorem contra se venientem posset apprehendere.] Quæ inclusa vides damnantur in N.S.H. & desiderantur quoque apud Modestum. Manũ Elephanti Vegetius appellauit. & ita Cicero secundo De natura deorũ. Proboscidẽ Plinius & Promuscidẽ vocat. Etiã Aristoteli dicta προβοσκίς. & Cassiodoro in Variis Nasuta manus. De cetero adeò vehementes in prœlio has bestias fuisse accepimus, vt manu sua vel proboscide arma virosq. corripuerint & super se regentibus tradiderint. quod scribit Curtius lib. 8.

Velites contra Elephantos emissi.

Alij, relictis equis, cum bestijs congressi.

Velites antiqui aduersum elephantos ordinauerunt.] Appianus De bellis Punicis, cùm de equitatu Italico id est Auxiliaribus Scipionis loquitur: *Singuli,* inquit, *horũ adiunctũ habebãt velitem armatũ multis telis, quibus arceret belluas.* ibid. paulo pòst: *Scipio equites Italicos ex postrema acie inductos, & leuius armatos iussit ex equis territis desilire, & in Elephãtos huc illuc ruentes, tela conijcere, primusq; ipse descẽdit, & Elephãtũ procurrẽtẽ sauciauit, hoc exẽplo cõfirmatis alijs, & vndiq; iã eos vulnerãtib. retrocedebãt.*

Hi equis prætercurrentibus ad latiores lanceas, vel maiora spicula belluas occidebant.] Modestus & S. legunt, *præcurrentibus:* M. & alter Susij, *prætereuntibus.* sed magis rem exprimit quod vulgatum est.

est. Quòd ad latiores illas lanceas, de his suprà, cũ de velitaribus hastis agerem, me dicere memini, cap. 16. sed dũ in hoc certamen velites missi sunt, latiori ferro hastas gestasse vidētur, vt in magnis corporibus maiora forēt vulnera. Illud insuper Liuius lib. 37. Eutropius lib. 3. & post eos Isidorus lib. 9. prodidit Elephātos retroactos, cùm regi à suis nō possent, fabrili scalpro inter aures adacto necatos fuisse. idq́. Asdrubalem primũ instituisse Liuius scribit. Quinimò & verutis coniectis Romani pedites Elephantos Hannibalis & auertêre, & insecuti auersos sub caudis qua maximè molli cute vulnera accipiunt, fodiebāt. teste Liuio lib. 30. Ignibus etiam ex castris Romanorũ exactos ab eodem Liuio traditur lib. 35. Item secures multi extulerunt, quibus pedes Elephantorum amputarēt. Curtius lib. 8. Imò & gladios habebāt leuiter curuatos, falcibus similes, copidas vocabant, quibus belluarũ manus appetebāt. teste eodē Curtio libro prædicto. Sudibus quoq. in prima acie armati constitui solent ad terrendos prohibendosq́. Elephantos. quod suprà ex Appiano ostendi. Memini & fossas tectas fuisse, & in eas illectas has bestias.

Hastæ latiori ferro velitibus datæ, aduersus Elephantos.

Elephanti si regi nō possent, quo pacto à suis interfecti.

Id Asdrubal primus instituit.

Elephantos sub cauda maxime petebant.

Diuersa aduersus bestias resistendi genera antiquitus excogitata.

Sed crescente audacia postea collecti plures milites.] Eadē de rē Liuius testis luculentissimus: *Ne interpositi quidem Elephāti*, inquit, *Romanum militem deterrebant, adsuetum iam ab Aphricis bellis, & vitare impetum belluæ, & ex transuerso aut pilis incessere, aut, si propius subire posset, gladio neruos incidere* lib. 47.

Tandem ipsi milites cum Elephantis congredi adsueuerunt.

Illos, per quos regebantur Elephanti.] Monui exemplaribus optimis placere, *Indos per quos reg. ele.* id fortè inde profectũ, quòd natas maximè apud Indos & Aphros bestias, ab iis magistris putarint cōmodiùs regi posse. Vtut sit, maximos in India Elephātos, & Aphricanis animorũ robore prestātiores fuisse didici ex Liuii lib. 46. & Plinii lib. 8. c. 10.

Tentatus Vegetij locus.

In India elephanti præstantissimi.

Elephanti cũ ipsis turribus.] Aderant his belluis rectores in acie, qui pro numero bestiarũ, quibus præerāt, varia nomina sortiti. de quib. consulēdus Ælianus. Sed & turres dorsis eorũ superimponebantur, in quibus cum variis telis milites. Hirtius De bello Africano: *Scipio despecta patientia Cæsaris, exercitusq́, eius vniuersis copiјs productis, Elephantisq́, turritis triginta ante aciem instructis, quàm latissimè potuit.* ibidem: *Statim ex itinere ante oppidũ Thapsum constitit, elephantosq́,* LXIIII. *ornatos armatosq́, cum turribus ornamētisq́, capit, captos ante oppidum instructos cōstituit.* Magis ad rem illustrandã Polybius, apud quē lib. 5. *Classicũ canētes, primùm cum elephantis se mutuò inuadunt. pauci ex ÿs, quos Ptolemæus habebat, in aduersos feruntur. ex quibus optimam certè faciebant milites pugnam, iacientes hastas, & se inuicem crebris vulneribus afficientes.* Nunc ad ornatũ illum explicandum de quo paullo antè Hirtius, non alius mihi adhibēdus videtur præter Plutarchũ. Is enim in Eumene notauit elephãtis in præliũ vadentibus pro ornatu iniectas vestes purpureas. Præterea vt Elephātis tractos Pomp. & alios triumphantes, suprà ostēdi; itidē hoc loco dicēdũ erat

Elephantorum rectores.

Elephāti turres cum militibus vehebant.

Ex iisdem turribus decertatũ.

Elephanti veste purpurea in prœlio ornati.

Eodem ipsæ bestiæ ornatu in triumpho.

erat captiuas has bestias cum turribus in triumphum ductas fuisse. Meminit eius Florus libro primo cap. decimo octauo: *Sed nihil libentius populus Romanus adspexit, quàm illas, quas timuerat cum suis turribus belluas. quæ, non sine sensu captiuitatis, submissis ceruicibus, victores equos sequebantur.*

Elephanti turriti figura.

Præterea

Præterea venientibus belluis, quà erupissent aciem spacium milites dabant.] Exigua vnius vocabuli mutatione sanasse videor hoc loco Vegetium. spacium non video cur dandum sit, cùm aliqua parte aciem belluæ iam irruperint. scribo ex M. S. H. & Modesto, *quasi inrupissent aciem.* ea lectio si non satis re ipsa tibi probetur, accipe simile strategema, quod contra cataphractos equites institutum est. Nazarius in Panegyrico Constant. Imp. *Opem*, inquit, *ex ingenio repperisti, tutißimum est eludere quod est difficillimum sustinere diducta acie in reuocabilem impetum hostes effundis. dein quod ludificandos receperas, reductis agminibus includis.*

Mutatione voculæ, sanatus Vegetius.

Ratio excipiendi, seu ludificandi cataphractos.

Carrobalistas aliquanto maiores superpositas curribus.] Carrobalistæ ceteris maiores sunt, & inde nomen sortitas apparet, quod carro circumueherentur.

Sciatur, quæ sint tam immanibus belluis opponenda.] In M. *quæ sit causa immanibus bel. op.* Fortean legendum, *quæ sit cautela immanibus beluis opponenda.* Sed hoc, vt multa alia, in medio relinquo.

AD CAPVT XXV.

ET (quod ipsi dicunt) colligat campum.] Obtinent hæc Vegetij præcepta non tantùm in acie campestri: namque Philippus Macedonum rex in prœlio nauali, quod ad Chium fuit, victoriam sibi vendicabat duabus potissimum rebus. primum quòd Attalum in terram fugere coëgisset, regiaque nauis in potestatem suam peruenisset: deinde, quòd stationem in loco, qui Argennon vocatur, habuisset, inter hostium naufragia. quin & postridie vt victorem maximè se gessit, collectis naufragij reliquiis. petenda Historia ex Polybij libro decimo sexto.

Colligere campum.

Victoriã duces sibi vendicant rebus diuersis. Etiam bello nauali.

Quod si aliquo casu omnis in acie fundatur exercitus, perniciosæ cladis tamen multis fortuna reparationis non defuit.] Plures hic exercitus in acie ponebat M. legebatque, *omnes in acie fundantur exercitus.* quod non puto illi credendum. paullo pòst scribo & interstinguo, *perniciosæ clades: tamen reparationis fortuna multis non defuit.* Etsi H. malit, *reparationibus non defuit.* Rectè auctor noster præmisit, *In simili conditione fortior creditur, quem aduersa non frangunt.* De Vercingetorige, post expugnatum Auaricum, id refert Cæsar libro 7. septimo belli Gallici, ipsum neque animo defecisse, tanto accepto incommodo, neque se in occultum abdidisse neque conspectum multitudinis fugisse. Ideoque vt reliquorum Imperatorum res aduersæ auctoritatem minuerint, sic huius ex contrario dignitatem incommodo accepto in dies auctam. Idem & de ipso Cæsare prædicat in secunda Oratione De rep. ordinanda Sallustius: *In te præter ceteras, vnam artem*

Reposita apud Vegetium genuina scriptura.

Fortissimus ille, quem aduersa non frangunt.

Post pugnam infelicem, duces se in occultum abdere non debent.

Vercingetorigis res aduersa fortuna auctæ.

 egregie

egregiè mirabilem comperi. semper tibi maiorem in aduersis, quàm in secundis rebus animum fuisse.

Locus Vegetij hiulcus.

Et medicina quærenda est.] Nihil hîc variant libri excepto M. & H. hic enim scriptum habet, *hæc medicina quærenda est.* Ille nescio vnde adsuit hic verba aliquanta, quibus tamen nondum vidi quid faciendum sit, *Et medicina quærenda est tunc optima in illo vero.* Considerandum hoc viris doctis: nam codicem illum, qui eam lectionem suggerit, etsi impressum, dubium non est ex membranis ipsis expressum esse. quod non modò emendationibus multis, sed orthographiæ quoq. obseruatione iamdudum mihi persuasit.

Osculana pugna.

Victi interdum recuperant victoriam.

Frequenter iam fusa acies dispersos, ac passim sequentes, reparatis viribus interemit.] Osculana pugna in prouerbiū abiit, quo significatur victos vincere. quia in ea pugna Valerius Læuinus Imperator Romanus à Pyrrho erat victus, & breui eundem regem denuò deuicit. videndus Festus in *Osculana*. Memorabile strategema Q. Fuluii nobilioris ducis Romani, Historiæ proponunt. qui à Caro Segedanorum duce superatus est, ciuium Rom. sex millibus cæsis. verùm cum hostis victoria elatus, nimis confidenter ac temerè persequeretur, equitatus Romanorum, qui ad custodiam impedimentorum erat, in eum irruit, ipsumque Carum fortiter pugnantem occidit, & circa ipsum non minus quàm sex millia militum, nec prœlium aliter, quàm noctis tenebris diremptum est. quæ gesta sunt eo die, quo Romani Vulcanalia celebrant. Appianus auctor De bello Hisp. Discant etiam hinc, quicumque exercitus ducturi sunt, victoria modestè vti, & illud semper præ oculis habeant, quod de Lacedæmoniis historiæ maiorum referunt. Ipsos paullo antè potentes, Græciæ dominos, & murorum vrbis Atheniensis euersores, clade Leutrica accepta, desertos fuisse ab omnibus, ad eosdem Athenienses confugere coactos, & nihilominus beniuolè ab iisdem acceptos. quod narrat Diodorus Siculus.

Vulcanaliorum die à Segedanis recuperata victoria.

Victoria modestè vtendum.

AD CAPVT XXVI.

Alia Vegetio data lectio.

IN omnibus prœlijs expeditionis conditio talis est.] Reperi in S. & H. *In omnibus prœlijs, expeditionibus.* quod puto displicere nemini posse. Censuit rex Gothorum Theodericus animum illius in audaciam pronum esse non posse, qui diuersa sit cura solicitus. *Hinc*, inquit, *meritò expeditionem nominauere maiores, quia mens deuota prœlijs, non debet alijs cogitationibus occupari.* Cassiodorus libro primo Variarum cap. 17.

Expeditio, quare id nomen adepta.

In

In bello, qui plus in angarijs vigilauerit.] Disertè est in impresso codice collegii trium coronarum, & in ms. Hittorpiano *agrariis*. quomodo legendum, alibi iam probaui.

Agrariæ iterum restitutæ Vegetio.

Nulla consilia meliora sunt, quàm illa.] Veram lectionem, si quid iudicio valeo, seruauit ms. Susii: in quo, *nulla consilia meliora sunt, nisi ea, quæ ignorauerit aduersarius antequam facias*. Mutarunt vsitatum & elegans loquendi genus fungi illi, qui nihil non sibi in hoc auctore licitum existimarunt, Ciceroni, Terentio, Plauto, Varroni ipsis Latii, & fori Romani proceribus vsitata phrasis: *Nullus, nisi. omnis, nisi.* pro quo vulgò nos, *nullus, quàm. omnis præter, vel præterquàm.* vt in Particulis meis, quas pueris tantùm, vt crepundia, dare volui, exemplis multis declaraui.

Latinũ loquendi genus Vegetio redditum.

Nullus, nisi: omnis, nisi.

Liber de Particulis, Stevvechij.

Quàm latius militem spargere.] Accedo libris veteribus M.H. & duobus Susianis; quibus placet, *exspargere*.

Exspargere.

Paucos viros fortes natura procreat.] Non agnoscit M. τὸ *fortes*: legit autem sic, *Paucos namque viros natura procreat, bona institutione plures reddit industria.*

Homines natura imbecillos, institutio fortes facit.

Qui frumentum necessariumque commeatum non præparat.] In M. & H. & tribus Susii legitur, *qui frumenta necessariaq. non præparat.*

In vtroque cornu pariter prœlium debet incipere.] In veteribus aliquot, *bellum debet incipere*. atque ita id verbum vtitur hic scriptor locis plus centum. quanquam non ignorem differentiam, quam inter bellum, & prœlium Festus, & alii Grammatici constituunt.

Bellum pro prœlio.

Ferentariis ante mediam aciem constitutis.] Monui iam ante τὸ *mediam*, in omnibus libris scriptis & aliquot impressis abesse.

GODESCALCI STEVVECHII
COMMENTARIVS
AD
Librum quartum
FLAVI VEGETI RENATI
DE RE MILITARI.

In Prologum.

A COMMVNIONE brutorum animalium, vel ferarum, vrbium constitutio prima discreuit.] Ciceronis locus hic laudandus venit ex lib. de Inuentione, ad quem dubio procul noster Flauius digitum intendit, inquit ille: *Fuit quoddam tempus, cùm in agris homines passim bestiarum modo vagabantur, & sibi victu ferino vitam propagabant, nec ratione animi quicquam, sed pleraq; viribus corporis administrabant. quo tempore quidam magnus videlicet vir, & sapiens cognouit, quæ materia esset, & quanta ad maximas res oportunitas in animis inesset hominum: si quis eam posset elicere, & meliorem præcipiendo reddere. qui dispersos homines in agris, & in tectis siluestribus abditos, ratione quadam vnum in locum compulit & congregauit, & eos in vnam quamque rem inducens vtilem atque honestam, primò propter insolentiam reclamantes, deinde propter rationem atque orationem studiosius audientes; ex feris & immanibus mites reddidit.* Idem quoque refert idem Cicero in ea, quam pro P. Sextio habuit, ibique tandem subijcit: *Tum res communem vtilitatem continētes, quas publicas appellamus: tum conuenticula hominum, quæ postea ciuitates nominatæ sunt; tum domicilia coniuncta, quas vrbes dicimus; inuento & diuino iure & humano, mœnibus sepserunt.* Horatius in Arte:

Ciceronis locũ Vegetius voluit exprimere. Homines ferino more olim viuentes.

Siluestres homines sacer, interpresque deorum
Cædibus & victu fœdo deterruit Orpheus.
Iterum ——— *fuit hæc sapientia quondam,*
Publica priuatis secernere, sacra prophanis;
Concubitu prohibere vago; dare iura maritis;
Oppida moliri, leges incidere ligno.

Inde eos auocauit Orpheus.

Aut ab aliis conditas in nomen suum sub quadam amplificatione transferre.] Vrbes à conditoribus nomina accepisse, testis

Vrbibus nomina à conditoribus indita.

ſtis Colonia Agrippina, teſtis caput orbis Roma, quam Romulus de ſuo nomine Romam, non Romulam appellauit, vt ampliore vocabuli ſignificatu proſperiora patriæ ſuæ ominaretur. auctor in rutis cæſis Feſti Paulus Diaconus. Itidem nomen vrbibus inditum, ab ijs per quos amplificatæ ſunt, Vegetius hoc cap. vel inſtauratæ, teſtis D. Hieronymus in principio ſui Chronici, de Helenopoli. Quanquam ea res latius paullo ſerpſerit principum Romanorum ſuperbia: qui cum titulis in operibus contenti non eſſent; ciuitates multas nominibus ſuis appellarunt, teſtis Spartianus in Hadriano: *Multas*, inquit, *ciuitates Adrianopolis appellauit, vt ipſam Carthaginem, Athenarum partem. aquarum ductus etiã infinitos hoc nomine nũcupauit.* Imperator Commodus Antoninus ea fuit dementia, vt vrbem Romam Coloniam Commodianam vocari voluerit, teſte Lampridio. Alij rurſum titulorum amatores ſummi reperti, qui aliorum impenſis facta, aut exornata opera publica; vt conditores, non vt veterum reſtauratores; nomine ſuo inſcripſerunt. quo vitio Traianum impensè laboraſſe perhibent, & inde eum herbam parietinam iocando cognominatum adſerit Ammianus lib. 27. & Sextus Aurelius Victor in Conſtantino. Videnda de his titulis l. 4. C. de priuilegiis domus Auguſtæ, lib. 11. Etiam menſes olim à prædictis principibus nomina accepiſſe non eſt incognitum. Quintilis in Iulium, in honorem D. Iulij: Sextilis in Auguſtum mutauit. vt notat Cenſorinus De die natali cap. 9. Imitatiq. horum exempla etiam poſteriores, & nimis quàm ridiculè. Commodus certè pro menſe Auguſto, Commodum; pro Septembri, Herculem; pro Octobri, Inuictum; pro Nouembri, Exuperatorium; pro Decembri, Amazonium, in ſui honorem vocari paſſus eſt. quod in litteras retulit Ælius Lampridius. Obſeruatus etiam mos, & quidem peruetus, vt ex deuictis regnis, prouincijsque nomina duces ſumerent. P. Cornelius Scipio primus à deuicta prouincia nomen retulit, & ab Aphrica Aphricanus dictus, Liuius lib. 30. proinde & L. Scipio Aſiaticus, L. Æmylius Paulus Macedonicus, & Metellorum alter Macedonicus; alter Numidicus appellari meruerunt. Sed & eum honorem multo maiorem quoque ſibi fecêre prædicti Romani principes, qui non ſolùm Germanici, Parthici, Dacici, &c. appellari gaudebant, ſed ipſas quoque prouincias ſubiugatas nomen ſuum ferre voluerunt. & hoc eſt cur in Notitia imperij in Britannia quinque prouincias conſtituerunt: *Britanniam primam, Britanniam ſecundam, Flauiam, Maximam, & quintò Valentinam.* quam Valentem dictam refert Ammianus lib. 28. Emendo vtrobique *Valentinianam.* audi quæſo quam leui de cauſſa id huic prouinciæ nomen. Valentinus quidam in exilium miſſus in Britannia ſeditionem excitauerat. eò miſſus ſtrenuiſſimus Valentiniani Imperatoris ductor Theodoſius, hominem oppreſſit, ſeditionem ſedauit, ſtatimque ex arbitrio Principis nomen ea pars Britanniæ mutauit.

Roma vnde dicta. Cur non Romula vocata.

Nomina vrbibus data ab ijs, qui amplificarunt.

Etiam nomina ciuitatibus impoſita ab Imperatoribus Rom. Item aquæductibus.

Alij Imperatores titulos magis in operibus amarunt.

Traianus, cur herba parietina vocatus.

Menſibus nomina ab Auguſtis impoſita.

Ridiculus hac in re Cõmodus.

Viciſſim cognomina ducibus parta ex prouincijs deuictis. Is honor primũ Corn. Scipioni contigit.

Eum morem auxerunt Romani Cæſares. Hi prouincijs ſubiugatis à ſe nomen indiderunt.

Correctus Ammianus, & Notitia Imperij.

Etiam oppida noua condita ad memoriam insignis victoriæ.

tauit. teste eodem Ammiano. Etiam oppida condita ad memoriam insignis alicuius partę victoriæ. Sic Traianus Imperator Nicopolin condidit, & indicem reliquit victoriæ contra Dacos, Ammiano teste lib. 31. Item ab expugnatis oppidis cognomen Imperatores mutuati sunt. Sic à captis Coriolis, Coriolanus; testis Dionysius Halicarnasseus lib. 6. Val. Maximus lib. 4. cap. 3. Eò respexit Cicero in epistola ad M. Cœlium: *Oppugnaui*, inquit, *quinque & viginti diebus, aggeribus, vineis, turribus oppidum Pindenissum munitissimum, tantis operibus, vt mihi ad summam gloriam nihil desit, nisi nomen oppidi*. Hoc amplius P. Seruilius ab Isauro arce Ciliciæ, quòd conscius sibi esset magni laboris, Isaurici cognomen adamauit: Florus lib. 3. cap. 6. De nominum impositione & causis, qui volet, adeat Plinium lib. 18. cap. 3. Macrobium libro primo cap. 6. Plutarchum in Coriolano, & iterum in Mario.

Cognomen ducibus concessum ab oppidis expugnatis.

Cicero illustratur.

Ducibus etiam ab arce sola deuicta cognomen placuit.

Vt non tam humana manu conditæ, quàm diuino nutu videantur paratæ.] Quot capita, tot sententiæ, habet prouerbium: & hoc loco quot fuerunt librarij, totidē nobis obtrusæ diuersæ scripturę. M. *videantur hamatæ*: S. & B. *renatæ*: H. *ornatæ*: alter Suſ. *ortæ*: tres alij eiusdem Susij, *enatæ*. quod pro sincero amplexus sum. Liuius lib. 9. *sed ita natus locus est*.

Castimonia, indulgentiæ exemplo, studiorū amore præcellis.] Tres quatuor codices optant legi, *castimoniæ exemplis, indulgentia*. De cetero vnus M. pro *studiorum amore*, quod in omnibus libris, tanquam in fundi possessione reperitur, verbis disiunctis, & parum immutato posteriore, legit, *studiorum armorum*. De qua lectura vix audeo decernere, quòd non satis exploratum mihi sit, sub quo Valentiniano noster Vegetius vitam vixerit. Etsi illud mihi penè stet sub primo non floruisse, quem tamen ab armorum nouorum inuentione, & aliis miræ industriæ exemplis laudant Ammianus lib. trigesimo extremo, Paulus Diaconus, Orosius, Sextus Aurelius Victor, & alij.

Examinata Vegetij scriptura.

Valentinianus primus ab inuētione nouorum armorum celebris.

Studiorū amore præcellis.] Meritò restituo *præcedis*; iubentibus sex libris scriptis & duobus VV. impressis. qui impressi me ferè semper iuuarūt amplius, quàm vlli manuscripti. Censorinus De die natali: *opes tibi quæ non modò bona generis humani præcedunt, sed quæ*. Pari phrasi (nisi egregiè fallor) dicitur hoc lib. cap. 29. *Balistæ & onagri, si à peritis diligentissimè temperentur, vniuersa præcedunt*. nam ita eum locum restituendum suadent exempla correctissima. Eadem phrasis apud hunc scriptorem est lib. 2. cap. 6.

Restituta genuina scriptura Vegetio.

Iterū correctus Vegetius.

Tantum vniuerso orbi præstitum gratulamur bonū.] ms. H. *donum* malit: duo alij Susii, *bonorē*. hinc facilè est odorari glossemata esse hæc omnia, quod produnt quatuor apud me libri optimæ notæ; in quibus τὸ *bonum* pedē nunquam posuit, neq. vllū de sequentibus. Atqui Sallustianus locus expendēdus proferatur, ex oratione secunda de Rep. ordinan-

Glossema remotū de scriptura Vegetij.

ordinanda: *sed multo maximum bonum patriæ, ciuibus, tibi, liberis, postremò humanæ genti pepereris; si studium pecuniæ aut sustuleris, aut quò ad res feret, minueris.*

Quantum profecerit murorum elaborata constructio.] Alii, id est M. & vnus Susii legebant, *quantū murorum profuerit labor & constructio.* quod sententiam habet idoneam & conuenientem: attamen alterū si tueamur, suspicari possumus eum respicere morem, quo receptū erat, vt qui magnū hostium numerū strauissent, muros vrbis Romę ampliarēt, & extenderēt; eius meminit Flauius Vopiscus in Aureliano, Capitolinus, Lampridius, & cæteri. Hoc ad eum fortè modum, quo triumpho nemini concedebatur, nisi quinq. hostiū millia vna acie cæcidisset, qua de re etiā lex fuit à L. Mario & Marco Catone Tribunis plebis lata. consulendi Valer. Max. & Carolus Sigonius lib. 1. De iure ciuium Romanorum cap. vltimo.

Muros ciuitatis Romanæ augere, qua caussa Principibus permissum.

Triumphus Romæ qua lege concessus.

Roma documentū est.] Membranæ H. præferūt, *res ad documētum* est. Arbitror deprauasse librarium illud dicendi genus, quo respub. appellabatur *res Romana.* quo de suprà à me dictum meministi.

Tentatus Vegetius.

AD CAPVT PRIMVM.

AVt natura muniuntur, aut manu, aut vtroque.] Liuius lib. 33. *Locus munimento quoque non natura modò tutus.*

Quotuplex loci munitio.

In illo naturali beneficio tutissimum eligentis consilium.] Apertissima Vegetii sententia & mens, in loco natura munito nō tanta cum sollicitudine versari debere eum, qui vrbes aut castella condere volet, quanta opus illi, qui in plano fundaturus est. Nupera tamen editio præferebat: *In nullo naturali beneficio tutissimo eligentis consilio.* idque ita perscriptum in codice H. sed nunquam tam blandè, tam benedicè ille dixerit, vt in hoc ego illi fidem adhibiturus sim.

Vegetij scripturam vulgatam meritò reieci.

AD CAPVT II.

AMbitum muri directū.] Varia apud antiquos sepiendarū seu muniendarum vrbium ratio. quidam muros ex solis trabibus construebant. quod testatur Æquulanum oppidum Lucanorum. cuius mœnia, quòd ex trabibus tantùm constabāt, fascibus sarmentorum admotis, euersa sunt, & oppidum direptum, Appianus lib. 1. bellorum ciuilium. Alii, trabes paribus interuallis, binosq. inter se pedes distantes, in solo collocarunt, eas extrorsus reuinciebant, & multo aggere vestiebant. Ea autem quæ diximus interualla grandibus in fronte saxis effarciebant. id ad vtilitatem & defensionem summam oportunitatem habet, quòd ab incendio lapis, & ab ariete materia defendit, vt auctor

Muri apud antiquos ex varia materie.
Aequulanorum murus qualis.

Aliud murorū genus.

Cæsar

Cæsar septimo belli Gallici. De materia murorum adeundus quoq. Vitruuius lib. 1. cap. 5. & lib. 8. cap. 3. Bizantij mœnia munitissima, ex quadratis lapidibus, æreis inter se tabulis connexis, describit Dio in Seuero. quibus & turres adstructas fuisse tradit figura admirabili, & ad defensionem mirè accommodatas. Sagunti muris Liuius cæmenta tribuit, quæ calce durata erant, sed interlita luto, structuræ antiquæ genere. lib. 30. Dignum quod audiatur institutum Lacedæmoniorum, & de eodem diuersæ philosophorum sententiæ. Hi ciuitatem inhabitauêre nullo muro munitam, quòd ciuium armis ac virtuti, quàm mœnibus fiderent. memorat Plutarchus in Apophthegmatis, & Plato libro sexto de Rep. Ceterùm opinionem illam Lacedæmoniorum, atque vna Platonis hac de re sententiam, valdè improbat Aristoteles septimo lib. De optima reip. administrandæ forma.

Byzātij mœnia fortissima. Sagunti qualia fuerint. Lacedæmonij vrbem suam nō munierunt. Eorum opinio Aristoteli improbata.

Directum veteres duci noluerunt.] Placet veteribus aliquot exemplis *ducere*. Virg. primo Æn. -- *pars ducere muros, Moliriq. arcem.* de muro porrò directo præceptum Vitruuij tale est: *Collocanda oppida sunt non quadrata, nec procurrentibus angulis, sed circuitionibus, vti hostis ex pluribus locis conspiciatur, & excogitandum, vt portarum itinera non sint directa, sed σκαιὰ*, lib. 1. de Architectura, cap. 5. Rectum quidem consilium hoc, & ad tuitionem oppidorū valdè prętans. Ceterùm vt nunc sunt mores, maximè memores nos esse oportet Plautinæ sententiæ Persa, vbi virgo interrogata vt munitum muro sibi visum esset oppidum, respondit:

Murorum ciuitatis quæ figura optima sit. Portarum itinera directa esse non debent. Oppidū quibus rebus bene sit munitum.

Si incolæ bene sunt morati, pulchrè munitum arbitror:
Perfidia & peculatus ex vrbe, & auaritia si exulant.
Quarta inuidia, quinta ambitio, sexta obtrectatio,
Septimum periurium: TO. *euge.* VIR. *octaua indiligentia.*
Nona iniuria. decimum quod pessimum aggressu scelus.
Hæc nisi vnde aberunt, centuplex murus rebus seruandis parum est.

Crebrioresque turres.] Harum turrium collocandarum quis locus sit futurus oportunus, quantaq. inter eas interualla esse debeant, accuratè quoq. tradit Vitruuius dicto cap. 5. *Turres* (inquit) *sunt proijciendæ in exteriorem partem, vti cum ad murum hostis impetu velit appropinquare, à turribus dextra, ac sinistra lateribus, apertis telis vulneretur.* ibidem paullo pòst: *Interualla autem turrium ita facienda, vt ne longius sit alia ab alia sagittæ emissione; vti si qua oppugnetur, tum à turribus quæ erunt dextra & sinistra, scorpionibus reliquisque telorum missionibus hostes reijciantur.* Erant olim, præter turres, propugnacula prope portas, & in iis cataractæ, de quibus nos postea. Etiam minæ in propugnaculis & fenestræ in quibus defensores stabant cum variis telis, & quòd inde hostibus minarentur, dictæ minæ videntur. Meminit minarum Turnebus lib. tertio Aduer. cap. 14. cùm interpretatur illud Virg. ex quarto Æne.

Turres in muris ciuitatum quomodo extruendæ. Quæ debeant turrium esse interualla. Propugnacula ante portas. Et in ijs minæ.

——— *Iacent opera interrupta minæq.*

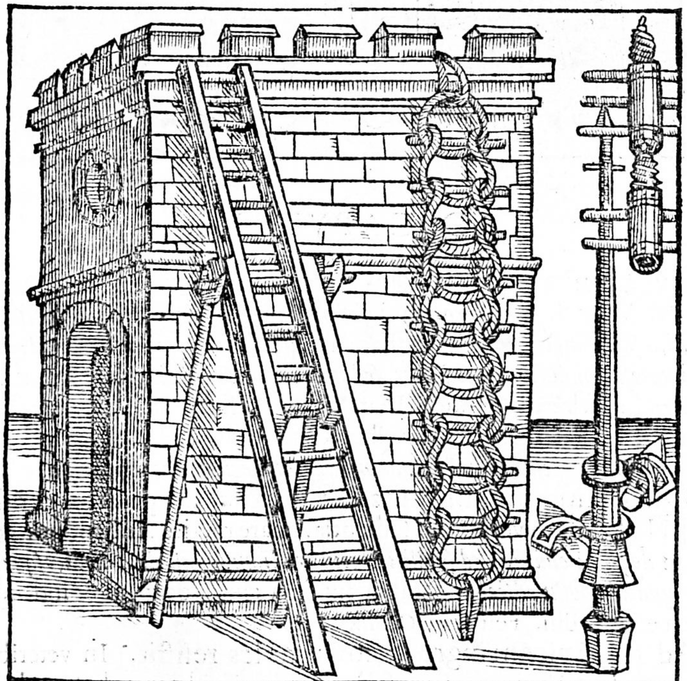
Vel

Vel ſcalas, vel machinas voluerit admouere.] Hæc ſcalarũ inuentio Capaneo tribuitur hoc eodem libro cap.21. Eas ita confici vult Polybius, vt ſi murus decem pedum altitudinem habeat, ſcalæ in duodecim pedum altitudinem largiter aſſurgant. idque voluiſſe video Veg. lib.4. cap.30. Gradus autem ſcalarũ medietatem ſcalæ ad commẽſurationem aſcendentium requirunt, vt neque nimis diſtantes propter aſcendentium multitudinẽ facilè frangantur: neque rurſus plus equo erecti, ſi admodum applicentur, labiles iis, qui accedunt, exiſtant: auctore Polybio. Noua ſanè ſcalarum figura ab Appiano proponitur lib. De bello Hiſpanien. *Nocte, inquit, intempeſta, id ſpacij quod inter vrbem erat & munitiones prætergreſſus, ſecumq; ſcalam ex partibus, quæ committuntur, compactam ferens, de improuiſo cuſtodibus oppreſſis, ipſe cum ſocijs intra munitiones proſiluerunt. ac cæſis circa ſe cuſtodibus famulisq;, in vrbem remiſſis equis, quos per ſcalas ad hoc factas duxerant, ad Arnaceorum vrbem contenderunt.* Variæ ſcalarum figuræ, quæ facilè circumferri etiam diſſolui ac componi denuò poſſunt, apud alios ſcriptores proponuntur, variis vt vides figuris.

Scalas oppugnatorias Capaneus excogitauit.

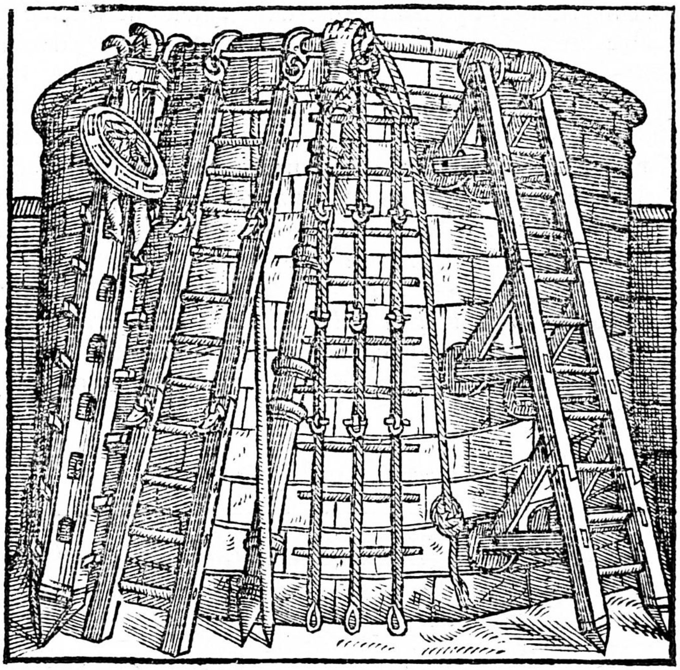
Noua ſcalarum forma.

Variarum ſcalarum figuræ.

 Aliæ

Aliæ Scalæ.

AD CAPVT III.

Correcta Vegetij lectura.

Ita vt à muro primus paries parum inferior.] Lego cũ exemplari M. & S. *paries pro rata inferior.* & quod duo Susiani scribant, *pro rata parte inferior*, mihi probare non possunt. Vlpianus: *non id, quod sua interest, conductor consequitur, sed mercedis exonerationem pro rata.* l. ex conducto. ff. locati conducti. Item Vlp. in l. si seruus. ff. si quis caut. Item l. in his verò. ff. de solutionibus. Capitolinus in M. Antonino: *Prætorianis militibus centena millia nummûm promiserunt, ceteris pro rata.*

Pro rata.

Vegetio reddita idonea sententia.

Quasi cliuo, molliusque ad propugnacula possit ascendẽdi.] Nulla eorum verborum sententia. quare meritò scribendum censui: *vt de plano ciuitatis ad similitudinem gradium, quasi cliuo molli, vsque ad propugnacula possit adscendi.* Omnia difficilia cliua vocabant, & inde loca ardua etiam cliui. Festus in *Cliuia.*

Cliui loca ardua.

Ad inuicem.

Ad muri vicem ingruentibus moles resistit.] In veteribus aliquot, *ad muri inuicem.* neque solùm hoc capite id genus loquendi ita reperi-

reperitur, sed, vt ego quidem sentio, corruptum. Suspicor primùm interpretamentum fuisse alteram harum præpositionum: inde vtramque in contextum receptam. sic suprà pro, *resoluuntur ad negligentiam*, aliquam multi libri præferebant *resoluuntur in negligentiam.*

AD CAPVT IIII.

NE exurantur ab ignibus.] Substituunt exemplaria M. S. & H. verbum quod summopere vereor, ne Grammatici explodant, *ne noceantur ab ignibus.*

Noceri passiuè.

In cuius ingressu ponitur cataracta.] Propugnaculum ante portas ciuitatis exstrui, & cataractam in eo suspendi ipsa antiquitas inuenit. Vsum cataractæ Romanorum perfugæ cùm Salapianos decipere conarentur, suo malo didicêre. Liuius: *Porta cataracta deiecta clausa erat, eam partim vectibus leuant, partim funibus subducunt in tantum altitudinis, vt subire recti possent. Vix dum satis patebat iter, cùm perfugæ certatim ruunt per portam, & cùm sexcenti fermè intrassent, remisso fune, quo suspensa erat, cataracta magno sonitu decidit.* dictæ cataractæ à Græco *καταράττω* siue *καταῤῥάσσω*, quod inter cetera significat cum impetu decido.

Cataracta in propugnaculis vrbium.

Cataractis vnde nomen.

De superiore parte effusa aqua, subiectum restinguat incendium.] In veteri M. legitur: *De superiori loco effusa aqua subiectum extinguat incendium.*

AD CAPVT V.

FOssę autẽ ante vrbes latissimę altissimęq. faciendæ sunt.] Deest in libris M.H. & tribus Susianis illud *altissimæq.* sed si me audis, caue inducere. Latas enim fossas esse parũ est, nisi simul & altæ, id est profundæ sint. Tum vtrumque requirit quod subditur: *Nam duplici modo opus subterraneum peragi, earum altitudine, & inundatione prohibetur.*

Defensa vulgaris lectura.

Fossæ vrbium & latæ, & altæ requiruntur.

Cum aquis cœperint inundari.] Quinque apud me libris scribebatur, *redundare*: in duobus aliis *redundari.*

AD CAPVT VI.

DEinde propugnacula duplicia, saga ciliciaq. tendũtur.] Fortean *per propugnacula*, scribemus melius. defensionis istiusmodi exemplum, dum Ammiani historias legerẽ, me notare memini. cuius hæc verba: *Tum defensores animo præstantes, & viribus, per propugnacula ciliciis vndique laxius pansis, quæ telorum impetus cohiberent, obiectis scutis vimine*

Dubitatum de sinceritate scripturæ Vegetianæ.

Per propugnacula cur tensa cilicia.

vimine firmißimo textis, & crudorum tergorum densitate vestitis, validißimè resistebant, lib. 24. idem quoque auctor lib. 20. scripsit, ciuitatis defensores, ne conspicerentur ab hostibus, intrinsecus latuisse ciliciis obtentis. Similiter Alexander Magnus, cùm milites sui aggerem exstruentes à Tyriis impunè infestarentur, munientibus coria, velaque iussit obtendi, vt extra teli iactum essent: Curtius lib. 4. Fuit & aliud genus defensionis impediendis prohibendisque telis apud veteres vsitatum: suspensæ nempe storiæ. Harum conficiendarum rationem vsum atque effectum disce, si lubet, à Cæsare: *Storias*, inquit, *ex funibus anchorarijs tres in longitudinem parietum turris, latas quatuor pedes fecerunt, easq; ex tribus partibus, quæ ad hostes vergebant, eminentibus trabibus circum turrem, præpendentes religauerunt. quod vnum genus tegumenti alijs locis erant experti nullo telo neque tormento traijci posse*, lib. 2. belli ciuilis.

Coria velaque obtēta munientibus.

Aliud genus pro defensione telorum.

Storiarum conficiendarum ratio, & vsus.

Ciliciaque tenduntur.] Sunt, qui cilicia nomen adepta putant, quòd vsus eorum in Cilicia ortus sit. vide l. primam. ff. de censibus. Texebantur autem è pilis in vsum castrorum, nautarumque; teste Asconio Pediano, & l. fundi ff. de actio. empti. De his Virg. versus lib. 3. Georg. accipiendos, Seruius monuit:

Cilicia vnde nuncupata.

Ex qua materie facta.

In vsu fuere nautis, & militibus.

> *Nec minus interea barbas, incanaq; menta*
> *Cinyphij tondent hirci, setasq; comantis,*
> *Vsum in castrorum, & miseris velamina nautis.*

Vt de ligno crates facerent, quas metellas vocauerunt.] Mirum esset, ni variarent libri in vocabulo incognito. Tres libri Susij & H. *metellas*: M. *metilas*: S. *medullas* vocant. Vsum earum indicare mihi quoque visus Tacitus 4. Annalium: *Miles contrà deturbare telis, pellere vmbonibus, muralia pila, congestas lapidum moles euoluere.*

Metellæ.

Earum vsus.

Super caput suum vergerent saxa.] Plerisque codicibus probabatur: *supra caput*. Veg. hoc libro cap. vigesimo septimo: *habeant quod supra caput hostium euoluant.*

AD CAPVT VII.

OBsidendi duas esse species. vnā cùm aduersarius opportunis locis præsidiis ordinatis [continuis insultibus impugnat obsessos: alteram cum] vel aqua prohibet inclusos, vel deditionem sperat à fame.] Quæ inclusa vides, adulterina esse optimi libri clamitant, si fortè & sententia. nulla sunt in M. S. H. & quatuor Susianis codicibus.

Obsidij species duæ.

Dubia in Vegetio scriptura.

Possessores quamuis leui suspicione pulsati.] Agros, fundos, possessiones non mali scriptores vocarunt, & inter eos Cicero non semel. hinc possessores sæpe pro agricolis & rusticis vsurpati in iure scripto plus millies. At duo hîc codices, vnus Susij alter H. lectioni vulgatę refra-

Possessiones, & possessores.

refragantur, dum legunt, *quamuis leuis suspicio sit pulsationis*. Sic lacrymabili aditione pulsasse rex Theodericus dixit eum, qui libellū supplicem porrexerat, apud Cassiodorum lib.4. Variarum cap.7. & cap.43. Apud eundem innocentia dicitur inuidia detestabili pulsari. & iterum animus cura pulsatus, lib. 5. Variarum cap.16.

Pulsandi verbū non vulgari notione acceptū.

Omnem alimoniam victus intra muros debent studiosissimè conlocare.] Simul vt de hoste, qui bellum inlaturus venit, fama increbuit, consultissimum est, ante irruptionem, quicquid in pecore, fruge, vino, & aliis rebus vsui esse obsessis possit, ex agris ad castella aut munitissimas ciuitates conferre. quæ res ne negligeretur, solent statim Romani non modò edictis possessores admonere, verùm etiam per electos executores cogere, vt se suaque mœnibus conderent. teste Veg. lib. 3. cap. 3. Neque id eò solùm institutum, vt necessaria obsessis suppeterent, sed vt cibariorum inopia adacti obsidentes, vel iniquam prœliandi cogerentur subire conditionem, vel re infecta domum regrederentur. Cæsar: *Vbijs imperat vt pecora deducant suaque omnia ex agris in opida conferant, sperans barbaros atque imperitos homines inopia cibariorum adductos, ad iniquam pugnandi conditionem posse deduci*, sexto belli Gallici. itē Liuius lib.31. *Sed ne vnde raperet quidem quicquam reliqui erat, omni vndique frumento, postea quàm ager parum tutus erat, in vrbes munitas conuecto*. Certè C. Marium quidquid ad vsum, victum vsumque militarem necessarium esset, diligentissimè comportasse, testis est Plutarchus; ne fortè istiusmodi rerum necessitas eum in aciem cogeret descendere.

Tempore belli ex agris ad loca munita omnia transferenda.

Id duplici de caussa factum.

C. Marij in eo prouidentia.

Omne animalium genus, quod inclusum seruari non potest.] Sallustius tertio Historiarum: *Parte*, inquit, *consumta, reliqua cadauerum ad diuturnitatem vsus fallerent*.

Aues autem cohortales.] *In villa cohors est ex eo dicta, quòd circa eum locum pecus coërcetur*. auctor M. Varro. Inde aues dictæ cohortales, quæ intra cohortem villaticam continentur, quales potissimum sunt gallinæ, anates, anseres. Ouidius:

Cohors. Aues cohortales.

Abstulerat multas illa cohortis aues.

Et quæ apportari nequiuerint, exurenda.] Ne mireris villas, horrea, segetem, & quicquid auferri tempore belli ex agris non possit, flammis consumi. nam & oppida, quæ teneri non posse videbantur, ab ipsis oppidanis sæpe incensa. Cæsar septimo belli Gallici de Nouioduno ciuitate Æduorum: *Oppidum quod ab se teneri non posse iudicabant, ne esset vsui Romanis, incenderunt. frumenti, quod subitò potuerunt, nauibus auexerunt, reliquum flumine, atque incendio corruperunt*. Similiter apud eundem libro quo suprà. Vercingerorix Biturigibus ceterisque eorum finitimis suadet, salutis causa rei familiaris commoda negligenda, vicos atque ædificia incendi oportere, prætereà oppida incendēda,

Exurendum, quicquid aduenientibus hostibus ex agris auferri non potest.

Oppidum, quod teneri non posse videbatur incensum.

Eadem de caussa Bituriges amplius xx. vrbes vno die incenderunt.

quæ non munitione & loci natura ab omni ſint periculo tuta, neu ſuis ſint ad detrectandam militiam receptacula, neu Romanis propoſita ad copiam commeatus, prædamque tollendam. Hæc ſi grauia aut acerba videantur, multò illa grauius æſtimari deberi, liberos, coniuges in ſeruitutem abſtrahi, ipſos interfici. quæ ſit neceſſe accidere victis. Omnium conſenſu hac ſententia probata vno die amplius viginti vrbes Biturigũ incenduntur. Exemplum eiuſdem rei apud Ammianum libro 18. Segetis quoque & tuguriorum in hoſtili agro exuſtorum exemplum apud eundem Ammianum lib. 24. De ſegete incenſa ſtrategema Samſonis eſt in ſacris Bibliis, Iudic. cap. 15. de quo Prudentius:

Etiam ſegetem exuſtam. Samſonis ſtrategema.

Ter centum vulpes Samſon capit, ignibus armat,
Pone faces, caudis circumligat, in ſata mittit.

Vini, aceti, ceterarumque frugum.] Rectè mones Vegeti ante vini, aceti, reliquarumque frugum copiam congerendam, quàm ab hoſtibus obſideamur. ceterùm ſi deſit acetum, inuenta ratio quę ſuppeditet: Betæ radicem tuſam, in vinum inde, & poſt horas tres acetum erit, vt auctor eſt Conſtantinus libro octauo De Agricultura cap. 32. Porrò vt acetum etiam ſine vino confieri poſſit, docebit idem Conſtantinus dicto libro cap. 33. cum ſequentibus. de aceti confectione ſcripſit & Plinius lib. 14. & lib. 21.

Acetum, vinum oleum, &c. condenda ante hoſtium aduentũ. Ratio conficiendi aceti tribus horis.

Niſi ab exordio dimenſione ſalubri per idoneos procuratores erogatio temperetur.] Nulli ſunt iſti procuratores in exemplari M. S. membranis H. & tribus aliis Suſij. Arcadius Iureconſultus eos, qui vini, olei, frumenti, aliarumque ſpecierum curam in emendo ſuſcipiunt, curatores vocat. l. numerum. ff. de muneribus & honoribus. alij ΣΙΤΩΝΑΣ & ΕΔΑΙΩΝΑΣ appellarunt. vnde & Sitomia nomen accepit. de qua in l. prima. C. vt nemini liceat, libro decimo. & l. 2. ff. de vacat. & excuſation. munerũ. Accedit Iacobus Ræuardus, qui libro tertio Variorum cap. 17. curatores vocat, qui frumento comparando, non qui diſpenſando erant præpoſiti. eoque refert illud Feſti: *qui rei frumentariæ præpoſiti ſunt, curatores dicuntur.* De iiſdem etiam in inſcriptionibus antiquis mentionem video fieri:

Dubiæ fidei locus Vegetij.
Curatores frumenti.
Sitomia.
Curatores frumentum diſtribuiſſe, non comparaſſe.

DEFENSORI . . . REIP.
CVR. ANN.
POPVLO. PRÆBITÆ
COSCONIVS SECVNDINVS.

Aliter tamen Iuſtus Lipſius ſentit, qui præfecturæ annonariæ primam originem oſtendit extraordinariam fuiſſe, in Cn. Pompeio, & L. Minutio. Poſt ordinariam factam ab Auguſto, & præfecti annonæ dignitatem inter primas fuiſſe. curatores autẽ ille facit, qui frumento diſtribuendo fuère præpoſiti lib. 1. ſuorum Electorum cap. 8. vide Suetonium in Auguſto, cap. 37. & Caſſiodorum libro ſexto Variarum cap. 18.

Præfecturæ annonariæ prima origo.
Eiuſdem dignitas.
Curatores frumentum diſtribuiſſe.

Eos

Eos, qui exigebant, quæ tributorum nomine inferenda erant, decaprotos ſcio vocatos ab Herennio Modeſtino. l. finali. ff. de muneribus & honoribus. Annona verò quæ in publicis horreis condita adſeruabatur ad curam præfecti vrbis, & præfecti annonæ pertinebat. In cuius erogatione præfectus vrbis ſuo arbitrio cuſtodem ac menſorē poterat adhibere, qui vel frumenta modio metiretur, vel iuſtis æſtimationibus colligeret, quanta haberentur in condito, l. prima C. de conditis in publicis horreis. De cetero, quod ad erogatorem militaris annonæ, eum procuratorem dici, non memini legere. Qui pecuniam & ſolatium militibus de manu in manum dant, erogatores nuncupatos ſcio, in l. 16. C. de erogatione mil. annonæ. Alij ſuſceptores videntur appellaſſe. Optiones certè vocati in Nouella Iuſtiniani 129. non ſemel. & l. ſuper. C. de iure fiſci. & l. 3. C. de apochis publicis, lib. 10. Alij autem Opinatores fuerunt, milites ſcilicet, qui cum delegatoriis mittebantur in prouincias; non vt ipſi annonam militarem exigerent, verùm quò iudici eiusque officiis inſtarent, vt intra anni metas acciperent quod debebatur. l. miſſi. C. de exactionibus tributorum. Dictos putat Iac. Cuiacius, quòd opinionem, id eſt cenſum agri exigant. Diuerſi videntur in veteri Onomaſtico, vbi: *Opinatores, exiſtimatores, vel arte militares.* iterum: *militaris opinatus, id eſt vetus miles.* Quos procuratores apud Flauiū noſtrum nuncupari vidimus, fortaſſe an prorogatores appellandi ſint. Caſſiodorus: *Arcarios, Prorogatores tritici, vini, & caſei, macellarios, & cellarios, qui ad vrbem Romanam, vel ad manſionem pertinent Rauennatem,* libro decimo Variarum cap. 28.

Decaproti qui. Annona in publicis horreis ad cuius pertinuerit curam. Menſor frumēto metiendo à quo adhibitus. Et quamobrem. Erogatores, qui. Suſceptores. Optiones frumenti. Opinatores qui. Vnde illis nomen. Opinatores alij. Prorogatores.

Erogatio temperetur.] Temperanda equidem illa etiam dum copia eſt. frequenter enim neceſſitas geminatur, & obſidio ſæpe fit longior, quàm putaris. Sera procul dubio parcimonia eſſet tunc ſeruare, cum deſit. Veg. lib. 3. cap. 3. Tacitus: *Sed parum prouiſum, vt copiæ in caſtra conueherentur, rapi permiſère. Ita paucis diebus per licentiam abſumta ſunt, quæ aduerſus neceſſitates in longum ſuffeciſſent,* quarto Hiſtoriarum. Imò deficientibus copiis, nihilominus tolerantiam declarare ſtrenuiſſimi ſolent, & extrema tentare potius, quàm in manus hoſtium perueniant.

Sera parcimonia eſt, ſeruare velle, cum deſit. Tolerantia bonorum militū.

Propter neceſſitatem victus portis frequēter excluſa eſt.] Pro *portis,* ſubſtituunt C. H. & duo Suſiani, *foris.* At neutrum eorum agnoſcit M. vnde ſuſpicari potes vtrumque ab interpretatoribus adhibitū. Excluduntur feminę, excluduntur quotquot per ætatē armis ferēdis non ſunt idonei. Cæſar 7. belli Gal. *Sententijs dictis conſtituunt, vt qui valetudine aut ætate inutiles ſunt bello, oppido excedant.* Hirtius octauo belli Gallici: *Duces Bellouacorum veriti ſimilem obſidionem Alexiæ, noctu dimittunt eos, quos aut ætate, aut viribus inferiores, aut inermes habebant, vnaq; reliqua impedimenta.* Similiter etiam Calones ob annonæ penuriam

Gloſſema apud Vegetium indicatur. Inutiles bello emittendi ante obſidionem.

è caſtris

è castris Cæsar dimisit lib. 3. de bello ciuili. Illud admonitos velim omnes eos, qui ad eam vsque necessitatem adigentur, dum senes emittunt, circumspiciant diligenter, ne quem excludant cuius consilio impensè iuuari posse in defensione ciuitatis videantur, vt sunt fabri quicumque, architecti, chirurgi, medici, pharmacopæi, tum bellicæ disciplinæ periti, aut rebus gestis clari, tum homines eruditi, qui & multa historiarum lectione variis exemplis imbuti sunt, quorumque consilio plus interdum efficere occasione captata possunt, quàm multitudine aut viribus. Nónne Periclis sententia multorum calculis confirmata est? tutius esse, imò & præclarius ingenio hostem & ratione, quàm ferro vincere? An incognitum est Agamemnonem apud Poëtam ad rem Troianam euertendam decem potius Nestores aut Vlisses consiliarios, quàm totidem Aiaces aut Achilles bellatores habere maluisse? Interempto Achille de armis ipsius contendit Aiax Telamonius, contendit Vlisses Laërtius. orationes vtriusque apud Ouid 13. Metamor. quibus orationibus non puto elegantius quicquam aut magis elaboratũ ab eo poëta vnquam scriptum. Multa ille præclara manu gesserat, tamen quòd consilio huius bello Troiano penè effecta essent omnia. —— *quid facundia posset Re patuit, fortisq; viri tulit arma disertus.* Describendos censui ex eiusdem oratione versus, quòd facere ad sententiam meam viderentur, quodque mirandum in modum placerent:

In dimissione oppidanorum, quæ adhibenda diligentia.

Qui ciues in vrbibus obsessis

Præclarius est ingenio, quàm ferro hostem vincere.

Quare Vlissi arma Achillis adiudicata.

——— *Tibi dextera bello*
Vtilis, ingenium quod eget moderamine nostro.
Tu vires sine mente geris; mihi cura futuri est:
Tu pugnare potes; pugnandi tempora mecum
Eligit Atrides: tu tantum corpore polles;
Nos animo: quantoq; ratem qui temperat, anteit
Remigis officium; quanto dux milite maior:
Tantum ego te supero. nec non in corpore nostro
Pectora sunt potiora manu; vigor omnis in illis.

Ne penuria opprimeret armatos.] Placet M. & alteri Susiano codici, *perimeret.* illud quidem ferri possit, quod autem paulo antè S. legit, *imbecillis ætas,* pro *imbellis ætas,* non æquè.

AD CAPVT VIII.

OLeum quod incendiarium vocant.] Ante bitumen, sulphur, picem liquidam & oleum hoc, præposita in libris editis vox, *exurimenta.* sed eam ego in alias terras exulatum misi, nec putò fore, vt de ea reuocanda sanæ mentis homo vnquam referat. Nam extra vnam editionem Col. & Parisien. in nullis apud me libris id verbi possessionem reperit. vide hoc lib. cap. 18. Sed ad oleum istud: *Quo*

Glossema è Vegetij scriptura reiectum.

Oleum incendiarium.

De

De. Agitur. veniamus, puto illud nominare voluisse Vegetium, cuius confectioni adhibebatur naphthe, seu naphtha. Eius vsum discemus ex Ammiani Marcellini lib. 23. *In hac regione oleum conficitur medicum, quo illitum telum, si emissum lentius laxiore arcu (nam ictu exstinguitur rapido) hæserit vsquam, æstus excitat acriores incendiorum, nec remedio vllo, quàm iactu pulueris, consopitur. paratur autem hoc modo: oleum vsus communis herba quadam infectum condiunt harum rerum periti, ad diuturnitatem seruantes, & coalescens durant, ex materia venæ naturalis, similis oleo crassiori. quæ species gignitur apud Persas quam, vt diximus, naphtham vocabulo appellauere gentili.* De naphtha consulendus etiam Plinius lib. 2. Naturalis Hist. cap. 105. & lib. 35. cap. 15. & Dio Nicæus in Pompeio. iterum in Seuero. Meminit & Probus in Catholicis: *Naphthas huius naphthæ genus olei,* inquit, *cedrino similis, Sallustius quarto Historiarum dixit.* Non minus exhorrendum ignis genus, quod de lino flagrante tradidit Plinius, cui Maltha nomen, cuiusque vsum fuisse vtilem tradit in Defensionibus: *Sic,* inquit, *defendêre muros oppugnante Lucullo, flagrabatq; miles armis suis,* lib. 2. Natu. Histo. cap. 104.

Eius olei vsus.

Eiusdē olei confectio.

Naphtha apud Persas gignitur.

Maltha, aliud ignis genus defensioni paratū.

Ad arma facienda ferrum vtriusque temperaturæ.] Consulendus Plinius lib. 34. Romani non tantùm seruando, in conditis publicis, ferro diligentes se præbuêre: verùm optimam quoque nauarunt operam ne ad hostes suos arma cuicuimodi, aut ferrum per mercatores transferretur. quod docemur ex constitutione Imp. Martiani ad Aulum, vel secundum membranas nostras, ad Constantianum præfectum prætorio. quæ sic habet: *Nemo alienigenis barbaris cuiuscumque gentis, ad hanc vrbem sacratissimam, sub legationis specie, vel sub quocumque alio colore venientibus, aut in diuersis alijs ciuitatibus, vel locis, loricas, scuta, & arcus, sagittas, & spathas, & gladios, vel alterius cuiuscumque generis arma audeat venundare, nulla prorsus ijsdem tela, nihil penitus ferri vel facti vel adhuc infecti ab aliquo distrahatur. Perniciosum namque Romano imperio, & proditioni proximum est, barbaros, quos indigere conuenit, telis eos, vt validiores reddantur instruere. Si quis autem aliquod armorum genus quarumcumq; nationum barbaris alienigenis, contra pietatis nostræ interdicta vbicumque vendiderit, bona eius vniuersa protinus fisco addici, ipsum quoque capitalem pœnam subire decernimus.* l. vlt. C. quæ res exportari non debent. Ex qua constitutione lucem accipiet l. à legatis 8. C. de vectigalibus. Sæpe Romani transfugæ vsum armorum artemque fabricandi transtulerunt ad barbaros, maximo cum rei Romanæ detrimento. Exemplum est ea de re apud Herodianum lib. 3. Plurimum ille mali Christianæ reip. intulit, qui ad Turcas bombardarum & tormentorum bellicorū vsum traduxit. Etiam qui naues conficere barbaros docuere capitali supplicio puniti, l. his qui. C. de pœnis. Quin & legibus etiam illud decisum est, vt cuiuscumque opera dolo malo hostes nostri commeatu, armis, telis,

Ferrū Romani in conditis seruabant.

Etiam ne ad hostes proferretur aduigilabant.

Martiani ea de re constitutio.

Non permissum arma barbaris vendere.

Interpretata l. 8. C. de vectigalibus.

Armorum vsus ad Barbaros translatus magno rei Romanę detrimento.

Bombardarum vsus ad Turcas translatus magno Christianorum damno.

Nauium conficiendarum rationē barbaros docere nō licuit.

Maiestatis rei, qui commeatu hosteis aut telis, aut pecunia iuuant.

equis, pecunia, aliaue qua re adiuti erunt, tanquam maiestatis reos puniendos esse. l. quarta. ff. ad legem Iuliam maiestatis. Item laridi speciem ad peregrina vllatenus mitti edicto vetuit rex Theodericus apud Cassiodorum lib. 2. Variarum cap. 12. Hoc amplius, non puto fore præter propositum, si ostendamus à quo primum arma ferrea inuenta sint. Cassiodorus lib. 1. cap. 30. *Inter ipsos, inquit, aduersarios vt scitis non erant prius armata certamina: sed pugnis se, quamuis feruida, lacessebat intentio. vnde & pugna nomen accepit. Postea Belus ferreum gladium primus produxit. à quo & bellum placuit nominari.*

Ferreum gladiũ Belus primum inuenit.

Bellum à Belo nomen accepit.

Carbones seruati in conditis.

Et carbones seruantur in conditis.] Obseruabam maximarũ dignitatũ culmina, & Palatinos in dignitate cõstitutos, immunes fuisse à sordidis muneribus, ex priuilegio ab imperatoribus concesso, non tamen à carbonis præbitione, quem moneta vel fabricatio secundum veterem morem poscebat armorum. l. maximarum. C. de excusatione munerum.

A carbonis præbitione non immunes vel maximæ dignitates.

Minima fundis vel fustibalis vel manibus iacienda.] In lib. Pari. *Minima etiam fundis siue fustibalis*. sed ea scriptura operæ ne ipsum quidem lumen attingere potuerunt. Sequor exemplar M. & H. in quibus vera & genuina Flauij nostri phrasis est: *Minima ad fundas, siue fustibalos, vel manibus iacienda.* Pari phrasi pro lanceis, dixit *ad latiores lanceas, vel maiora spicula belluas occidebant.* lib. 3. cap. vigesimo quarto. Eandem quoque phrasim per me redditam Vegetio videbis hoc eodem libro, cap. 18.

Sua Vegetio phrasis reddita.

Ad fundas iacere.

Maxima verò pondere, formaque volubili, in propugnaculis digeruntur.] Magna apud me auctoritas veteribus libris tribuitur, & quinque apud me sunt, tres Susij, M. & H. qui totum hoc membrum orationis inducunt, tamen eos hîc ego non sequor.

Ex validissimis arboribus cylindri (quas taleas vocãt,)] Has taleas membranæ partim *galeas*, partim *coleas* vocant. sed ea vocabula ipsos librarios somniasse certum est. à Taleare, *tailler*, & à talea, *taille* Gallis non incognita; quanquam eæ taleæ nomen habere videantur à surculis illis, qui in terram inserũtur, id est minoribus illis taleis, de quibus Plinius plurimis locis, Varro, & alij rei rusticæ scriptores. Vsum cylindrorum indicat Ammianus Marcellinus: *Nonnulli scalas, inquit, vehẽdo, adscensusq; ex omni latere parantes, sub oneribus ipsis obruebãtur, contrusis per pronum saxis, & columnarum fragmentis, & cylindris.* Vide an de Rotis illis, quarum Veg. hoc capite meminit accipiendũ Sallustij hoc fragmẽtum, ex tertio historiarum: *Et axe vincta trabes per pronum incitabantur, axibúsque eminebant in modum ericij militaris veruta binum pedum.*

Taleare.
Taleæ surculæ.

Cylindri defensioni murorum idonei.

Trabes quoque, & tabulata.] Hæc vult in oppidis esse in promptu ad defensionem. Trabium vsum in defendẽdis seu prohibendis arietibus fuisse infrà ostendemus.

Trabibus arietes arcebant.

AD

AD CAPVT IX.

NIſi funibus neruinis intenta non proſunt.] Vnus ex Suſianis *intendantur* legit. quod non magni eſt, & vix dignum quod moneatur. ſed quod in eodem & H. legatur, *niſi funibus, neruis*; id à Vegetio nunquam ſcriptum fuiſſe, ex ipſius verbis diligens lector facilè diiudicabit. *funes neruini*, ex neruis torti dicuntur. Vitruuius libro primo de Architectura: *E neruo torti funes, qui non præcluduntur, nec præligantur, niſi ſonitus ad artificis aures certos & æquales fecerint*. Iterũ lib. 10. cap. 15. *per quæ tenduntur nerui torti, qui brachia continere catapultarum debent*. ibid. cap. ſeq. *capillo maximè muliebri vel neruo funes.*

Funes neruini.

Indubitatum verò eſt, crines fœminarum in eiuſmodi tormentis non minorem habere virtutẽ, Romanæ ſcilicet neceſſitatis experimento.] Viſum fuit totum hunc locum ita edendũ iubere, ex veſtigiis, quæ erant in libris veteribus. Antè vulgabatur: *Indubitanter verò & crines fœminarum in eiuſmodi tormentis, non minorem habere virtutem Romanæ neceſſitatis experimento cognoſcitur*. In M. C. M. & S. legebatur: *indubitatum vero eſt*. Inde τὸ *ſcilicet*, ex ſolo M. erui; vbi impreſſum erat, *Romanæ ſz.* quod valet *ſed*. neque multum differt à *ſcz.* quod valet *ſcilicet*: verbum illud *cognoſcitur*, nullum eſt in M. & S.

Vegetianæ lectura cur mutata.

Crines fœminarum.] Solent veteres cùm funes & neruorum copia deeſſet capillo muliebri vti in torquendis funibus, præter Vegetium teſtes ſunt Florus libro ſecundo cap. decimo quinto, Capitolinus in Maximinis. Vitruuius libro decimo de Architectura cap. 17. Dio. in Seuero. Cæſar libro tertio belli ciuilis. Appianus De bellis Punicis, & alij.

Crines fœminarum in funibus torquendis.

Matronæ abſciſsos crines viris ſuis obtulere pugnantes.] Pro eo in Remp. beneficio id redditũ fœminis, vt Romæ Veneri caluæ templum conſecratum ſit, teſte Firmiano lib. 2. aduerſus gentes, & Iulio Capitolino in Maximinis.

Veneris caluæ templum Romæ, ex quo originẽ ceperit.

Vel cruda coria proficit colligi ad cataphractas tegendas.] Vox *tegendas* abeſt à codice optimo collegij trium coronarum, quod indicandum putaui.

AD CAPVT X.

Cum perennes fontes murus includit.] Id nomen his fontibus datum, quod in iis ſit perennitas aquarum, vt loquitur Caſſiodorus lib. 2. Variarum cap. 39. De Apono fonte.

Fontes perennes.

Cuiuſlibet altitudinis effodiendi ſunt putei.] Putei etiam fodiendi ſæpe ipſis obſeſſoribus, etiam exercitui proficiſcenti.

Putei ſæpè in exercitu fodiendi.

Appianus De bello Hispa. de Scipione loquens: *Exercitum,* inquit, *per aliam longiorem, sed ab insidijs tutam viam circumduxit, noctu iter faciens, & propter sitim multos puteos fodi iubens, in quorum bona parte aqua salsa reperiebatur.* Dicendum porrò in puteorum fossionibus non esse contemnendam rationem, sed acuminibus solertiaque magna naturales rerũ rationes considerandas, quòd habet multa variaque, terra in se genera. Vitruuius lib.8. de Architectura cap.7. Signa, vnde discas, quibus terrarum generibus aquæ subsint, varia peti possunt ab eodem Vitruuio lib.8. cap.1. Plinio lib.31. cap.3. lib.26. cap.6. Palladio lib.9. De re rustica, cap.8. & cap.9. Valturio De re militari lib.4. cap.2. pleraq. etiam tradita ab Imperatore Constantino lib.2. de Agricultura cap.4. & 5. Hac de re apud Cassiodorum elegans epistola lib.3. Variarum: *Signis,* inquit, *virentium herbarum & proceritate arborum vicinitatem colligit diligenter. terris enim quibus dulcis humor non longè subest, vbertas quorundam germinum semper arridet, vt est iuncus aquatilis, canna leuis, vimen lætum, validus rubus, salix lenta, populus virens, & reliqua arborum genera, quæ per terrenam humiditatem felici prosperitate luxuriant. sunt & alia huius artis indicia, cùm nocte veniente lana sicca in terram ponitur iam prouisam, & rudi cacabo tecta relinquitur. Hinc si aquæ proximitas arriserit, manè humida reperitur. Sole etiam declarato, intuentur magistri loca solliciti, & vbi supra terram volitare spissitudinem minutissimarum conspexerint omnino muscarum, tunc promittitur, quod quæritur, facilè inueniri. Addunt etiam in columnæ speciem conspici quendam tenuissimum fumum, qui quanta fuerit altitudine porrectus ad summum, tantum in imum latices latere cognoscunt.*

Naturalis quædam ratio in puteis fodiendis sequenda.

Varia signa aquæ reperiendæ.

De ijsdem signis ex Cassiodori epistola proposita.

Castellum paruulum, quem burgum vocant.] Castella in limitibus prouinciarum quàm magna essent, & à quibus fierent alibi dixi. Meminit & Iustinianus: *Si aliquas ciuitates, seu castella per limites constituta tua magnitudo prouiderit nimiæ esse magnitudinis, & propter hoc nõ posse bene custodiri, ad talem modum ea construi disponat, vt possint per paucos bene seruari,* l. 2. C. de præfecto prætor. Africæ. Ab castellis his nomen habent Castellani, quibus per principem castellorum detentio concessa est. l. quicumque. C. de fundis limitotrophis.

Castella, à castris diminuto vocabulo. vt alibi Veg.

Castellani.

Quem burgum vocant.] Imperatores Arcadius & Honorius AA. Vincẽtio P. P. Galliarum: *Eum qui collegio, vel curiæ, vel burgis, cete-risq; corporibus, per triginta annos, sine interpellatione seruierit.* l. 6. C. de fundis rei priuatæ. Item Iustinianus Belisario magistro militum per Orientem: *Vbi ante inuasionem VVandalorum & Maurorum Respublica Romana fines habuerat, & vbi custodes antiqui seruabant, sicut ex clausuris & burgis ostenditur.* l. 2. C. de præfecto prætor. Africæ. Burgum vicinitate litterarum à πύργον. dictum notauit clarissimus Hadr. Iunius noster lib. 5. Animad. cap.6. Iuuant eum Glossæ veteres, è quibus tamen littera excidit, *πύργος, turris, bugus,* scribe *burgus.* Ita etiam turris nomẽ vsurpa-

Burgi qui.

Burgis vnde nomen.

Glossæ veteres emendatæ.

vſurpatum obſeruaui ab Ammiano lib.28. *Rhenum omnem à Rhetiarum exordio aduſque fretalem Oceanum magnis molibus communiebat, caſtra extollens altius, & caſtella turréſque adſiduas, per habiles locos & oportunos, quà Galliarum extenditur longitudo.* A burgis illis Burgundiones nomen accepiſſe hiſtoriæ loquuntur, imprimis Pauli Diaconi libro 2. *Burgundiones nouorum hoſtium cœpit nomen nouum, qui pluſquàm* LXXX. *millia, vt fertur, armatorum ripæ Rheni fluminis inſederunt. hos quondam ſubacta Germania interiore à Druſo & Tiberio adoptiuis filiјs Cæſaris per caſtra diſpoſitos, in magnam coaluiſſe gentem, atque ita etiam nomen ex opere præſumpſiſſe, quia crebra per limitem habitacula conſtituta, burgos vulgo vocant.* Idem video tradidiſſe Iſidorum in ſuis Originibus, qui addidit: *Burgariј à burgis dicti, quia crebra per limites habitacula conſtituta burgos vocant.* De iiſdem Burgariis etiam rubrica eſt in Cod. Theodoſiano, libro ſeptimo. Inde nomen oppidanis apud Germanos noſtros natum, quo eos appellamus *Burgers*, & *Burgimagiſtri dicti.* Multos ex iis burgis in ciuitates poſtea mutatos nomina ipſa indicant: *VVirtzburg, Marienburg, Auſburg, Friburg, &c.* Manet nihilominus burgi nomen in multis caſtellis, etiam in hodiernum vſque diem. ſic caſtellum in celeberrima Academia Louanienſi vulgus appellat ſuo idiomate, *de burght*, etiam caſtellum oppido Heuſdenſi, meo patrio ſolo appoſitum, vetuſtate inſigne, etſi à Danis & Normannis partim dirutum, ciues noſtri nuncupant *de burght.* locumque ibidem muro vndique clauſum, vbi iuuentus ludendi exercendique cauſa conuenire ſolet: *de burght-plaetſe.* Eiuſdem arcis pomœrium *de burgt-boomgaert*, atque ipſum caſtri præfectum, *de Caſtelleyn*, Inde etiam nomen eccleſiæ parochiali Antuerpiæ, *de burgt-kercke.*

Turres, pro caſtellis.

Burgundiones à burgis illis nominati.

Burgariјs, à quo nomen.

Burgi in ciuitates commutati.

Burgorum nomen in caſtellis antiquiſsimis etiamnum hodie permanet.

Burgus Louanienſis.

Burgus Heuſdenſis.

Inter fontem & ciuitatem conuenit fabricari.] Suppeditat exemplum Hirtius 8. belli Gallici in obſidione Vxelloduni.

Ciſternæ ſunt diligentiſſimè ſubſtruendæ, vt receptacula.] Libri quidam *ſubtrahendæ*, alij *ſubſtituendæ* legunt, ſed retineo lectionem editam. Hic aquam pluuialē ex tectis colligi videmus. Aliud etiam excogitauere Septentrionales populi remedium, qui extēſis multis circumquaque velis, inferiori autem parte coëuntibus, & anguſtius multo quàm ſuperius panſis, miſſas cœlitus aquas, & puriores, & maiore cum induſtria excipiunt. vide Hiſtoriam Olaï Magni.

Aquæ pluuiæ excipiendæ modus.

Difficile enim vincit ſitis eos.] Obſeſſos aquę penuria laborantes aqua ad potum tantùm vti, eamque viritim certo menſuræ modo diſtribui, peritiſſimi rei bellicæ, & callidiſſimi hominis Ioſephi induſtria excogitatum eſt, lib. 3. De bello Iudaïco, cap. 8. Plinius lib. 6. Natu. Hiſto. cap. 30. populos eſſe dixit, ab ea parte Nili, qua ſupra Syrtes maiores, Oceanumque Meridianum protenditur, qui non alia, quàm pluuia aqua vtantur.

Qui ſola aqua pluuia vtantur.

AD CAPVT XI.

Salis inopia in morbos incidût Rom.

Salassi vna salis inopia se dediderunt.

Epeirotæ quàm diu salem non norint.

Et nauigandi vsum.

SI maritima sit ciuitas,& sal defuerit.] De salis necessitate declinanda monuit auctor noster libro tertio cap. 3. Auctor est Appianus De bel. Hiſ. Romanos milites in obsidione Enderaciensi magno numero esse exstinctos, quòd multa ceruina & leporina carne sine sale elixa vescerentur. vnde ventris profluuio laborabant. idem historiographus lib. De bellis Illyricis prodidit, Salassos vna salis inopia ductos Romanis se dedidisse. Mirum est quod Pausanias primo Atticæ notauit, Epeirotas etiam post Ilion euersum, neque nauigationis vsum, neque salis nouisse. cui etiam Homeri versus in Odyss. adstipulatur:

Qui freta non norunt, qui nec sale sumere mixtas
Consueuere dapes. ———

Salem hostibus vendere capitale est.

Similiter cotê,

Et ferrum,

Et frumentum.

Sales plurale à sale.

Aliter Romani qui salis vsum perquàm necessarium perspicientes, grauissimam pœnam interminati sunt his, qui hostibus eum venderent. hinc est apud Paulum iurisconsultum libro quinto Sententiarum: *Cotem ferro subigendo necessariam, hostibus quoque venundari vt ferrum, & frumentum, & sales, non sine periculo capitis licet.* l. cotem. ff. de publicanis. Illud silentio minimè prætereundum, in libro collegij trium coronarum ter hoc capite legi *sales*, pro *salem*, cui etiam alterum de Susij codicibus video accedere. & proinde locutus iurisconsultus in præcedenti lege: & eandem phrasim obseruabam in l. si quis 11. C. de vectigalibus. vbi legitur, *sales emerit.* & paullò inferius *sales ipsi, vnà cum eorum precio, mancipibus addicantur.* Etiam Ammianus ita eam vocem vsus: *Diacira*, inquit, *inuaditur ciuitas, habitatoribus vacua, frumento & salibus nitidis plena*, lib. 24. Sed his reclament Grammatici, per me ipsis licitum est,& inter ipsos Sosipater Charisius, qui sales plurali numero facetias tantùm significare contendunt.

Dulci aqua eluunt.] Cur mare amaras aquas habeat, eleganter disputat Isidorus lib. 4. & Plinius lib. 2. cap. 100. Idem quoque libro decimo sexto Natu. Histo. cap. 2. de salis natura, varietate, & conficiendi ratione non vulgaria tradidit.

AD CAPVT XII.

IN spem deditionis formidinem geminant.] Liber S. & alter Susij, *sine spe deditionis*, legunt, sed perineptè, & contra mentem auctoris. in M. impressum erat, *spe deditionis formidinem geminant.* quod idem valet edito. Illud, ad militarem disciplinam antiquorum pernoscendam, non est impertinens scire, qua verborum formula, dedêtes sese,

ſeſe, Romani accipere ſolent. ea apud Liuium eſt, libro primo ab vrbe condita. vbi rex Rom. Tarquinius legatos Sabinorum ad ſe miſſos interrogauit: *Eſtiſne vos legati, oratoréſque miſſi à populo Collatino, vt vos populúmque Collatinum dederetis? ſumus. Eſt'ne populus Collatinus in ſua poteſtate? Deditis'ne vos, populumq́ Collatinum, vrbem, agros, aquam, terminos, delubra, vtenſilia, diuina, humanaq́ omnia in meam populiq́ Romani ditionem? dedimus. At ego recipio.* Qui deditum veniebant veſte ſordida ferè induebantur. Hirtius de ciuibus Alexandrinis: *Omnis multitudo oppidanorum, armis proiectis, munitionibusq́ ſuis relictis, veſte ea ſumpta, qua ſupplices dominantes deprecari conſueuerunt, ſacrisq́ omnibus prolatis, quorum religione precari offenſis iratosq́ animos regum erant ſoliti, aduenienti Cæſari occurrerunt, ſeq́ ei dediderunt.* Cui integrum eſt videat quoque Andream Alciatum libro primo Parerg. capite decimo quarto.

Deditionis formula.

Dedẽtes ſe, ſorditati prodibãt.

Etiam ſacra ſtra quidã proferre ſolent.

[Dum] admotis ſcalis inuaditur ciuitas, [reſiſtere debent omni virtute.] Quæ incluſa vides, neſcio Romæ'ne in editione huius auctoris noſtri, an Pariſiis demum ab ineptis correctoribus adhibita, contra auctoritatem librorum veterum, contra ipſius Vegetij ſententiam. Deſunt in quatuor manu deſcriptis Suſij, & membranis Hittorpij. prætereà nullum eorum veſtigium in tribus libris veteribus cuſis, C. M. & S. & meritò abeſſe, attentum lectorem ſcio non facilè fugerit, cui Vegetij locum hunc perpendendum relinquo.

Magna menda ſublata è Vegetio.

AD CAPVT XIV.

DE materijs, ac tabulatis teſtudo contexitur.] Varias teſtudines Vitruuius deſcripſit libro decimo, capite vigeſimo & ſequenti. easque vſui fuiſſe oſtendit vel ad congeſtionem foſſarum tantùm, vel etiam ad muros vt accederent, & ariete, qui inhærebat, facerent impetum. Illum auctorem, quia vulgo in manibus eſt, adeundum ſuadeo, adhibendumque Turnebi caput trigeſimum tertium, libri vigeſimi tertij ſuorum Aduerſariorum, vbi Athenæi locum, à quo ſcriptore Vitruuius ſua deſumpſit, comparatum videbis. Interim figura teſtudinis proponenda fuit, qualem ferè Vegetius noſter deſcripſit.

Teſtudines in exercitu variæ.

Teſtu-

Testudinis figura.

Et appellatur aries.] In hac machinarum bellicarum explicatione illud præfandum duco, si cui in hac parte non videbimur satisfacere, is cogitabit descriptiones illas, vt mechanicas, magnam per se obscuritatem habere. quæ alia sæpe difficultate grauatur, corruptorum scilicet librorum, ex quibus eas vel petere, vel exponere conati sumus. De Arietis inuentione & constructione non vulgaria vidi in lucem protulisse Vitruuium libro decimo, cap. 19. cuius verba non potui, quin interpretando Flauio adhiberem: *Carthaginienses*, inquit, *ad Gades oppugnandas castra posuerunt, cùm autem castellum antè cepissent, id demoliri sunt conati. posteaquàm non habuerunt ad demolitionem ferramenta, sumpserunt tignum, idq; manibus sustinentes, capiteq; eius summum murum continenter pulsantes, summos lapidum ordines deijciebant, & ita gradatim ex ordine totam communitionem dissipauerunt. postea quidam faber Tyrius nomine Pephasmenos, hac ratione & inuentione inductus, malo statuto, ex eo alterum transuersum vti trutinam suspendit, & reducendo & impellendo vehementibus plagis deiecit Gaditanorum murum. Ceteras autem* Calce-

Machinarũ explicatio valdè difficilis.

Carthaginienses primi inuentores Arietis.

Mutata, seu emendata arietis figura.

Calcedonius de materia primùm basim subiectis rotis fecit supráque compegit arrectarijs, & iugis varas, & in his suspendit arietem, corijsq; bubulis texit, vti tutiores essent qui in ea machinatione ad pulsandum murum essent conlocati. Id autem quod tardos conatus haberet testudinem arietariam appellare cœpit. Hactenus Vitruuius, quo cum sentire vidi etiam Tertullianum, in lib. De pallio, dum Arietis inuentionem Carthaginiensibus idem vendicat, reclamante nihilominus Plinio, qui libro septimo, capite quinquagesimo sexto, Arietis inuentionem Epeio adscribit, ad Troiam Græcorum. Porrò σκέλη eleganter Vitruuius in superiori descriptione arrectaria vertit, quæ tanquam crura sursum eriguntur. item σχεδίαν interpretatur varas: quod notat Turnebus dicto capite trigesimo tertio, libro vigesimo tertio. Ad figuram, & impetum huius machinæ intelligendum, aduocandus quoque Iosephus qui libro tertio De bello Iudaïco: *Immensa*, ait, *est materia malo nauis adsimilis, cuius summum graui ferro solidatum est, arietis effigie fabricatum, vnde nomen accepit. Dependet autem funibus medius ex alia, velut ex trutina, palis vndiq; fulta. Retrorsum autem magna virorum multitudine repulsus, in fronte prominente ferro, mœnia perculit.* Refert Appianus lib. De bellis Punicis in Carthaginiensi obsidio, duos admotos vastos arietes, alterum penè incredibili numero peditum, tribunis hortantibus, impellendum: à remigibus alterum, triremium præfectis vrgentibus. Si cui lubitum erit plura de Ariete legere, videbit Ammianum Marcellinum lib. Historiarum vigesimo tertio, Iosephum De bello Iudaïco libro tertio, capite nono, Isidorum libro decimo octauo, Et Hadrianum Turnebum libro vigesimo tertio Aduersa. cap. vigesimo primo, quo loco Vitruuij arietem comparatum reperies ad eam descriptionem, quam ex antiquioribus scriptoribus tradidit Athenæus. Itidem non inelegantia, de hoc machinamento, me legere memini apud Egesippum, libro tertio De bello Iudaïco, capite vndecimo. Addo præterea ex Ammiani libro vigesimo etiam dissolui arietes, & ita in expeditionibus circumferri solere, ad eum ferè modum, quem in nauibus fluuiatilibus fuisse, iam antè à nobis indicatum est. Pro arietum machinamentis crebritate iam despectis, condita machina scriptoribus historicis nota, quam Helepolim Græci cognominabant, cuius opera Demetrius Antigoni filius Rhodo aliisque vrbibus oppugnatis, Poliorcetes est appellatus; teste Ammiano libro vigesimo tertio, vnde etiam descriptionem eius machinæ adscribimus: *Testudo compaginatur immanis, axibus roborata longissimis, ferreisq; clauis aptata, & contegitur corijs bubulis, virgarúmque recenti textura, atque limo asperguntur eius suprema, vt flammeos detractet, & missiles casus. Conseruntur autem eius frontalibus trisulcæ cuspides, præacutæ, ponderibus ferreis graues, qualia nobis pictores osten-*

Perfectissima arietis constructio.

Testudo arietaria.

Plinius à Tertulliano & Vitruuio dissentit.

Arietis descriptio ex Iosepho.

Arietes dissolui, & ita in legionibus circumferri solere.

Helepolis, machina arietis loco ædificari cœpta.

Helepolis descriptio.

ostendunt fulmina, vel fictores, vt quicquid petierit aculeis exsertis abrumpat. Hanc ita validam molem, palis & funibus regens numerosis intrinsecus miles languidiori murorum parti viribus admouet concitis, & nisi desuper propugnantium valuerint vires, collisis parietibus aditus patefacit ingentes. Nomen Helepolis adepta παρὰ τὸ ἑλεῖν τὰς πόλεις. excogitata quidem à Demetrio Poliercete, fabricata tamen à Dioclide Abderita, cuius in ea machina singularis industria fuisse prædicatur, vt ex Moschione refert Athenæus libro quinto. Meminit huius machinæ Vitruuius libro decimo, capite vigesimo secundo. Diodorus Siculus libro vigesimo, Helidorus libro nono. Meminit & Plutarchus in Demetrio. Et quia idem scriptor ad figuram machinæ intelligendam (peculiari nomine Poliorcen vocari voluit Petrus Crinitus libro decimo nono De honesta disciplina, capite secundo.) adhibendus videbatur; locum eiusdem subijciendum putauimus: *Eodem etiam bello,* inquit, *in quo Rhodij simul erant cum Ptolemæo societate coniuncti, machinam quandam, quam vrbium expugnatorem appellant, eorum mœnibus admonuisse Demetrium aiunt, tali quidem figura atque specie fabricatam. Habebat imprimis quadratam sedem, cuius vnumquodque latus inter se æquale, in latitudinem octo & quadraginta: in altitudinem sex & sexaginta cubitorum extendebatur, atque à postrema basi vsque ad verticem adeò gradatim extenuari videbatur, vt cùm infima sedes longè latior supremo culmine esset, egregia quadam figura ex omni proportione seruata resultare videretur. Intus præterea erant latebræ cauernæq; complures, ad suscipiendos milites accommodatæ. Quà vero hostes spectabat, frontem patefactam habebat, atque vndique fenestellas tectas, quibus varia tela poterant aduersus hostes sine vllo periculo iaci. Erat præterea secundum vnamquamque speciem pugnæ bellicosissimis viris referta. & quod supra omnia spectantibus admirationem præbebat, tanta felicitate agebatur, vt cùm strepitum maximum ederet, in vtram partem inclinaretur, conspici minimè posset: sed æquali vtrinque pondere inconcussa rectáque moueretur.* Sed ipsius Arietis figuras subijcere tempus, ac primùm, qualis à Carthaginiensibus repertus fuit.

Helepolis vnde nuncupata.

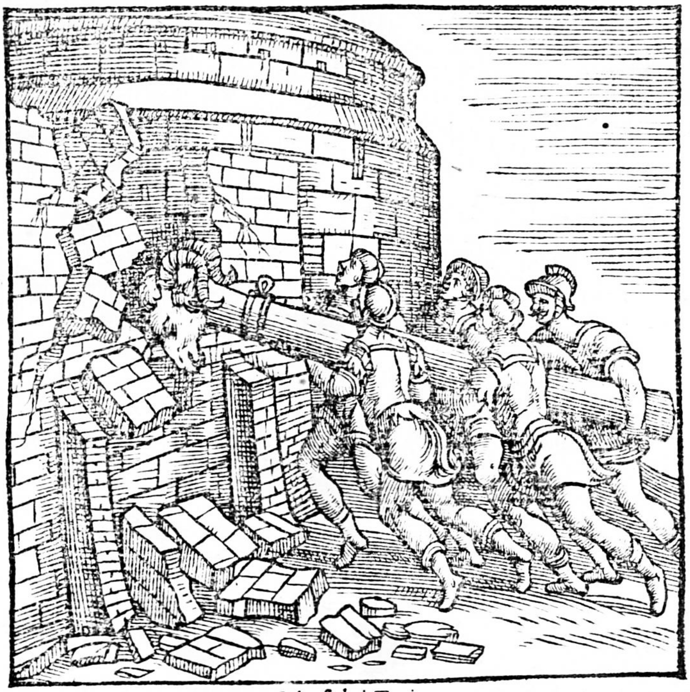
A quo excogitata.

A quo primum fabricata.

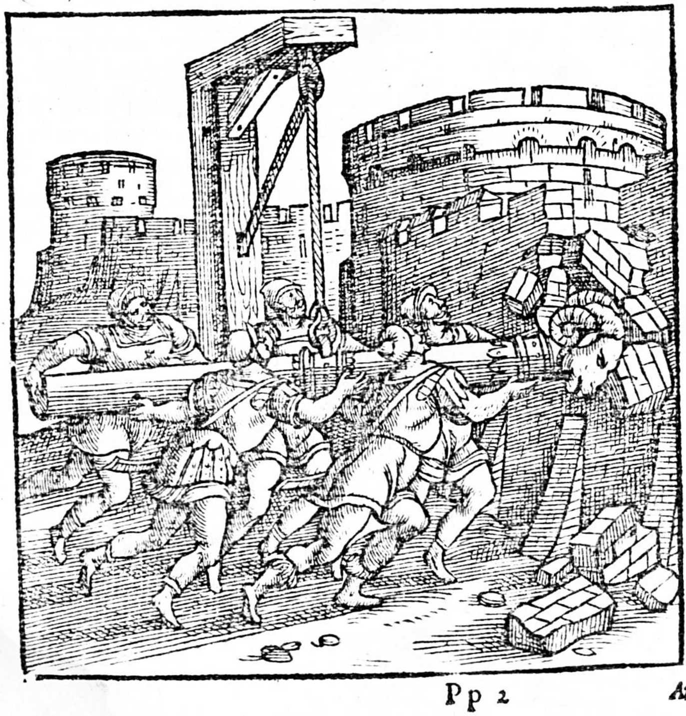
Poliorce.

Helepolis altera descriptio.

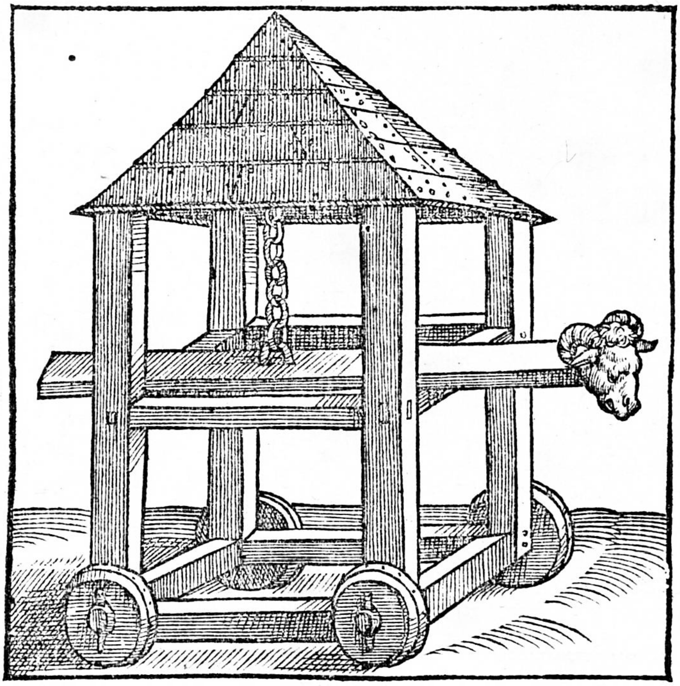
Aries

Aries fabri Tyrij.

Aries Cetræ Calcedonij.

In dubium vocata vulgaris Veg. ſcriptura. Qui, ſexto caſu antiquis vſitatiſsimum.

Vel quòd habeat duriſſimam frontem, quæ ſubruat murum.] In membranis H. perfectè ſcriptum vidi, *qui ſubruat murum.* quod genus locutionis neque inelegans, neque inſuetum eſt bonis ſcriptoribus, neque neſciuiſſe videtur, qui in iiſdem membranis illud *qui* mutare conatus eſt in *qua*. Comicis tamen magis vſitatum, Plautus Rudente, ſc. 2.

Quin tu in paludem is, exicasq; arundines,
Quî pertegamus villam, dum ſudum eſt.

Iterum ibidem ſcen. Serio. Itidem apud Terentium Hecy. actu quarto, ſce. prima.

Neque ei detractum, tum quidquam eſt,
Quî poſt poſsit noſci, qui ſciet. Item Phorm. act. 4. ſcen. 3.
Aliquantulum quæ adferret, quî diſſoluerem quæ debeo.

Tentatus Vegetius de coniectura.

Atqui aliam huic loco ſcripturam (ſi minus placita eſt illa ſuperior interpretatio) de coniectura video adhiberi poſſe: ea eſt, vt legamus, *vel quod habeat duriſsimum frontem, qui ſubruat murum.* & ſuſpicari poſſis ex aliquo

aliquo antiquo auctore hæc Vegetium mutuatum, vt ex Catone, quem frontem masculino genere vsurpasse, ostendi exemplis libro tertio, capitis vigesimi principio.

Frons, masculinum erat veteribus.

AD CAPVT XV.

VIneas dixerunt veteres.] Obiectu vinearum pluteorumq. tecti milites machinas componere, iter ad fundamenta murorum subuertenda quærere solent, testes historiæ passim & Ammianus libro vigesimo. Plutei, vt quidam volunt, erant similes iis appendicibus quas ædificiis applicamus, & tectum in vnam partem deuexum habebant: vt & Plutei, in quibus scribimus; Vineæ in vtramque partem deuexitatem tecti habebant. tradit Turnebus libro vndecimo Aduersariorum, cap. vigesimo quarto.

Pluteorum vinearumq. vsus.

Pluteorũ, quæ forma.

Quæ forma Vinearum.

Quas nunc militari barbaricoque vsu causias vocant.] Hic idem vsu venit quod alibi in vocabulis rei militaris, vt quilibet librariorum varietate scripturæ ad palmã contendisse videatur. pro *causias*, alij habẽt *cautias*, alij *caucias*, alii *cautibus*, alii *cantibus*. ora Parisiensis editionis vocauit *cattos*. Vox causia etiam veteribus non fuit incognita, qui ea vsi pro velamento capitis ad arcendum solem & æstum, vt obseruauit in Lexico verborum Plautinorum Alciatus, eadem vsus & Plutarchus in Demetrio, Plautus Persa, scena Omnem rem:

Obscurus Vegetij locus.

Causia, capitis tegumentum.

Tunicam, atque zonam, & chlamydem adferto, & causiam.

Idem Milite, scena Sequimini:

Causiam habeas ferrugineam, culcitam ob oculos laneam.

Commeminit autem Comicus ea scena, vt in allegoria sibi perfamiliari, quam plurima sumta de re militari nomina, quæ res facit, vt sanum ibidem non putem versum sequentem:

Plauti versus tentatus.

PA. *Quod apud nos fallaciarum est, esse excitum certo scio,*
Oppidum quoduis videtur posse expugnari dolis.

Legi enim mauelim, *exercitum*. eum locum diligens lector considera, & similem ἀλληγορίαν vide apud eundem Plautum Bacchidibus, scena Hunc hominem. & Amphit. scen. Qui me alter. Item Pseudolo, scena Proh Iuppiter. in qua ad superiorem emendationem lumen protulit hic versus:

Post ad oppidum hoc vetus continuò mecum exercitum protinus obducam.

Alta pedibus octo, lata pedibus septem, longa pedibus sex.] Præter nuperam editionem, omnes aliæ, itemque membranæ omnes legebant, *sexdecim*. neque per sententiam est, vt aliter à Vegetio scriptũ suspicemur. legunt prçterea M. & S. & ipse etiam Calepinus, in Vineæ: *lata pedibus octo, alta pedibus septem.*

Correcta scriptura Veg.

Corio crudo tectæ machinæ. Corium illud, Sordiscũ quidã nuncuparunt.

Crudis ac recentibus corijs, vel centonibus operitur.] Auctor est Vitruuius libro decimo, capite 21. in machinis muniendis tegendisque tabulas & coria cruda in vsu fuisse. *Corium crudum sordiscum appellatur*, in veteri Onomastico, & inter rei militaris vocabula recensetur. Imo & humectatum illud corium, quò minus flammæ foret obnoxium, Ammiano teste libro vigesimo. Etiam argillam cum capillo subactam ad eam crassitudinem induxerunt, vt ignis omnino non posset nocere, teste Vitruuio dicto cap. Memorat quoque idem scriptor Epimachum Atheniensem architectum Helepolim cõstruxisse, & eum in modum ciliciis & coriis crudis illam confirmasse, vt posset pati plagam lapidis balista immissi CCCLX. pondo. In madefactione corij, & aliorum stratorum aceto potius, quàm aqua vtebantur. Vitruuius dicto lib. cap. 20. *Circum tabulata*, inquit, *collocentur crates ex tenuibus virgis creberrimè textis, maximeq́; recentibus percrudis corijs duplicibus consutis, fartis alga aut paleis in aceto maceratis, circa tegatur machina tota.* Sisenna tertio Historiarum: *Aceto madefactis centonibus integuntur.* Aliud etiam industria hominum excogitauit, materies quippe machinarum alumine diligenter vnxerunt. qua re effectum, vt ignis per eas innoxius laberetur. Ammiano teste libro vigesimo. Turris materiem alumine oblitam ab Archelao L. Sulla non quiuit incendere; notat Agellius libro decimo quinto, capite primo, ex Quadrigarij vndeuigesimo Annalium.

Corium in eum vsum humectatum.

Argilla quoq., cum capillo subacta in ea re vsui.

Aceto potius, quàm aqua materies machinis tegendis madefacta.

Alumine oblitũ lignum non suscipit ignem.

Vel centonibus operitur.] Cæsar in descriptione Musculi: *Coria autem ne rursus igne ac lapidibus corrumpantur, centonibus conteguntur*, libro secundo De bello ciuili. Iterum Cæsar: *Centonesque iniecerunt, ne aut tela tormentis missa tabulationem perfringerent, aut saxa ex catapultis lateritium discuterent.* Cato: *Culcitas octo, instragula octo, puluinos sexdecim, operimenta decem, mappas tres: centones pueris sex*, De re rustica, cap. decimo & vndecimo: ab iisdem & *centunculus* diminuto vocabulo deriuatus est. Liuius libro septimo: *Mulis strata detrahi iubet, binis tantùm centunculis relictis.* Seneca in epistolis: *Diurnum accipit, in centunculo dormit.* Plautus Epidico: *Quin tu*, inquit, *alium quæras cui centones farcias.*

Centonibus machinæ contectę.

Centunculus.

C. MVTRIO. C. F. PAL
QVINTO. SEVERO. Q. II.
VIR. Q. ALIMENTOR
CVRATORI. CALENDAR
PECVNIÆ. VALENTINI
N. HS. DC. PATRONO. VI.
VIR. AVGVST. ET. COL-
LEGA. FABR. CENTONA-
RVM. NAVICVLARVM.

DECV-

DECVRIONES. ET. PLEBS
VRBANA. EX. DIVI. NERVÆ
EPVLARVM. OB. MERITA
L. D. D. D.

Vineæ plures fiebant & in vnũ cogebantur.

Istæ cùm plures factæ fuerint, iunguntur in ordinem.] In vnis membranis Susii repertum est, *cogebantur in vnum.* quod mea sententia in contextum recipi possit. tanquam vsurpatum ea notione vocabulum, quanquam alterum tamen, vt censor, tribu mouere nolim.

Vegetij scripturam libri mutant.

Sub quibus subsidentes tuti.] Si septem, aut octo pedum altitudinem habuerunt vineæ, non incommodè stare inibi milites potuerunt. neque necesse fuit subsidere. Deinde in exemplaribus M. Parif. editione, H. & quatuor mss. Susianis scriptum erat, *sub quibus obsidentes tuti.* Iterum Veget. hoc eodem cap. de Pluteis: *Quos obsidentes applicant muris, eorumq; munitione protecti.* Verùm controuersiam & istic illi scripturæ motam vidi à S. qui pro *obsidentes*, volebat legi *subsidentes*, & illi accedit alter Susianorum, in quo *subsistentes* scriptum fuit.

Pluteorum materies vimina fuerunt.

Plutei dicuntur, qui ad similitudinem absidis contexuntur è vimine & ciliciis.] Pro *absidis*, M. duo Susiani, & ora Parisiensis editionis substituunt, *cassidis*. De cetero materiem Pluteorum vimina fuisse Vegetius noster scribit, neque ab eo vllos vidi dissentire codices extra vnum M. qui hìc legebat: *& vimine, vel ciliciјs, seu coriјs proteguntur.* Vitru. *Supra caput eorum qui continebant arietem collocatum erat pluteum, turriculæ similitudine ornatum, vti sine periculo duo milites tutò stantes prospicere possent, & renunciare quas res aduersarij conarentur*, libro decimo De Architectura cap. vigesimo primo. Festus seu compilator illius Paulus Diaconus:

Plutei militares.

Plutei, inquit, *crates corio crudo intentæ, quæ solebant opponi militibus opus facientibus, & appellabantur militares. nunc etiam tabulæ quibus quid præsepitur eodem nomine dicuntur.* Vide Cæsarem, si vacat, in obsidione Alexiæ.

Plutei rotis mouebantur.

Diuersus pluteorum, & vinearum vsus.

Pluteorum hunc fuisse vsum Vegetius docet, vt ternis rotulis, quarum vna in medio, duæ in capitibus appositæ erant more carpenti mouerentur, & eorum munitione protecti bellatores sagittis, fundis, siue missilibus defensores vrbium de propugnaculis exturbarent. Vineis autem ad subruenda murorum fundamenta penetrarent, hoc eodẽ cap.

Dolabris subruebant muros.

Addo pòst, quàm vinearũ adminiculo ad muros peruentum esset, dolabris vsos in subruendis muris, Liuius lib. 30. *cùm muros defensoribus nudasset, tum Annibal occasionem ratus, quingentos fermè Afros cum dolabris ad subruendum ab imo murum mittit. Nec erat difficile opus, quod cæmenta non calce durata erant, sed interlita luto, structuræ antiquæ genere. itaque antè quam caderetur, ruebat, perque patentia ruinis agmina armatorum in vrbem vadebant.* Meminit huius & Appianus, & Ammianus libro vigesimo primo, & alij. Pertinere

huc

huc video quod de terebra ex Diade tradidit Vitruuius libro decimo, cap. vltimo, vnde hæc describere consultum putaui: *De terebra*, inquit, *has explicuit scriptis Diades rationes. ipsam machinam, vti testudinem, in medio habentem collocatum in orthostatis canalem faciebat (quemadmodum in catapultis, aut balistis fieri solet) longitudine cubitorum L, altitudine cubiti, in quo constituebatur transuersa sucula. in capite autem dextera ac sinistra trochleæ duæ, per quas mouebatur, quod inerat in eo canali, capite ferrato tignum, sub eo autem ipso canali inclusi tuti, crebriter celeriores, & vehementiores efficiebant eius motus. Supra autem id tignum, quod inibi erat, arcus agebantur ad tegendum canalem, vti sustinerent corium crudum, quo ea machina erat inuoluta.* Inuentio terebræ & machinæ ascensoriæ (ἐπιβάθρα Græcis) & Corui demolitoris Diadi tributa, dicto lib. cap. 19.

Terebra etiam inter machinas.

Terebræ figura.

Diades inuentor variarum machinarum.

Agger autem ex terra, lignisque extollitur contra murũ.] Auctor est Appianus De bello Hispan. Scipionem, sua opinione, primum esse qui Numantiam vrbem obsessam aggere, ceu muro præcingeret, quæ quidem pugnam non detrectaret.

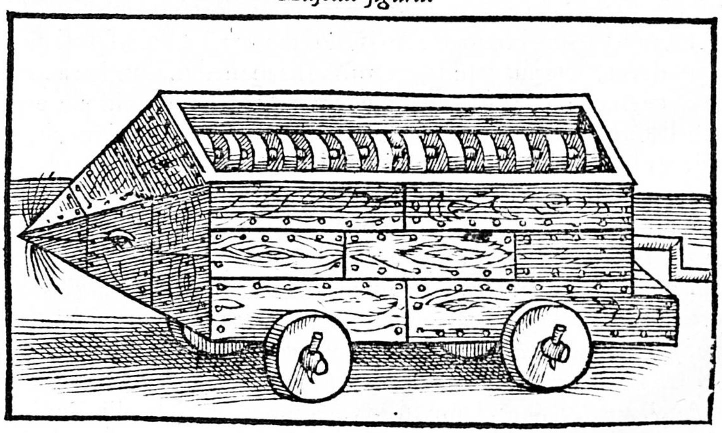
Numãtia aggere clausa, quanquam pugnam nõ detrectaret.

AD CAPVT XVI.

MVsculos dicunt minores machinas.] Isidorus libro duodeuigesimo Etymologiarum, capite de Ariete: *Musculus*, inquit, *cuniculo similis fit, quo murus perfoditur, ex quo & appellatur quasi murusculus.* Quæ ipsa ab alio aliquo vetere scriptore Isidorum mutuo sumpsisse, vt pleraque omnia sua, mihi omnino verosimile fit. ideoque figuram musculi, quam inde confecisse video Rob. Valturium, subijciendam putaui. etsi nescius non sim, alium planè musculi vsum à Vegetio nostro declarari.

Musculus vnde nuncupatus.

Musculi figura.

Solent

Solent milites in machinis bellicis multa ab animalibus nomina ſumere: hinc Aries, Ericius militaris, Scorpio, Cuniculus, Teſtudo, alia. teſtis Seruius libro vndecimo Æn. Iſidorus dicto libro, capite de clypeis. Figura autem muſculi apud Cæſarem deſcribitur, quæ potius ad genus aliquod teſtudinis accedere videtur. quas varias deſcribit Vitruuius libro decimo. Sed Cæſarem audiamus qui libro ſecundo De bello ciuili hoc modo: *Duæ primùm trabes in ſolo æquè longè diſtantes inter ſe pedes quatuor, conlocantur: inq; ijs columnellæ pedum in altitudinem quinque defiguntur: has inter ſe capreolis molli faſtigio coniungunt vbi tigna, quæ muſculi tegendi cauſa ponunt, conlocentur. Ea ſuper tigna bipedalia injiciunt, eaq; laminis clauisq; religant. Ad extremum muſculi tectum trabeſque extremas quadratas regulas quattuor patentes digitos defigunt, quæ lateres, qui ſuper muſculos ſtruuntur, contineant. Ita faſtigiato atque ordinatim ſtructo, vt trabes erant in capreolis collocatæ, lateribus lutóque muſculus, vt ab igne, qui ex muro iaceretur, tutus eſſet, contegitur. ſupra lateres coria inducuntur, ne canalibus aqua immiſſa lapides diluere poſſet. Coria autem ne rurſus igne ac lapidibus corrumpantur, centonibus conteguntur.* Hactenus Cæſar. cuius ſcripta ſi inſpexeris facilè diſces quantum hæc machina, licet minor, in deuaſtatione muri potuerit. Quod muſculum hunc teſtudinis genus eſſe dixi, in eo adſtipulatur mihi Turnebus libro vndecimo Aduerſarior. capite vigeſimo quarto. diſtinguitque ſola paruitate muſculum, à teſtudine: ab animalium ſcilicet ſimilitudine has machinas nomen accepiſſe, minores muſculos, maiores teſtudines vocatas.

Machinis aliquot bellicis nomen ab animalibus tribuerūt.

Muſculi alia deſcriptio.

Is muſculus ad murum diruendum adhibitus.

Si lutum obfuerit, aut ciuitatis foſſatum etiam apportatis lapidibus lignis ac terra, non ſolùm complent, ſed etiam ſolidant.] Particulæ disiunctiuæ, *aut*, nullus locus in melioribus libris ſex, ſeptem. ideoque eam expuli. & ijſdem libris auctoribus τὸ *etiam*, quod ſubſequitur in contextum recepi. nec puto in eo vllam Vegetio factam iniuriam. Verba illa: *ſi lutum obfuerit*: diu admodum me torſerunt. in cauſa fuit veterum librorum ſcriptura. Suſpicabar primùm legi poſſe: *Si aplictum obfuerit.* De quo ita Leo Imperator capite vndecimo: *Aplicta igitur ſiue foſſata (nam aplictum propriè foſſatum totius exercitus eſt) validè quantum potes munies.* ſed id nunc minus placet. nec video coniecturam illam libris multum iuuari. In exemplari M. & membranis Hittorpij, ſine vlla litura, ſcribitur: *quibus protecti bellatores ſudatum auferunt, ciuitatis foſſatum etiam adportatis lapidibus ac lignis, non ſolùm complent, &c.* Quam ſcripturam Modii quoque liber vnus confirmare videtur in quo, *ſudatim auferunt.* Interpretabar *ſudatum* vallos aut ſepes è ſudibus, quæ ipſis foſſis præſtruebantur. at Ianus Palmerius noſter ſuſpicabatur

Scaber admodū Vegetij locus.

Aplictum quid.

Tentatus prædictus Vegetij locus.

picabatur priorem litteram in *ſudatum* à fine præcedentis vocis *bellatores* auulſam eſſe; ideoque ſcribendum, *vdatum auferunt*. quaſi protecti muſculis bellatores, viam turribus ambulatorijs præparantes, vda omnia ſuſtulerint, loca ſolidarint & complanarint.

Iterum tentatus.

Ciuitatis foſſatum etiam adportatis lapidibus.] Foſſatum non tam ineptum vocabulum, vt cenſuit ille cenſor, qui illud expellendum vrbe Quiritium, & deturbandum ex Pandectis noſtris putauit. Modeſtinus libro tertio De re militari: *qui à foſſato recedit capite, puniendus eſt*. Gloſſarium vetus: *τάφος, foſſa, ſepes, foſſatum*. Suidas, *σέδετον τὸ φοσσάτον*. Harmenop. libro ſexto, titulo quinto: *τοὺς ἐν τῷ φοσσατῷ κλέπτοντας εἰ μὲν ὅπλα, σφοδρῶς προσάττομεν τύπτεσθαι*. Libellus De militibus: *Foſſatum deciſum paruum in fine, pro termino*. Plinius: *foſſatum purgari, & extendi*, libro decimo ſeptimo, capite vigeſimo primo. frequens etiam ea vox apud Leonem Imperatorem De bellico apparatu. Idem ille cenſor non minus hallucinatus in Papiniani reſponſo l. quod ſi. De captiuis & poſtli. reuerſis: *Exinde ſui iuris videtur fuiſſe ex quo pater hoſtium potitus eſt*. Emendabat ille, *pater hoſtium poteſtati ſubditus eſt*, quaſi *παθητικῶς* dici Latinè non poſſet, *hoſtium potitus*. & in ea pugna auxiliarem ſibi adſciſcit Accurſium. Ego illis primum oppono Tryphoninum l. in bello. eodem titulo: *Cetera, quæ in iure ſunt poſtea, quàm poſtliminio redit, pro eo habentur, ac ſi nunquam iſte hoſtium potitus fuiſſet*. Inde oppono Iulianum l. bona eorum, titulo eodem. & l. facere. ff. de teſtamento militis. Triarij munus facilè mihi ſuſtinebit Plautus Epidico, ſcen. Si quid eſt.

Lapſus magni viri, quem non nomino.
Foſſatum non ineptum vocabulum.
Defenſa ſcriptura vulgata in l. 3. ff. de re mil.

Defenſa item Papiniani verba l. quod ſi. ff. De capti. & poſtli. reuer.
Potitus hoſtium paſſiuè dictum.

——— *Gnata mea hoſtium eſt potita*. Ibidem
——— *Eductam perdidi,*
Hoſtium eſt potita.

Eadem ille phraſi vſus Capti: ſcena prima, & ſecunda. Neque hæc eò à me dicta quaſi detrahere laudibus magni illius viri quicquam velim, cuius eruditioni & ſummis in iuris ſtudioſos beneficiis leuia hæc facilè condonanda ſunt: ſed vt viciſſim alij, ſicubi & nos in tantis antiquitatum tenebris incurriſſe videbimur, de verbis ſe præbeant modeſtiores. Sed & alterum audi cenſorem: Iulius Capitolinus in Gordianis ſcripſerat: *Caſtra omnia foſſato circuibat*. ibi Io. Baptiſta Egnatius exclamabat, *ineptum ſcriptorem!*

Capitolini ſcripturam tueor.

Vocantur autem à marinis beluis Muſculi. nam quemadmodum illi, cùm minores ſint, tamen balenis auxilium, adminiculumque iugiter exhibent.] Feſtus: *Balenam belluam marinam, ipſam dicunt eſſe piſtricem, ipſam eſſe cetum*. Muſculus genus piſcis, qui moderamine paruæ caudæ ſuæ, iter balenæ regit, necubi impingat. & quia hæc luſciola eſt, præuio illo piſciculo deducitur ac reducitur. Claudianus libro ſecundo:

Balena bellua marina.
Muſculus genus piſcis, quale.

Sic

Sic ruit in rupes amiſſo piſce ſodali
Bellua, ſulcandas qui prœuius edocet vndas,
Immenſumq́, pecus paruæ moderamine caudæ
Temperat, & tanto coniungit fœdera monſtro.

Plinius libro nono cap. quinquageſimo ſecundo: *Balenæ muſculus, quandoque prægraui ſuperciliorum pondere obrutis eius oculis, infeſtantia magnitudinem vada prænatans demonſtrat, oculorúmque vice fungitur.* Iuuenalis Satyra decima:

Balena quare muſculi opera indigeat.

Quantò delphinis balena Britannica maior.

Balena maior delphinis.

AD CAPVT XVII.

TVrres autem dicuntur machinamenta.] Turres has ambulatorias nuncuparunt: nam rotis ſubditis promoueri atque reduci ſolent. Hirtius: *Præterea ambulatorias totidem tabulatorum confixerant, ſubiectisq́ eis rotis, funibus iumentisq́ obiectis, directis pluteis, in quamcumque viſum erat partem mouebant,* De bello Alexandrino. Has Diades ſcriptis ſuis oſtendit à ſe inuentas. quas etiam diſſolutas in exercitu circumferre ſolebat, minorem ait oportere fieri altam cubitorum ſexaginta, latam ſeptemdecim, tabulatorum decem, ſingulis partibus in ea feneſtratis, maiorem verò altam cubitorum centum viginti, latam cubitorum viginti trium S. In qua tabulata conſtituebat viginti, & habebant ſingula tabulata circuitionem cubitorum ternûm, vt memoriæ prodidit Vitruuius libro decimo De Architectura, capite vndeuigeſimo. Harum turrium hanc poſſumus fingere figuram fuiſſe.

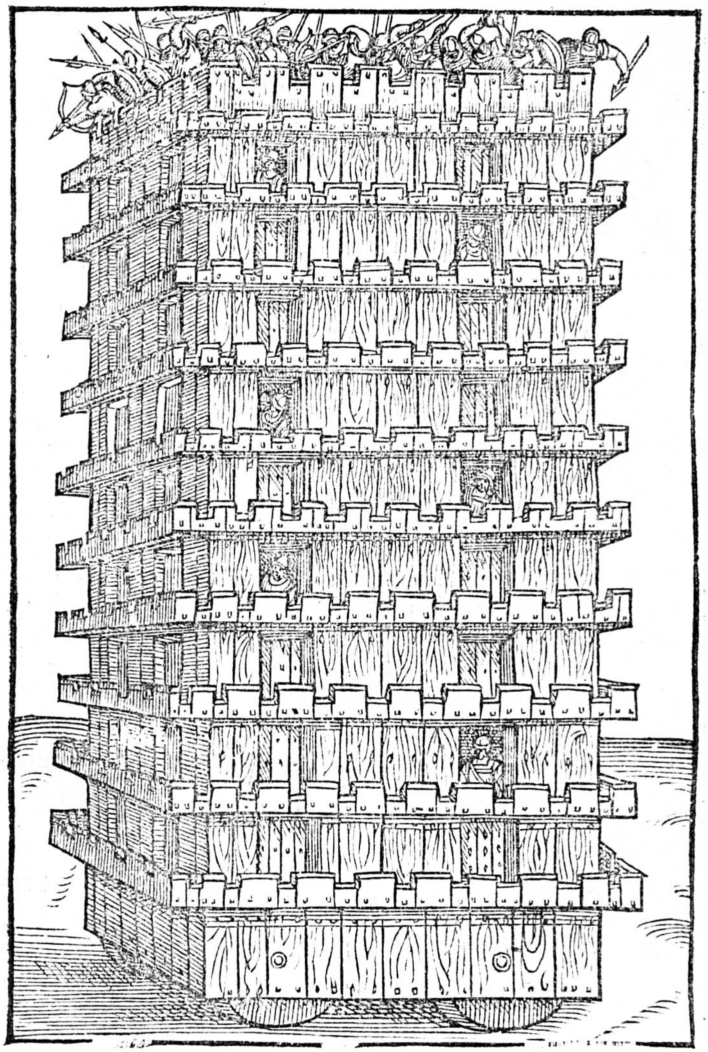
Turres, vnde ambulatoriæ vocentur.

Turres diſſolutæ in exercitu circumlatæ.

Turris minor alta cubitorum LX.

Turris maior alta cubitorum CXX.

Turris à Diade excogitata.

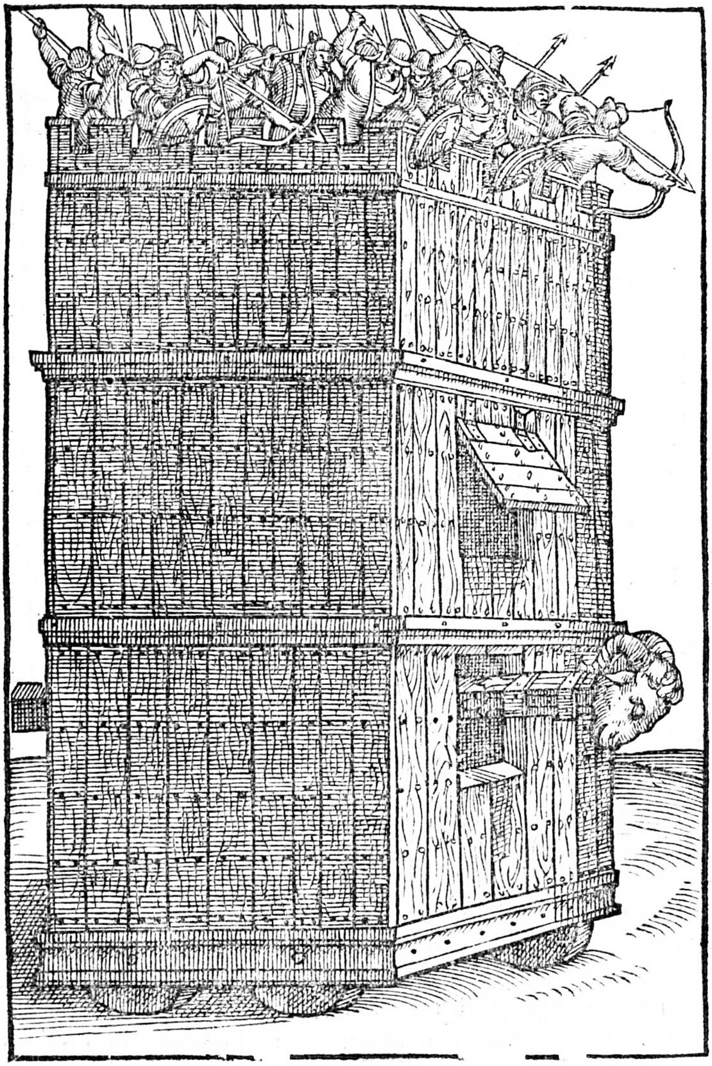

Turres aliæ, quas Vegetius describit.

Aliæ dubio procul turres ambulatoriæ, nec ita speciosæ, quas Vegetius nobis describit ea proceritate, vt tam turres ciuitatis lapideas, quàm muros ipsos superarint. his ille in inferiori parte tribuit arietem, circa medium verò pontem (exostram postea vocabit) quem subito milites proferebant, & per eum egredientes de machina in ciuitatem transibant,

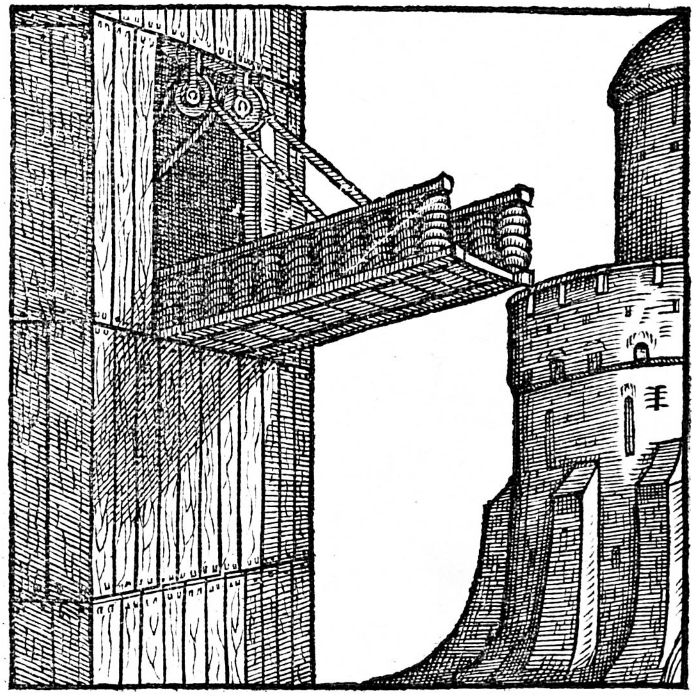
transsibant. in superioribus autem turris partibus contatos & sagittarios collocat, qui defensores ab vrbis mœnibus proturbent, cuius turris hanc fingimus figuram.

Turris Vegetij.

Pontem Vegetius tradit in turri fuisse, factum de duabus trabibus, septum de vimine, quem subitò prolatum inter turrem murumque constituebant ad egrediendum in muros, hoc eodem capite. Eundem pontem hoc libro, capite vigesimo primo legimus de turri in murum repentè protrusum fuisse. Quod ego suspicor ea ratione, quam subijcimus, satis commodè potuisse fieri.

Pons protrusus ex medio turris.

Turrium ambulatoriarum effectus.

Turrium metu Galli se dedunt.

Etiam Persę eodem exemplo. Turres etiam in nauibus.

Superest nunc, vt cognoscamus quis harum turrium effectus fuerit, & quantus ex illis hostibus iniectus fuerit sæpè metus. Galli vt in castris Cæsaris turrim procul constitui primùm viderunt, irridêre ex muro atque increpitare vocibus. vbi verô moueri atque appropinquare mœnibus viderunt; noua atque inusitata specie commoti; legatos ad Cæsarem de pace miserunt, libro secundo De bello Gallico. Pari modo & Persæ ad preces conuersi, simul vt videre Helepolim muris appropinquare, teste Ammiano libro vigesimo quarto. Vsi etiam turribus Romani bellis naualibus. qua de re infrà locus agendi dabitur hoc libro capite vigesimo quarto. Præter magnum armatorum

torum numerum, quos ex turribus pugnasse certum est, etiam machinæ bellicæ in iisdem per tabulata disponebantur. Liuius libro 31. *Ipse Annibal, quà turris mobilis omnia munimenta vrbis superans agebatur, hortator aderat. quæ cùm admota, catapultis balistisq; per omnia tabulata dispositis muros defensoribus nudaßet,* &c. Meminit quoque Ammianus libro vigesimo.

In turribus multi armati. Item & machinæ in ijs per tabulata dispositæ.

Diligentissimè ex crudis corijs, vel centonibus communita.] VV. aliquot præferunt, *diligentißiméque crudis corijs, & centonibus communitur.* Etiam fronte ferrea turres quandoque exstructas legimus, ne flammam iniectam reciperent, apud Ammianum dicto lib. 19.

Turres fronte ferrea.

AD CAPVT XVIII.

HInc tam manifesto discrimini multis resistitur modis.] Enumerat Vegetius hoc capite & cap. subsequēti varia remedia vel prohibendæ vel incendendæ turris ambulatoriæ. vnum addam, quod ab ipso video non animaduersum. videlicet exstructam quoque & ab ipsis oppidanis subinde aliam turrim similem, ex qua omni genere telorum murus defensus, & aduersariorum turris facibus iniectis cōflagrauit. exemplum si desideras adeundus erit Liuius libro 32. in obsidione Cumarum.

Turres, etiam ipsi obsessi in mœnibus suis extruxerunt.

Eruptione facta globus egreditur armatorum.] Confidentiam hanc erumpendi in Memnone fuisse intelleximus. qui cùm in ciuitate Halicarnasso obsideretur, noctu cum manu militum eruptione facta machinas oppugnatorias, licet iam amotas, incensum venit, Diodorus Siculus libro 17. Similiter & Veij à Romanis intentè obsessi, cùm noctu opera negligentiùs custodiri animaduerterunt, patefacta repentè porta cum facibus ardentibus egressi, horæque momento aggerem, vineas, longi temporis opus incendio perdiderunt. Liuius libro quinto. Persas etiam à Romanis obsessos eruptionem fecisse, ponè sequentibus, qui flammas ferrent ad machinas incendendas, videbis apud Ammianum lib. 20.

Memnonis nocturna eruptio.

Veiorū eruptio.

Persarum eruptio.

Machinamentū illud ingens direptis corijs de lignis exurit.] Edendum curaui præeuntibus libris: *direptis corijs, ignis exurit.* Quanquam putem tutius fore membranas H. sequi in quibus abiectis ceteris legebam: *direptis corijs, exurit.* Et meo iudicio exurendi verbum non ignem respicit, sed illud quod paullo antè præcessit, *globus egreditur armatorum.*

Vegetij locus correctus.

Quod si oppidani exire non audent, maiores balistas, malleolos, vel phalaricas cum incendio destinant.] Restituo ope librorum S. H. & quattuor Susianorum, *ad maiores balistas.* Neq. enim balistæ ipsæ emittebantur, sed iis malleoli, phalaricæ destinabantur. id puer

Iterum ditatus propria phrasi Vegetius.

id puer intelligat qui Vegetium attentè legat. eandem phrasim Vegetio etiam supra restitui vbi in eam rem plura à me dicta sunt.

Malleoli quid sint.

Malleoli velut sagittæ sunt.] Nimis frigida & supina malleorum descriptio apud Vegetium. quare hoc nobis relinquitur, alios adhibere qui rem explicent. Nonius Marcellus: *Malleoli*, inquit, *sunt manipuli spartei pice contecti, qui incensi, aut in muros, aut in testudines iaciuntur.* Festus: *Malleoli vocantur non solùm parui mallei, sed etiam ij qui ad incendium faciendum aptantur, videlicet ad similitudinem priorum dicti.* Glossarium vetus πυρίβολα vocat malleolos. Sed nihilo hæc, aut paullo perfectiora sunt verbis Vegetij, quapropter adhibendus ille, cui propter conseruatos plerosque bellicæ disciplinæ ritus, ac propter machinarum explicationem, omnis posteritas debet ac perpetuùm debebit; Ammianus Marcellinus. Is libro historiarum capite vigesimo tertio sic definit: *Malleoli autem teli genus figurantur hac specie. Sagitta est cannea, inter spiculum & arundinem multifido ferro coagmentata, quæ in muliebris coli formam, quo nentur lintea stamina, concauatur; ventre subtiliter & plurifariam patens, atque in alueo ipso ignem cum aliquo suscipit alimento. & sic emissa lentius arcu inualido (ictu enim rapidiore extinguitur) si hæserit vsquam, tenaciter cremat: aquisq; conspersa acriores excitat æstus incendiorum, nec remedio vllo quàm supra iacto puluere consopitur.*

Malleorum elegans descriptio.

Quomodo emitterentur.

Quomodo extinguerentur.

Quia ardentes sunt.] Libri melioris notæ M. H. & tres Susiani legunt: *ardentes veniunt.* Sic apud Maronem —— *contorta phalarica venit.*

Phalarica ad modum hastæ valido præfigitur ferro.] Etiam huius teli descriptio non satis perfecta apud Vegetium, ideo & alij quoque auctores de eo consulendi sunt, imprimis Isidorus: *Phalarica*, inquit, *est telum ingens torno factum habens ferrum cubitale, & rotunditatem de plumbo in modum sphæræ in ipsa summitate. dicitur etiam & ignem habere adfixum. hoc telo pugnatur è turribus quas phalas dici manifestum est. Iuuenalis. Consulis ante phalas. dictum autem hoc genus teli à phalis id est turribus ligneis.* Monuit etiam Nonius Marcellus in *phalarica*. Item Festus libro sexto: *Falæ, inquit, dictæ ab altitudine à falando. quod apud Etruscos significat cœlum. Falarica genus teli missile, quo vtuntur ex falis id est ex locis exstructis dimicantes.* Vnus Liuius ad teli figuram & impetum intelligendum suffecerit. Is libro trigesimo: *Falarica*, inquit, *erat Saguntinis missile telum, hastili oblongo, & cetera tereti, præterquàm ad extremum, vnde ferrum exstabat, id sicut in pilo quadratum, stuppa circumligabant linebantque pice. ferrum autem tres in longum pedes habebat, vt cum armis transfigere corpus posset. Sed id maximè etiam si hæsisset in scuto, & non penetrasset, pauorem faciebat: quod cùm medium accensum mitteretur, conceptúmque ipso motu multo maiorem ignem*

Phalaricæ descriptio.

Phalarica dicta à phalis. Quid Falæ.

Falare vox Etrusca.

Phalaricæ, seu Falaricæ descriptio multo perfectior.

ignem ferret, arma omitti cogebat, nudumq; militem ad insequentes ictus præbebat. Auctor noster balistæ impetu falaricam destinari docet, idemque innuit Lucanus ——— *vibrata phalarica neruis.*

Falarica balista mittebatur.

Virgilius verò, manu quoque phalaricam Turnum iecisse testatur nono Æn.

Etiam manu.

Sed magnum stridens contorta phalarica venit,
Fulminis acta modo, quam nec duo taurea terga,
Nec duplici squama lorica fidelis, & auro
Sustinuit, conlapsa ruunt immania membra.

Virgilius hunc Ennij versum imitatus est,

Quæ valido venit contorta phalarica missu.

Virgilius Ennij versum imitatus.

Glossæ veteres, *Falarica*, χειροβαλλίςρα.

Turritamque machinam frequenter incendit.] Præter ea, quæ Flauius noster ad machinas incendendas adcommodauit, vsui quoque fuerunt proiectæ ardentes faces, & ardentes quasi pice & sulphure illiti, auctore Ammiano libro vigesimo. Veruntamen ne ratione vlla flammam conciperent machinamenta, sæpe cauisse scio obsidentes, ordinatis scilicet ac paratis qui tela, si quæ turribus adhæsissent ignifera, exstinguerent. quod etiam ex Ammiano didicimus eodem libro vigesimo.

Turres varijs modis incensæ.

Homines extinguendo incendio in turribus destinati.

Depositi quoque homines funibus cùm hostes dormiunt, in laternis portant lucernas.] Simili strategemate Carthaginienses vsi contra Scipionem. Hic cùm portum Carthaginiensium aggere aliisque machinis obstruxisset: illi noctu eruptione facta; non per terram, non enim erat transitus; nec nauibus, erat enim ibi vadosum mare; sed nudi, non accensis facibus, ne è longinquo essent conspicui, partim natando, partim mare vadando, ad aggerem machinasque peruenerunt, & ibidem accenso igne machinas incenderunt, postque natatu domum reuersi sunt: testem habeo Appianum De bellis Punicis.

Carthaginiensium audax nocturna eruptio.

AD CAPVT XIX.

EXstruendo faciunt altiorem.] Ideò fit, ne turris muro altior occasionem præstet inuadendæ ciuitatis. Sin autem murus arietibus sæpe cæsus corruerit; perque patentia ruinis armatorum agmina in vrbem ingrediantur, alio remedio opus esse vides. Bene mehercules cum oppidanis actum erit, si in tempore nouum murum intrinsecus imminuta partim ciuitate duxerint. id quod nostro sæculo in vsu esse videmus, percussa scilicet fossa, & nouo aggere perducto ab ea parte mœniorum, vbi murus integer est, ad eam vsque partem, quam calamitas non attigit. ita vt per modum semilunæ quidquid ruinosum

Ante quàm murus decutiatur, nouus intrinsecus ducendus.

Qua ratione id hodie fiat à nostratibus.

est, excludant hostibusque relinquant. Capta autem iam ciuitate non erit consultum de hoc remedio cogitare: tametsi Saguntinos id fecisse Liuius testatur, apud quem libro trigesimo hæc verba: *Et Saguntini murum interiorem ab nondum capta vrbis parte ducunt, vtrimque summa vi & muniunt & pugnant. sed interiora tuendo minorem indies vrbem Saguntini faciunt.*

Saguntini capta ciuitate hostibus diu restiterunt.

Ne defensores mœnium, desuper vrbi ventura, possit opprimere.] Codex M. præ se ferebat, *vbi ventura*: alter Susianorum, *turris ventura*. sed illis ego nunquam hodie credam. Virgilij versum denuò imitatus noster Vegetius ex lib. 2. Æne.

Iterũ Virgiliũ imitatus Vegetius.

Aut hæc in nostros fabricata est machina muros,
Inspectura domos, venturaq; desuper vrbi.

Constat autem inefficax machinamentum reddi, si inueniatur inferius.] In M. & H. longè alia lectio est: *constat autem efficax machinamentum reddi, si inueniantur inferiores.* vt neutri illorum consentiam, facit me verbum *reddi*: cui melius quadrat, quod editum est.

Subitò funibus trochleisque de medio turricula illa producitur.] In maiori turri, ad decipiendos oppidanos, minorem clam paratam indicat Vegetius ex tabulis (ita lego pro *tabulatis*) & appropinquante ad vrbem machinamento ambulatorio, tum demum illam turriculam funibus trochleisque productam. pro *trochleis* in M. codice, *troceis*, expressum erat: in S. *crodeis*, quæ instrumenta an fabri norint mihi incertum est. trochleæ (trochalia quidam appellari putant) instrumenta cum orbiculis, ad subleuanda & demittenda onera; vel rotulæ striatæ è ligno vel ære. Lucretius:

Minor turris ex maiori euecta in fraudem oppidanorum.

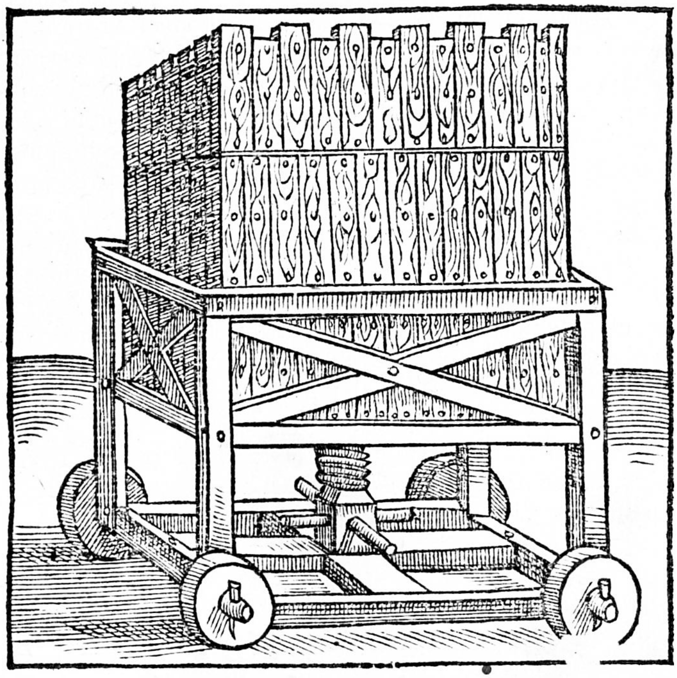
Trochleæ, qualia instrumenta.

Multáque per trochleas & tympana pondere magno
Commouet, atque leui sustollit machina nisu.

Quanquam alia quoque ratio esse potuerit vt expeditis machinationibus & perpaucorum hominum viribus turricula illa in altum educeretur, & occulto quodammodo artificio in sublime sensim cresceret. quod indicabit figura, quam ob oculos ponendam curauimus.

Turriculæ

Turricula artificio intrinsecus euecta.

AD CAPVT XX.

SEd cùm Rhodiorum ciuitas oppugnaretur ab hostibus, & turris ambulatoria murorum altitudinem ac turrium omnium superaret.] In editione C.P.M. & S. legebam, *turris ambulatoria supra murorum altitudinem ac turrium omnium pararetur*. quod non minus aptam effecerit sententiam & meliorem, mea opinione, quàm quæ edita est. sequitur enim paullò inferius: *Et illum locum, ad quem die postero turris fuerat promouenda.*

Mutata lectura Vegetii, vt arbitror, rectè.

Mechanici ingenio inuentum est tale remedium.] In M. expressum erat *mechanico ingenio repertũ est tale remedium.* & illud, *mechanico*, confirmant membranæ H. & tres Susianæ. Primũ rem ipsam, id est facti huius narrationem à me accipito, inde optionem facito de lectionibus. Vitru. lib. 10. cap. vlt. duo elegãtissima strateg. in obsidione Rhodiorũ edita cõmemorat. primũ quod architectus quidã ab Arcado nomine Callias, Rhodũ cùm venisset, acroasin fecit, exemplumq. protulit muri, & supra id machinã in carchesio versatili cõstituit, quam

Strategemata duo in obsidione Rhodiorum edita.

Machina, qua Helepolis intra murum pertracta est.

Diogneti strategema cōtra Helepolim admouendam.

Helepolim ad mœnia accedentem corripuit, & transtulit intra murū. Alterum, quod Diognetus, cùm simili strategemate vtēdū non putaret, eoque aliam Helepolim altiorem, latiorem, & ob hoc maioris ponderis confectam ab hostibus audiret; murū ciuitatis Rhodiæ, ea regione, qua machina accessura erat, pertudit. & iussit omnes publicè & priuatim, quod quisq. habuisset aquæ, stercoris, luti, per eam fenestrā, per canales effundere, ante murū. Cumq. ibi magna vis aquæ stercoris, luti, nocte perfusa fuisset: postridie Helepolis accedens, antequàm appropinquaret ad murum, in humida voragine acta consedit. Nec progredi, nec regredi postea potuit. Ad hunc Vitruuij locum, ad factū certè huius Diogneti auctorem nostrū hoc cap. respexisse, nō puto cuiquā fore dubium.

Ad Diogneti strategema hic præ oculis habuisse Vegetiū. Mendum in Vegetio.

Tanto ponderi solo cedente subsedit, vt nec iungi muris, aut moueri vlterius potuerit.] Eam lectionē in Parisiensi editione primum suppositam animaduerti, reclamantibus aliis libris veteribus cusis, scriptis M.S.H. & tribus Susij. Quisquis autē ille fuerit qui eam finxerit, illum ego Latinæ linguæ non satis magnam habuisse rationem pronuntio. Particula illa, *tanto*, absolutè & sine sequela alterius posita à Vegetio. ideoque edendum curaui: *Tanto ponderi solo cedente subsedit, nec iungi muris, aut moueri vlterius potuit.* idque iubentibus prædictis omnibus exemplaribus, non pro meo arbitrio factum est.

Tantus absolutè positum. Sublatū è Vegetio mendum.

AD CAPVT XXI.

Capaneus scalarum inuētor, & quis fuerit. Hic scalas muris Thebanis admouit.

Capaneus fulmine tactus perhibetur.

EXemplo Capanei, à quo primùm hæc scalarū oppugnatio perhibetur inuenta.] Capaneus Hipponi filius, nobilis Argiuus, maritus Euadnes, qui cum Polynice ad bellum Thebanum profectus est. hic cùm scalas muris admouere vellet à Thebanis lapidibus obrutus est. hinc factus locus fabulæ, Capaneum, quòd Deorum contemtor esset, à Ioue fulmine percussum. adeunda Pausaniæ Bœoti. lib. 9. Ouidius 4. Tristiū, Plinius, Statius 10. Thebai. Item Diodorus Siculus lib. 5. Rem ipsam siue fabulam potius, vt eleganter Græcè descripserat Euripides Phœnis. sic non minus accuratè, non minus feliciter Latinè reddidit amicissimus mihi Ianus Gulielmus:

Capaneus furorem immanè quantum insaniјt.
Nam scalam habens altùm eminentem, ad mœnia
Subibat, his nequicquam territans minis:
Nec me sacrum impedibit fulmen Veiouis
Quo fundo ab imo diruam hanc vrbem minus.
Hæc dum profatur, imbre saxeo obrutus
Repit suum sub clupeum, & corpus occulens
Pertendit ad nos ire per scalam tamen.
Iamque alta murorum tenentem culmina
Petit igne Iuppiter suo. tum terræ sola
Mugire, omnes stupescere, vt scalis procul

Heic

Heic dissipata, & illic membra cernere est.
Comæ volant per altum, dipluit cruor.
Manus pedesq; Ixionis velut rotæ
Rotantur, ipse semis ambustus decidit.

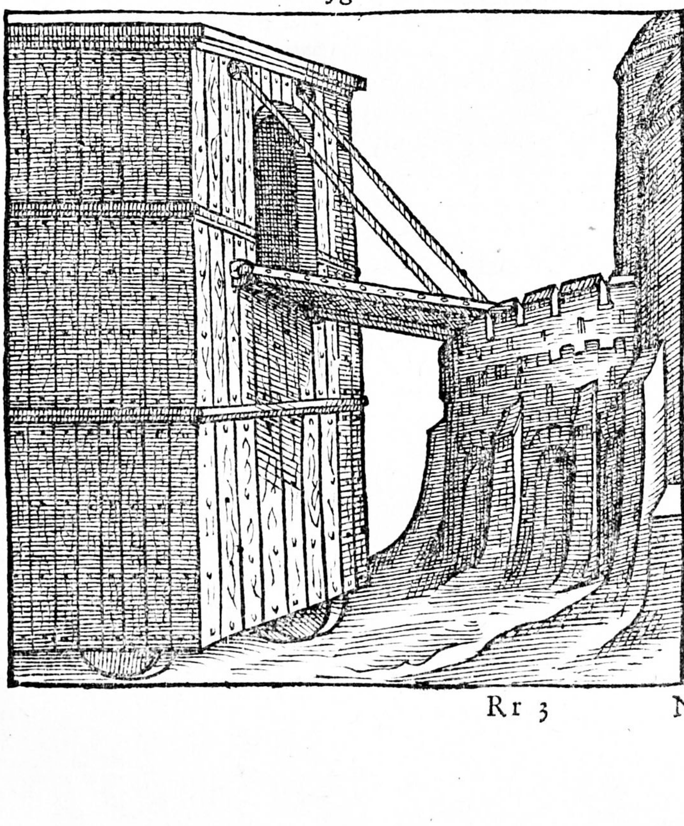
Sambuca dicitur à similitudine citharæ.] Exemplaria optimæ notæ si voles sequi, leges *ad similitudinem citharæ*. similem locutionem sæpius scio me Vegetio nostro restituisse lib. 3.

Correctus Vegetius.

Nam quemadmodum in cithara chordæ sunt, ita in trabe, quæ iuxta turrim ponitur, funes sunt, qui pontẽ de superiore parte trochleis laxant, vt ascẽdat ad murũ.] Si quid ego machinam hanc eiusq. operationẽ intelligo, magnum ille scelus commisit, qui hîc edidit, *ascendat ad murum*, nam quod ex parte superiori trochleis funibusq. laxatur, qua ratione quæso illud dicemus ascendere? Certè in castigatissimis editionibus & mẽbranis reperi, *descendat ad murũ*. Festus: *Sambuca organi genus, à quo Sambucistræ dicuntur, machina quoque qua vrbs expugnatur, similiter vocatur. nam vt in organo chordæ, sic in machina intenduntur funes.* Meminit hac de machina Athenæus lib. 14. Figuram autẽ imaginari possumus eã fuisse, qualẽ ob oculos ponẽdã curauimus. Aliter scio apud alios Sãbucã depingi; sed, quæ mea sententia est, hæc magis ad Veg. descript. & vsũ accõmodata. Sed ea de re aliorũ esto iudiciũ.

Iterum emaculatus.

Sambucæ figura.

Sambucæ naualis descriptio.

Non possum quin ex Polybio adferam descriptionem Sambucę, quali ipse in nauibus vsos commemorat, lib. 8. his verbis: *Octo quinqueremes habebat, quibus remigij series inerat, tam à dextris quàm sinistris, atque illas inter se cum duobus leuibus parietibus coniunctis ad murum per remigationem, quæ erat extra parietes adduxerunt. & has vocant Sambucas. Genus autem structuræ dictorum instrumentorum tale est. Scalam pararunt latitudine quatuor pedum, sic vt dum ex naui descenditur muro adæquetur. Huius vtrumque latus cancellis muniuerunt, & desuper tegulis defensorijs armarunt, & obliquam parietibus imposuerunt, quibus coniunctæ naues constringebantur. sic vt plurimum embolis præemineret. Deinde & ad malos nauium rotulæ erant desuper cum funibus desilientes. Vbi necessitas ingruebat, funibus in vertice scalæ religatis, per rotulas in puppi stantes trahunt. Et alij consimiliter in prora structuram eius machinamenti repagulis firmant, ac deinde per remigationem, quæ ab vtraque illa externi remigij serie fiebat, telluri nauibus appropinquantes, dictum instrumentum muro applicant. In summitate autem scalæ tignum est, quod scutis Persicis trinam superficiem communijt, quò quatuor milites adscendentes, aduersum eos decertant, qui inde à propugnaculis applicationem Sambucæ impedire conantur. Vbi applicata scala murum occupauerint, ipsi scutorum latera vtrimque soluentes propugnacula, vel turres conscendunt: reliqui per Sambucam istos cautè sequuntur, scala per malos in vtramque partem demissa. Structura autem ista non immeritò hanc appellationem sortita: quando enim perficitur & erigitur, redditur figura nauis huius & scala in vnum redacta, Sambucæ conformis.* Hactenus Polybius.

Exostra in turri ambulatoria. Alia species exostræ.

Exostra autem dicitur pons.] Pontem hunc paullò superius descripsit Vegetius, & qua ratione idem ex turri subitò potuerit protrudi adminiculo trochlearum, proposita ibidem figura à nobis demonstratum est. Fuit etiam exostra machina lignea, qua, quæ intus gerebantur, versatione rotarum spectatoribus exhibebantur, Græcis ἐγκύκλημα dicta, cuius machinæ nomen Ciceroni in Oratione De prouincijs consularibus restituit Turnebus libro vigesimo Aduers. capite nono.

Emendatus Vegetius.

De turri in murum repentè protenditur.] Dixi ex officinis illam scripturam prodijsse: in VV. tam editis quàm scriptis legitur *protruditur*. Scio elegans & probum verbum esse *protendere*, ceterùm huic loco non tam conueniens quàm protrudere. Pontem eundē dixit proferri hoc libro cap. septimo decimo.

Tollenon, machina. Ciconiam alij vocant.

Trabes singulari numero.

Tollenon dicitur, quotiens vna trabes in terram præaltè defigitur.] Hoc machinamentum in M. *tollenone*, in membranis H. *tellemnon* appellabatur. Glossariū vetus *tolleno, vel Ciconia*, κηλώνιον. Telonem Isidorus vocat, additque Ciconiam appellari ad similitudinem auis rostro clangētis. Quod vero hic legatur *vna trabes* singulari numero, id optimis libris ita placuit, & retinere idem lubitum mihi, quod

Catonis

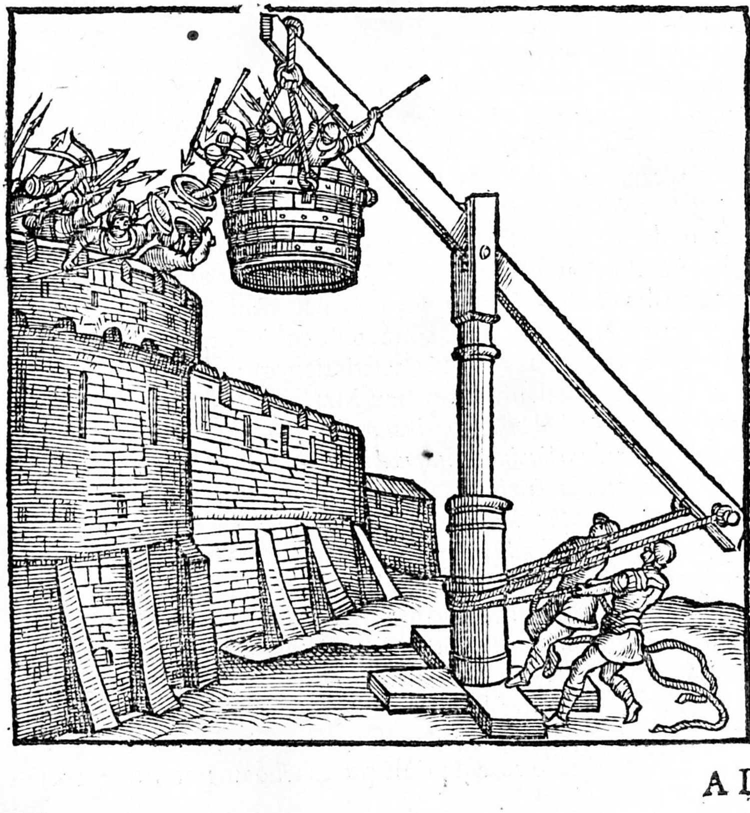
Catonis aut veteris alicuius lucernã redolere videretur, ex quibus multa hic noster descripsit. Dici autem solitum apud veteres trabes, canes, duces in singulari, pro eo quod est trabs, canis, dux. quod & Varro lib. 6. & lib. 9. De sermone Latino, & post illum P. Crinitus monuit libro 15. De honesta disciplina cap. 6. Quin imò & ipse Crinitus in descriptione Tollenonis prædictam lectionem retinuit libro vndeuigesimo. cap. 2. Vbi malè tamen legitur, *tellenon*, non vna vice.

Itidem canes, duces, singulariter antiqui dixere.

Dissentio à Crinito.

Tunc per funes vno attracto depressoque, alio capite eleuati imponuntur in murum.] Desidero τὸ *vno* in exemplaribus aliquammultis M. S. H. & quatuor Susij: Suspicor numero id nomen in membramis primum scriptum fuisse, ac pòst neglectum à librariis. Pro *imponuntur*, malebant M. & H. & aliquot Susij *ponuntur*. Machinamenti operatio facilius intelligetur ex figura quam subiecimus.

Tollenonis figura.

AD

AD CAPVT XXII.

Addititia vox Vegetio ablata.

BAlista funibus, neruis chordisque tenditur.] Illud, *chordisq́;*, adulterinum esse, & alibi quàm in Vegetij musæo natum clamant S. & H. & alter Susij. pro *neruis*, alij *& neruis* scribebant. sed in optimæ notæ libris erat, *Balista funibus neruinis tenditur*. Vitruuius libro decimo, capite decimo septimo: *E neruo*, inquit, *capillóque tortis rudentibus*. Plura hac de re à me allata testimonia ad caput nonum huius libri. Neruos autem, non funes neruinos appellat noster paullo pòst in descriptione Onagri. De re ipsa Vitruuius consulendus, qui libro decimo, capite decimo sexto ita scribit: *Nulla Balista perficitur, nisi ad propositam magnitudinem ponderis saxi, quod id organum mittere debet. igitur de ratione eorum non est omnibus expeditum, nisi qui arithmeticis rationibus numeros & multiplicationes habet notas. Namque fiunt in capitibus foramina, per quorum spatia contenduntur capillo maximè muliebri vel neruo funes, qui magnitudine ponderis lapidis, quem debet ea Balista mittere, ex ratione grauitatis proportione sumuntur: quemadmodũ catapultis de longitudinibus sagittarũ.* Balistam centenariam quidam vocant, quæ saxa centũ pondo: talentariam, quæ talenti pondo iaciebat. de proportione lapidũ mittendorũ ad balistæ foramen, consulendus idẽ Vitruuius lib. 10. cap. 17. & ibi interpres Daniel Barbarus, In idẽ caput adhibenda, quæ doctissimus Adrianus Turnebus ea de re cõgessit, lib. 2. Aduersa. cap. 5. Adhibẽdus quoq. Ioannes Buteo, qui in sua Logistica seu Arith. prędictũ caput Vitruuij perpurgauit & acutissimè interpretatus est multis verbis, quæ mihi in aliud tempus reseruo. Illud monendũ est, balistas diuersas fuisse, quanquã vnius effectus causa cõparatas. Alię enim vectibus & suculis, nonnullæ polyspastis, aliæ ergatis, quædã etiã tympanorũ rationibus torquebantur, teste eodẽ Vitruuio lib. 10. cap. 16. Non possum quin istius Balistæ descriptionem in medium adferam, quam nobis suppeditauit Ammianus Marcellinus lib. 23. *Ferrũ*, inquit, *inter axiculos duos firmum compaginatur, & vastum, in modum regulæ maioris extentum: cuius ex volumine tereti, quod in medio ars polita cõponit, quadratus eminet stylus extensius, erecto canalis angusti meatu cauatus, & hac multiplici chorda neruorũ tortilium illigatus, eiq́; cochleæ duæ ligneæ coniunguntur aptissimè, quarum prope vnã adsistit artifex contemplabilis, & subtiliter adponit in temonis cauamine sagittã ligneam spiculo maiore conglutinatam: hocq́; facto, hinc inde validi iuuenes versant agiliter rotabilẽ flexum, cùm ad extremitatem neruorũ acumen venerit summũ, percita interno pulsu à balista ex oculis auolat, interdum nimio ardore scintillans: & euenit sæpius, vt antequã telum cernatur, dolor letale vulnus agnoscat.* huius machinamẽti descriptionẽ reperi quoque in Notitia Imperij: quare illius quoq. auctoris sentẽtiam de eo (balistam fulminalem ille vocat) primũ proponendam puto. inde, ordine hoc

Balistarum & neruorum proportio quædam fuit.

Balistæ diuersæ fuerunt.

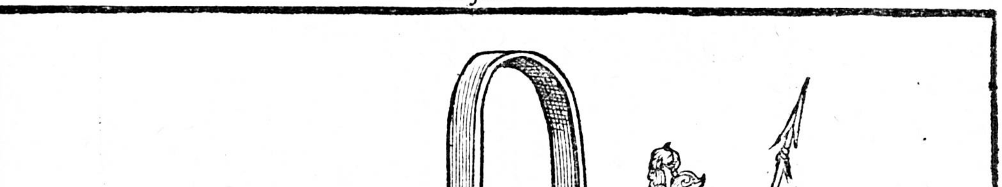
Tortæ diuersis rationibus.

Balistæ descriptio.

Altera Balistæ descriptio.

hoc labore nostro procedēte, ad figuram illius peruenietur. *Huiusmodi*, inquit, *balistæ genus naturali defensioni necessarium, supra ceteras impetu & viribus præualere vsu compertum est. arcu etenim ferreo supra canalem, quo sagitta exprimitur erecto validus nerui funis ferreo vnco tractus, eandem sagittam magnis viribus in hostem dimissus impellit. Hunc tamen funem non manibus neque viribus militum trahi fabricæ ipsius magnitudo permittit, sed retrò duabus rotis viri singuli radiorum nisibus adnitentes, funem retrorsum tendunt pro difficultate rei viribus machinis adquisitis. Balistam tamen ipsam ad dirigenda seu altiùs seu humilius tela, cochleæ machina, pro vt vocet vtilitas, nunc erigit, nunc deponit. Hoc tamen miræ virtutis argumentum, tot rerum diuersitate connexum, vnius tantum otiosi (vt ita dicam) hominis, ad offerendam tantummodo impulsioni sagittam, opera gubernat. Videlicet ne si hominum turba huius ministerio inseruiret, minueretur artis inuētio. Ex hac igitur balista tot & tantis ingenij artibus communita, expressum telum in tantum longius vadit, vt etiam Danubij famosi præ magnitudine fluminis latitudinem valeat penetrare. Fulminalis etiam nuncupata, appellatione sua virium testatur effectum.* Figuram balistæ in prædicto auctore reperi, quæ etsi talis appareret, quę operationem debitam non satis ob oculos poneret, volui tamen eam proponere inspiciendam qualis qualis sit.

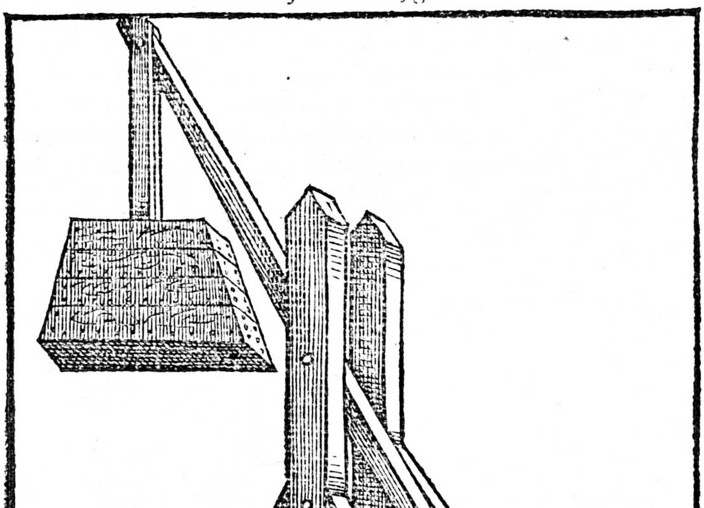
Balista.

Alia balista, qua lapides iaciebãtur.

Alia balista quã tractoriam seu catapultam Sebast. Műsterus vocauit: qua nõ mœnia, sed domos & alia ædificia intra mœnia constituta quassare solent. eius enim fabricã mœnibus admouentes, per Hypotenusam grauissima saxa aut fœtida bestiarum cadauera in altum proijciebant. quę cõsummato cursu in Hypotenusæ tramite magno impetu, è sublimi per cathetum seu præcipitium in subiecta cadebant loca, impetuq. vel fœtore infestabant obsessos. Ea machina ad deditionem coacti qui munitissimam arcem in medio Rheni conlocatã, iuxta oppidũ Rheinfendelse tenuerunt. Vsus quoq. eadẽ in subigẽdis Indis præfectus militum.

Balistæ maioris figura.

Illud prætereundū non putaui, quod apud Vitruuium lib. 10. cap. 16. & seq. memoriæ proditū est; catapultis & scorpionibus sagittas emitti solere; balistis verò lapides. Contra Vegetius balistis spicula emitti ait hoc eodem cap. Itidem Cæsar primo De bello ciuili, catapultis saxa eiecta testatur. Rursum Vale. Maxi. libro primo, Cicero 2. Tusculana. Lucilius & Sisenna apud Nonium Marcellum, silices balistis tribuunt. Iterum Ammianus libro vigesimo Scorpionibus saxa, balistis verò tela eiecta testatur. In eadem dissensione suffragium quoque tulit Isidorus, qui balistam ab emittendo iaculo dictam censet. Idemque paullo pòst balistam verbere neruorum torqueri ait, & magna vi iacere aut hastas aut saxa. Vides beniuole Lector quàm diuersæ etiam ipsorum veterum scriptorum opiniones, quàm diuersæ fuerint de hisce machinis sententiæ, ideoque admirari minus debes, si non omnem hic nebulam à nobis videas sublatam. Ammianus Marcellinus homo militaris disciplinæ pergnarus, quem & bellicis laboribus exercitum, & in ciuitatibus obsidio clausis non semel inclusum, ex lectione Historiarum, quas idem reliquit, quilibet cognoscere, qui vigilans easdem legit, potest: idem, inquam, Ammianus etsi ipso Vegetij æuo, id est sub Valentinianis Impp. vixerit, tamen in tantum dissentit, vt Onagrum & Scorpionem eadem faciat lib. 23.

De balistis, catapultis & scorpionibus magna etiam apud veteres dissensio.

Ammianus pergnarus militaris disciplinæ.

Ammianus sub Valentiniano primo vixit.

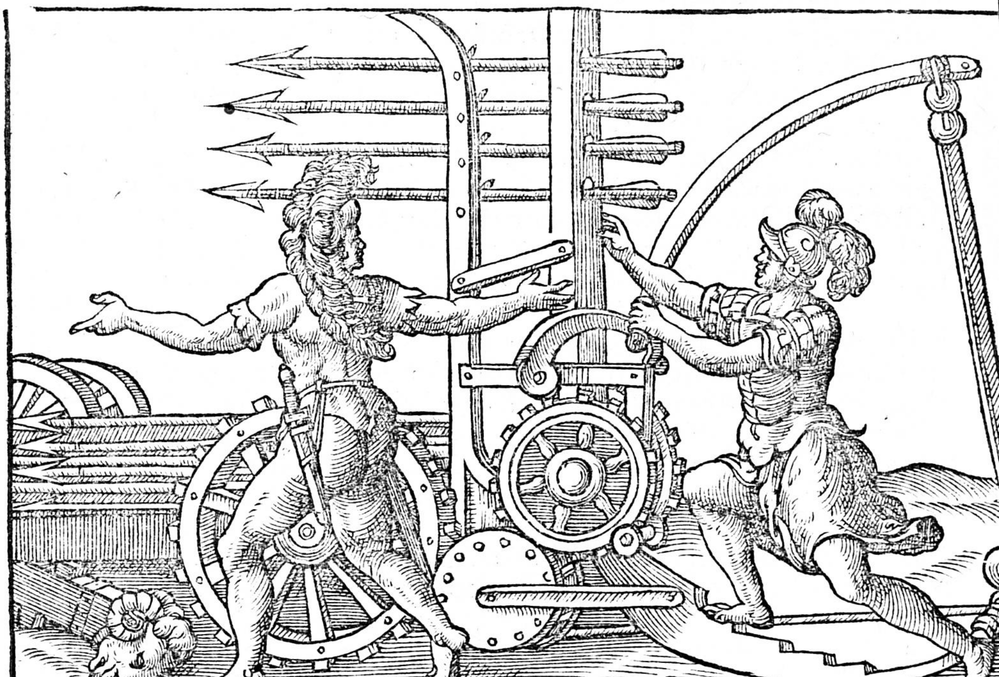
Quæ quantò prolixiora brachiola habuerit, hoc est, quantò maior fuerit, tantò spicula longius emittit.] Aliam in catapultis rationem esse testatur Vitruuius, isthic nempe breuitatē brachiorum missiones iaculationésque vehementiores efficere; contrà longitudinem multam adferre ictui mollitiem atque remissionem. Is libro 10. cap. 15. *Brachij*, inquit, *breuitas plagam facit vehementiorem: brachia longiora facilius ducuntur. namque quemadmodum vectis, cum est longitudine pedum quatuor, quod onus quinque hominibus extollitur, is si est pedum octo, à duobus eleuatur: eodem modo brachia, quò longiora sunt, mollius; quo breuiora, durius ducuntur.* Hæc ille in describenda catapulta: cuius catapultæ nulla mentio, quod meritò mirere apud Vegetium; nisi fortè alio nomine eandem appellarit. Et quanquam mihi, si de eadem dicere supersederem, nemo vitio vertere posse videatur, volui tamen eatenus gratum facere studiosis eiusmodi antiquitatum, vt mutuatum à Guilielmo de Choul catapultæ figuram depictam ex antiquo marmore, eisdem hîc præberem inspiciendam. Alias qui petet, videat eas apud Robertum Valturium De re militari, & Iucundum Veronensem apud Vitruuium. quanquam ad elegantiam huius impetumq. nullatenus illæ accedant.

Alia brachiorū ratio in balistis, atque in catapultis.

Brachij breuitas plagam vehemētiorem facit. Eius rei data à Vitruuio ratio.

Catapultæ Vegetius non meminit.

Catapultæ figura.

Onagrum cum Scorpione Ammianus confundit.

Scorpionis descriptio ex Ammiano.

Onager dirigit lapides.] Onagrum vt antea monui eundem facit cum Scorpione Ammianus Marcellinus libro 23. in quo etsi diuersum sentiat, atque hic noster Vegetius; visum nihilominus fuit, descriptionem istius machinæ, non facilè alibi obuiam, ab eodem huc transferre: *Scorpionis, quem appellant nunc Onagrum, huiusmodi forma est. Dolantur axes duo quernei vel illicei, curuanturq; mediocriter, vt prominere videantur in gibbas, hiq; in modum serratoriæ machinæ connectuntur, ex vtroq; latere patentius perforati. quos inter, per cauernas, funes colligantur robusti, compagem; ne dissiliat; continentes: ab hac medietate restium ligneus stilus exurgens obliquus, in modum iugalis temonis erectus, ita neruorum modulis implicatur vt altius tolli possit, & inclinari: summitatiq; eius vnci ferrei copulantur, è quibus pendet stupea vel ferrea funda. cui ligno fulcimentum prosternitur ingens cilicium paleis consertum minutis validis nexibus illigatum & locatum super congestos cespites, vel lateritios aggeres. nam muro saxeo huiusmodi moles imposita disiectat quidquid inuenerit super concussione violenta, non pondere. Cùm igitur ad concertationem ventum fuerit lapide rotundo*

fundæ

fundæ imposito quaterni altrinsecus iuuenes repagula, quibus incorporati sunt funes explicantes retrorsus stilum penè vncinum inclinant. Itaq; demum sublimis adstans magister, claustrum quod totius operis continet vincula reserat, malleo forti percussum. Vnde absolutus ictu volucri stilus, & mollitudine offensus cilicij, saxum contorquet, quicquid incurrerit collisurum. Et tormentum quidem appellatur, quod ex eo omnis explicatio torquetur, Scorpio autem quoniam aculeum desuper habet erectum, cui etiam Onagri vocabulum indidit ætas nouella, ea re, quòd asini feri cùm venatibus aguntur, ita eminus lapides, post terga calcitrando, emittunt: vt perforent pectora sequentium: aut perfractis ossibus capita ipsa dissplodant. Hæc Ammianus. Idem libro 19. de scorpionibus, quibus obsessi in Ardea ciuitate vsi sunt, inter quos & ipse Ammianus fuit: *Per scorpionum,* inquit, *ferreas fundas è propugnaculis subinde rotundi lapides acti, dissolutis turrium coagmentis, balistas earumq; tortores fudêre præcipites.* Idem libro 24. lapides scorpionibus euibratos scribit: *Post machinam scorpionis,* inquit, *architectus fortè adsistens reuerberato lapide, quem artifex titubanter aptauerat fundæ, oblifo pectore sauciatus perfudit animam, disiecta compage membrorum, adeò vt ne signa quidem totius corporis noscerentur.*

Scorpioni vnde nomen.

Onager quare appelletur.

Sed pro neruorum crassitudine, & magnitudine saxorum pondera iaculantur.] Omnis constructio & à fine & ab effectu ordinari debet, & quia in magnis oneribus mouendis ipsa rerum natura nobis aduersa est, opus est magno artificio vt vires hominum exsuperare ipsamque naturam vincere queas. In quo aut machinis aut organis opus & varijs inibi adiumentis partibusque vt longius pondera emittantur, ictúsque maiores fiant. quæ fieri non possunt absque clauiculis, trochleis, vectibus, suculis, neruis, & alijs huiusmodi, quibus vel innitantur, vel à quibus expellantur. hinc rationes & proportiones quæruntur, vt omnia respondeant, pondus, magnitudo, & vis quæ mouet. ideo ab ipsa ponderis natura & magnitudine proportio sumitur omnium partium instrumenti. Et quemadmodum hodie à pilæ seu globi pondere tormenta bellica (bombardas vulgus vocat) conficiuntur, & contrà: similiter & veteres in machinis suis, quæ tela vel sagittas emittebant, à longitudine sagittarum machinæ mensuram sumere debebant: in ijs quæ lapides, saxa, aliáue corpora iaciebant, à pondere eius quod iaciendum erat. quippe necesse erat rationis comparationem quandam esse inter rem motam & vim mouentem. longius enim ferri nequeunt contorquendo, quæ nimis parua sunt, aut magnitudinis modum excedunt: vel quæ nimis leuia aut grauiora sunt quàm par est. iuxta disciplinam Aristotelicam in Mechanicis, quæstione quarta & vigesima. Hinc non abs re de Onagro Vegetius inquit: *Nam quanto amplior fuerit, tanto maiora saxa fulminis more contorquet.*

Omnis machina proportionem habere debet ex fine & effectu.

Partes machinarum præcipuæ.

Ad pondus saxi vel teli magnitudo machinæ, & vis mouens respondere debet.

Scorpiones dicebant, quas nunc manubalistas vocant.] Scorpionem aliud machinamentum esse ab Onagro, præter auctorem hunc nostrum testabitur Vitruuius lib. decimo De architectura, cap. 1. Vbi de tractoriis machinis agens, *Sunt*, inquit, *ex his alia, quæ mechanicῶs, alia quæ organicῶs mouentur. inter machinas & organa id videtur esse discrimen, quod machinæ pluribus operibus, aut vi maiore coguntur effectus habere: vti balistæ torcularumq́; prœla: Organa autem vnius opere prudenti tactu perficiunt, quod propositum est: vti scorpionis, seu anisocyclorum versationes.* Atque Isidorus scorpionem non pro tormento sed telo accipit, libro decimo octauo cap. de sagittis: *Scorpio*, inquit, *est sagitta venenata arcu vel tormentis excussa, quæ dum ad hominem venerit, virus quà figit infundit, vnde & Scorpio nomen accepit.* Ea dum scripsit Isidorus visus respexisse ad illud Tertulliani Scorpiaco: *Bellicam*, (inquit) *machinam & retractu tela vegetantem de scorpio nominant. id spiculum & fistula est, paulla tenuitate in vulnus & virus, qua figit effundit.* Superiorem Isidori definitionem nemo admirabitur, qui sciet scorpionem modò pro ipso tormento, modò pro spiculo sumi. Itidem & catapultam interim tormentum, interim telum, quod ea machina emittitur, designare testis mihi Turnebus lib. 15. Aduers. cap. 1.

Scorpiones Vegetio manubalistæ. Scorpio aliud ab onagro. Machinæ, & organa quid differant. Scorpio, etiam pro telo. Scorpio vnde nominationem acceperit. Catapulta modò machinam, modò ipsum tormentum significat.

Quod paruis subtilibusque spiculis inferant mortem.] Ea spicula sunt, quæ pennata vocat Plinius libro trigesimo quarto, capite decimo quarto: *Vtimur & ferro ad bella, cædes, latrocinia*, inquit, *non cominus solùm, sed etiam missili volucriq́; nunc tormentis excusso, nunc lacertis, nunc verò pennato, quam sceleratissimam humani ingenij fraudem arbitror. siquidem vt ocyus mors perueniret ad hominem, alitem illam fecimus, pennasq́; ferro dedimus.*

Spicula pennata.

AD CAPVT XXIII.

ADuersus arietes prosunt culcitræ, laquei.] Facere non possum quin moneam in M. S. H. tam hoc loco, quàm paullo pòst scribi, *culcitæ culcitas.* quod probant quoque Glossæ veteres in quibus *culcita* τύλη: & iterum τύλη *culcita.* Itidem in Pandectis textus Florentinus legit, in l. suppellectili. De suppellectile legata. & l. argumento. De auro, argento mundo. Et alibi: *culcita* item, non *culcitra* legendum lapides veteres indicio sunt. Varro lib. 4. De lingua Latina: *Posteaquam transierunt ad culcitas, quòd in eas sagus, aut fomentum, aliud'ue quid calcabant, ab inculcando culcita dicta. ac quicquid insternebant, à sternendo stragulum appellabant.*

Correctus Vegetius. Culcita, non culcitra. Culcita, à quo dicta.

Aliquanti centones & culcitas.] Centones, culcitas arietum ictibus opponi solere, scribit quoq. Leo Imperator De bellico apparatu

cap.

cap.15. numero 48. Meminit quoque Isidorus lib.18. cap. De ariete: *Contra impulsum* (inquit) *arietis remedium est, saccus paleis plenus, & in eum locum demissus, quo aries percutit. laxo enim saccorum sinu ictus arietis illisus mollitur. Duriora enim mollioribus facilius cedunt.* Eodem strategemate mœnia sua tutati ciues ab imperatore Vespasiano obsessi, apud Iosephum De bello Iudaico libro tertio capite nono. Sed hostes eorum animaduertentes saccorum mollitie machinæ vim eludi, perticis falcatis, lora vnde sacci dependebant tandem inciderunt. Neque tamen illis aut consilium aut virtus postilla defuit, vt qui exinde machinamenta partim ignibus iactis exusserint, partim lapidibus confregerint. teste eodem Iosepho. Idémque legere memini apud Egesippum lib.3. cap.11.

Arietis impetũ sacco paleis referto frangebãt.

Eo strategemate vsi Iudæi.

Saccos illos falcibus alij deciderunt.

Culcitas fustibus calcant.] Locus deprauatissimus, & me iudice, fustuarium meruerunt qui primi hic pro *funibus*, substituerant *fustibus*. In omnibus libris præter Parisiensem & nuperam Coloniensem editionem, reperiebam *funibus*. De cetero, pro *calcant*, Veteres libri, partim *calant*, partim *casant*, alij *celant*. In vno Susij legebatur, *funibus colligant*. quod genuinum esse, cùm res ipsa, tum Iosephus exemplo superiore, Isidorus, & Egesippus iam persuaserant. non enim quomodo culcitæ farciendæ, implendæ erant; sed quî ex muris suspenderentur, hîc laborabatur. Ideoque locum ita rectè constitutum à me putabam, iam iam discessionẽ facturus in eam sententiam; ni intercessisset Adrianus Turnebus: cui viro ad reconditissima eruenda, obscurissima illustranda, diuinũ propè ingenium fuit. is clamabat emendandum *funibus chalant*, interpretabatur autem *chalare esse laxare, & demittere.* quo de infrà pluribus agemus ad cap. vltimum. iuuant Turnebum duo apud me libri, vnus H. alter Susij in quibus est *calant*. Ad notam aspirationis non tam sollicitè attendebant olim librarij, qui vmerus pro humerus, & mille itidem alia scribebant: vt etiam videmus in textu Florentino Digestorum, & alijs libris veteribus passim. E contrario eandem notam addebant vbi nihil opus erat, vt alibi moneo. quo vitio in hodiernum vsque diem Belgij quoque populus quidam laborat.

Locus Vegetij contaminatissimus.

Quid Chalare.

De nota adspirationis in libris veteribus modò addita, modò dempta.

Alij laqueis captos arietes.] Operæ pretium videtur, quod aliàs soleo, etiam hic Vegetium exemplo illustrare. Ammianus lib. 20. *Prominentem arietis ferream frontem, arte subtili inlaqueatam, altrinsecus lacinijs retinuere longis, ne retrogradiens resumeret vires, neue muros ferire posset.* Idẽ strategema Vticenses vsurparunt contra falces, cùm à Scipione oppugnarentur, Appiano testante de bellis Punicis: *hostis*, inquit, *subruebat aggerem, falces iniectis laqueis deflectebat, arietum impetum retundebat transuersis trabibus.* Cæsar lib.7. De bello Gallico, solertiam industriamq. Gallorum prædicans: *Laqueis*, inquit, *falces auertebant, quas cum destinauerant, tormẽtis introrsus reducebant, & aggerẽ cuniculis subtrahebant.*

Arietem laqueis quoque captabant.

Falces quoque murales laqueis iniectis deflectebant.

Arietibus & trabes transuersas opposuêre.

Vege-

Vegetius noster arietibus laqueos opponit, item lupos. Interdum bases columnasque de muris iactatas scribit, vt vibrato impetu arietes confringerent. Addam ex Diodoro Siculo libro 17. suæ Bibliothecæ insignia aliquot strategemata quæ à Phœnicibus Tyro ab Alexandro Imperatore obsessa, excogitata sunt. Illi asseribus, quibus falces adnexæ erant, arietum armamenta abscindebant, ne deinceps validas in quatiendo vires haberent. Confecerant etiam tridentes maximos hamorum instar aduncos, quos in Macedones de turribus pugnantes inijciebant. Cumque scutis infixi essent, funibus eosdem quibus reuincti erant ad se retrahebant. erat igitur necesse aut arma abijcere, atque ita apertos contra tela, quæ innumera mittebantur, se exhibere; aut retentis ob pudorem armis, tractos è turribus altis cadere & mori. Alij etiam piscatorijs retibus hostes inuoluentes, cùm manus explicare non possent, adtrahebant atque in terram deijciebant. Clypeos insuper æreos & ferreos fabricarunt, hisque arena repletis flammam continuam subiecerunt, donicum ignita, & candens arena fieret, quam demum per machinam quandam in hostes audacius ceteris pugnantes effuderunt, atque ita extremo supplicio adfecerunt. illa enim intra thoraces & tunicas penetrans cutem grauissimè torquebat. Iidem in hostium frequentiam de machinis candentes magnas laminas ferreas iaculabantur, quæ in tanta turba semper aliquos attingebant. Coruis quoque & manibus ferreis ex propugnaculis hostes arripiebant. Consuta etiam coria ad excipiendum missorum lapidum impetum muro prætendebant, vt nihil ictu suo offenderent.

Columnis quoque iactis arietes confregerũt.

Falcibus etiam armaméta arietis absciderunt.

Hamis clypeos aduersarijs detraxerunt.

Alij retibus illaqueatos ex turribus deiecerunt.

Arenam ignitã alij sparserunt.

Alij & laminas ferreas proiecerunt.

Coruis quoque, & manibus ferreis arreptos, ex propugnaculis extrahebant.

Et cum ipsis testudinibus euertunt.] Disce arietes etiam in ipsis testudinibus exstructos fuisse. qua de re suprà egi, proposita ibidem testudinis figura.

Arietes etiam in testudinibus.

Destructis domibus alius intrinsecus murus addatur.] Illo remedio Tyrij ab Alexandro obsessi se suáque tutari conabantur. mœnia vrbis duplicia fecère. quòd non crederent quinque cubitorum murum sustinendæ oppugnationi sufficere. itaque murum altero tanto latiorem exstruere cœperunt, inter quem & priorem, quod erat interualli aggere & lapidibus compleuerunt.

Murum duplicẽ Tyrij duxerunt obsessi.

AD CAPVT XXIIII.

QVod cuniculum vocant.] Festus: *Cuniculum, id est foramen sub terra occultum, aut ab animali, quod simile est lepori, appellatur, quod subterfossa terra latere est solitum: aut à cuneorum similitudine, qui omnẽ materiam intrant findentes.* Tutissimum hoc genus oppugnationis, quippe quod sine vllo periculo & sine suspicione hostium facere liceat. teste Hirtio libro octauo De bello Gallico. Quo tamen tutius id opus sit,

Cuniculus militaris vnde dictus.

Oppugnatio tutissima per cuniculos.

ſit, fulturis ſuſpendi debet, quod fieri ſolitũ probabit Vitruuius lib. 10. cap. vlt. Nomen hoc genus operis inuenit à cauernis ſeu cuniculis leporum, Vegetius hoc cap. Hinc etiam illi qui hæc opera faciunt proinde cuniculari dicti Vegetio lib. 2. cap. 11. Gallos cuniculorum agendorũ peritiſſimos fuiſſe, & præſertim inter eos Aquitanos, propterea quòd multis locis apud eos ærariæ ſecturæ ſunt, Cęſar memoriæ prodidit lib. 3. De bello Gallico. Cùm Imperator Alexander Gazam obſideret, potiri antè ea non potuit, quàm vbi vltima peſtis cuniculus acceſſit, quo & ſubrutus murus, & per eius ruinas hoſtis intrauit: vt narrat Q. Curtius lib. 4. Itidem captæ Fidenæ, Liuio teſte lib. 4. itidem expugnati Veij, Liuius lib. 5. Huic dolo etiam ſtrategema opponi conſuetum eſt; ſcilicet, vt eo tempore quo putas emerſuros tuos cunicularios, ciuitatis muros vndique inuadas; vt dum propulſaturi pericula inuadentium defenſores vltrò citroq. diſcurrunt, opprimantur nec opinãtes. cuius exemplum ſuppeditabit Ammianus lib. 24. Nunc illud quoq. admonere mei officij putaui, quòd varia apud veteres ſubterraneo huic operi remedia fuerunt oppoſita. Galli apertos cuniculos præuſta & præacuta materia & pice feruefacta, maximi ponderis ſaxis morati ſunt, mœnibusq. appropinquare prohibuerunt: teſtis Cæſar lib. 7. De bello Gallico. Luculli exercitus Themiſcyram oppugnans, cuniculos tam amplos fodiebat, vt in ijs pugnæ committerentur ſubterraneæ. Hos oppidani supernè aperiebant, & per foramina demittebant in operarios vrſas aliasq. beſtias & apum examina: quod probat Appianus De bello Mythridatico. Illud equidem magni momenti eſt, ſi oppidani cuniculos qui ab aduerſarijs fodiuntur reperire poſſint, quòd neque tempus neq. certus locus ſciri poſſit quo emerſuri ſint hoſtes. Elegãs ſanè ſtrategema hac de re apud Vitruuium lib. 10. cap. vlt. quod hoc loco ſubijcere volui. Trypho Alexandrinus dum Apolonia obſideretur, intra murum plures ſpecus deſignauit, & fodiendo terram progrediebatur extra murum, duntaxat citra ſagittæ emiſſionem, & in omnibus vaſa ænea ſuſpendit. Ex his in vna foſſura, quæ contra hoſtium ſpecus fuerat, vaſa pendentia ad plagas ferramentorum ſonare cœperunt. Ita ex eo intellectum eſt qua regione aduerſarij ſpecus agentes, intra penetrare cogitabant. Sic limitatione cognita, temperauit ahena aquæ feruentis deſupernè contra capita hoſtium & ſtercoris humani & arenæ coctæ candentis. Dein noctu pertudit crebra foramina, & per ea repentè perfundendo, qui in eo opere fuerunt hoſtes omnes necauit. Aliud audi inuentum fabri ærarij, qui cùm Perſæ Barcam obſiderent, clypeum æreum intra muros circũferens, & pauimento admouens, tandem ex ſono edito locum qui ſuffodiebatur comprehendit: teſtatur Herodotus in Melpomene. Noſtro verò hoc ſæculo pelues aut tympana militaria ponunt erecta, ijsq. piſa, fabas aut aleas imponunt quæ exſultent ad ictus ſubterraneos.

In cuniculis, opus fulturis ſuſpendendum.

Cunicularij.

Galli peritiſſimi agendorum cuniculorum.

Gaza cuniculis expugnata.

Proinde etiam captæ Fidenæ & Veij expugnati.

Cuniculis aliud ſtrategema adhiberi ſolitum.

Remedia cuniculis oppoſi ſolita.

Galli ſaxis & pice feruefacta cuniculos morati ſunt.

Cuniculi tam ampli, vt in ijs pugnæ commiſſæ ſint.

Vrſæ & apum examina in cuniculis immiſſa.

Modi, quibus aduerſarij cuniculos repererint.

Tryphonis hac in re ſtrategema.

Cuniculi obſidentium ab oppidanis perfoſſi.

Aliud ad cuniculũ inueniendum ſtrategema.

Strategema, quod noſtrates ad reperiendos hoſtium cuniculos vſurpant.

Cuniculum vocant à leporibus, qui cauernas ſub terris.] Vidi qui rideret Vegetium, quod his cuniculis, id eſt operibus ſubterraneis, nomẽ eſſe dixerit à leporibus potius; cùm à cuniculis dicere debuerit. At ille Varronem audiat De re ruſtica lib. 3. cap. 12. Vbi tria is ſcriptor leporum genera recenſet. Vnum Italicum pedibus primis humilibus, poſterioribus altis, ſuperiore parte pulla, ventre albo, auribus lõgis. Alterũ quod in Gallia naſcitur ad alpes, qui hoc ferè mutant, quòd toti candidi ſunt; qui raró perferebantur Romam eo æuo. Tertij generis eſt, quod in Hiſpania naſcitur ſimile (inquit Varro) noſtro lepori ex quadam parte, ſed humile, quem cuniculum appellant.

Vegetius cõtra zoilum defenſus. Tria leporum genera. Vnum Italicum. Alterum Gallicum. Tertium Hiſpanienſe, cuniculũ vocant.

Reſeratiſque portis ſuorum agmen ducunt.] Veteres nonnulli, *introducunt*, plurimi ex ijs, *inducunt*, præferebant. alterutrum in contextum recipiendum puer videat.

Emendatus Vegetius.

Tunc præparatis bellatoribus ſubter ignis immittitur.] In emendatiſſimo codice collegij trium coronarum expreſſum eſt, *Præparatis bellatoribus in opera ignis immittitur*.

Muro ſubito corruente [irruptione] aditus reſeratur.] Aliæ editiones & membranæ partim *inruptionis*, partim *inruptioni* legebãt. quod poſtremum ferri aliqua ſententia poſſit. Ego interim vnum M. libenter hic audio, & illius fide, vocem illam aliò ablego, cum nulli, aut perparuo vſui ſit, nã quid verius, quàm muro corruente aditũ reſerari, neque id adeò inruptione, ſed lapſu & euerſione ipſius muri.

A gloſſemate liberatus Vegetius.

AD CAPVT XXV.

INnumerabilibus declaratur exemplis, ſæpe cæſos ad internecionem hoſtes, qui inuaſerant ciuitatem.] Militibus inprimis ſeditioſis Romæ id vſui veniſſe, teſtatur Herodianus lib. 1. Ij cùm à ciuibus, qui domibus clauſis in tecta & culmina euaſerãt, lapidibus tegulisq. deſuper inceſſerentur, terga fugæ mandare coacti ſunt. Huic rei facile tamen remedium opponitur, vt videlicet ianuis, ac ligneis ædificiorum proiecturis, quales in vrbibus plurimæ viſuntur, ignẽ illicò admoueas. cuius rei exemplum luculentum apud eundem Herodianum lib. 7. extremo. Item apud Q. Curtium lib. 4. Hiſtoriarũ. Itidẽ apud Liuium, in expugnatione Veiorum lib. 5.

Expugnata ciuitate, ſæpe ad internecionem victores cæſi. Oppidani ex tectis pugnant.

Remedium illi rei, vt domos incendas.

Vt reſiſtere deſinant fugiendi poteſtate conceſſa.] De hoſte emittendo; ne dum clauſus eſt audaciam illi animóſque faciat neceſſitas; ſuprà à nobis dictum eſt. qui volet, videat eadem de re Frontinum lib. 2. ſtrateg. cap. 6. Eoq. pertinet quod Curtius ſcribit lib. 9. *Deſperatio magnum eſt ad honeſtè moriendum incitamentum*. Idémq. voluit Vegetius, cuius hæc ſententia: *Neceſſitas enim eſt quædam virtutis deſperatio*. pro quo Modius in mẽbranis reperit, *Neceſſitatis enim quadã virtus eſt deſperatio*.

Deſperatio magnum ad honeſtè moriendum incitamentum.

In

In hoc casu vnum oppidanis auxilium est.] Vnus Susianus codex referebat, *vnum oppidanis consilium est, vt muros turresq; teneant.* Muros teneri, loca altiora conscendi vult Vegetius, inde hostes obrui. Amplius quid & dubio procul vtilius nostra ætas excogitauit, tensis quippe per singulas plateas catenis id cauent, ne liber sit hostium copijs, equitatui præsertim discursus.

Loca altiora retinenda dum inuaditur ciuitas.

Nostri hodie ferreas catenas plateatim tendunt.

AD CAPVT XXVI.

FRequenter dolum excogitant obsidentes, ac simulata desperatione longius abeunt.] Eo dolo concidit Ilion, & ingens gloria Dardanidum .qua de re Virgilius 2. Æn.

Simulatur discessus ab obsidentibus.

——— fracti bello, fatisq; repulsi
Ductores Danaum, tot iam labentibus annis;
Instar montis equum diuina Palladis arte
Ædificant, sectáque intexunt abiete costas,
Votum pro reditu simulant, ea fama vagatur.

Alia huius simulationis strategemata peti possunt à Frōtino lib. 3. cap. 6. & cap. 10. & cap. 11. Profuit etiam persuasisse obsessis, obsidionem duraturam. Front. lib. 3. cap. 5.

Profuit quoque simulasse obsidionē duraturā.

Vt acerrimos ac sagacissimos canes in turribus nutriant, qui aduentum hostium odore præsentiant, latratuq. testentur.] Cicero pro Sexto Roscio Amerino: *Anseribus cibaria publicè locantur, & canes aluntur in Capitolio, vt significent, si fures venerint.* Idem refert Arnobius lib. 6. aduersus gentes. Liuius: *Canes sollicitum quidem animal ad nocturnos strepitus*, lib. 5. ab vrbe condita.

Canes anseresq. Rom. vigiliarū caussa aluerunt.

Clamore anseris excitatus Manlius.] Variant hîc libri, perinde vt in Historia variant scriptores. Tres inpræsentiarū apud me codices, qui illud *anseris* tuentur. quatuor item alij, qui *anserum* plurali numero malunt. primo loco Liuium ponamus, cuius magna hac in re auctoritas esse debet: *Anseres*, (inquit lib. 5.) *non fefellêre quibus sacris Iunoni in summa inopia cibi tamen abstinebatur, quæ res saluti fuit. namque clangore eorum, alarumq; crepitu excitus M. Manlius.* E contrario Florus lib. 1. cap. 13. *clangore anseris excitatus.* Malim eo loco, & apud Vegetium quoque pro *excitatus, excitus* legi. nam eo rei Romanæ statu vigiles, qui in Capitolio à Gallis obsidebantur, vsque adeò negligentes, socordes, somnolentosúe fuisse, vt excitandi fuerint, vix credibile. Auctor De viris illustribus: *clangore anseris excitus Gallos adscendentes deiecit.* Itē Plinius lib. 10. cap. 22. *Est & anseris vigil cura Capitolio testata defenso, per id tempus canū silentio proditis rebus.* Plutarchus ἐν ἄλλοις auctor est, alimenta anserum publicè à censoribus fuisse locata, ob diligentiorem quàm canum custodiam. Lucretius quoque testis citandus est.

Romanis profuit in maxima inopia ab anseribus Iunoni sacris abstinuisse.

Flori locus tentatus.

——— humanum longè præsentit odorem
Romulidarum arcis seruator candidus anser.

Ambrosius contra Symmachũ: *nisi eos pauido anser strepitu prodidisset.* Sed quorsum hîc tamdiu hæremus in re non ita magni momenti, & in qua Arabiæ opes non versantur? in ea si quis contrà tendere vellet, hoc reapse foret caprinum prœlium.

AD CAPVT XXVII.

Obsessorum negligentiæ licentia tribuitur, vt pòst opprimantur.

AStu se prœlio subtrahunt, vt aduersariorum negligentiæ licentiam tribuant.] Optimæ notæ & plurimæ numero editiones & membranæ legebant: *astu se à prœlio subtrahunt*. hac de re exemplum apud Hirtium. Præmittebatur autem hoc capite, *cùm vtriusque partis milites ad requiem aut curanda corpora disperguntur*. In exemplo M. & H. Particula illa temporis nulla apparet, eaque sublata vera & genuina (prout mea opinio est) emerget huius loci sententia.

AD CAPVT XXVIII.

Obsidentibus quoque sua negligẽtia nocuit.

CVm negligentia interuenerit, paribus insidijs subiacent obsidentes.] Ferendum erit non culpandum quod auctoris nostri opinionem Claudiani versibus confirmo. Is lib. 4. ita cecinit:

——— si longa moretur
Obsidio, tum vota caue secura remittas,
Inclusumq; putes. multis damnosa fuere
Gaudia, dispersi pereunt somnoq; soluti.
Sæpius incautæ nocuit victoria turbæ.

Apollinates obsessi quo strategemate Philippũ deceperint.

Eodem astu Apollinates à Philippo Macedonum rege obsessi, noctu, non sentientibus hostibus, præsidium Romanum intromiserunt. totum dein diem insequentem quiescentes, causam aduersarijs suis socordiæ negligentiæque dederunt. Nihilominus noctis silentio ab vrbe sine tumultu egressi, castra occupauerunt; aliquot millia militum interemerunt, plura cœperunt, rege ipso prope seminudo fuga elapso: narratur à Liuio lib. 33.

Internicies.

Omniaq. in perniciem suam fabricata opera subuertunt.] Alij edebant, *ad perniciem*, M. *ad interniciem.*

Ictus, pro iactu.

Propter quod obsidentes vltra iactum teli fossam faciunt.] In quibusdam libris; *propter hoc.* inde pro *iactu*, substituunt quatuor manuscripti *ictum.* Itidem lib. 2. cap. 15. omnes membranæ & veteres aliquot impressi legebant: *ad cuius ictum præcipuè exercebantur milites:* vulgo, *ad cuius iactum.*

Fossam faciunt, eamque non solùm vallo & sudibus sed etiam turriculis instruunt.] Exemplar collegij trium coronarum referebat, *fossam iaciunt*. in quo an fides illi adhibenda sit, alijs considerandum relinquo. Vallos & sudes pro ijsdem esse alibi docui ex Seruio; addam nunc & Isidori testimonium: *Vallum*, inquit, *est quod mole terræ erigitur, vt custodia prætendatur. dictum autem vallum à vallis. nam valli fustes sunt quibus vallum munitur. Et valli dicti quod figantur & euellantur. interualla, spacia sunt inter capita vallorum, id est stipitum, quibus vallum fit.* lib. 15. cap. De munitionibus.

Vallum quid sit.

Valli vnde dicti.

Quid interualla.

Loricula vrbem esse circumdatam.] In membranis Hittorpianis *lorica* vocabatur. Ammianus: *Terras præstringens muros altius erigebat. Hac lorica, diligentia celeri consummata, in tuto locandam securitatem suam existimans.* lib. 31. Etiam ad cœli ambitum omnia suo amplexu concludentem id transtulit Lucretius:

Lorica vrbes circumdatæ.

Denique qua circum cœli lorica coërcet.

Dicebatur autem illa lorica Latinè ea notione, qua Græcè θωράκιον, pro quo Vitruuius ferè reddidit pluteum. Loricam autem hoc opus ab alijs quoque Historiographis vocatam obseruaui, non loriculam, nisi in munitionibus leuiusculis & minoribus. Cæsar lib. 7. belli Gallici. *Post eas aggerem & vallum* XII. *pedum extruxit, huic loricā pinnasq; adiecit*. Iterū lib. 5. *Turres contabulantur pinnæ, loricæq; ex cratibus attexuntur.* Hirtius octauo belli Gallici: *Turres crebras excitari in altitudinem trium tabulatorum, pontibus transiectis constratisq; coniungi: quorum frontes viminea loricula munirentur.* Tacitus 4. Annal. *Obsidium cœpit per præsidia, quæ opportunè iam muniebat. dein fossam loricamq; contexens, quattuor millia passuum ambitu complexus est.* Florus lib. 3. cap. x. *Castellis ingenti quasi lorica circundatam primum fame domuit.*

Lorica illa vnde dicta.

AD CAPVT XXIX.

SEd ex alto destinata missilia, siue plumbatæ, siue lanceæ, veruta, vel spicula.] Cogit me hic Vegetij locus dissentire à doctissimo viro Adri. Turnebo, quod illius manes mihi cupio ignoscere. Is lib. 24. Aduers. cap. 12. plumbatas interpretatus glandes plumbeas, quas martiobarbuli gerebant, vt à me relatum est suprà libro 1. cap. 17. fortè inductus in eam opinionem, quòd easdem putaret esse plumbatas, quibus animaduertebatur olim in sontes. qua de re ego memini suprà libro secundo. Et penè in eundem me errorem vir ille pertraxerat, nisi reprehendisset Vegetius, quem vides has plumbatas inter missilia enumerare. Iacula autem has plumbatas, non glandes fuisse, probabo ex incerto auctore De rebus bellicis, cuius ego antè mentionem sæpius feci. Is bifarias plumbatas proponit hac figura.

Dissentio à Turnebo.

Plumbatæ missilia, non glandes.

Plumbatæ bifariæ.

Plumbata Tribolata. *Plumbata Mamillata.*

Plumbatæ tribolatæ descriptio.

Alteram plumbatam tribolatam appellat, alteram mamillatam. expositionem autem Tribolatæ talem adhibet: *Hoc*, inquit, *iaculi genus, quod in modum sagittæ pennis videtur instructum, non arcus neque balistæ pulsu consueuit emitti, sed manus impetu & viribus elisum in hostē cominus vadit, quòd excipienti gemina ratione videtur afferre perniciem. Aut enim perimit infixum, aut sine vulnere dilapsum, & in terram positum, plantæ calcantis infigitur, eò quòd in partem quamlibet si fuerit conuersum ex latere, aculeo ex se eminente inferat vulnus. Fit autem ex ligno in modum sagittæ facto, cui ferrum subtiliter in formam venabuli aptatum infigitur, fistula eiusdem ferri parumper extensa, supra quam modico interiecto spatio, plumbo adhærentes iaculi velut tribuli emergunt. In summa autem parte eiusdem iaculi affiguntur pennæ celeritatis causa, tanto videlicet super easdem pennas relicto spatio, quantum digiti potuerint tenentis amplecti.* Plumbatę Mamillatæ expositionem talem habet idem auctor: *Bene extensa* (inquit) *& directa virga, accipiet in extremitate sui rotundum & in acumen deductum ferrum similibus locis in tribulata plumbo, & pennis adhærentibus, vt plumbi pondere, & pennarum celeritate adiuta rotunditas teli, facilè clypeos aduersarij, & similiter obstantia valeat penetrare.*

Plumbatæ mamillatæ expositio.

Præcedendi verbum Vegetio iam sæpius restitutum.

Balistæ verò & Onagri, si à peritis diligentissimè temperētur vniuersa præcidunt.] Exemplaribus veteribus M.H. & duobus Susij probabatur *præcedunt.* quasi hæc duo machinamenta reliquorum impetum antecellerent & superarent. De quo loquendi genere dixi in Prologo huius libri, vbi *præcedis* restituebam, loco *præcellis.*

AD CAPVT XXX.

De altitudine murorum extrinsecus colligenda.

MEnsura autem colligitur duplici modo.] Duplicem rationem Vegetius proponit colligendæ altitudinis. Atqui aliud medium Polyb. lib.9. esse dicit, si per aliquē ex coniuratis altitudo muri significata fuerit. tunc enim in promptu cognosci posse, quæ debeat scalarum esse commensuratio. Si verò fieri nequeat, vt mensura capiatur, vel ad murum quis appropinquet, ex interstitio totius altitudinis magnitudo eorum quæ erecta subiectæ planiciei imminent capiatur, qui comprehensionis modus possibilis, imò facilis est illis, qui præceptis mathematicorum imbuti sunt. De quibus lōgum sit hic disserere, quare

ad

ad Sebast. Munsterū,& alios mathematicos scriptores lectorē remitto.

Vel quæ recentior necessitatum vsus inuenit.] Varietatem lectionum ponam, etsi à vulgata non recedam. In M. *vel quæ Cretensium ciuitatum vsus.* H. *vel quærentium necessitatum vsus*: duo Susij, *vel quæ recentiorum necessitatum vsus.*

Pro publica (vt arbitror) vtilitate digessi.] Solus codex H. scriptum habet, *pro duplici, vt arbitror, vtilitate digessi.* Videndum certè, ne hoc de obsessorum & obsidentium vtilitate Flauius acceperit. quem non solùm ad oppugnandas atq. expugnandas; sed ad defendēdas quoque vrbes præcepta collegisse, capitibus aliquot superioribus liquet.

Expēsus Vegetij locus.

Ideoque intra muros tanto plura condenda sunt, quando scitur clausuræ tēpus in obsidentium potestate consistere.] Duo libri veteres reponebant *consideranda*, pro *condenda*. eos qui volet sequatur, me tamen comitem non habiturus. Ceterùm pro *quanto*, legerim lubenter *quando*, vt in vno Susij exemplo scripto repperi. & iam antè de coniectura mihi probabatur. Nā particula tanto comparationis alterum membrum non videtur hîc admissura, eamq. ita absolutè vsurpari nemini incognitum est. *Quando* interpretor *quandoquidem, quoniam.* qua notione ista vox in Pandectis nostris frequens. Paulus: *Nec factum serui domino obesse debere, nisi hactenus, vt ipso careat, quando ipse nihil deliquit.* Non ausculto alijs, qui isthic supponebāt: *quoniam*, pro *quando*. Terentius Adelphis: *quando hoc bene successit, hilarem hunc sumamus diem.* de qua phrasi, in gratiam iuuentutis plura exempla congessi in Particulis. Eadē phrasi cap. 34. huius libri Flauium nostrū vsum fuisse, magnum pignus dederim. vbi adiuuantibus partim libris veteribus ita scribo: *Sed cum in domibus substruendis arenæ, vel lapidū qualitas requiratur, quāto magis in fabricandis nauibus diligenter cuncta quærenda sunt, quando maius periculū est nauem esse vitiosam, quàm domum.* Et quod libri M. & H. duoq. Susij ibidem legant: *quia maius*: S. *quod maius.* tantum abest vt me ab hac coniectura recedere iubeant, vt magis etiam confirment.

Emendatus Vegetius.

Quando, pro quandoquidem.

Iterum leuiter emendatus Vegetius.

Quando scitur clausuræ tempus in obsidentium potestate consistere.] Qui enim obsessuri veniunt, ferè pro oculis habent illud Appij Claudij: *perseuerantiam in omni quidē genere militiæ necessariam esse, maximè tamen in obsidendis vrbibus*, apud Liuium lib. 5.

In obsidione maximè opus perseuerantia.

AD CAPVT XXXI.

PRæcepta belli naualis.] Notaui superioribus libris, vnico quasi filo in manuscriptis & vetustissimis editionibus multa Vegetij capita decurrere nullo nouo titulo adhibito aut inserto. At hoc loco monendum est, in vno exemplari Susiano nouum hoc loco Vegetij librum auspicatos librarios; qui verba huius capitis prima vsque ad eam periodum

periodum, *Romanus autem populus.* Prologi vicem esse voluerunt libri quinti, De re militari.

Romani libera rep. non semper habuere paratā classem.
C. Duilius primam Rom. classem videtur parasse.
Is classem intra sexagesimum diem confecit.

Semper habuit præparatam.] Ego quidem Vegeti id pernego, videlicet Romanos classem semper habuisse instructā & præparatam, præsertim dum viribus antiquis virisq. Romana res stetit. C. Duilius primo Punico bello dux contra Carthaginienses missus, cùm videret eos multum mari posse, classem magis validam quàm decoram fabrefecit: testis auctor De viris illustribus cap. 38. Imò scribit Florus, & accedit Seneca, intra sexagesimum diem siluam cæsam, & CLX. (vel secundum Orosium, & Eutropium CXXX.) nauium classem factam, tam celeriter, vt velocitas, victoriæ auspicium ostenderet. cùm non arte factæ sed deorum quodam munere conuersæ in naues atque mutatæ arbores viderentur. Meminit etiam eius Plinius lib. 19. cap. 40. Et Silius Italicus lib. 6. fine. Sed de Romanis an primam traiecti maris palmam Duilio tradamus? Absit, debetur Appio Claudio Caudici. qui consul ad Mamertinos liberandos missus à Carthaginiensibus obsessos, primò ad explorandos hostes naui piscatoria traiecit: testis auctor De viris illustribus. Pòst capta à suo peditatu hostium trireme, eadem legionem in Siciliam traiecit. Classe traiecisse vult Suetonius Tiberio cap. 2. Erat porrò caudex apud veteres plurium tabulatorum contextus, vnde & Claudio huic cognomen Caudicis adhæsit, quòd primus bello apud Romanos nauem conscendit. Seneca De breuitate vitæ, capite 13. Vsi quoque Rom. sociorum opera nauali bello. Nauales socij Liuio dicti libro 45. (vt Turnebus interpretatur ex Polybio) qui propter census exiguitatem non ad bella terrestria, & legiones centuriabantur; sed in classe belloque nauali militabant, libro vndecimo Aduers. cap. decimo octauo. Addo præterea quinto anno belli Punici secundi, Q. Fabio Maximo quartùm, & M. Claudio Marcello tertiùm consulibus, primùm factum esse, vt classis Romana socijs naualibus priuata impensa paratis compleretur. Cùm enim nautæ deessent, consules ex Senatusconsulto edixerunt, vt qui L. Æmilio, C. Flaminio censoribus, millibus æris quinquaginta, ipse aut pater eius census fuisset, vsque ad centum millia: aut cui postea res tanta esset facta, nautam vnum cum sex mensium stipendio daret: qui supra centum millia vsque ad CCC. millia, tres nautas cum stipendio annuo: qui supra trecenta millia vsque ad decies æris, quinque nautas. qui supra decies, septem; Senatores octo nautas cum annuo stipendio darent. Ex hoc edicto dati nautæ, armati, instructiq. ab Dominis, cum triginta dierum coctis cibarijs naues conscenderunt.

Prima gloria traiecti maris apud Rom. debetur Appio Claudio Caudici.

Caudex quid sonaret veteribus.

Vsi quoq. Rom. socijs naualibus.
Quales hi socij.

Quãdo primùm nauales socij priuata impensa parati.

Apud Misenum ergo & Rauennam singulæ legiones cum classibus stabant.] Libri scripti habebant: *Messenum, Missenam* vel *Messenam*, sed falluntur: Misenum enim hoc promontorium alij

Vegetij scriptura confirmata.

quoque appellant,& præter Historiographos & Cosmographos Festus adhibendus: *Misenum*, inquit, *promontorium à Miseno tubicine Æneæ, ibi sepulto, appellatum est.* De Miseno hoc Virgilius, & alij scripsere. De classe Misenensi & Rauennensi, earumque præfectis variæ apud me inscriptiones, quas breuitatis causa prætereo. vnius tantùm partem huc pertinentem subiungo:

Misenum promontorium vnde nũcupatum.

IIS. QVI. MILITAVERVNT. IN. CLASSE. MISENENSI. QVÆ. EST. SVB. IVLIO. FRONTONE. &c.

Quod verò apud Misenum & Rauennam legiones Romanorum cum classibus stationes habuisse Vegetius scribit, id Octauij tempore primum introductum suspicor. cuius opinionis mihi auctor est Suetonius in Octauio cap.49. *Ex militaribus* (inquit) *copijs legiones, & auxilia prouinciatim distribuit. classem Miseni, & alteram Rauennæ ad tutelam Superi & Inferi maris conlocauit.* Auctor quoque Cornelius Tacitus 4. Annalium: *Italiam* (inquit) *vtroq; mari duæ classes Misenum, atque Rauennam, proximumq; Galliæ littus rostratæ naues præsidebant. quas Actiaca victoria captas, Augustus in oppidum Foroiuliense miserat, valido cum remige.* hinc in expeditione belli naualis, conuentus nauium ad Rauennatium vrbem edicebatur, apud Cassiodorum libro quinto Variarum cap.17. & nautarum conuentio, dicto lib. cap.18. & seq.

Quando primũ apud Misenum, & Rauennam stare cœperint Romanæ classes.

In expeditione nauali ad prædicta promontoria nauium conuentio edicta est. Itidem & nautarum.

In rebus bellicis celeritas amplius solet prodesse, quàm virtus.] Aurea illa & digna quam bellici Imperatores præ oculis seruent sententia, C. Cæsaris eam vbique fuisse industriam atque conatum animaduertimus, vt quicquid præstituisset, vt plurimum celeritate effectum daret.

Celeritas in bello sæpe amplius valet, quàm virtus.

AD CAPVT XXXII.

Liburnis autem, quæ in Campania stabãt.] Appianus libro de bellis Illyricis. ἐγένοντο Λιβυρνοὶ γένος ἕτερον Ιλλυριῶν, οἳ τὸν Ἰόνιον καὶ τὰς νήσους ἐλῄστευον ναυσὶν ὠκείαις τε καὶ κούφαις. ὅθεν ἐπὶ νῦν Ρωμαῖοι τὰ κοῦφα καὶ ὀξέα δίκροτα, Λιβυρνίδας προσαγορεύουσιν. Hoc est, *fuerunt Liburni alterum Illyriorum genus, qui Ionium mare, & quæ in eo sunt, insulas prædabantur celeribus & leuibus nauigijs. Vnde etiam nunc leues & celeres biremes Romanis Liburnicæ vocantur.* Eadem imitatione Carpasiæ naues à Carpado insula, ab Alexandria Alexandrinæ; itidem Achaïcæ, Smyrneæ, Sidoniæ, Rhodiæque naues appellationem sortitæ; Isidoro teste lib.19. Luciano, Herodoto Polymnia. & Liuio lib.47. Cæsare 3. belli ciuilis, & aliis. Rhodij vt rei nauticæ peritissimi etiam celebrati ab Hirtio lib. De bello Alexandrino. Nomina itidem nauibus aliunde indita: ab officio scilicet, aut ministerio quod præstant: itidem à cursu ipso vel statione; quemadmodum obseruauit vir eruditissimus Lazarus Bayfius

Liburnicæ naues ex quo nomen adeptæ sunt.

Carpasiæ, Alexandrinæ, Rhodiæ naues, &c. nomen habent à prouinciis.

Rhodij periti rei nauticæ.

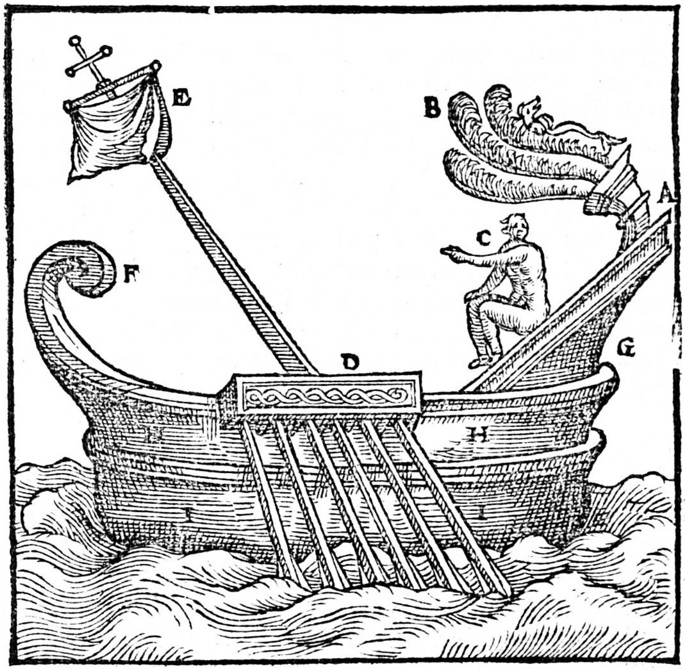
Nominatæ quoque naues à ministerio, vel statione.

Naues etiam à forma cognominatæ.

in explicatione capitis secundi ff. de captiuis & postliminio reuersis. Nomina itidem nauibus à forma. vnde rostratæ, longæ, constratæ, seu tectæ, & apertæ in historijs passim. Longas naues dicuntur habuisse veteres diuersas: alias maiores, potentiores, rostratas, ac tectas, de quibus postea agemus: alias minores, quas biremes, celeres, pleues, atque liburnicas antiqui nuncuparunt, quæ remorum singulos ordines habebant, Veget. hoc libro capite trigesimo septimo. Et hac forma fuisse creduntur, quam in nummis Imperatoris L. Aurelij Veri, & alibi videmus.

Liburnicæ antiquis cum singulis remorum ordinibus.

Liburnica, leuis, celeris, vnius ordinis.

Eæ verò, quæ Ionio in mari locatæ fuerant, ad præfectum classis Rauennatium pertinebant.] Monendum video (etsi perinuitus illa varietate lectionum chartam impleo) in optimæ notæ libris referri: *Eas verò quæ Ionio in mari locatæ fuerant præfectus classis Rauennantium retinebat*. Et quod paullo pòst dicantur deni tribuni per cohortes singulas in classe constituti, id videntur inficiaturæ membranæ H. in quibus vox *deni*, nulla est. Et absit sanè. nam in singulis cohortibus

Tétatus iterum Vegetius.

hortibus fuiſſe denos, ſi quis adſirmet, mentiatur. Veruntamen cum ſub præfectis ſingulis ſingulæ legiones militauerint, & inibi decem ſemper fuerint cohortes, facile eſt colligere quot iſtic tribuni fuerint.

AD CAPVT XXXIII.

SEd Auguſto dimicante Actiaco prœlio.] Eo prœlio Auguſtus Antonium ſuperauit, & ab illa victoria rerũ ſumma apud eundem fuit. atque ex eo anni principatus eius numerati. Prœlium autem confectum ad IV. nonas Septembris. cuius apparatum & ſucceſſum pete, ſi lubet, ex Dionis Auguſto, Plutarchi Antonio, L. Flori libro quarto cap. 9.

Actiaca victoria. Exinde anni principatus numerari cœperunt.

Ergo ſimilitudine, & nomine vſurpato, ad earundem inſtar claſſem Romani principes texuerunt.] Aliquot libri habebant, *Ergo nomen & ſimilitudinem vſurpati.* Vegetius Liburnicas naues à Romanis primùm vſurpatas ait, poſt Auguſti ad Actium victoriam. Diſſentit ab eo Eutropius, qui in claſſe Duiliana (de qua ad caput 31. diximus) naues roſtratas, quas Liburnas vocant, fuiſſe auctor eſt. Itidem naues Actiaco prœlio captas, roſtratas vocat Cornelius Tacitus quarto Annalium, cuius verba modò propoſuimus. Illud certum eſt, M. Attilium Regulum coſ. primum Romanorũ ducum in Aphricam claſſem traieciſſe, eaq. quaſſata, de Hamilcare naues longas tres & ſexaginta accepiſſe, teſtatur auctor De viris illuſtribus cap. 40. Eutropius, Florus, Oroſius lib. 4. Nauium longarum inuentio Iaſoni tribuitur à Philoſtephano apud Plinium libro ſeptimo cap. 56. Neque admodum ab eo diſcedit Diodorus Siculus, qui libro quinto ſcriptum reliquit, primùm circa Pelium nauem ædificatam, magnitudine & reliquo apparatu conſuetum tunc temporis morem excedentem: vocatam autem Argô nauem. de quo nomine varia poëtæ, & Cicero prima Tuſcul. Hæ naues Liburnicæ præterquàm quòd expeditiores eſſent, etiam ſpecie barbaris erant inuſitatiores, & ob hoc magno vſui in prœlijs: teſtis Cæſar lib. 4. vbi & ipſe Cæſar, & proinde Liuius lib. 37. & Tacitus 4. Annal. principio indicant, remis incitari ſolere. Plutarch. tamẽ ipſas Liburnicas videtur referre inter naues ſpeculatorias, & quæ ad conflictũ non eſſent idoneæ. vt obſeruauit quoq. Bayfius. Illud memoria dignũ, quod omnium primi Lidi nauẽ fabricaſſe, & incerta pelagi petẽtes, peruium humanis vſibus mare feciſſe perhibentur, vt ſcribit Iſidorus lib. 19. cap. 1.

Eutropius, & alij à Vegetio diſſentiunt.

M. Attilius Regulus primus in Aphricam traiecit.

Nauium longarũ inuentio Iaſoni tributa.

Argô nauis circa Pelium ædificata.

Liburnæ quare in prœlijs vtiliſsimæ. Eædem remis actæ.

Nauem Lidi omnium primi fabricarunt.

Liburnia namque Dalmatiæ pars eſt, Iadertinæ ſubiacens ciuitati.] Membranæ ciuitatẽ illam partim *diadicinam*, partim *diadertiuam*, aut *diaterdiuam* nuncupant. quas ego ciuitates nondum extructas ſcio. Emendo de coniectura, *Iaderinæ*; niſi malis *Iaderæ*. Iadera colonia eſt in Liburnia, apud Ptolemæum lib. 2. cap. 17. Pomponiũ Melã lib. 2.

Emaculata Vegetij lectura. Iadera ciuitas.

Plinium lib. 3. cap. 2. Ptolemæo additur, *Biaram siue Zaram*, vulgo hoc oppidum nominari. quod etiam in Itinerario Anto. me legere memini. Velim & in Æthici Cosmographia, & in prędicto Itinerario scribi *Iadera*, vbi malè hactenus *Iader* legitur. Nam Iader Dalmatiæ fluuius est, in Adriaticum mare defluens, iuxta quem situm hoc oppidum. vnde & nomen illi inditum nemini dubium erit. Lucanus:

Itinerarium & Æthicus leuiter correcti. Iader Dalmatiæ ciuitas.

Et tepidum in molles zephyros excurrit Iader.

AD CAPVT XXXIIII.

EX cypresso ergo.] De cupresso consulendus Plinius lib. 16. cap. 33. Memini quoque à probatis auctoribus scriptum, crucem illam ex qua Saluator noster pependit, quò à Diaboli tyrannide nos liberaret, ex cupresso pino & cedro fuisse compactam. quod præter alios memoriæ prodidit Ioannes Cantacuzenus, rex Constantinopolitanus.

Crux Christi ex tribus diuersis lignorum speciebus.

Et pinu domestica.] Vide Plinium lib. 16. cap. 39. Theophrastum lib. 5. cap. 2.

Larice & abiete.] Quod *laricem* hinc amouent S. & alter Susij, id me faciunt inuito, atque adeò reclamantibus reliquis exemplaribus. Plinius de larice: *Inuentum est*, inquit, *pictorum tabellis immortale, nullisq; fissile rimis hoc lignum.* lib. 16. cap. 36. Idem eodem illo capite: *larici, & magis abieti*, inquit, *succisis humor diu defluit. hæ arborum omnium altissimæ ac rectissimæ. nauium malis antennisq; propter leuitatem præfertur abies.* Videndus Theophrastus lib. 3. cap. 10. Mantuanus:

Laricis arboris ligna non ducunt rimas, neque comburuntur. Larix & abies aptissimæ nauium malis.

Et robusta larix igni impenetrabile lignum.

De materijs perpetuis, & quæ cariem vel rimam non sentiant, multa præclara collegit Plinius lib. 16. cap. 40. vbi abietem tanquam admirationis præcipuæ in naui commendat. Consulendus itidem hac de re Vitruuius lib. 2. cap. 9. Nunc etiam illud examinandum relinquitur, an ad classem instruendam arbores vndecumque conuehere principibus liceat, non numerato possessoribus pretio. qua de re constitutiones sunt regis Theoderici apud Cassiodorum lib. 5. Variarum capite 16. 17. 18. & 20.

Arbores in vsum classis cædere an Principi liceat, non numerato pretio.

Vtilius æreis clauis quàm ferreis configenda.] Membranæ H. suadent legendum, *compingenda*. De æreis clauis & materia ærea in construendis nauibus locum aliquando notaui apud Cæsarem, quarto belli Gallici: *Quæ grauissimæ erant naues, earum materia atque ære ad reliquas reficiendas vtebatur.* Porrò & illud satis constat, præterquam quod vtilitas esset in clauis æreis; etiam facilius fuisse antiquis ex ære, quàm ex ferro quid conficere. quòd prius æris erat quàm ferri cognitus vsus, vt alibi docui. In qua opinione testem quoque habemus Plinium lib. 34.

Aerei olim claui in nauibus.

Aes valdè in vsu antiquis.

Aes cognitum ante ferrum.

lib.34. cap. primo & sequentibus & Isidorum lib.16. Quin & arma, pectoralia, ocreas, galeas, ex ære antiquis factas, innuit locis infinitis Virgilius, Seruius Grammaticus, & ipse Plinius libro trigesimo quarto capite 7. Polybius in Castrametatione, Liuius, & alij mille locis. Ceterùm qui ferri inuentores primi fuerint, si quæras, præsto est Ammianus, qui lib.22. ita scribit: *Dahæ*, inquit, *& Chalybes, per quos erutum & domitum primitus est ferrum.*

Arma, ocreæ, galea ex ære apud antiquos.

Ferri inuentores primi.

Ferreos clauos tempore & humore celeriter rubigo consumit.] Eos qui à rubigine defendere volet, sequatur consilium Plinij ex lib.34. cap.15. & videat eadem de re consilium Isidori lib.16. Originum, seu Etymol.

Ferrum à rubigine qui conseruetur.

Ærei autem etiam in fluctibus propriam substantiam seruant.] Claui ærei, & quicquid ex ære est, cum substantia etiam nitorem facilè retinet, etsi neglegatur: contrà si tergas, nisi oleo perungatur, statim eruginem trahet. vt auctor est Plinius lib.34. cap.9.

AEs quando æruginem contrahat.

AD CAPVT XXXV.

VT à quintadecima luna vsque ad vigesimam tertiam arbores præcidantur.] Melioris notæ libri S. H. & tres Susij referebant *ad vigesimam secundam*, & aliquanti ex ijsdem paullo pòst ex octiduo septiduum faciebant. Sed ad locum interpretandũ eamus. Menses triplices quidam dixere. Nam ab eo spatio, quod sol in signo peragendo consumit solares vocarunt. Lunares verò de recessione lunæ à sole, & reditu ad eundem. Vsuales, seu communes à spatio in Kalendariis nostris præscripto. De arboribus porrò ad lunæ decursum cædendis, audiemus Plinij opinionem ex libro 16. Naturalis hist. cap.39. *Infinitum*, inquit, *refert lunaris ratio, nec nisi à vicesima in tricesimam cædi volunt. Inter omnes conuenit vtilissimè in coitu eius sterni, quem diem alij interlunium, alij silentis lunæ appellant.* Cato De re rustica: *Vlmeam, pineam, nuceam, hanc atque aliam materiam omnem cùm effodies, luna decrescente eximito post meridiem, sine vento Austro, cauetoq; per rorem trahas, aut doles*, cap.31. Idem paullo pòst: *Nisi intermestri luna atque dimidiata, ne tangas materiem, tunc ne effodias, aut præcidas abs terra. Diebus quatuor proximis quibus luna plena fuerit, optimè eximitur.* Vide eundem scriptorem De re rustica, cap.37. & apud Plinium illius verba laudata, lib.16. cap.39. si componas, facilè videas alterum medica manu indigere. Auctor item Plinius dicto cap. 39. Tiberium & in capillo tondendo interlunia seruasse. Adeundus Vitruuius lib.2. cap.9. & ibidem latissimè Guil. Philander, & Petrus Crinitus lib.4. De honesta disciplina capite sexto. Cicero: *ostreisq; & conchylijs omnibus contingere, vt cum luna crescant pariter, pariterq; decrescant. arboresq; vt hyemali tempore, cum luna simul*

Mẽses triplices.

Qua luna arbores cædendæ.

Comparanda Plinij, & Catonis verba.

Interlunia in capillo tondendo seruauit Tiberius.

Cõchylia omnia cum luna crescant, & decrescant.

simul senescentes quia tum exsiccatæ sint, tempestiuè cædi putentur. lib.2. De diuinatione. vide si vacat, & Agellium lib.20. cap.7.

Quod ars ipsa,& omnium architectorũ quotidianus vsus edocuit.] Ita eum locum vulgandum curaui, præeuntibus in eo omnibus libris, extra editionem nuperam & H. quibus placebat legi, *quod præter omnium architectorum doctrinam, quotidianus vsus edocuit.*

Obscurus Vegetij locus, illustratus.

Et contemplatione ipsius religionis agnoscimus, quam pro æternitate his tantùm diebus placuit celebrari.] In M. & vno Susij inseritur, *placuit pascha celebrari.* id glossema est, sed valdè aptum ad rem illustrandam. Isidorus lib.6. Ety. cap. de cyclo paschali: *Pascha* (inquit) *à* XIIII. *luna vsque ad vigesimam primam extenderunt.* Alij à XV. luna cœpisse volũt. vt videre est apud Ioannem Lucidum, in suo Chronico. qui varias de ea re patrum opiniones recenset.

AD CAPVT XXXVI.

ID est vsque ad Kalendas Ianuarias.] Inducunt omnes Susiani illud interpretamenti præambulum, *id est*, & in quibusdam legebatur, *vsque ad tertium Kalendas Ianuarias.* sed in eo frustra sunt, qui id ita expresserunt. membranæ H. referunt *vsque in Kalendas Ianuarias.* decepti librarij, qui particulam *in* putarunt significare numerum ternum, vnde illi posteà effecêre tertium.

Trabes non simul vt deiectæ, adhibendæ ad constructionem nauium.

Vitruuij hac de re consilium.

Illud etiam cauendum, ne continuò, vt deiectæ fuerint trabes.] Peritissimus huius rei scriptor Vitruuius adhibendus, qui libro 2. cap.9. de ijs disserens, de quibus hoc capite noster Vegetius: *Cædi*, inquit, *ita oportet, vt incidatur arboris crassitudo ad mediam medullam, & relinquatur, vti per eam exsiccescat stillando siccus. ita qui inest in his inutilis liquor, effluens per torulum, non patitur emori in eo saniem, nec corrumpi materiæ qualitatem. Tum autem, cùm sicca & sine stillis erit arbor, deijciatur, & ita erit optima in vsu.* Idem quoque monet Plinius libro decimo nono capite trigesimo nono, & Palladius libro secundo De re rustica cap.15.

Trigesimo die post cæsas arbores naues nauigarunt.

Iterum à die quadragesima.

Duplices ad maiorem siccitatem mereantur inducias.] A Cæsare effectas armatasque naues scribitur, diebus triginta, à qua die materia cæsa erat, primo belli ciuilis. Mirum apud antiquos, primo Punico bello, classem Duillij imperatoris ab arbore excisa LX. die nauigasse. Contra Hieronem regem ducentas viginti naues effectas diebus XLV. tradit Liuius Piso. Secundo quoque Punico bello Scipionis classis quadragesima die à securi nauigauit, vt adnotatum reliquit Plinius lib.16. cap. 39.

Recens lignum & tardam nauẽ efficit, & periculosam.

Et rimas faciunt latiores.] Ex viridi aut humida materia compactæ naues, non eundem habent quem aliæ celeritatis vsum, testan-

testante Cæsare primo belli ciuilis, tantum abest, vt à rimis modò periculum sit.

Quo nihil est periculosius nauigantibus.] Perfecta huius loci, & absoluta suis numeris Vegetij oratio. ausi tamen librarij assuere aliquot pannos, quos vel puer videat aptari non posse, sunt autem tales: *quo nihil est periculosius nauigantibus, quàm hiare tabulata; quàm viridia tabulata: quàm hiatus tabulatorum*. Sed quid optemus his tam ineptis hominibus? non aliud, meo iudicio, quàm saniorem mentem.

Ridicula aliquot glossemata addita huic scriptori.

AD CAPVT XXXVII.

MInimæ Liburnæ remorum habent singulos ordines.] Istiusmodi nauem paullo antè depictã vidisti; quæ paullo maiores erant, in ijs binos, ternos; in maioribus quaternos, interdum quinos remigum ordines fuisse, Flauius scribit. Sed illi ordines non in altitudinem, sed in latitudinem considerandi sunt, vt in naui longa, rostrata triremi, quam mox exhibituri sumus videre erit. ab hisce ordinibus, si bini erant, ipsæ naues biremes, si terni triremes, & sic deinceps nomen sortitæ sunt. In biremi latus vtrumque binis ordinibus positis inibi sedilibus, vbi remiges sedebant, distinctum erat. in triremi tribus, in quinqueremi quinis, & sic deinceps. In triremi quam exhibebimus, tres remigum ordines apparent, & quia in singulis ordinibus remi septem, ad eam nauem agendam remigibus opus fuit quadraginta duobus, qui singuli sua sedilia occupabant, & remos singulos. Si quinqueremis agenda erat, in cuius singulis lateribus ordines requirebantur quinque, pro numero sedilium, quæ in singulis ordinibus erant, remiges adhibendi erant. Plinius in quinqueremi Caij remiges fuisse scribit quadringentos: quos si rectè partiaris, reperies in singulis ordinibus istius nauis sedilia, remos, & remiges quadraginta.

Naues aliæ plures habebant remorum ordines.

Ordines remorum in latitudinem consideranrandi.

Ordines illi sedilibus distincti.

Interdum quinos sortiuntur remigum gradus.] Polybius libro primo Historiarum auctor est, Romanos centum viginti nauium classe contra Carthaginienses ædificata, mare in eum vsque diem intentatum ingressos esse L. Valerio, T. Octacilio coss. Sed in illius classis apparatu perquàm difficile fuisse quinqueremium ædificationem. ipsos tamen Romanos, qua erant animi magnitudine & excellentia, centum quinqueremes in prædicta classe quoquo modo ædificasse. Cumque paullo pòst vna Carthaginiensium quinqueremis in potestatem Romanorum casu peruenisset, eam exemplar eius generis præbuisse, eiusque instar omnem classem suam Romanos instituisse.

Romani mare primum ingressi L. Valerio, T. Octacilio coss.

Quinqueremiũ constructio difficilis Rom.

Cum

Maiores, quàm quinqueremes in pugna Actiaca.

Cum in Actiaco prœlio longè maiora referantur concurrisse nauigia.] Maiora certè istic nauigia, quàm quinque ordinum fuisse docent nos historiæ. Vnum Dionem testem citasse suffecerit. eius verba ex Augusto de hac pugna ista sunt: τὰ μὲν σκάφη τῷ Ἀντωνίῳ πολὺ τῶν ἐναντίων ὑπερέχοντα ἦν, τριήρεις μὲν γὰρ ὀλίγας, πεντήρεις, τετρήρεις τε, καὶ δεκήρεις. καὶ τὰ λοιπὰ τὰ διὰ μέσου πάντα ἐξεποίησε, καὶ ἐπ' αὐτὰ πύργους τε ὑψηλοὺς ἐπικατεσκεύασε, καὶ πλῆθος ἀνθρώπων ἐπανεβίβασε. καὶ διὰ τοῦτο καὶ ὁ ἀγὼν οὐχ ὁμοιότροπος αὐτοῖς ἐγίνετο: Id est, *naues Antonij erant nauibus hostium longè maiores, in quibus triremes paucæ, quinqueremes & deciremes complures. reliquæ erant inter has mediæ, in his altißimas turres ædificari, atque magnum numerum hominum imponi in turribus iusserat, ex quo efficiebatur vt pugna dißimilis esset.*

Maiora tamen nauigia Alexandri Magni.

Longè maiora Philadelphi.

At maiora nauigia Alexandri Magni fuêre, quem naues ad duodecim ordines instituisse scripsit Plinius. Lõgè maiora fuere Philadelphi. Is enim (vt auctor est Athenæus lib. 5.) naues triginta ordinum habuit duas; vnam, viginti; tredecim ordinũ, quatuor; duodecim, duas; vndecim ordinum, quatuordecim; nouem ordinum, triginta hepteres; triginta septem, hexeres quinque; quinqueremes decem & septem.

Longè maximũ nauigium quod Philopater ædificandum curauit.

Longè maximũ nauigium Pompeius Philopater dictus, fieri iussit. cumque nemo reperiretur, qui ante id tempus quindecimremem, aut sexdecimordinum nauem nosset, vnam construendã curauit quadraginta ordinum, in longitudinem quidem productam ad cubitos ducentos octoginta: altitudinem autem ad summitatem vsque nauis duodequinquaginta cubitorum. Instructa autem erat nautis quadringentis, præter remiges, qui quater mille numero erant. quibus accedebant armati milites paullò minus ter millenis. testis Plutarchus in Demetrio & Athenæus libro quinto, qui idem huic nauigio rostra tribuit septem, gubernacula quatuor, & complura alia in nauibus noua, rara, imò nunquam audita.

In ea naui milites quater mille.

Item rostra septem, gubernacula quatuor.

Classis expedita leuis magis cõmoda bello.

Illud in genere admonendum est, in bello nauali classem expeditam, leuem, promptam vtiliorẽ esse, quàm quæ armis, comeatu, exercitu, propugnaculisúe nimis onusta est. Declarant exempla in historijs veterum. apud Florum lib. 2. cap. 2. apud Plutarchum in Antonio. iterum apud Florum libro quarto capite nono. Declarauit quoque euentus prœliorum in Hollandia, annis superioribus commissorum.

Scaphæ speculatoriæ.

Scaphæ tamẽ maioribus Liburnis exploratoriæ sociantur.] Cæsar quarto belli Gallici: *Plures paucos circumsistebant, alij ab latere aperto in vniuersos tela conijciebant. quod cum animaduertisset Cæsar, scaphas longarum nauium, item speculatoria nauigia militibus compleri iußit, & quos laborantes conspexerat, ijs subsidia submittebat.*

Quæsitum de nomine nauis.

Quas Britanni pictas vocant.] In tribus membranis Susij hæ scaphæ exploratoriæ nomen habebant *picatos*. In M. & H. *picato*. Piraticas appellare quis possit, quarũ meminit Sallust. 2. Histor. Nonius

Mar-

Marcellus: *Piraticæ nauiculæ celeres; quòd citò agi poßint.* etiam *picatas* dictas suspicari licet. mihi tamen verius videtur *pincas* appellatas. Id enim nauicularum genus etiam hodie Britannia & Batauia agnoscit. vocant autem vulgo, *een pincke*. Ab antiquo porrò verbo specio, speculator Varroni deriuatus, quē mittimus antè, vt respiciat quæ volumus, lib. 5. De lingua Latina. Itidem hæ naues exploratoriæ, ab explorando; à speculando, speculatoriæ dictæ. Liuius lib. 45. *Ipse Philopoemenes in leui speculatoria naui fuit, nec ante fugæ finem quàm Patras ventum sit, fecit.*

Piraticæ naues.

Coniectura in Vegetium.

Speculator vnde dictus.

Speculatoriæ scaphulæ.

Ne tamen exploratoriæ naues.] Verba hæc cum sequentibus omnibus vsque ad initium capitis subsequentis absunt à duobus libris Susij M. H. Veruntamen quia ad strategemata instruenda pertinent, vela nauium tingi, nimis temerarium foret, hæc Vegetij verba inducere. Vela tingi solita auctor quoque est Plinius lib. 35. cap. vndecimo & lib. 19. cap. 1. Vbi is scriptor: *Tentatum est*, inquit, *tingi linum quoque & vestium insaniam accipere in Alexandri Magni primùm claßibus, Indo amne nauigantis, cùm duces eius ac præfecti in certamine quodam variassent insignia nauium, stupueruntq; littora, flatu versicoloria implente. Velo purpureo ad Actium cum M. Antonio Cleopatra venit, eodemq; effugit, hoc fuit Imperatoriæ nauis insigne.* hactenus Plinius. vela nauibus primùm adhibuisse fertur Icarus, Plinio scriptore lib. 7. cap. 56. Alij Isidem primum rati vela suspendisse volunt. inter hos Cassiodorus libro quinto Variarum capite decimo septimo.

Vela nauium tingui solita. Id inuentū primum in classe Alexandri Magni.

Vela quis primùm naui apposuerit.

Cera etiam, qua vngere solent naues, inficitur.] Denuò ad locum hunc illustrandum appellandus Plinius: *In encausticè pingēdi duo fuisse antiquitus genera constat, cera, & in ebore cestro, id est, viriculo, donec classes pingi cœpēre. Hoc tertium acceßit, resolutis igni ceris penicillo vtendi, quæ pictura in nauibus nec sole, nec sale, ventisq; corrumpitur,* lib. 35. Naturalis historiæ, capite vndecimo.

Naues cera vnctæ.

AD CAPVT XXXVIII.

TVrbinum signa debet antè prænoscere.] Multa in hanc sententiam ex ipsis antiquorum monumentis eruta à nobis reperies, ad Caput quadragesimum primum eiusdem huius libri.

Igitur ventorum numerum, atque vocabula ars nauigandi primum debet inspicere.] De ventorum natura variaque diuisione, ac ratione nominum singulorum consulendi sunt Plinius libro secundo cap. 46. cum seqq. Aristoteles lib. 3. Meteo. & lib. De mundo, Seneca lib. 3. Naturalium quæstionum, Vitruuius libro primo cap. 6. Strabo lib. 1. Geographiæ, Agellius lib. 2. cap. 22. Isidorus lib. 4. cap. De nominibus ventorum, & lib. 13. cap. vndecimo. Constantinus lib. primo De agricultura cap. vndecimo.

De numero & nominibus ventorum.

Sed experimento posterior ætas duodecim cōprehendit.] Membranæ partim referunt, *sed per experimentum posterior ætas*: aliæ, *sed experimentum posterioris ætatis duodecim inuenit*. Imò plures multò nostra ætas numerat, nec puto facilè reperiri nationes, quæ Batauos in ventis enumerandis, distinguendis, atque dinoscendis superare possint.

Venti veteribus duodecim. Hodie multò plures.

A verno itaque solstitio.] Aliter visum libris M. & duobus Susij, in quibus legebatur, *Hiberno itaq; solstitio*. porrò vnum tantū esse solstitium, Lucretio, Virgilio, Varrone, Cicerone, & Plinio testibus, contendit P. Victorius suis in Varronem De re rustica Notis, Columellam & Seruium reprehendit, qui solstitium æstiuum, & solstitia numero plurali dixerunt. cùm illi solstitium τροπὰς θερινὰς solùm vocent, τροπὰς autem χειμερινὰς, brumam.

Solstitium tantum vnum.

Veteres autem iuxta positionem cardinum tantùm quatuor ventos principales à singulis cæli partibus flare credebant.] Manuscriptus H. præpositionem hinc eijcit. De re ipsa Ouidij versus sunt primo tristium, Elegia 2.

Venti principales quatuor.

Nam modò purpureo vires capit Eurus ab ortu,
Nunc Zephyrus sero vespere missus adest.
Nunc gelidus sicca Boreas bacchatur ab Arcto,
Nunc Notus aduersa prœlia fronte gerit. Item Manilius:
Asper ab axe ruit Boreas, fugit Eurus ab ortu,
Auster amat medium cœlum, Zephyrusq; profundum.

Ventus oritur ἀπηλιώτης, id est, subsolanus.] Adeundus Plinius lib. 18. cap. 34.

Huic à dextra iungitur Καικίας.] Vanus promissor fuit Vegetius si libros editos sequimur. Is enim ad dubitationem quæ in ventorum distributione erat submouēdam, nomina eorum non solùm Græca, sed etiam Latina se protulisse dixit. Cæciam ventum Hellespontium quidam vocarūt, vide Erasmi Chiliades. Supplere autem hunc locum conantur duo libri M. & alter Susij: *iungitur* καικίας, *seu erobinus*.

Suppletus auctoris nostri locus.

Εὖρος, siue Vulturnus.] Isidorus, & eum secuti alij Cæciam, Vulturnum esse volunt. Reclamat Vegetius & alij. Columella lib. sexto: *Cum plerumque sideris caniculæ tempore, quædam partes eius regionis sic infestantur euro, quem incolæ vulturnum vocant, vt &c.*

Eurus ventus idem qui Vulturnus.

Occidentalem verò cardinem retinet ζέφυρος.] Et hoc Latinum nomen desideratur apud Vegetium ex codice M. & altero Susij suppletur, ζέφυρος, *id est subuespertinus*. Eum ventum Fauonium alij sæpe appellant.

Iterum supplementum Vegetio factum.

Hi sæpè singuli, interdum duo, magnis autem tempestatibus etiam tres pariter flare consueuerunt.] Virgil. 1. Æn.

Tempestatibus magnis plures simul venti spirant.

Incubuere mari, totumq; à sedibus imis
Vnà Eurusq; Notusq; ruunt, creberq; procellis

Afri-

Africus, & vastos voluunt ad littora fluctus.

Horatius lib. 1. Od. 3. —— *Nec timuit præcipitem Africum*
Decertantem Aquilonibus,
Nec tristes hyadas, nec rabiem Noti.

Itidem Lucanus lib. 5. & alij in descriptionibus tempestatum.

Horum impetu maria, quæ sua sponte tranquilla sunt & quieta, vndis æstuantibus sæuiunt.] In M. erat, *extumantibus*. sed hoc argumentum est, expressum illum ex membranis. ibi enim sæpe X. pro S. scriptum reperimus. in S. erat. *exæstuantibus*. Cicero in ea quam pro Cluentio habuit: *Mare quod sua natura tranquillum sit, ventorum vi agitari atque turbari.*

Sæpe apud veteres X. pro S. vsitatum.

Nam secundo spiramine optatos classis inuenit portus.] Codex M. legit *inspiramine.*

AD CAPVT XXXIX.

NEque enim integro anno vis atque acerbitas maris patitur nauigantes.] Magna olim Romanorum temeritas, præsertim cùm primùm nauigare inciperent, fuit. vt qui nulla habita temporis ratione, quicquid semel decreuissent, omnino perfici necessarium ducerent. quod exemplo confirmare libet. Polybius libro 1. testis est, tantam iacturam vno tempore Romanos mari passos fuisse, quantam nemo ante eam ætatem meminerit, idque non tam fortunæ culpa, quàm consulum temeritate. Nautis enim sæpe monentibus vitandum esse extremum Siciliæ latus, quod importuosum atque infestum esset, & ægrè traijci posset, præsertim eo anni tempore, quo inter Orionis & Canis signa nauigabant: illi spretis nautarum monitis, superioris victoriæ fiducia elati, classem mari committunt, & ex trecentis sexaginta quatuor nauibus, vix octuaginta incolumes ad littus perducunt. Huc etiam spectat illud Didonis apud Virgil. *Quin etiam hiberno moliris sidere classem, Et medijs properas Aquilonibus ire per altum.* Idem 2. Æneidos. ——— *Sæpe illos aspera ponti Interclusit hiems, & terruit Auster euntes.* Videndus Horatius libro primo, Ode quarta & quinta, & ibidem interpretes: & doctissimus iurisconsultus Barnabas Brissonius in l. quoties. C. de naufragijs. & in lege ciuiles. C. de officio rectoris prouinciæ.

Romani valdè in nauigando primùm temerarij.

Ea caussa maximum accepisse detrimentum.

Inter Orionis & Canis signa periculosè nauigatum.

Vis atque acerbitas maris patitur nauigantes.] In vno Susij erat: *vim atque acerbitatem patiuntur nauigantes.*

Phanitæ decursu, id est post ortum Pleadum.] Mirũ ni diuersum sonarent libri in re aut nomine incognito. In M. *flagrante decursu.* membranæ H. nihil hîc iuuant. nam in ijs totum hoc caput desideratur. Suf. partim *flagrante decursu*, partim *pagnitæ*. At Adria. Turneb. testatum

Restitutus à Turnebo Vegetij locus.

 reliquit,

reliquit in suis Aduersarijs, se in suo exemplari reperisse *Phagnite decursu*, & ita ego expressum vidi in S. Inde idem Turnebus faciendum censuit: *pharmuti decursu.* nam mensis Ægyptij nomenclaturam esse arbitratur. de quo in epigrammate Græco: εἰαρινῶν φάρμυθι ῥόδων πρωτάγγελός ἐστι.

Secura nauigatio creditur.] Prædictus Turnebus lib. 24. Aduers. cap. 34. legit, *secunda nauigatio.* verùm an libris præeuntibus, an de sua coniectura, non indicat. Illud testari debeo, libros me non vidisse qui ab edita lectione deflecterent vel hilum, nisi quod similitudinis particulam quidam inserunt, hoc modo: *vt secura nauigatio creditur, quia æstatis beneficio ventorum acerbitas mitigatur; ita post hoc tempus, &c.* quæ lectio meis auribus visa non intolerabilis. Illud non iniuria ab auctore nostro dictum est, certis diebus nauigationem securam credi, & quidem creditur. nam ventorum inuasione maria, quæ sua sponte tranquilla sunt, desubitò turbantur, & secundum illud Propertij,

Nauigatio certis diebus secura creditur. Reuera autem non est secura.

Ventorum est quodcumq; paras, haud vlla carina
Consenuit, fallit portus & ipse fidem.

Nec minus verum & Senecæ illud esse probat experientia: *Noli* (inquit) *huic tranquillitati confidere, momento mare vertitur. eodem die vbi luserunt nauigia, sorbentur.* Imò quisquis nauigat, tantum distát à morte, quanta est maris crassitudo. ad quod Anacharsis Apophthegma allusit Iuuenalis:

I nunc, & ventis animam committe, dolato
Confisus ligno, digitis à morte remotus
Quattuor. ——— Saty. 12.

Eôdem quoque digitum intendit & Seneca Medea:

Audax nimium, qui freta primus
Rate tam fragili perfida rupit:
Terrasq; sua post terga videns,
Animam leuibus credidit auris;
Dubiaq; secans æquora cursu,
Potuit tenero fidere ligno,
Nimium gracili limite ducto.

An'ne Carfilidis responsiones tam sunt veræ, quàm Apollinis oracula? qui interrogatus quid esset nauta, eum fluctuum comitem respondit. Idémque terram fidelem, nil infidelius mari censuit. quod vnico epitheto poëta expressit 1. Georgi: ——— *infidum remis impellere marmor.*

Nauta comes fluctuum. Nil infidelius mari.

Post idus Septembris oritur Arcturus vehementissimum sidus.] Plinius: *Sidus Arcturi,* inquit, *exoritur vndecim diebus ante æquinoctium autumnale,* lib. 2. cap. 47.

Cre-

Crebris tempestatibus nauigia conturbat Vergiliarum hyemalis occasus.] Vnus Susianus hæc effert παθητικῶς, *nauigia conturbantur Vergiliarum hyemali occasu.*

Ex die igitur tertio Iduum Nouembris vsque in diem sextum Iduum Martiarum maria clauduntur.] Cicero Q. Fratri, *atque adhuc clausum mare scio fuisse.* Item Cassiodorus: *Cùm ventis sæuientibus mare fuerit clausum, via vobis panditur per amœnissima fluuiorū,* lib. 12. cap. 24. Cæsar libro quinto: *Quas naues, cùm aliquamdiu frustra exspectasset, ne anni tempore nauigatione excluderetur, quod æquinoctium suberat, necessariò angustius milites conlocauit.* Ex hoc loco lux adhibenda Suetonio in Claudio cap. 18. & constitutioni Imperatoriæ, quæ est in l. ciuitas C. de officio rectoris prouinciæ. Meminit huius rei diligentissimus obseruator, & lector adsiduus Plinius libro 2. Naturalis historiæ cap. 47. *Post id,* inquit, *æquinoctium diebus ferè quatuor & quadraginta Vergiliarum occasus hiemem inchoat. quod tempus in tertio Idus Nouembris incidere consueuit, hoc est Aquilonis hiberni. multumq; æstiuo illi dissimilis, cuius ex aduerso est Africus. ante brumam autem septem diebus, totidemq; postea sternitur mare halcionum fœturæ, & inde nomen ij dies traxêre: reliquum tempus hiemat, nec tamen sæuitia tempestatum concludit mare. Piratæ primum coëgere mortis periculo in mortem ruere, & hiberna experiri maria, nunc idem auaritia cogit.* hæc Plinius.

Maria quamdiu dicebātur clausa.

Post natalem verò (vt ita dicam) nauigationis.] Eum diem incidisse VI. Iduum Martiarum testis hoc cap. Vegetius. De eadem re Plinius testis laudandus est: *Ver aperit nauigantibus maria, cuius in principio fauonij hibernum molliunt cœlum, sole Aquarij* XXV. *obtinente partem,* prędicto cap. 47. Attigit & Virgilius primo Georg.

Dies natalis nauigationis. Ver aperit mare.

——— *& cum*
Euriq;, Zephyriq; tonat domus, omnia plenis
Rura natant fossis, atque omnis nauita ponto
Humida vela legit. ———

Eôdem respexit quoque Poëta Lyricus, primo, Od. 4.

Soluitur acris hiems grata vice veris & fauonî:
Trahuntq; siccas machinæ carinas.

Apuleius de Asino aureo: *Diem,* inquit, *qui dies ex ista nascetur, æterna mihi nuncupauit religio. quo sedatis hibernis tempestatibus, & lenitis maris procellosis fluctibus, nauigabili iam pelago, rudem dedicantes carinam, primitias commeatus mei libant sacerdotes.* Isidis ista apud Apuleium verba sunt, cui propter nauigationem apertam solemnia istic sacrificia fieri videbis. Et præfecta certè Isis tempestatibus ac nauigantibus fuit. vt testatur Lucianus in Dialogo Zephyri & Noti. De tempore quo maria aperiebantur ex epigrammatis Græcis à Turnebo propositos videbis lib. 24. cap. 33. versus sequentes:

Isis tempestatibus, ac nauigationibus præposita.

Οἵγε τοῦ ἄρτι θάλασσα, ἐφοπλίζοιτε δεῖπνα,
Ὥριον ἀκλύστων ἐκτὸς ἀγεῖν λιμένων.

Iterum:

Ἤδη καὶ πλώουσιν ἐπ᾽ εὐρέα κύματα ναῦται
Πνοιῇ ἀπήμαντο ζεφύρου λῖνα κολπώσαντες.

Maiuma, festū Rom. Id vnde dictum. Item vbi celebratum.

Qui solemni certamine publicoq. spectaculo multarum gentium celebratur.] Fuit apud Romanos festum & sacrificium Castorum solemne, Maiuma vocabāt, quòd Maio mense celebraretur. Insula erat quam Tiberis faciebat, intra portam vrbis, & Ostiam ciuitatem. eò populus Romanus cum vrbis præfecto vel consule egrediebatur, ad festum hoc celebrandum. Ibi enim Castorum numen cultum, ventorum marisque causa, probauit Iustus Lipsius ad Taciti Annales. Ceterùm quòd voluptatibus nimium indulgerent, & in aquis inuicem inuaderent, denegatum fuit id genus spectaculi ab Impp. Arcadio & Honorio, quorum binæ hac de re in Codice Theodosiano constitutiones. quarum altera in Codicem Iustiniani relata est lib. vndecimo: alteram ex prædicto codice Theodosiano cum lectore communico: *Ludicras artes concedimus agitari, ne ex nimia harum restrictione tristitia generetur. Illud verò quod sibi nomen procax licentia vindicabit Maiumam, fœdum, atque indecorum spectaculum denegamus.* sed hoc festū tamen in eum diem, quem Vegetius nominauit, non incidit. ideo vlterius quærendum de hoc ritu.

Id fœdum spectaculum. Ideoque denegatum populo constitutione Arcadij & Honorij.

Cum priuatorum mercium festinat audacia.] In M. & altero Susij est, *priuatorū mentium.* præmisit tamē Vegetius, *non quod negotiatorū cesset industria*, & illi sunt, qui per mare pauperiem fugiunt, per saxa, per ignes. piratas primùm maria hieme tentasse, pòst auaritiam mercatorum, suprà ex Plinio didicimus. *Equidem magna pars hominum* (vt aiebat Seneca) *vbi nauigatura est, de tempestate non cogitat.*

Hieme primùm nauigarunt piratæ. Posteà mercatores vt idem facerent, auaritia coëgit.

AD CAPVT XL.

Tempestates ex ortu, & occasu siderum.

PReterea aliquorum ortus occasusq. siderum tempestates vehementissimas commouent.] Innuit Poëta Virgil. 3. Æn.

Haud segnis strato surgit Palinurus, & omnes
Explorat ventos, atque auribus aëra captat.
Sidera cunctanotat tacito labentia cœlo
Arcturum, pluuiasq; Hyadas, geminosq; Triones,
Armatumq; auro circumspicit Oriona.

Tamen quia diuersis casibus aliquando mutantur.] Duabus membranis Susij, quibus consonant quoque H. refertur, *aliquanta mutantur.* qua voce numerum à Vegetio sæpe expressum obseruare potuisti. suprà, *Aliquanti centones, & culcitas funibus*. Itidem caput ab hoc primo

Vox aliquanti; Vegetio vindicata.

primo, *Aliquanta ab auibus, aliquanta à piscibus significantur.* Vsus quoque Spartianus in Hadriano: *Ad honores*, inquit, *explendos, non modò amicis, sed passim aliquantis multa largitus est.* Variant item libri in ijs quæ apud auctorem nostrum præmittuntur, *licet certi dies auctorum attestatione signentur.* in H. reperias, *signantur*: in S. *firmentur*: in M. *testentur.* Id an ex repetitis per incuriam, ex præcedenti voce *attestatione*, aliquot litteris enatum sit; an verò patiendi notione hîc positum, viderint docti. etsi illud non ignoro, multa deponētia verba contra præcepta Grammaticorũ passiuè vsurpari. sic in Codice Iustiniani, tueri, pro defendi, freques est, & multa alia, sic παθητικῶς *virtutem adipisci*, Plautinus ille dicebat.

Multa deponētia verba passiuè vsurpata.

Et quod confitendum est, cœlestes caussas humana conditio ad plenum nosse prohibetur.] Tres Susij malunt, *& quia confitendum.* Digna homine Christianissimo hæc Vegetij sententia, & similis quam in Pythijs Pindarus posuit: *Deum scilicet pro sua libidine omnem exitum perficere.* Consilia deorum secreta esse, testatus quoq. apophthegmate Cato censorius. Cùm enim Pompeio res infeliciter cederet, & ad Cæsarem inclinaret victoria; dicebat hic in rebus diuinis multum esse caliginis, quòd preter ius agenti fuissent prospera omnia; at caussam reip. tuenti nihil succederet.

Christiano & sapienti homine digna sententia. Deus pro sua libidine omnia perficit. Catonis apophthegma.

Vnde præcedentes προχείμασιν.] Adhibendum in hunc locum cap. 25. lib. 18. Plinij Naturalis historiæ. Item Festus adeundus in *Præsiderare*, & in eum locum Notæ viri à maiorum stemmate & litterarum ornamentis nobilissimi, Iosephi Scaligeri.

Cum præscripto cursu dierum arbitrio creatoris suscipiunt signa ac deserunt.] Veteres aliquot legebant *suspiciunt signa.* Et quidam ex ijs habebant, *cum præscripto cursu diei.* quidam *cursu diei, ex arbitrio creatoris.* Solus M. disertim expressum habet, *cum præscripto cursu dei creatoris arbitrio suscipiunt signa.* Adeundi hac de re Astrologi, & Cassiodorus libro vndecimo Variarum cap. 36.

Tentatus Vegetius.

AD CAPVT XLI.

MVltis quoque signis & de tranquillo procellæ, & de tēpestatibus serena produntur.] Primum quæ in orbe lunæ signa & prognostica sunt Flauius noster indicat: pòst monet ab auibus, & à piscibus posse obseruari. De ijs qui volet legere, adeat Isidorũ lib. 3. Etymologiarum cap. De signis tempestatum & serenitatum. Item Virgil. qui permulta adnotauit, primo Georgi. his versibus:

De signis tempestatum & serenitatum.

Atque hæc vt certo possimus discere signo,

Æstusq́, pluuiasq́, &c. Consulendus quoque Plinius libro 18. cap. vlti. Constantinus libro primo De Agricultura cap. 2. & cap. 3. Cassiodorus lib. 3. Variarum cap. 48. De prognosticis his adeunda etiam Antonij Mizaldi Phœnomena. Item libellus eiusdem, cui titulus

Ephe-

De prognosticis ijs, M. Tullij versus.

Ephemerides aëris perpetuæ. De ijsdem prognosticis Ciceronis versus aduocare placuit:

Atque etiam ventos præmonstrat sæpè futuros
Inflatum mare cùm subitò penitusq; tumescit.
Saxaq; caua salis niueo spumata liquore
Tristificas certant Neptuno reddere voces.
Aut densus stridor cum celso è vertice montis
Ortus, adaugescit scopulorum sæpe repulsu.
Caua fulix itidem fugiens è gurgite ponti
Nuntiat, horribiles clamans instare procellas;
Haud modicos tremulo fundens è gutture cantus.
Sæpe etiam pertriste canit de pectore carmen,
Et matutinis acredula vocibus instat,
Vocibus instat & adsiduas iacit ore querelas.
Fuscaq; nonnunquam cursans per littora cornix,
Demersit caput, & fluctum ceruice recepit.
Vos quoque signa videtis aquaï dulcis alumnæ,
Cùm clamore paratis inanes fundere voces,
Absurdoq; sono fontes, & stagna cietis.
Mollipedésque boues spectantes lumina cœli,
Maribus humiferum duxêre ex aëre succum, &c.

Alij Lucani versus de ijsdé prognosticis.

De ijsdem elegantes versus Lucani libro quinto:

Sed mihi nec motus nemorum, nec littoris ictus,
Nec placet incertus, qui prouocat æquora Delphin,
Aut siccum quod mergus amat: quodq; ausa volare
Ardea sublimis, pennæ confusa natanti:
Quódque caput spargens vndis, velut occupat imbrem:
Instabili gressu metitur littora cornix.

Prognostica quę ex luna colliguntur.

Quæ velut in speculo orbis lunæ ostendit.] De natura lunæ vide Vitruuium lib. 9. cap. 4. Plinium libro secundo cap. 9. & cap. 18. Varronem libro primo De re rustica cap. 37. omnium elegantissimè Virgilius libro primo Georgi.

Luna reuertentes cum primùm colligit ignes,
Si nigrum obscuro comprenderit aëre cornu;
Maximus agricolis pelagóque parabitur imber.
At si virgineum suffuderit ore ruborem,
Ventus erit, vento semper rubet aurea Phœbe.
Sin ortu in quarto (namq; is certissimus auctor)
Pura, nec obtusis per cœlum cornibus ibit:
Totus & ille dies, & qui nascentur ab illo,
Exactum ad mensem, pluuia ventisq; carebunt.

Eadem de re Lucanus libro quinto:

Lunaq;

Lunaq; non gracili surrexit lucida cornu,
Haud orbis medij puros exesa recessus;
Nec duxit recto tenuata cacumina cornu,
Ventorumq; nota rubuit: tum lurida pallens
Ora tulit, vultu sub nubem tristis ituro.

Hic etiam versiculus vulgo celebratur:

Pallida luna pluit, rubicunda flat, alba serenat.

Si quarto ortu neque obtusis cornibus rutila.] In libris quibusdam: *si liquato cornu.* & paullo pòst, *obtensis*, vel *obtunsis*. Sed editā lectionem vtrobiq. vt conseruemus, iubent Virgilij versus iam recitati.

Vegetius imitatus iterum Virgilium.

Neque infuso fuerit humore fuscata.] M. & Susianorum vnus malebant *fucata*. Iustinus lib. 12. *Verens, ne hæc opinio etiam in Macedoniam diuulgaretur, & ne victoriæ gloria, sæuitiæ macula infuscaretur.*

Sol quoq. exoriens, vel diem condens.] Virg. eodē lib. Georgi.

Prognostica quæ de sole colliguntur.

Sol quoque & exoriens, & cum se condet in vndas,
Signa dabit, solem certissima signa sequentur.
Ille vbi nascentem maculis variauerit ortum,
Conditus in nubem, medioq; refugerit orbe
Suspecti tibi sint imbres. ——— &c.
Cæruleus pluuiam denuntiat, igneus Euros,
Sin maculæ incipient rutilo immiscerier igni,
Omnia tunc pariter vento, nimbisq; videbis
Feruere. ——— &c.
At si cum referetq; diem, condetq; relatum,
Lucidus orbis erit, frustra terrebere nimbis.

Eum Virgil. versum auctor noster exprimere voluit, quare ne auscultes ijs libris, qui hîc legunt, *diem fundens.* vel *sol quoque exoriens candens*, apud Vegetium.

Iterum Virgilium imitatus Vegetius.

Vtrum solido splendore fulgidus.] Quatuor quinque exemplaribus quà scriptis, quà impressis, legebatur *solito*. Non probo. Ammianus Marcellinus libro quarto decimo: *Luna etiam tunc cornuta, ideoq; solido splendore fulgens.*

Defensa Vegetij vulgaris scriptura.

Hæc gubernatores se scire profitentur.] In vno exercitu vix tam varia tela reperias, vt hîc variantes librorum veterū scripturas. Primum in editione Paris. est, *gubernatores sese scire profitentur.* in lib. M. H. & tribus Susij est, *hæc gubernatores si se scire profitentur.* quæ videntur lubenter admittere, quod sequitur in membranis Colonien. *peritiam magis vsus instituit, quàm altior doctrina firmauit.* Particulam *magis*, quæ videtur in Bonnensi codice defuisse, si quis putet inducendam, non inelegans erit nec insolens loquendi genus. certè verbum *instituit*, pro *instruit* liber M. H. S. & quatuor Susij tuentur. Porrò pro *quàm altior.* M. C. P. & S. legebant, *non altior doctrina firmauit.*

Scabrosus hoc in loco Vegetius.

Potius, magis, & similes particulas boni scriptores frequenter supprimūt.

AD CAPVT XLII.

Elementa quatuor.

ELementum pelagi tertia pars mundi est.] Ouidius:

Ignea conuexi vis, & sine pondere cœli
Emicuit, summaq; locum sibi legit in arce.
Proximus est aër illi leuitate locoq;.
Densior his tellus, elementaq; grandia traxit,
Et pressa est grauitate sui. Circumfluus humor
Vacua possedit, solidumq; coërcuit orbem.

AEstus maris reuma vocatus.

AEstus maris sex horis ac totidem decrescit.

Platonicorum sententia de maris æstu.

Nam certis horis, diebus pariter ac noctibus, æstu quodã (quod reuma vocãt.)] Varro lib.8. De lingua Latina: *At in mari, credo, motus non habet dissimilitudines geminas, qui* XXIIII. *horis lunaribus, quotidie quater se mutant. At cum sex horis æstus creuerunt, totidẽ decreuerũt rursum.* Videndus Isidorus lib.13. Etymo. cap.18. & lib.4. cap. de Oceani æstu, Pomponius Mela lib.3. cap.1. Plinius lib.2. cap.97. cum aliquot seqq. Caussam huius æstus Strabo Geographiæ suæ lib.1. (secutus in eo Platonicorũ sententiam) talem esse putat, mare animantibus simile esse coniectat. Quemadmodum enim animantes spiritum assiduè admittũt & remittunt: sic mare semper in se & ex se recurrens, agitatione quadã moueri. Alij æstus marinos à luna pendere censent. qua de rẽ infrà.

AEstus secũdus nauigãtibus adiumento est; aduersus valdè impedit.

Id Romanis olim incognitũ.

AEstum maris pro miraculo Scipio accepit.

Itidem lunæ defectio ignorata militum animos perculit.

Etiam solis eclipsis primùm formidabilis in castris.

AEstus marini imperitus esse non debet qui classi præficitur.

Hæc reciprocantis meatus ambiguitas, cursum nauium secunda adiuuat, retardat aduersa.] Romani cùm æstum nauibus suis aduersum adeò vehementem experirẽtur, vt nulla remorum vi, aut multitudine progredi possent, naturalis huius mysterij ignari, diuinitus id fieri & prodigiosè existimabant. Iisdem Carthaginem obsidentibus, ad id, quod sua sponte in mare æstu trahebatur aqua, acer etiam Septemtrio ortus inclinatum stagnum eodem quò æstus ferebat. Hoc cura & ratione compertum, in prodigium ac deos vertens Scipio, Neptunũ iubebat ducẽ itineris sequi, & medio stagno vrbis Carthaginensis mœnia inuadi scribit Liuius, lib.35. Haud secus Macedonum militum animos perculit lunæ defectio: & quanquã in exercitu essent, quibus probè eius rei ratio constaret, maluere tamen multitudinẽ commento eludere, & superstitione captam tenere. Q. Curtius lib.4. Solis quoque eclipsim in castris formidabilem, naturalem esse primus docuit Palamedes. Interest certè non parum, vt ad Flauium nostrum redeamus, nõ ignarum esse marini æstus eum, qui aut nauibus congressurus, aut classi præficiendus est. Testimonio erit Cæsar lib.3. De bello Gallico in oppugnatione Venetum, & libro 4. in inuasione Britanniæ. Itidem ignota vulgo freti natura in varia discrimina Alexandri Magni exercitum deduxit, testis Curtius libro nono.

Et quoniam in diuersis regionibus, diuerso lunæ crescentis minuentisq. statu, certis horis ista variantur.] Pomponius Mela

Mela de caussis æstus marini hunc in modum disserit, lib. 3. cap. primo: *Neque adhuc satis cognitum est, anhelitu'ne suo id mundus efficiat, retractamq́ʒ cum spiritu regerat vndam vndiq́ʒ: si (vt doctoribus placet) vnum animal est, an sint depressi aliqui specus, quò reciproca maria residant, atque inde se rursus exuberantia attollant. An luna caussas tantis meatibus præbeat. ad ortus certè eius occasusq́ʒ variantur, neque eodem assiduè tempore, sed vt illa surgit ac demergitur, ita recedere atque aduentare comperimus.* Cicero de Diuinat. *Quid de fretis, aut de marinis æstibus plura dicam? quorum accessus & recessus lunæ motu gubernantur.* lib. 2. de Diuinat. Plinius dicto capite 97. auctor est, æstum maris pluribus quidem modis accidere, verùm caussam in sole lunaque ponit. Idémque paullo pòst subdit: *Nec vnquam eodem tempore, quo pridie refluit, vt ancillante sidere trahenteq́ʒ secum auido haustu maria, & assiduè aliunde, quàm pridie exoriente: paribus tamen interuallis reciproci, senisq́ʒ semper horis, non cuiusque diei, aut noctis, aut loci, sed æquinoctialibus. &c.* Addam quod & Annalibus suis inseruit Cornelius Tacitus: *sidere æquinoctij Oceanum maximè tumescere.* Hac de re videnda disputatio Possidonij, quæ est apud Strabonem libro tertio & libellus De Lunæ & Oceani concordia, quem Antonius Mizaldus se daturum promisit.

Caussæ marini æstus.

Mare nunquam eodem tempore quo pridie refluit.

Mare æquinoctiali sidere maximè tumet.

AD CAPVT XLIII.

NAuticorum gubernatorumq́. solertia est.] Nauta, & per Epenthesin nauita, vocabula notissima sunt, quibus generaliter eũ significamus, qui nauem exercet l. prima. ff. Nauta, caupo, stabularius. *nauicularium* vocabant iurisconsulti in l. 9. ff. de decurionibus. & l. 5. ff. de muneribus & honoribus. *nauticum* Vegetius nuncupauit. quod tamen non admissum à librarijs quibusdam verbum, qui pro eo supposuere, *nautarum gubernatorúmque solertia*, sed errarunt. Nauticos agnoscit l. prima. C. de canone frumentario vrbis Romæ. & ibi eam vocem tuetur Codex Theodosianus. Apuleius libro vndecimo: *Principi magno, senatuiq́ʒ & equiti, toto Romano populo, nauticis, nauibus, quæq́ʒ sub imperio mundi nostratis reguntur, renuntiat.* Ammianus lib. decimo quarto: *Luna etiam tum cornuta, ideoq́ʒ nondum solido splendore fulgente, nauticos obseruabant.* Idem libro vigesimo quinto: *Nauticos*, inquit, *iustius idem accusabit.* Nauticorum vocabulo vsos scio præterea Curtium libro nono, & Isidorum libro decimo nono. *Nauarchos*, nauium principes, id est, qui in naui nautis imperant vocamus, meminit & auctor noster hoc eodem cap. Inde & nauis triremis principem *trierarchum* appellauit Seneca septimo De beneficijs, & Tacitus 2. historiarum. *Nauicularij*, illi sunt, qui naues habent proprias, vel conductas, quarum obuentiones, & reditus omnes accipiunt C. de nauicularijs libro 11.

Nauticus vocabulum probum.

Nauarchi qui sint.

Trierarchi vnde nuncupati.

Nauiculariam eiuſmodi exercentes, vocat Iuriſconſultus exercitores, in l. prima. ff. de exercitoria actione.

Virtute remigũ, & gubernatorũ peritia hoſtes ſæpe eluduntur.

Gubernatorum quod ſit munus.

In gubernatoribus peritia, in remigibus virtus eligitur.] Maſſilienſes gubernatorum ſcientia remigumque virtute confidentes, cum Romanis congreſſi ſunt: quos dum aliquamdiu eluſiſſent, impetusq. eorũ excepiſſent; tandẽ Romani, cùm occaſio cominus pugnandi data eſt, iniectis manibus ferreis, in hoſtium naues tranſcenderunt, eosque ſuperarunt. teſtis Cæſar. Gubernatorũ munus, quo de hîc agitur, elegantibus verſibus Manilium expreſſiſſe audies:

——— nouerit orbem
Fluminaq., & portus mundi, ventosq. neceſſe eſt;
Iamque huc, atque illuc caligine vertere clauum,
Et frenare ratem, fluctusq. effindere rectos.

Induſtria ac diligentia Rom. in arte bellica addiſcenda.

Romani remiges ſuos in arena primum remigare docuerunt.

Incredibilis atque ſummis præconijs extollenda veterum Romanorũ in rebus bellicis induſtria, diligentiaq. in imitandis ijs, quæ ab alijs viderant aut inuenta, aut factitata. Hi cùm nauigandi prorſus eſſent imperiti, dum primæ naues ædificarẽtur, ad remigium ſuos exercuêre per hunc modum. Subſellijs in arena per ordines diſpoſitis, remiges inſidẽtes, ad vocem præcipientis, qui in medio eorum erat, omnes vnà protẽdere brachia ac reducere, remosq. per arenam mouere docebantur. ad illius vocem ſimul omnes incipiebant, ſimul deſinebant. Inde perfectis iam nauibus, verum in vndis periculum fecêre. narrat Polybius libro primo Hiſtoriarum. Prima autem remorum inuentio Copis tributa. apud Plinium in Hiſtoria naturali.

Non, pro non ſolum.

Liburnicæ & remis & velis armatæ.

Liburnarumq. moles non ventorum flatibus, ſed ventorum pulſu percutit roſtris.] Docui aliquando *non flatibus*, pro *non ſolùm flatibus* Latinos, & claſſicos auctores dicere ſolitos, ſuppreſſis particulis *ſolùm, modò, tantùm, &c.* Iſti phraſi, ſi locus hîc faciendus ſit, alij viderint. nam Liburnicas, præterquàm quod remis, etiam velis armatas videmus paſſim in nummis.

Ex nummis M. Antonij.

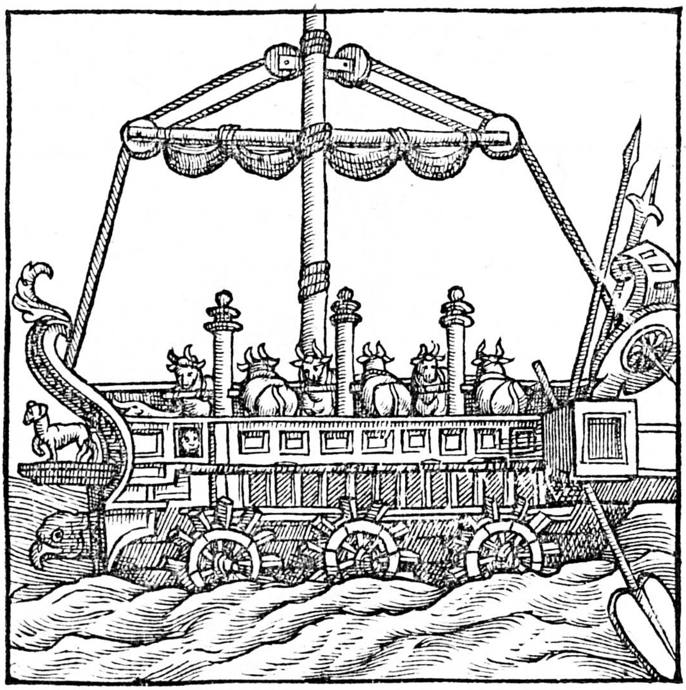
Nummus Hadriani Auguſti.

Admirabile, & nouum planè nauigij seu Liburnæ genus, quod miro artis effectu rotarum radijs, remorum loco adhibitis, mouetur. huius figuram ab incerto auctore De rebus bellicis mutuati sumus; eamque ob oculos primùm inspiciendam proponere libuit: inde eiusdem scriptoris de illa naui sententiam ad verbum sumus expressuri.

Liburnę nouum genus.

Liburnæ rotatæ figura.

Expositio eiusdem Liburnæ.

Liburnam naualibus idoneam bellis, quam pro magnitudine sui virorum exerceri manibus quodammodo imbecillitas humana prohibebat, quocumque vtilitas vocet, ad facultatem cursus, ingenij ope subnixa animalium virtus impellit. In cuius alueo vel capacitate bini boues machinis adiuncti, adhærentes rotas nauis lateribus voluunt: quarum supra ambitum vel rotunditatem extantes radij, currentibus hisdem rotis, in modum remorum aquam conatibus elidentes, miro quodam artis effectu operantur, impetu parturiente discursum. Hæc eadem tamen Liburna pro mole sui, proque machinis in semet operantibus,

 tanto

tanto virium fremitu pugnam capeſſit, vt omnes aduerſarias Liburnas, cominus venientes facili attritu comminuat.

Roſtra nauium in fronte.

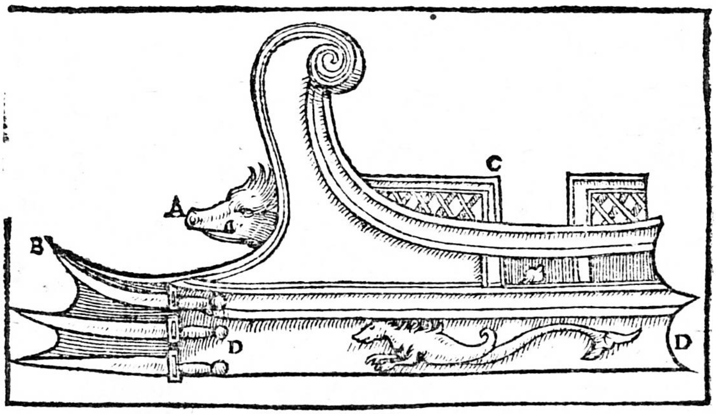
Aduerſarios percutit roſtris.] Roſtra nauibus adhibita in fronte nemo neſcit. forma, materia eorum non perinde quibuſuis perſpecta eſt. illa non vnius, ſed plurium ſæpè dentium fuiſſe primùm docebo ex Virgilij quinto Æne.

Illa ſæpè plurium dentium.

Conuulſum remis, roſtriſq; tridentibus æquor.

Et ea figura in nummis ferè vbique. Proræ autem totius roſtratæ hanc figuram depictam, vel potius inſculptam vidiſſe ſe in antiquis Rom. monumentis teſtatur Carolus Stephanus.

Prora roſtrata.

Roſtra illa ex ære.

Quòd autem ex ære hæc roſtra fierent, ipſæ naues æratæ dictę fuerunt, teſte Plinio libro trigeſimo ſecundo Naturalis hiſtoriæ cap. primo. Cæſar ſecundo belli ciuilis: *Cum claſſe nauium ſexdecim, in quibus pauca erant ærata.* Virgil. decimo Æn.

Hinc naues æratæ.

Reddunt ſe totidem facies, pontoq; feruntur,
Quot prius æratæ ſteterant ad littora puppes.

Iterum primo Æn.

——— *& ſpumas ſalis ære ruebant.*

Roſtrorum inuentor Piſeus.

Horum roſtrorum inuentor fuiſſe ſcribitur Piſeus, ſcribente id Plinio libro ſeptimo cap. 56. Nunc quæ iſtiuſmodi roſtris præmunitæ erant naues, roſtratas nuncupari placuit. Adhibita autem roſtra, vt conſtratis, ſeu tectis nauibus, itidem & apertis, Liuius lib. 48. *quæ aut apertæ roſtratæ, aut ſine roſtris erant ſpeculatoriæ.* Impoſita quoque hæc roſtra non ſolùm maioribus nauigijs, vt antea monuimus hoc libro cap. 33. ſed

Roſtra quibus nauibus adhibita.
Etiam minoribus nauigijs impoſita.

ſed & minoribus. Hirtius De bello Alexandrino: *Nauibus actuarijs, quarum numerus erat ſatis magnus, magnitudine quanquam non ſatis iuſta ad prœliandum roſtra, impoſuit. Has adiunctas nauibus longis, &c.* Ceterùm, vt ad Vegetium redeamus, naues, quæcumque ventorum vi & remorum impulſu agebantur, tanto cum impetu percutiebant, vt roſtra non modò perforarent aduerſis, verùm etiam ita inter ſe adhorreſcerent, vt diſſolui vix vlla ratione poſſent. teſtantur Polybij fragmenta libri ſexti decimi ſuarum Hiſtoriarum. Et non raro perforata nauigia mergebantur, teſtis Hirtius De bello Alexandrino in congreſſione Octauiani & Vatinij, Liuius, & alij paſſim.

Quis impetus fuerit nauium roſtratarum.

In quo opere lacerti remigum.] Alij *latera remigum* præferebant. Sincerè S. & more ſibi ſolemni *lacerti remigium.* quomodo *iudicium* pro *iudicum* ſupra membranæ legendum perſuaſerunt, virtutem remigium, & firma in ipſis latera, non vnus Flauius noſter deſiderauit, nam apud Caſſiodorum lib.4. Variarum hæc ſcribuntur: *Remigum labor operoſus valentes animo & viribus quærit; vt confidentia mentis procellis obuiare poſſit vndoſis.*

Remigium, pro remigum.

Remiges quales probati.

Et ars clauum regentis magiſtri victoriam præſtat.] De cognitione partium mundi, ventorum, portuum, quæ quidem in omni nauigatione, ac toto bello in gubernatoribus meritò deſiderantur, verſus Manilij iam antè recitauimus. eoque pertinent illa Vegetij noſtri præcepta: *loca in quibus nauigantur, portusq́; cognoſcere, vt infeſta prominentibus, vel latentibus ſcopulis, vadoſa ac ſicca vitentur.* At hic alia magiſtri peritia agitur, quæ adiumento ſit ad conſequendam victoriam. Apud Hirtium De bello Alexandrino hoc obſeruabam. Gubernatoris officium in eo maximè conſiſtere, vt nauis ſua nunquam tranſuerſa hoſti obijciatur, ſed venientibus ſemper aduerſam præbeat. tum etiam id illi magna cautela agendum eſſe, ne remi ſui à latere detergantur, aut defricentur. Remis enim præternauigando deterſis, præterquam quod inhabiles redduntur naues, cùm ad fugiendum, tum ad perſequendum; etiam aditum faciunt (quod omnium periculoſiſſimum eſt) ad apertam, & lateralem inuaſionem. Eius rei teſtimonia apud Polybium libro ſexto decimo: & in Biblioth. Diodori Siculi libro vigeſimo, & Liuium, libro quadrageſimo ſexto.

Quid potiſſimũ in gubernatore deſiderandum ad conſequendã victoriam.

Nauem ſemper aduerſam hoſtibus obijcere debet.

Tum diligenter cauere ne remi ſui defricentur.

AD

AD CAPVT XLIIII.

Tegimen pro tegmen Vegetio redditum. Emendatus Cassiodorus.

PRæcipua ergo esse debet tegminũ cura.] Codex M. & vnus Susianorũ referebant *regiminum*. sed hoc ab ineptis librarijs factum erat ex *tegiminum*. Veteribus enim in vsu fuerunt, *Tegmen*, *tegimen* & *tegmentum*. Cassiodorus libro 2. Variarum cap. 27. *Tegimen tantùm vetustis parietibus superimponere*. Ita eo loco scribo, etsi vulgo legatur, *Tegumen tantum*. Iuuenalis Saty. sexta:

Iuuenalis leuiter correctus.

Baltheus & manicæ & cristæ, crurisq; sinistri
Dimidium tegimen ——— ita enim & istic scribo, auctoritate duûm veterum manuscriptorum. Vulgati libri habent: *Dimidium tegmen*.

De onere namque armorum nemo potest conqueri.] Auctius in duobus codicibus prædictis, *nemo debet, vel potest conqueri*.

Scuta quoque validiora, propter ictus lapidum, & ampliora sumuntur, propter falces.] Falcis huius descriptio apud auctorem nostrum est, hoc libro capite vltimo, & meminit lib. 2. cap. vltimo. Vsum illius didici quoque à Cæsare libro tertio belli Gallici:

Falcis vsus in nauali prœlio.

Vna erat, inquit, *magno vsui res præparata à nostris, falces præacutæ insertæ affixæq; longurijs, non absimili forma muralium falcium. His cùm funes, qui antennas ad malos destinabant, comprehensi adductiq; erant, nauigio remis incitato prærumpebantur. quibus abscisis, antennæ necessariò concidebant.*

Harpagones, aliaque naualia genera telorum.] Præter harpagones, & manus ferreæ in nauibus habebantur in promptu ad comprehendendas retinendasque aduersariorum naues. Sed tamen Liuius libro 26. & 37. manus ferreas & harpagones confundit: *Cum belli*, inquit, *apparatu strepunt ferreæ quoque manus (harpagones vocant) quas operibus hostium inijcerent, præparabantur*. Iterum libro trigesimo postremo: *asseres ferreo vnco præfixi (harpagones milites vocant) ex Punicis nauibus inijci in Romanas cœpti*. Diuersa hæc facit Cæsar, & pro mea opinione, non immeritò. qui primo De bello ciuili ita scribit: *Iij manus ferreas, atque harpagones parauerant*. Huic accedit Plinius, qui Anacharsim harpagonas, manus autem Periclem Atheniensem inuenisse memoriæ prodidit, libro septimo Naturalis historiæ cap. 56. etsi Appianus quinto bellorum ciuilium, ἅρπαγα ab Agrippa excogitatum scribit. Si Dioni credimus Harpagones celeriter emitti ac retrahi solent; manus ferrea cum pondere decidebat retinebatque quodcumque amplexa erat. Præterea quod scuta bello nauali ampliora sumi velit noster Vegetius, propter falces & harpagones, subindicat eorundem telorum vsum. De coruis non minor dissensio est auctorum, quà de nomine, quà de inuentore. Coruum enim, & manum ferream

Harpagones & manus ferreæ à Liuio confunduntur.

Reclamat Cæsar, Plinius, & alij.

De inuétoribus prædictarũ machinarum magna dissensio.

De coruis non minor pugna auctorum.

ferream plerique confundunt. imprimis auctor De viris illustribus capite trigesimo octauo. Vbi idem scriptor, & cum illo Frontinus 2. Strategematωn cap. tertio. C. Duilium ferreæ manus inuentorem faciunt. At ab eodem illo Duilio coruus seu κόραξ repertus dicitur apud Polybium libro primo Historiarum. apud quem ex omnibus exemplaribus Vaticanis hæc translata huius machinæ descriptio: *Lignea columna proris inerat longitudinis quatuor vlnarũ, latitudinis palmorum trium, in eius apice rotam constituerant, huic præterea tabula inhærentes scalas conficiebant, quarum latitudo erat pedes quatuor, longitudo sex vlnæ. foramen autem tabulati erat oblongum, & circumambibat columnam post primas statim scalæ duas vlnas. Habebat autem veluti sepem, ad vtrumque oblongum latus, genu tenus altam. In ligni extremo ferrum erat, instar mallei peracutum, præterea annulus fune alligatus, ita vt hæc machina machinis frumentariјs simillima videretur. Igitur simul ac nauis hostium aduentabat, laxato fune scalæ demittebantur; ferrum pondere ac vi ligni super hostium nauim lapsum figebatur. si aduersa prora erat bini milites per scalas descendebant duo primi præferentes scuta, reliqui latera scutis protecti: sin vero obliqua erat hostium nauis, in eam ex tota pariter naui desiliebatur.* Ex quo loco suspicari possumus coruos eosdem cum ferreis manibus fuisse, sic, vt harpagones, lupos vocatos indicauit Vegetius libro secundo cap. vltimo. Et proinde Isidorus lupum harpagonem vocat, quo aqua ex puteo extrahitur. Glossæ: *arpago* κρέαγρα. Iterum: κρέαγρα, *exemplum, arpago*. Aliud à prædicta machina genus manus ferreæ, quod Archimedes Syracusanus excogitauit, cùm eum Marcellus Syracusas cum classe oppugnatum veniret, aduersus naualem apparatum Archimedes varia & quidem permagna in muris tormenta disposuit, quibus in eas, quæ procul erant naues, saxa ingenti pondere emittebat: propiores verò leuibus eoque magis crebris petebat telis. si quæ verò ita propinquarant, vt sub muris quasi laterent, ferream manum firmæ catenæ illigauit, quæ cum proræ iniecta esset, grauique libramento plumbi recelleret ad solum, suspensa prora nauim in puppim statuebat. dein remissa subitò, nauim quassabat, magna cum trepidatione nautarum. auctor Liuius libro trigesimo tertio. Naues autem hoc pacto sæpe sursum tractæ, vel frangebantur, vel mergebantur. quod in pugna ad Cyzycum commissa contigisse auctores referunt.

Coruum Duilius inuenit. Eius machinæ descriptio.

Harpagones lupos vocabant.

Aliã manus ferrea, quam Archimedes Syracusanus excogitauit.

Ea manu naues ille totas quassauit, eleuauit.

In maioribus Liburnis etiam propugnacula, turresq. constituunt.] At dixerit aliquis, quî potuere turres, & præsertim propugnacula in nauibus constitui? & cui rei? audi quæso Cæsarem: *Alias deinceps pari magnitudine rates iungebat, has terra atque aggere contegebat, ne aditus atque cursus ad defendendum impediretur; à fronte atque ab vtroque latere cratibus ac pluteis protegebat. in quarta quoque earum turres binorum tabulatorum excitabat, quò commodius ab impetu nauium,*

Turres in nauibus. Etiam propugnacula.

incendijsq; defenderet. Contra hæc Pompeius naues magnas onerarias, quas in portu Brundusino deprehenderat adornabat. ibi turres cum ternis tabulatis erigebat, easq; multis tormentis, & omni genere telorum completas, ad opera Cæsaris adpellebat. Hactenus Cæsar in primo, De bello ciuili. & meminit eiusdem libro tertio De bello ciuili. Et ipse Virgilius octauo Æn.

> ——— *pelago credas innare reuulsas*
> *Cycladas, aut montes concurrere montibus altos:*
> *Tanta mole viri turritis puppibus instant,*
> *Stupea flamma manu, telisq; volatile ferrum*
> *Spargitur.* ——— Item Lucanus lib.4.
> ——— *cunctas super ardua turris*
> *Eminet, & tremulis tabulata minantia pinnis.*

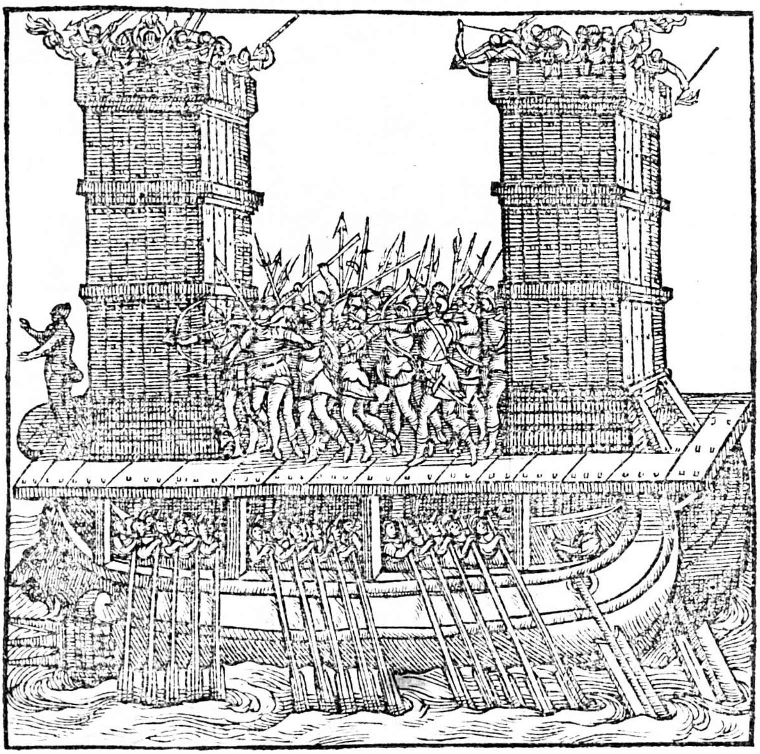
Turres & in prora, & in puppi.

Constitui autem hæ turres æquè in prora atque in puppi solebant. Appianus, De bello ciuili. Πύργους ἐπὶ τῶν νεῶν εἶχον κατά τε πρῶραν, καὶ κατὰ πρύμναν. De nauibus porrò in vsum propugnaculorum coniunctis, itémque turritis, scribit Liuius in oppugnatione Syracusarum, scribit & Tacitus Annalium quintodecimo, & Plinius libro trigesimo secundo capite primo, Dio in enarratione Actiaci prœlij, Appianus De bellis Punicis in oppugnatione Vticæ. Coniungebantur autem modò binæ, modò ternæ, interdum plures: sed remis prius ijs lateribus, quibus connectendæ erant, ademptis. Vnum Ammiani locum, quòd impensè placuisset, facere non potui quin in medium adferrem. Is autem libro vigesimo primo Historiarum talis est: *Constructas veloci studio ligneas turres, propugnaculis hostium celsiores, imposuêre trigeminis nauibus valdè sibi connexis, quibus insistentes armati vno pariq; ardore prohibitores dispellere collatis ex propinquo viribus nitebantur, subtérque expediti velites è turrium cauernis egressi, iniectis ponticulis, quos ante compaginarant, transgressi.*

Vt coniunctæ naues, ad vicem propugnaculorum.

Nauale

Nauale propugnaculum cum turri.

Obuolutæ & ardentes sagittæ per balistas in hosticarum nauium alueos insiguntur.] Cum milites Cæsariani ab Antonianis, qui in nauibus multò excelsioribus atque turritis constituti erant, contis, securibus, atque omni telorum genere conciderentur, Cæsar ignem petijt, quo necessariò sibi vtendum videbat. ibi illius milites vndecumque appropinquantes, tela ignita in hostes conijciebant, facésque ardentes emittebant. etiam ollas carbone picéque refertas eminus machinis iniecere, qua re (cauentibus interim sibi, satisque remotis Cæsarianis) id effectum est, vt quod ante viribus non quiuerant, solo igne victoriam facerent suam. Nihil autem ad restinguendum incendium aquæ infusio profecit, maxima pars nautarum prius quàm flamma circumuenirentur, fumo suffocati; alij in ipsa flamma media tanquam in fornace comburebantur; alij prius quàm id paterentur semiusti ferro

Quæ tela ex nauibus veteres iecerint.

Naualis prœlij elegans exemplum.

 cade-

cadebant hostium; alij in mare se præcipitantes submergebantur; alij ab hostibus oppressi pelago immergebantur; rursum alij ab ipsis marinis beluis deuorabantur: prout eleganter hæc omnia expressit Dio in pugna illa Actiaca. Ad quam ipsam pugnam Vegetium nostrum respexisse facilè intelliges, si verba huius capitis extrema attentè legeris. Aliam nihilominus incendendæ classis rationem alij secuti sunt. Carthaginienses obsessi, vento qui in Romanos ferret exspectato, scaphas sarmentis stuppaque repleuerant: exinde perfusas pice ac sulphure, & obpansis vento velis, incenderunt, eaque via totam penè Romanorum classem concremarunt. teste Appiano de bellis Punicis. Itidem præparatas ad incendium onerarias naues quadraginta Cassius in aduersarios immisit, notat Cæsar libro tertio De bello ciuili. Olim in pugna nauali ex turribus grauiores massas, lapides grauiores in naues hostium, muricesque seu tribulos inijciebant. Etiam calcem in oculos eorum qui in partibus inferioribus sunt, hodie nostrates effundunt, aliaque ad necandos vel ad impediendos nauibus decertantes hostes, humana seu industria, seu peruersa natura in dies comminiscitur atque excogitat.

Alia ratio ad incendendã aduersariorũ classem vsurpata.

Quàm varia ex turribus in naues hostium proijci solita.

Strategema nostratium.

AD CAPVT XLV.

AD instar autem terrestris prœlij superuentus fiunt.] Bello nauali non modò superuentus, & insidiæ; sed infinita alia adinstar belli terrestris prœlijque, à bonis classium præfectis obseruari debent. nam & hic tyrones omni exercitio, vsuque armorum ac telorum naualium imbuendi sunt; prolusiones instituendæ; nauésq. omni armorum machinarúmque genere, remigibus militibúsque instructæ committendæ sunt: vt discant quomodo inuadere debeant, quomodo recedere; vt in naui gladijs, hastis, scutisque vtendis adsuescant; signa quæ istic sequenda sunt obseruare incipiant. Debet autem in naui prætoria, quæ classis vniuersæ caput est, flameolum, aut simile signum mutum loco celso extendi, quo præfectus classis in confusione certaminis, cùm buccinæ, tubæ, exaudiri non possunt, significare suis possit, quid facere debeant. vtrum'ne incitare cursum, an tardare; in prœlium venire, an recedere; naues contrahere, an in hostium circuitionem exspargere debeant. Signum hoc aut directũ stare, vel ad dextram, vel læuam inclinari, aut perpetuò agitari; eleuari, aut deprimi; aut omnino detrahi, aut denique immutari figuris vel coloribus potest. itaque tuis nullo negotio indicaris quid facto opus sit, & quidem hostibus rem totam non intelligentibus. Vexillo, aut alio signo prætoriam nauem insignem fuisse non modò cum pugnandum erat, verùm etiam aliàs semper, vt eam reliquæ, quocumque eundum

Bello nauali adinstar terrestis prœlij multa fieri solita.
Hic & prælusio vsui.

Etiam flameolũ, aut aliud signũ in naui prætoria requiritur.
Id cui vsui.

Illud signum variè mouendũ.

Prætoria nauis vexillo aliquo semper insignis.

eundum esset, sequentur, mihi dubium non est. Video à me stare Cornelium Tacitum quinto Annalium: *Dux semisomnis ac propè intectus errore hostium seruatur. namque prætoriam nauem vexillo insignem, illic ducem rati, abripiunt, Cerialis alibi noctem egerat.* Plinius libro vndeuigesimo, capite primo: *Velo purpureo ad Actium cum M. Antonio Cleopatra venit, eodémque effugit. hoc fuit imperatoriæ nauis insigne.* Noctu quidem λαμπτῆρα (vulgo phano vocãt) nauim prætoriam ad puppim habuisse, vt ad conspectum luminis cursum reliquæ dirigerent ac sequerentur, probatur ex Xenophonte. Ex eadem tamen prætoria naui vexillum, indicium pugnæ, sublatum non sum nescius. Hirtius de bello Alexandrino: *Quod vbi conspexit, celeriter vela subduci, demittiq́; antennas iubet, & milites armari, & vexillo sublato, quo pugnandi dabat signum, quæ primæ naues subsequebantur, idem vt facerent significabat.* Ea de re Leo capite decimo nono, De bellico apparatu: *Nam belli*, inquit, *tempore confligendi signum habebant, quod φοινίκιδα appellabant, erat autem camelaucion, hasta longiore eleuatum, rubro colore.*

Id confirmatum testimonio Taciti.

Velũ purpureũ insigne nauis imperatoriæ ad Actium.

Etiam noctu nauis prætoria lumine insignis.

Ex prætoria naui elatum quoq. signum, indicium pugnæ.

Tunc Liburnarum instruendæ sunt acies, non directæ, vt in campo, sed incuruæ ad similitudinem lunæ.] Aciei naualis instructæ elegans exemplum est apud Hirtium De bello Alexandrino. vbi ad imitationem aciei campestris, & cornua in lateribus, & post aciem principalem subsidia, relicto tamen explicationi interuallo, distributa animaduertes. Classis item in modum lunæ dispositæ, si lubet, exemplum pete ab Appiano De bello ciuili. sed occurrunt in historijs passim. Tum dici certò non potest, quæ instruendæ hic aciei forma optima futura sit, cùm sæpe locus, sæpe hostium multitudo, sæpe venti alium instructionis modum præcipiant, lunata forma ad concludendos hostes potissimum valet, in qua illud ferè præcipitur, vt nauis prætoria quasi caput, in ipsius semicirculi ambitu statuatur. vt exinde perlustrari omnia, administrari, atque gubernari possint, & præsidia sicubi opus esse videantur, in tempore submitti.

Acies bello nauali ad similitudinem lunæ instructæ.

Exemplum istius aciei non inelegans.

De acie nauali instruenda quare præcepta difficulter dari possint.

In forma lunata prætoria nauis medium locum tenere debet.

AD CAPVT XLVI.

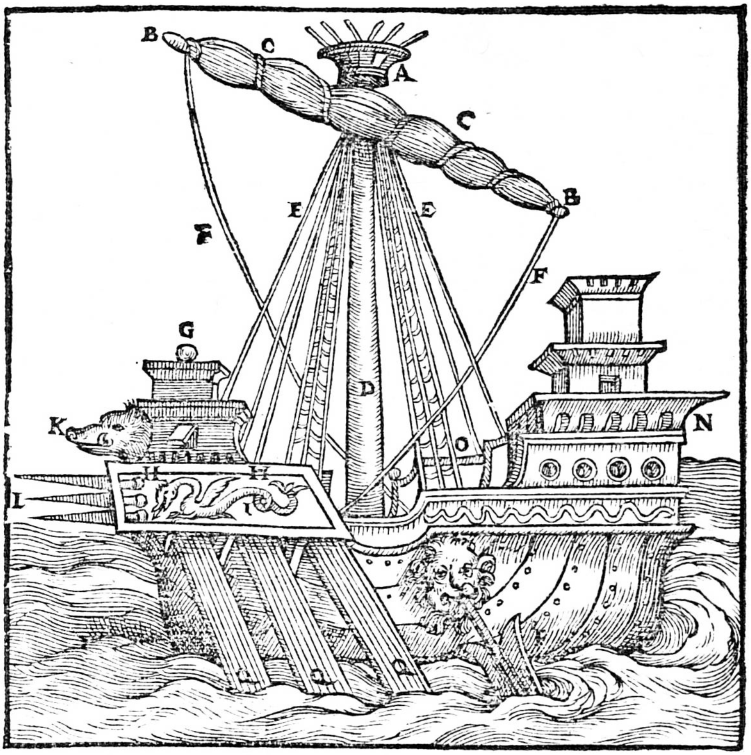
QVod contis longioribus inditum, collatorios funes, quibus antenna suspenditur, repente præcidit.] Falcem Vegetius describit, quo opiferi funes præcidebantur. eos funes *chalatorios* Turnebus appellandos censuit lib. 24. Aduersa. cap. 25. vbi *chalare verbum à Græco* χαλᾶν deducit. Idem nautis hodie familiare, qui dicunt chalare velum, quòd chalare, sit laxare & demittere. vnde & chalatorij funes, quibus antenna & attollitur & demittitur. quam emendationem ille acceptam fert doctissimo huius ætatis viro Guilielmo Pellisserio montis Pessuli episcopo. Subdidit nihilominus, ne quid dissimularet

Chalatorij funes.

Chalare vnde dictum.

Turnebus, non displicere sibi, colatorios, quod funibus illis colari sursum deorsumque antenna videatur, eámque scripturam se in veteribus codicibus reperisse indicat. Isidorus libro vndeuigesimo Etymologiarum: *Opifera*, inquit, *funis, quo cornibus antennæ dextra, sinistráque tenduntur retrouerso.* Cæsar: *funes*, inquit, *quibus antennas ad malos destinabant.* Operæ pretium facturus videbar, si nauem longam maiorem, potentiorem ac tectam, quæque velis & remis agi poterat, cum suis armamentis hîc depingendam curarem.

Nauis longa rostrata.

Nautæ vel milites, cum minoribus scaphulis, secretò incidunt funes.] In M. S. & H. desiderabam totum illud incisum, *cum minoribus scaphulis.* sed ad rem ipsam. Narrat Vegetius quomodo in ipso pugnandi ardore soleant peritissimi milites vel nautæ in id tantùm incumbere, vt bipennibus, in quibus vtrimque latissimum & acutissimum ferrum; funes, quibus aduersariorum gubernacula ligata erant,

Absterſa magna macula Vegetio.

erant, inciderent. Id quia secretò fieri vult Vegetius, arbitror ab vrinatoribus factum fuisse: & consequenter, inculcata illa verba, *cum minoribus scaphulis.* Varro: *Vrnæ dictæ, quòd vrinant in aqua haurienda, vt vrinator. Vrinare, est mergi in aquam.* quarto De lingua Latina. Vrinatores Iurisconsulto appellabantur, qui in mare mergebantur ad eruendas merces nauis seruandæ causa in tempestate eiectas. Addam aliud strategema editum ab ijsdem vrinatoribus. Byzãtini, cùm à cunctis ferè totius orbis exercitibus triennium obsiderentur, vt varia passi, proinde & diuersa edidere strategemata. Inter cetera hostium triremes in statione conlocatas per submissos vrinatores aggressi, & ancoris clam præcisis, easdem nauibus suis per funiculos alligatas, ita postmodum ad se traxerunt, nullis remigibus, nullóque vento incitatas, vt sponte sua ad ipsos cursum instituere ac tenere viderentur. quod commemorat Dio in Seuero.

Vrnis vnde nomen. Item Vrinator à quo appellatus.

Elegans strategema ab vrinatoribus Byzantinis editum.

De lusorijs, quêis in Danubio quotidianis vtuntur excubijs, reticendum puto.] Nomen harum nauium nimis quàm apertum & clarum est. Ammianus libro duodeuigesimo: *Quos lusoriæ naues quadraginta, quæ tum aderant, solæ exceperunt.* Seneca septimo De beneficijs cap. vigesimo: *Cui triremes & æratas non mitterem, lusorias & cubiculatas & alia ludibria regum in mari lasciuientium.* Iterum eodem cap. *Vbi naues luserunt, hauriuntur.* Vt naues lusoriæ, similiter & fulmina lusoria, Seneca nuncupabat, decretorijs opposita; quo modo & sagittas lusorias noster appellauit, quibus in prælusione ad palum vtebantur, libro primo, cap. quinto decimo.

Lusoriæ naues.

Arma lusoria.

Lusoriæ sagittæ.

FINIS.

LIBRO *primo Prologo, versiculo* Quod Octauianum. *post verba,* cuius ratione Octauianus dici debebat; *adde,* Dio lib. XLVII.

Libro primo cap 7. versiculo Et moribus debet excellere. *post hæc verba finalia,* ex adfinitate litterarum C. & G. *adde* De dignitatibus honorarijs, bellicis, ciuilibus, quæ minoribus pariter & maioribus largiebantur, consulenda l. quicumque iufantes. Cod. Theo. de re mil. & l. 1. eiusdem Cod. qui à præbitione tyronum, &c. l. XLI. eiusdem Codicis. De decurionibus. l. quidam. ff. de re iudi. Item Sueto. Octauio. & luculentissimum fragmentum Agathiæ Smyrnæi, lib. v. De bello Gothorum, quod diligentia doctissimi Ioannis Leuuenclai nuper erutum.

Lib. 1. cap. 7. versiculo Dum indicti tyrones possessoribus. *ante verba illa,* supplementa inquit, *inserenda sunt hæc.* l. 2. eod. Cod. de desertoribus.

Lib. 1. cap 20. versiculo Multitudine sagittariorum. *post verba* lib. 12. historiarum: *adde,* Itidem Orosius, *nubibus* (inquit) *sagittarum obrutæ.*

Lib. 2 cap. 5. versiculo, Nam puncturis in cute punctis. *ante verba hæc* Rarum & inauditum, *adde,* improbatur ab Imp. Constantino. l. XVII. C. de pœnis.

Lib. 3. Prologo versiculo Xantippi declaratur exemplo. *post verba finalia* lib. 2. Strateg. cap. 2. *adde,* Orosius lib. 4. cap. 9. Xanthippum hunc regem Lacedæmoniorum cum auxilijs accitum scribit.

Lib 3. cap. 5. versiculo Buccina, quæ in semet æreo circulo flectitur. *post verba* Salpictam, nescio vnde id nomen. *adde,* nisi à Græco σαλπιστai, quod est in glossario.

Lib. 4. cap. 10. versiculo, Quem burgum vocant. *in fine ad verba* de Castelleyn, *adde,* alijs dicitur Burchgraef.

Lib 4. cap 19. versiculo Exstruendo faciunt altiorem. *in verbis* & aggere perducto ab ea parte mœniorum. *scribendum* mœnium.

Lib. 4. cap. 39. versiculo Qui solemni certamine publicoq. spectaculo, &c. *Totam illam periodum vsque ad versiculum sequentem,* Cum priuatorũ mercium, &c. *cupio deleri & quæ subijcio parte hac litterarũ abscissa superaffigi. nam quod de Maiuma dixi, erraui.*

Consus Deus.

Qui solemni certamine publicoq, spectaculo multarum gentium celebratur. *Romani Consum deum coluerunt, cui nomen ab eo, quod salutaria & fida consilia suggereret. Arnobius lib. 3. Dicta autem ab eo consualia quod tum feriæ publicæ ei deo. & in circo ad aram eius ab sacerdotibus fierent ludi illi, quibus virgines Sabinæ raptæ. testis mihi Varro lib 5. De lingua Latina, & Fest. Glossarium,* Conso, πλῶ υἱῶ τῆς Ισιδος *Plutarh. proble quæsti.* XLVIII. *Cur, inquit, Consualibus ferijs equos asinosq; coronant, & ociari sinunt? an quia feriæ istæ Conso, qui equester Neptunus est, aguntur: asinus autem equo consors, ac pari vacatione fruitur: an quia nauigandi facultas aperta est, iumentis qualiscumque quies præbetur? Porro ludos illos in mensem Martium, & diem natalem nauigationis incidisse testatur* Kalendarium vetus Romanum, *& Ouid. 3. Fastorum.*

Consualia, ludi die natali nauigationis celebrati.

Festa para Conso, Consus tibi cætera dicet.

NOBI-

NOBILISSIMIS AC GENEROSISSIMIS,

BERNHARDO VANDEN BONGAERT,
Filio Domini de Nyenroyde, &c.

REYNHARDO AB ÆSWIIN,
Filio Domini de Braeckel, Sterckenborch, &c.

GODESCALCVS STEVVECHIVS
S. P. D.

QVI periculo alieno ſapientiores euadunt, eos tanquam felices prædicare ſolent omnes; qui verò imitatione bonorum ad virtutem incitantur, ij mea opinione laudem promererentur longè maximam, quòd illi quaſi coacti, hi verò ſponte ſuum officium facere videantur. Quod ad vos, adoleſcẽtes Nobiliſſimi, ego de vtroque veſtrum, ſimiliter & parentes veſtri ſpem illam concepimus, vos nomẽ familiæ veſtræ, etſi natalibus per ſe & rebus geſtis ſat nobile, magis tamen illuſtraturos. Futuros denique dignos, non modò qui hereditatem tam lautam cernatis, verùm etiam qui in honoribus, ac dignitatibus

tibus publicis patribus, auis, & maioribus vestris aliquando succedatis. Quæ domi exempla proposita habeatis, pariter vobiscum scio. si qua foris petenda erunt, illa mei officij erit vobis proponere. in præsentia non aliud, quàm Imperatorum Valentinianorum stemma exhibebo, cuius initium quàm leue, quàm exiguum fuerit, diligenter & cum iudicio considerabitis. Cogitabitis porrò præsens hoc munusculum meum minimam esse significationem meæ erga vos beniuolentiæ. quam ego Dis & Musis volentibus prolixius aliquando vobis, vestrisq́ declaraturum me spondeo ac promitto. Valete & me redamate.

Anno M. D. LXXXIV.

STEMMA VALENTINIANORVM.

GRATIANVS, Mediocri stirpe ortus apud Cibalas, Funarius appellatus, eò quòd venalitium funem portanti quinque milites nequirent extorquere, is solùm ad præfecturæ prætorianæ dignitatem conscendit. Ammianus Marcellinus lib.xxx. Sextus Aurelius Victor, & Pau. Diaconus lib.xII.

VALENTINIANVS primus. A. duxit

SEVERAM.
GRATIANVS primus. A. duxit CREVSAM, sed filio nullo herede relicto decessit. cùm antè in imperium ab eo adscitus esset THEODOSIVS primus. A. duxit

PLACILLAM.

ARCADIVS. A.

PVLCHERIA. ARCADIA. nubsit MARTIANO. A. apud quem castitatem semper seruauit. Euagrius lib.2.cap.1. Diaconus lib.14. extremo. qui Martianus in Orientis imperio successor fuit THEODOSIO secundo. A. Euagrius lib. secundo, Diaconus, alij.

THEODOSIVS. secundus. A. duxit EVDOXIAM.
MARINA.
EVDOXIA, quæ nubsit VALENTINIANO tertio. A.

HONORIVS. A.

GALLAM.
GALLA PLACIDIA nubsit CONSTANTIO. A. Sozomenus lib.9. cap.16.

HONORIVS.
VALENTINIANVS tertius. A. duxit EVDOXIAM. Hæc interfecto Valentiniano nubere coacta Maximo tyranno, quapropter Gensericum ex Africa ad Romam deuastandam euocauit.

EVDOXIA. Hæc Roma à Genzerico capta, coacta nubere illius filio Honoricho. auctor Euag. lib.2. cap.7.

PLACIDIA. Hanc Genzericus cum matre Eudoxia in Orientem ad MARTIANVM. A. remisit, vbi Olybrio viro consulari nubsit. Euag. eod. cap.7.

IVSTINAM.

VALENTINIANVS secundus. A.

IVSTA. GRATA. Hæ in virginitate vitam duxerunt. Socrat. lib.4. cap.26. Diaconus lib.12.

GALLA nubsit. THEODOSIO primo A.

VALENS. A. duxit.

DOMINICAM.
Galates, qui viuo patre exstinctus. Sozomenus libro VI. cap.XVI.

VALENTINIANVS PRIMVS. *A.* Genere Pannonius, è ciuitate Cibale ortus. Socrates libro 4. capite 1. Ab Imperatore Iuliano relegatus, quòd se Christianum esse palam ostenderet. Theodoritus libro 3. capite 15. Sozomenus libro sexto capite sexto, Diaconus, alij. A militibus quinto Kalend. Martij apud Nicæam Imperator declaratus. Socrates libro quarto cap. 11. Sozomenus libro 6. cap. 6. Ammianus libro 30. Victor, Diaconus libro 11. Historiarum. Hic rem militarem tractare aggressus facilè peritissimum se in ea ostendit. Socrates libro quarto cap. primo. Idem nouorum armorum inuentor. Victor, Diaconus libro 12. Ammianus lib. 30. Idem fratrem suum Valentem imperij consortem adsumsit Constantinopolis trigesimo die post suam creationem. Socrates libro 4. cap. 1. Theodoritus libro 4. capite 5. Sozomenus libro 6. cap. 6. Diaconus libro 12. Ammianus libro 30. Hic Valentinianus in Occidente, Valens in Oriente imperauit. Socrates libro 4. cap. 2. Sozomenus libro 6. cap. 6. & cap. 21. Theodoritus libro 4. cap. 5. Valentinianus visis Sauromatum legatis sordidioribus, iracundia inflammatus neruos tantopere vociferando distendit, vt venas aperiret, omnesque arterias disrumperet. Socrates libro 4. cap. 26. Sozomenus libro 6. cap. 36. Victor, Diaconus libro 12. atque ita mortuus Gratiano tertiùm & Equitio coss. quinto decimo Kalend. Decembris. Socrates, Diaconus, alij. Vixit annis quinquaginta quatuor, regnauit tredecim. Socrates eodem cap. 26. Sozomenus eodem cap. 36. sed hîc Victor & Diaconus dissentiunt. Hic Valentinianus Iustinam Iusti filiam Seueræ superinduxit vxorem, legemque tulit, vt cuiq. volenti liceret duas habere vxores legitimas. Socrates eodem cap. 26. Diaconus libro 12. Theodoritus libro 5. cap. 13. Sozomenus libro 7. cap. 13.

VALENS. *A.* Hic vxoris fallacijs Arianus factus, crudelis, in omnes Christianos maximoperè sæuijt. Theodoritus libro 4. capite 11. Eusebius, Socrates, Sozomenus, Ammianus, Diaconus, alij. Idem cum Gothis confligens prope Adrianopolim vrbem Thraciæ, occubuit v. Idus, vt Diaconus,

& alij,

& alij, tertio idus Augusti: se sextùm & Valentiniano secundùm coss. Qua verò ratione ibi interierit incertum. Socrates libro 5. capite 1. Alij igne ambustum perijsse scribunt. Socrates libro 4. capite 31. Diaconus libro 12. Sozomenus libro sexto capite vltimo, Theodoritus libro quarto cap. trigesimo primo, Victor: alij Imperatorio habitu mutato se in medium suorum peditum iniecisse, ibique fortiter pugnantem cecidisse, & iacuisse incognitum. Socrates libro quarto capite vltimo. Obijt anno ætatis L. cum fratre regnauit annos XIII. post mortem fratres tres, Socrates, Sozomenus, Nicephorus, à quibus discrepant Diaconus, Victor.

GRATIANVS. *A.* Sirmij genitus antè, quàm pater Imperator esset. Socrates libro quarto capite nono, Sozomenus libro 6. capite 10. Diaconus, Victor, alij. Imperator à patre creatus cum necdum plenè pubes esset, nono Kalend. Septembris, Lucino & Iouiano coss. Victor, Diaconus libro duodecimo, Ammianus trigesimo, Socrates lib. quarto cap. decimo & vigesimo sexto. Vxorem duxit Creusam, ex qua filio imperij herede nullo relicto decessit, adscito imperij consorte THEODOSIO primo. *A.* Diaconus libro 12. Theodoritus libro 5. capite 12. Hic cùm paucos Alanos ingenti auro ad se transtulisset, præ his omnes milites Romanos neglexit, contempsit. Victor, Diaconus. Idem Valente mortuo, Christianos qui ab auunculo relegati fuerant, reuocauit. Socrates, Sozomenus, & Theodoritus. Idem dolo & insidijs Maximi tyranni ab Andragathio tyranni duce, in Gallia interfectus, Merobaude & Saturnino coss. cùm annos regnasset XV. vixisset XXIIII. Socrates libro 5. capite 11. Sozomenus libro 7. cap. 13.

VALENTINIANVS SECVNDVS. *A.* Hic D. Gratiani frater, sed ex matre Iustina natus, versus Occidentem imperante iam patre, paullo post mensem Maium, Gratiano & Dagalepho coss. Socrates libro quarto capite nono, Sozomenus libro sexto capite decimo. Idem sexto die post obitum patris à militibus in Italia Imperator creatus adhuc

quadriennis. Socrates libro quarto capite vigesimo sexto. Sozomenus libro sexto, capite trigesimo sexto, Victor, Diaconus libro duodecimo. Et pro eo Probus cum Iustina imperatrice Occidentem rexerunt. Diaconus, alij. Idem fratre Gratiano interempto, Maximum ad imperij societatem admittere coactus est. Socrates libro quinto capite vndecimo. Occidenti autem præfuisse hunc Valentinianum liquet ex Socratis libro 5. capite 11. & capite 18. & Theodoriti libro 5. capite 6. Iste dolo & insidijs tyranni Eugenij apud Viennam dormiens à domesticis strangulatus. Socrates libro 5. capite 24. Sozomenus libro 7. cap. 22. Victor Diaconus 13.

THEODOSIVS PRIMVS. *A.* Ortus ex patritijs Hispanis, genus trahens à Traiano principe patre Theodosio, matre Thermantia genitus; vir admodum religiosus à GRATIANO primo *A.* Imperator declaratus Sirmij, Ausonio & Olybrio coss. XVII. Kalend. Februar. Socrates libro quinto capite secundo, Theodoritus libro 5. capite 5. & capite 6. Sozomenus libro 7. capite 2. Diaconus libro 12. Hic Maximum tyrannum superauit, quem milites metu aduentantis Theodosij vinctum dediderunt, idemque Maximus occisus Theodosio secundùm, & Cynegio primùm coss. sexto Kalend. Septemb. Andragathius verò Gratiani percussor, se in flumen præcipitauit. Socrates libro 5. capite 14. Sozomenus libro 7. capite 14. Theodoritus libro 5. capite 15. Diaconus libro 13. Idem tyrannum Eugenium, cuius insidijs Valentinianus secundus interemptus erat, ad Frigidum flumen superauit, & interfecit octauo Id. Septemb. Arcadio tertiùm, Honorio secundùm coss. Socrates libro 5. capite 24. Nicephorus libro 12. Claudianus in Panegyr. Theodoritus libro 5. cap. 24. Sozomenus libro septimo cap. 24. Diaconus libro 13. Idem post victoriam illam ab Eugenio partam Mediolani in morbum incidit, ibique filio Honorio præsente decessit, Olybrio & Probino coss. XVI. Kalend. Februar. Socrates libro quinto capite vltimo, Victor, Theodoritus libro 5. cap. 25. Diaconus lib. 13. Sozomenus lib. 7. cap. vlt. Vixit an-

nos

nos ſexaginta, regnauit ſexdecim. Socrates dicto capite vlt. Sozomenus lib. 8. cap. 1.

ARCADIVS PRIMVS. *A.* THEODOSII primi. *A.* filius ex Placilla, à patre Auguſtus declaratus Conſtantinopoli, Merobaude & Saturnino primùm coſs. XIIII. Kalend. Februa. Socrates lib. 5. cap. 10. Diaconus lib. 12. Idem patre mortuo Orientis gubernacula ſuſcepit. Socrates lib. 6. cap. 1. Theodoritus lib. 5. cap. 25. 26. 27. Sozomenus lib. 8. cap. 1. Diaconus libro 13. Obijt Baſſo & Philippo coſs. Kalendis Maij, filio Theodoſio annorum octo relicto. Socrates lib. 6. cap. 21. Diaconus lib. 13. Regnauit annos XXVII. vixit XLIIII. Socrates lib. 6. cap. 21. Diaconus lib. 13.

HONORIVS PRIMVS. *A.* Genitus patre THEODOSIO primo. *A.* matre Placilla, Rhycomeliano & Clearcho coſs. 5. Id. Septemb. Socrates lib. 5. cap. 12. Sozomenus lib. 7. cap. 14. A patre Imperator declaratus Conſtantinopoli, Theodoſio tertiùm & Abundantio primùm coſs. 4. Id. Ianuarij. Socrates lib. 5. cap. 24. Sozomenus lib. 7. cap. 24. Idem patre mortuo Occidenti præfuit. Socrates lib. 6. cap. 1. Theodoritus lib. 5. cap. 25. Sozomenus lib. 8. cap. 1. Diaconus lib. 13. Socrates lib. 7. cap. 1. Hic, vt cum patre annos duos, tredecim cum fratre imperaſſet Romæ obijt ſine ſobole. nam etſi duas Stiliconis filias Mariam & Thermantiam vxores habuerit, vnam poſt alteram, tamen vtraque ſine prole præmaturè mortuæ ſunt. Diaconus lib. 14. Mortuus verò Aſclepiodoto & Mariano coſs. ad decimum octauum Kalend. Septem. Socrates lib. 7. cap. 23.

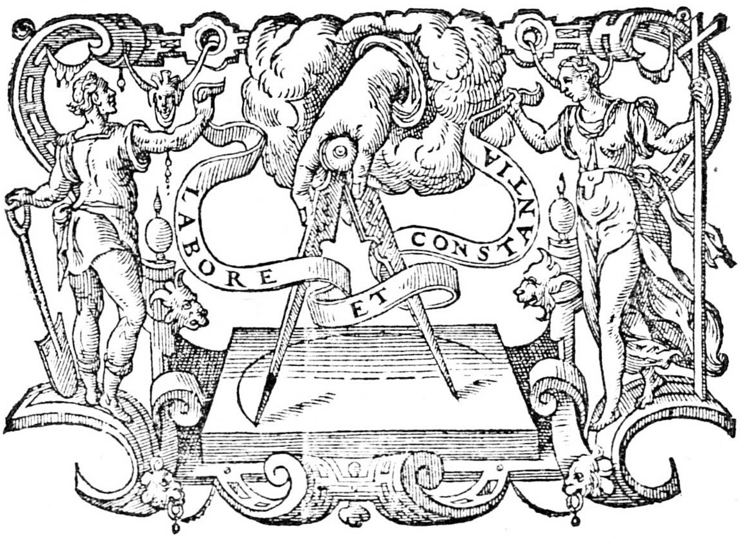
THEODOSIVS SECVNDVS. *A.* ARCADII primi. *A.* filius, à patre Imperator creatus cùm eſſet annorũ octo. Diaconus lib. 13. Hic Orientem rexit per ſororem Pulcheriam. Sozomenus lib. 9. cap. 1. Euagrius lib. 1. cap. 20. vel vt alij volunt per præfectum Anthemium. Socrates lib. 7. cap. 1. Idem oppreſſo per Aſparem Ioanne Occidẽtis imperium adfectãte, VALENTINIANVM tertium. *A.* conſobrinũ ſuum Occidenti præfecit. Socrates libro ſeptimo cap. 24. Deceſſit hic Theodoſius apud Conſtantinopolim, poſtquam imperauit annos

XXXVIII.

XXXVIII. Euagrius libro 1. cap. vltimo, Diaconus lib. 14.

VALENTINIANVS TERTIVS. *A.* Patre CONSTANTIO, *A.* matre Galla Placidia genitus. cuius pater ab Honorio Imperator declaratus apud Rauennam. Socrates lib. 7. cap. 24. Sozomenus lib. 9. cap. 15. Diaconus lib. 14. Hic THEODOSII secundi, A. filiam Eudoxiam vxorem duxit Isidoro & Sinatore coss. Socrates lib. 7 cap. 43. Euagrius lib. 1. cap. 20. & lib. 2. cap. 7. Diaconus lib. 14. Idem in Occidente regnauit. Socrates lib. 7. cap. 24. & cap. 43. Euagrius lib. 2. cap. 1. & 7. Diaconus lib. 14. Idem Romæ in campo Martio interfectus ab Ætij militibus insidiis Maximi tyranni, cuius vxoré compresserat. Euagrius libro 2. cap. 7. Eudoxia verò marito interfecto Genzericum ex Libya ad Romam diripiendam, deuastandam euocauit. Euagrius libro 2. cap. 7. Diaconus libro 15. Pomponius Lætus, & l. 2. C. de officio præf. prætorio Africæ.

GODESCALCI STEWECHI
CONIECTANEA
AD
SEXTI IVLII FRONTINI
LIBROS STRATEGEMATVM.

ANTVERPIAE,
Apud Christophorum Plantinum.
CIƆ. IƆ. LXXXV.

NOBILISSIMIS GENEROSISSIMIS,

IOAN. GVILIELMO DE SPANGEN,

Domino de Spangen Boudry, &c.

WALRANDO AB HAEFTEN,

Domino de Haeften Herwijnen, &c.

GODESCALCVS STEVVECHIVS HVESDANVS S. D.

INTER alia quàm plurima prudenter & grauiter imprimis à C. Mario apud Sallustiũ hoc dicebatur, *Maiorum gloria posteris quasi lumen est, neque bona eorum, neque mala in occulto patitur.* quam quidem sententiam animis vestris, Nobilissimi ac generosissimi iuuenes, impressam si seruabitis; quod equidem facturos nõ diffido; numquam non recordari poteritis quantum vobis oneris cum honore impositum sit. Parentes vterque in aulis Principum educatos laudare; natales longos, ac illustrem prosapiam recẽsere potestis. Taceo quæ in lubrico posita, corporis ac fortunæ bona. quæ tamen omnia aliena deputo; propria illa, quæ neque hereditaria sunt, neque casu pendula. hoc est bonas artes, atque animis vestris insita virtutum & boni semina. Imagines maiorum circumspicere lubebit, occurrent vndequaque, qui patrum auorumq́ue laude non contenti, ipsimet nomen rebus bello ac pace gestis auxerunt.

Vt antiqua nobilitatis veſtræ initia, itidem egregia virtutum exempla domi propoſita. quare acrius vobis adnitendum eſt, vt inſtitutioni meæ, & amicorum exſpectationi reſpondeatis. Hoc ita fiet potiſſimum, ſi maiorum gloriam non ſuſtinere tantùm, verùm etiam excellere fueritis conati. Ea in re quibus adminiculis opus ſit non ignoro. tum & illud probè ſcio, neque prudentiam vobis, neq. ſcientiam defuturam, quibus cùm rebus veſtris aliquãdo ſupereſſe, tum præeſſe ſubditis queatis. In excolẽdo ingenio, moribúſq. veſtris formandis (dico audacter) ſtrenuam operam nauaui, & ab ea hora, qua meæ fidei commiſſi eſtis, nihil mihi antiquius fuit, quàm de vobis, & per vos de rep. ipſa bene mereri. Dum artibus liberalibus vos imbui, dum in hiſtoriarum lectione præiui, iuris elementa edocui, numquam in vobis diſcendi ſtudium, obſequendi officium numquam requiſiui. nunc porrò ſi lectio iuris moleſtior, ſi faſtidioſa videbitur; at Hiſtoriam è manibus non deponite. Hæc tamquam certiſſima ac promptiſſima rerum magiſtra, virtutum vitiorumque exempla quibus vita inſtituenda ſit, non ſecus atque in ampliſſimo totius orbis theatro, ſpectanda proponit. hæc & ſecundam & aduerſam fortunam ferre docet: res gerere, prouincias, regna adminiſtrare volentibus eadem non minus neceſſaria, quàm in naui gubernator, in puppe clauus. Venio tandem ad hæc noſtra Coniectanea, quæ domi & nulla veterum codicum ope nata, ſub veſtro nomine publicare viſum eſt. vt aliquod ſaltem à me accipiatis μνημόσυνον. Atqui magnum facinus etiam temerarium haberi dictitant, maiorum ſcripta veteribus libris nullis adhibitis emendare velle.

& eſt

& eſt ſanè periculoſum. Ceterùm an non malo nodo, malus quærendus eſt cuneus? an'ne ipſius ſcriptoris æuum, ſtilus, inſtitutum quoque in hoc iudicium venire debent? quæ omnia temeritatis culpam illam, ſi non prorſus tollere, at certè eleuare ex parte videntur. Aliud diui Iuſtiniani, poſt editos à ſe libros iuris, placitum fuiſſe nemo neſcit: ſed nos illum iudicẽ nolumus, & hanc partem leges illius migramus. neque enim capital cenſendum eſt ingenij neruos in proletarijs (vt ſic dicam) ſcriptoribus emaculandis experiri, qui vel eadẽ cum alijs memoriæ prodiderunt; vel qui omnia de ſuperioribus mutuati, ſuo illa arbitrio in certos locos redigere, ac velut centones contexere voluerũt. Inter quos ſi quis mihi Sex. Iulium Frontinum ponendum negabit, eum vel ſcriptorem ipſum ignorare, vel gnauiter impudentẽ eſſe exiſtimabo. Quanta huius viri in ſtrategematis conradendis diligentia; in componendis, digerendis prudentia fuerit, non meum iudicium eſt. illud tamen ingenuè fatendum, vnà cum reliquis militaris diſciplinæ ſcriptoribus in patrum auorumq. manu crebrum fuiſſe, ideoq. miris modis multatum; ab ijs imprimis, qui libris deſcribendis deſtinati fuere. At qui tandem illi homines? præſtantes fuiſſe confitebimini, ſi cogitabitis tot antiquorũ labores, tot omnis generis ſcripta, vna iſtorũ opera vindicata ab interitu, & nobis quaſi per manus tradita. Veruntamen frequenter eoſdem peccaſſe noſtri clamitant. id pariter cum ijs confiteor, & factum nollem. deniq. cùm barbariem, tum audaciam quoque cauſſæ fuiſſe non ſum neſcius: interim dandum aliquid iſti ſeculo, etiam oneribus illorum hominum priuatis nonnihil condonan-

dum arbitror. quod reliquum est, optandum, vt quæcumq. istorum negligentia contaminauit, audacia peruertit, doctiorum huius æui diligentia purgentur, corrigantur industria. Habetis meum qualecumq. iudiciū (siue opinio est) de libris veterū: de Coniectaneis hisce nostris vestrū itidem exspectabo. in quibus etsi leuiora quoq. adsperserim, seu potius indigna de quibus verba fierent, attamen, nisi ego vehementer erro, nihil leue putandum, quo vel litteræ, vel scriptores ipsi iuuentur. in quo si vos eiusdem sententiæ esse intellexero, mihi susque deque erit, quid sint probaturi, quid improbaturi ceteri. Valete.

CLAVDII RAMBERVILLERII

NOBILIS AC PATRITII TVLLENSIS

EPIGRAMMA.

Huesdanæ gentis laus GODESCALCE *perennis,*
Carmine quo tollam nomen ad astra tuum?
Plurima Frontini fœdabant vlcera corpus,
Deformiq. miser vulnere plenus erat.
Huic te Phylliriden, doctúmque Machäona præbes,
Et sola ingenij tot mala tollis ope.
Charam animam dura vi morbi oppressus agebat,
Sed vitæ auxilio redditus ille tuo.
Sic Phœbi Hippolytum soboles reuocauit ad auras,
Postquam illum rapidi dilacerastis equi.
Macte animo STEWECHE, *manent te maxima laudis*
Præmia, te passim splendida fama canet.
Nam veterum extrahere è nigris monimenta tenebris,
Exstinctisq. animas reddere corporibus:
Vtrumque est hominis diuini opus. at magis illud
Vtile, vita hominum quo sine cæca iacet.

GO-

GODESCALCI STEVVECHII CONIECTANEA AD SEX IVLII FRONTINI LIBROS STRATEGEMATVM.

In librum primum.

HASDRVBAL frater Hannibalis tunc Liuij & Neronis exercitum intellexit.] Pro *tunc Liuij*, ſcribendũ erit, *iunctum Liuij*. aut poſthac manus abſtinendæ à libris. quorſum enim illa quę ſequuntur, *quanquam hoc illi non duplicatis caſtris diſsimularent*. Imò ne vallum quidem aliqua parte hi coss. auxerant, quò facilius imponerent hoſti. teſtis Liuius libro XXVII. eum adi, & videbis coniecturam illam meam non vanam. adhibe quoque Frontinum, hoc eodem lib. cap. I. exemplo IX. Polybius lib. XI. Florum lib. II.

Cap. 2. exemplo vlt.

Et ipſe cum cetera manu, quà nõ exſpectabatur aditus, intrauit.] Legerim, *quà non exſpectabatur intrauit*. niſi hoc magis placuerit, *quà non ſperabatur aditus, intrauit*. Itidẽ l. XXV. Codice Theodoſiano, De petitionibus: *Cũ per Illyrici partes barbaricus ſperaretur incurſus*. Sperare, pro timere. Sic Vegetius noſter lib. III. cap. XX. *Non ſperante eo ambas alas tuas incitare te conuenit*. Virg. ——— *tantum ſperare dolorem*.

Cap. 4. exemplo 3.

Vnam ſpem ſalutis haberet, ſi flumen liberaſſet.] Agitur toto hoc capite de euadendo ex difficilibus locis: *flumen liberare* quid ſit, fateor me neſcire. neque video quid huius loco ſubſtitui commodè poſſit; niſi fortè legamus, *ſi flumen ſuperaſſet*. Frontinus eodem hoc capite, exemplo præcedenti, *dúmque ignibus ſubmouerentur hoſtes, ipſe flumen ſuperauit*. Idem libro IIII. cap. VII. exem. XXVIII. *flumen, in quo tumultuarium fecerat pontem liberaſſet*. & hic malim *ſuperaſſet*. Q. Curtius lib. III. *Motis caſtris ſuperat Pinarum amnem*. Iterum lib. VIII. *quia plura flumina ſuperanda erant*.

Cap. 5. exemplo. 3.

Foſſam tranſuerſam inter montes preſſit.] Magnum pignus dederim, in hunc modum ea ſcripta fuiſſe à Frontino, *foſſam tranſuerſam inter montes percuſſit*. Premere foſſam quid ſit, nondum didici: at percutere, id eſt ducere, fodere foſſam, ſcio eſſe genus loquendi bonis ſcriptoribus vſitatum. oſtendo in Commentario ad

Cap. 5. exemplo 8.

ad Flauium Vegetium, ceterùm ne molestum sit eò remitti, eundem hunc Frontinum appello. Is libro III. cap. XVII. exemplo quinto: *Fossa* (inquit) *in fronte percussa, quietum in vallo militem tenuit.*

Cap. eodem exem. 10.

Vniuersi à milite obstiterunt.] Scribo, *à limite obstiterunt.* De limitibus prouinciarum agitur, in quibus clausuras, burgos antiqui habebant, & inibi præsidium militare l. II. C. de officio præfecti præto. Africæ.

Cap. eodem exem. 16.

Primo intenti hostes, ne lacesserentur, stationem obiecerunt: de industria Numidæ ad augendum sui contemptũ, labi equis.] Si me audies leges, *dein de industria.* natum mendum ex consuetudine librariorum, qui malè compendiosi sunt.

Cap. eodem exem. 20.

Idem cum in Vesuuio obsessus.] Montem hunc Campaniæ & Vesuuium, & Veseuum, etiam Vesuium scio appellari solitum; quare offendere non debent ea, quæ in libris alijs reperta sunt, *in Vesbio obsessus,* siue *in Besbio obsessus.* nam tantundem illa valere, pueri sciunt.

Cap. eodem exem. 22.

Ex quo vnus ad opprimendum ipsos descensus erat.] Adstipulante sententia reponimus, *ad opprimendum ipsum.* en, quod præcessit, *exploràsset autem ab hoste proximum teneri collem.*

Cap. eodem exem. 24.

Qui deducti frequẽtiori mugitu speciem remanentiũ prębebát hostium.] Restituo, vt multis videbitur, audacter; vt mihi, verissimè, *qui edito frequentiori mugitu.* Solens mos quondã librarijs, qui de suo ad ineptiã vsq. prodigi erant, consonantes non suo loco bonis scriptoribus largiri. declaraui apud Vegetiũ propositis exemplis. quin & in lapidibus veteribus reperias passim *iuncxit. vicxit. nuncquam,* & infinita alia. Pari scriptione & in antiquis codicibus manuscriptis obseruabam *condictio* pro *cõditio: extincxi. coniuncxi,* & similia sexcenta. Ad eum modum olim operæ hic scripserant: *edicto frequentiori mugitu.* inde ineptiores & malè feriati homines paullo pòst fecere *deducti;* & quidem nulla sententia. mentio enim de relictis bubalis ad arbores alligatis, qui recedentibus dominis, frequenti mugitu edito Romanis persuaderent, castra Ligures nondum mouisse.

Cap. 6. exemplo 3.

Cùm propter conditionem locorum longum deduceret agmen.] Fortè quis malit, *educeret.* mihi tamen perplacet, *duceret.*

Cap. eodem exemplo vlt.

Delituerant deinde ad extremas ipsi, vbi ingresso siluam hoste proximas vlteriores impulerunt.] Corrigo quà ab interpunctione, quà de scriptura, hoc modo: *delituerant deinde ad extremas ipsi Boij. ingresso siluam hoste, proximis vlteriores impulerunt.* Si vacat locum considera, ac dijudica, rectène fecerim, qui veritate historiæ à vulgata Frontini scriptura discesserim. Strategemate isto Posthumium consulem, & cum eo millia XXV. deleta; memorię prodidit Liuius, ex cuius lib. XXIII. verba rei illustrandæ, & confirmandis conie-

coniecturis huc arcessere visum fuit: *Galli* (inquit) *oras extremæ siluæ cũ circumsedissent, vbi intrauit agmen saltum, tum extremas arborum succisarum impellunt. quæ alia in aliam instabilem per se, ac malè inhærentem incidentes, ancipiti strage arma, viros, equos obruerunt.* Boios verò istos quibus Frontinus id strategema tribuit, Galliæ Lugdunensis populos fuisse si quis nescit, consulat Plinium lib. III. cap. VII. & lib. IIII. cap. XVIII. Item de migratione eorundem in Germaniam, inter ceteros Wolfgangum Lazium lib. VII. & Strabo lib. VII. Liuius lib. XXXIV. *L. Valerius Flaccus in Gallia cum Boiorum manu propter Litaniam siluam secundo prœlio conflixit.*

Cap. 8. exem. 5.

At illi ne suspicione prœlij diducerent vires.] Repono, *At illi ne suspectione prœlij diducerent vires.* viam facientibus alijs editionibus. de verbo Suspectio vide quæ dixi ad Vegetium, si modò operæ videatur. nam eam vocem Tacito, Terentio, alijs Romanis scriptoribus iam olim postliminij iure redditam non potes ignorare.

Cap. eodem exem. VII.

Legati Romanorum, cum misissent ad Antiochum.] Insani simus, ni sincerum esse videamus, *cum missi essent.* quod & sententia, & rei veritas ita emendandum flagitant.

Cap. 9. exem. I.

A. Manlius consul.] Hoc strategema non Manlio, sed C. Mario Rutilo, qui postea Censorinus vocatus fuit, à Liuio adscribitur lib. VII. ab Vrbe condita. sed idem ille in primo consulatu suo collegam habuit quendam Cn. Manlium Capitolinum imperiosum, anno ab V.C. trecentesimo nonagesimo sexto. testantur Fasti.

Cap. II. exem. 3.

Vt decimam, tanquam præcipuæ fortitudinis testimonio cogeret.] Scribe meo periculo, *vt decumani tanquam præcipuæ fortitudinis testimonio cogerentur.* ita primum eum locum constitueram, post vidi ipsum Frontinum lib. IIII. cap. V. vbi idem exemplũ in medium attulit, legere, *testimonio concitarentur.* Itidem alia strategemata bis apud hunc scriptorem posita animaduerti. inprimis lib. I. cap. I. exem. II. & lib. I. cap. V. exem. XIII. Item lib. I. cap. V. exem. XII. & lib. IIII. cap. V. exem. VIII. Item lib. I. cap. X. exem. I. & lib. IIII. cap. VII. exem. VI. Item lib. I. cap. IX. exem. vlt. & lib. IIII. cap. V. exem. II. Item lib. I. cap. XI. exem. III. & lib. IIII. cap. V. exem. XI.

Cap. eodem exemplo 14.

Hoc genere strategematicõn, non ea tantùm parte vtendũ est, qua imperitos existimabimus esse, apud quos his vtemur: sed multò magis ea quæ talia erunt, excogitabuntur; vt ab his monstrata credantur.] Nunquam mihi persuadere potui (quod pace eruditiorum dixerim) à Frontino scripta verba iam recitata. nam vt primum scriptorem hunc attentius legere cœpi, statim suspicatus sum ludimagistri alicuius commentum esse, ad ea præcedentis exempli, *cùm barbaro & indocili milite vteretur.* Si erro, ignosces, beniuole lector: si enim contra tendere velis, nihil superest, quo defendam,

aut latus tegam, cùm desint mihi veteres libri.

Cap. 12. exem. 1.

Et ludite, inquit, milites Aphricam oppressi.] Restituebat ingeniosissimus & amicissimus mihi Ianus Gulielmus, *& pludite*. mihi non displiceret legi, *eia pludite* pludo pro plaudo: clúdo, pro claudo: similia sexcenta obuiam in libris antiquioribus passim. hinc illud *ludite* ab indoctis librorum descriptoribus suppositum esse liquidò apparet. Plautus Casi. Sc. vlt. *Verum qui non manibus, quantum poterit, pluserit.*

IN LIBRVM II.

Cap. primo exem. 3.

DEposcentes pugnam, humerosq. exercentes, & lanceas vibrantes.] Saniorem; imò genuinam Frontini scripturam fore arbitror, si secundam illam consonantem abijciamus, & scribamus *exerentes*. quippe id verbi elegans, & meo iudicio magis significans, quod gestum & calorem exprimat eorum, qui prœlium inire gestiunt.

Ouid. *Exerit hic humerum, vestes trahit ille per altas.*

Idem 1. Fasto. *Credibile est illos pariter vitijsq; iocisq;*
Altius humanis exeruisse caput.

Cap. eodem exem. 4.

Et dictatores Carthaginiensium quotidie ante ipsa munimenta Romanorum dirigerent aciem.] Itáne boni correctores impunè vobis licet Principes Aphricæ viros Carthaginienses vilipendere, & in repub. seu castris eorum Dictatores, & quidem plures cōstituere, nulla senatus auctoritate, nullo populi consensu adhibito? Apage nobis istos dictatores, Frontinus noster *ducatores* appellauerat, ea vox incognita vobis causam dedit loci deprauandi. Vt duces, item ductores, & ducatores; ductus & ducatus olim vsitata nomina fuisse, ad Vegetium docemus. Coniecturam hanc, vt alias plerasq. meas in hunc scriptorem, cum Iano Mellero Palmerio amico communicabam, viro & ab eruditione, & ab ingenio nunquam satis laudato. qui eandem hanc emendationem sibi quoque in mentem venisse adseuerabat, paratum ostendere, nisi exemplar Bonnæ fuisset. quinimò similes emēdationes in Front. plurimas mihi suppeditaturū, simul vt reuerteretur ex Superiori Germania. ceterùm id illius beneficium non me tantū, sed remp. potius ipsam percipere nō potuisse meritò doleo. paucis nāq. post diebus quàm à nobis ille discesserat, Argētinæ pestilentia (proh dolor) exstinctus est: non sine magno amicorū dolore, non sine maximo rei litterariæ dāno.

Cap. eodem exem. 11.

Interfectis omnibus impedimentis.] Vidi, qui legendū censerent, *interceptis omnibus impedimētis*. fortè quòd ijs non placeret impedimenta dici interfecta. sed eos ego ad Vegetij caput sextum libri tertij remitto. Vlterius pronuntio historiæ fidem *τὸ interceptis* non admissuram. neque enim hic Cæsarianorum, sed ipsorummet Afranianorum agitur factum, qui tantum abest, vt impedimenta sua à Cæsarianis intercipi permiserint; vt ipsimet illa interfecerint. testem do Cæsaré ipsum lib. 1.

De

De bello ciuili: *Illi* (inquit,) *& inopia pabuli adducti, & quò essent ad id expeditiores, omnia sarcinaria iumenta interfici iubent.* quo loco suspicor *sagmaria iumenta* à Cæsare nuncupata fuisse. de quibus nos alibi.

Equitatum eorum à latere inuasit, auersumque, & eorundem partem peditum perturbantem insecutus.] De hoc loco Palmerium quoq. consului, videretur'ne cõmodius legi, *& eorundẽ pariter peditẽ perturbantem.* ille quanquã coniecturam meam non improbaret; malebat tamen scribi, *& eorundem in arcto peditẽ perturbantẽ.* Vtrũ voles eligito, adhibitoq. Appianum de bello Mithridatico, & Plutarchũ in Lucullo. vbi traditur Lucullũ Thraces, Gallosq. equites in Tigrani cataphractos ex transuerso immisisse; illos, non exspectato Romanorũ impetu, sese grauissimosq. armis equos inter suorum peditum agmina præcipitasse: eàque re impeditum vniuersum exercitum, non tam insequendum, quàm cædendum fuisse. Victoriam illam adeptus Lucullus pridie nonas Octob. die alioquin nefasto, quod eodem Scipio cum Cymbris congressus exercitum Romanum perdidisset.

Cap. 2. exem. 4.

Ipse optima parte virium suarum dextro cornu totam circuiuit aciem hostium.] Suspicor locũ à glossis contaminatum, & abijcienda illa *dextro cornu.* dixit enim paullo antè, *omnemq. equitatum & fortissimum quemque peditum in dextro cornu posuit.*

Cap. 3. exem. 3.

Equites à sinistro cornu præter ora phalangis iussit transcurrere citatis equis tectos, vt obiectis armis ipso impetu perfringerent hostium spicula: quo genere telorum exarmati Macedones soluerunt aciem, & terga verterunt.] Locus, mea quidem sententia, non sanus, & cùm libri antiqui desint, ex ingenio, si non persanari queat, saltem tentandus linquitur. in præsentia non aliud mihi occurrit, nisi reponi posse *citatis equis vectos.* nam quod Parisiensis editio præ se fert, *citatis equis tectis.* mihi numquam probabit. de conflictu hoc P. Æmilij, & Persei consulendus Liuius lib. XLIIII.

Cap. eodem exem. 20.

Cn. Pompeius aduersus C. Cæsarem palustri prœlio Pharsaliæ triplicem instruxit aciem.] Repererat in libris Front. Modius: *palestrialis,* in alijs, *palæpharsali.* quæ ipse ænigmata mera fatetur, ideoque scribendum videri, *illustri prœlio.* Atqui mea opinio alia est. nam illud *palustri,* vt reijcere vix ausim, facit ipse Frontinus verbis subsequentibus, *Sinistrum latus, ne circuiri posset, admouit paludibus.* Præterea illud *palæpharsali,* dictum vt multa alia more Græcorum. Q. Curtius lib. IIII. *Legati respondent esse templum Herculis extra vrbem, in ea sede, quàm Palætyron vocant.* Idem lib. eodem, *Magna vis saxorum ad manum erat Tyro vetere præbente.* Sic Palæopolis, vrbs antiqua: sic Palæpaphus, in qua antiquum Veneris Paphiæ templum. Sic Scepsis & Palæscepsis apud Stephanum, apud Strabonem lib. III. lib. XIII. lib. XIIII. apud Ptolemæum lib. V. cap. XIIII. &

Cap. eodem exem. 22.

lib. III. cap. XIII. & alijs locis sexcentis. Quin omissis superioribus vnus Orosius poterat satisfacere, qui libro sexto cap. XV. *Hic* (inquit) *exitus pugnæ ad Paleopharsalum fuit.* De qua pugna Lucanus lib. VI. Dio lib. XLII. Velleius lib. II. Appianus lib. II. & ipse Cæsar libro III.

Exemplo eodem.

Sed deinde cohortes in subsidio retinuit ad res subitas; sed dextro latere conuersas in obliquum.] Adsentior ijs, qui pro *sed* vtrobique substituendum putant *sex.* id vt faciam primum mihi auctor Plutarchus in Pompeio; vbi de Cæsare acies instruente loquens, *sex cohortes*, ait, *è legionibus eductas legioni decimæ à tergo locauit, iussitq; eas quietem agere.* Iterum in Cæsare: *Ex posteriori acie sex clanculum venire cohortes iussit, quas post dextrum dispositas cornu, quid opus esset facto præmonuit.* Meminit quoque Appianus, & alij.

Exemplo eodem.

Inopinato subinde lati excursu.] Scribo, *subinde elati.* Vocalē secundam bis scribere librarij noluerunt. quod genus hominum nimis quam negligentissimum istiusmodi compēdijs scripturæ maximas turbas dedit, sciunt, qui membranas volutarunt.

Cap. eodem exem. 23.

Catij equestre prœlium.] Equidem parum cati illi, quicunq. istos Catios, nouum genus hominum, & orbi Romano ne dicam soli incognitum, primi producere conati sunt. Nec est quod de Catheis somniemus, quorum meminere Orosius lib. III. cap. XIX. Ptolemæus lib. VII. alij. Hi enim Indiæ populi, quos Alexander Magnus adijt dū Porum superauit, teste Strabone lib. XV. Nos Cæsari Germanico laudem suam eripi non patimur, populoque huic nomen reddimus, scribendo, *Catti equestre prœlium.* secuti in eo Dionem, Strabonem, Orosium, Florum, Tacitum & Martialem apud quem lib. II. epigrammat. II. pro Dacis reponendum Cattis olim monuit in suis Epistolicis I. Lipsius.

Exemplo eodem.

Prœlium in siluas refugiendo diducerent.] Profectò id nunc primum est cùm apud Romanum scriptorem lego, *diducere prœlium.* neque satis capio quid hoc sibi velit, corrigēdum suadeo *prœlium in siluas refugiendo ducerent.* enim prœlium ducere eleganter dicimus; quomodo Cæsar, & alij, plus centies dixere, *bellum ducere*, id est protelare, protrahere, procrastinare. pari phrasi quoque Cic. *rem ducere,* hoc est rem proferre.

Exemplo eodem.

Ne quis non locus eius victoriam miraretur.] Non incommoda illorum verborum sententia, attamen præ illa mihi placet, quod dicam, *ne quis locus eius victoriam moraretur.* victoriam enim ad multos dies remorati videbantur Catti, cùm ad siluas & loca ardua, impedita sæpius sese reciperent. Sic Curtius lib. IIII. *Vnam esse vrbem, quæ cursum victoris morari ausa esset.*

Cap. 4. exem. 4.

Deiectis iugis Callidromi montis Ætolis, qui præsidio tenebantur.] Scio Ætolos in Callidromo præsidere solitos, testante idip-

idipsum præter alios Liuio lib. XXVII. *Igitur Philippus* (inquit) *deiecto præsidio, fusis AEtolis, qui saltum Thermopylarum insidebant.* nihilo secius suspecta mihi illa, *præsidio tenebantur.* Deinde quod alij in libris reperisse se aiunt, *Callidromiacolis.* id puto olim fuisse *Callidromi colis.* & vtrumq. illud *collis* & *montis* pro glossemate induco, scribóque, *deiectis iugis Callidromi AEtlis.* Liuius libro XXXVI. *Extremos ad orientem montes, OEtam vocant, qurum quod altissimum est, Callidromum appellatur.* adeundus & Strabo lib.). Appianus De bellis Syriacis, item Plutarchus in Catone.

Nisi cicummissus ab eo M. Porcius Cato, &c. super eminentem castris regijs collẽ, à tergo subitus apparuisset.] Necessariò emendandum, *super imminentem castris.* audi Liuium: *Ni M. Porcius Cato* (inquit) *ab iugo Callidromi, deiectis inde AEtolis, & magna ex parte cæsis; itautos enim & plerosq; sopitos oppresserat; super imminentem castris collem apparuisset.* Prœlium hoc, quo de agitur, Attilij Glabrionis & regis Antichi, commissum anno Vrbis DXLV. Claudio Marcello, T. Quinctio Crispino COSS.

Exemplo eodem.

Vehiculaqe tædæ & sepi, & sulphuris plena.] Eò quòd in similibus strategmatis oleum incendiarium, sulphur, & pix vsui esse solent, mutare fere quis possit illud *sepi*, in *picis.* at eum puto contra mentem facturu[m] nostri auctoris. *Sepum, sebum, & seuum* promiscuè vsurpabant veteres pro pinguedine ex omento animalium, ex quo candelæ nostræ confiu[nt.] Inuenias quoque *seuo, seuas, seuare,* pro quo & *sebare* indifferenter [di]bebant. obuiæ voces apud Plinium, Catonem, Columellam non vno loco.

Cap. 4. exem. 17.

Compluribus [sto]rum in habitu sacerdotum subornatis.] Præpositionem *in*, tan[tu]m non magni vsus tollere suaserim. natam autumo ex geminatione præcedentis liquidæ.

Cap. eodem exem. penult.

Ob eius ingentem [ex]ercitum 130. elephantos intentior.] Ruit sententia, nî reponas, *eius ingentem exercitum, & 130. elephantos.*

Cap. 5. exem. 4.

Certior factus hostem inopem commercio laborare.] Palmerio visum legendum esse, [co]mmeatu laborare.

Cap. eodem exemplo 14

Molitus imbelles suo[rum].] Neque mentem Frontini intelligo, nec quis strategematis isti[u]s sit video, ni emendemus, *amolitus imbelles suorum.* remouisse enim [Ch]arridas videtur omnes, qui per ætatem arma ferre non possent, re[liqui]s insidias & subsessas instituisse.

Cap. eodem exemplo 19.

Cum Lacedæmonij Athn[...] vallo ducto Peloponeson tuerentur.] Verba hæc scriptor[is] [m]endosa esse manifestissimum. Palmerio nostro proposui ea hora, q[ua] mihi vltimum cum eo viro cõloquium præbuit. ille, qua erat ingeni [s]agacitate, emaculanda vidit hoc modo: *cum Lacedæmonij ad Isthmo[n] [val]lo ducto Peloponeson tuerentur.* in quo diuinam illius coniecturam [non] potui non approbare; & probabis scio quisquis Plutarchum in Ther[...] [i]n M. Crasso & in Arato.

Cap. eodem exemplo 26.

Strabonem libro VIII. Ptolemæum libro III. cap. XVI. Pausaniam, Plinium, alios consulueris.

Exemplo eodem.

Ac deinde prima luce vocatis suis.] Scribe meo consilio, *prima luce euocatis suis*. ex ijs quæ antea diximus iam aperta, scio, mendi origo, geminanda enim vocalis, quæ in fine præcedentis nominis delituit.

Cap. eodem exem. 28.

Pagos quoque sub specie deditionis obtulerunt.] Amicus meus emendari volebat, *spathas quoque*, vel hoc modo *sparo quoque*. sed hic, quod manes illius condonet, ab eo non steti. videbar enim proximè ductum litterarum commodius ita restituere, *paganos quoue*. Semper militibus oppositi fuere pagani, nō in iure tantū, sed etiam apud Suetonium, Vegetium, vbi me de ijs dicere memini. hoc amplius, non spathę, non spara, tela quę scimus illa, sed qui Romanos à tergo nil tale suspectantes, adorirentur inimici, in quæstionem hîc veniunt

Cap. eodem exem. 30.

Et fide pacta hosti, facinus perpetraret.] Coniecturam nostram ille admisit, qui mihi instar erat multorum. adnttent scio quotquot animo attento Frontinum legerint. emendo sic: *fide facta hosti*. in recipiendo transfuga pactione opus non est: ceterum vt Adathantes hic Plutarchus in Lucullo Olthacum vocat, ingens [illegible]ud atq. strenuum facinus interimendi Luculli perpetraret, necesse fu[illegible] sic vitā instituere, eos mores fingere, qui illum & castris Luculli, & familiaritate tanti viri non indignum præstarent. & hoc illud est, qu[illegible] paullo pòst Frontinus noster innuit his verbis, *cùm deinde freque[illegible]us excursionibus promptam & enixam operam exhiberet, fide acquisita t[illegible]pus elegit.* fidem ergo acquisiuit rebus gestis, in transfugiendo pacti[illegible]non est.

Exemplo eodem.

Tempus elegit, quod missa princi[illegible] quietem omnibus castrensibus dabant.] Amicus noster sc[illegible]endum censebat *remissa principia*. quod expendendum relinquo hi[illegible]ui scriptos Frōtini codices habent, aut postidea nanciscētur. mihi ce[illegible]id pro genuino est. de principijs, id est, principibus seu principalib[illegible] militibus negligētius agentibus id accipiendum liquet. vide Com[illegible]ntarium nostrū ad Vegetium.

Cap. eodem exemplo 31.

Cum deinde Pompeiani sec[illegible] seruatique pabulo de reditu cogitarēt.] Quot capita, tot [illegible]entiæ, alijs placet *securi saturiq; pabulo*, alijs *securi oneratiq; pabulo*: r[illegible]um alijs, *securi serenatiq; cum pabulo. de quibus omnibus eruditiorum es[illegible]dicium*. Interim paullo pòst pro eo quod vulgatur, *persecuti cadūtur* [illegible]de reponendū ne sit *persecuti cadunt*.

Cap. eodem exemplo 32.

Et in fronte, & vtriusc[illegible]lateribus.] Negligentia operarum error natus. scribendum, *& [illegible]q; lateribus*. simile & illud eodem hoc capite exemplo XXXVIII. *quam Ilerdam repetiturum*, pro *repetiturus*. Item exemplo eodem *in[illegible]natos est adortus*, pro quo illi edidere *incordinatus*. non absimile [illegible]icor illud, quod sequitur eiusdem huius capitis exemplo XLII. [illegible]*rgo ingressus itinere oppreßit fuditq;*: pro quo substituere possis, *à te[illegible]gressus, in itinere oppreßit fuditq;*. Imò & in vltimo

timo huius capitis stra tegemate, quòd minus sincera existimē auctoris nostri verba, sic legerim, *varioq́; flexu eluderent hostem. deinde vt primum sensit minus agiliter aduersam partem moueri, progressus, prælassatos facilè superauit.* Item lib. II. cap. VI. exemplo V. repone, insecutus pro, insecutos & lib. III. cap. X. exem. I. eruptione, pro irruptione.

M. Crassus bello fugitiuorum apud Cathenam bina castra cominus cum hostium castris vallauit. nocte deinde cōmutatis copijs, manente prætorio in maioribus castris, vt fallerentur hostes, ipse omnes copias eduxit.] Ita postrema Colonien. editio, vt prima fronte videtur, omnino absque suspicione mendi. nihilominus tamen, vt locum diligentius examinarem, militaris disciplina in caussa fuit. M. Crassus à Romano populo imperator missus contra Spartacum, legatum habuit L. Quintium. illum maioribus castris in quibus prætorium erat, insedisse certum est, minoribus verò legatum. nunc vt de nocte copia illi commutarint, relicto, vt ait, in castris maioribus prætorio; habuerit hoc speciem aliquam & occasionem fallendi hostis, vt qui maiores copias illi vallo opposuerit, vnde maiorem hostium impetum metuebat. Sed quid nunc illo faciamus, quod ipsum Crassum omnes copias eduxisse subdit? an hoc ex diuersis castris fieri potuit? nunquam hodie credam. Etenim commutatas copias fuisse falsum est. Indicat editio Parisiensis, in qua non *commutatis copijs*, verū *communitis copijs* legitur. Immuto leuiter & corrigo, *comminatis copijs*. Valet autē *cōminare*, idē quod cogere, in vna castra colligere. Festus: *Agasones equos agentes, id est, minantes.* Idē, *Agere modò significat ante se pellere, id est minare, modò significat iurgari.* Apul. IX. Milesiarum: *Nā senex Claudius cui nostra tutela permissa fuerat, vniuersa nos iumēta, id hora iā postulāte, ad locū proximū bibendi caussa gregatim prominabat.* Idē lib. VII. *Illi* (inquit) *vinarios vtres ferētes, & gregatim pecua comminantes.* Hæc illa sunt quibus coniecturam nostram stabiliendā ratus sum, nam quod à Liuio huius belli scriptore, aut à Plutarc. in M. Crasso opē exspectabam, frustra erat.

Cap. eodem exem. 34.

Triginta quinque millia armatorū eo prœlio interfecta cū ipsis ducibus Liuius tradidit.] Non licuit nobis esse tam beatis, vt à Liuio scriptā hanc historiam legeremus, quippe cum multis alijs illius auctoris scriptis, hæc quoq. iniuria temporū interijt. Igitur Epitomen illius libri XCVII. audiamus: *M. Crassus* (inquit) *prætor primū cum parte fugitiuorū, quæ ex Gallis Germanisq́; constabat, feliciter pugnauit, cæsis inimicorum* XXXV. *millibus, & duce eorum Granico. Cum Spartaco deinde bellauit, cæsis cum ipso millibus* XL. locum expendant quibus plus otij est, dissentiunt hi scriptores de cæsorum numero. neque ea tantùm varietas hoc loco consideranda, sed & quæ de nominibus ducum est, seu præfectorum militarium. Frontinus noster libro II. cap. IIII. exemplo VII. Ganimocum appellauit, vel vt in alijs est Tanonicum, quem hoc

Exemplo eodem.

hoc

hoc capite Gannicum nominat. eundem alij Cannitium vocandum censent, idque ex Plutarchi Crasso. in quo non leuiter errant. Plutarchus Cannitium istum Crassi, non Gallorum aut Spartaci partes secutum indicat. De bello hoc Spartacio consulendi præter Plutarchum, & Liuium, Appianus, Eutropius, Florus lib. III. cap. XX. Orosius lib. V. cap. XXIIII.

Cap. 6. exem. 4.

Cùm ad Trasimenum inclusi Germani acerrimè pugnarent.] Absit vt Germanos ad Trasimenum cum Hannibale congressos librarij nobis persuadeant. neque enim ij sunt Germani vt contractam temeritate C. Flaminij cos. ignominiam, tam facilè patiantur in se deriuari. Emendo, *inclusi Romani.* ita iubent Liuius lib. XXII. Orosius lib. 4. Florus lib. II. Valerius lib. I. Silius lib. V. Plutarchus in Hannibale, & in Fabio. item Frontinus noster lib. IIII. cap. VII. exem. XXV.

Cap. 11. exem. 5.

Aurum, quod parentes eius redempturi captiuam domũ Scipioni attulerant.] Exiguum est quod monebo, tamen facere non potui, quin monerem, scribendum videlicet, *domo Scipioni attulerant.* Vide Val. Maximum libro IIII. cap. III. Liuij lib. XXVI. Gellium lib. VI. cap. VIII.

Cap. 13. exem. 5.

Deiecit se in alueum, eumq. in armis & vulneribus oneratus tranauit.] Fuit qui hæc ita mutaret, *eúmque & armis & vulneribus oneratus.* quod ferrem facilè, ni Parisiensis editionis lectionem pessimam esse pronuntiasset, quam ego & genuinam & optimam esse probabo. ea talis est, *eúmque non armis sed vulneribus oneratus tranauit.* Dictum illud *non armis*, quasi *non solùm, non tantùm armis.* de quo Græcismo dixi in libello De particulis linguæ Latinæ, eumq. magnos viros & in Ciceronis lectione imitationeque assiduos præterijsse ostendi; & parum abfuisse, quin illorum temeritate Cicero in Verrinis vulnus acceperit. Vnum Cic. testimonium adhibere visum est ex ea pro Sextio: *Eáque non silentio consulum dissimularentur; sed & voce, & sententia comprobarentur.* Similia qui volet in Pandectis iuris obseruata petat ex Anto. August. lib. II. Emendationum cap. I.

IN LIBRVM III.

Cap. 1. exem. 1.

TVm illos victoriam adeptos, cùm quatridui iter biduo arripuerunt.] De perrependo vel erependo non sinit nos hoc loco cogitare eorum verborum significatio: vt quæ tarditatis sint, & testudineo gradui conuenientes voces. Caninam illam litteram malè geminatam arbitror, scriptum quippe à Frontino fuisse, *aripuerunt.* quod valet, abripuerunt.

Cap. 4. exem. vlt.

Fiducia conditi commeatus proprio tritico abusos, initio æstatis aggressus, inopia compulit ad deditionem.] De hoc

loco

loco ſententiam dico, at ſuſpenſa manu. ſcribendum videri, *properè tritico abuſos*. quanquam non immeritò, triticum proprium, & hoc frumẽtum quod ex fœdere acceptum condiderãt, oppoſita dicere quis poſſit. Illud minimè prætereundum, τὸ *abuſos*, non eam hic notionem habere, quàm vulgus putat, ſed proinde eſſe, ac ſi dixeris conſumpſiſſe. Plautus Aſin. Sce. Vbi ſunt: *Vbi ſunt quæ dedit? abuſa ſunt*. Idem Bacchi. Sce. In Piræ. Similiter interpretatus doctiſſimus Adri. Turnebus illud Terẽtij.

Nam in prologis ſcribundis operam abutitur.

Eandem vocem ex optimis membranis noſtris repoſuiſſem in conſtitutione Imp. Iuſtiniani, ni præueniſſet Ludo. Ruſſardus. l. vbi adhuc. XXIX. C. de iure dotium: *Ita tamen, vt eadem mulier nullam habeat licentiam eas res alienandi viuente marito, & matrimonio inter eos conſtituto: ſed fructibus earum ad ſuſtentationem tam ſui, quàm mariti, filiorumq́; ſi quos habet, abutatur*. In vulgatis libris eſt *vtatur*.

Index huius capitis procul dubio deprauatus. quod enim vulgo editur, De fluminum deriuatione, & vitatione aquarum. Id neque idonea ſententia fit, neque mentem auctoris exprimit. Corrigo igitur, *& vitiatione aquarum*. neque enim de vitanda; ſed de corrumpẽda, inficienda aqua hîc agebatur. quod & res ipſa, & quod ſubditur Cliſthenis ſtrategema clamitat, his verbis: *mox afflictis ſiti reſtituit aquam elleboro corruptam*. Cap. 7.

Caduceorum ciuitatem amne cinctam.] Nulla in re magis ineptiunt librorum deſcriptores, quàm in populorum nominibus, quos illi ſæpe nouos, aut interdum non ſecus atque Peliam recoquunt. Emẽdandum ex hiſtorijs eius æui, *Cadurcorum ciuitatem*. Hi Cadurcenſes quoque pòſt appellati, vt videre eſt in Itinerario. Cæſar VII. belli Gallici: *Senones, Pariſios, Pictones, Cadurcos*. Ibidem, *Lucterium Cadurcũ ſummæ hominem audaciæ*. Iterum libro eodem, *Rutenos, Cadurcosq́; ad fines Volgarum depopulandos mittit*. Hinc videre eſt, non temerè nos in reſtitutione huius loci verſatos. qui volet adiungat Ptolem. lib. II. cap. VII. Plinium libro IIII. cap. XIX. Strabonem lib. IIII. Meminit horum Mantuanus quoque: Cap. 7. exem. 2.

Aluerni, Meldiq́; ſimul, forteſq́; Cadurci.

Narbonenſis prouinciæ Galliæ, & Aquitaniæ populi, & ciuitas Epiſcopalis in prouincia Bituricenſi Caors.

Foſſam pariter & aggerem inſtituit, vt in vſum eius exiſtimarent homines egeri terram.] In Pariſienſi editione erat, *aggeri terram*, quod alijs non placuit. Veruntamen, quamquam ferri hoc poterat (vſitata enim ſcimus Plauto, alijs Rom. ſcriptoribus *aggerere bona, aggerere aquam, aggerere herbas*.) nobis tamen libet verum eſſe, *aggerari terram*. Ex multis teſtimonijs quæ ſuppetunt, pauca tantummodo dabimus. Q. Curtius lib. IIII. *Profundum mare quod vix diuina ope poſſet* Cap. eodem exemplo 4.

impleri. quæ saxa tam vasta, quas tam proceras arbores posse reperiri? exhauriendas esse regiones, vt illud spacium aggeraretur. Arnobius primo lib. Aduersus gentes: *quæ gentes famem senserint horridam, & aggerata interierint vastitate*. Apuleius secundo de Asino: *Ac sic aggeratis in cumulum stragulis & effultis in cubitum.*

Cap. 8. exem. 1. Philippus cum Trinassum castellũ nuda vi capere posset.] Vidi editiones, quæ *Teenassum* appellarent. alij *Trinessum* & gentiles eius Trinesseos vocasse videtur. adi Stepha. & alios. & pro *nuda vi*, substitue, *nulla vi*. operarum nempe culpa mendum illud enatum est.

Cap. 9. exem. 2. Aquarum sono, qui operis strepitũ obscurabat.] Longius videbatur petitus hic tropus, quare locũ suspectabã, ac primùm, *obturabat* reponi posse credebam. ceterùm in eo nondum mihi potui satisfacere.

Cap. eodem exem. 3. Eripi posse castellum.] Parum abest quin legendum censeam, *erepi posse in castellum*. De eo quod subsequitur liberius pronuntiabo: *vt prospectus visusq; per saxa facilior foret*. nimis hoc ineptum, nimis, inquam, absurdum. quapropter rescribe, *prospectus nisusq;*. Hanc emendationem Crispo Sallustio debemus, qui in Iugurtha, dum præsens enarrat strategema, *modò eminentibus* (inquit) *saxis nisus Lygus*. item paullo pòst, *capite, atque pedibus nudis, vti prospectus nisusq; per saxa facilior foret*. Iterum ibidem: *quæ dubia nisui videbantur potissimum tentare*. quin imò Frontini nostri verba subsequentia hanc emendationem planè cõfirmant. ait enim, *quibus in ascensu nitebatur*. Curtius lib. VII. *Nihil tam altè natura constituit, quò virtus non possit eniti*. Idem: *per has difficultates enituntur in verticem montis.*

Cap. eodem exem. 4. Operirenturque tempus, quo ipse noctu appelleret.] Si retinemus τὸ *noctu*, nullus haud dubie vsus erit istius doli. neque enim is oppidanorum mos est, portis patefactis hosti aduẽtanti de nocte occurrere. quæ res facit, vt libentius legerim *interdiu appelleret*. Nihilominus vt cetera omnia, itidem hoc iudicio doctiorum lubens meritò relinquo. & videant ijdem illi sit'ne paullò inferius reponendũ, *impetum fecerunt*, pro eo quod vulgo circumfertur, *impetum facerent*.

Cap. eodem exem. 6. Cum confluerent.] Mirum ni Frontinus scripserit, *quò cum confluerent*. vel sic, *cumq; eò confluerent*.

Cap. 13. exem. 4. Aliqui & iumentum in aduersam partem infulserunt.] Facilè sit adferre verbum rei significandæ conueniens. sed impudẽs planè sit à libris discedere, si sententia constitui possit ex ijs, quæ isthinc suppeditantur. Ora Parisiensis editionis habebat, *auersam partem inflixerunt*. miror inde non potuisse emẽdari ab amico nostro, qui fatetur sibi N.L. poterat enim sic, *aliqui & iumento in auersam partem inflixerunt*. vel hoc modo *aliqui & iumento auersam partem inflixerunt*. coniũcta nimirum cũ verbo veteri Fligo prępositione, quæ tamen casum præcedentem regat, Eadem hallucinatio & in Curtij lib. VII. *Idem Asiam, & Europam finis interfluit.*

terfluit. De Tanai fluuio illa dicuntur. Veram & genuinam scripturam esse præstábo, quam in membranis repererant alij, quamque malè illi repudiarunt. hanc scilicet, *Idem Asiæ & Europæ fines interfluit.* Certè vsitata, imò & Curtiana phrasis. libro III. *Pinarum* (inquit) *amnem, qui duo agmina interfluebat.* Idem lib. VII. *Viginti millia latronum erant, fundis sagittisq; pugnam inuadunt.* Idem lib. IX. *ne infregeritis manibus meis palmã, qua Herculem, Liberumque patrem, si inuidia afuerit, æquabo.* Iterum lib. eodem: *quàm procul abessent mari.* Pari phrasi ab illo scriptore dictum illud lib. V. *Persequi idipsum iter, quo pridie pulsi fuerant, ne dubitaret.* quo loco quàm varient codices, quàm æstuent correctores, non est nunc pretium operæ referre. Redeo vnde discesseram. Iumento in partem auersam litteras quandoque inflixisse, id est per posticum commisisse, ait noster Frontinus, donec transissent stationes hostium. idem innuit, quod proximè præmissum est, *pecoribus quidam insuerunt litteras.*

Vt crucibus velut gubernaculis dimissis.] Scribe *demissis.* — Cap. eodem exemplo 5.

Vigiles quosdam excitauit.] Legendum meo quidem iudicio *exciuit.* non hoc primum est, cùm hæc verba *excitare,* & *excire* in mutuum locum immigrarunt. Deinde quis hoc toleret, cui vel mica salis insit; à tribuni cornicularijs, vel à circatoribus vigiliarum vigiles excitari? Apuleius VIII. de Asino, extremo: *Tinnitu cymbalorum, & sonitu tympanorum, cantusq; Phrygij mulcentibus modulis exercitus, procurrit obuiam.* non est per sententiam, vt aliter iste auctor scripserit, quàm *modulis excitus.* Cic. III. Officiorum. *Sintne igitur insidiæ, tendere plagas, etiamsi excitaturus non sis, nec agitaturus.* malim, *exciturus.* Idem verbi videbis restitutũ auctori De viris illustribus à doctissimo adolescẽte Andrea Scotto. Lubet ad alios quoq. scriptores excurrere, & Q. Curtio Rufo duo vulnera obligare, imprimis lib. VIII. *Itaq; protinus inijcit fratri manum, & in regiam peruenit: excitisq; custodibus corporis ad salutem regis pertinere, quæ adferret, adfirmat.* Iterum lib. eod. paucis admodum interpositis, *Ptolemæum ac Leonatum excubantes ad cubiculi limen exciuerunt.* vbi vulgo legas, *excitatisq; excitauerunt.* — Cap. 14. exemplo 1.

Quia frumento defici videbantur, horrea tota nocte circumduxerũt: captiuos deinde præcisis manibus dimiserũt.] An'ne mirum est deprauatissimam illam interpunctionem adhuc non mutatam? repono *horrea tota nocte circumduxerunt captiuos: deinde, &c.* phrasim scio animaduertis, de qua nos paullo antè egimus. — Cap. 15. exem. 4.

Etiam ex consuetudine vt socij exciperentur.] Distractione prioris vocis sententiam iuuo, *Et iam ex consuetudine.* — Cap. 16. exem. 2.

Per tempus idoneum datis pollicitis.] Iam diu illa pollicita data erant, boni correctores cùm figuratam verbi ducere significationem non caperent, aliò, nescio quò, nos abducere conati sunt. eos — Cap. eodem exemplo 3.

sequatur qui volet, ego hic consisto, & reperi qui ad meas partes accederent, scriptum videlicet à Frontino fuisse, *ductis pollicitis.* vt liquidius de re iudicare possis, en in promptu testimonia. Cęsar: *ducere diem ex die Hædui.* Cicero: *suadere institui, vt bellum ducerent.* Par phrasis illa Curtij: *Trahendi belli vix vllam esse rationem.*

Cap. eodem exem. vlt.

Qua spe simulatos Thracas emisit.] Vide rectè ne constituta sit sententia adiectione vnius litteræ, *spe stimulatos.* Curtius libro IIII. *satisq́ omnibus stimulatis opus orsus.* quo loco legendum aliquando putaui, *fatisq́.* ceterùm non id iam agitur. Iterum Curtius libro VII. *tandemq́ eodem metu stimulante.* denique nemo non dixit *spe, metu, pollicitis, præmijs stimulari, incitari, &c.*

Cap. 17. exem. 6.

Cum exemplum hoc suspectum mihi esset de mendo, idque de disciplina militari cognitum haberem, pluribus copijs minora interdum castra fieri solere, quò hostes lateret militum numerus; eò coniectura ductus sum; vt emaculandum putarem hac ratione, *in castris, quæ arctiora solito industria fecerat*, pro, *ampliora solitò.* post vidi & historia ipsa castrametationem illam, quam suspicatus fueram, comprobatam iri. Cæsar V. belli Gallici: *Consedit* (inquit) *& quàm æquissimo loco potest castra communit. atque hæc etsi erant exigua per se vix hominum millium septem, præsertim nullis cum impedimentis; tamen angustijs viarum quàm maxime potest contrahit, eo consilio, vt in summam contemptionem hostibus veniat.*

Exemplo eodem.

Qua re prœlio aptatos.] Dicam quod suspicor, legendum videri, *qua re prœlio captato.* interim auditurus quid sint dicturi alij.

Cap. eodem exemplo 7.

Continendo militem iuxta munimenta.] Error, ni fallor, ex notis, quibus olim vtebantur librarij. corrigēdum iudico, *intra munimēta.* neque illò sola coniectura me duxit, sed authoritas ipsius Cæsaris, à quo didici. Q. Titurium hunc Sabinum legatum suum, etsi idoneo omnibus rebus loco, tamen castris sese tenuisse, eaque re non solùm hostibus Gallis in contemptum venisse; verùm etiam Romanorum militum vocibus nonnihil carptum. Cæsar libro III. belli Gallici.

IN LIBRVM IIII.

Cap. I. exem. 8.

QVo facto, quos tum habebat.] Locus dubio procul nō integer, quē vide, si de coniectura rectè emendarim, *quos secū habebat.*

Cap. eodem exem. 17.

Magnum de hoc exemplo certamen, & in quo perpurgando duos scio amicos meos operam posuisse. in libris vulgatis ita editur, *M. Cato memoriæ tradidit in furto comprehensis, inter commilitones dextras esse præcisas, aut si lentius animaduertere voluissent in principes, sanguinem missum.* Fuit qui abiectis primum verbis illis, *inter commilitones*, reliqua sic legeret & interstingueret: *aut si lenius animaduertere voluissent, in principijs sanguinē missum.* quòd præter alias notiones, principia locum in castris denotēt,

vbi

vbi & aperta vena hanc animaduersionem in milites exercuerint. eam opinionem alter quoq. approbauit. Attamen alia mihi stat sententia, & quod liberum semper fuit, ab amicis hic dissentio. nam ab eo quod editiones vulgatæ expressum habent nihil abijcio: & quod amplius est, nihil immuto: nisi forte legi mauis, *at si lentius animaduertere voluissent in principes*. Sic enim exemplum totum accipio, vt principes seu principales milites, qui priuilegijs muniuntur, opponantur gregarijs, contubernalibus, quos hic à Catone commilitones appellatos reor. Præterea acerbior pœna, ac subita magis, præcisio dextræ: lentior vel si aliam lectionem hactenus amplecteris lenior animaduersio, quę sanguinis missione infertur. de qua pœna nos ad Vegetium, & multis vir clarissimus Antonius Muretus in suis Varijs.

Qui exercitum deseruerant damnati.] Perlibenter nomen *exercitum* abiecerim, quòd sciam apud antiquos ferè absolutè deserendi verbum, itidem desertorum vsurpari. testes mihi Iurecõsulti nostri plus mille locis. eam phrasim ope veterum codicum, & apud Vegetium reposui, & in quadam constitutione Codicis Iustinianæi. ceterùm ne longius abeamus, ipsum potius Frontinum in causa propria aduocandum puto, hoc eodem cap. exemplo XVIII. *certum* (inquit) *si deseruissent, manere supplicium.*

Cap. eodem exem. 21.

Exemplum istud alijs persanandum relinquo. verba illa, ne auxilia ei submittantur, S. littera geminata sic repono, *ne auxilia eis submittantur*. è reliquis vix ipse Frontinus, si proponantur vt nunc sunt, se expedierit. Consulendi Historiographi, & ipse Frontinus libro eodem, cap. eodem, exemplo tertio à fine. Item Liuius & Valerius Maximus lib. II. cap. VII.

Cap. eodem exem. 27.

Quorum statioнē hostis perruperat, galeatos & discinctos perstare in principijs iussit.] Aliud profectò latet in his verbis, *galeatos & discinctos*, quàm arbitrere. an'ne galeam Frontinus illi reliquerit, qui iam antè militari cingulo à Sylla priuatus est? nũquam inducar, vt credam. mutanda fortè vulgata lectio, *discalceatos & discinctos perstare in principijs iussit*. Frontinus exemplo superiori: *cincto togæ præciso, soluta tunica, nudis pedibus, in principijs quotidie stare, dum vigiles venirent, iussit.* Paribus ferè verbis Valerius Maximus lib. II. cap. VII. *Iussit eum toga lacinijs abscissis amictum, decinctaq. tunica, nudis pedibus à manè in noctem vsque ad principia, per omne tempus militiæ adesse.* Suetonius Nerone: *prodierit in publicum, sine cinctu, & discalceatus.*

Cap. eodem exem. 29.

Stipendium ei omnium non daretur, æraque rescinderentur.] Ora libri Parisiensis habebat, *numeroq. rescinderentur*. Id si recipiamus, de vi Frontinus agere possit. qui enim numero rescindebantur, milites innumeri è matricula sublati dicebantur, & milites esse desinebant. at de his nihil minus quàm somniauit hoc loco Frontinus. agit

Cap. eodem exem. vlt.

enim de ijs,quos alij Æredirutos vocarunt. de quibus nos in commentario ad Vegetium. Tũ pro vulgata scriptura testimonium,præter alios, dicet Valerius Maximus dicto cap.VII. *neque stipendium anni procedere, neque æra dari voluit.*

Cap. 2. exem. 2.

Rutilianum quendam minorem.] Res periculosa est, fateor, absq. veterum codicum adiumento in emendatione scriptorũ versari, pergam tamen vt cœpi, quod felix faustumque sit, reponamq. *quanquam minorem.* cui optio dabatur duorum exercituum,eum eligit,quem disciplina præualere intellexit, etsi numero inferiorem.

Cap. 5. exem. 2.

C. Cæsar seditione in tumultu ciuilium armorum.] An retinendum sit, τὸ *seditione*, alijs considerandum relinquo.

Cap. eodem exem.4.

Inde optima spolia retulit.] Dij vobis malefaciant audacissimi nebulones,qui bonis scriptoribus corrũpendis ita sedulam nauatis operam. emendo, *opima spolia.* quorsum enim illa præcedentia, *ducem quoque eorum trucidauit.* Ea spolia opima quæ dux duci detrahebat. testes mihi Liuius,Plutarchus,Festus, alij. inter quos Varro, qui tamen illius vocis significationem ampliauit. Non absimile mendum in II. Apuleij de Asino: *mittit mihi Byrrhena xeniola, porcum optimũ, & quinq, gallinulas.* scribo, *porcum opimum.* Apud eundem Apuleium paullo pòst, *non paruas stipès, imo verò mercedes optimas iam consecutus.* iterum legerim *opimas.*

Cap. eodem exem. 20.

Vt centum denarijs murem venisse proditũ sit.] Ampliant & addunt ad eam summam alterum tantum Plinius lib.VIII.Naturalis Hist.cap.LVII.& Valerius Maximus lib.VIII. cap.VI. Verũ enimuerò an ijs accedendum sit, restituendumque *ducentis denarijs*,ipsi viderint.

Cap. eodem exem. vlt.

Æginenses,cùm à Viatotis liberi & coniuges cæderẽtur.] Qui illi *Viatoti*, siue vt in Parisiensi editione erat, *Viathoti* essent, ignorabam fateor, quare super eo nomine Ianum Palmerium nostrum quoque consului,qui verbis scriptoris huius lectis ac relectis, respondit legendum videri, *cum à Bœotijs liberi.* neque Apollinis magis verum atq. hoc responsum fuit. De Bœotijs Strabo lib.IX. Ptolem. lib.III. Pausanias, alij. Sunt etiam, qui Æginenses illos, Ægienses potius nuncupandos arbitrantur, ab Ægio oppido Peloponnensi.

Cap. 7. exem. IX.

Quarum iactus & pondere foret noxius, vt diffundendo quæ continuerant alimentum præstarent incendio.] Germana Frontino scriptura,atque distinctio reddenda, *& pondere foret noxius, & diffundendo quæ continuerant, ali. p. incendio.*

Cap. eodem exem. 24.

Tigracus cùm edixisset futurum, vt ex Volonũ numero.] En quàm portẽtosa nomina inuexerint inepti illi, monstrorum potius, quàm hominum digni nomine. Voces quæ coaluerunt ex notis ita distrahamus *T. Gracchus.* illis verò librarijs non fortunam casumq. seditiosorũ Gracchorũ; sed mentẽ meliorẽ optemus. nihil erat hac emẽdatione facilius,quare miror tot correctores hoc mẽdũ nõ animaduertisse.

Totum

Totum ſibi exercitum Volonum viciſſe videri, quòd hoſtes fugiſſent,& ſic eos,& ſua fide, & ipſorũ metu exſolutos recepit.] Ad oram libri Pariſienſis pro *fugiſſent*,adſcribi *fuiſſent* non ſum neſcius.at non video qua ſententia id recipi poſſit. Legerim potius, *feciſſe videri*. vel hoc modo, *miſit qui eis dicerent, id totum exercitum Volonum feciſſe videri, quod hoſtes fugiſſent*. Liuium conſule libro XXIV. & videbis non vſquequaque cum Frontino illi conuenire.

Exemplo eodem.

Vt delectos ex toto exercitu.] Mirum, ni procul in ſuas terras hinc ablegauda particula, *vt*: ac paullo pòſt legendum *iubere*,pro, *iuberent*. quemadmodum reliqua verba infinitè ponuntur ſubſequentia, *armare*: *incipere*.

Cap. eodem exem. 29.

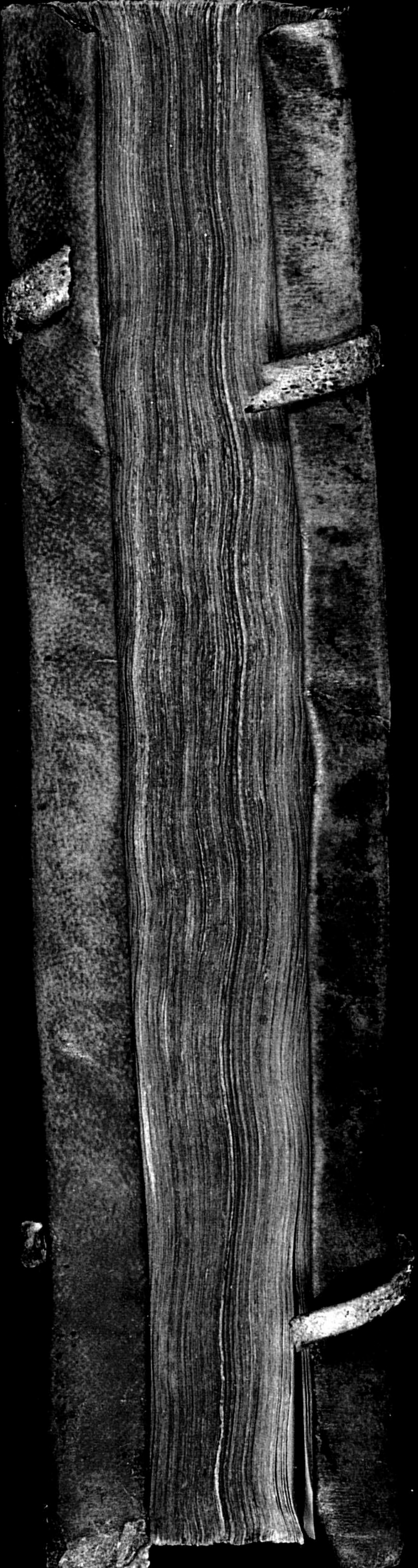
Qui velociſſimi videbantur, & mediocris ſtaturæ erant, parmulis non amplis.] Pro *parmulis* ſcribi voluere Pariſienſes, *ſpathulis*. ſed craſſus ille error eſt. audi quæ poſtea his velitibus arma auctor noſter tribuit, *galericulis, gladijsq́; ac ſeptenis ſingulos haſtis quaternorum circiter pedum armare*. Parmulam, id eſt, minorem clypeum, tripedalem ſcilicet, & breuiorem, quàm erat equitum, velites geſtaſſe, ad Vegetium doceo ex Liuio, Valerio Maximo, Oroſio, Eutropio.

Exemplo eodem.

Ora oculosq́ue eorum gladijs peti iuſſit, & ſic aduerſam faciem cædere coëgit.] Caueſis credas Frontini hanc ſcriptionem eſſe. quid enim diſtent illa, *ora oculosq́; petere*, ab his, *aduerſam faciem cædere*? vide quantas turbas det vnius voculæ immutatio, vel adiectio litteræ. corrigo, *& ſic auerſa facie cedere coëgit*. volentibus hiſtoriographis,& ſententia idipſum flagitante. Tria enim hominum millia à Cæſare ad hoc dilecta atque inſtituta memoriæ proditum eſt, vt longioribus telis nobilium Rom. qui à Pompeio ſtabant, non crura, aut femina; verùm oculos & vultus obnixè peterent ac ferirent. Inde vt iuuenes illi coma,& ætatis flore decori ferrum ante oculos verſari viderunt, ſtatim abiectis animis, faciem auerterunt, ac fugientes cæſi ſunt. auctor Plutarchus in Pompeio, iterum in Cæſare. Appianus II. De bello ciuili, item alij.

Cap. eodem exem. 32.

FINIS.

F. VEGETI
DE RE
MILITARI